This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

B 455150

Digitized by Google

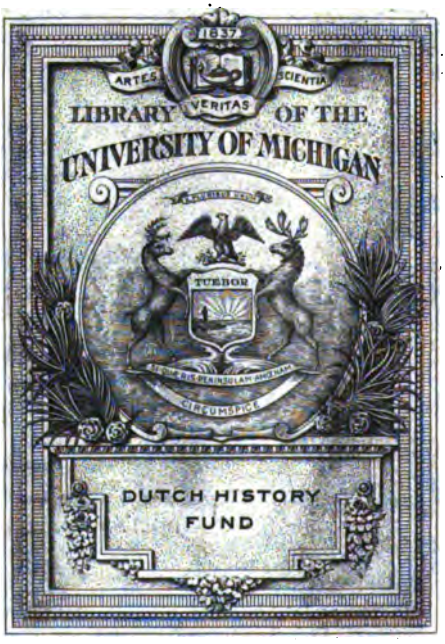

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN

VOOR

1875

ONDER REDACTIE VAN

DR. J. W. BOK EN DR. W. B. J. VAN EIJK.

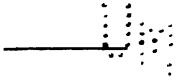

HONDERD VEERTIENDE JAARGANG.

NIEUWE SERIE, ELFDE JAARGANG.

EERSTE DEEL.

Wetenschap en Belletrie.

LEIDEN. — P. VAN SANTEN. — 1875.

Digitized by Google

Digitized by Google

Dutch Lit.
Nijhoff
9-29-09
10242

INHOUD.

	Blz.
Parijsche zeden onder het tweede Keizerrijk, door Dr. Jan ten Brink	„
De overgang van Hendrik IV, door Prof. Theod. Jorissen, I, II, III 25,	225,
Koning Lodewijk van Beijeren, door Elie Reclus . .	„
Het wezen en de grenzen der kunst, door Mr. C. W. Opzoomer	„
De inrichting van het hooger onderwijs in Duitschland en de ontworpene nieuwe regeling van het onze, door Prof. J. Tideman	„
Een tuiltje geurige bloemen van Vlaamschen bodem, door A. J. Servaas van Rooijen	„
Julian Schmidt en Sadowa	„
Fritz Reuter's dichterlijke nalatenschap, door Dr. C. M. Vos	„
Ondanks alle emancipatie, door B. van der Maas . .	„
Antieke zedeleer en zedelijkheid, door Prof. van der Wijck	„
Een duitsch treurspel, door H. L. Berckenhoff . . .	„
Busken Huet over „Wanda", door J. W. B. . . .	„
Duitsche indrukken, door Prof. Dr. A. Pierson. . .	„
Graaf di Cavour, door Mr. W. R. Boer, I	„

Digitized by Google

Digitized by Google

PARIJSCHE ZEDEN

ONDER HET TWEEDE KEIZERRIJK.

DOOR

Dr. JAN TEN BRINK.

Rolande, étude parisienne (par) Fervacques & Bachaumont. 3me Edition, Paris. Dentu. 1874.

I.

Binnen een half jaar zag de hier genoemde roman drie malen het licht. Dat is, wat men in de parijsche uitgeverswereld „un beau succes" noemt. De Revue des deux Mondes vestigde er in hare kleine kritieken even de aandacht op. Het boek zou eene nauwkeurige, zelfs al te nauwkeurige schildering van parijsche zeden gedurende de laatste jaren van het tweede Keizerrijk bevatten. Behalven het aesthetiesch belang zou aan dit verhaal nog een historiesch gewicht moeten worden toegekend — daar het een zeer uitvoerig overzicht geeft van de jaren 1868, 1869, 1870 en zelfs van 1871 tot aan het einde der Commune.

Wat hiervan is, beproef ik, vooral om het historiesch belang der zaak, kortelijk uit een te zetten.

Vooreerst de opmerking, dat het tweemanschap Fervacques en Bachaumont geheel onbekend was vóór de

Digitized by Google

verschijning van deze romantische bearbeiding der geschiedenis onzer dagen. Dat de auteurs echter een zekeren dunk koesterden van het welslagen hunner schepping blijkt uit de opdracht: „à la mémoire d'Honoré de Balzac ce livre est respectueusement dédié." Tevens blijkt er uit, dat zij zich scharen onder de vanen der realistische romantiek, waarvan Honoré de Balzac de geniale aanvoerder is. Zij pogen den wondervruchtbaren en oorspronkelijken romancier te naderen in zijne belangwekkende gave van waarneming en studie der menschelijke hartstochten. Zij beproeven het eene parijsche vrouwenfiguur, Rolande, te scheppen, die naast Balzacs schoonste kreatiën, naast Mme de Mortsauf, naast Eugénie Grandet, vooral naast Mme Marneffe zou mogen geplaatst worden. Zij drijven hunne realistische methode daarbij zoo ver, dat zij niets aan de fantazie willen te danken hebben, maar alles uit de maatschappelijke en staatkundige geschiedenis van den dag overnemen.

Zoo althands getuigen zij zelven. Na eene zekere bizonderheid uit de achtbare parijsche waereld van den demimonde verhaald te hebben, verzekeren zij: „Ce petit crayon d'un coin de la vie parisienne éclaire bien des choses. Il permet surtout d'apprécier et de comprendre la suite de cette histoire, QUI EST DE TOUT POINT VÉRIDIQUE."

Op deze wijze wordt de historische waarde van „Rolande" tevens verklaard — en, mocht men op letterkundig terrein gewichtige bezwaren hebben tegen eene zoodanige toepassing van het réalisme, de figuren, door de schrijvers ten tooneele gebracht, de feiten door hen medegedeeld, winnen er in belangrijkheid mede voor de studie van het nog altijd hier en daar geroemde tweede Keizerrijk. Natuurlijk valt er — trots de verzekering der schrijvers — uit de in den roman verhaalde feiten wel geen streng wetenschappelijk betoog te voeren, maar in ieder geval is uit diezelfde feiten zeer goed op te maken, hoe de moraal der parijsche waereld er onder het tweede Keizerrijk heeft uitgezien.

Bladeren wij nu een oogenblik in „Rolande."

Het verhaal begint met eene teekening der wedrennen te Blois. 't Is bekend, dat de tweede Keizer met zijne engelsche sympathiën veel heeft bijgedragen, om de Parijzenaren tot vu-

Digitized by Google

rige bewonderaars te maken van alles wat „races" betreft. De dolle weddingschappen en de daardoor veroorzaakte rampen hebben het zedelijk peil der parijsche waereld echter volstrekt niet verhoogd. De heeren Fervacques en Bachaumont zorgen tevens, dat niets aan het realismus van hunne beschrijving ontbreekt, zoodat de termen: sport, ring, bookmakers, pedigrees, performances, yearlings herhaaldelijk voorkomen. Onder de historische helden van den sport teekenen zij den Hertog van Hamilton, met zijn geruit rijbuis, den Hertog van Fitz-James, Charles Lafitte, den Hertog de Fezensac, Graaf de Lagrange en andere grootheden, vermaard geworden bij de Derby-races en bij de courses de Chantilly.

Dit alles strekt verder, om de heldin der geschiedenis: de Gravin Rolande de Jarnailles aan de lezers voor te stellen.

De beschrijving van Rolandes schoonheid is wel naar den uitvoerigen trant van Balzac aangevangen, maar mist het pikant-geestige van dezen. Er wordt zeer veel gezegd, om ons te doen begrijpen, dat de Gravin de Jarnailles blond was en blauwe oogen bezat. Van dit blauw wordt nog bizonder veel werk gemaakt — het blauw van den hemel, het blauw van de zee bij een heerlijken zomerdag en het azuurblauw, 't welk de schilders voor achtergrond gebruiken bij de hemelvaart der Madonna — dit alles te zamen levert de tint van Rolandes oogen. Daarna wordt er gelet op den oogopslag, den hals, de handen, de voeten — een geheele inventaris. Alles moet bewijzen, dat de jonge dame van hooge afkomst is en de schrijvers haasten zich er nog een afdoend bewijs van te geven door ten slotte te zeggen: „Rolande avait la taille plate, autre signe de race."

Met een enkelen trek wordt het karakter der heldin geteekend. Zij is behaagziek, zelfzuchtig en heerschzuchtig. Als kind reeds vroeg ze aan de boomen in 't bosch, of ze goed gekleed was. Hare opvoeding ontving ze in het militair-adellijk instituut van Saint-Denis, waar zij door gunst van den Keizer in 1860 werd opgenomen. Hare ouders, van zeer hoogen maar verarmden adel, namen deze weldaad gaarne aan. In 't voorbijgaan zij gezegd, dat de heeren Fervacques

Digitized by Google

en Bachaumout uiterst bonapartistiesch gezind zijn en tot de voortdurende lofredenaars van het tweede Keizerrijk behooren.

Rolande werd weldra door haren vluggen geest en groote bekwaamheden de koningin van het instituut. Inzonderheid maakt zij diepen indruk op Ambroisine Marais, de dochter van een arm gesneuveld luitenant, een misvormd meisjen met een hoogen rug en doordringende zwarte oogen. Ambroisine, gehaat bij al hare medescholieren, vindt bescherming en vriendschap bij Rolande. Van daar eene slaafsche aanbidding, eene afgodische vereering bij de arme luitenantsdochter voor de jonge, schoone gravin. Toen Rolande uit Saint-Denis vertrok, scheen Ambroisine krankzinnig te zullen worden, sints onderhielden zij eene levendige briefwisseling.

Aan de bizonderheden van Rolandes leven op het slot Jarnailles, na den dood haars vaders door de familie van een oom geërfd, besteden de schrijvers veel zorg. Zij teekenen het slot met zooveel nauwkeurigheid, dat er aan de historische juistheid niet kan getwijfeld worden. Een enkel détail zal het bij uitnemendheid fransche standpunt der schrijvers doen uitkomen: in het salon van het kasteel Jarnailles is eene pianino uit de fabriek van Pleyel, „daar naast een muziekkistjen van zwart perenboomhout vol partitiën; op den lessenaar voor de pianino waren twee cahiers met melodiën van Gounod, de oostersche gedichten van den Pers Mirza Jaffy, met zangwijzen voorzien door Anton Rubinstein benevens andere stukken van dien grooten onbekende, welken men nu eerst leert kennen en die Robert Schumann heet." Zeer aardig is „de Pers Mirza Jaffy" de firma Fervacques & Bachaumont schijnt onbekend te zijn met den pseudoniem van Friedrich Bodenstedt: Mirza Schaffy en tevens van de europeeschen roem, door Robert Schumann gewonnen. Het is den Bonapartisten waarlijk niet euvel te duiden, dat zij de geschiedenis der duitsche kunst niet kennen; zij kenden in den oorlog van 1870 zelfs den weg niet in hun eigen vaderland.

Na Rolandes terugkomst op het slot begint de roman. Eerst doet zich een neef voor, een knap jonkman, de Hertog de Chastaix, die Rolande zeer gaarne tot echtgenoote zou begeeren, als zij meer vermogen had bezeten, maar de oude

Digitized by Google

gravin kon hare dochters niet meer ten huwelijk geven dan 50,000 frs — en, „cela ne faisait pas l'affaire du duc, encore moins celle de sa mère", — eene zeer verheven redeneering van zuiver fransch gehalte. In de tweede plaats komt de Sous-préfet van Vendôme, de zoon van den minister van Financiën (Magne) die echter den naam draagt van Edmond Leroy. Ook deze wil Rolande huwen, maar zijn vader verzet zich tegen hunne verbindtenis.

Reeds hier openbaart zich een zeer eigenaardige trek in het karakter der knappe Rolande. Als Edmond Leroy haar met groot leedwezen verhaalt, dat zijn vader zich tegen hun huwelijk verzet, omdat eene echtgenoote met gering fortuin Edmonds carrière zou bemoeilijken — andwoordt ze deze merkwaardige woorden:

— „Luister! wees man — en laat ons kalm spreken. Ge hebt me lief, hebt ge gezegd, ik geloof u. Bewijs het mij. Ik kwijn hier weg. Mijne moeder begrijpt me niet en mijne zuster, die volmaakte dame, wier deugden elken dag geprezen worden, is mij hatelijk. Ik wil weg. Laat ons te zaam gaan!"

Maar Edmond Leroy is nog genoeg rechtschapen man, om dit aanbod van de hand te wijzen.

Nu komt eene onverwachte erfenis van een verren bloedverwant, den markies de Montfaucon, die zijne twee miljoenen aan de oudste dochter der gravin de Jarnailles vermaakt heeft. Aanstonds wordt er nu een huwelijk tusschen Rolandes oudere zuster Edmée en den Hertog de Chastaix ontworpen. De finantiëele skrupulen van den jongen edelman zijn nu natuurlijk verdwenen. Rolande ontvangt ter zelfder tijd een brief van Ambroisine, die zich aanbiedt, als „femme de charge" en haar adres te Parijs opgeeft. Het huwelijk van den Duc de Chastaix met de twee miljoenen van Edmée wordt luisterrijk gevierd. Des avonds echter is Rolande voor goed uit het kasteel verdwenen. —

Digitized by Google

II.

Zij had zich, terstond na het huwelijk van hare zuster, naar Blois begeven, onder voorwendsel dat zij een oude tante, „la Chanoinesse de Gouëzéc" eene beschrijving moest geven van de huwelijksfeesten. Iedereen had dit zeer natuurlijk gevonden en zoo was de jonge dame onverzeld naar Blois gereisd, waar zij voor den nacht haar intrek nam in den Lion-d'or. Is deze bizonderheid wederom zuiver historiesch, dan werpt zij een zeer eigenaardig licht op de zeden en usantiën van den hoogen adel onder het tweede Keizerrijk.

Belangrijke gebeurtenissen grijpen te Blois plaats. Toen Rolande de trap van het hotel wilde opstijgen, kwam een menigte huzaren-officieren uit de eetzaal van het hotel, waar zij een feest hadden gevierd. De knapste huzaar van het regiment, Martial de Nancré: „un de ces raffinés à la moustache en croc à laquelle se pendent en brochette les coeurs féminins dans les villes de garnison" — en France, mag men er bijvoegen — Martial de Nancré was tot ritmeester bevorderd. De heeren hadden ruimschoots geofferd aan wat men in de 17de eeuw Bacchus noemde. Zij wilden hunnen avond verder vriendschappelijk in hun gewoon krijgshaftig koffiehuis doorbrengen en bleven een oogenblik zwijgend de gestalte van Rolande nastaren, toen zij de trap van het logement opsteeg.

De heeren huzaren worden vervolgens door Martial de Nancré op punch onthaald. Als ze vertrekken, worden we door de auteurs verwittigd: „Nancré était absolument gris." De mededeeling is volledig overbodig, maar wordt met opzet vooruitgeschoven, omdat men eene verontschuldiging noodig had voor dè stuitende feiten, die volgen zouden. De oude majoor Guiscard, een ritmeester Trévenec en Martial de Nancré wandelen huiswaart. Zij komen voorbij den Lion-d'or. Guiscard herinnert aan Rolande. Er wordt eene laaghartige weddingschap aangegaan, die geene verdere beschrijving behoeft. Het rezultaat is, dat Nancré eenige oogenblikken later in 't bezit is van eene blonde hairlok....

De firma Fervacques & Bachaumont schijnt niet

Digitized by Google

het minste bezwaar in de mededeeling van dit feit te koesteren. Zij zijn réalisten en daarmede is alles gezegd. Voor het overige blijft deze geheele zaak in sombere duisternis gehuld. Rolande vertrekt met den nachttrein naar Parijs. In den vroegen morgen klopt zij bij Ambroisine aan — van dit oogenblik af blijven de beide vriendinnen vereenigd. De gravin de Jarnailles besluit nu in Parijs haar fortuin te beproeven. Eerst seint zij naar Vendôme aan Edmond Leroy. Daarna gaat zij met Ambroisine naar het Bois de Boulogne en gebruiken zij een eenvoudig diner in het bekende koffiehuis du Moulin Rouge.

Met de grootste vrijmoedigheid vangen nu de auteurs eene beschrijving aan, waarbij de historische heldinnen van den demi-monde optreden: Kitty-Biyou, eene engelsche dame, de italiaansche Castrucci, Bébé-Violette en Blanche de Velours. Men spot met het provinciaal voorkomen van Rolande, die herkend wordt door een edelman uit Blois, den Baron de Saint-Pouange. Onder geleide van dezen beleefden ridder brengt Rolande haar eersten avond te Parijs in het Cirque de l'Impératrice door.

En dit alles wordt beschreven met zooveel zekerheid en nauwkeurigheid, dat er geen twijfel overblijft aan de mogelijkheid, of hooge waarschijnlijkheid der gebeurtenissen. Het eenige, wat wellicht verbazing zou kunnen wekken, is de geringe verwondering door de auteurs zelven over hunne geschiedenis aan den dag gelegd. Alles wordt met den hoogsten eerbied voor den vorm medegedeeld; — wat de feiten betreft, deze schijnen tot de meest alledaagsche voorvallen van het tweede Keizerrijk te behooren.

Rolande komt nu in aanraking met een italiaanschen kapper: Mondego. Ook deze type is kenmerkend voor de jaren 1868—1870. Mondego is een sluw, ineengedrongen en handig mannetjen, die zijn fortuin maakt door geld te leenen aan de leegloopers, welke hij bij zijne klanten uit den demi-monde aantreft.

Als hij Rolande voor het eerst met bewonderenswaardigen smaak kapt, heeft zij den naam van Madame de Saint-André aangenomen en verschijnt Edmond Leroy, de zoon des ministers van finantiën, in haar boudoir. Zij verneemt zonder eenige ontroering de ontsteltenis, die haar vertrek bij

Digitized by Google

hare huisgenooten heeft achtergelaten — en dwingt den Sousprefet haar tot zijne minnares aan te nemen.

De auteurs vinden hier eene overschoone gelegenheid, om eene andere parijsche figuur te teekenen, die zeker door deskundigen zal worden herkend: la mère Lebas, „de voorzienigheid à zestig procent voor rijke jongelui, die in verlegenheid verkeeren." Edmond Leroy bezoekt deze beruchte woekeraarster, omdat hij geld noodig heeft voor de installatie van Rolande. Het rezultaat is, dat hij wissels akcepteert op hem getrokken door een „prête-nom", voor wijn dien hij nooit zou zien, ten bedrage van veertigduizend franken, waarvoor hij een bon ontvangt van dertigduizend franken.

Juist als hij met dit geld voorzien, in gezelschap van Rolande, naar een passend verblijf voor de jonge gravin zoekt, ontmoet hij, tot zijne groote ontsteltenis, zijn vader, den minister van finantiën.

De minister verklaart zijn zoon, hoe de Keizer volstrekt niet duldt, dat zijne ambtenaren aanleiding geven tot schandaal in de departementen. Hij gelast Edmond zich den volgenden dag naar den minister van binnenlandsche zaken (Rouher) ter audiëntie te begeven. Daar verneemt de Sousprefet, dat hij tot sekretaris-generaal te Ajaccio is benoemd. De beide ministers hebben de zaak op verlangen van den Keizer dus geschikt, daar mevrouw de Jarnailles reeds over het gelijktijdig verdwijnen van Rolande en Edmond Leroy heeft geklaagd. Alles is tot de kleinste bizonderheden historiesch getrouw — de namen der ambtenaren aan het ministerie van binnenlandsche zaken, worden zonder omwegen genoemd: Aylic Langlé, chef van de afdeeling: Drukpers, de jonge Théophile Gautier, Bouillet en Derrien. De auteurs verrassen ons nog met de mededeeling, dat de ambtenaars onder het Keizerrijk er zoo geestig uitzagen, dat zij in één woord prijkten met „l'air Morny."

In 1872 reeds werd omtrent zekere ambtenaren van het Keizerrijk, die kontrakten van leverantie voor oorlogsbehoeften gesloten hadden, zekere ernstige waarheden gezegd door den Hertog d'Audiffret Pasquier in de nationale vergadering te Versailles — 't geen door de geestige vrienden der firma Fervacques & Bachaumont zeker met diep leedwezen is vernomen.

Digitized by Google

Intusschen heeft Rolande, die verhuisd is naar den boulevard Haussmann, het vertrek van Leroy zeer luchtig opgenomen. Ambroisine heeft van den nieuw benoemden sekretaris-generaal de dertigduizend franken der „Mère Lebas" ontvangen en beide dames verschijnen des avonds bij eene „première représentation" in de Variétés. Hier volgt wederom eene optelling van démi-mondaines en van letterkundigen, die de voorstelling uit plichtgevoel bijwonen. Historische namen worden genoemd: Henri de Pène, de bekende duëlleerende journalist, de „dikke" Sarcey, „die zich het voorhoofd afdroogt," Meilhac en Halevy — de siameesche tweelingen van het tijdschrift: „La vie Parisienne" — Paul de Saint Victor, Henri de la Pommeraye en verdere dii minorum gentium.

Dit alles strekt alleen om Rolande kennis te doen maken met de reeds vermelde Blanche de Velours, die met den baron de Saint-Pouange in hare nabijheid komt zitten. Des anderen daags woont Rolande een diner bij door Blanche de Velours ter harer eer gegeven, waar de beruchtste demi-mondaines zich met de schitterendste clubmen vereenigd hebben en kennis maken met „la femme du monde déclassée, qui passait dans le camp des irrégulières."

De heeren Fervacques & Bachaumont hebben hun uiterste best gedaan, om daarbij een inventaris te maken van Blanches hotel. Niets wordt vergeten. Wij beginnen bij de stallen, waar wij zes rijtuigen vinden, een coupé, eene victoria, eene calèche à huit ressorts, een poney-chaise, eene russische narrenslede, enz. Daarna bewonderen we acht paarden, treden we door de vestibule, bedekt met beren- en leeuwenhuiden, naar binnen. Als kandelabre staat er een bronzen standbeeld van Pollet, met honderd gaslichten. De trappen zijn van korsikaansch marmer, de salons zijn gemeubeld in den trant van Louis XVI, een is wit met goud, een tweede zwart met jachtattributen. De eetzaal is nog schooner en bijna onbeschrijfbaar van weelde. Het eetservies is van zilver en vertoont het wapen van Blanche, een kat met opgeheven poot en het devies: „Qui s'y frotte?" Wanneer dit ook historie is, mag ze goed gestoffeerd heeten.

Digitized by Google

III.

De Gravin Rolande de Jarnailles had den naam aangenomen van madame de Saint-André. Als zoodanig woonde zij het diner van Blanche de Velours bij. Vele historische bizonderheden en bekende namen worden genoemd, Villa-Hermosa, Clermont-Caderouse, Voreskoff, allen behoorende tot de gulden jongelingschap van het tweede Keizerrijk. Madame de Saint-André treedt zegevierend op te midden van dit nobel gezelschap, zoodat aanstonds groote ijverzucht bij de fraai geschilderde deernen en onberispelijke hoffelijkheid bij de leege pronkers wordt waargenomen. In het Cirque de l'Impératrice bespeurt Rolande plotseling hare zuster Edmée en den Hertog de Chastaix. Bij het verlaten van den Cirkus ontdekt Edmée hare zuster en valt in onmacht. Rolande ziet haar met diepe minachting na — en zint op wraak over de gelukkige echtgenoot van de Chastaix.

Thands volgt eene nieuwe epizode in Rolandes leven. Daar het Augustus is vertrekt zij met Blanche en Saint-Pouange naar Biarritz, de geliefde badplaats van de familie Bonaparte. Ook voor de schildering van dit historiesch oord getroostten de heeren Fervacques & Bachaumont zich veel inspanning. Zij voegen er bij: „La chute de l'Empire a dispersé aujourdhui ce petit groupe d'élégance effrenée et de beau-vivre à outrance et voilà pourquoi nous avons tenu à en fixer ici la physionomie.

Die „physionomie" bestaat voornamelijk in een fraai grasveld met een muziektent, waaromheen de bont opgedirkte wandelaars zich statig bewegen. Voorts was er — want die heerlijkheden zijn nu verdwenen — „le camp des cocodettes" en „la colonie espagnole." De schrijvers wijden eene gantsche bladzijde, om de verdiensten der eerste groep uit een te zetten, steeds betreurende, dat de val van het Keizerrijk een eind aan zoo veel voortreffelijks heeft gemaakt. Ook de spaansche kolonie met hare mantillaas en waayers wordt beschreven, de namen genoemd van de markiezinnen de Bedmar, d'Alcanices, de Favalquinto; — eindelijk worden in hoogst eigen persoonlijkheid

Digitized by Google

voorgesteld de Keizer en Keizerin. Het kostuum van Eugénie de Montyo wordt met vrouwelijke uitvoerigheid beschreven en voorts de namen genoemd der hofdames: de Hertogin de Mouchy, Melle Lermina en Melle de Fitz-James-Stuart.

Zoo spoedig Rolande te Biarritz is aangekomen, vindt ze bij de spaansche kolonie eene vriendin, de markiezin d'Orozca en herneemt ze haren rang als Gravin de Jarnailles. Blanche de Velours vertrekt door eene behendig uitgevoerde krijgslist met Saint-Pouange naar Baden. Maar oogenblikkelijk daarna betoovert Rolande een jong edelman uit Cuba, die haar zijn naam en fortuin wil schenken. Rolande schijnt hem te begunstigen, maar zoodra ze zeker weet, dat de toestand van zijn fortuin niet geheel gunstig is, weet ze hem af te wijzen. De jonkman zoekt in wanhoop den dood in de golven. Geheel Biarritz, getuige van den uiterst gemeenzamen omgang der jongelieden, keert zich tegen Rolande.

Van dit oogenblik dagteekent wederom eene nieuwe periode in het avontuurlijk leven der Gravin de Jarnailles. Er was eene vakature in het Corps-Législatif en de Hertog de Chastaix dong naar de eer, om kandidaat der regeering te worden. Daartoe begaf hij zich naar Biarritz en vond grooten steun bij den Keizer en bij Jupiter Rouher. De zaak hield hem eenige dagen op, zoodat hij intusschen als een waar Hertog en een goed Parijzenaar zich vermaakte, om zestigduizend franken te verliezen met het écartéspel en wel aan den militairen attaché van Pruisen, Graaf Bahnhoff, wiens ongelukkig gevonden naam hem niet belette tot de meest volhardende bewonderaars van Rolande te behooren. Op zekeren avond werd er in het Casino een bal voor de armen gegeven. Heel het publiek zag met de uiterste verontwaardiging Rolande verschijnen — die na den dood van den Cubaan tot het „camp des irrégulières" behoorde. Een kommissaris verzoekt haar wel te willen vertrekken. Aanstonds treedt Graaf Bahnhoff op, om haar te beschermen, maar tegelijkertijd verschijnt de Hertog de Chastaix, die verklaart, dat Rolande zijne schoonzuster is.

Den volgenden dag vertrekken Rolande en Ambroisine met de Chastaix naar Parijs.

Ambroisine heeft hare gebiedster een snood plan mee-

Digitized by Google

gedeeld. Zij heeft gevraagd, of de Hertog rijk is; — als zij verneemt, dat hij een miljoen franken persoonlijk en twee miljoen door zijne echtgenoote bezit: roept de getrouwe volgster: „Deux et un font trois! c'est un monsieur!" De laaghartige berekening gelukt. Eenige weken later ontvangt Rolande den Graaf Bahnhoff in haar nieuw hotel op den faubourg Saint-Germain; zij verklaart hem ronduit, dat zij de minnares van haren zwager, den Hertog de Chastaix is geworden. Zij voegt er nog iets historiesch bij. — „Mijne juweelen en paarlen" — zegt ze — „zijn even kostbaar als de diamanten van madame Musard en de paarlen van madame de Païva!"

De firma Fervacques & Bachaumont veroorlooft zich natuurlijk op grond van hare réalistische beginselen deze zeer treurige verwikkeling; men mag echter de hoop niet onderdrukken, dat zulke feiten althands niet tot het domein der historie behooren.

Historiesch evenwel is weder de beschrijving van de jachtpartij te Chantilly, waarbij eenige Nimrods van het tweede Keizerrijk worden genoemd: Lefèbre-Duruflé, d'Etreillis, Charles Lafitte, de Graaf d'Hédouville en anderen. Evenzoo gaat het bij de eerste vertooning van een nieuw ballet, waarbij het hof en de verdere machthebbenden over het fransche budget zich zouden vertoonen. Wij worden gewezen op de princesse Clotilde — „à la physionomie si douce et si sereine" — van schilderijen wordt niet gesproken; verder ontdekken we den liberalen Prins Napoléon, den held van Magenta, de Princes Metternich, die haar echtgenoot aangenaam weet bezig te houden met duëlleeren, de Gravin de Pourtalès, Prins Murat, mevrouw Lafitte, het Corps diplomatique, de familie Rotschild, enz.

Het spreekt vanzelf, dat Rolande en de onbeschaamde de Chastaix zeer veel opzien baren — zelfs worden zij met de bewondering der keizerlijke loge vereerd. Doch eindelijk dringt het gerucht van al deze heldendaden door tot de arme Hertogin de Chastaix, die met hare moeder te Pau hare bevalling afwacht en gelooft, dat haar echtgenoot voor zijne staatkundige belangen noodzakelijk te Parijs moet blijven. Eene kleine vergissing openbaart de volle waarheid

Digitized by Google

aan de rampzalige vrouw. Chastaix heeft gedurende een kort uitstapjen naar zijne goederen twee brieven geschreven, een aan Rolande, een aan zijne echtgenoote. De brief aan Rolande komt in handen der Hertogin. De radelooze vrouw vliegt naar Parijs — naar hare zuster, maar bezwijkt van weedom. Na een vreeselijk lijden, sterft ze te Parijs met vergiffenis voor allen op de lippen.

Chastaix ontvangt zijn loon uit handen van Rolande, voor wie hij heel zijn persoonlijk vermogen heeft verkwist. De twee miljoenen van hare zuster vallen haar ten deel en het spreekt vanzelf, dat zij in het Parijs van het tweede Keizerrijk geene verdere vriendschapsbanden kan onderhouden met een geruïneerd edelman. Zij wijst Chastaix eenvoudig de deur — en — hier neemt het geschiedkundig belang weer de overhand — gaat zich bezig houden met politieke en finantiëele spekulatiën. De begaafde schrijver der geschiedenis van Julius Caesar houdt zich bezig, doch in 't 't diepst geheim, met een nieuw soort van kanon. Juist ontvangt Rolande een smeekschrift van zekere madame Texier, een oude kennis der school van Saint-Denis, welke dame hare bescherming vraagt, omdat de heer Texier in nood verkeert, eene uitvinding gedaan heeft en door niemand wordt voortgeholpen. Rolande, die nu miljoenen bezit, wil den werktuigkundige gaarne vooruithelpen; — zij koopt voor eene goede som zijne uitvinding, die blijkt neer te komen op een soort van kanon, later mitrailleuse genoemd. Voorts blijft zij alleen eigenares van 't geheim en maakt zij den dankbaren Texier intendant van een harer landgoederen in Italië — afkomstig uit de erfenis harer zuster.

De schrijvers doen de Gravin de Jarnailles thands naar Londen vertrekken. Alle hare ontmoetingen in de hoofdstad zijn voor ons verslag van minder belang. Alleen stippen we aan, dat ze haar laatsten avond te Parijs doorbrengt in het theater des Batignolles en naar dit minder aristokratiesch oord vergezeld wordt door Saint-Pouange, omdat zij zoo gaarne La belle Gabrielle van Auguste Maquet wil zien vertoonen. Daar wordt zij getroffen door het spel van een zeer middelmatig akteur, die den naam van Stockholm draagt. Omdat deze in zeker opzicht un bel homme mocht genoemd worden, scheen hij te begrijpen,

Digitized by Google

dat Rolande hare aandacht op zijn persoon vestigde en speelde hij alleen voor haar. Zoodra zij echter bemerkte, dat de ellendige „cabotin" op haar lette, wendde zij haar gelaat af en haalde zij met de uiterste minachting de schouders op.

Den volgenden dag vertrekt zij naar Londen met Ambroisine en haar kapper Mondego.

IV.

Van hetgeen er te Londen voorviel met Rolande is alleen noodig te melden:

a) dat de Prins van W.(ales) haar van Sandrigham een mand met bloemen en vruchten zond — hij had haar eens te Parijs gezien en nooit vergeten:

b) dat zij zeer gelukkige spekulatiën aan de Beurs onderneemt, omdat — „elle sentait admirablement, que l'argent est le levier par excellence des temps modernes et que c'est par lui qu'on regne et qu'on gouverne." Bewonderenswaardige wijsbegeerte .... der Bonapartisten!

c) dat zij door middel van Graaf Bahnhof eene briefwisseling aanvangt met Graaf Bismarck, die zeer over de fijnheid van haar blik is getroffen:

d) dat zij door pruisischen invloed bij Koningin Victoria wordt ontvangen op Buckingham-palace:

e) dat zij in Cremorne-Gardens den akteur Stockholm ontmoet, maar spoedig ontvlucht.

In 1870 keert de Gravin de Jarnailles naar Parijs terug. Het liberale Keizerrijk naar de opvatting van Emile Ollivier was den 2 Januari tot stand gekomen. Het plebisciet werd voorbereid, men waande, dat het tweede Keizerrijk zijn hoogste glanspunt had bereikt. Het jaarlijksch kontingent van 100,000 manschappen voor het leger werd ten genoege der oppozitie (Gambetta, Jules Favre) op 80,000 gebracht. De heeren d'Albuféra, Bouët-Willaumier en Janvier de La Motte (onberispelijker gedachtenisse!) organizeerden plebiscitaire kommissiën.

Digitized by Google

Natuurlijk is de Gravin de Jarnailles in al de intrigen der politiek gewikkeld, schoon de auteurs thands minder rechtstreeks op den man af spreken en allerlei namen uitvinden voor de hoofdhelden. Onder den pseudoniem van Saint-Ghislain wordt Emile de Girardin geteekend, onder den naam van Vercellier treedt Ollivier op. Het portret van Ollivier, hier door volbloed Bonapartisten gegeven, is zeker niet vleyend voor dezen verheven staatsman.

„Vercellier — een der nieuwe ministers" — zeggen de heeren — „was een merkwaardige en opmerkenswaardige type. Hij was lang en geelbleek, de oogen verborgen achter een bril met een stalen montuur, zijne wenkbrauwen waren dik en borstelig, zijne lippen vooruitstekend. Deze nieuwbakken grootheid was gekleed in een oud jasjen van zwart laken, blinkend aan de elbogen en vet op den kraag. Eene vuile witte das, slecht gesteven door zijne waschvrouw van de rue Saint-Placide, zat als een touw om zijn hals, die alles behalven zindelijk was."

Gedurende een diner, door Ollivier, Emile de Girardin en Rolande bijgewoond, wordt over den uitslag van het plebisciet gesproken. Een bankier gelooft niet, dat veel miljoenen voor het goevernement zullen stemmen — omdat men rustig is gebleven na Sadowa en de Duitschers nu weldra een machtig rijk zullen vormen, vervolgens „omdat men de mexikaansche expeditie alleen in 't belang van den bankier Jecker heeft ondernomen, terwijl deze donquichottade vele kleine kapitalisten ongelukkig heeft gemaakt." Ollivier neemt nu de mexicaansche expeditie eenigszins in bescherming en wordt heftig aangevallen door de liberalen aan den disch.

— „Dwaas is degeen, die nooit van meening verandert", — andwoordde Vercellier. — „Onze beroemde Saint-Ghislain (Emile de Girardin) heeft ergens gezegd, dat men de staatszaken uit tweeërlei oogpunt kon beschouwen, 't zij men boven of beneden aan den ladder stond. De feiten zijn dezelfde — alles hangt af van ons standpunt." —

Zeer waarschijnlijk is dit andwoord historiesch. Het bonapartistiesch stelsel bracht het gebruik van twee standpunten en twee waarheden, zelfs van twee moralen mee. Nisard, de groote onderwijsspecialiteit van het tweede

Digitized by Google

Keizerrijk, zeide eens tot zijne studenten: „Il y a deux morales." — Maar de jongelui wilden hem niet gelooven en floten hem dapper uit.

Intusschen voorspelt Rolande den triumf van het Keizerrijk bij het plebisciet — schoon de oppozitie heimelijk gesteund wordt door pruisiesch geld. Nadat de gasten vertrokken zijn, blijven Rolande, Saint-Ghislain (Em. de Girardin), een dikke bankier en de gastvrouw alleen, om eene eerlijke spekulatie in fransche fondsen te beramen. Eene persoonlijkheid, die in het duister gehuld blijft, heeft uit de Tuileriën de tijding gebracht, dat meer dan zes miljoen „oui's" zullen komen bij de opening van de stembussen. De dikke bankier krijgt dus order, om zooveel fransche renten te koopen, als hij machtig worden kan. De spekulatie gelukte volkomen. Na het bekend worden van den uitslag: 5.500,000 stemmen voor de bonapartistische dynastie, klom de fransche rente tot 74,80. Rolande won bijna twee miljoen en plaatste ze aanstonds bij de nationale Bank te Brussel en bij de Engelsche Bank te Londen.

Rolande heeft weleer in de britsche hoofdstad het plan voor eene mitrailleuse aan den Graaf Bahnhof afgestaan, als belooning voor zijne goede diensten door middel der pruisische diplomatie aan de Gravin de Jarnailles bewezen. Men verneemt nu, dat het pruisiesch leger op deze verraderlijke wijze van mitrailleuses wordt voorzien, dat de vijand alzoo alleen triumfeeren zal door de hulp van fransch genie. Reeds is de 15 Juli 1870 aangebroken. De oppozitie wil den oorlog, omdat zij daardoor het Keizerrijk in gevaar brengen. De kandidatuur van den Prins van Hohenzollern is eene intrige van Bismarck en Prim; — voor dit alles echter dient men een goed geloof te bezitten in de historische trouw der heeren Fervacques & Bachaumont.

De zitting van het Corps Législatif op den 15 Juli 1870 wordt beschreven. In de tribunen merkt men op: Rolande, Saint-Pouange, den dikken bankier, den Graaf Bahnhoff, elders den Hertog de Chastaix, die grijs van verdriet is geworden, Edmond Leroy, die tot prefekt van het departement de l'Ardèche benoemd is, Sait-Ghislain en andere politieke beroemdheden. De Hertog de Grammont leest met zijn

Digitized by Google

beminnelijk sans-gêne de oorlogsverklaring voor. Algemeene geestdrift, terwijl Bahnhoff alles opteekent.

Des avonds wandelt Rolande met Ambroisine langs de luidruchtige boulevards. Men riep: „A Berlin!" en zong de Marseillaise. De schrijvers denken met weemoed aan deze nationale uitbarsting van geestdrift — en ditmaal zeggen ze volkomen terecht, dat de herinnering aan dit oogenblik thands niet meer overbodig is — „n'est-ce pas encore un enseignement que de le rappeler à une nation aussi insouciante que la nôtre et aussi oublieuse du passé et de ces leçons?"

Voor het Café Riche staat Rolande stil. Men bemerkt er de „fiere en heroïsche gestalte" van Paul de Cassagnac, den beminnelijksten van alle slecht-opgevoede imperialisten, en andere redakteuren van de nobelste organen des Keizerrijks: de Pays, le Peuple Français, de Figaro en de Gaulois. Daarop volgt de manifestatie der „blouses blanches", meest allen onder direktie van Piétri — schoon onze auteurs slechts aan de Internationale denken. 't Waren driehonderd werklieden met een banier, waarop onder anderen gelezen werd: „vive la Paix!" Zij werden met algemeen gefluit ontvangen. Op den boulevard des Italiens, bij den winkel van Rimmel, grijpt een incident plaats. Een huzaren-officier en een ordonnans rijden in snellen galop uit de rue de Grammont in de richting van de rue Taitbout — de plek, waar den 2 December 1851 de moord der rustige burgers aanving volgens order van den Prezident Louis Bonaparte. De officier stuit plotseling op de processie der werklieden — er volgt eene worsteling. Zijn paard springt door de menigte en werpt den huzaar op het trottoir voor de voeten van Rolande. De banierdrager der werklieden wil daarop den officier verpletteren met zijn vaandel. Rolande steekt de reddende hand uit over den gevallen officier. De banierdrager deinst terug — het is de akteur Stockholm. Als nu de huzaar, bij het uiteendrijven van den oploop door de politie, Rolande wil danken, herkent hij haar plotseling — de jonge dame uit den Lion-d'-or te Blois. Maar de Gravin de Jarnailles daarentegen heeft de eer niet den Graaf Martial de Nancré te kennen — met eenige beleefde woorden scheiden zij.

Digitized by Google

De oorlog breekt nu uit.

Eerst wordt het lot van den ongelukkigen uitvinder Texier beschreven. Hij komt uit Italië, om aan den oorlog deel te nemen — nieuwe uitvindingen aan den Minister van oorlog mêe te deelen. Daar verschijnt een regel in de fransche kranten, die hem met de hoogste verbazing vervult: „La Prusse a aussi des mitrailleuses." Op het slagveld hoort hij het eigenaardig gerucht van het losbranden der mitrailleuses. Voor den beslissenden slag van Woerth nam zijn regiment een dier zonderlinge kanonnen van de Pruisen. Aanstonds herkende Texier zijne uitvinding en uit wanhoop, dat zijn arbeid den vijand ten goede was gekomen, — „il se fit sauter la cervelle." Rolande komt nu weldra in verdenking. Het publiek fluit haar uit. De prefekt van politie verzoekt haar binnen drie maal 24 uren Frankrijk te verlaten.

V.

Met den val van 't Keizerrijk neemt het verhaal van Rolandes lotgevallen een eind.

Vooraf echter hebben de auteurs gelegenheid al hun bonapartistischen afkeer tegen de omwenteling van 4 September en — wie zal het hun euvel duiden? — tegen de Commune uit te spreken.

De regeering der nationale verdediging wordt met zoutelooze volharding: „le gouvernement de la défaite nationale" genoemd. Zoodanige aardigheden passen niet in den mond der Bonapartisten; — de diepe nationale ellende van 1870 is het werk van het gewetenloos lichtzinnig bestuur der heeren Leboeuf, Rouher, Ollivier, onder leiding van hun diepzinnigen chef, — is voortgevloeid uit de wanhopig slechte inrichting van het leger, waarvan de Bonapartist Canrobert zelf moest bekennen: „qu il y avait un peu de découssu dans les ordres donnés."

De Gravin de Jarnailles, die op bevel der politie naar Engeland was geweken, kwam in November 1870 naar

Digitized by Google

Frankrijk terug. De eerste ontmoeting van belang heeft ze te Le Mans, waar men haar naar hare papieren vraagt. Alles is volkomen in orde. Rolande vertrekt naar Tours, „niet zonder een geur van ylang-ylang achter te laten, 't welk den kolonel de la Cortina-Corrida de wenkbrauwen deed fronsen." Deze kolonel behoorde tot den generalen staf van Garibaldi, en men weet, hoe heftig gehaat de naam van Garibaldi steeds gebleven is bij al wat imperialist of konservatief is — ondanks de diensten door den grijzen held aan Frankrijk bewezen.

Natuurlijk volgt nu eene beschrijving van Tours en allerlei hatelijkheden regenen op het hoofd van Gambetta, door Guyot-Montpayroux „si spirituellement" met den bijnaam van „Lamartine der faubourgs" gedoopt. Eerst vernemen we, dat de praefektuur van Tours onder het Keizerrijk „si dignement" werd bestuurd door den heer Paulze-d'Ivoy. Nu daarentegen worden Gambetta, Laurier, George Cavalié, gezegd Pipe-en-bois, genoemd, alsof het galeiboeven waren. Er wordt melding gemaakt van de talrijke toespraken door Gambetta gehouden — die met eene tweede zoutelooze aardigheid: „le balconnier de l'ordre des avocats" wordt getiteld. Zelfs wordt er uit de maaltijden der gedelegeerden nog iets hatelijks gedistilleerd — schoon 't bijna onbegrijpelijk is.

Dat Léon Gambetta met een ballon uit Parijs opsteeg, om elders door zijne brandende geestdrift ter verlossing der hoofdstad wonderen te verrichten — dat gaat de heeren Bonapartisten niet aan — hun werk is denigreeren... zoo als ten onzent dat van sommige dagbladschrijvers, die het den grijzen generaal Van Swieten maar niet kunnen vergeven, dat hij ter noordkust van Sumatra de eer van Neêrlands naam en vlag schitterend heeft gehandhaafd.

De firma Fervacques & Bachaumont geeft nog een katalogus van namen, altemaal personen, die in November 1870 te Tours verblijf hielden: de Kératry, Thiers, Troncin du Mersan, Emile de Girardin, Charles Lafitte, Madame Doche, Lord Lyons, de Prins van Metternich, de ridder de Nigra, Pascal Duprat, Lissagaray en nog vele anderen. Daar wij echter niets anders van hen vernemen, dan hunne namen, behoeven we

Digitized by Google

er niet in 't bizonder bij stil te staan. De Gravin de Jarnailles, die weet, dat de Pruisen Vendôme naderen en bezorgd is over het lot harer moeder, vertrekt met Ambroisine onder velerlei gevaar naar het kasteel de Jarnailles. Hier schijnt de fantazie der historische romanschrijvers sterker op den voorgrond te treden. Het kasteel is bezet door eene horde van parijsche vrijwilligers — „les francs-tireurs de La Valette," die men eer te Parijs zou hebben verwacht. Natuurlijk strekt dit alles, om de ellendige liederlijkheid der Parijzenaren te staven — die nog beter uitkomt bij eene belegering door de Pruisen. Het kasteel wordt genomen, Rolande verkeert in 't uiterste gevaar, maar tot hare redding daagt natuurlijk op..... de onvermijdelijke Graaf Bahnhoff met zijn onmogelijken naam. De oude Gravin de Jarnailles wordt door een woedenden pruisischen soldaat doorstoken — enz.

De immer trotsche en ongenaakbare Rolande dient eenigen tijd in de ambulancen van Madame de Flavigny te Bordeaux. Zij verneemt er het sneuvelen van den zoon des ministers van finantiën — Edmond Leroy (Magne) en dat de Hertog de Chastaix ligt te zieltogen. Zoodra Parijs is ingenomen, verlangt zij echter naar hare weelderige woning in den Faubourg Saint-Germain. Zij komt te Parijs op den 18 maart 1871 — den noodlottigen dag, waarop de beweging der Commune aanving. Aanstonds wil zij vertrekken, maar de omstandigheden beletten haar. De ellendige cabotin Stockholm, die reeds twee reizen zich op het levenspad van Rolande heeft vertoond, — Stockholm, die nu kolonel is, „chef d'etat-major" van den Generaal Eudès, — Stockholm begeeft zich met eene kompanjie nationale garden der Commune naar Rolandes hotel.

Hier komen de auteurs tot hunne gewenschte ontknooping. Rolande wil eerst niets van den kolonel weten, maar eindelijk mag deze haar naderen, ontvangt hij een kop thee uit hare handen en wordt de vrede geteekend. Dit alles, om aan te toonen, dat de Gravin de Jarnailles, ongevoelig voor elke hulde, zich in waarheid laat verteederen door een kolonel der Commune. De schrijvers hebben hunne heldin nooit met minachting behandeld — men mag dus vaststellen, dat zij door historische noodzakelijkheid tot deze afschuwelijke ontknooping gekomen zijn.

Digitized by Google

De persoon, die zich over dezen toestand verontwaardigd betoont, is Ambroisine. „Ç'a y est" — roept ze uit — „Madame est mâtée." Dit alles duurt tot 23 Mei, den dag, waarop het leger van Versailles binnen Parijs trekt. De kolonel Stockholm bevindt zich bij Rolande — de soldaten der Commune trekken onder het zingen van den walgelijken oorlogsdeun, door Vermersch ter eere van het nieuwe bewind expresselijk vervaardigd, voorbij het fraaye hotel van den faubourg Saint-Germain. Stockholm grijpt zijne sabel en zijn dolman, Rolande vliegt hem na — te vergeefs.

Evenwel dringt de Gravin de Jarnailles door tot het gebouw van het Legioen van Eer — Quai d'Orsay — waar zij een afschuwelijken hoop mannen en vrouwen der Commune bijeen vindt, bezig om de kruisen en grootkruisen van het Legioen als versierselen aan hun kostuum toe te voegen. Daarna komt de tijding, dat de troepen van Versailles binnen Parijs doordringen — Stockholm keert ongedeerd uit den strijd. De vrouwen grijpen haar „les seaux de petrole" — de algemeene ontbinding vangt aan. Ambroisine en de kapper Mondego brengen de Versaillanen op het spoor van Stockholm, die zich bij Rolande heeft verborgen. De officier, die den kolonel der Commune doet fusilleeren is de Graaf Martial de Nancré, juist ter snede aangekomen, om Rolande te redden, wier handen reeds gebonden waren. Parijs staat in vlammen — Rolande vlucht naar het hoofdkwartier der Pruisen en rijkt eindelijk haar hand aan den geduldigen Bahnhoff.

De laatste regelen van het boek luiden als volgt:

— „Het glas champanje opheffend, 't welk zij in de hand hield, riep Rolande:

— „„Mijne heeren! Ik drink op de gezondheid van den Keizer van Duitschland!"

Vreugdekreten andwoordden op dezen snooden uitroep.

— „Kameraden! — zeide daarop de Graaf, Rolande aanwijzende — „ik stel u de Gravin Bahnhoff, mijne echtgenoote, voor!"

Men ziet het — de fransche auteurs wendden op dit laatste oogenblik den rug naar Rolande. Haar uitroep is „snood" (impie) — omdat het den Keizer van Duitschland geldt. Maar al de snoodheid van haar vroeger leven bleef onbeoor-

Digitized by Google

deeld. Een enkele keer, als zij de uitvinding van Texier aan Duitschland ten geschenke geeft, verzekeren de heeren, dat ze even gerust sliep, als of ze den „Sommeil des innocents" had geslapen.

Als kunstgewrocht is Rolande maar half geslaagd. De vermenging van historie en fantazie is al te zonderling. Louise Mühlbachs stelsel, om de historie te dramatiseeren met eene allerluchtigste opvatting der werkelijkheid, is hier in zoover verbeterd, dat de historische feiten vrij juist zijn gegeven, maar alles met den violengeur van het Bonapartismus sterk doortrokken.

En ziedaar wat het boek der heeren Fervacques & Bachaumont voor den nederlandschen lezer belangrijk maakt. Een lofredenaar van het Keizerrijk zal toch waarlijk geen stof verschaffen tot juichen aan zijne staatkundige tegenpartij. Men overwege thands wat er voor gunstig oordeel omtrent Frankrijk voor 1868—1871 uit dit boek is op te maken. De voorstanders van het tweede Keizerrijk konden in het belang hunner zaak niets noodlottigers doen, dan eene zoo nauwkeurige, romantiesch-historische inventaris van het parijsche leven te maken, als geleverd is in Rolande door de firma Fervacques & Bachaumont.

Digitized by Google

DE OVERGANG VAN HENDRIK IV,

DOOR

PROF. THEOD. JORISSEN.

„Zou het een doodzonde voor een geestelijke zijn, om een tiran te vermoorden?" vroeg in Juli 1589 een jonge Dominikaner monnik aan zijne superieuren. „Neen", was het antwoord, „geen doodzonde. Slechts een onregelmatigheid."

Jacques Clement was gerustgesteld. Na zich door vasten en het genot der sacramenten te hebben gesterkt, verliet hij het belegerde Parijs, om den tiran, Hendrik III, koning van Frankrijk, te treffen. Den 1 Augustus werd hij te St. Cloud tot hem toegelaten, en trof hij hem doodelijk met zijn mes. Vier en twintig uur later had Hendrik III, de laatste der Valois, opgehouden te leven.

Zelden miste een politieke moord zoo volkomen het beoogde doel, als deze. In de plaats van den katholieken Hendrik III besteeg de protestantsche koning van Bearn, Hendrik IV, den troon. En het was juist om dezen te weren, dat de geloovige bevolking van Parijs blindelings de raadgevingen van hare geestelijke en politieke leiders had opgevolgd.

Sedert de eerste dagen der hervorming hadden de meeningen der Protestanten in Frankrijk bijval gevonden. Door verschillende omstandigheden begunstigd, hadden de voorstanders der nieuwe leer hun getal en invloed zien toenemen, totdat het fanatisme van vreemde, van Lotharingsche prinsen

Digitized by Google

het sein tot burgeroorlogen gaf, die gedurende veertig jaar aan de natie op 't verlies van haar beste krachten, haar uitnemendste zonen en de algemeene welvaart zouden te staan komen. Bevreesd voor den overmoed der machtige Guises, had Catharina de Medicis, de Italiaansche leerlinge van Machiavelli, hare zonen, die achtereenvolgens den troon bestegen, de redding van hun kroon leeren zoeken in het heerschen door te verdeelen. Als iedere politiek, die niet in beginselen, maar in het buigen naar de omstandigheden haar kracht zoekt, had ook deze staatkunde gefaald. Niet de Guises, maar het koninklijk huis was door den bloedstroom van den Bartholomeusnacht geschandvlekt. Niet de Guises, maar de Valois hadden met ieder jaar hun macht zien verminderen, hun aanzien zien dalen, hoe gewillig of onwillig zij zich ook hadden geleend, om de werktuigen van een fanatisme te zijn, dat zij niet deelden. Het Protestantisme was staande gebleven, te zwak om te overwinnen, maar te krachtig, om vernietigd te worden. Aan de politiek van Catharina werd door de verbondenen der Ligue die uitkomst geweten, en de beklagenswaardige vrouw zag haar laatste levensjaren verbitterd door het vooruitzicht, dat de jongste en meest geliefde harer zonen met kaalgeschoren kruin in een klooster wierd gestoken, om plaats te maken voor het hoofd van het vreemde vorstenhuis, dat op de puinhoopen van Frankrijks vrede zich een troon had gebouwd. Het ondankbare Parijs verjoeg, in de beruchte Journée des Barricades, Hendrik III, aan wien het voor zijn bloei en ontwikkeling de grootste verplichting had. Slechts door een tweetal moorden voorkwam de ongelukkige en zwakke vorst het hem dreigend lot: de beide Guise's, de hertog en de kardinaal, vielen onder de zwaarden zijner dienaren. „Nous ne sommes plus deux! je suis roi maintenant!" had hij uitgeroepen, toen hij het bebloede lijk van zijn gevaarlijksten tegenstander voor zijne voeten zag uitgestrekt. Doch hij had zich vergist. De paus had hem tot verantwoordiging gedaagd, en de Ligue door geheel Frankrijk zich tegen hem verheven. Slechts dat deel van den Katholieken adel, dat het land niet aan de Ligue noch aan Spanje wilde prijs geven, had zich om hem geschaard. Doch zij waren niet talrijk of krachtig genoeg, om hem de onderwerping der rebellen, die in het

Digitized by Google

oproerige Parijs hun hoofdzetel hadden, te verzekeren. Hij had de ondersteuning van anderen, van oude tegenstanders moeten aannemen. De koning van Frankrijk, die als hertog van Anjou het bloedbad van 24 Augustus 1572 had georganiseerd, had zich met de zonen van zijne slachtoffers in dien vreeselijken nacht moeten verbinden, om door hunne hulp zijn wankelende kroon te redden Doch, schoon de Protestanten vergaven, de Nemesis der historie niet. Den ketter van Navarre mocht Hendrik III voeren tot voor de poorten van Parijs, maar zelf zou hij die stad, die hij lief had als den appel zijner oogen, niet meer binnentreden. Den 30sten Juli kwam hij met zijn bondgenoot voor Parijs aan: den 2den Augustus was hij niet meer. Hij had zijn opvolger naar zijn hoofdstad geleid. „Ik bid u — sprak hij stervende tot de edelen, die zijn bed omringden — ik bid u als mijne vrienden, en gelast u als koning, om mijn Broeder, die daar staat, na mijn dood te erkennen: doet hem den eed in mijn tegenwoordigheid".

De eed was afgelegd. Zou hij gehouden worden?

I.

Het oogenblik, waarop Hendrik van Navarre den Franschen troon besteeg, was ernstig.

Het leger, waarover hij, bij den dood des konings, bevel voerde, bestond uit twee deelen, zijn eigen Protestantsche benden, met hem te Meudon gecampeerd, en de katholieken, wier hoofdkwartier te St. Cloud [1]) was gevestigd. De eersten erkenden hem gewillig, de laatsten aarzelden.

[1]) Saint Cloud dankt zijn ontstaan, volgens de legende, aan Clodoald, een zoon van Clovis, die, zijn leven bedreigd ziende, het alleen redde door zich hier als kluizenaar te vestigen. Hij werd de stichter der kerk en stierf in reuke van heiligheid. Saint-Clodoald schonk zijn naam aan Saint-Cloud.

Hendrik II bezat hier een villa. Hendrik III bewoonde, toen hij vermoord werd, een huis, aan de Gondi's toebehoorende. Lodewijk XIV kocht dit huis aan, wierp het neer, en stichtte het latere paleis, dat hij aan zijn broeder, den hertog van Orleans schonk.

Het kasteel van Meudon, waar Hendrik IV zijn hoofdkwartier had, behoorde aan de Guise's.

Zonderling genoeg bewoonden beide vorsten woningen, aan twee hoofden der oproerige stad toebehoorende.

Digitized by Google

Aan de roepstem van Hendrik III hadden zij gehoor gegeven, uit afkeer van de Ligue. Laat ons zien wat zij tegen haar hadden. Het beruchte verbond, door de Guises tot verbinding van hun aanhang in 't leven geroepen, had oorspronkelijk een streng kerkelijk karakter gedragen. Vernietiging der ketterij in Frankrijk, was de leus der vereeniging geweest en heette nog altijd het doel. Maar sedert lang, zoo ooit, was dit noch het eenige noch het hoofddoel meer. De macht, die de Ligue hem ter beschikking stelde, had in haar hoofd, den hertog de Guise, het eerzuchtige plan doen ontwaken, om den geminachten Hendrik III op zijde te schuiven, en in zijne plaats als koning van Frankrijk de ketterij te vernielen. Betaald door Philips II hoopte hij met Spaansche hulp zijn doel te bereiken, en aarzelde dan ook niet tegen zijn land en koning met den vijand van beiden saam te zweren.

Gelijk de Guise naar de troon van Frankrijk, strekten de gouverneurs der provinciën, de bevelhebbers in steden en vestingen naar een geheele onafhankelijkheid van het monarchaal gezag de hand uit. De zelfstandigheid, die in menig oogenblik der burgeroorlogen de verwikkeling der omstandigheden hun had geschonken, zochten zij niet alleen te bestendigen, maar ook erfelijk te maken. De eenheid des rijks werd door de herleving der oude feodale eischen ernstig bedreigd. De roofvogels vergaderden zich, om de monarchale autoriteit, die zij voor goed gevallen achtten, te verdeelen.

Krachtige bondgenooten en werktuigen waren de geloovige tiers état en het onkundig gemeen, beide door fanatieke priesters, in dienst der Ligue, voortdurend geprikkeld en opgehitst.

Toen in begin van 1587 Duitsche troepen den Franschen bodem betraden, had de Ligue in Parijs een besluit genomen, dat, elders nagevolgd, een geweldige kracht tot hare beschikking stelde. Om de katholieke Prinsen te ondersteunen tegen den ketter, werd er in de steden van haar aanhang een raad benoemd, om de katholieke belangen te verdedigen en te handhaven. Een algemeene raad, uit vertegenwoordigers dezer willekeurige besturen bestaande, kwam te Parijs bijeen, om het krachtige en gewillige werktuig van de bedoelingen harer

Digitized by Google

hoofden te zijn [1]) Voor dit democratisch schrikbewind der Ligue beschermde geen stand en geen verdienste. Als ieder terrorisme waren de liguisten niveleerende, in naam van den godsdienst, gelijk de niveleurs van 1793, in naam van het volksbelang.

Het was dit demokratisch element in de Ligue en de plannen der Guises, die de katholieke edelen Hendrik III naar St. Cloud hadden doen volgen. Voor den wettigen koning tegen den Spaanschen invloed streden zij. De erfelijkheid der gouvernementen en der militaire posten lachten hun evenzeer, als de Liguisten, aan. Maar zij wilden het volk een dergelijk onwettigen invloed op de regeering niet toekennen, volkomen overtuigd, dat het slechts ten hunnen koste kon geschieden. Hun monarchaal gevoel duldde het niet, den wettigen koning af te vallen, en de kroon van Frankrijk aan de Guise, den huurling van Philips II, over te reiken. Met Hendrik III hadden zij gehoopt om de Ligue, die het land aan Spanje verried, te onderdrukken en in zijnen naam, na rijke belooningen, te heerschen. Niet vervolgziek, ofschoon niet verdraagzaam uit overtuiging, hadden zij den Bearner en zijn leger slechts als een bondgenoot beschouwd, die, na gediend te hebben, naar huis werd gezonden, en met een paar kleine concessiën tevreden gesteld. Doch ziet — het mes met het zwarte heft van Jacques Clement, dat den levensdraad huns konings zoo plotseling had afgesneden, had tevens aan die rustige verwachtingen een einde gemaakt. Niet over het verdeelen van den behaalden buit gold het thans te spreken. Niet met den wettigen koning Hendrik III, maar met den pretendent Hendrik IV hadden zij thans te doen.

De pretendent .... wien zij trouw hadden gezworen, op last en bij het bed van den stervenden voorganger. Slechts weinige minuten, nadat deze den adem had uitgeblazen, was reeds de eed vergeten, en als ware hij nooit afgeleid, stelden zij zich de vraag: zouden zij Navarre erkennen?

In de conferentiën, op den sterfdag des konings en den volgenden morgen gehouden, werd warm gedebateerd. Velen zeiden neen, omdat de Bearner een ketter: meerderen zeiden ja, omdat hij de naaste prins van den bloede en een

[1]) Zie de circulaires van de Conseil des Seize bij PALMA CAYET, Chronologie Novénaire. Introduction. p. 34 sqq.

Digitized by Google

ridderlijk koning was; de meesten beslisten bevestigend, mits men waarborgen van hem ontving voor den godsdienst van het meerendeel der natie.

De uitkomst kon moeilijk anders zijn. Wat bleef dezen grooten over, zoo zij Navarre verstieten? De gunst, neen — de genade van Mayenne, den dikken Mayenne, die zijn broeder, Hendrik de Guise, aan 't hoofd der Ligue was opgevolgd. De genade van een Mayenne, wien ieder hunner, Epernon, Conti, Montpensier enz. — — —, zijn gelijke, zoo al niet zijn mindere achtte. Wie hunner wilde voor hem zich vernederen?

En zoo al voor hem, geen dezer fiere edelen kon er anders dan met afschuw aan denken, om zich voor een hoop gemeen, als de Conseil des Seize of de Conseil des Quarante, te buigen. Parijs en de Ligue waren oproerig verklaard tegen Hendrik III: zouden zij de hand van den rebel kussen, nu hij daarbij de moordenaar van hun vorst was geworden?

Wie, bovendien, waarborgde aan de Ligue de overwinning? De koning van Navarre mocht een ketter zijn, hij had in menigen veldtocht getoond, dat hij in krijgsbeleid en veldheersgaven voor geen zijner tegenstanders onderdeed. Zou hij, die, souverein van een kleinen staat, de zooveel grooter macht van het katholieke Frankrijk had in evenwicht gehouden, thans, nu hij den titel van koning van Frankrijk kon doen gelden, voor de verdeelde krachten zijner tegenstanders bezwijken? Het was niet te verwachten en zelfs niet te hopen. Willens of onwillens waren de vijanden der Ligue verplicht te erkennen, dat het koningschap van Hendrik IV het eenige redmiddel van Frankrijks onafhankelijkheid was. De ketter representeerde het principe van nationale zelfstandigheid en eenheid tegenover den vreemdeling.

Het ware waardig geweest, zoo de katholieke grooten van Hendrik III, gelijk eenigen hunner wilden, aanstonds zonder beding den Bearner hadden erkend. Vrees voor hun godsdienst kon niet in ernst bestaan. Hendrik van Navarre, die zelf, schoon gedwongen, eenige jaren katholiek was geweest, had nooit na zijn terugkeer tot het Protestantisme de volgelingen van Rome vervolgd. In Guienne had hij ze zelfs nevens Protestanten in den raad der provincie gesteld. Op de jongste politieke vegadering der Hervormden te la Ro-

Digitized by Google

chelle was hem uitdrukkelijk door zijn geloofsgenooten verweten, dat hij zijn katholieke edellieden begunstigde ten nadeele der Hugenoten, die hun bloed voor de goede zaak vergoten. Gedurende de zeventien jaar, dat hij in Navarre en in zijne andere erflanden had geregeerd, hadden zijn katholieke onderdanen vrijheid van godsdienst genoten.

Desniettemin wilde de meerderheid van geen onvoorwaardelijke erkenning weten. Een hunner, François d'O, een geminachte mignon van den gestorven vorst, bracht in haar naam aan Hendrik van Navarre den voorslag over, dat hij met het koninkrijk den godsdienst van de meerderheid des volks zou aannemen. Met waardigheid verwierp de Bearner den eisch. Hij had nauw de eerste trappen van den troon bestegen; hoe kon men van een man, wiens overtuiging men vreesde, zulk een plotselinge verandering van geloof verwachten?

Zij was niet verwacht. Geen der grooten, die den onmiddelijken overgang vorderden, hadden aan Hendriks bereidwilligheid geloofd. De religie was een voorwendsel, een dekmantel voor eigenbatige bedoelingen. Wat Biron in deze dagen van overweging aan een van Hendriks vrienden bekende, was niet maar zijn persoonlijke meening, maar aller denkbeeld. „Si avant d'avoir assuré nos affaires avec le Roi de Navarre, nous établissons entièrement les siennes, il ne nous connaîtra plus, il ne se souciera plus de nous: le jour est venu pour faire nos affaires; si nous en perdrons l'occasion, nous ne la recouvrerons jamais, et le repentir nous en demeurera toute notre vie." Voor dit berouw is geen aanleiding geweest: want zij behartigden hunne belangen op uitstekende wijs. De gunstelingen van Hendrik III verzekerden zich het rustig voortbezit van hunne voordeelige posten en ambten. Alle betrekkingen, in de steden, die op de Ligue veroverd zouden worden, moesten in de eerste zes maanden aan de Katholieken worden geschonken [1]). Aan de Protestanten gaf de Declaratie van St. Cloud slechts de bevestiging van de artikelen, in April ll. tusschen de beiden Hendrikken vastgesteld. De koning beloofde, gelijk hij vroeger bij herha-

[1]) Onder dit voorbehoud niettemin: „sauf et réservé celles qui, par lesdits articles, feurent réservées par ledict feu roy à ceux de la réligion réformée en chacung balliage et senechaulsée, aulx conditions y conteneues".

Digitized by Google

ling had gezegd, dat hij zich onderwerpen zou aan de uitspraken van een vrij algemeen of nationaal concilie. Binnen zes maanden, werd er ditmaal bijgevoegd, zou hij het te zamenroepen. Tegen dergelijke toezeggingen — de belofte, dat hij den katholieken godsdienst zou handhaven, verdient ter nauwernood vermelding, omdat zij van zelf spreekt — erkenden de „princes du sang et autres ducs, pairs et officiers de la couronne, siegneurs, gentilshommes et autres soussignés" hem „Henri quatrième pour notre roi et prince naturel selon les lois fondamentales de ce royaume": en beloofden hem „toute l'assistance qu'il nous sera possible pour faire justice de l'énorme mechanceté commise en la personne du feu roi, et pour chasser et exterminer les rebelles et ennemis que veulent usurper cet état."

Wat Hendrik IV heeft bewogen, om tot dit verdrag toe te treden, is niet moeielijk te gissen. Er was hem alles aan gelegen, dat hij onmiddelijk na den dood zijns voorgangers door diens aanhangers werd erkend. Zijne aanspraken als naaste prins van den bloede, zijne rechten op den troon van Frankrijk waren door Hendrik III herhaaldelijk uitgesproken. Welk een indruk zou het maken, als diens dienaren weigerden hem te erkennen, en hem voor de poorten van Parijs met zijn Protestantsche volgelingen, als een pretendent naar de kroon, wiens rechten twijfelachtig waren, verlieten? Dit te voorkomen, was eenige opoffering waard. En de prijs, dien hij betaalde, was niet hoog. Het contract, dat hij teekende, schonk hem de volstrekte erkenning van zijn koninklijke waardigheid, terwijl de ongunstige bepalingen aangaande den godsdienst, die hem en zijne medeprotestanten troffen, slechts van tijdelijke gelding waren. De hoofdzaak, als Koning van Frankrijk door de hoofden der anti-liguistische partij erkend te zijn, was gewonnen. Aanstonds echter bleek het, dat deze winst, hoe groot ook, de eenige was, die de Declaratie van St. Cloud hem vooreerst zou leveren. Wel verre van, hun woord getrouw, met alle kracht den nieuwen Koning te steunen tegen de rebellen, verlieten velen hem, om in hun gouvernementen en steden zich te versterken. De naderende worsteling tusschen de Ligue en Hendrik IV zou hun bijstand van nog hooger waarde maken.

Binnen weinige dagen was het leger van Hendrik tot op

Digitized by Google

de helft samengesmolten. Van de veertig duizend, die op 1 Augustus onder de beide vorsten waren vereenigd, was een week later slechts de helft over. Nevens de Katholieke edelen, als Epernon, die in troebel water hoopte te visschen, waren het overloopers tot de Ligue, en Protestanten, afgemat door hetgeen zij geleden hadden en ontevreden om de bepalingen, door Hendrik goedgekeurd, die hem verlieten. Het beleg van Parijs moest opgeheven worden. Door de vermindering der troepen, het gebrek aan geld en aan krijgsvoorraad kon aan geen voortzetting worden gedacht.

Als in het kamp der Joden na den moord van Holofernes verhief zich in het belegerde Parijs een gejuich, toen de dood van Hendrik III werd vernomen, en de bevolking den ketterschen Bearner zijn kamp zag opbreken. De verslagenheid, die voor weinige dagen algemeen in de oproerige hoofdstad had geheerscht, maakte voor de grootste opgewondenheid plaats. De ontwijfelbare tusschenkomst des hemels ten gunste van het door de Ligue verdedigd geloof ontstak de gemoederen van vreesachtigen en lauwen met nieuwe geestdrift. De monniken en priesters, die van hunne kansels tot vorstenmoord hadden aangemaand, wezen op de uitkomst als op de vervulling hunner profetiën en wekten door nieuwe voorspellingen aangaande den ondergang van den Bearner, die aanstaande was, de bevolking tot deelneming aan den strijd op. Zij, die nog gisteren en eergisteren, toen de twee Koningen te St. Cloud en te Meudon waren gelegerd, geen moed hadden gevoeld de wapenen op te nemen, lieten zich thans gewillig voor den opvolger van Hendrik III aanwerven.

Want ook de Ligue had een opvolger voor den laatsten Valois in gereedheid. Het was de oude kardinaal de Bourbon [1]), een gevangene van Hendrik IV, die door haar onder den naam van Karel X werd uitgeroepen. De hertog de Mayenne, die liefst zelf den opengevallen troon had bestegen, maar om den tegenstand der Spaansche partij moest toegeven, stelde zich voorloopig met de macht tevreden, die de titel: luitenant-generaal van Frankrijk, en de krijg zelf hem

[1]) Charles de Bourbon was een jongere broeder van Anton van Navarre, den vader van Hendrik IV.

Digitized by Google

schenken zouden. Zoo het geluk hem slechts volgde en hij den ketterschen Koning versloeg, de kroon van Frankrijk zou hem na den dood van den ouden Karel X niet ontgaan. Van den uitslag der worsteling hing alles af. De kroon van Frankrijk was de prijs van den strijd.

Maar zou het geluk Mayenne volgen? Hij twijfelde niet. Gevoelende, dat het thans een beslissing gold, spande de Ligue al hare krachten in. Uit alle deelen des lands voerde zij hare volgelingen aan en na weinige weken stond Mayenne aan het hoofd van een 20 à 25000 duizend man. In Parijs heerschte onbepaald vertrouwen op den uitslag. In de straten, die naar de Bastille leidden, werden reeds nu — September 1589 — kamers verhuurd, om het vervoer van den eerlang te vangen en te boeien Bearner te aanschouwen. Mayenne zelf gaf zijn verwachting te kennen, dat hij Hendrik IV, die naar Normandië was getrokken, in Dieppe zou opsluiten en dwingen naar Engeland of naar la Rochelle te vluchten.

Hoe veel grootspraak er in die woorden ook was, wie de krachten der strijders vergeleek, voorspelde weinig goeds aan den „Koning der Hugenoten". Het leger, waarmede hij bij Dieppe en Arques den veldheer der Ligue opwachtte, bedroeg nauwelijks een derde deel van dat des vijands. Wel had Hendrik zijn doel bereikt, en de zeesteden in Bretagne en Normandië voor zich gewonnen, zoodat de naderende hulptroepen van Elisabeth van Engeland konden landen, maar de naderenden waren er niet, toen de strijd aanving, en kwamen niet aan, dan nadat de kamp bij Arques genoegzaam beslist was. Toch wankelde noch weifelde zijn moed. Bij een verkenning van den vijand werd een liguïst, de sieur le Belin, gevangen [1]). Voor Hendrik geleid, zeide hij tot hem: „binnen twee uur zullen u 40000 man, voetknechten en paardenvolk aanvallen; ik zie hier geen getal troepen, voldoende om tegenstand te bieden". — „Vous ne les voyez pas toutes, M. de Belin", — was het koele en waardige antwoord — „car vous n'y contes pas Dieu ny le-bon droit qui m'assistent."

„Dieu et mon droit." Deze bondgenooten waren sterker dan de duizenden van Mayenne. De moreele kracht was aan de zijde van den ketterschen Koning, die de eer, de eenheid,

[1]) Oeconomies Royales I. 429.

Digitized by Google

de onafhankelijkheid van Frankrijk verdedigde tegen de huurlingen van Philips II. Het zwakkere leger van Hendrik bood hardnekkig tegenstand aan de overmacht der Ligue: na tien dagen van gedurigen aanval tegen Dieppe en het kasteel d'Arques moest Mayenne het beleg opbreken. Reeds dadelijk, toen een eerste aanval niet slaagde, was ontmoediging aan de overprikkelde geestdrift opgevolgd. Thans, nu het slagveld werd verlaten, was het onmogelijk, de verslagenen bijeen te houden. Als voor een paar maanden het leger van Hendrik IV liep nu dat der Ligue uiteen. Het kerkgeloof bleek een zwakke band, waar het succes ontbrak.

Overweldigend was de indruk van dezen korten maar veelbeteekenenden veldtocht. Het koningschap van den Navarrer bleek kracht te hebben, en dit schonk aanhangers. Het buitenland gaf het voorbeeld. Een Katholieke staat, Venetië, erkende openlijk Hendrik van Navarre als Koning van Frankrijk. Niet met Karel X of met Mayenne, maar met Hendrik hernieuwde de Zwitsersche confederatie het oude verbond, dat er tusschen haar en de Fransche koningen bestond. Bij de natie zelve begon het aanzien en het ontzag voor de Ligue te wankelen. Toen de koning in den nacht van 21/22 November, bij het flikkeren der flambouwen, Tours binnenreed, stonden twee kardinalen der heilige Roomsche kerk den ketter op te wachten. Van de honderd Fransche bisschoppen waren er geen tien meer, die de Ligue openlijk durfden verdedigen. In alle provinciën verhieven zich de aanhangers van het monarchaal gezag, en verzekeringen van onderwerping, betuigingen van aansluiting volgden elkander op. Slechts een viertal provinciën volhardden ook nu nog in de onzijdige houding, die zij in het begin van Augustus hadden aangenomen. Alle overige kozen voor of tegen den koning partij.

Uit Normandië had Hendrik IV den strijd naar het midden des lands, naar Maine en Anjou overgebracht. In den boezem van zijn tegenpartij had de nederlaag bij Arques de grootste verdeeldheid gewekt. Met moeite hield Mayenne zich staande tegen de Liguïstische aanhangers van Philips II, die hun meester het protectoraat over Frankrijk wilden opdragen. Uit haar midden zelf gingen stemmen op, die de erkenning van Hendrik, zoo hij maar de ketterij afzwoer, als mo-

Digitized by Google

gelijk stelden [1]). Slechts door een coup d'etat, waarbij hij de afgevaardigden der steden van allen invloed beroofde, wist Mayenne het bestuur der Unie in handen te houden. Doch om het voortdurend te behouden, was meer noodig. Hij moest zijn onmisbaarheid en zijn goed recht, om aan haar hoofd te blijven, door zijn diensten en zijn overwinningen bewijzen.

Doch het gelukte hem niet. De Bearner breidde zijn gezag uit, veroverde steden, en, wat het ergste was, won de harten. De Ligue dreigde te bezwijken. Door den Spaanschen koning, die hem wel zwak, maar niet verslagen wenschte, met eenige troepen ondersteund, waagde Mayenne het in Maart 1590, een slag aan Hendrik aan te bieden.

„Mes compagnons, Dieu est pour nous! Voici ses ennemis et les nôtres! Voici vôtre roi! A eux! Si vos perdes vous cornettes, ralliez-vous à mon panache blanc: vous le trouverez au chemin de la victoire et de l'honneur." Met die bezielende woorden wees Hendrik zijne edelen den weg op het slagveld van Ivry. Voor hem was het een godsoordeel, dat hier geveld zou worden. De gloed zijner overtuiging deelde zich aan zijn leger mede, en schonk hem, toen de nederlaag zeker scheen, de overwinning. Roerend en schoon zijn de woorden, waarop hij, nog op het slagveld, aan den hertog de Longueville zijn zege berichtte [2]): „mon cousin, nous avons à louer Dieu: il nous a donné une belle victoire. La bataille s'est donnée, les choses ont esté en branle: Dieu a determiné selon son equité: toute l'armée ennemie en route; — — je puis dire que j'ay esté bien servy, mais surtout evidemment assisté de Dieu, qui a monstré à mes ennemys qu'il luy est esgal de vaincre en petit ou grand nombre."

De hertog de Mayenne durfde zich na zijn nederlaag niet te Parijs vertoonen. Zijn koningschap was tot een poisson d'Avril geworden, waaraan niemand dan hijzelf nog geloofde.

Bevend en tot geen verzet in staat wachtte de verslagen hoofdstad den overwinnaar af. Maar de Katholieke grooten, die Hendrik III hadden gevolgd, en den Bearner slechts

---

[1]) L'Advis d'Etat, van Villeroy, uitgegeven in 1589: en opgenomen achter de Memoires de Villeroy (ed. Buchon) p. 664.

[2]) Lettres Missives de Henri IV. III. 169.

Digitized by Google

met den mond gehuldigd, gunden hem zulk een snellen en beslissenden triomf niet, en belemmerden hem, in plaats van hem te steunen. Eenige weken gingen voorbij, waarin de Spaansche ambassadeur te Parijs den tijd had de beangste Liguisten met het uitzicht op openlijke hulp zijns meesters tot volharden te bemoedigen. De Fransche Ligue bleek machteloos: haar schijnkoning, Karel X, stierf in de gevangenis [1]). De Spaansche partij trad voor 't vervolg openlijk aan 't hoofd van den opstand. Landverraad was het eenige middel, om aan Hendrik van Navarre te ontsnappen.

II.

„Het is den Katholieken verboden een ketter of begunstiger der ketterij, een afvallige en geëxcommuniceerde door den heiligen Stoel als Koning aan te nemen. Wie een zoodanige, zelfs, als hij absolutie zijner misdaden mocht ontvangen, ondersteunt en begunstigt, vergrijpt zich aan de wetten der kerk, is van ketterij te verdenken en diensvolgens strafbaar. Daar Hendrik van Bourbon ketter en begunstiger is der ketterij, afvallige en geëxcommuniceerde door onzen heiligen vader; er blijkbaar gevaar is van veinzerij, en gevaar voor den Katholieken godsdienst, zoo hij absolutie wist te verkrijgen, zijn de Franschen in geweten verplicht hem het bestijgen van den troon te beletten, en geen vrede met hem te sluiten, ondanks de verworven absolutie. Zij, die hem begunstigen of helpen, zijn verraders van den godsdienst: die hem tegenstaan met alle mogelijke middelen, maken zich verdienstelijk jegens God en menschen. Voor de eersten, die

[1]) Den 8 Mei 1590 te Fontenay, in Poitou. Indien de voorstelling, die wij bij Palma Cayet vinden, juist is, dan heeft deze kardinaal de Bourbon een zeldzaam voorbeeld van opoffering voor zijne familie gegeven. Hij zou zich alleen met de Ligue verbonden hebben, om de Guise te beletten de kroon van Frankrijk aan de Bourbons te ontnemen. Zoo lang hij leefde, kon de Ligue geen tegenkoning kiezen en inmiddels had Hendrik van Navarre den tijd zijne tegenstanders te overwinnen. Palma Cayet, p. 232. Eenige munten, met het opschrift Carolus 10 Francise Rex, bewaren de herinnering van dit ephemere koningschap. Zie het Journal de Jehan de la Fosse, curé de la paroisse Saint Barthelémе, tijdens het beleg, in 1868 uitgegeven door Ed. de Barthélemy. De la Fosse was een vurig liguist.

Digitized by Google

volharden om het rijk van Satan te vestigen, is de eeuwige straf bewaard. De laatsten, zoo zij volharden tot den dood, als verdedigers van het geloof, zullen beloond worden met de hemelsche rust en de martelaarskroon ontvangen."

Den 7den Mei 1590 kondigde de Sorbonne, de theologische faculteit van Parijs, deze decisie af [1]). In den avond van denzelfden dag sloeg de koning van Frankrijk zijn kamp voor de hoofdstad op, en verkondigde de brand der omliggende molens aan de misleide bevolking, dat de martelaarskroon binnen haar bereik was gekomen. Velen ontvingen haar, die haar niet hadden begeerd.

Van het uitstel, hun na den slag bij Jvry verleend, hadden de leiders van den opstand geen gebruik gemaakt om Parijs op een beleg voortebereiden. De vestingwerken der stad waren niet voorzien: en, om den afkeer der Parijzenaars van een geregelde bezetting, ook geen garnisoen ingenomen. Nu, ter elfder ure, werden vijf duizend man binnen de stad toegelaten. Maar op de bevolking zelve kwam hoofdzakelijk de verdediging neer. IJlings werden de vestingwerken zoo goed mogelijk hersteld: de muren met kanonnen voorzien: de grachten in orde gebracht: huizen bij de poorten gesloopt en kettingen over de Seine getrokken, om tegen verrassingen met schepen gedekt te zijn. De lagere standen en van de burgers, wie er zich toe leenen wilden, werden aan 't werk gesteld. De hertog de Nemours, jongere broeder van Mayenne, de Spaansche ambassadeur Mendoza [2]), de aartsbisschop van Lyon, die met de Seize het bestuur der stad voerden, spaarden geen middelen om èn door persoonlijke toespraak èn door de krachtige hulp der geestelijkheid de gemoederen der lagere standen tot de grootste geestdrift te ontvlammen. Karakteristiek is de teekening van l'Estoile, waar hij ons de burgers en armen wijst, met de handen werkende, bezig het zware werk aan de stadsmuren

[1]) Wie deze beruchte Decisie, hier verkort, in zijn geheel wenscht te lezen, kan ze vinden in het Journal de l'Estoile (ed. Champollion) II. 17. en in de Chronologie Novenaire de Palma Cayet, p. 233.

[2]) Hij had na den moord der Guises Blois en Hendrik III verlaten en zich te Parijs bij de Ligue gevoegd, om de oogmerken zijns meesters te bevorderen.

Digitized by Google

en in de grachten te verrichten, terwijl de adelijke, maar Liguistische leegloopers van tijd tot tijd eens kwamen toekijken, en de priesters verschenen om hen met woorden zonder voorbeeld aan te moedigen. De geregelde troepen werden in de Temple, het Arsenaal en dergelijke versterkte huizen geplaatst: de bevolking op de muren. Zoo groot was de geestdrift, die men in haar had weten te ontvonken, dat de burgerij zelve 30,000 man goed gewapend, volgens anderen zelfs 50,000, tot de verdediging leverden [1]). De leden van de broederschap van Jezus zwoeren bij het lichaam des Heeren, met Hendrik van Bourbon nimmer eenigen vrede of verdrag aan te gaan, en elken maand elkander dien eed te zullen hernieuwen.

Het eerste bezwaar, dat zich deed gevoelen, was geldgebrek. De kosten der buitengewone inspanning waren hoog, te hooger, naarmate de prijs der levensmiddelen, dadelijk na de insluiting der stad, steeg. De hoofden van den opstand bestreden ze deels uit de openbare fondsen, die spoedig ontoereikend waren, deels uit eigene middelen.

Tegen den eersten nood hadden zij zich gewapend. Het bleek later, dat de Ligue zelfs niet teruggedeinsd was, om aan het eigendom van anderen de hand te slaan. Eenige weken daarna verkocht zij de juweelen der kroon en liet het goud smelten, om er geld van te slaan. Trouwens, hoe geloovig ook, zij bekommerde er zich niet om, vanwaar het geld kwam. Toen Hendrik IV in Juli St. Denis had ingenomen, liet hij zich de schatten toonen, die van Isabeau de Bavière daar bewaard waren, en zag dat de kroon van de beste edelgesteenten en diamanten beroofd was. De Mayenne, zeiden de monniken, had ze doen wegnemen. „Il en a donc la pierre et moy la terre," was het antwoord des konings.

Doch zelfs zulke hulpmiddelen zijn voor uitputting vatbaar. Maar Mendoza's schatten waren het niet. Hij maakte er gebruik van, om zich tot de ziel en het wezenlijk hoofd van Parijs te maken. Zonder ophouden stroomden de sommen, die hem ter beschikking stonden. Nu eens, reeds in de eerste weken, schonk hij het geld, voor het gieten van dertien kanonnen benoodigd: dan eens nam hij het onderhoud van

[1]) Palma Cayet p. 231 — l'Estoile p. 18.

Digitized by Google

300 man paardenvolk, die kort na den 7den Mei nog binnen Parijs geraakten, op zich. Na Juni deed hij dagelijks gelduitdeelingen, behalve de gewone aalmoezen, die geregeld werden voortgezet. Tot het einde van het beleg had hij nooit geld te kort, om het volk voor zich te winnen, het te bemoedigen, en gunstig voor de belangen en aanspraken van zijn somberen meester te stemmen. „Vive le roi d'Espagne," juichte de menigte in de eerste weken.

Met het goud van Spanje waren de predikers der Ligue in broederlijk verbond. Zoo al een enkele hunner de onteerende onderwerping van Frankrijk aan Spanje, door Mendoza beoogd, niet wenschte, hij aarzelde daarom niet hem te volgen op de wegen, die hij betrad. De godsdienst-haat der menigte werd voortdurend levendig gehouden en aangehitst. Dagelijks hield de geestelijkheid het aan hare gelooVigen voor, dat met den ketter van Navarre geen vrede was te sluiten. „Al zijne verzekeringen waren bedriegelijk; wraak over den Bartholomeusnacht had hij aan zijne volgelingen beloofd; tot de elleboogen wilde hij zijne armen, had hij gezegd, in het bloed der bevolking doopen." Waar de vrees voor wraak te gering bleek, werd de afkeer van ketterij tot bondgenoot genomen. Op allerlei wijze werd de kerkelijke passie geprikkeld, en de door ontbering en lijden reeds gevoelige bevolking tot fanatisme opgevoerd. In de predikatiën werd zorgvuldig de hoop op verlossing, door de hulp van Spanje, levendig gehouden. Brieven van Mayenne, waarin de nadering van den bondgenoot werd toegezegd, maakten een deel der kanselredenen uit: als zij bij ongeluk ontbraken, werden zij maar verdicht. „Precher par billets," noemden de politieken dit priesterbedrog. Processiën waren aan de orde van den dag. Een der meest beroemden, vooral door de spotternij van de vijanden der Ligue, is die van den 14den Mei. „De strijdende kerk," gelijk de Liguïsten spraken, vertoonde zich hier in al haar kracht aan de saamgestroomde menigte. „Rose, evêque de Senlis — zoo verhaalt een ooggetuige [1]) — étoit à la tête comme commandant et premier capitaine, suivi des ecclesiastiques marchant de quatre en quatre. Après était le prieur des chartreux, avec ses reli-

[1]) l'Estoile p. 19, Verg. Palma Cayet p. 234.

Digitized by Google

gieux; puis le prier les feuillans, avec ses religieux; les quatre ordres mendians, les capucins, les minimes, entre lesquels il y avoit des rangs des écoliers. Les chefs de ces différens religieux portoient chacun d'une main un crucifix, et de l'autre une halebarde, et les autres des arquebuzes, des pertuisanes, des dagues, et autres diverses espèces d'armes que leurs voisins leur avoient prêtées. Ils avoient tous leurs robes retroussées, et leurs capuchons abattus sur les épaules; plusieurs portoient des casques, des corselets, des petrinals. Hamilton, écossois de nation et curé de Saint-Cosme, faisoit l'office de sergent et les rangeoit, tantôt les arrêtant pour chanter des hymnes, et tantôt les faisant marcher; quelquefois il les faisoit tirer de leurs mousquets. Le legat y accourut aussi; et approuva par sa présence une montre si extraordinaire et en même temps si risible; mais il arriva qu'un de ses nouveaux soldats, qui ne sçavoit pas sans doute que son arquebuse étoit chargée à balle, voulut saluer le légat qui étoit dans son carosse avec Panigarol, le jésuite Bellarmin et autres Italiens, tira dessus, et tua un de ses ecclesiastiques, qui étoit son aumosnier. Ce qui fit que le légat s'en retourna au plus vîte, pendant que le peuple crioit tout haut que cet aumosnier avoit été fortuné d'être tué dans une si sainte action." Die uitroep bewijst, hoe goed zulke voorstellingen voor het volk berekend waren, en tevens, hoe ook hier als altijd de leiders speelden met de arme bedrogenen. Zij merkten het niet op, wat de politieken met bitterheid uitspraken, hoe deze aangekleede geestelijken op het slagveld, nu evenmin als vroeger, te zien waren, en hoe deze geheele vertooning slechts ten doel had, om het volk op te winden, dat zijn bloed stortte voor de heerschappij van deze strijdende kerk — in maskaradepak.

Doch die kunstgrepen waren niet overbodig. Want een nog gevaarlijker vijand, dan Hendrik IV, dreigde haar invloed te vernietigen. Toen Parijs den 7 Mei door het leger van den Bearner was omsingeld, bleek het, hoe de Ligue alle voorzorgen had verzuimd. In de laatste halve eeuw was de bevolking van Parijs, dank zij den burgerkrijgen, van 300' op 200000 verminderd [1]). Hoe moesten al deze monden gevoed

[1]) In 1528 was het getal bewoners op drie à vierhonderd duizend geschat.

Digitized by Google

worden? Den 13den Mei werd een onderzoek gelast naar den aanwezigen voorraad. Toen bleek het, dat men koren had voor een maand en 1500 mudden haver. De regeering droeg aan een paar broodbakkers in ieder kwartier het bakken en den verkoop van het brood tegen vastgestelde prijzen op. Tevens werden de particulieren uitgenoodigd de armen bij te staan. De haver werd voorloopig bewaard: zij kon later te pas komen. En het duurde niet langen tijd, of ook deze spaarpenning moest aangesproken worden. Reeds in het begin van Juni begon de honger zich te doen gevoelen, en bleek veler afkeer van ketterij niet bestand tegen het snijdend zwaard der ontbering. De Ligue ontdekte, dat verschillende voorname burgers in verstandhouding met den koning stonden. Maar de hertog de Nemours en zijne medeleden achtten het gevaarlijk, bij den klimmenden nood, het sein tot een beweging te geven. Zij stelden zich tevreden, aan de schuldigen een zware boete op te leggen en hen de stad uit te zetten [1]). Met iederen dag steeg het gebrek. De vermogenden aten paarden en ezels, het arme volk moest zich tevreden stellen met haversoep, en met de predikatiën van Boucher en andere predikers der Ligue, die, onuitputtelijk in kunstmiddelen, niets ontzagen om het door honger ondermijnde fanatisme te schragen.

Na vijf weken begon aan de leiders zelven de moed te ontzinken; en in het midden der Juni-maand vroeg d'Espinac, de aartsbisschop van Lyon, vrijgeleide van Hendrik IV, om over vredesvoorwaarden, die de Ligue kon voorstellen, met Mayenne te gaan beraadslagen. Het antwoord des konings kon men vooruit berekenen. Een vreedzaam einde van den strijd, langs den weg van onderhandeling, kwam zoowel met zijn persoonlijke goedaardigheid als met zijn politiek belang overeen. Hendrik IV had er nooit aan gedacht, om Parijs in een storm te nemen. Van den aanvang af was het zijn streven geweest, om de hoofdstad door gebrek tot overgave te dwingen. De verloren dochter moest door den draf der zwijnen tot bekeering worden geleid. Niet met geweld, maar door behoefte moest zij zich aan hem onderwerpen. Frankrijk, de koning wist het, zou het hem nooit vergeten, zoo deze

[1]) Palma Cayet, p. 238.

Digitized by Google

parel van zijn kroon door ruwe soldatenhanden werd geschonden. De koning van Frankrijk kon de hoofdstad van zijn rijk niet aan al de jammeren en ellende van een verovering bloot stellen. Zij moest hem heilig zijn, voor zoover een oproerige eerbied kan vragen. Ernstige aanvallen op de stad hadden de troepen des konings ook niet gedaan: het waren schermutselingen, nu eens om dezen, dan eens om genen post te bezetten, waardoor de blokkade meer volkomen werd. Dat de afsluiting verre van volledig was, wist Hendrik ook wel. Sinds zijn leger voor de stad was gekomen, was het zijn streven geweest, ook van den kant der boven-Seine en der Yonne de afsluiting te voltooien, en den toevoer te beletten. Nu, in het midden der Juni-maand, hield hij, nevens Parijs het kasteel van Vincennes en Saint Denis geblokkeerd. Als zij gevallen waren, kon de hoofdstad niet staande blijven.

Doch zelfs zoolang zou het niet duren, meende hij. Hendriks brieven uit deze eerste vijf weken van het beleg bewijzen, dat hij aan geen langdurig verzet geloofde. Reeds den 14den Mei had hij geschreven: „Je suis devant Paris, où Dieu m'assistera. La prenant, je pourray commencer à sentir les effects de la couronne. Leur necessité est grande, et fault que dans douze jours ils soient secourus, ou ils se rendront [1])" Die termijn was lang voorbij, maar de middelen tot verzet schenen nu ook uitgeput. Volkomen bereid, om de afgematte halfweg te gemoed te treden, stond Hendrik IV het gevraagde vrijgeleide toe.

Doch toen de aartsbisschop de stad wilde verlaten, werd hij door de koninklijke troepen teruggewezen. Hendrik had het vrijgeleide ingetrokken. Een onderschepte brief van een der hoofden van de Ligue, had hem doen zien, dat hij bedrogen werd. Niet de bevordering van den vrede door overgave der stad was het doel. Morrende en dreigende keerden d'Espinac en zijne ambtgenooten terug.

In een uitvoerig manifest aan de bewoners van Parijs, gaf de koning rekenschap van zijne handelwijze, en verzekerde hun zijn medelijden met den nood, waarin valsche leidslieden hen gebracht hadden. „Ceulx de vous qui ont plus

[1]) Lettres missives de Henri IV. III. 194.

Digitized by Google

de jugement ont deu prevenir de long temps l'estat ou vous estes. Mais votre necessité presente en fournit assez maintenant aux plus simples pour congnoistre que la chose est prejudiciable. Il n'y peut avoir que les plus coulpables et desesperez qui aiment mieulx consentir à la ruine publique que de souffrir que rien survive à l'effort de leur ambition, qui vous peuvent tromper en cela. La derniere description que vous aves faicte de vos vivres doibt faire la solution à toutes autres vaines propositions."

Na de weigering van het vrijgeleide aan l'Espinac, had, naar men achten zou, de Ligue niets haastigers te doen, dan door het aanknoopen van rechtstreeksche onderhandelingen Hendrik IV te bewijzen, hoe onjuist zijne beschuldigingen waren, dat persoonlijke eerzucht bij hem boven het heil der stad ging. Maar geen der hoofden dacht er een oogenblik aan. Zij haastten zich integendeel om alle maatregelen te nemen, die hun gezag konden versterken. Dagelijks werden de stemmen luider, die onderhandelingen met den belegeraar eischten. Deze te onderdrukken werd thans de hoofdzorg. Een samengeschoolde menigte riep den 13den Juni om brood of vrede: eenige der luidste schreeuwers werden gevat en in de gevangenis geworpen. Op bedreiging van doodstraf verbood, twee dagen later, het Parlement, om van vrede of verdrag met den koning te spreken. Regnart, procureur au châtelet, had zich aan dit misdrijf schuldig gemaakt, hij werd, anderen ten voorbeeld, op de Place de Grève opgehangen. Vier dagen was de ongelukkige in hechtenis geweest, zonder voedsel te ontvangen.

Een vreeselijk bewind vestigde zich. Met geweld werd de stem des volks onderdrukt. De Seize hadden overal hun spionnen. Wie het waagde van vrede of onderhandeling te spreken, was verdacht. Als altijd had het fanatisme, politiek en religieus, zijn trouwste werktuigen in zijn onbewuste slachtoffers. Het gemeen op de straat voerde zijne wraakoefeningen uit. Een zekere Moret en eenige andere burgers werden op de straat aangegrepen en dadelijk verdronken, omdat zij een vrede met den koning van Navarre goed hadden genoemd. Niemand gold voor waar katholiek, die niet Hendrik IV „sorcier, diable, hérétique damné" scheld.

Digitized by Google

Wee den ongelukkige, die het openlijk waagde uit te spreken, dat men nu genoeg geleden had voor de belangen van een vreemden vorst en zijne dienaren. „Het goud van Spanje" — zoo als de Memoires de la Ligue het krachtig uitdrukken — „was het cement der ellende."

Aan dit cement ontbrak het de hoofden niet. De Spaansche gezant strooide het voortdurend met ruime handen uit: demi-sous, het wapen van Castille dragende, waren de munt, die het volk aan de vreemde heerschappij moest gewennen. De hertog de Nemours en de andere hoofden der Ligue lieten hun zilveren en gouden sieraden smelten, om er geld van te slaan. Zelfs de geestelijkheid ontlastte zich tot hetzelfde doel van het overbodige goud en zilver, in de kerken verborgen. Aanzienlijk was de voorraad, mild de uitdeeling en groot de behoefte. Alle verdiensten hadden opgehouden. Van handel was geen sprake meer; met iederen dag werd het getal der winkels, die gesloten bleven, grooter. Bij een berekening, eenige dagen later opgemaakt, bleek het, dat er in de hoofdstad 12300 arme familiën waren, waarvan 7300 wel eenig geld bezaten, maar evenmin, als de anderen, brood. De dagelijksche benoodigdheden, brood, vleesch enz. ontbraken. Den 17den voerde een gelukkig avonturier, le sieur de St. Pol, een convooi van levensmiddelen binnen de stad, maar voor het meerendeel kwam het slechts den grooten en hoofden ten goede. „Brood hebben wij noodig, aan geld hebben wij niets," riep een uitgehongerde schaar, den 24sten Juni den Spaanschen ambassadeur toe, als hij weer met demi-sous hen wilde tevreden stellen [1]).

Was er geen brood meer in Parijs? Was er wezenlijk geen voorraad meer?

Zij, die het best den toestand der stad kenden, betwijfelden, of werkelijk het gebrek wel zoo groot, zoo algemeen was. Bij het onderzoek naar den aanwezigen voorraad, in de vorige maand gehouden, waren de kloosters verschoond. Den 25sten Juni werd het besluit genomen, om alle woningen van geestelijken, geordenden zoowel als wereldlijken, te bezoeken. Dit besluit veroorzaakte groote onsteltenis. De Rector van het college der Jezuieten, Tyrius, werd met

[1]) l'Estoile p. 21.

Digitized by Google

pater Bellarminus afgevaardigd om door den pauselijken legaat hun klooster te doen uitzonderen. Maar de prevôt des marchands, die bij het bezoek tegenwoordig was, had nauw het verzoek gehoord, of hij barstte uit: „Monsieur le recteur, votre priere n'est civile ni chrétienne. N'a-t-il pas fallu que tous ceux qui avoient du bled l'ayent exposé en vente, pour subvenir à la necessité publique? Pourquoi serez vous exempt de cette visite? Votre vie est-elle de plus grand prix que la nostre?"

Het onderzoek had plaats en bracht de redenen van het verzoek aan 't licht. In het klooster der Jezuieten vond men „quantité de bled et du biscuit pour les nourrir plus d'un an; quantité de chair salée, des legumes, foin et autres vivres, en plus grande quantité qu'aux quatre meilleures maison de Paris." Ook bij de Kapucijners vond men voorraad; kortom, in ieder klooster vond men meer provisie, dan zij voor een halfjaar behoefden. De misdadigers werden niet gestraft; zij waren aan de hoofden te onontbeerlijk, dan dat dezen hen tot vijanden konden maken. Le Conseil des Seize stelde zich tevreden, aan de geestelijkheid te gelasten, dagelijks eenmaal aan de armen, die hen zouden worden aangewezen, voedsel te verstrekken. Na veertien dagen was ook deze voorraad uitgeput.

Het is een treurig bewijs van de zedelijke verstomptheid en de laagte der intellectueele ontwikkeling van het volk van Parijs, dat zelfs door zulke ervaringen de oogen niet open gingen. Bij voortduring stroomde de menigte naar de kerken, waar de priesters en monniken en de vreemde geestelijken voortgingen het zaad van godsdiensthaat uit te strooien, en ter wille van kerkelijken en vreemde belangen de plichten jegens het vaderland schonden. Een enkele geestelijke zelfs, die het gewaagd had, van vrede te spreken, werd door bedreigingen gedwongen tot het voortzetten van het noodlottig verzet aan te sporen. Processiën, zoogenaamde achtdaagsche gebeden [1]), allerlei kerkelijke plechtigheden werden beurtelings aangewend, om de door honger en lijden ondermijnde gestellen in den toestand van zenuwachtige opwinding te houden, die alleen bij machte is, om de noodlottige kracht tot volharden te geven. Alles, wat welsprekendheid in dienst van ker-

[1]) „Des prières de huicts jours" Palma Cayet, p. 239.

Digitized by Google

kelijken haat en van politieke eerzucht vermocht, werd aangewend, om ontmoediging en verslapping der kunstmatige overprikkeling te voorkomen. Tot de hoogere standen sprak Panigarole, een pater uit het gevolg van den legaat, in het Italiaansch. Geen der predikers voor het volk is meer bekend dan Boucher. Van honger te sterven, zoo leerden zij, was in de oogen Gods een welbehagelijk werk. Beter was het, zijn eigen kinderen uit gebrek te dooden, dan een ketter te erkennen.

In tegenwoordigheid van een opeengehoopte massa legde Boucher in de Nostre Dame op den 1sten Juli de gelofte af, dat, zoodra de stad verlost zou zijn, Notre Dame de Lorette een zilveren lamp en schip, driehonderd mark zilvers wegende, zou cadeau krijgen. Die arme heilige! toen de stad was verlost, werd de belofte vergeten, en moest zij zich met een paar schamele aalmoezen van eenige goedaardige burgers vergenoegen [1]).

Sedert den 20sten Juni was er geen koren meer in de stad, ten minste voor de armere standen niet. Toen de verplichte uitdeelingen der kloosters ophielden, wat na een tweetal weken geschiedde, was er geen voedsel meer. Het bestuur gelastte, dat de armen alle katten en honden zouden te zamen brengen. Zij werden gedood, gekookt, en broksgewijze met een stuk brood van zemelen uitgereikt. Groote kookketels stonden sedert Juli op de hoeken der straten, waarin alles, wat nog van ezels, paarden, muilezels in de stad was, werd gekookt, en als pap of soep aan de schamele menigte, die er zich om verdrong, bij portiën werd gegeven. Het gebrek, de hongersnood steeg met den dag. De strookjes gras, die zich op de straten — Parijs was niet geplaveid — vertoonden, werden uitgerukt en door de ongelukkigen verslonden. Kaarsvet, reuzel diende tot voedsel. Niets was er, dat niet gebezigd werd, om den honger te stillen. Eens hadden eenige burgers voor veel geld drie duizend honden-en kattenvellen gekocht. Maar toen zij ze over de straten wilden vervoeren, viel de uitgehongerde menigte er op aan, betwistte ze elkander en verslond ze voor hun oogen. Wee, zoo een enkel dier, kat, hond of rat, aan de vernieling ont-

[1]) Palma Cayet p. 239. — l'Estoile p. 22, 23.

Digitized by Google

snapt, zich vertoonde. Ook de doode beesten werden gretig verslonden. Krengen en ingewanden werden opgevischt, om de levenden te voeden. Een drukkende hitte, afgewisseld door regen, verhoogde het lijden. De vreeselijkste ziekten openbaarden zich. Iedere morgen, als het daglicht opging, bescheen het een tooneel van lijden. Honderd vijftig, soms 200 dooden, van honger bezweken, telde men bij den aanvang van iederen dag in de nauwe straten, die dag en nacht weergalmden van de jammerkreten van de rampzalige slachtoffers der kerk. De vreeselijkste tooneelen hadden plaats. Een hond en een man, beiden van honger woedend, grepen elkander aan, maar de mensch was de zwakste, en werd overwonnen. Op de hoeken der straten, op de trappen der bedehuizen, waar zij zich stervende hadden heengesleept, bliezen de ongelukkigen den adem uit.

En geen redding scheen aanstaande. Met iederen dag werd de insluiting nauwer en de nood grooter. De macht des vijands steeg, en zijn leger vermeerderde voortdurend. Zelfs edelen, als Nevers en Epernon, die tot dusver zich onzijdig hadden gehouden, maakten zich gereed om zich bij den koning te voegen. Het gezag van Hendrik van Navarre breidde zich uit, werd met iederen dag meer algemeen erkend. Des hemels zegen scheen op den ketter te rusten en de tusschenkomst der heiligen vruchteloos. Den 9den Juli bezweek Saint Denis, gelijk het kasteel van Vincennes was bezweken. Van de muren der stad zag de lijdende bevolking de bloeiende velden en het golven van den korenaar, schitterende in de stralen van den Julizon. Velen die geen weerstand konden bieden aan het verlokkend tooneel, poogden door de rijen van den vijand heen te sluipen, om al ware het slechts één enkel maal te winnen. Maar de belegeraars joegen de armen terug.

„Zoo uw trouw" — schreef den 16den Juli Hendrik IV aan het stadsbestuur van Parijs — „aan de oude wetten des lands u niet hebben bewogen, om Onze wettige rechten te erkennen, dan behoorde de nood, waartoe gij vervallen zijt, uwe oogen te openen" [1]). Doch te vergeefs was zijn opeisching. Het stadsbestuur kon, al wilde het ook, zich niet overgeven.

[1]) Lettres missives de Henri IV, p. 217.

Digitized by Google

De hertog van Nemours en de vreemde gezanten wilden van geen overgave hooren. Wat ging het lijden des volks hun aan?

Toen wederom deze poging, en zelfs een eigenhandig schrijven aan Nemours, zonder gevolg bleef, besloot Hendrik IV door te tasten. In den nacht van den 24sten Juli zagen de uitgeputte verdedigers het vijandelijk leger in tien dichte drommen naderen. De fauxbourgs werden aangetast en na een hardnekkig gevecht, dat twee uren duurde, door de troepen van Hendrik IV veroverd. Van de abtdij van Montmartre zag de koning, omringd van een aantal zieke en gekwetste aanhangers, waaronder de latere hertog van Sulli [1]) den strijd aan. Als in een vuurgloed zag hij de hoofdstad van zijn rijk, een uitgeteerde schim uit de onderwereld gelijk, met de daemonische kracht van het fanatisme weerstand bieden. Maar toen de morgen opging, had hij gezegevierd: het leger van den koning van Frankrijk stond voor de poorten van Parijs.

Diep was de indruk. Alle fauxbourgs in handen van den vijand en de hongerende bevolking samengeperst binnen den engen cirkel van de eigenlijke stad, waarin de Place Royale de eenige ruime plaats was, die frissche lucht verschafte! Was verder verzet niet nutteloos, niet onzinnig? Had men niet alles gedaan, wat van menschelijke opoffering kon worden gevorderd? Zoo vingen de morrende gemoederen aan te spreken. Velen begonnen te twijfelen aan den goeden raad en de bedoelingen hunner raadslieden. „Zoo gij sterft in dienst van den waren, katholieken, Roomschen godsdienst gaan uwe zielen dadelijk naar het Paradijs," hadden nog eergisteren de paters Hamilton, Boucher enz. verkondigd. Velen geloofden het niet meer zoo stellig. Zou het wel waarheid zijn, dat men een Gode welbehagelijk werk deed, door zich tegen den koning te verzetten? De ketter was toch zulk een slecht mensch niet .... Had hij niet in den nacht voor den aanval, op de smeekingen van eenige armen, die door de grachten gekropen zich voor zijn voeten hadden neergestort, aan drie duizend ongelukkigen het verlaten der stad vergund?

Zoo ving onder de burgerij de twijfel aan, zich te doen gelden. Zoo vermeerderde het dagelijksch lijden het getal der

[1]) Oeconomies Royales II. 3.

Digitized by Google

politieken, die hun vaderland boven de heerschappij der kerk stelden. Den 27sten vereenigden zich een groot aantal gezeten burgers uit alle kwartieren der stad. In geregelde orde begaven zij zich naar den hertog de Nemours, en stelde hem onder het geween der schare voor oogen, hoe er reeds 30000 gestorven waren; hoe de Spaansche hulp, steeds op nieuw toegezegd, voortdurend uitbleef: „bezorg ons levensmiddelen of laten wij ons overgeven." Met de belofte, dat hij er over spreken zou en hun zijn besluit doen weten, zond hij de klagenden weg.

Maar niet alle verzoekers waren zoo bescheiden, zoo ordelijk, zoo volgzaam tot vertrekken als deze. De honger is een slechte dienaar van het gezag. Gewapend verschenen van tijd tot tijd volksgroepen voor het paleis, om brood of vrede schreeuwende; en niet zelden moest geweld worden gebezigd, om hen te verdrijven. En jammerende, met den dood onder de leden, dropen de ongelukkigen weg, om wellicht in gindsche straat stervende neer te storten. Den 28sten, vertelt l'Estoile, zag ik bij het Franciskaner-klooster een armen man, ongel eten, waarvan men kaarsen maakt. Ik vroeg hem, of hij niets anders had; hij zeide, neen, en dat hij en zijn vrouw en drie kleine kinderen sedert acht dagen geen ander voedsel hadden. Ik onderzocht het en het bleek me waar te zijn, en tevens, dat meer dan de helft der armen niets anders hadden. Tot nog vreeselijker spijze kwamen anderen. Een vermogende dame, die meer dan 30.000 kroonen [1]) bezat, had niets meer te eten. Hare twee kleine kinderen stierven van honger: zij liet de lijkjes niet begraven, maar door hare dienstbode in de pekel leggen: en de beide vrouwen voedden zich met het vleesch. De moeder zelve stierf er aan.....

Den 30sten Juli stond de hertog van Nemours gereed zijn woning te verlaten, om naar de muren te gaan, toen hem een man met verschrikt gelaat tegenkwam en tegenhield: „Waar gaat ge heen, mijnheer de Gouverneur! Ga niet die straat in: ik kom er juist uit, en ik heb er een half doode vrouw gezien, om wier hals zich een slang heeft geslingerd, terwijl er allerlei vergiftige beesten om heen dwalen." Nemours

[1]) Een kapitaal van een *f* 40.000.—

Digitized by Google

keerde naar zijn paleis terug, en zond zijn bedienden uit, om onderzoek te doen. Zij berichtten, dat het zoo was, en dat zij ook in andere straten dergelijke beesten hadden zien ronddolen. Hij liet daarop pater Panigorale en een Jezuiet ontbieden, en vroeg hun, wat deze verschijnselen beteekenden? Een paar kamermeisjes, die het verhaal hadden aangehoord, begonnen te jammeren: „God straft ons, mijnheer: ik ben bang, dat die beesten ons komen opeten in huis." Gelijk de toovenaars, die Pharao bedrogen, verklaarden Panigorale, „dat die slangen het werk van den duivel waren, om de katholieken te ontmoedigen: en dat het beter was door die dieren te worden verslonden, dan de vervloekte ketters in de stad te laten." Het geld van Spanje — voegt l'Estoile er bij — deed hem zoo spreken.

In het begin van Augustus kwam de tijding aan, dat het leger van den koning van Spanje zich eindelijk in beweging had gesteld, doch dat er nog veertien dagen zouden verloopen, voordat de hertog van Parma Parijs kon ontzetten. Een kreet van ontzetting ging er op: twee weken kon de stad het niet meer houden. Bevreesd voor opstand, gaven zoo 't scheen de hoofden der Ligue, met uitzondering van den onverbiddelijken Nemours, toe. De aartsbisschop van Lyon en de bisschop van Parijs werden afgevaardigd, om met den belegeraar te onderhandelen. Edel en groot gedroeg zich de koning. Ofschoon de Ligue ook zelfs nu hem den titel van „koning van Frankrijk" weigerde en slechts dien van „koning van Navarre" schonk, liet hij de afgevaardigden tot zich toe. Hard en streng verweet hij den onwaardigen priesters hun verraad aan 't vaderland en hun schandelijke misleiding des volks: maar, vol mededoogen met de ongelukkige stad, bood hij zachte en gunstige voorwaarden aan, zoo Parijs binnen acht daag zich overgaf, als het niet binnen dien termijn door Mayenne werd ontzet. Maar de lastbrief, dien de raad der Ligue aan de afgevaardigden had gegeven, luidde anders. Zij vroegen slechts vergunning, om naar Mayenne te gaan, ten einde dezen te bewegen om conditiën van een algemeenen vrede den koning aan te bieden; voor Parijs alleen waren zij niet gelast. Binnen vier dagen zouden zij wederkeeren, en dan, hetzij zij slaagden in hun zending

Digitized by Google

of niet, „ils prendroient conseil pour Paris." Zulk een aanbod kon Hendrik niet aannemen. „J'ayme ma ville de Paris, antwoordde hij, c'est ma fille aisnée, j'en suis-jaloux. Je luy veux faire plus de bien, plus de grace et de misericorde qu'elle ne m'en demande: mais je veux qu'elle m'en sçache gré et à ma clemence, et non au duc de Mayenne ny au roy d'Espagne. S'ils luy avoient moyenné la paix et la grace que je luy veux faire, elle leur devroit ce bien, elle leur en sçauroit gré, elle les tiendroit pour liberateurs et non point moy, ce que je veux pas."

De koning van Frankrijk kon niet anders spreken. In geen staat wordt het recht van oproerlingen, om zich met buitenlandsche vorsten te verbinden, erkend. Geen souverein, anders dan gedwongen, laat de tusschenkomst van vreemde vorsten tusschen zich en onderdanen toe. De Ligue wist het ook en had dezen afloop gewenscht en verwacht. Zij had alleen om het volk af te leiden, het van opstand te weerhouden, en inmiddels voor het leger des Spaanschen konings tijd tot naderen te gewinnen, de onderhandeling aangeknoopt [1]).

Vertwijfeling greep allen aan, toen de uitslag der zending bekend werd. Ondanks de geruchten, door de geestelijkheid van den kansel verspreid, dat de ketter Hendrik van Navarre aan zijne predikanten den ondergang van den Katholieken godsdienst en de vernieling van Parijs had toegezegd, vonden zij geen onbepaald geloof meer. De partij der politieken, tot dusver vooral onder den middenstand zijn leden tellende, begon ook onder de lagere standen veld te winnen. Er werd, met medeweten van leden van het Parlement van Parijs, eene groote beweging georganiseerd, om aan de Ligue de overgave der

[1]) Zie het breedvoerig relaas dezer onderhandelingen bij Palma Cayet p. 241. sqq. — Gondy, kardinaal, bisschop van Parijs, wordt een gematigd man genoemd, tot deze commissie afgevaardigd, omdat hij den koning niet onaangenaam was. Men moet, erkennen, dat hij het dan al heel slecht heeft getroffen. Poirson gaat zoo ver van hem reeds in deze dagen tot de partij van Hendrik te rekenen. Dat Nemours hem niet vertrouwde en bedroog, verklaart zijn vertrek na afloop dezer ambassade, maar bewijst niets tegen mijne voorstelling. Hij had gedurende het geheele beleg de Ligue te Parijs gesteund. Dit feit is onweerlegbaar en afdoende. De toespraak van Hendrik IV bewijst, dat ook deze hem op ééne lijn stelde met zijn collega l'Espinac.

Digitized by Google

stad af te dwingen. Den 8sten Augustus stroomde naar het Palais de Justice, de gewone vergaderplaats, een groote menigte gewapenden, onder het geroep: brood of vrede! Maar het bestuur was gewaarschuwd en had zijn maatregelen genomen. De Conseil de Seize had zijne werktuigen bij de hand en het dreigend oproer werd in de geboorte verstikt. Verschillende ongelukkigen werden gevat en in de volgende dagen in het openbaar ter dood gebracht. Ter nauwernood ontsnapten de parlementsleden, wier medeplichtigheid werd vermoed, aan de wraak der Ligue. Nemours, die de gevolgen van een vervolging dezer mannen juist berekende, redde hen. Doch zij moesten zware boeten betalen. Wie kon, zocht Parijs te verlaten. Hendrik IV toch door medelijden bewogen, liet in deze maand Augustus het verlaten der stad bijna dagelijks toe.

Zoo handhaafde het schrikbewind der Ligue zijn gezag, en onderdrukte met geweld elke poging tot verzet. De vrees van zijn tegenstanders en het fanatisme van zijn aanhangers waren de steunpilaren van zijn macht. Niemand waagde het meer weerstand te bieden. Hoogstens in geschriften, op de hoeken der straten, in schimpdichten, die aangeplakt of in manuscript aan vertrouwden werden medegedeeld, openbaarden de politieken hun afkeer en onwil. Maar de groote menigte liet zich gewillig leiden. Het lijden verstompt. Een juist inzicht in de bedoelingen der leiders had de hongersnood in den aanvang niet geschonken: ook het stijgen van den jammer bevestigde meer den invloed der kerk, dan dat zij hem ondermijnde. Kon het anders? De troost van den godsdienst was het eenige, wat over was gebleven. Wie durfde ze zich onwaardig maken, die straks ze zou behoeven? De dood stond allen voor oogen: morgen, neen heden kon hij hen overvallen. Op de hoeken der straten hield hij de wacht. De kinderen stierven aan de borst der moeder, in de armen van den vader, die zich over de straat voortsleepten om le pain de Madame de Montpensier te halen. Want de edele zuster van de vermoorde de Guises had haar naam aan een nieuw voedsel geschonken. Niet, omdat zij 't ook gebruikte, maar omdat zij er hare hooge goedkeuring wel aan had willen schenken. De eere der uitvinding kwam haar niet toe. De Spaansche gezant mocht ze voor zich vragen. Mendoza, waardig dienaar van

Digitized by Google

een' meester als Philps II, had reeds in Juni dit nieuwe voedsel aan de hand gedaan. Waar het uit bestond? De samenstelling was eenvoudig en vereischte weinig onkosten. Men had slechts naar de kerkhoven te gaan, de dooden op te graven en de beenderen mede te nemen. Deze leverden, fijngemalen, met water gemengd, en gebakken, een uitmuntend brood; zoo had Mendoza gezegd en Madame de Montpensier was wel zoo goed er hare genadige goedkeuring aan te verleenen. Nog altijd was de menigte, kinderachtig als zij soms in haar dwaze vooroordeelen is, er voor teruggedeinsd: maar nu was het water tot de lippen, en le pain de Madame de Montpensier werd door de armen gebruikt, schonk hun voedsel en verspreidde den dood.....

Slechts ziekelijke teergevoeligheid kon er geen vrede meê hebben. Er was erger denkbaar.

Eens werd in tegenwoordigheid der Reine mère — de moeder van Nemours — het volk beklaagd, en gezegd dat door gebrek de moeders gedwongen zouden worden hun eigen kinderen te dooden. „Ik zelve — barstte de spreekster weenende uit: — „ik weet niet, waartoe ik zelve nog kom!" La Reine Mère, de waardige leerlinge van Boucher en van Mendoza antwoordde: „et quand vous en seriés la reduitte, que pour vostre religion il vous faudrait tuer vos enfans, penses-vous que ce soit si grand cas que cela? De quoy sont faits vos enfans, non plus que ceux de tous les autres, de boue et de crachat? Ma foi, voila une belle matière pour-tant en plaindre la façon!"

Op het altaar van den godsdiensthaat offerde het fanatisme de heiligste aandoeningen der menschelijke natuur. De geestelijkheid juichte en zag op haar werk met een glimlach van innige tevredenheid neer. Usque ad cadaver, fluisterde den geest van Loyala.

Maar zelfs dit voedsel werd aan de ongelukkigen niet gegund, noch zonder strijd overgelaten. Toen de honger in de rijen van het garnizoen zich gelden deed, verspreidden de woeste soldaten zich door de straten en vingen aan, op kleine kinderen jacht te maken en ze te verslinden....

„Tant l'ire de Dieu étoit embrasée sur nos têtes."

(Wordt vervolgd.)

Digitized by Google

KONING LODEWIJK II VAN BEIJEREN.

DOOR

ELIE RECLUS. (*)

Ik weet niet waarom men, in en buiten Duitschland, zoo betrekkelijk weinig van den koning van Beijeren hoort spreken, die toch in den Almanach de Gotha eene aanzienlijke plaats bekleedt onder de Europeesche vorsten, en die, om de bizondere richting van zijn geest en zijn origineel karakter, wel de eer van eene kennismaking verdient.

Men weet algemeen dat hij de kleinzoon is van koning Lodewijk I van Beijeren, die zich beroemd heeft gemaakt door zijne manie, om zijne hoofdstad met vreemdsoortige gebouwen tot allerlei doeleinden en van allerlei stijl op te vullen, en nog beroemder door zijne liefdeshistorie met Lola Montès, die hem in onmin bracht met de Jezuïeten.

Maximiliaan II, de vader van den tegenwoordigen koning, was geen slecht mensch, en het ontbrak hem niet aan gezond verstand; maar hij wist nooit partij te kiezen tusschen Pruissen en Oostenrijk, tusschen de liberalen en de ultramontanen: hij hinkte altijd op twee gedachten; dit noemde hij het staatkundig evenwicht bewaren, en beide partijen in bedwang houden.

De tegenwoordige koning Lodewijk II, thans zeven of

(*) Naar het onuitgegeven fransch handschrift van den Schrijver.

Digitized by Google

achtentwintig jaren oud, was slechts een achttienjarige knaap toen hij den troon besteeg. Er kwamen weldra vreemdsoortige verhalen in omloop, waarvan de koning de held was; men verhaalde elkander allerlei excentriciteiten, met een zekeren glimlach, of zelfs den wijsvinger aan het voorhoofd brengend.... Men vond hem al te romanesk, al te poëtisch. Overigens, een weinig geestverwarring benadeelt iemand niet in de schatting van die eenvoudige aartsvaderlijke volken, voor wie het cretinisme een staat van onschuld en de waanzinnigheid een bewijs van genade is. Zoo de vorst niet zijn volle verstand bezit, heeft men daarom niet minder liefde en ontzag voor hem. Eene bekoorlijke Beijersche dame zeide tot een mijner vrienden: „'t Is zoo'n goede beste man, en als hij niet altijd recht bij zijne zinnen is, kan hij het toch niet helpen; dat is eene familiekwaal!" Zij had er wel bij kunnen voegen, dat het eene kwaal is, aan veel koninklijke geslachten eigen. Een discipel van Darwin, die eene bizondere studie gemaakt heeft van de gevolgen van huwelijken onder bloedverwanten, heeft de uitkomsten zijner nasporingen onlangs in het licht gegeven, en daaruit blijkt, dat de gevallen van zinsverbijstering naar verhouding zestigmaal talrijker zijn in onze koninklijke geslachten, dan in de burgerlijke families en onder de bevolking in het algemeen. Otho, de broeder van koning Lodewijk, is niet volslagen krankzinnig, maar is er daarom niet beter aan toe: verrot en verstompt, kan hij niet meer voor zijne daden verantwoordelijk gehouden worden.

De arme jonge koning is nooit op de staatkunde verzot geweest. Hij laat aan de middelmatige geesten de beslommeringen van de administratie, de kleingeestige zorgen, den vervelenden strijd tusschen de belangen van handel en nijverheid. Hij troont hoog boven die bekrompenheden van het materiëele leven. Lodewijk van Beijeren is Koning door zijne geboorte, maar hij is edel van aard, en groot van ziel. Het is weinig voor hem, in de gelegenheid te zijn geweest, zoo hij er gebruik van had weten te maken, het evenwicht te kunnen bewaren tusschen den koning van het Noorden en den keizer van het Zuiden, en later tusschen Napoleon III en Wilhelm I. Zijn eervolste titel in zijn oog, is, vergeten wij dat niet, een vorst van de kunst, een held der dichterlijke wereld, een ridder des geestes te zijn.

Digitized by Google

Om zijn tijd dus niet door nietige beslommeringen te laten innemen, houdt koning Lodewijk zich geheel buiten de staatszaken, die hij niet waardig keurt de hooge vlucht zijner gedachten te storen. Niets ontrukt hem aan zijne majestueuse onverschilligheid, noch de betrekkingen met Pruissen, noch de strijd tusschen Roomschen en Protestanten, noch de wisselvalligheden van de ministerien en der oppositie. Nog beter dan koningin Victoria verwezenlijkt hij het ideaal van den constitutioneelen vorst, die, om volmaakt te wezen, afgetrokken van geest schijnt te moeten zijn. Hij regeert, hij int een ruim jaargeld, dat is hem genoeg. Al wat men van hem verkrijgen kan, is nu en dan een aantal handteekeningen te zetten. Hij sluit zich op in een zijner talrijke kasteelen, of als hij zijn paleis te Munchen bewoont, leeft hij er bijkans even afgezonderd. Koninklijke Hamlet, is hij zeer tot melancholie gestemd, maar meer neiging voor de kunst dan voor de wijsbegeerte hebbende, veracht hij den omgang met het gros der stervelingen, eenige muzikanten en tooneelspeelsters uitgezonderd.

Een enkel man heeft een tijd lang vertrouwelijken omgang en dagelijksch verkeer met Zijne Majesteit gehad. Het is Richard Wagner, die, naar het ons toeschijnt, een grooten invloed op den jongen man gehad heeft. Vroeger dobberde de jongeling, die een wispelturig en onbestemd karakter heeft, tusschen redelijkheid en buitensporigheid, maar dank zij Wagner, wiens genie reeds aan krankzinnigheid grenst, (1) heeft hij zijne hersenschimmen nu volgens een stelsel geordend, waarin zij zich als in eene onneembare vesting nestelen. De twee toekomstige vrienden werden aan elkander voorgesteld door eene in Duitschland onder den dichterlijken naam van Cosima welbekende tooneelspeelster. Deze dame is de dochter van den abt Liszt, aan wien Wagner zeker veel van zijn roem schuldig is, want het is niet zeker dat hij er in geslaagd zou zijn, zijne muziekwerken ten tooneele te doen voeren, zoo hij niet den krachtigen steun en de onvermoeibare toewijding van den grooten pianist had gehad. Wagner is onlangs met Mevrouw Cosima gehuwd, die zich

(1) Zie hieromtrent de brochure: Richard Wagner, eine Psychiatrische studie, von Dr. Th. Puschman, Spezialist in München, 1873.

Digitized by Google

van Hans von Bulow, ook een pianist, had laten scheiden.

Mevrouw Cosima had zich door haar eersten man tot de groote gedachte van Duitschland's eenheid laten bekeeren, en hoewel zij de schoonzuster was van den zoo luchthartigen Emile Olivier, gebruikten zij, hare côterie en Wagner, die aan Frankrijk het slechte onthaal, aan den „Tannhäuser" te beurt gevallen, niet kon vergeven, hun invloed om Lodewijk II te bewegen, partij voor Pruissen te kiezen in den oorlog tegen Frankrijk. Wagner deed zich tegelijkertijd als profeet der groote kunst en als apostel der duitsche gedachte voor. Hij speelde den Ziener en voorspelde het begin van eene nieuwe tijdrekening, die met de stichting van Pan-Germania zoude aanvangen. Onoplosbare band tusschen dichtkunst en harmonie, bemiddeling tusschen het goddelijk recht en het recht der volken, nauw verband van het Cesarisme met het Socialisme — al die droombeelden van een tooverachtig romantisme, die hij door de ontzettende krachten der werktuigkunde en van het kapitaal wilde verwezenlijken, liet Wagner voor de verblinde oogen van den goedgeloovigen koning schemeren. Op zijne manier de visioenen van Fourier opvattend, spiegelde hij Duitschland af, in eene reusachtige Opera herschapen, en al de volkeren der wereld in de vlakte tusschen Augsburg en Nüremberg samenstroomende, om de kolossale voorstellingen van Thor en van Tyr, van Wuotan en van Frigga de godin der liefde, en de tafereelen van Ginnungagafe, van Muspelheim en van Ragnaroeckr te aanschouwen.

Aldus bewerkt nam onze jonge vorst op zekeren dag een besluit, dat, hetzij hij er zich al of niet rekenschap van gegeven heeft, krachtdadigen invloed uitgeoefend heeft op de gebeurtenissen in Europa, en waarvan de gewichtige gevolgen zwaar op de tegenwoordige staatkunde en zelfs op de toekomst drukken. Hij was het, die in den oorlog tusschen Napoleon III en Willem I zijn leger van honderdvijftig duizend man aan het pruissische leger toevoegde. Het volk had zich veel liever niet met de zaak bemoeid; het was vier jaren vroeger geslagen en verpletterd geworden, en het had liever zijne wonden geheeld, dan reeds weder nieuwe oorlogskansen te trotseeren; de boeren stelden meer prijs op een goeden oogst van tarwe, garst en hop, dan op alle mogelijke lauwerkransen. Maar de koning wilde den oorlog,

Digitized by Google

hij gaf zelfs bevel tot mobiliseering der troepen, voordat de kamer geraadpleegd was. De landskinderen werden dus genoodzaakt goed- of kwaadschiks de uniform aantetrekken, en zich te Sedan en voor Orleans met roem te gaan bedekken.

Zoo toonde het koninklijke geslacht van Wittelsbach zijne dankbaarheid jegens de Napoleontische dynastie, die den scherpzinnigen inval gehad had, het den koningskroon te schenken en het aanzien van Beijeren te verdubbelen.

Lodewijk II had zich met opgewondenheid in den oorlog begeven, omdat hij er hevige aandoeningen of minstens krachtige verstrooiingen van verwachtte. Zijne geestdrift was vurig, maar de helderheid zijner inzichten liet veel te wenschen over. De koning wilde, als een eerlijk Duitscher, eens voor al den erfvijand vermorselen, en het heilige Rijk weder opbouwen. Hij was niet verreziende. Zoolang Metz niet genomen was, onderhield von Bismarck zijne goede gezindheid, door hem een kostelijk geschenk voortespiegelen: niets minder dan geheel Elzas en Lotharingen. Toen Metz genomen was, oordeelde von Bismarck, om de eene of andere reden, dat het beter was, de twee provincies, die van Frankrijk afgescheurd waren, te behouden. Er bestond geene geschreven overeenkomst, maar de vorst beklaagde zich toch bitter over hetgeen hij eene trouweloosheid noemde. Hij beperkte zich tot den Elzas alleen, niets meer dan den Elzas, te vragen, en eindelijk zoude hij zich met het distrikt van Weissenburg tevreden gesteld hebben. Maar de keizer liet aan zijn waarden vriend weten, dat het niet mogelijk was, hem iets te geven. De teleurstelling was grievend! De koning deed een ganschen dag niets anders dan melancholisch uitroepen: Nichts! nichts!

Bij de groote herfstmanoeuvres in 1872 ontving hij dan ook zijn gast, prins Frits, vrij koeltjes. Hij verliet zelfs de hoofdstad, zonder aan het banket te willen deel nemen, dat de stedelijke raad den zoon des keizers aanbood, en hij nam het een burgemeester zeer kwalijk de pruisische vlag uitgestoken te hebben, ter eere van den overwinnaar bij Wörth. „Men kan niet te gelijkertijd Pruis en Beijer zijn," zeide hij zeer juist.

Welk eene andere toekomst had hij gedroomd, toen te Versailles het Duitsche Keizerrijk werd geproclameerd, toen hij, blindelings en goedzielig, in alles toestemde wat men hem vroeg. Hij bekrachtigde het verdrag van 1866, dat aan

Digitized by Google

Pruissen de beschikking gaf over het Beijersche leger, hij bewilligde er in dat de Pruisische regeering het rechtswezen in zijn land reorganiseerde, hij teekende met-één-woord zijn feitelijken afstand van het gezag, zich altijd inbeeldend, dat dat alles zou strekken om den roem der Hohenstaufen te vermeerderen, terwijl inderdaad slechts de Hohenzollern er bij gebaat werden. De staatkundige chronometer van koning Lodewijk was slechts zes eeuwen ten achteren.

Zijne verblindheid komt ons heden ongeloofelijk voor, maar zij zal vrij vergeeflijk schijnen, als men zich in dat tijdperk terugdenkt. Men was toen in volle reactie tegen de grootmoedige utopiën van 1848, tegen de droombeelden der professors in het parlement te Frankfort. De zegevierende Wilhelm verklaarde dat hij, onder onmiddellijke ingeving der goddelijke Voorzienigheid, het Duitsche rijk wilde herstellen, met de toestemming der Rijksvorsten, zonder den volkswil in het minst te raadplegen. En het volk riep bravo, en was vol geestdrift voor de Duitsche eenheid, die het despotisme beloofde tot stand te zullen brengen. Zij die vroeger het liberaalst waren, bezongen nu met de geestverrukking van het verlichte absolutisme de deugden van keizer Wilhelm en het genie van zijn raadsman. Gedurende eenige maanden was Duitschland bepaald ijlhoofdig. Het zal later voor den denker en den geschiedschrijver eene treurig vreemde gewaarwording zijn, te lezen, wat toen in de ernstigste, deftigste tijdschriften gezegd werd. Wij kunnen niet beter den koning vrij pleiten, dan door eene aanhaling te doen uit hetgeen een jaar na het verdrag te Versailles door den grooten theoloog, het wetenschappelijk hoofd der liberale katholieken, den abt Döllinger te München geschreven werd:

„De Duitsche natie," verklaart de eerwaarde geestelijke, „is niet eene natie zooals de andere, het is een volk uit onderscheidene volken samengesteld. Evenzoo is de Duitsche Keizer geen keizer als een ander. Zijn oppergezag strijdt niet met de vrijheid zijner onderdanen, de eenheid van het Duitsche rijk niet met de onafhankelijkheid der afzonderlijke staten. Want de Duitsche keizer is geen Romeinsche of Fransche Cesar, het is geen Slavische Szar noch een Byzantijnsche Basileus; hij is de Vorst der Vorsten, het hoofd, de aanvoerder der onafhankelijke koningen."

Digitized by Google

Als die oude droge Döllinger zoo in geestdrift is kunnen geraken, is het niet te verwonderen, dat de romantische Lodewijk verblindend schitterende visioenen van eene gouden eeuw voor Duitschland, eene herhaling der toestanden der middeneeuwen, zooals ze ons in eene Opera bekoorlijk voorgesteld worden, voor zijne oogen zag verrijzen. Hij voedde zijn geest met half christelijke, half mythologische afgetrokkenheden; de vorst-kunstenaar had zijne staatkundige begrippen uit verzamelingen van oude prenten en uit ridderromans geput. Gij kunt u gemakkelijk het tafereel voorstellen, dat hij zich gedroomd had: Wilhelm Babarossa zijn intocht doende in den Römer te Frankfort, door de schetterende fanfaren van den Tannhäuser begeleid. De wereldlijke stedehouder van God op aarde, gezeten op een wit paard met purperen schabrak, draagt den aardbol in de hand het zwaard der gerechtigheid. Rechts en links van hem rijden de koningen van Beijeren en van Wurtemberg, scepter en kroon dragende. Daarop volgt de stoet der keurvorsten, der vorst-bisschoppen met hunne vergulde staven, en der paltzgraven met hunne lange ontbloote zwaarden. Wat zou Lodewijk van Beijeren daar een mooi figuur bij gemaakt hebben, gezeten op een fier, met goud opgetoomd ros, met fluweelen en goudlakensche kleederen!

Maar de prosaïsche ministers von Roon en Delbrück vervingen die prachtige middeneeuwsche parade door eene geheel moderne plechtigheid. Wat zou de schoone Amadis van Beijeren in het vervelende Berlijn gedaan hebben bij die uitsluitend Pruisische representatie? Hij bleef stil 't huis, melancholisch herhalende, wat iedereen te München zeide: „Zonder de hulp van Beijeren, zou de Keizer van Duitschland mogelijk een doornenkroon, in de plaats van zijne lauwerkransen op het hoofd hebben."

Bij de vermaarde samenkomst der drie Keizers te Berlijn, waaraan men gaarne allen mogelijken luister had willen bijzetten, hadden de hooge staatslieden eene in het oogvallende plaats aan koning Lodewijk willen geven. Maar hij weigerde kortaf daarbij te zijn: „Ik verlang niet tot decoratie te dienen."

De zaak is dat de Beijersche vorst wel de leen- en dienstman van den Roomschen Keizer, maar niet de onderhoorige van den Pruisischen had willen zijn. Dat was niet wat hij verwacht, wat hij gehoopt had. En toen von Roon, mi-

Digitized by Google

nister van oorlog te Berlijn, hem liet weten, dat hij de groote zwarte rups van den Beijerschen helm moest doen verdwijnen, riep hij droevig uit: „Ik ben het toch, die mijne soldaten betaal, ik, en niet de koning van Pruissen." Ydele klanken, vruchtelooze verzuchtingen. De orde is gegeven en moet uitgevoerd worden.

De gedachte, dat hij niet werkelijk de koning zijner soldaten is, hindert hem toch nu en dan. Om zijne ongerustheid te stillen, is hij onlangs naar München gegaan, en heeft een zestal officieren bij zich ontboden, wier namen hij in een jaarboekje opgezocht had. Zij werden, een voor een, bij hem binnengeleid.

„Nietwaar, vroeg hij hun, de officieren zijn mij genegen? Kan ik staat op u maken?"

De aangesproken officier betuigde natuurlijk zijne onwankelbare gehechtheid, loyauteit, trouw, enz. Toen de koning deze zoo naïef gevoerde enquête ten einde had gebracht, riep hij hoogst voldaan uit: „Es stimmt! Zij zeggen allen hetzelfde!"

Niemand denkt er aan den vorst in ernst te raadplegen over wat hij al of niet wil; de ministers zelven hebben wel wat beters te doen. Prins Luitpold, oom van den koning in naam, heeft het gezag van een regent, zonder er den titel van te hebben. In zaken van aanbelang wendt men zich tot hem, of tot den kanselier von het Duitsche Keizerrijk. En daar prins Luitpold ultramontaansch gezind is, en Bismarck een anderen weg uit wil, kan men zich voorstellen, welke verwarringen dat in het bestuur der landszaken geeft, wat al lage kuiperijen daaruit voorkomen. De kamers vermeerderen nog de moeielijkheden. Zij zijn meer in schijn dan in werkelijkheid de vertegenwoordiging des lands. De partij, die het gezag in handen heeft, is onder Pruisischen invloed en is eerder met het zoogenaamde liberale deel der burgerij, dan met de meerderheid van het volk eenstemmig. Van hier nieuwe verwikkelingen, en altijd terugkeerende moeielijkheden. De Pruisische overwinningen hebben deze côterie een invloed gegeven, die, sedert 1866, altijd klimmende geweest is, maar die thans zijn toppunt schijnt bereikt te hebben, en zelfs schijnt te verminderen. De laatste verkiezingen zijn ten minste noodlottig voor de Pruisische partij in Beijeren geweest. — „Het is een parlementair Jena!" zeide een dagblad van die richting.

Digitized by Google

Van het begin af is een doorluchtig persoon, dien de Franschen van nabij hebben leeren kennen, de generaal von der Thann, het hoofd van die partij geweest, en Mevrouw Von der Thann de algemeene agent. In hun huis worden de wachtwoorden gegeven, en het geld uitbetaald aan de goedgezinde dagbladen, aan de buigzame karakters en dienstvaardige gewetens. In dit huis sloeg, in September 1870, M. Delbrück, een geslepen en scherpzinnig man, een der grootste handlangers van Bismarck, zijn kwartier op; daar gaf hij zijne instructies, toen hij, niettegenstaande zijne talrijke bezigheden, tijd vond om een reisje naar München te doen, om er de proclamatie voor Versailles voor te bereiden. Men schrijft algemeen aan zijn verblijf te München het initiatief toe, dat Beijeren genomen heeft, en den geheel persoonlijken inval van koning Lodewijk, om aan Wilhelm I de kroon van Duitschland aantebieden. Daar hijzelf zijne legers onder het bevel van von Moltke gesteld heeft, kan hij het niemand dan zichzelven wijten, dat hij niet meer als souvereine vorst behandeld wordt. Hij beschouwt nog altijd als zijne roemrijkste daad, zijne platonische medewerking aan den Fransch-Duitschen oorlog. Hij is er nog altijd trotsch op, medegeholpen te hebben, om van Frankrijk een groot stuk aftescheuren en het oude Europeesche evenwicht te vernietigen. Men hoorde hem eens met zelfverheffing het aandeel verhalen dat hij aan die groote gebeurtenissen gehad had; maar eensklaps zweeg hij, zijn voorhoofd rimpelde zich, er kwam een bittere grimlach om zijne lippen, en hij draaide zich om op zijne hielen. Het viel hem waarschijnlijk in, dat, nu hij den keizer van Duitschland zoo groot had gemaakt, er slechts eene heel kleine plaats voor den koning van Beijeren overblijft. En hij dobbert tusschen twee tegenovergestelde gevoelens: de voldoening van zoo edelmoedig te zijn geweest, en de schaamte van bedrogen te zijn geworden.

„Richard Wagner," zegt Merloff, een zijner bewonderaars, „is de voorlooper der Duitsche eenheid, de profeet van het Duitsche Sion geweest. De oorlog van 1870—71 was eene goddelijke beschikking, zonder welke het ons niet mogelijk zou geweest zijn, de ware grootte van dezen Titan der Muziek te schatten. Het was tijd, dat wij uit onzen doodslaap gewekt werden. De ontroering dezer groote veldslagen

Digitized by Google

was noodig, om ons in staat te stellen, die mannelijke en grootsche, die krachtige duitsche toonen te waardeeren. Het gedonder der kanonnen, het geknetter van het geweervuur hebben onze zenuwen en onze ooren op andere muziek voorbereid. De tijden van weekelijkheid zijn voorbij, en nu verfrischt Richard Wagner ons hart met zijne triomfale tonen, met de reusachtige voorstellingen van zijne echt Duitsche drama's, waarin niets Fransch, niets Italiaansch, niets vreemds is, waarin alles opwelt uit het innigste merg van onze Duitsche eigenaardigheid." (1).

Het was dus zoowel de patriot, de wijsgeer, de hervormer, die zulk een krachtigen invloed had op den geest van den jongen koning, als de dichter en kunstenaar in Wagner. Het was de toovermacht van eene sterke over eene zwakke ziel, zooals Leonore Galigaï zich zoo juist uitdrukte. Wagner kan zijn stelsel overdreven hebben; het is mogelijk, dat hij van de kunst is uitgegaan om bij de karikatuur aan te landen (het is niet aan ons om de muzikale kwestie te beslissen); Wagner kan oploopend, brutaal, verwaand, ergerlijk ondankbaar, onzinnig trotsch zijn, maar met al zijne gebreken is hij een man, en de ander is slechts een nietsbeduidende knaap. Tot hiertoe omringd door gedweeë hovelingen en alledaagsche ministers, lakeien en raadslieden, was de koning eensklaps in betrekking gesteld met iemand, die arm en noodlijdend geweest was. Zijn onderwijzer had versleten en afgeloopen laarzen gedragen, jaren lang gesloofd om een stuk brood voor zich en zijne ongelukkige vrouw te verdienen. De koning door Gods genade was op dezelfde canapé gezeten met een persoon, die in den opstand te Dresden een geweer gegrepen had om zich naast de eeuwige vijanden der orde te scharen; die in een komplot gemengd was geweest om het koninklijk paleis, met den Saksischen koning, zijne familie en zijne geheele hofhouding in de lucht te doen springen. En die persoon ontzag zich niet om te zeggen: „Het woord volk beteekent al degenen die gelijke behoeften hebben. Die geen gebrek lijdt, behoort niet tot het volk." (2)

(1) Aanhaling uit de brochure: Richard Wagner, das Deutschthum. München. 1873.

(2) Sämmtliche Werke von Wagner III. 60.

Digitized by Google

„Wat den mensch maakt, is zijne innerlijke roeping en niet zijne onderwerping aan uiterlijke instellingen, die niet altijd op gerechtigheid gegrond zijn" (1) En eindelijk: „Sedert den ondergang der Hellenen, tot op onzen dag, is de wereld aan bekrompen eigenliefde overgeleverd geweest, maar zij zal door het communisme gered worden". (2) Wat zegt ge van zulk een meester voor een koning?

Het is hier de plaats niet om de muzikale, wijsgeerige en sociale theorieën van Wagner te beoordeelen. Wij constateeren alleen, dat zijne fiere en kernachtige taal eene uitwerking had op het naieve, welmeenende gemoed van den vorst, die onbegrijpelijk voorkwam aan den hoop kamerheeren met hun sleutel op den rug geborduurd, aan de diplomaten met ridderorden en galon bedekt, gewoon den vorst met gebogen ruggen toe te spreken. Zij waren slechts bedienden, Richard Wagner was eene persoonlijkheid. En de jeugdige koninklijke knaap zou ook gaarne iemand geworden zijn. De invloed van Wagner was verre van weldadig te zijn, dat hebben wij reeds gezegd, maar vroolijke losbollen en beminnelijke deugnieten zouden meer kwaad hebben kunnen stichten, zoo zij de plaats vrij hadden gevonden. Ongelukkig kon Wagner, de koppigste aller Wagnerianen, een koudhartig en alles tot zichzelven terugbrengend wezen, weinig anders dan zijne gebreken mededeelen. Hij kon de ijdelheid van zijn leerling door zijn ontembaren hoogmoed stijven, en hem vasthoudendheid en onverzettelijkheid inprenten, maar zijne kracht van opvatting, zijn machtig scheppingsvermogen kon hij niet in dat fraai gekamde hoofd overgieten. Hij kon hem zijne zelfgenoegzaamheid, zijne stelselmatige dweepzucht, zijne beredeneerde onkunde mededeelen, maar niet zijne ondervinding. De doorluchtige maëstro munt uit in scherpgeteekende beweringen, in uitsluitende leerstellingen; hij ontkent alles wat zich niet met het Wagnerisme rijmen laat, en scheldt de menschen uit, die het niet met hem eens zijn. Uitsluitende leerstellingen zijn zeer naar den smaak van aankomelingen; hoe kleingeestiger men hun de wetenschap en hoe enger men hun de kunst voorstelt, hoe beter zij er zich in t'huis vin-

(1) Sämmtliche Werke von Wagner III. 55.
(2) „ „ „ „ „ 159.

Digitized by Google

den kunnen. Wagner deelde aan zijn jeugdigen vriend het stelsel mede, volgens hetwelk de menschheid aan ruwe bezigheden, aan bekrompen belangen zou gewijd zijn, maar hoog boven de overige menigte bewegen zich vrije geesten, bevoorrechte persoonlijkheden, dichters, schilders en componisten. Het jongmensch nam dit goedschiks aan, want hij voelde de heilige opwellingen van den grooten kunstenaar in zijn gemoed: „'t is waar," zeide hij tot zichzelven, „ik maak geene verzen, maar ik gevoel de poësie, ik ben belichaamde poësie. Ook ik ben toonkunstenaar, ook ik ben een Wagner, want ik ben Wagneriaan." En inderdaad heeft de leerling zich ten minste een deel der grillen en overdrijvingen van zijn meester eigen gemaakt Het jongmensch heeft bij het verkeer met Wagner gewonnen, vastgewortelde begrippen te hebben, die overal raad voor weten; hij heeft besef van zijne persoonlijkheid verworven; vóór dien tijd was hij slechts een schildknaap, nu is hij tot ridder geslagen.

De tijdelijke vriendschapsbetrekking tusschen den toonkunstenaar der koningen en den koning der toonkunstenaars, de verbroedering van het subjectieve en het objectieve genie werkte ook niet gunstig op dien armen Wagner, die, wat hem nog van gezond verstand en bezadigdheid was overgebleven, er bij verloor. In de voorrede van Tristan en Yseult riep hij fier uit: „Het is nu aan het publiek, om te toonen of het waardig is, het beste en edelste te ontvangen, wat de kunst tot nu toe heeft voortgebracht!"

Hij stelde zelf zijne levengeschiedenis te boek, daar geen schrijver dat met genoegzamen eerbied zou kunnen doen. De vermaardheid en de hoogmoed van den voormaligen barrikaden-man waren zeer toegenomen sedert hij de gunsteling eens konings geworden was. Mozart, Glück, „de kunstenaars die waard zijn dat men ze noemt", hadden geene andere verdienste dan die van voorloopers van den Bismarck der kunst, van den Maarten Luther der XIX^{de} eeuw geweest te zijn. Hij smaalt op al de werken des geestes van den nieuweren tijd, hij werpt zich op als hervormer, niet alleen van de muziek, maar ook van de schilderkunst, de bouwkunst, en zelfs van de wijsbegeerte en van de burgerlijke en staatkundige instellingen, hij wil een maatschappelijken godsdienst stichten, die de geheele menschheid in één staat, in ééne kerk zal vereenigen.

Digitized by Google

Een ander gevolg van die lotswisseling was, dat de man die zoo lang behoeftig geweest was, dank zij de onvermoeibare vrijgevigheid zijner aanbidders, de waarde van het geld niet meer kende. Hij maakte ontzachelijke, zinnelooze verteringen, oordeelende dat het veel eer was voor zijne getrouwen, ze te betalen. Het scheen alsof hij geld verteerde om het pleizier van het te verteren: eene zeer algemeene ziekte in den demi-monde. Toen Wagner het aanbod aannam van in een koninklijk paleis te wonen, verbaasde hij zijn gastheer door zijne vele eischen. De kamers, die onze origineel bewoont, moeten verschillend behangen en gestoffeerd worden, naar gelang der jaargetijden: in de lente moeten behangsels, gordijnen en meubelbekleeding groen, 's zomers rood, in den herfst geel, en 's winters wit zijn. Hijzelf kleedt zich dan eens in de kleur van het vertrek, en dan weer in tegenovergestelde kleur. In het jaargetijde, dat de appels doet rijpen, zag men hem somwijlen, in een met goudgeel damast behangen kamer, op en neer wandelen, gehuld in eene kanariegeele kamerjapon, en altijd met den baskischen barret op het hoofd, dien hij voor eene echt oudhoogduitsche dracht houdt.

En als de doorluchte maëstro er zich toe zet om iets te componeeren, is het nog heel wat anders. Die groote machines, zoo als de Walkyries en de Rheingold, worden niet zonder moeite voortgebracht; zulke sublimiteiten worden niet geïmproviseerd. De geriefelijkheden, die een paleis aanbiedt, zijn nauwelijks voldoende om Wagner te voldoen.

Het was M. de Buffon genoeg zich keurig te kleeden met kanten manchetten en jabot, als hij de schoone bladzijden ging schrijven, die iedereen kent. De componist van Rienzi was vroeger niet zoo veeleischend, toen de bescherming van Meijerbeer en van een Parijschen uitgever hem in het leven hield. Maar nu is zijne trotsche, alles versmadende muse op een troon van licht ingesluimerd. Om er haar toe te krijgen enkel hare vleugelen te ontplooien, moet men machines van zevenhonderdvijftig paardekracht laten werken. Wat al toebereidselen, wat al eischen!

De meester begint met zich aftezonderen in eene stilte, gelijk aan die van het graf. Om alle gedruisch te voorkomen, zijn de vloeren met drie-, vierdubbele kleeden bedekt.

Digitized by Google

Als de groote kunstenaar zich aan het werk zet, moeten de behangsels zijner vertrekken niet alleen harmonieeren met de symbolische kleur van het jaargetijde, de figuren moeten ook nog in overeenstemming zijn met de gemoedsaandoeningen die hij wil teruggeven, met het karakter van het tijdperk dat hij wil afschilderen. De kamerjapon, de zijden broek, de pantoffels moeten overeenstemmen met de muziek. Nu eens moet hij amarantkleur en langwerpige figuren, dan weer de kleur van drakenbloed en ronde vormen om zich heen zien. De ware, juiste toon is niet altijd gemakkelijk te ontdekken. Eindelijk heeft hij dien gevonden, en de bevredigde muse daalt neder; maar alsof er eene heks in het spel is, daar merkt de maëstro, dat zijne pantoffels niet in de vereischte kleurengamma zijn; die ondragelijke misstand kwetst zijn fijngevoelig oog .... En Psss! de verbolgen muse herneemt hare vlucht, verdwijnt in het luchtruim .... En er is weder een meesterstuk in de pen gebleven!

Naarmate hij minder voortbrengt, schat de componist de werken hooger, die hem zoo veel inspanning, zoo veel voorzorgen kosten. Even als de Sibillijnsche boeken, worden zij kostbaarder naarmate zij in aantal verminderen. Het publiek verkiest domweg hetgeen Wagner in de kracht van zijn leven gecomponeerd heeft, boven de vreemdsoortige, hortende muziek van den laatsten tijd ....

Dat is de schuld der Joden, die eene uitgebreide samenzwering hebben gesmeed, waarvan het wachtwoord is: Haat tegen Wagner! Zoo verzekert Wagner ons tenminste in eene allercurieuste brochure: das Judenthum in der Musik. bl. 42.

Talrijke muziekkenners beweren dat de ingeving vermindert, dat de stijl armer, de schakeeringen schraal en onbestemd worden, maar daarentegen is zijne muziek hoe langer hoe luidruchtiger, de praal der decoraties neemt steeds toe, de groote tafereelen beslaan meer en meer plaats in zijne stukken, en de rol der machinisten wordt steeds belangrijker. Het is zelfs over een quaestie van decoraties en theaterarchitectuur, dat de inwijder en de ingewijde oneenig zijn geworden. Wagner wil het Feest der overwinning, de zegepraal van het machtige Duitsche over het ontaarde Latijnsche ras, vieren door de voorstelling van zijn Cyclus der Nibelungen, met eene bijkans kerkelijke staatsie en tot nog toe ongekende weelde.

Digitized by Google

Die München bezocht heeft, herinnert zich de militaire school in het Maximilianeum, van waar men den Isar ziet. Wagner wilde deze stadswijk met huizen, villas, fabrieken, molens sloopen, om op die plaats een amphiteater voor minstens vijftigduizend personen opterichten, met een reusachtig tooneel, waarop ruimte zou geweest zijn voor een werkelijken vijver, met schepen die heen en weer varen en een gevecht leveren.

„De Cyclus der Nibelungen," roept de reeds aangehaalde Merloff uit, „is zeker wel waard dat men wonderen doe, om dien naar behooren voortestellen. Heden dat ons Duitschland zich eenig en trouw om de Germaansche vlag schaart, moet het ook op muzikaal terrein de vruchten van de glorierijkste zegepraal genieten, en de herleving van het groote Duitsch-nationale drama vieren. Voor dit reuzenwerk, de Cyclus der Nibelungen, moet men, het koste wat het wille, het ongeloofelijke, het onmogelijke verwezenlijken."

Anders gezegd, men moest ontzachelijke sommen verkwisten, om dit kolosale genie beter te vereeren. De koninklijke leerling had nog het gezond verstand van te begrijpen, dat het onnoodig was, het verre van rijke Beijeren uit te mergelen, om bazuinen en op doek geschilderde landschappen te betalen. Hij zelf heeft een zeer aanzienlijk vermogen, maar hij was reeds gewaar geworden dat de rol van Sardanapalus, die men hem opdrong, zijne middelen te buiten ging.

Hij weigerde dus beleefd, tot groote verbittering van Wagner, die met een nederiger plan moest genoegen nemen. Deze nam zijne toevlucht tot publieke inschrijvingen, en stelde duizend aandeelen van 600 gl: verkrijgbaar, elk van welke recht zal geven, om in haar geheel de Trilogie te hooren, welker uitvoering niet minder dan twaalf avonden zal vorderen. Gij zijt uitgenoodigd dit feest van het genie en van de overwinning bij te wonen. De koning heeft nog de welwillendheid gehad eene aanzienlijke som in te schrijven voor het theater te Bayreuth, maar men verwachtte meer. De Khedive van Egypte heeft ook een tiental aandeelen genomen.

Aldus eindigde deze curieuse episode in de geschiedenis der kunst en der staatkunde van de XIX^{de} eeuw, aldus eindigde de vriendschap tusschen den dichter-koning en den Titan der muziek. De betrekkingen die zij nog met elkander hebben, zijn van bloot finantieelen aard en weinig schitte-

Digitized by Google

rend. De vorst verleent eene jaarwedde van 8000 gl. aan den Titan, maar zal daarvoor het eigendom hebben van al de werken, die Wagner nog vervaardigen zal. De aanhangers van den Meistersinger vinden dat het tegeef is, maar menigeen oordeelt dat het veel te duur is.

Men zeide elkander dus vaarwel: Wagner bleef componist, en de koning legde er zich ernstig op toe, zijne bizondere specialiteit te ontwikkelen: te gevoelen al wat schoon is, en zich tot in de diepten zijner ziel te doordringen van den indruk der grootsche natuurtafereelen; maar hij geeft zich niet lijdelijk aan zijne gewaarwordingen over; in navolging van al de groote kunstenaars lokt hij ze uit, en bestuurt hij ze. In zijn heerlijk lustslot te Hohenschwangen, zijn geliefkoosd verblijf, leidt hij het eenzame en sublieme leven van een groot dichter, die aan zichzelven genoeg heeft en nooit iets in het licht zal geven, van een verminkten Raphael, of van een Beethoven, nadat deze het gehoor had verloren.

Tijdens de laatste uitbarstingen van den Vesuvius belastte onze liefhebber, die nieuwsgierig was te weten hoe dat toeging maar weinig lust had per spoor naar Napels te vertrekken, een professor in de geologie, hem eene voorstelling te geven van vulkanische werkingen. De geleerde hoopte zwavel, kruit, petroleum, pek op elkander, en bezorgde hem geraas, geknal, vlammen en dichte zwarte rookwolken naar hartelust. De koning had pleizier voor zijn geld, en was dien dag best gehumeurd.

Als een nieuwe prins Charmant, wil de jonge vorst slechts in den tooverkring van zijne droomen en koninklijke invallen leven. Laag neerziend op de vervelende werkelijkheid, sluit hij zich op in het reine en hoogere domein van het ideaal. Reeds in 1866, terwijl zijne legers verslagen werden, had het jongmensch getoond, waartoe hij in staat was, en hoe goed hij de natuurlijkste bekommernissen van zich af wist te zetten. Zijn kroon stond op het spel, hij bekreunde er zich niet om, en ging in den schaduw zijner bosschen dolen. Het akelig kanongebulder drong niet door tot de verrukkelijke boorden van den Starnberger-See. Regimenten werden vernietigd, arme Beijeren lagen bij duizenden dood of zieltogend neder, met verbrijzelde hersenen of bajonetsteken door het lichaam. Maar deze treurige werkelijk-

Digitized by Google

heden vergetend, zwierf de idealist door zijne lachende beemden in gezelschap van een vriend, den jeugdigen prins van Thur und Taxis, zijn aide-de-camp. Zij dwaalden door de bosschen, vermeidden zich onder de lommerrijke boomen; de tragedie aan de onderdanen overlatend, behielden zij de idylle voor zich. De stafofficier had zich verkleed als Yseult met de witte handen, hij verborg zijne laarzen onder eene lange sleepjapon van blauwe zijde, met hermelijn omzoomd, zijn hoofd en keurslijf waren met witte bloemen omkransd. En de koning van Beijeren stelde den schoonen Tristan voor, met half abrikooskleurig en half kanariegeel eng sluitend gewaad, met schoenen met lange punten, en vilten muts met witte en roode vederen. Zoo uitgedoscht zongen Yseult en Tristan de duos, die in hunne rol voorkomen. Op een grasperk in een klein eiland, onder bloeiende oleanders nedergevleid, oefenden zij zich in verliefde lonken. Een lange degen, met de punt in den grond gestoken, was getuige hunner kuischheid; de arme koning Marc werd dien dag niet beleedigd.

Maar daar komt M. von der Pfordten, minister van staat, tijdingen brengen. De veldslag is verloren, de troepen vluchten in wanorde, Nüremberg, de tweede stad van het rijk, is genomen, de vijand richt zijne schreden naar de hoofdstad.... Waar is de koning?... Von der Pfordten ijlt in het park, loopt her- en derwaarts, doorkruist de grasperken en de bosschages, verwenscht de slingerpaden, stapt haastig over de met bloemen omzoomde kronkelingen van de over keien murmelende beekjes. Eindelijk komt hij buiten adem in het gezicht van het kozende paar, hij hoort de trillers en de roulades, maar de boot is aan de overzijde, geen oningewijde mag in het geheiligde eiland een voet zetten. Von der Pfordten zoekt door teekenen de aandacht des konings te trekken, maar Yseult verhaalt hare smart, in de liefelijkste zoetvloeiendste tonen. De minister roept, schreeuwt: „Majesteit, Majesteit!" maar Tristan zucht, en vocaliseert, en laat, als een troubadour op eene pendule, de schoone vorm van zijn been en de bevallige ronding van zijn arm uitkomen!

Gelukkig de verheven zielen, die zich zoo aan ons lijden en strijden weten te onttrekken, onze angsten en wanhoop weten te minachten; gelukkig de groote geesten, die het

Digitized by Google

vuurpaard bestijgen, het onmetelijk blauw doorklieven en in altijd reine gewesten wonen!

De koning heeft verscheidene kasteelen, maar het merkwaardigste is buiten twijfel dat van Hohenschwangen met zijne grot, zijn onderaardsch meer en zijne waterpartijen. Herten, die op rails voortglijden, komen hun dorst in het heldere vocht lesschen. Zij hebben in plaats van ingewanden een uurwerk, dat men in de schoone zomernachten opwindt; terwijl de maan een zilveren sluier over de stille wateren verspreidt, en terwijl de jeugdige droomer, boven op zijn toren, de sterrenhemel beschouwt, en een onzichtbaar orkest de verwonderde Alptoppen de plechtige bede van Lohengrin of de serenade van Schubert doet herhalen.

Maar dit is de minste der bekoorlijkheden van dit verrukkelijk verblijf. Eene nog bewonderenswaardiger inrichting is die, welke stormen fabriceert. Twee stoommolens, rechts en links van een waterpartij, nemen met ontzettend groote schepraderen het water op, en brengen golven te weeg, die elkander onder een hoek van vijfenveertig graden ontmoeten, breken en zich op elkander stapelen. Als die twee stoomwerktuigen met volle kracht werken, is het hun niet moeielijk eene heftige beroering in het water te brengen; de stoom ontsnapt met schel gefluit of brengt blaasbalgen en ijzeren stangen in beweging, die over groote zinken platen strijken, en het geluid van hevige stormwinden en van het rommelen van den donder nabootsen. Bij den heldersten zonneschijn, of gedurende een kalmen liefelijken avond, geeft zich de gelukkige vorst aldus het genot van een schrikkelijken storm, terwijl hij zich een weinig verder af in een kleiner bootje laat wiegelen, en het geloei en geraas met zijne guitare accompagneert. Alles is voorzien. Zijne Majesteit zoude zijne lichte schuit onhandig kunnen besturen... Welnu, daar, waar het kleine meer meer dan vier voet diepte heeft, is er eene zoldering van stevige glazen platen ingebracht, en de onstuimigheid der golven kan Zijne Majesteit geen ander ongeval berokkenen, dan het nemen van een onverwacht koud bad.

Maar, zal men zeggen, waarom die groote uitgaven voor eene glazen zoldering? Het ware wel zoo eenvoudig twee stevige roeiers, die goed zwemmen konden, met zich te nemen? Het jongmensch is behebt met eene menschenschu-

Digitized by Google

wende droefgeestigheid, het is hem ondragelijk met menschelijke wezens in aanraking te komen, zijne bedienden moeten zich zooveel mogelijk uit zijn gezicht verwijderd houden, hij spreekt zoo min mogelijk tot hen, en liefst door teekenen. Wat wilt ge? hij heeft een lagen dunk van de menschheid, en bemoeit er zich niet meer mede dan onvermijdelijk is. Hij beschouwt het zelfs als de schaduwzijde van zijn koningsambacht, dat hij zich in zijne hoedanigheid van herder des volks, meer dan hem aangenaam is, door zijne kudde omringd ziet.

Men zou kunnen meenen, dat zijne afzonderingsmanie en zijn hartstocht voor tooneelvoorstellingen elkander in den weg moesten staan. Maar hij heeft daarin weten te voorzien. Wanneer hij de uitvoering van een stuk te München wil bijwonen, neemt hij den exprestrein, en komt door zijn afzonderlijken ingang, in eene getraliede loge, waar niemand hem zien kan. En somtijds ook laat hij het tooneelgezelschap in een zijner kasteelen midden in de bosschen komen, en Zijne Majesteit laat zich dan tegen middernacht een potpourri voorspelen, een bedrijf uit eene opera, een tooneel uit eene andere. De tooneelisten spelen voor Zijne Majesteit voor niemand anders dan voor Zijne Majesteit. De geheele zaal is ledig en somber, schaars verlicht; alleen, in de loge tegenover het tooneel, bevindt zich een eenzame zonderlinge toeschouwer, een grillige toehoorder; het is de meester, die moeielijk te voldoen is. Men kan zich voorstellen, hoe deze manier van spelen aan de acteurs moet bevallen, die de sympathie der menigte niet kunnen ontberen: zonder de magnetische verbinding tusschen hen en het publiek kunnen zij geen hartstocht in het spel brengen.

Zijne Majesteit bekommert zich om niets dan om muziek; hij behartigt zijne koninklijke plichten alleen jegens het tooneel, de zangscholen en het muziekconservatorium, waarvan hij de vrijgevige beschermer is. Zijne Majesteit begiftigt eenige artisten met zijne gunstbewijzen, nog meer, hij spreekt somtijds gemeenzaam met hen, en toch hebben die menschen, die zich vernederd gevoelen, slechts het speeltuig zijner genoegens te zijn, genegenheid noch achting voor hem, en spreken van hem als verrücktes Vieh.

Men begrijpt, dat het noodzakelijk was een bijnaam uit te vinden voor den regeerenden vorst, ten einde den naam van

Digitized by Google

zijne geheiligde Majesteit niet voluit te behoeven te noemen in koffijhuizen of spoorwagens. M. Thiers en M. de Rémusat hadden aan Lodewijk Philips den onzinnigen bijnaam van Père Bilboquet gegeven. Men kent algemeen de bijnamen van Napoleon III. In Engeland weet iedereen wie mevrouw Brown is, en in Italië kent men la Mataca. Te München vertelt men elkander rustig tusschen twee glazen bier de dolle streken van Huber.

De tooneelspelers en speelsters, eenige officieren en staatslui zijn toch niet de eenige levende wezens, waarmede ons belangwekkend jongmensch zich verwaardigt eenig verkeer te hebben. Eenige paarden van hoogen prijs worden vereerd met zijne koninklijke oplettendheid. Toen hij jeugdiger en vuriger was, wekte een dolle rid zijne levensgeesten op. Menigmaal ging hij, uit den schouwburg komende, naar eene manége, waar hij een half dozijn der beste paarden van zijn stal had laten brengen. Hij steeg te paard en kondigde aan, dat hij zich naar de eene of andere plaats, op tamelijk verren afstand van München gelegen, naar Murnau bijvoorbeeld, wilde begeven. En daarop begon hij in het rond te rijden, in draf, in galop, altijd door in het rond, zonder het spel moede te worden, van tien uur 's avonds tot vijf uur 's morgens. De rijknechten hielden nauwkeurig rekenschap van den afgelegden afstand, en riepen van tijd tot tijd: één, twee, drie kilometer, en noemden de namen der pleisterplaatsen. Nu en dan steeg de cavalier af, en riep: „hé, postmeester, geef wat te drinken!" en hij dronk zijne halve flesch wijn. Een geestige Duitscher besluit dit verhaaltje met deze regels:

Unter des Herrn grossen Thaten allen,
Hat mir das Stückchen besonders gefallen.

Ziehier eene der laatste dolle toeren van Huber. Men moet weten, dat het jongmensch slechts bij maneschijn schijnt te leven; er is nooit genoeg maneschijn naar zijn zin; hij heeft zich eene maan laten vervaardigen om het landschap van Hohenschwangen te verlichten. Maar dat was nog niet genoeg. Hij heeft er eene andere binnen in het kasteel laten maken. Boven eene ruime zaal heeft hij de zolderingen van

Digitized by Google

twee of drie verdiepingen laten wegbreken, en boven in het dak heeft men eene electrische maan ingericht, met een firmament met lichtgevende openingen. Daaronder wandelt hij al droomende, tusschen welige planten en welriekende struiken, of laat zijne vingeren over de toetsen eener piano dwalen. Hier en daar zijn decoraties aangebracht, nachtelijke landschappen voorstellende. — Maar keeren wij tot zijn laatste verzinsel terug. Hij liet een dertigtal paarden uitsluitend met haver voeden, om ze zoo vurig mogelijk te maken. Te midden der met sneeuw bedekte velden liet hij zich een observatorium oprichten, waarop hij zich bij boven vermelden maneschijn begaf. De paarden werden aangebracht. Eensklaps barstte in de grootsche stilte der bergstreken een oorverdoovend charivari los, met pauken, keteltrom en kruitontploffingen. De paarden, door een zinneloozen angst bevangen, sprongen en stijgerden, sloegen en draaiden in het rond om het geraas te ontvluchten, dat uit alle boschjes scheen te komen. Eindelijk renden de arme verbijsterde dieren naar alle kanten heen, met de manen en staarten in de lucht. Twee en drie dagen later vond men er nog heinde en ver, uitgeput en nog bedremmeld, in de bergen, valleien, bosschen of moerassen, anderen waren door de boeren gestald. Ik weet niet of er geen aan het getal ontbrak. Maar dat komt er niet op aan, Zijne Majesteit had zich eene poëtische uitspanning bezorgd.

De jonge vorst berijdt niet het eerste paard het beste. Hij kiest er zich een uit, dat zijn gunsteling wordt, en dat hij met liefkozingen overlaadt. Zoodra een paard door Zijne Majesteit onderscheiden is, wordt het de mystieke metgezel van onzen held, een afgezonderd wezen, een uitverkoren vat. Zoo als de Veillantin van Rolando, de Bayard van Mangis d'Aygremont, de Passelande van den doorluchtigen Arthur of Babiesca van den Cid. Wij weten door al de ridderromans en door al de heldendichten, dat er zonderlinge geestverwantschappen, geheimzinnige sympathieën bestaan tusschen den held en zijn strijdros. Ook deelt het paard van den vorst eenigszins in het Beijersche koningschap. Lodewijk van Beijeren bestijgt geen ander paard meer; geen ander mensch dan Lodewijk van Beijeren zal dat paard meer bestijgen. Wanneer de koning eene rijkuur heeft, galoppeert

Digitized by Google

hij op zijn gunsteling door berg en dal. Hij wil in snelheid met den koning der berggeesten en met de Elfen kampen, die op de vleugelen der wind zweven. Na eene voorstelling van den Freyschütz of van Robert le Diable is het zijn lust in de lanen der bosschen te dolen, in gedachte de rol van den ridder van Leonore, van den dood in eene geestenronde, of wel die van den Zwarten Jager, den schrikkelijken Wodan vervullende, door zijne huilende en blaffende jachthonden gevolgd. Hij verdwijnt in de duisternis, hij schiet als eene sombere verschijning voorbij in de flauw door de maan verlichte open plekken; nu is hij een aardmannetje, dan een dwaallicht, Centaurus, Faust op den mantel van Mephistopheles, Ariël of Caliba. Eiken, beuken en denneboomen zien hem verbaasd aan, terwijl de wind door de zwarte struiken huilt. De cavalier voelt onder zijn mantel de lichte siddering van onbestemde angst of van onbepaald enthousiasme. Eindelijk bereikt hij zijne woning bij het krieken van den dag. Hij stijgt af en streelt zijn ros, maar wee het edele dier, zoo het in den nachtelijken rit gestruikeld, of zich tegen steen of tak gestooten heeft. Die Caesar en zijn genie draagt, mag geen misstap doen. Men zegt, dat men den koning het hijgende en sidderende paard, met schuim en zweet bedekt, heeft zien naderen, het zijn revolver in het oor afschieten, en den nieuwen Bayard met verbrijzelde hersenen voor de voeten van zijn meester en vreeselijken vriend heeft zien neerstorten.

In eene van die dolle rijtoeren vloog hij eens, snel als de wind, eene zwarte schim voorbij. Aan den langen bergstok, aan den reiszak op den rug, herkent hij een vreedzamen reiziger. Verwonderd op dit uur iemand in de koninklijke bosschen aan te treffen, houdt hij stil, en vraagt barsch:

— „Wie zijt ge, wat doet ge hier?"

— „Wie ik ben? Een Zwitsersch student. Wat ik doe? Ik ga naar gindschen heuvel om den zonsopgang te zien."

— „Ah zoo! ge zijt student? en ge houdt van poësie? ge zijt een landgenoot van Wilhelm Tell! Kent ge de tragedie van Schiller? zoudt ge er mij eenige stukken uit kunnen opzeggen?

— „Ja!"

— „Welnu, ga je zonsopgang zien, en kom dan op het kasteel. Ik ben de koning. We zullen samen Schiller lezen."

Digitized by Google

De Züricher hield zich prompt aan de afspraak. De koning wachtte hem, en deed hem het eene brokstuk na het andere reciteeren; de verwenschingen tegen de tyrannen, monarchen en alleenheerschers brachten hem in verrukking, hij liet zich die meermalen herhalen. Daarna speelde hij op zijne beurt zeer middelmatig eenige muziekstukken op de prachtigste piano, zij aten en dronken rijkelijk, zongen luidkeels Gaudeamus igitur; en den volgenden dag begon hetzelfde leven weder. Maar tegen den avond betrok het doorluchtige voorhoofd, de vorst wendde zich tot den student, en zeide kort af: „'t Is nu genoeg, ga heen!"

De student ontving eenigen tijd daarna een gouden horloge, waarop een tooneel uit Wilhelm Tell gegraveerd was, als aandenken van Huber.

Wij hebben de grillen van den jeugdigen koning verhaald, zijne manie voor de muziek, zijn hartstocht voor paarden, en wij hebben nog geen woord gerept van zijne betrekkingen met het schoone geslacht. Er is dan ook heel weinig van te zeggen; zijn gedrag is bizonder ingetogen voor een jongmensch, die, als hij wilde, zich allerlei vrijheden zou kunnen veroorlooven.

Lodewijk van Beijeren is een der knapste jonge lieden van zijn land, maar ook een der zedigste. Hij heeft een fijnen blonden knevel, een kleinen kinbaard, licht bruine haren, waarin de kapper de fraaiste golvingen weet te brengen, en schitterende oogen, wier blikken meestal een verwijderd ideaal schijnen te zoeken. Voeg daarbij een frisch en blank vel, en iets belangwekkends in de uitdrukking van het gelaat, dat terstond voor hem inneemt. Al de sentimenteele jonge dames van Duitschland koopen zijne photographie, om er hare albums mede te versieren. Hij is meestal met bestudeerde achteloosheid gekleed; de punten van zijn das hangen los over zijn fluweelen kraag. Men kan niet anders zeggen dan dat hij een allerliefste tenorzanger zou zijn. 't Is een mooie jongen met iets meisjesachtigs in zijne trekken. Hij herinnerde ons aan zijne nicht, de voormalige koningin van Napels. Het portret dezer heldin van het goddelijk recht is mogelijk nog in veler geheugen, zoo als de geïllustreerde bladen haar voorstelden met gevederden hoed, huzaren-spencer, rok met purperroode omslagen en fijne sierlijke rijlaarsjes.

Digitized by Google

De hooge avonturierster heeft eene jongere zuster, die zeer mooi is, en neef Lodewijk had dat zeer goed opgemerkt. De jonge Prinses dweepte met de muziek van Wagner, die haar neef zoo goed begreep. Zij hadden eindelooze gesprekken over de kunst, over de aesthetiek, over de diepten en de verhevenheden van de liefde. Men zag de ontstaande neiging tusschen de jongelieden met genoegen. Al wat invloed aan het hof had, werkte dit huwelijk in de hand. Burgers en buitenlui waren er evenzeer mee ingenomen. De politici keurden het goed. Hoewel niet van een regeerend stamhuis, had de aanstaande bruid de hoogste verbindtenissen. Haar vader, een neef van Koning Otto van Griekenland, hertog in Beijeren volgens den Almanach de Gotha, heeft zijne dochter Sophie uitgehuwd aan den hertog van Alençon, zoon van den hertog van Nemours. Eene andere dochter is de bovenvermelde Maria, ex-koningin van Napels, eene derde is de keizerin Elizabeth van Oostenrijk.

De katholieke partij wenschte zich geluk met eene verbindtenis, die de betrekkingen tusschen Beijeren en het katholieke keizerrijk nauwer toegehaald zoude hebben. Men beschouwde het huwelijk als eene gedane zaak, en meende dat er niets meer te bepalen bleef, als den dag der voltrekking, en toch kwam er niets van, en de koning is nog ongehuwd.

Personen, die alles beweren te weten, fluisteren in het oor hunner bekenden, dat Lodewijk van Beijeren zonder rechtstreeksche afstammelingen zal sterven.

Gisela, de oudste dochter van den keizer van Oostenrijk, is onlangs gehuwd met een harer neven van Beijeren, den zoon van Luitpold, en vermoedelijken troonopvolger.

Koning Lodewijk, wiens hoofdbezigheid het is zich te vervelen, van den ochtend tot den avond, en van den 1sten Januari tot den 31sten December, en die weinig afleiding heeft buiten zijn pianospel en zijne nachtelijke rijtoeren, zijne kunstvesuviussen, en zijne stormen bij helderen zonneschijn, had zich drie jaar geleden in het hoofd gezet, de orde van den H. Georg te reorganiseeren, eene orde, die als leden slechts edellieden der oudste katholieke geslachten, zich door hunne gehechtheid aan de kerk onderscheidende, aanneemt. Het fransche katholieke dagblad le Monde voorspelde, dat deze instelling krachtig zou meêwerken, om aan den adel

Digitized by Google

een rechtmatigen invloed te verzekeren en om de maatschappelijke quaesties op te lossen.

Het is waarlijk te betreuren, dat een koning met zulke goede inzichten geen ridders van den H. Georg bij de vleet benoemt, om de werkstakingen te voorkomen, en de verontrustende stijging in de prijzen der eetwaren te contrabalanceeren. Maar nadat de grootmeester zich vermeid had met de bizonderheden der costumes vast te stellen, en eenige recepties gehouden had, heeft hij de zaak laten rusten, en men hoort er niet meer van spreken.

Hij heeft zich een fantastisch rijtuig laten vervaardigen, het duurste dat men ooit gezien heeft, en een meesterstuk van slechten smaak, zegt men. Ook nog eene arreslede, voor de kleinigheid van 200,000 Beijersche Gulden. Om billijk te zijn moet men zeggen, dat deze slede zooveel mogelijk de boot nabootst van den ridder van den Zwaan, uit een der beste en beroemdste tooneelen van Wagner. De jeugdige dichterlijke koning, heeft den dapperen en kuischen ridder van den heiligen Graal tot voorbeeld en type genomen. De arme Lodewijk meent zich in Lohengrin te erkennen, en bewondert zich zelven in den halfgod, den zoon van koning Percival. 't Is waar, hij heeft niet, zoo als deze, duchtige degenstooten uitgedeeld, maar hij laat zich toch in zijne arreslede met zwanenhals en uitgebreide vleugelen voorttrekken.

Naarmate hij ouder wordt, zou de koning wel den hartstocht van zijn grootvader voor het bouwen kunnen krijgen. Zooveel is zeker, dat hij nu bezig is den Lindenhof, een eenvoudig jachtslot bij een liefelijk Alpenmeer, in een uitgestrekt gebouw te herscheppen. Hij is al de Gothische, Romaansche, vervalscht-Grieksche, vervalscht-Renaissance paleizen moede, die hij in en bij München bezit. Hij wil iets grootsch, iets eenigs. — „Ik ben niet koninklijk gehuisvest," zeide hij eens, met het oog op zijn paleis aan de boorden van den Isar, dat een zoo alledaagsch voorkomen heeft. En sedert laat hij teekeningen en photographieën van de vertrekken van Versailles komen, en architecten, decorateurs en oudheidverkoopers jubelen. Men zal een kasteel bouwen met eene kapel, eene oranjerie en het onvermijdelijke theater. Men zal tuinen en waterwerken aanleggen. De civiele lijst is groot

Digitized by Google

genoeg om al die grillen te betalen, en hij is immers vrijgezel, hij heeft voor geen huisgezin te zorgen.

Maar al kan hij al zijne liefhebberijen voor architectuur en ameublement bevredigen, toch zal die arme Lodewijk nooit gelukkig zijn. Het geluk is niet voor de genieën weggelegd. Poësie is koorts of droefgeestigheid, het ideaal doet zich slechts in smartelijke openbaringen kennen. De kunstenaar lijdt als hij zich niet geheel aan zijne kunst kan overgeven, er niet geheel zijn leven, al zijne gedachten aan kan wijden. Nero, die andere groote kunstenaar, beklaagde zich meermalen, genoodzaakt te zijn op den troon der wereld te zetelen, in plaats van Griekenland en Klein-Azië te kunnen doorloopen met een troep tooneelspelers. Koning Lodewijk is ongelukkig, omdat hij de ingevingen van zijn instinkt niet heeft kunnen volgen, en slechts ten halve een virtuoos heeft kunnen zijn.

Hoe jammer, dat hij dilettant is moeten blijven! 't Is mogelijk dat hij slechts een middelmatig muzikant gebleven ware, maar hij zou muzikant in merg en been geweest zijn. Mogelijk had hij in de achterste rangen in het orkest van den schouwburg te München gezeten, maar met wat geestdrift had hij in den Tannhäuser Marsch in een cornet à piston geblazen! 't Is zelfs mogelijk, dat hij het niet verder gebracht had dan figurant in de koren te zijn, of ondergeschikt machinist, maar hoe onovertreffelijk zou hij met al de kracht zijner armen het groene gaas met zilveren belegsels in beweging gebracht hebben, om eene stormachtige zee voor te stellen! Hij zou dan tenminste zelf de golven beroerd hebben, terwijl hij het thans door stoomwerktuigen laat doen. En de kunstenaar is slechts half voldaan, als hij door anderen zijne gedachten ziet uitvoeren. Zijne grootste vreugde is zijn werk zelf te belichamen, en er het kenteeken zijner persoonlijkheid aan medetedeelen.

Ja! de arme man heeft zijne bestemming gemist. Het jaloersche lot heeft hem buiten zijn aangewezen werkkring geworpen.

Helaas! waarom is die goede Lodewijk van Beijeren, in plaats van op een troon, niet in de loge van een concierge, of in het winkeltje van een schoenlapper geboren!

Digitized by Google

HET WEZEN EN DE GRENZEN DER KUNST.

DOOR

Mr. C. W. OPZOOMER.

De stof regeert den mensch. Zoo lezen wij, in een vermaard boek, als geschrift boven een der hoofdstukken. In een reeks van voorbeelden wordt het ons gestaafd, met ware geestdrift ons verkondigd, hoe afhankelijk wij zijn van de stof, die wij als spijs of drank in ons opnemen. Een geestdrift, die ons een glimlach op de lippen brengt, en aan de ijdelheid van den lakei ons laat denken, die zich een aanzienlijk man voelt in het pak zijner dienstbaarheid. De stof regeert den mensch; dat roept men in de laatste jaren zoo dikwijls en zoo luide ons in het oor, dat wij het zouden gelooven, ook al wisten wij het niet, door eigen ervaring, van onze prilste jonkheid af. Er zijn waarlijk geen nieuwe bewijzen noodig om het ons te leeren. En niet enkel wat door den mond in ons lichaam komt, al het stoffelijke, waarmee wij, hoe dan ook, in aanraking komen, werkt op ons, op de stemming van ons gemoed, de snelheid van ons denken, den gloed onzer kunst. Hoe tintelt in ons alles van leven en kracht, als de jonge lentedag vrolijk over ons opgaat, de diamanten dauwdruppels aan de nieuwe bloemen hangen, het ochtendkoeltje zoete geuren ons toewaait, het eerste lied der vogels door de zwellende twijgen ruischt.

Digitized by Google

En met wat looden zwaarte drukt alles op ons, als de lage winterzon in nevels zich verschuilt, de kille regen neerstroomt, en het zwijgen des doods rust op de natuur. Zoo hangen wij af, zelfs in ons geestelijk leven, van het jaargetij, van het weder, van de warmte, van het licht, in één woord: van de stof die ons omringt.

De stof regeert den mensch. Dat is een ware boodschap. Maar het is geen blijde boodschap, geen Evangelie waarvan het zalig is de Apostel te zijn. Wel ons, dat zij niet de eenige, niet de volle waarheid is. Die haar prediken veroordeelen wij, niet omdat zij haar prediken, maar omdat zij haar alleen prediken, haar alleen hun volle opgewondenheid schenken. Want ook het tegendeel is even waar. De mensch regeert de stof.

Op menig gebied openbaart zich die heerschappij. Gij aanschouwt haar in de wetenschap. Tallooze voorwerpen van het meest verschillende karakter vertoonen zich; de geest vergelijkt ze, en in weinige groepen verdeelt en met weinige namen noemt hij het onmetelijk rijk der schepping. De verschijnselen verdringen elkaar; soms spreken zij ons van orde, van regelmatige afwisseling, meest van toeval en grillige verandering, nooit van eeuwige, onveranderlijke wetten. Maar de duisternis der wanorde wijkt voor het licht der kennis, en de geest, in scheiden en verbinden geoefend, ontdekt de wetten waaraan de stof gehoorzaamt, en telt en meet de polsslagen van het nimmer kwijnende leven der natuur. Vruchteloos tracht zij hare schatten hem te verbergen, door ze op schier oneindigen afstand te plaatsen, of door het samendringen van den grootsten rijkdom in de kleinste, voor zijn oog te kleine ruimte. Kunstig wapent hij zich het oog, en twee nieuwe werelden duiken op voor zijn blik; flauw schemerende nevels lossen zich op in duizenden zonnen van licht, in veelheid van organen ontplooit zich het onzichtbare stofdeeltje, de fijnste weefsels vertoonen de samenstelling hunner draden, en in zijn kleinste kanalen wordt de stroom van het leven bespied. Tevergeefs heeft zich de natuur voorgenomen haar geheimen te verzwijgen; slechts tegenover den dommen en den onbescheiden vrager kan zij het volhouden; door ordelijke proefneming ontlokt de verstandige en bedaarde vrager haar zelfs haar liefste geheim. Zoo tot kenner harer

Digitized by Google

wetten geworden, wordt de mensch te gelijk meester harer krachten. Aan eigen doel maakt hij dienstbaar wat zij eens als wapen tegen hem scheen te keeren. Hij ontwapent den vijand en maakt hem zelfs tot bondgenoot. Den bliksem leidt hij onschadelijk van den hemel af, en millioenen malen sneller dan de adelaar vliegt vliegen op de vleugelen der electriciteit zijn gedachten voort, hechten volken, werelddeelen aan elkaar en doortrillen de zwijgende diepten van den oceaan. Wat door de natuur tot vernielende kracht bestemd scheen, wordt den vindingrijken mensch tot beweegkracht; met vaste hand vat hij de teugels van het hijgende stoompaard, en in snelle vaart voert het hem midden door den schoot der bergen en over gapende afgronden heen. Niets is hem te sterk; hij overwint alles, alleen den dood niet. Zoo klonk voor meer dan tweeduizend jaren het lied der Grieksche koorzangers. Mocht nu de dichter der oudheid nog eens de oogen openen, van hoe veel grooter wonderen zou hij te spreken hebben, en met hoe veel grooter geestdrift zou hij de snaren tokkelen van zijn speeltuig. Hem voorwaar! zou uit volle borst de jubeltoon ontstroomen: de mensch beheerscht de stof.

Zelfs boven de stof verheft zich de geest. Hij sticht zijn eigen rijk, en erkent daar geen wetten die hij zelf niet heeft uitgevaardigd. Vrij beweegt hij zich in het gebied der zedelijkheid. Daar klinkt niet meer het gebod der noodwendigheid: gij moet; daar klinkt het gebod der vrijheid: gij zult. Tot zelfbewustzijn ontwaakt, in het volle gevoel zijner kracht, is de stoffelijke mensch er op uit, den kring van zijn gezag telkens te vergrooten; iedere behoefte wordt hem tot begeerte, iedere begeerte tot daad. Daar roept de zedewet hem toe: gij zult niet begeeren, gij zult u zelf verloochenen, uw broeders dienen, liefde is de groote taak van uw leven. De zinnelijke lust wijkt voor den zedelijken plicht; het stoffelijke wordt klein bij het geestelijke; enkel gevolg, niets dan toegift mag het zijn: zoekt eerst het koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid, en al deze dingen zullen u toegeworpen worden. Waar eens dat woord gesproken is, waar het niet als een ijdele klank aan het oor voorbijgaat, daar is de meerderheid van den mensch boven de stof verzekerd, daar staat hij voor ons in zijn volle waarde, onafhankelijk en vrij, de ware mensch,

Digitized by Google

in deze wereld der zinnelijke dingen, en toch niet van deze wereld. Heerlijk, zoo sprak de groote wijsgeer, heerlijk is het gezicht van den fonkelenden sterrenhemel, maar een grootscher aanblik nog is de zedewet in ons gemoed. Is het wonder, dat hier, waar het genot zwijgt en de plicht alleen spreekt, de gedachte ontkiemt aan een wezen, dat recht heeft ons met de majesteit van zijn gezag toe te roepen: gij zult! en: gij zult niet! dat de wet heeft ontworpen en vastgesteld, die wij slechts uitvaardigen? Is het wonder, dat hier, waar de geest zijn waarde gevoelt, en zich, trots al hare macht, ver verheven weet boven de natuur, de gedachte wordt gevormd, dat ook zij een openbaring is van den geest, zij, oneindig, van den oneindigen geest? Zoo rust niet op den godsdienst de zedelijkheid, maar op de zedelijkheid de godsdienst, de hoogste top van den berg, waar men alleen den hemel om zich en boven zich heeft, waar de zwoele lucht van het dal niet meer drukt, waar de adem van een reiner even waait en het hart zich der godheid nabij voelt.

Er is nog een ander veld, waar de mensch niet geregeerd wordt door de stof, maar integendeel over de stof heerschappij voert. Het is het gebied der schoonheid, der kunst. Daar ligt een blok marmer. Nijvere handen hebben het gepolijst; de werkman kan er nog een ronden of anderen vorm aan geven; verder reikt zijn vermogen niet. Maar de kunstenaar, Phidias, treedt nader. In een andere wereld dan die van het zinnelijke heeft zijn geest geleefd; zijn gedachten zijn opgeklommen tot de sfeer der Goden, tot Zeus, den vader van Goden en menschen. In de zangen van Homerus heeft hij zich verdiept, en voor het oog zijner ziel staat de machtige God, die tot pand zijner belofte met de donkere wenkbrauwen knikt, dat van het onsterfelijk hoofd de ambrosische lokken zacht naar voren golven, en reeds siddert de hooge Olympus. En — dat is het wezen van den kunstenaar — wat niet maar een algemeene gedachte gebleven is, wat een beeld is geworden voor de ziel, dat dringt zich ook als een gestalte naar buiten. Het marmer neemt trekken aan, trekken van majesteit en macht, van verheven rust en grootheid; onder den beitel der kunst wordt de ziellooze stof bezielde openbaring van den geest, die het hoogste heeft aanschouwd; de kunstenaar heeft de stof gedwongen, een God voort te bren-

Digitized by Google

gen. Zegt mij, wie heeft de teugels der heerschappij hier in handen? Is het de stof, die den mensch regeert? of is het de mensch, die de stof beheerscht, haar tot het woord maakt, dat het diepste zijner ziel uitspreekt?

De kunst neemt in het leven van den mensch een belangrijke, te gelijk een geheel eigenaardige plaats in. Met zijn zintuigen en zijn hartstochten, met al de behoeften, die handel en nijverheid, op natuurkennis gegrond, bevredigen, is hij verbonden aan het zinnelijke; zedelijkheid en godsdienst maken hem burger van het rijk der geesten. Zoo hoort hij in twee werelden te huis, die een breede kloof gescheiden houdt. Maar over die kloof is een brug geslagen, die den eenen oever aan den anderen hecht en den overgang mogelijk maakt. Die brug is de kunst. Als gij de stof gedwongen hebt in den dienst uwer behoeften te treden en aan uwe lusten te voldoen, hebt gij nog lang niet alles uit haar gemaakt, waarvoor zij vatbaar is. Maar als gij haar onderworpen hebt aan de wetten van het schoone, als zij u de taal geworden is voor uwe stoutste gedachten en voor uwe reinste en diepste gewaarwordingen, dan is haar toppunt bereikt. Hooger kunt gij haar niet opvoeren. In de schoonheid vindt zij haar volmaaktheid. Zoo is de kunst de volmaking der zinnelijkheid. Maar tevens de voorbereiding der zedelijkheid en van den godsdienst. Ook het leven moet een kunstwerk zijn, en die om zich heen het schoone liefheeft en het leelijke haat, hoe zou die in eigen willen en doen aan het afzichtelijke een plaats inruimen en wanorde en wanklank bewonderen? Die zelfs in doode stof regel en harmonie weet te brengen en met den adem des levens haar te bezielen, hoe zou die in het groote heelal slechts een spel van het toeval zien, en zelf geroepen om naar harmonie en volmaaktheid te streven, den oorsprong der dingen in het onvolmaakte en in den chaos zoeken? Zoo wordt de kunst het middel tot opvoeding van den geestelijken mensch. En is die opvoeding voltooid, is hij eens ook tot die hoogere trappen van ontwikkeling opgeklommen, is voor het reinste en verhevenste zijn gemoed gestemd, dan schenkt de kunst hem weer de taal, waarin hij de hoogste waarheid kan uiten, het wapen waarmee hij de harten der menschen kan veroveren voor haar rijk. Want hoe sterk de waarheid ook moge

Digitized by Google

zijn, daar eerst vertoont zij zich in haar volle kracht, waar zij aan het schoone gehuwd is: Der dichtkunst sluier in de hand der waarheid!

In de hand der waarheid. Dus niet de sluier alleen, onverschillig in welke handen, al ware het ook in die der dwaling en der boosheid. Niet op den vorm alleen, maar ook op den inhoud komt het aan in al die kunsten, die werkelijk in staat zijn, een inhoud, een in woorden te vatten, een bepaalde gedachte uit te drukken, en bij wie er van een onderscheiding sprake kan zijn, een tegenstelling van inhoud en vorm. Hoe zouden we met de schil ons troosten, als de kern verrot is? Toch zijn vele kunstrechters met die schil tevreden, en zoeken in haar alleen het wezen der kunst. De bevallige vorm is hun alles, en daarom is het hun eenige raad aan den kunstenaar, den vorm goed meester te worden. Bevreesd voor de treurige gevolgen eener eenzijdigheid, die den vorm gering acht, vallen zij in het andere uiterste, en blijven bij den vorm staan. Wat men er bij denkt of voelt is hun om het even; ja, het is hun even goed, als men er niets bij denken noch voelen kan. Wat van de muziek geldt brengen zij zonder aarzelen, voor alle scherpe grensscheiding blind, op de overige kunsten als een algemeen beginsel over. Want in de muziek is er inderdaad geen in woorden uit te spreken inhoud, geen bepaalde gedachte, die de componist zich heeft voorgesteld in den vorm van tonen te gieten. De tonen zijn hier alles, vorm en inhoud te gelijk. De muziek spreekt niet door tonen, maar in tonen. De muziekale idee is zelf muziek, het thema, en die u den inhoud van een motief wil doen kennen, kan niet anders doen dan het motief zelf u voorspelen. Niemand heeft dit zoo helder gedacht en zoo treffend uitgesproken als Eduard Hanslick in zijn kort, maar meesterlijk geschrift over het muziekale schoon. Maar wat waar is van de muziek, is daarom nog niet waar van de overige kunsten. Gelijk deze in een geheel andere verhouding staan tot de natuur, zoo staan ze ook in een geheel andere verhouding tot den geest. Hier is de bepaalde gedachte, de bepaaldheid van het woord, mogelijk; hier laten vorm en inhoud zich van elkaar scheiden. De idee, in het hoofd van den componist geboren, is zelf niets dan muziek, maar de idee, in den schilder gerijpt, die de treu-

Digitized by Google

rende moeder aan den kruispaal wil voorstellen, is zelf geen schilderen. Daarom heeft men, vooral in de school van Herbart, van de muziek uitgegaan, ten onrechte ook voor de andere kunsten het schoone uitsluitend in den vorm gezocht. Door velen is die beschouwing overgenomen, niet zelden met een beroep op Winkelmann's uitspraak: de hoogste schoonheid is als het zuiverste water, te gezonder hoe minder smaak het heeft. Men vraagt niet, of het schoone geschilderd is, maar of het schoon geschilderd is, hoe leelijk het in zich zelf ook moge zijn. Vooral in dat gedeelte der kunst, dat op onze tegenwoordige maatschappij den grootsten invloed uitoefent, en voor de hoogere sferen der poëzie het gevoel dreigt te verstompen, in den roman, huldigt menigeen, ook in ons vaderland, dat zich helaas! het liefst naar Fransche voorbeelden pleegt te schikken, niet minder dan in Frankrijk zelf, alleen den vorm. Wat geteekend is, vraagt men niet, als het maar schoon, dat wil hier vooral zeggen getrouw, is geteekend. Hoe geheel anders dachten de Grieken. Het voorwerp zelf moest verrukken, niet maar de kunst, waarmee het was voorgesteld. Ik laak onze schilders niet, als zij het portret schilderen ook van den leelijksten mensch. In dat gedeelte hunner kunst zijn zij niet vrij, en slechts daar mag men den kunstenaar de hoogste eischen doen, waar hij volkomen vrij is. Maar als het hun onverschillig is, wat zij op het doek brengen, als zij het onderscheid miskennen tusschen het schoone en het leelijke, als zij een waar kunstwerk meenen te scheppen terwijl ze alleen bezig zijn met een monster sprekend weer te geven, ja dan wil ik hen beschamen met de vraag van Antiochus: „wie zou u willen schilderen? niemand wil u zien." Daarom stond in de schatting der Grieken die kunstenaar het hoogst, die met het grootste talent het hoogste wist uit te drukken. De naam van menschenschilder gold bijna voor een schimpnaam. De kunstenaar moest helden, moest goden schilderen. Maar die nog beneden den mensch afdaalde, die in morsige werkplaatsen en barbierswinkels, in groenten en onedele dieren zijn behagen vond, die moest zich verachtelijk een drekschilder hooren noemen. Het talent maakte nog de kunst niet; het talent moest aan de kunst gewijd zijn, moest haar dienen. Hoe veel edeler is deze opvatting dan die andere, voor

Digitized by Google

wie het talent alles is. Hoe veel beter geschikt om den kunstenaar zelf te veredelen. Over kunst te spreken, zegt Goethe met recht, is tot kunstenaars te spreken. Maar wat zal de man, wien alleen de vorm het schoone is, tot den kunstenaar kunnen zeggen? Niets anders dan dit: oefen u in den vorm, zorg dat gij er door oefening den slag van krijgt, maak u meester van het technische uwer kunst. Hoe geheel anders zal hij spreken, die ook den inhoud op prijs stelt. Hij zal den kunstenaar toeroepen: Het is niet genoeg, dat gij u goed weet uit te drukken; zorg, dat wat gij uitdrukt ook waard is dat wij er op letten. Gij wilt door uw kunstgewrocht tot ons spreken, heb ons dan ook iets te zeggen. Heb eerst goede gedachten, tracht dan ze goed weer te geven. En om goede gedachten te hebben, vorm u tot een vollen, waren mensch, die al het edele der menschelijke natuur harmonisch vereenigt. Al wat gij ons geven kunt zijt gij zelf. Gij zelf moet het dus waard zijn, dat tijdgenoot en nageslacht op u staren. Wilt gij het wagen, de besten der menschheid in verrukking te brengen, veredel dan eerst u zelf tot het reinste en heerlijkste beeld van den mensch. Hebt gij eens die hoogte bereikt, ja dan hebt gij u het recht verworven, om af te dalen en ook het lagere, nooit het leelijke en gemeene, op te nemen. Het gemeene kunt gij niet adelen; zoo gij het beproeft, het wordt er te gemeener door; maar het geringe kunt gij tot u opheffen, en in het licht uwer kunst zal het, als de werken der Hollandsche school, stralen van schoonheid, alleen — niet van de hoogste schoonheid. Deze is enkel voor de schoonste uitdrukking der hoogste gedachte bewaard.

Een kunstleer, die zoo tot den kunstenaar weet te spreken, die hem opwekt tot al wat rein en goed en groot is, die hem er telkens op wijst, dat hij geroepen is een priester der menschheid te zijn en haar voor te gaan in het heiligdom, niet de gedienstige koorknaap, die, op bevel, voor ieder beeld dat men wil oprichten het wierookvat zwaait; een leer die het kunstwerk uit de ziel van den kunstenaar doet ontspringen, niet uit het ziellooze werktuig dat hij beheerscht, zou die niet de eenig ware zijn? Zou op den duur haar de overwinning kunnen ontgaan? Het baat niet, zeg ik Hegel na, dat een critiek, die zich bijzonder voor-

Digitized by Google

naam acht, den schoonen vorm alleen als het doel der kunst voorstelt. Het gezonde menschenverstand gedoogt zulk een eenzijdigheid niet. Vrij mogen de Indische heldendichten met die van Homerus in veel wat tot den vorm behoort, in kracht van vinding en verbeelding, in levendigheid van voorstelling en gevoel, in schoonheid van uitdrukking, gelijk staan, toch valt die oneindige afstand van den inhoud niet weg, en blijft de rede alleen aan die gestalten haar belangstelling schenken, waarin het bewustzijn der vrijheid is uitgedrukt. Alleen die voorwerpen ziet het oog der kunst volkomen scherp, die ook het hart roeren of den geest verlichten, en het welgevallen aan den kunstvorm neemt eerst ons gemoed in, als het gesteund wordt door den belangrijken inhoud. Is er een classieke vorm, er is ook een classieke inhoud. Slechts een tijd lang, en niet tot hun voordeel, zochten Goethe en Schiller een classicisme van den blooten vorm in te voeren. Hun meesterstukken zijn in het belang van gedachten geschreven; ze zijn iets anders dan een spel met bevallige vormen. Het verlangen, om een schoonen vorm te scheppen, heeft evenmin den Faust als den Zeus van Phidias doen ontstaan. Want ook daar, waar de kunst der oudheid voor ons geen stoffelijk belang meer heeft, had zij het voor den Griek, die in het beeld zijn God aanschouwde. Inhoud en vorm zijn in het kunstwerk zoo nauw verbonden, dat de vorm niet classiek kan zijn als de inhoud het niet is. Met een phantastischen inhoud, die niet aan de maat van het schoone gebonden is, wordt de vorm ongeregeld en wild, of omgekeerd bekrompen en gedrukt. Inderdaad, als de dichtkunst geen waardigen inhoud zoekt, als de vorm het eenige wordt waarnaar zij streeft, dan wordt ook die vorm spoedig een gekunstelde, en daarmee de menschelijke natuur vervalscht, die het voorwerp is en het doel der poëzie. Die uitspraak van een groot kunstrechter, van Gervinus in zijn boek over Shakespeare, geldt van alle kunsten. Waar de vorm alles is, daar wordt de kunst gekunsteld, en onnatuurlijke eentoonige regelmatigheid neemt de plaats in der rijke en frissche natuur. Daar wordt spoedig de valsche maar fijn geslepen steen boven den minder goed geslepen maar echten diamant gesteld, de correctheid rijst boven het genie, de eeuw van Augustus boven die van Pericles, en de tijd ligt niet ver meer af, dat men het Byron

Digitized by Google

napraat: „Pope is onze grootste dichter; geloof mij, de rest zijn barbaren; ge moogt Shakespeare en Milton piramiden noemen, ik verkies den tempel van Theseus en het Parthenon boven een berg van gebakken steen."

Als werkelijk de vorm het hoogste was, als het er niet op aankwam wat er omgaat in den geest en in het gemoed van den kunstenaar, als hij het schoone voorwerp niet in zich zelf moest vinden, dan zeker behoefde hij nooit met Wilhelm Tischbein te klagen: ik weet hoe, maar niet wat ik schilderen moet. De natuur, de werkelijkheid in haar vollen omvang, waarin zij ook den mensch en zijn geheele geschiedenis omvat, zou hem altijd stof in overvloed geven. Was de kunst niet de verzoening van het zinnelijke en het geestelijke, niet de

„waarheid zelve, omhuld
Met menschelijk gewaad, waar zij ons aanzien duldt,
En om onze oogen door haar glans niet blind te stralen,
Zichzelf omnevelt in het stofbeeld dat wij malen",

was zij niets anders dan de afbeelding, de verdubbeling van het zinnelijke, we zouden haar moeten beperken tot een kopie, en in trouwe navolging der natuur haar ideaal moeten zoeken. De dienst van den vorm alleen roept deze leer noodwendig in het leven. En zij blijft in het leven, gelijk de meeste valsche theorieën doen, enkel door het dubbelzinnige van een woord. Waar is een kunstenaar, die onnatuurlijk zou willen heeten? wien het onverschillig kon zijn, of zijn werk in strijd was met de natuur? Is daarom al wat de natuur bevat natuurlijk, ook voor den denkenden mensch? Is er in de natuur niets, geen enkele verbinding zelfs, onnatuurlijk? De maatstaf, waarmee wij de natuur in haar voltooide scheppingen meten, komt niet overeen met den regel, waaraan haar eigen scheppingskracht gebonden is. Zij werkt niet voor ons noch voor eenig ander vreemd doel. Zij arbeidt naar haar eigen krachten, haar eigen wetten; zij bekommert zich noch om ons geluk, noch om ons gevoel voor harmonie, voor schoonheid. Zij doet ons geluiden hooren, waarvan wij ineenkrimpen; zij vertoont ons voorwerpen en toestanden, waarvoor wij terugschrikken, waarvan wij walgen zelfs. Zij plaatst het belachelijke vlak naast het verhevene, het nietige en aanstootelijke

Digitized by Google

vlak naast het grootsche en roerende. Zij schept wat zij kan en moet, niet wat ons behaagt. Naar noodwendigheid werkt zij, niet naar harmonie. Maar juist die harmonie is het eerste karakter van het schoone, onze hoogste eisch aan de kunst. Daarom is niet alles wat de natuur heeft, en zooals zij het heeft, een waardig voorwerp voor den kunstenaar. Hij is geen spiegel der natuur, maar haar kunstrechter. Hij onderscheidt en kiest met vrijheid. Hij schept wat de wereld hem niet vertoont; hij verandert naar het wezen der schoonheid wat naar de wetten der natuur is gevormd. Als hij iets nabootst is het niet omdat hij het in de natuur zoo vindt, maar omdat het schoon is. Hij zou hetzelfde kunstwerk scheppen, al had het nergens in de natuur een voorbeeld, want daar het schoon is, vindt hij het in zich zelf. Ook waar hij uitgaat van de natuur, blijft hij niet bij haar staan, maar op haar eigen wieken ontzweeft hij aan haar gebied, en ademt vrij in de wereld der idealen. Wat genot zou er zijn in het bloote namaken, het enkel verdubbelen? Het moge naar den smaak van het kind zijn, dat er zijn eerste kracht in voelt en uit, maar het is ver beneden den redelijken man. De ware kunstenaar is nergens kopïist alleen. Hij versmaadt wat alle vatbaarheid mist om het ideaal in zich op te nemen, wat niets dan zinnelijk is en zich nergens tot een geestelijke uitdrukking leent, maar wat die uitdrukking duldt brengt hij zoo dicht mogelijk aan het ideaal. Zoo handelt zelfs de ware portretschilder. Hij schept wat Lessing noemt „het ideaal van een bepaalden mensch," en weet de gevorderde gelijkheid zoo daarmee te versmelten, dat gij in het bekende gelaat de verborgen ziel weet te lezen. Zoo worden de scherpe, hoekige, harde trekken van een Schiller, een Beethoven, slechts de vorm, waaruit hun mannelijk karakter, hun fiere moed, in den strijd des levens gestaald, hun geestdrift voor de hoogste schoonheid en waarheid tot u spreken. Nooit kiest zich de kunstenaar de Egyptenaars en de Ethiopiërs tot voorbeeld, die navolgers bij uitnemendheid, die het beeld van den doode met volkomen gelijkheid op hunne mummiën schilderden. Nooit is de daguerreotype of het wassen beeld, dat zoo getrouw de natuur nabootst, het doel van zijn streven. Te trouwe navolging is geen kunst meer, maar een caricatuur van de kunst; ze maakt den indruk niet van het

Digitized by Google

schoone, maar van het belachelijke. Wie denkt niet aan het beeld van Goethe's grootvader, dat zoo treffend geleek, zoo den levende teruggaf, dat de kinderen er bang van werden? Daar zat de goede oude aan zijn lessenaar, eerst over de natuur in gips afgegoten en daarna geboetseerd met de natuurlijke kleuren. Daar zat hij in een werkelijke kamerjapon en met een werkelijke pruik op het hoofd in zijn gewonen leuningstoel. Noemt gij het schoon of dwaas, smaak of wansmaak? Mij dunkt, gij vindt het al te natuurlijk, bloot natuurlijk, en daarom ver beneden de kunst. Als in Shakespeare's treurspel de groote Caesar gevallen is, en Brutus zijn stadgenooten toeroept:

„Bukt, Romeinen,
En baden wij in Caesar's bloed de handen
Tot d'elboog, en besmeren we onze zwaarden;"

als Antonius de „met bloed bevlekte hand" der samenzweerders drukt, en later om de burgers tot oproer te ontvlammen den bloedigen mantel van het lijk afrukt:

„O weeke zielen, weent ge, al ziet gij slechts
't Verscheurde kleed van Caesar? Ziet dan hier,
Hier is hij zelf, mishandeld van verraders,"

dan treft u de kunst tot in het diepste uwer ziel, en ook u geldt het woord:

„O ja, nu weent gij; en ik zie 't, gij voelt
De pijn van 't meelij; dit zijn milde droppels."

Maar uw tranen blijven uit, door walging en afgrijzen onderdrukt, als de tooneelspelers het u al te trouw voor de oogen willen brengen, als gij werkelijk de handen en de zwaarden druipen ziet van bloed, als „Caesar's wonden, die arme stomme monden", u bloedig aangapen. Gij wilt den burger hooren uitroepen: „O al te bloedige aanblik!" maar gij wilt het zelf niet uitroepen. Gij wilt kunst, geen natuur, illusie, geen kopie. Want de kunst is iets anders dan kopie, iets anders dan bloote navolging der natuur.

Gij kent de geschiedenis van Zeuxis' druiven. Ze waren zoo natuurlijk geschilderd, dat de vogels er op afvlogen. Lessing zelfs vindt het een krachtig bewijs van de kunst des

Digitized by Google

schilders. De oogen van een dier zijn immers moeilijker te misleiden dan die van den mensch; ze zien niets dan wat ze zien. Zoo dacht ook Büttner. Hij bezat Rösel's afbeeldingen der insecten. Een zijner apen had op een goeden dag den geschilderden meikever opgevreten en het kostbare werk geschonden. Maar hij kreeg vergiffenis, omdat zijn meester in zijn vergrijp het beste bewijs zag van de voortreffelijkheid der afbeelding. En inderdaad, het talent van den schilder komt er wel door uit. Maar het talent is slechts het middel der kunst, niet de kunst zelve. Als er van onzen Van Lennep een wassen beeld was gemaakt, in den trant van dat beeld van Goethe's grootvader, waarmee ik u reeds bekend maakte, gelooft gij niet, dat zijn hond veel luider tegen dat natuurlijke konterfeitsel zou blaffen dan tegen Schwartze's portret? Toch zou het eene niets meer dan een leelijke pop zijn, terwijl het andere een meesterstuk is der schilderkunst. Er is — Goethe en Hegel begrepen het — toch niet veel groots in, een vogel of een aap te bedriegen. Het moge moeilijk zijn, edel is het niet. Het kunstwerk spreekt niet tot het dier, maar tot den mensch, die iets meer dan gelijkheid, die er geest en gedachte in zoekt. Vier eeuwen vóór Christus maakte een Grieksche beeldhouwer — zijn naam was Myron — een metalen koe. Onbegrensde bewondering is haar ten deel gevallen. In dozijnen van puntdichten is ze bezongen. Wat ze in haar roemen is haar groote natuurlijkheid. Als om strijd geven ze er de sterkste proeven van. Een leeuw wil de koe verscheuren, een stier haar bespringen, een kalf haar zuigen, een kudde sluit aan haar zich aan, een herder werpt haar een steen tegen het lijf om ze van haar plaats te brengen, een andere toet haar aan, een landbouwer wil haar voor zijn ploeg spannen, een veedief haar stelen, een vlieg zet zich op hare huid, Myron zelf verwisselt haar eens met de overige koeien zijner kudde. Die koe, zegt gij, moet wonderveel op een levende koe hebben geleken; er ontbrak nog maar het loeien aan. Zou dat nu het hoogste doel der kunst zijn? Het hoogste ook voor een Myron, die Phidias en Polycleet voor oogen heeft? Goethe denkt er anders over. Het kunstgewrocht moet meer zijn geweest dan een trouwe kopie. Uit de nog voorhanden puntdichten en vooral ook uit oude munten van Dyrrhachium komt hij tot de overtuiging, dat

Digitized by Google

Myron de koe heeft voorgesteld op het oogenblik, dat haar eersteling, het onder haar knielende kalf, zijn voedsel van haar ontvangt. Dat is het oogenblik, waarop zij koe is, waarop zij geheel op haar zelf onze belangstelling wekt, zonder dat wij aan iets buiten haar, aan leeuw of stier, aan herder of veedief denken. Maar dat is ook het oogenblik, waarop door het roerende der moederlijke levensuiting een hoogere adel in het dier wordt gebracht. Mogen anderen bij voorkeur met het dierlijke in den mensch bezig zijn, den echten kunstenaar trekt het menschelijke in het dier.

„Dat gij de heerlijkste zijt, Admetus' kudde zoudt sieren,
Zelfs uit des zonnegods rundren geboren ons schijnt,
Alles sleept in verbazing mij mee, — tot roem van den kunstnaar;
Dat als een moeder gij voelt, trekt tot u zelve eerst mij aan."

Ware navolging der natuur het groote doel der kunst, slechts de beeldhouwer en de schilder, de laatste vooral, zou den naam van kunstenaar verdienen. Of wat is het, dat de bouwkunst zoekt na te bootsen? Toch zeker niet de woningen van bevers of bijen? En al moge het waar zijn, dat zij overal uit de kunstaanschouwing der natuur geboren is; al denken we — om slechts een voorbeeld te noemen — bij den Gothischen tempel aan onze Noordsche dennenwouden, toch was het oog van den kunstenaar niet daarom op die wouden gevestigd, omdat zij voorkomen in de natuur, maar omdat zij die gedachten in zijn geest opwekken, die het vroom gemoed ook in de steenmassen, aan den dienst der Godheid gewijd, wil uitdrukken. Het is niet de enkele aanschouwing, maar de kunstaanschouwing der natuur, het zijn de aesthetische gewaarwordingen, uit haar geboren, die zijn kunstschepping in het leven roepen. Daarom versterkt hij den indruk van de plechtige stilte, van het afgesloten karakter der zwijgende bosschen door zijn geschilderde glazen. In haar stille afzondering ziet de gemeente bij haar eigen licht; het gedruisch der wereld dringt niet tot haar door, en het licht der wereld beschijnt haar niet. Zelfs de pracht der zuilen, die de forsche en slanke stammen u voor den geest brengen, heeft niet het minste met een kopie gemeen; was het om nabootsing te doen, hoe veel natuurlijker had de bouwmeester kunnen werken. Hij, die ook de kleur in zijn

Digitized by Google

dienst nam, waarom dacht hij hier noch aan de kleuren noch aan de vertakkingen van het geboomte? Waarom boven uwe hoofden geen donker loofdak, maar de hemel, helder blauw als op den vollen middag, en te gelijk fonkelend van sterren als bij het plechtige zwijgen van den nacht? Hier is vrije kunst alleen, uit den geest geboren, die vol is van God, geen zwakke schets naar een tafereel der natuur. En zou het anders zijn in de muziek? Wat is het dan, dat de toondichter zoekt na te bootsen? Misschien de dartele zangers van het woud? Zeker, het is plat gedacht en plat uitgesproken, als in onze dagen sommigen beweren, dat de toonkunst meer aan het schaap, dat onze instrumenten van snaren voorziet, dan aan den nachtegaal te danken heeft. Maar toch ook de nachtegaal is het voorbeeld niet van den mensch, en al had ons oor nimmer zijn slaan gehoord, toch zou ons volle gemoed zich lucht geven in tonen en in gezang, en door smart geprangd zou het in andere toonvallen zich uiten, dan waar het verruimd is door vreugde en genot. We hadden waarlijk geen onafscheidelijk vogelenpaar uit het Andesgebergte noodig, om ons duetten te leeren zingen, en het komt mij kleingeestig voor, er een wonderbare schikking in te zien, dat de kunstiger ontwikkeling der menschelijke muziek van den tijd dagteekent, toen de ontdekking van Amerika ons met de kunstrijkste zingvogels bekend maakte. Neen, de muziek werkt niet naar iets dat buiten ons is, maar naar iets dat in ons is; niet met natuurgeluiden om ons heen tracht zij overeen te stemmen, maar met het gevoel van harmonie der tonen, dat in ons binnenste leeft. Zelfs hij, die in de plastische kunst nog aan nabootsing denkt, hier moet hij die gedachte opgeven. Treffend is het erkend door den Duitschen vertaler van Oulibicheff's geestig werk — het meesterstuk van Otto Jahn was toen nog niet geschreven — over de opera's van Mozart. De natuur, zoo schrijft hij, „levert geen melodie; de mensch brengt haar voort, en wel uit de harmonische verbindingen, die in zijn eigen gemoed leven. In de beeldende kunst is het anders. De natuur geeft in voltooide werken ons hare voorbeelden, in de muziek moet de mensch zich de voorbeelden eerst maken, en van voorbeeld tot voorbeeld zich ontwikkelen; de schilder kan ieder oogenblik heengaan tot de natuur en bij haar om raad vra-

Digitized by Google

gen; de toondichter kan dit alleen bij de groote scheppingen zijner kunst doen."

En nog sprak ik niet van de hoogste der kunsten, de poëzie. „Lust en onlust wordt gezang," zoo zingt een Goethe, en met die weinige woorden is ons het beeld der dichtkunst geteekend. Zij is de openbaring van den mensch, de uitstorting van de ziel des dichters. Ware navolging der natuur het hoogste doel aller kunsten, de ware poëzie zou natuurbeschrijving moeten zijn. Der beeldende kunst zoo dicht mogelijk op zij te komen, naar dat ideaal moet zij streven. Schilderen werd hare hoofdtaak. Zoo dachten en denken nog velen. Zoo handelt soms, waar hij meer aan den kunstenaar denkt dan aan de kunst, zelfs de echte dichter. Dan komt zijn vaardigheid, zijn talent schitterend uit; goedkeurend en bewonderend knikt en lacht gij elkander toe; gij staat verbaasd van zooveel heerschappij over de taal, van zulk een los en sierlijk spelen met den vorm. Toch blijft uw hart koud. Want ook het hart van den dichter bleef koud; hier werkte zijn hoofd, niet zijn gemoed. Maar als zijn hart warm wordt, als het in brandenden gloed ontvlamt, als de echte dichter, die hij werkelijk is, in hem wakker wordt, dan schittert hij niet langer, maar hij verovert; gij knikt en lacht elkaar niet toe, maar gij zijt allen onder de macht zijner kunst; uit zijn ziel stroomt het over in uwe ziel; hij wedijvert niet meer met de beeldende kunst, hij is dichter alleen; hij schildert niet langer de natuur, in bezielde taal spreekt hij uit wat er omgaat in den mensch, die de liefelijke of de grootsche tooneelen der natuur aanschouwt. Ziet het aan onzen Ten Kate. Wie heerscht over onze schoone taal onbeperkter dan hij? Wien staan al haar harmonische verbindingen zoo volledig, en daarbij zoo los en ongekunsteld ten dienst? De gloeiendste kleuren en de fijnste tinten, op het palet van dezen schilder wordt niets gemist. En zoo nauwkeurig is zijn penseel, dat zelfs de kleinste bijzonderheden even trouw worden uitgedrukt als een Denner zijn portretten placht te maken. Hoort die beschrijving der wolken en harer veelsoortige vormen.

Zijt gegroet, verhoogde nevels!
rustloos rondgewenteld zwerk!

Digitized by Google

Vliegend teeken van vooruitgang
in het groote scheppingswerk!
Hoe veelvormig, toch driesoortig
wandelt gij de ruimte rond:
't Allerhoogst — in kleine vlokken,
boden van den morgenstond,
Evenals een lammrenkudde
in haar witgewolde vacht,
Weidend bij dee hemels Zenith
in uw donzen zilverpracht!
Lager weer — in dunne strepen,
die in 't zelfde punt ontstaan,
Maar, hoe meer ze zich verlengen,
wijder uit elkander gaan:
Dubbellijnen, voortgetrokken
tot een weifelend verschiet,
Nevellanen, waar verbeelding
Englengroepen zweven ziet.
Eindlijk — in gevaarten, legrend
aan den verren hemelrand,
Schijnbre bergen, opgestapeld
. tot een statig Alpenland,
Waar langs diepe en donkre dalen
zich de rotsenketen windt,
In een drijvend panorama,
wisselend steeds van vorm en tint."

Welk een gemakkelijkheid, niet waar? De drie grondvormen der wolken, zooals Howard ze onderscheidt, hun overgangsvormen zelfs er tusschen in, wie kon ze in maat en rijm schooner uitdrukken? Geen dichter vermag treffender te schilderen. En toch, de schoonheid der wolken is door uw oog niet gezien, en uw hart is niet geroerd. En waarom niet? Juist omdat de dichter geschilderd heeft. Hoe groot zijn talent ook moge zijn, waar het de zichtbare wereld geldt, daar is ééne penseelstreek van den schilder krachtiger dan zijn geheele beschrijving. Maar geen nood, in den dichterlijken schilder der natuur verheft zich terstond weer de ware dichter. Met majesteit betreedt hij zijn eigen terrein, waar hij koning is, en ieder woord, dat van zijne lippen vloeit, grijpt u diep in het hart. Hoort die heerlijke verzen:

O, hoe vaak in later dagen,
wolken! wandelaars der lucht!
Zal het kind der aarde ontroeren,
dat u naöogt in uw vlucht.

Digitized by Google

Beven zal hij bij uw dreigen,
juichen bij uw rozerood,
Tuchtiging of zegen wachten,
dood of leven, uit uw schoot.
Dichters zullen u begroeten,
als des hemels voorraadschuur,
Als het tuighuis der verwoesting,
als de schatzaal der natuur.
Schilders zullen u bespieden,
wenschend, voor één enkle maal,
't Machteloos penseel te doopen
in uw rijken vervenpraal.
Ballingen op vreemden bodem,
pelgrims, dobbrend op de zee,
Geven u, gewiekte boden!
groeten voor hun dierbren mee.
Door de traliën des kerkers
lokt [gé'n een] zucht van jaloezij,
En gebed en vloek smelt samen
in dat ééne woord van Vrij!
Van zijn slapelooze sponde
fluistert u de kranke toe:
Mocht mijn ziele met u reizen,
want zij is des wachtens moe!
Boven uw bescheiden sluier
droomt de mensch, des hemels zoon,
Zich zijn Goden of zijn Godheid
op een hoogen glorietroon.
Alle ziele komt van boven,
en naar boven wil zij weer!
Daar bouwt zij haar luchtkasteelen,
daar schept zij heur beter sfeer.
Door uw scheuren wil zij turen,
of zij van den grooten dag,
Achter uw gordijnen stralend,
niet een glinster vangen mag.
Daar plaatst zij heur zalig eiland,
boven stof en graf en kruis,
Paradijshof, of Walhalla,
Hemelstad, of Vaderhuis.
Ja, de hope van den Christen
wacht, bij 't jongst bazuingeschal,
Op uw zegekoets, o wolken!
d'eeuwgen Rechter van 't Heelal!

Ziet, dat is poëzie in den hoogsten zin van het woord. De beschrijving der wolken was slechts haar voorportaal, hier is haar ware heiligdom. Hier wordt niet de taal, hier worden uwe harten als was gekneed. Waar is hier sprake van

Digitized by Google

navolging der natuur? Gij staart niet langer op de wisselende nevelvormen, gij voelt, gij juicht en treurt met den mensch. Al de verscheidenheid, al de rijkdom van het menschelijk gevoel wordt in u opgewekt; in de zwevende wolken vindt het enkel zijn teeken en zinnebeeld. Zelfs haar kleurenpracht, die geen taal kan afbeelden, hoe kon de dichter haar schooner u voorstellen, dan waar hij u den schilder laat zien, die, het vorschend oog op de wolken gericht, te vergeefs den wensch uit, al was het maar één enkele maal in dien gloed van verven zijn penseel te mogen doopen?

Navolging der natuur slechts het voorportaal der poëzie. Maar slechts het voorportaal ook der overige kunsten, zelfs der beeldende kunst, de oefening en te gelijk de roem van den kunstenaar, nooit het doel van de kunst. Niemand heeft het beter gevoeld en het beter uitgesproken dan Bilderdijk:

'T gemeen wane in een reeks van nagebootste trekken,
Natuur! uw vorm ontleend, de schilderkunst te ontdekken;
Juich' kleur, juiche omtrek toe, die 't argloos oog misleidt,
En 't doek zijn doorzicht geeft door 't schrandre kunstbeleid.
Ook dit geeft kunstnaars lof! Het zijn hun de eerste trappen
Naar 't voorportaal der kunst, die 't grootsch was op te stappen;
Maar, 't is het misverstand van 't schuw gevogelt' niet,
Dat, door den schijn verlokt, naar kers of bezie schiet;
Geen hand, die zich vertast aan de afgemaalde druiven,
Zich uitstrekt om van 't doek den voorhang weg te schuiven,
Of 't kusje toewerpt aan de schoone die ons blaakt,
Die, schilder, óf uw roem óf dien der kunst volmaakt.
Haar doel is niet, natuur als volgster uit te drukken;
'T is, haar ten voorbeeld zijn — 't is schoonheid, 't is verrukken!

Wie kent niet het eerste deel van Goethe's Faust? Wie heeft het niet gelezen, herlezen, van buiten geleerd, dan weer telkens op nieuw gelezen, en altijd met diezelfde frissche belangstelling, diezelfde geestdrift, waarmee hij voor het eerst in dien schat zich verdiepte? Maar het tweede deel? Ieder heeft het begonnen; door enkelen slechts is de lezing voltooid. Hoe zelden één die het herlas; als hij het deed, dan was het met vele en velerlei uitleggingen naast zich, of wel hij maakte zelf zich een uitlegging. Het was niet,

Digitized by Google

om de schoonste vrucht der dichtkunst te genieten, maar om een raadsel op te lossen. Het was een pijnlijk gevoel, telkens weer voor een gesloten deur te staan; het werd een prikkel, om de sleutels te zoeken, in staat ze te openen. En was naar eigen meening, schoon door velen weersproken, de poging gelukt, dan zeker was in de duisternis het licht opgegaan, maar het was toch het licht alleen van het denken, men had wijsbegeerte gezameld, geen poëzie gesmaakt. Het gedicht had niet bevredigd. Vanwaar dat groote verschil? Juist daaraan is het te wijten, dat het tweede deel een uitlegging, een commentaar noodig heeft. Ook in het eerste zijn enkele plaatsen, die u niet terstond duidelijk zijn. Sla ze gerust over, uw kunstgenot zal er niet door verliezen. Het ontspringt in u uit die plaatsen, die gij bij de eerste lezing verstaat, en die terstond al de snaren van uw gemoed in trilling brengen. En van dien aard is bijna alles. Zoo zijn zonder onderscheid al de karakters geen afgetrokken begrippen, maar levende wezens. Gij weet wat gij aan ieder hebt, aan Faust, aan Margarete en Valentin, aan Martha en Mephistopheles. Het zijn bezielde en scherp begrensde gedaanten. Hun streven en hun teleurstelling, hun vreugde en hun leed, hun liefde en hunne zonde, het is alles menschelijk; gij begrijpt het, omdat gij het kunt gevoelen, doorleven. Niemand behoeft u een verklaring te geven. Maar wat zijn u de Keizer en zijn geheele hof, Peneios en Chiron, Phorkyas en Helena? Nergens menschen van vleesch en been, in wie uw eigen bloed bruist en uw eigen hart klopt; overal ijle nevelgestalten, die gij niet verstaat, omdat zij niets met u gemeen hebben. Het eerste deel is vol gedachten, maar het zijn — zooals Bürger het van den dichter eischt — beelden, figuren geworden; in de figuur leest gij de gedachte, gij hebt niet noodig, ze daarnaast, in het boek van den uitlegger, te lezen. Ook het tweede deel is vol gedachten, maar bijna nergens zijn ze beelden, figuren geworden; schier overal zijn ze niets anders dan raadsels, met moeite te ontwarren. Wat heeft de dichter gemeend? wat heeft hij willen zeggen? waarop doelde hij? zoo moet gij van bladzijde tot bladzijde vragen, en er is meestal veel zoeken en naslaan noodig, om het antwoord te vinden. Naast het gedicht moet gij nog iets anders, een verklaring, lezen.

Digitized by Google

Juist dat is zijn zwakke zijde. Er ontbreekt die klaarheid en doorzichtigheid, die een hoofdkarakter is van het kunstwerk. Gij moest de gedachten lezen in het gedicht, en gij leest ze in den geleerden commentaar, in de verhandeling over het gedicht. De klaarste en naïefste aller dichters is hier tot een Isispriester geworden, die met symbolen dweept. Alles is symbool, teeken, zinnebeeld van wijsgeerige gedachten, die het u niet onthult maar bedekt. De gedachte zit niet in het gedicht, maar — we kunnen het in onze taal zoo treffend uitdrukken — achter het gedicht; ze spreekt niet uit de verzen, maar ze schuilt in de verzen. Goethe wilde zelfs een goed hoofd nog genoeg te doen geven, als het zich meester begeerde te maken van al, wat in die donkerheid verstopt is, „was da hineingeheimnisset ist" is zijn eigen woord. De gevolgen zijn niet uitgebleven. Evenals van Dante's en Tasso's commentaren op hun eigen werken, heeft men zich hier van alle verklaringen met tegenzin afgewend; het eerste deel van den Faust wint nog voortdurend in levenskracht, het tweede wordt op zij geschoven als Milton's Herwonnen paradijs.

Klaarheid en doorzichtigheid is een hoofdkarakter van het kunstwerk. Als uw smaak op den dwaalweg is, uw kunstzin eenzijdig ontwikkeld, dan vooral hebt gij het misschien noodig, ook het schoonste en eenvoudigste gewrocht der kunst dikwijls te zien, om het in zijn volle schoonheid te genieten. Zelfs voor een Goethe was tijd en oefening onmisbaar, om eerst den Straatsburger Munster, later, in Rome, de werken van Rafaël recht te waardeeren. Maar die oefening bestond niet in het lezen van geschriften over die scheppingen der kunst; ze bestond alleen in het herhaalde aanschouwen dier scheppingen zelve. Hij liet het schoone door zijn tegenwoordigheid rustig op zich voortwerken. Wat d'Alembert van de muziek beweert, neem ik gaarne voor alle kunsten over: „is er een studie om haar goed uit te voeren, er is ook een studie om haar goed op te nemen." Maar toch altijd een studie van het kunstwerk zelf. Dat alleen moet de vragen beantwoorden die bij u opkomen, de bezwaren uit den weg ruimen die het voor u opwierp.

Heb ik u gewaarschuwd tegen die eenzijdigheid, die in de kunst alleen het zinnelijke, den vorm, op prijs stelt, nog

Digitized by Google

krachtiger moet ik u waarschuwen tegen het andere uiterste, dat alleen het geestelijke waardeert, de bezigheid met den schoonen vorm geringschattend als oogen- en oorendienst voorstelt, en zich alleen om de gedachte bekommert, die de kunstenaar zocht uit te drukken. Het is waar, de kunst is het werk van den geest en spreekt tot den geest. Maar de geest van den kunstenaar heeft toch een middel waardoor hij spreekt, en de geest van het volk heeft toch een middel waardoor hij hoort. Dat middel is voor beide zinnelijk. Het schoone is de waarheid, maar toch in het stofbeeld; het is de gedachte, maar toch in den zinnelijken vorm. Daarom passen aan de kunst alleen die gedachten, die in staat zijn in zinnelijk gewaad op te treden. Elke gedachte, die dit kleed niet dragen kan, is geen kunstgedachte; zij hoort alleen in de wetenschap te huis, niet in de kunst.

Verschil in dien vorm alleen maakt ook het onderscheid tusschen de verschillende kunsten, en bepaalt hare grenzen. De oorsprong uit den geeet is aan alle gemeen; in ieder kunstwerk moet een gedachte zijn, iets wat de kunstenaar ons te zeggen heeft, tot welke kunst het ook behoore. Hieruit tot een onderscheiding te komen is onmogelijk. Alleen in het zinnelijke wortelt het verschil. De dichter spreekt door de verbeelding en tot de verbeelding; de beeldende kunstenaar door lijnen en, is hij schilder, ook door kleuren, tot het oog; de muziek door tonen en toonverbindingen tot het oor. Uit die eenvoudige waarheid volgen de gewichtigste stellingen. Verlies haar uit het oog, en alle kunsten loopen door elkander; eerbiedig haar, en iedere kunst heeft haar eigen terrein, en moet binnen hare grenzen worden teruggedrongen, zoodikwijls zij het waagt die te overschrijden.

Het ruimste terrein heeft de dichter. In zijn beeldrijke taal kan hij uitspreken wat hij noch door tonen noch door lijnen of kleuren zou weten te zeggen. Ook kan de verbeelding van den hoorder meer dulden dan het oog of het oor. Toch heeft zelfs de dichtkunst hare grenzen. Alleen die gedachte kan zij uitdrukken, die een levend beeld kan worden, en waarbij het te doen is niet om de gedachte als zoodanig, maar om hetgeen zij is voor de verbeelding, voor het gemoed, voor den gevoelenden mensch. Zij mag geen wijsbegeerte zijn, geen wetenschap in maat en rijm. Die enkel

Digitized by Google

bedoelt u waarheid te leeren, is een denker, geen dichter. Alleen door episoden, waarin niet geleerd wordt, kan zich het leerdicht handhaven in het rijk der poëzie. De ware dichter is meer dan denker; door den tooverstaf zijner verbeelding herschept hij de rijkste en diepste gedachten in een beeld. De wijsgeer beschrijft u de eerzucht, haar ontstaan, haar wasdom, haar val. Ook de dichter kent dien hartstocht, maar hij schrijft geen verhandeling, hij schept u zijn Macbeth. Nu kent gij de eerzucht niet, nu ziet gij haar. Waar zijn meer gedachten dan in Shakespeare? Voor dien reuzengeest is de geheele wereld lichaam, maar ook inderdaad lichaam, vorm, gestalte, leven. Nergens is meer levensphilosophie, maar ook nergens meer levende philosophie; alles leeft en handelt; zelfs de kernspreuken van wijsheid zijn een deel der handeling. Gedachten, waarin de kunst dien adem des levens niet kan blazen, liggen buiten de grenzen der poëzie.

Maar ook zij alleen. Alle andere gedachten liggen binnen die grenzen. De dichtkunst kan zelfs het leelijke en booze opnemen, omdat zij, zich in den tijd voortbewegend, den eenen indruk op den anderen kan laten volgen. Zoo is zij in staat, u het afzichtelijke voor de oogen te brengen, want zij heeft er u op voorbereid, en terstond roept zij weer een ander beeld in zijne plaats. De pijnlijkste gewaarwordingen kan ze bij u opwekken, want zij bezit de kracht, om iederen indruk weer uit te wisschen, en de tegenstelling, het kontrast, maakt de volgende gewaarwording misschien des te aangenamer. Ook de hoorder zelf kan door zijn verbeelding, die de poëzie slechts opwekt, aan de voorstelling te hulp komen. Hij gaat in den tijd achteruit en vooruit; hij blijft niet staan bij de enkele gebeurtenis; hij ziet op hare oorzaken en hare gevolgen; en wat op zich zelf hem ergeren zou, verliest die ergernis, zoodra het sluit in het groote geheel. Daarbij is de indruk zelfs van het levendigste gedicht niet zoo diep als die van de andere kunsten. De verbeelding kan veel meer opnemen dan het oog of het oor, maar zij neemt het veel zwakker op. Laat de dichter u den dood van Egmont en Hoorne bezingen, niet zoo diep kan hij u treffen als Gallait het vermag, die u staren doet op hun lijk. Juist daarom kan hij oneindig meer met u wagen; terwijl de bijl van den houthakker den boom velt, doet de stormwind

Digitized by Google

hem slechts buigen; de stoot is voorbij, en onverlet staat weer de fiere stam.

Veel enger dan het gebied der poëzie is het gebied der beeldende kunst. Zij spreekt door lijnen en kleuren, en zij spreekt tot het oog. Zij kan uw verbeelding, uw gemoed niet onmiddellijk bereiken; alleen door het oog heeft zij haar toegang. Maar dat oog heeft geen vrije werking zooals de verbeelding. Het ziet alleen wat het voor zich heeft. Op Gallait's schilderij alleen die lijken, niet Egmont en Hoorne in den bloeitijd van hun leven, niet de plant der vrijheid, die uit het bloed ook dezer martelaars zal ontkiemen, niet den glans der Nederlandsche republiek, die schitterend zal opgaan uit dien donkeren nacht van het Spaansche geweld. De beeldhouwer en de schilder, ze geven u maar één enkel oogenblik te aanschouwen; iedere figuur, die zij tot u brengen, ziet gij in één enkel tijdstip. Alleen de ruimte staat tot hun beschikking, op den tijd hebben zij geen vat. Wil de schilder u twee oogenblikken derzelfde gebeurtenis voorstellen, hij moet twee schilderijen maken; ze tot één tafereel verbinden kan hij niet. Juist daarom is zijn gedachtenkring veel enger dan die der poëzie, en mag hij het nimmer wagen, zijn stof onveranderd uit een gedicht over te nemen. In het gedicht hangt ieder deel innig samen met al de andere deelen; het wordt er door verklaard, en tevens bepaald. Maar uit dat verband gelicht, alleen op zich zelf voorgesteld, is het onbepaald en volkomen duister. Neem uit het groote treurspel een der allerlaatste tooneelen, den strijd van Hamlet en Laertes. Lees het stuk, of liever nog zie het spelen, en al de personen, de strijders maar ook de toeschouwers, worden angstig en oplettend door u bespied. Gij kent ze; al hun daden hebt gij gezien; gij weet al wat er omgaat in hun binnenste; gij doorziet hun doel, hun hoop en hun vrees; gij raadt wat er volgen moet, en de tragische afloop drukt u reeds loodzwaar op het hart. Maar schilder dien strijd, en het is niets meer dan een tweegevecht ten aanzien van een hof. Naar het kostuum schijnt één der strijders een prins, dus zeker de zoon dier koningin, die met een zoo bleek en beangst gelaat — ge weet niet, dat ze vergiftigd is — iedere beweging volgt. Arme, teedere moeder, roept gij uit, welk een zorg voor haar lieveling! Dat gij u deerlijk ver-

Digitized by Google

gist, kan de schilder u niet zeggen, althans niet waar hij schilder is, in zijn schilderij. Daarom zegt hij het u in den catalogus. Hij vertelt u onderweg, wat gij op de plaats zelve met eigen oogen moest zien. Vandaar op onze tentoonstellingen dat ruime debiet van den catalogus. Ieder weet, dat hij van menig tafereel daar alleen den sleutel vindt; van tijd tot tijd leest hij er een heel vers in, en bewondert dan — den schilder? neen, den dichter, met wien hij hier toch niets te maken heeft. Want hoe meer het geheele gedicht ter verklaring der schilderij noodig is, hoe krachtiger het als eenheid, als één geheel op u werkt, hoe meer het u treft door den samenhang zijner verschillende toestanden en gebeurtenissen, des te slechter onderwerp is het voor den schilder, wien juist die samenhang ontgaat, en die slechts éénen toestand, ééne gebeurtenis kan afmalen. Men versta mij wel. De schilder mag zijn stof aan den dichter ontleenen, gelijk omgekeerd de dichter aan den schilder. Maar ieder hunner moet ze veranderen en wijzigen naar den aard van zijn eigen kunst, opdat niet de dichter een schilder en de schilder een dichter worde, een grensverwarring, die ons tot de allegorische schilderkunst en tot de beschrijvende poëzie zou terugvoeren.

De allegorische schilderkunst. In haar vindt de leer, die den vorm gering acht, en alleen aan den inhoud, aan wat er achter zit waarde hecht, haar hoogste toepassing. Zij streeft er naar, gedachten uit te drukken, niet slechts in het kunstwerk als geheel beschouwd, maar zelfs in elk zijner deelen. Iedere penseelstreek een gedachte, dat is haar ideaal. Met het wezen der beeldende kunst in hevigen strijd. Haar doel toch is niet de schoonheid in het algemeen, maar de zichtbare schoonheid. In haar moet het zinnelijke hulsel dat de gedachte ons vertoont, het lichaam waardoor de geest ons toespreekt, voor het oog te voorschijn kunnen treden. Een gedachte, daartoe niet geschikt, kan slechts allegorisch worden voorgesteld, en de vorm, waarvan men zich bedient, heeft, juist omdat zij den geest, de gedachte, niet uitdrukt maar enkel voorstelt, opheldering en uitlegging noodig, gelijk een Lichtenberg ze schreef voor de kunstwerken van Hogarth. Schilder een vrouw, die ons vooruitwijst; het blijft altijd een vrouw die vooruitwijst. Wie kan het haar aanzien, dat zij

Digitized by Google

de deugd moet verbeelden? Slechts dan kunnen zulke algemeene eigenschappen uitstekend en gepast worden voorgesteld, als zij ons voor den geest worden gebracht door iemand die ze bezit, als de hoogmoed door den trotschaard, de menschlievendheid door den barmhartigen Samaritaan, de weldadigheid door het penningske der arme weduwe wordt afgebeeld. Zoo is het beeld van Geefs, dat ons een vrouw vertoont, die zich het hair kwistig met bloemen siert, een waardige voorstelling der koketterie. Vele eigenschappen, de meeste zelfs, leenen zich tot zulk een afbeelding niet. Een trotschaard of milddadige kan men schilderen, geen ongeloovige of hopende. Wat zal hier aan de figuren juist zulke wezens doen herkennen, anders dan het bijvoegen van bepaalde teekenen, willekeurig maar nu eenmaal in een bepaalden zin gekozen, het anker der hoop, en de slang die de beten van den twijfel moet uitdrukken? Toch moet òf weer de catalogus òf de overlevering u zeggen, wat zulke teekens bedoelen. Wat waarborgt u anders voor de dwaling, in den ongeloovige eenvoudig een reiziger te zien, die door een slang aangevallen en gebeten wordt, in de hoop niets dan een vrouw, die tegen de gewoonte harer sekse in bij voorkeur op een anker leunt?

Is de taal, waarin de beeldende kunsten tot ons spreken, die van vorm en kleur, daarin zijn ze van elkander onderscheiden, dat de taal der beeldhouwkunst alleen in lijnen, in omtrekken, in teekening bestaat, die der schilderkunst in teekening, maar tevens in kleur. Onze Ary Scheffer erkende het, toen hij vóór veertig jaren schreef: De schilderkunst, wel verre van beperkt te zijn tot een bepaalden vorm van teekening, is niet eens tot de teekening zelve beperkt; zij omvat ook de kleur. Daarom staat miskenning der kleur door den schilder gelijk met minachting der vocalen door den dichter, of met de kinderachtige poging om een gedicht te maken met slechts ééne vocaal. De vraag, of Ary Scheffer zelf, vooral in zijn latere kunstgewrochten, aan zijn juiste uitspraak altijd trouw is gebleven, en der kleur ten volle recht heeft gedaan, zou ik niet bevestigend durven beantwoorden. Maar strenger vonnis dan hem treft zeker den kunstrechter, die, waar de schilder de kracht en de waarde der kleur te veel uit het oog dreigt te verliezen, hem juist

Digitized by Google

om die fout ten hemel verheft, en zoo er op uit is, den misgreep tot regel, tot beginsel te maken. Op dien dwaalweg vind ik Ernest Renan. In zijn opstel over Scheffer's verzoeking van Jezus in de woestijn zoekt hij den schilder te verdedigen tegen het verwijt van minachting der kleur. Hij betwist niet de juistheid der aanklacht, maar wat als misdaad wordt gelaakt acht hij veeleer een burgerkroon waardig. Hij schrijft deze woorden: „Anderen zullen het misschien betreuren, dat hier geen levendiger uitvoering en geen krachtiger koloriet is. Maar Scheffer streefde er naar de idee weêr te geven. De stoffelijke glans der kleur zou te veel lichaam leenen aan de bekoorlijke figuren, die zijn penseel in het leven riep. Om de kleur is het dien schilder te doen, die het leven en de werkelijkheid wil uitdrukken, maar deze kunstgrepen, waardoor men zich tot de oogen wendt, onmachtig om zich tot de ziel te wenden, zouden slechts een misplaatste weelde zijn geweest bij den grooten kunstenaar, die meer dan iemand anders in onze eeuw den weg wist te vinden tot het hart." Zoo dunkt Renan de kleur te zinnelijk, te materialistisch voor een zoo reine en hooge kunst. Maar het recht tot die meening durf ik betwisten. Dat is juist het wezen der kunst, in den zinnelijken vorm op te treden, het stoffelijke kleed te dragen. Zijn uw gedachten te groot, te verheven voor dat stoffelijk gewaad, dan zijn ze te groot, te verheven voor alle kunst. En zijn ze te groot, te verheven voor het stoffelijk gewaad der kleur, dan zijn ze te groot, te verheven voor de schilderkunst. Ge moogt ze dan als beeldhouwer uitdrukken, maar kunt geen schilder zijn. Ik wil niet eens vragen, waarom de schoonheid der kleur zooveel zinnelijker zou moeten heeten dan de schoonheid der omtrekken, slechts daarop wil ik wijzen, dat de zinnelijkheid de vorm is aller kunst, en dat de schilder, maar ook de beeldhouwer, den weg tot het hart niet anders vinden kan dan door het oog.

En de muziek niet anders dan door het oor. En tot dat oor niet anders dan door tonen. Maar daarom zijn dan ook alleen die gedachten muziekaal, dat is voor uitdrukking door de toonkunst vatbaar, die tonen kunnen weergeven en die behagen aan het oor. Zoekt de beeldende kunst zichtbare schoonheid, der muziek is het om hoorbare schoonheid te

Digitized by Google

doen. Daarin komt zij met de poëzie overeen, en staat zij tegenover de beeldende kunst, dat ook zij zich in den tijd, niet in de ruimte beweegt. Zoo duldt zij de dissonant, die zij oplost. Maar toch, wat het oor blijft beleedigen kan, al heet het de stoutste gedachte uit te drukken, niet schoon zijn, en met recht noemt Zimmermann de gevoelvolste muziek muziekaal erbarmelijk, als zij in wanluidende toonverbindingen optreedt. Doch al vermijdt zij die klip, al dient zij nergens het leelijke, al wil zij het gemoed niet treffen door eerst het zintuig te kwetsen, toch overschrijdt zij hare grenzen, zoodikwijls zij met minachting van de oorenkitteling der classieke meesters spreekt en in hare plaats een gedachtenmuziek wil invoeren. Zooals het ideaal der schilderkunst is gesteld: iedere penseelstreek een gedachte, zoo heeft men ook gepredikt: iedere toon een gedachte. Maar hier met nog minder recht dan daar. Want het terrein is hier nog veel enger. Als ze niet in woorden zich uiten, kan het oor veel minder gedachten opnemen dan het oog. Daarom kan de muziek daar alleen in bepaaldheid met de dichtkunst wedijveren, en even veel gedachten uitspreken als zij, waar zij aan de dichtkunst, schoon in den meest vrijen en zelfstandigen vorm, zich aansluit, haar begeleidt en steunt, en zoo, schijnbaar haar dienend, de kracht, waarmee zij de ziel aangrijpt, oneindig meer dan verdubbelt, het woord, hoe machtig ook, in de vrijheid harer beweging oneindig ver achter zich laat. Maar als zij ieder bondgenootschap versmaadt, en geheel zelfstandig, als zuivere instrumentaalmuziek, wil optreden, dan is iedere poging om de bepaaldheid der dichtkunst, de verscheidenheid harer indrukken, de nauwkenrigheid harer overgangen na te bootsen, een ongerijmdheid. Noch de rijkdom noch de precisie der gedachten is in de taal der tonen over te brengen. Men roept dan ook het program te hulp, evenals bij de schilderkunst den catalogus, en in verzen of in proza vertelt men ons, wat men bij de muziekale schepping moet denken en hooren. In een symphonie wil Berlioz — Wagner's bête noire, zooals Gervinus hem noemt — ons het leven van den kunstenaar schilderen. In het vierde deel, den gang naar de strafplaats, is het naar het progam onze plicht, uit de muziek niets minder te hooren dan dit: „De kunstenaar ontdekt, dat zijn liefde onbeantwoord bleef. Hij

Digitized by Google

vergiftigt zich met opium. Maar de dosis is te klein. Ze doodt hem niet, maar brengt hem enkel in slaap. De vreeselijkste droomen overweldigen hem. Hij droomt, dat hij zijn beminde heeft vermoord; hij is ter dood veroordeeld; hij wordt naar het schavot gesleept — vandaar de naam van dit deel, — hij woont er zijn eigen terechtstelling bij." Ik heb die symphonie niet gehoord. Bij die vreeselijke droomen zal het zeker vreeselijk en wild genoeg toegaan, en de vraag, die Mendelssohn ergens deed, komt bij mij op: „Wien kan een rumoer behagen, dat de mensch dan alleen zou kunnen dulden, als hij in plaats van zijn trommelvel werkelijk trommelvel had?" Mij dunkt, met een doffen paukenslag hoor ik reeds de moordbijl vallen, als in den bekenden Robespierre. Maar als een tweede Jozef die droomen uit te leggen, maar uit al dat bonte toongewoel het bonte leven van den kunstenaar op te bouwen, daartoe stelt mij alleen het blad papier in staat, dat als verklarend progam mij in de hand is gegeven. Den hemel zij dank, nog lachen we met zulk een program. Maar lachen we ook, als de critiek met een diepzinnig gelaat ons verzekert, dat van Beethoven's derde symphonie in Es dur tot de negende in D moll zich de onmiskenbare voortgang openbaart van het republicanisme tot het socialisme? Lachen we ook, als diezelfde critiek het bewondert, dat in de Faust-symphonie van Liszt, wier eerste deel Faust, het tweede Gretchen, het derde Mephisto moet voorstellen, dat derde deel in het geheel geen thema heeft, maar als „de geest, die steeds ontkent", enkel de gedachten van Faust en Gretchen, de thema's der twee eerste deelen, misvormt en bespot? Lachen we ook, als ze in het kettergericht optreedt, en ons van atheïsme durft beschuldigen, wanneer we in de finale der pastoraalsymphonie niet „in den hemel de eerwaardige grijsaardsgestalte, het symbool der godheid", aanschouwen, die „met uitgebreide armen zegenend over ons heen zweeft"? Lachen we ook bij al die programmen in het klein, die zich in een eenvoudigen titel opdringen, die onbeduidende klavierstukken, die „Heimwee naar het gebergte" heeten, „Verlangen naar de zee," „De avond vóór den veldslag," „Een zomerochtend in het Noorden," en duizenden fraaiigheden meer van dien aard? Of begint niet menigeen zich te verbeelden, dat hij dit alles, geroepen om het te

Digitized by Google

hooren, nu ook werkelijk hoort, totdat, door een toevallige verandering in de orde der kunstsoirée, hij met schaamte moet ontdekken, dat hij den „Zomerochtend in het Noorden" voor „Den avond, die den veldslag voorafgaat," heeft aangezien, ik vergis mij: aangehoord? Toch behoeft hij niet zoo erg schaamrood te worden. Of verklaarde niet een vrij beroemde pianist, toen hij een studie had gemaakt, in twijfel te staan, of hij er den naam van „Abd-el-kader", dan wel dien van „den Rhijnval bij Schaffhausen" aan geven zou? Daarbij, in den donker kan ook het scherpste oog niet meer lezen. Beethoven's sonate in Es dur heeft deze drie opschriften: „Het afscheid, de scheiding, de terugkomst." Natuurlijk, zei Marx, „zijn het toestanden in het leven van een minnend paar. Maar was het door den band des huwelijks al verbonden? De compositie beantwoordt ook die vraag." En van het eind der sonate roept Lenz uit: „De geliefden openen hunne armen als trekvogels hunne vleugels." Zoo kon men voortdweepen, totdat o jammer! het oorspronkelijke stuk aan den dag kwam. Toen las men, hoe de groote meester met eigen handen boven het eene deel der sonate geschreven had: „Vaarwel bij het vertrek van Z. K. H. aartshertog Rudolf op 4 Mei 1809," en boven het andere: „De aankomst van Z. K. H. aartshertog Rudolf op 30 Jan. 1810." Niets anders dus dan een afscheidsgroet en een welkom aan zijn keizerlijken vriend. De open armen der geliefden sloten zich, naar de huwelijksakte werd niet meer gevraagd, en de arme trekvogels lieten hun vleugels hangen. Maar geen wonder, zulke vergissingen. Ze zullen telkens terugkeeren, zoolang men in of achter de instrumentaalmuziek gedachten zoekt, die zij niet in staat is uit te drukken, in Mozart's G-moll-symphonie de geschiedenis eener hartstochtelijke liefde in haar vier verschillende phasen, in het beroemde Dis der Don-Juan-Ouverture „de vijandelijke stemming van Don Juan tegenover het menschengeslacht", in den dalenden unisonogang de voorstelling, „van de vaders, echtgenooten, broeders en minnaars der vrouwen, die het offer waren zijner verleiding", zelfs in Beethoven's C-Dur-Sonate de geschiedenis, hoe de componist „in het Gouden lam goed gegeten en fijnen bourgonje gedronken heeft, om daarna in den Prater zich onder de dansende paren te mengen." Zelfs tusschen liefde en vriendschap kan instrumentaal-

Digitized by Google

muziek de grenslijn niet trekken. Zij heet de taal der hartstochten, der zielsgewaarwordingen. Maar de bepaaldheid, het eigen karakter, van gevoel en hartstocht ligt buiten haar bereik. Vreugde, omdat uw eenig kind van een meestal doodelijke ziekte genezen is, en vreugde, omdat op uw lot de hoogste prijs is gevallen, het is allebei vreugde; zijn ze daarom ook beide hetzelfde? Al was Beethoven, toen hij het Largo schreef zijner Sonate in D dur, met zijn gedachte en gevoel in den zielstoestand van den zwaarmoedige verdiept, toch kan dat Largo alleen, gelijk de meester zelf het noemt, „de verschillende schakeeringen van licht en schaduw in het beeld der melancholie" u voor den geest roepen, maar niet de melancholie zelve. Zijn in het beeld ook van andere gemoedsaandoeningen niet dezelfde schakeeringen van licht en schaduw? Niet het gevoel kan de instrumentaalmuziek uitdrukken, maar alleen het rijzen en dalen, het aanzwellen en wegsterven, het inhouden en voortijlen, de wisselende verhoudingen, in één woord de dynamiek van het gevoel. Het is waar, niet alle gemoedsaandoeningen zijn voor dezelfde vormbewegingen vatbaar, en de afstand tusschen wilde vroolijkheid en diepe smart is door niemand te miskennen. Maar toch, de meest verschillende stemmingen van vreugde, en eveneens die van droefheid, kunnen zich in gelijke vormverhoudingen en vormschakeeringen uiten. In rijkdom van afwisseling wedijvert zeker de instrumentaalmuziek met de rijkste taal, en overtreft haar misschien, maar in bepaaldheid is zij ver bij haar ten achter. Waar zij ook deze verkrijgt, of liever voor den oningewijde schijnt te verkrijgen, is het te danken óf aan het woord, dat zeer onbeduidend kan zijn, zoo het maar aangeeft wat ik het gedachtenthema zou willen noemen, óf aan de stemming van den hoorder, die, noodwendig gevolg van zijn oogenblikkelijken toestand, eveneens zulk een gedachtenthema kan aangeven. Hieraan alleen, hoop ik, heeft Ambros gedacht, toen hij het betreurde, dat Schumann voor zijn groote sonate in Fis-moll, wier „ten deele wonderbare, ten deele wonderlijke toonweefsels ons als onverklaarde raadsels bezwaren", verzuimd heeft „motto's te zetten." Wat toch hadden die motto's kunnen doen dan alleen aan het denken en daarmee aan het gevoel der hoorders een richting te geven? Toen Dorothea von Ertmann haar laatste kind

Digitized by Google

had verloren, viel Beethoven, die het zoo innig had bemind, de gang naar hare woning te zwaar. Eindelijk noodigde hij haar uit tot hem te komen. Zij vond hem aan het klavier. „In tonen willen we tot elkander spreken," met die woorden ontving hij haar. Meer dan een uur speelde hij altijd door; en — zoo verhaalde zij het later aan Mendelssohn — „hij zei mij alles, en op het laatst gaf hij mij ook den waren troost." Die uitdrukking is niets te sterk voor de kracht, ook der instrumentaalmuziek. En toch, zou een vreemde, die niets van het gebeurde wist, al mocht hij ook in al de geheimen der toonkunst zijn ingewijd, dienzelfden bepaalden indruk hebben gekregen, de taal der tonen eveneens hebben verstaan? Zou ook in zijn gemoed de snaar hebben getrild van sterven en herleven, van scheiding en wederzien? Ik durf ontkennend antwoorden. Uit eigen stemming, ze moge door woorden of door toestanden gewekt zijn, verklaren, vertalen wij de muziek. Verander de woorden eener Händel'sche aria, het is een juiste opmerking van Ferdinand Hiller tegen Gervinus, en waar gij een stille liefde zoo duidelijk u hoordet toefluisteren, daar klinkt nu de stem van deemoedige vroomheid u even duidelijk in het oor. Wilt gij een treffend voorbeeld? Händel's treurhymne op den dood van koningin Caroline is in Duitschland tot een soort van lijdensmuziek gemaakt, het vrouwelijke portret is op Jezus overgebracht, en zoowel de tekst als de muziek zijn gestempeld tot aandoeningen bij het graf van Jezus, eenvoudig door het vrouwelijke voornaamwoord in het mannelijke te veranderen. Zoo eng is het gebied der muziekale karakteristiek, en niets is valscher dan de bewering, door Schletterer geuit, dat de muziek meer dan alle andere kunsten een klaar beeld weet te geven van het geestelijke leven, dat een tijd beweegt. De bepaaldheid van het woord kan nooit die der tonen zijn. Maar het geeft ons geen recht, om de zuivere instrumentaalmuziek, die niet uit het woord, maar toch ook uit den geest geboren is, gering te achten. Niet geringer dan het verschil der woorden, der gedichten, is het verschil der geesten, en de afstand tusschen den Amaramth van Oscar von Redwitz en den Faust van Goethe kan niet grooter zijn, dan de afstand is tusschen duizenden van nietige toonstukken en de negende Symphonie, ik bedoel hier natuurlijk alleen het eerste deel,

Digitized by Google

het zuiver instrumentale, van Beethoven. Er moge al of niet overdrijving zijn in Hiller's oordeel, dat de vocaalmuziek niets bezit, wat als rein en voltooid kunstwerk naast de meesterstukken der instrumentaalmuziek verdient te staan, die naar haar eigen wetten leeft en aan de poëzie geen offer heeft te brengen, niemand wage het zijn eigen voorliefde voor het eene of het andere deel der kunst eenzijdig anderen als regel op te dringen, en daarmede te veroordeelen wat de besten en edelsten in verrukking brengt. Ieder heeft natuurlijk zijne voorliefde. Reeds bij Hegel vind ik deze treffende uitspraak: „De leek bemint in de muziek vooral de duidelijke uitdrukking van aandoeningen en voorstellingen, de stof, den inhoud, en keert zich daarom het liefst tot de begeleidende muziek; de kenner daarentegen, wien de muziekale verhoudingen der tonen en instrumenten niet vreemd zijn, bemint de instrumentaalmuziek in haar kunstig gebruik der harmonieën, der melodische verwikkelingen en wisselende vormen." Ik weet, het is niet zonder gevaar, dat ik die opmerking overneem, want het zou mij niet verwonderen, als reeds op het eerstvolgende concert menigeen alleen den lof der instrumentaalstukken verkondigde, om het toch goed te laten uitkomen, dat hij kenner, geen leek is. Toch mocht ik ze niet terughouden, omdat zij het licht verklaarbare van iedere voorliefde erkent, maar te gelijk aan alle eenzijdigheid den pas afsnijdt. Inderdaad, eenzijdigheid, door een eens aangenomen theorie zoo snel geboren en zoo stevig gehandhaafd, is ook hier het groote kwaad. Laat door geen theorie het recht uwer ooren en het recht van uw gemoed u ontnemen. Wat de besten van het voorgeslacht met geestdrift bezielde, wat telkens weer op nieuw de harten uwer tijdgenooten verovert, geef ook u zonder vrees of schaamte aan zijn indruk over. Dat is het eigenaardige der schoonheid, dat zij u treft, in de kunst maar ook in de natuur, al weet gij het niet in alle bijzonderheden te verklaren, waarom zij u treft. De schoonheid is de ware souverein; zij geeft niet van alles rekenschap; zij heerscht en — zij beweldadigt. Het gevoel mist de bepaaldheid, maar niet de zekerheid der rede. Het is met den geest als met het lichaam. Al hebt gij geen thermometer voor u, om den juisten warmtegraad af te lezen, toch durft gij verklaren, op grond van uw gevoel, dat het warm is. Waarom zoudt gij

Digitized by Google

dan aarzelen, ook zonder muziekalen thermometer in de handen, er voor uit te komen, alleen maar om uw gevoel, dat een symphonie van Beethoven u warm — of koud maakt?

Nog met een enkelen blik zie ik terug op onzen weg. Het geheele gebied der kunst heb ik met u doorloopen, en overal, in poëzie, in beeldende kunst, in muziek, overal moest ik voor twee uitersten u waarschuwen, op twee even gevaarlijke klippen u wijzen. Nu eens op deze, dan weder op gene zagen wij den kunstenaar verzeilen; nauwelijks op de eene gestooten, stiet hij dikwijls weer op de andere. Het is hier zooals het in het leven is. Menigeen weet aan de mystieke dweeperij niet anders te ontkomen dan door zijn schip met volle zeilen in het vaarwater van het verachtelijkste materialisme te sturen. Een ander, het angstig oog juist op deze richting geslagen, ijlt met vliegende vaart den draaikolk tegen der mystiekerij. Zoo dient in de kunst de een slechts den vorm en versmaadt de gedachte, terwijl de ander zich in gedachten verliest, die te hoog of te laag zijn om in den schoonen vorm zich te hullen. Beide eenzijdigheden berooven de kunst van hare werking, en brengen haar in minachting. Groot was de eerbied der Grieken voor de kunst, en hoog hun gedachte over haar machtigen invloed. De stad, waar een schilderij van Protogenes werd bewaard, kon Demetrius niet verwoesten, en met de levendigste kleuren weet de sage de kracht vooral der muziek te schilderen. De kunst was een opvoeding van den geest, want uit het zinnelijke lichaam sprak de gedachte, in den geest geboren. Ook in onze dagen komt bij velen de wensch op, om, niet zelden met laakbare geringschatting van den godsdienst, de kunst te verheerlijken en haar de leiding van ons zedelijk leven op te dragen. Maar om de maatschappij gezond te maken, moet eerst de kunst zelve gezond zijn. Zij is krank tot in het gebeente, waar zij in nevelbeelden rondtast of met sierlijke vormen den geest in slaap wiegt. Wie durft beweren, dat de kunst, aan wier voeten ons geslacht schijnt te knielen, meer versterkt dan ontzenuwt, meer vermant dan verwijft?

Digitized by Google

DE INRICHTING VAN HET HOOGER ONDERWIJS IN DUITSCHLAND EN DE ONTWORPENE NIEUWE REGELING VAN HET ONZE.

DOOR

PROF. J. TIDEMAN.

Terwijl, om hetgeen van de Regeering te wachten was en thans gegeven is, onder ons weder veel over nieuwe regeling van dit zoo hoogst belangrijk onderwijs wordt gedacht, willen die gedachten van zelf ook naar elders heen, om na te gaan en te vergelijken wat daar bestaat. En hierbij is het waarheen? nauwlijks eene vraag. Frankrijk zag na den Duitschen oorlog zelf met schrik zijn achterlijkheid ten opzichte van het onderwijs in, en, wilde het toen op eens tot verbetering aan het werk gaan, sedert heeft zijn ellendige politieke strijd daaraan hoofd en hart weêr onttrokken en, welke toepassing van de nu onlangs aangenomene vrijheid van hooger onderwijs zal gemaakt worden, moet nog blijken. In Engeland is het schoolwezen volkszaak, maar om den weinig wetenschappelijken zin der natie is het hierdoor, blijvende bij het overgeleverde, in een sleurgang vervallen, om welken Engelsche deskundigen, die elders hebben rondgezien, zelven ons allerminst begeerig maken om naar Engeland het oog te richten. [1])

[1]) Men zie b. v. MATTHEW ARNOLD, Formerly Foreign assistant Commissioner to the Scools enquiry commission, Schools and Universities on the continent 1868, en het daarvan in 1874 afzonderlijk door hem uitgegeven gedeelte: Higher Scools and Universities in Germany, waarvan ik voor mijne mededeeling veel gebruik heb gemaakt.

Digitized by Google

Oostenrijk vertoont in dit opzicht nog geheel het tegendeel van hetgeen de Parijsche Hoogleeraar Hippeau [1]) dus uitdrukte: „Tous les pays, dans les quels l'éducation publique est en progrès, sont essentiellement décentralisateurs", en dien ten gevolge zucht ook daar het onderwijs onder een overdaad van examens — soms in iedere maand één — waarom Laboulaye het „le pays à examen" heeft genoemd. Italië, dat in 1868 zijn onderwijs naar de eischen van den tegenwoordigen tijd voor zijn volk regelde, zou allezins de aandacht verdienen, [2]) maar het volk is een zoo geheel ander dan het onze. En — Duitschland is bij uitnemendheid het land van wetenschap en geleerdheid. Duitschlands Gymnasiën en Universiteiten hebben overal naam. Van zelf wenden wij dan naar Duitschland den blik, en wenschen wij, bij het denken over ons eigen hooger onderwijs, allereerst in bijzonderheden met dat van Duitschland kennis te maken of te vernieuwen. Althans zoo ging het mij; dan denken wij ligt dat het ook bij anderen wel zoo wezen zal; en hierom deel ik gaarne mede, wat ik bij onderzoek te weten kwam en voor mij zelf opmerkte. Het betreft Pruissen. Maar, reeds sedert Wilhelm von Humboldt daar (1810) de nieuwe regeling van zaken in het onderwijs begon, was Pruissen in dit opzicht het model voor geheel Duitschland. Na de invoering van zijne Schul-Verfassung van 1850 werd het dit meer en meer, en zoo wordt thans vooral het Pruissische onderwijs met geringe wijziging bijna overal gevolgd.

Vraagt gij in Duitschland naar het hooger onderwijs, dan hoort gij niets van de Universiteiten, of alleen in zoo ver, als een deel van de Duitsche hoogere scholen — de Gymnasiën — voor haar opleiden, voorbereiden. Men spreekt dáár van „die höhere Schulen und die Universitäten", en de eerste omvatten onze gymnasiën en middelbare scholen, de laatste wat wij tot hiertoe uitsluitend onze hoogescholen noemden.

---

[1]) L'Instruction publique en Italië 1875.

[2]) Men zie daarover het laatst aangehaalde werk.

Digitized by Google

De algemeene inrichting van het Hooger Onderwijs is deze. — Terwijl het Lager Onderwijs op zich zelf staat en niet gerekend wordt voor het hoogere op te leiden, heeft dit laatste zijne eigene Vorschule, waar in 2 klassen 2 jaren, doorgaans van het 8e tot het 10e, in elementair onderwijs, met het oog op het hoogere ingericht, worden doorgebracht. Tot haar staat zonder examen de toegang open, maar een examen moet van daar den verderen weg openen. Deze voert òf naar het Gymnasium òf naar de Real-Schule, waar, op beide, in 6 klassen een 9 jarig onderwijs is verordend, om van het Gymnasium naar de Universiteit, van de Real-Schule tot bijzondere vak-scholen, als de Gewerb-Schule, Bau-academie enz., of een maatschappelijk bedrijf te doen overgaan. Aan de Universiteit is de cursus voor de medische studiën op 4 en 5 jaar, voor de overige vakken op 3 jaar berekend, en zij heeft nog philologische en paedagogische Seminariën tot vorming van leeraars voor de verschillende hoogere scholen nevens zich, waaraan de kerk hare zoogenaamde geistliche of Prediger-Seminariën heeft toegevoegd.

Hierdoor heeft men willen zorgen, dat op den duur een aankomend geslacht optrede, hetwelk door een langdurig, wel aaneensluitend, ruim en degelijk onderwijs in elk opzicht goed ontwikkeld en gevormd en voor de belangrijkste werkzaamheden, betrekkingen en bedrijven in de maatschappij wel geoefend zijn kan. En hierop is dan ook de verdere regeling ingericht. Zij is deze.

Het gymnasium. Terwijl de volle cursus in elke der drie laagste klassen (6^a, 5^a, 4^a) één jaar, in elke der drie hoogste (3^a, 2^a, 1^a) 2 jaar omvat, en die klassen nog somtijds, òf om de talrijkheid der leerlingen, òf voor het niet klassieke onderwijs paralel-klassen (coetus) nevens zich hebben, bestaan er op kleinere plaatsen progymnasien, meest voor den driejarigen cursus der laagste klassen, maar soms ook met de derde der drie hoogste klassen, ja, bij enkele zelfs met de tweede van deze, en, waar niet tevens eene Real-Schule bestaat, vroeger meer, thans al minder en minder met paralelklassen voor het niet klassieke onderwijs.

Tot 1820 heerschte op deze scholen het vaksysteem naar hetwelk dezelfde onderwijzer voor zijn vak in verschil-

Digitized by Google

lende klassen optreedt; sedert het klassensysteen, naar hetwelk ieder onderwijzer voor meerderlei onderwijs aan zijne klasse is verbonden.

Naar het Lehrplan, dat van Regeeringswege den inhoud en duur van het onderwijs in 't algemeen, doch met vrijheid in bijzonderheden, heeft bepaald, waren vroeger wekelijks 32 werkuren, maar zijn sedert 1856 in de onderste klasse 28, verder 30 uren voorgeschreven. Hiertoe wordt het onderwijs des voormiddags in den zomer van 7—11, in den winter van 8—12, des namiddags van 2—4 uren gegeven met — even als in Frankrijk — één halven dag vrij.

Hoofdzaak in het onderwijs zijn de zoogenaamde humaniora, het Latijn en Grieksch, vooral het eerste, waarvoor 10 uur in iedere klasse (in de hoogste 8) zijn bestemd, terwijl het Grieksch eerst in de 4e begint en dan in elke klasse 6 uur voor zich heeft. Aan geschiedenis en aardrijkskunde worden 2 uren in de laagste klassen, verder 3 uren gegeven. Voorts omvat het onderwijs het Duitsch (2 en 3 uur), Fransch van de 5e klasse af (3 en 2 u), rekenkunde of mathesis (4 en 3 u), natuurwetenschap in de 2 hoogste klassen (1 en 2 u), schrijven in de 2 laagste (3 u), teekenen in de 3 laagste (2 u), godsdienst in alle klassen (3 en 2 u); waarbij, als buiten het gewone, nog Engelsch en Italiaansch en buiten de schooluren Hebreeuwsch, zang en gymnastiek kan gevoegd worden; terwijl aan het Duitsch meer uren, en waar geen Real-Schule bestaat en leerlingen het wenschen, aan de natuurwetenschap in meer klassen uren kunnen gegeven worden. Voor het Duitsch wordt in de laagste klassen op den docent in het Latijn gerekend.

Algemeene wetenschappelijke vorming is doel, richting op praktijk of professie is uitgesloten.

En dat het onderwijs aan zijn bedoeling voldoe, dit wordt zoo veel mogelijk door de ingestelde Prüfungen en de verordende examina verzekerd. Zij hebben bij de toelating, bij den overgang tot eene hoogere klasse, bij het ontslag plaats; en vooral dit laatste — de Abituriënten-Prüfung — is er met zorg op ingericht om de vrucht van het onderwijs te verzekeren. Het wordt afgenomen door den Rector, de leeraars der 1a (hoogste klasse), een vertegenwoordiger van het pro-

Digitized by Google

vinciaal School-bestuur en, waar deze bestaan, een van het Curatorium en het Kroon-patronaat. Het eischt de volle hoogte waarop de 1ª brengt, maar behandelt niet wat daar behandeld is. Het veronderstelt geenerlei examen-studie, maar dat het onderwijs zijn vrucht heeft gezet. Het omvat Latijn en Grieksch, Duitsch en Fransch, mathesis en natuurwetenschap, geschiedenis, geographie en godsdienst, voor de aanstaande studenten in de theologie ook Hebreeuwsch. Voor het schriftelijk onderzoek duurt het een geheele week. Dit beslist voor de toelating tot het mondeling onderzoek, en geldt overwegend voor den geheelen uitslag. Zoo kunnen ook Duitsch, Latijn en mathesis het gebrekkige in andere vakken vergoeden. Is de candidaat alleen doorgelaten omdat de Voorzitter zijn overwegende stem niet tot afwijzing heeft willen doen gelden, dan moet zijn werk naar de Wetenschappelijke Commissie van het district ter beoordeeling gaan. De afgewezene heeft een half jaar uitstel — de Universiteits- even als de schoolcursus is halfjarig — en kan intusschen, zonder nog ingeschreven te worden, de lezingen in de philosophische faculteit (voor letteren, wijsbegeerte, mathesis en natuurwetenschap) bijwonen; maar zijn studie-tijd rekent eerst van zijne toelating af. Terwijl deze alleen den toegang tot de Universiteit ontsluit, bestaat de Abituriënten-Prüfung ook voor hen die door privaat onderwijs zijn opgeleid. Met dezen heeft toegevenheid plaats, maar niet als zij het gymnasium met privaat onderwijs hebben verwisseld. En het ontijdig verlaten van het eene of het andere baat tot niets, want hun voorbereidende cursus moet altijd den vollen tijd hebben geduurd. Aan de toegelatenen wordt aan 't einde van den school-cursus — het examen heeft 6 weken te voren plaats — in de Aula der school met plechtigheid hun diploma uitgereikt, waarop nevens het voldoende, goed, of uitstekend, ook hun gedrag en vlijt gedurende den ganschen cursus staan aangeteekend. Op dit diploma is zelfs verkorting van militairen dienst tot 1 jaar voor vrijwilligers — die zich zelven kleeden en wapenen — te verkrijgen. En op het examen, dat den overgang uit de 2ª tot de 1ª (hoogste klasse) geeft, is een diploma te erlangen, dat voor ondergeschikte betrekkingen voldoet.

Zoo ernstig is het in Duitschland gemeend met de voor-

Digitized by Google

bereidende wetenschappelijke vorming van hen, die aan de Universiteit in de wetenschap zullen geoefend worden, om haar daarna zelfstandig te beoefenen.

Buitendien wordt dit niet weinig bevorderd door even ernstige zorg om de deugdelijkheid van het leeraars-personeel aan de hoogere scholen te verzekeren. Weder is het Wilh. v. Humbolt geweest, die met het algemeen Lehrplan en het Maturitäts-examen ook de Prüfung der Candidaten des höheren Schulambts deed invoeren; en sedert 1831 heeft hieromtrent het volgende plaats.

Het doctoraat aan de Universiteit verkregen verleent nog de facultas docendi aan de hoogere scholen niet. Daartoe is een bijzonder examen en een proefjaar aan een Gymnasium of Realschule noodig. Voor het eerste zendt de candidaat bij eene der Wetenschappelijke Commissien zijn schooldiploma, het bewijs van 3-jarige universiteits-studie, en een curriculum vitae (levens-schets) in, in het Latijn voor het leeraarschap aan de gymnasien. Dit laatste moet doen blijken, welk gebruik hij van zijne universiteits-jaren maakte, ook ten einde „seine Religions-wissenschaftlichen kenntnisse zu erweitern und tiefer zu begründen". De stof van het onderzoek is in 4 hoofdvakken verdeeld, 1. de Talen: Duitsch, Latijn, Grieksch. 2. Mathematische en Natuur-wetenschap. 3. Geschiedenis en Aardrijkskunde. 4. Godsdienst en Hebreeuwsch. Het laatste bepaalt zich tot mondeling onderzoek, ten zij men onderwijs wil geven in den godsdienst en nog geen theol. examen heeft doorgestaan. Zwakheid in dit vak wordt in het diploma uitdrukkelijk aangeteekend, en de Provinciale besturen hebben in last, dezulken niet vóór een herhaald examen tot onderwijzer in den godsdienst aan te stellen. — De onbepaalde (unbedingte) facultas docendi vordert het hoogste in het hoofdvak en het voldoende in de overige; de bepaalde (bedingte) getuigt van geschiktheid voor de 2e klasse op de scholen in het hoofdvak, en voor de lagere klassen in de bijvakken. Voor de Real-Schule valt het Grieksch weg en wordt in de niet klassieke vakken meer gevorderd. — Melden zij die dit examen hebben doorgestaan zich voor plaatsing aan eene school of opklimming (pro loco et ascensione) aan, dan moet de houder van het „bedingte" diploma een

Digitized by Google

herhaald examen ondergaan, en evenzoo de houder van het „unbedingte", als hij voor een ander hoofdvak wil optreden. — Buitenlandsche onderwijzers in de talen moeten in deze voldoen, en zoo veel van het Latijn, de geschiedenis en aardrijkskunde en philosophie verstaan, als voor de midden-klassen (4^a, 3^a) van een Gymnasium wordt gevorderd. Doctoren zijn vrij van het schriftelijk onderzoek. Maar zoo men dit noodig acht, kan men hen verzoeken er zich aan te onderwerpen, en, weigeren of slagen zij niet, hen bij eene benoeming voorbijgaan.

Op het examen volgt het proefjaar (Probejahr) uitsluitend aan een Gymnasium of Real Schule, en zonder traktement, ten zij men eene ledige plaats vervult; doch de school moet den Probe-candidaat niet tot hare verligting, maar tot zijne opleiding opnemen, en hem dan ook in al de klassen, voor welke hij het radikaal heeft, laten werken. Het bezoeken van een Normaal-seminarie, rekent voor het Probejahr op een der scholen.

Zulke Seminarien zijn aan de Universiteiten verbonden, elk voor hoogstens 12 studenten, die op de philologische Seminarien, na minstens één jaar studie, zich 2 jaar, niet door lessen maar door oefening onder leiding, in de grondige kennis der klassieke oudheid — die Alterthums-Wissenschaft — hebben intewerken. Zij hebben twee professoren, een voor de Latijnsche oudheid, een voor de Grieksche; en dat te Berlijn sedert 1812 mannen als Böckh, Buttmann, Bernhardy, Lachmann, Haupt deze plaatsen vervulden, toont, hoe hoog zij staan aangeschreven. Elders bestaan ook Seminarien voor de mathematische of de natuur-wetenschappen, en te Bonn een voor de historie, met v. Sybell aan 't hoofd. Berlijn zendt zelfs voor het onderwijs in de Fransche taal en letterkunde jonge Duitschers voor 1 jaar naar Frankrijk uit. Buitendien zijn er aan de meeste Universiteiten paedagogische Seminarien, die ook na het examen pro facultate docendi voor 2 of 3 jaren worden bezocht. Dat te Berlijn verschaft zijn Seminaristen aan de verschillende gymnasien 6 uren praktisch werk, bij de leeraars-conferentien van die scholen zijn zij tegenwoordig, en zij leven met één van hen. Want, terwijl de leeraars aan groote scholen meestal te veel bemoeiing hebben om zich met hunne oplei-

Digitized by Google

ding te belasten, meent men bevonden te hebben, dat het leven van een Seminarist met een leeraar en het nemen van proeven onder zijn oog het beste is. En dewijl de Seminarien niet genoeg in de behoeften aan leeraars voorzien, wil men thans uitstekende leeraars voor belooning met een drietal candidaten belasten en deze met een stipendium te gemoet komen. De Seminarien zijn meestal fundaties of van de kroon, of van genootschappen of van particulieren.

De alzoo opgeleide leeraars zijn Ordentliche (ordinarii, gewone) of Oberlehrer. De laatsten heeten zoo, omdat zij aan de hoogste klassen (1ª et 2ª) geplaatst zijn, of de naam is een titel tot vereering van hunne goede diensten in lagere klassen. In den regel zijn er 3 Oberlehrer op 7 Ordinarii. Aan 't hoofd van elke school staat een Rector of Director die 't geheel bestuurt, al de klassen dikwijls bezoekt en onderwijs geeft in de 1ª klasse. Hij heeft den rang van Professor ordinarius, de leeraars hebben dien van Assissent-professor. Iedere klasse heeft haren klasse-leeraar, onderscheiden van de overigen, die ook in haar onderwijs geven.

Wat het godsdienstig karakter der scholen betreft, moeten alle publieke scholen of Protestantsch of Katholiek, of gemengd (Simultan-Anstalten, zooals vele der Real-Schulen) zijn. Ook de laatste behouden altijd het fundamenteel Christelijk karakter. De fundatie beslist doorgaans tot welke soort zij behooren. Een der klassen-leeraars is dan met het onderwijs in den daar heerschenden godsdienst belast. Een ander, vaak een predikant of geestelijke door een consistorie of Bisschop aangewezen en bezoldigd, wordt aangesteld voor de dissentiëerende minderheid; maar is deze te klein, dan moeten de ouders voor het onderwijs in den godsdienst zorgen. Toegang is er gelijkelijk tot elke school voor leerlingen van iedere belijdenis, ook de Israelitische. En niet zelden gebeurt het, dat de meerderheid van eene andere belijdenis is, dan voor welke de school naar de fundatie werd gesticht. Kleurloos godsdienstig onderwijs is uitgesloten: der Religions-Unterricht darf durchaus nicht in einen allgemeinen Religions-Unterricht hinübergespielt werden. Alle Protestanten zijn onder den éénen naam Evangelischen begrepen, en Luthers Catechismus is voor allen het leerboek. Het Christelijk karakter

Digitized by Google

der school sluit Joodsche onderwijzers en evenzoo niet-Christelijk godsdienstigen, als de Lichtvrienden enz. uit.

Deze inrichting van het onderwijs is het werk van den Staat, van welken het leerplan is uitgegaan, die het onderwijs in de openbare scholen doet geven, op de bizondere, voor wier oprichting volle vrijheid bestaat, [1]) toeziet, en zorgt, dat nergens andere dan door hem gekeurde leeraars optreden, en dat de leerlingen, waar ook opgeleid, aan de eischen van het algemeene leerplan voldoen. Er bestaan dan ook (buiten de kerkelijke scholen) enkele vrije, privaat- meest kostscholen, maar de Pruis houdt er niet van. Voor dit alles staat ook dit onderwijs onder het opperbestuur van het Ministerie van geestelijke, onderwijs- en geneeskundige aangelegenheden. Maar terwijl in Frankrijk en Oostenrijk door het hooge Regeeringsbestuur alles tot in kleine bijzonderheden wordt beschikt en beheerd, is in Duitschland veel van de uitvoering aan provinciale en locale schoolbesturen overgelaten. De Minister met zijn Secretaris en acht technische Raden vormen het centraal gezag. Daaronder staat in elke provincie een Provinciaal School-collegie, in elk district eene Deputation für Cultur und öffentl. Unterricht, beide bestaande uit den Provincialen President (onzen Commissaris des Konings), zijn vicepresident, een Protestantsch, een Roomsch-Katholiek lid en een Schoolman, het eerste meest voor de lagere, de laatste voor de hoogere scholen, en zeven wissenschaftlichen Prüfungs-commissionen, elke van zeven leden, voor het onderzoek en de opleiding van leeraars. De municipale of lokale administratie, Stadts-Schulrath of Curatorium, heeft zich alleen in te laten met de externa, het uitwendige, schoollokalen, geldmiddelen, vrijstelling van schoolgeld enz. Zij bestaan doorgaans uit een lid van den Magistraat, twee leden van den Raad en den Rector of Director. De interna, het onderwijs, staan onder den Rector of Director, die verantwoordelijk is aan het Provinciaal collegie. De meeste scholen worden onderhouden of ondersteund door den Staat en zijn daarvoor rekenplichtig, en van meer dan de helft heeft de Regeering

[1] Voor de burgerlijke gemeenten op voorwaarde, dat zij niets aan hare armen-scholen onttrekken en het leerplan volgen.

Digitized by Google

het patronaat, terwijl in 't geheel slechts 12 Pruissische hoogere scholen private of kerkelijke patronen hebben.

Wat de kosten betreft, vorderden de hoogere scholen in 1864 thl^{r} 2,580,684, waarvan door schoolgelden een kleine helft, door den Staat een groot vijfde, door de schoolfondsen een klein zevende, door begiftiging thl^{r} 75,637 werd toegebracht. De hoogere scholen zijn vele en worden druk bezocht. Reeds in 1863 telde Pruissen er 225, en in 1865 74,162 leerlingen; in 't eerstgenoemde jaar Berlijn alleen — toen misschien met de dubbele bevolking van Amsterdam — 6874 leerlingen.

De twecde soort van Höhere Schulen bestaat uit de Real-Schulen, die de plaats innemen van onze middelbare scholen. Maar, terwijl het ons uitsluitend te doen is om hetgeen wij ons hooger onderwijs noemen, vermeld ik, eer wij tot de Universiteiten overgaan, van die Real-Schulen slechts het volgende. Zij dagteekenen in Duitschland van veel vroeger dan onze Middelbare Scholen, en zijn grootendeels eene voortzetting van hetgeen de Aufklärer der vorige eeuw bedoelden, zoodat de naam te Halle reeds in 1738, te Berlijn in 1747 voorkwam. Maar in 1822 vatte de Pruissische Regeering dit deel van het onderwijs aan, en ook dat kreeg in 1859 zijn tegenwoordige inrichting. Hier is het doel vooral kennis, nog niet professie, maar die kennis welke noodig is voor beroepen, waarvoor geen Universiteits-onderwijs wordt vereischt. Zij zijn drieërlei: R. S. der 1^{e} klasse, R. S. der 2^{e} klasse, en Höhere Bürger-Schulen. Op die der 1^{e} klasse is de cursus van 9 jaar; het Latijn verplicht en hoofdzaak in de 3 onderste klassen, in de 1^{a} nog 3 uren; in de 2 hoogste klassen de mathem. en natuur-wetenschap hoofdzaak; Engelsch en Fransch verplicht; godsdienst als op het gymnasium; teekenen 3 uur in 1^{a}, in de overige klassen 2 uur. R. S. 2^{e} klasse: zesjarige cursus; Latijn niet verplicht; verscheidenheid naar lokale toestanden. H. Bürger-Schule, gedeeltelijke cursus, enkele met 5 klassen; zij zijn het progymnasium der Real-Schulen. De beste hebben dan ook het Latijn der onderste klassen van de R. S. 1^{e} klasse. Maar zij zijn niet vele; te Berlijn eene enkele op 4 Koninklijke en 4 Stedelijke Gymn., elk met eene Real-Schule, en 4 afzonderlijke Real-Schulen. Zulk een vereeniging van

Digitized by Google

Gymnasium en Real-Schule heeft op grond van niet gunstige ondervinding al minder en minder plaats.

En nu:

De Universiteiten. Haar doel is, bij voortgezette hoogere vorming, de kennis, die op de hoogere school verkregen is, te ontwikkelen tot wetenschap, en deze tevens te richten op het beroep, waarin zij moet worden uitgeoefend. Zoodat, omgekeerd als in Engeland, wetenschap het eerste, professie het tweede doel is.

Pruissen bezit zes volle Universiteiten van 4 faculteiten, die van de theologie, het recht, de medicijnen en de philosophie (letteren en wijsbegeerte, mathematische en natuur-wetenschappen), en twee niet volle voor theologie en philosophie alleen (Münster en Braunsberg); tevens staat de studie aan alle andere Duitsche Universiteiten vrij. Maar, kan het getal studeerenden natuurlijk niet evenredig zijn aan dat der leerlingen van de Hoogere Scholen, omdat tot deze ook de Real-Schulen behooren, die niet voor de Universiteit opleiden, het is ook buitendien niet zoo bijzonder groot; veel grooter dan in Engeland (1 student op 5800 inwoners), maar nagenoeg gelijk met het onze, (1 student op 2500 inwoners).

De Universiteit is Staats-inrichting, en de betrekking tusschen het Ministerie en haar is nauwer dan bij de Hoogere Scholen; want de Minister heeft aan de Universiteit zijn Curator, die toeziet, dat alles ga naar de wet. Maar overigens is toch het eigen Universiteits-bestuur, dat van den Senaat, praktisch het werkelijke. Deze bestaat uit den Rector of Prorector, waar de Minister Rector is, de afgetreden Rector en een ordinair Professor van elke faculteit. Meest wordt die Senaat voor 1 jaar gekozen door al de gewone hoogleeraren; maar hier en daar zijn deze allen leden van den Senaat. De Rector heeft een Assessor voor de zaken van tucht en die waarin personen buiten de Universiteit betrokken zijn. Voor het bestuur vormen alleen de gewone hoogleeraren de faculteit, die jaarlijks haar deken kiest, toezicht houdt op het collegie-bezoek der studenten, en hen bij verzuim voor zich roept. Het collegiegeld wordt ontvangen door een Quaestor, die, na aftrek van hetgeen aan hem als salaris en aan de kas der Universiteit toekomt,

Digitized by Google

het uitdeelt aan de docenten. Maar voor het onderwijs omvat de faculteit met de gewone ook de buitengewone hoogleeraars en de privaatdocenten. De deken krijgt van elk opgave waarover hij, naar vrije verkiezing in zijn vak, zal lezen — want lezingen zijn het die gehouden worden. Door onderling overleg wordt het zoo geschikt, dat elk deel van het geheele vak in ieder Semester het zijne krijge. De deken vaardigt de Series uit.

Elk professor moet Doctor zijn, wordt voor een bepaald vak aangesteld, en moet minstens twee vrije (kostelooze) lezingen 's weeks houden. Voor meerdere kan hij collegiegeld nemen. De Regeering kan ook aan eene geheel bezette faculteit iemand aanstellen. De traktementen der gewone hoogleeraren bedragen *f* 4 à 5000, waarbij de examengelden en die voor onverplichte lessen komen. Aan enkele Universiteiten, b. v. te Heidelberg, is het traktement van sommige professoren veel hooger. De buitengewone hebben niet altijd vast salaris maar collegiegeld. De privaatdocenten treden op als assistent-hoogleeraars, wier lessen voor de examina gelden. Zij geven ze in de Universiteits-lokalen op uren waarop deze vrij zijn; buitendien houden zij privatissima. Zij moeten gehabiliteerd worden op proeven voor twee leden der faculteit, en worden door en bij haar aangesteld zonder salaris, maar zij kunnen collegiegelden heffen, die echter niet minder mogen zijn dan die der professoren. Zij zijn vrij in hunne lezingen, zelfs om een onderwerp te kiezen, waarover reeds een hoogleeraar leest. De onderlinge verhouding tusschen dezen en hen is meestal zeer goed. Doorgaans zijn zij even talrijk als de gewone hoogleeraren, te Berlijn b. v. bij 28 ordinaire en 33 extraord. 29 privaatdocenten.

De Studie aan de Universiteit duurt, zoo als wij reeds boven zeiden, gewoonlijk 3 jaren, voor de medicijnen 1 of 2 meer, en veelal worden in dien tijd twee, soms drie Universiteiten bezocht. Op vertoon van het School-diploma wordt de student ingeschreven, en hij onderteekent daarbij de gelofte van onderwerping aan de wetten en regelen der Universiteit. Op overtreding staat berisping van den Rector, boete, gevangenis voor een maand in den Universiteitskerker, verwijdering, uitsluiting van de Universiteit, door den Rector op te leggen. De collegiegelden bedragen van *f* 10

Digitized by Google

tot *f* 13 voor een halfjarigen cursus in één vak. Ook wordt door zulken, die een gesalarieerd beroep beöogen, gestudeerd op crediet, dat voldaan wordt uit het latere salaris. Er zijn studiebeurzen, en ook schoolbeurzen kunnen bij de studie behouden blijven. Testimonia van de gehoorde lessen zijn voor de graden en voor de Staats-prüfung noodig. De eenige Universiteits-examens zijn, dat voor het Licentiaat in de Theologie en Philosophie, (gelijk aan het Engelsche Mastership), maar dat niet veel wordt gezocht, en dat voor het Doctoraat. Dit vordert buiten de testimonia mondelinge Prüfung en eene Dissertatie, in het Latijn of Duitsch, die dikwijls wordt uitgegeven. Voor het ambt dat men verlangt moet dan nog eene Staatsprüfung worden ondergaan. Hiervoor wordt het school- en het universiteits-getuigschrift ingediend, welk laatste, behalve de gehoorde lezingen, ook inhoudt, waardoor het studie-leven zich heeft gekenmerkt, en het onderzoek heeft drie of vier dagen bij schriftelijk werk, daarna 6 of 8 uren bij mondeling onderhoud plaats.

Om de inrichting van het Hooger Onderwijs in Duitschland te kennen of ons te herinneren, zal het medegedeelde voldoende zijn. En hierom is het ons te doen. Want met inrichting van ons Hooger Onderwijs houden wij ons thans bezig. En is het voornaamste, ja, dat waarop alles aankomt, zeker nog iets anders, dit, hoe er op die dus ingerichte scholen en universiteiten in Duitschland wordt geleerd, dit hangt van individueele methode, takt en vlijt en gaven af en is dus voor geene algemeene beschrijving vatbaar. Alleen zagen wij, dat het aan ernstige zorg voor een degelijke opleiding en voorbereidende oefening van leerlingen en leeraars niet ontbreekt.

En wat is het dan nu, dat van het in Duitschland bestaande, met het oog op ons Hooger Onderwijs, het meest onze aandacht verdient? Laat ons, om dit op te merken met die vraag het medegedeelde van den beginne af doorloopen.

In de eerste plaats zou dan de Duitsche bijéenvoeging van Gymnasien en Real-Schulen in één der drie deelen van

Digitized by Google

het geheele onderwijs ons eene belangrijke aanleiding kunnen geven, om over onze algemeene indeeling van het onderwijs te spreken. Daarbij zouden wij niet uit het oog moeten verliezen, dat het Latijn, in weerwil van veel tegenspraak, ook op de Real-Schulen gehandhaafd, een grond van overeenkomst of band van eenheid geeft, die bij ons niet bestaat. En voorts zou ons, denk ik, bij de vergelijking blijken, dat de Duitsche en de Nederlandsche indeeling beide haar voor en tegen hebben. Doch buitendien is bij ons die algemeene indeeling op 't oogenblik nog niet weer aan de orde, maar de nieuwe regeling van datgeen wat door haar als Hooger Onderwijs is zaamgevoegd.

Dat vangt, in Duitschland, zoo als wij zagen met de Vorschule (boven blz. 117) aan. Dit heeft zijn grond in eene andere inrichting van het lager onderwijs, alleen voor de lagere klassen bestemd, en brengt dan ook alle kinderen, die meer dan zij behoeven, reeds op hun 8e jaar op de Vorschule. Bij ons bestaat voor haar geen reden, allerminst zoo lang het meer uitgebreid lager onderwijs — hetzij met of zonder dezen naam — onze kinderen tot hun 12e jaar bezig houdt [1]). Want, onderscheiden hiervan, aan een onderwijs te denken, dat op dien leeftijd meer bepaald voor het hoogere, het gymnasiaal onderwijs zou voorbereiden, heeft geen grond. Waarin zou het bestaan?

Het admissie-examen, dat uit de Vorschule den toegang geeft tot het Gymnasium, bestaat ook bij ons en is ook bij de nieuwe conceptwet weer voorgeschreven en geregeld, Art. 9. Maar de ernst, dien de Duitsche geest in zijn Schulverfassung, en dus waarschijnlijk ook in zijn schoolbesturen, met alle Prüfung maakt, dringt ons hier, voor dit examen bij ons, wel tot eene ernstige vraag. Alles wat ik er van weet, uit eigene admissie voor meer dan een halve eeuw, uit kennisneming als Curator van een goed, aanzienlijk Gymnasium tot voor nog geen 20 jaren, en uit hetgeen ik er sedert van vernam en uit proeven zag, schijnt mij van te weinig ernst te getuigen. En toch heeft reeds, ja, vooral dit examen uit zijn aard eene gewichtige beteekenis. Het moest voor twee-

[1]) Te Groningen, waar zulk een eigenlijk progymnasium heeft bestaan, is het eene school van m. u. lager onderwijs geworden.

Digitized by Google

derlei bedoeling dienen; vooreerst om toe te zien, dat de aankomelingen met genoeg voorbereidende kennis zijn toegerust, maar tevens om, zooveel het mogelijk is, te doen uitkomen of zij voor eigenlijke studie geschikt zijn, of niet. Dat kunnen de ouders dikwijls op dien leeftijd hunner jongens even moeilijk als dezen zelven beoordeelen. Hiervoor kunnen zij dan in dit examen op den rechten tijd, door een verstandig onderzoek van deskundigen, een hoogst wenschelijke hulp erlangen. En deze kan veel voorkomen van de betreurenswaardige gevolgen, die maar al te dikwijls voor de belanghebbenden — ouders en kinderen beiden — voor het hooger onderwijs en de maatschappij er aan verbonden zijn, wanneer zonder aanleg of geschiktheid voor studie deze als levensbestemming gekozen wordt. De in de wet, Art. 9, opgenoemde vakken kunnen voor het onderzoek voldoende zijn. Doch misschien zal men er meer in moeten eischen dan tot hiertoe doorgaans plaats had. Of zou welligt de geschiktheid of ongeschiktheid voor studie nog beter na een jaar van Gymnasiaal onderwijs kunnen blijken? Dan zou het eerste overgangsexamen daarop aangelegd en de admissie slechts aanneming voor een proefjaar kunnen worden.

Wat de Gymnasien zelve betreft, doen zich vele zaken voor, bij welke wij slechts in 't voorbijgaan, andere bij welke wij meer opzettelijk hebben stil te staan. De langdurige Cursus van 9 jaren staat natuurlijk in verband met de mindere voorbereiding (van 2 jaren) op de Vorschule en den jeugdigen leeftijd (het 10e jaar) waarop de leerlingen tot het Gymnasium komen. Bij ons zal om de meerdere voorbereiding door het lager onderwijs, en om den beteren aanvangstijd, het 12e jaar, de zesjarige Cursus beter zijn; ten zij de ervaring leere, dat het overbrengen van de akademische literarische propaedeusis naar de Gymnasien, bij ernstige behartiging hiervan, in verband met de toevoeging van meerdere vakken bij het onderwijs, 7 jaren vordert.

Deze overbrenging der akademische propaedeusis, die in het gewijzigd wets-ontwerp is aangenomen en bij de toelichting uitgesproken, is, meen ik, op grond van langdurige ervaring reeds algemeen zóó zeer goedgekeurd, dat wij er niet meer over behoeven te spreken. Ook is het goed, dat aan geene overbrenging van de natuur-wetenschappelijke pro-

Digitized by Google

paedeusis is gedacht. Is deze voor de aanstaande beoefenaars dier wetenschappen zelve natuurlijk meer dan propaedeusis, ook voor de aanstaande geneeskundigen is zij dit. De natuurwetenschap maakt voor het grootste deel den grondslag hunner wetenschap uit. Zie mijn: *Latijn en Grieksch.* Letteroef. 1874. Maar voor hen zou het in aanmerking kunnen komen, in art 10 der wet te bepalen, dat zij het diploma van ontslag na het einde van het 5e jaar kunnen erlangen. Doch vooral zal die ernstige behartiging van het overbrengen der literarische propaedeusis, van welke ik gewaagde, van de besturen der Gymnasien ernstig te verlangen zijn. Voor die propaedeusis was de literarische opleiding aan onze Hoogescholen, hoe goed ook voor de literatoren ex professo, de rechte niet. Richten de Gymnasien voor hunne aanstaande hoogste klasse zich naar haar, dan zal er weinig gewonnen zijn.

Het eind-examen vooral kan dit voorkomen door op iets meer en iets beters te zijn aangelegd; iets meer en beters ook dan het tegenwoordig propaedeutisch examen aan de Hoogeschool, hetwelk het moet vervangen. In Duitschland is dit zoo. En de Abiturienten-Prüfung, welke daar plaats heeft, verdient voor ons alle aandacht. Ligt de groote kracht der geheele wetenschappelijke vorming en opleiding in Duitschland bovenal in de gymnasien, de krachtige uitwerking van hunne opleiding en vorming wordt niet het minst door dat eind-examen bevorderd en zoo veel mogelijk verzekerd. En weder, zoo ver mijne kennis en ervaring reikt, was het daarmede tot hiertoe bij ons over het geheel niet zoo gesteld. Goed is het daarom, dat art 10 der Conc. wet hier een schriftelijk en mondeling examen voorschrijft, afgenomen ten overstaan van een of meer personen, door den Minister aan te wijzen na het gemeentebestuur gehoord te hebben, terwijl de inspecteur, voor wien de school-examens en vooral dit laatste een uitnemend middel kunnen zijn om over het onderwijs aan een Gymnasium recht te oordeelen, er jure suo bij tegenwoordig zal kunnen zijn. Maar twee zaken zijn van hen, die het eind-examen inrichten en regelen zullen, bovenal te verlangen: dat er even als in Pruissen veel langer tijd dan tot hiertoe bij ons voor genomen worde, en dat het onderzoek zóó worde in het werk gesteld, dat geene africhting door examen-studie van waarde wezen kan.

Digitized by Google

Heeft Duitschland, naar het schijnt op grond van ervaring bij het onderwijs, het klassensysteem in de plaats van het vaksysteem gesteld en reeds meer dan eene halve eeuw behouden, het schijnt dat hiervoor alle reden bestaat, die ook ten onzent op vele groote gymnasiën is erkend. Maar overigens heb ik deze zaak aan het oordeel van meer ervarenen over te laten. Het spreekt van zelf, dat het op de meeste der bijvakken niet van toepassing is.

Het leerplan, dat den omvang van het onderwijs en de verdeeling over de verschillende jaren van den cursus moet regelen, zal naar de wet (art. 7) even als in Duitschland door de Regeering gegeven worden. Het is noodig voor de eenparigheid, die in verband met de eenparige vereischten voor de toelating tot het Gymnasium en tot de Universiteiten gevorderd wordt. En ook, als men denkt aan de gesubsidieerde gymnasiën, aan die in kleinere plaatsen, ja, aan den feitelijken staat van zaken in niet weinige der grootere gemeenten, valt de noodzakelijkheid in 't oog.

De uren van onderwijs zijn in Duitschland meerdere dan tot hiertoe meestal bij ons. Zonder bezwaar kan ook op onze Gymnasiën de tweede vrije middag (die van Zaterdag) voor onderwijs worden gebezigd, en daardoor een paar uur gewonnen worden, dat bij de vermeerdering der vakken wel noodig wezen zal. [1]) Maar hebben in Duitschland de laagste klassen — misschien om den jeugdigen leeftijd waarop de leerlingen er komen — een paar uur minder les dan de hoogste, bij ons zou dit omgekeerd kunnen en althans voor de hoogste propaedeutische klasse moeten worden. Zie mijn *Lat. en Gr.*

Bij de vakken van het Duitsche onderwijs is weder kennelijk de jeugdige leeftijd der leerlingen in aanmerking genomen. Bij ons moet het schrijven en teekenen en de zang en kan ook de gymnastiek aan het privaat onderwijs worden overgelaten [2]), doch met den wensch, dat

[1]) Te Groningen is de schooltijd van 9—12 en 3—6 of 7 uren, maar met twee vrije middagen.

[2]) Alleen daarin dat de gymnastiek ook bij de Hoogere Burgerschool is opgenomen, kan ik de reden zien, waarom de conceptwet art. 5. p. haar facultatief ook voor de gymnasiën opneemt. Maar de laatsten behooren bij ons tot eene andere klasse van scholen.

Digitized by Google

ouders en voogden hieromtrent niet onverschillig zijn. Bekend is het meestal slechte schrift der geleerden, dat hun reeds op het gymnasium eigen wordt. En is in den tijd, die daar wordt doorgebracht, de lichaamsoefening en sterking door gymnastiek om de inspanning van het hoofd dubbel behoefte, over het nut van het teekenen en den zang heb ik hier niet uit te weiden. Het Hebreeuwsch zal wel meest alleen aan de gymnasiën van 6-jarigen cursus onderwezen worden; daarin kan het facultatieve der wet (art. 5) een goeden grond hebben. Omdat het eene uitzondering maakt op het niet professioneele van het gymnasiaal onderwijs, zou het, naar de Duitsche inrichting, het best buiten de gewone schooluren gebragt worden. Voor het onderwijs in den godsdienst is het te betreuren, dat de staat van zaken onder ons thans allerminst raadzaam maakt, het (op eene betere wijze dan dit veelal in Duitschland het geval is) te doen plaats grijpen. Maar zou toch niet de moraal, althans in de hoogere klassen, eene plaats kunnen en moeten vinden? En wat de vakken aangaat die de wet (art. 5,) vaststelt, verdient het zeker goedkeuring, dat ook de oefening in goede voordracht (uiterlijke welsprekendheid) is opgenomen. Maar of er afdoende reden voor is om aan de drie algemeene vakken van wis- en natuurkundige wetenschap (wiskunde, natuurkunde, scheikunde) ook nog één speciaal vak — natuurlijke geschiedenis — toe te voegen, zou ik, ook met het oog op het reeds veel omvattende van het onderwijs, zeer betwijfelen. Zijn er uren voor, dan zou ik in de hoogere klassen veel liever de elementaire aesthetiek in de plaats zien komen.

De aanteekening omtrent het school-gedrag in het diploma van ontslag heeft iets dat zich in zedelijken zin zeer aanbeveelt. Maar bij onze verdere universiteits-examens is er niets mede uit te richten. Zoo mist het in dit opzicht zijn doel, en de betrekking tusschen professoren en studenten kan meestal aan de Universiteiten niet personeel genoeg zijn, om die aanteekening voor toezicht en leiding waarde te doen hebben.

De gymnasiën met gedeeltelijken cursus zijn natuurlijk wat Duitschland in zijn progymnasiën heeft, maar zonder nu weder, als in de eerste wet van den heer Heems-

Digitized by Google

kerk, den Duitschen, min gepasten naam te dragen. Of het evenwel goed gezien is, op deze minstens 4 van de 6 klassen te vorderen? Zeker kan dit heel wat meer bezwaar voor de gemeentebesturen van kleinere plaatsen opleveren, of heel wat meer staats-subsidie noodig maken, dan wanneer 3 klassen konden volstaan. En mij komt het behoud der gymnasiën in zulke plaatsen voor de huisselijke opvoeding, van het 12e tot het 15e jaar vooral, en voor de lokale waardeering en bevordering van hoogere beschaving lang niet onverschillig voor. In Duitschland laat men, zooals wij zagen, zelfs van den 9-jarigen cursus dien der 3 eerste jaren op de progymnasiën toe.

Het bestuur en toezicht op deze is in Duitschland met zijn Staats-, Provinciaal-, Districts- en lokaal-bestuur meer zamengesteld dan bij ons. De andere staatsinrichting en de grootere omvang van den Staat brengt dit zoo mede. Voor ons kan het alleen de dikwijls gedane vraag weer doen opkomen, of een afzonderlijk Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen wenschelijk wezen zou. Daarbij zou ook de Duitsche Rijks-school-raad, dien de Minister nevens zich heeft, in aanmerking kunnen komen. Maar deze zaken, thans niet aan de orde, hebben ons hier niet bezig te houden. Het voor onze gymnasiën ook bij de conceptwet ingerichte en geregelde bestuur en toezicht komt mij voldoende voor. Alleen doet de Duitsche onderscheiding van externe en interne zaken, met opdracht van de laatste aan den Rector, ons vragen, of van hem geheel kan gezwegen worden in Titel II, Hoofdst. I. § 4? Moet de Rector niet zitting hebben in het Collegie van Curatoren? Ja, moest hem niet in overleg met dezen het bestuur van het onderwijs en het toezicht daarop zijn toevertrouwd? Hij is bij een wel ingericht Gymnasium de man op wien het aankomt, die de levende eenheid en de wakkere zamenwerking behouden moet. Buiten hem om moeten Curatoren geene maatregelen verordenen, geen veranderingen invoeren, geen mededeelingen aan den Inspecteur doen die het onderwijs betreffen. Wat de Inspecteuren aangaat, zij zijn thans om de vermeerderde betrekking van den Staat op de Gymnasien noodig, en terwijl zulk eene inspectie nu sedert jaren bij het lager en middelbaar onderwijs in werking is, zal zij ook bij het Gymnasiaal-onderwijs

Digitized by Google

meer kunnen beteekenen dan vroeger, toen men haar, ondanks de wettelijke verordening, om haren geringen dienst deed vervallen.

Ten laatste schijnt mij nog ééne zorg, die in Duitschland ten opzichte der Gymnasiën en Real-Schulen plaats heeft, onze aandacht te vorderen, die namelijk, welke, door de Prüfung der Candidaten des höhern Schulambts aan deze scholen een goed leeraarspersoneel zoekt te verzekeren. Bij de gewijzigde conceptwet is hiertoe zeer terecht, Art. 105, in het tweede examen voor het Doctoraat in de klassieke letterkunde ook de paedagogiek opgenomen. Maar kan, ook hierom, het nadere examen der Duitsche candidaten wegblijven, zou hun Probejahr, een oefeningsjaar op een der gymnasiën, niet ernstige aanbeveling verdienen? Ik waag geen bepaald oordeel, omdat de meer oorspronkelijke, naar eigene individualiteit gevormde wijze van doceeren boven die, welke men van anderen afziet of van hen leert, zoo groote waarde hebben, maar ook eene verkeerd gevormde of niet in wezenlijke individualiteit gegronde wezen kan. Inzonderheid voor hen die, òf na een gymnasium met gedeeltelijken cursus bezocht te hebben, òf van den aanvang af, door privaat-onderwijs zijn opgeleid, kan het oefeningsjaar in aanmerking komen. Ook zou de eerste aanstelling tot leeraar aan een gymnasium altijd slechts aanstelling voor een jaar — als proefjaar — kunnen wezen. In deze zaak bedenke men wel, vooreerst, dat bekwaamheid en geschiktheid tot het mededeelen en teweegbrengen van bekwaamheid verschillende zaken zijn, en het universiteitscertificaat omtrent de eerste dus nog geen den minsten waarborg voor de laatste oplevert; ten andere, dat aan de universiteit geen gelegenheid is om zich in het onderwijzen te oefenen; ten derde dat het onderwijzen aan het gymnasium zelf het beste, ja, alleen afdoende middel is om het onderwijzen te leeren.

Hiermede zal wel het voornaamste zijn vermeld wat de Duitsche gymnasiën ons voor de onze moesten doen overwegen. En terwijl onze laatste opmerking ons reeds van de universiteiten op de gymnasien terug bracht, doet zij als van zelf onze beschouwing van Duitschlands hooger onderwijs in verband met de voor ons ontworpene nieuwe regeling op die Universiteiten overgaan.

Digitized by Google

Ons drietal wordt bij deze wet weder gehandhaafd, en de vergelijking met het achttal van het eigenlijke Pruissen doet daartegen geen bedenking rijzen. Maar het wezenlijk bezwaar, in de beperktheid van onze intellectueele kracht gelegen, is voor mij ook thans door de Memorie van beantwoording niet opgeheven of maar verminderd. De Minister gaat uit van den tegenwoordigen staat van zaken, en berekent dan, dat er bij de nieuwe regeling slechts 9 Professoren meer zullen noodig zijn, „die wel zonder bezwaar zullen kunnen gevonden worden." Maar de praemis sluit dus in zich, dat de beperktheid onzer intellectueele kracht op het tegenwoordig bestaande niet drukt. En juist in het tegenovergestelde ligt voor velen de voorname grond van hun bezwaar, dat dan, door nog 9 Professoren meer in plaats van een 20 tal minder, natuurlijk zeer aanmerkelijk toeneemt, ook in verband met de wetenschappelijke krachten, die thans de Polytechnische en de overige Middelbare scholen nevens het Amsterdamsche Athenaeum en de kerkelijke Seminariën vorderen. Maar deze zaak is sedert jaren zoo veel besproken, dat ik mij hier van alle verdere toelichting mag onthouden.

In het getal der faculteiten, een viertal, komt onze nieuwe regeling met de Deensche overeen, doch met welk verschil! Daar zou het alle begrip te buiten gaan, dat aan de theologie niet eene eigene eerste faculteit werd toegekend. Bij ons heeft eene andere inrichting naar mijn oordeel — zie het Tijdschr. Geloof en Vrijheid Nov. 1874 en Jan. 1875 — in de scheiding van Staat en Kerk haren goeden en heilzamen grond. Die van het ontwerp Geertsema — met zijn faculteit der godsdienstwetenschap — kon ik daarom, in weerwil van den naam en behoudens eene meer juiste en zuivere bepaling van de vakken van onderwijs, aanbevelen. Maar wat men met den Minister uit den aard der theol. wetenschap voor de nu voorgestelde vereeniging met de Wijsbegeerte en indeeling bij de Letteren moge aanvoeren, deze zijn om veel meer afdoende redenen naar mijne volle overtuiging te verwerpen. Want wat vooreerst den aard der vakken betreft die hier van haar behouden worden, dat deze, naar de Memorie van beantwoording blz. 13, „eigenaardig tot die der letteren behooren" dit geldt evenzeer van de meeste vakken der rechtsgeleerdheid. Ten andere is deze grond voor de opheffing

Digitized by Google

der eigene, afzonderlijke faculteit in strijd met het geheele wezen der faculteitsverdeeling. Het onderwerp, voor welks verklaring een groep van wetenschappelijke vakken dient, bepaalt haar. Zoo het recht de faculteit der rechtsgeleerdheid, de natuur die der natuurwetenschap, God en godsdienst evenzeer die der godgeleerdheid. En een geheel ander onderwerp is dat der faculteit der letteren en wijsbegeerte. De laatste kan zelfs bij zekere richting zich niet of nauwelijks met God en godsdienst inlaten en heeft altijd nevens deze heel wat anders te behandelen. Ten derde is bij de opheffing der godgel. faculteit de wetgever in strijd met zich zelven; want wat hij tegen het wegnemen van eene der Universiteiten, Mem. v. Beantw. blz. 13, inbrengt, „dat er geene redenen zijn aan te voeren die eenen zoo doortastenden maatregel als de opheffing eener meer dan twee en eene halve eeuw bestaande Universiteit kunnen rechtvaardigen," dit is in nog sterkere mate op de veel oudere theol. faculteit van toepassing. Immers ten vierde, die opheffing is volstrekt onnoodig. Want de zoogenaamde kerkelijke vakken konden eenvoudig zijn weggelaten, en het zóo terecht beperkte theologisch Staatsonderwijs zou met zijn tien, thans in het Concept opgenomen vakken en het vijftal professoren, dat de wetgever voor het onderwijs te Leiden geven wil, uitnemend optreden in eene eigene faculteit. En als onnoodig is de opheffing verder strijdig met het hooge belang der zaak. De godgeleerdheid wordt door zamenvoeging met de wijsbegeerte in haar wezen miskend, door indeeling bij eene andere faculteit vernederd, en in de plaats van door een eigen eervol optreden aan de Universiteit de aandacht, belangstelling en achting te wekken die zij verdient, en wier opwekking in onzen tijd dubbel noodig is, zal dit ontbreken, zoo al niet het tegenovergestelde bevorderd worden. — Overigens komt mij de keus der vakken in art. 112 en 113, als vakken van eene eigene faculteit der godgeleerdheid, goed voor; alleen zou de bespiegelende wijsbegeerte door hare geschiedenis moeten vervangen worden, en, door een kleine redactie-verbetering in art. 112 d, de geschiedenis der gansche Israelitische letterkunde (die zich uitstrekt tot dezen dag) door de oud-Israëlitische, even als in hetgeen van de Christelijke volgt.

Digitized by Google

Omtrent de rangschikking der faculteiten mag ik ook hier weder de vraag niet terughouden, of zij naar verkiezing geschieden kan, of bij haar de encyclopaedie der wetenschap volstrekt niet in aanmerking komt, of deze niet juist hier de eerste stem heeft? Ook zij kan naar verschillende beschouwing verschil overlaten omtrent voorrang van natuur- of geestelijke of sociaal-wetenschappen, maar in elk geval zullen de wetenschappen van elk dezer soorten elkaar dienen te volgen, en dus niet die van het recht en de letteren, door het tusschenvoegen van die der geneeskunst en natuur-wetenschap van elkaar verwijderd worden. In de Duitsche rangschikking: theologie, rechten, geneeskunst, philosophie, is eenige orde, omdat de philosophie aldaar de natuur-wetenschap en letteren en wijsbegeerte zamen omvat.

Het bestuur der Duitsche Universiteiten geeft mij voor onze nieuwe regeling Art. 59—73 geen aanleiding tot andere opmerkingen dan deze ééne, dat ik in de Conc. wet bij de tucht de aangenomene bepaling der verwijdering van de universiteit niet begrijp. „De Senaat is bevoegd het bezoeken van de Universiteit voor 2 of 5 jaren te ontzeggen." Is het eerste een consilium abeundi, waarbij aan mogelijken terugkeer wordt gedacht, waarom dit niet ook tot 1 jaar beperkt, te meer als moedwillig niet verschijnen voor den Rector deze straf reeds kan berokkenen? Is het laatste relegatie — wat het om den langen duur feitelijk wezen zal — wordt deze dan niet krachteloos door dat de andere lands-universiteiten voor den gerelegeerde openstaan? De Duitsche tucht met haar boete en universiteits-carcer past ons in 't geheel niet.

Voor het onderwijs beveelt zich de Duitsche instelling ongetwijfeld aan, naar welke de buitengewone Hoogleeraren (onze Lectoren) en de Privaat-docenten met de gewone Professoren daarvoor als faculteit vereenigd zijn. Wat voorts die Lectoren aangaat, zij treden in de wet, Art. 50, als bekenden op, terwijl in 't voorafgaande nog nergens van hen sprake was. Wordt hierin door redactie-verandering voorzien, dan zal daar tevens met een woord hunne taak moeten omschreven worden. Dat de wet privaatdocenten uitdrukkelijk toelaat, maar omtrent hen niet meer bepaalt dan zij in het eene art. 51 doet, komt mij goed voor. De Duitsche bepalingen hebben in eene andere regeling, vooral van de col-

Digitized by Google

legiegelden, haren grond; en van haar dunkt ons de habilitatie, op proeven vóor twee leden der faculteit, voor ons allerminst gepast. Wordt de zaak, wat ik betwijfel, onder ons inheemsch, dan zal zij, om goed tot stand te komen, zich vrijelijk moeten inrichten naar behoeften en omstandigheden, die zich dan zullen doen gelden. Thans heeft men dit zonder nadere bepalingen af te wachten. Voorts zie ik niet, dat de Duitsche inrichting van het universitair onderwijs in eenig opzicht heeft wat tot verbetering van onze nieuwe regeling zich zou kunnen aanbevelen; maar wel, dat de twee kostelooze lezingen der Professoren met de betaalde nevens zich allezins geschikt zijn om ons te meer ingenomen te maken met de regeling der geldelijke aangelegenheden die thans weder in de wet is voorgesteld.

En zoo kunnen wij ons verder voor het universitair onderwijs tot de voor ons ontworpene regeling naar Tit. II en Tit. III bepalen. — De verlangde omschrijving van den aard en het doel van het H. O., is thans in Art. 1 gegeven op eene wijze, die, zou ik zeggen, bij verstandigen en vooral bij deskundigen geene bedenking vinden kan; de zelfstandige beoefening der wetenschap in de eerste plaats, maar in de tweede toch ook de maatschappelijke betrekkingen die, al werden zij in de wet niet vermeld, ja, uitgesloten, door de studenten zelven en ook door den aard der zaak er in zouden gebracht worden.

Terwijl de vakken van onderwijs bij de examina zijn opgenoemd (Hoofdst. IV), bespreken wij ze met deze; maar hier komt bij Art. 34 het opnemen van de wetenschap van het Notariaat in aanmerking. Of dat woord wetenschap hier voegt, laat ik aan zijne plaats, maar de zaak zelve, verbeeld ik mij, zal goedkeuring vinden. Ook in Italië is dit vak in het onderwijs aan drie Universiteiten, die van Napels, Turin, en Rome opgenomen, en de eerste gaf 1863/64 daarvoor 106 diploma's af (Hippeau). — Het bijna geheel verdwijnen van het Latijn als de taal van het H. O. zou reden kunnen geven om er in Art. 36 maar in 't geheel niet van te gewagen; maar in elk geval zal dat: „de lessen worden gegeven in het Latijn of Nederlandsch", om niet met de werkelijkheid in een te sterken strijd te wezen, dáár moeten worden: „in het Nederl.

Digitized by Google

of Latijn". — De verkorting van den vacantietijd, Art. 37, die in zijn geheel toch nog p. m. 14 weken bedraagt, is zeker goed te keuren. — Evenzoo zal, denk ik, daarover geoordeeld worden, dat het optreden van Professoren in de Staten-Generaal (Art. 47) finantieel door verlof-traktement of wachtgeld wordt verligt, maar hierdoor tevens het onvereenigbaar voortduren van hunne actieve betrekking aan de Universiteit opgeheven: en dat ook de gewone medische en rechtspraktijk der Hoogleeraren niet wordt toegestaan.

Over § 4, van de Studenten, heb ik niets bizonders op te merken. Tegen de sommen voor het onderwijs van hen gevorderd — jaarlijks *f* 200 voor het geheel der lessen, *f* 30 en *f* 15 voor de enkele, heel- of halfjarige les — kan geen bedenking zijn, te minder bij de vrijstelling aan de Rijksbeurzen verbonden, en het opheffen van alle andere betalingen, uitgenomen een matig examengeld van *f* 50, Art. 116.

Paragraaf 5, »van het Beheer en het Toezigt", hield ons reeds bezig, toen wij over het Bestuur spraken. En zoo komen wij thans tot Hoofdst. IV, van de Examina, dat tevens, gelijk wij ons herinneren, de bepaling van de vakken van onderwijs geeft. Hier moet ik terstond betuigen, dat ik mij reeds bij het eerste artikel (Art. 74) zeer verblijd over het behoud van het proefschrift, de Dissertatie. Het schrijven daarvan behoort tot de beste, meest vruchtbare oefeningen voor hen die aan het einde van hunne universiteitsstudie en aan den aanvang van hun verder studieleven staan. — Ruim en toch niet te onbepaald is ook de toelating tot de examina van hen, die niet aan de Universiteit studeerden, Art. 75. — Verder onthoud ik mij uit den aard der zaak van alle oordeel over de bepalingen hier voor examen en onderwijs bij de faculteiten der rechtsgeleerdheid, geneeskunde, wis en natuurkunde Art. 76—102 gegeven. — Wat de letteren betreft, verwondert het mij dat geen Doctoraat in de Geschiedenis verkrijgbaar gesteld en, waarschijnlijk in verband hiermede, zelfs geen onderwijs in de midden- en nieuwere geschiedenis, maar alleen in de oude is verordend; voorts, dat bij het eerste examen voor het doctoraat in de Semitische letterkunde, en voor dat in de Indische taal en letterkunde niet, even als voor dat in de Nederlandsche, kennis van Latijn en Grieksch

Digitized by Google

wordt gevorderd; eindelijk dat alleen in vereeniging met de godsdienstwetenschap het doctoraat in de bespiegelende wijsbegeerte is voorgesteld. Maar bij de afscheiding van die twee vakken door het behoud van eene afzonderlijke faculteit der godgeleerdheid, op welke ik hoop, kan dit terecht komen. In verband hiermede heb ik boven reeds over het hier voorgeschreven onderwijs in de godsdienstwetenschap gesproken. Bij het behouden van eene eigene faculteit voor haar kan deze zonder eenig bezwaar, en tot gemoetkoming aan veler tegenzin, eenvoudig den ouden naam van Fac. der Godgeleerdheid dragen.

Het uitnemend voorschrift van schriftelijke bij mondelinge examina, Art. 114, moge door de faculteiten in ruimer zin dan thans reeds plaats heeft worden toegepast. — En omtrent de bevoegdheid aan de verschillende doctoraten verbonden is alleen de vraag bij mij opgekomen, die ik ter beoordeeling van anderen laten moet, of het Doctoraat in de Staatswetenschap niet ook hier uitdrukkelijk in eenig verband moet gebracht worden met de aanstelling voor lagere betrekkingen bij onze Diplomatie?

In titel III, Van het bijzonder H. O., zag ik met blijdschap weder bij Art. 130 de sommen, thans voor de theol. faculteiten aan de drie Hoogescholen van Rijkswege besteed, aan de Herv. Kerk voor hare te stichten Inrichtingen tot opleiding harer Leeraars toekennen. Het door mij gewenscht behoud der Godgel. fac. aan de Universiteiten zou natuurlijk hierin geen de minste verandering behoeven te brengen, omdat in die faculteiten geen meerder of ander onderwijs zou bekostigd worden dan de Concept-wet thans voorschrijft. Maar zeer wensch ik voor de Herv. Kerk, dat zij die Staatshulp aangrijpe om hare kerkelijke theol. school te stichten. En hierbij zou ik willen vragen, of vereeniging van het theol. onderwijs van al de Protest. Kerkgenootschappen in ééne Protest. theol. school zoo veel meer bezwaar zou opleveren, dan de Herv. Kerk alleen thans bij het stichten van hare school zal ontmoeten? — Billijke vrijgevigheid is het ook, naar Art. 133, aan de studenten der bizondere scholen, voor de helft der *f* 200 collegiegeld, den toegang tot al de lessen te openen. Maar waarom dit uitsluitend beperkt tot de bijzondere scholen in de plaats der Universiteit gevestigd? Is er

Digitized by Google

reden om aan de Seminariën van Amsterdam dit te Leiden, Utrecht of Groningen te onthouden? Ik zie het niet in. En de wetgeving kan toch niet langs dezen weg bedektelijk overbrenging van die Seminariën naar de Universiteiten willen te weeg brengen of bevorderen? Ik meen, zij heeft zich hiervan te onthouden.

Terwijl de overgangs-bepalingen in Titel IV mij geen aanleiding tot opmerkingen geven, heb ik thans nog alleen het korte Hoofdst. II van Titel II, van de Athenaea, te bespreken. Zij zullen gemeentelijke instellingen van Universitair-onderwijs zijn, geheel door de gemeente geregeld, bekostigd, van docenten voorzien, onder kennisgeving hiervan en jaarlijksch gemotiveerd verslag aan de Hooge Regeering, maar zonder het Universiteitsrecht van het toekennen der wetenschappelijke titels. Daarbij wordt aan de gemeenten ook het recht toegekend van nog andere inrichtingen van Hooger onderwijs op denzelfden voet op te richten, Memorie van Beantw. blz. 9 en 5.

Alleen dus het onthouden, ja, terugnemen van het genoemde Universiteitsrecht, bij de vorige Conceptwet onder te stellen voorwaarden toegekend, kan hier ons bezig houden. Maar dit ook, het spreekt van zelf, is voor de Athenaea — feitelijk voor het Amsterdamsche Athenaeum — eene levensquaestie. Die onthouding dwingt dat Athenaeum te blijven wat het is, eene succurssaalschool van de Universiteiten, en belet het te worden, waarnaar het sedert jaren streeft, eene vrije Universiteit der hoofdstad. Want men moge aan Amsterdam voorspiegelen, dat het, door de noodige sommen voor ruim en van ruime hulpmiddelen voorzien universitair onderwijs aan de inrichting ten koste te leggen, haar toch wel den rang van vrije Universiteit met eere kan doen ophouden; zoo lang hare kweekelingen voor examen, promotie en wetenschappelijken titel van de Rijks-Universiteiten afhankelijk zijn, bekleedt zij een lageren rang dan deze, en ziet zij hare kweekelingen voor het meerder deel vroeger of later naar deze overgaan, en velen, die uit eigen stad of van elders uit het land haar zouden bezoeken, liever van den aanvang af zich tot de Rijks-Universiteiten wenden.

Maar is dit te voorkomen? Gemeente-instelling — dit moet onveranderlijk op den voorgrond staan — gemeente-instelling

Digitized by Google

moet het Athenaeum blijven. En kan de Staat aan eene gemeente-instelling de bevoegdheid toekennen om, zonder zijne keuring, aan hare kweekelingen het radikaal voor hun optreden in de maatschappij te verleenen?

Mij dunkt, wat daartegen als bezwaar bestaat kan worden opgeheven, en die opheffing ligt zoo zeer in het stelsel dezer wet, dat dit ten volle recht geeft haar te verlangen. Immers ook de gymnasiën zijn gemeente-instellingen, ook aan deze stelt het gemeente-bestuur de leeraars aan, en toch is aan hen het recht toegekend om hunne kweekelingen, zonder keuring door den Staat toegang te geven tot diens Universiteiten, en dus tot den weg die uitloopt op het radikaal voor het optreden in de maatschappij. Men kan hiertegen aanvoeren: maar daarom schrijft de Staat aan de gymnasiën hunne inrichting en leerplan voor, oefent op hen toezicht door zijne Inspecteurs, laat bij hen geen andere leeraars toe dan wie hij zijn radikaal verleende enz. Doch juist dit wijst ons op het eenige wat noodig is om, met ordelijke regeling, aan het Athenaeum de verlangde bevoegdheid te geven. De Staat, die nu reeds, Art. 30, voor stilzwijgende goedkeuring mededeeling vordert van de wijze van aanstelling der docenten, kan formeele, uitdrukkelijke goedkeuring van hunne aanstelling voorschrijven, en zijne bepalingen voor het verleenen der titels (examina en promotie) aan de Universiteiten ook voor het Athenaeum doen gelden.

In dit opzicht is alle bezwaar zoo ligt weg te nemen, dat alleen een ander meer geldend bezwaar reden zou kunnen geven, om het verlangde niet toetestaan. En misschien zou men dit laatste hierin kunnen gelegen achten, dat, bij het reeds overgroot getal van drie Universiteiten in ons kleine land, eene vierde te veel van de beperkte intellectueele kracht aan de drie overige onthouden zou. Maar dit bezwaar bestaat alleen voor eene oppervlakkige, niet doordenkende beschouwing. Want het Athenaeum is er nu ook en blijft in elk geval met zijn 19 leerstoelen ook verder bestaan. En goed bezien, zou dit bezwaar slechts te meer reden geven, om liever eene der drie Universiteiten op te heffen, dan de hoofdstad te beletten hare even zeer en even lang bestaande inrichting hiertoe uittebreiden en te verheffen, vooral om het vele wat Amsterdam boven elke andere plaats in

Digitized by Google

ons vaderland voor opleiding door Hooger onderwijs aanbeveelt.

En hiermede eindig ik. Wat Duitschland betreft komt het mij voor, dat daar meer voor ons voorbereidend, dan voor ons eigenlijk Hooger onderwijs te leeren is. Maar dat voorbereidende is zeker niet het minst belangrijke. Het legt den grondslag, op wiens degelijkheid, vastheid en omvang voor het verdere bouwen alles aankomt, en die bij ons de ernstige zorg, van welke Duitschlands inrichting van zaken voor ons getuigde, ten dringendste aanbeveelt.

Is er voorts in mijne opmerkingen aanwijzing van verbetering voor het gewijzigd ontwerp gelegen, ik ben de eerste om te verlangen, dat het meeste daarvan voor het oordeel over het geheel der ontworpene regeling alleen gelde als van ondergeschikt belang. Slechts drie zaken zonder ik voor mij daarvan uit: het bezwaar tegen het behoud der drie Universiteiten, dat tegen de opheffing van de afzonderlijke faculteit der Godgeleerdheid, en dat tegen het niet toekennen (onder voorwaarden) van het Universiteitsrecht aan het Amsterdamsche Athenaeum. Maar, behoudens deze drie zaken, komt mij het gewijzigd ontwerp tot nieuwe regeling van ons Hooger onderwijs, en daarmede van een der gewichtigste belangen van ons vaderland, zoo goed en heilzaam voor, dat ik de aanneming en invoering met groote ingenomenheid zal begroeten.

Amsterdam.
December 1874.

Digitized by Google

EEN TUILTJE GEURIGE BLOEMEN VAN VLAAMSCHEN BODEM

DOOR

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

Novellen van Rosalie en Virginie Loveling. Gent 1874.
Gedichten van R. en V. Loveling. Groningen 1870.

Veelvuldig en veelsoortig zijn tegenwoordig de banden, die ons meer dan ooit aan België binden, en de verbroedering nader bevestigen. De veete van 1830 is nog wel niet vergeten, getuige de onthulling onlangs van 't Monument te Ginneken; maar de herinneringen aan die dagen wekken geen haat, geen wrevel; wat gebeurd is, wordt als afgedaan beschouwd, en slechts de verzoening en niet de scheuring wordt herdacht. De hand der vriendschap is toegestoken, is aanvaard geworden en daarmede is alles uitgewischt; en slechts de geschiedenis met haar onverbiddelijke gestrengheid en waarheidlievende onpartijdigheid heeft het feit geboekstaafd, om het nageslacht te wijzen op 't geen heeft plaats gehad; dikwerf voor het oogenblik een oogenschijnlijk groote ramp, die later blijkt goede gevolgen en uitkomsten te hebben gegeven. — Zoo ook kan men de noodzakelijkheid der zelfstandigheid van België en Nederland als een goed gevolg der gebeurtenissen van '30 beschouwen, en heeft die noodzakelijke afscheiding, bij het vele goede dat zij ten gevolge had, ook zeker niet 't minste aandeel in de uitbreiding der Noord- en Zuid-Nederlandsche Letterkunde, in 't bijzonder wat deze laatste

Digitized by Google

betreft, met het oog op die der Vlaamsche provinciën. — Zonder zelfs den schijn te willen aannemen van ons te verhoovaardigen op eigen grootheid en roem tegenover minderen bloei en geringere productie, meenen we gerust te mogen zeggen dat, wat de letterkunde betreft, België en wel de Vlaamsche provinciën al zeer weinig gewicht in de schaal tegenover Nederland kunnen leggen, ten minste in de eerste tijden nadat België en Nederland zelfstandige rijken uitmaakten. — Wat is daarvan de oorzaak? In de eerste plaats mogen we zeker aanvoeren het bekrompen onderwijs, dat geheel in handen der geestelijkheid berust, en hoe zedelijk dan ook van strekking, alles behalve de vereischten bezit om veelomvattend en vruchtbaar te zijn. — Daarin zit de kracht der klerikalen: onderwijs, doch zóó beperkt, zóó besnoeid, dat de kern verstikt in de harde dogmatische schil, en zoodoende het zaad, dat niet eens in overvloed wordt uitgestrooid, alle levensvatbaarheid mist om te ontkiemen en bij ontkiemen, onder goede leiding en verzorging, goede vruchten op te leveren. Deze eerste reden waaraan we den geringen bloei der letterkunde in Zuid-Nederland toeschrijven, zou uitgebreider en meer gemotiveerd behandeld kunnen worden, ware 't niet, dat de aard van ons onderwerp daartoe te weinig aanleiding bood. — Als tweede groote hoofdoorzaak kan vrijelijk aangevoerd worden het domineeren der Fransche taal. „De taal is gansch het volk", heeft eens een even groot dichter, als menschenhater gezegd, en ook: „zijt meester van de taal, ge zijt het van 't gemoed". Zonder nu aan dergelijke gevleugelde woorden en geijkte gezegden der groote mannen van weleer eene bijzondere profetische waarde te willen toekennen, gelooven wij deze beide Bilderdijkiaantjes als waar te mogen aannemen, en ze tevens als bewijs te laten gelden, dat zonder taal geen volk kan bestaan, maar in omgekeerden zin zonder volk evenmin een taal bestaanbaar is. De elementen der Belgische provinciën zijn half Fransch, half Hollandsch; voornamelijk was Brussel de hoofdzetel van Fransche taal, Fransche zeden enz., terwijl Gent, Antwerpen en andere steden meer de Vlaamsche taal en zeden handhaafden en als 't ware het evenwicht tegenover de Fransche overstrooming herstelden. De machten waren echter niet gelijk en in plaats van zelfstandigheid in taal en spraak, kreeg

Digitized by Google

men een mengelmoes, waardoor de letterkunde in de eerste plaats scheen te zullen ondergaan. — Die ondergang is echter gelukkig verhoed. Dank zij de afscheiding, trad België zelfstandig op, en in en met haar vele beoefenaars der fraaie letteren, die begrepen dat een taal het volk één maakt niet alleen, maar groot, krachtig en zelfstandig. Van daar de herleving der beoefening der Vlaamsche taal, en door die beoefening de productie in den vorm van proza en poëzij. — Noemen we niet met eere een Conscience, een Snieders, een van Beers, een Heremans en zoovelen meer, en mogen we nu niet met een aangenaam gevoel wijzen op de Dames Loveling! En Rosalie, èn Virginie zijn opgetreden om mede Vlaanderens letterkunde te doen herleven en haar standaard omhoog te dragen. Aan een bundel gedichten, reeds in 1870 gemeenschappelijk door haar uitgegeven, onlangs door een bundel Novellen gevolgd, is dit opstel gewijd.

Beide boekskens afzonderlijk te behandelen, komt ons minder geschikt voor. De bundel Proza toch heeft zooveel Poëzij, dat we dien wel en premier kunnen behandelen, en bij de beoordeeling het kleinere bundeltje Poëzij daartusschen kunnen vlechten, gelijk in een bouquet rozen van allerlei kleur en vorm het eenvoudige vergeetmijnietje een plaatsje inneemt. — Is 't een toeval of is 't een goede gedachte der beide uitgevers, om èn het Proza èn de Poëzij in een helder wit gewaad te steken? De inhoud toch is over 't algemeen zoo rein, zoo zuiver, zoo streng zedelijk, dat het symbool der onschuld een hoogst passende kleedij voor beide boekjes is. De bundel Novellen begint met „Jan-Oom en Belle Trezeke". Dit verhaal heeft geen markante intrigue, het weefsel is niet zoo gesponnen, dat men met koortsachtige drift naar het slot verlangt, om . . . ja om den afloop te weten. Wat velen echter als een misslag zouden beschouwen, vinden wij, hier als in zoovele der novellen, een groote aanbeveling. — Eenvoudig, waar, leerzaam. Dit is o. i. de trits hoedanigheden, die de novelle moet hebben. Een novelle toch geeft enkele gedachten, enkele opmerkingen, waarvan de uitwerking is overgelaten aan den denkenden lezer. Iets anders daarentegen is het met den roman. Door ruimer bestek kunnen daarin de karakters meer ontwikkeld worden, de denkbeelden breeder uitgewerkt en de opmerkingen en zede-

Digitized by Google

lessen in den vorm van gesprekken als anderszins aan het licht komen. Groot is dus van eene zijde het verschil, en van eene andere zijde weder niet. Iedere novelle toch is als de losse schets eener schilderij, met enkele trekken en lijnen aangegeven, waaraan het penseel den gloed en het leven nog moet geven, even als de roman de uitwerking is van vluchtige pennestreken, het schema en de losse omtrekken, die bij eenige uitwerking de novelle scheppen. Wanneer wij, te beginnen met 't reeds genoemde verhaal „Jan-Oom", ons de Binnenhuisjes van de Bull herinneren, dan zouden wij geneigd zijn eene vergelijking te maken. Denzelfden aangenamen toon, dien de Bull aanslaat, vindt men bij de Dames Loveling. Tegelijk echter merkt men al dadelijk groot verschil tusschen de meerdere gespierdheid bij genen en den zachteren tint bij dezen. Prof. Heremans zegt in zijne inleiding, dat om kleur te krijgen, reliëf aan te brengen, dikwerf eigenaardige plaatselijke gebruiken en gezegden moeten aangewend worden, en haalt daarbij ook onzen Cremer aan; wij willen nog verder gaan en vinden dat die gevierde novellist op zijde gestreefd wordt in genoemden bundel novellen. Vooral N° 1 en N° 3, getiteld „Serafine", doen ons niet alleen aan Cremer denken, maar zelfs eenige gelijkenis vinden met enkele zijner novellen. Echter worde daarbij wel in 't oog gehouden, dat wij hier met Vlaamsch, daar met Betuwsch te doen hebben en dat, behalve het verschil van zeden en gewoonten, ook dat tusschen den Protestantschen en Katholieken geest op den voorgrond treedt. Maar vorm, strekking, teekening, dat al getuigt van éénzelfden, reine liefde ademenden geest. In N° 1 wordt het bijgeloof behandeld. Dat uitvloeisel van gebrekkige ontwikkeling en geringe beschaving wordt door Mej. Rosalie als thema gebruikt voor hare novelle. Dat bijgeloof in zijne jammerlijkheid ten toon te stellen is de tendenz die er in ligt, doch o. i. had het wel wat meer gegeesseld mogen worden. Wel wordt 't kleingeestige, 't bekrompene er van aangetoond, maar hoe ongelukkig de gevolgen ook geschetst zijn, had het licht en donker sterker moeten spreken. Die tegenstellingen toch, waarmede Doré weet te tooveren, kunnen, in de novelle vooral, zoo'n flink effect maken, gelijk wij het dan ook vinden in N° 2, „de Baan der Kunst". — Verkeerde opvoeding wordt hierin als een groote ramp ten toon gesteld, maar daarbij gewe-

Digitized by Google

zen op het te veel over godsdienst, dat vaak reeds zoo vroeg in de kinderhoofdjes wordt gepompt, en dikwerf goede elementen en goeden aanleg verstikt. Treffende waarheid spreekt uit den aanhef dezer novelle: „Mevrouw Mandelier zat alle dagen in de eerste mis met hare twee kinderen, sinds den dood van haren echtgenoot. Het kleine meisje kon bijna hare oogjes niet openhouden; de knaap zat met gevouwen handjes en wendde zijne blikken van de groote altaarschilderij niet af". De moraal is niet ver te zoeken. Dat pressen van kinderen naar eene kerk, waar ze schijnbaar luisteren, schijnbaar bidden, is mooi op 't oog, doch inderdaad de doodsteek voor allen godsdienstzin, wijl door ontijdigen toevoer van hetgeen hunne harten nog niet kunnen omvatten, de goede geest wordt uitgebluscht. Dit niet alleen wil Mej. Loveling in deze novelle zeggen. Ze wijst in 't bijzonder, door den loop van haar verhaal, op het verkeerde van onze kinderen te dwingen dit of dat te worden, geheel in strijd met hun wil of aanleg. Mevr. Mandelier toch bestrijdt met kracht bij haar zoon het ontluiken van zijn talent als schilder, terwijl een schilder, wiens dochter lust noch geschiktheid voor de schilderkunst heeft, gedwongen wordt als een machine, als automaat te geven, wat haar 't genie ontzegt. — 't Genie wordt geboren, niet gemaakt. — Heeft men n° 1 en 2 gelezen, men haakt naar N° 3, „Serafine", en toch dat haken, 't vluchtig lezen dezer novellen zullen we niemand aanraden; waarlijk er ligt zooveel levenswijsheid in, dat ze gerust, elk op zich zelve, als een voedzame vrucht met smakelijken geur, kunnen genuttigd worden; te veel zou hier licht schaden, de goede uitwerking zou gemakkelijk verloren kunnen gaan. „Serafine" heeft niet die kracht, die frischheid, die we in de andere novellen reeds opmerkten; 't Vlaamsch moge hierin, even als bij Cremer 't Betuwsch en bij Reuter 't Platduitsch, aantrekken, de schets zelve heeft weinig om 't lijf, de strekking is niets, de kunst gering. Haast zouden we zeggen, dit verhaal had uit den bundel gemist kunnen worden. Het had daarin als al te onbeduidend geen plaats moeten vinden. Mej. Loveling neme zelve haar bundel nog eens ter hand, zij leze „Serafine" eens over en voorzeker zal het haar gaan als ons, zij zal niet tevreden wezen. In den overigen inhoud van haren bundel zelven vinden wij daarvoor den waarborg.

Digitized by Google

„Broeder en zuster." Aldus heet de 4e novelle van de hand van Mej. Ros. L. — Een diepe zin ligt daarin verborgen. We zien daaruit, dat niet alleen Nederland het land is, waar dikwerf domheid en onverstand zegepralen boven bekwaamheid en talent; dat 't niet alléén in Nederland voorkomt, dat het laatste moet wijken voor het eerste, en dat nog dikwerf gevraagd wordt: „wie is het?" in plaats van „hoe is het?" — evenzeer als vroeger, nu gelukkig in mindere mate, niet 't: „weet hij het?" maar 't „hoe weet hij het?" maatstaf was bij het begeven van betrekkingen. In deze novelle is Josephine een lieve figuur; eene goede zuster; eene deelnemende vriendin, die echter niet het geluk vond, dat zij zoo dubbel waard was. Ware 't slechts ter belooning voor al haar lijden, waarin zij zooveel kracht en zielenadel toonde! Eduard haar broeder, die, vroeger altijd verongelijkt, zich gekrenkt gevoelde, door dat anderen van minder bekwaamheid dan hij, hem vooruitgingen, wordt eindelijk door vasten wil, datgene waarop hij om studie en aanleg reeds lang had aanspraak gehad. Zijn karakter is echter al misvormd, 't heeft reeds geleden onder de teleurstellingen die hij heeft ondervonden en Paus Ego, waaraan hij vroeger niet dacht of dien hij slechts flauw kende, maar bij anderen met goed gevolg als alleenheerscher had zien tronen, was daardoor ongemerkt ook zijn boezem binnen geslopen. Hij vergat wat achter hem lag, hij zag slechts om zich heen, wat hem grooter en meer geëerd kon maken en 't rein eenvoudige had plaats gemaaakt voor een ijskoude zelfzucht. De karakters in deze novelle zijn goed geteekend. De ietwat lichtzinnige of coquette Coralie; de reine Josephine; de eerst edele Eduard, later door de wereld bedorven en evenzeer voor de wereld verloren; de goedhartige, doch gedachtelooze Amédée; 't is een viertal portretten die flink spreken en waarop een uitnemend licht valt. Wanneer dit verhaal was uitgewerkt, zou het, bij 't talent van Mej. L., een boeiende roman zijn geworden. — Is er in de opeenvolging der verhalen van Mej. Rosalie een climax in hetgeen boeit, aantrekt en hoogst prijzenswaardig is op te merken, 't laatste of vijfde stukje, „Meester Huyghe", zet de kroon op haar werk. Wie, die eenige sympathie heeft voor menschelijk lijden, zal niet een traan voelen opwellen bij 't lezen van dat aandoenlijke schetsje. Geheele

Digitized by Google

bladzijden zouden we willen afschrijven om dit oordeel te staven. Nemen we slechts het volgende: „Aldus leefden de beide oude lieden voort, met hunne hoop en vrees; want zonder hoop leeft men niet. Zij hoopten nog altijd, dat Evarist eens wederkeeren zou. Zoolang men het zich ontkennen kan, dat men iemand verloren heeft, doet men het: niettegenstaande iedereen den zoon van Meester Huyghe voor dood hield, was hij van Vader en Moeder niet vergeten, en werd hij nog te huis verwacht.

„Hunne vrees was 't armhuis; des te grooter was zij, omdat ze die niet bekennen mochten. Het gebeurt zoo dikwijls, dat iemand u op eene reddingplank wijst, en dat gij juist dat voor de klip aanziet, die u geheel verbrijzelen moet.

„De veldwachter ook, die wel wist, dat Meester Huyghe en zijne vrouw begonnen armoede te hebben, sprak hem eens van in 't armhuis te gaan; hij zeide hun, dat allen er zoo goed verzorgd en zoo tevreden waren: de Burgemeester had hem dat alzoo opgegeven.

„Het is zonderling, er zijn menschen, welke u gaarne eenen dienst doen, die u bedroeft, en alzoo was de Burgemeester. Hij hield dan ook niet op aan Meester Huyghe eene plaats in 't armhuis aan te bieden: de oude man moest hem daarvoor dankbaar zijn; want een ieder geraakte er niet in; maar hij werd toch treurig telkenmale men er hem over sprak. Hij gevoelde, dat hij met dat ongeluk bedreigd was en wilde het toch zoolang mogelijk verdragen.

„Het is dàn eerst, wanneer men een struik poogt uit te rukken, dat men gewaar wordt, hoe vast de wortel staat, en nu ook, dat hij het verliezen ging, zag Meester Huyghe, hoe hij aan zijn huisje gehecht was. — Ja, Meester Huyghe was gehecht aan 't huisje, waarin hij lief en leed had ondervonden; waaraan zoovele herinneringen hem boeiden, en waar hij gehoopt had, zijn hoofd eenmaal ter ruste te kunnen leggen. Begreep 't dan niemand dat zijn huis hem zoo liefelijk in de ooren klonk; dat 't prijsgeven daarvan gelijk stond aan 't loslaten van 't onwrikbaar vasthouden aan 't beginsel, dat hij geen aalmoes wenschte aan te nemen. Ja, goede Meester Huyghe, we begrijpen uw lijden, uw zielesmart; als we u zoo straks met zooveel humor hoorden vertellen van uwe lotgevallen onder Napoleon en uw figuur

Digitized by Google

leven en geest aanneemt, en 't u later, langen tijd later, onder droeve omstandigheden weder hooren doen, maar nu niet aan uwe scholieren of uwe vrienden op een zonnigen achtermiddag, maar aan uwe medegezellen in 't armhuis; nu niet voor de deur van uw huis gezeten, maar voor die van 't huis, waar ge een aalmoes ontvangt; dan kunnen we begrijpen dat de gulle toon in uwe verhalen heeft plaats gemaakt voor die der droefheid en zielesmart; dan kunnen wij uw lijden in ons hart een plaats geven en deelen we uwe droefheid. Wel was zijne vrouw, zijne goede Beatrice, nog in haar huis gebleven en „Meester Huyghe" was tevreden in zijn hart, dat hij haar toch tot het laatste toe gehouden had en dat zij in het hospitaal niet gestorven was. Het scheen hem, dat het een troost moest geweest zijn voor haar, op haar sterfbed al de voorwerpen, waaraan zij gewoon was, rondom haar te zien, het uurwerk te hooren, waarvan zij den slag kende, en haar behangsel rondom haar bed te hebben met de druiventrossen en de kinderen, die met den grooten hond speelden, welke er op gedrukt waren. Ik heb ze toch kunnen houden, dacht hij. Het was eene zegepraal, die de oude soldaat behaald had! maar hij moest dat huisje, dat zijn tehuis verlaten; hij moest zwichten voor de gestrenge gebiedster: de armoede, en „de veldwachter" laadde het huisraad op den wagen en liet dien voorop rijden, hij kwam stillekens achter aan met Meester Huyghe; want hij hadde het wreed gevonden dien ouden man geheel alleen te laten gaan, en toen zij over 't kerkhof gingen, want dat was de kortste weg, zweeg Meester Huyghe en keek naar den grond: het was alsof hij moeite had om voort te gaan. De veldwachter vertraagde zijnen stap: die oude lieden kunnen zoo haastig niet meer op, dacht hij. Meester Huyghe vreesde misschien, dat de veldwachter zijne gedachten mocht geraden hebben; want hij wees met zijn stok in 't hooge gras, als om zich te verontschuldigen, dat hij daarin keek en zegde als onverschillig: „het is zonderling, dat er op de kerkhoven altijd zooveel maluwbloemen groeien" . . . . . .

. . . . . .

„Eene gevoelige ziel is als bestolen, wanneer iemand hare gewaarwordingen bespiedt, en wendt alle moeite aan om hare indrukken voor vreemden te verbergen." Hoe waar, hoe

Digitized by Google

innig lief is dat gezegd. Mej. R. Loveling heeft een snaar doen trillen, die 't medelijdend hart zeer doet. Zij heeft den strijd geschetst tusschen de fatsoenlijke armoede en 't eergevoel. O, niet genoeg kan daarop worden gewezen. Juist de zoogenaamde fatsoenlijke armoede is de grootste pijniging, de grootste ellende. Groot voor de wereld; schijnbaar onbekrompen zich moetende voordoen, en innerlijk aan alle ontberingen ten prooi. „Meester Huyghe" sleept mede; trekt aan; is in een woord een juweeltje en ware slechts dit enkele verhaal door de Schrijfster geproduceerd, dan reeds kon men zeggen, dat zij een meesterhand van schrijven heeft.

Dezelfde reine, naieve toon, die de Schr. in hare novellen aanslaat, vindt men terug in hare Poëzij. Oppervlakkig lezende, zou men hare gedichtjes wat eenvormig, dikwerf onbeduidend noemen, maar inderdaad zijn zij keurige vruchten van een liefdeademend zieleleven; ze zijn ontstaan uit een warm gevoel en innige godsvrucht. Meer dan in de novellen spreken zwakke momenten van ontluikend genie, maar meerendeel zijn 't liefelijke beelden, waarvan de gedachten nieuw en frisch zijn en in den eenvoudigen en zeer bijzonderen vorm waarin zij werden gegoten, beurtelings aantrekken en bewondering vergen. De dichteres, sober in woorden, is echter rijk aan gedachten en beelden. We halen b. v. aan „Genezing". Slechts twaalf regels groot, is het een meesterstukje, dat ons aan 't „Haantje van den Toren" van den eenigen de Genestet doet denken. Doch dit niet alleen, zoovelen meer, herinneren ons aan dien vriendelijken eenvoudigen zanger. Dat natuurlijke, dat innig liefelijke, beknopt van vorm, breed van gedachte; dat ware, dat gemoedelijke, in de Genestets gedichten te vinden, is ook in de gedichtjes van Mej. R. Loveling op te merken. 't Is een genre, dat alleen staat, en met het oog op Prof. Tiele's versjes, slechts op een drietal beoefenaars kan bogen. Loveling, de Genestet, Tiele; ze kunnen uit dit oogpunt in één adem worden genoemd. Bij karige aanwending van hoogdravende woorden, blijft echter de zeggingskracht, de leertoon ons tegenschitteren als een dauwdrop op de eenvoudige roos. 't Boekske is zoo gering in prijs, dat ieder 't zich kan aanschaffen. We willen dus alleen enkele versjes noemen, die ons 't meest boeiden. Ze zijn: Doodstraf; Bogen;

Digitized by Google

't Maantje; 't Bedelkind; en wij sluiten Mej. Rosalies Poëzij en Proza met het laatste couplet van „de Kleine Luitspeler."

„'t Kistje droeg men naar het kerkhof,
„Waar men 't d'afscheidszegen gaf,
„En een zachte zomerregen
„Weende alleen op 't kindergraf."

't Is zeker bijzonder en hoogst eigenaardig, dat twee zusters niet alleen beiden de letteren beoefenen, maar zelfs in vorm, strekking en inhoud van hare geestelijke kinderen zooveel overeenkomst hebben dat, wanneer men 't niet wist, en 't niet werd aangegeven, men geneigd zou zijn den bundel novellen, zoowel als 't bundeltje Poëzij aan ééne en dezelfde hand toe te dichten. Leest men ongemerkt door, zonder te letten op de afscheiding van een witte pagina waarop slechts staat: Virginie, — zeker niemand zou denken aan verandering van schrijfster. 't Is een verschijnsel, dat zich niet dikwerf voordoet. In onze litteratuur toch zijn ons slechts twee gevallen bekend. Wij denken aan de dames Visscher en de heeren van Haren, die beiden, als zusters en broeders onze letterkunde beoefenden en wel in hetzelfde genre. Gaat men echter met een kritisch, scherp gewapend oog naar overgang en onderscheid zoeken, dan laten zich ook deze gemakkelijk vinden, en zouden we geneigd zijn Rosalies meerdere kracht boven Virginies wel eens al te groote matheid te verkiezen, ware 't niet, dat omgekeerd Virginies fijnere teekening en uitwerking in enkele gevallen Rosalies meerdere gedrongenheid in de schaduw stelden. Doch met recht zeggen we den Heer Leopold na, en passen dit ook toe op de novellen, dat deze producten der twee gezusters bewonderd mogen worden om hunne eenvoudige en toch veelal zoo welsprekende vormen, en hunnen doorgaans zoo rijken inhoud. Mej. Virginie opent de rij harer verhalen met drie schetsjes getiteld: Geschenk van den arme; Geschenk van den rijke; Geschenk des Harten. 't Is een klaverblad, dat al dadelijk de schrijfster een groote plaats in ons hart doet innemen. De verschillende wijzen van zijne dankbaarheid te betoonen voor ontvangen weldaden, gaven der schrijfster een ruim veld voor de keus van hare stof, en

Digitized by Google

zij weet de verhalen zoo in te kleeden, dat zij in enkele trekken op een ontvangbaar gemoed meer indruk zullen maken, dan de langste zedepreek. 't Is geen theorie waarmede zij leeren wil; zij geeft de praktijk in al hare naaktheid en waarheid, en kleurt die en verwerkt die tot een aangenaam geheel, dat onmiskenbaar den lezer boeit, en hem zeker zal doen gevoelen, welke dankbaarheid de meeste waarde heeft. Mej. Virginie bewijst een grondige studie te hebben gemaakt van het menschelijk hart en al de roerselen en beweegredenen van deze of gene handeling te waardeeren. Is 't eerste schetsje vol gevoel, in 't tweede ligt een snijdend sarcasme, terwijl 't derde zoo vol gloed, zoo zonnig, zoo warm van teekening is, dat niet licht iemand het haar zal verbeteren.

Marlitt, de lieve Duitsche schrijfster, heeft in den laatsten tijd eenige uitgewerkte novellen (Romans willen we ze niet noemen) gegeven, waaronder vooral uitmunt: „het Geheim van de oude Jufvrouw". Toen we Virginies tweede Novelle „Sidon" hadden gelezen, maakten we de opmerking, dat die novelle van Marlitt haar zeker de hoofdgedachte had gegeven voor „Sidon". Zonder juist een bepaalde overeenstemming te vinden in den geheelen gang van het verhaal, trof het ons toch, dat Sidon uit haar verhaal, en Felicitas uit Marlitts novelle zoovele punten van gelijkenis bieden; niet alleen in karakter, maar zelfs wat afkomst, pleegouders en opvoeding betreft. Bovendien is de Tante, tevens pleegmoeder van Sidon, Mevrouw de Lange, in alles gelijk aan Mevrouw Helwig en is de echtgenoot dier dame uit Marlitts roman even goedig, doch ook even zwak als de heer de Lange, die slechts half goed doet, wijl hij zijne echtgenoote niet genoeg controleert bij de opvoeding der pleegdochter, zijne nicht, en haar te veel in hare grillen toegeeft. Nog meer typen vindt men min of meer uit het „Geheim der oude Jufvrouw" terug bij „Sidon", zoodat Caroline en Pompee kinderen van den heer en Mevr. de Lange, benevens Toreken, de meid en de goede, degelijke blinde „Bonpapa" ons allen in meerdere of mindere mate aan figuren uit Marlitts roman doen denken. De vorm, moge dan de inhoud al eenigszins dezelfde zijn, verschilt echter hemelsbreed met dien van Marlitt en daarenboven zijn de uitwerking en de ontknooping geheel onderscheiden. Kunnen we nu al eenige overeen-

Digitized by Google

stemming opmerken, de onderstelling dat de typen ontleend zouden zijn aan Marlitt, wil er nog niet bij ons in, hoewel we alle aanleiding hebben om te gelooven, dat de hoofdgedachte bij Marlitt is geborgd. — Dit is in zeker opzicht te betreuren en zeker zouden we het niet zoo sterk doen uitkomen, waren we niet innig overtuigd, dat Mej. Virginie evenals hare zuster een te scheppend vermogen bezit om bij anderen ter markt te gaan. Oorspronkelijkheid is in ons oog eene der schoonste eigenschappen voor een auteur, en waar men blijken geeft de macht en de kracht te hebben om oorspronkelijk te blijven, zorge ieder, onverschillig op welk gebied ook, zelfs den schijn te vermijden. — 't Is echter een zwak, waaraan maar al te dikwerf wordt toegegeven en leefden we nog in den tijd van „Braga" het zou ongetwijfeld meermalen blijken. Dat groote schrijvers, we willen nu op 't gebied der Nederl. Letterkunde blijven, wel eens aan die fout mank gingen, heeft onze van Lennep bewezen, die in zijn gedicht: „Hoe stroomt de Dussel door het Hol van Neander:" den onergdenkenden en oppervlakkigen lezer aan oorspronkelijk werk deed denken, terwijl de Engelsche poëet Robert Southey hem reeds vele jaren vroeger de stoffe daartoe had gegeven.

Wanneer in Vlaanderen vele zulke modelherbergen worden gevonden als ons in „de Hope van Vrede", 't derde der novellen, wordt geschilderd, dan voorzeker zouden ze, zoo geen goed, ten minste geen kwaad doen, en zouden we voor Nederland jaloersch kunnen zijn. Hoor slechts. „Het was ook zulk eene vreedzame herberg, waar zelden iemand kwam, tenzij den Zondag morgen, vóór of na de mis, en dan waren het nog meest gezette, bejaarde lieden; des zondagsnamiddags zat gansch de zaal vol, en men zag schier niet door den tabaksrook, en kon elkander moeilijk verstaan van al het gerucht daarbinnen. De boeren zaten meest met de kaart of de dobbelsteenen te spelen. Nooit was er twist, want op het dorp waren het brave inwoners. De bazin kwam langzaam aangestapt, als iemand met een tinnen liter of een pintglas op het tafelbord sloeg en héla! of herberg! riep. . . . . Een raamken met een groot oog en „God ziet mij" daaronder, en een ander, waarop te lezen stond „Hier vloekt men niet" hingen aan den wand. —

Digitized by Google

Zoo was de herberg van bazin Sertouw." Zoo ongekunsteld, zoo voorvaderlijk als deze herberg is, even eenvoudig en natuurlijk zijn ook de personen, die daarin figureeren. 't Is een type van 't echt landelijke, 't is eene schildering van eenvoudige zeden zooals onze Hildebrand ze zoo fijn en keurig wist te penseelen. Eene bepaalde strekking is in dit korte verhaaltje niet op te merken. 't Is een rij van portretten van het Vlaamsche platteland, die de schrijfster voor ons oog doet heengaan en die ze elk op zichzelf onder een eigenaardig licht brengt om het effect te vermeerderen. Ditzelfde zouden we ook kunnen zeggen van „de Verdwaalden." In dit verhaal is echter meer licht en donker, meer tegenstelling van goed en kwaad. Een dronken brouwer, eene verwaarloozende huisvrouw, bedorven en ondeugende kinderen staan hier tegenover een oom, een familiestuk, die lang als „Suikeroom" beschouwd, eindelijk 't oudevrijersleven vaarwel zegt, en een meisje uit minderen stand, maar met een edel hart, naar 't „outer" voert. De karakterteekening van den brouwer is uitstekend; toornig, lastig, wanneer hij niet door den drank is opgewonden; gul, goedgeefsch, uitermate hartelijk, wanneer hij in de jeneverroes verkeert. Daarbij eene slordige huisvrouw en kinderen, die, door 't slechte voorbeeld hunner ouders, toonen dat de vrucht niet ver van den stam valt. De teekening van het vroeger schoone kasteel, bewoond door eene adellijke Spaansche familie, met al zijn kanteelen en boogen, doet ons aan Hofdijk denken. We willen daar volstrekt niet mede zeggen, dat Hofdijk en Jufvr. Virginie Loveling eenige overeenkomst hebben, maar voeren het alleen aan om te doen zien, hoe ruimschoots de Schr. is begaafd en in allerlei genren, met vele nuanceeringen en schakeeringen weet te schetsen en te verhalen. Zij is haar pen uitmuntend meester; nu eens treft zij door de aandoenlijkste passages, dan weder geeft ze in enkele trekken, doch breed gepenseeld, eene schildering van natuur of gebouw, waarin niet eene lijn wordt vergeten, om straks weêr met flinke trekken het karakter van hare personen weêr te geven. — Noemen we nog haar laatste verhaal „Emiliaantje", dat een serie van figuren ons te zien geeft en zeer ter lezing wordt aanbevolen, dan hebben we ook Mej. Virginies novellen de revue laten passeren en vlechten we, als Madeliefjes tusschen een

Digitized by Google

bouquet rozen, hier nog enkele harer gedichtjes tusschen om te doen zien, dat ook daarin eene groote overeenkomst met hare zuster Rosalie is op te merken. We hebben daartoe in de eerste plaats slechts aan te halen: „Haar laatste wandeling". Hebben we „de Genezing" van Rosalie gelezen en valt ons oog op dit gedichtje van Virginie dan is er tusschen die beide eene gelijkenis te bespeuren die groot is, doch ook slechts in zekeren zin; want is in 't laatstgenoemde het zieke meisje overtuigd van haar naderend einde, in „de Genezing" meent zij, hoewel aan den rand van het graf, dat hare gezondheid zal terugkeeren. Vorm en type echter zijn geheel dezelfde. De reine, zedelijke toon door Rosalie in hare versjes aangeslagen, vinden we bij Virginie terug, doch meer moraliseerend, meer dogmatisch. Enkele oogenblikken zouden we aan ziekelijke dweeperij denken, ware 't niet, dat dit vergeeflijk is uit het oogpunt van haar godsdienst en de over 't algemeen mystieke tint en kleur, die over de werken der Vlaamsche schrijvers als Conscience, Snieders, van Beers e. a. ligt gespreid. Wel kunnen we merken, dat de dames Loveling die schrijvers vlijtig hebben gelezen en bestudeerd, maar het langdradige, het dikwerf omslachtige van van Beers, vinden we gelukkig niet bij haar terug. Breedsprakigheid, waarin dichters zoo gemakkelijk kunnen vervallen, hebben zij weten te vermijden, terwijl 't zangerige, 't zoetvloeiende zeer goed op den voorgrond treedt. Zelfs in het proza is dikwerf een aangename gang, een poëtische toon, die de lectuur aangenaam maakt, en bewijst voor haar dichterlijk talent, dat zelfs in 't proza, met de noodige schaarschheid, is te vinden.

De slotsom onzer beschouwing kunnen we in enkele woorden samenvatten. De dames Loveling hebben getoond, zoo in dicht als ondicht, meesteressen te zijn van heur taal en daardoor zijn zij 't ook van het gemoed, doch even als onze gespierde maestro Ten Kate ook het omgekeerde verlangt, toonen ook zij door een rein gemoedsleven de taal aan hare uiting dienstbaar te kunnen maken. De dames L. gebruiken dikwerf weinig woorden, om oneindig veel te zeggen en daarin schuilt o. i. juist haar grootste kracht. Een enkele regel geeft dikwerf den lezer een reeks van gedachten, die alle leerzaam en nuttig kunnen zijn. 't Ligt er slechts aan, we zeiden 't reeds in het begin, hoe gelezen

Digitized by Google

wordt. We zijn overtuigd, dat wie de beide bundels ter hand neemt, ze niet neerlegt, voor ze zijn uitgelezen; maar even zeer hopen we ook, dat ieder de kern, de krachtige kiem zal weten te vinden, die in elk stuk ligt opgesloten, opdat de lectuur daardoor vruchtbaar zij. — Wij achten de dames L. zoowel voor de Vlaamsche, als voor onze litteratuur eene krachtige aanwinst, en eindigen met den wensch, dat zij voorzichtig blijven in hare keuze, gematigd in hare productie, doch steeds even natuurlijk en eenvoudig. Blijve ook voor haar eenvoud het kenmerk van 't ware schoone en goede.

Utrecht.

Digitized by Google

JULIAN SCHMIDT EN SADOWA.

Alle beoefenaars der Duitsche Letterkunde kennen de Geschichte der Deutschen Literatur seit Lessings Tod, von Julian Schmidt. Terecht staat dat boek in hooge achting. Zijn auteur is, zoo al niet altijd een onpartijdige rechter, toch zeker een prettige gids in de vaak duistere en onbegrijpelijke geesteswerken zijner landgenooten. Hoe helder zet hij de Romantische school en haar streven uiteen; hoe waar schetst hij de dolheden van het jonge Duitschland en de uitspattingen der lichtemaanspoëten; wat gezonde opvatting heeft hij van idealisme en realisme! Men legt zijn werk met weêrzin uit de hand. Maar als om dien weêrzin te verzwakken en te zorgen, dat wij om hem niets beters verzuimen, eindigt hij zijn boek met een knaleffect, zoo bijzonder Berlijnsch, dat de nadenkende lezer onwillekeurig zich de oogen wrijft en dat slot overleest, om zich te overtuigen, dat hij zich niet vergist. Na een zeer toegeeflijke beschouwing van Reuters werken, waarmede de Schrijver zijne taak besluit, staat er het volgende te lezen:

„Andermaal staan we voor een gewichtig keerpunt in onze letterkunde. Sints langer dan een eeuw had het ideale streven onzer dichters en denkers, bewust of onbewust ten doel, ons volk uit de dompige bekrompenheid van kleinburgerlijk sloven, uit de onderworpenheid van een door geestelooze hoven en verachting des vreemdelings nedergedrukt volksbewustzijn op te heffen; der natie zelf gevoel te schenken; haar in de rij der Europeesche volken de plaats te verzekeren die haar toekwam. Geestelijk is dit in hoogen graad gelukt. Goethes

Digitized by Google

dichtwerk was onze adelbrief. Maar de trotsche moed van den dichter en wijsgeer liet ons in den steek, toen het er op aankwam, ons werkelijk leven in te richten overeenkomstig onze mate van idealisme. Nu was het onzekerheid omtrent het doel, dan zwak en half doorzetten, soms weder de heerschappij der stemming van enkelen over de conscientien, — waardoor wij bleven dalen.

„Aan dezen treurigen toestand heeft het afgeloopen jaar een einde gemaakt (J. Schmidt schrijft in 1867). De vreemdeling.... heeft ons leeren vreezen; hij heeft erkend dat het oud-Germaansche bloed nog niet in moeras is ondergegaan!".....

Hoe vindt gij deze phrases in den mond van een Julian Schmidt! En hoe is de vreemdeling aan die vrees, tot die erkentenis gekomen? Schrik niet, lezer! „Door het geschut van Sadowa en de Duppeler Schansen!"... Er zijn toch ook nog andere dan Fransche geleerden die aan buskruitzwijmel lijden! Alsof niet een Goethe, een Schiller, een Beethoven en een Mozart meer gedaan hadden om Duitschland en zijn genie te doen eeren en eerbiedigen onder de volken, dan het kanongebulder van Sadowa! Julian Schmidt doet zijn volk te kort met die phrases. Duitschlands geest heeft niet te maken met de bloedige kogels, die sints '66 uit Duitsche vuurmonden zijn gesnord. Hij is er geen graad door gestegen. Trouwens, dat gevoelt J. Schmidt zelf ook wel, als hij, in hetzelfde slot van zijn boek, bejammert, dat dit opspringen van Duitschland uit het duivelsdoosje van Bellona het werk is van één man en niet van de vereenigde wil der Natie. —

Digitized by Google

FRITZ REUTERS DICHTERLIJKE NALATENSCHAP.

DOOR

Dr. C. M. VOS.

Robert Prutz was de eerste buiten Mecklenburg, die — tegen het einde van 1857 in zijn *Deutsches Museum* — de aandacht vestigde op Fritz Reuter. Sedert dien tijd heeft men over Reuter niet gezwegen. De literatuur over dezen dichter heeft — indien men alles te zamen rekent wat in en buiten Duitschland over hem werd geschreven — reeds een zeer grooten omvang bereikt. Het laatste, zoover ik weet, wat in Duitschland over den Mecklenburgschen humorist werd in het licht gegeven, is een zeer uitvoerige biografie door Hermann Ebert, in December 1874 verschenen [1]), en *Fritz Reuters Leben und Werke*, een keurig opstel van Adolf Wilbrandt, dat geplaatst is vóór het eerste deel van Reuters *Nachgelassene Schriften* [2]), hetwelk enkele weken geleden de pers verliet. Ebert bespreekt alleen het leven van den dichter; Wilbrandt ook diens werken. Dit zal wel het grootste verschil tusschen deze beiden zijn. Doch hier komt bij dat, wat vorm, afgerondheid, kunstwaarde aangaat, aan het opstel van laatstgenoemden auteur de voorrang moet worden toegekend. Eberts groote verdienste bestaat vooral

---

[1]) H. E. *Fritz Reuter*, Opitz 1874.

[2]) *Nachg. Schr.* Hinstorff, Wismar en Rostock.

Digitized by Google

hierin dat hij ons niets onthoudt, wat maar eenigszins de geschiedenis van den dichter raakt. Hij deelt ons anekdoten mede uit diens schooltijd en studentenjaren; hij geeft allerlei bijzonderheden omtrent plaatsen, waar Reuter heeft verkeerd, omtrent personen, met wie deze in aanraking is gekomen; hij geeft tot den tekst der getuigschriften, die Reuter jaarlijks op het gymnasium te Parchim verkreeg. Na lezing van Eberts boek was men geneigd te verklaren: nu valt er over den persoon van Heinrich Ludwig Christian Friedrich Reuter niets nieuws meer te zeggen. Maar het opstel van Wilbrandt kwam en het gaf niet alleen, in beknopter vorm, een volledíger beeld, een beeld van den mensch *en* den dichter, maar het ontstak hier en daar wezenlijk een nieuw licht, en gaf opheldering omtrent onderscheidene dingen, welke tot nog toe in het duister waren gebleven.

De reden voor deze grootere voortreffelijkheid van Wilbrandts werk is niet ver te zoeken. Adolf Wilbrandt, een der beste jongere dramatische dichters van Duitschland, is een Mecklenburger van geboorte; hij had in 1862 in de *Süddeutsche Zeitung* een opstel over Reuter gegeven, dat zeer de aandacht van dezen had getrokken, en was sinds met den dichter in briefwisseling gebleven. Na Reuters dood kwamen zijne weduwe en zijn uitgever tot Wilbrandt met de vereerende opdracht zijn nalatenschap uit te geven en iets over zijn leven en werken te schrijven. Men begrijpt dat hem allerlei mededeelingen, voor de kennis van Reuter van hooge waarde, werden ten dienst gesteld. Hij kreeg inzage van uitvoerige biografische aanteekeningen van Reuters weduwe en van sommigen van diens vrienden. Verzen en brieven werden hem van alle kanten toegezonden. Hoe smartelijk dit Reuters weduwe ook vallen mocht, de waarheid — begreep men — diende vóór alles te worden gezegd en tegenover allerlei geruchten was het ongetwijfeld het best, zoo het volle licht ontstoken werd. Vandaar dat Wilbrandt enkele der teerste punten in Reuters leven heeft aangeroerd.

Voor de lezers van dit tijdschrift is het overbodig in groote trekken Reuters levensloop te schetsen. Behalve tot eene bespreking der dichterlijke nalatenschap, voor zoo ver dit na de verschijning van het eerste deel reeds mogelijk is, wensch ik mij in de volgende bladen hiertoe te bepalen,

Digitized by Google

dat ik aan de hand van Wilbrandt en Ebert een en ander uit het leven van den dichter mededeel, wat, naar ik geloof, nieuw of althans niet van algemeene bekendheid is.

Goethe's opmerking dat ieder de sporen blijft dragen van de omgeving, waarin hij zijne jeugd heeft doorgebracht, is sedert zoo langen tijd in hare waarheid erkend, dat daarover geen woord meer behoeft gezegd te worden. Ook op Fritz Reuter is zij van toepassing. Mij dunkt het een der beste eigenschappen van Wilbrandts opstel, dat hij ons hierop heeft gewezen. Wie zich herinnert, hoe geestig Reuter verhaalde, dat Oom Herse hem geleerd heeft de taal der vogels te verstaan, en hoe Reuter zelf later heeft getoond die les goed te hebben onthouden, hij denkt ook hier na over de stille, verborgen wateren, die uit het land der jeugd op den akker onzer oogstjaren vloeien. Van zijnen vader, die een geheel practisch en onpoëtisch man was, die nooit het talent van zijnen zoon heeft begrepen maar dikwijls het hinderend in den weg is getreden, die nooit één roman had gelezen, heeft Fritz Reuter wellicht de intelligentie en de vastheid van karakter geërfd, welke den burgemeester van Stavenhagen zoo gunstig boven velen hebben onderscheiden. Maar stellig had hij aan zijne moeder, die hij innig liefhad en reeds vroeg moest verliezen, zijn gevoel voor poëzie te danken. Zij was, gelijk men weet, voortdurend ziekelijk, en ten laatste geheel verlamd. „Ik heb haar nooit anders gekend, zegt Reuter zoo aandoenlijk in den *Franzosentid*, dan dat zij in haar goede tijden op een stoel zat en naaide, zoo vlijtig, zoo vlijtig, alsof hare arme zwakke handen gezond waren, en dat zij in haar booze tijden te bed lag en onder groote smarten stichtelijke en poëtische werken las." Fritz Reuter zelf schetst op voortreffelijke wijs in een brief aan een vriend (1861), hoe naar zijn inzien de gang zijner ontwikkeling geweest is. Een deel van dat schrijven vinde hier een plaats. „Zoo ik er bijvoegen zal, zegt hij, aan welke bijzondere omstandigheden ik mijn dichterlijke ader heb te danken, dan geloof ik dat mijne moeder in mijne vroegste jaren daarop den grootsten invloed heeft uitgeoefend; dat later de tijd, in de vesting doorgebracht, zeer bevor-

Digitized by Google

derlijk is geweest aan de helderheid en duidelijkheid mijner voorstellingen, omdat de fantasie, die men wel gedwongen is op te roepen bij gebreke van iets dat ons werkelijk bezigheid verschaffen kan, voortdurend werkzaam is, en dat die tijd mij in staat heeft gesteld den mensch te leeren kennen. In gestadigen omgang met vele menschen leert men de menschen beter kennen, doch zoo men jaren aaneen met eenen enkelen mensch moet omgaan, wordt onze kennis van *den* mensch grooter. Mijn loopbaan als landbouwer, mijne jeugd, die ik in een kleine landbouwende stad heb gesleten, mijn voortdurend verkeer op de universiteit en in de vesting met landslieden, die Plat-duitsch spreken konden, hebben mij vrij stellig mijn richting als Plat-duitsch dichter voorgeschreven; mijne liefde voor het volk, zooals dit nu eenmaal is, en de bijval, dien ik op mijn eerste proeven verwierf, hebben ongetwijfeld het hunne daartoe bijgedragen." De ontwikkelingsgang van den dichter is hier door hem zelven zoo juist mogelijk gekarakteriseerd.

Men is gewoon zich Reuter voor te stellen als een toonbeeld van frisschen levenslust, het type van een door en door, innerlijk en uiterlijk gezond man; maar Wilbrandt doet hem ons thans kennen als eenen, in wiens binnenste — volgens het bekende beeld — sinds lang een worm geknaagd heeft. Ieder weet, hoe druk soms over Reuters groote gebrek is gesproken en gebazeld. Wat wisten de gidsen te Eisenach, die de reizigers naar den Wartburg brachten, daarvan al niet te verhalen! Scheen het niet of ook dit tot de celebriteiten van het stadje behoorde? Intusschen, men mocht met een meer of minder ruw woord van de ondeugd gewagen, waaraan Reuter toegaf, niemand kon daarvan iets met zekerheid zeggen. 't Was algemeen bekend, en 't werd toch hoogst onnauwkeurig gekend. Ook Wilbrandt spreekt er van, en het komt mij voor dat hij op deze zaak het oog had, toen hij zeide dat het volle licht moest worden ontstoken. Hij heeft het gedaan, al zou men ook daardoor de onvolkomenheden, de oneffenheden van het beeld gaan opmerken, dat men heeft liefgekregen; maar hij heeft het gedaan op eene wijs, welke den eerbied voor den geest brengt, waarmede Sem en Japhet de slippen van den mantel over het naakte lijf huns vaders wierpen.

Digitized by Google

Hij noemt de treurige zaak, waarover Reuter zelf, gelijk trouwens begrijpelijk is, nimmer zich heeft uitgelaten, een ongelukkige ziekte, die de zeven vestingjaren hem mede op den weg gegeven hebben, en die hem vrijheid en leven heeft vergiftigd. „Fritz Reuter, een man van eene krachtige constitutie, die behoefte had aan krachtige voeding en daaraan gewend was, moest zich in den kerker jaren lang met soberen kost behelpen en vele ontberingen getroosten; bovendien zedelijk verzwakt door zijn tegenspoed, zocht hij eindelijk zijn ellende door prikkelende dranken te verdooven — en hij trof daarmede de wonde plek, welke dat verzwakkend lijden in zijn organisme had voorbereid. Eene „neurose", een ziekelijke aandoening van de zenuwen der maag ontwikkelde zich; een kwaal, die, oorspronkelijk zuiver physiek, wel van tijd tot tijd onder den invloed kwam van gemoedstoestanden, maar die door geen zedelijke macht, door geen vastheid van wil verjaagd worden kon. Wat is het gevolg van zulk een plaatselijke neurose? Dat zij voortdurend of — zooals bij Reuter — van tijd tot tijd eene onoverwinnelijke begeerte veroorzaakt naar alcoholische prikkels, een begeerte, die niet eer bevredigd is dan wanneer met braken en walging de pijnlijke maar reddende crisis volgt." „Ongelijk waren de perioden, waarin de „zwarte tijden" terugkeerden; ongelijk ook hun duur. Er verliepen weken, maanden, later (het schijnt dat bij een gezond en tevreden leven zijn gestel in kracht had gewonnen) vijf, zes, eens zelfs negen maanden vóór die ziekelijke behoefte terugkeerde. Soms was de aanval in een paar dagen voorbij; soms kwam de ongelukkige man eerst na vier, vijf dagen tot de crisis, die dan dagen aaneen duurde, van doodsangst vergezeld ging en door groote zwakheid gevolgd werd." Een kuur in een koudwaterinrichting in den winter van 1847 op 1848 ondernomen, en nog in 1865 opnieuw beproefd, bracht, helaas! geen genezing aan.

Uit een medisch oogpunt is, naar mij verzekerd werd, vrij wat in te brengen tegen de verklaring, welke Wilbrandt zocht te geven. Reuters vader noemde het met een hard woord „drankzucht" en gaf om die reden in het laatst van zijn leven zijnen zoon geheel en al op; en ik vrees, dat de waarheid in deze door Reuters vader gesproken werd.

Het gaat, naar mijne innige overtuiging, niet aan, met

Digitized by Google

Wilbrandt de schuld van den enkelen mensch af te schuiven en haar te wijten aan de gebrekkige inrichting dezer wereld. Zedelijke verschijnselen uitsluitend uit zuiver physieke oorzaken te willen verklaren is een hopeloos iets. We mogen niet op Reuter toepassen wat — zoo onjuist mogelijk — van Byron gezegd is [1]): „Un grand poète n'est pas obligé d'être un grand saint. Il ne faut pas exiger de l'Océan la placidité inoffensive des eaux dormantes d'un lac: c'est surtout dans ses vagues soulevées, dans ses désordres et dans ses tempêtes qu'il révèle sa puissance et son immensité." Tenzij men uitsluitend op dat „poète" drukt, is dit een even onzinnige als onzedelijke stelregel. Men verwringt Vauvenargues" bekende uitspraak: „les grandes pensées viennent du coeur", wanneer men daaruit wil afleiden, dat een man van genie wel een slechte daad bedrijven, maar geen slecht mensch zijn kan. Of men al een breede lijst bijbrengt van mannen, in wien de kunstenaar even hoog stond als de mensch laag bij den grond was, daarin is geen verontschuldiging gelegen. En al heeft men ook honderdduizendmaal gelijk, dat voor den kunstenaar de gevaren van weelde en van verdriet veel grooter dan voor ieder ander, onnoemelijk groot zijn, toch spreekt het volksrijm logen, dat grootheid van geest in een onafscheidelijk verband brengt met onzedelijkheid van leven.

Van ieder mensch doet het ons leed, zoo hij op de een of andere manier een slaaf wordt zijner zinnelijkheid. Hoeveel te meer, wanneer we zien dat een enkel groot gebrek een zware slagschaduw werpt op het leven van een man, dat overigens onberispelijk mocht heeten, op het leven van eenen die, gelijk Wilbrandt het uitdrukt, „dem schweren Schicksal weltfrohen Werke hat abgerungen." Heeft Anthony Trollope terecht verklaard dat romans de preeken zijn van het tegenwoordig geslacht, dan dient men iedere vlek op het kleed van den dichter evenzeer te betreuren, als men het geringste smetje op het zedelijk leven van den voorganger op godsdienstig gebied bejammeren zal. De vraag naar het genie van eenen dichter gaat geheel om buiten die naar zijne zedelijkheid. Maar onze eerbied wordt ontegenzeggelijk verhoogd, wanneer wij zien dat de mensch en de dichter één zijn, tot gelijke hoogte in

[1]) Odysse-Barot. *Hist. d. l. litt. contemp. en Angleterre*, Paris 1874.

Digitized by Google

hunne ontwikkeling, zijn opgeklommen. Dit is, naar sommigen beweren, niet meer dan eene zwakheid; doch dan, zonderling genoeg, eene zwakheid, die door de ernstigste en helderstdenkende menschen gedeeld wordt.

In verband hiermede wensch ik op een ander stuk van Reuters intiem leven de aandacht te vestigen. Jean Paul zegt in zijn *Titan* van „Frau von Kalb", dat voor haar het trouwaltaar een gerechtsplaats was; „daar werd het heldendicht van de liefde hoogstens tot het herdersdicht van den echt." Hoe heerlijk staat tegenover deze ziekelijke romantische theorie van de vrije liefde de gezonde opvatting, welke de realist Reuter van het huwelijk gekoesterd heeft. Naar hetgeen daarvan door de betrokken personen zelven en door ooggetuigen is medegedeeld, mag men verzekeren dat Reuters huwelijksleven hoogst gelukkig, heilig — dat beteekent hier: gezond en vroom tegelijkertijd — heeten mocht.

Wie met Reuters vrouw (Louise Kuntze) in aanraking kwam, roemt om strijd hare lieftalligheid en haren verstandigen, huiselijken zin. Toen Reuter om hare hand aanhield — in de droevige jaren, die op zijne bevrijding uit den kerker volgden, toen hij ook in het oog zijner vrienden een verloren man werd — trad het ongelukkige zwak, waarop hierboven is gewezen, tusschen hen beiden. 't Verwondert niemand dat zij voor eene verbintenis met dezen man terugdeinsde. Hoe kon zij vermoeden, dat deze schrikkelijke ondeugd zijn krachtig organisme niet zou verstoren, zijnen geest, zijne gaven niet zou te gronde richten, dat hij nog dertig jaren lang een overigens zoo ordelijk en zuiver leven zou leiden, als slechts weinigen gegeven is! Reuter gaf intusschen den moed niet op. Eerst in 1847 stemde zij toe in eene verloving, maar wien bevreemdt het, dat zij aarzelend haar toestemming gaf en met een hart vol twijfel en vrees! Jaren lang deelde zij zijne hoop en zijne plannen, maar steeds trad de booze geest tusschen hem en haar, die haren moed verlamde en haar voor het doen van den beslissenden stap deed huiveren. Toen bracht Fritz Peters, Reuters beste vriend, haar op zekeren dag in het vertrek van den dichter, die in zoo diep treurigen toestand op zijn leger lag. Vreeselijk was voor haar dat schouwspel. Zij leed lang en bitter. Maar een hooger, een vrouwelijk edel, een waarachtig schoon gevoel wies daarbij omhoog. Zij hoopte, naar het

Digitized by Google

schijnt, dat zij in staat zou zijn hem het kwade te doen overwinnen, indien zij zijne vrouw was. En zij werd zijn vrouw. In de lente van 1851 verbonden zij hun verder levenslot.

Wel is het een heerlijk getuigenis voor den man, dat hij zulk eene vrouw vond, wier adeldom van gemoed, wier echt vrouwelijke toewijding, wier hoogst aandoenlijk en stout besluit ieders bewondering verdienen. Ook zij is niet in staat geweest den boozen geest te bannen, doch zij redde wat te redden viel, een leven, dat waarschijnlijk zonder haar geheel verloren zou zijn geraakt. Voor haar offer vond zij intusschen een heerlijk loon. Wat de dichter zorgvuldig voor de wereld verzweeg, de geheimenissen, de nooden zijner ziel, ontsloot hij voor deez' trouwe hulp. Zij hoorde zijn klachten, zijn voornemens, zijn geloften; en was het haar alsof iedere nieuwe smart een bad der reiniging, eene innerlijke wedergeboorte werd, nieuw leven zag zij ontluiken, nieuw geluk zag zij geboren worden en nieuwe hoop hief haar telkens weer op. Zij zag hoe zijn dichterlijke genius de wieken ontplooide. In zijnen lijdenstijd, in de slapelooze nachten bleef de scheppende geest werkzaam. Helder en frisch bleef het geheugen, gelukkige gedachten rezen bij hem op, vruchtbare fantasien werden hem geschonken. Hij zag de figuren uit zijn dichtwerken zoo duidelijk voor zich, dat hij meende die met de handen te kunnen grijpen en zich verwonderde, dat zij niet ook door anderen werden aanschouwd. Maar ook zag hij sombere gestalten. In een dier droevige nachten schreef hij het aangrijpende gedicht over de „alte Krankheit", dat Wilbrandt mededeelt en ik slechts uit gebrek aan ruimte terughoud, en waarin Fritz Reuter op treffende, meesterlijke wijs de diepte zijner ellende geteekend heeft. In een dier droevige nachten kwam hij ook op het denkbeeld zijn grafschrift te vervaardigen:

Der Anfang, das Ende, o Herr sie sind Dein,
Die Spanne dazwischen, das Leben war mein.
Und irrt' ich im Dunkeln und fand mich nicht aus
Bei Dir, Herr, ist Klarheit und Licht is Dein Haus.

Zijne vrouw, die het voor hem had opgeschreven, verzocht hem ook haar grafschrift te maken. „Neen, antwoordde hij, het doet me te sterk aan". — Dan weet ik er een, sprak zij, „in de wereld hebt gij verdrukking gehad, maar vrees

Digitized by Google

niet, ik heb de wereld overwonnen." — „O, neen, neen! riep hij uit, dat niet! Dat doet mij te zeer. Uw grafschrift zal wezen:

Sie hat im Leben Liebe gesäet
Sie soll im Tode Liebe erndten."

Louise Reuter heeft die heerlijke woorden meer dan verdiend. Voor haren man, den beroemden en toch zoo ongelukkigen dichter, is zij het ideaal eener liefhebbende gade geweest.

Heeft zij eerst aan Reuters talent getwijfeld, klonk haar de verzekering, welke hij haar gaf, toen hij om hare hand aanhield: „ich kann ja auch'mal ein Buch schreiben," — „etwas ungeheuerlich", het bleek spoedig hoe zeer ten onrechte zij dien twijfel had gekoesterd. Zij deelde in Reuters zorgen, zij deelde ook in de vreugde, die hij door zijn werk genoot. Wanneer eenmaal de lust tot scheppen is ontwaakt, oefent hij eenen betooverenden invloed uit. Ook bij Reuter was dit het geval. „Nauw had hij de oogen geopend — schrijft mevr. Reuter in hare aanteekeningen — of hij begon al in bed te dichten, zijne gedachten te regelen. Ik mocht hem niet storen, niet spreken. Hij plaatste zich dan met een versch gestopte pijp aan zijn schrijftafel; ik zette stilzwijgend zijn grooten kop koffie op een tafeltje naast hem en verdween. Om tien uur werd weer zachtjes, zwijgend, een boterham binnengebracht — en als het dan klonk: „je kan hier blijven, ik zal het je voorlezen", was ik o, zoo gelukkig. — „Nu, wat denk je er van?" — Natuurlijk dacht ik er steeds het beste van, maar als ik soms met dit of met dat het niet eens was, heette het: „neen, neen, geen aanmerkingen"; doch zeer spoedig daarna zeide hij, zoo recht goedig en vleiend: „ik zal er eens over denken, laat me nu weer alleen; ik wil verder schrijven". Hoe vroolijk, hoe innerlijk bevredigd was hij bij den arbeid! In den beginne zeide hij wel dikwijls: „Ja, als ik dit boek klaar heb, wat dan?" — doch later daarentegen: „de stof groeit me boven het hoofd; kon ik maar alles te boek stellen wat ik weet!"

Een van de heerlijkste genrestukjes, die ik ken, is hoe Reuter zijn eersten dichtbundel bijeenbracht en in het licht gaf. 's Avonds van 8 tot 10, tegenover zijn vrouw in de nederige huiskamer gezeten, schreef hij de *Läuschen un Rimels*. Vlotte de arbeid, vergenoegd zat de dichter in zich zelven

Digitized by Google

te brommen. „Welk rein onvermengd geluk, schrijft mevr. Reuter, brachten ons die stille werkuren! Ik geloof niet dat men gelukkiger kan zijn dan wij beiden waren". Eindelijk had de dichter naar zijn gis ongeveer drie honderd bladzijden gereed. Een uitgever was niet te vinden; met frisschen moed en krachtig vertrouwen besloot Reuter zelf de uitgaaf te wagen. Bij het zien van de twaalf honderd exemplaren der eerste oplaag sloeg zijn vrouw de schrik om het hart. Dagen lang sloofde zij om, met een hamer somtijds, het onbuigzame pakpapier te buigen, dat zij met de bloote hand niet kon regeeren. Reuter zat er naast en schreef de begeleidende brieven. Angstig staarde mevr. Reuter op de vele exemplaren, die nog geen bestemming hadden. Maar binnen zes weken was een tweede oplaag noodig geworden. „Wij gelukkige menschen lachten en weenden tegelijk", schrijft zij. Sinds ging het, gelijk men weet, altijd in deze goede richting voorwaarts; en deed zich ook in den beginne het geval voor, dat een boekhandelaar te Stettin in plaats van baar geld gerookt vleesch ter betaling zond, het eind is toch, gelijk ook iedereen weet, een prachtige villa aan den voet van den Wartburg geweest en een inkomen, als geen enkel ander dichter in Duitschland zich ooit met de pen verworven heeft.

Een der zonderlingste dwalingen is dat deze Plat-duitsche dichter, geleid door een gelukkig instinct, als het ware met een „Naturburschen-Humor" begonnen is anekdoten te verhalen en verzen te maken, en na het slagen dier poging, ook weer als het ware van zelf, bij instinct, het vak van natuurdichter heeft laten varen en humoristische vertellingen is gaan te boek stellen. Hoe geheel anders luidt tegenover deze legende de geschiedenis. Wie met aandacht leest hetgeen Wilbrandt en Ebert mededeelen, vindt hier en daar de sporen dat het talent van den dichter reeds vroeg zich heeft geopenbaard. Reeds in den tijd, dien hij op het gymnasium doorbracht, wordt zijn goede stijl geroemd. Op zijn eerste werk in proza kom ik aanstonds nader terug. Op veertienjarigen leeftijd maakte hij, tijdens een voetreisje door het eiland Rügen, „getroffen door de schoonheid van dit landje, dat daar in de pracht van den zomermorgen zich vertoonde,

Digitized by Google

omgord door de zee, die in het volle zonlicht schitterde, liefelijk door zijn groote verscheidenheid van bochten en baaien", zijn eerst gedicht, dat helaas niet is bewaard gebleven, dat „voor den lezer — zegt Reuter — gebreken zal gehad hebben, maar voor den dichter ze niet had." De stroom van pogingen om wat hij zag, dacht, gevoelde te grijpen en in dichterlijke taal uit te drukken, loopt verder door zijnen ganschen ontwikkelingstijd heen. Als gymnasiast, als student maakt hij verzen — dat beteekent in deze: oefent hij zich, bereidt hij zich voor tot hetgeen hij later worden zou.

Uit de jaren zijner gevangenschap zijn o. a. een brief aan zijnen vader en een keurig versje bewaard gebleven. Die brief (van het jaar 1836, de eenige, dien hij schreef!) doet ons het namelooze leed kennen van den zes en twintigjarigen jongman, die zijn rekening met het leven scheen afgesloten te hebben, die, op het punt van gevoelloos te worden, van het verleden niets meer vroeg en op de toekomst niet meer hoopte. Toch is er niets overdrevens, niets bitters zelfs daarin te vinden. Maar juist die kalmte en die eenvoud beklemmen te meer het hart van den lezer. In 1839 dichtte hij te Graudenz eene smartelijke herinnering van den gevangene aan zijn vroeger liefje, „de wijde wereld". Eens was de zonnestraal zijn sieraad, het woud zijn verblijf, de koele beek zijn legerstede. Thans is zijn liefste zoo ver.

Der Wasserkrug ist mein Pokal,
Das dumpfe Stroh mein Bett,
Der Kerker ist mein Rittersaal,
Mein Schmuck die schwere Kett!

Doch wenn mein Lieb vom Schlaf erwacht,
Sich Blumen flicht ins Haar;
Wenn sie in grüner Kleider Pracht
Verkünd't das neue Jahr,

Da hör' ich längst entschwundnen Sang,
Schreck' aus dem Schlaf empor,
Ich beisse in die Eisenstang'
Und rüttle an dem Thor.

Doch fest ist Gitter, fest ist Thür
Vergebens ist mein Mühn!
Der Sang, er ist verhallet mir —
Ich sink' aufs Lager hin.

Digitized by Google

Toen Reuter dit schreef, had hij reeds zes jaren in den kerker doorgebracht en nog vier en twintig gevangenisjaren in het vooruitzicht.

Bij de bekende uitspraak *poeta nascitur, non fit* is minstens evenveel voor het *fit* als voor het *nascitur* te zeggen. Na hetgeen Geel daarover heeft geschreven, zal geen beschaafd Nederlander meer beweren, dat de begrippen van poëzie en van werken elkander uitsluiten. Aardig is het te zien hoe ook bij Reuter de figuren niet alleen maar ook de werken zelve langzamerhand ontstaan, rijpen, geboren worden. Sommigen blijven een proeve, een schets, een begin, niet meer. Zóó *Ut mine Schaulmeistertid* en *Bräsigs Memoiren*. Anderen verkrijgen de gestalte, waarin wij ze thans kennen, eerst na herhaalde vervorming. Van de *Läuschen un Rimels* is het bekend, dat Reuter eerst de aanmerkingen van zijn vrouw, dan die van eenige goede vrienden inwon, en herhaalde malen, zoo het moest, tot geheele omwerking dier zoo eenvoudige dichtstukjes overging.

Een van de aardigste scènes in *Ut mine Stromtid* (1862/64), waar Bräsig, Carl Havermann, Kurz en de rector Baldrian kaart spelen, werd, met gedeeltelijk veranderde namen, reeds in 1855/56 in de brieven van Bräsig, waarop ik nader terugkom, geteekend. Van *Ut mine Festungstid* (1862) gaf hij in 1855, in het door hem uitgegeven *Unterhaltungsblatt für Mecklenburg*, een voorlooper, *Eine heitere Episode aus einer traurigen Zeit* getiteld. Het verdient inderdaad opgemerkt te worden, dat Reuter dit in de Hoogduitsche taal deed. Eerst later wendde hij zich tot het Mecklenburgsche plat, dat zulk een eigenaardig cachet aan zijn werk geeft en een der behoorlijkheden daarvan uitmaakt. In het Hoogduitsch schreef hij ook in 1845 *die Reise nach Belgien*, welk werk eerst in 1855 in zijn bekende platduitsche gedaante het licht zag. Zou men het gelooven? — dat dichtstuk, hetwelk hem den grootsten roem heeft verschaft, dat heerlijke *Ut mine Stromtid* (1862/64) was reeds in 1847 in het Hoogduitsch geschreven.

Doch wenden wij ons tot de *Nachgelassene Schriften*, waarvan Wilbrandt thans het eerste deel gaf. Men stappe er over heen, dat van die „nagelaten werken" nagenoeg allen reeds vroeger zijn uitgegeven en dat daaronder ook het werk van den twaalfjarigen Reuter is gerangschikt. Mij dunkt deze benaming, op zijn zachtst gesproken, zeer eigenaardig. De „nagelaten

Digitized by Google

werken" bevatten *Der Gräfliche Geburtstag*, *Briefe des Herrn Inspectors Brāsig an Fritz Reuter*, *Die Reise nach Braunschweig*, de *Urgeschicht von Mecklenborg* en bovendien twee gedichten *Ok' ne lütte Gaw' för Dütschland* en *Grossmutting, hei is dod!* Deze beide laatste, waarvan ik in 1871 eene vertaling gaf, zal ik niet verder bespreken; over de prozawerken echter wensch ik nog het een en ander mede te deelen.

De doorgaande strekking van het meeste wat in dezen bundel voorkomt is, evenals Reuter dit in *Kein Hüsung* deed, op te komen voor den minderen man tegen de bevoorrechte klassen, den adel inzonderheid. De toestand moge in latere jaren eenigszins, doch ook maar eenigszins, zijn verbeterd, Mecklenburg was en is het land, waar middeleeuwsche onderdrukking en slavernij nog in ruime mate worden gevonden. Wat zulke echte adel in Mecklenburg (men moet op dat „echte" eenigen nadruk leggen, want ook hier zijn soorten) zich inbeeldt en zich aanmatigt, daarvan kunnen de minsten onzer zich een voorstelling vormen, tenzij als van iets dat stellig vier, vijf eeuwen achter ons ligt. Het beroemde „blauwe bloed", waarmede sommige lieden zich bevoorrecht wanen, verhindert wel is waar niet dat koffiehuisjongens en kappersbedienden, dikwijls met uitstekend succès, als graaf, baron of jonker optreden; het is wel niet de oorzaak van eenige onbedriegelijke kenteekenen van het ras, van korte ooren, kleine handen, aangeboren epauletten bijvoorbeeld; het beschermt in Mecklenburg iemand wel niet voor verarming, zoodat men ook onder de klasse der hongerlijders bij uitnemendheid, der schoolmeesters, adellijken van geboorte aantreft, die met het „Von" voor hunnen naam ook het „hoog" voor het „welgeboren" verloren hebben; het stroomt wel niet zoo krachtig, dat de adel onmogelijk tot een mésaillance zou kunnen besluiten of voorbijzien dat voor de praktijk halfbloed veel bruikbaarder is dan volbloed, en dat een burgerlijke geldzak iemand uitmuntend over vele bezwaren des levens heen helpt; maar met dat al, het „blauwe bloed" maakt toch een scheiding tusschen menschen en menschen, een scheiding die zich niet alleen in gezindheden en gevoelens, maar ook in de keus der vermaken openbaart.

Ook hier toont zich de veranderlijkheid van den mensch. Nu eens waait de wind uit een piëtistischen hoek en de

Digitized by Google

vermaken van den adel krijgen een eigenaardigen, doordringenden geur, die aan „revivals", „oefeningen" en pharizeïsme denken doet; dan weer staan ze op de grenzen van het frivole, het overbelachelijke, het onnoozele; in beide gevallen getuigen zij van verregaanden hoogmoed, dat men den onderhoorige, den medemensch òf tot schijnheiligheid, huichelarij te dwingen tracht, òf hem tot hofnar en hansworst zoekt te verlagen.

Bij de viering van geboortedagen preste de adel de daglooners tot allerlei dwaasheden en onthaalde hij de bevolking op zooveel onzinnigheden, dat men niet begrijpt met lieden te doen te hebben, die op den naam van verstandige menschen aanspraak maken.

Reuter kwam daartegen op door eene opsomming te geven der vermakelijkheden, die hij in 1842 met een paar vrienden bijwoonde ter gelegenheid van den verjaardag van mevr. de gravin Hahn, wier geslacht uitgestrekte goederen bij Stavenhagen heeft. In 1847 heeft hij die beschrijving anonym in het *Mecklenbürgisches Volksbuch* in het licht gegeven. *Der Gräfliche Geburtstag* deelde zonder veel op- of aanmerkingen een beschrijving dier festiviteiten mede en baarde terstond groot opzien. Men verdiepte zich in gissingen omtrent den auteur. Reeds de eenvoudige mededeeling van het gebeurde was satiriek in hooge mate. Men voelde elk oogenblik het snijdend contrast tusschen deze hoogadellijke vermaken en de eenvoudige natuur der Mecklenburgsche plattelands-bevolking, die zich tot dit alles leenen moest — en leende.

Hoe heeft Reuter deze laatste gegeeseld!

„Ja, Ihr seid mir wackre Deutsche
Wie gemacht für Zaum und Peitsche,
Für Karbatsche und für Sättel,
Wie gemacht für solchen Bettel,
Wie gemacht für Spott und Hohn,
Wie gemacht für Hundelohn!"

Doch op het hoofd van den Mecklenburgschen adel, die tot zulke menschonteerende dwaasheden aanleiding gaf, laadde hij niet minder „spot en hoon", enkel en alleen door de feestelijkheden van zulk een geboortedag te beschrijven. Soms is de satire wat minder eenvoudig, maar zij treft even goed haar doel. Zoo is het zakloopen een allegorie; de jongens, die er aan deelnemen, stellen de volkeren voor,

Digitized by Google

de uitgeloofde prijzen de constituties, de zakken de censuur, de adellijke toeschouwers de potentaten, die zich met het zakloopen der volkeren koninklijk amuseeren, en het geheel is het zinnebeeld van den vooruitgang. Mecklenburg, een stijve, plompe, lang opgeschoten lummel, die onmiddellijk als een os op den grond valt, en geen prijs, geen constitutie krijgt, is een baas waar het op stroop happen, op het behartigen van zijn stoffelijke belangen aankomt. En als de jeugd op de gravelijke landgoederen te vergeefs den gladden cocagnemast tracht te beklimmen, is dit een teeken, dat zij bestemd is te blijven wat zij is: *„glebae adscripti"*; bij den grond behoorend, lijfeigen.

Een prachtige tegenstelling bezigde Reuter aan het slot door het lied van een armen Silezischen „Handwerksbursch", — eigenlijk een lied van Holtei — mede te deelen, dat hem op de terugreis in de ooren klonk en waarvan hier een enkel couplet een plaats vinde:

„Warum is denn auf Erden hienieden
Jedes Menschen sei' Stand so verschieden?
Warum is denn der Eene a Grafe
Un der And're, der hütt em de Schaafe?
Warum is denn der Eene su reich,
Un der And're su arm? Vur dem Herrne
Durt uben sein Alle doch gleich?
I nu mein Gott, su gärne!"

Waarom? ja waarom?

De humorist treedt in *Der Gräfliche Geburtstag* achter den satiricus terug; maar de humor springt toch hier en daar reeds te voorschijn, gelijk het dartel zonlicht tusschen het loof der boomen speelt. En ook hier vinden we van die treffende opmerkingen en vergelijkingen, waardoor zijn latere werken zich zoo gunstig onderscheiden zouden. Een enkele slechts. Een jood, die op een christin verliefd is en zich doopen laat, komt ons, zegt Reuter, voor als het witte blad papier, dat in onze bijbels tusschen het Oude- en het Nieuwe Testament gevonden wordt.

Met een enkel woord is hierboven reeds aangeduid dat de vermakelijkheden niet altijd een wereldsch karakter droegen. In een feestprogramma voor den verjaardag van een der leden der graaflijke familie Hahn wemelt het van geestelijken, psalmen, koralen, morgen- en avondgodsdienstoefeningen. Dit

Digitized by Google

feestprogramma was aan Reuter voor het *Unterhaltungsblatt* (1855/56) toegezonden door .... „Bräsig, immerirter Inspector."

Geen van Reuters figuren heeft een zoo groote mate van populariteit verworven als die goede „Onkel Bräsig." Ongetwijfeld heeft zij het meest aan de fantasie des dichters te danken gehad, al moge men kunnen aanwijzen dat Reuter (evenals dit door Forster van Dickens werd aangetoond) onderscheiden karaktertrekken der personen, die hij laat optreden, aan het leven heeft ontleend, en al moge zich onder Reuters potloodschetsjes van zeer vroegen datum de beeltenis van eenen ouden bekenden opzichter bevinden, die veel gelijkenis met den lateren Bräsig toont. Van potloodschetsjes gesproken — Reuter placht dikwijls, terwijl hij zat te peinzen over de personen, die hij ten tooneele voeren zou, met potlood hunne beeldjes te schetsen. Die Bräsig-figuur heeft op zich zelve reeds eene geschiedenis. Het eerst treedt zij op in de *„Briefe"*, welke Wilbrandt thans mededeelt, en die vroeger in het *Unterhaltungsblatt* verschenen. De dichter had het plan opgevat de memoiren van den opzichter te geven, doch het bleef bij een plan. Slechts een fragment dier gedenkschriften, de avonturen eener reis naar Berlijn vermeldend, is in *Schnurr-Murr* verschenen. Ten slotte zien we Bräsig in zijn volle glorie in *Ut mine Stromtid.* Veel heeft deze laatste Bräsig boven zijn voorgangers vooruit. Minder nog door zijn kluchtige opmerkingen, dan bovenal door zijn goedheid, zijn trouw, zijn reine liefde voor „Frau Nüssler" steelt de Bräsig uit *Ut mine Stromtid* ons hart. Of liever, door zijn dwaze eigenaardigheden en zijn edele qualiteiten beide. In de *Schnurr-Murr* en in de *Briefe* mist hij deze laatste. Of hij geen gelegenheid had ze te toonen, dan of ze den dichter nog onbekend waren, kan in het midden worden gelaten. In de *Briefe* staat schier uitsluitend het kluchtige van Bräsigs figuur op den voorgrond. Zij moet daardoor voor ons, die haar in haar volheid kennen, aan afgerondheid verliezen; maar niettemin, ook in de *Briefe* treedt Bräsig op met een deftigheid, die lachverwekkend is, met een legio zonderlinge invallen en zotte opmerkingen, en ook in de *Briefe* toont hij spranken van dien kostelijken humor, waardoor hij later zich zooveel vrienden verworven heeft. Ook hier bezigt hij het vermaarde „Missingsch", dat

Digitized by Google

mengelmoes van Hoogduitsch en Platduitsch, dat hem gelegenheid geeft zijn voorliefde voor stadhuiswoorden te bevredigen en de vermakelijkste fouten tegen spelling en spraakkunst te begaan.

Bräsig schrijft aan Reuter, den redacteur van het *Unterhaltungsblatt*, aan zijnen „Lieber Herr Gönner", over allerlei dingen. Nu eens over de dwaasheden der familie Hahn, op wier goederen hij zijn rust en zijn pensioen geniet, dan over zijne eigen dwaasheden. In het opgeven van raadsels toont hij zich een meester; met hart en ziel is hij de leer toegedaan, dat in het hoofd van zijn neef Kareltje — een andere Fritz Triddelfits — de levenswijsheid ingeslagen moet worden en dat de waarde van een bij wijze van voorschot gegeven pak slaag niet te hoog kan worden geschat. Men vindt in de *Briefe* allergekste schetsjes.

Op *die Reise nach Braunschweig* zou zeker weinig gelet worden, indien hier niet een der eerste letterkundige proeven van onzen auteur voor ons lag. Deze „Kurze Beschreibung meiner Reise durch grosser und kleiner Herren Länder" werd door Reuter op twaalfjarigen leeftijd vervaardigd. Reuters vader nam zijnen Fritz eens mede, toen hij een tochtje van drie weken naar „het buitenland" maakte om op de hoogte te komen van nieuwigheden, die in de praktijk van den landbouw waren ingevoerd; doch op uitdrukkelijke voorwaarde, dat Fritz al hetgeen hij zag of beleefde te boek stellen en dit aan zijnen peet, den allen lezers van Reuter bekenden Amtshauptmann Weber, aanbieden zou. Zoo is de *Reise nach Braunschweig* in de wereld gekomen. Ze werd bewaard en zag thans het licht. Nimmer heeft men getracht Fritz Reuter voor een wonderkind te laten doorgaan. Uit de mededeelingen van Ebert blijkt integendeel, dat Reuter in zijn jeugd door een vrij groote traagheid zich onderscheidde. Hij kon wel werken, maar hij werkte niet. Wat hij opzette, werd bijkans nooit voltooid. Treffend is de critiek door een zijner leermeesters gegeven over een opstel uit Reuters schooljaren, dat goed begonnen, maar ouder gewoonte te halver wege was blijven steken: „ik zag een prachtige poort voor een heerlijk gebouw en — daarachter stond een schilderhuis". Doch wat reeds van Reuter in zijn schooljaren geroemd werd, namelijk dat hij toen reeds goed Duitsch schreef, vinden we in de *Reise nach Braunschweig* bewezen. Houdt men in het oog

Digitized by Google

dat men het werk van eenen twaalfjarige vóór zich heeft en regelt men hiernaar zijn eischen, dan kan men gerust het oordeel van Wilbrandt onderschrijven: „reeds hier toont de gaaf van scherp te kunnen waarnemen, het treffende der uitdrukkingen en zekere speelsche humor wat de auteur later zijn zal". Ook zal ieder, die leest hoe de twaalfjarige Fritz zijn tehuiskomst beschrijft — „Hoe dichter wij bij het geliefde Stavenhagen kwamen, des te grooter werd ons het hart. Eindelijk stormden wij jubelend in huis, waar wij door allen recht hartelijk en blijde ontvangen werden; moeder was hierbij zeer stil; maar zij verheugde zich des te meer inwendig, gelijk men dit noemt, indien ik mij niet bedrieg" — van oordeel zijn, dat Wilbrandt er gerust had kunnen bijvoegen, dat zich toen reeds de sporen openbaarden van die fijnheid van gevoel, welke tot de voortreffelijkste eigenschappen van Reuters werken behoort.

Bij het laatste geschrift, dat ons ter bespreking overblijft, bij de *Urgeschicht von Mecklenborg* sta ik langer stil, deels omdat men onmiddellijk na den dood des dichters met veel ophef het bestaan daarvan heeft aangekondigd, deels omdat het niet uit Reuters jeugd of proeftijd, maar uit de jaren zijner volle scheppingskracht dagteekent en — schoon ook dit onvoltooid bleef — voor de pers werd geschreven, deels ook omdat het het beste moet heeten, wat ons in de *Nachgelassene Schriften* aangeboden wordt.

Een handschrift uit de veertiende eeuw gaf Reuter bericht van Mecklenburgs allervroegste historie. In de inleiding tot de *Urgeschicht von Mecklenborg* wordt ons verhaald, hoe hij aan dat manuscript gekomen is. Op het landgoed van zijn vriend Peters, dat vroeger tot het klooster Stolp bij Anclam behoorde, werd hij in 1860 door den hollen, dreunenden klank van den bodem op het vermoeden gebracht, dat zich daar onderaardsche gangen bevonden, waarin wellicht allerlei schatten verborgen konden zijn. Met een ouden opzichter gaat hij heimelijk aan 't graven; doch zoo onvoorzichtig, dat het gewelf bezwijkt en Reuter omlaag stort. Met den schrik en eenige lichte kneuzingen komt hij echter vrij. De oude opzichter voegt zich bij hem en beiden vinden aan het eind van een langen gang een deur. Met moeite wordt die geopend; het licht waait uit, maar niet zóó snel, of zij hadden ontdekt

Digitized by Google

dat zij tegenover iets vreeselijks zich bevonden. Toen met veel moeite het licht weer ontstoken was, zagen zij een geraamte in een monnikspij aan een tafel zitten, met een geopend boek voor zich en een pen in de hand. Reuter was het eerst van den schrik bekomen. Hij begreep dat hij met een ongelukkigen collega te doen had, die zich langzaam had doodgeschreven, en hij wist dat dit soort mak is en niemand wat doet. 't Bleek dat zij een gevangenis hadden ontdekt en Reuter voelde zich hier terstond op zijn gemak; met dit soort van lustverblijven was hij vertrouwd geraakt. Hij keek over den schouder van het geraamte en las in het boek, dat de oude monnik een Mecklenburgsch edelman was geweest, die den ouden Adam nog niet geheel afgeschud en de dochter van den molenaar gekust had. Tot straf hiervoor was hij levenslang door zijn kloosteroverste gevangen gezet, en in den kerker had hij de „Urgeschicht von Mecklenborg, von Erschaffung der Welt an bet up Sr. Dörchläuchten, den Herrn Herzog Niclot" († 1160, den stamvader der tegenwoordige dynastie) geschreven. Ondanks de vermaningen van den ouden inspector, die voor een ongeluk vreesde, nam Reuter het boek mee. Het zou ook te erg zijn, deze oude oorkonden geheel ongebruikt te laten en Mecklenburg den roem te onthouden van met zijn geschiedenis tot de schepping der wereld te kunnen opklimmen, terwijl die van Rusland eerst 900 na Christus en die van België eerst Anno 1833 een aanvang neemt. Tegen deze argumenten was de oude opzichter niet bestand. Het geraamte werd begraven en het boek door Reuter medegenomen. Hij verdiepte zich zoozeer in die berichten, dat hij alle andere bezigheden verzuimde. Een zijner vrienden, in het geheim genomen, onderzocht de echtheid van het document; eigenaardige reuk, inkt, watermerk van het papier lieten niets te wenschen over. De mededeelingen van den kloosterling zijn dus te vertrouwen. Hij kon met zijn stamboom tot Noach teruggaan en wat tusschen Noach en Adam was gebeurd, was in zijn familie van mond tot mond bewaard gebleven. Fritz Reuter droomde van fortuin en eer, door de uitgaaf van dit zonderlinge werk te behalen. Een bod van 10.000 Thaler, dat zijn vriend hem deed, sloeg hij af. Hij hoopte op den doktoralen titel, en om zijn vrouw daarmede te verrassen, hield hij voor haar de

Digitized by Google

zaak geheel geheim. Van Rostock, werwaarts hij gegaan was om met Hinstorff over de uitgaaf te onderhandelen, keerde hij terug. Zijn vrouw verraste hem met den eersten gerookten ganzebout, die — o schrik! — in een blad van 't oude handschrift gewikkeld was. Mevr. Reuter had van de gelegenheid gebruik gemaakt om opruiming te houden. Met allerlei papieren, waaronder dramatische proeven, een fragment van een heldendicht enz. was ook het oude handschrift naar den papierkoopman gebracht. Het baatte Reuter niet, dat hij radeloos naar dezen antiquaar stormde. Het onbetaalbare handschrift was voor goed verloren, het werd gebruikt om kaas, haring en groene zeep in te pakken, en de droom van eer en fortuin was in rook verdwenen. Door de vriendelijkheid zijner vrouw mislukte Reuters voornemen om haar eens duchtig de waarheid te zeggen geheel en al. Eindelijk kwamen vrienden, wien hij zijn nood klaagde, op het gelukkige denkbeeld, dat Reuter, die een uitstekende memorie bezat, trachten moest de gansche historie zich weer voor den geest te brengen. Zoo geschiedde het; hij schreef op wat hij zich herinnerde en daaraan hebben we de *Urgeschicht von Mecklenborg* te danken.

Men ziet, de vinding, de knoop is volstrekt niet nieuw; doch evenals in de *Läuschen un Rimels* is het ook hier Reuter voortreffelijk gelukt het algemeene tot zijn bijzonder eigendom te maken, en wel zóó dat de levendigheid, het schilderachtige, de humor van feiten en toestanden weinig of niet te wenschen overlaten.

En nu de *Urgeschicht* zelve! Ze is in twaalf kapittels vervat. Het is, om het zoo te noemen, de bijbelsche oorkonde aangaande den oorsprong van het menschengeslacht naar Mecklenburg overgeplant. Evenals Christus in den *Heljand* als een Saksisch hertog optreedt, zoo leven, spreken en handelen in de *Urgeschicht* de personen uit de oud-testamentische verhalen, gelijk dit in de Groot-Hertogdommen gebruikelijk is. Waar de hemelsche personages verschijnen, wordt dit verhaald met een eenvoudigheid, een alledaagschheid, die een wonderlijken indruk maken. Toch, ik wensch dit zeer op den voorgrond te stellen en er allen nadruk op te leggen, is het Reuters doel volstrekt niet met den Bijbel te spotten. Zulke goedkoope en reeds tamelijk versleten aar-

Digitized by Google

digheden liet Reuter, die steeds innig aan God en onsterfelijkheid geloofd heeft, aan anderen over. Loopt er hier of daar iets onder, dat misschien wat „al te" is, een verstandig mensch is wijs genoëg daarom op den dichter niet boos te worden.

Toen O. L. H. in het jaar 0 de wereld schiep, begon Hij bij Mecklenburg en wel aan de oostzijde van dit land, en wees Hij zijn engelen, hoe ze moesten doen. Doch dezen, leerlingen in het vak, verbroddelden het werk en zoo kreeg men hier en daar in Mecklenburg kale, onvruchtbare streken. Maar toen O. L. H. ten slotte zijn werk overzag en zeggen moest dat alles goed was, hield hij toch ook op Mecklenburg Zijn oog gevestigd. De eerste bewoners van deze zeer natte aarde waren de kikkers en de ooievaars (De families Pogge en Von Storch behooren tot de oudste geslachten van Mecklenburg). In die dagen stond de hel nog geheel en al leeg en de affaire van den duivel was nog niet aan den gang, want God zou eerst menschen maken, wanneer de aarde goed droog was. Dat laatste zocht dus de duivel spoedig tot stand te brengen, maar het mislukte hem ten eenen male en hij liep door de nattigheid zulk een verkoudheid op, dat O. L. H. medelijden met hem kreeg en hem den raad gaf om in den eersten tijd maar stilletjes achter de kachel te blijven. Eindelijk werden de menschen geschapen en Adam en Eva waren de eerste Mecklenburgers. De duivel wilde het ook eens probeeren, maakte uit zand en speeksel menschenfiguren, blies er in en het waren — apen! In het midden van Mecklenburg lag het paradijs, wat o. a. hieruit blijkt dat de duivel, die de beste herinneringen aan het verloren paradijs heeft, nergens zoo t'huis is als juist in het midden van Mecklenburg. Na den val arbeidde Adam in de buurt van Jabel letterlijk in het zweet zijns aanschijns; maar hij volgde de gewoonte niet van vele hedendaagsche echtelieden om tegen Eva uit te varen, omdat zij hem in het ongeluk had gestort; daartoe stamde hij van eenen te goeden vader af; hij zorgde integendeel voor haar zooveel hij kon, hij haalde water en hout, hij maakte in den winter 's morgens de kachel aan, en wanneer zij een kind aan de borst had, wiegde en susde hij het des nachts. Zijn werk werd gezegend. Toen hij stierf, was hij een der rijkste boeren in het kloosterambt Malchow, en zijn zoon Seth kreeg de hoeve.

Digitized by Google

Adams kinderen en kindskinderen vermenigvuldigden zich. Zij bleven bij elkander: boer bij boer; en de eerste wet was: wat iemand heeft, dat heeft hij. Het was een rechte warboel intusschen. Ieder kon gaan wonen, waar hij verkoos en zonder dat hem naar trouwbiljet, vrijstelling van de militie of vaccinatie-bewijs gevraagd werd. In 1064 was door de paardenjongens de eerste oorlog begonnen en sinds kwam aan den twist geen einde. Om de zaken wat in orde te brengen, hield Seth in 1066 den eersten landdag in Mecklenburg, waarop zich terstond twee partijen, de aristocratische en de democratische vormden, en de volgende overeenkomst werd getroffen: „Art. 1: Alles blijft bij het oude. Art. 2: Wanneer paardenjongens, herders en koeienwachters vechten willen, mogen zij dit doen en mag niemand zich daarmee bemoeien. Art. 3. ontbreekt. Art. 4. item. enz". Deze wet is in Mecklenburg nog altijd van kracht.

Enos, die niet bijzonder snugger was, droeg het bewind aan zijn zoon Kenan over, ofschoon deze eigenlijk den leeftijd daarvoor nog niet had bereikt, want hij was eerst 700 jaar. Kenan was een diplomaat en loog Rabat en Machol (twee neven, die elkander niet luchten mochten) de huid vol, om hen maar van elkander te houden. Rabat bracht de eerste vette ossen (hij verstond de kunst van ossen te maken) naar Berlijn, verdiende veel geld daarmede en nam toen zeer aristocratische manieren aan. Machol volgde in alles de oude sleur; hij was de eerste conservatief en werd ook zeer rijk. De jonker Von Rabat, een zoon van den ouden heer, raakte op een nichtje van Machol verliefd, dat bij dezen als keukenmeid diende. Machols zonen hierover verbitterd, grepen den jonker, toen hij door hun haverveld reed om een haas na te jagen, en zetten hem onder een waschkuip gevangen. Maar het meisje bevrijdde hem en vluchtte met hem naar Pruisen. Dit was de eerste sociale roman in Mecklenburg, die hierin van alle lateren verschilt, dat de edelman rijk en het burgermeisje arm was. Rabat riep alle leden zijner partij bijeen; om den adel in stand te houden, zetten zij allen „Von" vóór hun naam en zij lieten den rooden haan op Machols dak kraaien, die daarop met de zijnen de ossen van Rabat wegroofde. Weer was de twist groot, totdat Henoch, een schrander kind van 75 jaar, zijn grootvader Mahalal-el aan-

Digitized by Google

raadde op nieuw een landdag uit te schrijven, waarop hoofdzakelijk de edellieden verschenen, die de volgende wet vaststelden: „Art. 1: Alles blijft zooals het geweest is. Art. 2: Ieder edelman mag door de haver van de boeren heen jagen. Art. 3: ontbreekt. Art. 4: item, enz". Ook deze wet is in Mecklenburg nog altijd van kracht. Henoch zag het dreigende gevaar in, want deze wet was het eerste privilege, maar Jered, Henochs vader, zeide: *„Après nous le déluge!"*.

Met de privileges vermeerderde voortdurend de ellende, zoodat Henoch er op zijn ouden dag genoeg van kreeg, dwars over het ijs van het Jabeler meer ging en nimmermeer gezien werd. Methusalem, dat weesje van 150 jaar, had nu vrij wat te stellen. Want waren reeds in Mecklenburg alle duivels losgebroken, er kwamen nu nog de weeldeduivel en de modeduivel bij, die allerlei dingen uitvonden, tot ten laatste O. L. H. sprak: dat gaat zoo niet langer. Ik heb den mensch naar Mijn beeld geschapen; maar de rijken misvormen hun gedaante en de boer verlaagt zich tot een zwijn; dat gaat zoo niet langer! Lamech, die Methusalem opvolgde, schreef tegen den raad van zijnen zoon Noach een nieuwen landdag uit, waarop uitsluitend edellieden verschenen, allen in uniform. Zij zagen Noach over den schouder aan, omdat deze in een gewonen zwarten rok gekleed was. Noach was dan ook een democraat en wilde de wet op de haver en de hazen opgeheven zien, maar de edellieden namen het volgende besluit: „Art. 1. Alles blijft bij het oude. Art. 2: De hazen- en haverwet blijft ook bij het oude, omdat wij op haar niet alleen een historisch maar ook een goddelijk recht hebben. Art. 3 ontbreekt. Art. 4 item enz". Maar O. L. H. zeide: nu ge van een goddelijk recht begint te praten, wil ik toch ook een woordje meespreken! En Hij beval Noach hetgeen deze had gesproken over de gelijkheid der rechten van den mensch, in het hart zijner nakomelingen te schrijven, opdat, hoe ook soms die rechten zelve vertrapt mochten worden, het bewustzijn dier rechten tot in eeuwigheid bewaard zou blijven; en Hij gaf Noach in last de ark te bouwen. Op een nieuwen landdag vroeg Noach de edellieden of ze afstand wilden doen van hunne privileges, en toen zij weigerden, ging hij in de ark en nam de zondvloed een aanvang. Op den Ararat, waarop de ark neerkwam, legde

Digitized by Google

Noach eenen wijnberg aan. Toen hij gestorven was, hebben zijn kinderen niet om de nalatenschap getwist, alleen bij de verdeeling van den wijnkelder zocht Cham zijn broeders te bedotten, door de fijnste merken voor zich àpart te zetten. Het ging er in dien tijd op deze aarde lustig naar toe. Men kon zien dat de sleutel van vader Noachs wijnkelder in goede handen was geraakt. Op een van Japhets verjaardagen kwam men op het dronkemans-idee den toren van Babel te bouwen. Noach had op zijn sterfbed Japhet aanbevolen naar Mecklenburg, dat geheel ontvolkt was, terug te keeren en te trachten, of hij het verloren paradijs hervinden mocht. En Japhet volbracht den wil zijns vaders.

Ik dien hier een opmerking te maken, die naar ik hoop voor de meeste lezers overbodig zal zijn, dat namelijk Reuter niet bloot een travestie van het Bijbelsch verhaal heeft willen geven. Het zou kinderachtig zijn in de *Urgeschicht* niets meer te zien dan flauwhartige spot. Op de vraag: stond Reuter bij het schrijven een doel, een leidende gedachte voor den geest? moet zonder eenigen twijfel bevestigend worden geantwoord. Dezelfde gedachte, die hem in 1845 tot het schrijven van *der Gräfliche Geburtstag* en in 1857 tot het schrijven van *Kein Hüsung* dreef, gaf hem ook deze fragmenten in de pen. Reuter voelde zich met ontferming bewogen over het lot van den minderen man in zijn vaderland, over de ellende van de „misera contribuens plebs", en op zijne wijs kwam hij tegen de ongelijke verdeeling van goederen en geneuchten op. Niet met hartstochtelijke uitvallen of verwenschingen, maar in een soort van goedige satire, waarin hij aantoonen wilde, op hoe losse en onrechtvaardige gronden de privileges der bevoorrechten in zijn vaderland steunen. Het tot nog toe medegedeelde gaf hiervan het bewijs, maar niet minder het vervolg van Japhets geschiedenis, waarmede de *Urgeschicht* sluit. Ik deel dit — schoon nog altijd in zeer verkorten vorm — iets uitvoeriger mede, om tevens een proefje van den humor te geven, waarover de dichter beschikte en die juist zeer sterk in de volksscènes uitkomt.

Japhet trok dan met ossen en ezels en paarden en kameelen naar het Noorden. Over Moskau ging de tocht en toen sloeg men links af. In de omstreken van Stettin, op den Helpterberg wees hij zijn volk het beloofde land. Allen

Digitized by Google

knapten zich wat op en trokken hun zondagsche goed aan. Japhet verklaarde zich zelven tot heer bij Gods genade over het land van Mecklenburg en nam den titel van Doorluchtigheid aan. Ieder nam met zijn goedvinden zooveel van het nieuwe land, als hij krijgen kon; de raad van een oud man om alles bij loting te verdeelen werd in den wind geslagen en bij het algemeen dringen en stooten en grijpen om bezit liep zelfs Japhets domein gevaar. Japhet was zoo verstandig geweest om van de 293 □ mijlen, waaruit Mecklenburg bestaat, terstond 136 □ mijlen als vorstelijk domein voor zich te behouden. Er ontstond een groot spektakel in het land. De onbeschaamdheid triumfeerde. Sommige vechtersbazen hadden een groot stuk land genomen, anderen hadden maar een klein snippertje daarvan gekregen, en de meesten in het geheel niets. Nu, deze laatsten maakten groot misbaar en zeiden dat het niet naar recht en billijkheid was toegegaan, en dat het geheele land opgemeten, verdeeld en verloot worden moest. Men besloot naar Zijn Doorluchtigheid te gaan. Die moest hun recht verschaffen.

Zoo rukten zij dan op zekeren morgen tegen acht uur vóór het paleis van Zijne Genade en zij maakten daar een hoogst onfatsoenlijk leven. — „Wat is daar buiten te doen?" vroeg Z. Doorluchtigheid aan zijn kamerheer. — „„O, Heer!"" antwoordde deze, „„het zijn maar de anderen."" — „Nu, wat willen zij dan?" — „„Ja, zij zeggen: ze willen ook wat hebben, ze hebben niets gekregen; en zij kunnen toch niets krijgen, dat ligt immers voor de hand."" — „Daar mag de duivel mee spelen," riep de genadige heer, „ze gunnen iemand zelfs geen rust!" en hij trok zijn jas en zijn pantalon aan, zette de kroon op, trad naar buiten op het balkon en vroeg wat zij wilden. Toen kwam dezelfde oude man vooruit, die al op den Helpterberg had gesproken en hij zeide: „Heb ik het niet gezegd, Doorluchtigheid, dat het zoo zou komen? Waarom hebben we niet geloot!" — Nu, het moest Zijn Doorluchtigheid wel gruwelijk hinderen, wanneer de eerste de beste kerel van de straat zich zoo in zijn zaken mengde; hij zeide dus: „„Wil jij wel eens je mond houden, tot je gevraagd wordt; wat ik zeg, dat moet gebeuren. Heb ik gezegd: het land zal te grabbel gegooid worden, dan zal het ook te grabbel worden gegooid, en wat ik zeg

Digitized by Google

dat zeg ik, en waarom heb jelui niet toegetast?"" — „Mijnheer", zeide de oude man, „het is maar dat ik er over spreek", en weg ging hij. Nu wendde zich de allergenadigste heer des lands tot een anderen en vroeg, waarom deze niet had toegetast. De oude boer Muller antwoordde: „Ja, genadige heer, ik heb wel wat gekregen, maar daar hebben ze me met geweld weer uitgeschopt." — „„Zoo, en jij?"" vroeg Japhet de Eerste verder. — „Ja", sprak de tiendenboer Meier, „genadige mijnheer Schout" — hij kende op dat oogenblik geen hoogeren titel dan dien van Schout — „mij hebben ze eerst dronken gemaakt en toen in de sloot geworpen." — „„Zoo, en jij?"" vroeg de vorst verder. — „Ja, Uw Doorluchtigheid, ik had in het kloosterambt Dobbertin een mooi lapje land bij elkaar gekregen, maar op eens kwam er een zwerm freules aan en zette zich op mijn land neer en nu zal ze de duivel er van daan krijgen!" — „„Ja, vadertje"", riep er een, „„mij is 't bij Malchow precies zoo gegaan."" [1]) „Ja", riepen allen te zamen, „en 't moet anders worden!" — „„Stilte!"" sprak Zijn Doorluchtigheid en hij schoof de kroon wat heen en weder, en toen alles stil was, hield hij de volgende aanspraak: „„Past nu eens op, menschen! nu zal ik jelui eens wat zeggen; ik zal eens met hen spreken, die wat gekregen hebben, of ze jelui ten minste woningsrecht willen geven."" Toen trad de oude man weer te voorschijn en zei: „Doorluchtigheid, het is maar dat ik er over spreek, maar dat zal de ridderschap niet velen. Er had geloot moeten worden." — Natuurlijk kon Zijn Doorluchtigheid niet langer luisteren naar zulke domme praatjes; hij wendde zich dus tot hen, die wat gekregen hadden, en die nu in een grooten hoop waren meegekomen om toetekijken, en hij zeide tot hen: „„Lieve getrouwen, lieve aandachtigen, als ook zeer buitengewoon lieven, mijn landsvaderlijk herte dringt mij het u op het hart te binden, of ge niet dezen erbarmenswaardigen hoop *plebs* — ook *vulgus* genaamd — huisvesting in uw ridderschappelijk aandeel verleenen wilt, natuurlijk *sub praeclusione* enz. enz. van alle verdere rechten."" „Ik zou je wat

[1]) De drie dameskloosters Malchow, Dobbertin en Ribnitz zijn door de overheid aangewezen tot opvoeding van bij voorkeur adelijke jonkvrouwen.

Digitized by Google

danken", zei de een. — „„„Op den grond van de ridderschap komt er geen een!"" sprak de ander. — „Wat iemand heeft, dat heeft hij", zei de derde. — „„„Wat eens gezegd is, blijft gezegd; dat heeft Zijn Doorluchtigheid zelf gezegd,"" riep de vierde. En de vijfde vroeg heel vinnig, waarom Zijn Doorluchtigheid die benden dan niet op zijn domein opnam. — „Dat kan ik niet," sprak Zijn Doorluchtigheid, „en dat begrijp jelui niet," en hij keerde zich om, krabde zich achter de ooren en bromde dat het een verduiveld gekke boel was.

Maar 't was een slimme bol, en het regeeren ging hem zoo vlot van de hand als een boerendeern het spinnen en toen hij zich een beetje bedacht had, zei hij tot de anderen: „Kinderen, nu wil ik je eens wat zeggen: bouwt je een stad. Het land daarvoor zal ik je geven; hout leveren mijn vorstelijke goederen; steenbakken kan jelui, dat heb je bij den Babylonischen torenbouw geleerd en dan ontbreekt je voor een ordentelijke stad niets meer dan een burgemeester en een diender, en die beiden geef ik je ook; maar dat zeg ik je: je moet contributie betalen". — „„„Ja, Doorluchtigheid, dat willen we ook."" — „Nu, gaat dan nu stil naar huis, drinkt je niet dronken en maakt geen schandaal op straat". — „„„Hoerah!"" riepen allen te zamen, „„„Leve onze Doorluchtigheid, Japhet de Eerste! Hoerah!"" — En zoo gingen ze dan vroolijk aan het werk en bouwden een stad, en Japhet ging in zijn huiskamer naar zijn lieve vrouw en zeide: „God zij gedankt! Dat is alweer voorbij". —

Hij was wel een verstandig man, maar dit keer had hij het toch mis; het spektakel begon van voren af aan. Stavenhagen was boos op Malchin, en Schwaan op Rostock en Lübsen op Parchim, dat deze meer stadsgrond gekregen hadden; de vriendschap was verbroken; men schold, men vocht. De grooten duldden niet, dat zoo maar iedereen bij hen kwam inwonen. Ten leste rotten de kleintjes te zamen en zeiden: „Zoo kan het niet gaan. Recht moet recht blijven! — Zijn zij beter dan wij? — Komt, we zullen allen naar Zijn Doorluchtigheid gaan, we moeten eens met den man spreken!" — En zoo deden zij, en voor het paleis van Zijn Doorluchtigheid was weer een hoogst onfatsoenlijk leven en de kamerheer zeide: „Heer, 't zijn weer de anderen". — „„„Dat weet de goede God!"" riep Zijn Doorluchtigheid, „„„wat willen ze

Digitized by Google

toch?"" — „Dat weten zij zeker zelf niet; 't is waar canaille. Hoe rustig gedraagt zich daarentegen de ridderschap, maar dezen begaan niets dan domheden. — Uw Doorluchtigheid, we kunnen hen wel in ongenade afschepen". — „„Dat is mijn zaak,"" sprak Zijn Doorluchtigheid en ging naar buiten: „„Nu, wat wilt ge?"" — Toen had men het lieve leven gaande en zij spraken en schimpten: zij waren even goed als ieder ander, en waarom hadden zij een stuk land gekregen, te weinig om te leven en te veel om dood te hongeren? en zij klaagden dat de groote steden niet hebben wilden, dat zij bij hen introkken. — „„Stilte!"" riep Zijn Doorluchtigheid — „„Luister nu eens goed; ik zal eens als een vader met jelui spreken. — Heeft een groote kerel niet meer laken voor een jas noodig dan een kleine kerel? — Is Rostock niet een groote stad en een zeestad, en heeft die niet meer land noodig dan Schwaan? Laat nu iemand daarop eens antwoorden!"" — „Ja, Heer", zei de een, „van Rostock willen we dan ook geen woord zeggen, maar hoe komt Parchim er aan?" — „„Ja"", zei de andere, „„hoe komt Parchim aan dat groote stuk land?"" — „Ja, hoe komt Parchim aan die vele stadsgoederen?" riep de derde — „„Hoe komt Parchim aan den Zonneberg?"" schreeuwde de vierde — „Hoe komt Parchim er aan?" gilden allen te zamen. — „„Gekheid!"" sprak Zijn Doorluchtigheid, „wat gaat mij Parchim aan? Daarmee laat ik me niet in. Wat iemand heeft, dat heeft hij."" Toen trad de oude man van den Helpterberg weer vooruit en zei: „Doorluchtigheid, het is maar dat ik er van spreek, maar ziet U, ik hoor te Rehn t'huis en wij hebben zooveel als niemendal gekregen, waarom zullen we nu niet van de eene stad naar de andere mogen trekken? — Ik zeg: het stadsland had verloot moeten worden". — „Mijnheer Haantje de Voorste", riep Japhet de Eerste, „jou zal ik binnenkort den mond snoeren met je verloten en je malle vragen. Dat is waarachtig een gemeene manier!" en hij rukte geërgerd aan zijn kroon en zeide: „„Wij zijn de baas! Wat gaat ons dat trekken van de eene stad naar de andere aan? — Daarvoor heb ik de burgemeesters ingesteld, om zoo te zeggen als onderkoningen van mij en vorsten over jullie; hen moet ge er naar vragen. — Doch opdat gij ziet, dat wij in genade aan u blijven denken, willen wij u het voorrecht schenken,

Digitized by Google

dat gij allen brandewijn, dien gij opdrinkt, zelf brouwen moogt en goedgunstig willen wij u den titel van „onze trouwe landzaten" verleenen."" — „Hoerah"! riepen zij — „Denk eens na, vadertje, brandewijn en een titel! — — Hoerah, leve Japhet de Eerste! Maar komt, nu moeten we onze burgemeesters bij de kladden krijgen!" —

De burgemeesters zochten eerst het volk af te schepen, maar toen dit niet gelukte, hielden zij den 5 Mei, Anno 2323 te Parchim het eerste burgemeestersconvent, waarop zij besloten dat er van het „intrekken" geen spraak kon zijn, omdat zij al lang genoeg rondgetrokken waren, van den Babylonischen toren via Moskau naar Achter-Pommeren; en, omdat ridderschap en domein weigerden de daglooners op te nemen en aangezien alle Mecklenburgers voor de wet gelijke rechten hadden, weigerden de steden dit ook. Het was een slechte kerel, die van zijn recht geen gebruik maakte. Het volk zou men wel vinden door het, in plaats van verlof om zich in alle steden met ter woon te mogen vestigen raadsheeren te geven. Zeer tevreden gingen de burgemeesters hierop uiteen. Het volk was door hun goedheid, dat het raadsheeren kiezen mocht, aanvankelijk overbluft, maar 't bleek al spoedig dat zij niemand kiezen mochten, dan wien de burgemeester goed vond, en de burgemeester vond alleen hen goed, die „gemakkelijk" waren als de leuningstoelen, waarop zij zich in de raadsvergaderingen neervlijden. — Maar och arm! nog was er op den duur aan geen rust te denken. Gierigheid, afgunst bleven voortwoeden. Geen wonder. Sommigen bezaten geheele huizen op de markt; anderen halve in de hoofdstraten; weer andere nog kleinere in de achterbuurten en de meesten hadden in het geheel niets. Deze laatsten gingen de burgemeesters te lijf en wilden even goed huizen bezitten en een stuk aardappelenland als de anderen. Dat kon intusschen niet; zij waren slechts „bijwoners" en er was geen plaats tot bouwen. Dan wilden zij buiten de poort bouwen. Doch dat zou immers Japhet de Eerste niet dulden, dat men zoo de accijnsen op het geslacht en het gemaal ontduiken kon. Men luisterde niet naar deze verstandige redenen. Men wilde van Japhet den Eersten zelven wel eens weten, of het hem bevallen zou bij zulk bar Novemberweder op straat te liggen. Te Parchim weigerden de daglooners mist te rijden voor de burgers en

Digitized by Google

trokken zij buiten de stad om zich op den heiligen berg te legeren, waar zij groote vuren brandden van het hout, dat aan den gemeenteraad toebehoorde, en waar ontevredenen uit andere plaatsen zich weldra bij hen voegden. De daglooner Christiaan Schult, een erge drijver, en de oude man, die altijd van het verloten den mond vol had, hitsten hen op om met Zijn Doorluchtigheid zelven te spreken. En zoo stond in den namiddag van den 5 December 2340 de schare weder met groot getier vóór Japhets paleis.

Zijn Doorluchtigheid lag juist op de kanapee en wilde een paar oogjes vol nemen, want hij had van 's morgens negen uur af in één stuk door geregeerd en hij was moe van het vele werk en het beetje middageten. Hij lag nu pas en droomde van het groote geluk, dat in zijn land heerschte, toen de kamerheer binnen kwam, hem bij den arm schudde en zeide: „Heer! 't spijt me, ge moet opstaan; daar helpt niets aan — buiten staat een hoop volk — louter vervloekte democraten, proletariers, en wat zij willen, daar kan geen mensch uit wijs worden, en al het hout van den gemeenteraad te Parchim hebben zij verbrand, en Kriwitz hebben zij in brand gestoken en tusschen hier en Parchim hebben zij geen enkelen aardappelenkuil gespaard". — „„God zal me bewaren!"" riep Zijn Doorluchtigheid, „„hoe komt er toch zulk een vervloekt spektakel in mijn staten! — Wat voor weer is het buiten?"" — „Deksels koud en een geniepige wind, Doorluchtigheid." — „„Geef me mijn kalmukken-mantel eens aan"", zei Japhet en hij trok zijn ouden pels aan, zette zijn kroon op en ging naar buiten. „Wat is dat? word jelui ten slotte nog onbescheiden? Jelui steekt mijn Kriwitz in brand? De mooiste stad van het gansche land? Het juweel aan mijn kroon? Gendarmes! grijpt eens de raddraaiers en brengt ze in ketenen op een rij voor de trappen van mijn troon." Dat geschiedde en daar stonden ze nu. Zijn Doorluchtigheid snoot zich den neus.

„Infame struikroovers", zei hij eindelijk, „wat breng je een ellende in het land! Kan je niet rustig als de ridderschap en de burgerij achter de kachel blijven?" — „„'n Mooi ding! we hebben geen kachel,"" riepen allen te zamen. — „Houdt den mond!" schreeuwde Japhet de Eerste, „Één voor één! Wat ben jij kwijt?" vroeg hij boer Muller. —

Digitized by Google

„„Mijn hofstede en al mijn have ben ik kwijt, Doorluchtigheid; ze hebben me er uit gesmeten en nu zou ik als daglooner moeten uitgaan, en de tweede wet van het land luidt toch: wat iemand, heeft dat heeft hij."" — „Wat wet!" sprak Zijn Doorluchtigheid, „wat weet een boer daarvan? Wat gebeurd is, is gebeurd. — Waarom heb je niet te rechter tijd je beklag ingediend?" — „„Heere Jezus, Doorluchtigheid! ik heb zooveel leven gemaakt, als ik maar kon."" — „Niets van gehoord! de zaak blijft *in statu quo*; maar tot je troost willen we bepalen: van nu aan zal geen boer meer verjaagd mogen worden." — „„Ja, maar ik, Doorluchtigheid ....."" — „Stilte! Die volgt!"

En de tiendenboer Meier trad vooruit en zei, dat hij te weinig om te leven, te veel om te sterven had gehad, maar vooral gebrek aan brandstoffen. Nu en dan was hij in het bosch gegaan en had hij een boom omgehakt. Hij was daarbij betrapt, geslagen, beboet, zoo in het achterspit gekomen en ten leste uit zijn woning geschopt. „„Daar zit ik nu,"" zeide hij. „Voor een spitsboef is dit heel goed", sprak Zijn Doorluchtigheid. „Welk ordentelijk mensch steelt? Heb je mij ooit zien houthakken?" — „„Dat geloof ik graag, Genadige Heer, U hebt een warmen kalmukken mantel om,"" zei Meier, terwijl hij zijn been omhoog tilde, „„maar zie eens hier, door zoo'n oude linnen broek blaast de wind verschrikkelijk fel door."" — „Wel, Heere Almachtig!" riep Zijn Doorluchtigheid, „nu zou ik mij ten slotte nog met de broeken van mijn onderdanen moeten inlaten. — Die volgt!" — „„'t Kan mij niet schelen"", zei Jochem Schröder, „„of ik in het bakhuis lig dan in ketenen."" — „Wat bedoel je met dat bakhuis?" — „„Wel daar liggen we in, Jochem Smidt met zijn vier kinderen en Jan Westphal ook met zijn vijven; en 's morgens verwonderen we ons, hoe ieder zijn armen en beenen weer tusschen de anderen terug vinden kan."" — „Maar waarom lig je dan allen bij elkaar in het bakhuis?" — „„Waarom? — Daarom!"" — „Stommeling", riep Zijn Doorluchtigheid erg boos, „je meester zal toch wel een reden hebben, waarom hij je daarin gesmeten heeft". — „„Ja, die zal hij wel hebben"", zei Jochem Schröder, „„en het is een heele aardige reden — mijn oudste meid is de reden."" — „Dan zal ze stellig niet gedaan hebben wat haar gelast werd". — „„Neen, dat heeft

Digitized by Google

ze niet gedaan en dat zal ze ook niet doen — Denkt ge, Uw Doorluchtigheid, dat ik de kinderen van mijn meester ook nog den kost zal geven."" — „Dat is een te teer punt", sprak Zijn Doorluchtigheid, „om het in het openbaar te bespreken. — Die volgt!"

De oude man van den Helpterberg trad weer vooruit, begon weer over het verloten, werd op hoog bevel door de gendarmes gegrepen en liep groot gevaar met de gevangenis kennis te maken, toen Christiaan Schult tusschenbeide trad. „„„Doorluchtigheid,"" zei hij, toen aan hem de beurt was gekomen. „„„U kunt lang praten, eer Uw woorden mij bevallen."" — „Vervloekte kerel," riep Zijn Doorluchtigheid, „ben jij misschien een democraat?" — „„„Of ik"", zei Christiaan Schult, „„„en dat zijn we allen, zooals we hier gewonnen en geboren zijn; de gemeene honden hebben alleen de courage niet het ronduit te zeggen."" — „Weg met hem!" riep Zijn Doorluchtigheid, „werp het ondier in den wolfskuil." — „„„Halt!"" schreeuwde Christiaan Schult en hij greep achter zich en kreeg een twaalfjarigen jongen te pakken, die hem aan zijn jaspanden vasthield; hij tilde hem in de hoogte en zei „„„Daar heb je'm! Kent U hem, Uw Doorluchtigheid?"" — „Ik zie alleen, dat dit een leelijke, vieze lummel is," riep Zijn Doorluchtigheid woedend. — „„„Ja"", zei Christiaan Schult, terwijl hij den jongen zijn neus afveegde, „„„'t is mijn zoon, Uw Doorluchtigheid, en drie van dat soort heb ik al bij de soldaten gegeven en dat heeft een democraat gedaan. De zoons van de edellui bedanken er voor om met piek en snaphaan te gaan schilderen en worden officier; de burgers koopen voor hun jongens een remplaçant; en wij, wij moeten het volk leveren. De edelman plukt van den militairen boom de rijpe zoete pruimen, de burger geeft zijn dubbeltjes, wij geven ons eigen vleesch en bloed; zijn we daarom slechter dan zij? Zeg het nu zelf, Uw Doorluchtigheid."" — Jawel, wat zou Zijn Doorluchtigheid op zoo'n dwaasheid antwoorden! Christiaan Schult had wel wat anders kunnen vragen. Japhet de Eerste krabde zich een beetje achter de ooren en sprak: „Daar heb je geen verstand van!" — „„„Juist"", zei Christiaan Schult, „„„waarom dat zoo wezen moet, Doorluchtigheid, dáár hebben we geen verstand van."" — „Weet wel", sprak Zijn Doorluchtigheid kwaadaardig, „democraten wil ik in

Digitized by Google

mijn land niet hebben." — „„Heere Jee, Uw Doorluchtigheid! we zouden allen graag aristocraten worden, maar daartoe ontbreekt ons een riddergoed en een koets met vier paarden."" — „Ik kan niet iedereen gelukkig maken", zei Japhet verdrietig, „sommigen moeten bevelen en anderen gehoorzamen." — „„Juist, Uw Doorluchtigheid!"" zei Christiaan Schult, „„volkomen in orde. De dommen moeten gehoorzamen en de verstandigen bevelen; maar vrije baan dient er te wezen!"" — „Ja," riepen allen, „vrije baan moet er zijn!"

Christiaan Schult, die een danig slimme kerel was en „al aan de wieg zag of het kindje poepen moest", drong er op aan, dat zijn jongen even goed generaal of korporaal moest kunnen worden als ieder ander. Zijn Doorluchtigheid was door het feit, dat Schult reeds drie jongens voor het leger had geleverd, in zijn zwak getast en zag best in dat, als hij soldaten wilde houden, juist dit soort van menschen brood en woning hebben moest. Hij ging een beetje op en neer om wat warmer voeten en wat helderder gedachten te krijgen en sprak: „Kinderen! met dat vrije baan! dat 's malligheid. Met alles, wat met „vrij" begint, moet je me van het lijf blijven; dat heb je ook niet uit je zelven, dat hebben andere ezelskoppen jelui in het hoofd gebracht. Privileges moeten er wezen; die waren al in de dagen van Noach, mijn vader zaliger in het land; maar vrijheid? Neen! — Dat woord zal van nu af niet meer over de grenzen worden gelaten. Voorrechten moeten er ook zijn; want hoe zal men anders de standen in de maatschappij van elkander kunnen onderscheiden? Maar met die gelijke rechten moet je me evenzeer van het lijf blijven als met dat vrije baan. Brood en huisvesting moet je hebben, dat zie ik in, en zoo God me het leven laat, verschaf ik die aan jelui. En opdat gij ziet, dat wij een genadig meester voor u zijn: Gendarmes! neemt de kerels de boeien weer af!" — Zij deden zulks, maar toen zij aan den ouden man van den Helpterberg kwamen, vroegen zij: „„Heer, hem ook?"" — „Ja", sprak Zijn Doorluchtigheid, terwijl hij met den scepter wenkte, „onze genade kent geen grenzen. Laat den ouden gek loopen." — „„Heer,"" zei toen boer Muller, „„krijg ik dan nu mijn hoeve weer?"" — „Daar is geen denken aan!" zei Japhet. „Daarin weten we je zelfs geen raad te

Digitized by Google

geven." — „„„Genadige Heer Schout, en mijn boeltje?"" vroeg Meier — „Jij bent een schelm, je hebt mijn hout gestolen, je wordt daglooner op het domein en ik zal tegen mijn beambten zeggen dat ze een wakend oog op je houden." — „„„Ja maar Heer,"" bracht Jochem Schröder weer in het midden, „„„mij is dat alles eenerlei! Maar hoe moet het met het bakhuis gaan en met mijn dochter?"" — „Jij kunt immers uit werken gaan en je brood verdienen; onder dak ben je in het bakhuis ook, en je dochter..... Ik voel me hier wat te gegeneerd om daarover te spreken. Maar ik zal het de dominees goed inprenten, dat ze niet altijd over de onzedelijkheid van de gemeene lui moeten spreken; zij moeten ook af en toe — voor mijn part op elken tweeden feestdag — eens over de onzedelijkheid van de groote heeren preeken!" — „„„Hoerah! Leve Zijn Doorluchtigheid Japhet de Eerste!"" riepen allen, die uit de ridderschap of het domein waren, „„„dan zijn we ook tevreden!"" — „Ja, vrind", zei Jochem Schröder, „voor mijn part nog tien jaar in het bakhuis, als mijn kind maar eerlijk blijft." — „„„Juist,"" riep Jan Smidt, „„„en den tweeden feestdag gaan we allemaal naar de kerk.""

Zoo trokken zij, die uit het domein en de ridderschap waren, af, zeggende: „laat onze oude Doorluchtigheid maar loopen, 't is toch een duvelsche kerel!" en als Muller of Meier weer over hun hoeve beginnen wilden, zeiden de dagblooners: „„„Wat, jullie? — Ben je beter dan wij? — Ga ook maar uit werken.""

Om echter de stedelingen tevreden te krijgen, was nog een uiterst moeilijke zaak. Japhet de Eerste meende, het moest hun genoeg zijn dat ze burger konden worden, zoo zij trouw de belasting betaalden. Konden zij geen koe vet mesten, dan moesten ze zich maar met een varken behelpen. Hadden zij geen land om een varkenshok te bouwen, ze konden het varken boven op zolder stallen en een koffer voor trog gebruiken. In elk geval, voor koeien of zwijnen kon Zijn Doorluchtigheid niet instaan, maar hij zou hun stadsvertegenwoordigers geven, die voor den kleinen burger zouden zorg dragen. Wat men aan dezen hebben zou? Hij zeide het immers al, dat zij Gods ter wereld niets anders te doen hadden dan hen gelukkig te maken. „„„Hoerah!"" riepen allen „„„nu zullen we maar naar huis gaan! Wat willen we

Digitized by Google

meer? Leve Zijn Doorluchtigheid Japhet! Hoerah!"", en zoo trokken zij af.

Alleen Christiaan Schult hield Japhet de Eerste nog wat bij zich om eens met dezen te praten. Christiaan Schult zag hij voor den verstandigsten kerel in het geheele land aan, dien hij eigenlijk tot minister moest benoemen; maar een democraat kon toch geen minister worden. Dat zag Christiaan zelf in en ook dat van een varkensoor geen zijden geldbeurs is te maken. Niet voor zich zelven koos hij dus, op het aanbod van Zijn Doorluchtigheid, een gunst uit, maar voor anderen. Japhet besloot dat alle dagloonerskinderen te Parchim, Christiaans geboorteplaats, lid van den raad of burgemeester zelfs mochten worden. Hij begreep niet, waarom Christiaan hetzelfde voorrecht vroeg voor de dagloonerskinderen in het domein en in de ridderschap. Ieder voor zich. Doch Christiaan beweerde, dat een ware democraat niet uitsluitend voor eigen deur maar ook graag voor die van anderen wilde vegen. Bij wijze van proef stond Japhet toe dat de zoon van Christiaan op de kadettenschool werd geplaatst, waar hij het misschien tot luitenant zou kunnen brengen, „om te zien of een daglooners kind ook zoo veel verstand, moed en goede manieren heeft."

Toen Schult vertrokken was, ging Japhet in zijn kamer; hij plaatste zich met den rug tegen de warme kachel en zei tot zijn vrouw: „Moeder, die leelijke wind heeft me afschuwelijk te pakken gehad; maak me een glaasje warmen grog klaar." — „„Goed,"" sprak zij, „„maar Japhetlief, zie je nu wel hoe het er mee staat? Jij hebt enkel maar een uurtje in den wind gestaan en je hebt toch wat aan en in het lijf en nu klapper je al met de tanden. Hoe koud, denk je nu wel, dat het arme volk daar buiten het zal hebben?"" Ze was een hartelijke vrouw en erg voor den gemeenen man, ofschoon zij een koningsdochter was — want ze was eene Nimrod van zich zelve; maar van haar vader had ze niets. — „Moedertje", zei Japhet, „ik doe immers wat ik kan", en hij probeerde zijn grog en zeide: „een klein scheutje kon hij nog hebben." Toen er nog wat arak was bij gedaan, verhaalde Japhet dat het volk weide voor de koeien hebben wilde, en zij herinnerde hem dat haar vader, die hetzelfde volstandig had geweigerd, ten laaste een grasziekte had

Digitized by Google

gekregen; en hoe gegeneerd het voor zijn kinderen was geweest hun vader met een bos gras in den mond te zien staan. Japhet beweerde dat Nimrod altijd veel van sla had gehouden en op zijn ouden dag, toen zijn gezicht gebrekkig was geworden, klaver voor dunsel had aangezien. Bovendien, kreeg het volk geen weide voor de koeien, het kreeg immers vertegenwoordigers.

Daarmede moest ook Japhets vrouw zich tevreden stellen, en Nieuw-Brandenburg was de eerste stad, waar zulk een instelling tot stand kwam. Mettertijd bekommerden zich echter de vertegenwoordigers meer om hun eigen welzijn dan om dat van den kleinen man; ze wenden zich in de raadsvergaderingen het ja-knikken aan en ten slotte was het spektakel weer even groot. Velen hadden geen huisvesting. Er waren onrijpe jongens, zoowat van zesendertig en veertig jaar, die al een jaar of tien verkeering gehad en somwijlen — ondanks de beste Zondagsche vermaningen der dominees — ettelijke kinderen in de wereld geholpen hadden. In de steden was het een ware rommel geworden. Men rotte te zamen en trok omstreeks St. Jan 2381 naar het paleis van Zijn Doorluchtigheid, voorafgegaan door een paar eenzame inwoners van Krakow, die op draaiorgels de mooiste stukjes speelden. Japhet de Eerste trok zijn jas uit, ging in zijn overhemd naar buiten, want het was zeer warm, en raadde het volk aan om met een draaiorgel door het land te trekken. Dat ging immers niet! Waar moest het heen, indien allen, die geen onderkomen hadden, met een draaiorgel door 't land trokken! Christiaan Schult was niet bij de hand om Zijn Doorluchtigheid raad te geven. Christiaan Schult was een democraat, waarop de anderen wat spuwden. Hij ging bij rijke burgers om het twaalfde schepel dorschen. Japhet kwam op den inval, dat ze dan maar naar Amerika moesten gaan. Mecklenburg was een arm land en overbevolkt, omdat de ridderschap niet alleen leven wilde, maar ook goed leven, en Onze Lieve Heer had toch ook Amerika niet maar enkel voor de grap gemaakt. Het groote water was wel voor menigeen een bezwaar — maar enfin! Bovendien, Japhet besloot, dat iedereen zonder vast domicilie en zonder draaiorgel om zijn brood te verdienen in het werkhuis gestopt zou worden. Zoo trokken zij af, zingende: „Brazilië is niet ver van hier, naar Amerika!

Digitized by Google

naar Amerika!". Zijn Doorluchtigheid veegde zich de zweetdruppelen van het gelaat en wilde naar binnen gaan, toen de oude man van den Helpterberg zeide: „„Doorluchtigheid, het is maar dat ik er over spreek, maar ziet u, ik ben een oud man, en ik heb al mijn belastingen betaald, ik heb kind noch kraai, wat zal ik oude stumper in Amerika doen? — Ik zeg, er had al in den beginne geloot moeten worden."" — „Hoho!" riep Zijn Doorluchtigheid, „jij komt juist van pas. — Gendarmes! brengt den kerel eens over de Pruisische grenzen!"

En Japhet ging in zijn slaapkamer en zei tot zijn vrouw: „moeder, geef me een schoon hemd, want ik heb me kletsnat geregeerd; maar — Goddank! — nu ben ik er ook doorheen; ik heb zoo even de kroon op het staatsgebouw gezet, ik heb het werkhuis ingesteld, waarin de zwervers hun domicilie van onderstand hebben zullen". — „„Ach, Japhetlief"", zeide zij, „„ergernis slaapt niet. Ik heb altijd wat met de booien te stellen! Rust krijgen wij beiden nooit."" — „Meisje!", zei Japhet en hij wierp zijn vuil hemd in een hoek, „de ouden tijden hebben we gehad"; en hij stroopte het schoone hemd over zijn hoofd, „en nu komen de nieuwe"; en hij stopte zijn hemd in zijn broek en zeide: „die zullen ons makkelijk zitten"; en hij wierp zijn draagbanden over zijn schouders en zei: „want nu is in ons land de last behoorlijk op ieder deel verdeeld"; en hij deed zijn kamerjapon aan, die hem wat te wijd was, en zei: „en onze grondwet zal zich meer en meer ontwikkelen en te beter in de toestanden ingroeien"; en hij ging in zijn leuningstoel zitten en sprak: „Goddank! nu heeft ieder zijn plaats in ons land, waarop hij werken kan. De ridderschap, de burgers, de boeren, de daglooners. Ik heb nu met niets meer te maken, de vertegenwoordigers moeten er verder voor zorgen." — „„Vadertje,"" sprak zij, „„jij beleeft dat niet en ik beleef dat ook niet; dat duurt te lang!"" — „Moeder", sprak hij, „'t heeft immers den tijd. — Vooral geen overijling!" — „„Ja maar, vader...."" — „Laat me!" zei hij, „ik word zoo naar." — „„Heere God!"" riep zij uit, „„ge wordt geheel en al bleek..."" — „Breng me te bed en laat mijn erfprins Gomer komen".

Dat geschiedde en toen Gomer kwam, sprak zijn vader tot hem: „Gomer, mijn zoon, neem een voorbeeld aan

Digitized by Google

me, regeer je niet dood. Ge hebt altijd gehoorzaam naar me geluisterd, luister ook nu: regeer je niet dood! — Laat de dingen hun loop! — Houd je aan de ridderschap. Bemoei je niet met de democraten, die mij veel ellende hebben berokkend. Alleen, ik zag graag, dat ge hieldt wat ik in een zwak oogenblik aan Christiaan Schult beloofd heb. Laat zijn zoon op de kadettenschool blijven, bij wijze van proef. Luistert hij echter niet, jaag hem dan weg. Ik wou mijn woord graag gestand doen, en nu...." Toen stierf Japhet, en Gomer werd Doorluchtigheid.

Drie dagen later werd Japhet begraven; door 't geheele land zamelde men geld in voor een standbeeld; dat wil zeggen alleen onder de ridderschap en de pachters van het domein, en toen onze democraat Christiaan Schult kwam en ook zijn bloedige twee kwartjes op tafel legde, toen fluisterden de leden van het standbeeld-comité elkaar toe: „Wie? — Wat? — Hoe? — Dus dat is hem nu?" en zij schoven de twee kwartjes terug en zeiden: er konden alleen fatsoenlijke lui aangenomen worden. — Op den voet van het standbeeld en in gedichten werd de overledene altijd *Japhetus divisor* genoemd, omdat hij het land Mecklenburg voor altijd in drie deelen had gedeeld, zonder landmeters, enkel en alleen door „de belangen der afzonderlijke standen", gelijk men zich heden ten dage uitdrukt.

Zoo eindigt het fragment der *Urgeschicht*. Andere gedeelten vond Reuter zelf te mat en daardoor voor de uitgaaf ongeschikt. *Kein Hüsung* heeft, omdat het de bedorven politieke en sociale toestanden van Mecklenburg bloot legde, zijnen auteur veel vijandschap van den kant der jonkerpartij berokkend, die, gelijk Reuter in 1867 schreef [1]), eerst te laat heeft ingezien, dat zij door hare ruwe, onverstandige „Schweinewirthschaft", in verbond met domme geestelijken, duizenden en duizenden uit het vaderland heeft gedreven. „Maar," vervolgt hij in dit schrijven, „de kleine rekels mogen tegen mij keffen; de eenige, die op mij boos had kunnen zijn, omdat ik zonder eenige verschooning de toestanden van zijn land heb besproken, mijn Groot-Hertog van Mecklenburg, is mijn trouwe vriend gebleven." Uit

[1]) In een brief aan Dr. J. P. Heye, die thans voor mij ligt.

Digitized by Google

allerlei brieven [1]) en verzen blijkt, dat Reuter met den tegenwoordigen Groot-Hertog voortdurend in vriendschappelijk verkeer heeft gestaan. Zoo Friedrich Franz II niet boos werd om *Kein Hüsung*, begrijpen wij, dat Reuter zelf hem de inleiding tot de *Urgeschicht* heeft voorgelezen, waarbij hij ongetwijfeld ook het plan van het geheele werk ontvouwd zal hebben.

Wilbrandt noemt de *Urgeschicht* het origineelste van Reuters werken, een scherpe satire in het zoo gemoedelijke Mecklenburgsche dialect; hij spreekt van een beminnelijke schalkschheid, ook daar waar Reuter wonden slaat. Mogelijk dat Wilbrandt gelijk heeft, en de gemoedelijkheid van het dialect in deze een zeer zwaar gewicht in de weegschaal legt. Mij echter komt de satire zelve niet zoo erg bitter voor. *Kein Hüsung* b. v. is veel bitterder. Het is in elk geval satire door een humorist geschreven en daardoor reeds van goedig allooi. Reuter zelf achtte het voor vertaling geheel ongeschikt. Hij noemde het zijn „werk, dat het meest Platduitsch is, en waarin hij over de ernstigste dingen van zijn arm vaderland ter wille van de komische tegenstelling in de stroeve, huisbakken taal der daglooners geschreven heeft." Wat het plan van Reuter is geweest, valt uit het meegedeelde niet op te maken. Het „cetera desunt" maakt hier te droeviger indruk, omdat uit alles blijkt dat de *Urgeschicht*, in 1859 begonnen, in 1862 dáár gestaakt, waar zij thans in de *Nachgelassene Schriften* eindigt, uit Reuters beste periode, de Nieuw-Brandenburgsche, dagteekent.

Eer men een oordeel uitspreekt over Fritz Reuters dichterlijke nalatenschap, dient men wel in het oog te houden, dat slechts het eerste deel daarvan voor ons ligt, en dat derhalve geen oordeel thans reeds volledig, volkomen juist kan zijn. Voor een volgend deel heeft Wilbrandt eenige in prozavorm vertelde *Läuschen* en de *Memoiren eines alten Fliegenschimmels* bewaard, waaraan misschien een keur uit 's dichters brieven verbonden

---

[1]) Men zie o. a. bij Ebert den geestigen brief, waarin R. den Groot-Hertog dank zegt, dat deze het besluit der Rostocker Universiteit, welke Reuter tot „doctor honoris causa" benoemde, bekrachtigd had.

Digitized by Google

worden zal. Dit laatste is in mijn oog eene hoogst wenschelijke zaak, want Fritz Reuter was een uitmuntend briefschrijver. Ik heb voor mij liggen eenige brieven door Reuter aan Dr. J. P. Heije te Amsterdam gericht, welke laatste de goedheid had ze te mijner beschikking te stellen. Uit deze brieven zoowel als uit die, welke ik zelf van Reuter ontvangen mocht, straalt een vriendelijkheid, een warmte van gemoed, die weldadig aandoen, en ze voor de bezitters tot een kostelijk aandenken maken.

Ook moet men bij de beoordeeling der *Nachgelassene Schriften* wel zeer in aanmerking nemen, dat Reuter zelf ze niet in het licht gezonden heeft. Ongetwijfeld waren zij hem daartoe niet goed genoeg. Ze waren niet af, en om die reden heeft hij ze wijselijk teruggehouden.

Wat eischt men van deze stukken? Stelt men den eisch zeer hoog — ik laat hier in het midden, of men al dan niet het recht heeft om op het gebied der kunst dit altijd te doen — dan geloof ik, dat „de nalatenschap" tegen het oordeel niet zal bestand blijken. Ten minste, ik voor mij schroom te antwoorden op de vraag, wat wij na lezing voor ons intellectueel, moreel en — men vergeve mij de uitdrukking — voor ons aesthetiek leven geprofiteerd hebben. Wordt onze kennis vermeerderd, gevoelen we ons beter, sterker? Ik weet het niet. Ik betwijfel echter zeer, of ze ons vervullen met eene edele onverdraagzaamheid tegen al wat min en week is; of ze ons eene sterke antipathie inboezemen tegen indolentie, lafheid, zelfzucht, tegen al die ondeugden, welke den geest verlagen en de talenten tot roesten doemen. Der jeugd, die tusschen goed en kwaad nog aarzelt, zullen zij geen krachtigen stoot geven, die haar dwingt het goede te kiezen. Naar mijn inzicht en volgens mijn smaak heeft Reuter geestiger, heerlijker, fijner, klassieker bladzijden geschreven dan deze. — Bij een minder strenge opvatting evenwel, bij toepassing van dien maatstaf, welken men gemeenlijk aanwendt bij de zoogenaamde „literature facile", kan evenwel het oordeel zachter luiden, en ik geloof bij de bespreking der afzonderlijke opstellen te hebben aangetoond, dat Reuter dan op eenige waardeering rekenen mag. Niemand kan er in ernst aan denken te beweren, dat hetgeen ons thans werd medegedeeld in staat zou zijn om den roem van eenen dichter te vestigen; doch is ook

Digitized by Google

alles lang niet fraai, verdient een of ander bepaald afkeuring, ik meen dat men reeds ter wille van de geschiedenis der letterkunde dankbaar behoort te zijn voor hetgeen thans werd publiek gemaakt. Dankbaarheid toch voegt ons voor alles, wat ons een dieperen blik doet slaan in de levensgeschiedenis van eenen mensch, in de wording en ontwikkeling van een auteur, die door zijn heerlijke werken ook ons Nederlanders innig aan zich heeft verplicht.

Ook deze welsprekende mond is thans gesloten.

Terwijl ik deze regelen schrijf, rust nu en dan mijn oog op eene photografie van den gestorvene, zooals hij, gehuld in het doodenhemd, te midden van heesters en bloemen, in „de laatste woning van ons allen" neergelegd was. De trekken van het gelaat zijn onveranderd gebleven, maar op inderdaad aangrijpende wijs had de dood dat gelaat verheerlijkt. Was het niet, of de hand van dezen Engel Gods alle sporen van zorgen en zonde had weggewischt, om niets over te laten dan wat ons herinnert aan eenen, die in menig opzicht boven duizenden goed is geweest? In deez' beeltenis is niets, dat heenwijst naar die laatste jaren zijns levens, welke dikwijls vol pijn en smart zijn geweest, en waarin een ongeneeslijke hartkwaal hem teisterde, tot zij ten slotte aan dit krachtige leven een einde heeft gemaakt. Dit is op Zondag, 12 Juli, 1874, des namiddags te half-zes ongeveer geschied. Toen is Fritz Reuter gestorven.

Enkele dagen later heeft men hem met diepen eerbied begraven op het kerkhof te Eisenach.

Es ist bestimmt in Gottes Rath
Dass man vom liebsten, was man hat
Muss scheiden,

heeft men daarbij gezongen. Als zoo vele anderen vóór haar had Mevr. Reuter de waarheid dier heerlijke woorden van Mendelssohn's lied ervaren.

Kort vóór Reuter stierf, greep hij de hand zijner trouwe gade; met reeds half gebroken oog staarde hij haar aan en fluisterde: „Gedenken? Gedenken?" En zij, ze antwoordde: „Ja immer, in Liebe un mit Dank!" Toen sprak hij: „Friede, Friede, Friede!" en zijn laatste woord was: „Luising lulle

Digitized by Google

mich in Schlaf." Indien zijn Louisje hem niet in slaap heeft gezongen, zal wis een ander het dit menschenkind hebben gedaan, dat nu den vrede gevonden heeft.

Men zegt dat groote mannen, die een machtigen indruk maken op hunne tijdgenooten, slechts de belichaming zijn van den besten aandrift en de edelste drijfveeren, die in hunnen tijd heerschten en werkzaam waren Moet dit in het algemeen als waar worden aangenomen en kan niemand het ontkennen dat Reuter een machtigen indruk heeft gemaakt, dan zou hieruit een bewijs voor de voortreffelijkheid onzer dagen af te leiden zijn.

Vraagt men mij, of volgende geslachten dien indruk, zij het ook eenigermate gewijzigd, zullen behouden, ik schroom niet als mijne innige overtuiging te kennen te geven, dat ik daarop goeden moed heb, omdat, bij hoeveel onvolkomenheid ook, door Reuters werken een klassieke ader loopt. Maar stellig zou, indien de dichter ons, die hem hebben liefgekregen, fluisterend vroeg: „Gedenken? Gedenken?" door ons dat woord van zijne trouwe echtgenoot worden herhaald: „Ja immer, in Liebe un mit Dank!"

Fritz Reuter zelf schreef ergens: „Wie kan zeggen, waar vreugde en leed uit elkaar loopen? Zij spelen in het hart van den mensch zoo wonderlijk dooreen; ze zijn schering en inslag en wel hem, bij wien beiden tot een hecht weefsel zijn geworden." Bij hem zelven is dit het geval geweest. Daarom kende hij de menschen en de dingen, daarom had hij een hart voor hen; daarom is hij voor hen rechtvaardig, vol liefde, goed geweest.

Klaus Groth, die eenmaal tegenover hem stond, riep den dichter Reuter in zijn graf na: „Wij hebben zijns gelijken nooit gehad en krijgen dien nooit weer. Lessing, Goethe, Schiller, noemt ze allen onze groote mannen, Klopstock en Herder, daarbij of zoovelen ge maar kent — ze zetten toch altijd zoo'n ernstig gezicht; met een lachenden mond te zeggen wat schoon is, dat was in het Duitsche rijk nog niet uitgevonden. Als zij het beproefden, was het slechts half gezond en stellig geen kost voor iedereen. Zoo stond nu de zaak. Maar, te midden der ellende, in 't dagelijksch eenerlei, bij harden arbeid, onder een schamel kleed op te merken wat goed en schoon is; waar de taal hiervoor ontbreekt, haar uit

Digitized by Google

te vinden, zoodat men het verstaat en er aan gelooft; over deze lieden ook eens Gods zonneschijn uit te gieten, hen te wijzen op hetgeen zij boven anderen voor hebben en hetgeen hun ontbreekt, dat heeft Fritz Reuter gedaan. Daarin komt geen der groote mannen in het Duitsche rijk hem nabij en zelfs de oude Goethe zal hem hierboven de hand reiken, indien dit mogelijk is, en naast zich een plaats voor hem vrij maken."

Het kan geen kwaad, indien wij van den mensch Reuter iets van diens liefde voor den medemensch overnemen; en van den dichter iets van diens levensernst en levenslust.

Reeds jaren geleden riep hij ons toe:

„Und so wandelt heiter
Immer Berg hinab,
Immer, immer weiter
Bis ans kühle Grab
Und dann drückt Euch still die Hände,
Muss geschieden sein,
In dem Herzen bis an's Ende
Treue Lieb' allein."

En die les heeft hij zelf in toepassing gebracht. Tot het einde toe!

Digitized by Google

ONDANKS ALLE EMANCIPATIE.

DOOR

B. v. d. MAAS.

In een der grootste steden des lands; in een der kleinste straten dezer stad; in een der smalste huizen dezer straat en op de hoogste verdieping van dat huis woonde Mevrouw Inge Regen. Zij is tans weduwe en zestig jaar oud. Haar echtgenoot heette Emanuel Inge Regen, was kolonel geweest bij de infanterie en had maar even tijd gehad om te trouwen. Want in die dagen was ons land zoo nijdig gestemd, dat het elk oogenblik zijn sabeldragende kinderen uitzond om met de buren te gaan vechten. Telkens was ook de kolonel daarbij om zijn krijgshaftigheid, maar ook om zijn goed overleg en zijn talent in het sabelonderwijs, dat aan ons, onbedreven Amsterdamsche studenten, moest gegeven worden. Ook was de kolonel zuinig. Door al de geestdrift heen, die ons land als dol maakte tegen België, zag de kolonel dat soldaatjespelen geld kost. Nochtans kreeg ik te Tilburg een dag provoost van hem omdat ik gezegd had, dat vader Willem nu een puik voorwendsel had om geld los te maken van de Noord-Nederlanders. Niettegenstaande dat houd ik hem nog heden voor een degelijk krijgsman en burger. In die oorlogsbedrijven, die voor den kolonel ongeveer zestien jaar duurden, en ons land ongeveer zoo ver brachten als het geweest was,

Digitized by Google

was de kolonel vader en zijn echtgenoot moeder geworden van zeven dochters, waarvan nog vijf in leven.

Bommen en granaten, kartouwen, houwitsers en bommen! had de kolonel bij de geboorte der laatste dochter uitgeroepen: ik heb nauwelijks een halven dag verlof kunnen krijgen om te trouwen, en zie me nu dat goeie leven eens aan!...

Ja, mijnheer de kolonel, had de baker, die dacht dat de kolonel boos was, daarop geantwoord, het goede komt kruipende en het kwade vliegende.

Maar zoo was het met zijn bommen niet gemeend. Want hoewel hij zijn redenen altijd met die moorddadige dingen opende en besloot, was het hart van den krijgsman dat eens vaders. Hij had zijn vrouw en zijn dochters lief, gelijk men dikwijls van een soldaat ziet. Wel overviel hem somtijds een mijmering over twee denkbeeldige zonen-generaals, maar zij behoorde tot zijn eigenlijke levenswijsbegeerte niet. Hij hield zich aan de leer van het absolute. Zooals het was, zoo was het. Hij had een vrouw en zeven dochters en hij beminde haar en hij zorgde voor haar. Hij was zuinig, de kolonel; niet omdat hij voor zichzelf dit begeerde maar uit liefde voor zijn gezin. Zijn vrouw begreep dit niet altijd en later, toen de kolonel gepensioneerd werd, moest hij wel eens zachtelijk aandringen op het volgen zijner wenken, wat niet altijd op dankbaren bodem viel. Nu, wie van ons, oudgedienden, weet daar niet van mede te spreken! De eene vrouw vindt, dat haar man te veel de deur uitgaat; de andere meent, dat haar man te veel tuiszit. De kolonel wist in deze te geven en te nemen. Hij ging liefderijk en onderrichtend met zijn kinderen om; zij leerden veel van hem. Wat hij haar nog eigen kon maken dat liet hij niet na, maar vooral stond hij op zuinigheid.

Het was inderdaad een lief huisgezin, maar wat is op de wereld volkomen?... Luister maar!

Aleida, de oudste, had uitzicht op een minnaar en deze minnaar had uitzicht op een winstgevenden post. Aleida was de oudste zeg ik, d. i. zij was het langst de eenige geweest, moeders troost en vertrouwde in de dagen van kruit, kogels en ongerustheid. Aleida was dus ook al een soort van moedertje over

Digitized by Google

de jongeren en nog altijd de vertrouwde dochter van mama.

Je pa is toch nooit eens de deur uit, zuchtte zij dan tot haar uitverkorene; altijd weet hij er iets anders op; men kan het huishouden haast niet besturen van je pa.

Ja, moe! was het antwoord, pa is een lastig mensch.... Maar dat zag op een andere hoedanigheid van den kolonel, namelijk die, welke hem belette, Aleida's vooruitzicht mooi te vinden. De kolonel maakte geen onderscheid in zijn kinderen, maar vooral Aleida had nooit zoo vertrouwelijk met hem gespeeld als de anderen, zoodat van zelf de afstand tusschen haar en haar vader grooter was, te meer, omdat zij minder onderwijs genoten had dan de zusters en dus eenige graden vroegwijzer was en minder jeugd had gehad.

Eens kwam de heer Emanuel Inge Regen, gepensioneerd kolonel, vroolijk van een wandeling in de stad naar huis en zeide tot zijn vrouw, terwijl hij Kato en Suze bij zich liet staan; „Bommen en forten, wijfje! die twee zijn goed geplaatst als zij er zin in hebben. Twee oudgedienden, majoors van me, eerlijke grijze doorschoten borsten, hadden een huishoudster noodig en onze twee oudsten — op Aleida na — kunnen dat worden.

De meisjes lachten en sloegen den arm om zijn hals en wilden gaarne, als papa er niets tegen had.

Maar Emanuel! sprak Mevrouw in droevigen bastoon, haar man met verbazing aanstarende: zullen we onze kinderen onder vreemden zenden en dan nog wel mijn Kato, dat juweel, die karbonkel van huishoudelijk overleg en maagdelijke schoonheid, o Emanuel!

o, Aleid! hoort gij dat?

Aleide haalde de schouders op en zag haar moeder aan met een paar oogen, die zeggen wilden: ik verbaas me niet meer. De kolonel echter liet zijn echtgenoote lucht geven aan haar moederlijk gevoel en aan haar trots als leerares harer dochters in de huishoudkunst. Hij had daar ooren naar. Hij hoorde de verzuchtingen zelfs gaarne.

Mamatje, zeide hij, toen hij aan 't woord kon komen, gij hebt ze voortreffelijk onderwezen en daarom, als de meisjes er niet tegen zijn....

Volstrekt niet, mama, integendeel, zeiden de meisjes blozende; in 't geheel niet, papa!

Zullen zij toonen dat zij uw lessen hebben gewaardeerd

Digitized by Google

en wat haar plaatsing betreft, ik zou er niet eens van spreken, als ik er niet ten volle mede ingenomen was. Zij moeten het levenspad op en dit is een goed, een heerlijk pad.

Mama bromde een paar woorden, die verrieden dat zij gevleid was, doch wapende zich met het schild van onverschilligheid terwijl zij zeide: Maar is het ook eervol?....

Bommen en vaandels, riep de kolonel; wat spreekt gij van eervol? Weet een oud-soldaat dan niet meer wat eervol is, en werd Kato niet op den geduchten dag van Hasselt geboren en is Suze niet altoos mijn troetelkind geweest?....

Maar van lieverlede bedaarde de kolonel, stak zijn pijp aan en zat een uur later met mama samen de uitrusting der kinderen te berekenen.

Maar al de damp vliegt tegen het plafond, het wordt zoo spoedig geel — een paar japonnen elk, een toiletdoos ieder, schoentjes en één hoedje minstens!....

De kolonel rookte tans als een locomotief en zag meer en meer in, dat hij die zaak niet zoo diep had ingezien....

Bommen, en kokend lood — mompelde hij onder de onverbiddelijke besijfering — maar, voegde hij er kalmpjes bij — we moeten bedenken, dat de meisjes het terug kunnen betalen.

Toen de kolonel dit gezegd had, kwam al zijn overleg uit den soldatentijd weer boven en hij begroette en streelde het plafond al spelend met het geel zijner tabakswolken.

Waar zou het met zooveel meisjes heen, lieve! zoo filosofeerde de kolonel, als wij niet eenmaal deze opoffering ons getroosten. Zij zullen 't goed maken, daar ken ik mijn wijfje voor.

Mevrouw Inge Regen liet zich dit wel zeggen. Het was waar, wat haar man daar zeide. Ondanks de berekening, die nog al hoog liep, maar die met den goeden wil harer kinderen te overleven was, berustte zij in de zaak en werden die meisjes reeds spoedig geplaatst overeenkomstig 's vaders verlangen.

De kolonel was, zoo vernamen wij daar straks, niet sterk ingenomen met het uitzicht zijner oudste dochter op zeker iemand, die ook uitzicht had op zekeren post. Hij vreesde dat zijn dienstijver wat minder had mogen zijn, als hij ernstig nadacht over het groot verschil van gevoelen aangaande de ge-

Digitized by Google

wichtigste dingen dezer wereld, tusschen hem en zijn Aleida. Maar deze bedenking werd bepaald onheilspellend, toen dat verschil ook bleek ten opzichte van den heer Kwalkoon, een jongeling van even twee en veertig jaar, die onlangs zijn twintigjarig jubilaeum als kandidaat-notaris gevierd had en in den roes van dit feest de beminde van Aleida was geworden. Meermalen had de kolonel in den laatsten tijd, in een sluitrede van bommen tot bommen, zijn ontevredenheid daarover te kennen gegeven maar steeds meer vergeefs praatte, rookte en bombardeerde hij tegen de aantrekkelijkheden, die genoemde jongeling voor zijn dochter had — en voor mevrouw.

Doe me pleizier, vrouw! had hij eindelijk in de tegenwoordigheid van Aleida gezegd, toen het verkeer in vollen gang was, ondanks hem, doe me althans dit pleizier, dat je dien uitverkorene zijn eigen sigaren laat oprooken; 't is me een ergernis, mijn duur verworven goed zoo in dichte drommen van rook te zien opgaan. Er staat niets voor.

O, merkte Aleida geraakt aan, o papa, 't is heel goed; Eduard kan ruimschoots zijn eigen sigaren betalen.

Juist, hernam papa, dit is met mij niet het geval en daarom is 't beter, dat elk in deze zichzelf beproeve.

Zeg het Eduard ronduit, Aleida, sprak de moeder eenigsins krijgshaftig; inderdaad is 't een heele eer voor ons huis, dat men er zijn eigen sigaren moet rooken.

Emanuël, Emanuël! vervolgde zij ernstig tot haar man, 't Is waarlijk vreemd van je, zoo gestemd te blijven jegens iemand, die zóó voor onze oudste is.

Schrei niet, Leidje!...

Bommen en Hasselt, riep de kolonel, die immers nog volstrekt niet boos was, tans verontwaardigd uit; de snaak is me te vet, daar zit geen geest in, en bovendien heb je hem maar aan te zien om je te overtuigen, dat Eduard Kwalkoon geen man is om toekomst op te bouwen...

't Is om weg te loopen voor altoos, snikte Aleida en deed alzoo — echter niet verder dan de keuken, waar zij Henriëtte en Marietje vond, die haar verwonderd hadden zien aankomen.

Papa heeft gelijk, lachte Jetje, nog voor Aleida had gesproken; groot gelijk....

Hierop ging Aleida terug naar de huiskamer waar haar moeder zeer bedroefd in haar stoel was gezonken.

Digitized by Google

Ieder wordt tegen Eduard opgezet, schreide zij; zelfs Jet, die nog niet behoorlijk in de kerk stil kan zitten, lacht om hem, die de goedheid zelf is.

Komaan, sprak de kolonel bevredigend; hij is nu toch eenmaal tot aan de voorposten doorgedrongen — dus laat hem onbesproken. Dit moet ik evenwel waarschuwend zeggen: in de dagen van benauwdheid is hij de man niet om je er uit te helpen. — Reken daar op, moeder! En nu basta!..

Zoo stonden de zaken en liepen zonder eenige merkwaardige verandering voort tot de kolonel stierf, zijn echtgenoot met drie dochters achterlatende in omstandigheden, die niet slecht mochten heeten, de toestanden en de tijden in aanmerking genomen. Toch had de weduwe, hoe goed ook door den zorgzamen man en vader gevrijwaard tegen het ergste, het niet ruim met drie volwassen dochters en was het hoog noodzakelijk, dat zij in den geest van haar man bleef voortleven.

Eduard Kwalkoon was nu voorloopig de eenige manspersoon onder al deze vrouwen. Naar het lichaam welig ontwikkeld, was hij op het oog wel de man om ontzag in te boezemen, doch wij hoorden reeds, bij gelegenheid van Aleida's ontvluchting (van de huiskamer in de keuken), dat de jongste dochters, destijds altans, niet veel ontzag of genegenheid voor den kandidaat schenen te hebben. Zij gaven toch haar vader, reeds op het gehoor af, gelijk, zonder voor het hoor en wederhoor aandacht te hebben. Haar vader hadden zij geëerd en liefgehad; zij hadden innig met hem omgegaan; haar vader was een man, een degelijk man altoos geweest en voor haar een zorgvuldig vader. Zijn nagedachtenis leefde zoowel in de moeder als in de kinderen zeer sterk voort, maar vooral bij de jongsten, die het meest met hem hadden geleerd en gespeeld en hem dus het best hadden kunnen waardeeren. Indien zij dus Eduard Kwalkoon zouden eeren, het zou zijn om den wil des vaders, die zeker gaarne zag, dat zij haar moeder, hoe dan ook, gehoorzaamden.

Zij gingen allen met ruimte onder zijn armen door.

Was dit niet reeds een groot voordeel aan den kant van den kandidaat?

Doch het waren jonge, schalke meisjes en haar beste voornemens en haar beste beloften aan mama, Eduard niet

Digitized by Google

te zullen hinderen, leden wel eens schipbreuk op den onwederstaanbaren lust om Eduard haar meerderheid te toonen waar zij vermochten — maar vooral op zijn eigen lichaamzonderzieligheid.

Op een avond kort na dien waarop Eduard ten huize der weduwe, mevrouw Inge Regen, zijn zilveren bruiloft met de kandidatuur had gevierd en nog korter na den avond, waarop zij allemaal een wederpartijtje hadden bijgewoond bij den huisheer van zuster Kato, den wapenmakker van den overleden kolonel, zaten mama en haar drie dochters, benevens de voortaan onmisbare Eduard Kwalkoon, in de huiskamer om de tafel heen, elk met een handwerk. Ook Eduard was hiervan voorzien: want hij rookte uit een lange goudsche pijp en moest den kop van het zwarte beest van Bilderdijk telkens verleggen, omdat de rook een der vier vrouwen hinderde. Zooals meestal liep ook hier het gesprek over het laatste „avondje."

Eduard, die eindelijk in een der vier en zestig streken van het kompas een oogenblik rust voor zijn pijpekop had gevonden, zeide met de gave van iemand, die over de geringste omstandigheid een pikante opmerking weet te maken, dat het nu een heel verschil was met „dat avondje."

Het was een allerliefst avondje, dus breide Mevrouw deze kous van Eduard af; ja, Toosje heeft er slag van, menschen bij zich te hebben. Een lief huishoudstertje, waarlijk! Nu, ik mag zeggen, zij heeft een goede leiding gehad.

Eigenlijk heeft zij van mij nog 't meeste onderricht gehad, moê! sprak Aleida nederig; u stondt er altoos op, dat wij, meisjes, elkaâr zouden leeren.

Zeker, hernam de moeder lijdelijk; dat geeft altijd een vaste orde ook in 't grootste gezin, maar van wie heeft Leidje de kunst geleerd?

Jamaar, mama! zei de vrolijke Henriët met een ernstig gezicht; door dat geleidelijk volgen van elkander is er van middag viermaal zout in de aardappels gekomen.

Toen zij dit gezegd had, keek zij zoo stemmig mogelijk op haar werk, alsof zij op een zeer droevig voorval het gezelschap had opmerkzaam moeten maken, doch Marietje begon er hardop om te lachen. En nu liet Henriët, door dit aanstekelijk voorbeeld overrompeld, haar rol onherstelbaar

Digitized by Google

glippen. De overigen keken zeer stemmig. Eduard bepaaldelijk strak, als een knaap die te veel op eens gerookt heeft.

Ik vind de herinnering van zoo zeldsaam voorkomende huishoudelijke feilen ongepast, Henriët! sprak mama deftig. Als Eduard, door zooveel jaren familjaar verkeer — ruim vijf volle jaren, niet waar Aleida? — niet beter wist, wat moest hij dan wel denken? Maar gelukkig weet hij, dat hier orde en regelmaat heerschen, naar het voorbeeld van uw onvergetelijken vader!

Bij deze laatste woorden kreeg Jetje een kleur. Haar moeder had de teedere snaar bij haar aangeroerd. Het vroolijke kind verloor uit haar lief gezicht de lachende plooien en gevoelde blijkbaar berouw over haar gezegde, gelijk zij dan nu ook verlegen betuigde, dat het maar een aardigheid was geweest.

En nu ik daar reden vind om recht ontevreden op je te zijn, Jetje! moet ik u hier nog zeggen, dat dit reeds begonnen is op dien avond van Kato. Uw houding tegenover dien knaap hier uit de buurt beviel mij volstrekt niet. Onthoud dat. Men is niet zoo gemeenzaam met een bourgeois, een timmerman!

O, ja, foei die timmermansjongen! zuchtte Aleida en zag Eduard vragend aan.

U hebt gelijk, mevrouw! zoo iets kan ons sterk kompromitteeren. Ik begrijp niet, waar die jongeling den moed van daan haalt en vind het al heel onvoorzichtig van Henriëtte, zoo iemand avances te geven, iemand, die bij ons past, als... Daar er niemand was, die den heer Kwalkoon hier uit de verlegenheid en aan een vergelijking hielp, trok hij driemaal aan de pijp en zeide toen, hoe zeer in strijd met zijn indrukwekkende rede, — als een snoek op zolder.

Aleida knikte nadrukkelijk en de jongere zusters lachten.

Zeer juist, Eduard! hervatte de moeder.

Ik zie de ongepastheid niet in, mama! sprak Henriët ernstig; ik heb niets gezegd dan wat te pas kwam en had geen reden om iemand onbeleefd te behandelen.

Dat is waar, bevestigde Marie, die wel de vaste bondgenoot scheen te zijn van haar zus, met wie zij in zooverre reeds bontgenoote was geweest, dat zij langen tijd elkanders mof hadden gebruikt.

Gij ziet het ongepaste van uw gedrag niet in, Henriët,

Digitized by Google

zeide Aleida uit de hoogte harer geëngageerdheid, omdat gij nog een kind zijt. Als gij ouder zijt, zult ge er evenzoo over denken als moê en Eduard en ik.

't Is waar ook, merkte Jetje geraakt aan, gij hebt een goed voorbeeld gegeven...

o Kind, hoe plat! antwoordde Aleida; moê, zou men niet zeggen, dat hier de schrijnwerkerswinkel al overgeplaatst is....

Ik begrijp ook niet, hoe mijnheer de majoor er toe komt, zeide de moeder, afleiding gevende aan opkomende stormpjes, zijn uitnoodigingen zoover uit te strekken, 't was een heel lieve avond, maar zoo iets hindert me.

U begrijpt toch wel, Mevrouw! verzekerde Eduard, dat die neef — hij werd voorgesteld als neef, zoon van majoor's zuster — ongenoodigd gekomen is. Die menschen zien daar niets kwaads in; zij noemen dat los.

Frits was wel uitgenoodigd, dus verklapte zich de waarheidlievende Jetje.

Mijn hemel! riep mevrouw Inge Regen, haar flakon grijpende, uit: mijn hemel, kind! is het zoover reeds gekomen.. O, Aleida, zegt zij niet Fr—Fr—Fr—Frits.... och....

Hoe zullen we ons hieruit helpen, jammerde Aleida; o Eduard, red ons!

Eduard rookte geducht; haalde de schouders op en gaf zoodanig smokend zijn verontwaardiging lucht, dat men elkander niet meer zien kon....

Zijn ze weg, Marietje! fluisterde Henriët tot haar zuster, die door het raamgordijn haar moeder en zuster nagluurde, terwijl deze kerkwaarts gingen op een helderen wintermorgen.

Ze gaan juist den hoek om, sprak Marie tooneelmatig; nog één kantje der japons, nog één klein streepje, ach, zij zijn verdwenen!

Koddig sloeg zij daarbij de handen over haar lief hoofdje samen en stond zoo een oogenblik als in gepeins verzonken. Maar daarna sprong zij vlug op Marietje toe en zeide: Wat begeert mevrouw van haar kamenier; mevrouw heeft slechts te bevelen.

Mevrouw begeert van haar kamenier voor een paar uren haar niewe jurk en hoed en het bontje.

Digitized by Google

Lachend onhelsde Marie haar en zoo was dit zusterpaar waarlijk schoon. Beiden nog maar half gekleed, speelden haar milde lokken van weêrszijden in elkaâr, als zeiden zij ook: wij zullen elkander helpen.

Henriëtte liet zich maar lijdelijk dienen door Marie, die bedrijvig doorhandelde en onderwijl keuvelde over het pad, dat Henriëtte volgens haar nu te bewandelen had.

Frits moet zich volstrekt niet beneden vertoonen, Jetje, vermaande zij. Ten minste straks niet om je tuis te brengen. Nu mag hij u opwachten. En regelrecht door naar den tuin, hoor! daar kan ik je uit de achterkamer zien.

Waarom moet je ons toch vooral zien, Marietje! vroeg Henriët.

Je weet wel, dat ik je altijd graag zie, dus pas op, hernam de kamenier van mevrouw op hartelijken toon.

Nu, 't is goed. En mevrouw is vóór half twaalf terug.

Ja, geen minuut later; vader Kwalkoon en moeder Aleida hebben na kerktijd valkenoogen.

Kijk nu eens in den spiegel, Har!

Wel, Marietje! je bent voor 't vak geboren, kind!

Terwijl het opgeschikte meisje zoo sprak, kuste zij met warmte haar zorgvuldige zuster.

Zoo, toe maar! riep Marie knorrenderwijze, moet je 't weer zoo bederven, dol schepseltje.

En handig en moederlijk knapte zij alles weer op en in de plooien. Henriette was inderdaad een schoon meisje en de bevalligheid, waarmede zij nu gekleed was, verhoogde in alle opzichten haar aanlokkelijk voorkomen. Zij kleurde een weinig, toen Marie zich liet ontvallen dat Frits wel minder kon en in die fraaie verlegenheid ging haar bovenlipje even op, waarmede een paar fijne tandjes zich vertoonden. Doch slechts even, slechts zeer kortstondig was dit verrukkelijk mondje zoo open.

Nu is 't halfelf, Jet! dus nog een uur hoor. Denk er om, denk er om. Tot straks.

Dag lieve Marie! dus groette nu de schoone reizigster van twee huizen ver haar bezorgde zuster op bedremmelden toon, — ja, nu kwam het er eerst op aan, den geduchten stap te doen. Marie sterkte haar en liet haar uit en toen flink arbeidend en opruimend keek zij van tijd tot tijd door het raam,

Digitized by Google

terwijl haar boezem jaagde; door het raam der achterkamer kon zij in den tuin van Frits zien, kon zij ze beiden zien.

Och, och, Frits! — dus sprak zij, al werkende en dan weder glurende, in zichzelve voort; ik zou waarlijk niet zoo handelen als ik niet wist, dat gij een trouwe knaap zijt.... maar ik doe waarlijk meer voor Ubeitjes dan misschien betaamt... Terwijl zij nu eens weder door het glas gluurde — want gerust is de goede meid geen oogenblik — krijgt Henriët haar in het oog, terwijl zij in den tuin aan Frits' arm wandelt, blauw van de koû; Marie groet haar en Henriët groet haar weder, dat was de proef, dat zij elkander konden verstaan. Marie hoort niets van het onderhoud der twee gelieven, maar zij weet het wel. Zij gevoelt het wel. Haar zusterlijk hart raadt door de liefde de taal der gelieven. Zij leeft met hen. Haar oog is niet van hen af, noch van den wijzer der keukenklok. Onderwijl maakt zij de kamer, waar straks de preek in koffi zal ondergaan, geheel in orde, zoodat het kleine tijdverlies van straks geen invloed heeft op den gewonen gang der Zondagmorgenzaken. De klok begint ook al dreigend over elven te neigen.

Nu moet Henriët komen, zegt zij terwijl zij haar nadenmiddagjapon aantrekt en daarbij een schoonheid van armen en boezem verraadt, die tooverachtig is door haar bescheidenheid — of had zij dan niet alles aan Henriët overgedaan?

Nu is het tijd, roept zij, driftig naar het raam vliegend; kom, lieve Jet, bederf nu niet alles door een enkele minuut; zie die meid, nu kijkt ze maar volstrekt niet, zal ik tikken?

Maar zie, zij is zelve nog niet eens goed gekleed...

Kind, kind! zegt zij, weder naar het raam terug ijlende, voel je dan geen tijd?

Toen zag zij, hoe Frits op zijn zakuurwerk keek. Henriët dacht er dus ook om. Gelukkig.

Maar Frits zag haar aan en zeide, naar Marie dacht, dat het nog geen tijd was. o, Frits! Frits! riep zij driftig, doch de poes hoorde het alleen.

En 't is zoo koud en zij moet alles nog uittrekken, alles bergen, zich kleeden; 't wordt zeker te laat. O, domine Langvandraad, wees tans uw naam getrouw in den naam der liefde.

Kom, stout, ongehoorzaam meisje, is dat nu mijn loon — ik schuif het raam open.

Digitized by Google

Zoo redeneerend in zichzelve met al meerder gejaagdheid en onstuimigheid, rinkelde zij aan de ruiten doch het baatte niet. Nu schoof zij het raam op, riep voorzichtig maar luid genoeg Henriët en toen zagen zij om en gehoorzaamden aan de schier wanhopige gebaren van Marie.

Nu namen de gelieven afscheid van elkander, alsof het pas halfelf was. Ook dat nog. Marie werd boos en beefde.

Dat nooit van mijn leven meêr. Stout ding, is me dat bedriegen! Zoo maakte Marie verder een boetpreek in dien trant gereed terwijl zij naar beneden snelde om al vast de deur open te zetten. Doch toen Henriët, nog met den tuinblos op de wangen, de trappen opvloog en haar in de armen viel, toen loste zich de strafpreek op in een innigen kus.

Zijn de ganzen maar eenmaal zoover gekomen, dat zij den snavel in de nekveeren geborgen hebben en een poot in haar buikpluimen, dan zijn zij veilig niet alleen maar ook onzichtbaar. Zoo dachten ook onze gansjes, doch welk een gebrek aan wereldkennis in haar, te gelooven, dat niemand dan het drietal er van wist. Het roepen van Marie in het toppunt harer wanhoop had de aandacht getrokken en natuurlijk van iemand, die er niets meê noodig had. De buurvrouw namelijk, die tusschenbeide woonde, had alles gemerkt en als een echte iemand, die er niets mede te maken had, vertelde zij het geval koudweg aan de meid (toen deze uit de kerk kwam) van Frits' moeder. Dat was zooveel als aan Frits' moeder zelf. Nu was de moeder van Frits een goede vrouw, die er niets tegen had dat haar zoon verliefd was op een der dochters der kolonels-weduwe, maar de goede vrouw was streng van godsdienstige beginselen en onderhield er haar zoon over. Zij zag echter dadelijk in, dat Frits in deze niet de rechte vraagbaak was, en begaf zich toen naar mevrouw Inge Regen om over het geval te spreken.

Toen zij aangediend en binnengelaten was, zeiden Henriët en Marie tot elkander: „Frits' moeder is ons niet ongenegen; zij zal zeker aan moe komen vragen, waarom moe er iets tegen heeft, dat...."

Maar te midden van deze keuvelarij, waarin beiden zeer in

Digitized by Google

haar nopjes waren, dat de weduwe zoo ferm was, kwam Aleida aanzwieren en sprak op haar koudsten toon van minachting:

Henriët, kom jij eens binnen.

Ik ga mee, Jet, zei Marie. Als je soms wil kijven, zijn we met ons vijven....

Spreekt u, mejuffer! van fatsoenlijke dames of van wijven? vraagde Aleida heengaande; gij moogt hier achter blijven; gij doet niets, dan dat meisje in haar dwaasheden stijven.

Ik mag Jetje niet zoo door u uit haar geluk laten drijven, zeide Marie met koddige deftigheid en volgde haar.

Toen Marie binnentrad, waren de spraakregisters van haar moeder in volle werking; de fluit der familie-eer had den boventoon; Henriët had vele kleuren, zoodat Marie al dadelijk van medelijden met haar onschuld ontroerde.

't Is alles mijn schuld, moe! zeide zij bevend maar krachtig. Zwijg Marietje! ik heb u niet laten roepen; ga aan uw werk. Ondeugende kinderen! vervolgde de verbolgen mama. Nog nooit is zoo iets onze — ik mag zeggen — gedistingueerde familie overkomen. (o, Emanuël! als gij dit hadt beleefd!) Ik ontvang een vermaning en zij is verdiend — Een kind van mij heeft zich misdragen.

O God! o Eduard!

Henriëtte kreeg tans al de kleuren, die er op aarde zijn. Maar Marie trok andermaal haar stoute schoenen aan.

Als u Har of mij liet uitspreken, lieve moê, dus pleitte zij, dan zou u niet denken aan wangedrag. De juffrouw weet dit ook wel en meent het volstrekt niet zooals u.

De moeder van Frits, ook een weinig verwonderd over den uitval van mevrouw Inge Regen, zag haar goedkeurend aan en blijkbaar met verademing.

Marie legde de hand op Jetje's schouder en zeide:

Zij houden veel van elkander, Frits en Henriët. En daar wij wel wisten dat de doodstraf er op staat, als zij samen gezien werden, heeft Frits mij gevraagd of ik hen helpen wou, om stilletjes elkander in den tuin onder mijn toezicht eens te spreken en dat is nu onder kerktijd gebeurd. De eenige fout er van is, dat het toch gezien en, natuurlijk, verklapt is.

Ik ben er niet zoo vreeselijk op tegen, zeide de juffrouw goedig en geheel door Marie ingepakt. Ik keur het maar af, dat het op zondag geschiedt en op bedriegelijke wijze.

Digitized by Google

Ik geloof u wel, juffrouw! sprak mevrouw Inge Regen uit de hoogte.

Toen stond de juffrouw op en groette allen koel maar beleefd, doch Henriëtte en Marie kuste zij.

En wat wilde nu het geval?

Aleida, verontwaardigd over den afloop dezer vreeselijke zaak, en vooral over deze gemeenzaamheid der timmermansweduwe, wilde zich vergewissen of de buitendeur goed gesloten was, om daarna het hare eens goed te zeggen en, in een blinde vaart haar zuster als een bestraffende godin aanstarende, viel zij van de trap. Ondanks de vlugheid waarmede Marie haar volgde, rolde zij tot aan de deur, die nu mede geopend werd door Frits moeder, die het gestommel en geschrei nog had gehoord. Zij greep Aleida, die met het gezicht op den grond lag, krachtig op en sleepte haar met behulp van Marie en Jetje naar boven onder het weeklagen van mama: „mijn zwaan! mijn oudste! trots van mijn ouderdom! karbonkel van vrouwendeugd! parel van mijn huiselijk geluk! o Emanuel! o Eduard!..."

Kinderen, vervolgde zij, haalt spoedig Eduard! O, een ongeluk komt zelden alleen...

Neen, mama, dat is waar — hij moet immers een dokter meêbrengen?

Ja, jonge juffrouw! haal een dokter, sprak de burgervrouw die de bewustelooze Aleida onderzocht, alsof zij haar dochter ware. Toen zij bemerkte, dat Aleida in haar bezwijming volhardde, hoe zij ook werd geschud, gaf zij aan de moeder, die vreeselijk zenuwachtig bij het bed zat, haar hoop te kennen, dat er niets gebroken was.

Henriët hielp haar trouw de gevallene wasschen, de neusbloeding hield nog naar niet op.

Leg een koude kompres in haar hals, jonge juffrouw!

Juffrouw, zeide Henriët, mijn zuster zegt iets; zij beweegt haar lippen.

Eduard! lispte Aleida, nauw hoorbaar, terwijl zij de oogen opende.

Zou uw zuster tegelijk om den dokter en dien heer gaan, vroeg de behulpzame buurvrouw; anders stuur ik er Frits heen; ik ga nu naar huis. 't Zal misschien nog wel schikken.

Digitized by Google

Henriët stak haar dankbaar beide handen toe en zeide, dat Marie om beiden was. Zij dankte de goede vrouw hartelijk en daar noch mevrouw Inge Regen, noch Aleida zich verroerde, ging zij met haar naar beneden, waar zij haar omhelsde.

De burgerweduwe had groot welgevallen in het lieve meisje en zeide, dat zij er op rekende, iets van den verderen loop te mogen vernemen, wat Henriët haar stellig beloofde.

Tegelijk kwam Marie de trap op en toen zij samen weder bij het bed der lijderes kwamen, was Aleida volkomen present en zeide met zwakke stem:

Ziedaar nu de gevolgen uwer bourgeoiserie....

Wie had ooit gedacht, sprak de ontwaakte moeder tot Henriët, die haar open aanzag, dat een vrouw, die nooit iets anders heeft gezien dan houten voorwerpen,...

Gelukkig klopten hier de dokter en Eduard aan. De meisjes verlieten het slaapvertrek. Mama en Eduard gingen in de woonkamer. De dokter bleef met Aleida alleen. De uitslag van het konsult was, dat de vroolijke dokter met Aleida aan den arm al de huisgenooten samenriep en voor hen defileerde met de patient.

De genezing zal volkomen zijn, sprak hij, als de jongelui samen eens een frische wandeling gaan maken. Hiermede nam de dokter zijn afscheid, maar toen enkele minuten later de jongelui den doktersraad zouden gaan volgen, begon de neusbloeding weer, vergezeld ditmaal van uitwendige pijn.

Wonderlijk. Zelfs de zorgvuldige moeder van Frits had verzuimd, den neus goed na te zien. De neus was, heel vooraan, gebroken.

Alweder een treurig gevolg der bourgeoiserie: de punt van den neus, gezet en geheeld zijnde, stond een weinig scheef. Hij wees, hoewel niet licht merkbaar, links. Dit gaf een geheele verandering in de gelaatsuitdrukking van Aleida. In zulke gevallen ook beseft men eerst recht, hoe velerlei talen de neus kan spreken. Aleida had nu toch het voorkomen van onhandig, links te zijn en zag er uit alsof zij dagelijks daarover terecht werd gezet. Eduard vond het leelijk. Gij gelooft het niet?

Dan zal ik u er wat bij vertellen en gij zult gelooven.

Toen Eduard Kwalkoon door Marie was geroepen voor het

Digitized by Google

ongeluk, dat Aleida was overkomen, had hij juist een brief ontfangen en een gewichtigen brief ook. Hij was namelijk benoemd tot Notaris in een afgelegen Overijselsch dorp. Hij had dit nieuws, waarop Aleida — wie zij dan overigens wezen mocht — uit liefde voor hem en met een geheel hem gewijd hart geduldig gewacht had — verzwegen, van den schrik van den val wellicht. Doch hij had toch tallooze woorden in de wasch genomen om de groote zonde van Henriët nog nader aan den dag te brengen tot groote stichting van mama. Neen, Eduard was niets geschrikt. Hij was even dik en kalm als altoos.

En in dien staat vertrok hij, Aleida verlatende.

Eduard beantwoordde volkomen aan de karakteristiek, eenmaal door den kolonel omtrent hem uitgesproken.

Het was een harde slag voor Aleida, die — wij zeiden het reeds — ondanks al haar gebreken den flauwen jongeling liefhad. De zusters gevoelden al het treurige er van voor haar en deden haar best om haar genoegen te geven. Doch het scheen wel, dat voor Aleida het leven zijn prikkel had verloren; alles werd haar even goed. Zij ging met allen even zacht om en deed zelfs haar best om sommige vooroordeelen bij haar mama te verzachten of wel weg te nemen. En deze luisterde als altoos gaarne naar haar kwijnende zwaan. Zwijgend zat zij dan bij haar neder en als zij de kamer verliet, pinkte zij een traan weg. Zij gevoelde, dat een tweede slag haar stond te treffen na dit snood verraad van hem, dien zij haar trouwsten vriend dacht.

Toen waren er, die deel namen in haar smart. Het waren Frits en zijn moeder; zij bewezen haar soms een hartelijkheid en op zulke kiesche wijze, dat zij weldra den grooten Kwalkoon vergat, van wien zij zich zulke daden niet kon herinneren.

Emanuel! dus riep zij meermalen de schim haars mans aan; gij zoudt de deelneming dier menschen op hoogen prijs hebben gesteld; ik ben er zeker van.

Frits begon Henriët al te halen en tuis te brengen bij sommige gelegenheden; hij kwam al van de deur op de trap, en van de trap in 't portaal en van het portaal in de achterkamer — of als mevrouw achter was — in de huiskamer.

Digitized by Google

Eindelijk eens sprak hij met mevrouw.

Zonder tegenzin had zij hem plaats zien nemen. Zij bevond, dat een „bourgeois" tegenwoordig onderwijs geniet, veel en goed; zij bevond dat Frits goed onderwezen, een beschaafde jongen was. Hij zag mevrouw Inge Regen open en krachtvol aan en toen zij door de drie meisjes alleen waren gelaten, gaf Frits haar verder zonder omwegen zijn verlangen en zijn voornemens omtrent Henriët te kennen.

Toen riep mama Henriëtte binnen en beider hand vattende, sprak zij met gevoel en niet zonder vochtige oogen: „Gij zijt samen begonnen met mij te bedroeven maar gij hebt mij ook veel liefde bewezen. Ik heb reden, Frits — zoo zal ik u voortaan noemen — om uw genegenheid voor Henriëtte als welgemeend te beschouwen en gij bemint hem, Henriëtte. Leert dan elkander verder kennen en liefhebben. Gij hebt mijn toestemming.

Frits dankte haar met weinig woorden en Henriëtte viel haar moeder om den hals en schreide van geluk.

En gelukkig waren zij. De dagen kwamen, dat Henriëtte veel moest doen voor haar oude moeder, toen Aleida gestorven was. Maar Marie, nu ook getrouwd en een zuinige ijverige huisvrouw, stond haar bij als in die gouden dagen van verboden liefdehandel. De liefde was met haar. De blijde, werkzame geest haars vaders begeleidde haar door het leven en mama had nog enkele jaren den tijd om getuige te zijn van de, schoon burgerlijke, welvaart harer kinderen als vrucht van liefde en vlijt.

Liefde en vlijt zijn en blijven de sleutels, waarmede gij de rots opent, o meisjes! En hoe men u ook de rots schilderen moge, zij bevat paarlen en goud gelijk in Aladdyns dagen. Want Aladdyn's lamp is er altoos, zoolang liefde en vlijt op aarde zijn. 't Zijn de sleutels ook, waarmede gij 't hart des mans opent en bezit, om er voor altijd in gevestigd te blijven. De samenleving zou wonderlijke omwentelingen moeten maken om voor u, geliefde vriendinnen! een paradijs te scheppen zonder liefde en vlijt.

Digitized by Google

MIRZA SCHAFFY EN ZIJN PATROON.

Aus dem Nachlasse Mirza Schaffy's. Neues Liederbuch mit Prolog und erläuterndem Nachtrag von Friedrich Bodenstedt. Zweite vermehrte auflage. Berlin 1875. A. Hofmann & Comp.

De Heeren Fervacques & Bachaumont stoffeerden in hun Rolande den muziekklessenaar in het salon van het kasteel Jarnailles met „de Oostersche gedichten van den Pers Mirza Jaffy, met zangwijzen voorzien door Anton Rubinstein." En dr. Jan Ten Brink, in het verslag van hun roman dat hij in de eerste aflevering van dezen jaargang der Letteroefeningen de lezers ten beste gaf, maakte zich niet ten onrechte vroolijk over deze echt Fransche onbekendheid der auteurs met den „pseudoniem van Friedrich Bodenstedt: MIRZA SCHAFFY." Voor een paar letterkundigen, die zich nog al airs geven, was, na 1873, de blunder erg genoeg. Vóór dat jaar zou er wel wat ter hunner verontschuldiging zijn in te brengen geweest. Ten minste wat die aanduiding van het Duitsche werk als Oostersche gedichten van een Perzisch dichter aangaat, al bleven ook het geheel verzwijgen van Bodenstedts naam en het kostelijke Jaffy zeer bedenkelijke posten op het *debet* der auteurs. Of schreef niet in het genoemde jaar de Duitsche dichter zelf, in zijn erläuterndem Nachtrag achter de eerste uitgave van zijn *Neues Liederbuch*, met het oog op de in 1851 uitgekomen oudere *Lieder des Mirza-Schaffy*, „dat destijds ook nog in Duitschland de heerschende meening omtrent den auteur van dien dichtbundel geene andere was

Digitized by Google

dan deze: dat Mirza-Schaffy een beroemde Perzische dichter was, door hem (Bodenstedt) „„„mit allem Duft und Schmelz der Urschrift in's Deutsche übertragen""? Zoolang nu in het vaderland van den dichter deze voorstelling de „vorherschende" kon zijn, was het den Franschman wel te vergeven, dat hij in deze dwaling zijner Duitsche naburen deelde.

Ik grijp de gelegenheid door de verschijning der tweede uitgave van het *Neues Liederbuch* gegeven aan, om diegenen onder de lezers van ons Tijdschrift die wellicht de eerste niet zagen, daarop opmerkzaam te maken niet alleen, maar tevens hun het een en ander uit den bovengenoemden „erläuternder Nachtrag" mede te deelen. Misschien kan het bijdragen om op de beide inderdaad voortreffelijke werken van den Duitschen dichter ook ten onzent meer algemeen de aandacht te vestigen en omtrent „den Pers Mirza Schaffy" en diens door Bodenstedt uitgegeven „Nalatenschap" juister kennis te verspreiden.

Behalve de bovengenoemde meest algemeen verbreide meening omtrent den eigenlijken vader dezer gedichten — zoo verhaalt ons de dichter — werd sedert de verschijning van den eersten bundel in 1851 nog een ander gevoelen bijna even hardnekkig verdedigd, „dat er namelijk nooit in de werkelijkheid een Mirza-Schaffy op aarde had geleefd, maar dat de naam zoowel als de gedichten een zuivere schepping waren van Friedrich Bodenstedt."

Maar ook deze laatste voorstelling was al even onjuist als de eerste.

De waarheid is, dat de Liederen van Mirza-Schaffy — op één enkel na:

„Mullah, rein ist der Wein
Und Sünd ist's zu schmähn, ens."

dat Bodenstedt uit het Tartaarsch overbracht, geen van alle vertalingen zijn, zelfs geen navolgingen, maar oorspronkelijke scheppingen van den Duitschen dichter; doch dat desniettemin voor jaren geleden in Tiflis een man heeft geleefd, Mirza-Schaffy genaamd, die langen tijd Bodenstedts leermeester in het Perzisch en Tartaarsch is geweest, en als zoodanig niet zonder invloed is gebleven op het ontstaan van deze liederen, waarvan over het algemeen het grootste deel wel in het

Digitized by Google

geheel niet zouden zijn gedicht zonder het verblijf des Duitschen geleerden in het Oosten.

Omtrent den naam van dezen man deelt de dichter nog mede, dat men hem uitspreken moet als: Mirsá-Schaffí, met den nadruk op den laatsten lettergreep, en dat Mirzá een titel is, vóór den eigennaam geplaatst Schriftgeleerde beteekenend, achter den eigennaam een prins van koninklijken bloede aanduidend. Mirzá-Schaffy beteekent dus: de schrift- of taalgeleerde Schaffy, terwijl Schaffy-Mirzá zou heeten: Prins Schaffy.

Wie begeerig mocht zijn te weten hoe Bodenstedt naar Tiflis kwam en daar de kennis maakte van dezen man, wordt door den dichter verwezen naar zijn werk: „Tausend und ein Tag im Orient", bij R. von Decker in Berlijn in onderscheidene uitgaven verschenen. De kennismaking met dit boek beloont niet alleen op zich zelf de moeite in hooge mate, maar is eigenlijk noodzakelijk tot recht verstand van al die liederen uit de Liederboeken, die met Mirza-Schaffy's naam zijn verbonden. De dichter zelf vergelijkt hunne verhouding tot dit stamboek met dien van een bloemruiker en den tuin waaruit hij is geplukt. De geschiedenis komt in hoofdzaak hier op neder: Daar B. plan had gemaakt van Tiflis uit kleine tochtjes te maken door de binnenlanden van den Kaukasus, waartoe de kennis der Tartaarsche taal eene eerste behoefte was, zocht hij terstond een goeden leeraar in die taal te verkrijgen. Van de hem aanbevolenen beviel Mirza-Schaffy hem 't best, niet om zijne buitengewone bekwaamheden, maar om zijn fatsoenlijk voorkomen en den milden ernst van zijne geheele persoonlijkheid. En hij had het zeldzaam genot van te ondervinden, dat hij in deze zijne keuze buitengemeen gelukkig was geweest. Niet enkel omdat M. S. hem uitmuntend diende tot het bereiken van zijn doel, het aanleeren (zonder daarbij ooit eenig leesboek te gebruiken) van de Tartaarsche taal, maar omdat hij in hem een man leerde kennen van een rein en edel karakter en een in waarheid hooge en wijze levensopvatting, die, ofschoon noch dichter noch geleerde, op zijn leerling een machtigen invloed heeft geoefend, waarvan deze zelf eerst in later jaren den vollen omvang en de hooge beteekenis heeft gevoeld en begrepen.

Bodenstedt deelt nu verder omtrent die inderdaad zeer

Digitized by Google

eigenaardige en aantrekkelijke persoonlijkheid en, naar aanleiding van diens levensbeschouwing, ook omtrent het *Sufisme*, een over gansch Perzië verbreide geheimleer waarin deze laatste haren grond had, hoogst belangrijke bijzonderheden mede. Onze ruimte gedoogt tot mijn leedwezen niet daarvan een en ander over te nemen, evenmin als van de keurige bladzijden, waarin Bodenstedt zijne lezers verhaalt, hoe hij onder den zonnigen hemel van het Oosten niet alleen een gansch ander mensch is geworden, maar ook omtrent het wezen en de eischen der Poëzie tot gansch andere denkbeelden en gevoelens ontwaakte, zóózeer zelfs, dat hij zijne gedichten uit een vroeger tijdperk van zijn leven nauwelijks meer met een goed oog kon aanzien. Evenzoo moet ik voorbijgaan al wat hij zegt en met voorbeelden toelicht aangaande de onmogelijkheid om van Oostersche gedichten eigenlijk gezegde vertalingen te geven zonder dat zij hunne wezenlijke kracht en werking verliezen; omtrent het eigenaardig-Oostersche Ghaselrijm; òf ten aanzien van de wijze waarop hij van Mirza-Schaffy Perzisch en Tartaarsch leerde en, door voorzingen en nazingen, met vele liederen en gedichten in die talen vertrouwd raakte, òf over de geboortegeschiedenis zijner eigene Oostersche gedichten. Alleen deel ik ten slotte nog mede dat Bodenstedt zijn „Nachtrag" besluit met de aanhaling van een opstel van den Russisch Keizerlijken Staatsraad Bergé, die in 1860 als Secretaris van het Russisch gezantschap te Tiflis tal van nasporingen in het werk heeft gesteld omtrent het graf en de nagelaten werken van den in 1852 overleden Mirza Schaffy. Daaruit blijkt ten duidelijkste, dat Bodenstedts mededeelingen aangaande den oorsprong zijner gedichten zoowel als omtrent de beminnelijke persoonlijkheid en de volstrekt onbeduidende werkzaamheid van Mirza Schaffy als schrijver of dichter volkomen vertrouwen verdienen. Van de letterkundige of dichterlijke scheppingskracht van Mirza-Schaffy had in het gansche Muzelmannische Oosten niemand, zelfs niet in den kring zijner naaste vrienden en bekenden, ooit iets vernomen. „Völlig unnutz", zoo besluit de Heer Bergé de bespreking van dit onderwerp, „wäre es nun noch davon zu sprechen, dasz der Verfasser der Lieder ..... nicht Mirza Schaffy, sondern Bodenstedt selbst sei." J. W. B.

Digitized by Google

DE OVERGANG VAN HENDRIK IV,

DOOR

PROF. THEOD. JORISSEN. *)

III.

Toen Philips II in 1584 aan de Fransche Ligue de hand had gereikt, was voor beide partijen de religie het voorwendsel geweest. De dood van den hertog van Anjou had de troonsbestijging van den koning van Navarre mogelijk, ja waarschijnlijk gemaakt. Om dit gevaar voor het Katholicisme te voorkomen, hadden de Guise's zich met den vreemden vorst verbonden. De Spaansche koning, die met zijn goud den burgertwist in Frankrijk voedde, won daardoor de vrije hand, om in de Nederlanden zijn gezag te herstellen, zonder voor belemmering van de zijde van Hendrik IV te moeten vreezen.

Sinds was veel veranderd. De moord van Hendrik III had Hendrik van Navarre nader tot den troon gebracht. Wat hij jarenlang had pogen te beletten, kon Philips II in 1590 niet stilzwijgend laten geschieden. Zoo hij den ketter den troon van Frankrijk liet innemen, zou hij eerlang diens troepen in de Nederlanden te bestrijden hebben. De eisch zijner godsdienstige overtuiging was even gebiedend als vroe-

*) Vervolg van blz. 54.

Digitized by Google

ger: alleen het gevaar, dat zij niet zegevieren zou, was toegenomen. Dit moest hem een prikkel te meer zijn, om den strijd, door politiek en religieus belang gelijktijdig gevorderd, krachtig voort te zetten.

Te meer, omdat de voortzetting en uitbreiding van den strijd hem nog rijker loon en grooter winsten beloofde, dan de ondersteuning, aan de Ligue verleend, hem reeds had opgebracht. Zoo de troon van Frankrijk niet door Hendrik IV werd ingenomen, wie zou hem dan bezetten? Aan pretendenten was geen gebrek, maar geen enkele was er, die zijne rechten tegen hem kon staande houden; de Spaansche vorst had in zijne legers krachtiger argumenten voor de juistheid der aanspraken, die hij voor zich of voor zijne dochter deed gelden, dan eenig ander. Bij Mayenne en den Liguïstischen adel, die met dezen verbonden was, mocht er weinig sympathie voor zijn erkenning bestaan, de steun der geestelijkheid en der Jesuieten was hier, als elders, aan Philips verzekerd. „De onderwerping van Frankrijk, in welken vorm ook — zoo spraken in het Escuriaal de raadslieden, die het oor des ouden konings bezaten — aan de staatkunde van Spanje, herstelt het overwicht van het Spaansch Katholicisme en koningschap in Europa. In Frankrijk ligt de beslissing. Zegeviert de Bearner, dan is de triumf der ketterij ook in de Nederlanden verzekerd; de Protestantsche volken zullen zich krachtig aaneensluiten en de heerschappij over Europa is aan Spanje ontnomen". Was het wonder, dat de oude koning het denkbeeld, dat hij zijn geheele leven met onbezweken volharding had nagejaagd, zij het ook bijkans stervende, met nieuwe geestkracht opnam, om er de laatste krachten aan te wijden? Het uitzicht, dat de geestdrift van jongeren hem opende, was te verlokkend, dan dat de waarschuwingen van ernstiger mannen bij hem ingang konden vinden.

En toch was het aan een dezer laatsten, dat hij de taak toevertrouwde om Frankrijk te hulp te komen. De hertog van Parma, die sedert 1578 de koninklijke legers in de Zuidelijke Nederlanden aanvoerde, had te vergeefs zijn meester op het gevaar gewezen, dat de rechtstreeksche inmenging in Frankrijks strijd zou na zich slepen. De vrucht van jaren arbeids, de kans op de verovering van het kettersche Noorden dreigde verloren te gaan, zoo de

Digitized by Google

krachten werden verdeeld en niet vereenigd tot het hoofddoel bleven. Maar Philips, die geheel Europa in zijn berekeningen omvatte, had zijne bezwaren licht geteld en de bevelen tot uitvoering gegeven. Parma moest zich onderwerpen en zijn leger naar Frankrijk voeren.

Den 30 Aug. 1590, bij het krieken van den dag, zagen de wachten op de muren der hoofdstad den omtrek verlaten. Hendrik IV had het beleg opgebroken, om den vijand, die te Meaux was gelegerd, op te zoeken en slag te leveren. Doch de Spaansche opperbevelhebber begeerde geen kamp. „Je n'ay charge du Roy mon maistre que de secourir Paris", antwoordde hij op de aansporingen zijner omgeving. Hij had uit de verhalen van Mayenne opgemaakt, dat hij slechts een klein, onaanzienlijk legertje zou te bestrijden hebben. Doch toen hij den eersten Sept. het leger des konings in oogenschouw nam, zag hij in dat hij misleid was; en duwde hij Mayenne de woorden toe: „ce n'est pas là ceste armée de dix mil hommes, que vous me disiez, car j'en voy là comparoistre plus de vingt cinq mille, et en bonne ordonnance". [1])

Met onwilligen voet had Alexander Farnese het Fransche grondgebied betreden: den misslag zijns meesters verzwaren, door zijn leger aan een nederlaag bloot te stellen, dat wilde hij niet. Aan elke uitdagende beweging van Hendrik IV bood hij wederstand, verzekerd, dat dralen hem rijker en gemakkelijker vruchten zou leveren. Met machteloozen toorn sloeg Hendrik de zelfbeheersching zijns tegenstanders, en de ontkiemende verdeeldheid in eigen leger gade. Zoo lang er mogelijkheid van strijden was, hield de adel stand; doch toen elke kans op een veldslag week, drongen de edelen bij den koning op ontbinding zijns legers aan. Zoo hij niet wilde verlaten worden, moest hij hen wel ontslaan. Sedert maanden had hij zijn leger niet kunnen betalen: slechts het uitzicht op de verovering van Parijs had het bijeengehouden. Nu en verovering en strijd onmogelijk scheen, moest hij, schoon toornende, toegeven. „Daar er geen hoop was op een bataille, — schreef Hendrik aan Montpensier — daar de inneming van Parijs voor langen tijd is uitgesteld, terwijl mijn

[1]) Palma Cayet, p. 245.

Digitized by Google

leger is samengesteld uit edelen, die vrijwillig komen, en de vijandelijke armee uit betaalde huurlingen, heb ik mijne edelen naar de provincien teruggezonden, die van bezetting beroofd waren, om de plaatsen, die aangevallen mochten worden, te voorzien. Ik zelf zal met een goede macht van kavalerie en voetknechten, die mij overig is, beveiligen, wat de vijand zou willen aantasten. [1])"

Een juichtoon ging er onder de Ligue en hare aanhangers op, toen de ontbinding van het koninklijke leger en het voortdringen van Parma's troepen bekend werd. Schimpende op de lafheid der edelen, die in volharding zoo zeer onderdeden voor de Parijsche bevolking, voorspelden de tegenstanders van den Bearner zijn geheelen ondergang. Doch zij juichten te vroeg en voorspelden te veel. Wel trok Parma's leger voort, ontzette Parijs, veroverde Lagni en Corbeil, doch daarbij bleef het. Na acht weken gaf Farnese het sein tot den terugtocht: de berichten uit de Nederlanden waren ongunstig; de bijval en steun, dien de Fransche Ligue hem gaf en geven kon, was te zeer onvoldoende, dan dat hij het wagen wilde, voor zeer onzekere voordeelen het gevaar van een geheelen ondergang te loopen. Reeds den 4 Nov. kon Hendrik aan Montmorency spottende melden: „nos Hespagnols sont bien plus honnestes gens que les vostres; car ils ne veulent pas fouller leur hoste davantage, et parlent de se retirer. Ils nous ont faict si peu se mal, que je pense estre obligé à leur faire l'honneur de les reconduire. [2])" En aan dit hartelijk voornemen gaf hij uitvoering: hij verontrustte Parma zoo veel hij kon. De Spaansche landvoogd keerde in de Nederlanden terug, slechts versterkt in zijn oordeel over de dwaasheid der onderneming. Nog voor hij de grenzen overschreed, waren de veroverde plaatsen door het koninklijke leger hernomen en Parijs werd op nieuw verontrust door de troepen des konings.

De Fransche Ligue — Parma had het aanstonds gezien — was zonder eenige ware kracht. Slechts door kerkelijken haat op te wekken, kon zij de gemoederen der menigte tegen den Bearner stemmen; maar hem verslaan kon zij niet. Wat

[1]) Lettres missives de Henri IV. t. III. 247.
[2]) „ „ „ „ „ t. III. 289.

Digitized by Google

Filips begeerde, zou hij met de wapenen in de hand moeten veroveren.

Het wekt geen verwondering dat een man, die de reële zwakheid der Ligue zoo juist inzag, met onverholen minachting hare hoofden behandelde. De persoonlijke kennismaking met Mayenne had tot geen vriendschap geleid. De trotsche, dikke edelman, wiens macht en invloed in geen de minste verhouding waren met de aanspraken, die hij deed gelden, had niet dan zeer onwillig voor Farnese gebukt. De Spanjaard had zich over zijne gevoeligheid weinig bekommerd. Aan de grenzen gekomen, liet Parma eenige troepen, Italianen en Spanjaarden, tot bescherming der Ligue achter. Opmerkelijk was het afscheid, dat hij van de aanvoerders dezer benden, in tegenwoordigheid van Mayenne en andere hoofden der Ligue, nam. Over hen sprak hij geen woord: maar zijne manschappen drukte hij, als waren zij in geheel vijandelijk land, ernstig op het hart, om Frankrijk onder de gehoorzaamheid van den heiligen stoel terug te brengen. Zoo zij in 't volgende voorjaar nog niet gereed waren, beloofde hij hun ondersteuning; mocht het noodig zijn, dan zou hij zelf wederkomen [1]). Diep vernederend voor Mayenne en zijne genooten was het, zulk een taal van een vreemd bevelhebber te moeten aanhooren, die over Frankrijk, als ware het een hun vreemd gewest, eigenmachtig beschikte. De vruchten van landverraad zijn bitter.

Doch nog bitterder ervaringen wachtten hen. De adellijke hoofden der Ligue hadden vreemde troepen in 't land geroepen, om de overmacht van den Bearner te weerstaan. Het ontzet van Parijs was het eenige, wat de komst van Parma had opgeleverd. Een blijvend resultaat schonk de vernedering, die zij zich hadden getroost, niet. De koning van Frankrijk was niet verslagen, en de kansen op zijn erkenning slechts uitgesteld. Spanje's optreden bovendien deed de verdrukte tweedracht in de eigen partij met nieuwe hevigheid en kracht uitbarsten. Hier, als altijd, zou het waarheid blijken, dat de verrader van zijn land slechts zijn eigen graf delft.

Voor de poorten van Parijs, had Hendrik IV de gebreken

[1]) PALMA CAYET p. 252.

Digitized by Google

van zijn leger duidelijker dan te voren ingezien. Hij had begrepen, dat de hulp van vrijwilligers, die slechts door de oud-feodale traditiën van ridderlijke trouw tot blijven werden genoopt, en bij den eersten tegenspoed hem verlieten, onvoldoende was, om den strijd, dien hij voerde, te beslechten. Gelijk zijne vijanden, moest hij huurtroepen hebben, door eed, soldij en krijgstucht tot gehoorzamen verplicht. De Liguistische edelen hadden de Spanjaarden in 't land geroepen en openden voor de Spaansche legers de grensplaatsen en provincien des lands. In Languedoc had Joyeuse een tal van plaatsen hun overgegeven, en slechts met hun steun bestreed hij Montmorency, die de koninklijke troepen aanvoerde. In Bretagne was het de hertog van Mercoeur, een bloedverwant van Mayenne, die met Spaansche hulp zich tegen Hendriks leger staande hield. De hertog van Savoye, Karel Emanuel, voerde in Provence en Dauphiné den krijg tegen den Franschen koning, deels om eigen voordeel te behalen, deels om de belangen van zijn schoonvader, Filips II, die hem steunde, te dienen. Mayenne zelf, de „luitenant generaal van Frankrijk", effende in het Noorden den weg tot het midden van Frankrijk voor de Spaansche troepen uit de Nederlanden. De hertog van Lotharingen voerde den strijd in Champagne. De vroegere gouverneur van Parijs, Nemours, had, ontevreden dat Mayenne zijne hooge eischen niet wilde inwilligen, de hoofdstad verlaten, en poogde door veroveringen in Bourgogne, Auvergne enz. zich een onafhankelijken staat te verzekeren. De eenheid des rijks werd door de oproerige Ligue, in verbond met het buitenland, gewelddadig verscheurd. In zijn Escuriaal gezeten, stookte Philips II het twistvuur aan, en besprong met zijne legers in het noorden, zuiden en westen het Fransche grondgebied, om op de puinhoopen van Frankrijks eenheid zijn eigen gezag en de heerschappij van zijn Katholicisme te grondvesten.

Tegen zulk een overmacht en aandrang van vijanden gevoelde Hendrik IV zich machteloos, zoo hij op de zwakke krachten, die hem ten dienste stonden, voortaan alleen had te steunen. Maar juist de grootheid van 't gevaar gaf hem het recht om bijstand van anderen in te roepen. Want niet zijn koningschap alleen, niet alleen Frankrijk, maar de vrijheid van het Protestantisme en van Europa werd bedreigd. In Parijs lagen

Digitized by Google

de sleutels tot de heerschappij over het werelddeel. Zijn strijd was door de misdadige handelingen der Ligue een Europeesche worsteling geworden: de beslissing over zijn troon besliste over de vraag, of de middeleeuwsche macht van Habsburg ook de 17de eeuw zou beheerschen. Voor Engeland, voor de jonge Republiek in de Nederlanden, voor Duitschland was de uitslag van zijn worsteling een levensvraag. Hun aller belang was het zijne, omdat zijn ondergang hun vrijheid en onafhankelijkheid bedreigde. Nog voor de ontbinding van zijn leger zond hij Turenne naar Londen, den Haag en de Duitsche hoven, om tegen den gemeenschappelijken vijand bijstand van troepen te vragen.

Doch maanden zouden er verloopen, voordat die hulpbenden, ook toen zij toegezegd waren, konden aankomen. Niet voor het najaar van 1591 mocht hij ze verwachten. Inmiddels zette hij met zijn eigen leger, nu eens sterker dan eens zwakker, den strijd voort, en zocht hij den moed en de krachten te sterken van zijne veldheeren in de provinciën. Zich zelven behield hij de onderwerping der hoofdstad voor. De koning van Frankrijk alleen mocht de eer hebben, haar voor zich te doen bukken. Hoe betrekkelijk gering en afwisselend de macht ook was, waarover hij in de eerste helft van 1591 had te beschikken — een 6 à 8000 man —, hij bezigde ze om Parijs voortdurend te verontrusten, haar den toevoer van krijgsvoorraad en levensmiddelen af te snijden, om door gebrek haar tot overgave te dwingen. Nauwelijks was Parma met zijne legers naar de Nederlanden vertrokken, of hij hernieuwde zijne aanslagen om de stad te verrassen. Een dezer aanvallen, in de Januarimaand, werd slechts met moeite door de Parijzenaars afgeslagen. Voor de Seize, wier macht en aanzien door den gunstigen afloop van 't laatste ernstig beleg was hersteld, bood die aanslag een welkome gelegenheid, om bezetting van Spaansche troepen te vragen. Mayenne, hoe onwillig ook, kon het niet weigeren, en den 12 Febr. 1591 rukten 4000 Spanjaarden en Italianen de hoofdstad binnen, om ze tegen hernieuwde aanvallen van den Bearner bij te staan.

Met onwil had Mayenne die troepen afgestaan. Niet bloot, omdat het zijn kracht tegenover den koning verzwakte, maar vooral, omdat zij een tegenstander versterkten, voor zijne

Digitized by Google

plannen even vijandig, zoo niet gevaarlijker, als Hendrik IV.

Van haar oorsprong af had de Ligue uit twee deelen bestaan, die vereenigd aan Hendrik III hadden weerstand geboden. De adel had met de geestelijkheid het volk in beweging gebracht, om het koningschap, dat aan de ketterij concessiën deed, tot krachtiger optreden te dwingen. Maar bij de twee verbondenen hadden zich in den loop van het vereenigd verzet nieuwe drijfveeren ontwikkeld en doen gelden. De adel zocht de koninklijke macht te beperken en te verdeelen, om de in vroegere eeuwen hem ontnomen macht, die de groote leenmannen tot de pairs der koningen maakte, terug te bekomen. Het volk, de door godsdienstige dweeperij bewogen burgerij en lagere standen, wilde van de hulp, die zij den adel verleenden, gebruik maken, om het knellend juk van den adel zelven af te schudden. De eerste stond het monarchaal principe voor, en wilde een Katholieken koning, maar afhankelijk, als de eerste Capets, van zijne edelen: een machteloozen koning, tot niets geschikt dan om tot werktuig te dienen, en om de uitvoerder van hun lusten tegen de ketterij te zijn. Het volk begeerde een koning, die hen beschermde zoowel tegen den adel als tegen de ketters; die in de uitoefening van zijn macht beperkt was en gecontrôleerd door zijne vertegenwoordigers en van dezen genoegzaam afhankelijk.

Zoolang de Ligue in den strijd tegen Hendrik III en IV met meer of minder gevolg werkzaam was geweest, had de adel de democratische richting in het verbond kunnen bedwingen. Mayenne had zelfs den algemeenen raad (Conseil des Quarante), uit vertegenwoordigers der plaatselijke Liguistische raden bestaande [1]), opgeheven, om de eenheid en samenwerking der gevaarlijke partij te breken. Maar de nederlaag van Ivrij had zijn invloed en overwicht geknakt: het hoofd der adellijke Ligue was niet bij machte geweest tegen Hendrik IV het veld te houden. Zelfs om Parijs, door de volkspartij hardnekkig verdedigd, te verlossen, had hij de hulp van den Spaanschen koning moeten inroepen. Was 't wonder, zoo de leiders der Parijsche democratie thans, na het ontzet, minder dan ooit genegen waren onder het juk van den adel terug te keeren, en boven Mayenne Philips II verkozen?

[1]) Zie mijn eerste artikel, in het Januarinommer blads. 28 en 36.

Digitized by Google

Reeds dadelijk na de verlossing der stad had de Conseil des Seize Boucher en eenige anderen afgevaardigd, om aan Mayenne hare eischen over te brengen. Zij vorderden, dat hij aanstonds hulp zou vragen „du Pape et du Roi d'Espagne, qui estoit le plus proche et prompt. secours"; dat hij uit zijn raad allen zou ontslaan, die van schikking met den koning hadden gesproken: „ceux, qui luy demandoient incessamment des recompenses, ceux qui luy conseilloient de n'entendre les plaintes du peuple catholique comme chose importune et sans raison, ceux qui ne tendoient à autre chose qu'à restablir l'Estat aux despens de la religion, ceux qui s'estoient approchez de luy en intention de sauver leurs biens, et qui n'estoient parus auprès de luy [1]) que depuis la mort de messieurs ses frères [2]), servans auparavant de conseil au feu Roy."

Onder deze verschillende rubrieken was reeds een groot getal der edelen, die Mayenne volgden, begrepen, maar een nog grooter getal werd bedreigd door den eisch, die er werd bijgevoegd: „qu'il fist establir une chambre de personnes esleues et choisies pour cognoistre indifferemment et juger souverainement de tous ceux qui contreviendroient à l'union des catholiques et de toutes les causes des catholiques." Met zulk een souvereine rechtbank was het gezag van Mayenne onvereenigbaar. Doch de Parijsche democratie ging nog verder en sprak in haar laatste vordering onverholen uit, dat zij een ander gezag dan het zijne verlangde: „qu'il plust audit sieur duc mander au Conseil-general de l'union de reprendre leurs seances et y continuer; comme chose necessaire pour la continuation de l'union des catholiques, estant le seul et unique corps souverain de tout leur party, et sous l'authorité duquel il avoit esté fondé, en attendant l'assemblée des trois estats du royaume; la discontinuation duquel corps leur avoit grandement prejudicié, pource que tout leur party s'estoit demembré faute de la substance de ce corps, auquel seul toutes les provinces et villes de l'union des catholiques avoient promis obeyssance;

---

[1]) Dit sloeg op Villeroy, die na den moord der Guise's om de houding van Hendrik III tot de Ligue overgeloopen was.

[2]) De Guises.

Digitized by Google

si bien que, si ce corps venoit à defaillir, la des-union s'ensuivroit si grande, que tout leur party seroit entierement ruiné." [1])

Bijkans elk woord van deze memorie was beleedigend voor Mayenne en zijn partij. Uit elke der vorderingen sprak wantrouwen in de bedoeling en de krachten van den adel en een hoog bewustzijn van eigen macht. Geen edele, die de strekking niet begreep, die zich, door de aanmatigingen van het Parijsche volk en geestelijkheid, niet gekwetst gevoelde: „L'intention des Seize fut incontinent descouverte, et cognut-on qu'ils ne tendoient qu'à la ruine de la monarchie françoise, qu'ils n'estoient que gens turbulents, lesquels vouloient reduire l'Estat de France en une republique en laquelle ils se promettoient de faire les souverains, et ruyner par ce moyen la noblesse."

Het is niet waarschijnlijk, dat de hoofden der Parijsche democratie een oogenblik een goeden uitslag dezer verzoeken, hoe dikwerf ook herhaald, hebben verwacht. Aan Boucher en zijne medeleiders der beweging moest de afwijzing zeker meer welkom, dan de aanneming zijn. Want zij versterkte hun invloed bij het volk, en gaf aan hun raad, om zich rechtstreeks met den Spaanschen koning in betrekking te stellen, meer nadruk. Dat de onderwerping van Frankrijk aan Philips II verraad jegens het vaderland was, was voor hen natuurlijk geen bezwaar. De heerschappij der kerk was de hoofdzaak en het kerkelijk cosmopolitisme kent geen vaderland.

Reeds in Dec. 1590 had de Sorbonne een monnik naar Madrid gezonden, om Filips te verzoeken, dat hij „Parijs, de moeder der geleerdheid, onder zijn bescherming mocht nemen en tegen de wreede vijanden van den katholieken godsdienst verdedigen." Het geheele volgende jaar werd er onderhandeld. De meest verschillende denkbeelden werden voorgestaan. Sommige geestelijken schrikten er niet voor terug, om, zoo het belang der kerk het eischte, Frankrijk in eenige groote vorstendommen te splitsen. Doch de meerderheid was er tegen en achtte de keus van een koning over het geheele rijk beter. Het liefst zou zij Philips II zelven op den troon

[1]) Zie het geheele stuk bij PALMA CAYET, p. 248 sqq.

Digitized by Google

hebben geplaatst, maar om zijn leeftijd zouden zij zich met zijn dochter Isabella vergenoegen. Den 2 Sept., toen Parijs door de troepen van Hendrik IV genoegzaam aan alle kanten geblokkeerd was, zond de Conseil des Seize een pater Matthieu naar Madrid, met een brief waarin zij Frankrijk aan de voeten van den Spaanschen koning nederlegden. „Nous pouvons certainement asseurer Vortre Majesté Catholique que les voeus et souhaits de tous les catholiques sont de voir V. M. C. tenir le sceptre de ceste couronne et regner sur nous, comme nous nous jettons très volontiers entre ses bras, ainsi que noste père, où bien qu'elle y establisse quelqu'un de sa postérité. Que si elle nous en veut donner un autre qu'elle mesme, elle luy soit agreable qu'elle se choisisse un gendre; lequel, avec toutes les meilleures affections et toute la devotion et obeyssance que peut apporter un bon et fidelle peuple, nous recevrons pour roy; car nous esperons tant de la benediction de Dieu sur ceste alliance, que ce que jadis nous avons receu de ceste très-grande et très-chrestienne princesse Blanche de Castille, mere de nostre très-chretien et très-religieus roy sainct Loys, nous le recevrons, voire au double, de ceste grande et vertueuse princesse fille de V. M. C., laquelle par ses rares vertus arreste tous les yeux à son object, pour en alliance perpetuelle fraterniser ces deux grandes monarchies sous leur regne à l'advancement de la gloire de nostre Seigneur Iesus Christ, splendeur de son Eglise, et union de tous les habitans de la terre sous les enseignes du christianisme." [1])

Hoe weinig de leiders der Parijsche democratie den man kenden, aan wien zij Frankrijk wilden prijsgeven, blijkt uit verschillende bescheiden, waarin zij hunne voorwaarden hebben neergelegd. Aan een absoluut koningschap werd niet door hen gedacht. De Algemeene Staten zouden regelmatig vergaderen, alle wetgevend gezag hebben en over de finantiën beschikken. Zonder hun toestemming zou de koning geen troepen mogen heffen; en in hunne vergadering slechts dan verschijnen, als de besluiten waren genomen, die hij niet alleen moest bekrachtigen, maar ook punt voor punt bezweren. De belangen der kerk overheerschten alles; den koning was het, op verbeurte van zijn

[1]) Palma Cayet, p. 323.

Digitized by Google

kroon, uitdrukkelijk verboden, met de niet-katholieke machten en de Turken, direct of indirect, in eenige betrekking te treden. Zoo de Staten het bevalen, moest hij tegen den een of andere een kruistocht ondernemen, waarbij de edelen waren verplicht op eigen kosten hem te dienen; slechts onder deze voorwaarde mocht de adelstand zijn rechten behouden. De inquisitie, door de boozen zoo gevreesd, moest in Frankrijk ingevoerd worden. Slechts ware Katholieken mochten als leden van den staat worden erkend. Alle vier jaar zouden de rijksaangelegenheden opnieuw worden geregeld, en onderzocht, of de koning zijn beloften gehouden had, dan wel gebroken. Zoo hij, in het laatste geval, de grieven weigerde weg te nemen, was de natie van haar eed ontslagen en mocht zij een nieuwen koning kiezen. Geen vreemdelingen mochten tot geestelijke of wereldlijke betrekkingen worden benoemd; alle belastingen, sedert Lodewijk XII ingevoerd, afgeschaft; de domeinen, in de laatste halve eeuw vervreemd, voor de bezittingen der ketters worden teruggekocht. De Spaansche koning moest voor de beschikking over Frankrijks kroon eenige opoffering doen. De vrije scheepvaart naar de beide Indiën zou aan de Franschen vergund zijn. Alle landen, die ooit tot Gallië hadden behoord, zou hij weer met Frankrijk hereenigen.

Een afgezant van de Sorbonne sprak de vijandschap tegen den adel, die zich in dit ontwerp openbaarde, nog scherper uit. Hij gaf den raad aan Philips, om met een groot leger Frankrijk binnen te dringen, alle rechtbanken en parlementen te hervormen, alle kasteelen te sloopen, zoodat de steden het platte land zouden beheerschen, aan alle provinciën door afschaffing van belastingen van vervoer het voordeel van de vereeniging met Spanje te doen gevoelen, en dan de Etats Generaux bijeen te roepen, die zijn werk zouden bekroonen door hem te erkennen [1]).

Zoo verre was het, dank zij den invloed der kerk, in Frankrijk gekomen. Zulke denkbeelden en plannen konden ongestraft uitgesproken en voorgestaan worden, ja wekten

[1]) RANKE heeft in zijne Französische Geschichte I. 378 sqq. het eerst uit de papieren van Simancas deze ontwerpen en voorslagen doen kennen. Jammer alleen, dat nergens de dagteekening voorkomt.

Digitized by Google

geestdrift. De Parijsche democratie, speeltuig van de geestelijkheid, wierp met de kroon de eer der natie in het slijk.

En de adel? en Mayenne?

De mannen, die bij den aanvang der Ligue de hulp van Philips hadden gevraagd, waren de gouverneurs der groote provinciën geweest. Het waren de groote edelen van Frankrijk, die het eerst den vreemdeling hadden in 't land geroepen. Zij, die thans in Bretagne, Languedoc, Picardie met hulp van Spanje de koningstroepen bestreden, waren hoofden en representanten der groote adellijke geslachten des lands. Hun antecedenten maakten hun het verzet tegen de plannen en aanspraken van Philips wel niet onmogelijk, maar toch zeer moeielijk. Sedert den dood van Hendrik III had Mendoza voortdurend met Mayenne en zijne raden onderhandeld. Velen, zoo niet allen, waren volkomen geneigd, om Philips als Protector van Frankrijk te erkennen. Maar het hoofdbezwaar lag in de voorwaarden. Terwijl de Spaansche gezant deelneming van den vertegenwoordiger zijns meesters aan het staatsbestuur verlangde, vorderden Mayenne en de zijnen de meest mogelijke erkenning en waarborg hunner rechten. Volkomen te goeder trouw gingen noch Mayenne noch velen zijner genooten te werk. Edelen, als Mercoeur, waren te winnen met de belofte van een gouvernementschap in een of meer provinciën. Maar Joyeuse [1]) en met hem anderen, schrikten heimelijk terug voor de heerschappij van een buitenlandsch vorst, wiens vertegenwoordiger hen bevelen en tot de rol van dienaren eens vreemden ministers verlagen zou. Ook Mayenne, die gelijktijdig met den Spaanschen gezant en Hendrik IV onderhandelde, aarzelde en weifelde; hij had bovendien de hoop nooit opgegeven, om zelf den troon te bestijgen. De voortduur van den strijd zou, naar hij hoopte, de natie, afgemat en uitgeput, eindelijk tot erkenning van hem, een katholieken en Franschen koning, dwingen. Dat was de eenige redding, die haar, zoo zij den vreemdeling en den ketter wilde ontsnappen, overbleef.

Doch deze uitkomst was alleen bereikbaar, zoo de macht des Bearners niet in die mate toenam, dat Mayenne, om Parijs te redden, elke voorwaarde, door Spanje gesteld, moest aan-

[1]) Verg. zijn Advis d'Estat, aangehaald boven blads. 36 noot 1.

Digitized by Google

nemen. Den bijstand van Philips te gebruiken tot eigen bate, zonder er door verlamd of gebonden te worden, was de politiek van dezen visscher naar de kroon.

Het jaar 1591 stelde zijn berekeningen te leur. De onderdrukking der democratische partij in de hoofdstad was het eenige voordeel, dat het hem schonk. Maar het baatte anderen meer dan hem.

Den 27 Aug. 1590 was Sixtus V gestorven, vergiftigd, naar de tijdgenooten zeiden, door Philips II. In den laatsten levenstijd had de scherpziende paus zich aan de Spaansche partij onttrokken, en geweigerd de tegenstanders van den Bearner verder ten dienste te staan. De pastoors te Parijs juichten over zijn dood: hij was „un meschant pape et politique," schimpten zij, zonder eerbied voor 's mans onfeilbaarheid.

Gregorius XIV, die na vier maanden in zijn plaats trad, was een onbeduidend en bekrompen geestelijke, een blind werktuig in de handen van den Spaanschen gezant. In het begin van Feb. des volgenden jaars zond hij aan den bisschop van Plaisance een brief toe, waarin hij de Parijzenaars uitbundig prees, en beloofde dat hij een leger, hun tot hulp, zenden en onderhouden zou. Een nuntius, beladen met breve's en bullen voor de Ligue en de standen des rijks was reeds op reis naar Frankrijk.

Een goedkeuring uit zoo heiligen mond was voor de Seize, die Parijs beheerschten, een heerlijke belooning voor 't verleden, maar tevens een krachtige prikkel voor 't vervolg. De hertog de Mayenne en de adellijke hoofden der Ligue ondervonden onmiddellijk, hoezeer de moed en stoutmoedigheid der democratische leiders was gestegen. Niet alleen hernieuwden zij den eisch, dat de Conseil des Quarante hersteld mocht worden, maar zij voegden er nieuwe vorderingen bij, voor velen, die Mayenne omringden, bij uitstek gevaarlijk [1]). De Paus, in zijn onberaden ijver de democratische aanhangers van Spanje in de hoofdstad steunende, had de eendracht onder de tegenstanders van Hendrik IV geheel vernietigd. En aan eendracht en eenheid hadden zij meer behoefte, dan aan

[1]) PALMA CAYET, p. 263.

Digitized by Google

prikkelende woorden. Want de koning van Frankrijk liet de maanden, die er verloopen moesten voor de komst der vreemde hulptroepen, niet ongebruikt voorbijgaan. De kleinere plaatsen in den omtrek van Parijs bezette en veroverde hij, om allen toevoer af te snijden. Niet als in Aug. des vorigen jaars, belegerde hij de hoofdstad; ditmaal stelde hij zich met een meer of min geregelde blokkade tevreden. Hij stopte voor hen de bronnen van toevoer, belette de toezending van levensmiddelen, en riep daardoor in de stad een knagende ontbering in 't leven, die vooral na den geleden hongersnood dubbel zwaar moest vallen. Trouwens, Parijs had al zeer kort van het ontzet door Parma genot gehad. Het gebrek was reeds in Januari weder drukkende, en werd het met ieder maand meer. Vooral, toen het aan Hendrik IV gelukte (19 April) Chartres, de voorraadschuur van Parijs, te veroveren. Gedurende de tien weken, dat de bezetting weerstand had geboden, was zij wakker gesteund door de dringende gebeden en predikatiën der Parijsche geestelijkheid. Zondag 7 Maart was te Parijs, volgens kerkorde, de geschiedenis der Kananeesche vrouw behandeld. Alle predikers legden den tekst allegorisch uit, de Cananeesche was Parijs, hare dochter de stad Chartres, de duivel de Bearner. Door processiën enz. poogde men de Godheid te verbidden, opdat Chartres niet mocht bezwijken. Nog den 18en April zag men een kinderprocessie, zoo jongens als meisjes, die volgens een ooggetuige uit niet minder dan 5000 kinderen bestond. Notre Dame de Chartres kreeg allerlei mooie beloften; maar zij liet zich niet bewegen: zij was tot de politieken overgeloopen [1]). Tot het laatste oogenblik volhardden de priesters, om het volk te verzekeren, dat Chartres niet in handen van den ketter zou vallen. God had bovendien — wist de Italiaan te vertellen, die den 19 April in de Sainte Chapelle preekte — nog een particuliere reden, om een hekel aan Hendrik IV te hebben. „Il (de pater) engagea — vertelt een toehoorder — son ame au diable, en presence de tous les assistans en son sermon, au cas que le Béarnois entrast jamais dans Chartres: et repeta par deux

[1]) De tijdgenooten begrepen niet, waarom? Waarschijnlijk vreesde zij, als hare zuster van Lorette (zie Januarinommer bl. 47) beetgenomen te worden.

Digitized by Google

fois qu'il le l'osoit bien prendre sur la damnation de son ame, et les asseurer qu'il ne la prendroit point: et apelant le Roy chien, heretique, athée et tiran: dit qu'il avoit couché avec nostre mère l'Eglise, et fait Dieu cocu, ayant engrossé les abesses de Montmartre et de Poissi" [1]).

Niettemin konden de Parijzenaars de inneming van Chartres niet beletten; doch de vestiging van Hendriks koningschap zouden zij tegenhouden. Dat had de Parijsche geestelijkheid zich zelve beloofd. „Geloof me, mijne vrienden — zei eens van den kansel de pastoor van S. André — als ooit die ellendige afvallige hier binnenkomt, dan zal hij ons onze godsdienst ontnemen, onze heilige mis, onze schoone ceremoniën, onze reliquiën; van onze kerken zal hij paardenstallen maken, uwe priesters zal hij dooden, en uw kerkornementen zal hij tot opschik van zijn lakeien bezigen." Met zulke praatjes hield men het volk onder bedwang, en leidde het, waarheen men wilde. De aanhangers van Hendrik IV, ook de Katholieke edelen, werden als heidenen en ketters afgeschilderd. Toen eens eenige Italiaansche militairen, die te Parijs in garnizoen lagen, met de royalistische bezetting van St. Denis in aanraking waren geweest, spraken zij hun verbazing uit, dat daar de mis werd bediend! De Parijsche geestelijken hadden de Royalisten als Lutheranen [1]) hun voorgesteld.

Gesteund door den pauselijken legaat, den Spaanschen ambassadeur en de bezetting van Parijs hadden de democratische leiders het terrein volkomen vrij, om de bevolking te bewerken. Iedere voorspoed van den Bearner was een wapen in hun handen tegen Mayenne en een grond tot aanbeveling van Philips II of diens dochter. Aan de mogelijkheid, dat Hendrik IV zijn kettersch geloof zou afzweren, werd door hen slechts met afschuw gedacht. Toen de verblinde Gregorius XIV in April een heftige excommunicatiebul tegen den koning en zijne volgelingen slingerde, deed hij niets anders dan de oogmerken van Philips II en diens aanhangers in de hoofdstad dienen. De Spaanschgezinde Liguisten hadden openlijk met hun vaderland gebroken. Mayenne had de troepen des buitenlanders in 't land geroepen, maar de Conseil des Seize deed meer: zij gaf de natie aan Filips prijs.

[1]) L'Estoile, p. 48 en p. 55.

Digitized by Google

Ook in de hoofdstad intusschen ontbraken de afwijkende meeningen niet. De partij der politieken, die voor verzoening met Hendrik gezind was, durfde het hoofd niet opsteken, evenmin als de aanhangers van Mayenne. Maar beider bestaan was bekend, en zoowel de eersten als de laatsten waren aan de Conseil des Seize een gruwel en ergernis. Inzonderheid was het het Parlement van Parijs, hoe verminderd ook in getal door de vlucht van de aanhangers des konings, dat hun een doorn in 't oog was. Zoolang dit hooge college, dat in de burgertwisten zich een groot politiek aanzien en gezag had verworven, tegenstand bood en hunne plannen weigerde te ondersteunen, konden de democratische hoofden niet hopen te slagen. Herhaaldelijk poogden zij Mayenne te bewegen, om hen van de onwillige parlementsleden te verlossen. Het hoofd der adellijke Ligue, die met verbittering den aanwas der democratisch-kerkelijke partij in Parijs aanzag en haar klimmende vorderingen ontving, beperkte zich tot het verbannen van eenige leden. Tot het goedkeuren van gewelddadigheden liet hij zich niet verleiden. Trouwens, zijn eigenbelang verbood het hem. Hoe kon hij de Seize steunen, die steeds meer en onverholen zich van hem afwendden en aan Spanje overgaven? Hun zegepraal in de hoofdstad zou de ondergang van zijn eigen kansen en aanspraken op het koningschap zijn. Indien hij hen hielp, om zijn aanhangers uit den weg te ruimen, zou zijn gezag in Parijs spoedig tot niets zijn herleid.

Maar de Conseil des Seize wist zich te helpen. Tegen Mayenne in durfde zij de Conseil des Quarante niet herstellen, doch na Febr., toen er Spaansche hulptroepen in Parijs waren, bereidde zij alles op een gewelddadige revolutie voor, die hun de macht in handen zoude geven. De bemoedigende goedkeuring des pausen, zijne bullen, en de belofte van met een leger hen te ondersteunen, prikkelde hun opgewondenheid tot de grootste geestdrift. Geen middel was te laag, zoo het aan Spanje, den kampvechter voor het Katholiek geloof, de macht en de kroon des lands kon bezorgen.

Reeds tijdens het beleg van Chartres was de taal der predikers heftiger dan te voren geworden. Openlijk eischten zij bloed. Boucher, de beruchte volksredenaar, was een der eersten, die herhaaldelijk den eisch deed hooren. Inzonder-

Digitized by Google

heid was het in de vasten voor Paschen, dat hij op moord aandrong. [1]) „Hij had het hun al zoo dikwijls gezegd, dat zij den Bearner met zijn aanhang moeten dooden en uitroeien. Zij sloegen er geen acht op: doch zij zouden er berouw van hebben. Het was nu meer dan tijd om naar het mes te grijpen, en nooit was het zoo noodig geweest als nu." Ofschoon hij gewoonlijk in dien geest preekte, maakte deze predikatie meer dan anders indruk, omdat hij ook van de leden van het Parlement sprak, die niets waard waren, zei' hij. Zijn gestes waren even wreed als zijn woorden; „met eigen hand zou hij dien hond van een Bearner willen vermoorden, omdat dat de grootste dienst was, dien men God kon doen."

Omstreeks zeven maanden lang werd deze tekst van Boucher door de pastoors en monniken te Parijs, met weinige uitzonderingen na, uitgewerkt en ontwikkeld. Geen uitdrukking was te walgelijk, geen leugen te gemeen, om den haat tegen Hendrik en de tegenstanders der Seize te betoonen. Tegen vele parlementsleden te Parijs werd openlijk moord gepredikt, doch de tusschenkomst van Mayenne, die hen uit de stad verbande om hen te redden, voorkwam een tijd lang de uitbarsting. Toch bleven er genoeg over, om tot voldoening der wraak te strekken. Naarmate het gevaar steeg en de macht van Hendrik IV, door de aankomst, in het najaar, der Engelsche en Duitsche hulptroepen toenam, steeg ook de bitterheid, de bloeddorst. Toen in Aug. de jonge hertog de Guise uit zijn gevangenis te Tours was ontsnapt, veroorzaakte zijn aankomst te Parijs een groote blijdschap. In dezen jongen man, die zich gewillig leende om als werktuig der Seize en mededinger van zijn oom, den hertog de Mayenne, op te treden, zagen zij den toekomstigen koning van Frankrijk. De dochter van Philips zou hem de hand reiken, verhaalde men te Parijs. In dit vertrouwen schreven de geestelijke politici der hoofdstad den 2en Sept. den brief aan den Spaanschen koning, waarin zij hem of zijn dochter de kroon van Frankrijk aanboden [2]).

Doch deze gewichtige stap was op zich zelve niet voldoende. Het beoogde doel kon niet bereikt worden, zoo lang

[1]) L'Estoile, II. 45.

[2]) Zie boven bladz. 235.

Digitized by Google

het Parlement en de groote aanhang der politieken machtig genoeg bleef, om in het beslissend oogenblik weerstand te bieden. De Conseil des Seize met haar gevolg besloot door te tasten, en door schrik haar heerschappij en die des Spaanschen konings te grondvesten. Zeven maanden achtereen had de geestelijkheid op de noodzakelijkheid van een nieuwen Bartholomeusnacht gewezen, ditmaal gericht tegen Spanje's vijanden. De bodem was dus, mocht men hopen, genoegzaam toebereid. Om de uitvoering te regelen, werd in 't begin van November een Comité des Dix benoemd en lijsten opgemaakt der meest gehate personen, die vallen moesten of verjaagd worden. De letters P. D. C., achter de namen geplaatst, wezen het lot aan, dat ieder hunner was toegedacht: pendu, dagué, chassé [1]).

Gelijk steeds, was het ook ditmaal een kleine bende van misdadigers, aan wie de uitvoering werd overgelaten. Maar de geheele Conseil des Seize en hun aanhang was met de plannen bekend, en keurden ze goed. Gelijk in de Septemberdagen van 1793 gebruikten de eigenlijke leiders de handen van minder voorzichtigen dan zij, en wachtten de uitkomst af, om zich voor of tegen te verklaren. Verschillende priesters, zoo als o. a. Boucher, die het eerst den moord hadden gepredikt, verlieten Parijs, om na afloop weder te keeren. Zoo zochten de misdadige hoofden zich en hun kerk tegen het verwijt van medeplichtigheid te vrijwaren. Ecclesia non sitit sanguinem — maar zij laat het door werktuigen storten.

De mannen, met wien een aanvang zou gemaakt worden, waren de hoofden van het Parlement. Deze rechtbank had een aangeklaagde van verraderlijke verstandhouding met den koning vrijgesproken. Zulk een vonnis was misdaad! Een onschuldige onschuldig te verklaren! Als de Spaansche Inquisitie, wier invoering van Philips was gevraagd, zou gevestigd zijn, behoefde men voor zulke rechtspraken niet meer te vreezen. Had men nog andere bewijzen noodig, hoe juist een der Liguisten, Cromé, het inzag, toen hij verklaarde, „qu'une Saint-Barthelemi eust esté bien à propos pour le temps qui couroit: et qu'une saingnée des veines cephaliques estoit

[1]) L'estoile, p. 69. — Palma Cayet, 325 sqq.

Digitized by Google

necessaire pour la santé et restauration de cest estat"?

De president Brisson was de meest bedreigde. Hij had vroeger tot de heftige Liguisten behoord, maar was langzamerhand, verschrikt door de ontwikkeling der Spaanschgezinde partij, in 't geheim tot de politieken overgeloopen. Vol eerzucht, had hij van de gelegenheid om Parijs te verlaten geen gebruik gemaakt, uit vrees dat hij door zijn vroegere tegenstanders weinig geteld zou worden. Dubbelhartig uit vrees, boog hij voor de Seize, zoo diep hij kon, terwijl hij gelijktijdig met de royalisten onderhandelde. Zulke politici slagen dikwijls in dagen van beroeringen een tijdlang; en eindigen gewoonlijk, met het wantrouwen en den afkeer van alle partijen op te wekken. Brisson zag de wolken boven zijn hoofd te zamen trekken, maar werd, gelijk het met dergelijke karakters gaat, door 't naderend gevaar niet tot tegenstand geprikkeld, doch geheel verlamd. Van alle kanten kreeg hij in Oct. en nog in November waarschuwingen, maar hij kon niet besluiten om een poging tot vluchten te wagen. „Men zou hem niet aandurven; men zou zich nog wel tweemaal bedenken, voordat men den President van 't parlement aantastte; er is zooveel eendracht niet tusschen hen; groote woorden zijn goed en wel, maar als 't op handelen aankomt, durven zij niet"; met deze en dergelijke praatjes over zich zelf en de Seize sloeg hij de raadgevingen van goede vrienden in den wind. Andere oogenblikken was hij minder bemoedigd, en erkende hij de hopeloosheid van zijn toestand [1]). „Je ressemble à ces chiens qui sont entrés bien avant dans l'eau, et sentans qu'ils se naient, s'en voudroient bien tirer ou gangner quelque bord s'ils pouvoient, mais ils ne peuvent, car le fort de l'eau les emporte: si bien qu'en nageant tousjours à la fin ils se naient. Aussi moi, pour vous en dire franchement, je fais ce que je puis en ceste tempeste, et ai fait tousjours ce que j'ai peu, pour me tirer a bord, et y mettre les autres: mais nous y sommes entrés trop avant pour en sortir: au moins moi, qui sens bien que je me naie et ne m'en puis sauver, si non par une speciale grace et miracle de Dieu."

Vrijdag, den 15en Nov., begaf Brisson zich des morgens

[1]) L'Estoile p. 65.

Digitized by Google

naar het Palais de Justice. Toen hij op de Pont Sainct Michel kwam, werd hij staande gehouden door eenigen der Seize, die hem dwongen terug te gaan en hem naar le petit Châtelet voerden. Daar werd hem een soort van verhoor afgenomen: of hij niet aan den koning van Navarre had geschreven? waarom hij den aangeklaagde had vrijgesproken? enz. Na afloop werd hem aangekondigd, dat hij zich op sterven had voor te bereiden: „le Seigneur t'a aujourd'huy touché de luy rendre l'ame et as une grande faveur que tu ne mourras point en public comme traistre à la ville." [1])

Gelijktijdig waren nog een tweetal leden van 't Parlement in hechtenis genomen, en als Brisson, naar le petit Chatelet gevoerd. In tegenwoordigheid van vele leden der Seize werd het drietal door den beul aan een venster opgehangen.

Zoo ving de heerschappij van koning Philips in Frankrijk aan. In den geest huns meesters, was sluipmoord het geliefde wapen van den Conseil des Seize. Want sluipmoord verdient het ophangen binnen 's kamers van drie menschen door een overmacht te heeten.

Doch wat aan den vorm ontbrak, zou eerlang worden vergoed. De Parijsche bevolking zou zijn goedkeuring hechten aan het vonnis, en het uitbreiden. Zoo hoopten de moordenaars van Brisson. Daarom had de geestelijkheid maanden achtereen de ketters en de politieken met schimpredenen en scheldwoorden overstroomd, en op hun vermoording aangedrongen. Het volk zou nu het voorbeeld der Seize volgen en de terechtstellingen van de drie raadsheeren bevestigen en bekroonen door den algemeenen moord van Spanje's tegenstanders in Parijs.

Den volgenden morgen zag men op de Place de Grève de lijken der drie vermoorde raadsheeren hangen. In den nacht waren zij door de Seize hierheen gevoerd. Het volk stroomde te zamen en staarde het akelig schouwspel aan. Dit moment hadden de leiders uitgelezen, als het meest geschikte, om het volk in beroering te brengen. Bussi, de gouverneur van de Bastille, een der heftigste Liguisten, begon de menigte op te hitsen tegen de verraders, de schurken, de politieken, die de stad aan den ketter hadden verraden. „Zoo men hem

[1]) Palma Cayet, p. 328.

Digitized by Google

volgen wilde, zou Parijs nog voor den avond gezuiverd zijn van de schurken; hij kende ze allemaal, hij had ze op een lijst; en hij wist de huizen, die zij met de winsten van hunne verraderijen hadden volgepropt." Maar hoe welsprekend Bussi ook tot moord en plundering opwekte, en hoe veel moeite zijne dienaren en aanhangers, die zich in de dichte drommen des volks voortbewogen, ook aanwendden, niets mocht baten. Het volk bleef koel de woorden hooren en de lijken aanstaren. „Als gij ze niet voorkomt, zullen zij u den hals afsnijden — riep eindelijk Bussi uit; — hun chefs, die ge daar ziet hangen, hebben alles bekend; als wij hen vandaag niet voorkomen, zijn wij allen morgen dood."

Merkwaardig! het Parijsche gemeen bleef onbewogen. Voor de eerste maal sedert jaren bood het weerstand aan de verlokking der misdaad onder kerkelijken vlag. De tijdgenoot zag er een wonderwerk Gods in [1]). Toch laat zich het verschijnsel gemakkelijk verklaren. Bussi was de man niet, om op het volk invloed te oefenen; hij was te zeer bekend en berucht wegens zijn roofzucht, dan dat de menigte hem geloof schonk, waar hij in naam van kerkelijk belang tot haar sprak. Zij, die tot hen sedert maanden in gelijken geest hadden gesproken, de geestelijken hielden zich schuil; Boucher had zelfs Parijs verlaten. Zoo zijn opwindende taal hier op de Place de Grève ware gehoord, in plaats der kunstmatige hartstochtelijkheid van Bussi, de uitkomst ware waarschijnlijk een andere geweest. Maar thans was de berekening op haar domheid en volgzaamheid al te naakt, te openbaar. Zij, voor wier belang de menigte werd verzocht te strijden, konden het verzoek ten minste zelven tot haar richten.

Maar er was meer. Terwijl de Conseil des Seize haar steun en beslissing inriep, had hij reeds op beide vooruitgeloopen. De lijken der drie raadsheeren hingen voor haar. Had men het volk tegen de levenden opgestookt, misschien ware het in beweging gekomen. Maar tegen een doode toornt men niet in koelen bloede. Deze lijken van geachte burgers, door sluipmoord gevallen, schrikten de menigte af, koelden haar haat. Wie kon gelooven, dat deze doode zoo gevaarlijk,

[1]) „En quoi il faut que le chrestien remarque une oeuvre de Dieu extraordinaire et singuliere." L'ESTOILE, p. 68.

Digitized by Google

zoo slecht ware geweest? Was een Bussi beter dan een der drie? Niemand zou het beweren; en daarom wilde ook de menigte de verantwoordelijkheid dezer moorden niet op eigen schouders nemen en tot navolgen van het voorbeeld zich laten bewegen. In volle zwaarte moest die verantwoordelijkheid blijven drukken op hen, die den beul van Brisson zijn droevig werk hadden gelast.

Met de weigering der volksmenigte, om Parijs met bloed te overstroomen en de tegenstanders der Spaanschgezinde Conseil des Seize uit den weg te ruimen, was de nederlaag der laatsten beslist. Na de eerste dagen van angst en spanning, waarin de vrees voor een bloedbad aller harten met schrik sloeg, ving de reactie aan. De moord van Brisson had een geduchte uitwerking, maar geheel anders dan de geestelijke bewerkers hadden bedoeld. Velen, die tot dusver tot de Spaansche partij hadden behoord, verlieten ze en traden tot de politieken over. Het denkbeeld om een buitenlander, om een Philips II of zijn dochter op den troon van Frankrijk te stellen, ving aan inpopulair te worden in kringen, waarin men tot dusver de deugdelijkheid van 't plan niet had betwijfeld. Oude tegenstanders van Mayenne zagen verlangend naar hem uit, als naar den eenigen man, die Parijs van de heerschappij van een bende schurken, stilzwijgend gesteund door de Spaansche bezetting, kon verlossen. Dagelijks gingen verzoeken en smeekbeden uit allerlei rangen en standen tot hem uit, dat hij te Parijs mocht komen en de orde herstellen.

Den 28en Nov. reed hij, van 2000 krijgslieden gevolgd, door de faubourg St. Antoine de stad binnen. Ofschoon aarzelend en bevreesd, liet hij zich door de aansporingen zijner omgeving tot doortasten bewegen, zelfs toen het Parlement terugdeinsde om tegen de moordenaars van 15 Nov. rechtsvervolging in te stellen. Een viertal des Seize werd gevat en zonder veel omslag gewurgd; de overigen opgezocht, doch ontsnapten. Bussi, de gouverneur van de Bastille, gaf de vesting tegen behoud van leven en bezittingen over. Hij, als de meesten zijner medeplichtingen [1]), vluchtten naar België, op de dankbaarheid en trouw van een Philips II rekenende.

[1]) Boucher bleef. In later jaren zien wij hem als pamflettist Richelieu bestrijden. MEMOIRES DE RICHELIEU.

Digitized by Google

Is het noodig te zeggen, dat het meerendeel hunner in armoede en ellende stierf?

Doch met de straf van enkelen, en de vlucht van eenige andere hoofdschuldigen, was de Spaansche partij zelve niet in 't hart getroffen. Sedert 1589 had deze Conseil des Seize, eerst met, toen zonder de Conseil des Quarante, Mayenne en zijne plannen in den weg gestaan. Honende taal en schimpende eischen had de Liguistische adel van deze democratische hoofden moeten aanhooren. Thans was het oogenblik gekomen, om dezen adder onder den voet te vertreden, en het zoo geschokte overwicht van den adel te herstellen. Zonder aarzeling tastte Mayenne door. De Conseil des Seize werd ontbonden, en uitdrukkelijk verboden [1]) „a toutes personnes, de quelque qualité ou condition qu'elles soient, et sous quelque pretexte ou occasion que ce soit, mesmes à ceux qui se sont cy-devant voulu nommer le Conseil des Seize, de faire plus aucunes assemblées pour deliberer ou traicter d'affaire quelconque, à peine de la vie et de rasement de maisons èsquelles se trouveront lesdites assemblées avoir esté faictes."

Zoo eindigde de worsteling der democratie met den adel in de Ligue. De strijd met Hendrik IV werd er door vereenvoudigd. Mayenne had een gevaarlijken tegenstander des konings aan banden gelegd. Doch zijn eigen kracht steeg er niet door. Boucher en consorten bleven woelen in Parijs, en hun vijandschap tegen den ketter was niet grooter dan hun wrok tegen hem. Meer nog dan te voren was Mayenne verplicht steun te zoeken bij den Spaanschen koning, wiens woeste bewonderaars in de hoofdstad hij slechts door de reactie, op hun eigen wreedheden gevolgd, had kunnen beheerschen. Van Parma, wiens leger aan de grenzen stond, niet van Mayenne, scheen de beslissing over de kroon van Frankrijk afhankelijk.

Voor de tweede maal rukte Alexander Farnese in het begin van 1592 op last zijns meesters Frankrijk binnen. Ofschoon hij de inmenging in den strijd tegen Hendrik IV afkeurde, was ditmaal 's konings bevel hem minder onwelkom

[1]) Palma Cayet p. 332.

Digitized by Google

dan vroeger geweest, omdat het hem een uitmuntend voorwendsel schonk om een strijdtooneel, waarop hij niet gelukkig was, te verlaten [1]). Door Hendrik IV, die eindelijk de Duitsche en Engelsche hulptroepen met zijn eigen leger had vereenigd, werd sedert November (1591) Rouaan belegerd. Hoe hardnekkig de verdediging ook was, de wapenen van den Franschen koning dreigden de stad te vermeesteren. Daarheen, naar Rouaan, richtte zich het leger van den Spaanschen veldheer, nadat hij Mayenne en de zijnen door het groot gevaar, waarin de Ligue verkeerde, tot nieuwe concessiën had gedwongen. Zwaarder dan te voren drukte de hand van den vreemdeling op de adellijke hoofden van Hendriks tegenstanders. Machteloos, om zelven den koning van Navarre de kroon te ontnemen, waren zij gedwongen de aanspraken van de Spaansche Infante te steunen en haar erkenning te verzekeren. Tusschen Isabella en Hendrik IV hadden zij te kiezen. Een eigen kandidatuur tegen deze beiden gelijktijdig staande te houden, scheen een ondenkbare zaak.

Indien het welslagen van Parma's onderneming onmisbaar was, om de kandidatuur van Isabella Clara Eugenia, dochter van Philips II, te doen slagen, de uitkomst bewees, dat het niettemin onvoldoende moest heeten. Alexander Farnese ontzette Rouaan, zonder Hendrik IV de gelegenheid tot een veldslag, waarnaar deze smachtte, te schenken. Schoon verontrust door de troepen van den koning, wist Parma te ontsnappen aan elke poging van den vijand, om hem in een openlijken strijd te lokken. In de militaire geschiedenis is Parma's terugtocht van Caudebec beroemd, wegens het uitnemend talent, door hem hier ten toon gespreid, door uit een bijkans reddelooze positie zich en zijn leger in vrijheid te brengen. Ofschoon omsingeld door Hendriks troepen, wist Parma aan het gevaar te ontkomen, en zijne troepen, die zeer geleden hadden, naar de grenzen terug te voeren. Na een verblijf van drie maanden in Frankrijk kwam Parma in de Nederlanden weer.

Hij had ten deele zijn doel bereikt: Rouaan was ontzet, de bezetting van Parijs versterkt, de weg naar het Ile de France

[1]) Verg. FRUIN. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, blads. 115.

Digitized by Google

voor het vervolg verzekerd. In den volgenden winter zou hij wederkomen, beloofde hij bij het scheiden. Maar hij kwam niet weder. Voor Caudebec had hij een wonde ontvangen, die hem, ondanks de wateren van Spa, in het laatst des jaars in 't graf sleepte.

Slechts ten deele had hij zijn doel bereikt; want hoe schitterend zijn krijgsmanstalent ook in 't ontzet van Rouaan en te Caudebec had uitgeblonken, de resultaten, die hij verkreeg, waren niet alleen aan zijn beleid te danken. Toen hij met versnelde marschen wegtrok, wilde Hendrik IV hem achtervolgen, om hem tot een strijd te dwingen, en zijn leger, dat zeer veel geleden had, uiteen te slaan. De lust, om in Frankrijk weer te keeren, zou hij den Spanjaard verleeren, zeide de koning.

Doch zij, die hem omgaven, wilden het niet. De Fransche edelen drongen op ontbinding des legers aan, om naar huis en haarstede weder te keeren. De vreemde troepen, Engelschen en Duitschers, vroegen betaling en ontslag. Op het oogenblik, dat de koning van Frankrijk gereed stond, om den vreemden indringer uit het land te slaan, den Spaanschen bondgenoot van de Fransche Ligue gelijk deze zelve te overwinnen, ontviel hem zijn leger.

Was 't wonder, dat Hendrik IV, moedeloos en afgemat door de jarenlange inspanning, die nooit scheen bekroond te zullen worden met de zegepraal van 't recht, het oor voor de verleiding opende, die hem, voor den prijs van zijn geloof, de kroon van Frankrijk beloofde?

(Slot volgt).

Digitized by Google

ANTIEKE ZEDELEER EN ZEDELIJKHEID.

DOOR

PROF. VAN DER WIJCK.

The Ethics of Aristotle illustrated with Essays and Notes. By Sir Alexander Grant, Bart., M. A., L. L. D. Principal and Vice-Chancelor of the University of Edinburgh; Hon. Member of the Deutsche Morgenländische Gesellschaft; sometime Director of Public Instruction in the Bombay Presidency; and formerly Fellow of Oriel College, Oxford. Third Edition, revised and partly rewritten. In two volumes. London, Longmans, Green, and C°. 1874.

Het boek, waarvan boven dit opstel de titel der pas verschenen derde uitgave werd geplaatst, noem ik zonder aarzelen een voortreffelijk werk. Toch zal het bij vele philologen meer verbazing dan bewondering wekken. De auteur is geen tweede Badham. Bijna nergens een spoor van tekstkritiek. Over strijdige lezingen wordt henengegleden. De editie van Bekker is eenvoudig gevolgd. Waarom geeft dan Sir Grant Aristoteles uit?

Het antwoord zij eene verwijzing naar den commentaar, die aan den Griekschen tekst is toegevoegd en een zeer schoone paraphrase behelst. Het is de beste commentaar, dien men kan wenschen.

Daarenboven liet de auteur eenige merkwaardige Essays

Digitized by Google

voorafgaan, welke de 400 eerste bladzijden van zijn werk innemen. Hier, gelijk in den commentaar, blijkt hij meester op het gebied der Grieksche philosophie te zijn, en men bespeurt, dat hij overal zijne wijsheid uit de bronnen zelve put. Ook toont hij eene warme waarheidsliefde en eene edele levensopvatting te bezitten. In het belang van hoogere beschaving zouden we die Essays door velen onzer landgenooten wenschen gelezen te zien. Ik wil den smaak prikkelen, en, zonder omhaal van geleerdheid, gelijk in een tijdschrift past, dat voor den beschaafden stand in het algemeen bestemd is, uit en over die Essays iets mededeelen.

Over den eersten Essay zwijg ik op deze plaats. Hij is aan de lotgevallen der schriften van Aristoteles gewijd. Een onderwerp, dat slechts enkelen belang kan inboezemen.

I.

Sir Grant's tweede Essay is een schets van de geschiedenis der moraal vóór Aristoteles. Natuurlijk gaat moraliteit aan moraal vooraf, gelijk taal aan taalphilosophie. De moraal schept niet, maar verklaart en beoordeelt alleen. Langzaam wordt zij geboren uit het nadenken over de algemeen aangenomen moraliteit. „In haar eersten vorm is zij enkel de gewone moraliteit gecodificeerd en geformuleerd. Later wordt zij meer critisch en ten slotte kan zij op de moraliteit zelve terugwerken en haar wijzigen."

Sir Grant onderscheidt drie tijdperken. Het eerste is dat der onbewuste moraliteit. Een breede grens tusschen misdaad en deugd is getrokken. Er wordt goed en kwaad gedaan, geprezen en afgekeurd, beloond en gestraft. Onder den invloed van nationaliteit, geschiedenis en klimaat zijn er zeden en gewoonten geboren, uit welke een stel van wetten is opgegroeid. Maar van dat alles vraagt men zich nog geen rekenschap af. De moraliteit is instinctief, niet beredeneerd. Men gelooft dat iets goed of kwaad is, omdat anderen het gelooven. De conscientie, in den zin van bewustzijn, weten, zwijgt voorloopig. Het is een era van handelen en niet van nadenken, van poëzie en niet van analyse. Wel treden er mannen als de zeven wijzen, als de gnomici op, maar hunne

Digitized by Google

maximes zijn bloote generalisaties aangaande het leven, empirische opmerkingen, lessen van voorzichtigheid.

In de volgende periode is het intellect ontwaakt. Het daagt de oude spreekwoorden en stelregels voor zijn rechtbank, het knaagt aan het gezag der poëten, het betwijfelt de geldigheid zelfs der maatschappelijke instellingen. De eeuw van onbewuste moraliteit is, voor beschaafde menschen ten minste, onherroepelijk gesloten. Men streeft er naar een persoonlijke overtuiging te erlangen, maar moet eerst den weg van het scepticisme doorworstelen. Dit was het tijdperk der sophisten, een onzalig, maar onvermijdelijk tijdperk van overgang, in de ontwikkeling van den menschelijken geest. Uit iederen hoek hoorde men thans discussies over deugd, over rechtvaardigheid, over geluk, over de wetten, nu eens vermengd met rhetorische declamatie, dan weder uitloopende op spitsvondige haarkloverijen en paradoxale theorieën.

In de derde periode, welke door Socrates voorbereid wordt, zegeviert de opbouwende wijsbegeerte over de dialectische sloopingswoede. De zedelijkheid, thans onafhankelijk van de positieve wetten, door groote meesters aanbevolen, wortelt in wat recht op zich zelf is, in het individueel bewustzijn van de beteekenis onzer handelingen. De hoogste trap der deugd geldt nu als onafscheidelijk van kennis; eerst dan heet de ware moraliteit bereikt, wanneer men zeggen kan: „Ik ben mij zelf een wet; de edicten van staat en maatschappij gelden voor mij omdat het mijne edicten zijn, omdat zij door de stem van rede en recht in mij worden goedgekeurd."

Natuurlijk doen zich de drie verschillende oogpunten, waaruit de zedelijke aangelegenheden worden beschouwd, niet enkel successief, maar tevens gelijktijdig voor. Successief, wanneer men let op de meest ontwikkelde geesten van opvolgende perioden. Gelijktijdig, wanneer men graden van beschaving bij personen derzelfde periode in rekening brengt. In Plato's Republiek vinden we de botsing tusschen tijdgenooten, die de drie gezichtspunten innemen, dramatisch geschilderd. Op de vraag: Wat is rechtvaardigheid? wordt door Cephalus en zijn zoon Polemarchus op den trant der ondoordachte, populaire moraliteit en met een dichtregel van Simonides geantwoord: „Aan ieder geven wat hem toekomt." Bedenkingen worden er tegen deze definitie ingediend, welke

Digitized by Google

de populaire moraliteit, wegens het onwijsgeerig karakter van hare begrippen, niet uit den weg kan ruimen. Nu wordt de sophistische zienswijze door Thrasymachus vertegenwoordiging: „Recht is het voordeel van den sterkere." Wanneer ook deze oplossing is op zijde geschoven, staat het veld open voor wijsgeerig onderzoek en doet Socrates de stem der rede en die van een diep gewortelde zedelijke overtuiging hooren. Maar meestal behoudt bij Plato de destructieve dialectiek het laatste woord en slechts zelden wordt er eene poging tot opbouwen gewaagd. Toch heerscht er een scherp kontrast tusschen zijne dialectiek en die van Socrates eenerzijds, die der sophisten anderzijds. Evenzeer als de dialectiek der sophisten, ontwortelde die van Socrates de heerschende begrippen aangaande goed en kwaad. Maar de methode van laatstgenoemde had, zooals Grant zegt, niet enkel de strekking om af te breken, doch tevens die om op te bouwen; want Socrates onderstelde: 1° dat er een hooger en juister begrip van zedelijkheid was, hetwelk door nadenken en onderzoek kon worden ontdekt; 2° strekte hij de hand uit naar het blijvende en algemeene te midden van het veranderlijke en betrekkelijke; 3° liet hij steeds den indruk achter, dat de meest moreele beschouwing ten slotte de meest ware moest zijn.

Sir Grant streeft er niet naar om, op het voetspoor van Grote, de sophisten van sophisterij vrij te pleiten.

Men kent de vroegere theorie aangaande de sophisten, de traditie, welke o. a. door Brucker werd vertegenwoordigd, toen hij deze woorden schreef: „Sophistae, qui in eo potissimum artem consistere arrogantibus verbis jactabant, quemadmodum caussa inferior dicendo superior evadere posset; .... Non tantum hanc in utramque partem de quavis re proposita invictis argumentis disputandi artem publice exercebant, sed et magnificis eam promissis nobilem juventutem brevi tempore se docturos pollicebantur. Quae eo ardentius ad hos nugatores deproperabat, quod ita se utilissimam rationem discere posse speraret, populum in suas partes trahendi, et civium ad quos loquendum erat, judicio et calculo summam rerum ad se trahendi, vel etiam in potestate semel acquisita, flexo populi per istam eloquentiam obsequio, se confirmandi."

Het is goed, dat Prof. Blackie in zijne pas verschenen Horae Hellenicae ons die overdrijving nog eens in de

Digitized by Google

herinnering heeft geroepen, want zoo wordt het begrijpelijk, dat bij Grote de slinger naar de andere zijde heeft kunnen doorslaan, en dat hij, niet enkel Aristophanes, maar ook Plato en Aristoteles in het aangezicht vliegende, met den bekenden paradox voor den dag heeft durven komen: er valt niets aan de sophisten te berispen; zij waren brave, verstandige, practische mannen; de opvoeding, die zij gaven, was uitstekend, kon in geen enkel opzicht kwaad stichten.

Thans schijnt de slinger tot rust te komen. Men wacht zich voor de pessimistische overdrijving, volgens welke de sophisten uit beginsel beginselloos zouden zijn geweest en zij op moreel gebied de immoreele overtuiging zouden hebben aangekleefd, dat er tusschen goed en kwaad geenerlei verschil bestaat. Maar evenzeer wacht men zich voor de optimistische overdrijving van Grote, die uit het oog verloor, dat de sophisten, geliefde leeraars van deugd en wijsheid, in zekeren zin de zieleherders der vijfde eeuw, zoowel den diepen zedelijken ernst van Plato als den diepen wetenschappelijken ernst van Aristoteles misten. Van opzettelijke ondermijning der zedelijkheid verdenkt thans geen verstandig man de sophisten meer; het dwaze oude vooroordeel is door Grote voor goed ontworteld; maar in koor erkennen thans de beste kenners der Grieksche philosophie, Zeller, Jowett, Grant, Blackie, dat de sophisten, schoon sprekende over de hoogste aangelegenheden des levens, geen vasten grond onder de voeten hadden, geen wetenschappelijke methode van verificatie bezaten; dat zij maar al te zeer gevaar liepen sensatie en kennis te vereenzelvigen en zoo het algemeene aan het bijzondere ondergeschikt te maken; dat zij beter met de willekeurige bepalingen der positieve wet dan met de eeuwige eischen der natuurwet of der rede over weg konden; dat zij meer geschiktheid hadden om handige advokaten te vormen, die de massa wisten te leiden, dan om eene theorie van zedelijkheid in te prenten, welke op eene wijsgeerige basis berustte.

Buiten twijfel, de sophisten waren brave mannen, maar aan wie in een kritisch tijdperk, toen wel voor het eerst een toorts om te branden, maar niet tevens cement om te metselen gevonden was, kwalijk de toekomst der jeugd kon worden toevertrouwd. Het vermogen om te analyseeren was in So-

Digitized by Google

crates' en Plato's dagen grooter dan de kracht om op te bouwen. Door hun stout idealisme, door hunne edele, reine, waarheidlievende geestdrift, ontkwamen Socrates en Plato aan de ontzenuwende gevolgen van dien toestand. Maar de sophisten, de encyclopaedisten, de verlichters van hun eeuw, strandden, ook al waren zij geen sceptici van professie, meer of min op de klippen der twijfelzucht; vandaar dat niet waarheid, maar winstbejag hun hoofddoel was; vandaar dat een onedele eristiek, eene praalzieke rhetorica, miskenning der zedewet vaak onopzettelijk door hen werden in de hand gewerkt. Deze geaccrediteerde gidsen van het publiek bezaten geen onwrikbare moreele overtuiging; zelfs Plato's dramatisch tooneel, waarin de welgezinde Protagoras door Socrates terstond van zijn stuk wordt gebracht, doet ons het gevoelen. Ook blijkt het niet, dat de sophisten ernstig zochten naar een eeuwig onderscheid tusschen goed en kwaad; zonen van een sceptischen tijd waren zij meer of min beginselloos, schoon niet uit beginsel. Plato en Aristoteles zouden hun een theoretisch gebrek waarschijnlijk niet zoo bitter euvel hebben geduid, indien zij niet, quasi-philosofen, die de hoogste en diepste problemen aandurfden, het gewaagd hadden zich met de leiding der geesten te belasten. In hun werkkring, niet in hunne personen school het gevaar. Zij waren meerendeels rondreizende leeraars, die met hun rhetorica vertoon maakten, de jongelingen uitnoodigden hen te komen hooren en zich tot bekwame mannen te laten vormen, geschikt om in maatschappij of staat een rol te spelen. Zij gaven onderricht in de kunst om te spreken en te redetwisten, in ethica, muziek en natuurkennis. Sommigen, zooals Hippias, pochten op alomvattende kennis; anderen, zooals Gorgias, bepaalden zich tot de rhetorica. Hunne winsten hingen natuurlijk af van hun succes; enkelen moeten, zooals Aristophanes en Isocrates getuigen, slechts een karig loon ontvangende, er bitter slecht aan toe zijn geweest; maar de voornaamste leden van dien kring schijnen groote sommen te hebben opgestoken. Men begrijpt thans niet terstond, dat er den sophisten een verwijt van werd gemaakt, dat zij zich lieten betalen; om het te vatten, moet men zich in de wereld der ouden indenken. Sir Grant vestigt hier onze aandacht op de drie volgende punten: 1° De praktijk der

Digitized by Google

sophisten in dit opzicht was eene nieuwigheid en druiste tegen het heerschende gevoel in. Een natuurlijk vooroordeel pleitte voor de gewoonte van den ouden, eenvoudigen tijd, toen wijsheid, wanneer zij werd medegedeeld, als een vrije gave werd weggeschonken. Zoodra de sophisten hun loopbaan begonnen, scheen het met de liberaliteit der oude philosofen te zijn gedaan. Als Hippias met zijn winsten pronkt, antwoordt Socrates vol ironie: „Wat zijn de mannen van den huidigen dag toch veel wijzer dan die van den ouden tijd! Gij geeft mij den indruk juist het tegendeel van Anaxagoras te zijn. Van hem wordt verteld, dat hij een fortuin erfde, maar het geheel verloor; zulk een onhandig sophist was hij. En dergelijke verhalen zijn ook van andere ouden in omloop." 2° Met de sophisten begon voor het eerst stelselmatige opvoeding. Buiten twijfel werd er zoo in eene behoefte voorzien. Maar even waar is het, dat er in stelselmatige opvoeding bij den eersten oogopslag iets slaafsch en werktuigelijks is. Zoo hoog stonden de Grieken nog niet, dat zij bevatten, hoe zelfs de geringste taak door plichtgevoel geadeld wordt. Hun maatstaf tot beoordeeling der dingen was bijna uitsluitend het schoone. 3° Het was niet eenvoudig de betaalde schoolmeester, die weerzin wekte. Wij bespeuren niet dat de onderwijzers in gymnastiek of harpspel geminacht werden. Op de meesters, die een jongensschool hielden, werd neergezien, maar men stelde hen geenszins met de sophisten op ééne lijn. Dezen gaven niet aan knapen, maar aan jongelingen onderricht; daarenboven leerden ze niet de onmisbare beginselen, maar zij matigden zich aan wijsheid, philosophie, politieken takt, deugd, eene levensrichting in te prenten. Uit de hoogste onderwerpen en de goddelijke philosophie geld te slaan, dit scheen mannen als Socrates, Plato en Aristoteles weinig minder dan simonie toe. In het aanbod deze dingen te leeren aan ieder, die geliefde op te dagen, was iets kwakzalverachtigs, dat om verschillende redenen zoowel gewonen menschen als wijsgeeren tegen de borst moest stuiten. Mannen gelijk Anytus en Aristophanes klaagden er over, dat de sophisten de jongelingen bedierven door hun haarkloverijen te leeren en alle meeningen op losse schroeven te zetten. Er was een deel van waarheid in die klacht. Aan de andere zijde maakten philosofen den sophisten

Digitized by Google

er een grief van, dat zij oppervlakkig en rhetorisch waren, dat zij de volksvooroordeelen steunden in plaats van ze door een welgevestigde overtuiging te vervangen. Niet enkel als betaalde onderwijzers, maar als betaalde kwakzalvers werden de sophisten door de wijsgeeren beschimpt.

In hunne hoedanigheid van beoefenaars der rhetorica hebben de sophisten buiten twijfel nut gesticht. Door Protagoras en Prodicus werd de aandacht op woorden gericht, op synoniemen, op het verschil tusschen een vraag en een antwoord, een verzoek en een bevel, op de eischen der periode. Hippias, Gorgias en andere uitstekende meesters oefenden hunne leerlingen in het gebruik van het machtig wapen der taal. Hun proza geleek wellicht te veel op poëzie, het was te sierlijk, te rhythmisch, te gekunsteld, maar dit kan niet bevreemden, daar thans voor het eerst de welsprekendheid als onderwerp van studie gold. De beoefening der rhetorica heeft evenwel eene schaduwzijde. Men loopt gevaar ter wille van den vorm den inhoud te verwaarloozen, op wat schittert en overredingskracht uitoefent jacht te maken, zich niet in de eerste plaats om waarheid te bekreunen, met verschaalde gedachten in een nieuw kleed van woorden te pronken, conclusies aannemelijk te maken zonder vooraf de praemissen getoetst te hebben. Ziedaar de kunst van den advokaat, die in het gestoelte van den wijsgeer of den prediker gezeten is; onkunde wordt onder een berg van woorden begraven; men is weinig gezind te belijden, dat men iets niet weet. Zoo wordt door den rhetor de sleutel der kennis achterwege gehouden; hij treedt zelf niet binnen en verhindert anderen in te gaan. Men zegt dingen, die men niet gevoelt; niet het hart, maar het vernuft geeft de woorden in; de schilderingen zijn onnatuurlijk; de metaphoren overtollig; het pathos is hol. „Valschheid van de ergste soort is het buiten twijfel, wanneer de rhetor als advokaat van stellingen optreedt, die hij als onwaar beschouwt. Daar menschen geen duivels zijn, doet zich dit geval slechts uiterst zelden voor. In den regel bedwelmt rhetorica zoowel den geest van den spreker als dien der hoorders. Beider aandacht trekt zij van het onderzoek der waarheid af. Rhetorica is meest welgemeend en verdedigt liever de orthodoxe leer dan dat zij haar bestrijdt. Vandaar dat Plato de rhetorica als een kunst-

Digitized by Google

greep om het gepeupel te vleien beschreef. Vandaar zijn uitspraak, dat de sophisten de neigingen van het publiek bestudeerden, gelijk men het karakter van een wild beest bespiedt." Het kan ons niet verwonderen, dat mannen, die van de taal hun studie maken, met dat wapen zegevieren willen, maar evenmin kan het ons bevreemden, dat zij daardoor den echten wijsgeer tegen zich in het harnas jagen. Om slechts iets te noemen, Aristoteles vermeldt ons twee rhetorische kunsten van Gorgias. De eene bestond daarin, dat Gorgias er zich op beroemde nooit om zijn woorden verlegen te zijn, want als hij over Achilles zal spreken, steekt hij de loftrompet voor Peleus. De andere was eene leelijke list; „gij moet, zeide hij, den ernst van uw tegenstander door scherts en zijn scherts door ernst bedwingen."

Maar rhetorica was niet de eenige karaktertrek der sophisten. Zeer scherpzinnig wees Dr. H. Sidgwick er op, dat men bij onderlinge vergelijking van Plato's dialogen in zijne voorstelling der sophisten verschil ontdekt. In de oudere groep, Protagoras, Gorgias, Republiek, zijn de sophisten woordenrijk, geneigd tot declamatie, onbedreven in de kunst der bewijsvoering, niet in staat een onderwerp in korte vragen en antwoorden te behandelen. Maar er is een tweede groep van dialogen, Euthydemus, Sophistes, Theaetetus, waarin de sophisten als meesters in de eristiek, als lieden die arglistige vragen doen en door ijdel woordenspel anderen in het nauw drijven, worden ten tooneele gevoerd. Dr. Sidgwick is van oordeel, dat deze kwade praktijk der latere sophisten onder den invloed van Socrates ontstond, dat Socrates door zijn zegevierend gebruik van den Elenchus, door zijn weerlegging van meeningen en conclusies, die hij ongezond achtte, den stoot gaf tot het misbruik der sophistici elenchi, tot het bezigen van die oneerlijke argumenten, waarvan volgens Aristoteles de sophisten zich bedienden om hun hoorders in verbazing te brengen, zich zelven naam te verschaffen en met dien naam winst te behalen. Ook Sir Grant is bereid te erkennen, dat in zekeren zin Socrates als de vader der eristiek mag worden beschouwd. Als vader, het zij zoo; maar nooit als pleeg vader; want aan de sophisten, in de zoo even genoemde dialogen voorgesteld, ontbrak juist

Digitized by Google

dat, waarin de wijgeerige grootheid van Socrates wortelde: het streven naar objectieve, echte, voor allen geldige waarheid. Overigens schijnt het wel waar te zijn, dat niemand sterker was in het refuteeren en minder affirmatief dan juist Socrates. Bij Plato wordt hij met Antaeus vergeleken, die ieder, willens of onwillens, dwong met hem te worstelen. En Xenophon zegt van hem, dat hij in zijne dialogen met de lieden omsprong, gelijk hij zelf verkoos, dat het zijne levenstaak en groote kunst was elkeen schaakmat te zetten. Protagoras is dogmatisch, orthodox in den dialoog van zijn naam; hij vertegenwoordigt de zedelijke zienswijze van zijn tijd, en, schier zouden we zeggen, van alle tijden, maar wordt door Socrates uit den zadel geligt.

In een ander opzicht kunnen de oudste sophisten, gelijk Sir Grant zegt, als voorloopers van Socrates worden aangemerkt. Zij spraken veel over ethische onderwerpen en moeten dus niet alleen op de denkbeelden betreffende die punten invloed hebben uitgeoefend, maar zullen waarschijnlijk door hunne voordrachten en discussies meegewerkt hebben om de aandacht van Socrates op de bedoelde problemen te richten. Op tweeërlei manier behandelden zij de ethische onderwerpen, òf rhetorisch, òf dialectisch. Rhetorisch, gelijk Prodicus in zijn Keuze van Hercules. Maar ook dialectisch. En geen wonder. Want het zedelijk nadenken was ontwaakt. Het drama had, b. v. in de Antigone, op een strijd van plichten gewezen. Voor de rechtbanken trachtten iederen dag de partijen te zegevieren, hetzij zij gelijk of ongelijk hadden. Het verschil tusschen natuurrecht en conventioneel recht was opgemerkt. Vandaar dat het den sophisten mogelijk was op de alledaagsche plichten een nieuw licht te doen vallen en met de ouderwetsche begrippen aangaande zedelijkheid op belangwekkende manier te spelen. Nu was de tijd gekomen, dat men dezelfde zaak uit verschillende oogpunten kon beschouwen, dat men het onbevredigende der heerschende denkbeelden zien, de moeielijkheden, welke van ieder gewichtig probleem onafscheidelijk zijn, gevoelen kon. Wij zien de sophisten en Socrates hier denzelfden weg bewandelen. Maar het verschil is, dat de eersten ten slotte telkens volte-face maakten en nuttigheidshalve tot de gewone begrippen terugkeerden, terwijl Socrates het pad der dialectiek moedig ten

Digitized by Google

einde toe wilde afloopen, overtuigd dat kennis en deugd de kroon van den volhardenden arbeid zouden zijn.

Er is veel wat ons begrijpen doet, dat Socrates door zijn medeburgers is veroordeeld. In de apologie van Xenophon verdedigt hij zich tegen de aanklacht een verleider der jeugd te zijn. „Wat, zegt Meletus, ik ken zonen, die ge overreed hebt hun ouders niet te gehoorzamen." Het antwoord luidt: „Ja, in zake van opvoeding, maar zij weten, dat ik dat onderwerp bestudeerd heb. Betreft het de gezondheid, dan luistert men naar den doctor en niet naar zijne ouders; in staats- en krijgsaangelegenheden kiest gij zelve de bedreven lieden tot gidsen; is het niet ongerijmd, dat in de allergewichtigste aangelegenheid, de opvoeding, mij het krediet zou moeten worden ontzegd, dat de deskundige boven andere menschen verdient?" Zeer juist zegt Sir Grant: „De valschheid dezer redeneering valt in het oog; Socrates ware in zijn volle recht geweest, indien hij gewenscht had door hen, die archonten en generaals stemden, tot minister van opvoeding benoemd te worden, of indien hij de vaders had trachten te overtuigen, dat hij de beste leermeester voor hun zonen was. Maar de grief tegen hem bestond hierin, dat hij jongelingen, onbevoegd om te oordeelen, tot rechters over hun eigen opvoeding aanstelde, en zoo de natuurlijke begrippen van het familieleven omverwierp. Men begrijpt welk een wrevel er moest gewekt worden door iemand, die zulk een houding aannam en haar in de zoo even meegedeelde woorden verdedigde. Uit dit oogpunt kan men in zekeren zin de karikatuur rechtvaardigen, die er door Aristophanes van Socrates' gedrag ontworpen werd. Het spreekt van zelf, dat Socrates hem en velen anderen zijner tijdgenooten een sophist moest toeschijnen. En toch was hij, wanneer men op zijn innerlijk karakter en zijne beweegredenen, op zijn zielenadel, zijn enthousiasme, zijn gehoorzaam luisteren naar een geheimzinnige stem, zijn aan waanzin grenzend genie let, de geboren antagonist en de natuurlijke tegenvoeter van alle sophisterij. Eigenschappen, die elkander in den regel buitensluiten, treft men bij alle groote leeraars aan. Zij zijn de beste menschen van hun tijd, maar schijnen velen verleiders der jeugd toe. Van wege de plooibaarheid en het vuur aan hun leeftijd eigen zijn jongelingen het meest geschikt eene nieuwe en verhevene leer te

Digitized by Google

omhelzen. Maar zoo wordt er tegen het beginsel gezondigd, volgens hetwelk kinderen hunne ouders eeren moeten. Vandaar dat een groot leeraar de kinderen tegen de ouders opzet; en de hoogere moraliteit, welke hij aanbeveelt, zonder haar in de positieve wet een steun te verschaffen, loopt gevaar bij zwakke naturen op losbandigheid uit te loopen. Ziedaar eene toepassing van de waarheid, dat het niet veilig is nieuwen wijn in oude zakken te gieten."

II.

In de volgende drie Essays spreekt Sir Grant op voortreffelijke wijze over Plato's en Aristoteles' ethische denkbeelden. Breed meet hij de schuld uit, die de Stagyriet bij zijn meester heeft aangegaan. In dit opzicht kan het boek van Sir Grant als eene onmisbare aanvulling van Grote's werk over Aristoteles worden beschouwd. Grote merkt dien kant van Aristoteles op, waarvoor hij de meeste sympathie heeft, die begrippen, waardoor hij zich aan den Griekschen denker verwant gevoelt. Maar terwijl hij Aristoteles als antagonist van Plato schildert, als een der onzen, als een man van den nieuwen tijd, als stichter der positieve wetenschap, treedt die zijde van Aristoteles' geest bijna geheel op den achtergrond, door welke hij discipel van Plato was. Sir Grant integendeel doet ons opmerken, hoe Aristoteles tien van zijne voornaamste ethische begrippen bij Aristoteles geborgd, hoe hij metaphoren en vergelijkingen aan Plato ontleend, de poëzie van zijn meester in dogmatisch proza vertolkt, de geniale gedachten, in Plato's dialogen verstrooid, gecodificeerd, tot een stelsel verbonden en ze daarbij verder ontwikkeld, maar hoe hij zijn schuld jegens Plato wellicht nooit geheel beseft, ten minste, eenigszins onhebbelijk, de punten van verschil bij voorkeur in het licht gesteld heeft. Ieder denkt hier terstond aan Aristoteles' beroemden strijd tegen de ideeënleer. In den laatsten tijd is men er toe gekomen te erkennen, dat Aristoteles zijn grooten voorganger onrecht heeft aangedaan, dat de ideeënleer ten onrechte als de grondzuil van Plato's stelsel werd aangezien, dat het niet veel meer dan schoolsche pedanterie is van een *systeem* van Plato te gewagen, dat deze bewegelijke en kritische geest ten einde toe

Digitized by Google

een open oog behouden heeft voor de zwakke zijde zelfs van zijne eigene theorieën, en dat de wapenen, waarmede Aristoteles de ideeënleer bekampt heeft, voor een deel uit het arsenaal van Plato zelf te voorschijn gehaald, voor een ander deel zoo gekozen zijn, dat Plato over willekeurige miskenning en verdraaiing van zijne zienswijze zou hebben mogen klagen. Zeer goed en zeer lezenswaardig is alles, wat Sir Grant over dit onderwerp ter tafel brengt; toch zal ik er niets van mededeelen, maar liever bij deze gelegenheid op een hoogst merkwaardig en zeer oorspronkelijk oordeel wijzen, dat in een pas verschenen boek van Duitschland's grootsten thans levenden wijsgeer over de ideeënleer geveld wordt.

Volgens de heerschende overlevering, zegt Lotze, meende Plato dat zijne ideeën afgezonderd van de dingen, maar toch op dergelijke wijze als de dingen bestonden. Het is bevreemdend, dat men Plato zulk eene onzinnige beschouwing toedichten kon en te gelijker tijd steeds bereid bleef aan zijne diepzinnigheid den gewonen tol van hartelijke bewondering te betalen. Wanneer men de zaak goed beschouwt, dan bespeuren wij, dat een gebrek der taal, waarvan Plato zich bediende, het gemis van een term voor wat wij door het woord gelden uitdrukken, tot een belachelijk misverstand heeft aanleiding gegeven. Plato wilde niets anders leeren, dan dat de ideeën eeuwig dezelfde beteekenis behouden, onverschillig of er al dan niet dingen bestaan, welke aan haar deel hebben. Bij de waarneming veranderen de dingen van eigenschappen: het zwarte wordt wit en het zoete zuur; maar het is niet de zwartheid zelve, welke in witheid, de zoetheid zelve, welke in zuurheid overgaat; iedere van deze eigenschappen blijft aan zich zelve gelijk, maar treedt enkel, bij dit of dat voorwerp, hare plaats aan eene andere eigenschap af; de begrippen, door welke wij de dingen denken, hebben zelve geen deel aan de veranderlijkheid, die wij den dingen toeschrijven, van welke die begrippen praedicaten zijn. Zinverwarrend moge de maalstroom van wisselingen zijn, waarin de dingen worden rondgestuwd; zij glijden voortdurend uit het bereik van het eene begrip in dat van het andere over; de afstand, welke de begrippen onderling scheidt, blijft toch eeuwig dezelfde; de kloof tusschen wit en zwart is permanent gelijk;

Digitized by Google

ook staat witheid steeds dichter bij geelheid dan bij zwartheid. Plato gewaagt van de wereld der eeuwige begrippen, hoog boven de wisselende werkelijkheid verheven. Welnu, ook wij spreken soms nog van wetten en waarheden, alsof zij troonen boven de wereld der dingen. Deze beeldspraak kan ons niet op het dwaalspoor brengen. Het is een zeer eenvoudige en schijnbaar onbeteekenende, maar toen hoogst gewichtige ontdekking, welke Plato het eerst heeft uitgesproken. Dat er algemeene waarheden gelden, welke zelve niet op de wijze van de dingen bestaan, maar toch de betrekkingen tusschen de dingen beheerschen, zoodat de loop der verschijnselen zich naar onze conclusies uit die algemeene waarheden voegen en b. v. twee steeds de helft van vier, steeds het dubbel van één moet zijn: ziedaar de groote vondst, welke Plato's geestdrift gaande maakte. Maar de Grieksche taal miste toen en ook later nog eene uitdrukking voor het begrip gelden, dat geen zijn in zich sluit; vandaar dat de term zijn tot groote schade van het juiste inzicht voor gelden in de plaats trad. Iedere mogelijke inhoud van het denken, al datgene, waarvoor de school later den niet ongepasten naam van Gedankending heeft uitgevonden, was den Griek een zijnde, on of ousia; wanneer het verschil tusschen eene geldige en eene voorgewende waarheid ter sprake kwam, heette de eerste een ontoos on; nooit heeft het oude Griekenland de werkelijkheid van het bloote gelden anders weten aan te duiden dan op den trant, waarop zij over de werkelijkheid van het zijn sprak; bij deze vermenging heeft ook de uitdrukking van Plato's gedachte schade geleden.

Uit dit oogpunt laten zich al de verschillende wendingen, welke Plato bij de beschrijving zijner ideeën neemt, als natuurlijk en onvermijdelijk verklaren. Omdat hem één enkele term ontbrak, moest hij tot vele elkander te hulp komende en beperkende uitdrukkingen zijn toevlucht nemen. Eeuwig, ongeboren, onvergankelijk mochten de ideeën genoemd worden in tegenstelling met den stroom van Heraclitus, door welken alles wat denkbaar en werkelijk was meegesleurd werd en het streven naar vastheid van overtuiging ijdel scheen. Gescheiden van de dingen moesten de ideeën heeten, omdat zij noch in de wisselingen der wer-

Digitized by Google

kelijkheid, noch in die van ons denken deelen; de waarheid, die ons voor den geest staat, geldt, er mogen al dan niet dingen zijn, waarop zij kan worden toegepast, en zij blijft gelden, ook al houden wij op aan haar te denken, ja al wordt zij door ons miskend; ook de niet voorgestelde waarheid geldt evenzeer als het kleine deel van haar, dat binnen de sfeer van ons weten valt. In eenigszins anderen vorm wordt tegen Protagoras op de zelfstandigheid der ideeën nadruk gelegd, wanneer zij als op zich zelve zijnde wat zij zijn aan de relativiteit onttrokken worden, waarin de beroemde uitspraak van dien sophist ze wikkelen wilde. Toegegeven zelfs, dat de leer van Protagoras, tot zinnelijke gewaarwordingen beperkt, juist moet heeten, en dat Plato haar ten gevolge van een misverstand niet als zoodanig gewaardeerd heeft, toegegeven dus, dat iedere zinnelijke gewaarwording voor hem, die ze heeft, even goed eene waarheid is, als de afwijkende gewaarwording voor hem, die deze andere heeft, zoo had toch Plato het recht te beweren, dat niemand een gewaarwording kan hebben, zonder dat datgene, wat hij gewaar wordt, rood of blauw, zoet of bitter, iets op zich zelf en het steeds identisch bestanddeel van een wereld van ideeën is; die wereld vormt als het ware den onuitputtelijken voorraad, waaraan ieder ding der buitenwereld zijne talrijke en wisselende praedicaten, waaraan evenzeer iedere geest zijne verschillende toestanden ontleent; onmogelijk kan eenig subject iets gevoelen of voorstellen, welks inhoud in die algemeene wereld van het denkbare niet zijn bepaalde plaats, niet zijn eens voor altijd vastgestelde betrekkingen van verschil of verwantschap tot het overige bezit. Is nu door deze uitdrukkingen voor de zelfstandige geldigheid der ideeën gezorgd, dan is er ook voldoende aangewezen, dat die geldigheid niet met de werkelijkheid van het zijn behoort verward te worden, welke slechts aan dingen toekomt. Het vaderland der ideeën heet een intelligibel, bovenhemelsch oord te zijn; elders wordt nadrukkelijk van haar beweerd, dat zij nergens wonen; daarmede is voor ieder, die de beschouwingswijze der Grieksche oudheid verstaat, duidelijk uitgedrukt, dat zij niet tot datgene behooren, wat wij werkelijke wereld noemen; wat niet in de ruimte is, dat bestaat voor den Griek niet; wanneer dus

Digitized by Google

Plato aan de ideeën haar vaderland buiten de ruimte aanwijst, dan is dit niet eene poging om aan hare bloote geldigheid eene zekere soort van werkelijkheid van bestaan onder te schuiven, maar kennelijk spant hij zich juist in om iedere dergelijke poging bij voorbaat van de hand te wijzen. Met dit alles strijdt niet, dat de ideeën als eenheden, als monaden worden geschilderd; immers is er geen aanleiding om daarbij hetzij aan lichamelijke ondeelbaarheid, hetzij aan persoonlijke identiteit te denken; iedere idee, zij moge saamgesteld of eenvoudig zijn, toont zich daardoor één, dat haar zin steeds dezelfde is, dat zij steeds hetzelfde omvat en steeds hetzelfde buitensluit. Zoo stemmen dus al Plato's uitspraken daarin overeen, dat zij slechts de eeuwige geldigheid der ideeën en nooit haar bestaan bedoelden; en toch, wanneer de vraag, wat zij dan waren, geopperd werd, schoot hem niets anders over, dan ze onder het algemeene begrip der ousia op te nemen; zoo werd aan het misverstand, dat sedert heeft geheerscht, de deur geopend, schoon men nooit heeft weten aan te geven, wat het dan eigenlijk was, waartoe Plato zijne ideeën zou gehypostaseerd hebben.

De houding van Aristoteles schijnt tegen deze opvatting te pleiten. Want Aristoteles is het, wiens bepaalde verzekeringen de leer van de realiteit der ideeën tot een dogma van Plato hebben gestempeld, terwijl Plato's eigene woorden veeleer met de zoo even gegevene verklaring niet in strijd zijn. Ongeloofelijk schijnt het, dat een bij uitstek scherpzinnig discipel, die het eigen onderwijs van den meester genoten had, hem zoo grof zou hebben misverstaan. Maar de wijze, waarop hij zijne polemiek tegen de ideeënleer in het algemeen, niet tegen bepaalde uitspraken van Plato voert, wettigt het vermoeden, dat de strijd ten deele tegen verkeerde opvattingen was gericht, welke reeds vroeg in de academie waren binnengeslopen. Aan Plato zelf kon hij niet den eisch stellen te toonen, waar de ideeën zijn, want deze had onomwonden verklaard, dat zij nergens zijn. Geenszins kan de uiteenzetting van Aristoteles als eene weerlegging der echte Platonische theorie gelden; ten slotte toch moet Aristoteles zelf voor die leer, welke hij de ware acht, eene dubbelzinnige uitdrukking gebruiken. Hij noemt hoc aliquid, dezen mensch, dat paard: een waarachtige ousia; en

Digitized by Google

daarin geven wij hem gaarne gelijk; enkel aan de afzonderlijke dingen komt werkelijk bestaan toe. Maar toch is voor hem gelijk voor Plato het algemeene eenig voorwerp van kennis; natuurlijk, want wij weten enkel, in zoover we de dingen naar algemeene grondstellingen beoordeelen kunnen; ook is Aristoteles daarin met zijne voorgangers eenstemmig, dat van wat op geenerlei wijze bestaat kennis onmogelijk is; de gevolgtrekking ligt voor de hand, dat het algemeene niet eenvoudig als non-ens kan worden aangeduid, dat in zekeren zin werkelijkheid is en toch weer in een anderen zin niet, want het bestaat niet als een persoon of een zaak. Wanneer nu Aristoteles verder het algemeene of de idee niet buiten, maar in de afzonderlijke dingen laat wonen, zoo verklaart hij hiermede de mogelijkheid der kennis niet. Al is toch zekere idee in een individueel ding, daarom mag nog niet, wat hier uit haar volgt, op een ander individueel ding worden overgedragen, waarin zij eveneens wordt aangetroffen. Slechts dan geeft de idee ons recht om van het eene werkelijke ding tot het andere te besluiten, wanneer zij per se voor eene veelheid van betrekkingen op zoodanige wijze het aanknoopingspunt is, dat overal met het voorkomen der eene ook de noodwendige aanwezigheid der andere verbonden moet zijn. En zoo zou ook Aristoteles zich tot de erkenning zien genoopt, dat de idee in zekeren zin buiten de realia is; de technische uitdrukking van geldigheid ontbreekt hem evenwel niet minder dan zijn meester, zoodat ook hij niet behoorlijk kan zeggen in welken zin dan eigenlijk de idee van de realia onafhankelijk is; hij moet zich ten slotte behelpen met de bewering, dat een idee of een algemeen begrip wel geen echte ousia, maar toch een deutera ousia is.

Indien wij er tegen behoed worden de werkelijkheid der ideeën en wetten met de werkelijkheid der zaken en personen te verwarren, zoo zijn we dat aan onze taal verschuldigd, welke zeer doelmatig de eerste werkelijkheid, als geldigheid, van de tweede, als bestaan, onderscheidt. En toch blijft men dikwijls geneigd om ieder nieuw begrip, door hetwelk zich de vorming en ontwikkeling der verschijnende werkelijkheid laat uitdrukken, als iets zelfstandigs voor te stellen, er een rein zijn aan toe te ken-

Digitized by Google

nen, bij hetwelk het concrete zijn der zaken en personen als een ondergeschikte, onware bestaansvorm op den achtergrond treedt. Men denke slechts aan de laatste gedaante der Duitsche philosophie, welke de Platonische ideeën door de ééne absolute idee meende te kunnen vervangen; men denke aan de gewoonte, welke ook buiten den kring der wijsgeeren heerscht, om van wetten te spreken, alsof zij zouden blijven gelden, ook wanneer alle dingen, waarop zij kunnen worden toegepast, werden weggenomen; alsof zij ieder oogenblik als werkzame macht weder opleven zouden, indien er maar op nieuw dingen geboren werden, waarover zij heerschen konden. Toch zouden zij, die zoo spreken, met verontwaardiging de onderstelling van zich weren, dat zij aan die wetten een bestaan buiten het rijk der dingen, een bestaan als dat van zaken en personen, wilden toeschrijven; met gelijk recht zou ook Plato deze schildering zijner zienswijze als eene karikatuur hebben mogen afwijzen. Eindelijk merke men op, dat door het bezit van den doelmatigen term geldigheid de zaak, welke we met dien naam aanduiden, niets van hare wonderbaarlijkheid verliest, en dus de verlokking om haar met een zijn te verwarren niet wordt weggenomen. Wij zijn er nu eens aan gewoon, dat de inhoud van veelvuldige waarnemingen zich naar algemeene regels voegt en naar algemeene gezichtspunten beoordeelen laat; wij zijn er aan gewoon, dat de loop der verschijnselen aan onze bij voorbaat getrokken gevolgtrekkingen beantwoordt; maar dat het zoo is, dat er algemeene waarheden zijn, die niet zelve als dingen bestaan, en toch de betrekkingen tusschen de dingen regelen, dat is voor hem, die er zich in verdiept, een afgrond van raadselachtigheid; met verbazing en geestdrift heeft Plato dien afgrond ontdekt; dit blijft zijne groote philosophische daad, hoe vele vragen hij ook verder onbeantwoord mocht laten.

Eene dier vragen raakt de betrekking tusschen de ideeën en de dingen, welke Plato als een deelnemen der laatste aan de eerste of ook als eene nabootsing aanduidt. Door Aristoteles wordt met grooten nadruk de ideeënleer als overtollig en nutteloos voorgesteld, omdat zij geen begin van beweging oplevert. Toch kan het niet tegen haar pleiten, dat zij deze taak niet vervult; of behelzen onze natuurwetten wel een aanvang der beweging? Al onze natuurwetten te

Digitized by Google

samen geven er geen rekenschap van, dat er werkelijk beweging plaats grijpt. Met behoud van dezelfde stoffen en dezelfde krachten zou het heelal in rust verkeeren, indien alle stoffen zoo ten opzichte van elkander geplaatst waren, dat alle krachten elkander in evenwicht hielden. De natuurwetten bevelen niet dat de massen van ons planetenstelsel zich bewegen, dat zij juist die hemelsrichting kiezen, dat zij juist met die snelheid vooruitloopen; dat alles onderstelt eene voorafgaande verdeeling der stoffen over de ruimte. Zullen we nu op den trant van Aristoteles de mechanische waarheden ijdel gebeuzel noemen, omdat zij den aanvang der beweging van elders verwachten, en ons enkel, nu er eens beweging is, leeren hoe de eene phase der beweging met de andere noodwendig samenhangt? Toen Plato de ideeënwereld een voorbeeld noemde, waarnaar zich al het zijnde voegen moet, indien er iets is, sprak hij een gedachte uit, wier gewicht Aristoteles onbillijk over het hoofd ziet; want ook Aristoteles zou later, bij de verklaring der afzonderlijke verschijnselen, die gedachte gebruiken; ook hij zou niet kunnen toegeven, dat de bewegende oorzaak, van welke de eerste stoot uitgaat, het in hare hand heeft te beslissen, wat er uit dien stoot voortvloeien zou; van eeuwigheid her is dat door de algemeene wetten uitgemaakt, welke zelve den aanvang der beweging nogtans niet in zich sluiten.

Toch kleeft der ideeënleer een gebrek aan. Plato beging namelijk de fout de algemeene waarheden in begrippen, niet in stellingen te zoeken. Ook Kant noemde nog begrippen, categorieën, toen hij de apriorische vormen wilde aangeven, welke eenheid en innerlijken samenhang aan den empirischen inhoud onzer waarnemingen schenken; maar met zulke begrippen liet zich niets aanvangen; vandaar dat hij er vervolgens oordeelen, Verstandesgrundsätze, uit afleidde, die werkelijk op de ervaring konden worden toegepast. Het voorbeeld van Kant leert ons intusschen, dat wij de neiging om waarheden in den gebrekkigen vorm van een begrip te brengen niet juist op rekening van den plastisch gevormden geest van het oude Griekenland behoeven te stellen, maar haar als een eigenaardigheid der menschelijke verbeeldingskracht mogen beschouwen. Doch tevens merke men het gevaar tot een ijdel spel met begrippen te vervallen, in

Digitized by Google

plaats van zijne krachten aan vruchtbaar onderzoek te besteden, wanneer men de bestanddeelen der waarheid niet in stellingen, maar in ideeën zoekt. Met geestdrift schildert Plato hoe zijn tallooze ideeën altijd en eeuwig in dezelfde logische betrekking staan, welke zich bij hare verwerkelijking in de wereld aan haar documenteert; hoe zij een georganiseerd geheel, een gesloten rijk vormen, en hoe alle dingen, die geboren worden, gepraedestineerd zijn onder hare macht te staan. Maar hoeveel genot zijne dialectische bezigheid met de ideeën hem ook verschaffen moge, ten slotte loopt zij toch slechts op eene eenvormige classificatie uit, op aanwijzing van de plaats, die iedere idee in het stelsel inneemt, en zoo wordt er geen enkele kundigheid verworven, welke niet evenzeer zonder die rangschikking had kunnen verkregen worden. Hoe alle waarheden als één geheel samenhangen, welke de grondstellingen zijn, waarop de bouw berust en die lid met lid verbinden, werd niet uitgevorscht.

Maar naast die zwakheid worde ook de kracht der ideeënleer opgemerkt. Plato leefde in dagen, toen velen overhelden tot de sophistische bewering, dat de moreele waarde der menschelijke handelingen enkel door plaatselijke gewoonten, door toevallige meeningen, door willekeurigen dunk bepaald wordt. Aan zijne ideeënleer ontleende Plato het recht om met een geestdrift, welke de bewondering van alle eeuwen zal blijven oogsten, tegen die ontzenuwende theorie te velde te trekken, en voor een onvergankelijk, eeuwig onderscheid tusschen goed en kwaad, tusschen schoon en leelijk, te pleiten.

III.

In den zesden Essay spreekt Sir Grant van het Stoicisme. Hij verdedigt de geheel nieuwe stelling, dat het Stoicisme van Semitischen oorsprong zou zijn.

De oude Grieken misten het strenge denkbeeld van plicht. Handelingen werden door hen enkel als nuttig of schadelijk, als schoon of leelijk aangemerkt. Het woord, dat zij voor deugd gebruikten, beteekende te gelijk iedere andere voortreffelijkheid. Onberispelijk is bij Homerus een term, waardoor, zonder zedelijke nevenbedoeling, lichamelijke schoonheid, physische kracht en vaardigheid worden aangeduid. Waren

Digitized by Google

dan de oude Grieken immoreel? Bekrompen zou het zijn dit te beweren. Maar hunne moraliteit was van een ander gehalte dan de onze. De onverbiddelijke eischen eener heilige zedewet kenden zij niet. In het bezit van een gezonde en artistieke natuur ontleenden zij aan tact en goeden smaak den regel hunner handelingen. De moderne mensch is inwendig verscheurd, hij ontdekt in zich zelf tweespalt, vleesch dat begeert tegen den geest. Maar de oude Griek was zich dit antagonisme van strijdige machten niet bewust. De zinnelijke neigingen golden bij hem voor even onschuldig en feilloos als de zedelijke en intellectueele. Hij hunkerde naar geen anderen teugel voor de hartstochten dan door wereldsche voorzichtigheid en aesthetischen zin wordt aan de hand gedaan. Wilde uitspattingen werden door hem als barbaarsch, als ongrieksch verfoeid; hij beroemde er zich op als vrij man in alles maat te houden. „Behalve matigheid of bezonnenheid erkende hij nog drie andere kardinaaldeugden: moed, rechtvaardigheid en wijsheid. Ziedaar de vier eigenschappen, op welke eene in den loop der eeuwen beproefde overlevering placht klem te leggen. Onder moed verstonden zij een gevoel, dat aan het geheele Helleensche leven kleur bijzette en waarbij wij liefst aan plicht tegenover den staat zouden denken. De dood van de helden van Thermopylae was een typisch voorbeeld van plicht onder den naam van moed. Rechtvaardigheid was het Grieksche kortbegrip van „plichtsvervulling tegenover den naaste," later door het denkbeeld van billijkheid aangevuld, in hetwelk een snaar van liefderijke vriendelijkheid trilt. Wijsheid eindelijk sloot, zelfs volgens de populaire begrippen, kalmte en verhevenheid van geest in." Ziedaar het eenvoudig wetboek van dit kunstlievend en edel volk.

Ook de ethica van den wijsgeer is veel eenvoudiger dan de onze. Aristoteles werpt een onbekrompen blik op den mensch als deel van het heelal en vraagt wat het hoogste goed voor hem is en hoe hij het bereiken kan. Buiten twijfel een vraag van diepe beteekenis. Indien we het antwoord hebben, „dan zijn we als boogschutters, die weten, waarop we hebben te mikken." Kan genot, kan iets kleins of onbeteekenends aan onze natuur volstrekte bevrediging schenken, zoodat er niets te wenschen overblijft? Neen, antwoordt

Digitized by Google

Aristoteles, het hoogste goed voor den mensch kan enkel daarin bestaan, dat hij het werk, hetwelk hij als mensch te vervullen heeft, op uitnemende wijze verricht. De mensch heeft zijn eigen arbeid; en die is niet enkel te leven, want dan staat hij met de planten op ééne lijn; evenmin een leven van zinnelijke gewaarwording te leiden, want dat heeft hij met de dieren, met paarden en ossen, gemeen; maar als redelijk wezen te leven. Als zoodanig vindt hij zijne hoogste zaligheid in de wijsgeerige bespiegeling en in het betrachten van een reeks van deugden, wier gemeenschappelijk doel de schoonheid en wier gemeenschappelijk kenmerk zekere middelmaat is. Om dit den mensch waardig leven te leiden, moet men goede gewoonten in zich aankweeken; gewoonten nu, gevormde toestanden, spruiten uit daden voort. „Aangaande de beweegredenen tot afzonderlijke daden spreekt Aristoteles slechts ter loops. Hij zegt dat de schoonheid eener handeling ons nopen kan om haar te verrichten; dat we van nature een oog voor zedelijke schoonheid hebben; dat we een algemeenen wensch naar het goede koesteren; dat die wensch ons het denkbeeld van een doel, door ons handelen te bereiken, oplevert; eindelijk dat het een dwaas is, die niet de juiste middelen tot dat doel kiest of die vergeet dat iedere slechte handeling tot de vorming van een slechte gewoonte bijdraagt." Ziedaar een grootsche en edele levensopvatting, maar aan welke enkel de begrippen van het schoone en het goede ten grondslag liggen. Het strenge denkbeeld van plicht doet zich hier niet gelden.

Geheel anders bij de Stoicijnen. Wij gevoelen ons met hen in eene nieuwe wereld geplaatst. Het besef van zonde treedt op den voorgrond en de philosophie is eene poging om den mensch van ongerechtigheid te bevrijden. Men wordt uitgenoodigd om zijne natuur te onderdrukken, om alles wat instinctief is, zorg, begeerte, gevoel van pijn, vrees voor den dood, tot zwijgen te brengen, om de wet, die over de ledematen heerscht, gering te schatten, om gezondheid geen goed en smart geen kwaad te achten. Het is een voorspel tot die antithese tusschen geest en vleesch, welke den Christenen schoonheid als een valstrik en alle zinnelijke neigingen als door zonde bezoedeld zal doen verafschuwen. De zoete vrede is verstoord, waarbij de mensch, onschuldig als in het Para-

Digitized by Google

dijs, aan den drang zijner harmonische natuur gehoor durfde geven. Het is waar, dat er door de Stoicijnen juist op een leven overeenkomstig de natuur wordt aangedrongen, maar de bedoeling dier leuze wordt eerst duidelijk, wanneer we letten op het Stoicijnsch ideaal van den wijzen man. Hij is feilloos en onkwetsbaar door zijn krachtigen wil, bestand tegen iedere verzoeking, gehard tegen ieder leed, verheven boven de wederwaardigheden dezes levens, de eenige vrije, de eenige koning en priester, de eenige in staat een vriend te zijn. Gemeten aan dit schitterend voorbeeld verdwijnen alle mindere graden van zedelijke voortreffelijkheid in het niet, en er wordt ons verzekerd, dat wie de hoogste deugd niet bezit met den ergsten boosdoener op ééne lijn staat. Iemand, die zonder reden een kip doodt, is even schuldig als wie zijn vader vermoordt. De geheele wereld wordt nu in twee klassen, in goeden en kwaden, of, om de stoicijnsche terminologie te behouden, in wijzen en dwazen verdeeld, en er wordt een even diepe afgrond tusschen haar aangenomen als er volgens de christelijke beschouwing tusschen bekeerden en onbekeerden gaapt. Na de onwaarde van alle wijsheid, welke niet volmaakt is, te hebben uitgesproken, wordt er vervolgens, zeer onlogisch, maar zeer menschelijk, op aangedrongen, dat de mensch voortdurend aan zijne opvoeding arbeide en iederen dag zijn hart doorzoeke om te weten of hij in wijsheid toeneemt. Steeds hooren wij dat de individu slechts een stip in het oneindig heelal is, dat hij zijn eigen dierbaar ik niet op den voorgrond moet plaatsen, dat hij, één onder velen, zich zelf uit het oogpunt van een ander moet beschouwen, dat men zijn leven aan algemeene belangen moet ondergeschikt maken. De vorige heidensche vaderlandsliefde wordt nu vervangen door kosmopolitisme en de leer wordt verkondigd, dat er geen verschil tusschen Grieken en barbaren bestaat, dat de wereld ons vaderland is. Seneca beveelt zachtmoedigheid tegen slaven aan, daar zij menschen zijn gelijk wij, dezelfde lucht als wij inademen, leven en sterven als wij zelven. Zijn al deze denkbeelden niet ongrieksch? Zouden zij den echten Helleen niet overspannen, onmatig, barbaarsch hebben toegeschenen?

Sir Grant leidt ze dan ook af uit een vreemde bron. „Door de psalmen van David en de schriften van Paulus zijn wij

Digitized by Google

vertrouwd geworden met eene zienswijze, waarbij het zedelijk bewustzijn van den individu de groote spil is, om welke alles draait, gewoon geraakt aan begrippen als die van plicht en verantwoordelijkheid, zelfbeproeving, gevoel van tekortkoming, zedelijke zelfopvoeding. Maar dit alles missen wij in de gesprekken van Socrates, in de dialogen van Plato, in de ethica van Aristoteles. Het was alles vreemd aan den kinderlijken en onbewusten geest van den ouden Griek, in strijd met zijne neiging tot objectieve beschouwing en natuurgenot. Onze eigene inzichten zijn in den modernen tijd zoo Joodsch gekleurd, dat de hoogste graad van zedelijk bewustzijn ons bloot natuurlijk toeschijnt; toch was het de Stoa, welke deze gevoelsrichting het eerst bij de oude Helleensche wereld binnenleidde; zij kan dus als de brug tusschen de Grieksche philosophie en de ethische beschouwing van den modernen tijd worden aangemerkt."

Om zijne stelling te staven, volgens welke het Oosten het vaderland der Stoicijnsche begrippen was, vestigt Sir Grant de aandacht op het feit, dat bijna al de oudste leiders der school uit Semitische steden of koloniën afkomstig waren. „Zeno was van Citium, eene Phoenicische kolonie op Cyprus, en hij zelf behoorde tot het Semitische ras, zooals uit zijn bijnaam van „den Phoeniciër" blijkt. Onder zijne discipelen kwam Persaeus ook van Citium; Herillus was van Carthago; Athenodorus van Tarsus; Cleanthes van Assus in Troas. De voornaamste leerlingen van Cleanthes waren Sphaerus van den Bosporus, en Chrysippus van Soli in Cilicië. Chrysippus werd door Zeno van Sidon en Diogenes van Babylon opgevolgd; de laatste was de meester van Antipater van Tarsus, die de meester van Panaetius van Rhodus was, terwijl deze aan Posidonius van Apamea in Syrië onderwijs gaf. Er was een andere Athenodorus van Cana in Cilicië; de oude Stoicijn Archedemus behoorde volgens Cicero in Tarsus te huis. De namen van Nestor, Cordylion en Heraclides moeten ook op de lijst der door Tarsus geleverde meesters geplaatst worden. Seleucia zond Diogenes; Epiphania Euphrates; Scythopolis Basilides; Ascalon Antipius; Tyrus Antipater; Sidon Boëthus; Ptolemaïs Diogenes. Welk een Oostersch gelaat vertoont deze cataloog! Niet een enkele Stoicijn van beteekenis was uit het eigenlijke Griekenland geboortig. Het meest Grieksch

Digitized by Google

waren dan nog zij, die van Rhodus en Phrygië afkomstig waren. Maar Cilicië en de Semitische colonie op Cyprus zijn de hoofdkwartieren, vanwaar de leiders der secte zijn uitgegaan. Dit werpt licht op het karakter van het Stoicisme. De beteekenis van dit stelsel is, dat het den Semitischen geest in de Grieksche philosophie binnenleidt. Door de overwinningen van Alexander was de ontmoeting tusschen Oostersche en Westersche denkbeelden voorbereid, en de geboorte van het Stoicisme was een van hare eerste vruchten."

Het is waar, dat een naar binnen gekeerd leven, een gemoed aan zedelijkheid en godsdienst verknocht, maar koel voor wetenschap en kunst, meer aan den Semitischen dan aan den ouden Griekschen geest verwant is. Het is waar, dat de echt Heidensche leer van Epicurus, een zoon van Atheensche ouders, geluk als levensdoel en heerschappij over de lusten als middel tot geluk, met de leer der Stoa in het scherpste kontrast staat. Het is waar, dat de hymne van Cleanthes, den discipel van Zeno, een inniger vroomheid, een dieper gevoel van afhankelijkheid van Zeus ademt dan de meeste andere stukken uit de Grieksche oudheid. „Niets geschiedt er zonder Zeus in den hemel, of op aarde, of in de zee, behalve wat de boozen in hun dwaasheid doen." Het albestierend fatum der Stoicijnen, dit zij verder erkend, is een redelijk fatum, waaraan de wijze zich vrijwillig onderwerpt, terwijl de dwaas gedwongen wordt er zich naar te voegen. Eene algemeene wet, die het welzijn van het geheel beoogt, beheerscht alle dingen; 's menschen roeping is het zich niet om zich zelf te bekreunen, maar met de orde van het universum in te stemmen. Gelijk twee meer is dan één, zoo zijn de belangen der wereld oneindig grooter dan die van een bijzonder individu, en ieder behoort enkel voor het geheel oog en hart te hebben. Staat echter juist met deze leer niet het opgeschroefde, het gebrek aan innigheid, de koude en onhartelijke toon van het Stoicisme in verband? De Stoicijn richt den blik op het geheel der dingen. Maar om over het geheel te kunnen oordeelen, hebben we een weten noodig, dat geen stukwerk is. Een philosoof, die mij vermaant om op het geheel te zien, stelt mij een ongerijmden eisch; indien ik mij diets maak hem te vervullen, dan is het enkel, omdat mijn hoogmoed mij een poets speelt. Let verder op den

Digitized by Google

moord, die zoo aan de harten wordt gepleegd. Zelfs door den dood van zijne vrienden behoort men niet geroerd te worden. Het heet laakbare zwakheid over zulk een nietig incident te treuren. Medelijden wordt even berispelijk als jaloerschheid genoemd; ieder individu is slechts een atoom in het oneindig heelal; waarom zou iemand meer voor een ander dan voor zich zelf gevoelen? Ook speelt de vroomheid slechts een ondergeschikte rol in het Stoicijnsche leven. Niet door geloof, hoop en liefde, niet door het troostrijke denkbeeld van een Hemelschen Vriend, niet door den steun van een God voor zijn hart, verwerft de Stoicijn geduld en kracht om het onvermijdelijke te dragen; zijn wapen is ongevoeligheid, opzettelijke versteening, afstomping van den zin voor het liefelijke en aangename. Te recht is dikwijls opgemerkt, dat zulk eene wijsheid slechts te midden van een ontredderden toestand der wereld bekooren kon, in een tijd, toen ieder gevaar liep in ballingschap gezonden of als slaaf verkocht te worden; maar het is mij onmogelijk in die leer den geest te herkennen, die uit de bladeren van den Bijbel spreekt. Natuurlijk is dat dan ook de bedoeling van Sir Grant niet. Hij noemt het Stoicisme „eene reactie in Semitischen zin" tegen Griekenland en zijne wereldbeschouwing. Deze definitie, bloot als qualificatie opgevat, zou juist kunnen zijn, zonder dat wij daarom behoeven te weigeren het Stoicisme als een vrucht der tijdsomstandigheden aan te merken. Dat de denkbeelden van zonde en onverbiddelijken plicht, van dooding der vleeschelijke lusten en onderzoek van het eigen hart niet door den harmonisch ontwikkelden Griek, maar door den buitensporigen Aziaat het eerst zijn in de wereld gebracht, willen wij gaarne gelooven. Maar aan den anderen kant heeft een tijd van bittere ellende en groven wellust, gelijk die waarin het Stoicisme bloeide, niet noodig zulke begrippen aan de zonen van het Oosten te ontleenen, daar hij ze even goed uit zijn eigen schoot kan te voorschijn halen. De groote vraag is, of de zoogenaamde Semitische elementen reeds bij het Stoicisme in zijn oudsten vorm aan te wijzen zijn, dan wel of zij eerst later, onder den invloed der tijdsomstandigheden, zijn ontkiemd. Over dit probleem kan enkel de meest volledige geschiedenis der ontwikkeling van het Stoicisme voldoende licht verspreiden. In de oorspronkelijke

Digitized by Google

leuze der Stoa, volgens welke de wijsheid in onderworpenheid aan de algemeene wet of rede, in sympathie met het onberispelijk geheel der dingen bestaat, meen ik den invloed van Heraclitus te ontdekken, bij wien de Stoicijnen zich ook in andere opzichten hebben aangesloten; geringschatting der theoretische philosophie, uitsluitende waardeering van het practische, aanbeveling van wijsheid of deugd als het ééne noodige worden eveneens bij de Epicuristen aangetroffen en behoeven dus geen loten van Semitischen stam te zijn.

Door het bovengaande hoop ik velen te hebben opgewekt om met Sir Grant's voortreffelijken arbeid nader kennis te maken.

Groningen, 10 Jan. 1875. VAN DER WIJCK.

Digitized by Google

EEN DUITSCH TREURSPEL.

DOOR

H. L. BERCKENHOFF.

„Die beiden de Witt. Trauerspiel in fünf Acten von Ferdinand von Saar. 1875."

Het jaar 1672. Mat hing de zwaar bewolkte hemel over de vlakten en steden van den pas geboren staat der Vereenigde Nederlanden. 't Was of de natuur, begaan met den hopeloozen toestand der republiek, meetreurde met de zwaar beproefde inwoners en diep verslagen regenten. De zon, die bron van licht en vreugde, hield zich zorgvuldig verscholen — en vermeed het stukske grond, waar toch geen vroolijkheid te brengen was. Waarheen men zich ook wendde, men vond geen anderen troost dan gekerm en ellende. Ieder ontvluchtte zijne woning, om de eenzaamheid te ontvlieden, die alle smart verzwaart. Het gereedschap stond onaangeroerd naast aambeeld en werkbank; de winkels waren gesloten. Men sprak geen recht; de scholen werden niet bezocht. De kerk was het toevluchtsoord voor allen. Alleen God kon uitkomst geven en het land redden van zijn wissen ondergang.

Den 12den Juni, onder bevel van Turenne en Condé, in Gelderland gevallen, trok het machtige leger van Lodewijk XIV zegevierend voorwaarts en sloeg binnen weinige dagen zijn onafzienbare rijen tenten op tot voor de poorten van Amsterdam.

Digitized by Google

De bisschop van Munster, in verbond met den keurvorst van Keulen, drong in luttel tijds door tot aan de grenzen van Groningen en Friesland.

Alleen ter zee handhaafde de Ruijter Hollands roem en blonk onze meerderheid boven den vijand schitterend uit. Maar al vermochten ook onze dapperen de Britsche vloot in toom te houden — van die zijde kon geen redding dagen.

Het volk, wanhopend en als bedwelmd door de zich met ongekende snelheid opvolgende rampen, kreet luide van verraad.

Opgeruid door tegenstanders van 's lands regeering, stelde het alles op rekening van de regenten en beschuldigde openlijk den raadpensionaris Johan de Witt, met de vijanden te heulen. En deze beschuldiging van landverraad, hoe ongerijmd ook, kwam der Oranje-partij zeer te stade, en gaf kracht aan den algemeenen volkswensch, om den Prins, weleer als „kind van Staat" gesteld onder de onmiddellijke voogdijschap der Staten, te verheffen tot de waardigheid zijner voorvaderen. Het vuur, dat reeds zoo lang smeulde, werd aangeblazen door gedienstige geesten, die bij eene omkeering der staatzaken gelegenheid hoopten te vinden hun grenzelooze eerzucht te bevredigen, en flikkerde op in lichtlaaie vlammen, die met het kwade ook het goede verzengden. De zoolang verkropte volkshaat tegen de vijanden van het huis van Oranje, sloeg over in razernij — in toomelooze woede, die gekoeld moest worden tot elken prijs. En weldra brak de dag aan van den 20sten Augustus, de dag waarop een der vreeselijkste feiten volvoerd werd, die in 's lands geschiedrollen vermeld staan.

Uit dat bloedig jaar 1672 heeft Ferdinand von Saar zich de stoffe gekozen voor zijn treurspel: „Die beiden De Witt." Wij, Nederlanders, zijn zoo vaak bij onze buren te markt geweest (bij welke gelegenheid we soms een zeer oneerlijken handel dreven), dat wij met een bijzondere vreugd de hand leggen op den vreemdeling, die eens een uitstapje in onze polders maakt. Althans dat is bij mij het geval. Ferdinand von Saar heeft, zooals ik reeds zeide, de stof voor zijn drama aan de geschiedenis van ons land ontleend — en ik neem dus volgaarne de taak op mij hem aan mijne landgenooten voor te stellen. Bovendien is zijn werk eene bespreking wel waard, 't geen een reden te meer is om de aandacht er op te vestigen. Dat een Duit-

Digitized by Google

scher een treurspel schrijft in zijne moedertaal en zijn onderwerp kiest uit de Nederlandsche geschiedenis, zal trouwens voor niemand meer eene verrassing zijn, sedert een Nederlandsch meisje, dat de kinderschoenen nauw ontwassen is, een treurspel schreef in de Duitsche taal. [1]

Vele schoonheidskundigen zijn van oordeel dat de poëzie de geschiedenis met rust moest laten, en hoewel menig dichter door zijn arbeid dit oordeel wettigt, ik zou het niet gaarne onderschrijven. „Greift nur hinein ins vollen Menschenleben!" riep Goethe den kunstenaar toe en wij voegen er bij: „Alles is 't uwe!" Het komt er maar op aan hoe gij uw taak opvat en ten uitvoer brengt. En dat „hoe" is vooral moeilijk te beantwoorden voor hem, die zich een historische stof ter bewerking kiest. Verscheidene zoogenaamde geschiedkundige romans en drama's zijn kennelijk vervaardigd naar het recept van Kreyssig: „Man plündert mehr oder weniger apocryphe Denkwürdigkeiten und Anecdotensammlungen, setzt einige Staatsactionen in Scene, macht dabei mit der Grammatik enbensowenig Umstände wie mit Geographie und Geschichte und würzt die lange Suppe mit einigen Liebes- und Mordgeschichten eigener erfindung." De schrijvers springen om met de wereldgeschiedenis als de schriftverklaarders uit den „Wapene Martijn" met den bijbel:

„Hier naeyen sijt, hier eest ghescoert,
Hier breect een naghel, hier een boert."

Uit eene dergelijke behandeling of mishandeling der historie spruit evenwel het voordeel, dat men eenvoudig den tijd der handeling en de namen der personen heeft te veranderen, om het „stuk" te doen spelen, naar vrije keuze, in elk tijdvak der geschiedenis. De werken van Louize Mühlbach en enkele van Victor Hugo komen dit ideaal al zeer nabij. Börne zegt omtrent het historisch drama: „Der dramatische Dichter, der einen geschichtlichen Stoff behandelt, kann eine wahre Geschichte nach seinem Gebrauche

[1]) De jeugdige Schrijfster van „Der Sturz des Hauses Alba", behoeft zich waarlijk niet te verschuilen achter den pseudoniem Wallis. Ten eerste is haar naam voor niemand een geheim, ten tweede heeft ze alle reden trotsch te zijn op haar welgeslaagde poging om de letterkunde met een kunstwerk te verrijken.

Digitized by Google

ummodeln; denn es schadet der Geschichte nicht, man kennt sie, und sie bleibt doch geschehen wie sie geschah."

Laten wij het „nach seinem Gebrauche ummodeln" daar (hoewel mijns inziens die woorden weinig bepaalds uitdrukken), het besluit dat Börne uit zijn stelling trekt: „denn es schadet der Geschichte nicht enz., komt mij in geen geval voor boven bedenking verheven te zijn.

Kreyssig's theorie van den historischen roman, is ook, in zeker opzicht, voor het historisch drama, wellicht het minst verwerpelijk. Zij verlangt op den achtergrond van het kunstwerk belangrijke, krachtige historische figuren, op den voorgrond evenwel verdichte, sprekende, voor de handeling onmisbare karakters, terwijl de schildering der zeden en van den maatschappelijken toestand streng geschiedkundig behoort te zijn.

Zeker, wanneer de held een verdicht persoon is, en het drama op het gebied van 't bijzondere leven speelt, terwijl bepaalde historische feiten, of wetten en zeden in zeker tijdvak in zwang, alleen als Deus ex machina moeten dienst doen, dan is Kreyssig's theorie vrij aannemelijk. De geschiedkundige tint van het werk is dan niet meer dan een noodzakelijk kwaad. De schrijver vindt in de historie de gegevens om den „knoop" in zijn drama te leggen, de verwikkeling te doen geboren worden, of het middel om tot de „catastrophe", tot de oplossing te geraken.

Wanneer daarentegen de dichter ons een tijdvak uit de geschiedenis in zijn zeden en gewoonten wil voorstellen en het volle licht werpt op historisch belangrijke personen, die hij in hunne karakters ontleedt enz., dan mogen wij eischen hij dat ons waarheid geve — althans dat hij geschiedkundig waar zij. En daar voor hem, die zich een stoffe uit het dagelijksch, uit het bijzondere leven ter bewerking kiest, dat leven zelf de leerschool behoort te zijn, zoo zal hij, die zijn onderwerp aan de historie ontleent, zijne bouwstoffen moeten putten uit de bronnen en oorkonden.

Moet dan de kunstenaar opgaan in den geschiedkundige? Geenszins — althans wanneer hij meer geven wil dan 't geen de Duitschers noemen een: Buch-drama. Het tooneel heeft eischen, die onbepaald moeten worden ingewilligd; — de voldoening aan die eischen mogen den dichter nochtans

Digitized by Google

nimmer onrecht doen plegen aan de geschiedenis. Hij kieze daarom zijne stoffe met oordeel; — 't is niet voldoende dat hij „hineingreift", zooals hij „in 's vollen Menschenleben" kan doen. Niet elk historisch onderwerp is ter dramatizeering geschikt. De geschiedkundige figuren moeten belangrijk genoeg zijn, om de ernstige aandacht van den leeketoeschouwer te wekken. In het drama van Ferdinand von Saar treden op als hoofdfiguren: Johan de Witt en Willem Hendrik, prins van Oranje. In de eerste plaats nu, vergen wij historische waarheid in deze personen. De schrijver legge hun geen woorden in den mond, die zij, met het oog op hun karakter, niet gesproken kunnen hebben, en doe hen geen daden bedrijven, die in tegenspraak zijn met hun inborst. Of zij in werkelijkheid alles gezegd en gedaan hebben, wat de schrijver voorgeeft, is eene andere vraag. De dichter mag zijn verbeelding vrij laten spelen — in zooverre hij de geschiedkundige hoofdfeiten niet uit hun verband rukt.

Dat hij in de wijze van voorstelling der feiten niet altijd streng historisch kan zijn — en zich zelfs kleine afwijkingen mag veroorloven ten opzichte van „tijd en plaats" — zal ons, bij eenig nadenken, duidelijk worden.

De geschiedenis vermeldt bijv. als plaats van den moord der gebr. de Witt: het „Groene Zoodje"; — von Saar laat het gruwelfeit volvoeren op de Gevangenpoort. Dat Tichelaar werkelijk een schijnaanval deed op den Prins, waardoor deze zelfs aan den schouder licht gewond werd, spreekt de geschiedenis bepaald tegen. Zij gewaagt alleen van de poging, aangewend door Cornelis de Witt, om den barbier van Piershil daartoe om te koopen. [1])

Men zal 't echter den schrijver van „Die beiden de Witt" niet tot een grief maken, dat hij hierin van de historische waarheid is afgeweken. Zijn drama eischte dit en hij heeft niet gezondigd tegen den geest der geschiedenis. De indruk der feiten is er niet door verflauwd; de oorzaken en gevolgen zijn er evenmin door gewijzigd.

---

[1]) Ik behoef hier wel niet te vermelden, dat de nasporingen van later tijd den Dordtschen burgemeester op dit punt geheel vrijspreken. Ook von Saar geeft ten opzichte hiervan blijk van studie.

Digitized by Google

De kunstenaar, die zich eene stoffe kiest uit de geschiedenis, vatte de historie op, niet naar den letter, maar naar den geest; hij behandele zijn onderwerp met dichterlijke vrijheid, die op hare beurt weder zich voegen moet naar de eigenaardige eischen van het drama. Ferdidand von Saar nu heeft in zijn treurspel aan de historie volle recht doen wedervaren; — misschien zelfs bracht hij aan de Geschiedenis een te groot offer, ten koste der Kunst. De handeling is niet voortvarend, niet spannend genoeg. Dit is vooral merkbaar in de laatste bedrijven; de spanning wordt niet van punt tot punt grooter, en als ten laatste de beslissende slag valt, vindt de toeschouwer zich, trots het verpletterende van den slag zelf, niet voor goed getroffen. [1]) De schrijver heeft blijkbaar zelf gevoeld dat er iets aan zijn drama ontbrak. Zijne verbeelding is op weg geweest, door eene ingevlochten liefdeshistorie, de handeling reliëf te geven. Prins Willem heeft op Maria de Witt een diepen indruk gemaakt — en ook omgekeerd gevoelt de Prins zich aangetrokken tot de dochter van den Raadpensionaris. Ware de schrijver niet gebonden geweest door zijne stof, dan had hij zeker uit de liefde, die in beider hart ontlook, zeer dramatische toestanden geboren doen worden. Vrees voor verminking der geschiedenis, gevoegd bij Willem's bekende afkeer van de vrouwen, hebben von Saar waarschijnlijk teruggehouden — en de liefde blijft in hare geboorte — ja, komt nauwlijks tot zelfbewustzijn.

„Tracht licht en bruin behendig te verdeelen,
Zorg voor effect!"

Deze versregels [2]) zouden wij gaarne elk tooneelschrijver willen toeroepen, op gevaar af van voor zeer ondegelijk te worden uitgekreten. In Nederland is men nu eenmaal zoo

[1]) „Die schwierigste Theil des Dramas ist die Scenenfolge der fallenden Handlung oder, wie sie wohl genannt wird, der Umkehr. Die Spannung musz auf das Neue erregt werden, daher müssen neue Kräfte, vielleicht neue Rollen vorgeführt werden, an denen der Hörer erst Theilnahme gewinnen soll. Die Umkehr fordert eine starke Hebung und Verstärkung der scenischen Effekte: wegen der Sättigung des Hörers, der grösseren Bedeutung des Kampfes". Die beiden de Witt levert het bewijs, dat Freytag hier waarheid spreekt — maar tevens dat von Saar zijne taak in dit opzicht niet naar eisch volbracht heeft.

[2]) Volkalmanak, Nut van 't Algemeen 1875.

Digitized by Google

bang voor effectbejag, dat menigeen door zijn ijver verblind alle „kunstwerking" eenvoudig als „Effecthäscherei" brandmerkt. 't Gaat er mee als met onze nooit volprezen deftigheid en degelijkheid, die al het „liebenswürdige" onder een berg van witte dassen en innig vervelende vormen verstikt.

Maar het wordt tijd, „Die beiden de Witt" eens van naderbij te bezien.

Het eerste tafereel van bedrijf I komt mij zeer gelukkig geslaagd voor. Het gesprek tusschen Boreel en Jonker van der Moezel, beiden tot de Oranje-partij behoorende, en de twist tusschen eenige vertegenwoordigers van het Haagsche grauw, die in een nabijzijnde herberg hun vaderlandslievend en voor Oranje kloppend hart hebben te goed gedaan aan drank en tabak, is zeer levendig en onderhoudend voorgesteld. We maken kennis met Verhoef, de Haan, Bankhem en Tichelaar, allen geschiedkundige personen. In korte trekken, maar zoo volledig mogelijk, wordt de toestand van het gemeenebest uiteengezet; — de toeschouwer wordt op geleidelijke wijze ingelicht omtrent de oorzaken en het beloop van den oorlog, de verhouding tusschen Johan en Cornelis de Witt en den Prins van Oranje, het eeuwig edict enz. Verhit door het onmatig gebruik van geestrijke vochten, verlaat het volk onder woest geschreeuw het tooneel, om naar de woning van den Raadpensionaris te trekken en hem te dwingen tot voortzetting van den oorlog en verheffing van den Prins. Tichelaar, die zich in eene korte alleenspraak doet kennen als een gewetenlooze schurk, tot alles in staat, wordt door Boreel, die zich gedurende den volksoploop met van der Moezel heeft schuilgehouden, omgekocht om zijne zaak te dienen. Zooals ik reeds aanmerkte, dit geheele tafereel is uitmuntend geschetst, — de zwarigheden verbonden aan de behoorlijke voorstelling van een volksoploop op het tooneel, heeft de schrijver ten volle overwonnen. [1])

Het 2de tafereel doet ons een blik slaan in de omgeving van Johan de Witt. De raadpensionaris geeft aan Maria, zijne dochter en Pieter de Groot, zijn leedwezen te kennen,

[1]) Gustav Freytag zegt in Die Technik des Dramas: „Als Regel gelte, dasz es nützlich ist, den ersten accord nach Eröffnung der Bühne so stark und energisch anzuschlagen, als der Character des Stückes erlaubt". En von Saar heeft dezen regel in acht genomen.

Digitized by Google

dat d'Estrades, de Fransche gezant, waarschijnlijk geen volmacht zal hebben, om onder minder vernederende voorwaarden over den vrede te onderhandelen; — hij vreest dus, dat de Staten-Generaal tot voortzetting van den oorlog zal besluiten, 't geen tot de verheffing van Oranje zou aanleiding kunnen geven. Moge hij ook al in den Prins zelf grootsche eigenschappen vereeren, hij is een vijand van het huis, van het geslacht van Oranje. Echt dramatisch noem ik het laatste tooneel van het eerste bedrijf, dat ik hier laat volgen.

Terwijl er hevig op de huisdeur wordt gebonsd en het gejoel der samenscholende menigte al spoedig in woest en onstuimig geschreeuw overslaat, stort de Groot ademloos en angstig binnen:

Mijnheer, het geheele gepeupel is op de been. Men voert iets tegen u in 't schild, want de steeds aangroeiende menigte houdt voor uwe woning stand.

JOHAN DE WITT.

Het volk zal zijn verlangen naar de voortzetting van den oorlog willen kenbaar maken; meer niet.

DE GROOT.

Ja; maar de menigte is zeer opgewonden. Hoort gij? (*Het geweld neemt toe.*)

JOHAN DE WITT.

Ik zal hen ontvangen. (*Gaat naar het raam.*)

DE GROOT. (*Angstig.*)

Neem u in acht; de eerste onverlaat de beste zou u kunnen.... Waarschuw hem toch, mejuffrouw....

MARIA.

Vader —

JOHAN DE WITT.

Wees bedaard. Ik ken het tooverwoord, dat deze woedende elementen tot rust brengt, en kan het nu met een gerust geweten uitroepen. (*Hij heeft het raam geopend. Men hoort de kreten: „Oorlog! Oranje boven! Oorlog!" Johan de Witt wenkt met de hand. Woedend geschreeuw; gesis, gefluit. Hij wenkt nogmaals. Het wordt stiller; de laatste bedreigingen sterven allengs weg — eindelijk verstomt alles.*)

JOHAN DE WITT.

(*roept met forsche stem naar beneden.*)

Oranje boven!

(*Het gordijn valt snel.*)

Digitized by Google

Het tweede bedrijf doet ons getuige zijn van een samenkomst tusschen de gezanten van Frankrijk en Engeland, den graaf d'Estrades en den hertog van Buckingham ter eene zijde, en Willem van Oranje, Amalia van Solms en den heer van Zuilenstein ter andere zijde. Nadat d'Estrades, ook uit naam van zijn ambtgenoot den hertog van Buckingham, zijn verlangen heeft kenbaar gemaakt, om op last van zijn Heer en Meester, den Prins voorstellen te doen in 't belang van diens Huis en tot welzijn van 't Gemeenebest, antwoordt Willem:

„Waarlijk, mijnheeren, gij prikkelt in de hoogste mate mijne nieuwsgierigheid. Ook zelfs na rijp nadenken, begrijp ik niet, welke voorslagen de Koningen van Frankrijk en Engeland zich verwaardigen zouden mij te doen. Hunne Majesteiten hebben zich, als verklaarde vijanden der republiek, verbonden tegen het land, dat ik als ambteloos burger toebehoor. Wanneer dus uwe voorstellen mij niet geheel persoonlijk betreffen, dan verwondert het mij ten zeerste, dat gij u tot mij en niet tot de wettige vertegenwoordigers der regeering wendt.

BUCKINGHAM.

Zeker, hetgeen wij te zeggen hebben betreft u persoonlijk, Prins — maar uw persoon is nu eenmaal ten nauwste verbonden met de belangen van het land, waarin gij, zooals ge terecht aanmerkt, (*met nadruk*) als ambteloos burger leeft. Uw oom, Koning Karel de Tweede, wenscht dat gij den graaf d'Estrades gewillig gehoor zult schenken, terwijl Z. M. de hoop koestert, dat gij uit zijne mededeelingen op nieuw zult ervaren, hoe mijn meester, ook uit de verte, de belangen van den zoon zijner overleden zuster niet uit het oog verliest.

WILLEM.

(*Na Buckingham een oogenblik strak te hebben aangestaard, wendt hij zich tot d'Estrades.*)

Ter zake dan, Graaf.

D'ESTRADES.

Mijn Prins! Na den dood van uw doorluchtigen vader, Willem II, heeft zich in Holland eene partij meester gemaakt der regeering, welke, wars van elk éénhoofdig bestuur, eigen heerschzucht en willekeur tracht te verbergen onder

Digitized by Google

den schijn van gematigdheid en stipte uitvoering der landswetten, en die in den Raadpensionaris Johan de Witt haar aanvoerder heeft gevonden. Deze man, wiens eerste regeeringsdaad was de afschaffing, voor alle tijden, der stadhouderlijke waardigheid, om daardoor Uwe Hoogheid en haar doorluchtig geslacht voor eeuwig uit de regeering te verwijderen, heeft het gewaagd Zijne Majesteit, Koning Lodewijk XIV, door het sluiten der Triple-Alliantie, in zijne plannen tegen Spanje te dwarsboomen; en hem, om zoo te zeggen — waar hij kon — in 't aangezicht van Europa vernederd. Zijne Majesteit, in toorn ontstoken, verklaart den Staten den oorlog, verovert in ongelooflijk korten tijd de provinciën Gelderland, Overijssel en Utrecht — en niets kan hem verhinderen Holland met zijn zegevierend leger binnen te dringen. Om echter verder bloedvergieten te voorkomen, heeft hij den Staten den vrede aangeboden op zekere voorwaarden, die, wanneer ze aangenomen worden, hem eene volledige voldoening verschaffen.

WILLEM (*kalm.*)

Die „zekere" voorwaarden zullen niet worden aangenomen.

D'ESTRADES.

't Kan zijn. Dan evenwel is Z. M. voornemens de Vereenigde Nederlanden van de kaart van Europa te schrappen.

WILLEM (*als boven.*)

Dat is gemakkelijker gezegd, dan gedaan.

D'ESTRADES.

Wij zullen zien. Uwe Hoogheid kan zelf het beste weten, hoe het met de verdedingsmiddelen van den Staat gesteld is.

WILLEM.

Dat moet, dat zal anders worden.

D'ESTRADES.

Ik begrijp wat gij daarmee zeggen wilt. Het staat den nazaat van een der grootste veldheeren van den nieuweren tijd vrij, te meenen, dat hij met het zwaard in de vuist — zelfs tegenover een Turenne, een Condé, de zaken een anderen keer kan doen nemen. Uwe Hoogheid vergeet evenwel, dat men haar het bevel over 't leger nog niet heeft opgedragen; en zelfs al ware dat het geval, dan nog zou zij in het ondergeschikte ambt van kapitein-generaal geen gelegenheid vinden, hare krijgstalenten naar eisch te ontwikkelen

Digitized by Google

en er naar behooren partij van te trekken. En alzoo ben ik gekomen tot hetgeen ik u eigenlijk heb mede te deelen — (*hij zwijgt.*)

WILLEM.

Ga voort.

D'ESTRADES (*met vuur.*)

Ja, mijn Prins! Het oogenblik, waarop gij de stoute voornemens van den dapperen Maurits, het oogenblik waarop gij de lievelingsplannen, de vurigste wenschen van uwen vader in één slag verwezenlijken kunt, is aangebroken! De Fransche troepen worden ter uwer beschikking gesteld. Gij maakt u met geweld meester van de regeering — en laat u, onder bescherming van Frankrijk en Engeland, in 's Gravenhage tot Koning der Nederlanden kronen!

WILLEM (*zich bedwingende bedaard te zijn.*)

Goed — zeer schoon. En wat eischen hunne Majesteiten van Frankrijk en Engeland voor die — bescherming?

D'ESTRADES.

O niets! Eene kleinigheid. Gij staat de Generaliteitslanden af aan Frankrijk — en wat Engeland betreft, het zal zich tevreden stellen bloot met een begroeten der vlag.

WILLEM (*met kwalijk onderdrukte drift.*)

Zeer bescheiden, inderdaad! En gij en uwe souvereinen kunt gelooven, dat ik ooren zou hebben naar zulke voorstellen?

BUCKINGHAM.

Hoe, Prins, Gij zoudt aarzelen —?

WILLEM (*met kracht*).

De Nederlanden te verraden en te verkoopen voor de zilverling eener kroon? Daartoe zou ik Stuart moeten heeten!

BUCKINGHAM (*dreigend.*)

Willem van Oranje!

WILLEM (*evenzoo.*)

Wat wilt ge, hertog van Buckingham?

Amalia (*angstig den Prins naderende.*)

Willem —

WILLEM.

Houd uw gemak, Madame!

D'ESTRADES (*snel tusschenbeiden komende.*)

Ik bezweer uwe Hoogheid! — matig u, Hertog! — Gij schijnt de goede bedoelingen van onze Majesteiten geheel te misduiden,

Digitized by Google

mijn Prins. Men wil alleen u de plaats verzekeren, waarop gij, onder de vorsten van Europa, door uwe geboorte recht hebt, en de Nederlanden het reeds zoo lang ontbeerde geluk deelachtig doen worden van den monarchalen regeeringsvorm.

WILLEM.

Zoo, zoo. Hoe edel, hoe zorgvol toch is Koning Lodewijk de Veertiende! Maar meldt Zijne Majesteit uit mijn naam: dat ik, wanneer ik mij wilde opwerpen tot Koning der Nederlanden, nog genoeg kracht in mij gevoel, om zelf de kroon te veroveren en nimmer den nek zal krommen voor een overmoedig en heerschzuchtig vorst.

D'ESTRADES (*in hevige drift.*)

Bij God, Prins, deze taal —

WILLEM.

Is men aan 't hof van St. Germain niet gewoon te vernemen, mijnheer de Graaf.

D'ESTRADES.

Dat is te veel! Ik ben zoo vrij Uw Hoogheid te doen opmerken, dat zij reeds de vazal van Frankrijk is. Het vorstendom Oranje is leenplichtig aan Zijne Majesteit!

WILLEM.

Dat hij 't mij ontneme en wegschenke aan zijn hofgespuis. Mijn vaderland is Nederland!

D'ESTRADES (*met verbeten toorn.*)

Welnu, waak dan voor uw vaderland! (*Voor Amalia buigende.*) Gij hebt het gehoord, Madame. Ik zal berichten, hoe wij hier ontvangen zijn. Gaan wij, Hertog! (*Af met Buckingham, die den Prins een blik vol woede toewerpt.*)

WILLEM.

Gaat, o gaat! Dit oogenblik weegt wel op tegen jaren van krenking en achteruitzetting!

ZUILENSTEIN.

Wat hebt gij gedaan, Willem! Ik begrijp en billijk uwe verontwaardiging — maar gij waart te heftig.

AMALIA.

Gij hebt de machtigsten der aarde tegen u opgezet. Zij zullen u in 't verderf storten.

WILLEM.

Dat zij! Ik zal bij de verdediging der laatste vesting weten te sterven. (*wil gaan.*)

Digitized by Google

ZUILENSTEIN.

Waarheen?

WILLEM.

Waarheen? Naar den Raadpensionaris van Holland; ik wil weten of hij de vredesvoorwaarden aanneemt." (*af.*)

Ik schreef dit tooneel (een der schoonste en aangrijpendste in het treurspel) af, vooral om mijne lezers een blik te doen slaan in het karakter van den Prins, dat, mijns inziens door von Saar geheel naar waarheid is opgevat.

„The audacity of his spirit was the more remarkable because his physical organization was usually delicate. He was cordial and open. It was seldom that anger deprived him of power over himself. But when he was really enraged the first outbreak of hispas sion was terrible," zegt Macaulay van hem.

Ik wil niet trachten een volledige schets te geven van het drama. Uit den aard der zaak is dit een ondankbaar werk, waarmede men gewoonlijk de lezers weinig verplicht en, last not least, aan het drama vaak onrecht pleegt. Liever deel ik nog een tooneel in zijn geheel mede. Het onderhoud tusschen Johan de Witt en Willem van Oranje (zesde tooneel van het tweede bedrijf) acht ik vooral daarom belangrijk, omdat wij er het bewijs uit putten, dat de Duitsche schrijver zich verheft boven de bekrompenheid van velen onzer, die onder den invloed van oppervlakkige schoolboekjes en van nog iets anders, den grooten staatsman zulk een oprechten haat toedragen. Dat von Saar onze geschiedenis goed bestudeerd heeft, daarvoor trouwens strekt ons geheel zijn werk ten bewijs.

Den Prins, die reeds eenigen tijd op zijn komst gewacht heeft, met eene buiging begroetende, zegt

JOHAN DE WITT.

Ik vernam reeds, dat gij hier waart en heet u welkom in mijne woning.

WILLEM (*eenigszins verlegen.*)

Wees gegroet.

JOHAN DE WITT.

Ik weet waaraan ik het bezoek van Uw Hoogheid te

Digitized by Google

danken heb en bericht u dus maar terstond, dat ik vergeefs getracht heb, eervolle vredesvoorwaarden te bedingen. Men nam nauwlijks de moeite mij aan te hooren. (*Daar de Prins zwijgt, vervolgt hij met warmte.*) Mijn Prins! Reeds lang wacht ik op de gelegenheid om eens geheel vrij en open met u te spreken. (*Biedt den Prins een stoel aan.*) Uwe Hoogheid gelieve plaats te nemen.

WILLEM.

Waarom? Waartoe dat alles! Verklaar mij kort en bondig, wat gij denkt te doen.

JOHAN DE WITT.

Wat het welzijn van ons Vaderland eischt. Dit alleen heb ik steeds op 't oog. (*Beleefd dringend.*) Neem plaats, mijn Prins.

WILLEM.

(*Voldoet, hoewel ongaarne, aan zijn wensch.*)

JOHANN DE WITT (*gaat eveneens zitten.*)

Sta mij toe, dat ik u den toestand eenigszins breedvoerig uiteenzet en daarbij zaken te berde breng, die ik liefst met stilzwijgen zou voorbij gaan; alleen de omstandigheden vorderen het.

(*Korte pauze.*)

Uw groote voorvader, Willem de Zwijger, bevrijdde eens Nederland van het Spaansche juk; zijne opvolgers evenwel zijn reeds spoedig op hunne beurt zware verdrukkers geworden. (*De Prins kan de onaangename gewaarwordingen, die deze woorden bij hem opwekken, niet geheel onderdrukken.*) Blijf bedaard, uw Hoogheid. Het is geen beschuldiging, geen aanklacht die ik inbreng. Ieder handelt naar den drang der omstandigheden in welke hij verkeert, en het ligt in de natuur van den mensch, de macht, die hem over anderen is gegeven, zoo ver mogelijk uit te strekken. Maar niet minder natuurlijk is 't, dat zij, die het drukkende van die macht gevoelen, zich daartegen trachten te verzetten, en elk op zich zelf te zwak, hun kracht zoeken in het bondgenootschap. Naarmate zich, sedert Maurits, het stadhouderlijk gezag al meer en meer aanmatigde, werd ook het aantal tegenstanders grooter — en toen uw vader, die zich tot Koning der Nederlanden wilde opwerpen, plotseling stierf, was ook het tijdstip aangebroken, om het behoud van onze vrijheid, door de afschaffing van het Stadhouderschap, te ver-

Digitized by Google

zekeren. Gij waart toen nog een kind. Aan uwe zijde stond eene zwakke moeder, die geheel beheerscht werd door uwe grootmoeder, eene vorstin uit het geslacht van Solms, bekend door haar trots en hare eerzuchtige plannen. Ook scheen de heer van Zuilenstein niet ongenegen, om gedurende uwe minderjarigheid de rol van regent te spelen. Dat moest verhinderd worden. Men verlangde de verwijdering uws ooms van 't hof; men verkortte de rechten der vorstin Amalia; men gaf u, terwijl gij als „kind van staat" onder de hoede der Staten gesteld werd, de uitstekendste leermeesters en opvoeders, en toen gij den leeftijd van achttien jaren bereikt hadt en dus mondig waart, vaardigde men een wet uit, welke u tot uw tweeëntwintigste jaar van elk staatsambt uitsloot. Toen werd de Republiek in den rampspoedigen oorlog gewikkeld, die een gevolg was van mijne, door de Europeesche toestanden geboden, staatkunde. Aan elk — de verbitterdste vijanden van uw huis wellicht uitgezonderd — aan elk en ook aan mij zelven drong onwillekeurig de gedachte zich op, den Prins van Oranje aan het hoofd van het leger te stellen. De glorierijke traditie aan uw naam verbonden, deden ook bij u de veldheerstalenten uwer voorvaderen veronderstellen. Maar de heer van Zuilenstein was inmiddels teruggekeerd; de hofpartij stak het hoofd op en verklaarde onverholen, dat aan het ambt van kapitein-generaal bijna vanzelf dat van Stadhouder verbonden was — en dus handhaafden wij, ofschoon nog maar drie maanden aan uw vastgestelden ouderdom ontbraken, de wet en beproefden of het niet mogelijk zou zijn, ook zonder u, den vijand het hoofd te bieden. De uitkomst heeft het vruchtelooze van die poging aangetoond.

WILLEM (*snel opstaande.*)

En waarom? Niet omdat ik het leger niet aanvoerde — maar dewijl Gij, gedurende twintig lange jaren, het krijgswezen hebt verwaarloosd en het de moeite niet waard achtet te denken aan de verdedigbaarheid des lands.

JOHAN DE WITT (*eveneens opstaande.*)

Het kan zijn, dat ik dit verwijt verdien, mijn Prins. Alles heeft evenwel zijn oorzaak. Wij Nederlanders zijn niet krijgszuchtig van aard. In landbouw, handel, nijverheid, in de kunsten des vredes ligt onze kracht. Niet door daden van

Digitized by Google

ruw geweld willen wij schitteren in de wereldgeschiedenis, maar door een verstandig regeeringsbeleid ten opzichte van binnen- en buitenland, door de waardeering en gestadige bevestiging onzer zoo duur gekochte vrijheid. En daar wij dus geen aanvallende staatkunde volgen; daar ligging en grenzen beide van ons land het behoedt voor het treurig lot een twistappel te worden van eerzuchtige naburen, hadden wij reden te verwachten, dat men ons, nu wij eens onze onafhankelijkheid in een bloedigen kamp tegen Spanje bevochten, met rust zou laten op het strookje gronds, ontwoekerd aan de baren.

WILLEM.

De Nederlanders hadden wellicht reden dat te wenschen | in geen geval mochten zij 't met zekerheid verwachten. Gij hebt den naam verstandig te wezen, mijnheer de Witt — en toch, gij kondt vergeten, hoe juist datgene, waarop de Nederlanders met recht zoo trotsch kunnen zijn, de afgunst, den haat van de overige naties en hunne keizers en koningen moet verwekken? Lodewijk XIV smeedde reeds lang plannen om de republiek te vernietigen en de Triple Alliantie was hem een geschikt voorwendsel. Geloof mij, nog op verre na is de wereld niet rijp, om de zegeningen, die zijn gelegen in onzen regeeringsvorm, ook maar te bevroeden.

JOHAN DE WITT.

Maar ergens toch moet de kiem gelegd worden, wil zij zich ontwikkelen en eenmaal de gansche wereld met hare vruchten verblijden.

WILLEM.

Hoe kan het zaad gedijen, wanneer elke loot die opschiet vertrapt wordt? Wij leven nog in den ijzeren tijd, mijnheer de Raadpensionaris; wanneer gij geen arm bezit, die uw beginsel verdedigt en ingang doet vinden — dan is 't verloren.

JOHAN DE WITT.

Welnu dan, wees gij de arm die het beschut en verdedigt! Toon gij Europa, hoe een vorst voor de vrijheid, van zijn volk borg is. Maak gij de machtige despoten der aarde beschaamd!

WILLEM.

Zou ik 't kunnen, wanneer ik wilde? Gij jaagt een herschenschim, een ideaal na, mijnheer de Witt. Behoef ik u te

Digitized by Google

doen opmerken, dat de Nederlanders hoe prat ook op hunne vrijheid, waarover zij zoo zorgvol waken, het onderling oneens zijn? Moet ik u wijzen op de provincien en steden, die, naijverig op afzonderlijk verkregen rechten en voorrechten, elk hare persoonlijke belangen en wenschen vooropstellen ten koste van het algemeen? Hoe zal ik, zonder de uitgebreidste macht, al deze tegenstrijdige elementen tot een groot geheel vereenigen? Hoe met kracht een verdedigingsoorlog voeren, wanneer wellicht het rijke Amsterdam aan eene spoedige overgave de voorkeur geeft boven een langdurig beleg, dat de stad bloot stelt aan het gevaar te worden uitgeplunderd en verbrand, — of wanneer uw broeder Cornelis mij den intocht in Dordrecht verbiedt, omdat ik den naam van Oranje draag? — Gij antwoordt niet?

JOHAN DE WITT.

Ik denk na, in hoeverre uwe woorden opgaan. Zij bevatten veel waarheid. Maar waar vindt gij de onbeperkte macht, die nimmer op hinderpalen stuit? Zelfs de tirannie heerscht niet onbeperkt. Overal zijn de menschen het onderling oneens. Willekeur en geweld zijn in staat ze een eindweegs mee te sleepen; door overleg en verstand kunnen ze in het rechte spoor geleid worden. Gij hebt gezegd, Prins, dat ik een ideaal najaag. Gij hebt gelijk. Maar wanneer wij steeds trachten naar zijne verwezenlijking, komen wij het al nader en nader — om 't wellicht eindelijk te bereiken.

WILLEM.

(*staart, in nadenken verzonken, voor zich.*)

JOHAN DE WITT (*nadert hem; warm.*)

Laat ons het ideaal steeds voor oogen houden, Willem van Oranje!

WILLEM (*na een oogenblik zwijgen.*)

Het zij zoo. Men zal niet kunnen zeggen, dat ik uit de omstandigheden voordeel heb getrokken, om mijn heerschzucht te bevredigen. Frankrijk en Engeland boden mij, nog geen uur geleden, de koningskroon aan. Geen woord, als ik u bidden mag! Ik verlang geen goedkeuring voor 't geen ik vrijwillig deed. De schandelijke daden van een Lodewijk den XIV verbitteren mijn gemoed niet minder dan 't uwe, en terwijl ik 't zwaard tegen hem trek, spring ik tevens in de bres voor de vrijheid van Europa.

Digitized by Google

Dit alleen moet ik u nog zeggen: maken de Nederlanders zelven mij het werk onmogelijk, dan sta ik voor niets in. Want redden zal ik den staat tot elken prijs! Vaarwel! (*af.*)

JOHAN DE WITT.

Tot elken prijs. — (*Naar boven blikkend.*) Ondoorgrondelijke macht, die daar boven de sterren troont, in uwe handen beveel ik het lot van de Republiek!

ZEVENDE TOONEEL.

(*Maria, snel opkomende.*)

MARIA.

Nu, nu, mijn vader?

JOHAN DE WITT.

Troost u, mijn kind: de Prins is ons.

Vergelijken wij het karakter van de Witt, zooals von Saar het heeft opgevat, met dat, welk wij in het, bij uitstek keurig kunstwerk van Schimmel: „Het kind van Staat" terugvinden, dan doet zich een merkbaar verschil voor. Schimmel schetst ons den staatsman in al zijn kracht, ten toppunt van macht. Hij is de koude, scherpe, ietwat terugstootende man van het kabinet en de raadzaal; de man van de ijskoude vormen, die zijn woorden nauwkeurig wikt en weegt; de man die geen liefde, in geen geval medelijden, maar grenzelooze hoogachting inboezemt. Tusschen den Johan de Witt van 1666 en dien van 1672 zijn echter 6 jaren verloopen. De geschiedenis zegt, sprekende van het rampvolle jaar 1672: „De Witt was radeloos." De omstandigheden trouwens waren wel in staat merkbaren invloed te oefenen, zelfs op het meest onbuigzame karakter. „Zelden sprak hij met iemand," zegt Brandt, „dien hij niet tot zijn meening overhaalde." Ook op de Witt van 1672 zijn deze woorden (blijkens het bovenstaand tooneel uit von Saar's drama) nog ten volle toepasselijk.

Heb ik in den aanvang gewezen op gebreken, die naar mijne meening, von Saar's treurspel aankleven, ik achtte mij evenzeer verplicht op enkele schoone gedeelten van het kunstwerk te wijzen. Om deze taak volledig te vervullen,

Digitized by Google

zou ik in geen geval het 3de bedrijf, waarin de schrijver Cornelis de Witt met zijn onverzettelijk en opbruischend karakter laat optreden, mogen vergeten. Dit zou mij evenwel te ver voeren. Het was mijn doel niet eene vertaling van het drama te geven — ik wilde alleen de aandacht vestigen op het gewrocht van den Oostenrijkschen dichter.

Ferdinand von Saar moge niet de eerste vreemdeling geweest zijn, die aan onze geschiedenis de stof ontleende voor een treurspel; een enkele zijner voorgangers moge wellicht zijne taak waardiger hebben volbracht, het werk van den Duitscher, naar ik meen, zijn eersteling op dramatisch gebied, geeft blijk van meer dan gewone talenten, en getuigt van de ernstige studie, die er de grondslag van moet geweest zijn.

Purmerende.

Digitized by Google

BUSKEN HUET OVER „WANDA"

VAN

FRANCISCA GALLÉ.

In de N^s van 30 en 31 Dec. 1874 van het Algemeen Dagblad van Ned. Indië heeft de heer Busken Huet over het bovengenoemde jongste werk van Mej. Francisca Gallé een oordeel uitgesproken, dat met het vonnis in het Maartnummer van de Vaderl. Letteroefeningen daarover geveld [1]) een scherpe tegenstelling vormt. Terwijl wij ons voor onze landgenoote hartelijk verheugen, dat een man van zooveel gezag op letterkundig gebied zoo grooten vooruitgang bij haar heeft opgemerkt, sedert zij haren eersteling, Agnes, in het licht zond, meenen wij tevens, dat billijkheid en onpartijdigheid eischen, ook dat gunstiger oordeel in den kring onzer lezers bekend te maken. Wij laten daarom hier het bedoelde Artikel van den geachten letterkundige in zijn geheel en onveranderd volgen.

WANDA.

Naauwlijks heeft de eene Nederlandsche dame ons met zachten dwang genoodzaakt, van haar jongste pennevrucht kennis te nemen, of eene andere vraagt gehoor. Ditmaal echter is de aanklopster geene nieuwling. Francisca Gallé, wier Zangerskind zoo even de persen der Amsterdamsche firma Van Kampen en Zoon verlaten heeft, is eene betrekkelijk vruchtbare schrijfster en, hoewel nog jong, eene oude kennis ook van het Indisch publiek. Meer dan eenige andere

[1]) Binnenl. Letterkunde pag. 65 vgd.

Digitized by Google

Nederlandsche romancière welligt, verdient zij onze vriendin Melati [1]) tot voorbeeld te worden gesteld. Ook zij is, na enkele proeven op kleiner schaal, begonnen met een of twee groote boeken te schrijven, waarvan slechts een paar hoofdstukken blijvende waarde bezaten en konden bezitten, omdat het onderwerp de krachten eener jonge vrouw, hoe begaafd en eerzuchtig ook, te boven ging. Buitendien had zij te worstelen met eene wilde fantasie: niet wild in den zin van woest of ongebonden, maar in dien van grillig, bovenaardsch, heksachtig. Dat gebrek is zij te boven gekomen; de teugellooze van voorheen is eene meer volgzame dienares geworden. Met loffelijken moed heeft jufvrouw Gallé haar eigen stijl onder handen genomen; en voor het eigenwillig idioom van voorheen kwam eene schrijfwijze in de plaats, die gelegenheid aanbiedt om naar de fraaije methode van Van der Palm het gewone op eene ongewone wijze uit te drukken. Nog meer: zij heeft door de keus van eene voor haar geheel nieuwe stof, zich los gemaakt van het al te subjectieve in hare vroegere werken. Historische studien hebben haar ditmaal den achtergrond geleverd voor het in beeld brengen van geliefde droomen. Zij is zich zelve gebleven, dweepend als van ouds met een ideaal van vrouwelijke goedheid en inspiratie; maar tegelijk is zij onherkenbaar veranderd. Haar talent is eene nieuwe, eene hoogere orde ingetreden.

Die orde is dezelfde, waartoe ook Limburg Brouwer's gunstig ontvangen Akbar behoort. Jufvrouw Gallé is eene minder felle vijandin van het Christendom; zij theologiseert niet zoo druk; zij stelt het eene systeem niet zoo scherp tegenover het andere; zij konkludeert anders, of niet. Maar in het algemeen gesproken is de overeenkomst tusschen beide geschriften treffend en een teeken des tijds. En kan het anders? Hoewel Charlemagne in het werk van onze schrijfster persoonlijk slechts even optreedt, verplaatst de roman ons niettemin in het hart van Charlemagne's eeuw en kunnen al de hoofdpersonen in twee voorname afdeelingen worden geschaard: zijne vrienden en zijne vijanden. Karel de Groote en Akbar de Groote: het blijve in het midden, wie van beiden eene aanzienlijker rol in de wereldgeschiedenis heeft vervuld; maar van beider heerschappij zijn diepe sporen achtergebleven, beiden hebben door wapengeweld en despotisme kolossale hervormingen volbragt, en het regtzinnig Christendom heeft in Europa aan het scherpe zwaard des eenen geene mindere verplichtingen gehad, dan in Azië een verlicht Mohammedanisme aan de tuchtroede des anderen.

Wat de inkleeding betreft, wint Limburg Brouwer's boek

[1]) De schrijver heeft op het oog het even te voren door hem aangekondigd werk: De Jonkvrouwe van Groenerode, door Melati van Java.

Digitized by Google

het in aantrekkelijkheid. De verbeelding der meeste lezers verwijlt liever in de zonnige berglanden van Azië, te midden der reeds vergevorderde beschaving van het rijk der groote Mogols, dan in de mistige beemden van Noord-Germanje, toen nevens de bouwvallen der Romeinsche heerschappij en architektuur nog alleen sombere burgten en leemen hutten er hunne hooger of lager daken verhieven. Uit Akbar waait ons, bij dezelfde mate van eentonigheid, de warmer poëzie van het Indisch heldendicht, uit Wanda de magistraler bezieling der skandinavische godenleer tegen. Hier heeft de Edda de Veda's verdrongen en te midden van pijnbosschen en besneeuwde bergtoppen haren wintertroon opgeslagen. In één woord, u overvalt onder het lezen van jufvrouw Gallé's roman dezelfde soort van gewaarwording, als wanneer gij in een verloren oogenblik Mac Pherson's gezangen van Ossian weder voor den dag haalt; met dit onderscheid alleen, dat bij haar het oude Heidendom vijandig tegenover het Christendom staat en eerst na eene bloedige worsteling het hoofd in den schoot legt. De litteratuur, men gevoelt het, is wat de opvatting van dat tijdperk betreft, bij eene andere, meer zuiver historische fase aangekomen. De vroegere vrede is verstoord; de Christenen zijn geene slagtoffers meer, zoo als in de Martyrs van Chateaubriand; de onderdrukten zijn overheerschers geworden, en de martelaarsrol wordt voortaan aan de onderliggende partij toegekend.

Wie de franko-saksische nevelen, waarin de vertelling van juffrouw Gallé gehuld ligt, verdreven wenscht te zien, moet Wanda lezen met het 2de deel van Hofdijks Voorgeslacht naast zich. De platen van het eene boek vormen eene ongezochte illustratie, en eene fraaije illustratie, van het andere. Die Stad in de 9de eeuw, die Kapel van Karel den Groote, dat Handschrift, die Penteekening, die Meubelen, die Bekers, die Schaakstukken, dat Schilder-, dat Borduurwerk, die Muziek-instrumenten, die twee stellen Wapenen, die ingelegde Grafsteenen, dat Kasteel, die Hoeve, die Kerk, dat Vaartuig, — alles komt te stade om de voorstelling van menschen en dingen in den roman hier te bevestigen, daar aan te vullen, ginds uit te breiden. Voldoen die details uwe weetgierigheid niet, zie hier groepen: eene Voorlezing voor Karel den Groote door Charles Rochussen, een gestoffeerd Huisvertrek door Van der Kellen, een Salon door denzelfde, Toonkunstenaars uit de 9de eeuw, Tooneelspelers uit de 9de eeuw, Boete-doeners uit de 9de eeuw, alle drie door Charles Rochussen. Uit niets blijkt, dat door Jufvrouw Gallé van Hofdijks werk gebruik is gemaakt; menige bijzonderheid bewijst, dat zij zelve keer op keer tot de bronnen is gegaan. Doch des te meer voldoening schenkt de overeenkomst tusschen beide voorstellingen, en des te meer lof verdient Fran-

Digitized by Google

cisca om hare vlijt. Dekoratien, kostumen, de geheele mise-en-scène vertoont een historisch karakter; en wat de archeologie kan bijdragen om het kader van een roman te verlevendigen, is onbekrompen aangebragt.

Van een roman, zeg ik met opzet; want de lezer heeft hier in geenen deele met een historisch werk te doen. Staat het een recensent vrij, van zijne persoonlijke indrukken te gewagen, dan kom ik er rond voor uit, weinig smaak te vinden zoowel in Wanda als in Akbar. Eene echte kronijk, hoe dor ook, trekt mij meer aan, dan de meeste historische romans of novellen; en tenzij men het in dit genre tot de hoogte van Thackeray brengt, die de kronijken zelven met een nieuw leven bezielt en als in Esmond, in de Virginians, in Duval, den historischen roman tot een anderen vorm van geschiedschrijven verheft, zie ik niet in hoe het mogelijk zij, de historische en tegelijk de poëtische waarheid daarin tot haar regt te laten komen. Gelijk Limburg Brouwer den persoon en den tijd van Akbar, ik zeg niet misbruikt, maar gebruikt heeft om ons met zijne eigen theologische begrippen bekend te maken, evenzoo gebruikt of misbruikt Francisca Gallé den strijd van Karel den Groote tegen de Saksische heidenen om op dien achtergrond eene groep denkbeeldige vrouwen-typen te borduren: Elfriede, de Martha van alle eeuwen, die de zorgen van anderen torscht en voor het stoffelijk welzijn van allen waakt; Wilswinde, de Maria der romantiek, die alleen aan het Eene Noodige denkt en zich door den bruidegom van hare keus laat schaken; Rana de profetes, die de godsdienst met de politiek vereenzelvigt en op aarde slechts voor bovenaardsche genegenheden leeft; Cunigonde de maiden-boy, die met schalkschen toorn het juk van haar geslacht afschudt en nog als bruid meer schildknaap dan vrouw is; Wanda bovenal, de voor- en dubbelgangster van Mignon, het beligchaamd heimwee naar een hemelsch vaderland, de uit muziek en poëzie gekneede sylphiden-ziel, het meisje dat liefde zoekt en aan deernis genoeg heeft, de opgeschrevene ten doode die jong sterft aan de kloppingen van een te edel hart. Onder die beelden is er niet één, dat op een zachtgekleurd fresco met gouden achtergrond, zoo als de heilige kunst van den nieuweren tijd ze weder in eere heeft gebragt, misstaan zou. Maar kunnen de koloristen het helpen, dat hunne sympathien elders liggen? Indien het waar is, dat men met uitbreiding van het opschrift boven Verhuell's studenten-wereld het menschdom in twee groote afdeelingen splitsen kan — eene klasse waarop het etiket: Zijn er zoo? past, en eene andere klasse waarvan een ieder getuigt: Zoo zijn er, — dat laat gij het vraagteeken aan juffrouw Gallé en kiest het bevestigend leesteeken voor uzelven.

Digitized by Google

De lezer zal van oordeel zijn, dat mijne bewondering voor dezen kleinen roman, — eigenlijk niet meer dan eene groote vertelling, — uitermate objektief, om niet te zeggen sterk platonisch klinkt. Maar zij is daarom niet minder welgemeend. Er wordt eene groote hoeveelheid dichterlijk talent en eene niet minder groote mate van liefde en eerbied voor de kunst vereischt, om zulk een verhaal te scheppen en uit te werken. Tegenover die onmiskenbare verdienste treedt veel van het andere in de schaduw; het eerst van al de vraag, in hoe ver wij hier met een nieuw-modisch boek te doen hebben. Nieuw is in Wanda alleen de opvatting van het tijdperk; zoo nieuw, dat de lezer der Friezen te Rome van Van Lennep, om thans van geene andere tafreelen uit de school van Walter Scott te gewagen, zich hier van het eerste woord afaan in eene geheel andere wereld verplaatst waant. De karakters daarentegen geven meermalen den indruk, alsof onder de huisgoden der schrijfster eene eereplaats aan Klopstock was ingeruimd. Klopstock en Ossian: geene modellen van den dag, voorwaar, en wel moet de romandichteres van onzen tijd, die de herinnering aan de geesten dezer afgestorvenen wekt, bij velen voor eene âme en peine doorgaan. Doch ook dit zoekende en tastende, dit onbevredigde, dit naar rust en verzoening hijgende, hetwelk de geschriften van Francisca Gallé kenmerkt, heeft zijn regt van bestaan, al kan het de groote menigte niet bekoren. Onder de lichten van het letterkundig firmament eene eereplaats aan de dwaalsterren te willen ontzeggen, zou van de zijde der kritiek allerminst van liberaliteit getuigen.

Als proeven van bewerking mogen een paar citaten hier eene plaats vinden. Het eene is ontleed aan het Eerste Boek, waar Elfriede en Wiliswinde in den laten zomeravondstond, bij opkomend onweder, zich in de zitkamer van Werdomar's burgt, een slot in het westfaalsche graafschap Boructra, ophouden:

„Zilveren lampen, aan de zoldering — een fresco gewelf — hangend, verlichtten de zaal, met haar kleurigen muzieven vloer, gordijnen of hangtapijten van lichtgroene zijde, metalen spiegels en prachtige meubelen. Toen het onweder opkwam, hadden de twee vrouwen haar spinnewiel verlaten, om angstig, maar toch geboeid door het geheimzinnige weerlicht, naar buiten te zien.

„Beiden waren jong, schoon niet van denzelfden leeftijd. De jongste, een achttienjarig meisje, in eene der vensternissen knielend, droeg een fijn wit gewaad, met gouddraad geborduurd en met wijde mouwen over een engsluitend onderkleed van korenblauwe zijde. Een blauw gordellint, uit eene fijne oostersche stof vervaardigd, hing neder tot aan de voeten, gelijk de witte sluier, die op de golvende goudblonde

Digitized by Google

haren samengeplooid en met juweelen spelden vastgehecht was. De andere, zes jaren ouder, was niet zoo kostbaar, maar ook sierlijk gekleed. Een nauwer gewaad, lichtgrijs, met zachte bloemen, omving haar van den hals tot aan de voeten, bijhet midden afhangend in ruime plooien. Hare sjerp was van witte wol, op het hoofd droeg zij geen sluier en geen ander sieraad dan het donkerblonde haar, kroonsgewijze gevlochten.

— „Neem dit, Wiliswinde! sprak de laatste, „die harde vloer moet u zeer doen!" Maar Wiliswinde schoof het fluweelen kussen, dat haar geboden werd, ter zijde en zag nu eens naar buiten, dan weder treurig naar den grond.

— „Och, dank u, Elfriede; eerlang moet ik toch knielen op steen! Iets anders dan dit zachte gewaad zal mij omhullen, mijn haar zal ik verliezen vóór den tijd, en mijne oogen zullen dof worden van het weenen!" (Bladz. 5, 6).

Niet alleen spreekt uit die weinige woorden, waarvan ook het geringste eene beteekenis heeft, al de onlust eener jonge dame die geenerlei opgewektheid gevoelt om zich door een heersch- en hebzuchtige broeder in een klooster te laten opsluiten, maar het kleine tafreel is ook uitmuntend van teekening. Elke trek verhaalt van het kostuum en van de aankomende weelde dier dagen, toen voor het eerst in de woningen der aanzienlijken de Byzantijnsche kleurenpracht en, door de aanraking van Charlemagne met Haroen al Raschid, de Perzische kunstnijverheid in Europa begon door te dringen. Het opnemen van deze elementen in de schildering van een tijdperk dat naar de gewone voorstelling dikwijls een haveloos en barbaarsch aanzien heeft, is niet de geringste verdienste van jufvrouw Gallé's roman als draperie. Nog merkwaardiger schijnt uit dat oogpunt het verhaal van het bezoek, door Charlemagne aan Werdomar's burgt gebragt:

„Eensklaps werd het gejoel aan de zuidpoort vervangen door eene eerbiedige stilte, veroorzaakt door den indruk, dien Karel de Groote, zoodra hij voor zijn volk verscheen, plag te maken. De manschappen der bezetting, in volle wapenrusting en in twee lange rijen tegenover elkander geschaard, schenen wel ijzeren beelden, zoo roerloos stonden zij, met de oogen naar één punt gericht. Niet als Oosterlingen voor hunne vorsten, bogen zij zich ter aarde, maar zij stonden recht op, met de hand onbewegelijk aan den helm. Geen anderen groet bragten zij hem; houding en blik waren genoeg om Karel den Groote te bewijzen, dat hij meer was dan eene bijzondere verschijning. Toen men hem uit de verte gewaar werd, joelde en tierde men; zoodra hij echter in hun midden verscheen, werd het stil, als in een tempel. Onhoorbaar stond zelfs het „leve de koning! leve onze opperheer!" uitgedrukt in aller houding en blikken.

Digitized by Google

„Statig was de optocht, statig en schitterend, terwijl de middagzon diens glans nog verhoogde. Een kleine stoet edelen volgde den koning; zij waren ongeharnast en de kleuren hunner mantels leverden eene zonderlinge verscheidenheid op. Sommigen, uit bonte vederhuiden van oostersche vogels vervaardigd, waren op den regterschouder vastgeplooid met gespen van goud, zilver en edelgesteenten; anderen purper, zeegroen of azuurfluweel en met breede randen van gouddraad omzoomd, waren niet slechts als sieraad, maar geheel als opperkleed op de borst over elkander geslagen. Dit alles, met de hozen van allerlei kleuren, uit fijne friesche en oostersche wol vervaardigd, en meest roode met gouddraad bestikte schoenen, vormde een fantastisch geheel, waarop de koning en de veldheer, Werdomar, aan zijne rechterzijde vooruitrijdend, met opzet eene uitzondering schenen te maken.

„Een pels, niet van marterbont, of hermelijn, maar eenvoudig van ottervellen, dekte den koning, wiens bouw, schoon niet minder forsch dan die van den veldheer, daarvan toch bijzonder verschilde. Uit Werdomar's houding sprak, vooral nu hij te paard zat, de krijgsoverste alleen; zijn oog reeds was geschikt om een leger te beheerschen, ja, te dwingen tot werktuig van zijn wil, die zich in de stijf gesloten lippen openbaarde. Door een sterken haargroei scheen het breede voorhoofd korter dan het eigenlijk was, terwijl dat des konings, onder het minder welige haar, hooggewelfd uitkwam. Ook uit zijn bouw sprak de heerscher, maar op andere wijze: meer door een zeldzaam verstand, dan louter door wil. Boezemde Werdomar vrees en ontzag in, Karel de Groote wekte steeds eerbied; nu ook bleek dit uit de wijze waarop men hem ontving. Voor Werdomar sloeg men den blik neder; tot den koning hief men dien op, als naar een hooger wezen, wiens invloed niet neêrdrukt, maar sterkt en bemoedigt." (Bladz. 125, 126).

Ten slotte nog een woord over Francisca Gallé's roman als dichtstuk; want dat hij een dichtstuk is en geenszins een gewoon boek voor gewone leesgezelschappen, daaromtrent zullen alle welwillende beoordeelaars het ongetwijfeld eens zijn. Onder de eischen nu, die men het regt heeft aan een werk te stellen, waarover de kritiek met zoo veel onderscheiding spreekt, zijn er sommige aan welke jufvrouw Gallé mijns inziens niet voldaan heeft. Haar Wanda, met dat erfelijk muzikaal en dichterlijk talent, is wellicht in zichzelve zoo min een anachronisme als een nevelbeeld; onder alle volken der oudheid hebben dergelijke geboren cantatrices en improvisatrices geleefd; de menschelijke stem heeft niet gewacht, tot Mozart en Beethoven opstonden, om beurtelings tot de ziel en de zinnen

Digitized by Google

te spreken. Het eenige middel intusschen om den lezer van een boek daarvan iets te doen gevoelen, — want zoo min toonen als kleuren laten zich op het papier hechten, — is óf het dichterlijk proza, óf de versmaat te baat te nemen, gelijk Goethe ter veraanschouwelijking van het lied van Mignon heeft gedaan. Om ons te kunnen voldoen, ons de overtuiging te schenken dat haar Wanda werkelijk als een Orfeus in vrouwengestalte de gemoederen door haar spel en gezang wist te beheerschen, had jufvrouw Gallé de hoofdgedachte van Wanda's inwendig leven in enkele melodieuse strofen moeten zamenvatten, bestemd om populair en, wie weet? door de toonkunst opgevangen en op maat gezet te worden. Niet alleen heeft zij dat niet gedaan, maar hetgeen haar roman ons en fait van dichtproeven aanbiedt, verheft zich niet boven het middelmatige. In haar proza is klank; hare verzen zijn voor het meerendeel mat en dof. Eene noodlottige liefhebberij heeft enkele Nederlandsche schrijvers in den laatsten tijd aan het lijmen van metrische proeven gebragt, en het zou mij niet verwonderen, zoo dat verkeerde voorbeeld door onze vriendin als een vrijbrief was aangemerkt [1]). Gelukkig pleegt, bij zulke zonden tegen de natuur van taal en nationaliteit, de straf het misdrijf op de hielen te volgen. De bladzijden van jufvrouw Gallé's roman, die meest van al ons in het geloof aan Wanda's dichterlijk genie moesten bevestigen, bezitten daartoe minst van al het vermogen, en niets van hetgeen de schrijfster uit het repertoire van Wanda's vader, den skald en koning Gontran, mededeelt, strekt om de tooverkracht van Wanda's harp waarschijnlijk te maken.

Hiermede is het doode punt aangewezen, hetwelk een talent als dat van Francisca Gallé noodzakelijk te boven moet komen, zal het eenmaal den rang, waarnaar het streeft, metterdaad veroveren. Geen hart vol vragen, geen hoofd vol denkbeelden, geen welbesteede dagen of nachten, geen open oog voor de natuur, geen sympathie voor menschelijk lief of menschelijk leed, — niets van dat alles stelt in staat, op welk gebied het zij, tot het scheppen van een onvergankelijk dichtwerk. Gewoonlijk ontwaakt eerst langzamerhand in ons het besef van den afstand, die het hoogere van het hoogste scheidt, en niet zeldzaam zijn de voorbeelden (eene bemoediging, zonder welke menigeen onder den arbeid bezwijken zou), dat iemand, zonder het te weten en terwijl hij meent slechts zijn dagelijksch werk te verrigten, eensklaps zich een onsterfelijken naam verwerft. J. W. B.

[1]) Hiermede wordt niet bedoeld Mr. Vosmaer's Londinias, waarin de nagebootste antieke versmaat zeer goed past bij het luimige van het onderwerp.

Digitized by Google

DUITSCHE INDRUKKEN

DOOR

PROF. DR. A. PIERSON.

De verrukkelijke ligging van Heidelberg is wereldberoemd. Het stadje zelf is niet aanzienlijk: nauwe straten, die geenszins door hollandsche zindelijkheid uitmunten en nog minder door gemakkelijk plaveisel. Maar dit een en ander geldt toch eigenlijk alleen van het oude gedeelte. Het aankomen in Heidelberg is vriendelijk. Men heeft terstond den nieuwen aanleg, het lachend plantsoen, de niet al te hooge bergen voor zich, daarbij die reeks van uitlokkende hotels, waaronder het Europaïsche Hof met zijn grooten tuin de eerste plaats inneemt en dat gij zeker betrekt, wanneer gij althans geestkracht genoeg bezit om u aan de macht der traditie te ontscheuren, die wil, dat een Hollander te Heidelberg in het Hotel Schrieder zijn intrek neme. Maar in den grond der zaak kan het u onverschillig zijn waar gij een onderkomen vindt, want reeds snelt gij naar buiten om het welbekende heerlijke uitzicht van de oude Schloszruïne uit te genieten. Dat toch was het doel van uw langen tocht van Keulen naar den Palz. Nauwlijks hebt gij oogen gehad voor de Rijnoevers. Te Mainz hebt gij den ouden vader Rijn zijn afscheid gegeven en te Darmstadt reeds geweten, dat de Neckar in uwe nabijheid stroomde. Dat Darmstadt wordt gewoonlijk door duizenden voorbijgesneld; en, rekent gij een rijke bibliotheek en eene belangrijke verzameling van schilderijen, beide in het groot-hertogelijk

Digitized by Google

slot, niet mede, dan biedt deze residentie ook weinig dat uwe aandacht boeien kan. Over al te groote levendigheid of oorverdoovend geraas kunt gij u hier niet beklagen. Het gras groeit er in de straten. Er zijn in Duitschland onderscheidene karakteristieke anekdoten in omloop, die kort de eigenaardigheid van sommige duitsche steden teruggeven. Zoo verhaalt men, dat iemand naar Darmstadt was gekomen om bij een Minister ter audientie te gaan en daartoe zijn rok in een handkoffertje meegenomen had. Hij wilde vóór de audientie in een hotel een kamer huren om er zijn jas uit- en zijn rok aan te trekken. Maar wandelende door de straten van Darmstadt, bemerkte hij, dat er wijd en zijd geen sterveling te zien was. Dan kan ik de kosten van in een hotel te gaan wel sparen, dacht onze vreemdeling; en inderdaad, op straat veranderde hij van toilet, zonder dat het iemand kon ergeren. Men heeft nog meer aardigheden over het stadje. Men verwijt zijn inwoners de letter r niet te kunnen zeggen en dus altijd van Damstadt te spreken. Een stationschef aldaar, zijne stadgenooten van dien blaam willende zuiveren, drukte een kondukteur op het hart, bij het roepen Station Darmstadt de letter r toch vooral niet te verwaarloozen. De man gehoorzaamde en riep bij de eerst volgende gelegenheid Startion Damstadt.

Maar laten wij de looze tongen kat en keuvel aan elkander rijgen en ijlen wij naar hetgeen ik reeds het doel noemde der reis. Daar ligt het dan voor u dat onvergelijkelijk Panorama, de onafzienbare vlakte van Neckar en Rijn, bij helder weder door Hardt en Vogezen begrensd, hier en daar een torenspits van Spiers, van Worms, van Mannheim. De beide rivieren slingeren hun zilveren band door het blauwend verschiet, terwijl op den voorgrond die statige ruïne zich verheft, die van zooveel spreekt dat in de geschiedenis staat geboekt; en wat er sombers of weemoedigs in dien aanblik kon liggen, verzacht, getemperd, althans opgewogen door den aanvang van dat bevallige, dat lachende Neckerdal aan welks beschouwing en bewondering geen menschenoogen zich nog hebben kunnen verzadigen. Honderde Nederlanders kennen die namen even goed van buiten als hij die er jaren gewoond heeft, de namen van die schoone punten, wedijverend met elkander in aantrekkingskracht en beroemdheid:

Digitized by Google

hier, op de hoogten, Molkenkur en Kaiserstuhl; daar in het dal Schlierbach met zijn overbuur Ziegelhausen en verderop Neckargmünd en Neckarsteinach. Wie heeft aan deze vriendelijke boorden niet gedroomd van een wereld van liefde en harmonie en het leed en den strijd der aarde niet een wijle mogen vergeten.

Althans tot dat u ontmoette een student van het een of ander korps, met een gansch respektabel lidteeken dwars door het gezicht. Dan werd de strijd u weder levendig voor den geest gebracht en wel in barbaarsche vormen. Het duelleeren van de Heidelberger studenten is wereldberucht. Maar ook hier moeten de goeden het voor de kwaden misgelden. Men beelde zich toch niet in, dat de Heidelberger studenten duelleeren. De Ruperta Carola telt wellicht duizend zonen. Van deze duizend zijn er nauwlijks honderd die aan de duellen deelnemen. Het zijn namelijk uitsluitend die studenten, die tot het een of ander korps behooren, hetgeen slechts met de kleine minderheid het geval is. Doch, ik geef het terstond toe, het is al ongelukkig genoeg, dat er nog honderd gevonden worden die in het lafste duelleeren hunne eer zoeken. Ik noem het laf, ook zonder dat ik over het duel in het algemeen mijn oordeel behoef uit te spreken; het is laf, omdat het om de nietigste redenen pleegt te geschieden. Zij die met elkander vechten staan eenvoudig tegenover elkander als vertegenwoordigers van de korps waartoe zij behooren. Zij hebben niets hoegenaamd tegen elkander, kunnen zeer goed de beste vrienden zijn. Maar het eene korps heeft het andere beleedigd, en nu hebben de hoofden der korps twee studenten aangewezen die hunne vaardigheid in het sabelen met elkander moeten meten. Waardoor hebben die korps elkander beleedigd? Hier treedt nu juist de kinderachtigheid van het geheele spel aan het licht. Wanneer bijvoorbeeld een student van het éene korps tot den hond, let wel: tot den hond van het andere korps: jij en jou en niet u gezegd heeft, heeft er eene beleediging plaats gehad en moet er geduëlleerd worden. In beginsel zijn deze tweegevechten verboden, maar de politie moet vaak met oogluiking te werk gaan en er worden dan ook allerlei listen aangewend om hare waakzaamheid te ontgaan.

Is die waakzaamheid bijzonder groot? Ik zal geen kwaad

Digitized by Google

van haar spreken, maar ik meen opgemerkt te hebben, dat men in Zuid-Duitschland in het algemeen bijzonder veel moeite heeft om streng de hand te houden aan reglementen en bepalingen. Dit hangt met het volkstemperament samen. In dit opzicht valt er een merkwaardig onderscheid op te merken tusschen het Noorden en het Zuiden van Duitschland. De geest van orde en tucht, in een woord de militaire geest is vooral in het Noorden te huis, is inzonderheid het eigendom van Pruisen. Daar ook gevoelt men, reeds door de grootere ondankbaarheid van den bodem, dat er moet gearbeid worden, dat het beste in het leven niet anders kan zijn dan de vrucht van inspanning en strijd. In het Zuiden schijnt reeds de vriendelijke en welige natuur er toe uit te lokken om het leven niet al te ernstig op te nemen; om te doen wat de Duitschers met een eigenaardig woord, dat ook bij ons eenig burgerrecht verkregen heeft, gewoon zijn b u m m e l e n te noemen. Dit b u m m e l e n, deze slapheid, dit zich laten gaan openbaart zich, gelijk men ligt denken kan, in nalatigheid en toegeven, waardoor het, zooals ik zeide, den Zuid-Duitscher schier onmogelijk wordt om in de praktijk aan een eens vastgestelde bepaling getrouw te blijven. Het is vaak vermakelijk te zien, hoe men met behulp van allerlei goedige redenen aan de ijzeren wet weet te ontkomen.

Dat verschil tusschen Noord en Zuid, dat ik hier even aanstipte, is van zeer diep ingrijpenden aard en roept mij onwillekeurig de groote gebeurtenissen voor den geest, die ons allen kwamen verrassen, toen ik nog nauwelijks een jaar in Duitschland had vertoefd. Ik heb natuurlijk het oog op de gebeurtenissen van 1866, den oorlog tusschen Pruisen en Oostenrijk. Men weet, dat tot op 1866 Duitschland reeds een zekere eenheid vormde, welke hare uitdrukking had in den zoogenaamden duitschen Bond. In dien Bond, welks Bondsdag te Frankfort vergaderde, bekleedde Oostenrijk sedert een halve eeuw het voorzitterschap. Pruisen maakte deel uit van dien Bond, had zijn vertegenwoordiger te Frankfort, maar kon nog niet denken aan het voeren van de opperheerschappij. Toen Bismarck Pruisisch gezant bij den Bondsdag was, had hij reeds pogingen aangewend, om althans in de vormen de hoogheid van Oostenrijk te breken. Menig aardig

Digitized by Google

verhaal uit dien tijd toont ons, hoe ongeduldig Pruisens vertegenwoordiger het juk van Habsburg verdroeg. Hij zou zijn eerste opwachting maken bij den gezant van Oostenrijk, in naam des Keizers voorzitter van de Bondsvergadering. Het was een snikheete dag. De Oostenrijker had zijn jas uitgetrokken en was ongegeneerd genoeg om Bismarck in zijne hemdsmouwen te ontvangen. Deze, daar het een officieel bezoek gold, zich daarover beleedigd gevoelende, had de tegenwoordigheid van geest om terstond te zeggen: Uwe Excellentie heeft wel gelijk, ik zal uw voorbeeld volgen. Meteen maakte Bismarck aanstalten om ook zijn jas uit te trekken, waarop de Oostenrijksche gezant natuurlijk den zijne aantrok.

Deze spanning nu tusschen de groote mogendheid van het Zuiden en die van het Noorden moest vroeg of laat tot eene uitbarsting aanleiding geven. Die spanning was uit dieper oorzaken dan politieken naijver of wraaklust ontstaan. Het gold inderdaad de vraag, welken invloed in het geheel Duitschland verder ondergaan zou, welke geest de overhand zou behouden: de geest van orde, tucht, arbeid, inspanning, overleg die van Pruisen uit zou kunnen gaan, of de geest van meer of min het tegenovergestelde van dit alles, gelijk die onder het Oostenrijksche opperbewind reeds eenigermate tot eene zekere overlevering was geworden.

In het begin van 1866 zag het er in Baden waarlijk niet uit, alsof de Pruisische invloed daar ooit sterk begeerd zou worden. Er was reeds toen een Pruisische partij, maar zij was in de minderheid en durfde niet in het openbaar optreden. De regeering van Baden had dan ook voor Oostenrijk partij getrokken, gelijk men weet; hetgeen te meer moest treffen, omdat de Groot-Hertogin van Baden eene dochter is van den Koning van Pruisen. Het was duidelijk dat men over het algemeen geenszins een zegepraal van Pruisen verwachtte. Levendig herinner ik mij nog den avond van den 4en Juli 1866, dien ik met een vrij groot aantal heeren in een Sociëteit doorbracht. Daar hingen tegen de muur de eerste verwarde telegrammen van den grooten, alles beslissenden slag van Koeniggrätz. Wij stonden er allen voor. Die telegrammen deden reeds eene geduchte overwinning van Pruisen vermoeden. En hoe werd dat nu opgenomen? Alles behalve met blijdschap, of liever men wierp

Digitized by Google

dat vermoeden, die mogelijkheid ver van zich. Geleerde, zeer en hooggeleerde Heeren, waren telkens bezig met al hunne scherpzinnigheid uit te putten ten einde den omstanderen zonneklaar te bewijzen, dat de telegrammen onmogelijk beteekenen konden wat zij toch schenen te beteekenen, dat geen verstandig man er eene overwinning van Pruisen uit lezen kon. In elk geval wilde men nader bericht afwachten.

Het is algemeen bekend wat de nadere berichten inhielden. Zij verhaalden van dien slag van Sadowa, die misschien nog gedenkwaardiger zal blijven dan die van Waterloo. Nu was op eens het blad omgekeerd. Het Oostenrijksch-gezinde Ministerie nam zijn ontslag; het Pruisisch-gezinde kwam aan het roer van den staat, en die verandering was slechts zinnebeeld en teeken van eene geheele omwenteling in de openbare meening. Plotseling scheen allen éene waarheid volkomen duidelijk te zijn geworden: de staatkundige en daardoor ook de zedelijke wedergeboorte van Duitschland moet van Pruisen uitgaan; van, als ik het zoo uit mag drukken, de inenting van den Pruisischen geest, van dien geest van het Noorden, dien ik reeds vroeger in tegenstelling met het Zuidduitsche volkskarakter en volkstemperament beschreef.

Uit dit oogpunt vooral moet die snelle omkeer in de openbare meening beoordeeld worden. Men heeft dien soms te eenzijdig voorgesteld als enkel het gevolg van het welslagen der pruisische wapenen, als een lafhartig buigen voor hetgeen door de groote overwinning van Sadowa voor goed voldongen scheen. Ten onrechte, naar ik geloof. Stelt u voor, dat gij iemand in uwe omgeving hebt, dien gij in het begin niet lijden moogt, omdat zijn karakter in het algemeen u niet aantrekt. Maar op eens verricht die man eene daad die u treft, die u zekere eigenschappen in hem openbaart, eigenschappen daarenboven, waarvan gij u bewust zijt, dat zij u juist ontbreken. Zult gij hem thans niet met andere oogen bezien? Kan het denkbeeld niet op een gegeven oogenblik bij u opkomen en postvatten, dat er voor u veel van hem te leeren valt, dat gij zelfs wel zult doen met u onder zijn invloed te stellen? Zoo ongeveer moet men zich het gevoel voorstellen, dat vooral Zuid-Duitschland sedert de maand Juli van het jaar 1866 ten aanzien van Pruisen bezielde. Zuid-Duitschland muntte uit door al hetgeen waarom wij sedert lang den ger-

Digitized by Google

maanschen geest hebben gewaardeerd en lief gehad. Daar waren zij voor een aanzienlijk deel geboren, die denkers, die dichters, die vorsten van de toonkunst, die ons door de diepte hunner wereld- en levensbeschouwing, door hunne gedichten en muziekale scheppingen betooverd en, men mag zeggen, opgevoed hebben. Maar de gaven en vermogens, hiertoe vereischt, zijn niet juist de krachten waarmee een groot staatkundig lichaam gevestigd wordt of waardoor een volk zich aanzien en invloed bij den nabuur verzekert. Gewoonlijk onderstellen die krachten juist de afwezigheid van de bedoelde gaven en eigenschappen. Daar neemt Pruisen, met zijn geest van tucht, arbeid en volharding, de staatkundige leiding van Duitschland in handen, Pruisen, dat men zeker niet van overmatig droomen en gevoelen kan beschuldigen, maar bij uitnemendheid die hoedanigheden van moed en wilskracht toont te bezitten die het mannelijk karakter plegen te onderscheiden, ja wier vereeniging ons juist van het bezit van karakter doen spreken. Was het wonder, dat het tot hiertoe in zijne gedachten, gedichten en muziekale droomen als verdiepte Zuid-Duitschland een nieuw licht opging, en de overtuiging geboren werd: Met Pruisen moet, om zoo te spreken, een geestelijk huwelijk worden aangegaan? — Praktisch heeft die overtuiging zich in het gewone leven op eigenaardige wijze geopenbaard: aan het hoofd namelijk van de meeste openbare inrichtingen heeft men Pruisische mannen geplaatst, en het valt niet te ontkennen, dat die inrichtingen daarmede eene veerkracht en vruchtbaarheid hebben verkregen, die haar vroeger te dikwerf ontbrak. Daarom is ook de stemming, die zich na de groote gebeurtenissen van '66 en '70 zelfs van het ontwikkelde deel der natie heeft meester gemaakt, een geheel andere dan die, welke deze klasse van het volk na de niet minder groote gebeurtenissen van 1813 onderscheidde. Een enkele anekdote zal het duidelijk maken. Toen in 1813 de groote vrijheidskamp, de groote volkenstrijd gestreden was, kwam Hegel later op zijn katheder te Heidelberg en begon met deze woorden: „Ziezoo, M. H. nu kunnen wij weer rustig aan het filosofeeren gaan." Is die taal niet ten hoogste karakteristiek? Al dat bloed, al die tranen schenen slechts vergoten om den wijsgeer in de gelegenheid te stellen zich met zijne leerlingen

Digitized by Google

aan de wetenschappelijke bespiegeling overtegeven. Wie meenen mocht, dat zulk een of een soortgelijk woord na '66 en '70 mogelijk ware geweest, zou zich in Duitschland, gelijk men zegt, een vreemdeling in Jerusalem betoonen. Nu wekken ook geleerden en wijsgeeren hunne lezers en toehoorders op om het verkregen staatkundig goed lief te hebben en op woeker te zetten. De eerzucht om eene groote politieke macht te zijn, om in Europa, ja in de geheele wereld het gezag en invloed van den duitschen naam erkend te zien en de vruchten daarvan te plukken, die eerzucht is bij allen ontwaakt, en over het algemeen acht men geen offer te zwaar, waardoor de droom dier eerzucht verwezenlijkt kan worden.

Het valt niet te ontkennen, dat ook de duitsche geest hiermede een nieuw tijdperk zijner ontwikkeling ingetreden is. Het is of voor hem de tijd der poësie, der onbaatzuchtige bespiegelende gedachte, der het hart beurtelings aangrijpende en verteederende muziekale harmoniën voorbij, en de tijd van handelen en staatkundige organisatie aangebroken is. Men zou de laatste 50 jaren in Duitschland kunnen betitelen: van Goethe tot Bismarck. Moet men die verandering betreuren? Met weemoed terugdenken aan het einde der vorige en het begin van deze eeuw, toen de eerste geesten in Duitschland de roeping van te handelen veel minder schenen te gevoelen dan de weelde van het rijkste gemoedsleven? Het komt mij voor, dat men veeleer er toe besluiten moet in de tegenwoordige richting het streven naar een nieuw ideaal te zien. Het zou eenzijdig zijn in het eerste tijdperk bij uitsluiting ideale, in het tweede louter praktische behoeften op te merken. Het ideaal is niet vernietigd, het is verplaatst. Bovenal, vergeten wij niet, dat het eene ideaal niet opzichzelf voor het andere behoeft onder te doen. Elk vordert de ontwikkeling van geheel verschillende, maar evenzeer onschatbare eigenschappen. Duitschlands vorig ideaal eischte inzonderheid de ontwikkeling van het gemoed, zijn tegenwoordig ideaal maakt inzonderheid onontbeerlijk de ontwikkeling van het karakter. Bewonderen wij dus veeleer de buigzaamheid van een volksgeest, waardoor het éenzelfde volk gegeven werd eerst een zuiver menschelijk en wereldburgerlijk, daarna een duitsch en nationaal-staatkundig ideaal na te jagen. De grootheid van een volk moet, dunkt mij,

Digitized by Google

gemeten worden naar de verscheidenheid der richtingen waarin beurtelings zijne hartstochten zich bewegen.

Hoezeer Pruisen het nieuwe middelpunt der duitsche landen geworden was, bleek op de sprekendste wijs, toen Napoleon III in 1870 datzelfde Pruisen den oorlog verklaarde. Hij had er blijkbaar op gerekend, dat eenige zuid-duitsche Staten, met name Beieren en Wurtemberg, in het beslissend oogenblik de zijde van de Hohenzollerns verlaten en de zijne kiezen zouden. Men weet hoe jammerlijk hij zich vergiste, en hoe geheel Duitschland, met uitzondering natuurlijk van Oostenrijk, zich om Pruisen schaarde als een eenig man. Een treffend beeld van die eenheid heb ik zelf aanschouwd in de eendrachtige geestdrift van al de studenten der heidelbergsche Hoogeschool, jonge lieden, die, gelijk men denken kan, uit alle oorden van Duitschland afkomstig zijn. Welk eene ontzetting, welk een verlangen om aan den krijg deel te nemen had allen aangegrepen! Woensdags had ik des morgens nog kollege gegeven voor mijn gewoon gehoor; 's middags kwam het bekende telegram omtrent het wedervaren van Benedetti te Ems. Donderdags trad ik mijn gehoorzaal binnen, maar ik kon weer huiswaarts keeren, de banken waren geheel ledig. Geen wonder. De aandacht, de geest der duitsche jongelingschap was door geheele andere belangen ingenomen dan die in rustige tijden aan wetenschappelijke vragen verbonden zijn. Den Zaterdag die daarop volgde hadden wij des avonds eene bijeenkomst, die niet licht uit mijn geheugen zal worden uitgewischt. De studenten, gereed om naar het oorlogstooneel te vertrekken, gaven een afscheidsfeest aan de professoren. In de groote zaal van het Museum waren wij bij elkander, een dertigtal hoogleeraren, een vierhonderd studenten. Rondom hingen, tusschen draperien en guirlanden, de vlaggen van de onderscheidene duitsche Staten met toepasselijke opschriften. Er werden woorden gesproken, die diepen weerklank vonden in aller gemoed, woorden van blaam over den erfvijand van Duitschland, die moedwillig den handschoen toegeworpen had, woorden van opwekking tot moedbetoon en eensgezindheid; en na elke rede ving het aan het eind der zaal geplaatste orkest de eene of andere bekende zangwijs aan: die Wacht am Rhein, of dat schoone: „Deutschland, Deutschland über Alles, über Alles in der Welt", waarmee dan al die honder-

Digitized by Google

den keelen instemden, vaak beantwoord door het volk dat in den stillen zomernacht daarbuiten op het plein vertoefde. Maar één oogenblik vooral was treffend en deed den duitschen geest eer aan. Niemand van hen die het woord voerden had zich tot dusver een enkele toespeling veroorloofd omtrent den vermoedelijken afloop van het schrikkelijk tweegevecht der volken, dat aanstaande was. Geen die zich aan gissingen waagde, of zelfs een slip wilde oplichten van den sluier dier toekomst, die, wat zij ook brengen mocht, zooveel dood en verderf in haren schoot verborgen hield. Maar één redenaar was er, die blijkbaar niet geloofde dezelfde terughouding in acht te moeten nemen. Hij twijfelde niet aan den gelukkigen afloop van den krijg, en reeds stond hij op het punt om aan de uitdrukking van zijne gunstige verwachtingen den teugel te vieren, reeds wilde hij eene schoone profetie van overwinning aanheffen, toen een algemeen st... st..., dat als met een elektrischen slag door de geheele zaal ging, den al te overmoedigen profeet in een oogwenk het zwijgen oplegde. Dit tot zwijgen brengen was eene welsprekende openbaring van bescheidenheid, die een zoo uitstekend toegerust en voorbereid volk dubbel schoon stond, een onwillekeurig blijk, dat men den ernst van het oogenblik diep gevoelde, en liever hoopte en bad dan snoefde; een blijk, dat met het luidruchtige à Berlin der Franschen eene opmerkelijke tegenstelling vormde. Met een gevoel, dat groote dingen aanstaande waren, namen wij afscheid van elkander; vele der jonge mannen, daar vereenigd, hebben wij helaas! niet of slechts wedergezien om bij hun sterfbed te staan.

In de eerste dagen van Augustus zag ons Heidelberg er treurig verlaten uit. Velen hadden de wijk genomen omdat zij vreesden, dat, bij een inval der Franschen, Heidelberg, zoo nabij de grenzen, zeer spoedig door den vijand zou worden overrompeld. Sommigen zagen in hunne verbijsterde verbeelding de Franschen reeds schieten van de Molkenkur. De studenten waren allen bij het leger. Vreemdelingen, anders zoo overvloedig opdagende en zich als 't ware rendez-vous gevende in Heidelberg, waren thans ver te zoeken. Alle hotels waren leeg. Maar weldra kwam eene andere bevolking onze stad bezoeken, ach, hoe droevig was haar aanblik! een geheele bevolking van gewonden. Minstens vijf en twintig zalen waren

Digitized by Google

op verschillende punten der stad voor hunne ontvangst ingericht. Wij hadden daarvan een twaalftal in onze onmiddellijke nabijheid, en dagelijks, schier op elk uur van den dag, werden zij op gemakkelijke baren met uiterst langzamen tred onze woning voorbijgedragen naar de plaatsen, welker duitsche benaming Lazareth sedert zoo algemeen bekend is geworden en waar de rijke wetenschap en het gelukkig nog rijkere menschelijke hart met elkander wedijverden in het ontdekken en gebruik maken van hulpmiddelen tot leniging van een niet zelden nameloos lijden. Hoe vereenigde dat lijden hen die kort te voren op het slagveld nog tegen over elkander hadden gestaan? In deze kribbe lag een blonde, trouwhartige duitscher, in de kribbe daarnaast een donkere, ondeugende franschman, en daarnaast weder een woestuitziende Turco, te zwarter in zijne helder witte beddelakens.

Van eenig wraakgevoel of leedvermaak, kortom van eenige onvriendelijke gezindheid heb ik tusschen de leden van die zeer gemengde bevolking van de Lazareths gelukkig nooit een spoor kunnen ontdekken. Maar wel was het soms aardig althans in een opzicht het verschil van landaard op te merken. Onder het oog van oudere dames geschiedde de verpleging door jongere, wekle een vriendelijk uniform kostuum vaak in het geheel niet onbevallig kleedde. De duitscher liet zich gemeenlijk door de mooie pleegzustertjes helpen, zonder dat hij scheen te bespeuren, dat het nu juist niet de eerste de beste chirurgijn was, die hem zijn bijstand bood. Maar de franschman had altijd den mond vol van Mad^{lle} Marie en Mad^{lle} Sophie, en vroeg men 's avonds bij het verlaten van het Lazareth of hij goed lag voor den nacht, dan gaf hij te met tot antwoord: „je le crois bien, Mad^{lle} Marie a fait mon lit!"

De eensgezindheid binnen de muren van het Lazareth was slechts de weerschijn van de eendracht die daar buiten heerschte. Goeddoende was het, eene geheele stad met één geest bezield, tot één doel ingericht te zien: de geest was die der hulpvaardigheid, het doel de verpleging of het veraangenamen van het leven der gewonden. Daar aanschouwde men zonder twijfel al de lichtzijden van die instelling, die in ons land nog maar niet populair wil worden; ik bedoel: den algemeenen dienstplicht. — Neen, zij die daar streden in

Digitized by Google

den vreemde, gelijk zij die daar gewond van het slagveld terugkwamen, zij behoorden niet tot een enkele klasse van het volk, zij vertegenwoordigden het geheele volk; zij waren geene huurlingen: elk gevoelde dat zijn eigen bloed daar vloeide of reeds had gevloeid.

Toen eindelijk de zege bevochten en de vrede te Frankfort gesloten was, besefte men zeker niet enkel in Duitschland, dat een nieuw tijdvak in Europa was aangebroken. De scepter was van Frankrijk geweken en in de handen van den duitschen volksstam gesteld. Het was zeker niet de eerste maal in den loop zijner geschiedenis, dat Frankrijk geduchte nederlagen had geleden. Hierin lag dus geenszins het bijzonder merkwaardige van de uitkomst, maar daarin, dat niet slechts de fransche oppermacht in Europa ondergegaan, het fransche overwicht verbroken, maar dat ook tevens eene nieuwe en wel de germaansche macht opgekomen was; of liever dat zij, juist ten gevolge van de behaalde overwinningen, hare bevestiging erlangd had. Dit toch mag men verzekeren, wanneer men op zekere verschijnselen acht slaat, die zich kort voor den oorlog tusschen Frankrijk en Duitschland reeds begonnen te vertoonen; verschijnselen, waaruit het vergund was op te maken, dat het oude duitsche partikularisme, dat is: het op zichzelven willen staan der onderscheidene duitsche staten nog niet met wortel en tak was uitgeroeid. Alles overheerschende liefde tot staatkundige eenheid; zulk een behoefte aan eendrachtige samenwerking, waaraan bijzondere belangen en inzichten willig ten offer worden gebracht, zit, gelijk men zegt, den Duitscher niet in het bloed, den Hoogduitscher evenmin als den Nederduitscher. Het is dus zeer de vraag of die geest, die aan de onderdeelen te groote zelfstandigheid verzekert, niet weer de overhand; of naijver tusschen de verschillende landen; bovenal of niet een zeker ongeduld tegenover de oppermacht van Pruisen weer den boventoon verkregen hadden, indien niet het gevaar, dat in 1870 van uit Frankrijk als een onweerswolk kwam opzetten, de onontbeerlijkheid van Pruisens leiding en aanvoering allen tot heldere bewustheid had gebracht. Het is zeker niet toevallig, dat het Duitsche Keizerrijk niet na '66 maar eerst na '70 opgericht werd. Toen werd de Duitsche oppermacht in Europa op hechte grondslagen opgetrokken; toen was het

Digitized by Google

door niemand te miskennen, dat de geschiedenis van ons werelddeel een hoogst gewichtig keerpunt had bereikt, dat de heerschappij voortaan behoorde niet aan den franschen maar aan den duitschen geest.

Weinigen zeker, die na 1870 niet de behoefte hebben gevoeld, om over die verandering na te denken en zich van haar waar karakter rekenschap te geven. Wat kenmerkt den duitschen geest inzonderheid met betrekking tot den franschen? Het komt mij voor, dat die vraag zeer geschikt is, vooral ons Hollanders levendige belangstelling in te boezemen, omdat wij, door stamverwantschap germanen, uit velerlei historische aanleiding ook veelszins den franschen invloed ondervonden hebben. Dien germaanschen oorsprong en die aanrakingspunten met Frankrijk: noch het een noch het ander zijn wij gewis bereid te loochenen of ook zelfs te vergeten, en wij zijn juist daardoor wellicht het best in staat om de betrekkelijke voordeelen van den geest der beide volken onpartijdig te waardeeren. Men vergunne mij als slotsom van mijn verblijf in Duitschland een paar gezichtspunten aan te wijzen, waaruit de bedoelde vergelijking misschien niet zonder vrucht geschieden kan.

Kunnen wij eenig voordeel wachten van de nieuw verkregen opperheerschappij van den duitschen geest? Op die vraag zoeken wij een antwoord. Vooraf doe ik opmerken, dat dit antwoord volkomen gunstig uit kan vallen, zonder dat daarmede nog het geringste ten nadeele van den franschen geest gezegd is. Wij mogen nooit vergeten, dat wij alle tijd en gelegenheid gehad hebben om het goede, dat de fransche beschaving ons geven kon, te leeren kennen, en ons toe te eigenen; en niemand kan dat goede gering achten. De fransche geest is uit de opvoeding van Europa, inzonderheid van ons volk, niet weg te denken, zonder dat er eene groote leemte zou ontstaan. Met de gedachte aan het goede in de fransche beschaving plegen wij allerlei liefelijke gedachten te verbinden van bevalligheid, goeden smaak, fijnen geest, juiste opmerkingsgave, verwonderlijk snelle assimilatie van het vreemdsoortige, verrassende helderheid van voorstelling en voordracht. Reeds de fransche taal is een kunststuk wegens de vereeniging van zeldzame hoedanigheden: doorzichtig als glas, logisch als een wijsgeer, betooverend als een vrouw.

Digitized by Google

De zoogenaamde benediktijner geleerdheid is een vrucht van franschen bodem, en die nog op dien bodem geteeld wordt; en men zou zelf zeer oppervlakkig moeten oordeelen, om oppervlakkigheid voor het vaste kenmerk te houden van de fransche wetenschap. Hoe munten onze zuidelijke naburen niet uit op het gebied van natuurkennis, van oostersche studiën, van historiografie, om van andere takken te zwijgen. Ik zou zelfs dit een en ander niet vermeld hebben, ware het niet dat ik van te voren elke beschuldiging wilde afsnijden, alsof ik, straks mij beijverende om de gunstige zijden van den duitschen geest in het licht te stellen, in de eenzijdigheid verviel van Frankrijks schitterende zoowel als soliede eigenschappen ook maar eenigszins te miskennen. Laat ons dankbaar zijn voor hetgeen wij van Frankrijk genoten en geleerd hebben, maar nu zorgen, dat wij te weten komen, wat wij van Duitschlands overwinningen mogen verwachten ten bate van de menschelijke beschaving in den diepsten zin des woords.

Ofschoon het onloochenbaar is, dat de jongste gebeurtenissen, die Duitschlands staatkundige eenheid gevestigd hebben, juist daardoor de oogen er aan gewend hebben zich naar een gemeenschappelijk middelpunt te wenden, hetgeen men met een vreemd woord centralisatiegeest pleegt te noemen, zoo is daarmede toch de behoefte aan individuëele zelfstandigheid, die den Germaan ingeschapen is, gelukkig niet geheel uitgeroeid. Die behoefte, die niet vervuld kan worden, zonder dat aan de onderdeelen van het groote geheel eene beteekenis, eene waarde, een aanspraak op bestaansrecht wordt toegekend, die niet alleen in dat groot geheel zelf hare verklaring vinden, die behoefte openbaart zich op menigerlei gebied. Ik wijs u slechts op dat der taal. De macht, in Frankrijk door de welbekende Académie uitgeoefend, is in Duitschland onbekend, al heeft een enkele stem in den laatsten tijd den wensch uitgesproken, dat zij ook in Duitschland mocht worden gevonden. Van daar in de opvatting der taal en dus ook in die der spraakkunst eene veel grootere speelruimte gelaten aan elks inzicht, zelfs aan elks voorliefde. Nu is de taal niet bloot iets uitwendigs; zij staat in verband met het innigst van ons wezen; zij is de uitdrukking van onze ziel. Het verschijnsel dat wij op taalkundig gebied waarnemen, mogen wij dus zeker op zielkundig gebied overbrengen. Hier vertoont

Digitized by Google

het zich als grootere moed van den individueelen denker; en ten dezen aanzien kan het verschil tusschen den duitschen en den franschen geest niet geloochend worden. Hoe weinig het met zekere indrukken schijnt overeen te komen die het nu en dan in omwentelingen uitbarstende Frankrijk bij ons teweeg brengt, toch is het waar, naar ik meen, en naar hetgeen menige Franschman zelf toegeeft, dat Frankrijk het land is waarin de openbare meening groot gezag heeft, het land is, van de overlevering, van de gewoonte, ja vaak van de routine. Een aardige anekdote, die natuurlijk op zichzelve niets bewijst, maar toch doet zien, hoe die routine soms tot midden in de omwenteling zelve haren invloed doet gelden, is de volgende. Op den 4den September 1870 kwam de provisioneele regeering op het stadhuis van Parijs om de eerste maatregelen te beramen. De buitengewoon bedaagde concierge, die reeds vele omwentelingen had bijgewoond, zag de heeren een zekere zaal binnengaan. „Pardon, M. H., luidde zijne opmerking, de provisioneele regeeringen vergaderen gewoonlijk in déze zaal." Waar is die geest van routine niet merkbaar? Is hij het niet die voor een groot deel Frankrijks rampen in 1870 op zijne rekening heeft? Wordt niet nog in menig vak, vooral in dat der klassieke taalstudie, onderwijs gegeven naar handboeken die geheel verouderd zijn, en dat alleen, omdat men het nu eens altijd er mede gedaan heeft? Zelfs het hooger onderwijs, onder het vaak kwellend toezicht van een naijverige Regeering, verlaat de oude banen met moeite. Doch ik kan er hier niet aan denken mijne stelling naar behooren te bewijzen. Dit weinige, — waarbij ik mij beroep o. a. op een artikel van de Revue van 15 Oct. des Travaux d'érudition en France et en Allemagne — zij voldoende om op het tegenovergestelde opmerkzaam te maken, dat ik in den duitschen geest waarneem. De duitsche geest is een geest die op wetenschappelijk gebied ontdekkingstochten, somtijds zelfs de avontuurlijkste ontdekkingstochten bemint. Hij heeft een onverzadelijke behoefte in het rijk der gedachte nieuwe werelden te vinden, ongekende hemelstreken op te sporen. Ongebaande wegen trekken het meest hem aan. De wereld en het leven telkens uit een ander gezichtspunt op te vatten, dat is zijn hartstocht en zijn weelde. Duitschland is het land niet éener enkele gewelddadige omwenteling, die ten slotte

Digitized by Google

eene even gewelddadige reaktie na zich sleept en een tijd baart, waarin overal de kenteekenen van uitputting en moedeloosheid zichtbaar zijn; neen, het is het land der hervorming, van dat Protestantisme, dat altijd protesteert tegen hetgeen bereikt werd, omdat het onvolkomen is in vergelijking met dat volkomene dat men bereiken wil; waarvan men beseft, dat het, alléen in staat den dorst naar het ideale te bevredigen, juist dáarom de liefde onzer ziel alleen waardig is.

Deze laatste opmerking leidt mij tot de vermelding van nog een anderen karaktertrek van den duitschen geest: het besef dat de waarheid op geenerlei gebied, dat buiten het volstrekt afgetrokkene ligt, in een voor goed vastgestelde en afgeslotene formule uit te drukken is, het besef m. a. w. dat elke menschelijke uitdrukking der waarheid stukwerk is en moet zijn. De beste vertegenwoordigers van den duitschen geest zijn levendig doordrongen van de overtuiging, dat al wat wij op het gebied der waarheid vinden, slechts een nieuwe spoorslag behoort te zijn om op nieuw te zoeken; dat niet zij de weldoeners der menschheid mogen heeten die voor haar en zichzelven tabernakelen willen bouwen, maar zij daarentegen die in geestelijken zin kunnen belijden, dat zij niet hebben waar zij het vermoeide hoofd neer zullen leggen, en nogtans, met koninklijken moed in het hart, door eene trage wereld als dolende ridders, als ridders van de droevige figuur gescholden of bespot, voortgaan op hun tocht naar de groote nog onbekende waarheid, maar die toch reeds genoeg van zich heeft doen vermoeden om elk mannelijk hart onwederstaanbaar aan te trekken. Deze vertegenwoordigers van den duitschen, van den germaanschen geest, die immers ook in ons Nederlanders leeft, beseffen, dat het signalement van den denker, van den beoefenaar der wetenschap, bestaat in het kunnen leven bij en met onopgeloste vragen, al is juist het onopgeloste dier vragen vaak eene oorzaak van groote pijn voor het hart. Zij streven niet, gelijk men dit den Franschen vaak verwijten kan, naar helderheid ten koste van de alzijdigheid. In tegendeel, de waarheid schijnt hun zoo moeilijk te omvatten, dat zij zelfs een dwaling, omdat zij toch altijd eene uiting is van den menschelijken geest, niet ligt onvoorwaardelijk verwerpen zullen, daar men niet weten kan of zij

Digitized by Google

niet een grein waarheid behelst. De stelling, die hun tot waarheid is geworden, sluit in hun oog de tegenstelling niet volstrekt uit, waarin misschien ook nog waarheid kan schuilen. Voor den franschen geest is de waarheid vaak als het beeld dat uit het marmer der werkelijkheid wordt gehouwen, maar de Duitscher raapt ook nog de stukken en splinters op, die onder het houwen er afgevlogen zijn. De Franschman zoekt in zijne waarheidsliefde altijd meer of min naar de Venus, die, uit het schuim der golven in al hare majesteit te voorschijn getreden, hem van aanbidding en geestdrift op de knieën werpt; de Duitscher zou haar eerder in dat schuim doen wederkeeren. De branding is hem lief en hij duikt in de diepte om de parel te vinden.

Heb ik de hoofdtrekken van den germaanschen geest naar waarheid geteekend, waarbij ik in geenerlei beoordeeling van dien geest behoef te treden, dan weten wij ook wat Duitschlands verkregen overwicht althans in één opzicht voor Europa beteekenen kan. Dat rusteloos onderzoek, die denkensmoed, die voorliefde voor ongebaande wegen, die breede opvatting van de waarheid als te breed voor eene enge, altijd menschelijke formule, welke ons Germanen eigen zijn, wij mogen in dit een en ander, ik zeg niet, de eenige, maar toch zeker onmisbare voorwaarden zien van waarachtigen vooruitgang. Het is waar, die voorwaarden zijn vervuld, of liever de gunstige uitwerking van hare vervulling is verzekerd ook door de macht van het zwaard. Men heeft wel gezegd, en er is veel gezegende waarheid in dat woord: de pruisische schoolmeester heeft de pruisische overwinningen behaald, maar zonder de pruisische geweren was die schoolmeester er toch zeker niet gekomen. Wij behooren ons evenwel den loop der wereldgeschiedenis te laten welgevallen, die niet volbracht schijnt te kunnen worden dan volgens eene wet die wil, dat in de symfonie der beschaving het zware paukengeschal van het geschut niet kan worden gemist.

Vallen er nu in de gebeurtenissen, die wij herdachten, niets dan lichtzijden op te merken. Is er niet een strijd op geestelijk gebied door verwekt, die menig hart met bekommering vervullen kan? Ik wensch ten slotte dien strijd nog te bespreken en wel met al de onpartijdigheid, ja zelfs met al de terughouding welke ik aan zijn gewicht meen verschuldigd te zijn.

Digitized by Google

Men kan uit Duitschland komende niet anders dan diep onder den indruk zijn van den strijd dien ik hier op het oog heb en die allengs grooter evenredigheden dreigt aan te nemen, zoodat hij zelfs niet beperkt blijft tot de grenzen van dat land. Het is de strijd tusschen de wetgevende macht inzonderheid van Pruisen en sommige inzichten en aanspraken van de Katholieke Kerk. Ik heb mijne uitdrukkingen met opzet zoo gekozen om daarmede al dadelijk verkeerde voorstellingen te bestrijden. Het gebied toch waarop de strijd geleverd wordt, heeft men te dikwerf, moedwillig of uit onkunde, niet nauwkeurig genoeg bepaald. Groote woorden schaden overal; vooral in de staatkunde mogen zij bij uitnemendheid geschikt heeten om hartstocht en partijwoede te doen ontvlammen, waarbij de waarheid in geen geval baat kan vinden. Zachtmoedige wijsheid, de moeder der ware verdraagzaamheid, is inzonderheid bedacht op het juist stellen van de vraag waarover gestreden wordt. Van die zachtmoedige wijsheid is in Duitschland zelf helaas! nog niet veel te bespeuren. Men spreekt vaak van den strijd tusschen het duitsche Keizerrijk en Rome. — In plaats van het Rijk moest men vooral Pruisen zeggen. Maar ook dat is te veel; want hoe talrijk zijn niet vooral in Pruisen de vrienden van Rome. Het is dus uitsluitend de wetgevende macht, waarmede wij hier te doen hebben. Waartegen is nu de strijd? Tegen Rome? Ook die uitdrukking is veel te onbepaald en daardoor stellig onjuist. Wil de wetgevende macht niet, dat de Kerk van Rome voortga met voor hare leden eene bron van godsdienstige stichting en vertroosting te zijn? Zullen ten gevolge van de bekende wetten de geloovigen hunne zielsgeheimen niet meer mogen toevertrouwen aan den priester huns Gods, die door zijn gewijden mond van vergeving en verzoening spreekt? Mogen zij niet meer nederknielen voor de hoogste Geheimenis van hun godsdienst, om op wonderlijke wijze hem te ontvangen wiens dood hun leven is? Worden de kerken gesloten? Besproeit het doopwater niet meer den jonggeborene? Of wordt den stervende de laatste troost, de laatste teerkost onthouden eer de schaduwen des doods zich over zijn weg uitspreiden? Nog meer: is de mond der Katholieke oppositie gesnoerd? De betamelijke vrijheid harer drukpers belemmerd? Ja, is het groote Katholieke kongres van Mainz,

Digitized by Google

waarvan men toch niet beweren kan, dat het de regeering heeft gespaard, uit elkaar gedreven? Neen, en nog eens neen, niets van dat alles is gebeurd, niets van dat alles zal gebeuren, zoolang de bestaande wetten in stand blijven. Men moge niet zonder grond kunnen volhouden, dat er noodelooze kwelling plaats heeft, dat er bepalingen zijn gemaakt die voor ons nederlandsch gevoel zeer zeker vexatoir moeten heeten; er zijn er, die de verbanning van een handvol Jesuïeten een kinderachtigen maatregel blijven noemen. Dit een en ander kan m. i. toegegeven worden, zonder dat daarmede nog het minste tegen hetgeen ik als den eigenlijken kern van de Mei-wetten beschouw is gezegd. Wat die wetten zoo belangrijk maakt, wat daaraan de eigenschap verleent van den hierbedoelden strijd onzer dagen op het ware terrein te brengen, ligt in geheel iets anders. De wetgevende macht in Pruisen, — en dit is de hoofdzaak waarvan de aandacht niet mag worden afgeleid, — heeft bepaald, dat de toekomstige geestelijkheid, de Protestantsche zoowel als de Katholieke, eer zij in het ambt treedt, een gedeelte van hare opleiding aan staatsinstellingen van hooger onderwijs moet hebben ontvangen. Voor een ander, voor het kerkelijk-dogmatisch en praktisch gedeelte kan en mag die opleiding in seminariën geschieden. Het beginsel, dat hiermede uitgesproken werd, ligt voor de hand. Het is het beginsel volgens hetwelk de Staat de wetenschappelijke opleiding, dat is de vorming van den geest niet uitsluitend aan de Kerk kan overlaten maar zelf voor een deel in handen wil hebben; een beginsel, te wijder van strekking, nu het, gelijk hier het geval is, toegepast wordt op hen, die bestemd zijn op hun beurt zulk een veelbeteekenenden invloed op een groot aantal hunner medeburgers uit te oefenen. Nu dit beginsel de leidende gedachte is van den strijd, heeft die strijd een waardig, een verheven karakter aangenomen, dat hij in het oog van een ieder behouden kan, onverschillig aan welke zijde men meent zich te moeten scharen. Want om niets minder wordt gestreden dan om de vorming, dat is met andere woorden, om de toekomst van den menschelijken geest. Uit dien hoofde staat deze strijd ook niet op zichzelf, maar is hij slechts de eenigszins nationaal gekleurde openbaring van een kamp die thans schier allerwege ontbrandt en op het

Digitized by Google

onderwijs betrekking heeft. Al wat een geestelijke macht is in de wereld wil thans, om zoo te spreken, haren stempel afdrukken op het onderwijs en de opvoeding van het aankomend geslacht. Schier elk groot wijsgeerig stelsel wordt onwillekeurig tot een opvoedkundige leer, maar vooral is dit het geval met elke godsdienstige en zedelijke beschouwing. De handelende geest van onze eeuw vertoont zich ook hier. De afgetrokkene gedachte zoekt naar een lichaam, zoekt de wereld te veranderen, en daartoe allereerst zich meester te maken van de jonge hersenen. Deze vragen zijn daarmee aan de orde gesteld, die wel niemand koud kunnen laten: wat wordt er van ons kroost? Wie heerscht er over ons kroost? Pruisen heeft met zijne Mei-wetten bewezen, dat het een staat is dien deze hooge belangen ter harte gaan, daar het hun, die op het aankomend geslacht zoo grooten invloed zullen uitoefenen, den aanstaande geestelijken namelijk, niet gedoogen wil zich aan het toezicht en waarmerk van den Staat te onttrekken. Pruisen heeft verder daarmede bewezen, den ontwikkelingsgang der beschaving in zijne ware richting te beoordeelen en zich dus niet bij hen te voegen, die dat zoogenaamde laisser-aller en laisser-faire dat zij Vrijheid gelieven te noemen, de hoogste praktische wijsheid, het verstandigst staatsbeleid achten, evenmin als met hen, die alle theorie, met name ten aanzien van de opvoeding, geringschatten; met den glimlach der twijfelzucht de schouders ophalen, en, zich sterk wanende door een of twee niets bewijzende voorbeelden, u triomfantelijk vragen: wat geeft het of men zijne kinderen zoo dan wel anders opvoedt? Neen, die vraag mocht niet de uitdrukking der openbare meening zijn in het tweede vaderland van Pestalozzi, in het eigenlijke vaderland van zoovelen als zich met het uitnemendst gevolg op de opvoedkunde hebben toegelegd. Daar mocht men die onvergeeflijke zorgeloosheid niet dulden, die, terwijl zij overal de wet van oorzaak en gevolg erkent, op het gebied der opvoeding weigert te berekenen, welke werking door bepaalde invloeden zal worden uitgeoefend, en aan deze weigering de toekomst opoffert van het dierbaarste dat ons geschonken werd.

Terwijl wij dus ter dezer plaatse in den strijd tusschen die beide groote machten uit een godsdienstig-kerkelijk oogpunt geen partij te kiezen hebben, willen wij hier alleen als slot-

Digitized by Google

som onzer beschouwingen op de groote waarheid wijzen, die door Rome zoowel als door Duitschland gehuldigd wordt: de hooge beteekenis der opvoeding! Rome heeft metterdaad van overlang getoond die beteekenis te waardeeren. Men moge het met leede of met dankbare oogen aanzien, veel heeft Rome reeds voor de opvoeding tot stand gebracht; en wie niet met Rome medegaat, heeft toch, ofschoon dan natuurlijk met geheel andere beginselen en volgens eene veelszins andere methode, slechts zijn voorbeeld te volgen, want van tegenstanderen te willen leeren, is altijd als eene voortreffelijke eigenschap aangemerkt. En met zijn voorbeeld volgen, bedoel ik vooral het handelen naar de dubbele overtuiging, èn dat met de opvoeding, met de verstandelijke en zedelijke vorming van den geest, nauwelijks te vroeg kan worden aangevangen, èn dat bij die vorming op alles gelet, dat niets verwaarloosd mag worden. Hetgeen ons bij dien inspannenden arbeid, die zooveel zorgende en volhardende liefde vereischt, behoort te bezielen en te ondersteunen, het is het besef, dat de toekomst der menschheid daarmede voor een aanzienlijk deel in onze handen is gelegd. En die toekomst is het toch voornamelijk wat aan het heden, hoe onvolkomen en onbevredigend het wezen moge, zijn waarde en belangrijkheid verleent. Die toekomst vertegenwoordigt onze liefde, onze hoop, ons ideaal. Voorwerp van ons geloof, is zij tevens de prikkel van ons handelen, en dat handelen met het oog op de toekomst knoopt tegelijk den band, die de elkander afwisselende geslachten onderling verbindt, immers arbeiden laat aan dezelfde verhevene taak.

Maar om voor die toekomst liefde te koesteren, moeten wij beginnen met waarachtig te leven in het tegenwoordige en dat zooveel mogelijk in zijn vollen omvang. De opmerkingen en beschouwingen, waaraan wij onze aandacht geschonken hebben, hadden voornamelijk ten doel, althans nu een enkel oogpunt voor dat tegenwoordige, voor onzen tijd, en hetgeen dien tijd beweegt de belangstelling te wekken of te verhoogen. Te midden van de beslommeringen der dagelijks wederkeerende kleine bezigheden, en den meer of min verlammenden invloed ondervindende, dien hare eentoonigheid op ons uitoefent, is het goed, er aan herinnerd te worden, dat wij groote dingen beleven. Wij willen onzen tijd ophe-

Digitized by Google

melen noch belasteren, maar mogen, zonder tegenspraak te vreezen, er van verzekeren, dat het een rijke en gewichtige tijd is, waarin elk, die waarlijk leven wil, oogen en ooren, geest en gemoed wijd heeft open te doen, opdat hem niets ontga van hetgeen op het grootsch tooneel dat zich voor hem ontrolt, de geheimzinnige macht, die de wereld bestuurt, bezig is voor te bereiden. Want voorbereiding schijnt het karakter onzer eeuw, voorbereiding van nieuwe politieke en maatschappelijke toestanden, van nieuwe takken van wetenschap, nieuwe vormen van kunst, wie weet? nieuwe gewaarwording en denkbeelden. Is dat niet de zin van al dat omwoelen van het bestaande, dat ons allerwege treft? Bij dat schouwspel kan men treuren en wanhopen, omdat men waant dat al het ideale, waaraan het verledene zoo rijk scheen, te gronde gaat, maar, — en zou dit niet oneindig beter zijn? — men kan er ook bij hopen en vertrouwen; ja vertrouwen, dat de elementen van het hooger leven der menschheid niet verdwijnen, maar slechts nieuwe verbindingen aangaan, waarbij zij in den aanvang onkenbaar kunnen schijnen, maar waarvan het toch blijken zal, dat zij die elementen van ons hooger leven niet verhinderen over het moeitevolle aardsche bestaan dat licht uit te storten, dat aan alles kleur en gloed verschaft en den levenslust wakker houdt in het menschelijk gemoed.

Utrecht.

Digitized by Google

DE OVERGANG VAN HENDRIK IV,

DOOR

PROF. THEOD. JORISSEN. *)

IV.

Bijna drie jaar waren er verloopen, sedert Hendrik IV door de declaratie van St. Cloud de ondersteuning der katholieke edelen, die zijn voorganger bij zijn sterven omgaven, voor zich had gewonnen. In Aug. 1589 had hij de verklaring afgelegd: „nous sommes tout prest d'etre instruict par un bon légitime et libre concile général ou national, qu' à ces fins nous ferons convoquer et assembler dans six mois, ou plus tost s'il est possible, pour en suivre et observer ce qui sera conclu et arresté." Nu, bij het eindigen van Rouaan's beleg was het Mei 1592, en van de belofte, voor drie jaar afgelegd, was niets gekomen.

In billijkheid had niemand recht er zich over te verwonderen of te beklagen. De verontschuldigingen des konings, dat de toestand des lands, de houding der tegenpartij en dergelijke redenen meer de oorzaken waren, waarom het toegezegd concilie niet tot stand was gekomen, mochten geheel overbodig heeten voor ieder, die het waar karakter der strijdende partijen kende. Zoo men de geestelijkheid en

*) Vervolg van blz. 250.

Digitized by Google

de groote massa, die wel steeds in getal de sterkste, maar bij de beslissing van politieke vraagstukken gewoonlijk in invloed de zwakste is, uitzonderde, kon men niet in goeden ernst van een worsteling van religieuse beginselen spreken. Politiek eigenbelang dreef verreweg het meerendeel der leiders: de godsdienst was de vlag, waaronder de bevrediging van persoonlijke belangen nagejaagd en de bereidvaardigheid der onbeschaafde menigte, om den physieken steun van haar lichaamskracht te verleenen, werd ingeroepen. Zij, die uit waarachtig religieuse overtuiging handelden en partij trokken, waren van den aanvang in de minderheid en verloren met elken dag, dien de worsteling langer duurde, aan invloed en gewicht.

Ernstige verwondering kan dit verschijnsel niet wekken. Het is te natuurlijk, te regelmatig wederkeerend in tijden van groote geestesbeweging, dan dat het aan een enkel tijdperk of een enkel menschengeslacht tot verwijt kan worden gerekend. Geestdrift is een aandoening der menschelijke natuur, die het minst van allen tegen den afkoelenden invloed der dagelijksche ervaring bestand is. De eischen des materieelen levens mogen een tijdlang ter wille van een hooger beginsel, van een bezielend idee onderdrukt of ter zijde geschoven worden, zij knagen ondermijnend aan de overheersching van zedelijke behoeften. Met dezelfde noodzakelijkheid, waarmede op tijdperken van materialisme openbaringen van een hooger, van een geestelijk leven volgen, bezwijken de laatsten voor de onderdrukte, maar nooit verstikte behoeften van het materieele welzijn. In dezen eb en vloed beweegt zich de stroom des levens, bij natien zoowel als bij individuen. De natuur eischt harmonie: de tijdelijke afwijking ter rechter of ter linker zijde wordt steeds opgevolgd door een terugkeer tot het schijnbaar verlaten standpunt. Geheel intusschen wordt het nooit hernomen: het oude herleeft niet meer. Gelijk de Nijl bij 't verlaten der overstroomde landen zijn bevruchtend slib achterlaat, laat ook de stroom der historie, na iedere verstoring van den regelmatigen loop, zijn winst achter, die de kiemen van nieuwe toestanden en verschijnselen in de toekomst bevat.

De politieke hoofden der Protestantsche partij hadden de declaratie van St. Cloud en de daarin gedane toezegging uit

Digitized by Google

geen ander dan een staatkundig oogpunt beschouwd. Noch Chastillon noch de la Noue had Hendrik IV om die belofte verlaten. Reeds de woorden, „suivant la déclaration patente par nous faicte avant nostre avénement a notre couronne," bewezen, dat Hendriks belofte niets meer dan eenige vorige verklaring bedoelde. De nieuwe koning beloofde niet zijn Protestantsch geloof te zullen afzweren, slechts onderwerping aan een concilie zegde hij toe. Voor en na Luther hadden allen, die tegen de katholieke kerk protesteerden, gelijk hij, zich op een vrij, onafhankelijk concilie beroepen, om er als gelijken te verschijnen, hun zaak te bepleiten, en bij de beslissing mede te stemmen. Op de synoden der Calvinisten riep aanvankelijk het bericht dezer toezegging een soort van agitatie in 't leven; men begon zich op het verwachte twistgeding, dat over de toekomst van staat en kerk zou beslissen, voor te bereiden. Zoo ernstig vatte de geestelijkheid van Hendriks kerk zijne toezeggingen op: en zoo weinig dacht zij bij het eerste hooren er aan, in deze woorden de eerste stappen tot den overgang te vinden.

Maar de illusie duurde kort. Hendrik IV mocht te St. Cloud elk denkbeeld, om zich van zijne geloofsgenooten af te scheiden, met verontwaardiging hebben verworpen, zijne erkenning door de katholieke edelen droeg vrucht. Van het oogenblik af, dat zij hem als wettigen koning erkenden, hield hij op hoofd der Calvinisten te zijn. Het partijhoofd was in den koning van Frankrijk ondergegaan. De verhouding tot de strijders werd een andere. Eischen, die Hendrik met zijne geloofsgenooten had gesteld, beoordeelde hij thans met geheel anderen blik. Tot den dood zijns voorgangers leider van een religieus-politieke partij moest hij thans, aan het hoofd van den staat getreden, het eerst en bovenal naar het algemeen nationaal belang vragen, voordat hij aan de bevrediging van partijeischen, hoe rechtmatig ook, denken kon. Natuurlijk, dat zijn veranderde verhouding tot zijne geloofsgenooten wantrouwen wekte. Hij moest en wilde den schijn vermijden, alsof hij het Protestantisme eenzijdig begunstigde, alsof hij een partijkoning zijn zou. Hendrik IV is niet de eerste en zal wel niet de laatste zijn, die in een dergelijke moeielijke stelling geplaatst, aan de sterkste partij de meeste concessiën doet, en de zwakkere tegen zich verbit-

Digitized by Google

tert, zonder het vertrouwen der eerste te winnen. Volgens de laatste verdragen met Hendrik III werden Protestantsche leeraars uit de staatskas betaald. Stiptelijk was deze bepaling gedurende het leven van Hendrik III nagekomen: nauwelijks was Hendrik IV hem opgevolgd, of de betaling vond moeite en werd eindelijk geheel gestaakt. Op verschillende plaatsen, waar sedert jaren en ook door de jongste verdragen alleen de eeredienst der Hugenoten was uitgeoefend, werd nu de mis weer ingevoerd. De koning scheen zelfs angstvallig, om zich met zijne Protestantsche vrienden te onderhouden: de toegang tot hem werd hun bemoeielijkt. Voor zulk een uitkomst hadden waarlijk zijne vrienden en aanhangers Hendrik niet jarenlang gevolgd en gesteund!

Nog waren er slechts weinige maanden na de troonsbestijging verloopen, toen reeds de klachten over Hendriks ondankbaarheid algemeen waren. Geestelijken, die bij den dood van zijn voorganger gejuicht hadden over den naderenden val van den Antichrist, vingen aan wantrouwen te koesteren en te zaaien in de bedoelingen des konings. In een vergadering, te St. Jean d'Angely gehouden, werd het voorstel ernstig in overweging genomen, of men niet Hendrik, als Protector der protestantsche kerken, de gehoorzaamheid opzeggen en een ander in zijn plaats zou kiezen. Nadrukkelijk beklaagde de koning zich over dit wantrouwen en drong hij bij invloedrijke hoofden zijner geloofsgenooten er op aan, om toch geen geloof te slaan aan de valsche geruchten, die er werden uitgestrooid. „N'adjoustés foy aux faux bruicts que l'on pourroit faire courre de moy, lesquels je vous prie de prevenir, et asseurer pour moy un chascun de ma constance en la religion, non obstant toutes difficultez et tentations [1])" — Doch deze verklaringen, hoe dikwerf ook herhaald, konden het geschokte vertrouwen niet herstellen. De Protestanten, die alles van Hendriks troonsbestijging hadden verwacht, zagen zich te leur gesteld, ter zij geschoven, uit betrekkingen geweerd, zoo al niet met goedkeuring, dan toch met berusting van den man

[1]) Lettres missives de Henri IV. III 69. Verg. den daaropvolgenden brief van 7 Nov., waarin Hendrik zelf de grieven, die tegen hem ingebracht werden, bespreekt.

Digitized by Google

zelven, wien zij sedert jaren voor hun hoofd en leider erkenden, die alles, wat hij was, aan hun opoffering had te danken.

De jaren 1589—1593, waarin Hendrik om de kroon kampte, zijn tevens de jaren, waarin Hendriks sterk zinnelijke natuur meer dan tot dusver hem beheerschte en ook door de positie, die hij thans innam, openbaar werd. Mannen van allerlei richting meenen den ongelukkigen loop van den krijg en de ongunstige uitkomsten voor een deel te moeten verklaren uit het overheerschend sensualisme van Hendrik, dat hem telken male gunstige gelegenheden, om belangrijke voordeelen te behalen, in de armen der schoonen, wier gunsten hij genoot, deed verzuimen. Na Jvri had hij, zeggen sommigen, Parijs kunnen veroveren, voordat het zich ter verdediging had toegerust, indien hij er toen niet de voorkeur aan gegeven had, bij la belle Chatelaine la Roche Guyon van zijne vermoeienissen uit te rusten. Veertien dagen gingen verloren, die door de Liguisten werden gebruikt, om Parijs in staat van tegenweer te brengen. De waarheid, die in dergelijke beschouwingen, voor 't overige meer een bewijs van religieusen ijver dan van helder inzicht in de kracht der tegenpartij, gelegen is, kan niet worden ontkend. Hendrik IV was niet meer dezelfde man van vroeger: het denkbeeld van toewijding aan zijn geloof was het bezielend beginsel niet, dat hem leidde. Het betrekkelijk slagen zijner aanspraken op de kroon: en de ruimer gelegenheid om een hartstocht, die steeds sterk en overweldigend hem beheerscht had, bot te vieren, oefenden invloed uit. In de armen van courtisanes leert men niet, voor beginselen te strijden.

Het kon niet anders, of de ergernis der Protestantsche leeraars over zijn levenswijs, die hem menige ongewenschte vermaning bezorgde: en het wantrouwen van zijn geloofsgenooten in zijn trouw aan hun religie moest ondermijnend op zijn gezindheid jegens hen werken. Voor deze onmisbare, maar lastige volgelingen aanhoudend te strijden tegen den onwil en de kwade luimen zijner katholieke omgeving, was hem al te vermoeiend. Francois d'O, een der verachtelijke gunstelingen van Hendrik III, wien hij als Surintendant des finances had behouden, wilde niets van de Protestanten weten en hield alle uitbetaling van gelden tegen, zoo dikwerf en zoo

Digitized by Google

lang hij vermocht. De koning zelf was van diens hulpvaardigheid afhankelijk, en vloekte menigmaal de schaamtelooze karigheid van den ellendigen mignon, die hem armoe deed lijden, terwijl hij zelf in weelde zich baadde. Toch durfde noch kon hij den man ontslaan, wiens steun zijne belangen meer belemmerde dan bevorderde. En als met dezen, was het met velen. De maarschalk Biron, die het opperbevel over zijn leger voerde, had blijkbaar niets op het oog, dan om den krijg te rekken. Bijna onweersproken is de beschuldiging, dat Biron herhaalde malen de zaak des konings heeft benadeeld, door opzettelijk verkeerden raad te geven en zijne voorslagen door te drijven. Bij den eersten inval van Parma was het zijn verkeerde raad, die aan den Spaanschen veldheer de weg naar Parijs opende. Voor Rouaan had hij opzettelijk de belegering op die wijze geleid, dat de stad niet genomen kon worden. Uitnemende troepen en sterke positien werden herhaaldelijk door hem opgeofferd, om den krijg te doen voortduren. De aanklacht van verraad was algemeen: zelfs zijn eigen zoon sprak ze uit. Toen in het voorjaar van 1592 Farnese zijn leger, dat zeer veel geleden had, naar de Nederlanden terugvoerde, vroeg de jonge Biron van zijn vader een vijfhonderd ruiters. Dat kleine getal was voldoende, zei hij, om de vijandelijke troepen uiteen te slaan. De maarschalk weigerde: „Maraud, nous veux-tu donc renvoyer planter des choux à Biron?" Vol verontwaardiging riep de zoon uit: „Indien ik koning was, zou ik den maarschalk het hoofd voor de voeten leggen." Maar Hendrik dacht er niet aan, zich te onttrekken aan den onteerenden dwang, die hem werd aangedaan. Hij gevoelde zich te afhankelijk van deze mannen: hij kon ze niet missen. Hij had de hand aan de kroon geslagen: en het denkbeeld kwam niet in hem op, om haar terug te trekken Al zijn persoonlijk vermogen, om menschen voor zich in te nemen, wendde hij aan, om de wankelende trouw dezer bondgenooten te versterken. Birons jaloezij en wantrouwen jegens ieder, die zijne plannen en voorslagen afkeurde, zocht hij af te leiden door verzekeringen van zijn onbepaald vertrouwen, die maar al te dikwerf gegeven werden zonder dat hij ze meende. Door vriendelijke toespraken, onuitputtelijk geduld, verklaringen en beloften, soms van zeer tegenstrijdigen aard, zocht hij de zoozeer uit-

Digitized by Google

eenloopende deelen zijner partij vereenigd te houden. Zijn persoonlijke goedaardigheid en beminnelijkheid gaven hem dikwerf, zonder dat het hem moeite of berekening kostte, de natuurlijke middelen aan de hand, om wankelende of ontevreden gemoederen met zich te verzoenen en voor zich te winnen. Voor den slag van Jvri had een Duitsch officier hem om betaling gevraagd. Hendrik, die altijd met geldgebrek had te worstelen, had ze geweigerd en hem toegeduwd, dat geen man van eer geld vraagt, den dag voor een veldslag. Den volgenden morgen berouwde hem dit harde woord: hij zocht Schomberg — zoo heette de vreemde krijgsman — op en verzocht hem vergeving. „Je vous ai offencé: cette journée peut être la derniere de ma vie: je ne veux point emporter l'honneur d'un gentilhomme: je sais votre valeur et votre mérite: pardonnez-moi et embrassez-moi." Slechts weinigen, die met hem in aanraking kwamen, vermochten op den duur aan zijn persoonlijken invloed, onweerstaanbaar, als hij zijn kon, zoo hij wilde, weerstand te bieden. Nu eens won hij de onwilligen door hartelijke gemeenzaamheid: dan eens deed hij ze buigen voor zijn vorstelijke hoogheid. Maar geen persoonlijke beminnelijkheid noch vorstelijke rang was in staat de valsche verhouding te wijzigen, waarin hij tot zijne aanhangers stond. Koning van Frankrijk zag hij een aanzienlijk deel van zijn volk tegen zich in de wapenen: zelf zonder inkomsten was hij afhankelijk van de ondersteuning, die eigenbatige volgelingen hem wel wilden verleenen, voor zoover het met hun bedoelingen overeen kwam. Het moreel overwicht, dat hij behoefde, om zijn wil hun op te leggen, bezat hij niet. Dit was, wat niemand op dat oogenblik zelf berekend had, door de declaratie van St. Cloud gebroken. Hij had de erkenning der katholieke hoofden verworven, gekocht als 't ware door een verklaring, waaraan niemand toen waarde had gehecht: maar die feitelijk zijn erkenning als koning op een anderen grondslag, dan die in de wettigheid zijner rechten en aanspraken gelegen was, deed berusten. Dezen koning van Frankrijk, zoo konden d'O, Biron en anderen spreken, was hun schepping.

Wie in een dergelijke moeielijke verhouding den invloed en het overwicht wil behouden of verkrijgen, dat tot de hooge plaats geacht wordt te behooren, moet door de meerderheid

Digitized by Google

van zijn moreel en intellectueel karakter vergoeden, wat aan de reeele kracht zijner positie ontbreekt. Door zijn ootmoedige toewijding aan zijn overtuiging moet hij meesleepen: door zijn juister inzicht in de behoeften van 't oogenblik en de keus der middelen voorlichten: door de strenge moraliteit van zijn karakter, dat elk denkbeeld van baatzuchtige berekening als lasterlijke aantijging onmiddellijk doet verwerpen, tot volgen dwingen. Zulk een karakter was Willem de Zwijger geweest. Maar Hendrik IV was een luchtige, vrolijke Gascogner. Hij bezat een hooggestemd gevoel van zijne vorstelijke waardigheid, dat hem menig fier en schoon woord op de lippen legde. Maar hij was geen domineerend man, wiens tegenwoordigheid ieder aanwezige tot het bewustzijn van zijn minderheid bracht. Hij was een beminnelijk man, wien men veel vergeven, wien men liefhebben kon: die het talent bezat, om met een hartelijk woord de neiging tot zelfopoffering wakker te roepen: die den krijg voerde als een soldaat, zich wagende als ieder zijner minste krijgslieden, om hun zucht tot navolging op te wekken, en door het bewustzijn, dat de koning alle gevaren, lief en leed, met hen deelde, hun trouw aan zijn persoon te versterken. Doch de meerderheid, die een onwankelbare overtuiging d. i. een geloof geeft, was zijn deel niet. Hij was Protestant; nu ja, omdat zijn ouders, en voornamelijk zijn onvergetelijke moeder Protestantsch waren geweest. Voor deze religie hadden zijne ouders geleden: hem zelf had zij bijna het leven gekost. Met de traditie van zijn vrije jeugd op de bergen van Bearn, was zij innig verbonden: en hij kon zich niet voorstellen, dat hij haar in waarheid zou laten varen om een kerkgeloof aan te nemen, zoo rijk aan dwaasheden als het Katholieke. Maar die negatieve gehechtheid schonk geen positieve kracht. Op zijn leven oefende zijn geloof geringen invloed uit: de Protestant was niet deugdzamer dan de Katholiek uit zijn omgeving. Hendrik IV, tijdgenoot en, naar men zegt, geestverwant van Rabelais, kon door de kracht en bezieling, die van zijn religieuse overtuiging uitging, niet anderen beheerschen. Hij zelf was er aan gehecht als aan een der heiligste herinneringen uit het ouderlijk huis, die de man in 't leven medeneemt. Het denkbeeld, om het te verlaten, kwetste zijn gehechtheid aan de souvenirs van zijn jeugd,

Digitized by Google

en niet minder, zoo niet meer, zijn vorstelijke trots. De gedachte ergerde hem, dat hij voor dien prijs de kroon zou koopen. Doch die ergernis zou geen hinderpaal zijn, die onoverkomelijk was. Dat wisten zijne hovelingen: dat wist ieder, die Hendrik kende. Die levenslustige, gevoelige man, die door elken indruk werd medegesleept, en het lastig vond telkens bestraffingen van zijn overtredingen te moeten aanhooren, mocht een tijdlang door zijn trots worden weerhouden, om toe te geven aan de eischen der meerderheid, volhouden, volharden kon hij niet. Op bijkans 40jarigen leeftijd, na lang oorlog te hebben gevoerd, eindelijk in de gelegenheid, om door een enkel woord rust, genot en de hoogste waardigheid te koopen, was Hendrik IV, die met iederen dag meer verslaafd raakte aan genietingen, met de strenge godsdienstige leer, die hij voorstond, in onverzoenlijken strijd, niet in staat om weerstand te bieden. Zonder ergernis hoorde hij de spotternijen en zinspelingen van zijn hovelingen aan. Toen de hertog van Parma in 1592 Rouaan kwam ontzetten, zei Chicot, de hofnar,[1]) in tegenwoordigheid van het geheele hof: „monsieur mon ami, je vois bien que tout ce que tu fais ne te servira de rien à la fin, si tu ne te fais catholique. Il faut que tu voises à Romme: et qu 'estant là tu bougeronnes le Pape, et que tout le monde le voie: car autrement ils ne croiront jamais que tu sois catholique. Puis tu prendras un beau clistère d'eau beniste, pour achever de laver tout le reste de tes peschès."

Krachtiger dan de aanmoediging van personen werkte de loop van den krijg, vooral de afloop van Rouaans beleg. Het leger, dat door het verraad van Biron deels was gedecimeerd deels na Parma's vertrek moest ontbonden worden, was in Hendriks oogen de reddingsplank geweest, om aan de dreigende noodzakelijkheid der afzwering te ontsnappen. Hij had alles ingespannen om dit leger tot stand te brengen: aanzienlijke domeingoederen verkocht, groote leeningen gesloten, om de millioenen, voor de betaling der troepen benoodigd, te vinden. Met verzekering op verzekering had hij de achterdocht van koningin Elisabeth, die niet sterk aan zijn religieusen ijver geloofde, bezworen: en ook de

[1]) l'Estoile p. 85.

Digitized by Google

Duitsche vorsten van zijn vurige gehechtheid aan het Protestantisme overreed. Zoo had hij dit leger bijeen gekregen, en al die inspanning, al die kosten waren voor niets geweest.

De inneming van Rouaan had slechts een ondergeschikte plaats in zijne berekeningen ingenomen. Rouaan zou hem de poorten van Parijs hebben geopend en de val der hoofdstad had hem onafhankelijk van de katholieke edelen moeten maken. De onderwerping van Parijs zou hem kracht ook tegen Biron enz. hebben gegeven: zijn vorstelijken wil had hij dan aan de nu zoo trage katholieke edelen kunnen opleggen. De verhouding zou geheel veranderd zijn, en menige intrigue, die hem thans bezwaarde en verontrustte, omdat hij ze uit voorzichtigheid zwijgende moest aanzien, zou hij dan met kracht en nadruk hebben onderdrukt.

Doch even goed als Hendrik IV hadden de hoofden der Katholieke edelen, die hem in naam erkenden, de beteekenis van Rouaans verovering en haar vermoedelijk gevolg, de overgave van Parijs, ingezien. Zij begrepen, dat dan hun rijk ten einde was, dat dan de druk, dien zij op den koning oefenden, van zelf zou ophouden. Wie hunner zich de Journée des Barricades herinnerde, wist, wat de volksmassa van Parijs vermocht, zoo zij behendig werd geleid. En zou deze massa, in 't geheim bij voortduring door de politieken bewerkt, weerstand kunnen bieden aan een persoonlijkheid, zoo tot populariteit geschapen, als Hendrik IV? Dezen man, die als 't ware al de nationale fouten in den beminnelijksten spiegel vertoonde, zou het licht vallen om, zoo hij wilde, met den steun der Parijsche burgerij zich van hun juk te ontslaan.

En er was meer. Een groot deel der katholieke edelen, die in 1589, wegschuilende achter de Declaratie, zich aan Hendrik IV hadden aangesloten, waren in het laatst van 1592 van inzicht veranderd, en begeerden zijn welslagen op geenerlei wijze meer.

In het voorjaar van 1591, toen Chartres belegerd werd, was aan een der jongere leden van het geslacht Bourbon het denkbeeld ingeblazen, om zich als pretendent naar de kroon aan Hendrik IV ter zijde te stellen. De kardinaal de Bourbon — vroeger de Vendôme [1]) — meende als katholiek

[1]) Na den dood van zijn oom, die als Karel X door de Ligue werd er-

Digitized by Google

goede kansen bij de katholieke edelen, die Hendrik volgden, te hebben. Zijn vertrouwde raadslieden, waaronder du Perron, wisten de eerzucht van den weinig beteekenenden man wakker te schudden. Zij gebruikten hem, om een derde partij te vormen, die, tusschen de Ligue en de royalisten zich plaatsende, hopen durfde, gelijk de hond in den fabel, met de winst te gaan strijken. De kardinaal had zich tot den paus gewend en diens bijstand ingeroepen. Deze intriguen van woelzieke en weinig vertrouwbare volgelingen waren den koning spoedig bekend geworden, maar door hem slechts met woorden en met streng toezicht, niet met daden van geweld, bestraft.

De onbeduidendheid van het hoofd zou deze tiers parti, ondanks de woelzucht van du Perron, spoedig hebben ontbonden, zoo de houding, door Gregorius XIV jegens Frankrijk aangenomen, haar niet ten goede was gekomen. De nieuwe paus [1]), die zich blindelings door de raadslagen van Spanje liet leiden, zond in April 1591 een bul naar Frankrijk, waarin hij Hendrik IV op nieuw excommuniceerde: en voegde er twee vermaanbrieven, aan de geestelijken en de leeken, die den ketter volgden, bij, waarin hij hun uitdrukkelijk gelastte, den koning van Navarre onmiddellijk te verlaten.

Onhandiger partijtrekken voor Spanje kon moeielijk bedacht worden. Het geringste nadenken kon leeren, dat de katholieken, die sedert 1589 aan des konings zijde tegen Mayenne en de Spaansche Ligue streden, thans den eerste niet konden verlaten, om voor de laatsten het hoofd te buigen. In deze verlegenheid bood de tiers parti en de kardinaal de Bourbon, wiens onbeduidendheid nu een aanbeveling te meer scheen, hun een uitweg aan. Zich aan hem aansluitende, zijne kandidatuur steunende, openden de edelen zich den weg, om door de verheffing op den troon van een katholiek uit hun midden, over Mayenne en Spanje te zegevieren, zonder den Roomschen stoel de gelegenheid te geven, hen, ter wille van de ketterij van hun pretendent, te veroordeelen. Van dezen kardinaal de Bourbon, die aan hen de kroon

kend en in de gevangenschap stierf, had hij diens titel van kardinaal de Bourbon aangenomen. Verg. Letteroefeningen. Jan. bladz. 37.

[1]) Verg. Letteroefen. Maart. bladz. 238.

Digitized by Google

zou danken, en wiens staatkundig inzicht verre beneden het fier gevoel van den koninklijken Hendrik bleef, zou het gemakkelijk vallen, voorwaarden af te dwingen, die hun de macht en hem slechts den titel schonk. Zoo vereenigden zich in broederlijke eendracht hun persoonlijke belangen met de kerkelijke consideratiën, die zij ter wille van hun aanzien bij de natie niet prijs konden geven. Zelven zonder religieuse warmte, maar door opvoeding, gewoonte, berekening aan de kerk, waarin zij groot gebracht waren, gehecht, sloten zich d'O, d'Epernon, Nevers, de Longueville en andere aanzienlijke katholieke edelen in het laatst van 1591 en den aanvang des volgenden jaars aan de tiers parti aan. Gebrek aan voorwendselen was er niet. Van den ongunstigen indruk, door de pauselijke brieven gemaakt, had Hendrik zich bediend, om ten minste eenigermate aan den toenemenden aandrang der Protestanten te voldoen. In Juli 1591 had hij bij koninklijke declaratie de edicten, in 1585 en 1588 door Hendrik III tegen de Protestanten uitgevaardigd, afgeschaft en de gunstiger bepalingen van de edikten van 1577 en 1580 op nieuw van kracht verklaard. Slechts onwillig en morrende had de kardinaal de Bourbon en zijn aanhang toegegeven: zelfs de maarschalk de Biron had tegenstand geboden, zonder op de vraag van Duplessis Mornay, waarom hij, die zelf met een Protestantsche vrouw en gelukkig was gehuwd, zoozeer op haar geloofsgenooten was gebeten, een behoorlijk antwoord te kunnen geven. De vrees, dat de naderende hulpbenden uit Duitschland, Nederland en Engeland, gezonden door Protestantsche Staten, en grootendeels uit ketters bestaande, hun nog gunstiger bepalingen zouden afdwingen, zoo zij in deze weigerden toe te stemmen, had eindelijk het verzet tot zwijgen gebracht. Maar in 't geheim had het voortgewoeld, en de ongelukkige afloop van den veldtocht in den winter van 1591/92 en van het beleg van Rouaan, bewees, dat deze tiers parti machtig genoeg was om te verlammen en de erkenning van Hendriks koningschap te beletten.

De tweedracht in zijn naaste omgeving, de intriguen der tiers parti, de wankele steun der Protestanten, die even weinig als hun katholieke tegenstanders nalieten, den koning in de meest kritieke oogenblikken te verlaten, hebben het

Digitized by Google

meest samengewerkt om Hendrik IV met het denkbeeld van afzwering te verzoenen. „Je me suis trouvé, zei hij later tot Mornay, sur les bords d'un précipice: le complot des miens me poussait, et les réformés ne m'appuyaient pas. Je n'ai pas trouvé d'autre échappatoire." Door zijn overgang ontnam hij der sterkste partij het voorwendsel, om zich tegen hem te verzetten, het volk tegen hem op te ruien of zelfs ook maar gebrekkig hem te ondersteunen. Zijne afzwering van de Protestantsche ketterij deed de harten van geen der Katholieke edelen warmer voor hem kloppen; maar zij won de menigte van goedgeloovige volgelingen der geestelijkheid, het door de kerk verhitte en medegesleepte deel der natie, voor zijne erkenning. In naam van den godsdienst had de Ligue de wapenen tegen hem gevoerd. Zoodra de ketter in de moederkerk was weergekeerd, veranderde de tegenstand van karakter. De Katholieke Hendrik IV werd voor de natie de vertegenwoordiger der nationale onafhankelijkheid, tegenover de aanslagen van het buitenland.

Het heeft, vooral in later tijden, nooit aan stemmen ontbroken, die te goeder trouw meenden, dat de koning gemakkelijk een anderen weg had kunnen betreden. Indien hij geweigerd had tot de Roomsche kerk over te treden, maar de Katholieke kerk van Frankrijk van den heiligen stoel afgescheurd, had hij evenzeer als door zijn overgang zijne erkenning van de natie verworven. Het zijn inzonderheid Protestantsche auteurs, die deze meening voorstaan. Natuurlijk laten zij niet na, op klachten van Katholieke predikers over het zedenbederf, op de duidelijk uitgesproken behoefte aan hervorming der kerk, als op zoo vele bewijzen voor de juistheid hunner meening, te wijzen. Doch geen onpartijdig onderzoeker dezer dagen kan die meening deelen. Afscheidingen van het kerkverband, dat de deelen der Katholieke kerk aaneenhecht, zijn slechts tot stand gekomen, als de staat of om politieke of om religieuse redenen op den steun des volks kon rekenen. De moeielijkheden, waarmede Hendrik VIII had te worstelen, die met meer vastheid van karakter zijn doel najaagde, dan waarover Hendrik IV kon beschikken, leeren, hoe zwaar het een natie valt in regeeringsinzichten te berusten, wier doeltreffendheid zij niet inziet. Waar een krachtig levende publieke meening ontbreekt,

Digitized by Google

slagen dergelijke hervormingen niet. De vervolgingen onder Maria hebben meer voor Engeland's afscheiding van Rome gewerkt, dan de politiek van Hendrik VIII. De dochter rechtvaardigde in de oogen des volks het werk des vaders en bereidde den weg voor dat van Elizabeth. Doch in die gunstige positie bevond zich Frankrijk noch Hendrik in 1592. Aan het einde van een dertigjarigen burgeroorlog Frankrijk tot een breuk met Rome te willen dwingen, ware niets anders geweest, dan de kroon aan de tegenstanders over te geven.

Elizabeths gezag was gevestigd; staatslieden van kennis omringden haar; de publieke opinie wees haar den weg. Maar waar zou Hendrik die bondgenooten, die medestanders hebben gevonden? Ook al neemt men aan, dat de Protestanten in zijn halve ontrouw, ter wille van het nationaal belang, zouden hebben berust, er is geen grond om te meenen, dat de Katholieke edelen, die tot dusver hem volgden, hem hadden blijven steunen. De invloed der Ligue had te diep op de gezindheid inzonderheid der lagere klassen ingegrepen, dan dat de volksmenigte berusten zou in een afscheiding van Rome, volgens alles wat haar sedert jaren was geleerd, de haard der hoogste waarheid. Leiders en hoofden van volksbewegingen mogen ter wille van hun belang van overtuiging, als van kleed, wisselen, de groote menigte volgt niet snel. Moreele en religieuse convictien zijn de eenige schat der armen en onkundigen. Zij klemmen er zich aan vast, als het hoogste en dierste, wat zij bezitten. Zij laten het niet los en geven het niet prijs, en offeren voor het behoud gewilliger dan rijker en hooger standen het leven op, dat toch zoo weinig aantrekkelijks bezit.

Zoo al de Katholieke edelen, die Hendrik omringden, het denkbeeld van afscheiding hadden goedgekeurd, de groote menigte, de massa des volks zou zich op de zij van den Paus, van de Spaansche Ligue hebben geworpen. Geen krachtige publieke opinie zou Hendrik als Elizabeth hebben gesteund. Een heftiger strijd dan tot dusver ware ontbrand, waarin de kracht van een moreele overtuiging en een religieuse passie aan Hendriks tegenstanders het overwicht zou hebben verschaft. Wat de Protestant Hendrik van Navarre, zwak gesteund en heimelijk tegengewerkt door het wantrou-

Digitized by Google

wen zijner verdeelde aanhangers, in 1589—1593 niet had vermocht, dat zou de Gallikaan Hendrik IV, slechts bijgestaan door onwillige en morrende Protestanten, en door weifelende en wankelende Katholieken, nog veel minder hebben kunnen bewerken. Slechts als Protestant, niet als Gallikaan, had Hendrik IV Frankrijk kunnen leeren, dat de staat boven de kerk geldt.

Of zou wellicht de steun der Fransche geestelijkheid, de traditie van de Gallikaansche kerk, bij machte zijn geweest hem de overwinning te verschaffen? Er is geen grond, om het aan te nemen. In overeenstemming met de Pausen, onder herhaald beroep op de goedkeuring van het hoofd der kerk, hadden de geestelijkheid en de monniken door geheel Frankrijk het volk in beweging gebracht. Kerk en religie waren in de oogen des volks woorden van gelijke beteekenis; godsdienst zonder kerk een ondenkbare zaak. Waar was in Frankrijk de geloovige te vinden, die, na jarenlang de ophitsingen tegen Hendrik den ketter te hebben aangehoord en als waarheid aangenomen, nu op eenmaal aan zijn goed recht tegenover den Paus zou hebben geloofd? Indien de Pauselijke stoel, gelijk te verwachten was, Frankrijk met ban en interdict trof, zouden de Katholieke volgelingen des konings zich dan door de verzekeringen van Fransche bisschoppen laten gerust stellen? De Fransche kerk had, tegenover de Protestanten, het Pauselijk aanzien bij de groote menigte zoozeer in bescherming genomen en doen rijzen, dat zij zelve het thans niet kon vernietigen. Den afgod, dien zij had opgericht, kon zij niet met eigen hand nederwerpen. Zij, wien zij de knieen had doen buigen, zouden zich tegen haar verheffen en haar als heiligschenster gehoorzaamheid weigeren. De logen straft den logenaar het zwaarst.

Doch ook de lust tot den vermetelen aanslag ontbrak. Het is zoo: men kan wijzen op onzamenhangende uitlatingen van dezen en genen priester, op de praatjes van den dag, door tijdgenooten ons bewaard, die reeds kandidaten voor het aanstaande patriarchaat van Frankrijk aanwezen; op woorden van goedkeuring, door Hendrik IV aan stoutmoedige berispers van Rome gericht. Doch het zijn niets dan geisoleerde feiten en woorden; openbaringen van persoonlijke eerzucht, die in troebel water zoekt te visschen; berekeningen van

Digitized by Google

hovelingen, uitingen van geestelijken hoogmoed en gewetenlooze speculatiezucht. Onder de waarlijk ernstige leden der geestelijkheid waren er ongetwijfeld, die zich in gemoede ergerden aan de aanmatiging des Pausen, om over Frankrijk, als ware het een wingewest van den Roomschen Stoel, te beschikken. De waardige verklaring, waarmede de prelaten te Chartres, in Sept. 1591, 's Pausen bullen beantwoordde [1]): „nous déclarons ces excommunications nulles dans la forme et dans le fond, injustes, foudroyées à la suggestion des ennemis de la France, et incapables de lier ni les évêques, ni les autres catholiques français, fidèles au Roy", vond bijval bij een groot deel der Fransche geestelijken; maar zoo de woorden „sans préjudicier au respect et à l'honneur dus au Pape" vervangen waren door de opzegging van de gemeenschap met Rome, zouden zij slechts het sein tot een nieuwen godsdienststrijd, heftiger dan den vorigen, hebben gegeven. Geen kerkelijk staatsman stond Hendrik ter zijde, onbesproken, onaantastbaar en eminent genoeg, om de lagere rangen der kerkelijke hierarchie met zich mede te slepen en door deze de massa te beheerschen. Een der geestelijke mannen, die in deze dagen het meest op den voorgrond trad, was du Perron. Hij had eens aan Hendrik III in een geleerd betoog het bestaan van God bewezen. De koning had aandachtig toegeluisterd en de kunde en bekwaamheid van den prelaat bewonderd. Doch hoe stond hij verbaasd en hoe groot was niet zijn ergernis, toen du Perron, aan het einde gekomen, hem aanbood, thans ook het tegenovergestelde, het niet-bestaan van God, te bewijzen. Met zulke sophisten roept men geen hervormingen in 't leven.

In de groote beweging, die het Fransche staatslichaam sedert een halve eeuw schokte, had zich een element geopenbaard, dat een groote toekomst voor zich had. De democratie in de Ligue had met het democratisch element in het Calvinisme gemeen, dat het de erkenning van den tiers état op het staatsgebied eischte. In de Nederlanden had de Prins van Oranje vooral door den steun der burgerij het verzet tegen Spanje met goeden uitslag gevoerd. De adel en de kerk waren in den Spaanschen opstand ondergegaan. Zij,

[1]) Oeconomies Royales. I. 149.

Digitized by Google

vroeger de heerschende machten, daar gelijk overal waar het leenstelsel had gezegevierd, waren door den volkskrijg van allen overheerschenden invloed beroofd. In Frankrijk was de adel niet gedecimeerd, als in de Nederlanden; en evenmin de kerk van macht beroofd. Voor een staatsman, die in de schijnbaar onbewuste schokken en bewegingen des tijds de geboorteweeën van nieuwe krachten weet op te merken, ware het wellicht een verlokking geweest, de tiers état onder een gemeenschappelijk vaandel tegen de oude heerschers der middeleeuwen te vereenigen. Maar wat een Willem de Zwijger, onder gunstiger omstandigheden dan waarin Frankrijk zich bevond, had tot stand gebracht, was een te zwaar werk voor een Hendrik IV. Trouwens, er is geen spoor, dat hij eenig denkbeeld van zulk een politiek heeft gehad. De man, die tegenover Villeroy zijn rechten in deze woorden kleedde: „Je suis roi légitime: je dois imposer la loi à mes sujets et non la recevoir d'eux", stond, hoe hoog ook, te laag om in den voetstappen van den Zwijger te treden. Hendrik IV staat aan den grenspaal der middeleeuwen, maar hij mist de kracht om ze voor zijn land te sluiten.

Het is onmogelijk, het juiste tijdstip aan te geven, waarop Hendrik tot den overgang besloot. 't Zou ook geen waarde hebben, al konden wij 't. Een karakter als het zijne, dat door de wederwaardigheden van den krijg niet gestaald, maar verzwakt werd, was niet tegen den ontzenuwenden invloed van den passieven tegenstand zijner volgelingen bestand. Iedere golfslag van den tegenspoed voerde hem ongemerkt verder van zijn oorspronkelijk standpunt af. Groote, krachtige karakters worden door een enkelen beslissenden schok tot omkeer gebracht. Die inspanning van 't leven was voor Hendrik geheel overbodig en werd daarom bespaard. De natuur verspilt haar krachten niet. De rustige, kalme, eenvoudige loop van zaken, zoo als hij uit de verhouding en krachten der partijen van zelve voortvloeide, bracht hier de uitkomst te weeg.

Toch kan men zeggen, dat in het leger van Rouaan de overtuiging, dat een dergelijke stap niet lang meer te vermijden zou zijn, Hendrik en zijn omgeving meer dan vroeger begon bezig te houden. De verwachting van de wonderen, die hij met dit groote Protestantsche leger zou uitwerken,

Digitized by Google

was te overspannen geweest, dan dat de teleurstelling hem niet diep ontmoedigde. Hij gaf zijn toestemming tot onderhandeling met de partij van Mayenne. Ook vroeger waren er pogingen toe gedaan, doch steeds, zonder een gunstigen uitslag. Ditmaal was er grond tot goede hoop. De krachten der Ligue waren meer dan te voren uitgeput; minder dan ooit voelde Mayenne zich in staat, den strijd vol te houden, zonder Spaansche hulp duur te koopen. Van zijne zijde had Hendrik IV een stap gedaan, die de toenadering tot de Ligue gemakkelijker scheen te maken. In 1589 had hij verklaard, zich aan de beslissingen van een algemeen concilie te zullen onderwerpen. In Juli 1591, toen hij er prijs op stelde, dat de bisschoppen openlijk voor hem tegen den paus partij trokken, had hij zich met een kleiner kring tevreden gesteld; hij beloofde zich te onderwerpen aan een concilie, „ou à quelque assemblée notable et suffisante". Bescheidener kon het moeilijk. Wie waarachtig uit eerlijk gemoedsbezwaar den koning had bestreden, hij kon nu tevreden zijn.

Maar Mayenne en de zijnen waren er niet mede tevreden. Voor hen was de godsdienst de vlag; het eigenbelang de lading die zij in veiligheid trachtten te brengen [1]). Hun ideaal, een roi fainéant, omringd en afhankelijk, als de eerste Capetingers, van oppermachtige leenmannen, die den landsvorst slechts den titel gunden en zich zelven de macht voorbehielden, lieten zij zoo snel niet los. Het kost moeite van een droombeeld, jaren lang nagejaagd, afscheid te nemen; vooral, waar die afstand met opoffering van eigenbatige uitzichten gepaard gaat. De vorderingen van Mayenne stellen de onreinheid der beweegredenen, die het ongelukkige land

[1]) Duplessis-Mornay, die namens den koning aan de onderhandelingen deel nam, oordeelde niet anders. „On arrestera avec M. de Villeroy deux sortes d'articles: les ungs pour avoir lieu avenant la conversion: les autres avant icelle. En quoi il fault avoir ceste dexterité de rendre ceulx ci si bons, qu'ils fassent negliger ceulx là, et par consequent moins insister sur la prétendue conversion; car, ayant levé les intérets et contenté les desirs particuliers, le pretexte qui demeurera tout nud n'aura pas grand force en leur endroict; et peult estre sans attendre nouvelles du pape, ils passeront par dessus, ou à une paix ou à une longue trefve, qui les separera de l'Espagnol." Duplessis au roi, 4 April 1592. — MEMOIRES DE DUPLESSIS-MORNAY V. 270. —

Digitized by Google

aan al de jammeren van den burgerkrijg voortdurend overgaven, in het scherpste licht. Niet minder dan dertien gouvernementen eischten de adellijke hoofden der Ligue voor zich in erfelijk bezit. De koninklijke macht en inkomsten zouden in die provincien, waarin zelfs de benoeming der plaatselijke kommandanten en de verdeeling der garnizoenen door hen zou geschieden, van geen de minste beteekenis meer zijn. Groote jaargelden en, karakteristiek genoeg, de betaling van alle schulden van een twintigtal hunner, vorderden zij bovendien [1]). Indien de koning in gelijke verhouding de groote edelen, die hem volgden, beloonde, zou er van de 23 gouvernementen, die Frankrijk telde, geen enkel voor hem zelf overblijven: „Il n'y avait désormais rien en France de moins roi que le roi."

Zulke voorwaarden waren onaannemelijk; op deze eischen brak de onderhandeling af. „Ils nous veullent faire acheter l'estat", zei Duplessis. De koning van Frankrijk kon de erkenning van oproerige edelen niet, door de vernietiging van het werk zijner voorgangers, koopen. De partij van Mayenne nam den schijn aan, alsof zij zich verbaasde, dat tegen zulke conditien bezwaar werd gemaakt: „zij begeerden den vrede niet, de oorlog was meer in hun belang".

Hoe weinig die grootspraak waarheid behelsde, kon een vluchtige blik op de kaart van Frankrijk in den zomer van dit jaar (1592) leeren. Nergens was het aan de partij der Ligue gelukt, den koninklijken aanhang ten onder te brengen; overal werd de strijd als sedert drie jaar voortgezet. Met afwisselend geluk werd in de provincien gestreden; in sommigen hadden de royalisten de bovenhand, en waar de Ligue zich de sterkere mocht noemen, had zij het alleen aan den steun van het buitenland te danken. Indien Savoye, indien Spanje zijne troepen terugtrok, wat zou er van de Ligue in Bretagne, wat in Provence en Languedoc worden? Poitou en Limousin, waar Hendriks aanhangers verreweg de sterksten waren; Lotharingen, door Turenne, tot hertog van Bouillon verheven, ernstig verontrust, gaven het antwoord. Zoo het buitenland den krijg niet voedde, kon de Ligue ten minste niet beletten,

[1]) Oeconomies Royales II. 109 sqq. — Mémoires d'Etat de Villeroy p. 189 sqq.

Digitized by Google

dat de doornenkroon van Hendrik IV eerlang, naar de uitdrukking van Duplessis-Mornay, in waarheid een leliekroon wierd. Toen de dood den koning van den dubbelhartigen maarschalk de Biron had verlost, zag men in het kleine leger van Hendrik zijn wil meer geëerbiedigd. De blokkade van Parijs werd op nieuw aangevangen, en ernstiger, ditmaal dan vroeger, volgehouden. De gouverneurs der omliggende steden vingen aan, minder zachtmoedig voor de bedreigde hoofdstad te worden. De toevoer van levensmiddelen werd nadrukkelijker geweerd: de afsluiting der stroomen strenger gehandhaafd. Op een eilandje in de Marne bouwde Hendrik IV een fort, eerlang Ville-Badauds geheeten. De werkzaamheden aan dit fort, in September opgericht, werden door Mayenne met onrust gadeslagen; doch te vergeefs poogde hij ze te verstoren. Het was duidelijk: de kring, waarin de Ligue zich bewoog, begon enger te worden. Het wettige koningschap, hoe zwak ook aan krachten, dreigde in zijn omarming de nog zwakkere rebellie te verstikken.

Spanje en de Paus waren tot dusver hare getrouwe bondgenooten geweest; zoo deze haar ontvielen, was haar ondergang nabij. In plaats van den heftigen Gregorius XIV was in het begin des jaars Clemens XIV opgetreden. 's Konings katholieke aanhang hoopte en verwachtte, dat het nieuwe hoofd der kerk, die zijn voorganger in kennis en beschaving verre overtrof, een kalmer, verstandiger staatkunde zou volgen al had hij ook aanvankelijk den bul van Gregorius hernieuwd. Zij stelden aan Hendrik voor, om uit hun naam een gezantschap naar Rome te zenden, dat Clemens zou pogen te winnen. De parlementsleden, die te Tours waren vergaderd, verzetten zich nadrukkelijk tegen het plan, maar Hendrik keurde het goed. Hij deed een nieuwen stap in de richting, sedert Juli 1591 ingeslagen, en verbond zich om onderricht te ontvangen, „avec désir et intention de s'unir et joindre à l'Eglise catholiqne." In de geheime instructie, die hij aan Gondi, den Parijschen bisschop medegaf, maakte hij zijne toezegging, om te doen, „wat het staatsbelang van hem eischte", afhankelijk van de zekerheid, dat de gehoorzaamheid, waarop hij recht had, hem niet langer door zijne onderdanen zou worden geweigerd. „Anders zou hij gevaar

Digitized by Google

loopen uitgelachen te worden door de eene, en verlaten door de andere partij."

Al was er voorloopig geen vrucht te wachten van deze zending, die Mayenne, uit wrok over Spanje's eischen, eerst had beloofd te ondersteunen, maar later tegenwerkte, zij bewees toch, dat de royalistische partij het wit scherper in 't oog begon te vatten, en voor geen stappen terugdeinsde, die om het te bereiken noodig schenen. Uit alles bleek, dat de halfslachtigheid, de weifeling, de onvastheid der bewegingen aanving te eindigen. De koning — het was duidelijk — bereidde zich op een beslissenden stap voor. Wat zou er van Mayenne, wat van de Ligue worden, zoo Hendrik openlijk zich bereid verklaarde de ketterij af te zweren, en de hoofdstad zich aan hem onderwierp?

In Parijs was de stemming der gemoederen zeer veranderd. De moord van Brisson had de oogen der gezeten burgerij voor 't gevaar van Spanje's vriendschap geopend. Hoe warm zij Mayenne had toegejuicht, toen hij aan de bloeddorstige raadslagen van den Conseil des Seize een eind had gemaakt, de middenstand had het niet vergeten, dat de adel het eerst het gemeen in beweging had gebracht. Scherper dan te voren zagen de nadenkenden het gevaar van dit bondgenootschap in. Al de ellende, die Parijs had geleden, dankte zij aan de Ligue. De rampzalige toestand, waarin de hoofdstad voortdurend verkeerde, daar de afsluiting der rivieren den handel dagelijks meer knakte, was de vrucht van Mayenne's politiek en van het woelen der geestelijkheid. De Seize, wier raad hij in December had ontbonden, waren zijne werktuigen en partijgenooten geweest. Hun schoon vaderland werd overstroomd door vreemde krijgsbenden, die het kwamen plunderen en berooven, om het te onderwerpen aan een vreemd vorst. Was het zoover met Frankrijk gekomen, dat het zich gelukkig moest achten, tot voetwisch van den vreemdeling te dienen?

Onder den bevruchtenden adem van lijden en ontbering, herleefde het door kerkelijken haat onderdrukte nationale eergevoel. De Parijsche middenstand schaamde zich, dat hij zich had laten misleiden. Wat was er geworden van al de groote beloften? De Ligue was machteloos: zonder Filips kon zij niet staande blijven; en de man, die tegenover het buitenland

Digitized by Google

de vertegenwoordiger der nationale eenheid, tegenover het binnenland, van het monarchaal gezag mocht heeten, stond, hoe zwak ook aan krachten, onoverwonnen na een kamp van drie jaren daar. Een ketter werd hij geheeten .... was het geen ketterij Frankrijk aan den Paus en aan Spanje te onderwerpen?

Reeds in den aanvang van 1592 trad de krachtig aangewassen partij der politieken in de hoofdstad handelend op. In Januari werd een vergadering gehouden van burgers, uit allerlei kring en stand, waarbij ook enkele pastoors verschenen, die aan den omkeer der publieke meening den moed ontleenden, om voor hun ware gevoelens uit te komen. De aanwezigen besloten zich eng aaneen te sluiten en tegen de herleving van de partij der Seize te waken, door geen dezer in eenige stadsbetrekking toe te laten [1]). Sinds breidde zich de beweging met iederen dag uit. Zenuwachtig, gelijk uitgeputte lichamen zijn, kon Parijs het uitzicht op nieuw lijden, dat de nauwere insluiting der stad opende, niet verdragen. Tal van geruchten, waarvan, zooals een tijdgenoot opmerkt, het al zeer wel was, zoo er een enkele waarheid behelsde, onderhielden de spanning. Het lijden der laatste jaren was nog te versch in ieders herinnering; de wonden waren nog te zeer bloedende, dan dat de gedachte aan herhaling en hernieuwing niet den polsslag harder deed kloppen, den bloedstroom sneller door de aderen joeg.

Doch de actie werkte, gelijk steeds, reactie. De bedwelming was te groot en te algemeen geweest, dan dat zij op

---

[1]) Het eerste der hier vastgestelde punten is te karakteristiek, al, acte van beschuldiging, om het hier niet mede te deelen.

„Qu'il falloit d'oresnavant que les bonnes familles et les gens d'honneur se recogneussent et se joignissent ensemblement pour estre les plus forts, et resister à certaines personnes qui se disoient (!) catholiques zelez et se faisoient appeler les Seize, que l'on cognoissoit assez estre gens de neant, personnes abjectes, de basse condition, qui vouloient tout entreprendre et manier les affaires de la ville, lesquels avoient commencé une revolte qui saigneroit à jamais, s'estoient attaquez à la cour de parlement, et de leur propre authorité avoient fait mourir de mort violente M. le president Brisson; qu'ils continuoient encor leurs revoltes et entreprises avec les Espagnols, vouloient renverser tout ordre, ne faisoient que brouiller les affaires, et estoient la cause de toutes les misères que souffroit la France des guerres civiles." PALMA CAYET. p. 394.

Digitized by Google

eenmaal geheel kon wijken. De invloed der monniken en priesters liet zich niet met één slag vernietigen. De partij der Seize herleefde en de oude, bloeddorstige predikatien werden op nieuw van de kansels gehoord. Weer beproefde de kerk, wat zij met de booze hartstochten der onkundigen en der slechten vermocht te bewerken. De politieken wonnen intusschen steeds aan getal. Onderhandelingen over verzoening en samenwerking liepen zonder uitslag af: slechts bittere verwijten en dreigende woorden brachten zij voort. Maar geen bedreigingen schrikten de politieken af. Toen in Sept. het nieuwe fort op de Marne voor de oogen der verschrikte Parijzenaars verrees, werd in een hunner bijeenkomsten het voorstel gedaan, om zich vrijwillig aan den koning te onderwerpen, „qui estoit prince remply de clemence, qui sans doute les recesvoit humainement, et vivroit-on sous luy en paix en l'exercice de la religion catholique-romaine."

Hoe zou een ernstig staatsman zich van een beweging als deze hebben bediend! Hoe zou hij de behoefte, die zich in dezen afstand van elk denkbeeld van geloofsverandering uitsprak, hebben geleid, om het middeleeuwsch beginsel, dat voor het dragen der kroon het lidmaatschap der katholieke kerkgemeenschap onmisbaar was, voor altijd te vernietigen!

Doch Hendrik IV was beter soldaat dan staatsman; en de politieken te Parijs wisten hun denkbeeld niet te doen zegevieren. Toch was het een overwinning op de Ligue, toen in October de meerderheid der Parijsche kwartieren — les semonneux — besloten den koning van Navarre te bidden, van godsdienst te veranderen en inmiddels met hem over vrijheid van handel in overleg te treden. Parijs, de haard, de hoofdstad der Ligue, trad met den ketter in onderhandeling, bood hem de hand.

Als een donderslag trof het bericht den hertog van Mayenne. Het ongeloofelijke scheen mogelijk: Parijs dreigde hem te ontsnappen.

Vergezeld van eenige troepen snelde hij naar de hoofdstad, om den opstekenden storm te bezweren. Tusschen twee partijen had hij te kiezen: de politieken, die de traditie der Ligue verwierpen, en de Seize, die hun wrok tegen hem volstrekt niet verheelden. Jammerlijk was zijn houding: beurtelings hoog en kruipend, zocht de trotsche edelman,

Digitized by Google

die steeds de diepste minachting had gevoeld voor lagere maatschappelijke standen, dan waarin hij was geplaatst, en ze slechts duldde als zijn werktuigen en speelballen, de strijdende partijen door weerzijdsche vrees te beheerschen. Ten deele gelukte het hem; doch meester van den toestand werd hij niet meer. Parijs richtte het verzoek aan „den koning van Navarre", om voor de hoofdstad en de andere steden des rijks [1]) vrijheid van handel te vragen.

De eerste stap was gedaan; zou de volgende, die van onderwerping, achterwege blijven?

Mayenne meende het te kunnen beletten. Zoo hij gehoor gaf aan den aandrang van het Parijsche parlement, om eindelijk de Etats Generaux bijeen te roepen, vleide hij zich met den steun van eene nationale vertegenwoordiging de partij der politieken te onderdrukken.

Reeds tallooze malen was de samenkomst der Etats Généraux, waarop ook Parma in naam zijns meesters had aangedrongen, door Mayenne toegezegd. Zelfs waren zij herhaaldelijk door hem samengeroepen, maar nooit was het hem en den zijnen ernst geweest. Thans, nu de politieke partij het hoofd krachtig opstak, waren zij de eenige uitkomst, die hem overbleef. Parma, die zich gereed maakte om voor de derde maal Frankrijk binnen te trekken, wilde Reims of Soissons als vereenigingsplaats aangewezen zien. Die beide steden zou hij gemakkelijk met zijne troepen kunnen beheerschen, en de Etats Généraux dwingen tot de keus, die zijn meester wenschte. Doch Mayenne wilde er niets van hooren, en berekende, dat de hoofdstad meer met zijn belangen overeenkwam. De politieken te Parijs zouden de keus van Philips II beletten, en deze, door vrees voor de erkenning van den koning van Navarre, gedwongen worden zijn eigen kandidatuur te laten varen, om die van Mayenne te bevorderen. Zoo meende het hoofd der Ligue nog altijd in troebel water te kunnen visschen.

Doch één medespeler op het groot tooneel der historie had hij buiten rekening gelaten. De dood kwam tusschen beide en verwarde de kansrekeningen der intriguanten. De hertog van Parma stierf den 2 Decmber. Oogenschijnlijk was zijn dood

[1]) L'Estoile p. 103.

Digitized by Google

een uitredding voor Mayenne, die op eenmaal van het lastige en hinderlijke toezicht en den meesterachtigen drang van den uitnemenden staatsman ontslagen werd. In waarheid was die dood het doodvonnis over de partij der Ligue. Het prestige, dat de groote veldheer tegenover vriend en vijand had bezeten, hield op, Hendriks tegenstanders te steunen. Parma's leger liep uiteen; mannen, aan Frankrijk onbekend, traden in zijn plaats als leiders der Spaansche diplomatie op; de grootschheid en breedheid van opvatting, die Parma zoowel in 't beramen als in 't uitvoeren hadden gekenmerkt, werd voortaan geheel gemist. Filips' kleinheid en bekrompenheid zouden niet alleen de vervulling zijner eigene wenschen beletten, maar ook de belangen zijner bondgenooten schaden en belemmeren. Zonder Spanje vermocht de Ligue niets: dat hadden de jongste jaren geleerd. Wat zou Mayenne, nu van alle kanten afval dreigde, kunnen tot stand brengen, zonder de hulp van Farnese, die de door belang en inzicht zoo uiteenloopende deelen der Ligue door vrees en overmacht bijeen had gehouden?

Doch de trotsche edelman gaf zich van den waren staat van zaken geen rekenschap. Hij meende, dat de afkeer van Spanje ook de politieken zou dwingen zich in zijn armen te werpen. Dat de onhandige politiek van den Roomschen Stoel aan Fransche katholieken den moed zou geven, om, tegen den wil van het hoofd der kerk, die Hendriks afgevaardigden niet ontvangen wilde, „den koning van Navarre" te erkennen, achtte hij onmogelijk. Aan zijn eigen inpopulariteit, aan den wrok, die in Parijs tegen hem heerschte, aan den ongunstigen indruk, dien zijne nederlagen hadden gemaakt, dacht hij niet. Toen hij in December de opening der Staten tegen den 17 Januari 1593 vaststelde, vleide hij zich nog altijd de onmisbare persoon voor de Fransche Katholieken te zijn. Zoo weinig gevoelde hij het gevaar, dat zijne wenschen bedreigde, dat hij nog den 5 Jan. eene uitnoodiging tot de Katholieke edelen, die Hendrik volgden, richtte, om met de Etats Généraux, die de Ligue naar Parijs had te zamen geroepen, over de belangen van Staat en Kerk in onderhandeling te treden. Alsof de geestelijkheid, die de pauselijke bullen had veroordeeld, en de edelen, die vier jaar hem hadden bestreden, zich ter elfder ure aan hun mach-

Digitized by Google

teloozen tegenstander zouden onderwerpen! Alsof de aanneming van zijn voorstel door zijne tegenstanders tot iets anders kon leiden, dan om zijn macht en invloed te beperken en de plannen zijner geheime vijanden, de politieken, te bevorderen!

De geschiedenis der Staten van 1593 is dikwerf breedvoerig door schrijvers van vroegeren en lateren tijd verhaald. Zeer verschillend is de meening omtrent het gewicht hunner overleggingen en de rol, door hen gespeeld. Terwijl sommigen hun het getuigenis geven, dat zij zich jegens het vaderland verdienstelijk hebben gemaakt, worden hunne handelingen door anderen ten strengste afgekeurd. Zij verdienen, mijns inziens, ni cette indignité ni cet excès d'honneur. De Staten van 1593 zijn het beeld der stervende Ligue.

De Staten van 1593 hebben niets tot stand gebracht. Te zamen geroepen om een koning te kiezen, hebben zij geen koning gekozen: het belangrijkste besluit, dat zij namen, was om de verkiezing onbepaald uit te stellen. Na zes maanden bijeen geweest te zijn, gingen zij, met dit brevet van onvermogen, eigenhandig geschreven, naar huis.

Aan bereidwilligen, om de kroon uit hun handen aan te nemen, ontbrak het niet. Er waren er zelfs te veel. Ieder sollicitant — want sollicitanten waren zij, die door hunne agenten de stemmen der Statenleden liepen te bedelen — ieder sollicitant werkte zijn concurrent tegen. Doch ernstige kandidaturen waren er slechts weinige.

Eigenlijk was er maar één: Philips II solliciteerde voor zijne dochter, Clara Eugenia Isabella. Toen de Staten bijeenkwamen, was het meerendeel der leden voor haar gestemd, en scheen hare verkiezing hoogst waarschijnlijk. Maar de Spaansche Koning en zijn diplomatieke agenten te Parijs deden al, wat zij konden, om haar niet slagen te verzekeren. Op het oogenblik, dat het spel bijkans gewonnen was, verminderde Philips den inzet. In plaats van met een krachtig leger Parijs te ontzetten en Hendrik IV met groote overmacht te verpletteren, liet hij de hoofdstad en de Ligue aan eigen

[1]) In de Collection de Documents inédits sur l'histoire gaf Aug. Bernard de Proces verbaux des Etats Generaux de 1593 uit, in 1842.

Digitized by Google

machteloosheid over, en schonk daardoor aan Hendrik IV de gelegenheid om belangrijke veroveringen te maken, die de hoofdstad meer en meer benauwden. Zoo zou zijn onmisbaarheid blijken, rekende de man in het Escuriaal; terwijl zijn aanhangers twijfelden, of zelfs Spanje wel bij machte zou zijn, om hen uit de handen van den ketter te redden.

De erkenning van Clara Eugenia Isabella, afstammelinge van Anna van Bretagne, vorderde hij van de Staten. De pauselijke legaat en de hertog van Feria, de gezant van Philips, drongen er op aan. Maar zij kon niet gekozen worden, dan met terzijstelling van de Salische wet, die de vrouwen van de troonsopvolging heette buiten te sluiten [1]). Geen krachtiger middel om de Staten hiertoe te bewegen, scheen de Spaansche diplomatie te weten, dan om de natie en haar geheel verleden in het aangezicht te slaan. In de zitting van 29 Mei betoogde de Spaansche rechtsgeleerde Mendoza, dat een reeks van vorsten, waarop Frankrijk trotsch was, door onwettige uitsluiting van vrouwen hadden geregeerd. Het gemor der aanwezigen bewees, dat zelfs de kerk het nationale eergevoel niet vermag te dooden, al weet zij het te verstikken.

Desniettemin zou de Spaansche Ligue hebben getriomfeerd, indien Spanje de rij zijner tegenstanders niet zelf had vermeerderd. Toen de Staten aan Feria vroegen, met wien Clara Eugenia Isabella, als zij gekozen werd, in het huwelijk zou treden, wilde hij eerst niet antwoorden; doch eindelijk noemde hij als den uitverkorene, aartshertog Ernst van Oostenrijk! Zulk een kandidatuur deed Spanje's eischen meer kwaad, dan Mayenne vermocht.

Te laat zag Feria den misslag in. Hij poogde hem te herstellen, door den jongen hertog de Guise te noemen. Zoo hij met grof geld en een krachtig leger diens kandidatuur had kunnen steunen, misschien ware hij ook nu nog geslaagd. Maar Philips was een te groot financier, om goed geld naar kwaad geld te werpen; hij beloofde slechts belooning met wissels, betaalbaar een jaar na dato. En het krachtige Spaansche leger, dat de Ligue tegen Hendrik be-

[1]) Verg. bij BERNARD o. a. het Discours van Mendoza p. 704 en het arrest van 't parlement, p. 736 sqq.

Digitized by Google

hoefde, was evenmin zichtbaar. Zoo boorde nog ter elfder ure Philips met eigen hand de eenige kansen zijner dochter in den grond. En de familie van den jongen de Guise hielp krachtig mede. Een korte wijle kwam wel te Parijs de oude liefde voor het geslacht van den Balafré boven, en „de jonge koning" mocht zich een oogenblik vermeien in de toejuichingen van het Parijsche gemeen. Maar de liefde onder de familie der Guise's was minder warm. Mayenne dacht er niet aan, zijn neef den troon te laten bestijgen. Niet voor een ander, niet voor de natie, slechts voor zich zelf had hij gewerkt. Hij duldde niet, dat een lid zijner familie den prijs zou winnen, waarvoor hij alles had gewaagd en opgeofferd. Maar van zijn kandidatuur was in de Staten zelfs niet openlijk gehandeld en er is geen grond, om aan te nemen, dat de meerderheid, in strijd met het Parijsche parlement, ooit aan de wenschen van een kleine partij, die zijne verheffing wenschten, zou hebben toegegeven. Met Spanje's steun hoopte hij te slagen, doch, wat Spanje schonk of weigerde, het was betrekkelijk een onverschillige zaak. Philips, die voor zijn dochter de erkenning niet kon verkrijgen, kon ze evenmin aan Mayenne bezorgen. De firma was bankroet. De arme schuldeischers vonden slechts een deficit. Zoo was het einde der Ligue in 1593.

En toch verhaastte deze vergadering de uitvoering van Hendriks geheime plan, om tot de Katholieke kerk over te treden. Het is blijkbaar dat de koning van de Parijsche vergadering eene nieuwe krachtsontwikkeling der Ligue heeft te gemoet gezien. Ons, die op zoo verren afstand geplaatst de juiste verhouding der afmetingen beter kunnen beoordeelen, moge de onbeduidende afloop der Etats Généraux onvermijdbaar voorkomen, tijdgenooten beoordeelen gewoonlijk de gebeurtenissen, die voor hunne oogen plaats hebben, meer naar het gedruisch en de opspraak, die zij wekken. Het is een moeilijke en zeldzaam beoefende kunst, wat men ziet geschieden op zijn juiste waarde te schatten. Hendrik heeft blijkbaar van deze Staten-vergadering gevreesd, wat de hoofden der tegenpartij er van hoopten. Voor- noch tegenstanders zagen in, dat deze bijeenkomst slechts het stuiptrekken der stervende Ligue was. Allen meenden, dat zij

Digitized by Google

aan het verzet nieuwe kracht en meerdere eenheid zoude geven. De tegenstand zou er door aangewakkerd worden, en de erkenning van Hendriks koningschap voor jaren verschoven, zoo niet voor altijd uitgesteld zijn.

Scherp en duidelijk spreekt zich deze opvatting des konings in de woorden uit, die de bewerkers der Oeconomies Royales aan hun held in den mond leggen [1]). Sulli, in het begin van Febr. 1593 door den koning geraadpleegd, teekende den staat van zaken op deze wijze: „vous ne parviendrez iamais à l'entiere possession et paisible jouissance d'iceluy, que par deux seuls expediens et moyens; par le premier desquels, qui est la force et les armes, il vous faudra user de fortes resolutions, severitez, rigueurs et violences, qui sont toutes procedures entierement contraires à vostre humeur et inclination, et vous faudra passer par une milliasse de difficultez, fatigues, peines, ennuis, perils et travaux, avoir continuellement le cul sur la selle, le halecret [2]) sur le dos, le casque en la teste, le pistolet au poing et l'espeé en la main; mais, qui plus est, dire adieu repos, plaisirs, passetemps, amours, maistresses, jeux, chiens, oyseaux et bastimens; car vous ne sortirez de telles affaires que par multiplicité de prises de villes, quantité de combats, signalées victoires, et grande effusion de sang. Au lieu que par l'autre voye qui est de vous accommoder, touchant la religion, à la volonté du plus grand nombre de vos sujets, vous ne rencontrerez pas tant d'ennuis, peines et difficultez en ce monde; mais, pour l'autre, je ne vous en responds pas."

Sulli, die in deze woorden bewees hoe goed hij Hendrik kende, sprak eenvoudig uit, wat in het hart des konings omging. Hendrik was den langen strijd moede, en maakte zich zelf wijs, dat hij zich voor zijn land moest opofferen. De herhaalde verklaringen, dat hij slechts aan Frankrijks belang dacht, de verzekeringen hoe veel moeite het hem kostte het kerkgeloof zijner moeder te verloochenen, bevatten waarheid, maar niet de geheele waarheid. Wie zal durven zeggen, dat hij zich ooit van andere, minder nationale, meer zelfzuchtige beweegredenen is bewust geworden?

[1]) II. 95.

[2]) „Corselet de fer qui couvroit la poitrine et les épaules, et qui étoit plus leger que la cuirasse."

Digitized by Google

Voor de vorsten der 16de eeuw was er, zoowel in goeden als kwaden zin, geen onderscheid tusschen het persoonlijk en het nationaal belang. En Hendrik IV was een kind van zijn tijd, als van zijn volk.

De hoofden der katholieke edelen hadden met 's konings goedkeuring zich bereid verklaard met de Etats Généraux in onderhandeling te treden. Mayenne, die zich bij 't woord zag gehouden, kon zijn toestemming niet weigeren. Ondanks den tegenstand van den pauselijken legaat en van den ambassadeur van Spanje, benoemden de Staten, te Parijs vergaderd, commissarissen, die met de afgevaardigden van de koninklijke katholieken te Suresne zouden samenkomen.

Het was in hun vergadering, dat in het midden der Meimaand de aartsbisschop van Bourges de mededeeling [1]) deed, „que leur roy avoit faict assembler plusieurs cardinaux, evesques et autres gens de sa suite, leur ayant promis de vivre catholiquement, demandant d'estre instruict."

Den 22sten Juli kwamen de opgeroepen geestelijken, prelaten en doctoren, te St. Denis te zamen. Het hoofd der tiers parti, de kardinaal de Bourbon, die met ergernis zijn kansen in rook zag opgaan, wreekte zich door de bevoegdheid der Fransche prelaten te betwisten, om zonder vergunning des pausen Hendrik in den schoot der kerk te ontvangen. Doch noch de hooge geestelijkheid van 's konings aanhang noch Hendrik zelf lieten zich afschrikken. Zij wisten, dat het pausdom als steeds zich, willig of onwillig, in het fait accompli zou moeten schikken. De beslissing over staatszaken behoort niet aan de kerk.

Den volgenden morgen, den 23sten, ving het zoogenaamde

---

[1]) Bernard l. c. p. 657. Renaud de Beaune, aartsbisschop van Bourges, was de geestelijke, van wien de Ligue wist te vertellen, dat hij geheel ongeloovig was en de kerk van Frankrijk van den heiligen stoel wilde afscheuren, om zelf patriarch te worden. Op hem, den pastoor Benoist, en den koning was het volgende epigram in omloop:

De trois B. B. B. garder se doit-on,
De Bourges, Benoist et Bourbon:
Bourges croit Dieu piteusement,
Benoist le presche finement;
Mais Dieu nous gard' de la finesse
Et de Bourbon et de sa messe.

Lettres missives de Henri IV. III. 814.

Digitized by Google

onderricht aan. Het mocht niets anders dan een formaliteit zijn. Niemand kon er in ernst aan denken, om Hendrik wezenlijk te willen bekeeren. En elke illusie, zoo zij soms bij een der vijf bisschoppen bestond, week, als men de luchtige minachting zag, waarmede de koning de zaak behandelde. Achtereenvolgens werden de verschillende stukken der kerkleer doorloopen. Toen er sprake was van de gebeden voor dooden, zei Hendrik: „laissons là le Requiem; je ne suis pas encore mort et je n'ai pas envie de mourir." Bij het vagevuur verklaarde hij, het te willen aannemen, om hun plezier te doen, daar hij wist „que c'estoit le pain des prebstres". Doch toen het op belangrijker zaken aankwam, bijv. de leer der mis, werd hij warm; hij verdedigde zich bij zulke punten met vuur, en wist zijne bekeerders zoo veel bijbelplaatsen, die de onwaarheid der katholieke leer bewezen, voor de voeten te werpen, dat een hunner den volgenden dag getuigde, nooit een ketter gezien te hebben, die zoo op de hoogte was en zulke goede gronden wist aan te voeren. Maar wat kon het hem baten? Het staatsbelang vergunde hem niet, om overwinnaar te zijn in den theologischen kamp. Als de oude Friesche koning, volgens de legende, zich nog ter elfder ure terug te trekken, dat kon hij niet. Hij was te ver gegaan. Hij gevoelde het en gaf toe. Met tranen in de oogen bracht hij het offer zijner overtuiging: „vous ne me contentes point bien sur ce point et ne me satisfaites pas comme je désirois, et me l'estois promis par vostre instruccion. Voici: je mets aujourdhui mon ame entre vos mains. Je vous prie, prenes-y garde: car là ou vous me faites entrer, je n'en sortirai que par la mort; et de cela je le vous jure et proteste."

Vijf uur had de samenkomst geduurd en met een gevoel van verlichting liet Hendrik de geestelijken van zich gaan. Nog twee dagen en alles zou voorbij zijn. Als om zich zelven te bemoedigen door de beteekenis van den stap zich te ontveinzen, spotte hij er mede: „Ce sera dimanche — schreef hij aan Gabrielle d'Estrées [1]) — que je fairay le sault perilleux."

Zondag kwam. Des morgens ten acht ure begaf zich de koning, door een aanzienlijken stoet van edelen en hovelin-

[1]) Lettres missives de Henri IV. t. III. 821.

Digitized by Google

gen vergezeld, te midden van een van alle kanten samengestroomde menigte naar de hoofdkerk van St. Denis. Het was snikkend heet: loodzwaar drukte de warmte alles neer.

De hoofddeur was gesloten: Hendrik klopte aan [1]). De poort werd geopend en de aartsbisschop van Bourges, omringd van tal van hooge geestelijken, vertoonde zich. Hij vroeg den wachtende, wie hij was.

„Je suis le roy." —

„„Que demandez vous?"

— „Je demande estre receu au giron de l'Eglise catholique, apostolique et romaine." —

„„Le voulez-vous?"

— „Ouy, je le veux et le desire."

En de knieën buigende, legde Hendrik IV deze geloofsbelijdenis af: „Je proteste et jure, devant la face de Dieu tout puissant, de vivre et mourir en la religion catholique, apostolique et romaine, de la proteger et deffendre envers tous au peril de mon sang et de ma vie, renonçant à toutes heresies contraires à icelle Eglise catholique, apostolique et romaine."

Men zegt [2]), dat een der bisschoppen, die steeds des konings zijde had gehouden, na den overgang van Hendrik IV verklaarde:

„Je suis catholique de vie et de profession, et très- fidèle subjet et serviteur du Roy: vivrai et mourrai tel. Mais j'eusse trouvé bien aussi bon et meilleur que le Roy fust demeuré en sa religion, que la changer comme il a fait: car en matière de conscience il y a un Dieu là haut qui nous juge: le respect duquel seul doit forcer les consciences des rois, non le respect des roiaumes et couronnes, et les forces des hommes."

[1]) PALMA CAYET. p. 495.
[2]) l'ESTOILE. p. 164.

Amsterdam April 1875.

Digitized by Google

DE GRAAF DI CAVOUR

ALS STAATSMAN.

DOOR

MR. W. R. BOER.

Il Conte di Cavour. Ricordi Biografici per Giuseppe Massari, Deputato al Parlamento Nazionale. Torino. Botta 1873.
Il Conte Camillo di Cavour, Documenti editie inediti, per NICOMEDE BIANCHI, 5a edizione. Torino. 1863.
Oeuvre parlementaire du Comte di Cavour, traduite et annotée par ARTOM et ALBERT BLANC. Paris. 1862.
Historische und Politische Aufsätze von HEINRICH VON TREITSCHKE. 1 theil. Cavour.

I.

Het is een stil en bekoorlijk morgenuur, in dien tijd des jaars, waarin de zanger van Küser ons verplaatst als:....

„Een late en warme najaarsdag,
Die somtijds nog het hart verkwikken mag
Vóór dat de lucht in ongestuimigheid,
Ons op de koû des winters voorbereidt."

Niet zonder inspanning hebben wij de woudrijke hoogte aan den zuidelijken oever der Po beklommen en staan wij op het terras voor de kleine kerk van het Kapucijner-klooster, om van daar onzen blik over een der heerlijkste tooneel-

Digitized by Google

len te laten dwalen, die God's schoone aarde te aanschouwen geeft. Onder ons stuwt de Po haar troebele golven, westwaarts door vriendelijk groen bezoomd, langs de muren en gebouwen eener groote stad, oostwaarts naar die beroemde en vruchtbare vlakten van Lombardije, op wier weelderig groen het oog reeds in het verre verschiet met wellust schijnt te rusten. Op den noordelijken oever aanschouwt men de straten, de gebouwen, de paleizen, de pleinen, de torenspitsen der prachtige stad, van het vorstelijke Turijn. Daar rondom noord- oost- en westwaarts een landschap van vlakten en hoogten, van valleijen en bergen, van beemden en wouden, van bewoonde plekken, stedekes en dorpen met hunne torenspitsen, en van eenzame rotsgroepen en donkere kloven, in oneindige afwisseling van kleuren en lijnen, zich in steeds trotscher en grootscher vormen verheffend en bijna overal bepaald en bekroond door de ontzachelijke sneeuwkruinen der Alpen, waaronder de machtige Monte Rosa, de Mont Iséran, meer westwaarts het rotsgebergte, waarop zich S. Michele della Chiusa verheft en daarachter de sneeuwvelden der Mont Cenis, de meest in het oog vallende punten vormen. Die berggevaarten en sneeuwkruinen staan daar, scherp tegen den donker blaauwen hemel afgeteekend als de reusachtige wachters, die het Po-dal beschermen en die uit de verte nederblikken op de groote stad onder ons, ook op den heuvel waar wij staan, ook op de zich hier achter in blaauwe golvingen verheffende Appenijnen:

„The infant Alps, which — had I not before
Gazed on their mightier parents, where the pine
Sitts on more shaggy summits, and where roar
The thundering Lauwines — might be worshipp'd more!"

En die vorstelijke stad trekt onze aandacht vooral, omdat zij de hoofdstad is van een rijk, uit kleine en nietige beginselen opgekomen, maar geroepen om het uitgangspunt te worden van een der merkwaardigste omwentelingen, die de aan groote gebeurtenissen rijke 19e eeuw heeft aan te wijzen; die stad trekt onze aandacht, omdat zij reeds sedert 1418 althans bij wijlen de zetelplaats was van een vorstelijk geslacht, het Huis van Savoye, dat eigenlijk aan gene zijde dier besneeuwde Alpengevaarten te huis behoorende, zich in

Digitized by Google

den loop der eeuwen meer en meer voet in Italië heeft weten te verschaffen, zich tusschen de daar heerschende en strijdende geslachten der Habsburgers en Bourbons heeft weten in te dringen, om ten slotte zich aan het hoofd van het geheele schiereiland te zien plaatsen. En in die stad zoekt van onze standplaats het oog langs een harer regte straten doolende een groot paleisachtig gebouw, waarin door een dankbaar bestuur een marmeren tafel met opschrift is geplaatst, dat den voorbijganger berigt, dat hier de man geboren is aan wien Italië zijn eenheid te danken heeft. Hier, waar de naar hem genoemde straat, de Via Cavour zich regthoekig kruist met de Via Lagrange, in het zuidwestelijk hoekhuis, werd Cavour den 10 Januari 1810 geboren.

Dat de verwezenlijking van het groote denkbeeld der eenheid van Italië uit dezen, als het ware vergeten noordelijken hoek van het schiereiland is uitgegaan, moet volgens von Treitschke vooral worden toegeschreven aan de eigenaardige deugden van het volk dat hier leefde, aan de bekwaamheid van menig regent uit het oude Vorstenhuis van Savoye, aan den band die beiden steeds vereenigde," daar slechts dit „hoekje van Italië den zegen kende der Monarchie."

Een blik van onze standplaats op die dal- en bergwereld, die het eigenlijk Piemont vormt, doet reeds verstaan, dat men hier met een bergvolk te doen heeft; minder beschaafd, meer ruw en arm, maar krachtig, arbeidzaam, onverzettelijk. De Piemontees was reeds vroeg een nijver landbouwer, een trouw onderdaan, een uitstekend en dapper soldaat. De Piemontesche adel, op zijne groote landgoederen geboren en opgevoed, bezat dezelfde karaktertrekken, waaronder nog trouw aan den Vorst en aan de Kerk uitblonken.

De in de bevolking van het schiereiland door hare vroegere geschiedenis als gewortelde en steeds levende zucht naar republikeinsche vrijheid vond hier, waar men van ouds aan eenhoofdig gezag gewend was, geen weerklank. Het Vorstenhuis van Savoye telde menig verdienstelijk regent. Een weinig ter regterzijde van ons, voert de via del Ospedale naar de Piazza S. Carlo, ongeveer in het midden der stad, waar gij het Ruiterstandbeeld van Emanuele Filiberto ziet, dien Hertog van Savoye (1580), die den bijnaam kreeg van tête de fer. Een bijnaam, die ook voor anderen van zijn

Digitized by Google

geslacht niet ongepast ware geweest. Hij overwon niet slechts in de velden van S. Quentin, maar hij bragt de Penaten van het Vorstenhuis, de Heilige Zweetdoek, van Chambery over de Alpen naar die prachtige hoofdkerk, die gij aan de westzijde der stad in de nabijheid van de poort naar Pavia zich ziet verheffen. Hij was dus een der eersten, die de toekomst van zijn geslacht en land aan de zuidzijde der Alpen zocht. En, hoe getrouw zoon der Kerk ook, was hij het, die het dusgenaamde Tolerantie Edict ten behoeve der Waldenzen verleende. Na dapperen strijd werd in den aanvang dezer eeuw Piemont en aangrenzende streken bij het fransche keizerrijk ingelijfd. [1]) Turijn werd een fransche stad en kan daaraan mogelijk wel iets van zijn meer westelijk-europeesch dan zuidelijk en eigenlijk italiaansch karakter te danken hebben.

Bij de reconstructie van Europa, waaraan de diplomaten op het Weener Congres, na den val van Napoleon I, hunne zorgen wijdden, werd ook een koningrijk Sardinië gevormd, en het Huis van Savoye, in den persoon van Victor Emanuele I weder hersteld. Het nieuwe rijk scheen, vooral door de toevoeging der onrustige en republikeinschgezinde kuststreeken van Ligurie en van de zeestad Genua meer aan uitwendigen glans dan aan inwendige kracht te winnen. Dit laatste lag ook gewis niet in de bedoelingen van het Weener Congres en vooral niet van Oostenrijk. Reactie en toenemende magt der geestelijkheid bleven dan ook niet uit. In 1821 deed Victor Emanuel, ten gevolge eener oproerige beweging in zijne hoofdstad, afstand van den troon ten behoeve van Carlo Felice; die in 1831 door Carlo Alberto werd opgevolgd. Hoe streng echter onder deze vorsten het oude stelsel ook gehandhaafd werd, er begonnen toch hier en daar teekenen van een anderen geest zich te openbaren. In het geheele schiereiland ontwaakte in de edelste gemoederen meer en meer de zucht naar bevrijding van vreemden invloed en heerschappij, naar aansluiting en onafhankelijkheid. Men begon te droomen en te dweepen met een betere toekomst, met een eigen Italiaansch volksbestaan, met een strijd tegen

[1]) In 1801, zie Heeren, Geschichte des Europäischen Staaten-Systems. Th. II. 270.

Digitized by Google

den vreemdeling, die zeker het eerst van die magt konde uitgaan, die ook tegenover Oostenrijk zich onafhankelijk en niet zonder trotsch handhaafde; die magt, welker Koning een erkend vijand van Oostenrijk was; die magt, die een eigen, een goed gedisciplineerd en dapper leger bezat, dat, onder goedkeuring des Konings, door den dichter Prati in een bezielden krijgszang tot edelen kamp werd opgeroepen. [1])

De man, die die droomen verwezenlijken zoude, werd, gelijk wij reeds zagen, den 10den Augustus 1810 te Turijn, tijdens de fransche heerschappij en dus eigenlijk als fransch onderdaan, geboren. Toch ontsproot Graaf Camillo Benso di Cavour aan het oude en eerwaardige Piemontesche geslacht Benso uit Chiari, dat zijn graventitel ontleende aan het stedeke Cavour, aan de westelijke grenzen des rijks nabij Pinerola en de ontzachelijke bergpartijen van den Monte Viso gelegen: een plaatsje daarenboven merkwaardig, omdat Emanuel Philibert dáár het reeds genoemde Edict van tolerantie ten behoeve der Waldenzen had afgekondigd.

Cavours vader was de Markies Michele, die tot het Hof van den Vorst Borghese behoorde. Zijne moeder was eene Sellon, maar de Prinses Paolina Borghese hield, naar de toenmalige gewoonte, het kind ten doop, dat, naar haren gemaal, den naam van Camillo ontving.

---

[1]) Zie G. La Farina. Storia d'Italia. I. p. 593. — Prati's lied luidde:

Vive il Re! Tra'suoi gagliardi
Benedetto ei muove il piè:
Vivan sempre gli stendardi.
Dell Italia e il nostro rè!

Sin che ferva in ogni schiera
Il corragio e la pietà
Guai chi l'Itala bandiera
Temerario offenderà.

Tremerà d'allergi suoni.
Le borgate e le città,
E di libere canzoni
Tutta l'Italia echeggerà!

Tutti siam di un sol paese,
Solo un saugue in noi traspar;
A ogni tromba Piemontese
Mandi un eco e l'Alpe e il mar! —

Digitized by Google

Hij toonde reeds op kinderlijken leeftijd die kracht van opvatting en wil, die hem later zoozeer kenmerkte. In 1820 werd hij, overeenkomstig de gewoonte der jongelieden uit patricische geslachten, aan de Militaire Akademie te Turijn geplaatst, waar hij zich spoedig onderscheidde door goed gedrag en ernstige studiën, vooral in de wiskundige vakken. Op zijn 16e jaar werd hij bij het wapen der genie geplaatst en tevens onder de edelknapen aan het Hof ingeschreven, met welke laatste onderscheiding hij echter zoo weinig ingenomen was, dat eenige daarover onvoorzichtig geuite woorden hem eenigermate in ongenade brachten. Hij werd althans uit de hoofdstad verwijderd en onder anderen ook naar Genua in garnizoen gezonden. Dit verblijf schijnt op den jeugdigen Cavour een zeer gunstigen invloed te hebben uitgeoefend en van die indrukken te hebben achtergelaten, die een later leven van moeite en zorgen nooit konden uitwisschen. Het meer en meer uitspreken zijner vrijzinnige denkbeelden; van de verwachtingen, die de Juli-omwenteling te Parijs bij hem opwekten, in het belang van hervormingen en eene andere toekomst ook voor Italie, waartoe hij wel zoude medewerken „wanneer hij minister mogt zijn", deden hem naar het fort Bard zenden. Cavour zag echter, dat hij met deze geestesrichting voor de militaire dienst ongeschikt was en verkreeg zijn ontslag. Met te grooter ernst en ijver legde hij zich nu op de studiën toe, vooral op de staatseconomische en landhuishoudelijke, waarbij zijn geest zich steeds naar de praktische zijde der vraagstukken wendde en voor zuiver bespiegelende en afgetrokkene minder neiging toonde, terwijl hij daarbij door reizen in Zwitserland, Frankrijk en Gr. Brittannie zijn kennis van menschen en zaken uitbreidde.

De vruchten van een en ander bleken uit zijne opstellen in Tijdschriften, met name in zijne „Beschouwingen over den tegenwoordigen toestand van Ierland en over deszelfs toekomst", in de Bibliothèque Universelle de Genève" van 1844. — Met helderen blik wees hij toen reeds den weg aan, die alleen tot verbeteringen in de toestanden van dat eiland voeren konden, een weg, die door Britsche staatslieden en vooral door Gladstone gevolgd werd. Geen wonder, dat dit opstel hem de goedkeuring verwierf van mannen als Senior, den Hertog de Broglie, Gustave de Beaumont, Rossi

Digitized by Google

en anderen. Engeland was het land zijner voorliefde, de Engelsche geschiedenis een onderwerp zijner ijverigste studiën, en vele Engelsche staatslieden, met name Pitt en Robert Peel, de mannen meest door hem bewonderd. Hij groeide alzoo meer en meer op in vrijzinnige denkbeelden op elk gebied, of liever, zijn eigen breede en ruime blik vond hier sympathie, opwekking en kracht. Hij kwam ook openlijk voor deze gevoelens uit, maar zij voerden hem nooit tot eenige deelneming aan die vele en geheime pogingen, die ook toen in Italie aan de orde waren, om ze door volksbewegingen of zamenzweringen te bevorderen. Cavour was erkend liberaal; geen geheim zamenzweerder.

Hij behoorde tot die rigting, die zich in het koningrijk Sardinie, onder de vorsten van het oude Stamhuis van Savoye meer en meer begon te toonen en waarvan uitstekende mannen als voorstanders optraden, de rigting, die eenheid en aansluiting der zonen van hetzelfde vaderland verlangde; de geheele onafhankelijkheid van den vreemde; eigen ontwikkeling op eene wijze, waar vrijheid en orde zouden te zamen gaan, die alleen onder de zegepraal van ruime constitutionele instellingen zoude te verwezenlijken zijn. Hierheen wilden Gioberti, Balbo, Azeglio, Buoncompagni en anderen. Organen dezer richting waren de in 1847 te Turyn verschijnende bladen „Il Mondo illustrato", dat wekelijks, en „l'Antologia", dat maandelijks werd uitgegeven en later nog het dagblad il Risorgimento. Economische vraagstukken, zooals dat der Italiaansche Spoorwegen, werden daarin door Cavour behandeld. Weldra had hij, naar aanleiding van eene volksbeweging in Genua in den aanvang van 1848, gelegenheid zich duidelijker uit te spreken. Bij de overweging met eene deputatie uit de Ligurische havenstad omtrent de middelen, die bij den koning Carlo Alberto behoorden te worden aangewend, om aan de volksonrust te gemoet te komen, stelde Cavour voor, dat men „om eene grondwet zoude vragen." Zijn raad werd niet opgevolgd, maar hij bleek al spoedig eene hoogst verstandige te zijn geweest. De algemeene beweging in Italië toch moest hierin hare eerste oplossing vinden. De beloofde constitutie werd dan ook reeds den 4 Maart 1848 afgekondigd. Cesare Balbo was voorzitter van het eerste Constitutionele Kabinet, waarin Pareto voor Buitenl. Zaken, Ricci voor Binnenl. Zaken, Sclopis voor Justitie,

Digitized by Google

Franzini voor oorlog en marine, Buoncompagni voor onderwijs, Desambrois voor publieke werken, Revel voor finantiën, zitting namen [1]). In de nieuwe kamer nam Cavour weldra als afgevaardigde voor de hoofdstad plaats, en hield er den 4 Juli zijn eerste rede, waarmede hij zeer weinig indruk maakte. Hij was echter een krachtig voorstander van den oorlog tegen Oostenrijk, waartoe de Sardinische Regering door den loop der gebeurtenissen en den opstand in Milaan en geheel Lombardije en Venetië zich als het ware gedwongen zag. Aan den vroegen morgen van den 24sten Maart werd de in oproerige gisting verkeerende bevolking van Turijn door eene koninklijke proclamatie verrast, waarin Carlo Alberto, aan den algemeenen drang gehoor gevende, den oorlog aan Oostenrijk aankondigde in deze woorden [2]): „Bewoners van Lombardije en Venetië! Het lot van Italië komt tot rijpheid! Gelukkiger dagen breken aan voor de stoutmoedige verdedigers van vertreden regten. Door de liefde van ons geslacht, door het verstaan der tijdsomstandigheden, door eene gemeenschappelijke stemming, waren wij de eersten die ons vereenigden met die algemeene bewondering, die Italië u toebrengt! Onze wapenmagt, die zich reeds zamentrok op uwe grenzen, toen gij als vooruitliept op de bevrijding van het roemrijke Milaan, komt u thans in de verdere gebeurtenissen de hulp bieden, die de broeder van den broeder, de vriend van den vriend verwacht. Wij zullen uwe regtmatige wenschen ondersteunen, vertrouwende op de hulp van dien God, die door zoo wonderbaren aandrang Italië er toe bragt, om zelf te handelen. En om te beter door uitwendige teekenen het gevoel der eenheid van Italiê te toonen, willen wij, dat onze soldaten, het Lombardische en Venetiaansche grondgebied inrukkende, het schild van Savoye toonen boven de Italiaansche driekleur!" De uitslag van dezen korten, voor Piemont en Italië noodlottigen krijg is bekend. Den 23 Juli werd het Sardinische leger, onder leiding des Konings, bij Rivoli en Somma Campagna geslagen; Milaan en Lombardije geraakten op nieuw in handen der Oostenrijkers, en hunne zegevierende wapenen onder Radetzky bedreigden de Ticino

[1]) La Farina. Storia d'Italia. Vol. II. p. 168.
[2]) Idem. p. 256.

Digitized by Google

en het thans vrij weerlooze Sardinië. Een wapenstilstand werd getroffen, maar kon tot geen vrede leiden. De hervatte krijg voerde echter den 23sten Maart 1849 tot den noodlottigen slag van Novara, waarin het Sardinische leger weder totaal werd geslagen, en Carlo Alberto, om betere voorwaarden te kunnen bedingen en den vrede mogelijk te maken, van de kroon afstand deed ten behoeve van zijn zoon Vittorio Emanuele, en zich terstond naar Portugal begaf, waar hij in Oporto nog enkele jaren leefde en stierf.

Onder de treurigste omstandigheden aanvaardde de jeugdige vorst het bewind. Turijn was geschokt; Genua oproerig; de Oostenrijksche schildwachten stonden op de muren van Alessandria; geheel Italië was de speelbal van verwarring en van het drijven der uiterste partijen, waardoor de terugkeer en zegepraal van den vreemdeling gemakkelijk werden gemaakt. Alleen te Rome en Venetië wapperde nog de driekleur der onafhankelijkheid.

Maar de jeugdige vorst deed de beste keuze. Hij begeeft zich terstond naar Turijn en legt dáár voor het Parlement den eed af op de grondwet. Daarop wordt een nieuw ministerie gevormd, waarin Pinelli waarborg gaf voor de handhaving der constitutionele beginselen; Gioberti, dat de nationale tradities niet zouden worden vergeten; terwijl Massimo d'Azeglio, als Minister van Buitenl. Zaken het vertrouwen op een goeden afloop der dreigende moeijelijkheden kon bevestigen. Twee wegen stonden open: zich te bepalen tot eene staatkunde, die niet verder zag dan de Ticino en de Macra; of tot eene, die, bukkende voor de noodwendigheid, Italië in het oog hield; terugkeer tot de hemelsblaauwe vlag, of behoud van de driekleur, gesierd met het witte en gezegende kruis van Savoye! — Dat beide rigtingen voorstanders telden is te begrijpen; dat overdreven bezadigdheid en voorzichtigheid tot de eerste overhelden was natuurlijk. Er was moed, vertrouwen op de toekomst, geestdrift noodig, om de tweede te kiezen. Onder hare voorstanders was Cavour een der ijverigste. Wij zagen reeds, dat hij als afgevaardigde in het Parlement had zitting genomen. In den aanvang had hij echter weinig invloed. Zijn redenaarstalent boeide niet en zoude eerst later en door oefening die wegsleepende kracht verkrijgen, die vaak hevig bewogen vergaderingen als aan zijne lippen deden

Digitized by Google

hangen. Zijne denkbeelden en beginselen maakten hem verdacht bij den adel als een volksman en revolutionair; bij de republikeinsche en demokratische partij, als een aristokraat. Zijne streng economische denkbeelden; zijn afkeer van het algemeen stemregt, „die verdachte lieveling van uiterste partijen"; zijn bestrijding van progressieve belastingstelsels, hadden reeds spoedig, gelijk von Treitschke het juist uitdrukt, „die fundamentale Verschiedenheit der Staatsauffassung, welche Liberalen und Democraten zu allen Zeiten trennen wird," doen uitkomen. Thans echter begon hij met meer klem op te treden en zijn stem te laten hooren in een zin, even vijandig tegen reactie als tegen de dolzinnige raadslagen der actie-partij, die den vrede met Oostenrijk bijna als landverraad brandmerkte. Zijn gewoon zeggen in deze benarde dagen was: „wij zullen het overdoen, en partij trekkende van vroegere dwalingen zullen wij het de tweede maal beter doen; wij zullen onze revanche nemen." Bij de ontbinding der kamer in 1848 door zijne tegenstanders tijdelijk geweerd, zag hij zich dan ook bij de nieuwe verkiezingen weder spoedig een zetel voor Turijn aangewezen. Het eerste, wat der Regering te doen stond, was het sluiten van vrede met het zegevierende Oostenrijk. Hierbij moesten groote offers gebragt worden: het nationaal gevoel moest daaronder pijnlijk lijden. Azeglio, die het vredesverdrag van 6 Augustus 1849 verdedigde, verklaarde zelf, „dat het hem zeer deed, de dierbaarste gevoelens van zijn hart te bestrijden." — Cavour gevoelde het niet minder, maar hij verdedigde het verdrag met ernst en verzette zich tegen alle pogingen tot uitstel der behandeling. „Wat de Staatkundige gevolgen daarvan zijn konden wist men niet, maar men kon wel verzekerd zijn, dat, zoolang het tractaat niet gesloten was, men in de slechtste van alle toestanden verkeerde." Men spreekt veel van eer en waardigheid: maar ik geloof, dat waardigheid en eer weinig winnen zullen door een langer verdagen van dit debat, omdat wij allen gelijkelijk overtuigd zijn, dat al de woorden die wij hier wisselen, niets in dit droevig tractaat kunnen wijzigen .... Waar een zoo treurige zaak behandeld wordt, moet men er geene partij-zaak van maken!" Toch nam de kamer, met eene zeer geringe meerderheid, het uitstel aan. De toestand werd hierdoor hoogst bedenkelijk,

Digitized by Google

want de koning had zijn woord voor den vrede met Oostenrijk verpand. Wat stond der Regering te doen? Zij koos den koninklijken, echt parlementairen weg. De Kamer werd ontbonden, maar tevens deed de Koning een beroep op de natie bij de bekende proclamatie van Moncalieri. Het was in de maand December; snerpende koude heerschte in de hooge bergstreeken van Savoye; velden en wegen waren met sneeuw bedekt; het waren slechte vooruitzigten voor eene trouwe opkomst der kiezers, waarvan echter alles afhing. Een hoog geplaatst franschman te Turijn zeide in die dagen, Cavour wijzende op de dwarrelende sneeuwvlokken; „c'est une neige rouge, monsieur le comte!" waarop deze glimlachende en zich in de handen wrijvende antwoordde: „rouge tant que vons voudrez, mais elle va déteindre; le bon sens de mes concitoyens suffira à la tâche." De nieuwe Kamer bevestigde Cavour's goeden dunk van het gezond verstand zijner landslieden. Het vredesverdrag werd weder voorgesteld en aangenomen, en daarmede de eerste stap gedaan tot herstel van de geleden schokken, tot het voorbereiden eener betere toekomst.

Cavour had hierop een vast vertrouwen. In den zomer van 1849 schreef hij aan zijn vriend Vincenzo Salvagnoli: „Wij behoeven den moed niet te verliezen; zoolang de vrijheid nog in een hoek van het schiereiland leeft, moet men niet wanhopen aan de toekomst. Zoolang Piemont zijne staatsinstellingen ongedeerd door despotisme of anarchie kan behouden, zal er een middel zijn om met vrucht aan de herschepping van het vaderland te arbeiden." — Wat Cavour daarbij onder vaderland verstond was niemand onbekend. Vriend, raadsman en steun van de meeste raadslieden der kroon steeg zijn invloed bij den dag. Als staatsman en parlementair redenaar deed hij zich vooral kennen bij zijne verdediging van het Wetsontwerp, waarbij de kerkelijke regtsmagt werd afgeschaft, die tusschen geestelijken en burgers eene ongelijkheid handhaafde, geheel in strijd met alle denkbeelden van regt en vrijheid, en met de beginselen der Staatsregeling. Onderhandelingen te Rome om hieromtrent in schikking te treden waren geheel mislukt. De Minister van Justitie Siccardi droeg hierop eene wettelijke regeling voor, die een hevigen strijd, een strijd over de eerste beginselen van

Digitized by Google

het hedendaagsche staatsleven, uitlokte. Cavour behoorde tot de voorstanders van dezen maatregel en van alle, die door constitutionele beginselen en de eischen des tijds werden gevorderd. Men behoorde het voorbeeld der bekwaamste Britsche staatslieden te volgen en in rustige tijden nuttige hervormingen te maken. „Gaat op ruimen schaal voort in deze rigting," riep hij, „in de zitting van 7 Maart 1859, en vreest niet dat men ze ontijdig zal noemen, vreest niet de magt van den Constitutionelen troon die aan uwe handen is toevertrouwd te verzwakken, daar gij hem veeleer versterken zult; gij zult hierdoor te weeg brengen, dat deze troon in ons vaderland zoo diepe wortelen zal schieten, dat, wanneer zich zelfs de storm der omwenteling rondom ons verheft, hij niet slechts aan dien storm weerstand kan bieden, maar ook, alle levende krachten van Italië rond zich verzamelende, onze natie zal voeren naar die verheven bestemming, waartoe zij geroepen is." Was het te verwonderen, dat deze rede een diepen indruk in- en buiten het parlement maakte? Dat zij voor den spreker eene ware oratorische en politieke zegepraal mogt heeten? Dat Cavour van nu aan meer bepaald als het groote hoofd der vrijzinige partij werd beschouwd? — Italianen uit alle deelen van het schiereiland, waarvan velen zich in Turijn ophielden, zagen in zulke woorden een schooner toekomst voor het gemeenschappelijk vaderland. In andere landen van Europa wekten zij vertrouwen, sympathie en goedkeuring. In Engeland sprak men van: „gallant little Sardinia." Uit Frankrijk schreef Victor Cousin: „ce petit pays sauvera la monarchie constitutionelle en Europe;" terwijl Welcker in Heidelberg verklaarde: „Ich blicke auf Piedmont mitt Freude und Hoffnung."

II.

Gedurende het reces der kamer in 1850 verloor het kabinet een zijner uitstekendste leden in den Ridder Pietro di Santa Rosa, Minister van landbouw, nijverheid en handel. Cavour verloor in hem een zijner warmste vrienden, wiens plaats hij geroepen werd te vervullen bij Koninkl. besluit van 11 Octbr. 1850. Hij kreeg nu gelegenheid zijne vrijzinnige denkbeelden op dit ruime gebied toe te passen. En hij

Digitized by Google

streefde hiernaar in de handelsverdragen met Frankrijk, Engeland en België, die in 1851 en 52 aan de Wetgevende magt ter goedkeuring werden aangeboden. Dat er door den volbloed vrijhandelaar tegen het denkbeeld van tractaten en ook tegen den inhoud van het voorgestelde wel bezwaren waren te maken, is ontwijfelbaar. Maar hij had hier op vele vooroordeelen te letten en moest zijn groot doel ook langs omwegen bereiken. Cavour kon dit onderwerp niet alléén van eene economische zijde beschouwen; hij moest daarbij ook op overwegingen van algemeene politiek letten. Zoo verklaarde hij, in de zitting van de kamer der afgevaardigden van 21 Januari 1851, dat, al konde men door het Handelstractaat met Frankrijk niet al die voordeelen erlangen, die men gehoopt had, „het toch die zoo wenschelijke vereeniging zoude bevestigen, die tusschen de vrije volken van West Europa behoorde te heerschen." En in de zitting van 15 April verklaarde hij, bij de behandeling van het Tractaat met België, „dat het den lande nuttig zoude zijn, niet slechts door de materiele voordeelen, die er het gevolg van wezen zouden," maar door den zedelijken invloed, het hooger aanzien dat men in Europa verkrijgen zoude, wanneer de Kamer „eene eenstemmige begeerte toonde om den weg van vooruitgang en vrijheid te blijven betreden."

Toen in de maand April 1851 Nigra voor de portefeuille van financiën bedankte, werd Cavour hiermede belast. Gelijktijdig werd de kundige Farini, die wegens zijne vrijzinnige gevoelens Rome had moeten verlaten, Minister van onderwijs. Turijn en Sardinië werden zoo meer en meer het toevluchtsoord voor alles, wat Italië uitstekends en kundigs bezat. Van dáár, en van het dáár heerschende Koningsgeslacht verwachtte men die wedergeboorte, waarnaar de revolutionaire partijen zoo lang, en langs zoo heillooze wegen hadden gestreefd. Niet weinig werd die verwachting gesterkt door het geschrift van Vincenzo Gioberti, getiteld „Rinovamento Civile deg l'Italiani", dat te Parijs in 1851 het licht zag. Vroeger voorstander van eene soort van confederatie of Bond der Italiaansche staten, werd hij thans bepaald voorstander der opperste leiding (Hegemonie) van Savoye. Onder dat doorluchtig stamhuis naar onafhankelijkheid en eenheid te streven was het doel, waartoe men met oude tra-

Digitized by Google

ditiën, met de kleingeestige zucht om Piemont te vergrooten moest breken, ten einde zoo Italië te redden. Cavour was de man, in staat dit te doen.

De gebeurtenissen te Parijs in December 1851 stemden Cavour tot groote voorzichtigheid, daar zij aan de uiterste partijen gelijkelijk wapenen schenen te bieden. Cavour wilde zich bij geen van beiden aansluiten. Zijne denkbeelden en handelingen hadden vele uiterste liberalen van hem vervreemd; meerderen echter was hij veel te vrijzinnig en blijkbaar heulende met de revolutie. In Frankrijk klaagde men over de „mauvaise presse Piémontaise"; noemde men Azeglio „le Marquis rouge de 1848" en Cavour „le boutte-feu de la révolution dans la Péninsule", vijandige gezindheid, die bij terugkeer in Frankrijk tot staatsvormen van meer gecentraliseerd gezag, luider zich uitsprak. Hiertegen moest gewaakt worden en eene wet werd voorgedragen, die bepalingen bevatte tegen beleedigingen van vreemde vorsten en regenten en hare beregting. Deze maatregel gaf aanleiding tot onstuimige debatten en tot eene nieuwe groepering der partijen in de kamer.

Eigenlijk is het niet te ontkennen, dat Cavour zich van de regterzijde, van de meer geprononceerd liberale partij eenigszins losmaakte en tot het linker centrum en de meer bezadigde vrijzinnigen wendde. Men noemde die scheiding en toenadering het divorzio en connubio. Maar het is tevens waar, dat hij hierbij met zoo groote omzichtigheid te werk ging, dat men hem bezwaarlijk van een eigenlijke partijverandering beschuldigen kan. Veeleer kwamen door zijne gewijzigde opvatting der zaken vele vroegere tegenstanders op zijne zijde, terwijl slechts enkele zijner vroegere volgers hem verlieten [1]). Op de beschuldiging, dat hij zich van zijne vroegere vrienden had gescheiden, antwoordde hij dan ook: „de beschuldiging is ongegrond; ik heb mij niet van hen afgescheiden, ik ben integendeel door hen verlaten; zij hebben mij niet willen volgen. Moest ik dan alleen blijven, en de medewerking van hen weigeren, die zich bereid verklaarden mij te volgen?" Jaren later, in 1857, verklaarde hij nog: „voor die gebeurtenis (il connubio) deed ik al het moge-

[1]) Men zie over deze parlementaire kwestie en Cavour's veranderde stelling Von Treischke. O. l. th. I. p. 408.

Digitized by Google

lijke om ze tot mij te trekken en te overreden om met mij te gaan; zij wilden niet; een koppig weigeren was hun antwoord op al mijn aandrang, op al mijne redeneringen. Ik moest vooruitgaan, wat het ook kostte; ik moest mij een vasten steun in het Parlement verschaffen om daarna het noodige gezag, de noodige zedelijke kracht te bezitten, om mijne staatkunde te doen zegevieren. Ik deed daartoe dien stap; ik kon niet anders doen: ik beroem er mij op hem gedaan te hebben."

Intusschen bleef dit alles niet zonder uitwerking op de goede verstandhouding in het kabinet. Azeglio en Cavour, ofschoon bezield met dezelfde liefde voor koning, vaderland en vrijheid, waren in den grond uiteenloopende karakters. De eerste was eigenlijk letterkundige, slechts staatsman uit pligtbesef, wars van den gestadigen parlementairen strijd; de ander was als geboren staatsman; had er hart en ziel aan gegeven; vond zich te huis in de vergaderingen en daar steeds gereed om te spreken, steeds bereid tot verdediging of aanval. Azeglio had de scheiding tusschen Cavour en eenige afgevaardigden der regterzijde om daardoor anderen te winnen, die zich tot dusverre niet bij het Ministerie hadden aangesloten, meer geduld dan wel goedgekeurd. Hierbij kwam nu de dood van Pinelli, die, bij den aanvang der zitting, door de Ministeriëele meerderheid tot President der Kamer benoemd was. Cavour wenschte in diens plaats Urbano Ratazzi te zien komen, hoofd dier groep van het linker centrum, die zich van de eigenlijke linkerzijde gescheiden had om het Ministerie te steunen. Eerst, nadat hij in de zitting van 11 Mei 1852 tegen Buoncompagni was gekozen, verscheen Azeglio ter vergadering en toonde hiermede openlijk dat hij ook hier niet met zijn ambtgenoot had ingestemd. De gezamenlijke ministers boden hierop hun ontslag aan, en de Koning droeg aan Azeglio de vorming van een nieuw kabinet op, terwijl het ontslag van Cavour en Farini die leden van het Bewind, die tot de linkerzijde waren toegenaderd, werd aangenomen. Een helder licht over deze geheele gebeurtenis, over het karakter van Cavour en over de juistheid zijner staatkundige inzigten, werpt een schrijven aan Salvagnoli, nog geen maand na zijn ontslag (20 Juni 1852). „Wees verzekerd, dat mijn aftreden

Digitized by Google

geenerlei kwade gevolgen voor de constitutionele zaak zal hebben, maar veeleer ten slotte in haar voordeel zal blijken. Het was, naar mijn oordeel, onvermijdelijk noodig de liberale partij te versterken; dit kon niet geschieden dan door een sluier over het verledene te trekken en hen te begenadigen, die in 1849 veel meer uit onkunde dan uit kwaadwilligheid het land wanbestuurden. Azeglio, die in het eerste de noodzakelijkheid hiervan erkende, miskende de gevolgen; er heerschte daardoor een crisis, die tot zijne of tot mijne verwijdering uit het bewind moest voeren. De buitenlandsche staatkunde eischte mijne opoffering. Azeglio zoude zich, geloof ik, gaarne hebben terug getrokken. Ik heb hem, zooveel in mijn vermogen was, dit ontraden; hij bleef en ik trad af, zonder dat wij hierdoor ophielden bijzondere en staatkundige vrienden te blijven. Azeglio zal op zijne beurt moeten aftreden, en dan zal zich een geprononceerd liberaal kabinet kunnen vormen. Intusschen maak ik gebruik van mijne herkregen vrijheid om eene reis te maken in Engeland en Frankrijk. Ik zoude ook wel naar Toscane komen, als ik niet vreesde te groote onaangenaamheden aan de politie te zullen verwekken." Geen zweem van naijver over den vriend, die zegepraalt! Geen oogenblik van twijfel aan den weg, die bewandeld moet worden! Volkomen zekerheid, dat men het doel bereiken zal. Wil en geestkracht om alle eerlijke middelen, om eigen échec daaraan dienstbaar te maken; spreekt uit deze regelen. En zijn reis strekte hiertoe. Te Brussel bezocht hij Frère Orban; te Londen vele oude vrienden, waaraan hij nieuwe toevoegde. Hij werd met groote voorkomendheid door Lord Malmesbury, den toenmaligen Minister van Binnenl. Zaken, door Palmerston en andere hoog geplaatste staatslieden ontvangen. Te Parijs bezocht hij den toenmaligen President der Fransche republiek, Lodewijk Napoleon. Overal wist hij de belangen van zijn vaderland ter sprake te brengen en daarvoor meer en meer sympathie te wekken. Den 9 Sept. 1852 schreef hij dan ook uit Parijs aan den Generaal La Marmora: „Ik geloof, dat mijn verblijf hier geenszins onnut voor mijn land zal blijken. Als ik mij niet bedrieg, heb ik vele verkeerde denkbeelden ten onzen opzigte verbeterd, en ben ik in staat er nog vele andere te verbeteren. De President en zijne ministers hebben mij met buitengewone wellevendheid ontvan-

Digitized by Google

gen en een taal doen hooren, die in niets gelijkt op die, welke Butanval (de fransche ambassadeur te Turijn) in de ooren van Azeglio doet klinken."

In die hoofdstad werd intusschen de taak van het Ministerie steeds moeijelijker. Kerkelijke wetten en met name die op het burgerlijk-huwelijk bragten de geestelijkheid en daarmede eene zeer groote partij in beweging. In October 1852 meende het kabinet Azeglio te moeten aftreden en wendde men zich weder tot Cavour. Deze verklaarde echter „dat men òf tot eene openlijke breuk met Rome moest komen, òf aan Balbo de zamenstelling van een nieuw kabinet opdragen [1])." Deze kon hierin niet slagen. Cavour op nieuw geraadpleegd was in weinige dagen gereed. Hij trad op als president van den Ministerraad en Minister van finantiën; Ratazzi van Justitie; Dabormida van Buitenl. Zaken; Ponza di S. Martino van Binnenl. Zaken; Luigi Cibrario van Onderwijs; Boncompagni voor Justitie, Paleocapa voor openbare werken, en La Marmora voor oorlog traden uit het vorige kabinet over. Het kabinet werd goed ontvangen en boezemde vertrouwen in, hoogst onmisbaar in deze dagen, waarvan Cavour, aan den Graaf de la Rive schreef: „la politique s'embrouille de plus en plus; nous avons à lutter contre la disette, les nouveaux impôts, les prêtres et les rétrogrades. Si a cela la guerre vient se joindre nous nous trouverons dans un fameux embarras. Toutefois je ne désespère pas. Le ministère peut compter sur le roi et sur l'immense majorité des vieilles provinces piémontaises, qui sont franchement constitutionnelles. Avec ces éléments de force nous nous tirerons d'affaire ou nous succomberons sans honte. La Chambre sera suffisamment ministérielle, j'espère que les réélections, qui vont avoir lieu, renforceront le parti libéral modéré." Met kracht werden de noodige maatregelen, vooral van financieelen aard voorgesteld en doorgezet. Tegenover het buitenland handhaafde men eene waakzame onzijdigheid, zooals bleek bij de volksbeweging, die den 6den Febr. 1853 te Milaan plaats had. Zij werd in Sardinië bejammerd en vond geenerlei steun of aanmoediging. Maar welverre dat hierdoor de Oostenrijksche staatkunde in het schiereiland eene meer gematigde

[1]) Bianchi. o. l. p. 24.

Digitized by Google

rigting zoude hebben genomen, verscheen het Edict van 13 Febr. 1853, als voldingend bewijs der onverzoenlijkheid van de Oostenrijksche regering, maar tevens van hare kortzigtigheid [1]). Het behelsde de verbeurdverklaring der goederen van alle Lombardijers, die om politieke redenen waren uitgeweken. De meesten hunner bevonden zich in Piemont; enkelen hunner, als L. Torelli, G. Arconati, E. Martini zaten in het Parlement en waren ijverige aanhangers van het ministerie. Men trachtte dus de beweging van eenige heethoofden op alle staatkundige uitgewekenen te wreken, en tevens indirect de Sardinische regering te treffen en in moeijelijkheden te brengen. Dit dubbel doel mislukte echter geheel. Eene algemeene verontwaardiging werd door dezen maatregel in Europa opgewekt. Cavour trok er terstond partij van en toonde, dat, waar hij voor korten tijd zich tegen de partij der revolutie had durven stellen, hij nu ook voor de waardigheid van de regering zoude zorgen. Een in waardige taal gesteld protest werd naar Weenen gezonden. Daarin heette het: „dat nooit het belang van de inwendige veiligheid des staats het gebruik van onwettige maatregelen kon rechtvaardigen; nooit aan Oostenrijk de bevoegdheid schenken om het volkenregt te schenden, een bladzijde van zijn eigen burgerlijk regt te verscheuren, de heiligste beloften te verloochenen, verkregen regten te miskennen, een eerst onlangs gesloten en door Sardinië met de grootste naauwgezetheid nageleefd tractaat te vernietigen, die revolutionnaire beginselen toe te passen, die elke wettige regering verpligt was te bestrijden en te vernietigen, daar zij de grondslagen van elke beschaafde maatschappij ondermijnden" [1]). Frankrijk en Engeland deden te Weenen openlijk van hunne instemming met dezen maatregel blijken. Sardinië riep hierop zijn vertegenwoordiger aan het Hof te Weenen terug, en dit werd gevolgd door de terugroeping van Graaf Aponyi uit Turijn. De regering droeg daarop eene wet voor om hen, die door het Oostenrijksch Edict getroffen waren, zooveel mogelijk te gemoet te komen; maatregel die door het gansche land werd toegejuicht, door het Parlement in de zitting van 12 Mei 1853 met geestdrift aangenomen. Cavour verklaarde bij die gelegenheid: „het woord niet te

[1]) Bianchi. p. 26.

Digitized by Google

nemen om het wetsontwerp te verdedigen, maar, omdat hij zich gedrongen gevoelde, om zich en de kamer geluk te wenschen, zooals hij dit had kunnen doen met het geheele land, over de eenstemmigheid van gevoelens, die zich zoo duidelijk openbaarde bij het publiek in de hoofdstad en in de provinciën; eene eenstemmigheid die zich thans herhaalde, en zich ook toonde in den boezem dezer vergadering." — Mag de algemeene sympathie, bij deze groote schrede op den weg der nationale Italiaansche politiek, het gevoel van den minister gestreeld hebben, spoedig ervoer hij de wuftheid van de zegepralen eens staatsmans. Zijne financieele maatregelen en vooral de noodwendige vermeerderingen van lasten werden door kwalijkgezinden in verband gebragt met de duurte van sommige levensbehoeften, en dit alles op rekening van den Minister gesteld. Zoo wist men in den avond van 18 October. 1853 een oploop te verwekken, en hadden eenige onverlaten bijna het onbewaakte Paleis van den Minister overrompeld en welligt een misdaad volvoerd, als waarvan Prina te Milaan het slagtoffer was geweest! De Voorzienigheid bewaarde Turijn, Italie, Europa voor dezen gruwel. Weinige burgers en soldaten waren voldoende om de razenden te keeren. De algemeene verontwaardiging van het volk, zijn uitbundige vreugde over de mislukking van dezen aanslag, konden Cavour weder troosten en bemoedigen om standvastig op den steeds gevolgden weg voort te gaan.

De benoeming van de Graven Vitelliano Boromeo en Gabrio Casati, vroeger leden van het Voorloopig-Bestuur in Lombardije, tot leden van den Senaat; de onvermoeide pogingen om de nationale ontwikkeling te bevorderen, toonden aan dat Cavour dit begreep. Zoo werden de dusgenaamde woekerwetten afgeschaft; het briefport met bijna 40 pct. verminderd; de tabaksregie in dien zin verbeterd, dat ook het volk een rookbare sigaar zoude erlangen. Eene Nijverheidstentoonstelling toonde belangrijken vooruitgang. De landbouw was blijkbaar meer ontwikkeld en had — de landhuishoudkundige proeven van den Graaf op eigen goederen navolgende — vele nieuwe werktuigen aangewend en vrij algemeen de guano als meststof ingevoerd. Het verbruik der voornaamste grondstoffen in Savoye was verdrievoudigd, en de zijdebouw was zoo toegenomen, dat de uitvoer in 22 jaren van 366000 op 925000

Digitized by Google

kilo's was geklommen. Ook in de rijks-geldmiddelen poogde hij meer orde en verbetering te brengen, maar de toenemende behoeften der schatkist, door de zucht om veel en spoedig tot stand te brengen, verzetten zich hiertegen, en het valt niet te ontkennen, dat de Minister met openbare middelen en krediet wel eenigermate ligtvaardig te werk ging en almede aanleiding heeft gegeven tot die finantieele moeijelijkheden, die nu nog een der bedenkelijkste vraagstukken voor het Koningrijk Italie vormen [1]).

Met kracht nam hij ook de zaak der spoorwegen ter harte en den 6den December 1853 werd de baan van Turijn naar Genua, die de hoofdstad en de eerste zeeplaats des rijks vereenigde, die in weinige uren van den voet der Alpen, door de Apenijnen, naar de blaauwe wateren der Middellandsche zee voerde, plegtig geopend.

III.

Intusschen werd de politieke toestand in Europa duisterder. De moeijelijkheden tusschen Rusland en Turkije werden door de zending en eischen van Vorst Menschikoff in het voorjaar van 1853 naar Constantinopel niet bijgelegd, maar voerden, onder wederzijdsche mededeelingen der twistende partijen aan de Groote Mogendheden, Engeland, Frankrijk, Pruissen en Oostenrijk, tot het Russisch Manifest van 26 Juni en het inrukken der Russische troepen in de Donau-Vorstendommen. Hierop volgde den 28 September de oorlogsverklaring van Turkije aan Rusland; den 12 Maart 1854 het traktaat tusschen Frankrijk, Gr. Brittannie en Turkije, om het laatste rijk door de wapenen te verdedigen. De Oosterse kwestie was dus in den Oosterschen oorlog overgegaan, die weldra aanving met het overbrengen der vereenigde legers naar het zuiden van de Krim en het beleg van Sebastopol. Hoogst opmerkelijk is de rol, die de Sardinische Regering in deze zaak speelt, en wel geschikt om het staatsbeleid van

[1]) Von Treitschke. II. p. 413—418. In 2 jaar tegen de openbare uitgaven van 143 op 192 millioen lire. Men zie echter ook l'Italie économica nel 1873. Roma 1873. finanze dello Stato.

Digitized by Google

haren eersten Minister te doen uitkomen. Waar de beide groot-magten, Oostenrijk en Pruissen onzijdig bleven, scheen het dwaze vermetelheid, doellooze bemoeizucht voor een staat van den derden of vierden rang, zich in eenen krijg te mengen, die hem slechts opofferingen, geene directe voordeelen beloofde. Zoo zouden allicht gewone staatslieden hebben geredeneerd, maar Cavour behoorde daaronder niet. Zijn blik zag verder. Toenadering tot Frankrijk en Engeland, de staten waar hij voor zijne plannen het meeste sympathie vond; op wier staatkunde hij zijne hoop moest vestigen; was wenschelijk en verstandig. Niets kon daarenboven minder aangenaam zijn voor Oostenrijk dan dergelijk medegaan van Sardinie met die beide grootmagten. Oostenrijk was de natuurlijke tegenstander van Sardinie, moest met leede oogen elke handeling zien, waardoor het laatste grooter gewigt in de oogen van Europa kreeg. Reeds hierin zag Cavour een reden om Sardinie tot die grootere beteekenis te voeren. Oostenrijk deed een schrede om de Westersche mogendheden te winnen door het traktaat van 2 December 1854, waarbij het wel niet beloofde om deel te nemen in den oorlog tegen Rusland, maar eene meerdere toenadering te kennen gaf tot de Westersche magten. Het was een dier hybridische maatregelen, waaraan de Oostenrijksche politiek niet vreemd is. Men wilde Rusland niet tot vijand maken, Frankrijk en Engeland toch winnen. Het is eene staatkunde die ten slotte niemand bevredigt, die geheel isoleert, en aan Oostenrijk dan ook duur is te staan gekomen. Cavour volgde juist de tegengestelde. Openlijk partij kiezen tegen Rusland stond bij hem dadelijk vast; maar uit vrijen wil en op eigen kracht steunende, ten einde tegenover de Westmagten eigen onafhankelijkheid en waardigheid te behouden. Het traktaat van December was slechts een spoorslag om niet te vertragen en Oostenrijk te voorkomen [1]). Tegenover Rusland scheen men geheel vrij. Rusland had alle diplomatieke betrekkingen met Piemont reeds in 1848 geheel afgebroken en niet weder hersteld. De officieele aankondiging aan de Europesche Hoven van den dood van Carlo Alberto was van wege het Russische Hof

[1]) Een Oostenrijksch Staatsman zeide dan ook van dit Traktaat; „c'est un coup de pistolet tiré à bout portant aux oreilles de l'Autriche" Bianchi. a. l. p. 81.

Digitized by Google

onbeantwoord gebleven. Onwil en minachting was het eenige wat door Rusland aan Piemont betoond werd. Men scheen dus hier vrijheid van handelen te hebben. Onder zulke omstandigheden werd er onderhandeld en kwam ten slotte het traktaat van 10 Januari 1855 tusschen Sardinië, Engeland en Frankrijk tot stand, waarbij Sardinië beloofde 15000 man troepen te zullen leveren, terwijl Engeland zijne leening van 25 millioen frs. verzekerde, en de beide Westmagten de integriteit van het Piemontesche gebied waarborgden. Cavour trad bij de onderteekening als Minister van Buitenl. Zaken op en verving daarin Dabormida. Het was het zegel op zijn pogen. Hij moest de uitvoerder zijn en de verantwoording dragen. Dat hij deze niet gering achtte bleek uit zijn schrijven van 11 Januari aan den Graaf Ercole Oldofredi: „Ik heb eene ontzettende verantwoordelijkheid op mij genomen. Onverschillig: gebeure, wat gebeuren mag, mijn geweten zegt mij een heiligen pligt te hebben vervuld." — Bij de openbare behandeling der zaak in het Parlement, van 3 tot 10 Februari, waarbij de handelingen der regering aan eene scherpe kritiek en hevige aanvallen van sommigen bloot stonden, was Cavour daarvan de verdediger. En hier bleek het, hoe geheel Italië en Italië's toekomst weder bij hem op den voorgrond stonden. „Is onze toetreding tot het verbond noodlottig of bevorderlijk voor de belangen van Italië? Ik meen, zonder aarzelen te kunnen antwoorden, dat onze toetreding voor Italië allervoordeeligst is: in de eerste plaats moet ik opmerken, dat wij tot het verbond zijn toegetreden zonder onze sympathiën jegens het buitenland te verloochenen, even weinig als onze beginselen van binnenlandsche politiek. Wij hebben dan ook niet verheeld, dat ons de toekomst van Italië het hoogste belang inboezemde, dat wij de levendigste begeerte koesterden om zijne toestanden eens te zien verbeteren. Maar hoe, zal men zeggen, kan dit traktaat Italië ooit helpen? Ik antwoord: op de eenige wijze, waarop het ons en mogelijk iemand zal gegeven zijn, Italie onder de tegenwoordige Europesche toestanden te helpen. De ondervinding der verloopen jaren en der vervlogen eeuwen heeft getoond, hoe weinig aan Italië de zamenzweringen, de komplotten, de omwentelingen en ondoordachte beroeringen gebaat hebben. Verre van het te helpen, zijn

Digitized by Google

zij een der grootste rampen geweest, die dit schoone deel van Europa in rouw hebben gestort. En niet alleen door het groot aantal individuëele rampen, die daarvan het gevolg waren, niet alleen omdat zij oorzaak of voorwendsel waren van grooter gestrengheid, maar vooral, omdat deze onophoudelijke zamenzweringen, deze herhaalde omwentelingen, deze onbesuisde bewegingen de achting deden verminderen, en in zekere mate de sympathie, die de overige volken van Europa voor Italië koesterden. Thans geloof ik, dat de hoofdvoorwaarde voor de verbetering van Italië's toekomst, die welke voor alle anderen gaat, is het doen herleven van zijn goeden naam, het zóó handelen, dat alle volken der wereld, en regenten en geregeerden aan zijne goede hoedanigheden regt laten wedervaren. En hiertoe zijn twee dingen noodig: ten eerste, aan Europa te toonen, dat Italië genoeg burgerdeugd bezit om zichzelven geregeld te besturen, om zich in vrijheid te ontwikkelen, dat het in staat is de beste der bekende regeringvormen aan te nemen: ten tweede, dat zijn krijgsdapperheid dezelfde is als die zijner vaderen. Gij hebt in 't verleden dezen dienst aan Italië bewezen, door uw gedrag vóór zeven jaren, toen gij op de duidelijkste wijze aan Europa getoond hebt, hoe de Italianen zich met wijsheid, voorzichtigheid en grootmoedigheid weten te gedragen. Het staat thans aan u, aan de natie een dergelijke, een nog grooter dienst te bewijzen; het staat aan ons vaderland te toonen, hoe de zonen van Italië als helden weten te strijden op het veld van eer. En ik ben zeker, dat de lauweren, die onze soldaten in de gewesten van 't Oosten zullen plukken, meer zullen uitwerken voor de toekomst van Italië dan alles wat door hen verrigt is, die meenden met declamatiën en geschriften dit te kunnen erlangen." Met 95 tegen 64 stemmen werden de voorstellen der regering aangenomen, evenals in de Senaat, waar zij in de zitting van 3 Maart, met 63 tegen 27 stemmen werden goedgekeurd. De Koninklijke sanctie volgde onmiddellijk, en daarop de uitrusting en het vertrek der expeditie, die onder de bevelen van den generaal La Marmora in April en Mei in de Krim aankwam.

De groote stappen in de buitenlandsche politiek gingen echter gepaard met niet minder gewigtige op het veld der binnenlandsche staatkunde. Bij het Parlement kwam eene

Digitized by Google

Wet in behandeling „tot opheffing van Kerkelijke vereenigingen en inrigtingen." Een der hoofdmotiven, of althans een aanleiding tot deze Wetsvoordragt was het verdwijnen eener post van ongeveer een millioen lire van de goedgekeurde staatsbegrooting, voor toelagen of gedeeltelijke subsidiën hieraan. Natuurlijk lokte deze maatregel hevige tegenspraak uit, maar hij werd in de Tweede Kamer aangenomen. In de Senaat was de oppositie niet minder hevig en gaf aanleiding tot het voorstellen van verscheidene belangrijke wijzigingen. Bij de openbare behandeling, in de zitting van 26 April, stond echter de Bisschop van Casalmonferrato, Calabiana op, om, namens het Sub-Alpynsch-Episcopaat en onder goedkeuring van den Paus, „ten einde een bewijs te geven van zijn onbeperkte toewijding aan den Koning en zijn eerbied voor de regering," aan haar aan te bieden het bedrag der van de begrooting geschrapte som; met welk aanbod de verdaging der verdere behandeling van het wetsontwep bedoeld werd. Het voorstel maakte grooten indruk. Cavour staat terstond op en verklaart, ook namens het Ministerie, dat de zaak van zooveel gewigt is, dat zij het rijpste beraad eischt, waarom hij verlangt, dat de verdere discussiën tot den volgenden dag zullen worden verdaagd. Hierin wordt berust. Den volgenden dag treedt Cavour weder voor den vollen Senaat en een talrijk en bewogen publiek op de Tribunes op, om de verklaring af te leggen: „dat het Ministerie de goede bedoelingen van het voorstel erkent; dat het echter noodwendig tot nieuwe onderhandeling met den Heiligen Stoel zoude voeren; dat het hiervan geenszins afkeerig is; maar dat het de verantwoordelijkheid hiervan thans niet op zich wil nemen; dat het daarom gemeend heeft aan de kroon volkomen vrijheid te moeten laten, en hiertoe zijn ontslag aan den Koning heeft moeten aanbieden."

Ontzettend was de indruk, dien deze mededeeling maakte. Het vaderland scheen Cavour in deze oogenblikken niet te kunnen missen. De natie en de kroon deelden deze meening en op verzoek des Konings trad het geheele Kabinet weder voor de Senaat, ter voortzetting van de aangevangen beraadslagingen en derhalve ter volle handhaving der wetsvoordragt. Zij werd dan ook aangenomen en Cavour's aanzien en invloed door dezen loop der zaak niet weinig vermeerderd.

Digitized by Google

Toch begrijpt men zijn zeggen aan een vriend: „dat hij liever naar Amerika zou gaan, dan andermaal eene zaak van dezen aard aanroeren."

De „ontzachelijke verantwoordelijkheid," die Cavour zelf erkend had met de nu gevolgde buitenlandsche staatkunde, op zich te laden, mogt hem menig angstig uur baren. De zaken der bondgenooten in de Krim liepen aanvankelijk niet zeer voorspoedig. De heldhaftige en talentvolle verdediging van Sebastopol; de verwoestingen der cholera ook in het Sardinische leger; de kuiperijen en beschuldigingen aan dat alles tegen het regeringsbeleid ontleend, hadden een minder standvastigen geest alligt aan het wankelen gebragt. Cavour echter zag steeds op het groote einddoel. En de zekerheid van het te zullen bereiken werd hem duidelijk uit kleine en groote gebeurtenissen. Hij zag het in dat zeggen van een jong officier aan zijn krijgsmakker, die klaagde van tot aan de knieën in den modder der loopgraven voor Sebastopol te staan; „uit deze slijk wordt Italië geboren;" en in de dapperheid van het Italiaansche legerkorps, waarvan later de Maarschalk Bosquet hem zeide: „vous avez là Monsieur le comte, un byou d'armée." Hij zag het ook in de wijze waarop zijn Vorst, Victor Emanuel, in November 1855 te Parijs en Londen ontvangen werd. De welwillende vraag van Napoleon: „que peut — on faire pour l'Italie?"; de voorkomende beleefdheid van Koningin Victoria, die Cavours woorden tot haar regtvaardigden: „Vous êtes, Madame, la meilleure amie du Piémont en Angleterre;" de ingenomenheid van Lord Clarendon met den bevelhebber van het Italiaansche legerkorps, den generaal La Marmora, waarvan hij getuigde: „he looks soldierlike, gentleman-like, and statesman-like," waren zoovele aanduidingen, dat Sardinië en zijne regering hoog in aanzien gerezen waren.

De val van Sebastopol gaf eene gunstige aanleiding om aan het eindigen van den krijg te denken. Een wapenstilstand werd getroffen, een Congres zoude te Parijs bijeenkomen om over den vrede en zijne voorwaarden te handelen. Afgevaardigden der oorlogvoerende partijen niet slechts, maar ook van Pruissen en Oostenrijk zouden daartoe zamenkomen. Oostenrijk poogde Piemont uit te sluiten, maar te vergeefs, daar Engeland zijne deelneming verlangde en Rusland er

Digitized by Google

zich niet tegen verzette. Ofschoon Cavour zijn vriend Azeglio als den aangewezen staatsman beschouwde, om Sardinië op het Congres te vertegenwoordigen, meende deze en velen, dat Cavour zelf die taak behoorde te vervullen. Zijns ondanks liet hij zich die opdracht welgevallen, tot groote voldoening der Hoven van Parijs en Londen, tot schrik van Oostenrijk, welks vroegere gezant te Turijn, de Graaf Buol Schauenstein, bij het vernemen hiervan, zoude gezegd hebben: „Je connais Monsieur de Cavour; je sais à quoi m'en tenir sur son compte; je crains qu'il nous donnera beaucoup de fil à retordre."

Den 25 Febr. 1856 hield het Congres zijne eerste bijeenkomst. Men zag daar zitting nemen voor Frankrijk Graaf Walewski en den Baron de Bourqueney; voor Groot-Brittannië de Lords Clarendon en Cowley; voor Oostenrijk den Graaf Buol Schauenstein en vrijheer von Hübner; voor Sardinië Graaf di Cavour en Markies Villamarina; voor Turkije den Groot-vizier Ali-pasha en Mehemed Demiel-bei: voor Rusland Graaf Orloff en Vrijheer von Brunnow. Bij al het gewigt der taak, die de Sardinische staatsman hier te vervullen had, voegde zich nog dat eener voor hem veel grootere, het voornemen om dit zamenzijn der uitstekendste diplomaten en vertegenwoordigers der grootmagten van Europa dienstbaar te maken aan de bevordering van zijn levensdoel, de belangen van Italië. Maar hiertoe moest hij zich in deze vergadering het gezag weten te verwerven om dat vraagstuk hier in behandeling te durven brengen, en het inzigt om het op eene praktische wijze te doen opvatten. Hij verwierf zich dit gezag door wijze stilzwijgendheid; door spreken slechts daar, waar hij in de zaak geheel te huis was; door een voorzichtig letten op de sympathiën en antipathiën, die zich hier natuurlijk moesten vertoonen. Zoo werden er vragen behandeld, betrekking hebbende op de scheepvaart langs den Donau, waarvan Oostenrijk blijkbaar een monopolie wenschte te erlangen. Cavour verdedigde hierbij de Russische belangen met warmte en talent, toonde zich in 't geheel welwillend en tegemoetkomend voor Rusland, en won daardoor de achting en goeden wil der Russische staatslieden voor zichzelven en voor zijn vaderland. Zij berustten dan ook in de bespreking der Italiaansche kwestie,

Digitized by Google

die in de zitting van 8 April door den Graaf Walewski werd ingeleid en door Lord Clarendon ondersteund. Cavour ging hierbij noch van het beginsel der nationaliteiten, noch van dat der bezwaren tegen het Oostenrijksche gezag in Lombardije en Venetie uit, maar wendde zijn volle kracht tegen het ongeoorloofde en schadelijke der voortdurende bezetting van Midden-Italië. Daartoe betrekkelijke nota's werden in dato 27 Maart en 16 April aan de Regeringen van Frankrijk en Engeland aangeboden. Tot eenig bepaald resultaat kon dit alles niet leiden, maar er was dit mede gewonnen, dat den 8 April 1856, in een Europeesch Congres, een gezag hebbende stem de klagten en verwachtingen van Italië ontvouwde en met aandacht en sympathie werd aangehoord. De Italiaansche kwestie was voor de toekomst eene Europesche geworden.

Cavour zelf zeide, bij zijn terugkomst, in de Kamer der afgevaardigden, in de zitting van 6 en 7 Mei 1856, van zijne pogingen en haren uitslag het volgende: „de taak der Sardinische afgevaardigden had een dubbel doel. In de eerste plaats moesten zij met hunne bondgenooten zamenwerken tot het werk des vredes met Rusland, tot de bevestiging van het Ottomannische Rijk; in de tweede plaats was het hun pligt al het mogelijke te doen, om de aandacht van hunne bondgenooten en van Europa op den toestand van Italië te vestigen, en middelen te zoeken om de rampen, die dit volk drukken, te verzachten." Vervolgens de wijze besprekende waarop zij die beide oogmerken hadden pogen te bereiken, zeide hij: „dat er wel niemand van meening zijn zoude, dat het onder zulke omstandigheden mogelijk zoude geweest zijn, om belangrijke wijzigingen te erlangen in de territoriale grenzen van Italië. Welligt dat, indien de oorlog gerekt ware, indien de kring waarin hij zich bewoog bij geval ware uitgebreid, men met eenigen grond had kunnen verwachten, dat, bij uitbreiding van het plan door de Westmagten bij den aanvang der vijandelijkheden aangenomen, ook het geneesmiddel waarop ik wees, in overweging zoude genomen zijn, maar toen — nadat de zwaarden in de scheden waren gekeerd — de onderhandelingen geopend waren, had de diplomatie zich alleen bezig te houden met de Europeesche belangen zoover die in den oorlog betrokken waren, en viel er op

Digitized by Google

dit middel niet te hopen, kon het nog veel minder worden voorgesteld." De oplossing van groote vraagstukken geschiedt niet met de pen. De staatkunde is onmagtig om de toestanden der volken te veranderen. Zij kan hoogstens slechts voldongen feiten wettigen en daaraan wettelijke vormen geven. Toch was er, zelfs voor de diplomatie en op den grondslag der bestaande verdragen, waarin men geene wijzigingen wilde maken, aanleiding, om het Italiaansche vraagstuk, zooal niet voor het Congres, dan toch voor de Magten die daarop vertegenwoordigd waren, te brengen. Inderdaad is de tegenwoordige toestand van Italië niet overeenkomstig de voorschriften der nog geldige traktaten. De beginselen bij het Weener- en volgende traktaten aangenomen zijn openlijk geschonden; het politiek evenwigt zooals het toen werd vastgesteld is reeds sedert jaren verbroken. Hierop volgde de uiteenzetting der gevolgen hiervan, waarop Cavour aldus besloot: „de onderhandelingen te Parijs hebben onze betrekkingen met Oostenrijk niet verbeterd. Wij moeten erkennen, dat de Sardinische en Oostenrijksche gezanten, nà twee maanden nevens elkaâr te hebben plaats genomen, na te zamen medegewerkt te hebben aan het grootste politieke vraagstuk, 't welk zich in de laatste 40 jaren heeft voorgedaan, gescheiden zijn, zonder persoonlijke kwade gezindheden — daar ik hier erkennen moet dat het gedrag der Oostenrijksche afgevaardigden in 't algemeen hoffelijk en welvoegelijk was — dat zij gescheiden zijn, herhaal ik, zonder persoonlijke kwade gezindheden, maar met de innige overtuiging, dat de staatkunde der beide rijken verder dan ooit uit elkaâr loopt, en de beginselen door het eene en het andere voorgestaan, onvereenigbaar zijn. Dit is een ernstig feit, dat men niet moet willen verbergen. Dit feit kan tot moeijelijkheden voeren; gevaren doen ontstaan; maar is een onvermijdelijk gevolg van dat eerlijk en beslist vrijzinnig stelsel, dat koning Victor Emanuel gehuldigd heeft bij zijne troonsbestijging, waarvan de regering des koning steeds getracht heeft de tolk te zijn, waaraan gij steeds een beslisten en krachtigen steun hebt geschonken. Ik geloof niet, dat de overweging dezer moeijelijkheid, van deze gevaren, er u toebrengen zal om aan de Koninklijke Regering eene verandering van staatkunde aan te raden. De weg, dien wij de laatste jaren

Digitized by Google

hebben gevolgd, heeft ons een groote schrede doen voortgaan; voor de eerste maal in onze geschiedenis, is het Italiaansche vraagstuk gebragt en bepleit voor een Europeesch Congres, niet zooals vroeger, zooals te Laibach en te Weenen, met het doel om het lijden van Italië te verzwaren, om zijne ketenen hechter te smeden, maar met het duidelijk uitgesproken doel, om middelen tot herstel zijner wonden te vinden, met de luid uitsproken verklaring van medegevoel der groote natiën. Met het eindigen van het Congres is thans de Italiaansche zaak gebragt voor den regterstoel der openbare meening; voor dien regterstoel, waarvoor zij, volgens een merkwaardig zeggen van den keizer der franschen, haar eindvonnis, haar eindelijke zegepraal verwacht. Lang kan de strijd zijn; velen wellicht de wederwaardigheden; maar vertrouwende op de regtvaardigheid onzer zaak wachten wij met gerustheid de einduitkomst!" — Deze denkbeelden vonden algemeene bijval en instemming, die den eersten Minister van wege zijn' Vorst bleek door diens eigenhandige overgifte van het grootkruis der St. Annunziata orde: van wege de Kamer der Gedeputeerden door de bijna eenparige aanneming der motie Cadorna, luidende: „de Kamer, gehoord de mededeelingen van den Heer Voorzitter van den Ministerraad, keurt de nationale staatkunde der Koninklijke Regering, en de handelingen der Sardinische gevolmagtigden op het Congres te Parijs goed, en gaat, vertrouwende dat de Regering in dezelfde staatkunde zal volharden, over tot de orde van den dag;" van den Senaat door de aanneming eener dergelijke motie, voorgesteld door d'Azeglio, luidende: „de Senaat, overtuigd van de gelukkige gevolgen die het Traktaat van Parijs hebben moet, zoowel ter bevordering der algemeene beschaving, als ter vestiging op goede grondslagen van orde en rust in het Italiaansche schiereiland, tevens erkennende het eervol aandeel, 't welk de staatkunde der Koninklijke Regering gehad heeft in het erlangen dezer zoo gewenschte uitkomsten, drukt daarover zijne volkomen tevredenheid uit: evenzeer geeft de Senaat zijne hooge goedkeuring te kennen aan het leger, zijn opperbevelhebber, en aan de vloot, die zich aan land en natie verdienstelijk hebben gemaakt, en brengt hij eerbiedige hulde aan de nagedachtenis van hen, die voor het heil des vaderlands zijn gevallen."

Digitized by Google

De houding der Sardinische Regering, de woorden van Cavour werden door geheel Italië verstaan en met blijken der warmste sympathie begroet. Gelukwenschingen kwamen uit alle deelen van het Schiereiland. Rome en Napels lieten medailles slaan; de laatste stad met het eenvoudig inschrift, „8 April 1856." Toskane zond den Minister zijn eigen borstbeeld in marmer, maar met de veel beteekenende regels van Dante: „Colui che la difese a viso aperto."

Dat van de andere zijde Cavour werd voorgesteld als een hoogst gevaarlijk onruststoker, wien het slechts te doen was, om alles het onderste boven te keeren, kan geen verwondering wekken. Bewust van de zuiverheid zijner eigene bedoelingen en van zijn bepaalden afkeer van alle onwettige of gewelddadige middelen trok hij zich dit niet aan, maar schreef aan den Graaf Oldofredi, die naar Parijs was gegaan: „wanneer gij geroepen wordt over mij te spreken, zoo zegt aan allen, dat wij voorzichtig, zeer voorzichtig zullen zijn; dat wij met de grootste kalmte de gebeurtenissen zullen afwachten, maar dat, zoo wij ooit geroepen worden om te handelen, wij ons dan besloten zullen toonen om alles voor de eer en de redding van ons land te wagen. Wij zullen, als het noodig blijkt, des enfants terribles wezen. Gij kent mij genoeg om overtuigd te zijn, dat ik niet scherts, en door dit zeggen niet tracht vrees aan te jagen!"

IV.

Den 11den Mei 1856 werd de verjaardag der Constitutie in Sardinië, vooral te Turijn met grooten luister en opgewektheid gevierd en trok het de aandacht, dat Cavour, die de parade van eenige der uit de Krim teruggekeerde bataillons uit zijne vertrekken in het Piazza Castello aanschouwde, in blijkbaar vriendschappelijk gezelschap was met een vreemd, in uniform gekleed persoon. Het was de Graaf Stachelberg, die door Alexander II gezonden was, om aan Koning Victor Emanuel officieel zijne troonsbestijging te melden. Het was het eerste blijk van welwillendheid en toenadering dat sedert 1848 van Russische zijde aan Piemont gegeven werd; toenadering, waarvan de grondslagen door Cavour op het Congres te Parijs gelegd waren. Veelbeteekenend waren dan ook

Digitized by Google

de woorden, waarmede de Russische Graaf, onder hartelijken handdruk, van den Sardinischen staatsman afscheid nam: „nous avons, Mr. le Comte, des sympathies communes, nous avons des inimitiés communes; voici plus qu'il n'en faut pour établir entre nos deux pays une bonne et solide amitié."

Maar ook in Italië begonnen alle partijen meer en meer tot de staatkunde van Cavour over te hellen. De bekende Daniele Manin, een warm republikein, erkende dat de redding van Italië alleen bij Piemont en het Huis van Savoye te zoeken was. De Siciliaan Giuseppe La Farina, hoofd der in 1857 opgerigte Società Nazionale, volgde zijn voorbeeld, en deze vereeniging bragt vooral in de Romagna velen terug van Mazzinistische denkbeelden en deed ze tot Cavour overgaan. Deze wist zich van dit alles, van elke omstandigheid, van elk persoon te bedienen, maar voor zijne oogmerken. Hij zorgde echter steeds zelf leider te blijven, en niemands werktuig te worden. „De nationale Vereeniging," zeide hij aan iemand, die hem over zijne betrekking tot die vereeniging onderhield, „doet aan de Mazzinisten grond verliezen, en daarom kan en mag ik niet tegen haar zijn." Van 1849 tot 1855 had Cavour slechts gedacht om Piemont te doen leven; en het was de verstandigste partij, die men ook met een oog op de toekomst kiezen kon. In 1855 toonde het op de slagvelden, hoe krachtig dit leven was. In 1856 zette het hierop de kroon in 't gebied der staatkunde op het Congres te Parijs. Van dat tijdstip af was het duidelijk dat die staatkunde strekken moest om zich levend te maken, en zich levend te toonen, overal, bij elke gelegenheid, en altijd. En toch — Cavour was weder de man om het niet te toonen, waar hij slechts vermoeden kon, dat dit vertoon tot geene bepaald gunstige uitkomsten zoude voeren. Dit bleek bij de gebeurtenissen in Napels in den zomer van 1856. De spanning tusschen de hoven van Londen en Parijs en Ferdinand II had haar toppunt bereikt. De brieven van Gladstone hadden de jammerlijkheid van het regeringsbeleid der Napelsche Bourbons alom bekend doen worden, en de beruchte definitie daarvan: „als de verloochening van God tot stelsel verheven," was in aller mond. De beide Grootmagten deden vertoogen en zonden hunne vloten naar de golf van Napels. Wat was natuurlijker geweest; wat zoude men eer

Digitized by Google

verwacht hebben, dan eene openlijke medewerking van Sardinië? Cavour, hoe vurig hiertoe gezind, deed niets, toen hij zich verzekerd had, dat de Grootmagten slechts intimidatie bedoelden. De aanslag van zekeren Agesilao Milano, den 8 Dec. 1856, op het leven van koning Ferdinand, werd door Cavour diep betreurd en het droeg zijn hoogste goedkeuring weg, dat de Sardinische gezant Giulio di Groppello den Vorst geluk wenschte met zijne redding. — Toen Brofferio de regering interpelleerde, waarom zij, bij gelegenheid van eenige woelingen op het eiland Sicilië, geene oorlogschepen daarheen had gezonden, antwoordde Cavour in de zitting van 15 Januari 1857: „onze woorden en onze staatkunde strekken niet om in Italië onbesuisde bewegingen, ijdele en onzinnige revolutionaire pogingen op te wekken of te steunen. Wij verstaan de Italiaansche wedergeboorte op eene andere wijze, en wij onthouden ons van alles, wat zou kunnen strekken om zulke omkeeringen te bevorderen. Wij hebben steeds een open en eerlijke staatkunde gevolgd, zonder dubbelzinnigheid; en zoolang wij in vrede zijn met de overige Italiaansche vorsten, zullen wij nooit naar revolutionaire middelen trachten, zullen wij nooit tot bewegingen en omwentelingen opwekken.... Wat betreft Napels, zoo is het niet zonder smart, dat ik den Heer Brofferio antwoord: hij heeft aan zeer treurige gebeurtenissen herinnerd; aan het springen van een kruidmagazijn en van oorlogsvaartuigen met verlies van menschenlevens, een afschuwelijke poging. Hij heeft op eene wijze gesproken, die gelooven doet, dat deze gebeurtenissen het werk zijn der Italiaansche partij; ik ontken dit, ik ontken dit luide, en dit in het belang van Italië zelf. Neen, dit zijn geen daden, die men op rekening der nationale Italiaansche partij kan stellen; het zijn alleenstaande handelingen van dezen of genen bedrogen ongelukkige, die medelijden kan verdienen, maar die behooren geschandvlekt te worden door alle verstandigen, en het meest door hen, wien de eer en de belangen van Italië ter harte gaan." Ook met andere Italiaansche regeringen bleef Sardinië zooveel mogelijk op goeden voet. Aan het Hof van Florence en tevens aan dat van Modena en Parma, werd de behartiging der Sardinische belangen opgedragen aan Carlo Boncompagni, een vrijzinnig en hoogst voorzichtig staatsman. Toen in het najaar

Digitized by Google

van 1857 Paus Pius IX de noordelijke deelen zijner toenmalige staten bezocht, begaf Boncompagni zich op last van Cavour naar Bologna, om den H. Vader namens den koning Victor Emanuel en zijne regering hulde te brengen. Cavour moest zich hierover in het Parlement regtvaardigen en deed het, door te wijzen op betamelijkheid en diplomatieke usantiën. Intusschen werden de betrekkingen tusschen Sardinië en Oostenrijk steeds minder goed. Er ontstond een levendige dagbladstrijd, waarbij, onder goedkeuring en medewerking der Oostenrijksche autoriteiten, Cavour op de onwaardigste wijze werd aangetast en met Cromwell, ja met Robespierre gelijk gesteld. Hierbij voegde zich spoedig eene wisseling van scherpe en onaangename politieke nota's, en welligt ware Oostenrijk reeds toen handelend opgetreden, wanneer de keizerlijke regering niet ten volle overtuigd was geweest van de waarheid van het zeggen van den franschen gezant de Bourqueney aan graaf Buol: „Vous avez toute l'Europe contre vous: l'Europe entière dit, que vous avez tort." Intusschen werden de diplomatieke betrekkingen tusschen de beide staten afgebroken, en verliet de Oostenrijksche gezant, Graaf Paar, den 22 Maart, Turijn.

Onder de belangrijkste onderwerpen, die de Sardinische regering in deze dagen van vrede, maar tevens van voorbereiding tot den krijg bezig hielden, was dat der weerbaarheid des lands wel het voornaamste. Het loste zich voor een groot deel op in de versterking van Alessandria, „want om te kunnen weerstand bieden en krachtig weerstand bieden, tot er mogelijk hulp van bondgenooten daagde, was de versterking van Alessandria eene noodzakelijkheid." Wel mogt men zich niet ontveinzen, dat hiervoor zware geldelijke offers werden geëischt, maar de staat der schatkist was niet zóó betreurenswaardig of men kon wel eenige millioenen aanwenden voor een werk, dat ten krachtigste de verdediging van den staat zoude bevorderen." Met niet minder kracht wist Cavour door te zetten, dat Spezzia de groote Marine-haven van den jeugdigen staat werd, en dat het arsenaal en alles wat tot 's rijks zeemagt behoorde, van Genua daarheen verplaatst werd. Men kan nagaan, welk een strijd dit kostte, vooral ook van de zijde der groote handelsstad! Gioberti had reeds in 1851 gezegd: „Wanneer het schiereiland eene ge-

Digitized by Google

confedereerde vloot had, zoude de zeeboezem van Spezzia hare waardigste en meest geschikte wijkplaats zijn." — Napoleon I had hiertoe reeds het plan, „maar het is waar, dat Cavour niet slechts zulk een plan kan bedenken, maar het ook zal weten ten uitvoer te leggen." — En de man, die de eenheid van Italië steeds als werkelijkheid voor zich zag, bereidde de groote zeehaven voor den dag der toekomst. Niettegenstaande hevigen tegenstand, niettegenstaande een afgevaardigde uit die stad, waar hij zoo schoone herinneringen der jeugd bezat, hem in zijne rede „diep bedroefd had," keurde het Parlement zijne inzigten en maatregelen goed en „Alessandria e la Spezzia", waren een nieuwe triomf voor Cavour's staatkunde en volharding. In dit zelfde jaar 1857 trad hij echter niet minder krachtig op voor groote belangen des vredes en van binnenlandsche ontwikkeling. Uitbreiding der spoorwegen en aansluiting aan het buitenland, vooral aan Frankrijk, scheen hem in elk opzigt eene levensvraag. Voorgelicht en gesteund door uitstekende deskundigen, als Paleocapa, Menabrea en vooral door den Ingenieur Sommeiller, werd de doorboring van den Frejus en van den Mont-Cenis een plan, dat in Juli als wetsontwerp in het Parlement werd behandeld en aangenomen. Toen een der hevigste tegenstanders, de afgevaardigde Moia, een ander denkbeeld aanbeval, sprak Cavour: „zoo gij heden dit denkbeeld aanneemt huldigt gij een volkomen ander stelsel; en ik zoude er mij diep over bedroeven, niet slechts omdat dit bewonderenswaardige werk er door verloren zoude gaan, maar omdat zulk een besluit een noodlottig voorteeken zoude zijn voor de toekomstige staatkunde die het Parlement geroepen zal worden te volgen. Wij hebben de keuze der wegen; wij hebben de voorkeur gegeven aan dien van vastberadenheid en stoutmoedigheid; wij kunnen daarop niet ten halve blijven staan; het is voor ons een levensvoorwaarde, een onvermijdelijk alternatief: òf vooruitgaan, of ondergaan!" — Vreugde, maar van de edelste soort, vervulde den staatsman, toen zijn plan was aangenomen, en deed hem dit aan Luigi Corti, tijdelijk hoofd der Italiaansche ambassade te Londen telegraferen, met last het terstond aan Lord Palmerston mede te deelen. De Britsche staatsman bedankte, wenschte geluk, en eindigde met de merkwaardige woorden: „van nu af zal men niet

Digitized by Google

meer spreken van de werken der oude Romeinen." Den 30sten Aug. 1857 werd de eerste mijn bij het groote werk door koning Victor Emanuel zelf ontstoken, in het bijzijn van Prins Napoleon, Cavour en Paleocapa, minister van openbare werken. Toen men Cavour vroeg, hoe hij in Savoye ontvangen was, antwoordde hij: „on ne m'a pas sifflé: je ne demande pas davantage." — Den 18den Sept. 1871 waren hier weder de eerste staatslieden van Frankrijk en Italië vereenigd, want de ijzeren weg door de Alpen was geopend, het reuzenwerk voltooid. Maar hij, in wiens geest het opkwam, die vóór 14 jaren den aanvang zag, Cavour was niet meer! — Frankrijk en Italië bogen zich echter in dankbare herinnering voor den reuzengeest van hem, wiens naam ook in dit werk vereeuwigd is.

Intusschen was de in 1853 gekozen Kamer der afgevaardigden aan het einde van haren zittingtijd genaderd. De kiescollegiën werden den 16den November 1857 zamen geroepen. Waren er vele der Regering en hare staatkunde vijandige elementen in den lande werkzaam, had men zich vooral van de zijde der geestelijkheid op hevigen tegenstand voor te bereiden, toch meende men, dat de nieuwe verkiezingen voor het ministerie gunstig zouden afloopen. De uitslag toonde aan, dat men zich had bedrogen. Vijanden van het kabinet, als een Solaro della Margarita en anderen werden gekozen; vele regeringsgezinden en zelfs de Ministers Ratazzi, Lanza en La Marmora kwamen in herstemming. Cavour zelf werd in Turijn, doch slechts met geringe meerderheid herkozen. Bezwaarlijk kan men zich den gemoedstoestand van den staatsman voorstellen, die door gestadige telegrammen van deze verontrustende wending der zaken werd onderrigt. Bij elke Jobstijding riep hij in Piemonteesch dialect uit: „suma bei, stiamo freschi!" (wij zijn er goed aan, het ziet er lekker (frisch) uit!). Maar zijn werkelijk diepe ontroering was volkomen geregtvaardigd; want zij was niet, gelijk Massari teregt zegt: „die van een Minister, die zijn portefeuille gaat verliezen, maar van een groot staatsman, van een groot vaderlander, die de zaak van zijn vaderland zal zien schipbreuk lijden." — Wat Cavour toen leed, dacht en gevoelde, blijkt het duidelijkste uit zijn eigen ontboezeming aan een vriend, in een avonduur, in de

Digitized by Google

eenzaamheid van zijn kabinet in het Ministerie van financiën gedaan: „wij verkeeren in booze en gevaarlijke oogenblikken: de staatkunde van eene achtjarige regering loopt gevaar van verlaten te moeten worden, en dan .... wat zal er van ons arm Italië worden? Wat zal onze koning doen, die een zoo direct belang heeft bij de zegepraal van deze staatkunde? Hij zal afstand doen. Maar dan?" Hier hield hij blijkbaar diep bewogen stil, om te vervolgen: „maar deze staatkunde moet volstrekt zegevieren. 't Zijn acht jaren: zij kunnen niet vernietigd worden of verloren zijn. Nooit zal ik een coup d'état aanraden, zelfs niet in het belang der staatkundige vrijheid, ik zal steeds den wil van mijn land eerbiedigen; maar, indien het wilde volharden om van zijn toekomst afstand te doen, wat dan? De Kamer ontbinden, dit kon men op Constitutionele wijze doen; maar, indien dezelfde, of eene nog slechtere terug kwam? Coup d'états zal ik nooit aanraden. Maar die achtjarige staatkunde! Mijn hart breekt bij de gedachte, dat wij haar mogelijk moeten opgeven: maar neen, neen, dat zal niet gebeuren; het gezond verstand helpt vaak in moeijelijke oogenblikken; neen, neen, wij zullen die staatkunde niet opgeven, wij zullen tot geene buitengewone middelen de toevlugt nemen om haar te redden, wij zullen overwinnen met de constitutionele en wettige middelen, die onze kracht vormen. Ik twijfel er niet aan. Wij denken aan de roode crisis van 1849. Zij boezemde vrees in, en het was eene ernstige zaak; wij kwamen haar te boven: welnu, wij zullen ook deze zwarte crisis van 1857 te boven komen."

Vele herstemmingen liepen intusschen voor het Ministerie gunstig af, daar de liberale partij door den loop der zaken wakker was geworden, en Cavour, den uitslag aan den Heer de la Rive mededeelende, erkende: „le résultat des élections est sous certains rapports très-fâcheux, quoiqu'il ait aussi son bon côté. Les amis des institutions libérales peuvent se féliciter de ce que la classe aristocratique toute entière, qui s'était tenue a l'écart jusqu'ici, soit entrée franchement dans l'arène politique et ait fait adhésion de la manière la plus explicite aux principes du Statut!" Over de pogingen der Kerkelijke partij bij deze gelegenheid sprak Cavour zich niet alleen in genoemd schrijven, maar ook openlijk in het Parlement uit, toen bij het onderzoek der geloofsbrieven vele

Digitized by Google

verkiezingen vernietigd werden, ter zake van onwettige en kwade praktijken. Het heeft dubbel belang omdat, wat toen in Sardinie gebeurde, nu telkens als onder onze oogen geschiedt, en omdat de denkbeelden van den Sardinischen staatsman over dit onderwerp ook nog gelden voor onze constitutionele toestanden. Aan de la Rive schreef hij: „le côté facheux de la question vient du rôle qu'on a fait jouer à la réligion dans cette affaire. Les prélats, poussés par Rome et par Paris, ont organisé une véritable conspiration, more Mazzini. Des comités secrets, des affiliations nombreuses ont été organisés à l'aide des évêques et des curés dans tout le royaume. Le mot d'ordre, parti du comité central, se répand avec la rapidité de l'éclair dans toutes les communes, en passant par le palais épiscopal et le presbytère." Dit, wat betreft de organisatie; en nu de middelen: „le comité a décidé l'emploi de toutes les armes spirituelles pour agir sur les électeurs. Le confessional est devenu une chaire pour endoctriner les gens à foi aveugle. Les prêtres ont été autorisés à tirer largement sur le paradis et sur l'enfer. Rome leur à ouvert, à cet effet, un crédit illimité sur l'autre monde." — Had de Bisschop van Mondovi de leden van het Kabinet en van de aftredende Kamer niet slechts gebrandmerkt als vijanden der Kerk, maar als „ware kinderen des Duivels" (proprii figli del Demonio [1]): in het Parlement verklaarde Cavour openlijk, dat aan ieder bekend was, welk deel de geestelijkheid in dezen strijd genomen had, maar dat hij die deelneming niet afkeurde, er zich veeleer in verheugde, daar hij er een bewijs in zag van uitbreiding van het publiek leven en van de gewoonte der vrijheid. Hij scheen er zelfs geen bezwaar in te zien, dat men zijne politieke tegenstanstanders schold voor kinderen des Duivels; dat men de presbyteriën tot kiesvereenigingen, de geestelijken tot verkiezingsagenten verlaagde; maar, ongeoorloofd achtte hij het, dat er door aanschrijvingen, of van den kansel, of uit de biechtstoel zelfs aandrang was gebezigd om dezen of genen te kiezen of te verwerpen, onder bedreiging met geestelijke wapenen of straffen der Kerk. Hij vreesde geen politieken strijd, die met gelijke wapenen gevoerd werd, „maar hij kon het-

[1]) De mededeelingen aan de la Rive bij Bianchi. p. 51 en verder Massari. p. 211.

Digitized by Google

zelfde niet zeggen, wanneer de geestelijkheid zich straffeloos mogt bedienen van de geestelijke wapenen, die haar waren toevertrouwd, zeker voor geheel andere doeleinden als om dezen of genen politieken kandidaat te doen zegevieren. O, dan zoude de strijd in waarheid geen gelijke meer zijn; en waar men op dit gebied voet gaf en het gebruik van geestelijke wapenen toeliet zoude de maatschappij de grootste gevaren loopen, het zoude te duchten staan, dat de strijd van een wettelijken in een stoffelijken zoude overgaan. Wanneer de geestelijkheid straffeloos in de kiescollegiën zijne politieke tegenstanders mogt aanklagen, van hen af, die het hoogste gezag in handen hadden, tot den minsten voorstander der liberale beginselen toe, als een bitter vijand der Kerk, als een man door de Goddelijke wraak getroffen, zoo zoude zij er het kiezersvolk ligt toe kunnen brengen zich tegen Regering en meerderheid te verzetten, niet slechts met wettelijke, maar ook met stoffelijke wapenen. Hierom aarzelde hij niet, luide te verklaren, dat, wanneer de geestelijkheid misbruik van godsdienstige wapenen maken mogt, men binnen korter of langer tijd bedreigd zoude worden met de gruwelen van den burgerkrijg." — Cavour wilde: handhaving der vrijheid; geene buitengewone voorzieningen; geene beperkingen van het regt van eenigerlei vereeniging; maar strenge handhaving der wettigheid door allen, geen vermenging van godsdienst en politiek; voor elk, regt van de meest onbeperkte vrijheid in 't denken, in 't geven van zijn stem aan wien hij goedvond, in het trachten om anderen in diezelfde zienswijze te doen deelen; maar geen geestelijke middelen tot wereldlijke doeleinden; aan niemand het ongehoorde voorregt om zich van het eerbiedwaardig gezag van godsdienstige ambten te bedienen, om de gewetens vrees aan te jagen, de geesten te ontroeren, de belangen des hemels in te roepen om die der aarde te doen zegepralen." Schoone en juiste denkbeelden voorwaar, maar die in de toepassing meestal door menschelijke hartstogten, of door het geheel eigenaardig standpunt, waarop de klerikaal zich plaatst, zullen miskend worden, terwijl hunne wettelijke formulering de grootste moeijelijkheden zoude opleveren, en daarom ook wel niet door Cavour werd beproefd, die daarvan anders niet afkeerig scheen.

Digitized by Google

V.

De partijverhoudingen waren intusschen in 't algemeen voor de regering niet gunstiger geworden, en bleven mogelijk niet zonder invloed op eenige wijzigingen in het Kabinet. In Januari 1858 trad Ratazzi af als Min. v. Binnenl. Zaken en nam Cavour deze portefeuille aan, terwijl hij die van Buitenl. Zaken behield, en die van Finantiën aan Lanza afstond. Spoedig zag zich de staatsman tot een nieuwen en moeijelijken strijd geroepen. Het gevaar kwam nu echter van het buitenland. Den 14 Januari 1858 had de bekende moordaanslag op het leven van Napoleon III plaats, en de daders waren Italianen. Dat deze omstandigheid terstond door velen in het nadeel der liberale rigting in Italie en van hare hoofden werd geëxploiteerd is duidelijk, en dat hieruit al spoedig verkoeling, zoo niet verwijdering tusschen Frankrijk en Italie, tusschen Napoleon III en de Sardinische regering volgen zoude, werd door den drang der fransche regering en hare uitingen waarschijnlijk, en door velen gewenscht. Cavour moest alles aanwenden om dit te voorkomen. Maar toen het Kabinet uit dien hoofde en ook naar aanleiding van genoemde pogingen, het schandelijk geschrijf van enkele dagbladen, en de vrijspraak van de Ragione [1]), een Wetsvoorstel indiende, waarbij ernstiger voorzieningen werden genomen op het punt van aanslagen en zamenzweringen tegen het leven van vreemde regenten en tot wijziging der zamenstelling van de lijsten der gezworenen, vond dit een ongunstig onthaal. Gelijk meermalen stond ook hier een gematigd en wettelijk liberaal bewind bloot aan de aanvallen

[1]) De Ragione, een klein blad, had een lofrede op den moordaanslag gehouden. Volgens de bestaande Wet vervolgd, werd het echter door de Gezworenen vrijgesproken. Dat dit in Frankrijk een zeer slechten indruk maakte, en de Fransche Regering tot uiterste maatregelen zou hebben geleid, blijkt uit de depêche van Saminiatelli te Weenen aan den President van den Ministerraad d.d. 26 April 1858.

„De fransche gezant de Bourqueney had aan Graaf Buol verklaard, dat, zoo Piemont geen regt had laten wedervaren aan de eischen van Frankrijk, dit land de zaak tot het uiterste zoude hebben gedreven." Waarop de Graaf Buol antwoordde: „dat hij met genoegen zoude hebben gezien, dat door Frankrijk eens een les aan Piemont gegeven ware." Bianchi p. 53.

Digitized by Google

van de beide uiterste partijen. Aan de eene zijde bestreed men het als door zijne liberale rigting voet gevende aan- of heulende met de partij der revolutie, die voor geen vorstenmoord terugdeinsde. Aan de andere zijde viel men het aan over zijne anti-liberale wetten, waarmede het duidelijk van zijn zucht deed blijken om vreemde magten te believen en dus Italie tot de onwaardige dienaresse van anderer staatkunde te verlagen. Wel mogt Cavour schrijven: „deze dagen zijn vol moeijelijkheden en gevaren. Zij vermeerderen met den dag. De woede der sectarissen kent geen teugels meer, hunne verdorvenheid vermeerdert de krachten der reactie, die met den dag dreigender wordt. Wat moeten de vrijzinnigen te midden van deze tegen elkâar overstaande gevaren doen? Raken zij verdeeld, zoo zijn zij verloren, en met hen valt de zaak der vrijheid en onafhankelijkheid van Italie... Wij zullen ongeschokt en standvastig op de bres blijven, maar wij zullen zeker vallen, als niet al onze vrienden zich rondom ons scharen, om ons tegen de aanvallen te helpen, die wij van regts en links tegen ons zien rigten."

Hij bleef op de bres en handhaafde den wijzen middenweg. De voorgedragen wet verdedigde hij, èn omdat zij werkelijk regtvaardig was, èn omdat daarmede aan Frankrijk en aan zijn Souverein een blijk van goede gezindheid werd gegeven. In het Parlement scheen de afloop zóó onzeker, dat een bekwaam jeugdig staatsman Constantino Nigra, verklaarde, „dat alles zoude afhangen van een oratorische zegepraal van den Graaf de Cavour." In de zitting van 16 April behaalde hij die volkomen. Hij schetste met wegsleepende welsprekendheid den geheelen loop der Sardinische politiek; van wien, en welke steun zij in Frankrijk gevonden had. Hij waarschuwde tegen de omwenteling: „onzinnigen, die meenen, dat de revolutie, die nu weder de groote beginselen, waarop de maatschappelijke orde is gebouwd, in gevaar brengt, aan de zaak der vrijheid in Europa nuttig zoude kunnen zijn! Onzinnigen, die de omwenteling veel meer dan Italie liefhebben!" Hij meende, dat, nu er een sekte was opgestaan, die de leer van den staatkundigen moord huldigde, „het noodig was in het belang van Piemont en van geheel Italie, dat er niet slechts een luide stem der regering, maar van de natie, door het Parlement vertegen-

Digitized by Google

woordigd, zoude opgaan, om plechtig en krachtig te protesteeren tegen deze goddelooze leer!" Hij betoogde het nut, de noodzakelijkheid van goede bondgenooten, „maar, om die te hebben en te behouden moest men zich jegens de bondgenooten welwillend en toegevend toonen, somwijlen luisteren naar hunne raadgevingen, wanneer die niet voortsproten uit de zucht om te overheerschen, maar uit een gevoel van werkelijke vriendschap." Maar tevens bekende hij, dat deze toegevendheid grenzen had, die men niet mogt overschrijden: „aan geen bondgenootschappen mochten worden opgeofferd de belangen, de waardigheid, de eer van 't land, ook niet de beginselen waarop onze staatkunde berust, onze gevoelens en regels voor recht en billijkheid!" En van dit alles was hier geen sprake; dus ook niet van eenigen ongeoorloofden drang: „neen, neen, er heeft geen drang bestaan; of zoo hij bestond, zoo was het de drang, waaraan de eerlijkste menschen moeten gehoor geven, die van het geweten." Met deze rede had Cavour de zaak van gematigdheid en recht, de toekomst van Italie gered! — In de regeringskringen te Parijs fluisterde men nu: „zoolang er Oostenrijkers in Italie zijn, zal men te Parijs van aanslagen hooren; Cavour heeft gelijk en moet gesteund worden". Lord Dumferline schreef uit 's Hage: „Piedmont continues to be the bright spot in Europe, and long may she continue to be so." En graaf Minto schreef aan een vriend te Londen: „I read Cavour's speech witch very great pleasure. I wish he should infuse some of the wisdom and earnestness and energy of his mind in the heads and breasts of our Premiers, presents or futures."

De finantiën trokken thans weder de aandacht, daar eene nieuwe leening van 40 millioen lire noodzakelijk was geworden, en bij de behandeling daarvan belastingsvraagstukken, ook de belasting op de inkomsten, ter sprake kwamen. Cavour toonde zich ook hier volkomen te huis, maar was met de inkomsten-belasting weinig ingenomen. De Lombardijsche uitgewekene Emilio Broglio, die zich in verschillende artikelen in het officieel dagblad een groot voorstander daarvan getoond had, werd in de commissie geroepen, door het Parlement benoemd, om dit onderwerp te onderzoeken. Broglio schijnt, evenals vele politici onder ons, in die heffing een soort

Digitized by Google

van redmiddel voor benarde staatsfinantiën gezien te hebben, vooral geschikt om het aangaan van schulden tegen te werken. Hij beweerde eens, dat, wanneer Pitt den income-tax welligt 8 of 10 jaren vroeger had voorgesteld, hij het ontstaan der enorme Britsche schuld zoude hebben kunnen keeren. Cavour was een veel te praktisch financier om het overdrevene dezer verwachtingen niet te erkennen. Met den hem eigenen glimlach zeide hij daarom; „twijfel hieraan niet, Broglio: Pitt zoude den Income-tax hebben opgegeten en de leeningen toch hebben gesloten."

De door Sardinie nà den aanslag van Orsini gevolgde staatkunde was door Frankrijk en vooral door den Keizer zeer goed opgenomen. Van die gunstige stemming moest verder worden partij getrokken. In Juli 1858 begaf Cavour zich naar Plombières, ten einde er Napoleon te ontmoeten. Er werden daar onderhandelingen gevoerd, buiten de kanselarijen om, daar zij de strengste geheimhouding eischten. Toch deed Cavour daarvan de hoofdzaken aan den Markies de Villamarina Sard. gezant te Parijs weten." J'ai (schreef hij) insisté avec énergie auprès de l'Empereur pour être autorisé à vous mettre au courant de nos secrets. l'Empereur y a consenti:" en toch was geen enkel fransch staatsman, ook uit Napoleons naaste omgeving, met deze onderhandelingen bekend![1]) Den 21 Juli 1858 schreef hij hem: „Je viens de passer à peu près huit heures tête-à-tête avec l'Empereur; il a été aussi aimable que possible; il m'a témoigné le plus vif intérêt et m'a donné l'assurance qu'il ne nous abandonnera jamais." — Mondeling schijnt toen reeds te zijn bepaald, dat Frankrijk gewapende hulp zoude verleenen, wanneer Oostenrijk offensief handelde; dat, bij gelukkigen uitslag van den krijg, het Huis van Savoye een gebied zoude erlangen van de Alpen tot de Adriatische Zee, en van ongeveer 12 millioen zielen; dat Frankrijk Nizza en Savoye zoude verkrijgen. Van Plombières begaf Cavour zich naar Baden-Baden, waar hij den Kroonprins van Pruissen ontmoette, om door Zwitserland weder naar Turijn terug te keeren. Aan Villamarina gaf hij onverholen zijn gunstigen indruk van deze geheele reis te kennen: „Je vous écris deux mots à la hâte

[1]) Zie Von Treitschke. O. l. I. p. 434.

Digitized by Google

pour vous annoncer mon retour à Turin, après avoir visité Bade et la Suisse; j'ai été heureux de récueillir sur toute la route, des Souverains et des diplomates aussi bien qu'auprès des magistrats, des témoignages très vifs de sympathie pour le Piémont et la cause Italienne. Je m'attendais aux sentiments, que les Suisses m'ont manifestés, mais les manifestations sympathiques de la part des Prussiens m'ont surpris de la manière la plus agréable. l'Autriche, grâce à Dieu, par sa mauvaise foi.... est parvenu à soulever tout le continent contre elle [1])." Hetzelfde schreef hij (25 Juli) aan den Generaal La Marmora: „ik ben zeer voldaan over den Prins van Pruissen en zijne staatslieden." — „Het algemeen gevoelen is hier, dat Pruissen zijn zedelijke nederlaag van 1850, waardoor het bijna zijn geheelen invloed in Duitschland heeft verloren, zal trachten te herwinnen." — „Het is inderdaad een gelukkige ingeving van mij geweest om naar Baden te gaan; beter dan wanneer ik mij naar Berlijn had begeven." Dat de goede indruk wederkeerig was geweest, bleek uit het zeggen van den Kroonprins aan een hoog geplaatst diplomaat: „il (Cavour) n'est pas aussi révolutionnaire, qu'on veut bien le dire," terwijl, na 's Prinsen terugkeer te Berlijn een Pruissisch Minister verklaarde: „décidément le comte de Cavour a fait la conquête du prince régent [2])." — Trouwens ook van zijne vijanden werd hem den lof van een uitstekend staatsman toegekend. Paus Pius IX verklaarde aan de Markiezin Laiatico, die hem haren zoon, luitenant in Sardinische dienst, voorstelde, „dat land heeft het voorrecht een groot Minister te bezitten; als ik een staatsdienaar had als de Graaf de Cavour, zoo zoude ik ook het constitutioneel stelsel omhelzen" (mi costituzionalizzerai anch'io)." — En de groote Metternich, zich tegen den Graaf Poniatowsky over het verval der eigenlijke diplomatische kunst beklagende, voegde hem toe: „la diplomatie s'en va; il n'y a plus maintenant en Europe qu'un seul diplomate; mais malheureusement il est contre nous; c'est Monsieur de Cavour." — Deze lof aan Cavour als diplomaat is te grooter, daar zijn staatkunde niets van dat slinksche, bedekte en ge-

[1]) Bianchi. p. 57. 58.
[2]) Massari. o. l. p. 247—266.

Digitized by Google

heimzinnige had, dat de staatkunde van de oude school zoo vaak kenmerkte. Brassier de St. Simon, de Pruissische gezant te Turijn, verklaarde dan ook: „j'aime Cavour, parce qu'il n'a pas l'habitude de tromper ceux avec lesquels il parle." — En Cavour verklaarde hem bij zekere gelegenheid: „je dis bien ce que je pense; quant à cette habitude que l'on attribue aux diplomates de déguiser leur pensée, elle ne trompe plus personne; aussi je ne m'en sers jamais: le public, croyez le moi, n'apprécie plus ce genre de diplomatie [1])." Zijn staatkunde was open en had slechts één doel, en elke handeling van den staatsman werd aan het bereiken daarvan dienstbaar gemaakt. Geheel Europa wist dit en Oostenrijk in de eerste plaats. Een Oostenrijksch staatsman te Londen zeide dan ook (1858) niet ten onregte: „zoolang de Graaf de Cavour minister van Sardinië zijn zal, zal Oostenrijk geen vrede hebben, en de rust van Europa onophoudelijk bedreigd zijn." Maar Cavour, wel verre van dit te willen verbloemen of verbergen, antwoordde bij het vernemen van dit zeggen: „dat is natuurlijk: ik doe mijn plicht; ik denk aan mijn vaderland." — In het belang van dat vaderland trachtte Cavour de zoo gelukkig aangevangen betrekkingen met Pruissen uit te breiden. De vorst von Hohenzollern was aan het hoofd van het Pruissisch bewind gekomen. Deze staatsman was vermaagschapt aan den Markies Pepoli di Bologna, en deze werd nu met eene bijzondere zending belast, om de banden tusschen de beide regeringen, zoo mogelijk, naauwer aan te halen, en van Pruissen, bij een mogelijken krijg, zoo geen directe hulp dan toch eene welwillende onzijdigheid te erlangen. De denkbeelden, waarvan Pepoli moest uitgaan, toonen Cavour's doordringenden, bijna profetischen staatsmansblik in de toekomst. Pruissen en Oostenrijk moesten andere wegen gaan, want het laatste vertegenwoordigde het verledene, het eerste de toekomst. Pruissen en Piemont volgden den zelfden stroom; de beide daar heerschende dynastiën hadden een nationaal karakter en een zelfde groote toekomst. Pepoli kwam in zekeren zin onverrigter zake terug, omdat men van een bewind, aan welks hoofd Hohenzollern stond, niet meer dan algemeene verzekeringen van welwillendheid en vriend-

[1]) Massari. o. l. p. 247—266.

Digitized by Google

schap kon verwachten. De Pruissische regering had toen nog geen het minste besef van die groote roeping en die onmetelijke taak, die zij binnen 15 jaren zou aanvaarden en vervullen, maar die Cavour reeds zoo duidelijk waren, dat hij, op het verslag van Pepoli, antwoordde: „datgeen, waartoe men thans niet heeft kunnen besluiten, zal wellicht in de toekomst tot stand komen. Pruissen wordt onvermijdelijk medegevoerd in den kring der nationaliteits-denkbeelden. Het bondgenootschap van Pruissen met het vergroote Piemont staat in het geschiedboek der toekomst geschreven." Zoo sprak Cavour in December 1858 en in April 1868 werd het verbond tusschen Pruissen en Italië tegen Oostenrijk gesloten! — Niet minder vreemd kan het intusschen schijnen, dat Napoleon III van deze denkbeelden kennis heeft gedragen; dat hij van hunne juistheid doordrongen was, en aan Pepoli eene opdracht in denzelfden geest aan vorst Hohenzollern gaf. Hij voorzag blijkbaar niet, dat het eenheidsbeginsel, waarvan hij de groote voorstander was, Pruissen tot een graad van magt kon verheffen, die voor Frankrijk gevaarlijk werd.

VI.

Wie herinnert zich niet den 1en Januari 1859, toen de latere „homme de Sédan", als de magtige Keizer, in de Vorstelijke zalen der Tuilleries, de gelukwenschingen van de diplomatieke vertegenwoordigers der beschaafde staten ontvangende, aan den Oostenrijkschen ambassadeur von Hübner de woorden toevoegde: „Je regrette, que les rélations entre nous soient si mauvaises; dites cependant à votre souverain, que mes sentiments pour lui ne sont pas changés." Toen Cavour het las, zeide hij met stille voldoening: „men ziet duidelijk, dat de Keizer voorwaarts wil gaan" (si vede chiaro che l'imperatore vuole andare avanti). — Ook in Italië werden die woorden alzoo opgevat, wekten zij algemeene geestdrift op, vermeerderden de onrust. Juist dit laatste maakte de toestand der Sardinische Regering zoo moeijelijk. Zij moest zich van elke provocatie jegens Oostenrijk onthouden, en toch de voorgaande en leidende magt in het schiereiland blijven; zij moest met Frankrijk zamenwerken en toch de goede gezindheid van Engeland, Pruissen en

Digitized by Google

Rusland trachten te behouden, welk eerste land met alle magt den vrede wilde bewaren. Aan het wantrouwen der diplomatie stelde Cavour eene opregtheid vol bekwaamheid over; aan het ongeduld der Italianen, het regt dat hij op hun vertrouwen verkregen had; hij bereidde zich in alles op den oorlog voor, zonder dat iemand hem kon beschuldigen, dien te hebben gezocht.

Intusschen zoude den 10 Januari 1859 de nieuwe zitting der Kamers te Turijn worden geopend, en het was duidelijk, dat, onder de bestaande omstandigheden, deze opening geene gewone formaliteit van Binnenlandsche staatkunde zou zijn, maar eene staatkundige beteekenis zoude hebben. Voordat Cavour zich naar het Parlement begaf, zeide hij in meer dan gewoon opgewekte stemming: „twijfelt niet, twijfelt niet, men zal niet meer terugkeeren!" De opening was plegtig en ernstig; de rede des Konings waardig en indrukwekkend, en toen hij daarin verklaarde, dat hij, „de traktaten eerbiedigde, maar toch niet ongevoelig was voor de smartkreet, die uit zoovele streken van Italië tot hem oprees," weergalmde de zaal van de daverende toejuichingen der tallooze menigte, die hier uit alle oorden van het schiereiland was zamengevloeid, om als uit den mond des Konings de toekomst van het gemeenschappelijk vaderland te vernemen. Het Koninklijk woord miste zijn doel niet. De Russische gezant, Graaf Stackelberg noemde het: „l'aurore brillante d'un beau jour de printemps"; waarop Cavour antwoordde: dat, zoo zij zeer schoon gekleurd was, „cela n'est pas à cause du pinceau de l'artiste, mais parce que le paysage qui l'environne est embrasé par des étincelles et par des flammes." — De Britsche gezant James Hudson noemde het, met een oog op de Traktaten van 1815, „a rocket falling on the treatises". — In Oostenrijk beschouwde men de rede als aankondigster van den oorlog, en op een banket, te Milaan in deze dagen gevierd, spraken Oostenrijksche ambtenaren het luide uit, dat zij de laatste dagen van het Carneval te Turijn dachten door te brengen, en dat deze stad, de eerste étape op den weg naar Parijs zoude wezen.

Spoedig hierop werd het aanstaande huwelijk bekend van de oudste dochter des Konings, Clotilda, met Prins Napoleon, neef des Keizers, eene verbindtenis, welker staatkun-

Digitized by Google

dige beteekenis niet te miskennen viel. Den 30 Januari 1859 werd dit huwelijk reeds te Turijn voltrokken, bij welke gelegenheid de Koning aan zijn eersten staatsdienaar een prachtigen ring vereerde. Cavour betuigde zijn' dank, maar voegde er aan toe: „Uwe Majesteit weet dat ik geene echtgenoote heb, en er geene zal vragen;" waarop de Koning hernam: „Uwe echtgenoote is het vaderland". Gelijktijdig met het huwelijk werden de voorwaarden van het staatkundig Bondgenootschap bepaald. De onderhandelaars van de zijde van Piemont waren Cavour en La Marmora en van Frankrijk Prins Latour- d'Auvergne en generaal Niel. Het was een geheim verdrag, dat 18 Januari 1859 tot stand kwam, waarbij Frankrijk zijn hulp aan Piemont beloofde in geval het door Oostenrijk werd aangetast, en bepaald werd, dat, bij een gelukkig einde van den krijg, het nieuwe Italiaansche rijk zich zoude uitstrekken van de Alpen tot de Appenijnen, en van de Middellandsche- tot de Adriatische-zee, met eene bevolking van ongeveer 11 millioen zielen. Onder goedkeuring en medewerking van Cavour werden in Sardinië ook vrijkorpsen gevormd, waartoe zich de talrijke uitgewekenen uit alle deelen van Italië, in Piemont vereenigd, gemakkelijk aansloten. Het waren de dusgenaamde Alpenjagers (Cacciatori delle Alpi), die Cavour het eerste in aanraking brachten met mannen als Medici, Bixio, Cosenz, en ook Garibaldi, toen voor hem goedgezind, maar die later hem veel zorg en verdriet zouden baren. Uit het oogpunt van naauwgezette onzijdigheid is tegen dit alles wel bedenking te maken; maar Sardinië en Oostenrijk waren wel niet in oorlog, maar in een staat van wederkeerige toerusting en voorbereiding tot den krijg. In zulk een toestand wordt veel geoorloofd. Daarenboven was dit het eenige middel, om eene plotselinge en ongeregelde uitbarsting te voorkomen; om een geheele of gedeeltelijke revolutie te doen wachten en dienstbaar worden aan een nationalen oorlog. — De gematigdheid en het goed beleid van Cavour's staatkunde in deze hoogst moeijelijke dagen werden dan ook erkend door hen, die daarmede aanvankelijk weinig ingenomen of daaraan volkomen vijandig waren. Onder de eersten behoort de hoogst bezadigde Azeglio, een warm vriend, maar gelijk wij reeds meermalen opmerkten, geen blind bewonderaar van Cavour's politiek.

Digitized by Google

Deze stelde zich in den aanvang van 1859 geheel ter zijner beschikking en schreef: „thans is de vraag niet meer om uwe staatkunde te bespreken, maar om haar te doen zegepralen." Hij werd hierop met eene zending naar Rome belast. Onder de bepaalde tegenstanders behoorde de Graaf Solaro della Margarita, en ook deze nam eene gematigdheid en terughouding in acht, die door Cavour erkend werd.

De staatkunde tegenover de verdere Italiaansche regeringen, vooral die van Toskane, was zooveel mogelijk bestemd om hunne onzijdigheid of medewerking bij den naderenden krijg te erlangen. De Toskaansche regering kon met zekerheid voorzien, dat de eerste vijandelijkheid tusschen de beide naburige staten haar zou dwingen om de partij van Italie te kiezen, of wel voor de omwenteling te wijken. Men beweert, dat Keizer Napoleon er aan gedacht heeft Toskane tot een onafhankelijken staat te vormen, aan welks hoofd hij zijn' neef, Prins Napoleon, wilde plaatsen. Dit schijnt intusschen minder juist, daar de fransche Keizer, ingeval Toskane zich bij de geallieerden wilde aansluiten, „uit beweegredenen van achting, dankbaarheid en welwillendheid voor de Groot Hertogelijke dynastie, de kroon van Toskane in allen gevalle zou trachten te waarborgen, onder de minst bezwarende voorwaarden." [1]) Cavour drong minstens op volkomen onzijdigheid aan, en berustte daarin even als ten opzigte van Napels, ook waar hij meer en beter verlangd had. De Napelsche gezant Canofari schreef toch den 4 Mei 1859 aan den Minister van Buitenl. Zaken te Napels, dat, toen hij op diens last aan de Sardinische regering het besluit des Konings had bekend gemaakt, „om onder de bestaande omstandigheden een volkomen onzijdigheid te handhaven," Graaf de Cavour eenige opmerkingen had gemaakt over gemeenschappelijke belangen, over de noodzakelijkheid om zich te vereenigen, en ten slotte gezegd: „hij zoude wel iets meer verlangd hebben (avrei bramato qualche cosa di piu). Intusschen deed vooral de Britsche diplomatie al het mogelijke om eene uitbarsting van den oorlog te voorkomen, en vond hierin steun bij Rusland en Pruissen. Cavour zag

[1]) Zie de depèche van Nerli aan den Minister van Buitenl. Zaken te Florence, uit Parijs. d.d. 26 April 1859. bij Bianchi. p. 69.

Digitized by Google

dit met leedwezen; bedroefde er zich over, dat de natie, waarmede hij door sympathiën zoo nauw vereenigd was, dat staatslieden, die hij zich dikwerf tot voorbeeld gekozen had, zijne staatkunde thans niet begrepen, niet waardeerden, eigenlijk tegenwerkten. Den 9 Februari gaf hij, in eene uitstekende parlementaire rede, aan zijn gevoel hierover lucht. Maar het was eigenlijk in eene lofspraak op het Britsche volk en zijne deugden; in eene herinnering, hoeveel Italie reeds te danken had aan Engelands sympathiën: er was thans slechts tijdelijk verschil van inzigten, dat niet blijvend wezen kon. Hij herinnerde, hoe in Engeland zelf hevig verschil van meeningen had geheerscht over de emancipatie van Ierland, zelfs over de vrijverklaring der zwarten. „De zaak van Italie is niet minder heilig en niet minder geschikt om edele zielen te schokken dan die der Ieren, dan die der zwarten, ook zij zal zegepralen voor de regterstoel der openbare meening in Engeland. Ik kan niet gelooven, dat de beroemde staatsman, die aan het hoofd der raadslieden van de kroon in Engeland staat (Lord Derby), die het groote geluk heeft, dat de groote naam, die de geschiedenis hem heeft overgeleverd, vereenigd is met de groote zaak der vrijheid van de zwarten, zijn glansrijke loopbaan zoude willen sluiten door medestander te worden van hen, die de Italianen zouden willen veroordeelen tot eene eeuwige dienstbaarheid." — Ook tegen den Generaal Fox en W. Gladstone, die in deze dagen Turijn bezochten en op vriendschappelijken voet met Cavour verkeerden, liet hij zich in gelijken geest uit. Bij de berigten en bewijzen, die juist toen bekend werden nopens de oorlogstoebereidselen der Oostenrijkers in Lombardije, zeide Cavour tot Gladstone: „gij ziet, dat Oostenrijk ons bedreigt, wij zijn rustig, het land is kalm, wij zullen onzen pligt doen."

Engeland en Rusland wenschten een Congres, tot regeling der Italiaansche zaken, en voerden hierover levendige onderhandelingen met de andere magten. Als moeijelijkheden daartegen had men echter de eischen van Oostenrijk, dat Sardinie daarop niet wilde toelaten, terwijl dit laatste land zijn regt daarop staande hield. Ook kwam de vraag ter sprake eener voorafgaande wederkeerige ontwapening der beide twistende partijen. De fransche Regering, aan wier denkbeelden en

Digitized by Google

handelingen de Sardinische gebonden was, scheen te weifelen, daar de Min. v. Buitenl. Zaken, Graaf Walewski, vredelievender gezind was dan de Keizer, die zich echter ook weder tegenover Engeland in acht wilde nemen. Het ontwapeningsvoorstel, met toelating van Sardinie en de overige Italiaansche Staten tot het Congres, werd dan ook door Frankrijk aangenomen en het berigt hiervan terstond aan de Sardinische regering medegedeeld. Cavour ontving het door den franschen ambassadeur Aymé d'Aquin in den nacht van 18 op 19 April, en werd er ontzettend door getroffen. Hij begreep, dat Sardinie zoude moeten toetreden, maar dat zijne staatkunde en de vooruitzigten voor Italie een vreesselijken slag kregen. Wel zeide hij: „de eer is gered," maar desniettemin „is onze toestand eene hoogst bedenkelijke; zij is niet wanhopend, maar hoogst bedenkelijk." Telegrammen uit Londen van Azeglio, en uit Parijs van Napoleon III en van Prins Napoleon gaven hem moed. Het was toch nog niet zeker of Oostenrijk zoude aannemen. En Oostenrijks staatslieden, ook thans weder als door een kwaden geest vervoerd, weigerden en zonden een dreigend ultimatum aan Sardinie. Cavour kreeg het eerste berigt hiervan over Londen, door tusschenkomst van den Britschen gezant West. Nadat hij hem het berigt voor de tweedemaal had doen voorlezen, sprak Cavour diep ontroerd, maar op kalmen en waardigen toon: „J'espère que vous trouverez que nous avons fait tout ce qui était en notre pouvoir pour éviter une conflagration; maintenant l'Autriche nous attaque; nous nous en remettons au sort des armes et au Dieu des batailles. J'espère de pouvoir compter sinon sur l'appui, sur la bienveillance de l'Angleterre."

Den 23 April verscheen Cavour in eene buitengewoon zamengeroepen vergadering van de Kamer der Gedeputeerden, waar het Wetsvoorstel gedaan werd, om gedurende den oorlog wetgevende en uitvoerende magt aan den Koning op te dragen, en met handhaving der Constitutionele instellingen, hem het regt te geven de vrijheid van drukpers en persoonlijke vrijheid te beperken. Men ging een buitengewonen oorlogstoestand tegen, de regering had onbeperkt vertrouwen, had plein pouvoir noodig. Op het oogenblik, dat de Kamer dit Wetsontwerp aannam en onder het geroep van

Digitized by Google

Viva il Re! uiteenging, zeide Cavour aan een vriend, die hem tegenkwam; „ik kom uit de laatste zitting van de Piemontesche Kamer; de volgende zal die van het Koningrijk Italie zijn." — Intusschen waren de Baron von Kellersperg en Graaf Ceschi di Santa Croce te Turijn aangekomen en overhandigden aan Cavour het ultimatum, waarop zij den 26 April, des avonds te 5½ ure, zich aan het Ministerie van Buitenl. Zaken vervoegden, waar Cavour hun het officieele antwoord zijner Regering overhandigde met de woorden: „alles is afgedaan: ik heb aan den baron von Kellersperg het weigerend antwoord onzer Regering op het ultimatum van Graaf Buol gegeven," en hun de hand drukkende, voegde hij er bij: „J'espère, M. le baron, que nous nous reverrons dans des circonstances plus heureuses."

Ondertusschen deed de fransche regering haar woord gestand, waarbij Latour d'Auvergne, namens Graaf Walewski, Cavour had laten weten, „de compter sur notre appui le plus énergique." Vier fransche legerkorpsen, aangevoerd door de Generaals Niel, Canrobert, Mac-Mahon en Baraguay d'Hilliers trokken uit Frankrijk en Algerie naar Piemont. Den 30 April, des morgens te 9 ure, trokken de eerste fransche troepen Turijn binnen. Den 12 Mei stapte Napoleon III zelf te Genua aan land, onder eene algemeene geestdrift. Bij zijne eerste ontmoeting met Cavour voegde hij dezen toe: „Vous devez être content; vos plans se réalisent!" Intusschen waren het Sardinische leger en de talrijke vrijkorpsen onder Garribaldi reeds naar de grenzen voortgerukt, en had Victor Emanuel zijn hoofdkwartier te Alessandria gevestigd. De Oostenrijksche krijgsmagt, onder opperbevel van den Veldtuigmeester en burgerlijken en militairen Gouverneur van Lombardije, Giulay, en van de Generaals Wimpfen, Zobel, Graaf Stadion, Benedeck, de Prinsen Schwartzenberg en von Lichtenstein, trok aan de Ticino te zamen, en overschreed den 29 en 31 dien stroom en daarmede de grenzen. Een algemeene schok doorliep geheel Italie. Toskane gevoelde dien het eerste. Zijn regerend stamhuis had zich niet bij de Fransch-Sardinische-alliantie willen aansluiten en de Oostenrijksche zijde gekozen: zijn verjaging was er het gevolg van. Den 28 April werd de dictatuur over Toskane reeds aan Victor Emanuel

Digitized by Google

aangeboden. Den 30 werd die opdragt door Cavour in naam des Konings afgeslagen, maar wel het opperbeleid in krijgszaken en de behartiging der Toskaansche belangen, zoover die bij de nationale zaak betrokken waren, aangenomen. Buoncompagni werd als regeringscommissaris naar Florence gezonden. In den aanvang van Mei volgden nu ook de omwentelingen in Parma en Modena, wier zwakke heerschers tevergeefs bij Oostenrijk hulp zochten, hetgeen voor den laatsten eene oorlogsverklaring van Sardinie uitlokte. Intusschen kwam den 23 Mei Prins Napoleon te Livorno aan, en werd door den Koning van Sardinie terstond tot opperbevelhebber van het Toskaansche leger aangesteld. Het verloop van dezen oorlog was snel en verrassend. Den 4 Juni werden de Oostenrijkers bij Magenta geslagen, en het fransch-Italiaansche leger bezette daarop Milaan. Dit voortdringen der bondgenooten en een nieuwe zegepraal te Melagnano noodzaakten de Oostenrijkers Modena en de Legatiën te verlaten. Napoleon rigtte nu zelf eene oproeping aan de Italianen, waarvan de hoofdleuze was: „Vereeniging tot een enkel doel: de bevrijding des vaderlands." — De algemeene geestdrift werd hierdoor nog aangewakkerd. De noordelijke gedeelten van den Kerkelijken Staat (de Legatiën) geraakten in beweging en verdreven de Oostenrijksche troepen, terwijl de voorloopige besturen, die zich overal vormden, de bescherming der Sardinische regering inriepen. Deze stelde een tijdelijk Bestuur in voor Lombardije; benoemde Farini tot gouverneur van Modena; Graaf Pallieri van Parma en Piacenza; d'Azeglio tot commissaris te Bologna. Het Oostenrijksche leger trok weldra over de Chiese terug, en den 24 werd de slag bij Solferino geleverd, zeker een der grootste en bloedigste in de nieuwere geschiedenis, die alleen door de slagen van Metz en Sedan werd overtroffen en eenigermate in de schaduw gesteld. Het Oostenrijksche leger moest binnen den vesting-vierhoek terugwijken; Oostenrijks magt scheen geheel gebroken; Italies toekomst verzekerd; toen op eenmaal het berigt werd vernomen, dat de overwinnaar aan den overwonneling een wapenstilstand had voorgeslagen, en dat de beide Keizers van Frankrijk en Oostenrijk reeds den 11 Juli te Villafranca den vrede hadden geteekend.

Maar ook in deze dagen, waarin de krijg en het wapen-

Digitized by Google

rumoer alle staatkunde en alle vreedzame werkzaamheden schenen te hebben vervangen; waarin de naam en de beteekenis van Cavour geheel schenen te moeten verdwijnen voor die van een La Marmora, Niel of Benedeck, had het tegendeel plaats en bleef hij de leidende en besturende geest. Zijn levensbeschrijver getuigt, „dat hij een wonder van onvermoeide bedrijvigheid en werkzaamheid was. Hij dacht aan alles; voorzag alles; hield zich met alles bezig." Bij de zorg voor de portefeuilles van Buitenlandsche en Binnenlandsche Zaken, nam hij de door het vertrek van den Generaal La Marmora in zekeren zin onbeheerd gelaten portefeuille van Oorlog mede op zich. Buitenlandsche aangelegenheden; Binnenlandsche administratie; oorlog; op alles gaf hij acht; alles deed hij met bewonderenswaardige regelmatigheid voortgaan, met onvergelijkbare snelheid. Hij kon den 5 Mei met waarheid aan La Marmora schrijven: „Le Ministère de la guerre marche. Valfré (de Secretaris generaal) expédie tout avec le même ordre et la même régularité que s'il s'agissait d'un camp d'instruction." — Ercole Oldofredi had hij belast met alles wat de militaire transporten op de spoorwegen betrof, en gaf hem daaromtrent de naauwkeurigste en uitmuntendste instructiën, terwijl hij hem met zijn gewonen glimlach nog toevoegde: „pas op, want als er moeijelijkheden of verhinderingen ontstaan, laat ik u zeker het hoofd voor de voeten leggen." De Intendant van het Fransche leger eischte binnen zeer korten tijd eene ontzettende hoeveelheid rations brood. Cavour liet overal bakken en zorgde, dat er op den bepaalden tijd veel meer dan het gevraagde aanwezig was: 't geen den Intendant deed zeggen: „Quel homme que Cavour! Je lui avais demandé 100 mille rations de pain pour en avoir 50 mille; il m'en a donné 120 mille et au jour fixe!" En, naarmate de oorlogskansen beter werden omvatte zijn geest een ruimer toekomst. Den 14 Juni 1859 zond hij een schrijven aan de gemagtigden van Sardinie bij de vreemde Hoven, om te betoogen, „dat de vereeniging van Lombardije met Piemont, dat zelfs de vorming van een groot rijk, aangewezen door geografische grenzen, door zeden en gewoonten, door eenheid van ras en taal geen schade zoude toebrengen aan het Europesche evenwigt." Blijkbaar zinspeelde de staatsman hier reeds op veel meer, dan er in de vertrouwelijke

Digitized by Google

gesprekken met den franschen Keizer behandeld, of in het alliantie-verdrag bepaald was. Deze circulaire trok dan ook de aandacht der Fransche en Napelsche diplomatie. De Napelsche gezant te Parijs schreef daaromtrent 1 Juli 1859 aan den Min. v. Buitenl. Zaken: „met den Graaf Walewski sprekende over de laatste circulaire van Graaf de Cavour, vroeg deze mij, welke beteekenis ik daarin zag? Ik antwoordde: „il se prépare des arguments pour se plaindre qu'on lui aura donné un morceau trop petit." Inderdaad, wanneer de Graaf de Cavour durft denken aan een rijk, dat alle volken omvat, die door den vorm des lands, door de eenheid van oorsprong, ras, zeden en gewoonten zijn vereenigd, streeft hij er blijkbaar naar, om Koning van geheel Italie te worden. Graaf Walewski antwoordde mij: „y compris Rome et Naples?" Ik zeide: „oui, selon la Circulaire." Hierop voegde mij Graaf Walewski toe: „Je suis bien aise de pouvoir dire, que vous aussi l'avez ainsi interprété..... mais il fait le compte sans l'hôte", en scheen ten slotte zeer vertoornd op den aanmatigenden Minister van den Koning van Sardinie." [1]) Maar breidde Cavour's blik zich uit over de toekomst van zijn vaderland, hij wilde die toekomst alléén langs open en wettigen weg bereiken. Sterker dan ooit lette hij op de pogingen der omwentelingspartij, en bleek het, dat zij geenerlei concessiën van hem te wachten had. Zijn afkeer van haar, zijn tegenstand tegen hare pogingen was zoo groot, dat men meende, dat een uit den weg ruimen van het hoofd dier partij, Mazzini, hem in het belang van Italie welgevallig of geraden kon schijnen. Maar Cavour's verontwaardigde uitroep tegen een vriend moge vermeld blijven: „'t Is mogelijk, dat die Heeren (Mazzini en zijne volgelingen) ons nog veel kwaads zullen doen, maar ik verklaar, dat zelfs een misdaad tegen het vaderland door geen moord mag voorkomen worden. Ik zal wel zorgen, dat zij binnen de perken der gehoorzaamheid blijven; maar indien zij openlijk durven optreden, zoo mogen zij er zeker van zijn, dat ik zonder bedenken het schrootvuur even goed tegen hen als tegen de Duitschers zal doen rigten." Een moordaanslag tegen Napo-

[1]) Bianchi. p. 72.

Digitized by Google

leon of Mazzini was in de oogen van een Cavour even afschuwelijk. De zaak van Italie was te heilig om door zulke middelen gered te worden!

Hoe het berigt van den getroffen wapenstilstand Cavour moest aandoen laat zich gemakkelijk denken, te meer daar ook hij, evenals Paleocopa (lid van het Kabinet zonder portefeuille) er zeker de voorbode van een plotselingen vrede in zag. Den 6 Juli nog had hij, op het berigt dat Rusland zijne bemiddeling wilde aanbieden, aan Sauli, den Sardinischen gezant te Petersburg, getelegrafeerd: „En ce moment la médiation ne pourait avoir que de fâcheux résultats. Il faut que l'influence autrichienne disparaisse complètement dans l'Italie afin que la paix soit solide et durable". — Op het berigt van den wapenstilstand telegrafeerde hij aan Vigliani te Milaan, aan Boncompagni te Florence, aan Azeglio te Bologna, aan Farini te Modena, en aan Pallicri te Parma; „de Koning, deelnemende aan den enkel militairen wapenstilstand tot 15 Aug., beveelt u met alle ernst en zorg de vermeerdering van het leger aan." Hierop naar het hoofdkwartier vertrokken wendde hij zijne uiterste pogingen bij den Keizer en den Koning aan, om hen van een ontijdigen vrede terug te houden [1]). Napoleon's besluit stond echter vast. Cavour keerde als verpletterd naar Turijn terug, waar hij, volgens Artom aankwam; „bleek, uitgeput, in drie dagen vele jaren verouderd." Toch telegrafeerde hij den 13 Juli aan Pallièri: „Parme doit rester annexée a la Sardaigne. Faites prêter serment et agissez avec la plus grande énergie." Blijkbaar is het, dat Cavour op deze wijze en nog voor het teekenen van eenige nadere overeenkomsten, het Statusquo voor zijn Vorst zoo gunstig mogelijk trachtte te maken. Maar zijn denkbeeld had schipbreuk geleden; het programma, waarmede hij den oorlog was tegengegaan was verscheurd. Italie zou zelfs niet vrij worden tot de Adriatische zee. Oostenrijk bleef in den geduchten vestingvierhoek. Hij moest aftreden als Minister. Hij deed het met zijne ambtgenooten den 13en Juli, en kon den 17en aan Parini te

[1]) De duisternis, die over de eerste ontmoeting tusschen Cavour en den Koning in de Casa Melchiorri heerscht (zie von Treitschke I. p. 448) is door Massari niet nader toegelicht.

Digitized by Google

Florence schrijven: „le Ministre est mort, l'ami vous serre la main!" Den 24 Juli gaf hij aan een ander vriend over dit aftreden het volgende te kennen: „het werd mij noch door drift, noch door moedeloosheid ingegeven. Ik ben vol vertrouwen op de aanstaande zegepraal dier zaak, waarvoor ik tot nu toe gestreden heb, en ben altijd bereid het leven en de krachten die mij resten, daaraan toe te wijden; maar ik ben innig overtuigd, dat mijne deelneming aan de politiek op dit oogenblik voor mijn vaderland nadeelig zoude zijn. Zijne belangen zijn weder in de handen der diplomaten gesteld. Ik ben thans bij de diplomaten in kwaden reuk. Mijn ontslag is hun zoo aangenaam, dat het gevolg daarvan zal zijn, dat zij gunstiger zullen gestemd zijn voor die ongelukkige bewoners van Midden-Italie, wier lot verzekerd moet worden. Er zijn omstandigheden, waaronder een staatsman zich niet genoeg op den voorgrond zou kunnen stellen; er zijn andere, waarin het belang der zaak, die hij voorstaat, eischt, dat hij zich in de schaduw terugtrekke. Dit laatste eischen de bestaande omstandigheden van mij. Uit eigen beweging geef ik mijzelven aan de rust over, voor het welzijn van mijn vaderland." [1])

[1]) Bianchi. p. 73.

(*Wordt vervolgd.*)

Digitized by Google

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN

VOOR

1875

ONDER REDACTIE VAN

DR. J. W. BOK EN DR. W. B. J. VAN EIJK.

HONDERD VEERTIENDE JAARGANG.

NIEUWE SERIE, ELFDE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

Wetenschap en Belletrie.

LEIDEN. — P. VAN SANTEN. — 1875.

Digitized by Google

Digitized by Google

INHOUD.

Graaf di Cavour, door Mr. W. R. Boer, II . . . . Blz. 415
De toren te Dillenburg, door J. Huf van Buren . . „
De Roman en het hedendaagsch Realisme, door J. J. Schot, I, II 493, 545
Het geheim der Armada van 1639, door J. A. M. Mensinga . . . . . „ 533
Moezel. — Eifel. — Nahedal. Een' reisherinnering van W. Francken Az., I, II. 567, 593
Macaulay als redenaar, door Prof. C. P. Tiele . . . „ 609
Johannes Luyken. Een blik op zijn leven, werken en tijd, door Alb. Steenbergen, I, IV. . . . . „ 645, 705
Een blik op den staatkundigen toestand in Denemarken, door A. W. Stellwagen . . . . . „ 681
Mrs. Brownings Meesterwerk, door H. v. d. Laan. . . „ 731
Nero, door Dr. W. C. van Manen . . . . . „ 746
Nog iets over humor, engelsche romans en Shakespeare, door J. J. Schot . . . . . „ 792

Digitized by Google

Digitized by Google

DE GRAAF DI CAVOUR

ALS STAATSMAN,

DOOR

MR. W. R. BOER. [1])

VII.

Het onverwacht einde van dezen krijg, het plotselinge besluit van Napoleon om zijn openlijk uitgesproken denkbeeld niet te verwezenlijken, hebben stof tot vele beschouwingen en beschuldigingen geleverd. Wel was de weg van het verbonden leger een weg van steeds grooter zegepralen geweest; toch waren zij, vooral die van Solferino, duur gekocht; en nu dreigde de vermeestering van den vestingvierhoek met geene mindere verliezen, en vooral met tijdverlies. Dit alles zal zeker zwaar gewogen hebben. Vooral het laatste, dat tot nieuwe moeijelijkheden had kunnen aanleiding geven. De Napelsche gezant Antonini schreef toch reeds den 19en Juni uit Parijs (in cijferschrift): „men onderhandelt over een bepaalden waarborg: geheime onderhandelingen tusschen Rusland, Pruisen en Oostenrijk; men tracht het te Verona te doen eindigen;" en wat later: „thans tracht Pruisen het met Rusland en Engeland eens te worden, om eene tusschenkomst voor te stellen, en, wanneer het geschikte oogenblik

---

Vervolg op blz. 414.

Digitized by Google

daar is, aan de oorlogvoerende partijen den vrede op te leggen. Dat oogenblik zal zijn, wanneer Oostenrijk, na het verlies van Lombardije, ook met het verlies van Venetië bedreigd wordt. Dan zal men aan den franschen Keizer voorslaan, genoegen te nemen met de aanhechting van Lombardije en de Hertogdommen aan Piemont; aan Oostenrijk, om Venetië tot een onafhankelijken staat, onder een Aartshertog, te vormen; om Toskane aan zijn wettigen Heer terug te geven; en om deze drie, met den Paus en den Koning der beide Siciliën een Italiaanschen Bond te doen vormen." — De vrees voor een gewapende tusschenkomst, voor een mogelijk gedwongen toegeven aan de eischen van anderen, schijnt bij Napoleon den doorslag te hebben gegeven. Thans was alles zijn vrijwillig besluit en werk. Hij redde de eer van Frankrijk: hij verkreeg voor Italië, zooveel als er te verkrijgen was; hij hield de overige grootmagten buiten dit alles. Ons schijnt deze wijze van redeneren en handelen geheel in overeenstemming met het karakter des Keizers. Dat zij het niet konden zijn met het karakter van Cavour is even duidelijk; maar men mag hierbij niet vergeten, dat de krijgskundige zijde van het vraagstuk door den Keizer waarschijnlijk beter kon beoordeeld worden; en dat Frankrijk, ofschoon de hoofdtaak vervullende, niet de eerste belanghebbende in den krijg was. — Bianchi en Massari, bewonderaars en vrienden van den Italiaanschen staatsman, achtten dan ook het gedrag van Napoleon volkomen geregtvaardigd, en Cavour's oordeel daarover meer eene opwelling van diep teleurgestelde vaderlandsliefde, dan de bezadigde redenering van den scherpzienden diplomaat. [1])

Het aftreden van Cavour was echter niet slechts een daad van de edelste vaderlandsliefde, maar ook van diepe staatsmanswijsheid. Ratazzi trad met een nieuw Kabinet op. Cavour ging naar Savoye en Zwitserland om, gelijk hij zeide: „zich te troosten in den aanblik der natuur en het oog van de menschen af te wenden." Het vriendenhuis van de familie de la Rive stond voor hem open, en daar vond men wel: „dat zijn uiterlijk de koortsachtige spanning zijner denkbeelden verraadde"; maar ook, dat hij, reeds een achttal dagen

[1]) Bianchi. o. l. 72. Massari. 341.

Digitized by Google

na zijn aankomst, de gewone kalmte had herkregen van een oordeel, dat door geen wrok of haat van het spoor was te brengen, de gewone helderheid van dien blik, die door geen terugwerkende beschouwingen kon verduisterd worden. [1]) Gesterkt en vol moed keerde hij in de eerste dagen van September in Turijn terug, en is het niet te verwonderen, dat, ofschoon buiten de regering, door hem levendig werd deelgenomen in de verdere gebeurtenissen, en dat allen, die daarin handelend optraden, zich tot hem om voorlichting, raad en opwekking wendden. Ook onder den invloed zijner denkbeelden, die in volkomen overeenstemming waren met die van het Italiaansche volk, ontwikkelden zich de gebeurtenissen in Midden-Italië op eene wijze, die door de groote mogendheden en zelfs door den franschen Keizer niet voorzien en zeker niet gewenscht waren. Onder den eersten indruk van den gesloten wapenstilstand en den aanstaanden vrede, had de Koning van Sardinië zijne kommissarissen uit Toskane, Modena en de Legatiën teruggeroepen, en droeg de gevlugte Groot-Hertog van Toskane de kroon aan zijn zoon Ferdinand IV op. Maar, buiten den invloed van vreemde wapenen, kwamen nu in die gewesten de wetgevende vergaderingen te zamen, wier eerste werk was, om het Huis Lotharingen van de Toskaansche; het Huis Oostenrijk d'Este van den troon van Modena vervallen te verklaren. Het was geheel in den geest van Cavour, die den 9 Aug. uit Genève aan Massari, die hem namens eenige Toskaansche vrienden had geraadpleegd over de te volgen gedragslijn, schreef: „ik geloof dat die bestaat in het volgen dezer drie grondbeginselen: 1° met alle magt de herstelling der Lotharingers bestrijden, daar Oostenrijk nog beter is dan een zijner Proconsuls, in Italië en daarbuiten door allen veracht; 2° door alle middelen te trachten, dat de vereeniging met Piemont zich als de wensch des lands uitspreke; 3° als uiterste aan te nemen een vergelijk, waardoor te Florence eene regering op breede, vrijzinnige grondslagen gevestigd worde, zonder eenige verbindtenis met Oostenrijk." [2]) Frankrijk en Napoleon III beoogden iets geheel anders. Wel was te Villafranca

[1]) Le Comte de Cavour. Récits et Souvenirs, par M. de la Rive. Paris 1862. p. 400.

[2]) Massari. o. l. 345.

Digitized by Google

Lombardije tot de Mincio door Oostenrijk aan Frankrijk afgestaan en door Napoleon aan Sardinië overgegeven; wel zoude de Keizer geen vreemde tusschenkomst in Midden-Italië gedoogd hebben; wel drong hij bij het Pausselijk bewind aan op hervormingen in de Romagna en zond hij den Graaf Reiset en vorst Poniatowsky naar Midden-Italië om in dien geest te werken; maar het staat vast, dat het buiten 's Keizers bedoelingen lag, dat Sardinië deze staten aan zich zoude trekken. Aan Sacconi, den Apostolischen Nuntius te Parijs, verzekerde Napoleon: „het belang van Frankrijk gedoogt geen annexatie. Wij hebben 60000 soldaten in Italië om overijlingen te beletten. Het belang van Frankrijk, zoowel als van den Paus en van Napels is, om in Midden-Italië een krachtig rijk op grondslagen van orde en behoud, en met die bestanddeelen eene Italiaansche confederatie te vormen. Hieruit blijkt de noodzakelijkheid van een Congres. Komt dit niet tot stand, zoo zullen er Piemont en de revolutie alleen wel bij varen." Weinige maanden later verklaarde Napoleon aan den Napelschen gezant te Parijs, den Markies Antonini, dat de toen reeds bewerkstelligde annexatie van Toskane geschied was: „zijns ondanks en tegen zijne belangen" (malgrado mio e contro i miei interessi). [1]) Intusschen sloten Parma, Modena, Toskane en de Romagna eene militaire overeenkomst en benoemden Garibaldi tot opperbevelhebber van het leger van Midden-Italië. In September kwam ook in de Romagna eene vertegenwoordigende vergadering te zamen, die terstond op den voorgrond stelde, dat het land niet langer onder het wereldlijk gezag van den Paus wilde staan. Spoedig hierop werd het geslacht der Bourbons ook van den troon van Parma vervallen verklaard. Deputatiën uit de wetgevende vergaderingen dier verschillende staten kwamen nu te Turijn, om aan den Koning van Sardinië de souvereiniteit over die gewesten aan te bieden, die door Victor Emanuel aangenomen werd, onder voorbehoud van de goedkeuring der groote Mogendheden. Deze handeling ging gepaard met het zenden van een Memorandum van de Sardinische regering aan de Hoven van Parijs, Londen, Berlijn, en St. Petersburg,

[1]) Bianchi. o. l. p. 77. 78.

Digitized by Google

waarbij de herstelling der omvergeworpen regeringen in Midden-Italië werd ontraden, en aangedrongen op de vereeniging dier landen met Sardinië; tevens werd bij eene circulaire het gerucht van den afstand van Savoye aan Frankrijk tegengesproken.

Het protest van den Paus tegen de handelingen der vertegenwoordigende vergadering van de Romagna, en de daarop gevolgde handelingen der Sardinische Regering moesten wel tot afbreking van het diplomatiek verkeer tusschen Sardinië en den Kerkelijken Staat voeren. Bij dezen steeds meer gespannen toestand der zaken in Midden-Italië begonnen zich ook moeijelijkheden in Zuid-Italië op te doen. In Napels en Sicilië ontstond eene toenemende gisting, die tot het in staat van beleg stellen der stad Palermo, en tot het zamentrekken van Napelsche troepen aan de grenzen van den Kerkelijken Staat aanleiding gaf. Den 10den November werd het definitief vredesverdrag tusschen Oostenrijk, Frankrijk en Sardinië te Zürich geteekend, en spoedig daarop door Toskane, Parma, Modena en de Romagna het regentschap over Midden-Italië aan den Prins van Savoye-Carignan aangeboden. Deze weigerde, maar beval daartoe aan den heer Buoncompagni, oud-Sardinisch Minister en oud Commissaris van Victor Emanuel in Toskane; terwijl de voorloopige regering van dit laatste gewest zich bij Memorandum tot de Europesche Mogendheden wendde met aandrang, om toch de vereeniging van Midden-Italië met Sardinië niet tegen te houden. Nog vóór het einde des jaars had Buoncompagni zijne moeijelijke roeping aanvaard, en had de Paus daartegen bij het corps-diplomatique te Rome geprotesteerd. Zoo hadden zich de groote en gewigtige gebeurtenissen in het schiereiland als met haast opgevolgd in de 2de helft van 't jaar 1859; wel in den geest, wel onder den invloed van Cavour, maar buiten diens directe medewerking. Italië, ja Europa kon echter de wenschelijkheid, de noodzakelijkheid van zijn weder optreden niet loochenen.

Het kabinet La Marmora-Ratazzi trad den 16 Januari 1860 af en dienzelfden avond ontving Cavour, op 't oogenblik dat hij gereed stond om Turijn te verlaten, de koninklijke opdragt om een nieuw kabinet te vormen. 't Was spoedig gereed. Hij nam daarin plaats als President en Minister van Buitenlandsche zaken; Graaf Terenzo Mamiani

Digitized by Google

voor onderwijs; Manfredo Fanti, bevelhebber van het leger van Midden-Italië, voor oorlog; de Lombardijer Stefano Jacini voor openbare werken; Saverio Vagezzi voor finantiën; terwijl de advocaat Giambatista Cafsinis groot-zegelbewaarder werd. Binnenlandsche zaken werd bewaard voor Farini, zoodra de vereeniging met Toskane zoude zijn tot stand gekomen. Blijkbaar leverde dit kabinet een beeld van de vereeniging der Midden-Italiaansche met de noordelijke gewesten! — Een der eerste handelingen van het nieuwe kabinet was de benoeming van Azeglio tot gouverneur van Milaan, eene keuze die aan geheel Lombardije uiterst welgevallig was. Aan de diplomatieke vertegenwoordigers van Sardinië in het buitenland werden instructien gegeven, waarin het weder opgevatte denkbeeld, om de Italiaansche zaken op een Congres te behandelen, als onaannemelijk werd bestreden, de herstelling der verdreven vorsten onmogelijk genoemd, en de verpligting van Piemont staande gehouden werd om gebruik te maken van zijne reeds verkregen regten, of van die, welke het door de stemmingen van de bevolkingen in Midden-Italië zouden kunnen worden opgedragen. Bij de minder gunstige gezindheid, die Rusland, Pruisen en zelfs Frankrijk op dit oogenblik tegenover zijne staatkunde bezielde, trachtte Cavour zich weder meer aan Engeland aan te sluiten, dat niet ongenegen scheen zijn verloren invloed in de Italiaansche zaken te herstellen. Den 1en Febr. 1860 kon Cavour dan ook aan een hooggeplaatst staatsman in Toskane schrijven: „dat Engeland aan Frankrijk voorstellen had gedaan, die met geringe wijziging de goedkeuring des keizers hadden gekregen, en hierop nederkwamen:" 1. dat Frankrijk noch Oostenrijk zich meer in de binnenlandsche aangelegenheden van het schiereiland zouden mengen; 2. dat Napoleon in overleg met den Paus over het vertrek der fransche troepen uit Rome en de rust dier stad zoude onderhandelen; 3. dat de Europesche magten zich met het inwendig bestuur van Venetië niet zouden inlaten; 4. dat Engeland en Frankrijk den koning van Sardinië zouden uitnoodigen geene troepen in Midden-Italië te zenden, dan nádat de verschillende staten, door het votum hunner op nieuw benoemde kamers, zich over hun toekomstig lot zouden hebben verklaard. Mogt deze beslissing in het belang eener annexatie

Digitized by Google

met Piemont zijn, zoo zouden Engeland en Frankrijk zich verder niet verzetten tegen gewapend optreden van Sardinië in Midden-Italië. Den geest der bevolkingen van Toskane en Emilia in dezen zin op te wekken was Cavour's wensch, dien hij op geestige wijze in een schrijven van 24 Febr. aan La Farina kenmerkte, als: „een oplossing vragen met klem (risolutamente) en zelfs met gevoeligheid (risentitamente); de toon moest niet zijn vijandig, maar toch een weinigje dreigend (non ostile, ma però un tantino minaccioso)"; als »ik heb wel geen aandrang noodig om vooruit te gaan, maar het is mij nuttig te kunnen zeggen, dat ik gedrongen worde."

Hoe sterk Cavour aan het bezit van Toskane en van Midden-Italië hechtte, bleek ook uit zijn schrijven aan den Sardinischen gezant te Londen: „Plutôt que d'abandonner la Toscane, nous sommes résolus à nous débattre seuls contre l'Autriche." Het bleek wel het sterkste, dat ook onder hem de onderhandelingen werden hervat over den afstand van Nizza en Savoye aan Frankrijk. Te Plombières was deze afstand een der geheime voorwaarden geweest van het bondgenootschap, dat zich de vrijmaking van Italie tot aan de Adriatische Zee voorstelde. De vrede van Villafranca had Venetie opgeofferd. Frankrijk was daarmede aan zijne toezegging ontrouw geworden; Sardinie deed ook zijne belofte op den achtergrond treden. Intusschen verklaarden de bevolkingen van Emilia, (Parma, Modena en de Romagna) alsmede die van Toscane, hiertoe den 12 Maart opgeroepen, met bijna eenparige stemmen zich voor de aansluiting aan Sardinie, en werd dus tegen den wil van Napoleon de groote kwestie beslist. Maar nu verscheen ook diens geliefde gezant, de later zoo befaamde Benedetti, te Turijn, met de bepaalde zending, om in de duidelijkste termen dien afstand van Nizza en Savoye aan Frankrijk te eischen. Den 24 Maart werd het hiertoe betrekkelijk traktaat geteekend, door Benedetti en Talleyrand en door Cavour en Farini. — Het staat vast, dat deze opoffering aan Cavour ontzettend veel heeft gekost; dat hij dit offer bragt om veel grootere gevaren af te wenden, en zich een onmisbaren steun voor zijne verdere staatkunde te verzekeren. Tot zijn secretaris Artom zeide hij in

Digitized by Google

vertrouwen: „het is mijn eerzucht Italie te dienen, met liefde heb ik daarvoor mijn roem veil, mijne populariteit. Indien ik dacht aan mijn persoonlijk belang zoude ik, in plaats van Italie en Europa te leiden tot berusting in den afstand van Savoye en Nizza, mijn ontslag nemen, en voldaan met een goedkoop verkregen roem, mij naar Leri (zijn landgoed) begeven, en mijn vaderland deze gevaarlijke crisis laten doorworstelen". — Maar dit mogt hij niet. Wat het hem echter gekost heeft, blijkt ook uit het antwoord, dat hij aan Garibaldi gaf, die hem, ter zake van dezen afstand, den handdruk geweigerd had; „ik weet, dat er tusschen den edelen Generaal Garibaldi en mij een feit bestaat, dat een niet te dempen klove tusschen ons beiden vormt. Ik heb gemeend mijn pligt, een droevigen pligt te vervullen, den droevigste, dien ik in mijn leven vervuld heb, door den Koning aan te raden, aan het Parlement voor te stellen, om den afstand van Nizza en Savoye aan Frankrijk goed te keuren. Door de smart, die ik zelf daarbij heb ondervonden, kan ik die verstaan, welke de edele Generaal Garibaldi heeft moeten ondervinden, en wanneer hij mij deze gebeurtenis niet vergeeft, maak ik hem daarvan geen verwijt." [1]) De traktaten van 1815 waren gevallen; een nieuw beginsel was in het Europeesch internationaal regt gehuldigd; hij wilde Frankrijk hierin deelgenoot maken, en het dus voor goed aan zijne staatkunde binden. Nà de onderteekening zeide Cavour dan ook tot een der fransche diplomaten: „et maintenant vous voilà décidément liés avec nous: vous voilà devenus nos complices, les complices mêmes de nos folies." De gevolgen eener weigering van Napoleon's eisch zijn moeijelijk aan te geven. Maar zeker was Italie dan in een geheel geisoleerden toestand geraakt, en zoude in de aanhechting van Midden-Italie waarschijnlijk niet zijn berust. Bianchi acht dit treurig verdrag dan ook »eene volstrekte noodzakelijkheid," en een der vrijzinnigste mannen van dien tijd, Alessandro Bixio, schreef aan Cavour: „sluit toch in 's Hemels naam het traktaat, zoo gij niet elke sympathie van Frankrijk voor Italie wilt verliezen." [2])

[1]) Bianchi. o. l. p. 83.
[2]) Bianchi. o. l. p. 82 en 83.

Digitized by Google

Den 25sten Maart hadden de verkiezingen voor het Parlement van het nieuwe koningrijk plaats, wier uitkomst de grootste zegepraal bleek, en de schitterendste hulde aan de staatkunde van Piemonts eersten Minister. Op 8 plaatsen, te Turijn, te Genua, te Bologna, te Florence, te Milaan, te Intra, Brescia en Vercelli werd Cavour gekozen. Een opgewekte, eensgezinde, Italiaansche geest deed eene vertegenwoordiging zamenkomen, die de krachtigste en volkomenste steun aan het bewind en zijne staatkunde zoude schenken. Het was eene vergadering van vaderlandslievende en edelgezinde mannen (un' Assemblea di patriotti e di gentiluomini). Na een jaar tijds, gedurende 't welk de regering, krachtens de buitengewone volmagten haar verstrekt, zonder medewerking der vertegenwoordiging was gevoerd, werd den 2den April het nieuwe parlement, op bijzonder plegtige wijze, te Turijn, door den Koning geopend. Zijn eerste werkzaamheid was het behandelen der Wet, waarbij de aanhechting van Emilia en Toskane, derhalve de daartoe betrekkelijke koninklijke Decreten, werd goedgekeurd. Met 214 van de 215 stemmen werd het ontwerp aangenomen. Hetzelfde had plaats bij eene wetsvoordragt tot uitvoering van eenige bepalingen van het traktaat van Zürich, betrekkelijk de vereeniging van Lombardije aan Piemont. Moeijelijker en pijnlijker voor regering en vertegenwoordiging was echter de behandeling der wet, waarbij de afstand van Savoye en Nizza werd goedgekeurd. Cavour verdedigde, vooral in de zitting van 26 Mei, zijne staatkunde, die steeds gesteund had op het denkbeeld van alliantiën: »ik verwerp", ging hij voort, „de staatkunde van isolement; ik verwerp haar ten minste als daad van vrije keuze zoowel der regering als van het Parlement. Wij kunnen onze staatkunde niet wijzigen, noch wat aangaat het doel, dat zij zich voorstelt, noch wat betreft de middelen, onontbeerlijk om dat doel te bereiken. Daar wij derhalve geene keuze hebben, daar er geen sprake is van neiging, zijn wij gedwongen in onze staatkunde te volharden." — De noodzakelijkheid van aansluiting aan Frankrijk en aan diens heerscher stond op den voorgrond. Merkwaardig voor een juist begrip van den geheelen toestand en ook van Napoleons denkbeelden en handelingen is de volgende uiteenzetting: „de Keizer is een diep verstand, bezield van de hoogste sympathie voor Italië,

Digitized by Google

die begrijpt, hoe wonderbaar de zaken van Italië zich vereenigen met de belangen van Frankrijk. Indien de keizer, dank de onmetelijke magt die hij, en te regt, in Frankrijk uitoefent, in een buitengewoon geval, de voor Italië gunstig gestemde meening tot daad heeft kunnen maken; indien hij, onder de toejuiching der menigte, 150,000 Franschen met zich in de vlakten der Po heeft kunnen voeren, is toch die magt niet zonder grenzen. Om haar te kunnen uitoefenen is het noodig, dat de menigte voor Italië goed gezind blijve, daar, wanneer bij de vijandige gezindheid der partijen, ik wil niet zeggen de vijandige gezindheid der menigte, maar slechts hare onverschilligheid zich voegde, de keizer der Franschen, al behield hij ook zijne volle sympathie voor ons, al bleef hij ook in beginsel volkomen overtuigd dat de alliantie met Italië nuttig voor Frankrijk was, zijn gevoelens toch niet tot daad zoude kunnen maken, omdat ook zijne magt zekere grenzen heeft. Thans, ik zeg dit met innige overtuiging, was, om de Fransche natie gunstig voor Italië gezind te houden, de afstand van Savoye en Nizza noodzakelijk. Te regt of te onregt, ik wil dit niet behandelen, geloofde en gelooft het Fransche volk, dat de genoemde provinciën wettiglijk aan Frankrijk toekomen. Het zal eene dwaling zijn, maar dat die meening bij het Fransche volk bestaat, is een feit, dat door niemand, die Frankrijk in den grond kent, te goeder trouw kan ontkend worden. Indien wij derhalve, nadat die afstand gevraagd was, hem geweigerd hadden, zoude het Fransche volk niet gelet hebben op de groote moeijelijkheid, die deze afstand zoude opleveren, het zoude ons beschuldigd hebben van ondank en onrechtvaardigheid, ons aanklagende van aan gene zijde der Alpen het beginsel niet te willen toepassen, dat wij aan deze zijde hebben ingeroepen, een beginsel, waarvoor Frankrijk bloed en schatten heeft veil gehad!" Ten slotte zeide hij nog in deze merkwaardige rede, wier gezonde zin, gelijk von Treitschke erkent, door alle schijngronden doorstraalt, »wij kunnen gedwaald hebben; ik geloof het niet, maar 't is mogelijk: maar in elk geval hebben wij met volkomen goede trouw gehandeld. In den afstand van Savoye en Nizza hebben wij geenszins bedoeld het beginsel der nationaliteiten te kwetsen, maar integendeel daaraan eene schitterende hulde te brengen, en zoo is onze overtuiging, dat,

Digitized by Google

wanneer ons de voordeeligste voorslagen werden gedaan voor de geringste verkrachting van dit beginsel, wij die zonder bedenken zouden verwerpen. God weet het, hoe ons het lot van Venetie ter harte gaat; God weet het, welke smart wij gevoeld hebben, toen wij gedwongen werden de hoop op te geven, om hare ketenen te breken. En toch, ik verklaar het hier beide voor u, en als ten aanhoore van Europa, indien, om Venetië te erlangen, ik een duim breed Italiaanschen grond in Ligurië of Sardinië zoude moeten opofferen, ik zonder aarzelen dat voorstel zoude verwerpen. Ik weet niet of ik mij mag vleijen in uwe zielen te hebben kunnen overstorten de innige overtuiging, die mij bezielt, of het mij gelukt is u te overreden, dat onze staatkunde eene verstandige, edelmoedige, vruchtbare is; dat het onmogelijk is haar te veranderen; dat de afstand van Nizza eene noodwendige voorwaarde was voor de voortzetting dier staatkunde. Ben ik geslaagd, zoo zult gij, met verslagen geest, maar met een gerust geweten, uwe stem voor het traktaat uitbrengen, en dit doende, zal de geschiedenis deze daad verkondigen, als eene handeling der diepste wijsheid, van het edelste gevoel, en van ware vaderlandsliefde van dit eerste Italiaansche parlement."

Daar aan de goede bedoelingen van Cavour in deze zaak zeker niet te twijfelen viel, moest hij wel diep gegriefd, ja, beleedigd worden, door tegenspraak als die van een afgevaardigde der linkerzijde, Guerazzi, die er aan herinnerde hoe de graaf Clarendon, niettegenstaande de vele blijken van trouw aan zijn vorst, en van bekwaamheid als staatsman, beschuldigd en tot verbanning werd veroordeeld, omdat hij de haven van Duinkerken aan Frankrijk had afgestaan. De zinspeling was te duidelijk om met stilzwijgen te worden voorbijgegaan. „Indien de graaf van Clarendon," merkte Cavour met fierheid op, tegen over dat feit had kunnen stellen eenige millioenen Engelschen, aan de vreemde overheersching onttrokken, eenige landschappen aan het gebied van zijn' Heer toegevoegd, zoude het Parlement minder streng geweest zijn; Karel II wellicht niet zoo ondankbaar tegen den getrouwsten zijner dienaren." En ging hij voort, en hier ontving Guerrazzi den toegekaatsten bal met kracht terug, „wie waren dan die tegenstanders van Clarendon? het was die beruchte

Digitized by Google

vereeniging van staatkundigen, door geene antecedenten onderling vereenigd, door geenerlei overeenstemming in beginselen, doòr geene enkele politieke gedachte, alleen verbonden door het onbeschaamdste eigenbelang; mannen uit alle partijen zaamgebragt, die alle beginselen huldigden, die beurtelings puriteinen, presbyterianen, episcopalen, ja zelfs papisten waren; mannen, die den eenen dag republikeinen waren, en den anderen ijverende koningsgezinden; mannen, ware demagogen op de straat, hovelingen in het Paleis, volksmannen in het Parlement, begunstigers van reactie en uiterste maatregelen in den raad des vorsten; mannen ten slotte, die dat kabinet hebben gevormd, 't welk de strenge geschiedenis gebrandmerkt heeft met den naam van kabaal."

Met 223 stemmen tegen 36 werd de voordragt aangenomen en in den Senaat had weldra hetzelfde plaats, daar ook hier het gedrag der regering met 102 tegen slechts 10 stemmen werd goedgekeurd.

VIII.

In de helft van April begaf Victor Emanuel zich naar zijne nieuwe provinciën en werd er met geestdrift ontvangen. Cavour vergezelde hem en bezocht voor het eerst die hem nog onbekende gewesten. Hij was niet minder aangedaan door de vele blijken van goede gezindheid der bevolking voor de groote zaak, als door de schoonheid des lands en de heerlijke herinneringen der kunst. Wie toch, die het bekoorlijke Florence en zijne kunstschatten heeft leeren kennen, zoude niet met Cavour getuigen: „Ik heb een gevoel in mij ontdekt, dat ik niet wist dat ik bezat, dat der kunst." — Dit gevoel voor het schoone der kunst en voor dat der natuur scheen, in deze eenigszins meer rustige dagen, en ná het bereiken van het eerste belangrijk gedeelte van een groot doel, bij den staatsman meermalen op te komen. Of liever, de mensch sprak daarin meer dan de staatsman; en die geheimzinnige zucht naar vrede en kalmte, naar iets, wat deze wereld niet geven kan, ook wanneer zij zooveel gegeven heeft, en zoo groote hoogte heeft doen bereiken als waarop de Sardinische Minister thans stond, sprak uit Cavour's woorden, toen hij in deze dagen, uit den voortsnellenden spoorweg-

Digitized by Google

wagen een kerktorentje, tusschen het groen verscholen, aan zijn vriend Artom aanwees: „dat is het torentje der kerk van Santena, waar het stamslot mijner familie ligt: daar wil ik rusten na mijn dood." Dat kleine plaatsje trok hem aan, want weinige dagen later, op een fraaijen Juni-zondag brengt hij daar een bezoek, in gezelschap van enkele vrienden, van Minghetti, Pepoli, Gualterio, Giorgioni en Massari. Een feestelijke ontvangst was aan den bevrijder van Italië gewijd, waarbij het niet aan vlaggen, eerepoorten, en zelfs aan een toespraak van het hoofd van 't plaatselijk bestuur ontbrak. In hartelijke taal dankte Cavour voor dat alles, maar zich ten slotte tot den spreker wendende, voegde hij hem toe: „hier verlang ik, dat mijn gebeente zal komen rusten." — Ernstige woorden; voorgevoelens des doods, in den mond van den nog krachtigen, nog geheel door de eischen en roepingen des levens bezielden staatsman!

En deze eischen werden met den dag grooter. De Italiaansche beweging toch had iets van den sneeuwval in het magtig gebergte, dat de noordelijke grens van het schiereiland vormt. In den aanvang slechts enkele vlokken, maar met elk oogenblik in omvang en kracht toenemende; niet meer te stuiten; steeds meer alles met zich voerende. De aanhechting van Parma, Modena, Toskane en de Legatiën was geen rustpunt. Zij voerde tot nieuwe bewegingen, botsingen en uitbreidingen. Cavour had dit voorzien; hij wenschte het; hij moedigde er toe aan. In Zuid-Italië, met name in Napels, trad Cavour eerst vijandelijk tegen de regering der Bourbons op, toen hij die blijkbaar op geenerlei welwillende wijze tot zijne inzigten had kunnen overhalen. Tot dit laatste heeft het niet aan pogingen ontbroken. In Mei 1859 werd graaf Salmour naar Napels gezonden, om aan Ferdinand II eene alliantie voor te slaan, waardoor de beide magtigste staten van Italië in eene naauwe verbindtenis zouden getreden zijn. De instructiën aan Salmour mede gegeven waren van den meest vredelievenden aard. Hij moest de Napelsche regering waarschuwen tegen de door Oostenrijk steeds ten onregte beweerde „ambition de la maison de Savoye:" aantoonen dat: „la formation d'un état puissant dans la vallée du Po ne doit point exciter la jalousie du royaume des

Digitized by Google

deux Siciles:" vooral „que nous avons toujours souhaité la concorde et l'union avec celui-ci."

Was men voor den invloed van Frankrijk beducht: „le meilleur moyen de prévenir un semblable danger, serait l'union des conseils et des armes de toute la nation, et l'alliance des deux plus grands royaumes de la péninsule; mais comme ces considérations pourraient n'être pas suffisantes, vous laisserez comprendre que le gouvernement du Roi est disposé a donner de son côté toutes les guaranties qui peuvent être raisonnablement désirées. Aussi dans le cas ou on proposerait une alliance offensive et défensive avec gurantie réciproque de l'intégrité des états des parties contractantes, vous ne vous montrerez pas éloigné d'y consentir, vous réservant seulement d'en référer à votre gouvernement pour les instructions pratiques qui seraient nécessaires." — Niet afgeschrikt door het mislukken van deze poging zond Cavour, in den aanvang van 1860, den Markies di Villamarina naar Napels, met eene herhaling zijner vredelievende bedoelingen en wenschen, en deed hij hieromtrent openingen aan den Russischen ambassadeur te Turijn. Regina, de Napelsche gezant te Petersburg, schreef den 16 Januari 1860 dan ook aan zijne regering: „ik heb door Gortchakoff kennis gekregen van eene mededeeling van Graaf Stachelberg, waarin gezegd wordt, dat de politiek van Piemont jegens Napels strekte om de oude, innige vriendschapsbetrekkingen te hervatten. Vorst Gortchakoff, die ten volle de staatkunde van Piemont jegens ons goedkeurt, heeft mij bijzonder opgedragen, om in denzelfden vriendschappelijken geest op deze „avances" van den koning van Piemont te antwoorden, daar dit volstrekt noodig is om de liberale partij in toom te houden." Piemont, vervolgde hij, „verwacht met zekerheid zijne aanstaande uitbreiding, waardoor het de omwenteling niet meer noodig heeft en behoudend moet zijn." — Den 13den April 1860 liet vorst Gortchakoff nogmaals door denzelfden ambassadeur Regina als zijn gevoelen aan het Hof van Napels te kennen geven: „le Roi (de Piémont) me parait un homme loyal et je crois que votre roi ferait bien de se mettre d'accord avec lui." — Maar alle aanzoeken werden afgeslagen, alle raadgevingen in den wind. De Napelsche regering bleef geheel Bourbonsch- en Oostenrijksch-gezind.

Digitized by Google

Frans II zeide ronduit aan den Russischen gezant Kisselef, toen deze hem, namens Keizer Alexander, met zijne troonbestijging kwam gelukwenschen: „wat mij aangaat, ik weet niet regt wat Italiaansche onafhankelijkheid zeggen wil; ik ken slechts Napolitaansche onafhankelijkheid." Herstelling der verdreven vorsten en een onderling bondgenootschap, „met het doel", om een dam op te werpen tegen de pogingen van Piemont, was het onophoudelijk streven der politiek van Frans II. Te Petersburg werd hiertoe 12 Dec. 1859 op het zamenkomen van een congres aangedrongen. In de laatste maanden van 1859 was het hof van Napels de zetel van geheime zamenspanningen tusschen den kardinaal Antonelli, de weduwe van Ferdinand II, en haren zoon Frans II. Eene drukke briefwisseling had plaats tusschen de koningin-weduwe van Napels en de Aartshertogin Sofia te Weenen. Aan de Napelsche troepen, die in de Abruzzen zamengetrokken waren, werd in het geheim doortogt over het Pauselijk grondgebied beloofd, om aan de Oostenrijksche de hand te kunnen bieden, wanneer dit in het belang van den Paus noodig mogt zijn. In den aanvang van 1860 toch schreef de Martino, gezant van Napels te Rome, zeer in 't geheim (riservatissimo): „de Oostenrijksche ambassadeur werkt ten krachtigste om den Heiligen Vader tot de uiterste maatregelen aan te zetten; een beroep op de Katholieke kerk, een katholiek verbond kan, naar zijn zeggen, alleen den Pauselijken stoel en de maatschappij redden." — Zelfs de Spaansche gezant Bermudez de Castro werd in deze onderhandelingen getrokken en aan het Kabinet te Madrid werden voorstellen tot eene Spaansche interventie gedaan, die echter 16 Mei 1860 bepaald werden afgewezen. [1]) Genoeg over de houding der Sardinische en Napelsche regering tegenover elkâar in 1859 en in het eerste halfjaar van 1860, om het eindelijk vijandig optreden der eerste te regtvaardigen.

In April kwam het berigt van den opstand in Sicilië te Genua. Garibaldi verklaarde zich terstond bereid om er heen te gaan en de leiding der zaken te aanvaarden. De vooruitgangspartij, de Societa nazionale, was met hem. Er

[1]) Men zie dit alles, door de officiele stukken gestaafd, bij Bianchi. o. l. p. 85. sqq.

Digitized by Google

moesten echter troepen geworven, krijgsvoorraad zamengebragt, schepen bevracht worden, en dit alles kon onmogelijk geschieden zonder toelating en medeweten der Sardinische regering. Het is dan ook zeker, dat zij dit een en ander zooveel mogelijk op indirecte wijze bevorderde, daarbij hielp en dus medepligtig werd aan de expeditie van Garibaldi, die zich den 6den Mei, met 1000 man te Genua inscheepte, om weldra te Marsala op Sicilië te landen. Dat deze zaak de Europesche kabinetten in beweging bragt en de scherpste veroordeelingen uitlokte, is te begrijpen. De keizer van Rusland zeide er van: „c'est infame, et de la part des Anglais aussi." De Oostenrijksche regering herinnerde de Fransche aan een vroeger woord: „si le Piémont, malgré nos conseils, voudra poursuivre une politique d'agrandissement, la France sera toute disposée d'aviser." — Het kwam echter tot geene enkele handeling tegenover Cavour's beweren, dat het Sardinische Gouvernement zich onmogelijk verzetten kon tegen eene onderneming, gerigt tegen een onverbeterlijk bestuur, waarvan Napoleon III nog kort te voren gezegd had: „que voulez-vous faire avec un Gouvernement qui s'obstine à n'écouter aucun conseil!" — Hoe kon men Sardinië beschuldigen van de ontscheping der Siciliaansche expeditie niet te hebben belet, terwijl de geheele Napolitaansche marine hiertoe niet in staat was geweest? Waarom klaagde men, dat Italianen van de Lygurische kusten hunne broeders op Sicilië waren gaan helpen, terwijl men niet sprak van de Oostenrijkers en Ieren, die van Triest naar Midden-Italie en Rome gingen, om de vijandelijke pogingen tegen Sardinie te steunen?

De loop der gebeurtenissen op Sicilië is bekend. Na de inneming van Palermo in het laatst van Mei, drong Garibaldi met zijn leger steeds verder door, en zijne overwinningen te Melazzo en Messina tegen het einde van Juli werden gevolgd door het geheel terugtrekken der koninklijke troepen uit het eiland. Met hoeveel warmte en belangstelling Cavour den loop dezer zaken volgde, blijkt uit een schrijven van 28 Juli aan Persano, bevelhebber der Sardinische scheepsmagt in de Siciliaansche wateren, die, onder zijne goedkeuring, Garibaldi's pogen zooveel mogelijk bevorderde, waarin hij van den slag van Melazzo zegt: „dat hij de Italiaansche wapenen tot eere strekte, en moest medewerken om Europa

Digitized by Google

te overtuigen, dat de Italianen besloten hadden voortaan hun leven veil te hebben, om vaderland en vrijheid te herwinnen." En reeds in dat schrijven verklaarde hij: „dat hij, nà zulk een schitterende overwinning niet zag, hoe men den overtogt naar het vaste land zoude kunnen verhinderen. Het zoude beter geweest zijn dat de Napolitanen het werk der hervorming hadden voleindigd of althans begonnen, maar daar zij zich niet wilden of konden bewegen, zoo late men Garibaldi zijn gang gaan. De onderneming kan niet ten halve blijven steken: de nationale vlag, in Sicilië ontplooid, moet, langs de kusten van 't koningrijk, in de Adriatische zee opwaarts gaan, totdat zij de koningin dier zee overschaduwt: maak u dan gereed, waarde admiraal, om haar met eigen handen te planten op de bastions van Malamocco en San-Marco." — Zoover kwam het niet, maar de gebeurtenissen namen toch een ondenkbaar snellen loop. Op het einde van Juli werd Sicilië door de koninklijke troepen ontruimd, en een wapenstilstand getroffen. De Napelsche regering deed nu intusschen ernstige pogingen bij den Franschen keizer en bij de Sardinische regering om tot een vergelijk te komen, en zelfs het vroeger versmade bondgenootschap tot stand te brengen. Een buitengewoon gezant, de ridder de Martino kwam hiertoe te Parijs, en verkreeg met den Napelschen gezant Antonini een opzettelijk gehoor bij Napoleon III, dat twee uren duurde, maar waarin men van den Keizer geenerlei bepaald uitsluitsel verkreeg, en slechts algemeene verklaringen over de moeijelijkheden, waarin Frankrijk zich thans bevond, en dat de loop der zaken Cavour had overrompeld (Cavour était débordé). Manna en Winspeare werden intusschen door de Napelsche regering naar Turijn gezonden. Hun ontvangst hier was echter weinig bemoedigend, en het bondgenootschap werd bepaald afgewezen. Er was eenige waarheid in het zeggen van den Markies Sauli, den Sardinischen gezant te Petersburg, aan Vorst Gortchakoff: »que le Roi de Naples au bord du précipice tendrait la main au Roi du Piémont pour l'y entrainer avec lui," en dat de Sardinische regering, met een oog op de gebeurtenissen in het schiereiland, »ne peut aller contre le vent"; maar toch ook in het antwoord van den Russischen Diplomaat: »ces vents, vous les avez déchainés vous mêmes en portant la

Digitized by Google

révolution dans le Royaume des deux Siciles au lieu de vous organiser chez vous; écrivez tout cela à M. de Cavour." — Werd de laatste hierdoor van de weinig goede gezindheid van Rusland overtuigd, ook op tegenspraak van andere hoven had hij te letten, en hij meende daarom zijn gedrag te moeten regtvaardigen. In eene depêche aan Sauli van 25 Juli 1860, doet hij dit weder op uitstekende wijze. Daarin heet het: „le gouvernement Napolitain se trouve dans une position fort singulière. Après avoir persisté, avec une opiniâtreté dont on trouverait peu d'exemples dans l'histoire, dans des errements qui lui ont attiré la désapprobation universelle, après avoir refusé plusieurs fois de s'associer à nous et d'assoir son autorité sur la large base d'une politique nationale, pressé par des dangers qu'il s'est crées lui-même, il fait un brusque virement de bord, et demande notre amitié: quelles sont les circonstances dans lesquelles se fait cette demande? Une moitié de son royaume s'est déjà soustraite à son autorité; dans l'autre moitié le peuple, que le joug d'une police odieuse et des antécédens déplorables ont rendu méfiant même des institutions libérales qu'on lui octroie, refuse de prêter son appui à des ministres honnêtes et libéraux, et s'attend à voir à chaque instant le canon de la réaction tonner dans les rues de Naples. — „Le véritable ennemi du gouvernement Napolitain", vervolgde Cavour verder, „c'est le discrédit où il est tombé." Maar, indien het al mogelijk ware, dat de Sardinische regering door toenadering eenig „ressort moral à une organisation frappée d'une incurable sénilité" geven kon, zoo zoude het toch rekening moeten houden „des difficultés qui nous entourent, et ne pas blesser inutilement le sentiment national." [1] Geen wonder dus dat er van toenadering en bondgenootschap niets kwam. Maar hiermede ging ook de opstand in Zuid-Italië voort, waar Garibaldi weldra verscheen, die zoo zeker van zijne zaak was, dat hij in den aanvang van September aan het Gemeentebestuur van Napels durfde schrijven, dat hij den 7en of 8en zijn intrede in die stad doen zoude, en in naam des Konings van Sardinië den titel van Dictator zoude aannemen. Koning Frans II verliet daarop den 6en zijne

[1]) Bianchi. o. l. p. 109 sqq. —

Digitized by Google

hoofdstad, en trok zich, met de hem nog getrouw gebleven troepen, achter de Volturno-linie en naar het sterke Gaëta terug. Verdere dubbelzinnigheid of halfheid was onmogelijk; snel en openlijk handelen onvermijdelijk. Garibaldi, met onbeschrijfelijke geestdrift te Napels ontvangen, nam het dictatorschap aan in naam van Victor Emanuel, Koning van Italië. De Napelsche vloot heesch de Sardinische vlag en werd onder bevel gesteld van den Sardinischen admiraal Persano. De gisting in verschillende gedeelten van het Pauselijk gebied nam steeds toe, en verminderde niet, toen de Generaal Noue, de bevelhebber van het fransche occupatieleger te Rome, verklaarde, dat hij van den keizer last had het oude Patrimonium Petri te bezetten, waarmede hij stilzwijgend van alles wat daarbuiten lag de hand aftrok. Sardinië zond dan, zeker ook wel ter voorkoming van gevaarlijker toestanden, legerkorpsen, onder generaal Cialdini, die het gezag des konings te Perugia, Pesaro, Spoleto en Fano vestigden. Eene deputatie uit de Marken en Umbrie riep luide de bescherming des konings in, en Victor Emanuel gaf hieraan gehoor, waarop hij zijn leger den kerkelijken staat deed binnenrukken. Het Pauselijk leger, onder leiding van den generaal Lamoricière, trachtte vergeefs de Sardinische wapens te keeren bij Castelfidardo en bij Ancona. De laatste stad werd, nà een kort beleg, door Cialdini en Persano genomen. Maar ook Garibaldi zat niet stil. Hij riep vrijwilligers op om tegen Venetie en Rome op te trekken, en begon met de Volturno-linie aan te tasten. Hierbij vertoonden zich mannen als Ledru-Rollin, Mazzini en Crepi te Napels. Een en ander moest de pogingen van het Sardinische bewind verhaasten. Zijn leger trok mede de Napelsche grenzen over, en in het laatst van September begaf Victor Emanuel zich naar Midden-Italie, om zelf het opperbevel op zich te nemen, en zooveel mogelijk te waken tegen het veldwinnen eener eigenlijke revolutionaire beweging. Het blijkt toch uit verscheidene officieele bijzonderheden, dat Cavour, hoe ingenomen met de beweging in Midden- en Zuid-Italie, hoe bereid de pogingen van Garibaldi en anderen daarbij te steunen, toch niet zonder vrees was, dat deze te ver zouden gaan. Hij wilde den geheelen omkeer een karakter van gematigdheid en orde doen

Digitized by Google

behouden; hij wenschte, dat zij zich zouden blijven aansluiten aan de groote nationale beweging, die van Sardinië was uitgegaan en waarbij het Huis van Savoye aan het hoofd stond. Dit laatste moest aan het hoofd blijven; de zuidelijke bevolkingen moesten dit uit vrije keuze erkennen: vooral moest men zich niet verder wagen dan het reeds gevaarlijk geprikkeld geduld der Europesche Groot-Magten thans scheen te zullen verdragen. Den 14en Augustus schreef Cavour aan La Farina: „Er zijn bijna zekere kenteekenen, dat Oostenrijk zich gereed maakt; als het ons niet aantast, acht ik het allernoodzakelijkst geen oorlog te maken;" en den 16en Augustus: „ik kan mij niet overreden, dat men in Sicilie de annexatie zoude willen door een dictatorialen greep. Deze zoude in het oog van Europa geene waarde bezitten... de regering is dus vast besloten geene annexatie aan te nemen, indien zij niet gegrond is op eene volksstemming." — Garibaldi, mogelijk eenigermate verblind door zijn buitengewonen voorspoed, had dien willen voortzetten naar eigen inzigten, met eigen gekozen hoofden, met buitengewone volmagten, en zoude later het vrijgevochte Italie als aan het Huis van Savoye hebben opgedragen. Cavour's staatkunde wilde dit niet en wist dit te voorkomen; hij wilde zich door de meer revolutionaire elementen niet laten overvleugelen. Het was in Augustus zoover gekomen, dat Cavour aan den Koning moest verklaren, dat hij diende te kiezen tusschen hem en Garibaldi, tusschen de Monarchie en de Roode Republiek; eene keuze, die voor den vorst wel niet zeer moeijelijk konde zijn. [1]) Van hier het optreden in Umbrie, de Marken en Napels.

Den 26en Augustus toch schreef Cavour aan Gualterio: „Het oogenblik om hier te handelen nadert. Ik ben bereid de beweging niet slechts te ondersteunen (secondare) maar zelfs te leiden (dirigere)." Van hier echter ook zijn begeerte om de zaak zoo spoedig mogelijk door het Parlement in beginsel te zien beslissen. Den 2en October gaf hij aan Salvagnoli de volgende schoone uiteenzetting van het verschil der beide rigtingen en van zijne bedoelingen: „het plan van Garibaldi beoogt slechts het verkrijgen eener groote re-

[1]) Men zie von Treitschke o. l. p. 470.

Digitized by Google

volutionaire diktatuur, in naam des Konings uit te oefenen, zonder contrôle eener vrije pers, zonder persoonlijke noch parlementaire waarborgen. Ik acht het daarentegen niet den geringsten titel van roem voor Italie, dat het zich tot natie heeft weten te verheffen, zonder de vrijheid of de onafhankelijkheid op te offeren, zonder door de diktatoriale handen van een Cromwell te gaan, door zich te hechten aan het monarchiek-absolutisme, zonder te vervallen in het revolutionair despotisme. Thans is er geen ander middel om dit doel te bereiken, dan om in de medewerking van het Parlement de eenige zedelijke kracht te erlangen, in staat om de partijen te overwinnen, en de sympathiën van het vrijzinnig Europa te behouden. Terugkeer tot de Comités van openbaar behoud, of, wat op hetzelfde neerkomt, tot de revolutionaire diktatuur van een of meerderen, staat gelijk met het in zijn geboorte vermoorden der wettige vrijheid, die wij wenschen als onafscheidelijke gezellinne van de onafhankelijkheid der natie." [1])

Cavour's denkbeelden zegepraalden. Het Parlement kwam te zamen en daarbij werd een wetsontwerp ingediend, waardoor de koninklijke regering werd gemagtigd, hare sanctie te geven, bij eenvoudig decreet, aan de aanhechting van al zulke Italiaansche provinciën, die door eene algemeene volksstemming de begeerte zouden te kennen geven, om zich aan te sluiten bij die provinciën, die reeds onder den constitutionelen scepter van het Huis van Savoye waren vereenigd. Het was eene onbeperkte goedkeuring, bij voorbaat, van alle aanhechtingen, en dus in waarheid: „de huldiging der Italiaansche eenheid." Vier dagen duurde het debat en in de vierde zitting hield Cavour weder eene dier reden, waarin de diepe, groote blik van dezen staatsman duidelijk uitkomt, een blik te merkwaardiger, omdat hij eenigermate een afscheidsblik kan genoemd worden op dat tooneel, dat hij spoedig zoude verlaten, en in die toekomst, die hij niet beleven zoude. „Het is eene ernstige zaak voor een staatsdienaar te zeggen, wat zijn gevoelen is over de groote vraagstukken der toekomst: toch erken ik, dat een staatsman, waardig dien naam te dragen, eenige vaste punten moet hebben, die om

[1]) Massari. o. l. p. 390.

Digitized by Google

zoo te spreken de poolster vormen, waarnaar hij zijn weg rigt, waarbij hij zich voorbehoudt het kiezen en aanwenden der middelen naar gelang der omstandigheden, maar altijd het oog gevestigd op de ster, die hem tot gids strekt. Gedurende de laatste 12 jaren is de poolster van koning Victor Emanuel geweest het streven naar de nationale onafhankelijkheid: welke zal die ster zijn ten opzigte van Rome? Onze ster is, ik verklaar het openlijk, dat de eeuwige stad, waar 25 eeuwen elke soort van roem hebben opgehoopt, de schitterende hoofdplaats van het Italiaansche rijk zal worden.... de oplossing van het Romeinsche vraagstuk moet worden teweeggebragt door de overtuiging, die zich steeds meer in de nieuwere maatschappij en ook in de groote katholieke wereld zal doen gelden, dat de vrijheid ten hoogste gunstig is aan de ontwikkeling van het waarachtig godsdienstig gevoel.... de groote meerderheid der verlichte katholieken zal erkennen, dat de doorluchtige hoogepriester, die aan het hoofd onzer godsdienst staat, veel vrijer en veel onafhankelijker zijne verheven taak zal kunnen vervullen, beschermd door de liefde, de achting van 22 millioen Italianen, dan verdedigd door 25000 bajonetten." En over Venetie sprekende zeide hij: „de jammerlijke toestanden van Venetie hebben eene onmetelijke sympathie gewekt niet slechts in het edelmoedige Frankrijk, in het regtvaardige Engeland, maar ook in het edele Duitschland, waar de vrijzinnige denkbeelden dag aan dag meer invloed verkrijgen. Ik acht den tijd niet verre meer, waarin de groote meerderheid van Duitschland toonen zal, niet langer deelgenoote te willen zijn aan den moord van Venetië. Als het zoover zal gekomen zijn, zullen wij ook aan den vooravond der bevrijding van die doorluchtige stad staan. Of wij daar komen zullen met de wapenen, of met onderhandelingen, zal de Voorzienigheid alléén beslissen." — Na het eindigen dezer rede klonk, onder daverende toejuichingen, het geroep: „stemmen, stemmen! (ai voti! ai voti!) Er viel niets meer te zeggen. Het vraagstuk was uitgeput. De Wet werd met 290 tegen 6 stemmen aangenomen. Hetzelfde geschiedde den 16 October in den Senaat met 84 tegen 12 stemmen. De uitslag der algemeene volksstemmingen in de provinciën van Napels, Sicilië, van de Marken en Umbrie bevestigde op schitterende wijze de algemeene begeerte tot

Digitized by Google

aansluiting, en daarmede instemming met de staatkunde van den Sardinischen Minister.

IX.

De noordelijke deelen van Napels, de boorden van de Gariglione, en de sterke vesting Gaëta bleven alleen nog tot aan het einde van 1860 een tooneel van strijd en krijgsgeweld. Frans II trok zich met een deel zijns legers in de laatstgenoemde plaats terug, en trachtte in overleg met den kardinaal Antonelli den oorlog te rekken, en door nota's en protesten de Europeesche grootmagten tot eenige tusschenkomst ten zijnen behoeve te bewegen. Deze toch waren door den loop der gebeurtenissen en de stoutheid der Sardinische staatkunde verrast en verbolgen, of hielden zich althans zoo. Het laatste was vooral het geval met Frankrijk, dat Rome en het Patrimonium Petri bezet hield; dat zijn krijgsmagt daartoe tijdelijk vermeerderde; dat de Sardinische troepen belette sommige krijgsoperatiën te verrigten; maar, dat ten slotte toch niet weinig tot behoud van den in gevaar verkeerenden vrede deed. Anders was het met Pruisen, Rusland en Oostenrijk, die tot afkeurende en dreigende taal overgingen. Cavour verdedigde zijne staatkunde op de rondste en edelste wijze: zoo verklaarde hij aan den Graaf de Launay, den Sardinischen gezant te Berlijn; „Wij hebben niets te verbergen, niets te ontveinzen; wij zijn Italië, wij handelen in zijn naam, maar terzelfder tijd zijn wij de leiders van de nationale beweging; onze krachten, onze voortdurende zorgen hebben geen ander doel dan dat, om haar te rigten, haar in regelmatige wegen te houden, haar te verhinderen, dat zij, door onzuivere bestanddeelen, van natuur verandere: wij zijn de vertegenwoordigers van het monarchiesch beginsel, dat in Italië uit de harten was verdwenen vóór dat het nog door de volkswraak werd omgeworpen. Dat beginsel hebben wij weder opgeheven, wij hebben het opgescherpt, er eene nieuwe wijding aan gegeven. Dat is onze kracht in het heden, en zal ons schild zijn in de toekomst. Vertrouwende op de regtvaardigheid der zaak, die wij verdedigen, en op de eerlijkheid van onze bedoelingen, koesteren wij de hoop, alle moeijelijkheden van den tegen-

Digitized by Google

woordigen staat van zaken op te lossen en te overwinnen. Wanneer het koningrijk Italië zal gevestigd zijn op de hechtste grondslagen van het nationaal en monarchiek-regt, zijn wij overtuigd, dat Europa het strenge oordeel, dat men thans over ons werk velt, niet zal bevestigen." [1]) — Dat dit beroep op monarchiesche beginselen aan het Pruisische hof niet zonder weerklank kon blijven is duidelijk. Alles liep dan ook met nota's en eenig dreigend vertoon af. De gezanten der verschillende hoven, die aanvankelijk Frans II gevolgd waren, verlieten voor het einde des jaars Gaëta. Napoleon trok de fransche scheepsmagt terug, die de belegerde veste aan de zeezijde tegen aanvallen der Sardinische vloot beschermde. Den 13den Februari 1862 volgde dan ook de overgave en begaf Koning Frans II zich naar Rome. Het eerste algemeene Italiaansche Parlement kwam in deze zelfde maand, den 18den Febr. te Turijn bijeen. Zijn eerste werk was als het ware de constituering van het koningrijk Italië, met Victor Emanuel als koning van Italië (Re d'Italia), niet als Koning der Italianen (Re degli Italiani) zooals sommigen wilden; omdat, gelijk Cavour zeide: „de titel van Koning van Italië, de heiliging van een ontzachelijk feit, de heiliging van het feit der grondvesting van Italië was; de herschepping van dit land, welks bestaan als staatkundig ligchaam op onbeschaamde wijze ontkend, ja, men moest het zeggen, ontkend was door bijna alle staatkundigen in Europa: de herschepping van dit, men zou kunnen zeggen, verachte, verwaarloosde ligchaam, in het koningrijk Italië. Het denkbeeld van de vorming van dit Koningrijk, van de grondvesting van dit volk; dit denkbeeld is het, dat op wonderbare wijze wordt uitgedrukt, bevestigd door de uitroeping van Vittorio Emanuele II als Koning van Italië." — Bij de behandeling derzelfde wet in de Kamer der Gedeputeerden, liet Cavour zich nog op deze merkwaardige wijze uit: „ik vereenig mij geheel met de welsprekende woorden van den rapporteur (Giambattista Giorgini), wanneer hij hulde brengt aan het deel, dat alle Italianen gehad hebben in het groote drama onzer wedergeboorte, maar mij zij het nog geoorloofd te zeggen en met diepe overtuiging openlijk te verkondigen, dat in de jongste gebeurtenis-

[1]) Bianchi. o. l. p. 120.

Digitized by Google

sen het initiatief genomen werd door de regering des Konings. Het was de regering, die het initiatief nam van den veldtogt in de Krim; het was de regering des Konings, die het initiatief nam, om het regt van Italië op het Congres van Parijs uit te spreken; het was de regering des Konings, die het nam bij de groote daden van 1859, krachtens welke Italië gevestigd is. De Regering rekent het onder de bestaande omstandigeden van haren pligt, het initiatief te nemen in groote ondernemingen, zich te onderrigten van de gevoelens der natie, zich te doordringen van hare wenschen, hare verlangens, hare regten, en de eerste te zijn die openlijk te verkondigen ten aanhoore van Italië, ten aanhoore van Europa. Dit is de staatkunde, die we meenen, dat voor Italië past; wij houden vol, dat men aan deze staatkunde voor een groot deel verschuldigd is, wat reeds is tot stand gekomen, en dat men aan deze staatkunde zal moeten danken, wat er nog tot stand komen moet." Geen wonder, dat de genoemde wet in de Kamer der Afgevaardigden en in den Senaat met nagenoeg algemeene stemmen werd aangenomen; geen wonder ook, dat de Paus en de verschillende verdreven vorsten hiertegen protesten indienden.

Eer echter het Parlement, nà dit gewigtig besluit, tot zijne eigenlijke werkzaamheid overging, meende Cavour, geheel in den geest van ware constitutionele beginselen, dat het bestaande Kabinet moest aftreden. „Het ministerie van den Koning van Sardinië", schreef Cavour dd. 20 Maart, aan den Graaf Vimercati, „zal plaats maken voor het Kabinet des Konings van Italië, dat zonder twijfel hetzelfde politieke programma zal hebben in de groote binnen- en buitenlandsche vraagstukken, maar zonder de verantwoordelijkheid van het overgangstijdperk, dat thans gesloten is." — Gezamenlijk bood het Ministerie zijn ontslag aan. De Koning, nà eenige der meest invloedrijke leden van het Parlement te hebben geraadpleegd, droeg aan Cavour de zamenstelling van een nieuw bewind op. Deze voldeed spoedig aan dien last en geheel in den geest der veranderde omstandigheden. In het kabinet namen plaats, de vroegere Minister van Oorlog Fanti, van Binnenl. Zaken Minghetti, de Grootzegelbewaarder Casinis, die van Openbare Werken Peruzzi; voor Landbouw werd echter Corsi vervangen door den Si-

Digitized by Google

ciliaan Natoli; voor onderwijs trad de Napolitaan Sanctis op; voor Financiën kwam Bastoggi; terwijl Nicetta, president van het Hof van cassatie te Napels, en Senateur, als Minister zonder portefeuille plaats nam, en eindelijk Cavour Buitenl. Zaken en het presidentschap aanvaardde. Zoo ging dan het nu vereenigd Italië onder Cavour's leiding weder voorwaarts. Maar in dat „voorwaarts" lag nog veel, nog ontzettend veel te voorzien.

Reeds 4 Januari 1861 schreef Cavour daaromtrent aan den Graaf Vimercati te Parijs: „de Koning beschouwt zijn taak niet als geëindigd; hij weet dat hij arbeiden moet om de onafhankelijkheid en eenheid van Italië op hechte grondslagen te vestigen. Dit doel nu zal niet bereikt worden, zoolang niet het Romeinsche en Venetiaansche vraagstuk eene volkomene oplossing hebben erlangd, overeenkomstig de wenschen der Italianen." Dit waren de beide vraagstukken, die thans geheel op den voorgrond traden en waaraan hij al zijne krachten ging wijden. De Venetiaansche kwestie was eene Oostenrijksche, en hij zag zeer wel in, dat de toestand abnormaal bleef, zoolang de Oostenrijkers nog aan de Mincio en Adigo (Etsch) stonden. Maar het zoude „onvoorzichtigheid, neen, dolzinnigheid" zijn, wanneer Italië ze met geweld van daar wilde verdrijven. Dit kon alléén, als Frankrijk aan den oorlog deelnam, of in het geval eener inwendige oplossing van het Keizerrijk. Geduld scheen hier de eenige weg, en de uitkomst heeft in 1866 bewezen, dat alleen de tijdelijke oplossing en magteloosheid van den keizerstaat, door Pruisen bedreigd, in staat is geweest Venetie aan het gemeene vaderland te doen toekomen.

De oplossing der Romeinsche kwestie was eigenlijk nog moeijelijker.

Cavour toch had gedurende zijn geheel staatkundig leven de ervaring opgedaan, dat er van de zijde der Kerk geene stappen of toezeggingen zouden geschieden, waardoor hare oplossing in den geest der natie ooit mogelijk zoude worden. In den aanvang van 1861 schreef hij echter aan Vimercati: „hoe meer ik nadenk, hoe meer ik overtuigd ben, dat men van den Paus, als Souverein, nooit de geringste concessie zal verkrijgen, tenzij men aan de Kerk eene groote vrijheid van handelen toesta." Dit denkbeeld werd voor hem

Digitized by Google

een beginsel, geformuleerd in het bekende: „de vrije Kerk in den vrijen Staat" (libera chiesa in libero stato). De bezwaren, in de verwezenlijking daarvan, zoowel van de zijde der Kerk, als van die des Staats, telde hij niet gering, maar hij achtte ze voor oplossing vatbaar. Den 25 Maart 1861 werd de zaak in het Parlement door Rodolfo Audinot ter sprake gebragt. Cavour verklaarde toen openlijk: „Rome moet de hoofdstad van Italië worden, want zoolang de vraag der hoofdstad niet beslist zal zijn, blijft er altijd een aanleiding voor onlusten en twisten tusschen de verschillende partijen in Italië".... „Wij moeten naar Rome, maar onder twee voorwaarden: wij moeten er heengaan in overeenstemming met Frankrijk, en verder, zonder dat de vereeniging van die stad met het overige Italië, door de groote menigte der Katholieken in- of buiten Italië kan beschouwd worden als het teeken van de dienstbaarheid der Kerk. Wij moeten daarom naar Rome gaan, zonder dat daardoor de wezenlijke onafhankelijkheid van den Paus verkort worde. Wij moeten naar Rome gaan zonder dat het wereldlijk gezag zijn magt uitstrekke naar het geestelijke. Ziedaar de beide voorwaarden, die vervuld moeten worden, zullen wij naar Rome kunnen gaan zonder het lot van Italië in gevaar te brengen." In deze zelfde merkwaardige rede wees hij op het gevaar eener vereeniging van wereldlijk en geestelijk gezag voor elken vooruitgang. Hierom juist moest de Staat de Kerk vrij laten. Maar hij wees tevens op de onvereenigbaarheid van het wereldlijk gezag van den Paus met den bloei der Italiaansche provinciën; hij betoogde, dat de Paus „veel onafhankelijker zoude wezen, zijn invloed veel krachtiger zoude kunnen laten gelden, wanneer hij, met opoffering der wereldlijke magt, met Italië een duurzamen vrede zoude hebben gesloten, in de grenzen der vrijheid. De onafhankelijkheid van den Paus, zijne waardigheid, en de onafhankelijkheid der Kerk kunnen beschermd worden, door de scheiding der beide magten, door het huldigen van het beginsel der vrijheid, toegepast met goede trouw, met ruimte, op de betrekkingen tusschen de burgermaatschappij en de Kerk." Mogt men dit doel niet kunnen bereiken met toestemming van den Paus, zoo moest men het beginsel toch huldigen. „Hetzij wij met- of zonder toestemming in de eeuwige stad komen, terstond nadat wij

Digitized by Google

te Rome zullen gekomen zijn en de wereldlijke magt vervallen is verklaard, moet het beginsel van scheiding worden verkondigd, en dat van de vrijheid der Kerk op de ruimste grondslagen worden gehuldigd."

Cavour hechtte er groote waarde aan, dat deze zijne denkbeelden niet slechts in het Parlement, maar ook in het buitenland en in de geheele katholieke wereld bekend werden. Intusschen poogde hij ze ook door onderhandelingen te Rome ingang te doen vinden. Na het bezetten der Marken in 1860, schijnt er inderdaad eenige kans op eene minnelijke schikking, in den door hem voorgestelden geest, te hebben bestaan. Twee achtingswaardige personen te Rome kregen van hem de opdragt, om op officieuse wijze de zaak bij de Pauselijke regering aanhangig te maken. In den aanvang van 1861 scheen Pius IX daarvan niet afkeerig, en moest de kardinaal Antonelli, ofschoon zeer tegen zijn zin, daarvan kennis nemen. Cavour toch schreef eigenhandig den 18 Januari 1861, aan een officieus agent te Parijs: „N. N. mande, que le Pape, ayant demandé au Cardinal un projet d'arrangement, celui-ci, malgré la défense de N. N. a cru devoir lui communiquer nos idées. Sa Sainteté ne les a pas repoussées; il a fait appeler le Cardinal..... qui après s'être opposé, a fini par se résigner à examiner la question sous le point de vue de la cession complète du temporel. Ils auront vendredi, 18— une conférence avec le S. Pêre.... portez ceci immédiatement à la connaissance de l'empereur. Nous ne voulons pas nous engager plus avant si cela devait absolument contrarier ses vues." — Dienzelfden dag nog kreeg Cavour van zijn' agent dit antwoord: „L'empereur répond qu'il verra avec plaisir que l'on poursuit les négociations avec Rome, qu'il souhaite leur succès, mais qu'il espère peu!" [1]) — Napoleon's wantrouwen bleek meer gegrond dan Cavour's verwachtingen. De onderhandelingen braken af. Toch werden zij later weder hernieuwd, en bleef de Sardinische staatsman blijkbaar tot in zijne laatste dagen de verwachting koesteren, dat de kwestie door een minnelijk vergelijk zoude zijn op te lossen: een vergelijk, op den grondslag van zijn lievelingsdenkbeeld, het denkbeeld, dat hem in zijne laatste

[1]) Bianchi. o. l. p. 127. — Ook Massari. o. l. p. 431.

Digitized by Google

oogenblikken nog voor den geest zweefde, en dat nog van zijne stervende lippen klonk; „de vrije kerk in den vrijen staat!"

Cavour's dagen waren echter geteld. Kenteekenen van te groote overspanning deden zich bij zijne parlementaire werkzaamheden in de laatste dagen van Mei reeds bespeuren. Den 29sten keerde hij vermoeid uit de vergaderzaal huiswaarts, en werd des avonds door zware pijnen en koortsaanvallen op het ziekbed geworpen. Trouw en liefdevol werd hij verpleegd door zijne nicht, de Markiezin Giuseppina Alfieri, die de bijzonderheden van zijn ziekte en dood, in enkele met gevoel geschreven bladzijden heeft openbaar gemaakt. Den 5den Juni ontving hij reeds uit handen van zijn' biechtvader Fra Giacomo de sacramenten der stervenden. Na diens vertrek liet hij zijn vriend Farini roepen, en zeide tot hem: „mijne nicht heeft vader Giacomo laten roepen; ik moet mij voorbereiden voor den grooten stap ter eeuwigheid. Ik heb gebiecht en de absolutie verkregen. Ik verlang dat men wete, ik verlang dat het trouwe volk van Turijn wete, dat ik als een goed christen sterf. Ik ben kalm, ik heb nooit iemand kwaad gedaan!" — Des morgens van den 6den Juni, te kwart voor 8 ure, drukte Cavour zijn' biechtvader met volkomen kennis de hand, en onder de verzuchting: „broeder, de vrije kerk in den vrijen staat!" ontvlood deze magtige geest aan zijn stoffelijk omhulsel.

Vatten wij de hoofdtrekken van het levensbeeld van den grooten Italiaan te zamen, zooals wij het, naar aanleiding van het werk zijns vriends en vereerders, vooral ook uit Cavours eigen woorden en redevoeringen hebben trachten te schetsen, dan zal men met von Treitschke erkennen, dat wij in hem den volkomen vrijzinnig constitutionelen staatsman aanschouwen. Cavour had een groot doel voor oogen, aan welks verwezenlijking hij alles ten offer bragt, maar ook alles wist dienstbaar te maken. Hem was het niet te doen om de magtsuitbreiding of gebied-vergrooting van eigen stamland, maar om de magt en eenheid van geheel Italië. Hij was Piemontees, maar boven alles Italiaan. Hem was het te doen om onafhankelijkheid en vrijheid, maar op de hechtste grondslagen van gezag en orde. Reeds vroeg

Digitized by Google

zocht hij dit, door studie en eigen aanschouwing geleerd, in het constitutioneel Koningschap, zooals het zich vooral in Engeland vertoonde. Zijn geboorteland bezat een oud, een aanzienlijk, een geacht vorstenhuis. Dit kon, dit moest zich aan het hoofd der beweging stellen; daaronder moest geheel Italie vereenigd worden. Het zoude de drager en de waarborg tevens zijn van een krachtig gezag, van burgerlijke en staatkundige vrijheid, van regt en orde. Het Vorstenhuis en het Koninklijk gezag stond bij Cavour hoog, en hij was en bleef te zeer Piemonteesch edelman, om daarop eenigen inbreuk toe te laten. Maar nevens het Koninklijk gezag, wilde hij een ruim deel in de behartiging der openbare belangen aan de natie zien toegekend. Door eene vertegenwoordiging op breede grondslagen; een vrije gedachtenuiting, een vrije pers, wilde hij een einde maken aan de vroegere geheime genootschappen, met hunne zamenzweringen en kuiperijen; aan het woelen der revolutionairen en der demagogen. De eenheid van een volk, dat door geografische ligging, taal, zeden en godsdienst, meer voor aansluiting en eenheid bestemd scheen, dan eenig ander, wilde hij verkrijgen en bevestigen door eene krachtige monarchaal-constitutionele regering.

Van hier zijn voortdurende strijd met de beide uiterste rigtingen, die zich hiertegen aankantten. In den aanvang en op eigen geboortegrond vooral, was het de partij van het behoud, door adel en geestelijkheid vertegenwoordigd, die hem tegenstond, als den revolutionair en nieuwigheidszoeker.

Reeds toen, en vooral later was het de democratische of revolutionaire partij, die hem tegenwerkte als den aristokraat, den behoudsman, den strijder voor oude vooroordeelen en voorregten. Deze partij vergaf het Cavour niet, dat zijne economische denkbeelden gevormd waren in de school van Smith, Malthus en Ricardo; dat hij een voorstander was van de vrije handelsbeginselen, geen dweeper met inkomsten- en progressive belastingen, met buitengewone maatregelen; dat hij op staatkundig gebied geen voorstander was van algemeen stemregt, maar wel van een krachtig koninklijk gezag, van een initiatief der wettige regering, en dat hij daarom de denkbeelden van een Mazzini en Garribaldi met kracht weer-

Digitized by Google

stond. Tusschen zijne rigting en de hunne bestond, zooals wij vroeger het reeds met Von Treitschke uitdrukten, „het fondamenteel verschil in de opvatting van het staatswezen, dat liberalen en demokraten steeds scheiden zal." Dit verschil merken wij toch overal, en ook in toenemende mate onder ons op. En het valt wel bijna niet te betwijfelen, dat Cavour, bij de tegenwoordige vooruitgangspartij in Europa, ook bij de partij van ons zoogenaamd Jong-Holland, weinig genade zoude vinden, en de kwalificatie van een aristocraat, of althans van een lid der gehate bourgeoisie, met hare plutocratische vooroordeelen en behoudzucht, niet ontgaan zoude. Wij zien dagelijks, hoe deze partij over den grondlegger van onze nieuwere staatstoestanden oordeelt.

En tusschen Thorbecke en Cavour schijnen ons wel enkele punten van overeenstemming, van gelijkheid in beginselen en rigting te bestaan, al is het duidelijk, dat het streven van den Italiaan veel grootscher, zijn werk oneindig veel omvattender, zijn persoonlijkheid en vormen aangenamer waren. Thorbecke's werk bepaalde zich tot binnenlandsche hervorming; dat van Cavour had in de eerste plaats met de buitenlandsche, de Europesche staatkunde te doen, en hij moest daarbij, evenzeer als bij de regeling der binnenlandsche aangelegenheden, meer als schepper van geheel nieuwe toestanden optreden. [1])

Uit dit oogpunt schijnt er meer grond tot vergelijking tusschen Cavour en den grooten Duitschen staatsman, Prins von Bismarck. Die vergelijking tusschen hem, wiens loopbaan reeds lang geëindigd is, wiens leven en werken geheel kunnen overzien worden, en hem, die — hoe groot en kenmerkend zijn verleden reeds is — nog krachtig en handelend op het wereldtooneel staat, is echter daardoor reeds eene onvolkomene, eene alligt eenzijdige. Bij beiden zien wij eene alles beheerschende en wel dezelfde gedachte, de eenheid en daarin de magt van het vaderland. Bij beiden ziet men onverzettelijken wil en veelzijdige staatsmanskunst om dat doel te bereiken: bij beiden hooge waardering van het souverein gezag en de koninklijke waardigheid, maar getemperd door de instellingen eener constitutionele staatsinrigting: bij beide de

[1]) Niet oneigenaardig noemt Edmondo de Amicis in zijn Olanda (Firenze 1874.) Thorbecke ergens, „un piccolo Cavour," waarbij hij echter aan dat piccolo (klein) geenszins het denkbeeld van kleinachting verbindt.

Digitized by Google

zucht, om aan de regering het iniatief, de leiding, den gang der zaken te verzekeren: bij beiden eindelijk een zelfden strijd, die over de grenzen van het wereldlijk en geestelijk gezag, over de regeling der betrekking tusschen Kerk en Staat.

En toch springen ons, bij al die punten van overeenkomst, reeds groote punten van verschil in het oog. Prins von Bismarck is de strenge, trotsche, onbuigzame, oud-duitsche edelman; de aan gehoorzamen en gebieden gewone Pruisische krijgsman. Cavour was de veelzijdig beschaafde, van der jeugd aan hoofsche vormen gewende, de steeds welwillende, minzame edelman, die fransche beleefdheid met de listigheid van den Italiaan wist te paren. De eerste schijnt ons meer de vertegenwoordiger van materieele — de tweede van intellectueele magt. Is de Duitsche Rijkskanselier op zijn plaats onder den donder van het geschut en zeker niet misplaatst in het Kabinet van den staatsman; de Italiaansche Graaf zou op het oorlogsveld geheel misplaatst zijn geweest en wachtte zich wel daar ooit te verschijnen, maar als staatkundige staat hij zeker niet minder hoog dan de Duitsche Vorst. Vooral schijnt ons echter Cavour boven von Bismarck uit te munten als waarlijk constitutioneel staatsman en eerste raadsman van zijn' vorst. Beiden hebben in de vertegenwoordiging des volks, in het Parlement, het middel gezien, zonder 't welk in onzen tijd geen staatsman zijne inzigten kan verwezenlijken. Cavour zien wij die vertegenwoordiging achten; met ontzag bejegenen; in alle groote vraagstukken op den voorgrond stellen; hare uitspraken eerbiedigen; daarvoor wijken en aftreden. Wel is het hem ook te doen om zijne denkbeelden door te zetten, maar niet zonder de instemming van het Parlement, dat hij daarvoor door de gevatheid, door den drang, door de kracht zijner welsprekendheid poogt te winnen. Gelukt dit niet, dan wordt het Parlement ontbonden; geven nieuwe verkiezingen geen beter uitzigt, dan wijkt de minister, of redt zich door nieuwe ministerieele combinatiën. De vormen blijven steeds ongeschonden; de achting en eerbied voor de vertegenwoordiging der natie ongekrenkt. Wij gelooven niet, dat dit alles, vooral in de laatste tijden, van de handelingen van den Rijkskanselier tegenover de vertegenwoordiging kan gezegd worden. Hij voerde vaak eene taal, die meer aan die van den oppersten leenheer tegenover zijne

Digitized by Google

vasallen, dan aan die van den eersten Minister in een constitutioneelen staat tegenover de vertegenwoordigers des volks schijnt te passen. Cavour toonde steeds waardering en achting voor het Parlement; von Bismarck eer geringschatting, zoo niet gemis aan achting. Het bestaat slechts, om de Regering naar hare inzigten te steunen — doet het Parlement dit niet — zoo moet er eene botsing ontstaan, maar de Regering zal daarbij zeker niet de minste zijn, de Rijkskanselier zal niet wijken. De vertegenwoordiging hebbe zich dan wel te bedenken! Het verschil van rigting der beide groote staatslieden zouden wij niet beter weten uit te drukken, dan door de veel beteekenende woorden van monarchaal constitutioneel voor die, door den schepper der Italiaansche eenheid steeds gevolgd; en van monarchaal despotisch, door dien van de Duitsche eenheid meer en meer voorgestaan. Bij geen vraagstuk is dit verschil van rigtingen sterker uitgekomen, dan bij dat der regeling van de betrekkingen tusschen Kerk en Staat. Al erkennen wij toch met Bonghi, dat dit vraagstuk in het protestantsche Duitschland en in het katholieke Italië geheel anders opgevat en behandeld moet worden, zoo is toch de opvatting der Duitsche Rijksregering eene in haar wezen geheel verschillende van die, welke Cavour steeds en tot in zijne laatste oogenblikken voor den geest zweefde. Bij de eerste staat weder het beginsel van staatsgezag, van staatsdwang op den voorgrond. Bij de laatste werd dit mogelijk te veel uit het oog verloren. Over de werking en de toekomst dier beide opvattingen is nog geen oordeel uit te spreken, en alle vergelijking tusschen de beide staatslieden houdt hierbij op. Prins von Bismarck heeft zijn beginsel in toepassing kunnen brengen, en mogelijk nog den tijd, er de goede of kwade vruchten van te plukken. Cavour heeft het zijne verkondigd, onder daarvoor zeer gunstige omstandigheden, hier en daar verwezenlijkt, maar als alles beheerschend vraagstuk heeft het eerst aan den avond zijns levens zich in zijne eigenlijke kracht en beteekenis voor hem geplaatst. Of hij — ware hij langer voor Italië gespaard gebleven — het als zoovele andere vraagstuk-

[1]) In een voortreffelijk opstel voorkomende in: Italia, von Karl Hildebrand. Leipzig 1864. Bnd I.

Digitized by Google

ken, naar zijne bedoeling zoude hebben opgelost, blijft een raadsel. Hij is weggegaan, toen hij dat doel bereikt had, de éénheid van Italië onder het Koningshuis van Savoye, dat hem als het eerste en grootste altijd voor den geest had gezweefd. Hij behoort onder de weinige bevoorregte stervelingen, die, na het toppunt van hun roem bereikt, hun hoogste levensideaal schitterend vervuld te hebben gezien, van het tooneel worden afgeroepen; hij vooral, bewonderd door de menschheid, gewaardeerd en betreurd door Europa, geliefd, hoog vereerd en beweend door die groote natie, waaraan hij een zelfstandig volksbestaan gegeven heeft!

Digitized by Google

DE PUINHOOPEN TE DILLENBURG.

DOOR

J. HUF VAN BUREN.

Op den rechteroever van de Lahn, ligt, te midden van een allerbekoorlijkste landstreek, op een hooge harde rots, de ruïne van het kasteel Laurenburg, dat omstreeks het midden der elfde eeuw gesticht moet zijn.

Een der heeren van Laurenburg — zoo zegt de legende — in de nabuurschap op de jacht zijnde, kwam, bij het vervolgen van een hinde, op een steilen bergtop, en, getroffen als hij was door de gunstige ligging er van, besloot hij om er een nieuw kasteel te bouwen. Dit kasteel noemde hij naar de vochtige streek, of de »nasse Aue," daar beneden, Nassau.

De geschiedenis meldt ons dat het, omstreeks het jaar 1100, door Dudwin en Dudo van Laurenburg gesticht werd. Deze heeren namen daarop den naam aan van Graven van Nassau. Hun sterke burcht, nabij het stadje van denzelfden naam, ligt reeds sedert twee of drie eeuwen in puin, en bestaat thans hoofdzakelijk uit een met klimop omgroenden vervallen toren. Boven den hoofdingang van dezen toren is een gedenksteen ingemetseld, die tot inschrift heeft:

»Gemeinschaftliche Nassauische Stammburg,"

Evenals de vrijmoedige ooievaar, zonder vooraf aan iemand verlof gevraagd te hebben, zijn woning bouwt op onze daken

Digitized by Google

en schoorsteenen, zoo bouwden eenmaal de machtigen der aarde hun verblijfplaatsen op de hooge steile bergkegels, en verhieven zich zoodoende, in stoffelijk opzicht althans, ver boven de gewone dagelijksche stervelingen. Want wie maar eenmaal zoo'n vasten zetel bezat, behoorde tot de keurbende der uitverkorenen.

Zoo bouwde graaf Hendrik de Rijke van Nassau — een man die rijk aan goederen was — omstreeks het jaar 1240, op een paar gunstig gelegen bergkegels, twee burchten tegelijk: de eene, de Ginsburg, nabij het dal waar de dartele Sieg doorheen kronkelt: de andere, de Dillenburg, nabij het kalmere riviertje de Dill. Het geslacht van dezen Hendrik splitste zich, door zijn beide zonen Walram en Otto, in twee takken. Otto en zijn nakomelingen kwamen in het bezit van den Dillenburg. De eerste graaf van Nassau die hier zijn vast verblijf vestigde, was Willem de Rijke — een man die rijk aan kinderen mocht heeten. — Het kasteel, dat langzamerhand aanmerkelijk vergroot was, werd door hem nogmaals uitgebreid en versterkt. Hij liet den hoogen, nog heden bestaanden fraaien verdedigingsmuur bouwen aan de noordzijde er van, en aan de andere zij liet hij diepe ravijnen hakken.

Deze Willem de Rijke had vijf zoons, waarvan er vier in de Nederlanden hun graf gevonden hebben: een sneuvelde er in den slag bij Heiligerlee; twee vielen er in den slag op de Mookerheide, en een werd er te Delft door een sluipmoordenaar om het leven gebracht.

De vijfde heeft in de Nederlanden alleen zijn vermogen gelaten.

Van deze vijf broeders is hij die door de hand van den moordenaar viel een der schitterendste zonnen van de wereldgeschiedenis. In de geschiedenis der Nederlanden is hij de voornaamste persoonlijkheid. Zijn naam — het is eigenlijk niet noodig dat wij dien nog noemen — is Willem van Nassau, Prins van Oranje — en zijn bijnaam de Zwijger.

Den 14en April 1533 werd hij op den Dillenburg geboren. Hij bleef er tot zijn elfde jaar, toen Keizer Karel V hem aan zijn hof onder zijn edelknapen opnam.

Later werd hij door den koning van Spanje tot stadhouder van Holland en Zeeland benoemd, doch toen de beul en brandstichter Alva in de Nederlanden kwam, moest hij zijn

Digitized by Google

stadhouderschap verlaten, en zoo keerde hij den 7en Mei 1567 met zijn gezin en een gevolg van 150 personen op den voorvaderlijken burcht in de Nassausche berglanden terug.

Ofschoon zijn broeder Johan op den Dillenburg heer en meester was — want hun vader was eenige jaren geleden gestorven — zoo bewoonde de Zwijger op het slot de fraaiste vertrekken, die sedert onder den naam van de Prinsenkamers bekend gebleven zijn; immers niet alleen volgens rang van geboorte, maar meer nog volgens rang van vermogens, werd hij als hoofd van zijn geslacht geëerbiedigd en gevierd.

Van den Dillenburg uit leidde hij den opstand in, die de Nederlanden van de Spaansche onderdrukking vrijgemaakt heeft.

Hij zond van daar uit renboden naar alle windstreken heen, om zijn brieven aan de vorsten van de geheele beschaafde wereld te doen overbrengen en hen voor de zaak der vrijheid te winnen; hij ontving er rijke kooplieden en bankiers, die hem en zijn broeders het geld brachten waarvoor zij hun goederen beleenden; en aan zijn overvloedigen en altijd gastvrijen disch spijsde hij de talrijke vluchtelingen, die hem uit het land der verdrukking gevolgd waren.

Op den Dillenburg ontving hij de gezanten uit het geteisterde land, en als zij hem om hulp vroegen, dan wees hij hen op de drukke werkzaamheden in het tuighuis en op de vreemde krijgsoversten die op het slot af- en aankwamen; want dat alles duidde aan dat er een leger saamgesteld werd.

En bij dat al verzuimde hij niet om een plechtig feest te vieren toen hij zijn zoon Maurits ten doop hief. Van heinde en verre kwamen de uitgenoodigde vorsten en edelen opdagen. Zevenhonderd vreemde paarden werden bij die gelegenheid op het kasteel en in het stadje daar beneden aan de krebben gebonden, want wie den Prins van Oranje bezocht, kwam met een talrijk gevolg.

Zoo trok dan Lodewijk met een leger van den Ginsburg uit naar Friesland, en hij overwon bij Heiligerlee — doch zijn broeder Adolf sneuvelde.

Willem vertrok bijna gelijktijdig van den Dillenburg. Honderd rijk geharnaste paarden uit de stallen van het kasteel, door honderd uitgezochte ruiters bereden, volgden hem als bizondere lijfwacht. De Prins trok met zijn leger naar de Maas.

Digitized by Google

Doch de hulp der Nederlanders, waarop hij stellig gerekend had, bleef uit. Alva nam den herhaaldelijk aangeboden slag niet aan. Na een roemrijken doch nutteloozen tocht moest de Duitsche veldheer zijn leger afdanken; en door slechts zes man vergezeld, als boer verkleed, na een langen en gevaarlijken omweg gemaakt te hebben, klopte hij op een somberen stormachtigen herfstavond op de groote poort van het kasteel, welks bewoners hem zoo schitterend en vol hoop hadden zien vertrekken. Doch Juliane van Stollberg, zijn brave moeder, sloot den vermoeiden reiziger vol dankbaarheid in haar armen, want zij had reeds gevreesd dat zij hem nooit terug zou zien.

De Prins had veel verloren: zelfs was hij genoodzaakt den Dillenburg te verlaten, en in de eerstvolgende maanden zijn verblijf te vestigen op het slot van zijn zwager, te Arnstadt, omdat hij door zijn schuldeischers al te lastig gevallen werd. Doch hij gaf den moed niet op. Men weet hoe hij en de zijnen alles opofferden om meer geld te krijgen; zijn moeder, zijn schoonzuster, en de kleine kinderen van het gezin, trokken zelfs de ringen van hun vingers af en brachten ze naar de schatkamer, waar het zilverwerk gewogen werd dat naar de Frankforter mis ging.

En zoo was dan de volhardende vorst ten tweeden male gereed om den Dillenburg aan het hoofd van een duizendtal ruiters — de kern van een nieuw leger — te verlaten. Het was op een schoonen zomermorgen, den 29^{en} Juni 1572. Na een hartelijk en teeder afscheid van de zijnen genomen te hebben, steeg hij te paard; men wist wat gevaren hem wachtten. Met een somber gemoed — want hij had geleerd wat tegenspoed was — reed hij den slotberg af. Aan den voet van den berg wierp hij nog een langen blik naar boven, waar de zijnen hem van den hoogen wal af toewuifden. Dit was het laatste afscheid van den geboortegrond. Hij zou den trotschen Dillenburg nooit meer betreden. Voortaan behoorde hij aan de Nederlanden.

Het sterke slot daar ginds bleef sedert onafscheidelijk met de geschiedenis der Nederlanden verbonden. In angstige spanning sloeg men er de opvolgende gebeurtenissen aan de Rijnmonden gade. Juliane van Stollberg heeft er haar beide kinderen betreurd die op de Mookerheide den heldendood stierven; zij heeft er de grootsche daden bewonderd van haren zoon

Digitized by Google

Willem; en vier jaren vóórdat hij stierf, is zij er ten grave gedragen, nadat ze eerst nog 120 nakomelingen aan haren disch had vereenigd gezien.

In 1580, toen hij voor het stadhouderschap van Gelderland bedankte, ging graaf Johan voor goed naar den Dillenburg en was er sedert rusteloos werkzaam voor het welzijn van zijn graafschap. De bewoners van het stadje aan den voet van het kasteel droegen hem op de handen, en zijn onderdanen gaven hem denzelfden schoonen naam die zijn broeder droeg: dien van Vader des Vaderlands.

Toen graaf Johan in 1606 den laatsten adem uitblies, werd zijn gebied onder zijn beide zonen verdeeld. Graaf Willem Lodewijk, stadhouder van Friesland, kreeg de Dillenburgsche landen, doch hij bleef in de Nederlanden verblijf houden. Na zijn dood kwam Dillenburg weer aan zijn broeder, wiens nakomelingen elkander opvolgden, tot in 1739 het geslacht van Nassau-Dillenburg uitstierf. Nu vervielen de bezittingen aan den tak Nassau-Dietz, vertegenwoordigd door den Nederlandschen stadhouder, Prins Willem IV.

Tot nog toe hebben wij van den Dillenburg gesproken als van een kasteel; maar het verdiende eerder den naam van kleine vesting, want het was zeer uitgebreid en naar behooren versterkt. Onder Johan den Oude, die het aanmerkelijk vergroot had, vonden er in 't jaar 1583 — dat was in tijd van vrede — 146 personen nachtverblijf. In oorlogstijd, als er eenig gevaar dreigde, nam men uit de nabuurschap een bezetting in van minstens tweehonderd man, die tot duizend man verhoogd kon worden. Een vijftigtal kanonnen, kartouwen en veldslangen van verschillend kaliber had men beschikbaar voor de wallen; en met verderen voorraad was het tuighuis naar evenredigheid voorzien. Twee paar bolwerken, een tachtig voet hooge muur, en diepe in de rots uitgehouwen ravijnen, beschermden deze sterkte van verschillende zijden.

Een drietal poorten verleenden toegang tot het kasteel; doch als men deze dóór was, was men er nog lang niet binnen. Want zij leidden slechts naar breede, gewelfde onderaardsche gangen, die nogmaals, ter wille der voorzichtigheid,

Digitized by Google

door een aantal poortdeuren afgesloten waren. Langzaam stijgend voerden deze kluiswegen opwaarts, naar de beide slotpleinen. Als men b.v. door den voornaamsten ingang, de Veldpoort, binnenkwam, moest men, na de valbrug overgegaan te zijn, door verschillende gangen, tweederde gedeelte van den slotberg ómloopen, om op het benedenste slotplein te komen. Een dezer kluiswegen was 81 voet lang, 20 voet breed en 25 voet hoog. En gewelven van ongeveer denzelfden omvang — van 200 voet lang, 20 voet breed en 14 voet hoog o. a. — vond men er in menigte. Zij dienden voor verbindingswegen, kazematten, kelders, gevangenissen, en vooral ook voor waterhouders en waterleidingen.

De geheele slotberg was ondermijnd, alsof reusachtige mollen er jaren lang in gewroet hadden; men telde er van 120—130 gewelven, waarvan er vaak drie onder élkander lagen.

De voornaamste er van zijn heden toegankelijk. Waar men zulke fondamenten vindt, krijgt de verbeelding eenigszins een maatstaf waarnaar ze zich kan voorstellen hoe het er boven dien grond moet hebben uitgezien.

Wij zijn in het jaar 1760.

De zevenjarige oorlog, die reeds vier jaren geduurd had, bracht in menige streek van Duitschland veel vertier en veel verwoesting te weeg. De Dillenburgsche landen waren tot heden echter van vertier verstoken en van verwoesting bevrijd gebleven, want hun gebieder — de twaalfjarige Nederlandsche stadhouder Willem V — hield zich, evenals de Nederlandsche republiek, bij dezen oorlog onzijdig. Het majestueuse Dillenburger kasteel zag met een gerust oog op de talrijke naburige vorstenstaatjes neer, die meerendeels in den krijg betrokken waren, en waarin de meedoogenlooze brandfakkel dagelijks met blinde woede rondgeslingerd werd.

De dertigjarige oorlog, die zoo menige sterke veste tot een puinhoop gemaakt had, had den zetel der Nassau's gespaard, en er bestond geen gegronde reden om te vermoeden dat hun kasteel vooreerst door eenig noodlottig toeval getroffen zou worden.

De slotbewoners — bestaande uit eenige regeeringsbeambten met hun gezinnen, uit enkele mindere dienaren, en een

Digitized by Google

kleine bezetting — verrichtten op hun doode gemak hun dagelijkschen weinig vermoeienden arbeid, en gingen ieder hun eentonigen gang — zooals dat in een huis zonder heer de gewoonte is — want het vorstelijk hof te 's Gravenhage was te ver verwijderd om een nauwkeurig toezicht uit te oefenen.

De bier- en wijnhuizen van het stadje waren dus een welkome toevlucht voor de praatgrage, dorstige hofbeambten, die overvloed van tijd hadden om een kasteleinsnering mede in stand te helpen houden. Bizondere vermakelijkheden bood Dillenburg ook niet veel aan. Soms had men in den winter een danspartijtje; en wie van den Houtvester verlof gekregen had, kon ter jacht gaan — want er waren genoeg wilde zwijnen en herten in de naburige bosschen van het Westerwald; en 's zomers kon men gaan wandelen in de fraaie omstreken; — maar daar bleef het ook bij: veel afwisseling was er in het feestprogramma niet.

Zoo dachten ook de beide dochters van den Directeur der mijnwerken, mijnheer von Bruneck, er over. Zij waren al zoo dikwijls naar den hoogen Hünstein daar boven in het gebergte gewandeld; ze hadden al zoo menigen zondagmiddag met vrienden en magen de oude bekende liederen meegezongen als zij naar het eenzame Neue Haus gegaan waren — en het was en bleef altijd koekoek één zang. Ze zouden, voor een verzet, zoo gaarne eens naar haar oom en tante te Wetzlar gaan: daar woonden, al was het stadje ook niet groot, de talrijke beambten van het Reichskammergericht, en er lag vreemd garnizoen. Marie, de oudste van de beide meisjes, schreef dus aan den broer van haar vader, die bij het Reichskammergericht de betrekking van rechter vervulde, een brief om belet te vragen, en negen dagen later — dat was niet gauw! — ontving ze een brief terug, meldende dat de nichten welkom zouden zijn. Ze maakten nu ieder nog spoedig een extra-kleedje met pofmouwen gereed, want ze waren zeer vlug met de naald, en veel modemaaksters konden ze er om financiëele redenen niet op nahouden; ze pakten ieder een koffer, en weinige dagen later verlieten de beide jonge dames het Dillenburger kasteel, om zich naar den Posthoorn te begeven, en vandaar met de Keulen-Frankforter post binnen drie uren naar Wetzlar te rijden.

Bij het heengaan riep haar vader haar nog toe dat ze niet

Digitized by Google

te lang uit mochten blijven — wat den Postmeester, die het hoorde, hartelijk deed lachen, want hij was er heilig van overtuigd dat mijnheer Bruneck juist het tegenovergestelde bedoelde. Mijnheer Bruneck toch behoorde ook tot degenen die alles opofferden om een kasteleinsnering in stand te doen blijven. Als hij het eenigszins kon bijbrengen — d. w. z. wanneer zijn huisgenooten, zijn beurs en zijn vrije tijd het toelieten — dan was hij den geheelen dag daarmee bezig. En de opoffering was toch ook niet uitsluitend aan zijne zijde, want hij kreeg in en bij Dillenburg voor zijn geld een uitmuntend glas bier; en de wijn die op de naburige Lahnbergen groeide was wel niet voortreffelijk van hoedanigheid, maar toch altijd zeer drinkbaar. En beviel de Lahnwijn niet meer, dan werd die van den Rijn aangesproken, of nam men zijn toevlucht tot de beroemde soort die in Holland uit het koorn gestookt wordt, en die in Dillenburg, omdat het met Holland in zoo nauwe betrekking stond, juist zoo goed te krijgen was. Vooral de kastelein van de Posthoorn onderhield met Holland betrekkingen, waartoe de post op Keulen hem ook een uitmuntende gelegenheid schonk. Hij handelde met Holland dikwijls in paarden, en een enkelen keer ook in brandewijn.

»Ik diende toch wel eens op de behouden aankomst van mijn kinderen te drinken," zei de mijndirecteur tegen den kastelein, zoodra de wagen weg was; en de kastelein, die wel wist wat die uitroep beduidde, zette voor den regeeringsbeambte in de gelagkamer een glas welriekenden helderen brandewijn neer, dat weldra door een tweede gevolgd werd: voor iedere behouden aankomst een.

Toen deze glazen geledigd waren, werd het tijd om naar het Anker te gaan — zoo heette toen de tegenwoordige brouwerij van Neuhoff — om er een Frühschoppen — d. i. een glas bier of wijn vóór het eten te drinken.

»Ik kom wel wat vroeg van daag," zei mijnheer Bruneck tegen den brouwer, — want hij was de eerste van de dagelijksche gasten — maar ik heb mijn dochters naar de Post gebracht. Geef me eens een lekker glas Bruin, om op haar behouden terugkomst te drinken." Dat gebeurde; en bij twee glazen Bruin bleef het nu niet; er kwamen verscheidene gasten, en de behouden terugkomst van de meisjes werd ver-

Digitized by Google

scheidene malen door den bezorgden vader van Gambrinus, zijn schutsheer, afgesmeekt.

De heeren in het Anker betreurden het zeer — en ze zeiden dit ook aan den vader — dat Marie en Anna het stedeke verlaten hadden: immers, in de gezelschapskringen waren deze meisjes onmisbaar! Er kon geen muziekpartijtje zijn, geen uitstapje naar het gebergte plaats vinden, of de Brunecks moesten er bij zijn; en haar vader gaf haar daartoe gaarne verlof, mits hij maar gelegenheid vond om zijn dorst te kunnen lesschen, want hij was dorstig van aard. Gingen de meisjes van huis — en zag hij er niet veel heil in om ze te vergezellen — dan kon hij althans ongestoord naar de huizen gaan waar de dorstende kelen gelaafd werden. Marie en Anna Bruneck dan waren in Dillenburg zeer gezocht, bij de heeren nog meer dan bij de dames. 't Is mogelijk dat de dames jaloersch waren, want de beide meisjes waren meestal de schitterendste sterren van het gezelschap: zij bezaten veel vernuft en hadden een goede opvoeding ontvangen. Aan de vrijheid waarmede zij zich bewogen, mag het wellicht mede toegeschreven worden dat de heeren haar zoo graag in hun gezelschap zagen. Nuffig waren deze meisjes in geenen deele: zij zongen als haar hart het haar ingaf; zij speelden komedie als geboren actrices; zij gaven de heeren die het te bont maakten soms vermaningen dat ze van beschaamdheid wegdoken; zij wandelden wanneer en waarheen het haar lustte; zij reden te paard, als zij een paard konden machtig worden; en zij waren 's namiddags op het rendezvous der jagers te vinden, als ze daartoe maar uitgenoodigd waren.

Aangezien deze jonge dames zich zoo vrij bewogen, had de oude heer Bruneck er wel reden toe — zouden wij denken — om meer dan één glas op haar behouden terugkomst te drinken.

Toen het twaalf uur sloeg, stonden de gasten in het Anker op om huiswaarts te keeren en te gaan middagmalen. Bruneck bleef zitten. »De heeren zijn toch om vier uur weer hier om te kegelen?" vroeg hij aan degenen die bij hem gezeten hadden. Het antwoord was bevestigend. »Nu dan," zei hij, »ik heb geen lust om tegen den steilen berg op te klimmen; ik blijf van middag maar hier. Onze Wirth zal wel

Digitized by Google

wat ham of worst voor me hebben met een stukje brood; daar kan ik mijn maal mee doen, want ik ben zeer matig. — Adieu mijnheeren! — Na het eten koffie drinken in de Posthoorn, en om vier uur hier om te kegelen!"

Mijnheer Bruneck, die niet zonder reden tegen het beklimmen van den slotberg opzag, bleef met een paar reizende handwerkslui zitten, en de overigen gingen heen.

Toen de vrienden op straat waren, riep er een uit, »dat het hek weer van den dam was," waarmee hij zeker zinspeelde op de vrijheid die Bruneck zich veroorloofde nu zijn dochters uit waren. Want zij hielden hem — zooals iedereen wist — dikwijls in bedwang.

De directeur der mijnen dan bleef zitten, at wat, dronk bij zijn eten een flesch wijn, knoopte een gesprek aan met de beide reizende handwerkslieden — want hij was minzaam van aard — ging vervolgens naar de Posthoorn, waar een paar vrienden kwamen koffie drinken, en keerde, na even in het Gouden Hert uitgerust te hebben, in het Anker terug, om er een partij te kegelen en onder de hand een glaasje bier te drinken.

Dat kegelen was vermoeiend geweest, want toen de heer Directeur des avonds naar zijn woning in het kasteel der Oranjes, tusschen twee vrienden die hem ondersteunden, terugkeerde, waren zijn beenen niet in staat om hem den steilen weg op te dragen die bij de Kerkpoort begint, maar moesten zij den langeren, glooienden omweg kiezen door de Veldpoort heen — of liever door het sluipdeurtje daarvan, want de groote poort was reeds gesloten.

Een zonderling gezin was het — die familie Bruneck. En dat zonderlinge gezin zou het toekomstige lot van den Dillenburg in handen hebben; want evenals in het stadje beneden, speelden ook op het kasteel daarboven de dochters van Bruneck een belangrijke rol.

Niemand zal ontkennen dat de dames Bruneck in Wetzlar een buitenkansje hadden en het doel van haar bezoek volkomen bereikten. Nauwelijks toch waren ze twee dagen in het kleine, donkere, lief gelegen stadje geweest, of er kwam nieuw leven in, veroorzaakt door de plotselinge aankomst

Digitized by Google

van een paar compagnieën Hannoversche jagers. En wat de kroon zette op dit onverwachte geluk: een voornaam jong militair, de kapitein von Düring, nam zijn kwartier bij denzelfden rechterlijken ambtenaar die de beide jonge dames huisvestte.

Von Düring, een blond, tamelijk gezet, beschaafd adellijk heer, met een sierlijk gekrulden knevel, fraai gevormde kleine handen, een nette, rijke uniform, en allerkeurigste rijlaarzen aan, hield genoeg van den omgang met het schoone geslacht, om de gelegenheid niet te verzuimen die zich thans daartoe aanbood. Hij gaf zijn verlangen te kennen om mede aan de gemeenschappelijke tafel te eten, en zat reeds denzelfden avond bij zijn gastheer voor het klavier, terwijl de nichten van de gastvrouw hun liederen zongen.

Binnen weinige dagen was de Hannoversche kapitein voor de beide »prettige" jonge meisjes een ridderlijk geleider geworden, en hadden de meisjes ook de aandacht op zich gevestigd van de andere officieren van de vreemde bezetting.

Marie, de oudste, geraakte spoedig op een zeer vriendschappelijken voet met den kapitein. Zij was anders in den omgang voor heeren niet gemakkelijk, want zij bewaarde tegenover hen met de meeste volkomenheid haar souvereine rechten, en onderwierp de heeren eerder aan haren wil — of aan hare grillen liever — dan dat zij hun haar vertrouwen en vriendschap schonk. Marie, die een grooten invloed uitoefende op haar zachtere en bedeesdere zuster, was bij de heeren een gewilde, maar ook een gevreesde persoonlijkheid. Ze was geestig, maar scherp; spoedig vertrouwelijk, maar weldra trouweloos. En ofschoon ze mede eenigszins scherp in haar trekken en in haar geheelen lichaamsbouw was, zoo bezat ze toch weer een aangeboren bevalligheid, in haar bewegingen zoowel als in haar spreken. Mijnheer von Düring, die reeds zoo menig vrouwenhart veroverd had, nam terstond bij de kennismaking het voornemen op, om ook deze kleinsteedsche schoone op zijn zegekar te plaatsen. En het gelukte hem. De elegante „Weltman" maakte grooter indruk op het meisje dan een van de Dillenburger heeren tot nog toe had kunnen doen; doch ook haar groote, blauwe, sprekende oogen hielden den menner van de zegekar sterker in bedwang dan hij zich zelven waarschijnlijk bewust was.

Digitized by Google

En Anna, de jongste zuster, maakte mede een verovering op een gedeelte van het garnizoen. Aan den voet van haren troon stonden von Dürers beide luitenants, Albrecht en Lesthen.

Albrecht, een lange opgeschoten jonkman, met donkerbruin kroeshaar, wilde bruine oogen, sterk blozende wangen, en een dun, echt militair middel, kwam er rond voor uit dat hij Anna een allerliefst, zachtzinnig meisje vond, en bood haar openlijk zijne hulde aan; terwijl de luitenant Lesthen, een klein, bedaard, degelijk blond kereltje, in 't geheim een welgevallig oog op haar geslagen hield. Anna, die zich van beider toewijding bewust was, schonk, met kloeke berekening, aan beide heeren, op haar beurt, hare aandacht.

Het is dus geen wonder dat de beide dames Bruneck in de militaire gezelschapskringen van Wetzlar weldra een hoogen rang bekleedden; en daar de bewoners van het kleine, onaanzienlijke stadje hoofdzakelijk hun verstrooiing moesten zoeken in de allerbekoorlijkste omstreken, zoo ging het nu eens met een groot gezelschap, onder vroolijk gejubel, naar den nabijgelegen Metzeburg, waar men zulke uitstekende koffie kon drinken en een treffend vergezicht in het daarbeneden liggende dal had; een enkele maal ook, tegen den avond, naar de ruïne van den Kalsmunt; of soms, als men een geheelen namiddag vrij had, naar het verder af gelegen Garbenheim — dat twaalf jaar later, door de bezoeken van Goethe, een onvergankelijken naam zou krijgen. Op al die vroolijke en vertrouwelijke uitstapjes, op de bals in den schutterstuin en in het jachthuis te Volpertshausen, volgde een steeds inniger omgang, die in het huis van Oom en Tante voortgezet en wederzijds zorgvuldig aangekweekt werd. Het huis van den goeden rechter weergalmde soms van gelach, gezang en onbedwongen vreugdekreten. Sommige officieren hadden het, met de vrijheid die zij zich in hun toestand meenden te mogen veroorloven, tot een plaats van gezellige samenkomst gemaakt. In het eerste paar weken waren Oom en Tante met de veroveringen die hun nichten maakten tamelijk wel ingenomen; de bijval, dien de meisjes vonden, streelde hen. Maar weldra sloegen zij de onderlinge verhoudingen, en de vrijheid waarmede van hun woning gebruik gemaakt werd, met steeds klimmende bezorgdheid gade; en toen die bezorgd-

Digitized by Google

heid eindelijk een zeker toppunt bereikt had, gaf Tante niet onduidelijk aan haar logées te kennen dat haar huis voor zooveel bezoekers wel wat klein was, en het Dillenburger kasteel hen voorzeker een geschiktere ruimte aanbood. De bezoeken hielden echter aan, en nadat Oom nu ook nog aan de nichten in bedenking gegeven had of zij het wel met een betamelijke kinderliefde overeen konden brengen om haar goeden vader zoo lang aan zijn lot over te laten, besloten de echtelieden, na wijs overleg, om radicaler voorwendsels te zoeken, ten einde van de al te drukke logeergasten en haar omgeving verlost te worden.

»Lieve nichtjes," heette het eindelijk: »zooals je ziet, de logeerkamer is verveloos. Verleden jaar zou de verver reeds gekomen zijn, maar wij hebben hem niet kunnen krijgen. Nu wil hij over drie dagen komen; de logeerkamer moet dus ontruimd worden. Wij hebben geen andere plaats om je te herbergen, en hebben dus tot ons leedwezen moeten besluiten, om je te zeggen, dat we je niet goed langer hebben kunnen. Je zult dus de omstandigheden wel voor lief willen nemen, en later, naar we hopen, eens weer een poosje bij ons terugkomen."

Aan deze laatste aanmaning werd door de jonge dames gehoor gegeven. Den tweeden dag daarna vertrokken ze reeds, na een verblijf van zes weken.

Aan het posthuis bevonden zich bij haar vertrek de kapitein von Düring en de luitenant Albrecht. Zij namen een beleefd afscheid van de beide dames, en toen de postiljon op den hoorn blies en de wagen afreed, wendden ook zij hunne paarden. De omstanders waren verbaasd geweest over het koele vormelijke afscheid. Maar halverwege de eerste wisselplaats renden twee ruiters den wagen voorbij, die langs een omweg op de groote postroute gekomen waren, en aan de wisselplaats zelve stonden de beide zoo even genoemde militairen gereed, om twee van de reizigsters bij het uitstappen de behulpzame hand te bieden. Gedurende het korte oponthoud werd er druk gebabbeld en gelachen, en bij het afscheid, dat nu heel wat hartelijker en opgewekter was, deden de beide heeren de belofte, dat zij spoedig op den Dillenburg een bezoek zouden komen brengen. De dames daarentegen beloofden, dat ze schrijven zouden hoe de reis geweest was.

Digitized by Google

Toen de freules Marie en Anna von Bruneck op den Dillenburg teruggekomen waren, vonden zij alles bij het oude. En alles was ook zoo gebleven, behalve dat haar vader wat meer kuchte dan gewoonlijk, en in 't Anker, den Posthoorn en het Gouden Hert wat dieper in 't krijt stond. De natuur intusschen had haren bestendigen loop gevolgd: de dagen waren wat langer geworden en de vruchten wat aangerijpt, zoodat de aardbeien in den warmen slottuin reeds kleurden.

Aan Papa werd door de meisjes in breede trekken verslag gedaan van haar wedervaren. Zij gaven hoog op van de kennismaking die zij aangeknoopt hadden met een paar voorname, schatrijke Hannoversche officieren. Haar tante, die jaloersch scheen te zijn, had, toen ze eindelijk zag dat 't meenens werd, die verhouding wel tegengewerkt, maar de meisjes vleiden zich toch dat de kennismaking voortgezet zou worden, want de heeren hadden beloofd dat ze op den Dillenburg een bezoek zouden brengen. Mijnheer Bruneck, die een deftig man was, en een indrukwekkenden grijzen baard en knevel droeg, schudde zijn indrukwekkend grijs hoofd met veel deftigheid heen en weer, en zei op bedaarden, ernstigen toon: „Nu, we zullen eens zien wat dat geeft, meisjes; van zoo'n kennismaking zou inderdaad nog wel eens wat goeds kunnen komen, als het althans heeren van fortuin en van goede familie zijn."

Na deze verklaring, terwijl haar vader zich wendde om heen te gaan — want het gesprek had in den slottuin plaats — vroeg Marie hem geld voor het huishouden. „Ik zal het in mijn kamer op tafel leggen," zei hij onder 't gaan. Maar toen ze later in zijn kamer kwam, was er geen geld te vinden. De dienstbode werd nu zonder geld naar den winkel gezonden, en zij keerde terug met de boodschap dat de dames verzocht werden om het achterstallige te laten betalen, daar mijnheer de directeur in den laatsten tijd alles maar had laten opschrijven. Deze boodschap ontlokte aan Marie's mond een paar wrevelige uitdrukkingen aan 't adres van den man die in haar afwezigheid de hulp van 't krediet weer ingeroepen had, en zij voegde er bij: dat ik toch ook nooit eens gerust van huis kan gaan!

Mijnheer Bruneck intusschen was langzaam, statig en deftig den slotberg afgewandeld, om aan zijn vrienden in den

Digitized by Google

Posthoorn, het Gouden Hert, en het Anker, van de behouden terugkomst van zijn beide lievelingen te gaan vertellen, en tevens om zijn schutsgoden Bachus en Gambrinus te gaan bedanken, in wier bescherming hij haar met zulk een goed gevolg aanbevolen had.

Het kleine stadje waar de spiegelblanke, vriendelijke Dill langs kronkelt, lag in vollen vrede tusschen de beide bergketenen die het van weerszijden insluiten, en koesterde zich in de stralen van de namiddagzon. Hier en daar lagen de schaduwen van 't gebergte reeds over het Dilledal uitgespreid, en gaven het die voor het oog zoo bekoorlijke kleurschakeeringen, welke een landschap eerst zijn ware schoonheid schenken.

Terwijl de burgers en burgeressen ter wederzijde van 't riviertje aan den dagelijkschen arbeid waren, of in hun tuintjes, onder het lommer der boomen, van hun arbeid uitrustten, gingen twee jonge dames, aan de oostzijde van het stadje, het smalle voetpad op, dat bij het Feldbacher Wäldchen ligt, en, door eiken en dennen beschaduwd, naar het gebergte voert. Weldra zijn ze in het dichte bosch, doch, na hierin een korte poos, steeds stijgend, voortgegaan te zijn, komen ze weer aan een open plek, het Rondel. Hier vleien ze zich neer op de bank van graszoden en boomstammen, die er ter beschikking van den vermoeiden wandelaar staat, en terwijl ze haar oogen onafgewend gevestigd houden op het allerbekoorlijkst gelegen dorpje Niederscheld met zijn omgeving, begint de slankste van de twee — wier namen we hier wel niet behoeven te noemen — een gesprek.

„Ik begrijp niet," zegt ze, „dat ze nog niet antwoorden. Ze zullen onzen brief toch zeker wel ontvangen hebben?"

„Daar twijfel ik niet aan," zegt de andere. „Onze brief is ontvangen; maar 't kan zijn dat ze ons reeds vergeten hebben en niet meer naar ons omzien."

„Neen," is het antwoord; „dat is onmogelijk. Düring heeft mij ten minste niet vergeten; daartoe was hij te veel aan mij gehecht."

„Maar 't is mogelijk dat ze niet schrijven, omdat ze binnenkort zelf denken te komen," zegt de kleine weer.

Digitized by Google

„Welnu, dan konden ze immers toch schrijven, Anna; en Düring heeft het ook wel gedaan. De brief moet weggeraakt zijn."

„Dat weet je niet zeker. Dat is maar een gissing."

„Nu, om te zien wat er van die gissing is, wil ik Martha raadplegen."

De kleine Anna ziet haar zuster aan met een kinderlijk eerbiedigen blik, en er plooit zich een lachje om haren mond als ze'r op let hoe ernstig de spreekster blijft.

„Neen, 't is geen gekheid," vervolgt Marie; „'t is volle ernst. En jij moet haar ook raadplegen: jij moet weten wie van de beiden je nu kiezen moet: Albrecht of Lesthen. Albrecht is misschien meer op je verzot, maar Lesthen is degelijker en meer te vertrouwen. Hij zou waarschijnlijk in 't eind de voorkeur verdienen."

„We zullen zien, als we ten minste maar in de gelegenheid gesteld worden om nog eens een keuze te doen," zegt Anna weer met een half lachje.

„Daartoe moet je beginnen met de zaak zeer ernstig te behandelen," herneemt Marie.

„Welnu, dat doe ik ook," is 't antwoord; „ik onderwerp me geheel aan je leiding."

„We moeten deze gelegenheid aangrijpen," vervolgt de vorige spreekster. „Waar moet het anders met ons heen als Papa er eens niet meer zijn zal?... Want om naaister of kindermeid te worden, daar heb je zeker ook niet veel zin in."

Na deze vermaning staat ze op, en de beide meisjes vervolgen nu haar pad, dat steeds dieper het bosch inloopt en hooger op 't gebergte voert. Zoo komen ze aan den zoom van het woud, waar op een ontwortelden boomstam nogmaals gerust en over de aanstaande ontmoeting met Martha gesproken wordt. Na vervolgens een open plek, waar eenige korte struiken groeien, overgegaan te zijn, bereiken ze een tweede bosch, waarin voornamelijk beukenboomen staan, en dat woester is en blijkbaar verder van de menschen afligt dan het eerste. Talrijke aardbeien groeien en bloeien er tusschen de grashalmpjes en het mos, en een paar schuwe reeën gaan er voor de wandelaarsters op den loop. De beide meisjes zijn echter te gejaagd om thans al het schoone van dezen heerlijken natuurtempel te kunnen opmerken.

Digitized by Google

Na weer tien minuten lang, meestal door een hollen weg, voortgegaan te zijn, komen ze nogmaals aan een open plek. Het is hier eenzamer en woester dan op de plaatsen waar zij reeds geweest zijn. Binnen een vrij wijden kring bevindt zich geen enkele boom: hier en daar slechts een braamstruik. De grond is oneffen en rotsachtig. Een smal en traag beekje, dat op een paar plekken een eenigszins omvangrijken waterpoel vormt, loopt door deze woestenij. In het midden van die woestenij ligt een groot, doch oud en vervallen huis. Het trage beekje herinnert met eenigen spot aan de immer rustelooze maatschappij daar ginds in het dal; het huis verbindt het verleden aan het heden: het spreekt van menschelijke scheppingen en vergankelijkheid. Het dak is aan de eene zijde geheel ingevallen; de muren zijn daar afgebrokkeld. Op het kleinste gedeelte hangt het dak nog; maar het kan elk oogenblik instorten. De vensters zijn verdwenen; sommige ramen zijn met planken dichtgespijkerd. Deze steenklomp, langwerpig vierkant van vorm, is van grooten omvang. Eenmaal was het een jachtslot der Nassaus en lag het te midden van een wildpark. Ruim een eeuw geleden was het gebouwd door Lodewijk Hendrik, den eersten Prins van Nassau, naar wien het ook den naam Ludwigsbronn ontving; doch op het tijdstip waarvan wij hier thans spreken wordt het niet anders dan „het Oude Huis" genoemd.

Hier bevindt zich het doel van de wandeling der beide Dillenburger meisjes: zij wenschen iemand in het Oude Huis te bezoeken. Doch een harer nadert het slechts. Anna houdt zich schuil in het kreupelhout aan den zoom van het bosch. Marie treedt over den woesten bodem heen, onmiddellijk op het oude gebouw af. Een kleine steenuil, die boven op het dak zit, knikt haar vriendelijk toe. Dit is het eenige levende wezen dat zij ziet. Niettegenstaande deze sombere omgeving treedt ze onbeschroomd voorwaarts, totdat ze het voormalige jachtslot bereikt heeft. Nu gaat ze naar het achterhuis, en bij een vervallen, van voren met enkele klimopranken begroeide poort, klopt ze, met een steen die op den grond ligt, op een kleine deur, die een vroegere, thans tot den grond toe uitgebroken vensteropening afsluit. Ze blijft nu geduldig eenigen tijd wachten, want ze hoort gerucht in het huis. Eindelijk steekt een menschelijk wezen het hoofd door

Digitized by Google

een opening in den muur op de eerste verdieping, schuin boven de plaats waar de bezoekster staat, en laat weldra daarop een scherp gesis hooren. Marie ziet op. De gedaante knikt nu, grijnst even, trekt zich terug, daalt met groote snelheid een steenen trap af, en opent de deur. Het Dillenburger meisje treedt binnen en komt onmiddellijk in een groot, hol vertrek. In dit vertrek staat een zeer ruwe tafel, een oude hooge leunstoel en een houten bank. Op de tafel staat een kruik en een rood-aarden teil. Op den grond ligt een groote hoeveelheid gedroogde kruiden. De vier vensters zijn afgeplankt; doch de bovenste planken laten genoeg reten tusschen beiden om voldoenden toegang te verschaffen aan het daglicht. Onder den breed vooruitspringenden schoorsteen ligt een verzameling van takjes en allerlei vuil, zooals men dat onder schoorsteenen die door vogels bewoond worden, vinden kan.

Marie Bruneck wordt ontvangen door een zeer schamel gekleede vrouw van ruim middelbaren leeftijd, met loshangende zwarte haren en sterk gebruinde, sprekende, sluwe gelaatstrekken. Die vrouw is te Dillenburg en in den omtrek bekend onder den naam van Martha het boschwijf. Ofschoon ze ook in het stadje zelf een kleine woning heeft, zoo heeft ze haar verblijfplaats toch meestal gevestigd in het Oude Huis, en oogluikend wordt haar dit toegestaan. Doch de bosschen zijn haar eigenlijk verblijf; dagen lang achter elkander houdt zij er zich in op, en ze zou ze niet met de weelderigste leefwijze in de stad willen ruilen. In die bosschen oefent zij haar bedrijf uit. Zij zoekt er kruiden, die ze in het voormalige jachtslot droogt en bij de apothekers brengt. In den herfst zamelt ze met de vlugheid van een eekhoorn eikels op, die ze aan de boeren verkoopt, en 's winters, wanneer er sneeuw ligt, spoort ze het wild op, dat ze dan aan de jagers of de stroopers voor een kleine belooning aanwijst. Bovendien oefent Martha het beroep uit van waarzegster, en ze geniet als zoodanig een onbegrijpelijk groot vertrouwen.

Zoodra Marie in het groote vertrek tegenover het boschwijf staat, begint ze met een stuk zilvergeld op de tafel te gooien, en vraagt ze, met de gerustheid van iemand die niet voor de eerste keer zulk een vrouw aanspreekt:

Digitized by Google

„Mijn toekomst, vrouw Martha!"

„Uit de stad?" vraagt de heks, terwijl ze het geld opneemt en in haar zak laat glijden.

„Ja," zegt Marie.

„Van het kasteel?" vraagt ze weer.

„Ja."

„Een jonkman: een blonde?"

„Ja."

„Of hij komen zal?"

„Ja."

„Of hij schrijven zal?"

„Ja."

„Martha neemt Marie's blanke hand in de hare en kijkt er een oogenblik in.

„Is dat alles?"

„Neen," antwoordt Marie. „Of hij schrijven zal! Of hij komen zal! Wanneer hij komen zal! En hoe hij komen zal!"

De vrouw grijpt nu plotseling de aarden teil, snelt er mee naar buiten, schept er water in uit de beek, keert terug, zet de teil weer op tafel, giet er eenige droppels in van een rood vocht, en beduidt het jonge meisje dat zij in dat water haar rechter hand moet steken. Marie doet het. Daarop neemt Martha uit een kastje in den muur een spel oude, zeer vuile speelkaarten, en smijt ze met groote krachtsinspanning tegen den schoorsteen aan, terwijl ze eenige onverstaanbare woorden krijscht. Onmiddellijk daarop valt ze op de kaarten aan, die nabij den schoorsteen op den grond verspreid liggen. Op handen en voeten ligt ze'r bij. En nadat zij ze als met een veldheersblik overzien heeft, geeft ze haar bevinding te kennen.

„Rood!" roept ze uit. „Rood, Rood! Zesmaal rood!.... Vuur, vuur, vuur! — Hij zal komen! Hij komt door vuur!"

Marie siddert een oogenblik. Doch ze laat in het minst niet blijken dat ze zich niet op haar gemak gevoelt, en spreekt nadat ze zich hersteld heeft: „En verder, vrouw Martha?"

„Vuur, vuur, vuur!" is het antwoord. „Hij komt door vuur!"

„Wanneer en hoe?" vraagt het meisje nogmaals.

„Door vuur!" zegt de heks.

Digitized by Google

„En zal hij weer weggaan?"

„Weggaan?... Hij weggaan?... Door vuur, vuur, vuur!"

„Och leelijk wijf!" roept het meisje geraakt, terwijl ze haar hand vertoornd uit het water trekt: „is dat waarzeggerij? Moet ge daarvoor betaald worden?"

Doch het wijf grijnst, en zamelt haar kaarten bijeen, en zegt niets.

„Is dat alles wat ge weet?" vraagt Marie.

„Wie meer weten moet, geeft meer geld!" zegt het wijf.

„Daar wordt niet aan gedacht!" antwoordt het meisje. „Je gekke kunsten zijn geen geld waard. Zoo kan ik ook wel de toekomst voorspellen."

„Meer geld!" roept het wijf.

„Neen," houdt Marie standvastig vol. „Je hebt geen kind voor."

„Nu goed," herneemt ze; „loop dan drie keer rondom het huis. Dan volgt er meer."

Zij opent de deur. Marie gehoorzaamt, gaat naar buiten, en loopt rondom het bouwvallige huis. Als ze haar derden gang bijna gedaan heeft, valt er dicht voor haar voeten een stuk plank neer. Zij kijkt omhoog. Het boschwijf ligt uit een dakvenster en smijt op hetzelfde oogenblik nog een stuk plank naar beneden.

„Is dat op mij gemunt?" roept Marie.

„'t Is een nieuwe proef!" antwoordt het wijf.

„Welnu dan," roept Marie nu met luider stemme, „zal hij bij mij blijven als hij eens gekomen is?"

„Hij zal gaan," is het scherp klinkende antwoord. „Door vuur, door vuur, door vuur zal hij gaan!"

„Martha!" roept het meisje nu, „je hebt weer te veel sterken drank gebruikt!"

„Vuur, vuur, vuur!" krijscht de stem daar boven op het dak. „Door vuur zal hij komen en door vuur zal hij gaan!"

En een verre echo van het woud galmt haar na: vuur, vuur, vuur!

Marie gaat verstoord heen, terwijl het onheilspellende woord nog menigmaal herhaald wordt. Zij houdt zich uiterlijk kloek en ferm, al is ze ook overspannen. Haar zuster echter heeft in het eenzame woud duizend angsten uitgestaan; zij durfde zich niet van haar plaats te verwijderen toen zij het wijf zoo akelig hoorde roepen, ofschoon ze meermalen op het punt

Digitized by Google

was om Marie te gemoet te snellen. Beide meisjes zijn bleek en ontdaan. Zij slaan onmiddellijk den boschweg weer in en spreken geen enkel woord. Intusschen hooren zij nog langen tijd het afschuwelijke geluid weerklinken: Vuur, vuur, vuur! Het klonk zoo akelig en zoo rauw door het woud alsof het door getergde raven gekrast werd.

De avondschemering was ingevallen, en op de dichtere plekken in het woud was 't reeds donker. Met snellen tred gingen de beide meisjes het welbekende pad, dat zacht daalde en niet ongemakkelijk was. En toen ze het stadje weer voor zich zagen liggen, sprak de oudste: „Het zou toch nog uit kunnen komen dat het wijf gelijk heeft. Ten minste als vuur hier hartstocht beduidt, dan zou hij door vuur kunnen komen; maar dan moet hij ook door hartstocht weer vertrekken, en dat kan ik me niet voorstellen."

Maar Anna, haar zuster, gaf geen antwoord, en de meisjes spraken niet meer voordat zij onder haar bekenden op den Dillenburg waren. Hier ging de ster der hoop voor haar op, want bij haar tehuiskomst vonden zij een brief uit Wetzlar van den volgenden inhoud: „Wandel morgen namiddag om vier uren den weg naar Herborn op: daar zult gij een oudbekende ontmoeten."

Aan persoonlijke vrijheid ontbrak het de dames Bruneck niet. Zij volgden dus de aanwijzing in den brief, en gingen, ieder met een ruiker versche rozen in de hand, den weg op, die langs het riviertje over Herborn naar Wetzlar loopt. Een eind weegs voorbij het dorp Niederscheld zagen zij twee ruiters naderen. Dit gaf hoop, doch weldra bleek het, tot haar teleurstelling, dat het een heer in burgerkleeding was, die op eenigen afstand gevolgd werd door een rijknecht. De dames schonken hem nu weinig aandacht meer. Hij naderde intusschen, en toen hij vlak tegenover haar was, sprong hij van zijn paard af, liet dit aan den knecht over, en begroette de beide wandelaarsters met een zeer beleefde buiging. Zij herkenden nu den ruiter: het was kapitein von Düring. Onmiddellijk volgde er een levendig en vroolijk gesprek, terwijl de kapitein de meisjes op haar verdere wandeling vergezelde. Van dit gesprek zullen wij alleen mededeelen, dat

Digitized by Google

de kapitein er zijn bezorgdheid over te kennen gaf dat de Dillenburg door Fransche troepen, die in de omstreken rondzwierven, overvallen zou worden. Hij had gegronde reden om dat te vermoeden.

De meisjes vroegen hem of hij zijn vrienden dan niet tegen zulk een overrompeling zou beschermen. Zijn antwoord was dat hij haar alleen daartegen beschermen kon, als hij den Dillenburg bezette.

„Welnu," vroeg Marie, „en kan u iets verhinderen om dat te doen?

„Neen," antwoordde de kapitein, „en ik denk er zelfs ernstig over."

Hierna won hij bij de meisjes — zooals hij trouwens reeds vroeger gedaan had — nadere inlichtingen in omtrent de plaatselijke gesteldheid, de bezetting en bewaking van het kasteel.

Die inlichtingen werden hem met de meeste nauwgezetheid verschaft. Het sterke kasteel had op het oogenblik slechts achttien man in bezetting. Het zou dezen, als ze slechts voorbereid waren, wel is waar nog gemakkelijk vallen om den toegang te beletten; men moest dien dus door een behendigen maatregel trachten te verkrijgen. De gelegenheid hiertoe kon zich spoedig aanbieden. Zondag a. s. zou er in Herborn een groot schuttersfeest gevierd worden. Daar ging bijna geheel Dillenburg en een groot gedeelte van de slotbewoners heen. Indien zich alsdan eenige ruiters op het kasteel aanmeldden, en zij den toegang konden verkrijgen, terwijl de andere ruiters zich tijdelijk in het Breitscheiderwoud verborgen hielden, om op het eerste sein toe te snellen, dan kon men wellicht tot het beoogde doel geraken en de veste met haar bewoners in bescherming nemen. Het kon immers zijn dat, niettegenstaande de dreigende overrompeling van de Franschen, de tusschenkomst en de bescherming van de Hannoveranen geweigerd en de poort voor hen gesloten gehouden werd.

Aldus was het plan dat Marie Bruneck voor den kapitein ontvouwde; en het beviel dezen zoo goed dat hij er zijn goedkeuring aan hechtte, en na een nadere nauwkeurige afspraak terstond weer te paard sprong, om de maatregelen te gaan nemen die hij noodig achtte voor de uitvoering er van.

Digitized by Google

Twee dagen daarna was het Zondag. De grijze torens van den Dillenburg koesterden zich in de warme Junizon, en de hooge leiën daken schitterden door den fellen gloed. Het was rustig en stil, zoowel op het kasteel als in het stadje daar beneden. Velen der bewoners waren naar het naburige Schuttersfeest gegaan; en wie thuis gebleven was, die vervulde voor de anderen mee het gebod: op den zevenden dag zult gij rusten.

Onder degenen die naar 't Schuttersfeest waren, bevond zich mede de Directeur der mijnen met zijn jongste dochter. De oudste dochter was thuis gebleven omdat ze zich ongesteld gevoelde. Verscheidene ambtenaren der regeering, die op het kasteel woonden, en de luitenant der bezetting, die er thans het hoogste militaire gezag vertegenwoordigde, hadden de kleine veste mede verlaten. De zoogenaamde rentmeester, die tevens de functiën van slotvoogd vervulde — een man die bij het vorstelijke huis om zijn eerlijkheid en kennis van zaken hoog aangeschreven stond — was de eenige persoon van gezag die nog aanwezig was. Hij zat thans zijn zondagsrust te genieten op een van de banken die op het koele bovenste slotplein stonden. Marie Bruneck, die altijd gaarne met den vriendelijken oude babbelde, zat naast hem. Zij liet hem geschiedenisjes verhalen uit de oude doos, en hij deed dit met een innig welgevallen, terwijl de rookwolken uit de lange pijp, die hij in de hand hield, hem dapper om de ooren kronkelden. Als hij eens prettig vertelde, had Marie gezegd, zou zij hem onthalen op een lekker kop koffie, want zijn eigen gezin was van huis. Terwijl de oude man dus druk aan 't babbelen was, werd hij plotseling gestoord. De poortwachter van de Veldpoort kwam met overhaasting het slotplein oploopen. Er stonden, zei hij, zes vreemde ruiters voor de poort, die wenschten binnengelaten te worden. De oude Horn — zoo heette de slotvoogd — ging nu oogenblikkelijk met den poortwachter mee. Marie volgde hen van verre. Aan de poort stond de Hannoversche luitenamt Albrecht met vijf manschappen. Toen Horn hem vroeg wat het doel van zijn komst was, was 't antwoord dat hij kwam waken voor 't behoud van den Dillenburg. De Franschen wilden de sterkte overrompelen en misschien wel verwoesten. Tegen zulk een lot moesten de Duitsche wapenbroeders haar beschermen. Meteen

Digitized by Google

reikte hij den ouden man een brief over, dien zij — volgens zijn zeggen — des morgens bij een Fransche estafette welken men had aangehouden, gevonden hadden. De brief sprak duidelijk genoeg. Wellicht lagen de Franschen reeds in den omtrek om hun plan binnenkort ten uitvoer te brengen.

„Maar," zei de oude Horn, „gij met uw zessen zult toch ons slot niet beveiligen?"

„Wij worden nog door anderen gevolgd," antwoordde de luitenant. „Zij zijn bij Schönbach in 't bosch in hinderlaag gaan liggen, omdat zij gissen dat de Franschen daar heden voorbij kunnen trekken. Laat ons nu eerst maar eens binnen, dan zullen wij verder vertellen."

En de oude Rentmeester-slotvoogd, die daar in 't minst geen bezwaar inzag, liet de oostelijke slotpoort openen voor de zes Hannoversche ruiters. Zij reden de kluisgangen door en kwamen op de wallen. Hier liet de luitenant het sein tot afstijgen blazen. Dit was blijkbaar een afgesproken teeken. Eenige minuten later hoorde men een ontbranding van lichte vuurwapenen in het nabijliggende bosch. Onmiddellijk daarop kwam er bij de Feldbacher hoogte een drom ruiters met losse teugel het woud uitrennen, recht op den Dillenburg aan.

„Richt de kanonnen!" riep de luitenant Albrecht.

„Zijn het dan vijanden?" vroeg de oude slotvoogd.

„Neen, het zijn vrienden," zei Albrecht; „maar de vijanden zullen volgen. Zie, ginds in het bosch bewegen zich nog troepen. — Snel! open de poorten! Laat de onzen eerst binnen!"

Men aarzelde. In het bosch knetterden weer eenige musketschoten.

„Open de poort!" riep de slotvoogd nu. „Laat de Hannoveranen oogenblikkelijk binnen!"

Aan dit bevel werd voldaan. Een halve compagnie Hannoveranen, onder commando van von Düring, werd binnengelaten; en de tweede helft, die den vijand voorgesteld had, kwam nu het bosch uit en volgde weldra mede. De hooge gewelven, die van de Veldpoort naar de slotpleinen leidden, weergalmden het klaterend geluid van het hoefgetrappel, en de ruiters zagen met een mengeling van eerbied en tevredenheid naar de sterke kluizen op, die de geruststellende

Digitized by Google

verzekering gaven dat zij zich geworpen hadden in een onoverwinnelijk nest. Het Dillenburger kasteel mocht zich heden verheugen in een veelzijdige en ongeveinsde bewondering. De wallen waren hoog; de toegangen goed verzekerd; de muren hecht en sterk; de daken bomvrij en de gangen en kasematten onverbeterlijk. „In zulk een spinneweb", riep von Düring uit, „moeten noodzakelijk eenige vliegen gevangen worden!"

Inmiddels waren de manschappen afgestegen en de paarden aan de ruiven gebonden. Iedereen zocht het zich zoo gemakkelijk mogelijk te maken, en de kommandant had hiermede voorzeker wel de minste moeite, want er was een schoone jonge dame, die tegenover hem de honneurs van het vorstelijk verblijf op zich nam.

Toen de afwezige bewoners van het kasteel en van het stadje des avonds terugkeerden, heerschte er onder hen groote ontsteltenis. Zij begrepen dat ze nu op de een of andere wijze in den oorlog betrokken konden worden, en vreesden zeer voor een aanval der Franschen. Deze vrees werd door kapitein von Düring en zijn luitenants, die zich onontbeerlijk moesten maken, voortdurend levendig gehouden. Natuurlijk bracht de nieuwe toestand mede groote verwarring te weeg. Al die ruiters moesten onder dak gebracht worden, en daarom werd het slot door de verschillende ambtenaren en hun gezinnen vrijwillig of gedwongen verlaten. De familie Bruneck echter bleef, op uitdrukkelijk verlangen van den vreemden kapitein, „die toevalligerwijze de eer had gehad om met de dames Bruneck kennis te maken, en nu hoopte, dat zij wel zoo goed zouden wezen om hem gedurende zijn verblijf op den Dillenburg dikwijls met haar gezelschap te vereeren."

Nadat de nieuwe bezetting een paar dagen op het kasteel vertoefd had en de Hannoversche kapitein zich het gezag aldaar geheel had toegeëigend, hoorde men in het stadje verschillende gevoelens uiten over de wenschelijkheid van deze nieuwe orde van zaken. Sommigen keurden haar goed, omdat ze nu beschermers hadden; doch vele anderen keurden die ongevraagde inmenging ten sterkste af, en zeiden dat de Franschen eerst hun kwade gezindheid hadden moeten doen blijken, alvorens men zich in de armen van verdedigers wierp. In elk geval zou het beter zijn, indien

Digitized by Google

men maar in de oude rust en vergetelheid gebleven ware.

De Hannoveranen stoorden zich echter niet aan de traditioneele rust van den grijzen ridderburcht en lieten hun tijd niet ongebruikt voorbij gaan. „In zulk een spinneweb," had von Düring uitgeroepen, „moeten noodzakelijk eenige vliegen gevangen worden." En hij deed het ook. Dagelijks zond hij verkenningen uit, en zijn jagers maakten het voor de Fransche transporten en konvooien, die voornamelijk van de Rijnstreken af het Nassausche grondgebied doortrokken, zeer gevaarlijk. Nadat er veertien dagen verloopen waren, waren er vier Fransche konvooien op verschillende wegen opgelicht.

Middelerwijl had men zich eenigszins aan de vreemde bezetting gewend, en vele inwoners van het stadje hadden zich er mee verzoend, omdat zij er voordeel van trokken. Vooral de oude deftige heer Bruneck, die in elk geval een hoogen post bekleedde, was een vriend van de Hannoveranen en vooral van kapitein von Düring. Want de kapitein, die veel van tafelgenot en van een glas goeden wijn hield, noodigde den onbemiddelden ambtenaar bijna dagelijks aan zijn disch, en nam hem als gast mee naar de Posthoorn, het Gouden Hert of het Anker, waar mede niets gespaard werd wat maag en verhemelte streelen kon. De gezellige mijnheer Bruneck had nu tevens het voorrecht, dat zijn dochters geen acht meer gaven op het uur van zijn tehuiskomst, want als hij in gezelschap van de vreemde officieren kon zijn en hen den tijd kon helpen korten, dan mochten zij hem natuurlijk niet terughouden.

En de dames Bruneck zelf?

We zullen geen laster van haar verkondigen als we vermelden, dat men 's avonds, als 't duister was, op de wallen van 't kasteel soms het vertrouwelijk gefluister hoorde van Marie met von Düring, en dat de lieve kleine Anna bestendig door een van de beide luitenants vergezeld werd.

De vader van deze meisjes, die zooveel aan de gastvrijheid van de officieren en aan de toegevendheid van zijn dochters te danken had, kon natuurlijk op zijn beurt haar vrijheid niet belemmeren, en liet haar — om het eens kort en begrijpelijk uit te drukken — volledig haar gang gaan.

De oude grijze Horn — de rentmeester-slotvoogd — zag intusschen hetgeen er om hem heen gebeurde met leedwezen

Digitized by Google

en ergernis aan. Hij was de man geweest die bevel gegeven had om de Hannoveranen binnen te laten; en hij begreep nu maar al te goed dat hij zich had laten verschalken, dat er boos opzet in 't spel geweest was, en dat de verraders schuilden onder de slotbewoners zelf. De bekendheid van de vreemde officieren met de dames Bruneck, de groote vertrouwelijkheid daarna, en de tegenwoordigheid van Marie op hot oogenblik dat de troepen het kasteel binnen trokken, dit alles wettigde een wantrouwen, dat, zooals wij weten, niet ongegrond was. En toch — indien hij de Brunecks al op goede gronden kon beschuldigen, helpen zou het hem niet meer. Hij zou ze slechts verbitteren en er den wrevel der vreemde officieren door opwekken. Aan moed om ze te beschuldigen, en aan gezag, ontbrak het hem echter niet. Hij was de oude vriend en vertrouweling van de Brunecks, die den vader dikwijls in toom gehouden, of op verzoek der dochters „onderhanden" genomen had; en met de beide levendige gezellige meisjes was hij tot nog toe altijd gaarne in gezelschap geweest. Aan haar ook had hij dikwijls vaderlijke zorgen besteed. Bovendien was Horn — ofschoon niet met een wettelijk hoog gezag bekleed — als voornaamste vraagbaak en vertrouweling van het vorstelijk huis, vaak de tusschenpersoon, waar het de behandeling van gewichtige zaken betrof. Ook nu had hij gehandeld, en in overeenstemming met den Ambtman von Haiger terstond een renbode naar den Haag gezonden, om van den toestand aan het vorstelijk Hof kennis te geven, opdat men daar maatregelen mocht nemen om de onzijdigheid van het grondgebied te doen eerbiedigen. Buitendien had hij er bij de Hannoveranen herhaaldelijk op aangedrongen dat zij zich verwijderen zouden — maar hij was niet verhoord geworden. De brave oude man, die den Dillenburg als een heiligdom beschouwde, was tot schreiens toe verontwaardigd over de schending van het grondgebied en van de eigendommen zijns meesters. Maar op zijn verontwaardiging werd ook al geen acht geslagen. Zijn eenige hoop was nu nog slechts gevestigd op de tijdingen die de bode uit Holland mee terug brengen zou. Daarom deed hij in den vroegen morgen van den 28^{en} Juni, den dag waarop hij den bode terugverwachtte, zijn rijpaard opzadelen, en reed hij den weg naar Siegen op, om des te eerder te

Digitized by Google

kunnen vernemen, wat de hertog van Brunswijk, des Prinsen voogd, in het belang van de bezittingen van zijn jeugdigen pupil zou kunnen doen. Met een bedrukt gemoed keerde Horn des avonds terug. Hij had den bode ontmoet, maar was weinig tevreden met diens tijdingen. In Dillenburg zelf — zoo liet de Hertog schrijven — moest men alle middelen aanwenden: hetzij verzoeken of bedreigingen, zachtheid of geweld, om de Hannoveranen te verwijderen. Hij zelf zou tot dit doel zien te geraken langs diplomatischen weg.

Met een bedrukt gemoed, zeiden wij, keerde Horn des avonds terug, want hij zag nog geen uitkomst; en zijn bedruktheid sloeg plotseling tot ontzetting over, toen hij, op het benedenste slotplein van het paard stijgend, licht zag op een plaats waar hij dat niet gewoon was: in de zoogenaamde Prinsenkamers, zijnde de vertrekken die vroeger door Willem den Zwijger bewoond waren. Hij luisterde, en hoorde door de openstaande vensters een stem, als van iemand die een aanspraak hield, en een oogenblik later een luidruchtig gejubel.

Het was maar al te duidelijk: in de Prinsenkamers werd feest gevierd, en Horn begreep spoedig welk feest, omdat hij wist dat het heden de verjaardag was van kapitein von Düring. Snel ijlde hij het plein over, een der poorten in van den zoogenaamden Nieuwen Bouw, waarbinnen de bewuste kamers zich bevonden. Het geheele hoofdvertrek, dat nu verlicht was, was in denzelfden toestand gebleven waarin de Prins het eenmaal verlaten had. Op het tapijtwerk langs de wanden, de geschiedenis van Abraham en die van den Verloren Zoon voorstellende, had 's Prinsen oog eenmaal gestaard; onder dien troonhemel, met goud- en zilverlaken gedrapeerd, had hij eenmaal in den grooten leunstoel gezeten, op welks rugleuning zijn vorstelijk wapen gebeiteld was. Op de kussens van karmozijnrood laken in de vier hooge vensternissen, had zijn kleine zoon Maurits heen en weer geklauterd, en aan die breede eikenhouten tafel, waarop het roodfluweelen met gouden franjes omzette kleed ligt, hadden de Nederlandsche gezanten aangezeten, die hem de opperheerschappij over hun land kwamen aanbieden. De oude Horn

Digitized by Google

wist dat alles: hij had het eenmaal door ouden van dagen hooren vertellen, en thans riep hij zich dat verleden weer plotseling voor den geest. Onaangemeld opende nu de oude rentmeester de deur van het groote vertrek. Men merkte hem niet op. Daar zag hij kapitein von Düring onder den heiligen troonhemel zitten, met Marie Bruneck, lachend en snappend, aan zijn zijde. Daar zat Anna Bruneck, in druk gesprek met de vreemde officieren; daar zat haar vader met eenige andere regeeringsambtenaren en hun gezin; daar waren mede een aantal jongelieden uit de stad. Allen waren ten zeerste ingenomen geweest met het voorstel van von Dürings dame, om in de geheimzinnige vertrekken, die zoo zelden door iemand betreden werden, het feest van zijn verjaren te vieren. De oude rentmeester, wankelend van drift, deed een stap nader. Marie merkte hem op.

„Ha, daar is onze brave mijnheer Horn," riep ze uit. „Geef hem gauw een stoel: een van die oude uit den hoek daar. — Wij hebben u reeds lang gezocht, mijnheer Horn."

„Ja, dat is waar," zei Düring. „Doe me de eer aan en ga zitten."

„Ik ga niet zitten," antwoordde Horn.

„Scheelt er wat aan?" vroeg Anna nu met eenige bezorgdheid?"

„Mij scheelt niets," zei Horn, „maar u wel: gij allen zijt ernstig ongesteld: gij hebt het verstand verloren."

„Dat zal wel waar wezen, want de wijn is oud en lekker!" riep de luitenant Albrecht uit.

„Jong mensch," zei Horn nu, „u vergeef ik het: gij weet niet wat ge zegt, en nog veel minder wat ge doet. Deze Nassauers echter moesten zich schamen. Zij gaan zich zeer te buiten; zij vergrijpen zich zeer."

„Mijnheer!" riep von Düring uit, „het zijn mijn gasten."

„En wie geeft u het recht, kapitein," vroeg Horn met minachting, „om uw gasten te ontvangen in de vertrekken van hem, wiens naam, sedert twee eeuwen bijna, door honderdduizenden met den diepsten eerbied genoemd wordt?"

„Wij hebben ook eerbied voor hem," riep Marie Bruneck thans uit. „Wij hebben gedronken op zijn nagedachtenis!"

„Zijn naam is te heilig, mijn kind," antwoordde Horn haar, „om door u hier uitgesproken te worden."

Digitized by Google

„En toch drink ik op dien naam," hernam ze. „Komaan, oude knorrepot, neem een roemer en geef me bescheid!" Meteen hief zij een zilveren beker op die voor haar stond.

„Zet neer dien beker!" riep Horn uit. Marie lachte aarzelend en hield den beker vast.

„Zet neer dien beker!" herhaalde Horn.

Aller oogen waren op het meisje gevestigd. Zij zette den beker neer.

„Laat mij door!" sprak Horn tot de personen die tegenover Marie en von Düring aan tafel zaten. Men maakte ruimte. Hij trad nu op de tafel toe, nam den beker op, en goot den wijn die er in was op den grond.

Onder de aanwezigen ontstond een luid gemompel. Bij sommigen gaf dit gemompel tevredenheid te kennen.

„Het was niet genoeg," zei Horn, „dat gij de vertrekken ontheiligdet die door de vorstelijke familie steeds met den meesten eerbied betreden zijn. Zelfs deze beker was voor u niet veilig."

„Het is toch een beker als iedere andere," riep von Düring uit.

„Kent gij dan die beide saamverbonden wapens niet, die er ingegraveerd zijn?" vroeg Horn. „Het zijn de wapens van de mannen — misschien zijn ze u wel bekend! — wier namen hier staan." En hij toonde het inschrift aan de andere zij van den beker. Daar stond:

Au Prince d'Orange.
Le comte d'Egmont.
Bruxelles 4566.

„Deze beker heeft de Prins in zijn laatste levensjaren altijd gebruikt, en hij werd na zijn dood door zijn weduwe, als een geschenk aan zijn eenig overgebleven broeder, naar Dillenburg gezonden. Thans heeft men goedgevonden om het kistje open te breken waarin hij bewaard werd."

„Goedgevonden?" vroeg Marie.

»Ja, antwoordde Horn; „en dat hebt gij gedaan; want gij wist waar hij stond: ik heb hem u wel eens laten zien. Van schaamte hadt gij reeds van uw stoel op moeten rijzen en heen moeten gaan!"

„Wie geeft dien man het recht om hier zulk een hoogen toon te voeren?" riep de luitenant Albrecht thans. „Ik noodig

Digitized by Google

hem uit om terstond te vertrekken; en anders zou ik hem kunnen dwingen."

„Stil luitenant," riep Marie spottend. „Laat hem zijn gang gaan; hij is veel te aardig. „Hij speelt immers de rol van Daniël aan 't gastmaal van Belsazar."

„Ja! Ik waarschuw u in allen ernst!" zei Horn plechtig en met nadruk.

„Hij beschouwt ons als dezen daar!" vervolgde Marie, op den verloren zoon van 't behangsel wijzend. „Hij alleen is de eenig wijze."

„Neen", hernam Horn, „met dien verlorene stel ik u niet gelijk; hij is nog eenmaal tot inkeer gekomen, en dat zult gij waarschijnlijk niet."

Een algemeene opschudding volgde onmiddellijk op deze woorden. Sommigen van de Dillenburgers trokken partij voor Horn, anderen voor het jonge meisje. De luitenant Albrecht vloog van zijn zetel en wilde den ouden rentmeester te lijf. Hij werd door de omstanders tegengehouden. Marie Bruneck viel geheel ontsteld in den hoogen ouderwetschen leunstoel terug. Haar zuster Anna en een paar andere meisjes riepen den al te verontwaardigden Horn den spotnaam Daniël toe.

„Ja, riep Horn terug, „een Daniël! Daar hebt ge gelijk in; want liever zou ik den Dillenburg in vlammen zien opgaan dan hem zoo ontheiligd te zien!"

Nauwelijks had hij deze woorden met grooten nadruk uitgesproken, of men hoorde een luid gerucht buiten de kamer. De deur vloog open. Er trad een vrouwelijke gestalte het vertrek binnen die een algemeene ontsteltenis teweeg bracht, vooral bij de beide dames Bruneck. Eenige burgers en bedienden waren bij haar. Door het groote gezelschap, de indrukwekkende zaal en de fraaie heldere verlichting getroffen, bleef de gestalte nabij de deur staan, en streek ze haar hand door de loshangende haren van haar voorhoofd. De burgers, die haar volgden, bleven haar omringen en hun blik op haar gevestigd houden, als verwachtten zij, dat de vreemde indringster spreken zou. Maar zij, die beter te huis was in de bosschen dan in dit gezelschap, durfde haar mond thans niet te openen.

„Het boschwijf!" fluisterden sommigen van de aanwezigen. En anderen, die het wijf niet kenden, deinsden verschrikt terug.

Digitized by Google

Toen zij, nadat de oude Horn op haar toegetreden was, nog niet sprak, nam een der burgers het woord. Het was de waard uit de Posthoorn. „Neem ons niet kwalijk," zei hij, „dat wij hier zoo binnendringen. We konden niet wachten, want Martha heeft ons een gewichtige tijding verteld, en wij hebben haar daarom zelf maar meegebracht."

Niemand durfde vragen wat er gaande was.

De postmeester vervolgde dus:

„Er is van avond een sterke troepenafdeeling in gestrekten draf de Leipziger chaussee afgekomen en het bosch ingetrokken. Er is zwaar geschut bij. Martha heeft ze in het bosch ontmoet en bespied. Ze zegt dat het Franschen zijn."

„Martha, is dat waar?" vroeg de oude Horn. „Waar zijn ze?... In Godsnaam, waar zijn ze?"

Martha trad nu naar een van de geopende vensters. „Daar!" mompelde ze, en ze wees over het stadje heen op het gebergte dat aan de andere zij van de Dill ligt. En toen Horn en von Düring aan het venster traden, zagen zij op den rand van 't woud een groot vuur ontsteken, dat terstond een helderen gloed afwierp over het geheele stadje heen. Eenige anderen naderden om het vuur te zien. Een oogenblik later flikkerde er een snel en helder licht. Een hevige slag volgde, die dreunend en ratelend door het gebergte klonk. En zij die in de vertrekken van Willem den Zwijger feest gevierd hadden, vlogen door dat ééne kanonschot uit elkander, als dorre bladeren die opgenomen worden door den herfstwind. Er heerschte een algemeene ontsteltenis.

Den geheelen nacht was men op den Dillenburg in het tuighuis bezig, en ter nauwernood was de nieuwe dageraad aan den hemel, of al de kanonnen werden naar de wallen en naar de schietgaten in de kluisgangen gesleept. Indien de sterkte aangevallen werd, zou men haar verdedigen. Dat was althans het inzicht van de Hannoveranen en van de dames Bruneck. Sommigen, en daaronder Horn, drongen er op aan dat men het kasteel, indien het opgeëischt werd, dadelijk overgeven zou. Horn liet de brieven zien die hij uit den Haag gekregen had; hij betoogde dat de Hannoveranen evenmin het recht hadden om den Dillenburg te verdedigen

Digitized by Google

als om er zich op te vestigen; hij verzocht hen dringend om heen te gaan. Alles was te vergeefs. Daarna bewees hij hun dat het kasteel onmogelijk te verdedigen was. Vroeger, in de riddertijden, mocht het onneembaar genoemd worden, doch bij de tegenwoordige wijze van oorlogvoeren werd het te veel door de omliggende bergen bestreken en zou het voor de kracht van het buskruit moeten zwichten.

Von Düring antwoordde dat hem geen hechter gebouwde sterkte bekend was. De Franschen mochten met hun zwaarste geschut komen; het zou op die stevige wallen, die dikke muren, die bomvrije daken en gangen slechts luttel schade doen. „We zullen de deugdzaamheid van het werk uwer vorsten thans eens doen blijken," zei hij tegen Horn. „En wij zullen immers ook niet in gebreke blijven om onzen vijand te beantwoorden. Onze wallen zijn wel-gewapend en onze kruitkelders ruim voorzien. De vijand heeft ons ongenoodigd opgezocht. Wij zullen hem ongenoodigd den terugweg wijzen."

„Als we vóór dien tijd niet bezwijken," zei Horn.

„Het is een schande," riep de luitenant Albrecht uit, die mede aan de overweging deel nam, „om daaraan te denken. Indien mijn kapitein met zijn manschappen vertrekken wil, vraag ik hem verlof om alleen achter te mogen blijven en dit sterke nest te verdedigen. Geheel alleen zie ik er kans toe. Het kasteel is onneembaar. En we hebben alles wat we verlangen: tamelijk veel krijgsbehoeften, en zeer veel mondbehoeften, van de opgelichte konvooien."

„En water?" vroeg von Düring.

„Water," antwoordde de luitenant, „genoeg om al de Franschen die Duitschland overstroomen, in te verdrinken. Ik heb de putten en gewelven onderzocht, en moet zeggen: die oude Nassausche heeren hebben eer van hun werk. Ze hebben het water van de bergen daar ginds heel vernuftig herwaarts geleid en het in een stuk of vier putten bij elkander gehouden. Een van die putten, in den Leeuwenkuil, is 200 voet diep en voorziet alleen ruim voldoende in onze behoefte. En als de vrienden daar buiten ons dien watertoevoer misschien eens af willen snijden, opdat wij wijn zouden moeten drinken, welnu, dan is er nog wijn genoeg. En anders kunnen we ons met regenwater behelpen, dat ons wel nooit ontbreken zal. Daar zijn een paar uitmuntende vergaderbak-

Digitized by Google

ken: de een is 150 voet lang en 20 voet breed, en het water staat er bijna vijf voet hoog in. Dus vooreerst geen gebrek!"

Terwijl men met deze onderzoekingen en beraadslagingen bezig was, verscheen er reeds een Fransch parlementair voor het kasteel. Marie Bruneck, die van zijn nadering kennis droeg, liep nu naar den kommandant von Düring, die zich met zijn luitenants op den noordelijken wal bevond, en vroeg hem, of hij den man die daar naderde te woord zou staan.

„Wat dunkt u, mijn lieve?" zei von Düring.

„Wat mij dunkt?" vroeg ze. „Mag ik hem het antwoord geven?"

„Ge moogt mij raad geven," zei von Düring.

„Welnu," hernam ze, „als het mij te doen stond" — en ze wees op de kanonnen — „dan sprak ik alleen door die monden die er dáár voor gereed staan. Zij spreken het kordaatst."

„En zoudt ge dat durven?" vroeg de kommandant.

„Waarom niet?" was haar antwoord. „Wilt ge het zien?"

Von Düring knikte toestemmend.

Marie nam hierop eensklaps een der soldaten een brandende lont uit de hand. Op hetzelfde oogenblik ontbrandde het kanon. De kogel viel in het legerkamp boven op de bergen, en wel, zooals men later vernam, vlak voor de voeten van een Fransch officier.

De trompetter en de parlementair deden intusschen hun plicht. Zij eischten het kasteel op.

„Zeg hun," riep Marie Bruneck uit, „dat ze zooeven gehoord hebben hoe we antwoorden zullen." Dit gezegde werd letterlijk zoo overgebracht.

De onderhandelaars vertrokken dus, en terstond nadat ze hun legerkamp weer betreden hadden, rinkelden in Dillenburg de glasruiten in scherven naar beneden, ten gevolge van een hevige losbranding uit het Fransche geschut.

De hand der verwoesting was opgeheven over het schoone kasteel, dat door Hendrik den Rijke van Nassau gebouwd, en door zijn nazaten met zooveel zorg uitgebreid, versterkt en verfraaid was.

Ieder die op het kasteel gemist kon worden, had het reeds

Digitized by Google

verlaten, of verliet het nog denzelfden avond. De Brunecks echter bleven. De oude mijndirecteur zei heel kalm, dat hij zich in de onvermijdelijke omstandigheden schikte; dat hij von Düring, die het opperste gezag in handen genomen had, thans ook als opperhoofd erkende, en eindelijk, dat hij, als regeeringsambtenaar, verplicht was om op zijn post te blijven. Bruneck had inderdaad onder de Hannoveranen een veel te goed leven gehad om hen te verlaten; en vooral in den tegenwoordigen gespannen toestand werd er opgewonden geleefd en werd de wijnkelder niet ontzien. Buitendien had hij het vooruitzicht dat zijn dochters verloofd zouden worden aan een paar joviale, goedhartige, rijke officieren.

Evenmin als de vader dachten de dochters er aan om het slot te verlaten. Marie, die in een zeer intieme verhouding met den kommandant leefde, oefende een grooten invloed op hem uit en regeerde bijna den geheelen Dillenburg, terwijl Anna haar aandacht gelijktijdig aan de beide luitenants schonk, en althans een hunner in haar net meende te zullen vangen. Toen Mars zijn intrede op den Dillenburg deed, had hij Cupido in zijn gevolg gehad, en Cupido voerde er thans een hoogen toon. Mijnheer Bachus, die er al langer gezeteld had, hielp die beiden; hij bond den ouden Bruneck, die veel had kunnen voorkomen, een blinddoek voor de oogen.

Onder de personen die mede op het kasteel gebleven waren, was de oude rentmeester Horn. Kapitein von Düring had hem — op aandringen van de dames Bruneck — wel verzocht om heen te gaan, daar hij, volgens haar zeggen, door zijn klaagtoonen meer onheil stichtte dan nut, doch Horn had verklaard dat men hem niet anders van zijn post zou kunnen verwijderen dan met geweld, en von Düring was hiervoor teruggedeinsd.

Nadat de beschieting twee dagen geduurd had, zonder nochtans aanmerkelijke schade aan te richten, omdat vele kogels over het doel heenvlogen of tegen de harde rotsen en hechte muren machteloos bleken, drong Horn, die meestal zijn kamer hield omdat hij aan bespotting blootstond, er nogmaals op aan dat de kommandant onderhandelen zou. Deze weigerde. Daarop vroeg de oude man verlof om met den vijand een mondgesprek te mogen gaan houden, en begaf zich daarop naar het Fransche kamp. Hij werd daar door

Digitized by Google

den bevelhebber, den markies de Cameras, ontvangen. Toen de grijsaard er zijn diep leedwezen over betuigde dat onzijdig grondgebied zoo geschonden werd, antwoordde de markies dat de Franschen daartoe geen aanleiding gegeven hadden, en dat zij de Hannoveranen waarschijnlijk den Dillenburg nog gegund zouden hebben, indien deze hun convooien maar niet aangevallen hadden.

Op de opmerking van Horn dat noch de Dillenburgers, noch het vorstelijk stamhuis hier eenige schuld aan had, gat de Franschman te kennen dat hij daaromtrent heel anders ingelicht was, en dat de Hannoveranen bepaaldelijk voorgetrokken schenen te worden.

„Franschen en Hannoveranen, ze zijn ons beiden even lief!" zei Horn.

„Dat blijkt toch niet," antwoordde de markies. „Anders zouden geen Nassausche regeeringsbeambten dagelijks in de omgeving van onze vijanden zijn, want hier bij ons komen de Nassauers toch zoo vriendschappelijk niet."

„Regeeringsbeambten?" vroeg Horn.

„Ja," zei de markies. „En Nassausche dames zelfs!"

„Onze dames zullen u toch geen afbreuk doen," hernam de rentmeester half gekscherend.

„Jawel; dat doen ze wel," zei de Fransche bevelhebber weer. „Zij zijn dagelijks met de vreemde officieren op de wallen; zij schijnen hen aan te moedigen; zij hebben zelfs het eerste kanonschot op ons gelost — op het oogenblik nog wel dat wij een parlementair uitgezonden hadden. Is dat geen inmenging van de burgerij?"

„Maar gij vergist u: gij zijt verkeerd ingelicht," stamelde Horn. „Onze eigen oogen hebben ons ingelicht, hernam de markies. En terwijl hij een verrekijker uit zijn rokzak haalde, voegde hij er bij: »ziedaar, overtuig u er van dat wij zien kunnen wat er op de wallen voorvalt. Indien het mij blijkt dat de burgers of burgeressen zich weer in onzen strijd mengen, dan zal ik er oogenblikkelijk toe overgaan om de stad, zoowel als het kasteel, in den brand te schieten. En ik zou dit reeds gedaan hebben, indien de kogel welke door die dame afgevuurd werd, en die mijn luitenant de Chaliers voor de voeten viel, hem eenig letsel berokkend had. Dit kunt gij als mijne meening doen kennen. Indien de Hannoveranen kapi-

Digitized by Google

tuleeren willen en daardoor de bezittingen van een ander willen sparen, ben ik bereid om met hen te onderhandelen; maar ik geef het beleg niet op."

De rentmeester vertrok. Toen hij op den Dillenburg terugkwam en zijn wedervaren vertelde, werd hij uitgelachen. Men zei dat hij al die praatjes slechts verzonnen had om zijn vrienden vrees aan te jagen. Hij verzocht thans den ouden Bruneck om tusschenbeiden te komen, opdat zijn dochters zich niet meer aan het oog van den vijand zouden vertoonen. De oude Bruneck deed zijn vaderlijk gezag nog eens gelden en kwam tusschenbeiden. En de roekelooze meisjes vertoonden zich niet meer op de wallen, niet zoozeer waarschijnlijk om hun vader te gehoorzamen dan wel uit eigen beweging.

Dagelijks lieten nu de Franschen hun vuurmonden spelen, doch de uitwerking van 't geschut bleef slechts gering, en de Hannoveranen zelf, die dapper terugvuurden, deden, ofschoon zij uitmuntend verschanst waren, de belegeraars nog minder schade, want zij waren beter te huis op hun paarden dan in de bediening en de behandeling van dergelijk grof krijgsmateriëel.

Intusschen drongen de Dillenburgers er bij de vreemde bezetting op aan, dat zij 's nachts in stilte de belegerde veste zou verlaten; het was blijkbaar dat de Franschen hiertoe de gelegenheid gaven. Doch von Düring weigerde om zoo lafhartig op de vlucht te gaan, ook indien hij overtuigd was, zei hij, dat hij zich eindelijk zou moeten overgeven.

Zoo bleven de zaken tot in den nacht van den 9en Juli. De Franschen hadden in den voormiddag van dien dag allerhevigst gevuurd en gepoogd om bres te schieten in den hoogen noorderwal. Des middags werd het vuren plotseling gestaakt, en daar zij uitgestrooid hadden dat hun schietvoorraad uitgeput raakte, meende men op het kasteel dat zij een laatste forsche poging gewaagd hadden en nu hun kruit verschoten hadden. Dit gaf onder de belegerden veel vreugde, en de kommandant zat in den voornacht, nadat hij met de Brunecks het avondmaal gebruikt had, onbekommerd met zijn beminde op den rand van den wal aan het zuidelijk bolwerk. Een paar schildwachten die daar stonden had hij weggestuurd. Plotseling hoorde Marie in de stilte van den nacht eenig geritsel en geschaaf tegen den muur

Digitized by Google

beneden haar. Zij luistert nauwkeuriger en ziet tevens op eenigen afstand een gedaante boven den muur uitkomen.

„Werda?" roept ze uit.

De gestalte duikt. Thans springt Marie met von Düring op. Zij kijken naar beneden. Er staat een ladder tegen den muur. Marie grijpt een bij de hand liggenden kanonskogel en werpt hem op den ladder. De man die er op staat tuimelt in de diepte. Daar hooren ze tevens gemompel van andere stemmen, maar ze kunnen door de zware duisternis op dien afstand niets zien. Von Düring vliegt nu naar een der schildwachten die bij het volgend bolwerk staan en maakt alarm. Marie blijft intusschen waar zij is, en werpt meerdere kogels naar beneden. Von Düring is weldra met eenige manschappen terug en de overigen volgen. De Franschen blijven echter ook niet werkeloos. Over de diepe ravijnen aan de zuidoostzijde hebben zij ladders geworpen die hun den toegang verschaffen, en zij haken tevens ladders aan de wallen vast. Nadat er een zeker teeken gegeven is, vallen zij van verschillende zijden op den wal aan en beklimmen dien hier en daar. Doch de bezetting verweert zich zoo dapper dat de aanval, na tweemaal hervat te zijn, ten eenenmale afgeslagen wordt. Marie Bruneck had mede een deel in den goeden uitslag, want, met een brandende fakkel in de hand, was ze van het eene punt naar het andere gesneld, en had ze de manschappen op de wallen aangemoedigd. Kapitein von Düring was zoo over haar tevreden, dat hij denzelfden nacht nog aan haar vader verlof vroeg om zich openlijk met haar te mogen verloven, zoodra het beleg maar geëindigd zou zijn.

Marie was nu vol hoop op den volgenden dag, want zij, en menigeen met haar, was van meening dat de Franschen met de Noorderzon vertrekken zouden. Zij vergisten zich echter zeer. Des voormiddags om tien uur opende de vijand zijn batterijen weer en begon hij met bommen en brandkogels te werpen.

De burgers uit het stadje, met den ouden Horn aan het hoofd, wilden nu bij den Franschen kommandant tusschen beiden komen; doch deze wees elk onderhoud van de hand, althans zoo lang men hem geen onderwerping aanbood. En de Hannoveranen weigerden hardnekkig om zich over te geven; hun kazematten, zeiden ze, waren tegen alle bommen bestand.

Digitized by Google

Zij leefden onbekommerd voort, want ze hadden niets te verliezen, en ze waren overgelukkig met dit zeldzame militaire avontuur.

Deze toestand duurde tot op den middag van den 13en Juli. Terwijl de officieren met hun dames — want men spijsde thans steeds gezamenlijk — aan tafel zaten, klonk er een alarmkreet. Men riep brand. Allen ijlden naar buiten. Daar sloegen reeds de vlammen uit het dak van een groot hoog gebouw dat tusschen het tuighuis en de keuken op het benedenste slotplein stond. Dit gebouw, de Hooischuur genaamd, diende tot bergplaats en had veel brandbare stoffen in. Er was een bom door het dak heengevallen die brand gesticht had. Weldra stond het gebouw in lichten laaien gloed. De vlammen sloegen, door een zachten zuidwesten wind aangewakkerd, tot de groote slotkeuken over. Daarna tastten ze de kerk aan, en vielen de vonken, over het bovenste slotplein heenvliegend, den fraaien vleugel aan die de Nieuwe Bouw genoemd werd. De Franschen, niet tevreden met de woede van het toomelooze element, zonden thans een regen van bommen en granaten op de brandende gebouwen neer. Daardoor werd het blusschen onmogelijk. De Hannoversche jagers hielden zich schuil in hun kazematten; alleen de weinige Nassausche soldaten redden wat er te redden was. Het eerste droegen zij, onder aanvoering van Horn, met groot levensgevaar, de Prinsenkamers leeg, en wierpen de kostbaarheden zooveel mogelijk in een van de groote kelders.

Iedereen zag dat de Dillenburg op het punt was van te gronde te gaan. Nu ontstond er een groot tumult. Al de Nassauers die op het slot waren drongen op kapitein von Düring aan, en smeekten hem dat hij kapituleeren zou, opdat men, wanneer het bombardement gestaakt werd, nog in de gelegenheid zon zijn om te blusschen. De kommandant weifelde. De luitenant Lesthen schaarde zich aan de zijde van de Nassauers, en zei dat het onverantwoordelijk was, om zooveel, zonder noodzakelijkheid, op het spel te zetten. De Nassauers meenden dat men nu aan hun bede gehoor zou geven, en dat er nog gelegenheid zou zijn om met vereende krachten tot een gedeeltelijke redding mee te werken. De oude Horn bood zich aan, om, te midden van het vijan-

Digitized by Google

delijke vuur, de witte vlag onmiddellijk op de wallen te planten. Doch plotseling trad nu de luitenant Albrecht binnen, gevolgd door de beide dames Bruneck. Hij hoorde dat Horn van een witte vlag sprak. Woedend trok hij zijn zijdgeweer. „Wat! spreekt gij van een witte vlag!" riep hij. „Hebben wij u daarom zoolang verdedigd? De eerste die nogmaals er van durft reppen, die zal kennis maken met mijn sterken arm!"

„Dat durf ik!" beet Horn hem toe. „Ik eisch de overgave. Ik beveel het uit naam van den Prins!"

De luitenant viel thans op den ouden grijskop aan, doch de kommandant en Lesthen traden tusschenbeiden.

„Houd op!" riep von Düring den luitenant toe. „Hij heeft niet geheel en al ongelijk. 't Is misschien beter dat wij zijn raad opvolgen."

„Zijn raad opvolgen?" vroeg Marie Bruneck nu met groote minachting. „Neen, kapitein von Düring, het is te laat. Als gij het gisteren gedaan hadt, hadt gij den Dillenburg kunnen sparen. Thans is hij verloren, en valt er niets meer te redden dan onze eer. Zij die hier vroeger gewoond hebben, de doorluchtige vorsten, zouden zich ook niet overgegeven hebben, zoo lang ze nog zoo sterk waren. Want al liggen ook alle gebouwen in puin, wij zullen ons toch nog kunnen verdedigen."

„En eindelijk moeten bezwijken," zei Horn.

„Neen," hernam Marie. „Er zijn hulptroepen in aantocht die ons ontzetten zullen."

„Hoe weet ge dat?" vroeg men van verschillende kanten.

„Dat weet ik van iemand die altijd waarheid spreekt, van Martha uit het bosch."

De manhafte taal van het meisje had op de Hannoveranen en op eenigen van de Nassauers indruk gemaakt. Von Düring scheurde de witte vlag in flarden, die de oude Horn in de handen hield, en besloot om zich zoo lang mogelijk te verdedigen.

Zoo werd door een roekeloos heroïsme het oogenblik prijs gegeven, waarop de stamburcht der Oranjes nog voor een groot deel had kunnen gered worden. In den geheelen omtrek waren geen hulptroepen te bekennen, maar Marie Bruneck had haar doel bereikt. Toen zij de vlammen uit het

Digitized by Google

dak zag slaan, kwamen haar de woorden weer te binnen die het boschwijf uitgesproken had: dat haar minnaar, die door vuur tot haar zou komen, ook door vuur weer vertrekken zou. Indien hij kapituleerde, zou hij heengaan; en dat oogenblik had zij althans verdaagd.

De Dillenburg brandde voort.

Gedurende honderden van jaren had de vriendelijke zomerzon, voor zij onderging, tusschen de bergen door die het Dilledal begrenzen, een laatsten bundel stralen ten afscheidsgroet op het trotsche gebouw geworpen. Thans doet zij het weer. Maar het is voor het laatst. Als zij morgen terug komt, bestaat de Dillenburg niet meer.

Vredig en zacht zinkt de eeuwige toorts van den dag achter de bergen weg; het wordt duister op aarde. Maar in het groene vorstendom aan de Dill is het heden geen nacht. Door een reusachtige toorts wordt het verlicht. Het wild rent verschrikt door de bosschen; de vogels van het veld worden gestoord in den slaap; in een wijden, wijden omtrek houden menschen en dieren het bange oog op den fellen vuurgloed gevestigd. De ruïnes van de burchten te Laurenburg en te Nassau, die eenmaal hun bewoners aan den Dillenburg moesten afstaan, zien mede uit de verte op de plek van verwoesting neer, en zij nemen den derden broeder reeds in hunnen bond op.

Maar al gaan ook de hechtste woningen van machtige vorsten te niet, de herinnering aan hunne groote daden blijft leven van geslacht tot geslacht.

Den volgenden morgen was het grootste gedeelte van het kasteel der Nassaus een walmende, blakende puinhoop. De Franschen, die de verwoesting aangericht hadden, toonden echter dat ze hiermede nog niet tevreden waren. Ze hadden zich nu ook aan de andere zijde van het kasteel gelegerd, om de bezetting thans het ontsnappen geheel te beletten. De Hannoveranen zagen nu in, dat ontkomen onmogelijk en een eindelijke overgaaf onvermijdelijk was. Zij meenden dat het dus tijd werd om te onderhandelen. Dit geschiedde. Zij gaven

Digitized by Google

het vreemde goed dat ze verdedigd hadden aan den vijand over, doch bedongen vrijen uittocht. De Brunecks, de vader zoowel als de dochters, hadden zich zeer tegen een kapitulatie verzet; doch zij werden thans niet verhoord. In den vroegen voormiddag reeds maakten de Hannoveranen zich gereed om op te stijgen.

Onder de Brunecks, die een paar behouden gebleven kleine kamers aan de zuidzij van den puinhoop betrokken hadden — want hun eigen woning was mede verwoest — heerschte groote verslagenheid. De vader zocht zich te troosten door met zijn vroegere vrienden een stevig glas tot afscheid te drinken; Anna, die twee minnaars gehad had, en thans door beiden aan haar lot overgelaten werd, zat jammerlijk te weenen; en Marie dwaalde langs de rookende puinhoopen rond, aan de diepste wanhoop ten prooi. Zij verloor haar beminde geen oogenblik uit het oog; en deze, wien het scheiden inderdaad zwaar viel, deed haar vele schoone beloften. Hij ging naar Wetzlar — zooals hij zei. Als Marie daar weer heen wilde gaan, naar haar tante, dan zou hij er zich met haar verloven. Maar het meisje stelde op deze beloften geen vertrouwen, en toch... wat kon zij doen? Von Düring hoorde niet meer naar haar smeekingen, nog minder naar haar bevelen, en zij was niet in staat om een compagnie ruiters tegen te houden. Zoo kwam het oogenblik van afscheid. Hij steeg te paard. Weenend geleidde zij hem tot aan de veldpoort. Daar nam zij zijn hand en wilde hem nog tegenhouden. De trompetters deden thans, op een teeken van den bevelhebber, hun vroolijk geschetter weerklinken. De ruiters zetten zich in beweging. „Vaarwel Marie," prevelde von Düring, terwijl hij zijn hand lostrok. Op hetzelfde oogenblik stiet ze een rauwen angstkreet uit en greep ze zijn paard in de teugels. Maar hij gaf het dier de sporen, en met een wilden zijsprong rukte de fraaie schimmel zich los, terwijl het ongelukkige meisje voorover ter aarde stortte.

Met buit beladen trok de gewetenlooze bende voort, want 's nachts hadden de soldaten gaten in het gewelf gebroken waarin men de kostbaarheden en ook een groote geldswaarde geborgen had. Toen dit door de Nassauers ontdekt werd, gaven zij er kapitein von Düring kennis van, en verzochten hem de teruggave van het gestolene te willen bewerkstelligen.

Digitized by Google

Doch toen hij een onderzoek wilde instellen, begon het volk te muiten en zei het dat de beschuldiging valsch was. En toch werden in Giessen, waar zij heen trokken, aanzienlijke geldsommen voor den dag gehaald en allerlei kostbaarheden verkocht, die zij geborgen en medegevoerd hadden in uitgeholde brooden.

De zilveren beker van Willem den Zwijger nochtans was op den Dillenburg gebleven, want de oude Horn, die vreesde dat hij nog meer misbruikt mocht worden, had hem bijtijds op een veilige plek begraven.

Toen het treurige nieuws van de verwoesting in den Haag bekend werd, kwam de Hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel zelf over, om een onderzoek te doen instellen, dat de hierboven vermelde feiten aan het licht bracht. De directeur der mijnen Bruneck werd uit zijn betrekking ontslagen; op voorspraak van den ouden Horn kreeg hij echter nog een klein pensioen, dat hem in staat stelde om in een armzalig dorp op 't gebergte zijn weinige overige levensdagen te slijten. Hij gevoelde zich daar zoo slecht te huis, dat hij een jaar later van deze aarde afscheid nam.

Zijn beide dochters, die niet willens waren om zijn armoede te deelen, verlieten hem, om in een groote stad een betrekking te zoeken. Zij zijn in het uitgestrekte Duitschland verdwenen, en niet een Dillenburger heeft ooit gehoord, hoe zij haar leven geëindigd hebben. Alleen de kleine Anna heeft men later nog eens met een harp in de straten van Frankfort gezien.

De oude Horn werd ontboden naar het vorstelijke Hof te 's Gravenhage, waar hij nog vijf jaren lang in rust en vrede geleefd heeft, en eindelijk gestorven en begraven is. Ofschoon het hem moeite kostte om van vrienden en magen te scheiden, wilde hij in Dillenburg niet meer wonen. In de gunst en het vertrouwen van zijn jongen vorst, vond hij vergoeding voor hetgeen hij verloren had.

Martha, de waarzegster, heeft nog zeer lang in de boschen aan de Dill kruiden gezocht. En 's avonds, als de schemering ingevallen was, dwaalde ze gaarne rond tusschen de omgevallen muren en ingestorte torens van het verwoeste kasteel, welks ondergang zij, zooals algemeen verteld werd, van te voren voorspeld had.

Digitized by Google

Doch Martha werd verjaagd; want de uit het kasteel verdreven regeeringsambtenaren, die nieuwe huizen moesten hebben, lieten de staande gebleven muren en torens en wallen omverhalen, de steenen afbikken, en nieuwe woningen daarvan bouwen.

De schilderachtige trotsche bouwval, die de beroemde ruïnen van het Heidelberger kasteel eenmaal in uitgestrektheid overtrof, werd vernietigd; in de vorige eeuw hechtte men minder dan thans aan historische gedenkteekenen. Behalve den fraaien hoogen ringmuur, die door Johan den Oude aangelegd werd, zijn er, boven den grond, nog slechts weinige muurbrokken van den Dillenburg overgebleven. De reusachtige gewelven beneden den grond zijn nog aanwezig. Zij worden thans meer en meer van het puin dat men er in gestort had gereinigd en voor bezoekers toegankelijk gemaakt.

Een nieuw gebouw is thans echter verrezen op den bergtop die eenmaal zooveel grootheid droeg, op de plaats waar de wieg van den grooten Zwijger eens stond. Geschraagd door bijdragen uit Duitschland en Nederland, die vorsten en burgers hun schonken, hebben de Dillenburgers ter nagedachtenis aan Willem van Oranje een prachtigen hoogen toren gebouwd, die aan een wijden omtrek en duizende voorbijtrekkende reizigers verkondigen zal, dat men den Prins, in zijn geboorteplaats niet het minst, nog steeds ten dankbaarste vereert. Voor dezen toren werd op den 29sten Juni 1872, in van een Vorstin uit het Huis van Oranje, en van een groot aantal Nederlanders, de eerste steen gelegd. Drie jaren later, op den 29sten Juni 1875, werden de Nederlanders nogmaals uitgenoodigd, om getuigen te zijn van zijn plechtig inwijding.

Naar men uit Dillenburg meldt, moet men bij het uitgraven van een fondament een kostbaar voorwerp gevonden hebben, den zilveren beker namelijk van den graaf van Egmont. Er valt niet aan te twijfelen of deze beker zal een waardige plaats bekleeden in het museum dat binnen den toren wordt ingericht, ter herinnering aan hem dien de Nederlanders den Vader van hun Vaderland noemen.

Digitized by Google

DE ROMAN

EN HET HEDENDAAGSCH REALISME.

DOOR

J. J. SCHOT.

Evenals nagenoeg alles wat tot onze beschaving behoort, zoo is ook de Roman oorspronkelijk uit het Oosten tot ons gekomen. De lust en het talent tot de verdichting is den Oosterlingen bij uitnemendheid aangeboren: niet enkel was de overigens vrij algemeene neiging, om gebeurde zaken in het kleed der verdichting te hullen, bij hen bijzonder sterk: maar zij waren ook gewoon hunne zede- en wijsheidslessen in den vorm van vertellingen voor te dragen, en uit deze gelijkenissen of fabelen ontwikkelde zich eindelijk de zuivere verdichting van den Roman. Doch van dezen oorsprong uit den parabel is de roman zelden of nooit geheel afgeweken; meer dan eenige andere kunstvorm heeft deze zich altijd geleend tot allerlei aan de kunst vreemde strekking van zedelijken en anderen aard. Het is opmerkelijk, dat een der alleroudste verdichte verhalen, die wij kennen: het boek Job namelijk, zulk eene didactische strekking heeft, en sedert, tot heden toe, zijn er slechts weinig romans geschreven die daarvan geheel zijn vrijgebleven. Doch dit neemt niet weg, dat de roman, in den grond der zaak, den aard en de be-

Digitized by Google

teekenis van een zuiver kunstwerk heeft en als zoodanig beoordeeld moet worden. De romanschrijver is een dichter, gelijk, in de zeventiende eeuw, reeds door Huet, den beroemden bisschop van Avranches, gezegd is: „Volgens den grondregel van Aristoteles, die ons leert dat de dichter meer dichter is door de verdichting, die hij uitvindt, dan door de verzen, die hij maakt, kan men de romanschrijvers onder het aantal der dichters plaatsen" [1]).

Behalve de reeds genoemde geschiedenis van Job zouden wij aan het oude Testament nog menig ander voorbeeld kunnen ontleenen, ten bewijze dat men in het Oosten reeds zeer vroeg romans geschreven heeft en het in die kunst zeer ver had gebragt, lang voordat zij naar Europa werd overgebragt. Hetgeen de Israëlieten in dit genre geleverd hebben onderscheidt zich vooral door eene eigenaardige en gelukkige mengeling van epische en dramatische elementen. Terwijl in Job het epische de overhand heeft, is het Hooglied meer dramatisch en overigens een veel zuiverder kunstwerk: als zoodanig is het misschien wel het uitstekendste wat de Joodsche letterkunde heeft opgeleverd. „In het Hooglied", zegt Huet, „worden de hartstogtelijke gevoelens van twee gelieven op eene zoo teedere en roerende wijze uitgedrukt, dat wij er verrukt van zouden zijn, wanneer slechts die uitdrukkingen en deze beeldspraak een weinig meer overeenkomst hadden met datgene, waaraan wij door onze vorming gewoon zijn, of wanneer wij ons slechts konden ontdoen van die onregtvaardige vooringenomenheid, die ons alles doet afkeuren wat slechts eenigermate van onze zeden afwijkt" [2]).

De overplanting van den roman uit Azië naar Europa geschiedde door bemiddeling der Klein-Aziatische Grieken: met name door de Milesiërs. Algemeen bekend en berucht — hoewel zij verloren zijn gegaan — zijn de „Milesische vertellingen", waarin het erotische element de hoofdrol speelde;

[1]) Huet. Traité de l'origine des romans. Paris, Desessarts. An VII pp. 5—6.

[2]) Als boven: pp. 28—29. — Uit de hier aangehaalde woorden van den Franschen bisschop uit den tijd van Lodewijk XIV blijkt, dat Herder niet de eerste Godgeleerde is geweest die de boeken van het oude Testament in zulk een geest opvatte en besprak. Ook hier is een Franschman de Duitschers vooruit geweest. Het is waar, dat de rollen thans zijn omgekeerd. Wat zijn de Franschen niet geweest, en wat zijn zij nu!

Digitized by Google

hetgeen overigens alles is wat men er met zekerheid van weet. Een schrijver van deze vertellingen is bij name bekend: namelijk Aristides; zijn werken werden in het Latijn vertaald door Sisenna, die ten tijde van Marius en Sylla leefde. De Milesische vertellingen namen in de letterkunde van dien tijd de plaats in van onze hedendaagsche fransche romans: zij waren zeer in de mode, vooral onder de elegante officiertjes van Caesar Pompejus en Crassus: tout comme chez nous; en de Parthen verontwaardigden zich er over toen zij die boekjes in grooten getale onder de buitgemaakte bagaadje van het leger van Crassus vonden. Onder Augustus verschenen, zoo het schijnt, nog navolgingen of wel eene nieuwe bewerking der Milesische vertellingen, in het Grieksch, door Parthenius van Nicaea.

Uit Klein-Azië werd de roman-literatuur weldra naar Griekenland overgebragt. Het aantal der Grieksche romans is veel aanzienlijker geweest dan menigeen misschien wel denkt en er is ook nog betrekkelijk veel van overgebleven. Het oudste verdicht verhaal dat de Grieksche Letterkunde heeft opgeleverd, en tegelijk ook het meest beroemde, is de „Cyropaedie" van den geschiedschrijver Xenophon: een historische roman, waarvan de strekking is de rehabilitatie der monarchie, onder een wijs en goed vorst, tegenover de volksregering. Clearchus van Soli, een tijdgenoot van Alexander den Groote en evenals deze een leerling van Aristoteles, is misschien geen eigenlijke romanschrijver maar een verzamelaar van historische anecdoten geweest; Antonius Diogenes, die iets later leefde, schreef de geschiedenis van „Dynas en Dercyllis"; iets ouder daarentegen was Antiphanes, uit Thracie. Onder Antoninus Pius en Marcus Aurelius leefden Lucius van Patrae, Lucianus van Samosatha en Jamblichus. De eerstgenoemde schreef „Metamorphosen" (gedaanteverwisselingen), die gedeeltelijk nagevolgd of wel geparodiëerd werden door den tweede, in de „Ezel van Lucius" [1]); eene latere

[1]) Paul-Louis Courier acht het mogelijk dat het omgekeerde het geval geweest — en Lucianus door Lucius nagevolgd is. Zij leefden beiden omstreeks in denzelfden tijd. Dat Lucianus bedoeld zou hebben het werk van Lucius te parodiëren, heeft men opgemaakt uit de verwarde en mogelijk onnaauwkeurige voorstelling die door Photius, een compilator uit den Byzantijnschen tijd, van de zaak gegeven is; zeker is het echter, dat Lucianus het werk van andere schrijvers geparodiëerd heeft.

Digitized by Google

navolging er van was de „Brancaleone" van Ammonius. Lucianus schreef verder nog twee boeken verdichte verhalen, die eveneens parodieën waren van die van andere schrijvers, voornamelijk van den bovengenoemden Diogenes en van den straks te vermelden Jamblichus, benevens ook van Cresias en van Jambulus. Jamblichus eindelijk schreef „Babylonische vertellingen", waarvan eene verkorting, door Photius, nog is overgebleven. Beroemd is de geschiedenis van „Theagenes en Chariclea" door Heliodorus; deze schrijver was een Christen en bisschop von Tricca, in Thessalië; hij leefde ten tijde van Arcadius en Honorius. Iets vroeger, onder Justinianus, had men Damascius, een van de vele navolgers van Diogenes en vermoedelijk schrijver van spookvertellingen. Hij was nog een Heiden, even als ook Longus, wiens werk trouwens uit nog vroeger tijd dagteekent, gelijk uit de meerdere zuiverheid van de taal blijkt. Longus was de schrijver der „Poemenica": van die naïve — hier en daar wel wat al te naïve — maar in elk geval meesterlijke Idylle van „Daphnis en Chloë", die meer algemeen bekend is door de fransche vertalingen van Amyot en van Paul-Louis Courier; Bernardin de Saint-Pierre heeft er, in „Paul et Virginie", eene vrij wat minder naïve maar verchristelijkte en gesentimentaliseerde navolging van geleverd die, ten minste wat het slot betreft, niet zeer gelukkig mag heeten. Ook reeds in de oudheid heeft Longus verscheiden onhandige navolgers gehad. Voorerst Achilles Tatius, die voorts, in zijn geschiedenis van „Clitophron en Leucippe", ook het werk van Heliodorus trachtte na te volgen, maar daarin evenmin gelukkig slaagde; verder Xenophon van Ephesus, die „Ephesische geschiedenissen" (van „Habrocomas en Anthia") schreef, en Eumathius, met de geschiedenis van „Ismenias en Ismene", welk werk intusschen ook wel is toegeschreven aan Eusthatius, Bisschop van Thessalonica onder Manuel Comnenes (midden der 12de eeuw). En eindelijk heeft Nicetas Eugenianus het in proza geschreven werk van Longus in verzen overgebragt. Even middelmatig als de geschiedenis van Ismenias en Ismene, wie de schrijver daarvan dan ook moge geweest zijn, is ook die van „Dosicles en Rhodante", van Theodorus Prodromus, uit denzelfden tijd afkomstig. Onder de regering van keizer Leo den Isaurier schreef de Heilige Johannes Damascenus een geestelijken

Digitized by Google

roman of martelaarsgeschiedenis: die van „Barlaäm en Josaphat". Behalve de reeds genoemde Xenophon van Ephesus waren er nog twee andere Xenophons die romans geschreven hebben: van Antiochie en van Cyprus; het werk van den eerste is, even als dat van Jamblichus, getiteld „Babylonische geschiedenissen", terwijl de laatstgenoemde „Cyprische geschiedenissen" opstelde. En eindelijk heeft men nog een boek „over de ware en volmaakte liefde" van eenen Athenagoras, in het Fransch vertaald, zoo het heet, door Fumée, maar waarschijnlijk onecht, daar niemand het oorspronkelijke er van gezien heeft. Het is dan echter met talent nagebootst en merkwaardig is daarin de dubbele handeling: het zijn de lotgevallen van Theogenes en Charide (welke namen sterk herinneren aan die van Theagenes en Chariclea) en van Pherecydes en Melangenia.

De Grieken, den roman uit het Oosten ontvangen hebbende, deelden hem mede aan het Westen. Dit geschiedde, uit den aard der zaak, het eerst in het zuiden van Italië, het zoogenaamde Groot-Griekenland. Daar hadden de Sybariten hunne „Sybaritische Vertellingen", waarin zij misschien de Milesische navolgden; maar het kan ook zijn dat het eene soort van zedelijke of onzedelijke fabelen waren, waarin echter geen dieren maar menschen voorkwamen. Een der schrijvers er van was misschien Himetheon, maar het is waarschijnlijker dat deze een veel later verzamelaar of navolger geweest is. Ook deze Sybaritische vertellingen werden, even als de Milesische, door denzelfden Sisenna in het Latijn vertaald. In zekeren zin zou men ook Ovidius, om zijne Metamorphosen, en Virgilius (om de episode van Dido in de Aeneis) onder de romanschrijvers kunnen tellen, even als wijders Petronius, Varro, om zijne „Menippea," en mogelijk ook Lucanus met zijne „Saltische vertellingen" van de Nymphen en de Satyrs. Apuleus leverde, ten tijde der Antonynen, eene navolging of misschien wel eenvoudig eene vrije vertaling van Lucius van Patrae, gelijk Lucianus zulks in het Grieksch had gedaan, maar veel uitgebreider; ook zijn werk: „De gouden Ezel," is ons door de vertaling van Courier nader bekend, terwijl men er een voorbeeld in meent te vinden van de manier der Milesische vertellingen. Ook Claudius Albinus, een pretendent naar de Keizerlijke waardigheid, overwonnen

Digitized by Google

door Severus, was nog een navolger daarvan; terwijl Martianus Capella, op een barbaarsche manier, die van het diepst verval getuigde, in het genre der Allegorie arbeidde.

De overgang van de classieke roman-literatuur tot die der middeleeuwen wordt gevormd door de werken van eenige schrijvers als Thelesinus, die ten tijde van koning Arthur en Melkin, die iets later leefde; deze beiden behandelden de geschiedenis van Engeland, van koning Arthur en van de Ronde Tafel; voor Frankrijk deed Humbaldus Francus, die een tijdgenoot van Clovis geweest zou zijn, iets dergelijks. Hetgeen deze schrijvers leverden, bood, bij vergelijking met de classieke romans, reeds hetzelfde onderscheid aan, waardoor ook de verdichting der middeleeuwen later over het algemeen werd gekenschetst. De roman der oudheid was gewijd geweest aan de voorstelling van geheel verdichte en gedeeltelijk zelfs wonderdadige voorvallen en handelingen en van sentimenten; men had er ook hier en daar zedeschildering in gevonden, hoezeer dan ook meer accidenteel dan opzettelijk, maar zeer weinig zedelijke strekking; voor zoover de gedachte er van niet zuiver aesthetisch was, dienden deze geschriften tot vermaak. Maar in de middeleeuwen nam de roman een geheel ander karakter aan. Men had eenige allegorische of satyrische werken van dien aard; maar voor het meerendeel waren het ridderromans, in een genre dat tot het zuiver epische grootelijks naderde. Deze romans onderscheidden zich van het classieke heldendicht eigenlijk slechts door eene geheel eigenaardige opvatting en behandeling van het onderwerp, op eene wijze die aan sommigen min smaakvol is voorgekomen [1]); overigens was het onderwerp, in den regel, niet verdicht of ging ten minste voor historisch door, en de romans werden in verzen geschreven, terwijl die uit den classieken tijd meestal in proza waren. Daarom gelijken de romans uit de middeleeuwen veel minder op de hedendaagsche dan die der ouden: het was het heldendicht van dien tijd, dat eindelijk meer en meer ontaardde in eene platte,

[1]) Onze van Lennep was van meening, dat de beoefening dezer middeleeuwsche letterkunde slechts goed was om den smaak der lezers te bederven. Ik kan het niet helpen dat ik het eens ben met dezen dichter, in wien Nederland, helaas! ontijdig misschien, den eenigen smaakvollen vertegenwoordiger eener meer classieke rigting heeft verloren.

Digitized by Google

smakelooze verdichting van onmogelijke heldendaden, en in dien vorm bleef dit genre nog lang voortbestaan, voornamelijk in Spanje, totdat Cervantes er aldaar den doodsteek aan gaf. [1])

De renaissance bragt ook op dit gebied verandering in classieken zin: de roman herkreeg het karakter en den vorm die hij bij de Grieken en de Romeinen had gehad en zijne oude, erotische of satyrische beteekenis. Bocaccio, Rabelais, Balzac, — om slechts enkele namen te noemen — schreven hunne werken in een geheel anderen dan middeleeuwschen smaak; de eigenlijke roman ontstond toen weder en daar nevens het verwante genre der dichterlijke vertelling. Voor zoover deze letterkunde niet satyrisch was, had zij wederom, gelijk oudtijds, geen ander doel dan vermaak en de liefde speelde er de hoofdrol in, zoodat Huet nog in de zeventiende eeuw kon zeggen dat dit den aard van den roman bij uitnemendheid kenschetste, als zijnde de liefde er altijd het hoofdonderwerp van [2]). Doch de opvatting van dit onderwerp onderging, met den tijd, veel verandering. In den genialen tijd van de renaissance had men het zeer vrij opgevat, gelijk de ouden ook gedaan hadden; later begon men zich daaraan weder te ergeren en die al te vrije voorstellingen van een zeker deel der werkelijkheid moesten wijken voor — of ten minste goedgemaakt worden door de schildering van de sentimenten, die men meende dat er bij behoorden. Zoodoende verviel men eindelijk tot het uiterste van onnatuurlijkheid, gemaaktheid, valsch vernuft en lafheid: de roman werd een madrigal van een zeker aantal dikke deelen, zoo dwaas en vervelend, dat men het tegenwoordig niet kan begrijpen, hoe men al dien onzin vroeger heeft kunnen lezen.

Ook deze periode ging voorbij en weder eene nieuwe brak aan. Het was reeds in de zeventiende eeuw — en wederom in Frankrijk — dat de baan gebroken werd en wel door Mevrouw de Lafayette met „La Princesse de Clèves". In dien beroem-

[1]) Terwijl dit, gedurende de Middeleeuwen, in het Westen het lot van den roman was, bleven intusschen de Arabieren en andere Oostersche volkeren deze kunst in den ouden classieken geest en vorm beoefenen en de overlevering er van bewaren: men denke slechts aan de Vertellingen van de 1001 nacht en de verschillende bronnen dier verzameling.

[2]) Huet. Als boven, p. 7.

Digitized by Google

den roman merkte men het eerst dat streven naar meer waarheid en natuurlijkheid op, waarin men sedert volhardde en waarmede men gedurig verder ging, zoowel ten aanzien van de stof als van den vorm des romans, welke kunstvorm meer en meer uit de paleizen in de burgerwoningen werd overgebragt. De liefde en de verliefde sentimenten hielden op uitsluitend het onderwerp dat men behandelde uit te maken; wel bleven zij, uit den aard der zaak, eene groote rol spelen, maar de conventionnele galanterie, met al de grimassen van valsch vernuft, werd allengs verbannen; ook andere elementen van het menschelijk leven en bedrijf werden behandeld en zoo ging de herschepping van den aristocratischen helden-roman in den burgerlijken familie-roman gestadig voort, totdat eindelijk daaraan de laatste hand gelegd werd door Richardson in Engeland en door Marivaux in Frankrijk.

Richardson was een talentvol schrijver, van een oorspronkelijk genie, en niet geringe kunstvaardigheid: volkomen in staat om een nieuw genre te doen slagen. De gerektheid van zijne werken en zijn al te duidelijk en opzettelijk jagtmaken op zedelijke strekking waren gebreken, die onmiddellijk in het oog moesten vallen, maar die vergoed werden door groote schoonheden en door treffend effect. Zelfs in zijn „Karel Grandison", die over het algemeen, wat het plan en wat den hoofdpersoon betreft, geheel mislukt is, verloochende zijn talent zich niet ten eenenmale, maar deden enkele meesterlijke tooneelen en dialogen alle fouten vergeten. Zoo werd Richardson de stichter van een nieuw genre: dat van den zedekundigen familie-roman, met al de goede eigenschappen en de gebreken daarvan. Hoe hij weldra navolging vond bij ons te lande, waar de schrijfsters Wolf en Deken geweldig van hem stalen maar tevens aan hetgeen zij van hem ontleenden met talent eene Nederlandsche kleur gaven, is aan ieder bekend.

Marivaux is veel minder beroemd geworden dan Richardson; maar toch zijn zijne werken zeer opmerkelijk, niet alleen door dien eigenaardigen stijl die sedert onder de benaming van marivaudage bekend is gebleven, maar ook door de geheele manier van opvatting zijner onderwerpen. Daardoor herinnert Marivaux sterk aan Thackeray: bij beiden merkt men eene ragfijne ontleding op van de gevoelens en de beweegredenen der menschen, die niets onopgemerkt of verborgen

Digitized by Google

laat, hoe weinig in het oog vallend het ook moge zijn en die somtijds zóo subtiel is, dat men moeijelijk kan uitmaken hoeveel er van op rekening der natuur komt of wel op die van den schrijver moet blijven. Voltaire noemde Marivaux „een gezworen weger van vliegeneijeren in weegschalen van spinrag." Van Thackeray zou men, mijns bedunkens, hetzelfde kunnen zeggen: de overeenkomst schijnt mij treffend; maar, daar Marivaux, in de keuze van hetgeen hij aldus ontleedde, anders te werk ging dan Thackeray, is het effect, dat hij er mede maakte, niet zoo pijnlijk en onaangenaam als de uitwerking van menige bladzijde der werken van Thackeray. Beide schrijvers doen ons zien, hoe vol zwakheden het menschelijk gemoed is: maar er is onderscheid tusschen de eene zwakheid en de andere. Thackeray was een groot kunstenaar: maar nog meer moralist en satyricus dan kunstenaar; Marivaux was wel in de kunst zoo groot niet, maar hij bepaalde zich er meer bij en daarom was hij minder ongenadig.

De nieuwe periode, aldus in de achttiende eeuw voor den roman aangevangen, is thans nog niet gesloten, al mogen er ook kenteekenen zijn die schijnen aan te duiden dat het nieuwe genre ook zijn langsten tijd alweêr gehad heeft en ten einde spoedt: tot heden toe loopt dit gedeelte der letterkunde, met veel verschil en afwisseling van vorm, in de hoofdzaak nog altijd op hetzelfde spoor waarop het voor honderd jaren gebragt is. Wel zijn hiernevens, gelijk wij later zullen opmerken, verschillende andere, gedeeltelijk oudere genres onder gewijzigde vormen blijven voortbestaan of opgekomen; maar de schildering van het dagelijksch en familieleven en van volkszeden is de hoofdzaak geworden. Daarmede heeft de roman van den nieuwen tijd zich weder geheel van het Heldendicht gescheiden en het tegelijk vervangen, gelijk het drama de tragedie heeft verdrongen: er is een burgerlijk epos ontstaan gelijk een burgerlijk treurspel. De roman is eene voorstelling van het leven: van de lotgevallen en de bedrijven van bijzondere personen, gelijk het Heldendicht ons die van helden voor oogen pleegde te stellen. Maar ook nog in eenige andere opzigten onderscheidt zich de roman van het heldendicht. Vooreerst daardoor dat het onderwerp van den eigenlijken roman altijd verdicht is; vervolgens door de omstandigheid dat de romans tegenwoordig uitsluitend in proza

Digitized by Google

worden geschreven, maar in de voornaamste plaats door het volgende: terwijl het heldendicht bij uitnemendheid gewijd is aan de voorstelling van groote en openlijke daden en gebeurtenissen, geeft de roman meer die van het inwendig en bijzonder leven van den mensch, van zijn gevoelens en van zijn karakter. In het heldendicht openbaart zich het gemoedsleven der handelende personen geheel anders dan in den roman: veel grootscher en verhevener, maar minder volledig. In het heldendicht, even als in het classieke treurspel, leeft men in eene wereld, waaruit al het alledaagsche en het lagere is buitengesloten; de werkzaamheid, de denkbeelden en de gevoelens der helden zijn uitsluitend gerigt op hetgeen in die wereld omgaat en tot die sfeer behoort; zij hebben een gemoed en een karakter, maar niet al wat menschelijk is komt in hen aan den dag. Zij zijn en blijven helden; nu is een held zeker alleszins een mensch en in zooverre is er in hun bestaan niets onnatuurlijks; maar aangezien niet alle menschen helden zijn, is deze voorstelling van het menschelijk leven en bedrijf niet volledig. Men is dus verder willen gaan en men heeft het ontbrekende willen aanvullen. In den roman heeft men, in plaats van het leven van helden, dat van bijzondere personen ten onderwerp genomen; in plaats van de daden van vorsten die van lieden uit de lagere, ja allerlaagste klassen der maatschappij. Maar de lotgevallen en handelingen van zulke personen zijn op zichzelf, in den regel, weinig belangwekkend; niet in het verhaal daarvan ligt dus voornamelijk het belang van den roman, maar in de schildering van hun inwendig bestaan. Wat zij doen beteekent niet veel; de groote vraag is hoe zij zijn. Daarom is de roman, veel meer dan het heldendicht, de voorstelling van het karakter, de sentimenten, de gewaarwordingen, de aandoeningen, de hartstogten, de heimelijke beweegredenen der handelende personen: kortom van hun innerlijk bestaan. Hunne uiterlijke omgeving, hunne omstandigheden, hunne betrekkingen en verhoudingen ten opzigte van elkaâr zijn voornamelijk slechts van belang voor zoover hun karakter er door bepaald wordt en er zich door openbaart en hunne handelingen er door worden gemotiveerd: hunne situatie moet belangwekkend zijn, maar slechts opdat zij zelven belangstelling mogen inboezemen. In een woord, de mensch zelf is het onderwerp en het

Digitized by Google

middelpunt van den roman, en wel in een anderen, meer uitsluitenden zin dan in het heldendicht. Dit onderscheid blijkt, wanneer men het beproeft een roman, d. w. z. eene karakter- of zedeschildering naar den hedendaagschen trant, in de manier van het heldendicht te behandelen; men bemerkt dan dat de handeling en de accessoires hier eene geheel andere rol spelen dan daár. Zoo heeft Mevrouw de Staël de opmerking gemaakt, dat de navolging van den vorm en stijl van Homerus in de „Louise" van Voss geene gelukkige uitwerking heeft [1]). Evenmin de intrigue als het bijwerk zijn overigens in den roman hoofdzaak: zij zijn onmisbaar om aan het werk vorm te geven; maar de eigenlijke inhoud er van is steeds de voorstelling van karakters en van zeden. Evenals men het blijspel onderscheidt in twee soorten: de „Comédie de moeurs" en de „Comédie de charactère", zoo kan men ook de romans in karakter- en in zedeschilderingen verdeelen; slechts met dàt onderscheid dat, terwijl er wel is waar een aantal romans bestaan die bepaaldelijk tot eene van beide soorten behooren, verreweg de meeste de kenteekenen van beide in zich vereenigen.

Wanneer men nu vraagt, wat het ideaal van een modernen roman, wat de roman bij uitnemendheid is, dan meen ik dat daarop het volgend antwoord gegeven kan worden: Het is eene levendige, beweeglijke, treffende voorstelling van het leven en wel voornamelijk van het innerlijk leven van een belangwekkenden persoon; van zijne gevoelens en van zijne handelingen, van zijn lijden en van zijne vreugde. Die hoofdpersoon, waaromheen zich de nevenfiguren met overleg groeperen, moet belangwekkend zijn door zichzelf en door de omstandigheden waarin hij geplaatst wordt. De intrigue van het verhaal dient om die situatie bij te brengen, maar mag nooit de hoofdzaak worden: de nieuwsgierigheid van den lezer mag niet de overhand verkrijgen op zijn kunstgevoel en zijne aandacht mag niet van de ware hoofdzaak afgeleid worden. En evenzoo moet verder ook alle bijwerk binnen zijn eigen bescheiden perken blijven: men heeft een achtergrond voor zijne figuren noodig, maar men behandele dien dan ook als achtergrond. Bovenal vergete men nooit, dat de roman een

[1]) Mad. de Staël. „De L'Allemagne" (Paris, Garnier Frères. 1866). p. 169.

Digitized by Google

kunstwerk is en dus geene platte of terugstootende voorstelling eener platte of terugstootende werkelijkheid mag zijn. Zoo men den lezer al niet in eene geheel andere, hem vreemde wereld binnenleidt; zoo men blijft binnen de grenzen van die, waarin hij zelf leeft, dan vertoone men hem toch ten minste die wereld van eene ideale zijde en men hoede zich wel iets aan te roeren waaraan die zijde niet te vinden is; het gemeene, het lage en kleingeestige, en alles wat slechts neêrdrukkend en kwellend en, ook in de kunst, niets anders dan dat is. Zoowel de karakters, vooral die van de hoofdpersonen, als de situatie en het bijwerk: alles moet, met verwerping van deze voor de kunst onbruikbare elementen, de blijken dragen van dat streven naar het ideale. Er moet indruk worden gemaakt en wel een diepe en levendige indruk; daarom moet er hartstogt en pathos in den roman zijn, en het is nog beter een weinig te overdrijven en wat al te pathetisch, dan mat en koud te zijn: een valsch effect is zeker niet goed, maar toch nog beter dan in 't geheel geen effect en het kan soms waar zijn wat Voltaire eens zeide: „il faut plutôt frapper fort que frapper juste." Voor het overige moeten de algemeene kunstregels, die voor elk genre gelden, ook ten aanzien van den roman in acht genomen worden. Met alle afwisseling van verschillende situaties, waartoe men in den roman veel meer ruimte en aanleiding heeft dan op het tooneel, moet er toch eenheid en harmonie in het werk zijn; het belang der handeling moet zich staande houden en klimmen: het effect moet voorbereid, ondersteund, verzekerd, maar niet verstoord en bedorven worden; alles moet een geleidelijken, gelijkmatigen, waarschijnlijken loop hebben: de verschillende deelen en figuren moeten met overleg inééngezet en gegroepeerd zijn: in één woord, daar de roman een kunstwerk is, moet de vervaardiger als kunstenaar te werk gaan.

Hoe heeft nu de roman-literatuur, sedert de nieuwe rigting zich daarin openbaarde, aan deze vereischten beantwoord?

Wij beginnen met te erkennen, dat er in dit nieuwe *genre* meesterstukken zijn geleverd, gelijk trouwens in ieder ander, en met er op te wijzen, dat meesterstukken altijd en in elken kunstvorm zeldzaam zijn. Maar wij beschouwen het nu hier in het algemeen en niet in enkele voortbrengselen,

Digitized by Google

en dan moeten wij erkennen, dat er wel oneindig veel meer, maar volstrekt niet beter in gearbeid is dan in andere, terwijl ons ook eene snelle en verregaande ontaarding er van in het oog valt. Het heeft met alle zaken dit gemeen gehad, dat in zijn oorsprong en in zijn innigste wezen zelf de kiemen van zijn verval gelegen waren. Het had het aanzijn te danken aan een streven naar natuurlijkheid en naar waar gevoel; maar dit streven was eene reactie tegen een uiterste waarin men vroeger vervallen was en het moest dus noodwendig tot een ander uiterste leiden: tot eene nieuwe overdrijving, die men voor de oude in de plaats stelde. Men begon met naar waarheid te zoeken: men is geeindigd met tot het platste en ruwste realisme te vervallen; men verlangde gevoel en men verkreeg daarvoor ten slotte laffe sentimentaliteit; de nieuwe letterkunde was bij uitnemendheid die van den burgerstand, waaraan zij ontleend, en voor welken zij bestemd was, maar zij ontaardde gedeeltelijk in eene platte, onbevallige, koude, redenerende, moraliserende, theologiserende, in één woord volslagen ondichterlijke burgermans-literatuur, die van tijd tot tijd, in alle landen hare vertegenwoordigers gehad heeft, gelijk b. v. Nicolai in Duitschland, terwijl zij tegenwoordig voornamelijk in Engeland en in Nederland nog in vollen bloei is. In de romans van Richardson is het begin van deze ongelukkige rigting reeds duidelijk merkbaar: de ontaarding van het genre begon reeds onmiddellijk en had dan ook onmiddellijk eene nieuwe reactie ten gevolge, die van Fielding uitging; en toen Richardson de uitwerking daarvan wilde wegnemen door, in Karel Grandison, een man van de wereld voor te stellen die tegelijk aan het nieuwe ideaal van een paalburger beantwoordde, schreef hij zijn slechtste werk.

De politiek is het fatum. De reactie tegen de letterkunde der oude school hing, gelijk bijna alle dingen dezer wereld, zamen met de politieke veranderingen waarmede zij gepaard ging. De opkomst der letterkunde van den burgerstand kondigde die van den burgerstand zelf aan. Reeds voor de omwenteling van 1789 begon die classe haar invloed te doen gevoelen: van het midden der 18de eeuw af heeft zij haar stempel ook op de kunst gedrukt. Hare kunst kwam aanvankelijk in mededinging met de classieke, maar behield, na

Digitized by Google

eenige jaren, het veld alleen, toen ook in andere opzigten en op velerlei ander gebied diezelfde classe de heerschende was geworden.

Dat de politiek op de beweging in de letterkunde werkelijk van invloed is geweest; dat men van de aesthetische questie, in zekeren zin en tot op zekere hoogte, eene sociale gemaakt heeft, is niet te betwijfelen. De uit de asch verrezen burgers konden of wilden niet begrijpen, dat men in de kunst ten slotte om geen andere reden van de werkelijkheid zoover was afgeweken, dan omdat het werkelijk leven hoogst moeijelijk en dan nog slechts gedeeltelijk te idealiseren is, en dat men bij voorkeur goden, helden, voorname lieden of geheel hersenschimmige herders had geschilderd en sprekende ingevoerd, omdat men met dezen niet aan de werkelijkheid gebonden was maar er uit geraakte. De bourgeoisie legde dit uit als eene minachting van haar en het hare en drong er onstuimig op aan, dat men haar daarvoor voldoening schenken en tot de natuur terugkeeren zou. Dat nu buitendien ook de beperkte, exclusieve, classieke kunstvormen van zelve op hun eind liepen en men dus genoodzaakt was naar nieuwe om te zien, dit kwam er zonder twijfel bij; maar het zou alleen en op zichzelf nooit eene zoo volstrekte en radicale omwenteling hebben kunnen veroorzaken. De bestaande kunst was verdord; maar zij was boven alles aristocratisch of ten minste ging zij daarvoor door; daartegenover had men wel behoefte aan iets dat nieuw en frisscher was; maar men was in de eerste plaats anti-aristocratisch. Met den kunstzin zag het er, in dien tijd, over het algemeen slecht uit: men hoorde, en wel van weêrskanten, door de aanhangers der oude school zoowel als door die der nieuwe, de onzinnigste dingen zeggen, waaruit bleek dat slechts weinigen eenig begrip van kunst meer hadden; en de practijk was, waar de natuur niet bij geluk boven de leer ging, niet beter dan de theorie. Ten slotte was het beginsel, waarop de classieke kunst rustte — al waren er onder hare beoefenaars velen, die er evenmin iets meer van begrepen als de tegenpartij — oorspronkelijk meer overeenkomstig met het echte wezen en het ware doel der kunst dan de nieuwe theorie, waarmede de zaak zeer onzuiver en oneigenaardig werd opgevat. Gelijk gezegd is: de burgerclasse wilde zichzelve in den spiegel der kunst zien en de

Digitized by Google

helden, de groote heeren en de even aristocratische herders verveelden en ergerden haar; maar niet enkel omdat die personaadjes werkelijk vervelend begonnen te worden. Zij vergat daarbij, of liever het kwam niet bij haar op, dat niet alles even geschikt is om in dien spiegel gezien te worden en zij zou het als eene doodelijke beleediging, haar persoonlijk aangedaan, hebben beschouwd, wanneer men haar gezegd had dat niets minder dichterlijk, d. w. z. voor de kunst, wanneer men het comische uitzondert, minder bruikbaar is dan het gewone leven van burgerlieden als zoodanig. Daarvan zou zij niets anders begrepen hebben dan dat het een affront was, omdat zij niet in staat was om het in den waren, zuiveraesthetischen zin op te vatten. Zij zou er op geantwoord hebben: „zijn wij dan niet even goed als die helden, die koningen, die heeren en dames, die onnatuurlijke herders etc.?"

Even goed, en veel beter zelfs.... maar.... Inderdaad maakt de burgerklasse een zeer gewigtig en hoog te waardeeren deel der maatschappij uit: uit hare rangen komen de kooplieden, de industriëlen, de meeste geleerden, de nuttigste leden der zamenleving voort; haar sociaal en politiek gewigt is groot en hare huiselijke deugden zijn over het algemeen te prijzen; zij is overal de voornaamste steunpilaar van den staat, voor welken hare verzwakking of ontaarding de deerlijkste gevolgen moet hebben. Maar zij heeft hare gebreken. Zij is geneigd tot zelfzucht en tot een ethisch materialisme dat zij met de uiterste vroomheid weet te doen zamengaan; zij is niet vrij van bekrompenheid en zij heeft hare vooroordeelen, zoo goed als de aristocratie, maar in een nog slechter smaak; hare leden zijn geneigd tot uitsluitende behartiging hunner eigen persoonlijke kleine belangen en tot verwaarloozing der openbare, om op te gaan in de nietigheden des dagelijkschen levens en zich onvatbaar te maken voor eenigen geestdrift voor hetgeen buiten dien kring ligt; hun leven is zedelijk, maar niet zeer rijk in belangwekkende situatien; het is kalm, maar eentoonig; de rampen, die hen treffen, zijn jammerlijke misères, die voor hen zelven pijnlijk, maar voor anderen niet belangwekkend of treffend zijn. Men moet wel een zeer groot kunstenaar zijn om daarvan voor de kunst iets te maken, hoewel men zich algemeen verbeeldt dat niets gemakkelijker is. De burgerman, niet als mensch, maar als

Digitized by Google

burgerman, in zijn eigen interieur, is geen zeer geschikt object voor de kunst en als subject is hij niet veel beter. Zoo hij een ideaal heeft, dan is dat ideaal, gelijk altijd, een uitvloeisel van zijne levenswijze en van zijne manier van denken; het is gelijk hij zelf: zeer braaf en zeer laag bij den grond. Maar dikwijls stelt hij het geheel zonder eenig ideaal; een trompe d'oeuil vermaakt hem en als hij zulk een gewrocht mag aanschouwen, begeert hij geene andere schilderij. Hij verheugt zich in eene natuurlijke voorstelling van de grootste ellendigheden: als het slechts natuurlijk is, als het slechts gelijkt, is hij tevreden; het onderscheid tusschen eene photographie en eene schilderij ontgaat hem. Wanneer hij in eene wereldsche bui is, verlangt hij van de kunst amusement: kalm amusement op zijn eigen manier, hetzij men hem doe lagchen, hetzij men zijne nieuwsgierigheid prikkele door eenige spannende, de haren te bergen doende rijzen intrigue; maar geene ontroering, geen gemoedsbeweging, geen pathos, geen hartstogt. Van het tragische heeft hij een diepen afkeer: dáarvoor is hij ten eenenmale onontvankelijk, omdat het geheel buiten zijn sfeer gaat; van het ideaal van het lijden heeft hij volstrekt geen denkbeeld. De indruk dáarvan is hem bepaald onaangenaam, en hij zou zich ook schamen zich er door te laten medeslepen. Het akelige kan er nog door; maar het tragische is geheel buitengesloten. Het hindert hem niet de platte ellende van zijn eigen bestaan met en benevens alle mogelijke platitudes realistisch te zien voorgesteld: wat dàt betreft leest hij boeken en ziet hij stukken in den schouwburg die een ander wegwerpen of waar deze haastig vandaan loopen zou; maar eene tragische ontknooping maakt hem ziek.

Doch niet altijd is onze bourgeois in zulk eene betrekkelijk poëtische stemming. Hij is bovenal practisch en zeer geneigd tot moraliseren en theologiseren. Vandaar dat hij het ten hoogste goedkeurt dat een kunstwerk eene strekking heeft van zedelijken, godsdienstigen, maatschappelijken, wetenschappelijken of mercantielen aard. Het hindert hem niet, dat een kunstwerk eigenlijk een karakterkundige verhandeling is en anders niets: integendeel, hij is eerst dàn regt tevreden, en het is aan zijnen invloed bij uitnemendheid toe te schrijven dat dit utiliteitsbeginsel in de kunst dermate heeft

Digitized by Google

veld gewonnen dat de kunst zelve er onderdoor dreigt te gaan. Trouwens, de meeste kunstwerken der burgerlijk-realistische school hebben zulk eene nevenbedoeling dringend noodig om zich staande te houden; op zichzelve zijn zij zoo eentoonig, vervelend, plat en koud, zoo onbehagelijk in ieder opzigt, dat zelfs de burgerman het er bij zou afleggen, wanneer hij er geene zedelessen in vond om zijn gemoed te verkwikken.

Wij merkten hierboven reeds op hoe men, door de reactie tegen de eene overdrijving in de kunst in eene andere ververvallen is. Hoe verder men in vroeger tijd van de natuur was afgeweken, hoe meer men zich had verplaatst in eene kunstwereld, geheel verschillend van zijne gewone dagelijksche omgeving, hoe slaafscher men nu de natuur begon na te volgen en hoe stijver men zich aan die alledaagschheden vastklampte. Er ontstond een strijd tusschen Natuur en Kunst, ten gevolge eener miskenning van beider wezen, welke strijd niet met eene verzoening, maar met een zoo volslagen nederlaag van een van beide eindigde, dat men het schier eene vernietiging kan noemen. De natuur zegevierde over de kunst en gaf haar geen pardon.

Weleer hechtte men aan het woord Dichter een eenigszins ander begrip dan tegenwoordig. Vroeger verwachtte men van hem, dat hij zelf te huis zou zijn — en anderen zou binnenleiden in eene poëtische wereld, die zeer veel van de werkelijkheid verschilde, of dat hij ten minste van die werkelijkheid eene voorstelling zou weten te geven, die een geheel anderen indruk maakte dan iemands eigen aanschouwing en ondervinding er van: een indruk, even bevredigend, naar den smaak van den tijd en de neigingen der tijdgenooten, als de werkelijke ervaring dikwijls onbevredigend was. Daarnaar streefde de dichter dan ook: niet altijd op dezelfde wijze, want hij kon het er goed- of slecht afbrengen en wat heden in den smaak viel kon er morgen weêr uit zijn: niets is zoo veranderlijk als het Ideaal, om de eenvoudige reden dat de realiteit veranderlijk is. Maar hoe dan ook en in welken smaak: hij streefde er naar en hij deed zijn best om niet prozaïsch te wezen; het kwam nooit bij hem op dat alles wat hij te doen had slechts was de werkelijkheid te copiëren.

Maar eindelijk kwam er, gelijk wij gezien hebben, eene groote omwenteling in de kunst en geheel andere begrippen

Digitized by Google

wonnen veld. De smaak, de mode, was reeds dikwijls afgewisseld, maar, terwijl onder al die afwisseling, het grondbeginsel steeds hetzelfde was gebleven, gold het nu dit laatste. Men verlangde natuurlijkheid: vroeger had men van den dichter geëischt dat hij van de natuur zou afwijken: thans vorderde men dat hij er zich aan houden zou. Indien niet ook hier, evenals in alle dingen, de natuur boven de leer ware gegaan, zouden de voormalige afwisselingen van den smaak hiermede een einde genomen hebben; men kan op duizenderlei wijze van de natuur afwijken, maar men kan haar slechts op ééne manier copiëren. Daarmede was nu aan de kunst een lijnregten weg aangewezen en, zoo de natuur werkelijk boven de leer bleek te gaan en men gedurig van dien weg afweek, dan was dat niet omdat de theorie niet streng genoeg was. Integendeel was die theorie zoo stijl, dat zij wezenlijk in dogmatiek overging. Men wilde slechts van één genre meer weten, en dat was het alleen zaligmakende realistische genre. Het was geheel in overeenstemming met die dogmatische en exclusivistische rigting, dat men te midden der woestijn van het ruwste realisme tot mysticisme verviel en van het Ideaal droomde: even alsof er slechts één ideaal ware en geen honderdduizend en alsof het Ideaal iets ware dat werkelijk en zelfstandig bestond in plaats van eene voorbijgaande, gestadig veranderende afleiding der voorbijgaande en veranderlijke werkelijkheid.

De beoefenaars der latere kunst hebben geen ongelijk met Shakespeare te vereeren als een God, wiens profeet Thackeray is; want met Shakespeare begint eigenlijk de realistische school en met hem is zij tot haar zegepraal gekomen. Zoodra Shakespeare bekend geworden en vergood was, zoodra men hem begon na te volgen en met hem te sollen, was het uit met het Idealisme. De grootste verdienste van dezen dichter, de grondslag zijner werkzaamheid, bestond in eene waarlijk verbazende gave om alles op te merken, alles in zich op te nemen en alles met treffende juistheid en wel ter snede weder te geven. Daarmede heeft hij een effect bereikt, dat niet genoeg te bewonderen en waaruit zeker ook veel te leeren is; maar het heeft dit ongelukkige gevolg gehad, dat men tot de overtuiging is gekomen als werd, om dichter te zijn, enkel deze gave van Shakespeare maar volstrekt niets anders ver-

Digitized by Google

eischt: dat men geen dichter kan zijn dan op die manier, d. w. z. niet dan door alle dingen op te merken, goed te onthouden en er niets van in den inktkoker te laten.

Alle dingen: alles zonder onderscheid. Maar het idealiseren der wereld bestaat voor het grootste gedeelte, zoo niet geheel, in abstractie. Wanneer wij ons eene wereld denken die ons bevredigt, dan zullen wij daartoe van de werkelijkheid veel wegdenken maar er slechts weinig bijvoegen, en dat weinige zullen wij dan toch weder aan een ander deel of aan een ander tijdperk der werkelijkheid ontleenen. Voor zoover het idealiseren geen schikken, geen groeperen is, is het abstraheren. Maar de realistische kunstenaar mag niet abstraheren. De realiteit is zelfs nog genadiger dan hij: de natuur verbergt ons ten minste nog het een en ander, maar hij bespaart ons niets. Vroeger wilde de kunst schooner zijn dan de natuur: thans schijnt zij de pretentie te hebben van nog leelijker te wezen. Tot afwisseling van al de narigheden, waarin men zich verdiept, redekavelt men over het eeuwige en onvergankelijke Ideaal, waarnaar men beweert te streven, dat onafhankelijk is van de werkelijkheid en waarnaar men de werkelijkheid moet trachten te veranderen, — zoo al niet in de kunst dan toch in de maatschappij en den staat. Maar met dezen onzin is het gelegen als met allen mogelijken onzin: het leidt nooit tot iets dan dat men er over spreken en schrijven kan.

Alzoo moet de kunstenaar, moet de dichter slechts zijne oogen en ooren openen, zorgen dat hem niets ontsnapt en niets vergeten op te schrijven. Zoo komt hij zeker tot eene treffende waarheid van voorstelling; maar of die voorstelling daarbij ook aangenaam, bevallig, verheven, aantrekkelijk is — dat is eene andere vraag. Zullen wij nu zeggen dat een dichter die gave van opmerking niet behoeft en zich daarom niet heeft te bekommeren? Moet hij het menschelijk hart niet kennen, moet hij de roerselen er van niet doorgronden? Ja, wis en zeker. Wanneer hij den mensch niet kent, is hij buiten staat om den mensch te schilderen. Hij moet die anatomie van de ziel meester zijn, even als de schilder of de beeldhouwer die van het ligchaam. Maar die kennis alleen is niet voldoende om hem tot een kunstenaar te maken, en wanneer hij slechts blijken geeft van haar te bezitten dan

Digitized by Google

levert hij daarmede geen kunstwerk. De schilder bestudeert het geraamte, maar hij schildert niet uitsluitend geraamten en het is niet het werk van den beeldhouwer slechts anatomische praeparaten te boetseren. Hunne wetenschap blijkt wel uit elken trek van hun werk, waartoe zij, zonder haar, niet in staat zouden zijn; maar niet op die manier; het hulpmiddel wordt bij hen geen doel. Doch menig realistisch kunstwerk gelijkt treffend op een geraamte of een praeparaat: het is even afzigtelijk, somtijds even walgelijk en, uit overmaat van natuurlijkheid, ten slotte onnatuurlijk: een mensch is geen geraamte. Wanneer de gansche kunst opgaat in die ontleedkunde, dan kan het niet anders of de uitwerking er van moet nog minder bevredigend zijn dan die der werkelijkheid. Het goede en edele in den mensch is niet te ontleden: slechts zijne zwakheden, zijne gebreken, zijne verdorvenheid zijn daarvoor vatbaar. Bij de voorstelling van 's menschen daden komt het goede in hem evenzeer uit en tot zijn regt als het kwade; maar wanneer men anatomiseert geraakt zijn deugd op den achtergrond en wordt geheel verdrongen door de dwalingen van zijn verstand, de zwakheden van zijn hart, de werkingen zijner hartstogten. De natuur heeft het geraamte bekleed en aan het oog onttrokken en evenzoo blijven de menschelijke verkeerdheden in de wereld dikwijls verborgen; zij openbaren zich ook slechts nu en dan; zij worden vergoed door andere, betere en edeler eigenschappen. Het is de taak der wetenschap, de bevalligste vormen van het ligchaam onmeêdoogend te ontleden, ten einde ons van onze ligchamelijke ongesteldheden te genezen; het is de taak der zedekunde het menschelijk hart te doorgronden en ons onze zwakheden te doen beseffen, ten einde ons in staat te stellen om er ons tegen te wapenen en ze te overwinnen. Maar de kunst heeft eene andere roeping dan ons de illusiën te benemen die de natuur, hoe hardvochtig ook, ons nog gelaten kan hebben. Haar doel ligt in het schoone en niet daarin de natuur in leelijkheid te evenaren of nog te overtreffen. Wanneer zij het slechte, het terugstootende, het neêrdrukkende, dat in de natuur den meesten tijd verborgen en verspreid is, ontdekt en opeenhoopt, dan behoeft daarbij nog niet eens eigenlijke overdrijving te komen om die kunst tot een onding te maken, want in die opvatting van de wereld op zichzelve ligt reeds overdrijving.

Digitized by Google

Al waren de menschen wezenlijk zóo als die kunst hen ons voor oogen stelt, — hetgeen dikwijls te betwijfelen en soms bepaald te ontkennen is, — dan blijft het toch een feit dat wij hen in de natuur niet zoo, in al hunne ellende, in hunne volle slechtheid of verdwaasdheid zien; het effect der werkelijkheid is gevolgelijk nog meer bevredigend dan dat der kunst: en hier nu is het louter eene questie van effect. Een kunstwerk is geen leerboek van zedekunde of van psychologie, en het is ook juist niet noodzakelijk er altijd eene satyre van te maken. En daarmede eindigt men toch door die realistische methode te volgen en de geheimste drijfveeren van 's menschen handelingen tot in het oneindige na te gaan en uit te spinnen. Gelijk reeds gezegd is moet zoodoende altijd het kwade, het onedele, het dwaze, de overhand verkrijgen op het goede. Men verdiept zich, niet in groote, tragische misstappen, die tot het ressort der kunst behooren, maar in duizend onedele, verlagende bijzonderheden, waarmede soms een biechtvader, ja een krankzinnigendoctor zich bezig te houden heeft; men zuivert de hartstogten niet, naar het voorschrift van Aristoteles, dat voor alle kunst geldt, maar men stelt ze ten toon in al hunne onzuiverheid. In plaats van zich te verheffen boven de kleine, armzalige, maar juist zeer kwellende ellende des levens, begraaft men er zich in. Zoo wordt de kunst aan hare roeping ontrouw; ja zij vernietigt zichzelve in haar innigste wezen; zij pleegt een zelfmoord. Zij opent ons niet meer den hemel, maar zij laat ons waar wij zijn, zoo zij ons niet in de hel brengt. „Le beau, c'est le laid": dit is de zinspreuk van hare beoefenaars, die niets nalaten om deze leuze tot verwezenlijking te brengen.

Dit realisme, tot in het bespottelijke of afschuwelijke overdreven, vormt de eene zijde van die burgermans-literatuur waarvan wij spreken. Maar zij heeft nog eene andere, die haar mede kenschetst; en om die te leeren kennen moeten wij thans tot onzen burgerman van zooeven terugkeeren. Zoo hij weinig denkbeeld heeft van ideaal, dan is er in hem toch iets, dat de plaats daarvan inneemt en van grooten invloed is op zijn begrip van kunst: namelijk eene zekere sentimentaliteit; hij wordt gaarne geroerd, mits dit ook al op zijne eigene manier geschiede. En daarbij zou men hem ook onregt doen met te onderstellen, dat hij de zegepraal der on-

Digitized by Google

schuld, de straf der misdaad en de bekeering der schuldigen enkel en alleen begeert ter wille van de moraal; hij is waarlijk goedhartig en hij wenscht dat alle wereldsche zaken zich ten beste schikken en dat alles goed afloope; als hij een ideaal heeft dan is het dit. Vandaar die afkeer bij hem van het tragische waarvan ik zooeven sprak. Hij verlangt steeds het „einde goed alles goed", hetgeen gepaard kan gaan met alle mogelijke vergrijpen tegen de kunst en slechts zelden kan geschieden zonder de meest tastbare pragmatische en psychologische onwaarschijnlijkheid. Doch dit hindert den burgerman niet. Hoe prozaïsch hij ook is, hij dweept met Deugd en Menschenwaarde en hij meent, dat een kunstenaar zich tegen beide zou vergrijpen, wanneer niet alles goed afliep. Dat deze zijn werk verknoeije; dat hij den indruk van het geheel door een armzalig slot bederve; dat hij onmogelijkheden opeenstapele; dat is uitmuntend, als de onschuld slechts zegepraalt, de misdaad gestraft wordt en de schuldige zich bekeert: want daar komt het op aan. Die zegepraal, die straf en die bekeering zijn meestal jammerlijke armoedigheden, maar eene hulde aan de Deugd en de Menschenwaarde, die men niet mag achterhouden.

Deze goedhartige maar zeer weinig verheven en dichterlijke begeerte om alle dingen op burgermansmanier goed te maken, heeft zich gepaard aan eene sentimentaliteit die de uiterste neiging heeft om valsch en ziekelijk te worden, en aan begeerte naar amusement om, uit die vereeniging, een genre in de wereld te brengen, eenig in zijne soort: namelijk het zoogenaamde humoristische. De eerste en voornaamste beoefenaar daarvan, de geniale maar tot onleesbaarheid toe gemaniëreerde Sterne, was, in zijne goede oogenblikken, eenvoudig een kunstenaar, die licht en schaduw wist te verdeelen en die, op eene geheel eigenaardige wijze, de voorstelling gaf van het bestaan van brave lieden met eenige onschuldige zonderlingheden maar zonder absurditeiten, terwijl hij zichzelf daarbij gelijk bleef. Sterne heeft getoond dat er humorisme in een goeden zin kan bestaan, den vorm van zijn werk, die allerongelukkigst is, daargelaten; maar het is schier alleen bij hem te vinden: hij heeft gearbeid in een geheel bijzonder genre, waarin, tot hoeveel navolging het ook verleidde, na hem zeer weinig of niets goeds geleverd is, terwijl

Digitized by Google

men er, sints honderd jaren, eene kwakzalverij mede gedreven heeft, waarvan de wedergade wel nooit gezien is. Men wil geamuseerd worden: men verlangt dus iets grappigs. Maar wanneer men niets deed dan lagchen, dan zou dat eene beleediging zijn van de Deugd en de Menschenwaarde: even alsof de personen in een roman of in een tooneelstuk de Menschheid, en dat boek of die planken de wereld waren. Aan den anderen kant wil men ook wel schreijen; maar wanneer men gedurig schreide, dan zou dat ook eene beleediging voor de Deugd en de Menschenwaarde zijn. Men heeft er dus op uitgevonden tegelijk te lagchen en te schreijen: d. w. z. vijftigmaal op een dag den eenen indruk door den anderen te verstoren en te vernietigen. Op deze wijze meent men èn dubbel vermaak te genieten èn de eer van het menschdom te handhaven, daar men hetzelve zoodoende wel een weinig belagchelijk maar tegelijk ook aandoenlijk voorstelt. Hij, die dit weet te doen, wordt een humorist genoemd; en men beweert zelfs dat eigenlijk niemand een kunstenaar kan zijn zonder een humorist te wezen. Een humorist is iemand, die tegelijk geestig en sentimenteel is; die de menschen belagchelijk voorstelt en tegelijk met hen dweept; die, na hen in sommige opzigten te hebben tentoongesteld en gehavend, in andere opzigten hen verheerlijkt en daarbij zoo goed is van te verstaan te geven, dat de zwakheden en dwaasheden der menschen ten slotte toch wel door hunne goede eigenschappen worden opgewogen, welke groote ontdekking aan zijn eigen verstand en hart beide evenveel eer aandoet; hij is een goedhartig man, die niemand kwaad kan doen, zelfs niet zijn eigen denkbeeldige helden, en die alles weet te schikken en te plooijen alsof hij de goede God zelf was. Zulk eene gezindheid is voorzeker zeer goed en beminnelijk in het leven, maar in betrekking tot de kunst leidt zij tot min bevredigende resultaten. Het is waar, en dit zij nogmaals herhaald, dat er in vele kunstvormen en vooral in den roman, plaats is voor verschillende, afwisselende situatien; maar ik herhaal ook, dat er ten slotte toch eenheid moet zijn en dat men die afwisseling niet zoover moet drijven, dat men geregeld met de eene hand afbreekt wat men met de andere heeft opgebouwd. En in ieder geval behoort er volstrekte eenheid te zijn in de karakters, hetgeen niet enkel

Digitized by Google

zeggen wil dat een karakter volgehouden moet worden, — hetgeen de humoristen meestal niet doen, — maar ook beteekent dat een karakter geen gemengden indruk mag maken waarin het een het ander omverstoot. In het leven, b. v. hindert en spijt het ons, wanneer wij in een achtenswaardig persoon belagchelijkheden opmerken, die zijn goede eigenschappen verduisteren, en wij zouden dat liever anders willen hebben; in de kunst moet hetzelfde ons nog meer hinderen en wij kunnen en moeten het daar anders maken. Laat ons een enkel bekend voorbeeld aanvoeren tot opheldering hiervan. Ieder, die de werken van Dickens heeft gelezen, kent kapitein Cuttle, uit Dombey en Zoon. Deze kapitein is een braaf, goedhartig, edelmoedig man en daarbij zoo eenvoudig als een kind. Dit is uitmuntend; maar die eenvoudigheid is door Dickens overdreven: Cuttle is zoo geweldig zwaar op de hand dat ik voor mij, wanneer hij werkelijk bestond, niet gaarne een bezoek van hem zou ontvangen: hij zou mij binnen vijf minuten zoo zenuwachtig maken met al zijne naïveteiten om kippevel van te krijgen, dat ik het niet zou kunnen uithouden en het slechts zou bejammeren, dat zulk een uitmuntend man zijne manieren zoo tegen zich had. In de werkelijkheid nu bestaan er zeker velen zoo, maar ik kan niet inzien, waarom men een dergelijk ongevallig effect in de kunst moet overnemen. Een volstrekte disharmonie in een karakter schijnt mij toe eene fout te zijn, ook wanneer dat karakter overigens consequent wordt volgehouden.

Het is verbazend hoeveel ziekelijke, verwijfde, laffe sentimentaliteit door de humoristen met even laffe grappen en met grof realisme is vermengd; het is verbazend hoe diezelfde classe van lezers, aan welke die grappen en dat realisme behagen, tevens behagen kan scheppen in zulk geteem; hoe zij, die oogenblikkelijk van overdrijving spreken wanneer het een forsch, aangrijpend effect geldt, en die alles wat geäccentueerd is voor onnatuurlijk uitkrijten, blind kunnen zijn voor de bespottelijke overdrijving en de volslagen onnatuurlijkheid van zoovele tragisch-comische figuren. Daaruit blijkt, dat die goede menschen toch ook nu en dan eens geroerd willen worden, even als zij er prijs op stellen op een anderen tijd weder te worden geamuseerd. Maar elk effect, dat hen treft, schijnt een valsch effect te moeten zijn; zij zijn gevoe-

Digitized by Google

lig voor grappen, voor akeligheden, voor zedelessen, voor sentimentaliteit; kortom voor alles behalve voor zuivere kunst.

Men heeft gezegd, dat een humorist een gevoelig en deugdzaam mensch moet zijn. Wat de gevoeligheid betreft, dat kan zijn; want iemand die zelf niet sentimenteel is kan moeijelijk sentimenteel schrijven. Maar wat de deugd aangaat: men kan zeer gevoelig zijn zonder daarom juist deugdzaam te wezen; ja men zou er aan kunnen twijfelen of al die fraaije sentimenten, die ontroering, dat dweepen met den mensch voor de deugd wel een goed teeken is. Die schrijvers en hun publiek zijn goed; maar te zeggen dat iemand een goede man of eene goede vrouw is, is een vrij dubbelzinnig compliment; het beteekent eigenlijk dat zoo iemand volstrekt geene soliede eigenschappen heeft en dat men hem vertrouwen kan zoolang men hem ziet. Overigens is het eene zeer gemakkelijke en goedkoope manier om zijne goedhartigheid te toonen, een verhaal te schrijven, dat men slechts te verzinnen heeft, en daarin straffeloos de regelen der kunst te overtreden; en het lezen er van is nog gemakkelijker. Die cultus van de deugd in theorie, die verrukking over den zegepraal der onschuld en van het zedelijk gevoel beteekent in de practijk niets en door het dweepen met den mensch in het afgetrokkene wordt geen sterveling in het bijzonder gebaat, behalve dat het op zichzelf ook verkeerd is; wat dit betreft hebben de Calvinisten, mijns bedunkens, groot gelijk. Maar het is wel mogelijk, dat men er zichzelf van overtuigt, dat men met zulke sentimenten volstaan kan om een goed geweten te hebben. Overigens is het met de deugd gelegen als met alles: weelde is slechts goed wanneer men vooraf behoorlijk in zijn nooddruft heeft voorzien, en voor dat men zich voor een teêrhartig philanthroop uitgeeft, behoort men eerst regtvaardig te zijn en eenvoudig zijn pligt te doen. Maar daaraan pleegt bij sommige gevoelige zielen wel eens het een en ander te ontbreken, even als iemands sierlijke opschik niet altijd een voldingend bewijs is dat hij een hemd aan het lijf en genoeg te eten heeft. Het is een feit, dat er in de maatschappij nooit minder zedelijke kracht, nooit minder ernstig en mannelijk pligtbesef heeft geheerscht dan wanneer men zich, onder den eenen of anderen vorm, aan valsch gevoel en aan ijdele droomen overgaf. Kan men dus wel be-

Digitized by Google

weren dat, zoo de kunst al moge verloren hebben, de deugd daarentegen heeft gewonnen? Ik voor mij meen dat men zelfs die troost niet heeft wanneer men de heeren humoristen, onder luide toejuiching, hunne kunst ziet ten toon spreiden. Die goede, brave lieden! Zij mogen wel een weinig spotten, maar het mag nooit iets om 't lijf hebben; zij mogen caricaturen teekenen, wanneer die slechts, met min of meer gedwongen overgangen, in engelgestalten veranderen; zij mogen hartstogten schilderen, mits die hartstogten slechts zoo goed zijn van op een gegeven oogenblik hunne kracht te verliezen. Als zij zich aan de kunst hielden zou het somtijds kunnen gebeuren dat de boosheid niet gestraft — maar verdoemd werd; maar dat mag ook niet; zachtjes aan toch! De booswicht moet natuurlijk wel gestraft worden, maar hij mag niet, op tragische en verschrikkelijke wijze verloren gaan: einde goed alles goed! is immers de gulden regel. De humorist moet de hartstogten, hoewel deze, gelijk Pecksniff zeer wel heeft gezegd, kolderige paarden zijn, tot staan weten te brengen: dit is een tour de force; maar daarentegen mag hij hen, zoolang zij dan voorthollen, getroost hun gang laten gaan: hoe doller over stok en steen hoe mooijer; hij heeft hunnen loop niet te berekenen en dat is wederom een groot gemak.

Diderot heeft ergens betoogd dat een tooneelspeler, die een gevoelig man is en die de kunst niet behandelt als iets dat buiten hem omgaat, voor zijn beroep ongeschikt is. Deze aanmerking komt mij zeer juist voor en ik geloof dat zij algemeen voor elk kunstenaar geldt. Een kunstenaar moet kalm, ja koel zijn, en zoo hij gevoelen moet vóor hij aan het werk gaat, moet hij dat gevoel aan de kapstok hangen zoodra hij zijn arbeid begint. Het werk van een larmoyanten humorist kan onmogelijk objectief zijn: hij beziet de wereld door zijn gekleurde gevoelsbril en het aldus verzamelde materiaal verwerkt hij naar de inspraak, niet van zijn overleg als kunstenaar, maar van zijn teeder hart als mensch, en zoo verkrijgen wij dan de gewone melksoep met eenige flaauwe peperkorrels gekruid; ingredienten die ieder op zichzelf reeds niet zeer welsmakend zijn, maar waarvan het een het ander nog verder bederft. Daarentegen was de groote Goethe zulk een reus in de kunst omdat hij niets van den

Digitized by Google

bonhomme had. Een andere halve God is Jan Steen geweest; wat zijn de aardigheden van onze humoristen bij zijne echte vrolijkheid? Welk een man, die zelf de wereld van dien kant zag en aan anderen liet zien! Maar die Menschenwaarde, die Menschenwaarde! De aanhangers der humoristen zullen dezen schilder ongetwijfeld van heiligschennis beschuldigen.

Ten slotte is het mogelijk, dat men geen ander effect begeert dan dat van de zegepraal der deugd en van het zedelijk gevoel, onder alle mogelijke omstandigheden. Op dezelfde wijze zou men ook gesteld kunnen zijn op het effect van een luilekkerland. Het een is even plat en even onaesthetisch als het ander; voor de kunst maakt het geen verschil of het eerste in een zedelijk opzigt eerbiedwaardiger is dan het laatste. Het een is het ideaal van den bonhomme; het ander dat van een kind of van een gulzigaard; maar de kunst mag op geen van beide acht slaan.

Met dat al bestaat er gewis betrekking tusschen de kunst en de moraliteit. Wat slecht is in de werkelijkheid is ook slecht in de kunst en wel dubbel slecht; want zoo het ons hindert in het leven, dan moet het ons nog meer stuiten in de kunst, die van de werkelijkheid eene gezuiverde voorstelling geeft, of ten minste geven moet. Daarom kan de hoofdpersoon in een kunstwerk geen gemeene schurk zijn; daarom kan de ondeugd in de kunst niet zegevieren; wel de hartstogt maar niet de gemeenheid kan geïdealiseerd worden. Lage schelmerij mag niet verontschuldigd, niet verleidelijk voorgesteld worden; maar een kunstwerk, dat die strekking heeft, is zoowel reeds in een aesthetisch als in een zedelijk opzigt slecht: het hindert ons; het is leelijk. Uit dat aesthetisch oogpunt is eene zedelijke strekking te veroordeelen, maar eene onzedelijke evenzeer. En, zoo de held van het stuk dwaalt, ja misdadig wordt, dan moet die dwaling, dat vergrijp worden verzoend; niet door kinderachtige en onmogelijke strafoefening, door galgenberouw en bekeering, maar door den indruk van het verschrikkelijke van zijn wanbedrijf zelf en van de noodwendige gevolgen er van. Wanneer een regtgeaard mensch levendig ziet voorgesteld, hoe men door zijne dwalingen, door zijne hartstogtelijkheid, anderen ongelukkig maakt, dan zal dit hem meer afschuw van zulk bedrijf inboezemen dan de straf van den dader; want hij zal

Digitized by Google

gevoelen, dat het eerste in den aard der zaak ligt en niet anders zijn kan, terwijl het laatste afhangt van het welbehagen van den kunstenaar, die het slechts te verzinnen heeft. En wanneer hij den schuldige zelf in blijvende verstoktheid of verblinding te gronde ziet gaan, dan zal hij zich ernstiger voornemen om niet te worden en niet te eindigen als deze, dan wanneer hij getuige is van eene platte bekeering. Wanneer een kunstwerk als zoodanig voldoet dan is het zedelijk en dan heeft het geene gedwongen strekking en nevenbedoeling noodig; is het onzedelijk, dan kan het, ook als kunstwerk, slechts aan hen bevallen, die reeds bedorven zijn.

Maar is het publiek nu werkelijk te vreden met deze realistisch-humoristische kunst?

Wij bedoelen hiermede het publiek dat zich met niets anders ophoudt, hoezeer er voorzeker nog wel iets anders te vinden is. Hetgeen in de voorgaande bladzijden is gezegd, heeft betrekking op de ontaarding en overdrijving van het genre en niet op het genre zelf, maar het is toch van zeer uitgebreide toepassing, want de beoefenaars van het genre zijn werkelijk vrij algemeen tot zulke uitersten gekomen. Evenwel bestaan er gewis werken uit vroeger en later tijd, waarvan de schrijvers zich de voordeelen der nieuwe rigting met talent hebben ten nutte gemaakt en de nadeelen er van hebben weten te vermijden. En, wat van zeer veel belang is, deze uitzondering betreft over het algemeen de geheele duitsche letterkunde. De dichterlijke en zelfs wel een weinig droomerige en „überschwängliche" aanleg der Duitschers laat niet toe dat zij ooit zoo diep in het realisme verzinken en hunne „Gemüthlichkeit" maakt het humoristisch surrogaat daarvan voor hen overbodig [1]). De Duitsche romans in het

[1]) De niet altijd sublieme onzin van Jean-Paul en de volstrekt niet sublieme platitudes van Claudius behooren voor de Duitschers tot de geschiedenis. Onder hunne nieuwere schrijvers ken ik alleen Fritz Reuter, die zich door het voorbeeld der uitheemsche humoristen hier en daar wel een weinig te ver heeft laten medeslepen: van zijne werken zal, in eene volgende eeuw, zeker wel nog veel gelezen worden, maar niet alles: want niet alles is in een even goeden smaak en even vrij van affectatie. Maar Reuter is toch in de verste verte geen Engelsch humorist.

Dat het Humorisme werkelijk een surrogaat en geen echte waar is, blijkt wel het overtuigendst uit de omstandigheid, dat het oorspronkelijk i opge-

Digitized by Google

bijzonder zijn de beste van onzen tijd: ik noem slechts de namen van Auerbach, Freytag, Spielhagen, Marlitt, Werner. De fouten, die men in de werken dezer schrijvers zou kunnen doen opmerken, zijn van een geheel anderen aard dan die waarover wij hebben uitgewijd. Daarentegen is alles wat wij gezegd hebben in de volste mate toepasselijk op Engeland en Nederland. Met den karakter-roman is het — natuurlijk behoudens enkele uitzonderingen — in die landen ellendig gesteld. Maar nu merken wij op dat het realistische genre, hoe noodlottig ook dààr voor, daarentegen voor de zedeschildering veel geschikter en zelfs bevorderlijk is. Daarbij toch is het realisme op zijne plaats gelijk ons hieronder nog nader zal blijken. Wat er in de hedendaagsche Hollandsche en Engelsche romans goed is, is eigenlijk enkel zedeschildering; maar die is dan ook dikwijls uitmuntend. Ik noem, uit het vele, voor Nederland slechts sommige romans van van Lennep („Ferdinand Huyck" en „Klaasje Zevenster"); voor Engeland Dickens en Trollope, welke laatste schrijver zoo boeijende en geestige voorstellingen gegeven heeft van het leven in de Engelsche parlementaire en regeringskringen (in „Fineas Finn") en van dat in de kerkelijke wereld (in „de verloren Wissel"); verder, voor Rusland, ook Iwan Turgenjew („Vaders en Zoons") enz. enz.

Intusschen is een groot publiek met minder te vreden en het verslindt den eenen realistisch-humoristischen karakterroman na den anderen. Het zou niets anders verlangen, al was er niets anders. Het kent, voornamelijk op het gebied der letterkunde, slechts de voortbrengselen van den dag, en met hetgeen men heeft is men ligt voldaan, wanneer men er geen flaauw denkbeeld van heeft dat er nog iets anders bestaat of vroeger bestaan heeft. Dit gedeelte van het publiek denkt in 't geheel niet; een ander gedeelte daarentegen denkt te veel: het dogmatiseert en tracht het realisme en het humorisme op eeuwigdurende grondslagen te vestigen. Maar wij hebben goed dogmatiseren; de natuur is zoo vrij van zich daaraan niet te storen; zij gaat bedaard haar gang en altijd boven elke mogelijke leer. Wij kunnen decreteren dat de zon

komen en voorts altijd den meesten bijval gevonden heeft juist bij die volkeren, die van overmaat van natuurlijk, waar gevoel gewis geen last hebben: namelijk bij de Engelschen, de Amerikanen en de Hollanders.

Digitized by Google

om de aarde draait en dat het realisme het laatste woord der kunst is; de aarde blijft rustig om de zon draaijen en de al te natuurlijke kunst is wezenlijk eene zeer onnatuurlijke en onbestaanbare kunst; dit een en ander kan men wel eenigen tijd lang ontkennen, maar ten slotte moet men het toch opgeven.

Wij merkten hierboven reeds op, dat ook op letterkundig gebied de eene overdrijving, de eene miskenning van het echte wezen der zaak oogenblikkelijk door eene ander gevolgd pleegt te worden. Na al te groote afwijking van de natuur is men tot het realisme vervallen; en wat er nu, ter vervanging daarvan, wanneer het getij op nieuw keert, komen zal, weet de hemel. Zooveel is zeker dat terwijl men er nog aan verslaafd schijnt, men het werkelijk reeds hartelijk moede wordt en dat het reeds heimelijk wordt ondermijnd en begint te wankelen, terwijl men er openlijk en met veel vertoon lofredenen op houdt en er een dogma van maakt. Twee feiten zijn er: 1° de mensch heeft behoefte aan de kunst; en 2° het realisme is geen kunst: het is alles: amusement, tijddooding, trompe d'oeuil, zedekunde, zielkunde, leering, stichting, opruijing: in één woord alles wat men zich bedenken kan en alleen maar geen kunst, hetgeen niet kwalijk te nemen is, want men kan alles niet verlangen. Maar er volgt uit 3°, dat de mensch, die behoefte heeft aan kunst, zich met het realisme op den duur niet laat afschepen, hoe dankbaar hij ook moge zijn voor al het overige dat hem, behalve de kunst, er door wordt aangeboden. En wat het humorisme betreft: de menschen zijn thans nog — hoewel het in de laatste jaren reeds iets verminderd schijnt te zijn — zeer murw: bijna als rotte appelen. Maar de oorlogen en de oproeren van den laatsten tijd hebben er reeds goed aan gedaan en er bestaat uitzigt, dat de menschheid, binnen eenige jaren, door nog eenige oorlogen en commune's, met staal, buskruit en petroleum, wel weder gehard zal worden — hetgeen op zichzelf, als het middel slechts niet nog erger ware dan de kwaal, uitmuntend en heugelijk zou zijn; en dan zal men niet zooveel behoefte meer hebben aan verzachting en verlamming van alle effecten; veeleer zal men dan walgen van die zoete koek- en water-en-melk-met-suiker-literatuur, die men nu nog zoo bewondert.

Met dit laatste mag het nu, voor het oogenblik, nog ge-

Digitized by Google

legen zijn gelijk het wil, wat het eerste betreft kan men nu reeds zeggen dat het realisme, wel verre van de schrijvers en het publiek van knellende banden te bevrijden en aan de kunst een vrijen vlugt te verschaffen, veeleer gelijkt op eene kooi, waar men met al zijne magt worstelt om uit te kómen. Men verwringt de tralies langzamerhand; men houdt niet op, en het eind zal zijn dat men er uitbreekt. Men heeft goed den vogel wijs te maken dat hij vrij is en dat de huiskamer, waar men hem heeft opgehangen, alles is wat hij begeeren en verlangen kan, en van tijd tot tijd moge hij zich dit zelf ook wel voor een oogenblik verbeelden: het feit is dat hij in de kooi zit en er uit wil. Maar — om bij de vergelijking te blijven — een vogel, die lang in eene kooi heeft gezeten, kan niet meer vliegen; zijne vleugels zijn verlamd, en als hij eindelijk losgelaten wordt, zal hij aanvankelijk op den grond tuimelen en langen tijd noodig hebben om weder te worden gelijk hij was voór men hem ving en opsloot.

Het publiek is als die vogel. Het heeft nu eenmaal behoefte om zich te laten ontvoeren buiten den kring des dagelijkschen levens; het heeft behoefte aan andere indrukken en andere gemoedsbewegingen; het kan op den duur niet buiten de illusie der kunst. Het gevoelt dat het realisme buiten staat is om aan die behoefte te voldoen; het verlangt iets anders en zal dat gretig aannemen wanneer iemand het aanbiedt. Maar tegelijk is men dermate in het realisme als verzonken en er zoo door verwend, dat de idealistische vleugels verlamd zijn: men zou wel willen vliegen, maar men kan niet meer. Zoover is het gekomen dat iets, wat niet realistisch is, geen illusie meer kan opwekken: men kan zich niet meer verplaatsen in eene wereld die niet natuurlijk is, d. w. z. die niet een stuk is van de werkelijke wereld, er regt en slecht uitgesneden. Het eerste gevolg nu daarvan is dat men, sterke emoties begeerende, ze in de werkelijkheid zoekt, waar zij een weinig al te crude zijn. De werkelijke, niet geïdealiseerde misdaad is het eenige wat men heeft om aan die neiging te voldoen, en daar de misdaad op zichzelf niets aantrekkelijks heeft, verbindt men haar met het eenige wat verder nog overschiet: met de liefde, en zoo komt men tot den echtbreuk. Vandaar dat de interessante echtbreuk zulk een algemeen gezocht thema van de realistische kunst,

Digitized by Google

en als het ware haar laatste woord is. Men kan of wil de hartstogten, de misstappen der menschen niet meer zuiveren; men ontneemt er de bitterheid niet meer aan, maar men maakt die goed door ze te suikeren. Die suiker is voornamelijk en meestal de liefde; men laat dus uit liefde misdaden plegen. Men kan mogelijk zeggen dat men er toe genoodzaakt, en dat het de eenige ressource is; maar het heeft toch zijn bezwaar. De gezuiverde hartstogt en misdaad is niet verleidelijk; maar de geconfijte is dit maar al te dikwijls. Vroeger was kunst kunst en leven leven; men maakte onderscheid tusschen beide en geene bedenkelijke gevolgtrekkingen van het een tot het ander. Maar thans heeft men slechts de realiteit en niets anders, en die belangwekkende misdaad behoort er toe, even goed als de deugd van den Braven Hendrik; men heeft geene consequentie te maken die er van zelve reeds is; men behoeft die misdaad niet uit de kunstwereld in het leven over te brengen omdat er geen onderscheid meer is tusschen kunst en leven. Is de misdaad dus belangwekkend in een roman of op het tooneel, dan is zij het ook te huis en men kan haar even goed zelf, voor zijn eigen bijzonder gebruik, confijten als de dichter het voor ons doet. Wanneer de realistische kunst onzedelijk en gemeen wordt, is zij vrij wat onzedelijker en gemeener dan iets wat de oude school ooit heeft opgeleverd.

Dit is het alleruiterste der ontaarding en van het bederf der realistische rigting, maar tegelijk is het het eerste begin van de reactie er tegen. Men blijft intusschen daarmede nog geheel in het realisme en men komt er niet mede buiten zijne gewone wereld, waar ook bedrogen echtgenooten met hunne vrouwen en huisvrienden te vinden zijn. Maar er is gelukkig een uitweg die feitelijk ten minste, zoo al onvolkomen, buiten de traliën van de kooi voert. Gelijk gezegd is, kan men zich nu eenmaal niet meer verplaatsen in toestanden en omgevingen die verdicht, phanthastisch zijn: men moet weten dat ze werkelijk bestaan of althans bestaan kunnen. Maar nu is er bij geluk niet slechts eene werkelijkheid, wat slechts een afgetrokken begrip is, maar bestaan er zeer vele werkelijkheden, zoowel in de ruimte als in den tijd. De wereld, de omgeving van den een is niet die van den ander en die

Digitized by Google

van onze voorouders is niet de onze. Wat ieder nu begeert, is slechts verplaatst te worden in eene wereld die niet de zijne is; verplaats hem dan in die van een ander: in een anderen kring, in een ander land, in eene andere eeuw en hij zal tevreden zijn. Hij gelooft, of — wat even goed is — men kan hem doen gelooven, dat de voorstelling natuurlijk is, en tegelijk is zij volkomen nieuw en vreemd voor hem: zij voldoet aan zijne begeerte daartoe in het algemeen en zij kan daarbij ook voldoen aan zijne verdere neigingen in het bijzonder. Het is waar dat realiteit ten slotte altijd realiteit blijft en dat iets nieuw en vreemd kan zijn zonder daarom schoon te wezen. Maar zeer dikwijls is het alleen om het nieuwe en het vreemde te doen; dikwijls vraagt men zeer weinig naar bevalligheid, zachtheid, harmonie en dergelijke daar men zich juist in ruwheid, overdrijving en harde contrasten vermeidt; dikwijls is ook datgene, waarin ieder ander weinig behagen zou scheppen, voor een enkele aantrekkelijk, enkel en alleen door het contrast met zijn eigen onbehagelijk leven dat hij er in vindt. Doch indien dit alles nog niet voldoende mogt zijn, wanneer het publiek zich ook in eene geheel vreemde werkelijkheid niet te huis kan vinden: welnu, dan kan men zich nog gemakkelijk redden. De menschen willen van geene phantastische verdichting meer weten wanneer zij ze als zoodanig erkennen; zij willen ware, natuurlijke zaken. Maar wat verhindert iemand hun het een voor het ander in de handen te stoppen? Wanneer men hen in eene werkelijk bestaande maar hun onbekende wereld binnenvoert, dan kan men die zoo fraai opsieren als men zelf verkiest: zij bemerken er toch niets van, maar zij hebben er te meer vermaak door. Zoodoende wordt het even phantastisch als de sprookjes van de 1001 nacht; maar de schijn is gered. „Waartoe dwaze verdichting, waarvan men maakt wat men wil? Dat is gemakkelijk genoeg; maar wij laten er ons, Goddank! niet meer door verblinden. Leve de Natuur en de Waarheid! Grijp maar toe in 't volle menschenleven!"

In alle perioden als die, waarin wij thans leven, wanneer de beschaving, tot zeer hoogen trap gestegen, verontrustende blijken begint te geven van neiging tot verval; — wanneer er openbare onrust heerscht en men de toekomst met angst te gemoet ziet; — wanneer het bijzonder leven van bijna allen èn

Digitized by Google

eentoonig èn onrustig is; — wanneer men weinig waar genot heeft maar verschrikkelijk veel behoeften waarvan men de slaaf is en waarvoor men harder werken moet dan ooit een neger voor den wreedaardigsten meester heeft behoeven te doen; wanneer de betrekkingen des levens ingewikkeld, gevaarlijk en noodlottig zijn; wanneer de ontaarding der zeden de menschen de bevrediging hunner lusten doet koopen voor toekomstige kwellingen, in plaats van rust en kalmte voor zelfbeheersching; — wanneer de hevigste gemoedsbewegingen elkaâr in snelle afwisseling opvolgen; wanneer men veel te veel vermaak maar weinig voldoening, wanneer men nooit rust maar zelden andere dan pijnlijke prikkels, wanneer men gedurige zorg voor zijne bijzondere zaken en weinig hoop voor de openbare heeft; wanneer men overspannen en gedrukt is, en wanneer men zich slechts de keus ziet gelaten tusschen eene loodzware eentoonigheid of eene aaneenschakeling van buitensporigheden en rampen: in zulke perioden vormt men zich gaarne de voorstelling van een leven dat ten sterkste contrasteert met dat, hetwelk men zelf genoodzaakt is te leiden. Men dweept met den natuurstaat en men verdiept zich met welgevallen in het droombeeld 't welk men zich daarvan vormt. Dit deed men honderd jaren geleden, toen het ancien régime begon te wankelen, en men doet het nu op nieuw, nu men zich het hart vasthoudt voor ons nieuw régime, dat, na honderd jaren, reeds zeer oud geworden is. Maar in de vorige eeuw was men nog idealistisch en tegenwoordig heet men realistisch. In Arcadië gevoelt men zich niet meer tehuis en men weet dat de Herders en de Herderinnen, Pan, de Satyrs, de Faunen, de Nymphen en de Dryaden nooit bestaan hebben. Daarmede moet men ons dus niet meer aankomen; maar wij zoeken de zuivere natuur in de prairieën van Amerika en in de bosschen van Australië, onder de Indianen, de jagers en de roovers. Die landen vinden wij op de kaart en van die bevolking wordt melding gemaakt in de Handboeken. Dat is voor onze illusie noodig. Dat de Indianen, de jagers en de Bushrangers even conventionneel zijn als de herders van weleer, bemerken wij niet, hoewel het zeker een feit is, en zoo het Amerika en het Australië van onze romans omtrent evenveel gelijken op die werelddeelen, gelijk zij werkelijk

Digitized by Google

bestaan, als het Arcadië der ouderwetsche dichters gelijkt op het wezenlijke Arcadia op zooveel graden lengte en breedte, dan komt dat er evenmin veel op aan. Deze onze opvatting van den Natuurstaat is voor het overige niets minder dan bevallig en elegant, terwijl men, honderd jaren geleden, zelfs hierin nog bevalligheid en elegantie verlangde; wij hebben daaraan geen behoefte; zij is ook ruw genoeg en vertoont dat gebrek aan naïveteit dat aan alle kunstmatige nabootsing van het primitieve eigen is; maar onze gewone belletrie is even beschaafd als wij zelven zijn, zoodat die ruwheid geen onwelkom contrast is en in de familieromans zijn zooveel naïve personaadjes dat het ons volstrekt niet mishaagt wanneer de Indianen en de jagers maar geen moeite doen om naïf te zijn. Bij slot van rekening zoeken wij den Natuurstaat volgens onze opvatting gelijk onze voorouders het deden volgens de hunne, en de man der negentiende eeuw, gezeten in zijn niet altijd even smaakvol versierd salon, verplaatst zich gaarne in een ongerept woud; vermoeid door zijn arbeid in handel, industrie, parlementaire politiek, theologie, coupons knippen, enz. enz. neemt hij in zijn gedachten deel aan de geheel andere werkzaamheden van de jagt, van de gevechten of van de landontginning, en, in zijn verdriet over zijne hoogst fatsoenlijke omgeving, schept hij behagen in het denkbeeldig gezelschap van roodhuiden, jagers en bandieten.

Er is een groot onderscheid tusschen de levenswijze van deze personen en het engelsche high-life; maar dit laatste is ook nog zoo kwaad niet. Ik geloof dat er wezenlijk geen aangenamer existentie te bedenken is dan het vie de château op de buitenplaats van een rijk Engelschman, — van welke heerlijkheid, in het voorbijgaan gezegd, over honderd jaar vermoedelijk niet veel zal zijn overgebleven, wanneer de Engelsche radicalen hun Vaderland gelukkig gemaakt zullen hebben. Eene voorstelling van deze levenswijze nu in een roman is zeer aantrekkelijk en de Engelsche romanschrijvers zijn er dan ook zeer mild mede: het zou mij niet verwonderen, als menige Engelsche roman daaraan eigenlijk zijn opgang te danken had; er is een ideaal van de weelde, het comfort, het fashionable, even goed als van den natuurstaat.

Maar er zijn nog meer verschijnselen, waaruit blijkt hoe-

Digitized by Google

zeer het publiek, oververzadigd van de reproductie van zijn eigen dagelijksch leven, behoefte gevoelt aan iets anders en gretig alles aangrijpt wat aan die behoefte kan voldoen. Zoo, b. v., kan het den aandachtigen opmerker niet ontgaan dat de burgerlijke roman-literatuur eene bedenkelijke neiging naar de demi-monde begint te vertoonen; ook ten onzent in het bijzonder is dit het geval en vele hedendaagsche schrijvers van romans en novellen ten gebruike van het gedistingueerde burger-publiek zien reeds niet meer op tegen vrij gewaagde excursies op minder gedistingueerd gebied. Zijn de lezers van die pennevruchten daarom minder deugdzaam, minder fatsoenlijk? Volstrekt niet. Maar deze lectuur trekt hen evenwel aan; en de oplossing van deze schijnbare tegenstrijdigheid is ligt te vinden. Het is waar, dat de mensch zich soms beroemt op vreemde dingen en dat iemand, die zoo fatsoenlijk mogelijk is en volstrekt buiten staat zou zijn om ooit werkelijk in iets buiten den tooverkring van zijn fatsoen te gaan, toch niet afkeerig kan zijn van eenige emancipatie in theorie: hij is gehecht aan zijn fatsoen; maar het hindert hem voor eenvoudig en onwetend aangezien te worden. „Gij ziet," wil hij zeggen, „hoe fatsoenlijk ik ben; maar gij moet volstrekt niet denken dat dit zoo is omdat ik niet weet wat er in de wereld te koop is." Voor zoo iemand kan eenige minder fatsoenlijke lectuur iets bijzonder aantrekkelijks hebben; voor anderen kan het verbodene verleidelijk zijn omdat het verboden is. Zoo iets ik weet niet wat in een hoogst fatsoenlijk boek maakt het interessant. Maar dit alles zij gelijk het wil: het voornaamste is dat de demi-monde iets anders is dan het dagelijksch leven van een deugdzamen man en vooral van eene deugdzame vrouw. De aantrekkelijkheid eener schildering van het leven in de demi-monde is niet noodwendig gebonden aan het feit dat de demi-monde losbandig is; zij moge dit zijn of niet, zij is anders dan het gewone leven en men verlangt iets anders. Men weet zeer goed, men ontwaart het dagelijks en men houdt er zich wijselijk aan, dat het noodig en pligtmatig is, de aangenomen vormen der zamenleving te ontzien, zich onophoudelijk te gêneren en nooit iets aan te vangen of zich met iemand of iets in te laten zonder te bedenken waar het mede eindigen zal; men beseft dat iemands bijzonder leven,

Digitized by Google

zoo het niet eentoonig is, zelden gelukkig kan wezen. De wereld is gelijk zij is en niet te veranderen en men schikt er zich dus in; men beheerscht zich, men ontzegt zich vèlerlei en men draagt geduldig menige keten, ten slotte met berusting of, in het slechtste geval, uit vrees voor erger. Niets is verstandiger en meer pligtmatig; maar daarom juist wil men zich wel eens verplaatsen in eene wereld van sans gêne, en de „Bohemers" zijn, in hunne soort, soms even aantrekkelijk als de Roodhuiden en de Lords en Ladies. Men zoekt in de kunst wat men in het leven niet heeft; en dat is voor menigeen vrijheid van beweging — wel te verstaan zonder oneerlijkheid — en avonturen, gepaard met eene andere materiële omgeving. De demi-monde is, in zekeren zin, ook een soort van natuurstaat, en daarom is het geen slechte inval van een romanschrijver zijne stof daaraan te ontleenen. Voor de kunst is dit verschijnsel opmerkelijk als een van de vele vormen waaronder zich de onbedwingbare reactie tegen het realisme openbaart: het is zekerlijk ook realisme, maar similia similibus. Voor het leven daarentegen is de zaak, op zichzelf, van weinig gewigt. Voor sommigen is er gevaar in; maar dat is dan voor diegenen, voor wie eigenlijk alle kunst, voor zoover zij eene voorstelling (imitatie) van het menschelijk leven is, iets bedenkelijks heeft. Zij namelijk, die onervaren zijn en het leven zelf nog niet kennen, hebben aan kunst in dien zin geen behoefte en wat men niet noodig heeft is altijd schadelijk. Wanneer men een weinig geleefd heeft zal men leven en kunst weten te scheiden en zich er voor kunnen hoeden beide dooreen te mengen, en wanneer men in het leven reeds vele indrukken gehad heeft, kan men de sterker indrukken der kunst, waaraan men dan behoefte heeft, verdragen. Maar zoolang men zeer jong is, kan men die scheiding nog niet maken en de indrukken van het werkelijk leven zijn dan nog èn sterk èn aangenaam genoeg om die der kunst overbodig te doen zijn, die dan ook slechts kunnen dienen om de hoofden op hol te brengen. Het is dus geen zaak de jeugd met Bohemers kennis te doen maken; maar ten slotte is de kunst, die zich met Bohemers ophoudt, niet meer of niet minder gevaarlijk voor de jeugd dan eigenlijk alle kunst, met uitzondering van die welke slechts schoone vormen aanbiedt, waaraan men

Digitized by Google

zich niet te vroeg kan gewennen. Imitatieve kunst wordt, op jeugdigen leeftijd, òf niet begrepen en maakt dus geen indruk, òf zij strekt tot overprikkeling. Er zijn voorbeelden genoeg van kinderen die, na de lectuur van Robinsonaden of boschromans, van hunne ouders zijn weggeloopen om avonturen te zoeken. Maar iemand die geen kind of niet dwaas is, zal er zeker niet aan denken om onder de Indianen te gaan, met hoeveel vermaak hij ook de romans van Aimard en tutti quanti gelezen heeft, en evenmin zal er veel gevaar zijn dat een huisvader lust zal krijgen van zelf werkelijk dwaasheden te gaan bedrijven, omdat hij een oogenblik vermaak heeft gevonden in de levendige schildering van eenige aangename dwaasheden. Eene min of meer onzedelijke literatuur is een treurig verschijnsel voor zoover zij — gelijk te Parijs — de afspiegeling en het symptoom is van een reeds wezenlijk bestaand en voortwoekerend bederf; dit is nu zeker wel dikwijls maar niet noodzakelijk altijd het geval: tot op zekere hoogte althans — want het kan al te hoog loopen — kan het een zuiver aesthetisch verschijnsel zijn, dat geheel buiten de zeden van een zekeren tijd en een zekeren kring staat en daarmede zelfs contrasteert, terwijl het juist om dat contrast in den smaak valt; en in zooverre zal het ook op de zeden van geen invloed zijn.

Er is nog iets, waaruit blijkt, hoezeer het publiek zich, in den grond der zaak, trots alle theorieën en alle afwisselingen der mode, gelijk blijft. De prikkeling der nieuwsgierigheid door middel van avontuurlijke en geheimzinnige verhalen blijft altijd een groot genot en in die behoefte wordt dan ook ruim voorzien. De hedendaagsche sensatie-roman is, in zekeren zin, de voortzetting van den Spaanschen Gaauwdievenroman, hoewel men in den laatste, behalve het verhaal van avonturen, meer karakter- en zedeschildering vond dan in de latere sensatie-romans in den regel te vinden is. Dit genre is geheel eenig in zijn soort; men keert er gedurig toe terug en vat het in gewijzigden vorm telkens weder op; maar het wezen er van blijft altijd hetzelfde. Het geheim, hoe vreeselijker en duisterder des te fraaijer, blijft altijd de hoofdzaak en de groote triomf der kunst is hier de bevredigende oplossing van dat donkere geheim, zonder al te groote onwaarschijnlijkheid of liever zonder al te tastbare onmoge-

Digitized by Google

lijkheid. Maar de vorm, gelijk gezegd is, verandert, en het is niet onaardig om op te merken hoe zelfs hier het realisme zijn rol speelt. Zeventig jaren geleden of daaromtrent voorzag Mevrouw Radcliffe het publiek van akelige geheimen; maar zij week daarbij geheel en al van de natuur en de werkelijkheid af. De tijden, waarin zij hare verhalen plaatste, waren de middeleeuwen; de plaatsen waren kasteelen of kloosters; de handelende personen waren misdadige markiezen, vrijbuiters, monniken, enz. Dat er ooit iets dergelijks werkelijk gebeurd zou zijn, was volslagen onmogelijk. In onzen tijd is de plaats van de schrijfster der Geheimen van het kasteel van Udolpho ingenomen door Miss Braddon, Wilkie Collins en vele anderen. Wezenlijk zetten deze opvolgers haar werk slechts voort. Maar, in plaats van geheel van de natuur af te wijken, doen zij hun best om dit zoo weinig mogelijk te doen; wat zij ons verhalen is meestal even ongebeurlijk, maar zij trachten ons te doen gelooven dat het zeer wel zou kunnen gebeurd zijn; hunne handelende personen zijn wezenlijk even goed bloote marionetten, maar zij hebben meer valschen schijn van leven; de schrijvers spannen zich ten uiterste in om de gewrochten hunner verbeeldingskracht op ernstige kunstwerken te doen gelijken; er is dan werkelijk ook meer kunst in dan in die hunner voorgangers, maar minder naïveteit en wanneer men ze slechts met eenige aandacht beschouwt, ziet men dat het volkomen op hetzelfde neêrkomt als vroeger. Wat veranderd is zijn de accessoires; men blijft in zijn eigen tijd, in zijn eigen land, in zijn eigen interieur en het is vooral het bijwerk door welks naauwkeurige en uitvoerige behandeling men aan het geheel een valsch voorkomen van realiteit geeft. Ook in deze weet men eens voor al, dat het publiek aan dien schijn hecht en dat het tegenwoordig voor iedere verdichting een vereischte is, dat de verdichting verborgen blijve. Daarom bevatten al die romans slechts verhalen van regtszaken en processen, zoo civiele als criminele: in onzen tijd toch zijn geene geheimen noch misdaden mogelijk waarmede het geregt zich niet bemoeit. Vroeger werd de onschuld gered door een Onbekende, in een mantel, met een grooten hoed en met een masker; maar tegenwoordig zou zulk een onbekende weinig crediet hebben, en men gebruikt dus in zijne plaats een advocaat of een

Digitized by Google

commissaris van politie, die altijd slim is en deze zijne slimheid altijd toont door de lieden met geveinsde openhartigheid en vriendelijkheid in een strik te laten vallen; bij slot van rekening is deze advocaat of commissaris van politie een even conventionneel persoon als de Onbekende; maar wij hebben het zwak van in hem te gelooven omdat wij dikwijls een advocaat of politiebeambte, maar nooit een zoo toegetakelden Onbekende op straat zijn tegengekomen. Even conventionneel zijn ook de overige handelende personen: de held, de heldin, omtrent wie in het boek des noodlots geschreven is, dat zij elkander krijgen zullen, men doe wat men wil; de man, die het goed gestolen, het testament vervalscht, den moord gepleegd, zich voor een ander uitgegeven of eenige andere misdaad gepleegd heeft; de andere man, die het geheim ontdekt, enz. enz. Doch dit hindert ons evenmin, om dezelfde reden. Het zijn en blijven marionetten; maar zij dragen onze kleêren, wandelen door onze straten, wonen in onze huizen of buitenplaatsen en zien hun geheim onthuld in onze regtzalen; overigens is dat geheim ook van zeer realistischen aard en er wordt daarbij partij getrokken van wezenlijk bestaande wetten en verhoudingen. Ten slotte geeft men aan het kunstwerk, opdat er niets aan zou ontbreken, een humoristisch tintje: het ontbreekt niet aan verteedering, berouw en verzoening en de ontzetting van den lezer wordt nu en dan door ontroering afgewisseld, hetgeen juist niet moeijelijk is, in aanmerking genomen dat de schrijver er alles van maken kan wat hij wil: zijne draadpoppen zijn tot alles vaardig. En hij weet ook dat de vroomheid, althans in Engeland en in Nederland, alles goedmaakt: eenige vrome of profane onzin over de Voorzienigheid, op welke die houten helden en heldinnen vertrouwen, welk vertrouwen hen staande houdt en dat niet beschaamd wordt, is er spoedig bijgeschreven en de zedelijke strekking, om aan te toonen dat deugd en onschuld ten slotte zegevieren en dat de misdaad eindelijk gestraft wordt, ligt te gemakkelijk bij de hand om ooit gemist te worden. Het is door zulke misères dat het publiek zich in den waan laat brengen dat het lezen van deze romans geen tijdverkwisting, ja mogelijk wel eene soort van devotie is. En in dit opzigt plagt Mrs. Radcliffe, in haar tijd, reeds juist zoo te werk te gaan. *(Wordt vervolgd.)*

Digitized by Google

HET GEHEIM DER ARMADA VAN 1639.

DOOR

J. A. M. MENSINGA.

't Was eene geweldige uitrusting, die Spaansche Armada, op welke Tromp in 1639 de heerlijke overwinning bij Duins behaalde. Zeven-en-zestig, meest voor dien tijd zeer zware schepen, met 24000 (of 25000) man aan boord, waarvan 10000 (andere melden 12000) man landingstroepen. De „onoverwinnelijke" van 1588 afgerekend, heeft Spanje vóór noch na zulk eene oorlogsvloot in zee gehad. Het had zijne uiterste krachten ingespannen; er was lang gearbeid aan hare uitrusting. Ze moet een zeer gewigtig oogmerk gehad hebben.

Over dit oogmerk zijn destijds verschillende geruchten en meeningen geweest. Langzamerhand verstommen en verdwijnen echter deze geruchten. Nog in het eerste kwartaal der vorige eeuw schrijven Halma (Tooneel, enz.) en Hoogstraten (Woordenboek enz.) in hunne uitvoerige artikelen over M. H. Tromp, gelijkluidend, wel, dat deze uitrusting eene geheime bestemming gehad heeft, maar geene gissing of gerucht meer, welke het zou geweest zijn, eenvoudig dat „het eigenlijke oogmerk onbekend bleef." Maar reeds Wagenaar, in het midden dier eeuw, zoo ook zijn uitschrijver Cerisier, weten van geen geheim oogmerk meer; zoo ook Kok (Woordenboek) schoon zeer uitvoerig, op 't eind der eeuw. En zoo al de

Digitized by Google

lateren (althans die in mijn bereik zijn). Zelfs Lulofs (kort overzigt van de geschiedenis der Nederlanden) die anders zoo ontzettend veel vraagt, veel meer dan hij zelf wel soms heeft weten te beantwoorden, van wien men hier toch de vraag: „wat weet men van" of „wat is er bekend van, enz." verwachten kon, zwijgt er geheel van. — Op 't laatst wordt zelfs het bestaan hebben van geheim oogmerk direct tegengesproken, bij van Kampen, Levens van beroemde Nederlanders. Dl. 1. bl. 223, met beroep op de getuigenis van Frederik Hendrik, die de waarheid het naauwkeurigst kon weten, „dat zij (de vloot) te Duinkerken aan wal meende te gaan."

Wat dit laatste aangaat, merk ik aan dat dit berigt van den Prins — ik hoop dat van Kampen het met zijne gewone naauwkeurigheid zal gerefereerd hebben — alleen dan het voorgestelde bewijzen zou, bijaldien het inhield dat de Armada geene andere bestemming had dan alleen Duinkerken. Want nu blijft nog altijd de mogelijkheid dat zij, om eenig oogmerk, Duinkerken aandoen moest, en dan hare reize voort zetten. (Daarover straks nader.) Dit oogmerk zou o. a. kunnen geweest zijn, doordien zij geene waarlooze masten en stengen, ook geen kruid genoeg had (zoodat Tromp het hun aanbood om hun alle voorwendsel om den slag te weigeren te benemen), dus nog niet genoeg uitgerust was, om hare uitrusting te completeren in deze groote wapenplaats van Spanje die, kort te voren, ook de ammunitie, enz. voor haar naar de Coruna geleverd had, en dan verder naar hare bestemming te gaan. — Dan is het ook niet waarschijnlijk dat eene zoowel ten opzigte van vloot als van bemanning zoo schitterende en kostbare expeditie als deze geene hoogere bestemming zou gehad hebben dan om als transportvloot naar het betrekkelijk nabij gelegen Duinkerken te dienen.

De bepaalde gronden die ik heb deels voor de oude en oorspronkelijke meening dat de Armada geheim oogmerk gehad heeft, deels voor het onderzoek (en ik geloof: de beslissing) welk dat oogmerk geweest zij, liggen ten deele hier (n.l. in Holland), ten deele in het Noorden.

Wagenaar schrijft namelijk, op gezag van den tijdgenoot d'Estrades, dat „den Prins, van Brussel, alwaar hij eenen bediende der Seketarie door geschenken gewonnen had, het

Digitized by Google

gansche oogmerk der Spaansche toerusting omstandiglijk overgeschreven was." — Dat wijst duidelijk op een veel meer gecompliceerde en verreziende zaak dan het eenvoudige binnenloopen in Duinkerken en, natuurlijk, ontschepen van de aan boord zijnde troepen; dat kon men, ook zonder berigt, wel begrijpen, daar behoefde althans geen heimelijk en door omkooping gewonnen berigt toe!

En ten tweede: van de sterkte der vloot had men hier reeds berigt. Dat ze, op de eene of andere wijze, tegen ons gerigt was, was ontwijfelbaar. Toch roerde men zich hier niet naar evenredigheid van de geweldige donderwolk, die uit het Zuiden op ons aantrok!

Eerst toen men, door den Prins, berigt bekomen had van hare bestemming, toen gingen op eens de oogen open, eensklaps zag men in dat 's lands belang gebiedend vorderde, die bestemming te beletten, haar in Duins, waar Tromp ze opgesloten had, te vernielen; alle krachten werden in beweging gezet; 't was eene inspanning wier gelijke in onze geschiedenis, misschien in de geschiedenis van eenig ander volk, niet voorkomt: in 4 of 5 weken werd de vloot bijna verdrievoudigd!! 't Moet wel een geweldig groot gevaar geweest zijn, een gevaar dat ons naar den hartader stak, waarmede zij ons bedreigde!

Op onze vloot was het in elk geval niet gemunt: de admiraal had uitdrukkelijken last, geen slag aan te nemen. Van Kampen zoekt (a. w. bl. 233) het gevaar daarin dat, „als men deze vloot niet vernielde, men steeds eenen vijand hebben zou die naar welgevallen, hetzij naar Duinkerken kon oversteken, wanneer onze vloot zich verwijderde, hetzij uit Duins van de eene, uit Duinkerken van de andere zijde, de handelsvaart der onzen geheel onderscheppen kon." — Maar de Armada zou daar toch wel niet altijd blijven liggen, hare bestemming was blijkbaar om den eenen of anderen grooten slag uit te voeren, waarop ook de omstandigheid wijst dat, even als op de onoverwinnelijke, een goed deel van de bloem des Spaanschen adels, die op eigen kosten diende, aan boord was. Daartoe was ook het landingsleger dat zij voerde, niet bestemd.

Dan veeleer hetgeen dezelfde schrijft, bl. 223 (schoon hij zich zelf niet direct tegenspreekt is hij toch blijkbaar weife-

Digitized by Google

lend), [1]) dat de Kardinaal-Infant vermoedelijk deze versterking aangevraagd had om den oorlog in de Zuidelijke Nederlanden met nadruk te kunnen voortzetten. Dit schijnt nog het aannemelijkst. Het heeft intusschen ook zijne bedenkelijkheid. Dat gevaar heeft men toch kunnen vooruitzien, toen men berigt kreeg van de sterkte der vloot en van hare bemanning; dat was ook zulk eene mysterieuze zaak niet, dat ze den Prins zoo omstandig behoefde berigt te worden. Daarbij had Spanje ook zulk een groote en kostbare vloot niet noodig gehad; het kon op min kostbare wijs frissche troepen derwaarts krijgen; niet alle engelsche schepen die heimelijk spaansche troepen overvoerden werden door de onzen aangehouden. — 't Is ook blijkbaar dat het gevaar bepaaldelijk onzen handel bedreigde; vandaar dat onze handelsstand zoo grif was met de uitrusting en vooral Amsterdam, welks kooplieden anders met den Prins niet op den besten voet stonden, ditmaal „zich meer dan gemeen kweet in het spoedig verzamelen van schepen, volk en voorraad" (Wagenaar).

Men ziet aan dit alles, dat de zaak niet klaar is, en dat er groote oorzaak is om ernstig terug te denken aan de oorspronkelijke meening, dat het eigenlijke oogmerk der Armada een geheim was. — Dezen vermoedens van uit het Zuiden komen nu nog veel sterkere van uit het Noorden te gemoet en reiken hun de hand, namelijk:

Aan het Zweedsche hof bevond zich een zekere duitsche overste, Andreas Reusner. Hij was vroeger in staatsdienst geweest bij den Hertog van Sleeswijk-Holstein-Gottorp, Frederik III, en van dezen tot geheime negotiatiën gebruikt. Wel had hij niet tot het na te melden gezantschap naar Perziën behoord, maar hij was, iets later, met bijzonderen last en credentiaal direct aan den Schach gezonden, had het reeds terugkeerend gezantschap te Astrachan aangetroffen en

[1]) Evenzoo zoekt ook Swalue, daden der Zeeuwen, bl. 206 het gevaar daarin dat de vijand „aan Vlaamschen wal gekomen, ligtelijk te lande iets groots zou hebben kunnen ondernemen," terwijl bl. 204 het oogmerk der vloot daarin gezocht was „nog eenmaal te beproeven meester op zee te worden en de zeevaart, de visscherij en den koophandel, die hechte steunpilaren van het welzijn van Neerlands ingezetenen te verdelgen." Hij heeft, blijkbaar, of aan de Armada geen bepaald doel toegeschreven, slechts om naar bevind van zaken ons te schaden, òf gevoeld, dat het eigenlijke, bepaalde doel, zóó er een was, hem niet bekend was.

Digitized by Google

was door Bruggemans, het hoofd er van, in zijne geheimen ingewijd. (Zoo berigt Olearius, Reisebeschreibung etc. 2de uitgaaf, 1656 bl. 750). Op het vernemen der tijding van Tromps overwinning op de Spaansche vloot, had hij, zich te Hamburg bevindende, plotselijk en zonder zijn afscheid te vragen, zich naar Zweden begeven. — Later, zich door den Hertog gekrenkt meenende, had hij aan de koningin Christina een geheim medegedeeld, van 't welk Puffendorf in zijne geschiedenis van Zweden, (de rebus Succicis) van 1635—54 [1]) het volgende berigt geeft.

„Spanje, dat om zijne Nederlanden kampte, zocht deze op alle wijzen te verzwakken. Om ze op de gevoeligste wijs aan te grijpen, moest de bron van hunne rijkdommen, hun handel, vernietigd worden. Op twee gewigtige takken van dezen, op den handel in de Oostzee en den perzischen handel [2]) was het bijzonder gemunt; beide oogmerken zouden bereikt worden, wanneer de hertog den perzischen handel op eene min kostbare wijze aan zich kon brengen, en den Nederlanders de Oostzee

[1]) Daar ik het werk van Puffendorf niet ter beschikking heb, zoo geef ik het uit A. Forchhammer. Gesch. d. Herz. Schl. u. Holst. 1834; die het uitvoerig geëxcerpeerd, en tevens onpartijdig beoordeeld heeft.

[2]) De perzische zijdehandel was inderdaad een zeer belangrijke, misschien de belangrijkste tak van onzen Oost-Indischen handel. — China, dat tegenwoordig de hoofdrol in dat artikel speelt, voerde destijds ter zee nog weinig ruwe zijde uit, de Europische zijdeteelt was ook nog veel geringer als ze later geworden is; Perzië daarentegen produceerde wel viermaal zooveel als tegenwoordig, waarvan meer als de helft ruw, meest op den zeeweg naar Europa ging; wel was de kwaliteit niet zoo glansrijk als van de Chinesche, maar daarentegen datgene waaraan men destijds de meeste waarde hechtte, zeer sterk en duurzaam; Perzië leverde dientengevolge de meeste ruwe stof voor de europesche weverijen. De Engelschen en de Hollanders waren nagenoeg de eenige exporteurs op den zeeweg, de Franschen kwamen weinig in aanmerking. De eerstgenoemden hadden weinig anders als hunne lakens in te voeren, wij daarentegen betaalden de zijde geheel of ten deele met onze Oost-Indische specerijen. Volgens van Kampen, Geschiedenis der Nederlanden buiten Europa, Dl. II bl. 134 leverden wij jaarlijks $1^1/_2$ millioen ponden. Wij hadden alzoo niet alleen een dubbel voordeel, te grooter omdat het transport voor de ééne vracht betrekkelijk kort was, maar tevens een afleidingskanaal voor deze specerijen, wier overvloed anders de markt hier wel eens overladen en de prijzen drukken kon, zoodat men, om deze te souteneeren, geheele ladingen in Texel verbranden moest. — Later is deze schoone handel geheel te niet geloopen. Wel was het van Spanje volkomen rigtig berekend, ons hier aan te grijpen, even zoowel als op de Oostzee! 't Waren onze beide „groote bloedvaten"!

Digitized by Google

gesloten worden kon. Om het laatste te bewerken, moest de koning van Denemarken in het verbond getrokken worden. Deze liet zich gewillig vinden, en zoo kwam het volgende verdrag tot stand. De spaansche vloot zou de oude beproefde troepen in de Nederlanden tegen jonge verwisselen, dan naar Denemarken zeilen, en met hulp der deensche vloot" (Denemarken had destijds onder koning Christiaan IV eene zeer respectabele zeemagt) „en der inmiddels te samen gebragte troepen Zweden overvallen. De koning van Denemarken zou Zweden behouden." (Ik behoef overigens niet te zeggen dat het plan, aangenomen dat het bestaan heeft, eene dubbele portée had, men denke slechts aan den toenmaligen krijgstoestand in Duitschland!). „Het plan zou reeds in zijnen aanvang mislukt zijn, daar de admiraal Tromp de Spaansche vloot onder Engeland vernietigd had. Hij, Reusner, had deze tijding in Hamburg ontvangen, en het niet vertrouwd, zich weder in de magt des hertogs te begeven, ook Bruggemans gewaarschuwd; deze had zich echter niet laten waarschuwen" (inderdaad het karakter van dezen man, zoo als hij overal bij Olearius voorkomt) „en zijn medeweten van dit geheim met zijn leven geboet."

Tegen de geloofwaardigheid van dit berigt is en wordt hier in het Noorden ingebragt, deels dat een zoo gewigtig historisch feit niet mag aangenomen worden op het getuigenis van een enkel man, — anderdeels, dat de Zweedsche geschiedschrijvers van dezen tijd ten opzigte der deensche zaken niet regt te vertrouwen zijn.

Wat het laatste aangaat, zoo wil ik gaarne gelooven dat, wanneer het een door Zweden aangegaan geheim verbond tegen Denemarken gegolden had, Puffendorf uit égard voor Zweden dat hem ambt en stand gaf (hij was geboren Saks, later in Brandenburgschen dienst in welken hij stierf, maar toen hij dit werk schreef, 1676, nog in Zweedschen dienst als staatssekretaris en rijks historieschrijver) de zaak, als door geen ander direct getuigenis ondersteund, verzwegen en geignoreerd zou hebben, 't geen hij zonder schade voor zijne reputatie ook veilig doen kon. Maar niet het tegengestelde. Het lag niet in zijn karakter, en zou ook den naam dien hij, als regtsgeleerde en geschiedkundige met eere voerde, veel te veel gecompromitteerd hebben, zoo hij deze zaak ver-

Digitized by Google

licht en gelogen had. Men moet het voor zeker houden dat Reusner zulk eene mededeeling werkelijk gemaakt heeft, misschien in de bijzonderheden iets anders, toch in de hoofdzaak zoo, als Puffendorf opgeeft.

Wat het eerstgenoemd bezwaar betreft, ik vermoed dat dit ook de oorzaak geweest is waarom dit verhaal door onze geschiedschrijvers geignoreerd en ter zijde gelegd is; — dan ook, wijl het perzische gezantschap ten allen tijde als een dwaas en bijna belagchelijk luchtkasteel van den Hertog beschouwd is.

Het werk van Puffendorf was overigens bij de onzen wel bekend; te Utrecht gedrukt, ik meen mij te herinneren ook in het hollandsch vertaald, door Wagenaar meermalen aangehaald; Scheltema heeft, t. a. pl. de bedoelde plaats blijkbaar onder de oogen gehad. Men hield de zaak wel voor een „praatje".

De gronden die ik tegen dit bezwaar heb zijn deze:

Indien er zulk een tractaat tusschen Holstein en Spanje bestaan heeft, zoo is het natuurlijk een geheim tractaat geweest, misschien geheime artikelen tot het tractaat dat tusschen hen in 1633 gesloten werd. Nu is het in de geschiedenis zeer gewoon dat geheime tractaten of geheime artikelen eerst na vele jaren, somtijds ook geheel niet, aan het nageslacht bekend worden, dikwijls ook alleen haar bestaan, niet de inhoud. In zulke gevallen wordt altijd aan de historische kritiek haar regt toegestaan; wanneer er een uitwendige grond, al is hij ook zwak, voorhanden is, dan komt het verder op de inwendige, op de waarschijnlijkheid der zaken aan. — De hertog had overigens zeer gewigtigen grond tot geheimhouding; als het plan mislukte en naderhand bekend werd, had het voor hem fatale gevolgen kunnen hebben. Inzonderheid zal hij, na den vrede van 1648, en vooral toen hij, later, met Zweden in vriendschap kwam, alles schriftelijke wat er van de zaak bestond, en binnen zijn bereik was, wel zorgvuldig vernietigd hebben. — Reusner heeft kennis van de zaak bekomen, wijl hij ingewijd was in het geheim van het perzische gezantschap dat ten minste diplomatisch met het plan tegen Zweden te samen hing. Hierbij valt ook in de weegschaal zijne ontwijking en de dood van Bruggeman, van welke Forchhammer schrijft: de ontwijking van Reusner,

Digitized by Google

aan wien de Hertog later niets te verwijten had als alleen deze ontwijking zelf en de veroordeeling van Bruggeman (in Hamburg 1640), die niet zonder des hertogs persoonlijke medewerking schijnt plaats gehad te hebben" (schijnt, zegt F., het is wel zeer zeker; zie Olearius a. w. bl. 706 volgg.) „doen een plan vermoeden bij welks geheimhouding, nadat het mislukt was, de hertog het grootste belang had."

Ten tweede. De eene helft van Reusners opgaaf is met de waarheid overeenkomstig. Het blijkt uit vele omstandigheden, deels dat Spanje de hand gehad heeft in het gezantschap naar Perzië, deels dat het de kosten er van gedragen heeft. [1]) Dat geeft eenen sterken grond ten gunste der waarheid van de andere helft.

Ten derde. Al de omstandigheden en betrekkingen van dien tijd begunstigen haar. Denemarken was ijverzuchtig en meer dan ijverzuchtig op Zweden; welkom zou hem de weder-vereeniging der drie Noordsche kroonen geweest zijn. Wat den hertog aangaat, 't lag geheel in zijn politiek karakter om de bemiddelaar te zijn van zulk een verreziend, fijn gespannen plan, dat natuurlijk ook voor hem zijne vruchten beloofde, al zijn die hier niet genoemd. Onredelijk was hij niet, maar jong, naar hooge dingen trachtend, en was bijzonder een liefhebber van zulke politieke combinatiën, waartoe de destijds ongeloofelijk ingewikkelde betrekkingen zooveel uitlokkende gelegenheid aanboden. Ook met zijne staatkundige rigting stemt het geheel overeen, vooral wanneer men de volle portée van het plan tegen Zweden in aanmerking neemt. Er zijn bewijzen te over voor zijne geheel en al habsburgsche gezindheid. Zijn broeder Adolf diende in het keizerlijk leger en sneuvelde in den slag bij Leipzig; zijne gemalin was eene dochter van den Zwedenvijand, keurvorst Johan George. Hij zelf scheidde, reeds in 1627, door eenen afzonderlijken vrede zijn belang van dat des Neder-saksischen

[1]) Ik heb dat uitvoeriger bewezen in eene verhandeling daarover geplaatst in het weekblad dezer stad, 7 Mei d. j. en volgende weken. Ik vraag verschooning voor dit niet zeer deftig en naauwlijks citeerbaar orgaan; maar eensdeels worden er hier geene wetenschappelijke maandschriften, op 't oogenblik zelfs geene jaarboeken uitgegeven, anderdeels stel ik er meer belang in, met welgevallen gelezen te worden door mijne medeburgers met wie ik dagelijks omga, dan door een grooter geleerd publiek; het hemd is mij nader dan de rok.

Digitized by Google

DE ROMAN

EN HET HEDENDAAGSCH RÉALISME.

DOOR

J. J. SCHOT.[1])

Er is eene kunst die in menig opzigt met de letterkunde hand aan hand gaat: namelijk de schilderkunst. Het zou der moeite waardig zijn eene doorloopende vergelijking van beide kunsten te maken; men zou dan ongetwijfeld, behoudens uitzonderingen, dezelfde tijdelijke en plaatselijke verschijnselen in beide terugvinden. Voor onzen tijd en voor ons land in het bijzonder is dat stellig het geval. Het zoogenoemde Genre speelt in de schilderkunst dezelfde rol als de familieroman in de letterkunde: terwijl dáarin het realisme zijn grootsten triomf viert, worden ook andere kunstvormen zooveel mogelijk in realistischen zin beoefend. Over het algemeen schildert men tegenwoordig al te veel binnenhuizen en al te veel koeijen en schapen; maar minder landschappen, nog minder historie en bijna in het geheel geen mythologie en allegorie. De landschappen zijn in hunne soort uitmuntend; maar zij hebben zeer zelden iets van die van Ruysdael of van Claude Lorrain: zij zijn waar, natuurlijk, maar volstrekt niet phan-

[1]) Vervolg van bladz. 532.

Digitized by Google

tastisch en zij hebben weinig karakter. De historiestukken zijn geleerder dan men ze vroeger maakte, maar minder levendig; het costuum is beter, maar de uitdrukking zwakker; vele van die stukken gelijken zeer op zoo menigen historischen roman, waarin òf ledepoppen òf ten hoogste onbeduidende figuranten omhangen zijn met het costuum en omgeven door alle ustensiliën van eene vroegere eeuw. Alles wat slechts nageteekend kan worden teekent men na en er is dan ook veel om na te teekenen; maar ongelukkig bepaalt men zich slechts te dikwijls enkel daarbij: in de schilderkunst zoowel als in de letterkunde. In een tijd, waarin zelfs de beeldhouwkunst, die zich er wel het minst gewillig toe leent, onder den invloed van het realisme is gekomen; waarin men zelfs in het monumentale niet waagt van het leelijke costuum van den tijd af te wijken, is het niet onnatuurlijk dat de schilderkunst er nog veel eerder en volstrekter aan heeft moeten gelooven. Dit geldt evenwel ten aanzien van deze nog veel meer uitsluitend voor Engeland en Nederland dan voor zoover het de letterkunde betreft. De Duitschers zijn, ook in de beeldende kunst, slechts in dien zin en in zooverre realisten als zij hunne onderwerpen aan de werkelijkheid ontleenen; in de opvatting er van zijn zij het niet of slechts in de goede, gezonde beteekenis des woords. En bij de Romanen, voornamelijk bij de Franschen die, ondanks alle romantiek, toch nooit geheel en al aan het classicisme ontrouw zijn geworden maar er, als door instinct, gedurig toe terugkeeren, is ook de beeldende kunst van den invloed van het realisme nog het meest vrijgebleven. Maar terwijl de Vlaamsch-Hollandsche Schilderschool reeds realistisch was lang vóor dat men aan realisme in de letterkunde dacht, zijn de hedendaagsche Nederlandsche schilders het in dubbele mate nu die rigting algemeen geworden is. Lodewijk XIV zeide reeds, toen hij die schilderstukken zag in welke de volmaakste en meesterlijkste techniek aan de laagste en leelijkste onderwerpen was te koste gelegd: »Otez moi ces magots". Men heeft hem dit verbazend kwalijk genomen; maar het wil er bij mij nooit in dat hij zoo geheel ongelijk had. Wat zou hij tegenwoordig wel zeggen, wanneer hij onze tentoonstellingen kon bezoeken? Hij zou er zeker eenige meesterstukken zien; maar er is inderdaad eene treffende gelijkheid tusschen onze familie-romans en boeren-novellen en

Digitized by Google

zoo menig genre-schilderstuk: alles even natuurlijk, even uitvoerig, even alledaagsch en laag bij den grond: in alles hetzelfde zoetsappige humorisme, dezelfde afwezigheid van alles wat eenigszins indrukwekkend zou kunnen zijn, hetzelfde streven om slechts te idealiseren door te verweekelijken, en zeer dikwijls bij dat alles nog dezelfde terugstootende, plompe onbevalligheid.

In Engeland is hetzelfde het geval, en misschien in nog sterker mate. Niets is zoo treffend als de gelijkheid van karakter der Engelsche genre-schilderkunst met de Engelsche roman-literatuur. De matte, onbeduidende, quasi naïve maar eigenlijk onnoozele en domme hoofdfiguren verdwijnen onder de overlading van kleingeestig, tot in de nietigste bijzonderheden uitgewerkt en sterk gekleurd bijwerk, en op het geheel valt een schel, gelijkmatig licht; niets blijft in de schaduw, alles dringt zich op en vecht als het ware om den voorrang; de beschouwer moet alles zien en verkrijgt ten slotte eigenlijk van niets een bevredigenden indruk. Men kan even goed in zijne kamer blijven als zulke schilderijen gaan zien, gelijk men ook even goed zich bij zijn eigen dagelijksch leven kan bepalen als al die romans te lezen, die er toch op gelijken als het eene ei op het andere.

Is men alzoo in de beeldende kunst op dezelfde wijze als in de bellettrie in het realisme geraakt, men heeft denzelfden aandrang gevoeld en denzelfden weg gevonden om er weder uit te geraken. Het phantastische boeit het publiek nu eenmaal niet meer, evenmin als het verdichte, en in de goden- en heldenwereld kan men zich niet meer verplaatsen — om van de allegorie niet te spreken. Tegen de eene realiteit kan men slechts eene toevlugt vinden in eene andere, en dit doet men dan ook: in de schilderkunst evenzeer als in de poëzie. Men gaat voort met genre-stukken te schilderen, maar men kiest zijne onderwerpen uit eene andere eeuw of uit een ander land; men blijft voorstellingen geven van het dagelijksch leven, maar het is het dagelijksch leven te Pompeji of in Aegypte, in de zeventiende eeuw of in den roccoco-tijd. In die manier wordt tegenwoordig, vooral door Duitsche en Fransche kunstenaars, veel en voortreffelijk gearbeid. Hoe komt het nu dat die kunstwerken zooveel aantrekkelijker en aangenamer zijn dan tafereelen uit onze eigene omgeving? Voor

Digitized by Google

een gedeelte mag het zeker wel daaraan worden toegeschreven dat die omgeving van ons in plastischen zin leelijk is. De wijze waarop wij ons ligchaam bedekken — want kleeden kan men het niet noemen —, onze architectuur, ons ameublement, alles wat ons omringt — voor zoover het ten minste specifiek negentiendeëeuwsch is — is leelijk en ongracieus: wij hebben waarlijk wel reden om op het roccoco te schimpen. Dat roccoco was ten minste een stijl, en wij kennen geen stijl meer; de dingen hadden toen een vorm, en onze tijd heeft allen zin voor vorm verloren. Wij zijn zoover gekomen dat wij slechts gegeven voorbeelden uit vroeger tijd kunnen nabootsen, en daarin hebben wij het dan ook zeer ver gebragt; maar onze bekwaamheid in het namaken en in de geleerde restauratie van oude kunstwerken is een even kwaad teeken voor ons eigen scheppingsvermogen als onze groote behoefte aan kunstmusea: ik weet niet of er te Athene ten tijde van Phidias wel een kunstmuseum was. Maar tegenwoordig is niemand in staat om een theekopje te maken dat niet beneden alle critiek is, wanneer hij geen model voor zijn neus heeft staan.

Onze omgeving is alzoo zeer weinig schilderachtig en dit is zeker eene reden waarom zij voor de schilderkunst een zeer ondankbaar onderwerp is. Maar al ware dit niet in die mate het geval, dan zou zij ons in de kunst toch niet behagen, eenvoudig omdat zij de onze is. Wij willen en wij moeten daaruit; wij zeggen gestadig tot den kunstenaar: „Geef ons toch iets anders te zien, want het verveelt en benaauwt ons en wij hebben er genoeg van." Het costuum der oudheid nu of dat uit den tijd van Lodewijk XIV of Lodewijk XV is op zich zelf schilderachtiger en dit is een voordeel; maar daarbij komt dat het ons vreemd is en dit laatste doet er ons misschien nog meer behagen in scheppen dan het eerste.

Ik weet wat men tegen deze beschouwing der zaak zou kunnen aanvoeren of liever wat er reeds tegen aangevoerd is. De Heer F. P. Ter Meulen heeft, in een Gids-artikel, waardoor hij zich als een eenzijdig colorist deed kennen [1]),

[1]) Deze schrijver zoekt alles in de kleur en brengt daartoe alles terug. Wanneer, zegt hij, een schilder eene groep vischers aan het strand afbeeldt, dan doet hij dit omdat hunne kleederen en vischmanden, het zand, de zee

Digitized by Google

onlangs de volgende opmerking gemaakt: „Maar nu hebben de schrijvers er iets op gevonden om met ingenomenheid van die schilderijen te kunnen spreken, zonder uitdrukkelijk hun eigen theorie aan te tasten. Zij roemen ze als natuurlijke afbeeldingen van het leven onzer voorouders. Die voorouders zijn belangrijk: derhalve moet „de gedachte" schoon heeten. Men bedenkt niet, dat hieruit volgen zou, dat die stukken dan als kunstwerken geen oortje waard waren, zoolang die voorouders nog leefden: m. a. w. dat men ze daarmede alleen prijst als historische curiositeit." [1])

De gegrondheid dezer gevolgtrekking nu kan ik niet inzien. Het kan zeer wel gebeuren dat een kunstwerk, ten gevolge van toevallige omstandigheden, eene geheel nieuwe beteekenis verkrijgt en eene andere uitwerking doet dan er oorspronkelijk mede bedoeld was. Zoo, bij voorbeeld, is het gelegen met een gebouw dat in een bouwval is veranderd. Dit bewijst volstrekt niet dat een kunstwerk, dat in zulk een geval verkeert, oorspronkelijk gebrekkig geweest is, hoezeer dit zeker mogelijk is; een gebrekkig kunstwerk kan op deze wijze eene zekere bekoorlijkheid verkrijgen; ja, het is zelfs denkbaar dat iets, hetwelk oorspronkelijk in 't geheel geen kunstwerk was, met den tijd eene wezenlijk aesthetische beteekenis verkrijgt, hetgeen dan toch geheel iets anders is dan eene beteekenis als „curiositeit." Op dit laatste zullen wij hieronder terugkomen en er een voorbeeld van geven wanneer wij over den historischen roman spreken.

Wij vergeleken hierboven de engelsche romans met de engelsche genre-schilderijen en de overlading van het bijwerk in de eerste met dezelfde fout in de laatste. Men zou die vergelijking nog verder kunnen voortzetten. Er was een tijd, toen men in 't geheel geen bijwerk — en de hoofdfiguren op een gouden grond schilderde. Iets dergelijks zou men in

---

en de lucht eene aangename kleurmengeling vormen. Maar wanneer de kleur alles is, schijnt het onbegrijpelijk, waarom de schilder zich dan nog vermoeit met figuren te teekenen. Hoogstens zou het dan nog de moeite waard zijn, bloemen te schilderen; maar men kon de kleuren dan ook wel zonder eenige teekening op het doek brengen. En wat wordt er zoodoende van de historiestukken, van het portret, enz.? De schrijver redeneert dat alles letterlijk weg.

[1]) F. P. Ter Meulen, „De Maatstaf der kunst", in „De Gids", 1874. Deel III Blads. 502 sqq.

Digitized by Google

de dichtkunst ook kunnen doen: men zou enkel den mensch kunnen schilderen, van alle omgeving geabstraheerd: den mensch in vacuo. Dit geschiedt dan ook werkelijk en wel in een gedeelte van de Lyriek: namelijk voor zoover die niet louter subjectief is. Maar zulke figuren zijn altijd uiterst onbestemd. Uit den aard der zaak geldt het daarbij slechts den inwendigen mensch: zijne sentimenten; het is een sentiment al sentiment en, daar hij geplaatst is buiten eenigen zigtbaren invloed en daar zijn wezen zich ook niet door handeling openbaart maar enkel in contemplatie bestaat, kan men er zich onmogelijk in verplaatsen en het wordt, even als bij alle Lyriek, ten slotte weder meer de vraag, of men in al die sentimenten komen kan dan wel of men kunstgenot smaakt.

In de Lyriek dan zou het zoo kunnen gaan; maar elders, b. v. op het tooneel en in den roman, is het noodig dat de handelende personen grond onder hunne voeten hebben en eene omgeving om zich heen, dat zij handelen en behandeld worden. Het geheel verwaarloozen van het bijwerk, even als van de handeling, in een roman, zou eene fout zijn, even goed als de overlading er van. Maar deze laatste fout is gemakkelijker te begaan dan de eerste, waarin men voorwaar niet ligt vervallen zal. Men kan zeggen dat het bijwerk moeijelijk te sober zijn kan: eene schilderij op een gouden grond kan fraai zijn, maar eene schilderij met een Engelschen achtergrond onmogelijk; en zoo gaat het ook in de letterkunde. Er wordt tegenwoordig in de romans van beschrijvingen geweldig misbruik gemaakt; alles wordt beschreven en de schildering der karakters, der hartstogten, der gemoedsbewegingen verdwijnt in het niet en wordt overschreeuwd door al die beschrijvingen van aangezigten en kleederen, van huizen, straten en tuinen, van plaatselijke zeden en gewoonten, van bals en diners; kortom van alles. Dit misbruik is eene van de grootste fouten der hedendaagsche kunst en de karakterroman heeft er den genadeslag door gekregen; maar daarentegen heeft de zede-schildering er bij gewonnen en hierin zien wij de voornaamste reden waarom deze laatste het meest bloeit bij die volkeren en schrijvers die in de karakter-schildering het zwakst zijn. Eene levendige, aanschouwelijke, aangename en geestige beschrijving van de dingen is zeer te

Digitized by Google

waarderen en het is eene gave er toe in staat te zijn; maar zij is noodwendig òf typisch òf banaal. Zij is alleen praticabel ten aanzien van wezenlijk bestaande zaken; de beschrijving van eene verdichte omgeving is een hors d'oeuvre en staat gelijk met alle descriptieve poezie; zij is in den grond valsch, vooreerst omdat zij niet tot het gebied der letteren behoort en men er mede komt op dat der beeldende kunst, vervolgens omdat zij onduidelijk, onbestemd is en bij ieder in het bijzonder eene geheel verschillende voorstelling kan verwekken, welke onmogelijk te berekenen en te bepalen is, en eindelijk omdat er hoegenaamd geen talent toe vereischt wordt. Om het doel te bereiken dat men zich er mede voorstelt, zou men de beeldende kunst te hulp moeten roepen: men zou bij den roman platen, portretten, plattegronden moeten voegen. Maar het streven naar dit doel is reeds een fout in den karakterroman: want door alle bijzonderheden zóó te doen uitkomen abstraheert men niets, laat men niets aan de verbeeldingskracht van den lezer over, dringt men de hoofdzaak op den achtergrond en verzinkt men dieper en dieper in het realisme. In ons land is die verkeerde manier voornamelijk door den schrijver van „Anna Rooze" op de uiterste spits gedreven; deze auteur heeft zijn ideaal niet gezocht in de abstractie maar in het tegenovergestelde; hij heeft getracht illusie te verwekken en een gansch niet altijd zuiver effect te maken door den lezer geheel in zijne gewone omgeving vast te houden; hij heeft niet gepoogd hem te doen gelooven dat de personen uit zijne romans ideale wezens waren, maar wel dat men kans had om hen op straat tegen te komen. Hij heeft de stad, de straat, ja bijna het nommer van het huis opgegeven waar zij wonen en hij is zelfs zoover gegaan van werkelijk bestaande en bekende bijzondere personen te noemen en ten tooneele te voeren. Ieder herinnert zich ongetwijfeld, hoe hij zijne heldin in eene vigelante door Utrecht laat rijden om professor Loncq op te zoeken en hoe zij dan bij professor van Rees, achter den Dom, aanlandt. Dit is het non plus ultra van de daarbij ook nog geheel verkeerd begrepen manier van Dickens, die het voorbeeld gegeven heeft van eene al te uitvoerige behandeling van accessoires, waardoor zijne werken even zoo vele photographiën van het Engelsche en vooral van het Londensche volksleven

Digitized by Google

zijn geworden maar waaronder zijne, toch reeds niet onberispelijke karakterschildering, nog meer heeft geleden.

Men behoort dus in dit opzigt in den roman omzigtig den middelweg te houden. Een achtergrond met bijwerk is noodig; maar men kan volstaan met die aan te duiden. Zeg dat de held op zijne kamer zit, op zijne buitenplaats aankomt, in zijn tuin wandelt en laat het dan aan de verbeeldingskracht van den lezer over zich dit alles voor te stellen zooals hij wil en, daar hij dit in ieder geval toch doet, is eene nadere beschrijving verloren moeite. Maakt het verhaal indruk op hem dan zal hij geneigd zijn om het tooneel der handeling in zijne eigene omgeving te plaatsen of liever om de plaats, waar hij zelf is, met de gestalten der denkbeeldige personen, die hem het hoofd vervullen, te bevolken; er komt hier eene merkwaardige ideën-associatie in het spel die den indruk van het kunstwerk met dien der werkelijkheid verbindt en vermengt: Ik ten minste heb die dikwijls waargenomen en ik geloof dat zij ook aan anderen niet onbekend zal zijn.

Maar voor zoover de beschrijvingen typisch zijn en tot de zedeschildering van een tijdvak, eene plaats, eene klasse behooren is het, gelijk gezegd is, een geheel ander geval. En overigens moet men erkennen dat, zoo de hedendaagsche kunst te veel in die zedeschildering opgaat, het nageslacht eenige reden zal hebben om daarvoor erkentelijk te zijn. De slechtste roman van de realistische soort, de kleingeestigste en platste geschreven photographie, maar die een gelijkend beeld van de zeden, de stoffering en den conversatie-toon van den tijd aanbood, zou een onwaardeerbare schat zijn wanneer hij b. v. uit den tijd van Cicero dagteekende; wij zouden er meer uit leeren dan onze oudheidkundigen uit de geheele classieke letterkunde en uit alle opschriften kunnen opmaken. En om dezelfde reden zal zulk een roman uit onzen tijd over tweeduizend jaren een schat zijn, hoe gering de kunstwaarde er van dan ook moge wezen; men zal er de merkwaardigste bijzonderheden in vinden op het bijzonder leven, vooral van de middel- en lagere klassen betrekkelijk, tot welks beschrijving en voorstelling men zich in vroeger eeuwen niet verledigde en dat men overigens ook op geene andere wijze zoo eigenaardig en getrouw wedergeven en be-

Digitized by Google

waren kan als in zulke romans. Maar deze verdienste is toevallig en betrekkelijk; zij ontstaat eerst na eeuwen; zij heeft met de kunst niets te maken en zij zal, als het er eindelijk toe komt, juist des te grooter zijn, naarmate de kunstwaarde geringer is: juist die getrouwheid aan de natuur, dat regte en slechte, dat ons in een aesthetisch opzigt mishaagt, zal, in later tijd en in een wetenschappelijk opzigt, vertrouwen wekken.

Het is hier de plaats om met een enkel woord te spreken over eene zaak die tegenwoordig onder het bijwerk van den roman eene groote plaats inneemt: namelijk over de nabootsing der dialecten. Wanneer men zijn werk geheel in zulk een dialect schrijft, hetwelk men daarmede tot schrijftaal wil verheffen, dan is dit mogelijk reeds eene bedenkelijke onderneming: er is iets gezochts, iets gemaakts, iets gemaniëreerds in, zoo het al niet dienen moet om dingen te kunnen schrijven die in de gewone schrijftaal volstrekt niet door den beugel zouden gaan, omdat zij daarin al te plat zouden schijnen. In den regel is het altijd onbegrijpelijk, waarom een schrijver zich liever van een ongevormd, onbeholpen dialect dan van de schrijftaal bedient; somtijds mag die vorm het best in overeenstemming met den inhoud zijn; maar zeer dikwijls zal de nabootsing van het dialect de hoofdzaak en de inhoud van het werk bijzaak worden. Intusschen geldt het hier, wanneer het geheele werk in hetzelfde dialect geschreven wordt een bijzonder geval en wij laten dit voor hetgeen het is; maar het invoegen van dialogen en andere brokstukken in het een of ander dialect in een werk, dat verder en grootendeels in de schrijftaal is opgesteld, schijnt onbepaald af te keuren. Wanneer de illusie deze nabootsing der plaatselijke spreektaal vereischte, dan zou niet enkel een Geldersche boer Geldersch, maar ook een Franschman Fransch, een Griek Grieksch, een Chinees Chineesch moeten spreken. Zij is dus overbodig en al het overbodige is nadeelig. Het teruggeven van het dialect in romans en novellen is vooreerst een uitvloeisel van dat noodlottige streven om toch niets te abstraheren maar alles terug te geven en den lezer te vervolgen met al de accessoires der werkelijkheid. Ten tweede is het een kunstje op zichzelf, en men kan geen twee dingen tegelijk doen; zeer dikwijls wordt de bijzaak het voornaamste

Digitized by Google

en de aardigheid van het nadoen van zulke kromtaal is veeltijds grooter dan de schoonheid van het overige. En ten derde, wat nog erger is, het spreken in een vreemden tongval is belagchelijk voor anderen: dit is een feit. Laat iemand een roerend verhaal doen in zulk een dialect: men zal dan meer moeite hebben om zijn lagchen dan om zijn schreijen te bedwingen. Dat is misschien heel dwaas en verkeerd, maar het is nu eenmaal zoo, en daarom voegt die nabootsing der spreektaal alleen bij het bas comique, maar wanneer de dichter een roerend effect niet bederven wil, is het hem geraden dat kunstje met de dialecten zoolang en zonder consequentie voor 't vervolg te staken. Dit geldt natuurlijkerwijze in de allereerste plaats voor het tooneel; maar toch heeft onlangs een schrijver kunnen goedvinden in een soort van treurspel [1]) een knecht te doen optreden die, op het meest tragisch moment, een zeer roerend verhaal deed in het dialect en in den onbeholpen stijl der lieden van zijn stand: heel natuurlijk en volmaakt in den geest der eeuw. Men verwonderde zich er zeer over, dat het publiek, in plaats van in tranen te smelten, het uitschaterde en dat het stuk viel: het is waar dat men er ook overigens weinig behagen in schepte, maar dat ongelukkige tooneel met dien boer deed, zoo men zegt, de deur toe. Ik voer dit hier slechts aan als een voorbeeld tot welke fouten men tegenwoordig in staat is, als men tegen elken prijs natuurlijk wil zijn en een eed gedaan schijnt te hebben, »om de waarheid, de geheele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen."

In een boek kan de nabootsing der dialecten zeker niet zoo veel kwaad als op het tooneel; maar dienstig is zij toch nooit. Ook in deze hebben Dickens en andere Engelsche schrijvers geen goed voorbeeld gegeven en onze J. J. Cremer is er zoover mede gegaan als hij slechts kon. Hij zou voorzeker even goede en uitstekende zaken hebben kunnen leveren met een weinig minder bedrevenheid in die nabootsing, die, door veelvuldige navolging, eindelijk tot eene ware raserij is geworden. Hoevele Novellen bestaan er niet die volstrekt geen ander belang en geene andere verdienste hebben dan deze aardigheid — want ik weet waarlijk niet hoe

[1]) „Zijn Geheim."

Digitized by Google

ik het anders noemen moet —; en het publiek vergaapt zich zoodanig aan dit valsch effect, dat het dikwijls naar niets anders meer vraagt en op niets anders let. En, daar die dialecten het meest uitkomen bij voorlezing, zijn, sedert men zich op die nabootsing is gaan toeleggen, de voorlezingen van romans en novellen meer en meer in de mode gekomen; men schrijft tegenwoordig boeken die voorgelezen moeten worden, maar die men moeijelijk zelf kan lezen, even als men tooneelstukken vervaardigt die men met het grootste genoegen leest maar onmogelijk zou kunnen spelen. Het is in die zaken eene Babylonische verwarring. Toen er, voor ongeveer honderd jaren, te Parijs een man was gekomen die, met waarlijk verbazend talent, romans en tooneelstukken voorlas, schreef Grimm dat, wanneer die man slechts een half jaar te Parijs bleef, hij den smaak van het publiek met zijne valsche effecten in den grond zou bederven. Ik ben overtuigd dat Grimm gelijk had. Welnu: bij ons duren die voorlezingen jaar in jaar uit en zij hebben hunne ongelukkige uitwerking niet gemist. Het publiek is ook grootelijks daardoor geheel van de wijs gebragt en het heeft somtijds meer van goochelkunstjes dan van kunst.

Met het teruggeven van de spreektaal en den conversatietoon van een gegeven tijdperk of landaard hebben vele schrijvers van historische romans het zich zeer gemakkelijk gemaakt. Wanneer men b. v. een Spanjaard sprekend wil invoeren heeft men niets te doen dan hem enkele spaansche woorden te laten gebruiken: voornamelijk vloeken, die van de grootste uitwerking zijn. En, wat meer is, het behoeft niet eens echt spaansch te wezen: iedere onverstaanbare brabbeltaal die men, desverkiezende, slechts te verzinnen heeft, is voldoende. Zoo geeft men aan zijn werk eene locale kleur. Niets is voorzeker kinderachtiger en minder eigenaardig dan dit belagchelijke kunstje, welks misbruik echter aan schrijvers van grooten naam teregt is verweten, in wier werken men zulke quasi uitheemsche woorden vond rondgestrooid als krenten in een pudding. Het is duidelijk dat, wanneer het tot de illusie behoorde en vereischt werd dat een Spanjaard zijne eigene taal sprak, hij dan niets anders dan spaansch zou moeten spreken, terwijl hij nu twee talen door elkaâr gebruikt, hetgeen, indien hij het werkelijk deed, — gelijk er lieden be-

Digitized by Google

staan die het, uit gemaaktheid, doen — eene geheel bijzondere uitwerking zou hebben: de uitwerking van die gemaaktheid, die hier toch zeker niet bedoeld wordt. Het gezegde hulpmiddel is conventionneel; maar men zou er zich, even als aan zooveel dergelijks, ligt aan kunnen gewennen. Zulke middelen ter aanduiding van hetgeen slecht of in 't geheel niet voorgesteld wordt, verdienen geen toejuiching: zij zijn al te primitief en het zou geen vooruitgang zijn er toe terug te keeren.

Wanneer het waar is, dat men in een roman alles wat niet tot de karakterschildering en de handeling behoort, slechts vlugtig moet aanduiden, schijnt de vorm van het werk in brieven, met het oog daarop, een niet gering voordeel aan te bieden. Immers kan men daarmede gemakkelijker over vele bijzonderheden heenloopen, ze als bekend vooronderstellen of ze, met een enkel woord, aangeven zoodat de lezer wordt opgewekt om ze zich voor te stellen. En ook in andere opzigten heeft deze vorm voor den roman veel aanbevelenswaardigs. Voor de schildering van den inwendigen mensch, van zijn karakter, zijne gevoelens en indrukken, zijn brieven zeer geschikt, of ten minste even geschikt als de Dialoog. Men zal zeggen dat het conventionneel is, de personen alles aan elkander te laten schrijven; maar in de kunst is en blijft altijd zooveel conventionneels en in een kunstwerk is dit element niet slechts toe te laten, maar het wordt zelfs ongaarne gemist. Wat is meer conventionneel dan het zingen in de opera, dan de verzen in het treurspel? De kunst heeft middelen noodig om tot uitdrukking te komen, en die middelen zijn in den regel conventionneel; ja, wel in nog veel hooger mate dan men meestal gelooft: want er zijn vele zaken van dien aard, waaraan men zoo volkomen gewoon is geworden dat men er niet meer aan denkt of het ook conventionneel is. Maar men bemerkt het weder wanneer men iemand ontmoet die er, bij uitzondering, niet aan gewoon is. Als wij, bij voorbeeld, eene teekening zien, dan maakt die teekening op ons onmiddellijk den indruk van hetgeen er door afgebeeld is; maar er bestaan menschen, om van de dieren niet te spreken, die niet in staat zijn om eene teekening te ontcijferen. Dit bewijst dat eene teekening nooit als een spiegel is maar altijd nog eenige — hetzij dan

Digitized by Google

ook zeer verwijderde conventionnele overeenkomst met schrift heeft. Bij de oude Aegyptenaren was dit een nog veel hooger mate het geval: bij hen waren teekening en schrift geheel in een geloopen: hun letterschrift bestond in afbeeldingen en hunne schilderkunst was eene soort van schrift, waarmede de zaken niet afgebeeld maar op conventionnele wijze aangeduid werden. Maar nu kan men met groote waarschijnlijkheid onderstellen, dat die wonderlijke kunstgewrochten op de Aegyptenaren, die er aan gewoon waren, een geheel anderen indruk maakten dan nu op ons: wij moeten ze spellen; zij lazen ze. Wanneer zij zulk eene teekening zagen, ontstond er in hunne hersenen onmiddellijk de voorstelling van de zaak die zij wisten dat het moest verbeelden, even als bij ons wanneer wij onze schilderijen zien of een boek lezen zonder aan de letters te denken.

De kunst is sedert vooruitgegaan, maar iets van dien aard is er toch zeker nog in over gebleven: meer dan wij zelven weten en bemerken. Wanneer men nu een roman in brieven schrijft, dan is dit niet meer conventionneel dan zooveel, waarnaar wij gewoon zijn ons te voegen. Dat iemand alles schrijft wat er in hem omgaat is niets onnatuurlijker dan dat hij alles zegt: ja misschien zelfs nog wel iets minder onwaarschijnlijk. Het is zeker dat de overwonnen moeijelijkheid in den dialoog grooter is dan in brieven; maar een schrijver, die zijne zaak verstaat, gelijk Richardson in „Clarissa Harlowe", kan met brieven niettemin een groot en wel geheel eigenaardig effect maken. Waar de loop der handeling ingewikkeld en schielijk en de intrigue de hoofdzaak is, en waar men veel werk van zedeschildering maakt, daar is de brieven-vorm zeker niet zeer geschikt, maar waar het meer uitsluitend de schildering van karakters, de uitdrukking van gevoelens, de openbaring van heimelijke, onuitgesproken gedachten en beweegredenen geldt, kan men zich van dien vorm des te beter bedienen, en zulks vooral ook daarom, wijl de schrijver er mede vermijden kan ooit ergens zijne eigene hand te laten zien. Wanneer hij ons verhaalt wat deze of gene heimelijk en in het diepst van zijn gemoed ontwaard, gedacht, overwogen heeft, dan is dat niet zeer waarschijnlijk: want hoe weet hij het? Als iets conventionneel is, dan is dit het waarlijk; en overigens kan het ligt

Digitized by Google

koud en droog worden. Dat men het den handelenden persoon zelf laat opschrijven, is veel minder onwaarschijnlijk, wanneer men dit opschrijven slechts motiveert; de schrijver houdt zich beter achter de schermen, hij is, om zoo te zeggen, geen tusschenpersoon en de intimiteit tusschen den lezer en de personen uit het boek is grooter, terwijl men zich eindelijk hier meer voor wijdloopigheid dan voor droogheid, meer voor overdrijving dan voor koelheid te wachten heeft. Over het algemeen kan men zeggen dat de vorm van den roman in brieven, gelijk die voor honderd jaren in gebruik was, overeenstemde met den inhoud, gelijk men dien toen verlangde, terwijl de tegenwoordig meer gebruikelijke vorm beantwoordt aan den aard der onderwerpen volgens de hedendaagsche keuze en opvatting. Bij eene voortgaande reactie tegen dit laatste zal ook het eerste den invloed daarvan kunnen ondervinden, en het is zeer wel mogelijk dat die brieven-vorm des romans ook al niet voor goed uit de mode is geraakt maar, bij de eigenaardige voordeelen die er aan verbonden zijn, vroeg of laat weder in zwang zal komen.

En thans moeten wij, alvorens van dit deel van ons onderwerp af te stappen, nog eene gewigtige opmerking maken. Er is altijd een groot onderscheid tusschen een genre in zijn opkomst en hetzelfde genre in zijn verval. Wat men gewoonlijk conventionneel noemt is geenszins altijd uitsluitend eene afwijking van de natuur of eene typische voorstelling van het een of ander; iedere opvatting van de natuur kan ten slotte conventionneel worden wanneer zij, eenmaal nieuw, oorspronkelijk, stout gedacht en indrukwekkend, van lieverlede, door gedurige en gedachtelooze navolging, in eene sleur is verkeerd. Men kan in de kunst niets lang herhalen en men moet zich niet verbeelden een meesterstuk te kunnen leveren door een meesterstuk na te volgen. De kunst heeft nooit haar laatste woord gesproken; en gelukkig! want dan zou zij een einde nemen. De idealistische kunst loopt zekerlijk altijd gevaar van conventionneel te worden; maar hare tegenstanders, die dat woord enkel op haar en hare voortbrengselen toepassen, dwalen in een dubbel opzigt. Vooreerst schijnen zij te vergeten, dat niets van den beginne af aan conventionneel is geweest, en ten tweede bedenken zij niet dat alles ten slotte eindigt met eene sleur te worden: hunne

Digitized by Google

eigene kunst even goed als die welke zij veroordeelen. Of is er geen onderscheid tusschen de realistische kunst gelijk zij was bij haar ontstaan, toen zij eene behoefte bevredigde en men, als het ware, instinctief tot haar kwam, en gelijk zij nu is, nu men alle mogelijke moeite doet om er zich weder aan te ontworstelen en zij slechts in stand blijft, omdat men er nu eenmaal aan gewoon is en men haar betrokken heeft in eene theorie die, gelijk alle theorie, zeer taai is? Is er geen onderscheid tusschen de schilderijen van Greuze en die van zoo menigen hedendaagschen genre-schilder? Is er geen onderscheid tusschen die kleine genre-stukjes, te vinden in eenige oude boeken, die geschreven zijn lang vóór men aan de tegenwoordige theorie van het realisme dacht: tusschen die gemakkelijke, frissche, bevallige, zuiver oorspronkelijke eerste proeven in deze manier en de penible, matte, vormelooze, gedwongen navolgingen, eeuwig van hetzelfde, waarmede men ons dagelijks overstelpt? Het is de moeite waard de geschiedenis van Kees en Agnietje in den „Hollandschen Spectator" van van Effen te lezen, en nog veel ouder zijn enkele fragmenten uit het „Batavische Arcadia" van Heemskerk. Dit was toen iets geheel nieuws; het was eene natuurlijke opwelling, eene gelukkige ingeving; maar nog geen dogma, geene mode, geen sleur, wat het later geworden is. Men was er in dien tijd ongetwijfeld even ingenomen mede als wij nu verheugd zijn wanneer een kunstenaar ons iets nieuws en oorspronkelijks aanbiedt. En zulke werken behouden altijd hunne waarde; ieder genre, elke school, zonder onderscheid, levert er eenige van dien aard op; maar men vergist zich deerlijk met het er voor te houden, dat de steen der wijzen dan daarmede gevonden is en dat men verder volstaan kan met die modellen tot in het oneindige na te volgen.

Thans blijft ons nog over een woord te zeggen over den historischen roman. Wij beginnen met te erkennen dat hij voldoet aan eene waarlijk bestaande behoefte en aan een gedurigen wensch: het is slechts de vraag, in hoeverre daaraan op eene andere en betere wijze voldaan kan worden. Men wil, namelijk, altijd gaarne een genre-beeld van eenig historisch tijdvak aanschouwen; men houdt er van historische

Digitized by Google

personen ook in hun bijzonder leven en in hunne dagelijksche omgeving te zien voorgesteld; maar de eigenlijke, strenge geschiedenis kan daaraan niet eene zoo groote plaats inruimen als het publiek wel begeert. Gelijk er eene historische genre-schilderkunst is zoo is er ook eene historische genre-literatuur, en wij hebben hierboven reeds gezien wat de voornaamste reden is van den opgang, door beide steeds gemaakt. Hij, die een wetenschappelijk belang stelt in de geschiedenis van vroeger tijden, zal die belangstelling ook tot het bijzonder leven en het costuum dier tijden uitstrekken, en zij, boven wier bereik eene meer wetenschappelijke kennis der geschiedenis gaat, scheppen toch behagen in dat bijzonder deel er van: in de voorstelling van zeden, van levenswijze, van uiterlijke omgeving, alles zoo verschillend van datgene waaraan zij gewoon zijn, en niet het minst in de histoire anecdotique.

De historische roman is er om in die behoefte te voorzien, voor zoover de Muze der geschiedenis er niet toe in staat is of het beneden hare waardigheid acht. Maar voor zoover men bij haar, ook in dit opzigt, kan vinden wat men zoekt, is het altijd beter zich aan haar te houden, terwijl de goede smaak aan de zuiverste bron steeds de voorkeur zal geven. En dit nu in aanmerking genomen, kan men beweren, dat er veel minder behoefte aan historische romans is, dan men wel denkt. Voor sommige tijdvakken mogen zij hun nut hebben; voor andere zijn zij ten eenenmale overbodig. Waartoe, bij voorbeeld, dient het, historische romans te schrijven over onderwerpen uit de geschiedenis van Frankrijk, voornamelijk uit de zeventiende en de achttiende eeuw? Wanneer wij zulke genre-tafereelen uit den tijd van Lodewijk XIV of of Lodewijk XV begeeren, dan levert de geschiedenis zelve die aan ons, uit de eerste hand en zooveel wij slechts verlangen. Er is zulk een overvloed van gedenkschriften, briefwisselingen, allerlei gelegenheids-stukken enz., die wij slechts ter hand te nemen hebben om geheel in die tijden te worden verplaatst en zoowel het bijzonder en huiselijk als het openbare leven van toenmaals als het ware mede te leven, dat wij daartoe niets anders behoeven. De briefwisseling van mevrouw de Sevigné, bij voorbeeld, is alleen meer waard en van meer uitwerking dan twintig historische romans. De ge-

Digitized by Google

kreits, en sloot zelfs met Wallenstein, die toen hier was, persoonlijke vriendschap. Vooral was hij zeer intiem met Spanje; een spaansche ambassadeur kwam hier, herhaalde malen gingen bevolmagtigden van hier naar den kardinaal-infant te Brussel, in 1633 sloot hij een tractaat met Spanje (wel te onderscheiden van de daarna gesloten Conventie ter bescherming der Frederikstadsche schepen tegen de duinkerker kapers). Dan in de reeds genoemde perzische zaak.

Ook in Spanje geven de omstandigheden dezelfde waarschijnlijkheid. Zulk een plan lag zoo geheel in den geest en de taktiek van den sluwen Olivarez, die, even als zijn groote mededinger en vijand Richelieu, altijd den vijand in de flank aangreep, en afleidingen bezorgde, waaraan hij, even als deze, trots den uitgeputten toestand der schatkist, enorme sommen te koste legde. Niet minder lag het in het Spaansche belang. Reeds het sluiten der Oostzee voor de hollanders, het verhinderen van hunnen zoo levendigen en voordeeligen Oostzeehandel, ware hun een doodsteek, Spanje een triomf geweest. Het plan zag echter, zoo als ik boven aanduidde, veel verder. Het waren degelijk twee vliegen die hij met éénen klap sloeg. Spanje was immers in den geheelen dertigjarigen oorlog van 't begin tot het einde solidair en feitelijk met de duitsche habsburgers verbonden; ook buiten Duitschland waren zijne vijanden (Frankrijk en Holland) ook des keizers vijanden. Nu denke men, welk eene geweldige verandering, welk eene verschuiving der omstandigheden ten gunste van Oostenrijk het gegeven hadde, wanneer de Zweden, die na den verlorenen slag bij Nordlingen alle hunne hulpmiddelen hadden moeten bijeenschrapen, hunne uiterste krachten moeten inspannen, nu in hun eigen land met overmagt waren aangegrepen, vooral wanneer de gansche aanslag gelukt, wanneer Oxenstjerna eenen anderen Souverein gekregen hadde! — Het was, hoewel afgeslagen, een meesterlijk uitgedachte en berekende zet op het groote schaakbord van dien tijd.

Dan ligt hier ook nog een bewijs van anderen aard. In dezen tijd is Tönningen gefortificeerd. De kosten worden op 3½ millioen rijksdaalders opgegeven. 't Is zeker dat dit met vreemd geld geschied is, en dit kan kwalijk anders dan Spaansch geweest zijn. — Er komt bij, dat de Koning van Denemarken, destijds nog, althans in naam en naar regt de

Digitized by Google

leenheer van Sleeswijk, die er ook reeds dikwijls zijn gezag had laten gelden, het zonder tegenspraak geschieden liet, ofschoon het, wanneer er eens weder tusschen hem en den hertog wat in den weg kwam, voor hem een zeer lastig punt zou zijn, zoo als hij het ook later, bij de eerste de beste gelegenheid, in 1675 weder heeft laten sloopen. — Welk ander belang heeft Spanje daarbij kunnen hebben dan dat hetwelk uit dit heimelijk tractaat voortkwam? Het zij dat men daarbij op het oog gehad heeft de maritime ligging van Tönning en als de eenige bruikbare noodhaven op de bij westelijke stormen zoo gevaarlijke westkust van dit schiereiland, hetzij dat men den hertog, bij eventuelen aanval van de Zweden die altijd tamelijk in de nabijheid lagen, een vast punt heeft willen geven (hij had geene andere vesting), of wel beide oogmerken te gelijk, het heeft bijna de kracht van een direct bewijs. Ook Frederikstad heeft de hertog juist thans, (magistraats-protocol, 14 Januarij 1635) willen fortificeeren, 't geen echter achterbleef.

Ik geloof dat hiermede de zaak vrij klaar, en tevens zeker genoeg geworden is. — Thans moet ik echter nog terugkomen op het berigt dat Fr. H. uit Brussel ontvangen had. 't Is klaar, dat hij daarvan terstond mededeeling aan de regerings- en handelscollegien gedaan heeft. Dat blijkt uit de evenzoo plotselijke als geweldige energie van onzen handelsstand, die zich als eene getrapte adder oprigtte. Maar hoe komt het dat desniettegenstaande onze geschiedschrijvers tot in de volgende eeuw volharden, of bij gissingen, of bij de verklaring, dat de Armada wel een geheim oogmerk had, maar dat dit oogmerk onbekend gebleven is? — Dan moet de Prins het onder het zegel van geheimhouding medegedeeld hebben en dit geheim ook vrij gesloten bewaard zijn, zoodat er slechts vermoedens hebben kunnen uitlekken, die wel digt bijkwamen, o. a. dat zij bestemd was om in het noorden van Duitschland in te vallen en den Zweden eene afwending te maken, maar toch niet in het wit troffen. Dit is nu wel niet geheel onmogelijk; maar — om welke oorzaak, of met welk doel zou dat geweest zijn?

Ik heb een ander vermoeden. D'Estrades noch Wagenaar hebben het berigt zelf gezien. Nu vermoede ik, dat 's Prinsen berigtgever het volle geheim niet heeft willen, of nog eerder

Digitized by Google

niet heeft kunnen melden, het niet ten volle geweten heeft, alleen gemeld heeft, met zekerheid te weten, dat het op eenen zwaren, vernietigenden slag tegen den hollandschen handel afgezien was. De Prins, zoo ook de Staten, hadden dan sagaciteit genoeg om te raden, dat geen andere als de Oostzeehandel kon bedoeld zijn, om 't even of zij het plan volkomen raadden of niet — genoeg in elk geval om hun het groote gevaar te doen begrijpen en zich met alle magt daartegen te voorzien.

Ook nog een woord over dat gezantschap naar Perzië ten behoeve van den zijdehandel. 't Werd in der tijd bespot, en dáár heeft onze Scheltema (t. a. pl.) ten minste regt in, dat de gezant Bruggeman het zeer ongeschikt aangelegd heeft, dat is op verscheidene plaatsen van Olearius reisbeschrijving te zien. En toch, als handelszaak was het zeer goed berekend, geenszins onuitvoerlijk, en zou groot voordeel hebben kunnen afwerpen. Wat de eigenlijke reden was waarom het niet uitgevoerd werd, kan ik niet vinden; Perzië heeft althans toegestemd,[1]) (Olearius, bl. 763). Waarom het echter werd uitgevoerd, althans naar mijn oordeel, toch zou te niet gegaan zijn, is dit, dat het plan, evenzoo als het gezantschap zelf, boven de krachten liep; — er was, om dat handelsplan, niet te beproeven, maar door te zetten tot dat het rijp was en zijne volle winst afwierp, veel grooter kapitaal, veel grooter handelskracht noodig als men in Holstein beschikbaar had. — Wat ik er eigenlijk van wilde mededeelen is dit, dat, ofschoon Frederikstad bestemd was tot stapelplaats van dien handel, de Frederikstadters toch geen deel aan dat plan gehad hebben, integendeel, als zij tot deelneming uitgenoodigd werden, het beleefdelijk afgewezen hebben. (Bewijzen in het magistraats-protocol.) — Of zij dat nu gedaan hebben, omdat het hun toch niet van 't hart kon, de hand te leenen tot eene poging om het oude Vaderland

[1]) Ook W. Cooley, gesch. d. aardrijksk. ontdekk. nederd. vertal. F. Bohn 1837 Dl. III bl. 169. schrijft, evenzoo als Scheltema in „Busland en de Nederlanden" Dl. I. bl. 167, ingewikkeld doet, het mislukken van het plan aan het verkeerd gedrag van Bruggeman toe. — Maar de Schach zond expresselijk eenen gezant mede terug, wiens toestemmende verklaring Olearius woordelijk opgeeft. Ik voor mij vermoed, dat de oorzaak bij Zweden gelegen heeft, en dat de schrandere Oxènstjerna lont geroken heeft.

Digitized by Google

een van zijne hartaderen af te steken, of 't was getrouwheid aan hunne toenmalige spreuk: „alevel 't lieve Vaderland", dan wel of zij dat genoemde bezwaar ingezien en als kooplieden het gewogen, of zij hunnen stok niet verder hebben willen zetten dan zij springen konden, ik heb geen materiaal om die vraag te beslissen; ik wil hun geenen lof geven, van welken ik niet bewijzen kan dat hij hun toekomt. Voor 't overige, indien destijds Amsterdamsche kooplieden „zoo er met door de hel te varen winst behaald kon worden, er hunne zeilen aan gewaagd zouden hebben", dan moet men het den Frederikstadschen niet zoo kwalijk nemen, wanneer zij gezegd hadden: erst das Geschäft, und dann das liebe Vaterland!

Digitized by Google

schiedkundige waarheid nu, wanneer men die zoo gemakkelijk en in zoo aangenamen vorm gegeven vindt, verdient altijd de voorkeur boven verdichting en verschilt daarin geheel van de werkelijkheid waarin men zelf leeft. Wanneer men weet dat de zaken, te midden waarvan men wordt verplaatst, werkelijk zóo geweest zijn en zich zoo toegedragen hebben, en dat de personen, met wie men op deze wijze leeft, werkelijk hebben bestaan, dan is de illusie grooter; en de geschiedenis, het verledene, heeft niet noodig geïdealiseerd te worden: het is altijd, min of meer, reeds uit zich zelf ideaal. Hij, die de meeste behoefte heeft om zich aan de werkelijkheid van het tegenwoordige te laten ontvoeren, omdat zij hem mishaagt en ontstemt, zal in het verledene zeer dikwijls vinden wat hij zoekt en geneigd zijn om vroegere eeuwen *en beau* te zien: opsiering is dus onnoodig. Niet alles zal zekerlijk zoo iemand evenzeer aantrekken: ook in deze verschillen de smaken; maar ieder kan op het ruime veld der geschiedenis van zijne gading vinden. De een zal zich gaarne verplaatsen in de middeleeuwen, toen de Keizer naar Canossa ging, toen men ketters en toovenaars verbrandde, toen men met de lepra leefde en aan de pest stierf, toen men domkerken bouwde en in krotten woonde, toen er onophoudelijk oorlog was zonder dat het altijd regt duidelijk bleek waarom, en toen de boeken werkelijk zeer kostbaar waren — voor wie ze kocht; maar een ander, die van dit alles een afschuw heeft, zal zich verdiepen in de schoone tijden der Grieken, der Romeinen, der Renaissance of in dien van den bloei der Fransche beschaving en in zijne gedachten leven met Pericles, met Fabricius of Augustus, met de Medici, met Lodewijk XIV, met Voltaire en zijne tijdgenooten en dan zeggen: „dat waren andere tijden." Dit genot kan en moet wetenschappelijk zijn; maar tegelijk is het toch nog iets anders en het is met dat der kunst naauw verwant: in de geschiedenis ligt de overgang tusschen kunst en wetenschap. Even als de menschen nu eens gelukkig, dan weder ongelukkig zijn, zoo heeft ook het menschdom oogenblikken van groot geluk; terwijl het somtijds weder ellendig — maar den meesten tijd noch zeer gelukkig noch zeer ongelukkig maar vervelend en onvoldaan is. Men verdicht menschelijke lotgevallen om het menschelijk leven te idealiseren: de lot-

Digitized by Google

gevallen der menschheid laten zich niet verdichten; maar dit is ook onnoodig. De geschiedenis van een gelukkig, schitterend, beschaafd, hoopvol tijdperk is voor het menschdom wat de roman van het leven van een held voor het individu is. En zoo komt het, dat de monumenten der geschiedenis niet enkel wetenschappelijke maar ook aesthetische beteekenis hebben. Dit is het wat ik hierboven bedoelde met de bewering dat iets, 't welk oorspronkelijk en op zich zelf eigenlijk geen kunstwerk is, toch die aesthetische beteekenis verkrijgen kan. De bronnen der geschiedenis kunnen, in dezen zin, meer genot verschaffen, dan menig kunstwerk dat er opzettelijk toe bestemd is, en dat wel in meer dan een genre: de eene bladzijde der geschiedenis is een heldendicht, de ander een familieroman.

Waar de geschiedenis is, heeft men dus geen historischen roman noodig. Maar de geschiedenis heeft leemten; zij is hier en daar fragmentarisch en onvolledig en somtijds voor het grooter publiek een gesloten boek. De wetenschap moge uitsluitend voor de geleerden zijn, maar daar er, gelijk wij opmerkten, in de geschiedenis nog iets anders is dan wetenschap, is het niet onregtmatig dat er voor dit grooter publiek in dit opzigt gezorgd worde. Daartoe moeten de verspreide stukken aaneengevoegd en tot een behagelijk geheel vereenigd worden, opdat het onverstaanbare duidelijk en de gesloten wereld geopend worde. Hierbij nu is niet zelden aan de populaire voordragt van de resultaten der wetenschap met goed gevolg den vorm van een roman gegeven. De beste historische romans zijn, mijns bedunkens, die over onderwerpen uit de oude geschiedenis; want het is op dit terrein dat de zuivere wetenschap, die zich dikwijls daar slechts met de afzonderlijke fragmenten bezig houdt zonder ze te kunnen groeperen, aan de behoefte van het publiek het minst voldoet, terwijl de bronnen voor dat publiek ontoegankelijk zijn. Waar men te doen heeft met zulk een deel der geschiedenis dat door de wetenschap als het ware slechts in omtrek wordt geschetst, en met toestanden, die zoozeer van de onze verschillen dat wij er eene naauwkeurige maar vooral levendige en beweeglijke beschrijving van noodig hebben om er ons in te kunnen verplaatsen, daar heeft het niet slechts regt van bestaan, maar daar is het zelfs te waarderen, wanneer een

Digitized by Google

geleerde, die tevens kunstenaar is, deze schets, hem door de wetenschap gegeven, tot eene schilderij uitwerkt, de leemten, welke de strenge historische waarheid op het tafereel heeft opengelaten, met tact aanvult en aan alles leven en beweging geeft. Daartoe mag hij dan, als kunstenaar, iets doen wat hem als geleerde niet zou vrijstaan, zoo hij aan zich zelf en aan zijne lezers slechts rekenschap geven kan hoe hij aan zijne opvatting en voorstelling gekomen is. Zijne verbeelding, zijn smaak mag de bouwstoffen naar welgevallen rangschikken, mits hem die bouwstoffen slechts door de wetenschap geleverd zijn, en zoo brengt hij dan die zamenvoeging tot stand van de brokstukken die door den tijd zijn gespaard, maar waarvan het publiek zelf, zoo het ze al te zien krijgt, niets maken kan. Hij heeft eene moeijelijke taak: want hij moet tegelijk een man van wetenschap en een man van smaak, hij moet tegelijk geleerde en dichter zijn; zelf volkomen goed tehuis in de vreemde wereld die hij zich geopend heeft, moet hij er de slag van hebben anderen daarin binnen te leiden. En hoewel nu, gelijk gezegd is, de classieke stof voor den historischen roman het meest — of wel het eenig geschikt onderwerp is, gaan met die behandeling er van toch bezwaren gepaard, die van dien aard zijn dat zij slechts zeer zelden vermeden worden. Vooreerst is het moeijelijk alle zaken, die men behandelen wil, ongedwongen in den roman te pas te brengen; dikwijls heeft men slechts de keus van òf wetenschappelijk onvolledig te zijn en menig belangwekkend punt, dat men gaarne had willen bespreken, met stilzwijgen voorbij te gaan, òf de kunstwaarde van het werk aan de wetenschappelijke volledigheid op te offeren en in overlading en onwaarschijnlijkheid te vervallen. Daarbij is de tijd der handeling van een roman beperkt tot hoogstens een menschenleeftijd, terwijl de studien van den oudheidkenner en geschiedvorscher verscheiden eeuwen omvatten. Schrijft hij nu een historischen roman, dan moet hij zorgen, van zijne geleerdheid slechts datgene te pas te brengen wat naauwkeurig tot den tijd behoort waarin hij de handeling plaatst. Maar dan is dikwijls de stof niet voldoende en somtijds is het ook het oogmerk van den schrijver niet zich naauwkeurig bij een tijdvak van weinige jaren te bepalen, maar wil hij in zijn roman een denkbeeld geven van zaken die tot ver-

Digitized by Google

schillende tijdperken behooren. Het natuurlijk gevolg daarvan is eene volslagen verwarring en eene valsche voorstelling van gelijktijdigheid van zaken die volstrekt niet gelijktijdig hebben bestaan. Geene fout, die in zulk een werk begaan kan worden, is erger dan deze, maar tevens is ook geene andere zoo gewoon, en zij zal te meer voorkomen daar het moeijelijk is met de grootste voorzigtigheid en zelfverloochening haar te vermijden, terwijl men niet bevreesd behoeft te zijn dat het publiek er ooit iets van zal bemerken: zaken, die te zamen van ons op zulk een afstand verwijderd zijn, schijnen ons toe onderling geen afstand meer te hebben, en het publiek neemt de oudheid, even als de middeleeuwen, ligtelijk voor een eenheid. Maar inderdaad is menige antieke historische roman even bespottelijk als eene moderne zou zijn waarin het costuum van de laatste vier- of vijfhonderd jaren dooreengemengd werd. Het is op deze wijze dat Barthelemy zijne „Reis van Anacharsis" van den beginne af aan bedorven heeft: tegen dit, overigens teregt beroemde werk heeft men, vóór het verouderd was, aanstonds de aanmerking kunnen maken dat de verschillende tijdperken er niet behoorlijk in onderscheiden zijn.

Hierboven merkten wij aan dat de onbeduidendste en slechtste roman, in de manier van onzen tijd maar afkomstig uit de oudheid, voor ons een onwaardeerbare schat zou zijn. De romans, die uit de oudheid tot ons gekomen zijn, zijn vooreerst in een ander genre en voor de zedeschildering van veel minder en toevalliger belang; en verder dagteekenen zij meerendeels niet uit den tijd dien wij eigenlijk classiek noemen, maar uit den lateren keizer-tijd; daardoor zijn zij op zich zelf minder verdienstelijk uitgevoerd en de onderwerpen zijn minder aantrekkelijk; er is veel wansmaak in en de zeden, die er in geschilderd worden, zijn bedorven. Uit den vroegeren bloeitijd der classieke beschaving is geene verdichting, die het huiselijk en bijzonder leven ten onderwerp heeft, overgebleven, met uitzondering van eenige weinige blijspelen, waarin men dan nog uitsluitend Grieksche toestanden en zeden vindt voorgesteld, ook voor zoover ze in het Latijn vertaald of nagevolgd zijn: nationaal Romeinsch waren slechts ruwe kluchten die verloren gegaan zijn. Behalve in deze blijspelen zijn ook nog bij andere schrijvers —

Digitized by Google

voor Rome bij voorbeeld in de brieven van Cicero — nog wel enkele aanduidingen te vinden betrekkelijk de vormen van het bijzonder leven en van den gemeenzamen omgang, de spreektaal enz. bij de ouden, en in een wetenschappelijk opzigt is dat zelfs van veel belang; maar het is toch niet volledig genoeg voor eene ongedwongen aanwending door een hedendaagsch kunstenaar, en in ieder geval weten wij in dit opzigt van de oudheid minder dan het nageslacht van onzen tijd zal kunnen weten wanneer slechts een honderste gedeelte van onze letterkunde bewaard mag blijven. Wanneer nu een hedendaagsch kunstenaar de ouden in hun bijzonder leven schildert en sprekend invoert moet hij òf met gedwongenheid alles bijeenzoeken wat hem in de werken der oude schrijvers daartoe dienen kan en bij elk woord, dat hij zijne personen laat zeggen, zijn bron aanhalen òf hij moet aan zijne verbeeldingskracht den vrijen loop laten, en in dit geval is het tien tegen een dat hij, zoo hij niet volslagen conventionneel wordt, slechts aan zijne eigene tijdgenooten een antiek kleed zal omhangen: hetgeen, ter loops gezegd, eene vrij algemeene fout van alle historische romans is. Wanneer men niet eenvoudig houten ledepoppen neemt om het costuum van een verleden tijd op ten toon te spreiden dan neemt men er zijne tijdgenooten voor. En daarbij komt nu nog ten slotte dat de doorgaande en algemeene neiging om aan de oudheid allerlei begrippen op te dringen, die haar geheel vreemd waren, zich nooit sterker openbaart dan in populaire voorstellingen, vooral wanneer zij den vorm van een roman hebben. De schrijvers hebben reeds moeite genoeg om zich in de antieke ideeënwereld te verplaatsen; maar het publiek is er volstrekt niet toe in staat. Het Heidendom moet, om genade te vinden, vervormd worden tot een min of meer modern Christendom of wel het wordt valsch en scheef voorgesteld om aan het Christendom een compliment te maken; is de schrijver niet door vooroordeel bevangen, dan is het publiek dit toch altijd in hooge mate, en als men niet met zekere gangbare begrippen coquetteerde zou men niet gelezen worden.

Maar, hoe dat zij, een smaakvol geleerde, die de resultaten zijner studien op deze wijze tot gemeen goed wil maken en deze taak goed volvoert, heeft aanspraak op dubbelen lof: hij levert een kunstwerk, terwijl hij geschiedenis en oud-

Digitized by Google

heidkunde beoefent. Zijn streven is lofwaardig en nuttig, terwijl de schrijvers van historische romans over tijdvakken, die zulk eene behandeling niet vereischen en gevolgelijk ook niet dulden, zelden iets anders doen dan zich tot de dienaars en verbreiders maken van een wansmaak, die aan de geschiedenis niet genoeg heeft en slechts naar valsche effecten haakt, evenzeer in strijd met de geschiedenis als met de kunst. De geschiedenis is, gelijk wij opmerkten, in een zeker opzigt kunst, hare uitwerking komt grootelijks overeen met die der laatste: hij alzoo, die de geschiedenis verhaspelt en verontreinigt zal ook de kunst verhaspelen en verontreinigen. Enkel de slechte smaak van het publiek en der schrijvers verklaart hoe historische romans over tijdvakken der geschiedenis, waarvan zelfs het populair element voor het publiek onmiddellijk toegankelijk is, nog aftrek kunnen vinden.

Men houde echter in het oog, dat een verdicht verhaal, waarvan de handeling in een vroeger historisch tijdperk wordt gesteld zonder dat er historische feiten of personen in voorkomen, geen historische roman in den waren zin des woords genoemd kan worden. Ja, men kan eigenlijk hetzelfde ook zeggen van eene zuiver artistieke opvatting en uitwerking van historische karakters, die gegeven wordt voor hetgeen zij is: voor eene phantasie op een historisch thema en niet voor eene voordragt der historische waarheid in dezen bijzonderen vorm. Zulk een roman is er eigenlijk een als iedere andere, slechts met verschil van costuum, hetwelk dan die bijzondere uitwerking heeft, die wij hierboven nagingen. Hiertoe behooren de beste der zoogenoemde historische romans, bij voorbeeld de meesterstukken van Walter Scott, waarvan men echter altijd kan beweeren dat zij bewonderenswaardig zijn als de beste karakter-romans van den nieuweren tijd, maar niet als historische romans. Er zijn hier, even als in alle dingen, overgangen, van de zuivere verdichting af tot het verontreinigen en onkenbaar maken van de historische waarheid door Louise Mühlbach en consorten toe; overigens hangt altijd veel af van de manier waarop men iets doet. Er zijn graden van wansmaak; maar dat de zuiverste smaak altijd het zuiverste zoekt, zuivere geschiedenis en zuivere kunst, ligt in den aard der zaak.

Utrecht, 5 Februarij 1875. J. J. SCHOT.

Digitized by Google

MOEZEL. — EIFEL. — NAHEDAL.

EENE REISHERINNERING

VAN

W. FRANCKEN Az.

Voor een Moezeltochtje is de groote vraag, of de stoomboot tusschen Coblenz en Trier vaart. Van Ehrenbreitstein af gezien lijkt de Moezel breed en diep genoeg, maar toch is hij zeer dikwijls den ganschen zomer onbevaarbaar voor eene boot. Maar de directie te Trier had me geschreven, dat de vaart 15 Augustus heropend werd. Daarop was mijn vertrouwen, toen ik toevallig een dag drie, vier vóór mijn reisje zou beginnen, ergens las, dat de profetie niet was uitgekomen en de vaart bleef „eingestellt." Gelukkig had mij het voortreffelijke reisboek van HEY'L (die Reinlande) geleerd, dat er ook eene local-fahrt bestond: tusschen Coblenz en Cochem d. i. tot zoo wat een derde gedeelte van den Moezelstroom. Daarop dan maar vertrouwd, en Vrijdag 28 Aug. (1874) naar Coblenz, ik en mijn jeugdige reisgenoot, beiden een reistasch om de schouders, hij met een stok, ik met een regen- ook zonnescherm gewapend. Niets bijzonders dan een jong Engelschman, die een korten pantalon met blauw sajetten kousen voor

Digitized by Google

mooi, en een oud Engelschman, die geen woord Duitsch of Fransch te kennen voor niet leelijk hield. Gevolg van 't laatste, dat hij eerst dicht bij Keulen gewaar werd, dat hij, om te Hannover te komen, reeds te Oberhausen had moeten uitstappen. Een vermakelijk oponthoud van vijf uren, gedragen met één doorgaand: yes!

Te Coblenz eens niet naar „Zum Riesen" of „Bellevue." De ondervinding heeft me geleerd, dat wie niet met een rijtuig, niet met koffers, maar te voet en met een reistasch aan een hotel van den eersten rang aanklopt, zoo al niet met één oog door een van 't kellnerras aangezien, maar toch b. v. op de vijfde verdieping gestopt wordt. En wij hadden het in het „Triersche Hof" best. Trouwens ons reisboek had gezegd: ruhig und billig; mijn reisboek, bijna onfeilbaar, behalve op het stuk van wandelafstanden, die op een boerenstap berekend schijnen. Het Triersche Hof is een der oudste logementen van Coblenz: wie weet of daar het bekende voorval uit Göthe's leven niet plaats greep, toen hij, aan een kapoentje pluizende, rechts en links Basedow en Jung Stilling had:

Propheten links, Propheten rechts,
Das Weltkind in den Mitte.

's Avonds nog even de schipbrug over, en de spoorwegbrug terug, toen naar bed, vóór half tien in slaap. Schrik niet: den volgenden morgen waren wij reeds tusschen vijf en half zes uren buiten Coblenz, in de schoone Rheinanlagen — schoon in dubbele beteekenis, omdat het Duitsche publiek zulke zaken meer ontziet dan het onze, — toen de chaussee op naar Capellen en Stolzenfels. Maar nog niet halverweegs, of wij verlieten den straatweg, ontbeten aan den Laubbach en toen omhoog naar den Kuhkopf, altijd onder 't lommer van vrij krachtig geboomte. Dit punt, het hoogste om Coblenz, is daarom merkwaardig, omdat men er den Rijn, den Moezel en de Lahn te gelijk ziet. Met ééns te vragen, vonden wij spoedig „den konings- of de calèche weg" die zich door het bosch henen slingert en met zachte daling tot voor de slotpoort van de Stolzenfelz voert. Beschrijven zal ik dien door den koning van Pruisen 1836—

Digitized by Google

1845 gerestaureerden burg niet. Ieder kent hem en vindt met mij het schoonst de gezichten, die hij naar buiten biedt. De „castellan" wist alles, behalve de kamer waar, naar ik mij herinnerde, von Humboldt gelogeerd heeft, en die door den koning zoo gemakkelijk voor hem werd ingericht, dat hij er b. v. zijne schrijftafel uit Berlijn vond staan.

Te 12 uren te Coblenz terug, begon ten één ure de zoo gewenschte stoombootvaart op den Moezel. Met de namen van dorpen, kasteelen en diergelijke vermoei ik u niet. In ieder reisboek zijn zij te vinden. Liever iets van den algemeenen indruk! Men heeft van den Moezel gezegd: 't is de Rijn in 't klein. Terecht, mits men dat „klein" niet al te klein opvat. En de Moezel heeft dit voor, dat hij schilderachtiger is: niet alleen door zijne aanvalliger dorpjes met (vergeef mij 't woord!) snoepige torentjes, maar ook door dat zijne kleinere afmetingen zich voor teekenen beter leenen. Overigens als op den Rijn: men zou zoo telkens willen uitstappen, en dit dal en gindschen weg willen in- en opwandelen, die er zoo prettig, zoo verlokkend uitzien. Maar het mocht niet: zelfs bij Mozelkern stapten wij niet uit, om Schloss Eltz te zien.

Wij stoomden door tot Cochem, waar wij ten 7½ uur aanlandden, dus in 't donker. Een vriendelijke waard en goed logies ontvingen ons. Op dien stoomboottocht, vermoeiend door het rijke schoon, had het een en andermaal een weinig geregend; maar als om de zon gelegenheid te geven, bij het doorbreken, dan met dubbel schoon de groene bergen te overkleeden. Cochem ligt allerliefst aan de rivier, en toen wij den volgenden morgen tegen 9½ uur onder de warande zaten te ontbijten en quasi wat te lezen, het gezicht op den Moezelstroom, en vooruit en rechts en links op de bergen, viel ons de tijd niet lang tot etensklok — half één! „Half tien ontbijten!" Rare voetreizigers! zie ik u glimlachen. Spaar dien lach voor wat anders, lieve vriend! Want we waren vóór zes uren reeds het Endertbachsthal ingewandeld: een schoon, vrij eenzaam dal, ingesloten binnen hooge bergen, die reeds tot den Eifel behooren, maar toch door hun frisch groen een ander karakter vertoonen, dan de Eifel dieper in. Na een half uur chaussee, dáár zagen wij het doel

Digitized by Google

van onzen tocht: den bouwval van de Wunnenburg op een „einsam emporragenden Felskuppen." De geschiedenis er van kan zeer merkwaardig zijn, maar ik ben die vergeten. Maar de wandeling was schoon, en wij hadden zeker binnen een drie kwartier de hoogte bereikt, indien we niet door eene noodlottige vergissing, na het verlaten van de chaussee, dat aanlokkelijke voetpad links, in plaats van rechts den ouden rijweg, omhoog gekozen hadden. En eens aan het dwalen, dwaalden wij voort: d. i. nu en dan de ruïne boven ons ziende en een huisje er bij, gelijkende op eene Wirthschaft, klommen wij langzaam omhoog, nauwlijks bemerkende, dat wij meer en meer in struiken verwarden. Maar wij wilden het niet opgeven; en verkozen ten laatste, zeer heroiek steil, langs een wijnberg omhoog te klauteren. Van doornen sprak rasch een enkel bloedig teeken aan onze vingeren: niet groot maar licht toch iets grooter, dan de schram, die Bilderdijk bekwam bij de verdediging van Kaat Mossel, in zijne poezie gaandeweg tot bloedvergieting voor het vaderland uitgegroeid. Eindelijk moesten wij het opgeven. Wij moesten omlaag. Aangenaam was dat niet: de Wunneburg was ons zóó nabij, als aan Tantalus water en vruchten. En gemakkelijk ook niet: ik dacht niet aan mijn leven, maar wel aan mijn pantalon en jas, mijn eenige! — als zij eens scheurden. Ook had ik een' philanthropischen inval: hoe zwaar een arbeid de wijnbouw tegen zulke steilten! Eindelijk stonden wij weder op het punt, waar onze afdwaling begonnen was. Nu ging het als een lier omhoog tot bij de ruïne, maar het volle genot hadden wij toch niet, altoos vergeleken met wat wij later zoo menigwerf smaakten.

Hoe werd ons dit vergoed door de middagwandeling van Cochem naar Alf. Ge moet weten, dat de Moezel hier zoo vele en groote bochten maakt, dat de stoomboot 2½ uren noodig heeft, terwijl de voetganger, de bergen over, het in twee uren doen kan. Wij deden er veel langer over, omdat het zoo'n heerlijke weg en na een weinig regen een volmaakte atmosfeer was. Eerst omhoog, vrij steil, open en kaal, maar toen bij het neerdalen een nauw en romantisch boschpad, uitkomende in het Ellerbachthal, dat ons, ook langs den in aanbouw zijnden tunnel voor den nieuwen spoorweg tusschen Coblenz en Trier, weder bij den Moezel

Digitized by Google

bracht. Die wandeling langs den Moezel, over de dorpjes Bremm en Aldegund vergeet ik nooit. 't Was een zoo reine lucht, de menschen, die wij tegenkwamen, zagen er in hun zondagspak zoo vriendelijk uit, de stroom weerkaatste zoo duidelijk berg en lucht en dorp — en vooral de bouwval van het Augustijner nonnenklooster Stuben, eerst in 1788 opgeheven, maakte een onvergetelijken indruk. Toen en later bij het ondergaan der zon was iets van dat gevoel in mijne ziel, dat Göthe aldus vertolkte:

Ueber allen Gipfeln
Ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch:
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest auch du.

In het dorpje Bremm — doch laat mij niet vergeten, dat we op kaart noch in reisboek den weg hadden behoeven te zoeken, daar ons van Kochem af een heel eind een winkelbediende uit Coblenz had begeleid, een rappe jongen, boerenzoon uit Enkirch, waar hij zijn kranken vader ging bezoeken, en die, als hij er 's avonds aankwam, in 15 uren zoo omstreeks 12 uren zou gewandeld, neen! geloopen hebben. Want alleen om onzentwil had hij zijn stompas vertraagd. Hoe juist, hoe gezond, hoe duidelijk wist hij zijne denkbeelden uit te drukken, vooral over het thema: Ein jeder Mensch bedarf einer Religion: anders ist er gar kein Mensch. Meermalen heeft mij iets dergelijks, tot midden in den Eifel getroffen bij jongens uit het volk van 15, 16 jaar. Ik weet wel, op reis zien wij, door onze eigen stemming, van alles licht alleen de lichtzijde. Maar toch de Duitsche Schulzwang droeg uitnemende vruchten, en vooral dit er in, dat de kinderen eerst na voleindigd 14e jaar de school mogen verlaten. Op onze volksscholen behouden wij hen met moeite tot hun 12e jaar: een tijdpunt, waarin zij reeds zooveel geleerd hebben, dat er van de meesten, indien zij nog twee jaren bleven, iets goeds komen kon, maar te weinig, om nu reeds de schoolbank te verlaten.

Doch terug naar het dorp Bremm, met heerlijkgezich t

Digitized by Google

op Neef en Aldegund en 't genoemde klooster — en wel vóór de Gastwirthschaft van „vader Amlinger", onder dien naam aan den ganschen Moezel als den vriendelijksten en goedkoopsten waard bekend. Werkelijk een beminnelijke oude man, met zijn zoon en aangehuwde dochter, flinke menschen, die er zoo'n behagen in vinden, u goed en vriendelijk te bedienen. Wij kregen heerlijke koffie, overvloed van brood en boter en twee groote stukken taart met bramengelij voor de kapitale som van 12 silbergroschen, zegge tweeenzeventig cent. Bijna hadden wij ons laten verleiden, om hier den nacht over te blijven; doch ook op reis moet dikwijls het verstand over gevoel en neiging heerschen.

En zoo begroette ons straks Alf met zijne schoone ligging, rechts het gezicht op den Marienburg, links op de ruïne Arras en vooruit op den Moezel, omzoomd met dorpjes, wier namen ik u spaar, daar ik ze toch niet beschrijven kan; de schilder en de dichter mogen het beproeven! Verbeeld u, dat ik dadelijk te Alf het voorwerp was eener edelmoedigheid, zonder wedergade misschien in de geschiedenis van hotelhouders. Bij vergissing was ik niet het tweede, maar het eerste hotel ingegaan. Beneden redelijk, boven redelijk, maar toch, toen wij op onze kamer aan het wasschen togen en rondkeken, nam ik plotselijk mijn reistasch op en tien silbergroschen in de hand. „Ik ga weg"! was mijn woord, maar sneller was reeds mijn reisgenoot me vooruit, naar buiten. Daar stond ik en beduidde in de beleefdste termen den waard, dat ik liever bij zijn buurman ging en mij vergist had. „Ook goed!" was zijn antwoord en (hier komt de edelmoedigheid) van geen de minste vergoeding wilde hij weten.

Een stille avondwandeling langs, eigenlijk ook tot in den Moezel over een krib of beer, en toen een rustig neerzitten op de leuning der pitoresque brug over de uitstrooming van de Alfbach deed mij ten volle Amen zeggen op het woord van het reisboek: ein recht freundlicher Flecken mit idyllischen Umgebung. Er was iets in mij van de stemming in dat andere „Wandrers Nachtlied" van Göthe dat aldus luidt ('t is eene toespraak tot den Vrede):

Der Du von dem Himmel bist,
Alles Leid und Schmerzen stillest,

Digitized by Google

Den, der doppelt elend ist,
Doppelt mit Erquickung füllest,
Ach! ich bin des Treibens müde!
Was soll all der Schmerz und Lust?
Süszer Friede,
Komm! ach komm in meine Brust!

Vreemd toch, die afwisselingen in 't leven: eenige minuten later zat ik in de niet zeer ruime gelagkamer met mijn avondbrood voor mij en een glas Moezelwijn, dat me overtuigde, hoeveel Kunstzeug, tuig in het Hollandsch, ons vaak onder dienzelfden naam wordt opgedischt: rechts een kapelaan met fijn besneden, zeer verstandig gezicht, die mijn reisgezel nog een uur, nadat ik reeds ter ruste was gegaan, aan de praat zou houden, en links drie zeer karakteristieke heeren, verdiept in een kaartspel, genaamd 66: merkwaardig vooral om de snuifdoos in hun midden, die bij elken mooien coup ijverig rondging, en tot de vaste attributen dezer kamer scheen te behooren, daar zij er den anderen morgen nog stond — nu zonder de heeren.

's Morgens vroeg ('t was de derde dag) bestegen wij den Marienburg, waar men van uit den tuin des kloosters, — nu een ruïne — „eine Prachtvolle Aussicht" heeft, „die schönste an der Mozel." Zoo zegt Heyl terecht en geeft er een lief plaatje bij. Maar 't zou mijns inziens al een zeer groot schilder moeten zijn, die op het doek den indruk terug gaf, hierdoor gemaakt dat men rechts en links wel vijf malen den Moezel ziet, maar zóó tusschen de berghoogten in, dat men zweren zou veel meer dan één rivier te zien. Op den Marienburg moest Förster Gassen wonen, een der beste scherpschutters van Duitschland. Hij woonde er niet meer; maar reeds hadden wij hem ontmoet bij onzen tocht opwaarts: een krachtig, bejaard man, geweer en weitasch om de schouders, met twee honden, en een schildknaap in den persoon van een jongen, die de eigenaardige mand van vele bergstreken op den rug droeg. Een aardig man, vol van grappen en verhalen, waarmede hij ons bijna hinderde in het genot van 't zoo schoone gezicht, van het „Prinzenköpfchen", niet op den Moezel, maar veel dieper het gebergte in. Hij zelf had er ons heen geleid. Maar plotseling, midden in een verhaal, schrikt hij en ijlt weg met de

Digitized by Google

woorden: „er jagt schon; hab' mich verspätet." Die „er" was een zijner honden, die blafte. Vlug als een ree was de man van ons weg, en zagen wij hem een oogenblik daarna op een rotspunt, gereed om te schieten. 't Kan mij nog spijten, als hem door ons, hoewel niet door onze schuld, een goed schot ontging.

's Middags na het eten, zoo wat tegen twee uren, gingen wij Alf verlaten en den Moezel, om dezen eerst te Trier weder te zien. Ons wandeldoel was Bad Bertrich, eerste rustpunt in den Eifel. De wandeling ging door het schoone, romantische Uesbachthal. Gaarne geloof ik dat de fabriek van „Walzwerke" bij den ingang zeer belangrijk is; maar op zoo'n reisje jaag ik hartstochtelijk naar natuur. En daarom zou ik ook wel wat opgezien hebben tegen de badplaats Bertrich, — hoeveel onnatuur heeft mij vaak te Ems en te Spa gehinderd! — indien mij niet uit goede bron verzekerd was, dat het hier zoo „gemüthlich" en eenvoudig is. Trouwens, reeds een half uur vóór Bertrich gaf mij de „Müllnerin" een goeden indruk. Het kwam haar zoo uit het hart, dat zij nergens zoo „heimisch" was als hier, waar iedere boom en kind haar kende. En wat gruwde zij van den oorlog, toen wij daarover te spreken kwamen met eene soeur de charité, die hier wat uitrustte met hare badpatiente, en die in 70 was meegeweest. Vergis ik mij, of hebben die barmhartige zusters niet alleen in kleeding, maar ook in gelaatsuitdrukking eene sterke gelijkvormigheid? En bij Sédan èn elders, ook hier trof mij die afwezigheid van alle passie of opgewondenheid, een stille zachtmoedigheid, die door algeheele toewijding zonder ophef haren weg gaat.

Doch reeds zijn we te Bertrich. Bij het binnenkomen zag ik niet recht, hoe schoon het stedeke ligt. Maar later — denk niet aan de weelde van Spa, Ems, Wiesbaden, maar zoo gij oog hebt voor een als in groen gebergte weggeschoten en in die diepte met heerlijke boomen omzoomd plaatsje, o! laat het niet onbezocht. Toch waren wij pas er in, of wij verlieten het weder. Een bad had ons verfrischt, toen den weg op naar Lutzerath, om nog in den achtermiddag de Käsegrotte of Käskeller te zien. Nu ja! onaardig is zij niet, die grot in miniatuur, waarin werkelijk aan de binnenwanden de rots zich vertoont, als waren er ferme Leidsche en

Digitized by Google

Goudsche kazen opeengestapeld. Maar er buiten was 't wel zoo schoon: een idyllisch plekje die watermolen en die brug over de beek en dat geboomte op en om de grot. En op dat voorgalerijtje van des molenaars huisje natuur zoo stil, zoo zuiver, zoo balsemiek — o! er zijn oogenblikken op reis, gelijk in het leven, die men zou willen vasthouden, omdat ze zoo iets paradijsachtigs hebben, dat men, mits maar bij ons waren die wij lief hebben, den hemel als iets reeds aanwezigs gevoelen zou.

Doch de schemer viel, en straks zaten wij in ons logement, met niet onaardig gezelschap: waarin mij de moeder met hare drie kinderen uit Trier meer beviel, dat een Evangelischer Pfarrer, van wien ik veel meer omtrent Rothe had willen hooren, onder wien hij te Heidelberg had gestudeerd. Toch interesseerde mij zijne mededeeling, dat de groote man bij het geven zijner colleges steeds eene zekere beschroomdheid had.

Doch we moesten naar kooi. Morgen (de vijfde dag) moest vroeg de Falkenlei bezocht en verder de omtrek van Bertrich. Deze Falkènlei is een vrij hooge berg — 1276 voet boven den Rijn. De weg er henen — een land- en rijweg naar het dorp Kenfuss, dat slechts 200 voeten lager ligt, — is schoon door het gezicht, dat men links steeds in de diepte heeft op de slangsgewijze aangelegde chaussee naar Lutzerath: een dier voortreffelijke wegen, die geheel den Eifel doorkruisen. Het eigenaardige der Falkenlei bestaat hierin, dat hij een vulkanische berg is, mit ausgebranntem Krater. Die vulkanische oorsprong bleek ons duidelijk uit de met eenige moeite door ons bereikte, vrij ruime holen aan de buitenzijde. Toen weer wat terug en den bergtop beklommen: of eigenlijk geen top; want de berg, van de ééne zijde gezien een steile, afgebroken rotsmassa, deed zich aan den anderen kant voor als een glooiend plateau met rog en klaver. Hier vertoonde zich voor het eerst het Eifelbergpanorama in zijne eigenaardigheid. Denkt niet aan het weelderige uitzicht, dat gij b. v. van den Rossel in het Niederwald geniet. 't Is eene reeks van ja! hier en ginds boomrijke, maar toch over het algemeen vrij kale en sombere bergtoppen. Boven alle andere verheft zich de Hohe Acht, 2340 voet boven de zee, de koning des Eifels: een

Digitized by Google

barre, onvriendelijke koning voor wie hem nadert van uit het Ahrdal, maar hier, van uit de verte gezien, met zijne onderhoorigen een vrij goede figuur.

Wij hadden dorst en daarom nu naar het dorp Kenfuss. Het was het eerste echte Eifeldorp; mijn reisboek zeide: mit dem eigenthümlichen ausgeprägten, düstern, — zoover gaat het goed, doch als er volgt: malerischen Character aller Eifeldörfer, dan zet ik achter dat schilderachtig een vraagteeken: namelijk niet als men ze uit de verte, maar van nabij ziet en er in is. Gelukkig, dat ik van Kenfuss de weerga in vuilheid niet zag: ofschoon toch weer de gezondheid en soms aanvalligheid der kindergezichten mij trof. Zet daarnaast eens eene rij kinderen van onze stadsarmenscholen — doch laat me daaraan niet beginnen: ik word anders somber bij de voor mij altijd tragische gedachte aan de vele nachtzijden, die de opeenhooping van zooveel menschen en kinderen in onze groote steden heeft.

's Middags werd de naaste omtrek van Bertrich bezocht. Eerst de zoogenaamde „Mooshütte" op vrij aanzienlijke hoogte, maar voor halfkranken, zelfs voor dames met zeer hooge en kleine, d. i. onnatuurlijke hakken bereikbaar gemaakt. Hier ziet men eerst recht, hoe schoon Bertrich, als beschermd en bewaakt in die berghoogten ligt. Men begrijpt het woord van den psalmist: „rondom Jeruzalem zijn bergen," en tevens hoe karakteristiek het duitsche woord: „bergkessel" is. Maar de kroon op alles is de ligging van dat kleine Protestantsche bedehuis, in 1851 gebouwd. Verbeeld u, aan het eene einde van dien bergkom verheft zich een lagere heuvel, die geheel vrij staat en toch als met zijne oudere broeders eene schoone éénheid onderhoudt. Als gij dus van boven af ziet, vindt uw oog dààr op dien heuveltop dat bedehuis, klein en rein, met welige klimplanten begroeid, waaruit het u bij het naderen telkens vriendelijker tegemoet treedt. Eerst blikt het op den kleinen godsakker naast zich, dan op den wijden omtrek, zonder eenigen nijd tegen de statige Roomsche Kerk, die daar ginds zich zoo fier verheft. Ik dacht aan een lang vergeten, juweelen boeksken over Stolberg's overgang tot de Roomsche Kerk. Wil zij Kerk (van κυριεύειν heerschen) zijn, wij zijn tevreden met eene ecclesia (van ἐκλέγεσθαι) eene uitverkoorne te zijn. Het gezicht bij,

Digitized by Google

en later van het Zwitschersche Huis op die kapel, onder aangenaam gesprek met drie zeer beschaafde vrouwen uit Berlijn, behoort tot mijne vriendelijkste herinneringen. Jammer, dat de geest van Dickens niet in mij voer: ik had zeker van een ander partijtje naast ons eenige „juffertypen" gestolen.

De dag werd in het logement besloten met een zeer geanimeerd gesprek. Zekere Duitscher, die ook in den oorlog was „meegeweest", vond goed, schoon zelf Katholiek, geheel ongevraagd op alle geestelijken te smalen, als luiaards, van Bismarck een' halfgod te maken en Holland te profeteeren, dat het annexirt zou worden, omdat, omdat — Duitschland eene vloot en zeehavens behoefde. Wij lieten ons, ge begrijpt, niet annexiren, ja! waagden de vraag, bij alle erkenning van het providentieele van Bismarck's optreden, wie 't het langst zou uithouden, Rome of hij. De geloovige Roomsch-Katholieke dame had tranen in de oogen, en, ofschoon ze mij zeker geen ketter had gewenscht, toch dankte zij met haren blik, dat ik opkwam tegen de barre beschuldiging, dat alle geestelijken luiaards en doodeters waren.

De volgende dag was bestemd, om het Eifelgebergte zoover te doorwandelen, dat wij zouden uitkomen op de spoorweglijn, die van Keulen over Düren (waar zij rechts naar Aken brengt) Trier bereikt en in de wandeling de Eifelbaan wordt genoemd. Wat onder den Eifel of het Eifelgebergte te verstaan is, kunt ge met een oogopslag in den heerlijken Stieler-Atlas (N° 18, 20 en 21 van 1872) zien. In groote trekken ligt het binnen den driehoek, die den Rijn tusschen Bonn en Coblenz tot basis en Trier tot top heeft, en is begrensd tusschen Rijn, Moezel, Roer en Ardennen. Ieder, die dus het Brohlthal met de Laacher See of het Ahrthal bezocht, zag er het schoonste van. Verder brengt men het uit Holland gewoonlijk niet. Het gebergte of, wilt gij, het Hoogland wordt verdeeld in den »hohen Eifel" met de hoogste bergtoppen, zooals de »Hohe Acht"; in de »Vordereifel" het schoonste gedeelte, en in de »Hohe Venn" naar de Ardennen henen. Er zijn heerlijke uitzonderingen, maar over het geheel moet ge u geen Thüringer Wald of Sachsische Schweiz voorstellen. Veeltijds is er iets somhers, iets unheimlichs in die donkere, vaak schaars met boomen begroeide en toch weer zoo phantastisch opeenvolgende berg-

Digitized by Google

ruggen. Wel worden die sombere indrukken door bebouwde, glooiende akkers gebroken; maar de landbouw is vrij armelijk. De koeien lijken vaak groote honden, minus de vlugheid. „De „bewoners behielden in sommige gedeelten patriarchalischen eenvoud; er zijn plaatsen, waar wijn en bier slechts ééns in het jaar gezien worden!"

Ware ik nu geoloog, ik gaf u eene uitweiding over den vulkanischen aard en wording dezer bergstreek. Maar eens opmerkzaam gemaakt, springt dit ieder in het oog, door de ketelvormige dalen en avontuurlijk-vreemde spitsen. Overigens blijkt uit een bericht bij Tacitus (Annal. XIII, 57) dat nog in het jaar 59 na Ch. vulkanische uitbarstingen hebben plaats gehad; en er zijn er, die van deze verschijnselen den naam Eiffel, nog niet voorkomende bij de Romeinen, afleiden. Eif — in overdrachtelijken zin nog voorkomend in ons ijver en eifer, — zou oorspronkelijk vuur beteekenen, en fel afgekort zijn van feld, zoodat Eif-fel zooveel wordt als Vuurland. [1]) Van de allerbelangrijkste Maare of meeren van welke de Laacher See algemeen bekend is, beschrijf ik u straks Drie.

't Zal zes ure 's morgens geweest zijn, toen wij te Bertrich den wandelstaf weder opnamen. Straks na eenig beraad werd bij de romantische Käsegrotte de chaussee links gekozen, die ons in 1½ uur te Hontheim en Strotzbusch bracht. Het eerste gedeelte steeds klimmen, maar verzoet door de boomrijkheid van het gebergte en een blik soms achterwaarts op Bertrich. Maar op de hoogte werd de weg schaduwloos en vlak: zoodat alleen door het steeds zien op bergspitsen aan den gezichteinder herinnerd wordt, een 1000 voet boven den zeespiegel te zijn. Wandelt dien weg nooit op een Julidag. Wij hadden er geen hinder van: veeleer een regenbui verfrischte ons, zelfs moesten wij enkele oogenblikken schuilen in een huisje met een „Muttergottesbild." Onze vrees voor een regendag werd schitterend beschaamd. Want toen wij te Strotzbusch een oogenblik toefden, niet om te rusten (dikwijls rusten is de pest op een voetreis) maar om een gids te bekomen, wierp de zon reeds weer hare vriendelijke stralen ons toe. Die gids was een veertienjarige jongen. In zeer ver-

[1]) Die Eifel enz. von J. B. D. Heydinger 1852, XVI—XVIII.

Digitized by Google

staanbaar Duitsch en nog andere proeven gevende van met vrucht te zijn school geweest, verhaalde hij ons, hoe zijn hoog bejaarde grootvader nog mede gewerkt had aan het omhouwen der groote bosschen, die hier eens stonden en van welke het éénige kleine overblijfsel door ons werd gepasseerd. Die algeheele „ontbossching" is den zaakkundigen niet naar den zin, had haar baatzuchtigen oorsprong in den Franschen tijd en wordt nu weer zooveel mogelijk door aanplant voor de toekomst vergoed. Ons doel was het Pulvermaar of meer, „grootendeels door groote beuken omringd." Maar ik zag daarvan nog niets, tot dat ja! eindelijk de toppen gezien werden van die boomen: wier stammen zich voor den blik blijven verbergen, totdat gij vrij onverwachts van den bergrand het gezochte meer in de laagte vóór u ziet. Of beter, door den breeden zoom dier beuken vertoont zich het spiegelvlak en helder water bij gedeelten aan uw oog. Afgedaald zitten wij neder, om dat gansch eigenaardige gezicht te genieten. Geen oeverzand of slib; maar lavaäsch zegt u, dat gij hier staat bij een uitgebranden krater, althans bij eene diepte, die zich door vulkanische werking gevormd heeft: een klein uur in omtrek, 300 voet diep, en naar anderen zeggen in het midden niet te peilen. De indruk van zulk een gezicht — een meer te midden van een waterloos bergplateau, 1250 voeten boven de zee, — die indruk, versterkt door de ademlooze stilte, verbroken alleen door den bijlhouw van een eenigen arbeider, — hoe geheel anders is die indruk dan bij de Laacher See, waar gij steeds of de Abdij of eenige andere woning ziet! Maar hier „schaurig tiefe Wehmuth ist der Character dieser Maare" zegt Simrock terecht. En toch zou ik het straks nog meer beamen. Geen vrolijk, luchtig lied, maar Schubert's Wanderer of nog beter een statig koraal ware aan deze plek op zijne plaats.

Onze gids nam zijn afscheid. Gemakkelijk vonden wij binnen een half uur het dorp Gillenfels. Alles bijeen waren wij vijf uren op marsch geweest: zoo kunt gij begrijpen, dat wij rustten op de canapé in de Wirthschaft bij Closen, die werkelijk „billig und gut" was. En ons middagmaal tegen één uur met een glas bescheiden Moezelwijn, wat zou dàt smaken! En het smaakte ook best, ofschoon kalmte anders is. Want nauwlijks begonnen, daar stormden drie jonge Ger-

Digitized by Google

manen binnen, ontgespten de ransels en waren bijna onmiddellijk in een zeer roezig gesprek met ons gewikkeld, dat zich tot Rijnwijn, toasten, wisseling van naamkaartjes en betuigingen van aangename indrukken verhief. Zelfs de oude dokter van het naburige Daun, die hier middagmaalde, kon zich aan den aanstekelijken invloed niet onttrekken en vergastte ons op eenige studenten-liederen uit zijnen tijd. De oude — maar ook ik heette „der alte Herr Papa" bij die jolige jonge mannen, van welke de een Musiklehrer, de andere student in de chemie en de derde leeraar, ik weet niet in welk van de vele vakken van kennis was, die tegenwoordig geleerd, althans onderwezen worden. Der alte Herr Papa, — nu dat toonde ik mij, door het eerst van opbreken te gewagen en, op de vermaning des verstands het vriendelijk aanbod des dokters af te wijzen, om na een uur met hem mede te rijden. Hij moest naar Daun en wij moesten naar Daun, — maar, waren wij voor de verzoeking bezweken, wij hadden zeker al babbelende niet dat genot gesmaakt, dat ons op onze wandeling wachtte.

Een elfjarig kind, een lief meisje loopende als een kwikstaart, begeleidde ons: een goede weg, heuvelachtig en door niet onaardig bosschage. Even nadat wij het niet propere, maar zeer povere dorp Saxler door waren, ziet daar plotselijk in de diepte veengrond met stapels turven. Het verplaatste ons op den Vaderlandschen grond, en ronduit gezegd, ook toen wij het dorp Schalkenmehren bereikt hadden, toen maakte het Maar (meer) van dienzelfden naam eerst op ons den indruk van — schrik niet! — de Kralingsche plas. Maar neen! ik schaam mij de belijdenis niet, dat ik het Maar daarom niet verachtte. Want, met uw welnemen, vele Rotterdammers en Rotterdamschen mogen den Rijn, de Lörley, het Ahrdal, ja Zwitserland gezien hebben, dit geeft geen recht, den neus op te trekken voor zoo'n Plas, vooral als zij dien nooit bij gunstig uchtend- of nog liever avondlicht zijn omgewandeld. Neen! dan beter mijn vriend G., die half Europa heeft doorgereisd en toch met innig genoegen dezen voorzomer met mij zoo'n plaswandeling deed.

Toch wachtte ons iets schooners. Onder, door het dorp gegaan vertoonde zich het geheele Maar aan onzen blik. De geheele cirkel, waarin het gevat ligt, wordt behalve aan den

Digitized by Google

kant waar het dorp zich gelijk met den waterspiegel bevindt, ingenomen door glooiende velden, die tot omstreeks 170 voeten zich verheffen. Langs den westelijken oever gingen wij een vrij steil pad omhoog en zagen als bij instinct niet dikwijls om. Zoo trof het ons te meer, toen wij boven gekomen plotselijk ook het andere, het Weinfelder Maar aanschouwden. Mijne eerste gedachte was: „och ware ik schilder!" mijn tweede: „herwaarts moet mijn kunstvriend S!" O, kon ik het wedergeven in woorden. Verbeeld u, tegen eene bidkapel geleund, zit ik op den smallen bergrug, waarover de chaussee loopt. Links in de diepte het Schalkenmehrer Maar, met glooiend bouwland omzoomd, waarop een landman zijne laatste voren voor heden ploegt, en begrensd dáár onder door het vriendelijk dorp en zijn even vriendelijk kerkje, — en rechts bijna in denzelfden blik opgevangen het spiegelvlak van het andere Maar, 200 voeten hooger dan het eerste. En dit tweede is ingevat in zwart, als met koolasch bestrooid gebergte. Vriendelijk tint de avondzon het meer ter linkerzijde, maar somber blijft het andere, of ze ook hier hare zelfde stralen ten koste geeft. Ik dacht aan Göthe's:

Tiefe Stille herrscht im Wasser,
Ohne Regung ruht das Meer,
Und bekümmert sieht der Schiffer
Glatte Fläche rings umher.
Keine Luft von keiner Seite!
Todesstille fürchterlich!
In der ungeheuren Weite
Reget keine Welle sich.

Al te somber werd licht de stemming, indien niet aan de andere zijde een kerkje, ja eenzaam, ja verlaten, ja aandoenlijk eenig overblijfsel van een vroeger dorp, maar toch een kerkje met torenspits van iets anders sprak. Duizenden jaren zijn zeker over dit vulkanisch meer heengegaan, honderden, sinds om die kerk de woningen van eenvoudige dorpers zich vertoonden. Maar het kerkjen bleef, om, al wordt er geen dienst meer gedaan, toch met torenspits en doodenakker en kruis heen te wijzen naar Hem, die er was eer de bergen geboren waren en er zijn zal, als de aarde heeft uit-

Digitized by Google

gebloeid; als geschiedt wat in Hebels lied, naar Opzoomers vertaling, de landman tot zijn zoon zegt:

Nog veel gebeurt, meer dan ik zeggen kan.
En eindlijk vlamt het op, en brandt en brandt
Waar ergens grond is; niemand bluscht, het dooft
Van zelf. En dan? hoe 't dan er uit zal zien?

De jongen: o Vader zeg niet meer. Ja zeg, hoe gaat,
Als alles brandt, het met de menschen dan?

De vader: Dan zijn geen menschen meer, als 't brandt. Zij zijn —
Waar zijn ze? Kind! wees vroom en houd u goed,
Volbreng uw plicht en houd 't geweten rein.
Zie, hoe de lucht met schoone sterren prijkt!
Nu, iedre ster daarboven is een dorp;
En hooger op, dáár ligt een schoone stad,
Men ziet haar niet van hier; en houdt ge u goed,
Dan komt ge op zulk een ster, en 't is u wel.
Uw vader vindt ge dààr, als 't God behaagt
En Gonnetje haar moeder. — — —

Zeker als gevolg van den ontvangen diepen indruk, ook van opkomende moeheid in de voeten, van den verderen weg naar het stedeke Daun is mij niet veel bijgebleven. Wij vonden er een eenvoudig goed nachtkwartier en spoedden ons, om onze laarzen uit- en onze pantoffels aan te trekken, en zoo op een muurtje neergezeten eerst de magere koeien, toen de welgedane dames van Daun te zien passeeren, weerkeerende met korfjes, ik bedoel de dames, van een vriendelijk „Kränzchen." Overigens had de Duitsche Heer, die ons werkelijk zeer duidelijk en met de verzekerdheid van von Moltke de fouten aanwees — ik meen van v. Manteuffels legeraanvoering — mes, vork en lepel verbeeldden de drie legerafdeelingen, — weinig eer van zijnen arbeid. Mijn oogen vielen toe. Wij hadden op den tweeden September 8 uren gewandeld.

Of 't om die vermoeidheid, of uit vrees voor een regendag was, — in allen gevalle ten 7 ure 's morgens zaten wij in een Duitschen postwagen en reden naar het dorpje Pel. Vrij lomp reden wij niet $^3/_4$ uur verder door, naar Gerolstein, ein Glanzpunkt des Eifels. Licht hadden wij ons daar iets minder verveeld, dan nu in de zeer primitieve herberg te

Digitized by Google

Pel van 9—1 uren. De regen viel bij stroomen en het eenige amusement bestond in het kijken naar de onder water gezette dorpstraat met eenige Pruissische militairen en negligé, die heden van hunne groote najaarsoefeningen in den Eifel een rustdag hadden. Of ja! we hadden nog eene ontmoeting. Bij den dorpschoolmeester waren Versteinerungen te verkrijgen. Maar de man was dood. Zijne weduwe en zoon zetten den handel voort. Wij kochten een paar kleinigheden, versteende bloemen, slakken enz. Mij trok meer aan het portret aan den wand, van een man over wien en van wien ik onlangs gelezen had: een der edelste typen van die vrijzinnige, humaangodsdienstige richting in de Roomsch-Katholieke kerk van Zuid-Duitschland in het laatst der voorgaande en het begin van deze eeuw. 's Mans portret hier bij een dorpschoolmeester in den Eifel was voor mij van beteekenis. Het herinnerde mij hoe SAILER (1751—1832) niet alleen in Beieren maar door geheel Duitschland met zijn gebedenboek en zijne rationeele en toch zuiver mystieke opvatting des christendoms, ook door zijne persoonlijkheid, als hoogleeraar, vriend en bisschop grooten invloed ten goede geoefend heeft: de man die Wessenberg, Schmid, Boosz, Goszner onder zijne leerlingen gehad heeft. Ook het zaad door hem gestrooid is niet gestorven, en ik begrijp de mildheid van de uitnemende Roomsch-Katholieke vrouw mijner eerste gemeente: zij las en gebruikte veel Sailers gebedenboek.

De fortuin brak weer door: de regen hield op en bij nieuwen zonneschijn ging het moedig op Gerolstein [1]) aan: een der schoonste punten des Eifels en liggende in het Kijldal aan den reeds genoemden spoorweg tusschen Keulen en Trier. De wijze, waarop het stedeke onder en rondom de rots met den bouwval van het kasteel zich vertoonde, herinnerde mij levendig de ligging van Dillenburg. Jammer dat van het stamslot onzer Oranje-vorsten zooveel minder is overgebleven. Dadelijk gingen wij omhoog: halverwege zagen wij des pastoors tuin met heerlijk uitzicht en vermeidden ons boven met de treffende uitzichten door de nog overgebleven vensterbogen. Zoowel de zilveren Kyllstroom als de zonder-

[1]) Later in 1875 zag ik een niet minder schoon gelegen Gerolstein, in het Wisperdal tusschen Lorch aan den Rijn en Schwalbach.

Digitized by Google

linge en grootsche rotsformatie werkten tot het schilderachtige mede. Vooral de Münterlei, de hoogste en statigste dier rotsen, deed zich uitnemend aan ons voor. Nog eene andere overeenkomst tusschen Dillenburg en Gerolstein! Misschien dat men zich herinnert, dat te Dillenburg in den voormaligen slottuin een reusachtige lindeboom staat, „Wilhelmslinde" genoemd, omdat de Prins daar in 1568 de afgevaardigden uit de Nederlanden ontving, die hem kwamen uitnoodigen, zich aan het hoofd van den weerstand tegen Spanje te plaatsen. Nu, hier te Gerolstein, over de spoorwegbaan eenige minuten opwaarts gegaan, komt gij bij een lindeboom, zeker een' der prachtigste van heel de aarde en die zijn Dillenburgschen broeder niet alleen in grootte overtreft, maar ook hierdoor, dat er in zijnen top en zijne takken — zoo groot als vrij dikke boomen — volkomen gaaf en vol gezond leven is. Hier onder dien boom onder zijn statig en breed gebladert was het heerlijk nederzitten: het oog op Gerolstein met zijne ruïne er boven, van alle zijden als ingevat tusschen rotsen, maar die toch rechts een vergezicht gunden, en daartusschen de Kyll. Gaarne vergaf ik het mijn reisgezel, dat hij van de plek niet weg te krijgen was en mij met zijn stok de moeilijke maar zeer „lohnende" beklimming der Münterlei deed volbrengen. Ik weet niet, hoe hoog hij is, maar wel, dat hij mij levendig voor den geest bracht de Erpelerlei tegenover Remagen: met dit onderscheid, dat dàar vader Rijn het geheele tooneel beheerscht, en hier in de Eiffelbergen geen water zich vertoonde, dan het smalle streepje der Kyllbeek. Gelukkig was op de uiterste punt een stevige balustrade aangebracht: want ijzingwekkend steil of liever rechtstandig ging hier de rotswand omlaag.

Doch nu naar den trein, met welken we nog dien zelfden avond Trier wilden bereiken. Een heerlijke weg, midden door het Kylldal voortkronkelende, met zeer sterke krommingen en vele tunnels. Maar het was mij ook nu te snel, te vluchtig, om er veel bestemds van te bewaren, hoe goed ook mijn plaatsje derde klasse was, met een deur achterin, die gewoonlijk open stond.

Wij kwamen te Trier, toen het reeds geheel donker was en vonden eene goede plaats in het hotel „Venedig": slechts met eene zoo groote en unheimliche slaapkamer, dat ik reeds

Digitized by Google

hier denzelfden oudachtigen indruk ontving, dien den volgenden morgen geheel de stad, ook afgezien van de eigenlijke antiquiteiten, op mij maakte. Overigens mijn bezoek is te kort geweest en de studie, welke ik aan hare rijke geschiedenis wijden kon, te onvolledig, dan dat ik die geschiedenis, ook zelfs maar in breede trekken, u tracht te geven. 't Volsta, dat Trier, — zijn naam is van den celtischen stam der Treviri —, tot de oudste steden van Europa behoort; dat het bij Julius Caesar en Tacitus reeds als eene belangrijke Romeinsche stad voorkomende, in het laatst der derde eeuw (287) Keizerlijke residentie werd voor het Westersch-Romeinsche Rijk, en, na door Constantijn en diens vader vooral met allerlei weeldegebouwen en rijksinstellingen begiftigd te zijn, zijnen roem bleef bewaren, totdat het na den ondergang des Rijks drie- vier malen door de barbaren is verwoest en omstreeks 463 in de handen der Franken kwam. En had het reeds van de oudste tijden af eene belangrijke plaats in de geschiedenis der Kerk ingenomen, het werd in den loop der volgende eeuwen zetel van een aartsbisschop, die straks (13de eeuw) als wereldlijk vorst een der zeven keurvorsten werd en het gebied voerde over de landstreek, die zich tot in Nassau uitstrekte en ook Luxemburg omvatte. De laatste dezer keurvorst-aartsbisschoppen was Clemens Wenceslaus (1768—1802 † 1812) een zeer verlicht man, die, daarbij geholpen door den bekenden Hontheim (Febronius) in allerlei opzicht verbetering zocht, in den geest van Joseph II, maar toch ook weer tegenover de Curie het hoofd in den schoot legde. De Fransche Revolutie en veroveringen maakten een einde aan zijn rijk. Doch nogmaals ook geene poging tot geschiedenis! Ook de weinige bijzonderheden maken het begrijpelijk, dat nauwlijks eene tweede stad is te noemen, waar de Romeinsche tijd, de vervorming van Europa bij den aanvang, en de Wereldlijke Macht der Kerk in den bloei der middeleeuwen als om strijd hunne monumenten hebben achtergelaten. En al is Trier jaren lang Fransch geweest, en nu reeds sinds 1814 Pruissisch, toch is het, als beweegt men zich in eene anderen tijd, waar men hier de ruïnen, ginds de kerken bezoekt en tot zelfs de kazerne een kloosterlijk voorkomen vertoont.

Gelijk ik zeide, ik had geen studie gemaakt van Triers

Digitized by Google

geschiedenis en zal dus eerlijk alleen datgene vermelden, wat mij bij de vluchtige doorwandeling voor den geest was. Vooreerst, dat uit Augustinus' bekentenissen blijkt, hoe in den omtrek van Trier, omstreeks 380, verscheidenen gevonden werden, die het kluizenaarsleven van Antonius navolgden. Vervolgens, dat herwaarts, naar Trier zich begeven en daar eenige jaren verwijld heeft de Alexandrijnsche bisschop Athanasius, toen hij uit Egypte gebannen was om zijne eerbiedwaardige standvastigheid in zijne overtuiging omtrent de godheid van Christus.[1]) Treurige herinnering aan de ellende, veroorzaakt door staatsbemoeiing met de dogmatiek, en aan het demonisch gebruik, door staatszucht gemaakt van de ernstig gemeende doch onhoudbare stelling, dat de zaligheid afhankelijk is van een fijn uitgesponnen godsbegrip. Toch was Athanasius zelf een groot man, die op zijn standpunt en in zijnen tijd — al is het in voor ons vreemde vormen — het christelijk theïsme en de volstrekt eenige waarde des christendoms verdedigd en daarvoor manmoedig geleden heeft. Mijne derde herinnering was aan Constantijn — doch daarvan straks.

's Morgens ten 7 ure stonden wij op het vervelend groote eenzaaam-doodsche plein, dat aan de eene zijde door de vroegere stadsmuren, aan den anderen kant door eenige, ik weet niet welke vuilkleurige gebouwen begrend wordt, terwijl recht tegenover elkander het oud bisschoppelijk paleis met een stuk der Basiliek en de ingang tot de Romeinsche Baden staan. Dat bisschoppelijk paleis, — och! breekt het af, akelig beeld van vervallen grootheid en niet oud genoeg, om als ruïne eenigen schilderachtigen indruk te maken.

Werkelijk, het ware mij naar om het hart geworden, indien niet een pruissisch soldaat mij eene weldadige afleiding en een glimlach om de lippen had gebracht. Verbeeld u, op dat eindeloos groote plein, in 't midden, één, zegge één soldaat, niets doende dan eindeloos dikwijls de manoeuvre van rechtsomkeert te herhalen. Ik hield het voor eene strafoefening. „Wel neen", zei mij iemand, wien ik het vroeg, „de man kwam veertien dagen te laat en is aan het inhalen," Ik dacht, kon hij dat niet in de kazerne! Doch de smaken verschillen: mijn zegsman vond er niets vreemds in.

[1]) Rettberg Kirchengesch. Deutschl. I, 188 stelt den tijd. 336—338

Digitized by Google

Wij staan nu in de Romeinsche Baden. Zoo namelijk heeten deze kolossale overblijfselen van een Romeinschen bouw, dien sommigen werkelijk voor eene badinrichting houden, daartoe gebracht en daarin bevestigd door de blootkomende onderaardsche, doorloopende gangen, waarin men de sporen van waterleiding, verwarming en badkamers meent te ontdekken. Anderen houden het — en het is mij waarschijnlijker — voor den bouwval van een keizerlijk paleis, misschien wel uit den tijd van Trajanus († 117). De opgedolven gangen zullen dan deel uitmaken van het groote souterrain, waar de slaven zich bevonden, om alle vertrekken gemakkelijk ter bediening te bereiken, en van waar ook door het geheele gebouw de verwarming uitging, waaraan de weelderige Romeinen uit Zuid-Italië groote behoofte zullen gehad hebben. Grootsch is vooral de indruk, dien de bouwval van buiten gezien op ons maakt. Op eene goede plaat in de Aarde en haar Volken van 1873 kan ieder zien, hoe kolossaal die ronde buitenmuur is geweest met twee verdiepingen, wier boogsgewijs gebouwde raamopeningen meer aan eene Gothische kerk, dan aan een paleis doen denken. Ik herinner mij niet, of hier, gelijk bij de straks te noemen Porta Nigra, de steenen zonder kalk zijn saamgevoegd of liever ineengesloten. Maar zooveel is zeker, dat wie in den waan verkeert, dat alleen onze tijd grootsche bouwwerken levert, door een bezoek aan Trier voor goed zal genezen worden. En aan den anderen kant is zoo'n ruïne daarom eene krachtige prediking van het: sic transit gloria mundi, omdat de onzekerheid omtrent de oorspronkelijke bestemming als eene satire klinkt op den trots, waarmede zeker de keizerlijke bouwheer er op geboogd en zijne troonopvolgers er geresideerd zullen hebben — — totdat Attila kwam, verzengend en verwoestend en onkenbaar makend.

Onze weg voerde ons nu buiten de stad naar het Romeinsche Amphitheater. Gij zaagt waarschijnlijk van zulk een reusachtig amphitheater wel eens eene afbeelding en weet, wat daar placht te geschieden? Ook dit hier is niet geheel rond, maar in den vorm van een ellips opgetrokken geweest, 225 voeten in de lengte, 157 voet in de breedte. De twee ingangen, ieder 18 voet breed, zijn van kolossale zandsteenblokken, het overige van kalksteen. Daar de op-

Digitized by Google

gaande zitplaatsen zich zeer hoog verheffen, was er plaats, zegt men, voor 30000 menschen, die zich ook hier met gretigen lust verzamelden om te zien — ja! wat te zien? Zwaardvechters die malkander bevechten en als het volk het teeken geeft, onbarmhartig vermoorden; niet maar alleen misdadigers, maar ook zulken, wier eenige misdaad was hunne krijgsgevangenschap en straks ook christenen en christinnen, die op de gruwelijkste wijze gemarteld en verscheurd worden door klauw en tand van uitgehongerde leeuwen en tijgers. O, de eeuwen zijn ook over dit Triersche amphitheater heen gegaan, de malkander in telkens breedere rijen opvolgende zitplaatsen onder puin en zand onkenbaar geworden; 't is er doodsch en stil in de arena. Maar toch, er loopt eene koude rilling door de leden, als gij dààr van uit het midden van dit krijt enkele ontgraven gelijkvloersche openingen ziet, waaruit de slachtoffers naar buiten gestooten werden en de dieren te voorschijn sprongen. Ach! de geschiedenis heeft bepaaldelijk omtrent dit Triersche Amphitheater bericht, wat er onder Constantijn en op zijn bevel geschied is: dat hier door hem de twee koningen der Ripuarische Franken, Ascarich en Regais met duizenden Bructeren verscheurd werden: „de wilde dieren" zegt de geschiedschrijver, „waren vermoeid door het vele werk." (Zie o. a. Burckhardt 89). Tot Constantijns verontschuldiging wordt er vaak opgemerkt, dat dit vóór zijnen overgang tot het christendom gebeurd is. Ik wilde, dat die overgang meer beteekende: daar het van algemeene bekendheid is, hoe weinig dat christen-worden tot Constantijns zedelijke verbetering heeft bijgedragen. Helaas! dat niet alleen uit zijn N. Testament, maar ook uit dat van al te vele kerkelijke waardigheidsbekleeders hoofdstukken als Matth. V—VII, naar het schijnt, waren uitgescheurd. Toch is daar te Trier nog vreeselijker moord gepleegd: wel waren het maar zeven personen, maar het waren de eerste ketters, die om ketterij werden gedood! de eerste christenen dus, die door christenen om afwijkende gevoelens met den zwaarde werden gestraft. Het was in 385, toen dit door keizer Maximus om de orthodoxen te believen, op aanstoken deels van zedelooze, deels van fanatieke bisschoppen aan Priscilianus en zes zijner volgelingen geschiedde. Gelukkig mogen wij er bijvoegen, dat het niet geschied is dan onder helaas!

Digitized by Google

vergeefsche tegenkanting van Martinus van Tours, een invloedrijk, ascetisch geestelijke: maar de keizer hield zijn woord niet. O ware het steeds even oprecht gemeend geweest, als er later bleef gezegd worden: ecclesia non sitit sanguinem.

Met de herinnering aan dergelijke feiten verliet ik het amphitheater, en spoedden wij ons naar de Porta-nigra. Die naam zwarte poort intving ze van de donkere kleur, die de oorspronkelijk grauw-roodachtige zandsteen aangenomen heeft. Het zijn blokken van 15 tot 25 en meer kubiekvoeten, niet door cement vereenigd, maar opeengestapeld en, waar dit noodig was, door ijzeren staven en haken vereenigd. De geheele lengte is 115, de breedte in het midden 47 en van de aan beide zijden vooruitstekende torens 67 voet, terwijl de hoogte zeventig bedraagt. Het gezicht op de kolossale massa wordt weldadig gebroken door eene menigte zuilen, half uit het muurwerk te voorschijn tredende. Jammer dat men bij alle onderzoekingen toch zóó onzeker is omtrent den tijd des bouws, dat sommigen aan den eersten tijd der Romeinsche heerschappij denken, anderen tot zelfs (o. a. Kugler) van de zesde eeuw spreken. Zooveel is zeker, dat zoo de oorspronkelijke muren van Trier gelijken tred met deze poort hielden, ze iets van die van Babel moeten gehad hebben.

Tijd en beurs vermaanden ons, om 't voor ditmaal bij deze monumenten te laten en de bezichtiging van Dom en Basiliek en andere kerken tot later uit te stellen. Dan laat ik me zeker ook de plaats aanwijzen, waar de beruchte Rok wordt bewaard, die in 1845 zooveel tegenspraak wakker maakte en nu misschien beter te Maastricht zijne diensten zou doen. Maar een heerlijk gezicht op Trier genoten wij nog, bij het dorpje Zurlauben den Moezel overgestoken. Van uit de elegante restauratie van Schneider, op grond, onzen prins Hendrik toebehoorende, is Trier als een oude van dagen, maar om wiens hoofd de bloemkrans eeuwig jong blijft.

Hadden wij geweten, dat ook de sneltrein, die één uur later reed, derde klasse had! Maar wij zaten er nu eenmaal in — op weg naar Saarbrücken. Niet lang nadat Trier verlaten is, snelt de trein over eene schoone Moezelbrug, — de tegenstelling van den nieuwen stoomtijd tegen

Digitized by Google

den ouden, vertegenwoordigd in de Oud-Romeinsche brug vóór Trier, nog altijd in gebruik. Nu het Saardal in met zijne bochten, krommingen, heerlijke gezichten, lange tunnels, de langste die van Mettlach, 317 roeden, Mettlach zelf idyllisch om meê te dweepen. Wat dweepen! — lacht de ijzingwekkende fluit; voort, voort, altijd voort, dat gij ten laatste met alle landschappen aan het draaien gaat, en smacht naar eene wandeling, dat niet de wagen, maar gij zelf over u zelf, uw beenen en oogen hêt bestuur hebt. Te Saarbrücken een half uur pauze. Wie herinnert het zich niet uit 1870? Een oogenblik was het in het bezit der Franschen; de arme Lulu is er bij misbruikt, door zijnen vader zonder reden aan de kogels blootgesteld. De Fransche generaal had recht; „c'est curieux, mais ce n'est pas la guerre!" In het schoone, uit rooden zandsteen als een burcht opgetrokken stationsgebouw ziet men nog de sporen van Fransche kogels, en binnenin staat tusschen de bustes van den Duitschen keizer en de keizerin een houwitser of bom, weet ik het? Zeker geen lieflijk zinnebeeld van huwelijksgeluk. Nu het beteekent ook iets anders: hetzelfde als het gedenkteeken op een der bergen bij Saarbrücken, op de plek waar de Franschen vooruitrukkende naar Berlijn het laatst gecampeerd hebben. Overigens deed het mijn Hollandsch hart goed, dat een Nassau — Willem Hendrik uit de linie Nassau — Usingen, gestorven in 1786, een modelregent in ieder opzicht, de schepper was van de industrie en de welvaart dezer stad en streek.

Voort ging weer de trein en tegen vijf uur zoo wat, waren wij te Obernstein: waar tegen den avond van den zevenden dag het derde en laatste bedrijf van onzen tocht begon, spelende in het Nahedal. Ieder, die te Bingen geweest is, kent ook Bingerbruck. Daar gaat de linker rijnspoorweg over de Nahe. De Nahe is eene van die vele kleinere rivieren, die haar water aan vader Rijn toezenden en hem zoo groot en grootsch maken. Van haren oorsprong af is de Nahe een 20 uren lang, nemende in 't voorbijgaan o. a. de Idarbeek en de Alzenz op. Aan vele Hollanders is de Nahe bekend, omdat Creuznach er aan ligt, de badplaats voor vele wezenlijk zieke menschen en kinderen. Aardig, hoe toch een zekere indruk zich bij ons vasthechten en tot een vooroordeel worden kan. Mij had het van Lennep

Digitized by Google

gedaan, door te zeggen: Creuznach is kruis! en ach! Waarschijnlijk heeft hij er zich verveeld en is hij teruggestooten door niet altijd oogelijke zieken. Nu, van het vooroordeel tegen Creuznach ben ik niet, wel van dat tegen het Nahedal genezen. De twee plaatsen door mij bezocht, Obernstein en Münster amStein doen mij zeggen: dat smaakt naar meer. In 't voorbijgaan zij nog opgemerkt, dat ge telkens nauwlijks weet, op welk grondgebied ge u bevindt: Hessisch, Beiersch, Pruissisch of Oldenburgsch. Ja Oldenburgsch! ofschoon gij Oldenburg in Noord-Duitschland zoekt. Hier ook ligt een stukje Oldenburg, en wel het zeer welvarende, schoone vorstendom Birkenfeld; waarvan Obernstein, „der Glanspunkt" is.

Obernstein. — Even hadden wij ons wat van spoorwegstof gewasschen, toen op 't pad, — Obernstein, welk eene ligging! Verbeeld u een lief, vriendelijk, net stedeke, waar u van menschen en huizen en winkels de welvaart te gemoet treedt, zóó gelegen, dat de Nahe er vroolijk door henen huppelt en het ingevat is tusschen begroeide rotsbergen, niet woest, niet stout, maar toch krachtig en aanvallig tevens. Vooral hoe schilderachtig die twee rotspunten, dicht bij elkaar 400 voeten hoog, ieder met eene ruïne. Hoe goed, hoe vriendelijk, hoe rustademend zag dal en stedeke tot ons op, toen we, een moeilijken weg omhoog gegaan, langs den anderen, een park gelijk, afdaalden. We dachten alles behalve aan oorlog: maar moesten er aan denken, onverwachts voor een schoon, bronzen Victoriabeeld staande, hier pas opgericht ter gedachtenis aan de acht dapperen uit deze stad, in 1870 gevallen. Ja! wel is het een Duitsche oorlog geweest en de Fransche vogelaar heeft te vergeefs de kleine staten getracht te verlokken. Niet waar? het Nahedal had reden dankbaar te zijn, daar de Franschen, hadden zij overwonnen, nog niet alles zouden verleerd hebben van de krijgs- of liever verwoestingstheorie en praktijk van den grooten Lodewijk en zijn minister Louvois.

Het schilderachtigste van Obernstein noemde ik nog niet: de „Felzenkirche". 't Is een kerkje van schoone bouworde, dat zich ter helft van een rots zoo vertoont, als ware het er uit te voorschijn gesprongen, of, wilt ge, er uit gehouwen. Nu, de ééne kerkmuur wordt werkelijk door den rotswand ge-

Digitized by Google

vormd. De legende — niet geheel ongelooflijk en zeer in den geest der middeleeuwen, — verhaalt: zekere graaf Weyrich wierp in drift zijnen broeder van den burcht te pletteren. Bij eene bedevaart naar Rome, om er vergeving te vinden, werd hem als boete opgelegd, op de plaats waar zijn broeder neerviel en stierf, een kerk te bouwen. Heeft iemand voor zoo iets niets anders dan een grim- of glimlach, — ik doe niet mede, als ik bedenk, dat in tijden, toen de rechtsbedeeling nog zeer onvolkomen en tegen zulke groote heeren niet al te gemakkelijk recht te verkrijgen viel, het gezag van Rome de vorm was, waarin zich de verantwoordelijkheid voor hooger dan menschen kleedde; terwijl de bouw van eene kerk altoos nog beter was, dan dat iemand zich de misdaden om niet — niet laat vergeven maar — zelf vergeeft.

(*Wordt vervolgd.*)

Digitized by Google

MOEZEL — EIFEL — NAHEDAL

EEN' REISHERINNERING

VAN

W. FRANCKEN Az. [1])

Den volgenden morgen deden wij een heerlijken tocht. In ¾ uur bij het stedeke Idar, wandelden wij de Idarbeek langs, om voort te gaan tot haren oorsprong, het Katzenloch. Met sterke helling beweegt zij zich voort, daardoor de vruchtbare moeder der eigenaardige industrie, die vóór '70 één filiaal had, te Parijs. Maar de Duitschers werden verdreven en keerden niet weder. Die industrie is — het slijpen van agaatsteen. — Doch wandel eerst mede. Het dal is niet eng, maar klimt steeds, door telkens houtrijker bergen omringd, en vervroolijkt door 't gemurmel en geklater der kleinere, uit de bergen vooruitspringende beekjes. Intusschen zagen wij vóór ons uit, hooge bergen met stoute boomen en berekenden, dat de Wildenburg daar ginds, rechts, nog een heel eind zou zijn en een krachtige spierinspanning vorderen. Zoo was het. Want ten één ure te Obernstein terug, hadden wij zes uren zonder bijna te rusten gemaakt. Intus-

[1]) Vervolg van blads. 592.

Digitized by Google

schen, wie zou vermoeienis onder dit gaan gevoeld hebben? Uit het „Katzenloch", dáár ging het omhoog, eerst langs een smal pad, slechts plaats gunnende aan één te gelijk; toen over een' van die boschrijwegen, die onze Koekkoeks en Ruisdaels zoo weten weer te geven. Altijd door dicht, hoog geboomte van beuken en eiken, die te jaloersch waren op hun schoon, om u dikwijls een doorzicht in de verte te gunnen, en een dergelijk genot gaven, als mij van het Thüringerwald of den Harz voor den geest stond. Ja eene wandeling door een woud is een weelde, geen ontzenuwende, geen vertroetelende, geen laffe, maar een versterkende, verheffende en stalende weelde: die u in eene stemming brengt, niet luchthartig vroolijk, ook niet droefgeestig somber, maar waarin de indruk van majesteit harmonieus samensmelt met dien van zielsvrede en rust.

Door het dicht begroeide van den weg was de Wildenburg nog vrij onverwachts bereikt. Toen wij daar boven op de slotruïne stonden, behoefde ons reisboek niet te zeggen, dat wij 2430 voet hoog waren; want het prachtige uitnemend rijke vergezicht, — mag ik voor het hoogduitsche „Rundschau" in het Nederlandsch Rondzicht zeggen? — getuigde er van, dat in wijden omtrek geen hooger punt was te bestijgen. Onze blikken weidden over een aanmerkelijk gedeelte der bergstreek, die tusschen Rijn, Moezel, Nahe en Saar is gelegen. Onder den algemeenen naam van Hunnsrück bekend, wordt die streek in haar zuidelijk deel onderscheiden in Hochwald, Idarwald en Soonwald. Gelijk die namen aanduiden, vertoonden zich die bergen als voor een aanmerkelijk deel met bosschen overdekt. De menigte dorpen, die ons oog daar tusschen ontwaarde, en de graanvelden tegen menige glooiing gaven niet alleen het gezicht eene schoone afwisseling, maar spraken ook van een betrekkelijke welvaart. 't Kan zijn, dat eenige jongelui die, naar een hunner in „het Nieuws van den Dag" ons beschreef, eene voetreis deden midden door den Hunnsrück naar Trier, verwonderd stonden over den primitieven toestand der bevolking, dit doet niets te kort aan de getuigenis (zie Conv. Lex. in v.) dat de bewoners van dit ruwe land een schoon, krachtig slag van menschen zijn en zoo aan den bodem gehecht, dat zij er uit den vreemde telkens wederkeeren. Dit moesten wij bui-

Digitized by Google

ten beoordeeling laten. Maar van den Wildenburg af — niet dikwijls heb ik eene zóó heerlijke werking van het zonnelicht en van wolkschaduwen gezien. Menschenkunst vermag veel: maar, toen daar over die bergen en dalen en velden en bosschen en dorpen de breede, een kwartier, een half uur breede schaduwen nu eens sneller, dan weer langzamer zich voortbewogen, nu hier, dan weder ginds het zonlicht toelatende zijnen gloed uit te storten; toen zóó, in weinige minuten, ons oog naar dezelfde zijde, op dezelfde bergenrij gericht, toch tal van afwisselende tafreelen zag van altijd nieuwe schoonheid, ieder eene studie waard — toen begrepen wij dat natuur den schilder wanhopig maken kan, neen! hem de grenzen zijner kunst doet gevoelen.

De Förster — denk niet aan een Zeister of Drieberger boschwachter, welaangenamer gedachtenis uit mijne jeugd aan pannekoeken en sla — die een 150 voet lager woont en bij wien we even rustten, bleek ons een beschaafd man. Gewapend met de traditioneele lange Duitsche pijp, was hij bezig aan schrijfwerk voor zijne uitgestrekte boschadministratie. Maar zegeteekenen, zijn gansche huis door opgehangen, getuigden dat hij ook ander wapen, dan de schrijfpen wist te hanteeren. Die zegeteekenen waren het gewei van verscheidene en daaronder van tienjarige herten, ook niet zeer vriendelijke tanden van everzwijnen, door hem hier en in den Harz geschoten. En toen daar een paar lieve kinderen binnenkwamen en vader een kus gaven, weet ge welk een onuitwischbare indruk uit mijne jeugd — gelijk immers ook uit die van menig ander? — bovenkwam? Ik dacht aan de boschwachterswoning uit den Kerstavond van Schmidt, als daar de verdwaalde Anton binnenkomt uit angst en sneeuwjacht, en plotselijk den kerstboom met zijne vriendelijke lichtjes ziet, en ontvangen wordt met eene liefde, zooals dat kindeke in de kribbe de menschen geleerd heeft en nog leert.

Langs een anderen weg weergekeerd door het Koningswoud en Tiefenbach, — dat toen het middagmaal ons uitnemend smaakte en eerst aan de menschelijke ijdelheid, toen aan Morpheus tol werd betaald, daarvan spreekt het eerste en derde van zelf. Het tweede heeft zijne verklaring hierin, dat een paar stevige Duitschers ons een compliment maakten over den afgelegden afstand.

Digitized by Google

Denk ons niet te lang in Morpheus' armen. Spoedig verkwikt, bezochten wij een dier vele, zal ik zeggen fabriekjes of schuren, waar de agaatsteenen tot allerlei voorwerpen verwerkt worden, om dan naar de winkels eerst in Idar en Obernstein, maar voor het grootste deel naar Europa's groote steden, naar de Kalverstraat te Amsterdam en de Hoogstraat te Rotterdam te verhuizen. Die agaatslijperijen met de invatting in goud en zilver geven aan een zesduizend menschen brood. Waarschijnlijk werd die industrie ingevoerd door graaf Johan von Nassau-Saarbrücken. De Obernsteiner agaatsteenen worden in die streek gevonden in de Malaphyr- en Grauwakbergen. Maar sinds 1827 worden zij bij centenaars uit Brazilië aangevoerd. Bij toeval hadden een paar Obernsteiners ze dáár, èn in grootere menigte èn van betere gehalte gevonden. Ook Zwitserland zendt van zijn bergkristal herwaarts. Ook hier gesneden cameeën heb ik gezien, van welke ik in mijne onwetendheid meende, dat ze alleen uit Italië kwamen.

Toen wij de werkplaats binnentraden, waren juist een paar tanden van het enorm groote rad onklaar. Zoo konden wij bedaard in oogenschouw nemen de drie zeer groote, molensteenen zou ik zeggen, indien dan niet licht aan dezelfde steensoort gedacht werd, als waarvan de in Holland gebruikte zijn. Maar de vorm is gelijk. Hun stand geheel als onze gewone slijpsteen. Maar zoodra het tandrad door het scheprad, dat van buiten in het water bewogen wordt, in beweging is gebracht, gaan die zware steenen met eene verbazende snelheid draaien. De werkman werpt zich voorover op een uitgehold, bij zijn ligchaam passend bankje, en houdt nu in die, voor mijn oog vrij ongemakkelijke ligging het stuk of stukje agaat tegen den slijpsteen. 't Waren kleine voorwerpen, waaraan men werkte: niet zeer poëtische manchetknoopjes. Maar juist die kleenheid deed te meer uitkomen des werkmans handigheid, of liever de zekerheid zoowel van zijnen vingergreep als van zijn oog.

Hoe gaarne waren wij langer te Obernstein gebleven. Maar — er was iets in mij, dat zeide: „auf Wiedersehn!" en in vijf kwartier spoorden wij in het Nahedal de heerlijkheden van Kirn en Soberstein voorbij, om toch één dag door te brengen in het andere „Glanzpunkt," niet Creuznach, maar Münster a/Stein. Het logement Stolzenfels, waar wij ge-

Digitized by Google

makkelijk terechtkwamen, — reizigers en badgasten waren voor een goed deel verdwenen, — heeft in het reisboek geen starretje; het heeft er aan ons een verdiend. De vriendelijke dochter des huizes, tot mijn spijt een voor mij moeilijk te verstaan Duitsch sprekende, wist ons spoedig te beduiden: we moesten Nahewein von „eigenem Gewachs" gebruiken; wat ons niet berouwde en mij de later gevonden beschrijving van Göthe, immers wat het eerste gedeelte betreft, deed onderschrijven: „dasz er sich leicht und angenehm wegtrinkt, „aber doch, ehe man sich's versieht, zu Kopfe steigt." Vroeg naar bed en vroeg uit de veeren, hadden wij, naar buiten getreden al het voordeel van 's avonds in het donker op eene onbekende plaats aangekomen te zijn, en daardoor al het verrassende van zijn schoon te genieten. Want Münster a/Stein is schoon, laat mij ook zeggen grootsch van ligging. Spoed u dadelijk naar een der schoone bruggen in het midden, en zie rond!

Gelijkvloers de twee spoorwegbanen, die hier in elkander grijpen: de Nahebahn, van Bingen over Creuznach naar Saarbrücken, — de Alzenzbahn, aldus genoemd naar het riviertje en dal van dien naam, welke zuidelijk midden in de Beijersche Pfalz voert en niet ver van Kaiserslautern in de Pfalzische Ludwigsbaan valt.

Een spoorwegbaan heeft voor ons oog gewoonlijk weinig poëtisch: maar zooals deze twee hier van uit de rotsen met sterke buiging te voorschijn komen, en de eene vlak bij u voor een oogenblik schuil gaat in een bedekten, uit den rotsbodem uitgehouwen weg, alles ingevat in 't geen gij rechts en voor u en links ziet, — o het gaat er mede, als met de geologische ontdekkingen omtrent de wording en vorming der aardoppervlakte. Men klaagde, — gewoonlijk met aanhaling van Schillers „Götter Griechenlands" — over de verarming der natuurpoëzie, totdat een ten Kate en anderen toonden, dat ook in die werkelijkheid ware poëzie schuilt. En nu zie omhoog rechts: de „Rothenfels", de krachtige, met steilen wand omhoog stijgende rots, 596 voet boven de Nahe, 980 boven de zee: de naam duidt de roodachtige donkere kleur van het porphyr aan, waaruit zij bestaat. Links twee kolossale schijnbaar alléén staande, vooruitspringende rotspitsen, die mij deden denken aan de wel kleinere maar

Digitized by Google

toch gelijksoortig geformeerde rotspunten bij Dinant, dàar bekend onder den naam Bayard. Van beneden af gezien, gelijkt de eene geheel los te staan, en 't is u raadselachtig hoe daarboven dat kasteel Reingräfenstein eens gebouwd is geworden, en hoe ge zonder te vliegen de ruïne bereiken kunt. En nu vóór u, — daar verheft zich niet al te hoog boven het dorp van denzelfden naam de Ebernburg; dat is de ruïne van den burg, die gelijk hij nu nog voor uw oog het middelpunt des geheelen omtreks is, zoo in den Reformatietijd in meer dan één opzicht dien omtrek beheerschte, toen Franz von Sickingen er troonde en Ulrich von Hütten er een onderkomen vond.

Slechts met een woord vermeld ik, hoe wij de Nahe overgestoken, langs een vrij steilen weg, in vele bochten opklommen tot genoemd Rheingräfenstein, en ondervonden, hoe die rots met haar kasteel of roofnest slechts langs een smal pad te bereiken viel: een onneembaar punt in de middeleeuwen, totdat het buskruit en de vuurwapenen de burchten der ridders en hen zelven onschadelijk kwamen maken. Van het uitzicht gewaag ik niet, omdat wij dat veel heerlijker hadden op „de Gans". Schrik niet van dien weinig aesthetischen naam. Wie toch weet niet, welke vreemde gestalten en welke kolossale gelijkenis op dieren en andere voorwerpen de rotsen vaak vertoonen: zoo vooral, naar mijne herinnering, in Saksisch Zwitserland. Nu deze „Gans" verdiende ten volle de dubbele streep in het reisboek. Het hoogste punt in den omtrek, geeft hij u een vergezicht en een gezicht meer nabij aan zijnen voet, die wedijveren met de Rossel in de Niederwald. Wat het eerste betreft, de Melibocus in het Odenwald, de Feldberg in den Taunus bij Frankfort, de zoogenaamde Platte bij Wiesbaden, de Johannisberg bij Rüdesheim, de Rochuskapel bij Bingen en van den Hunnsrück het Soonwald — zijn alle te zien. En dicht in de nabijheid, eerst een tweehonderd voeten lager Rheingräfenstein, waar ge zoo even zijt geweest, en dan in de diepte Münster a/Stein en zoo menig dorp in den omtrek, en straks eenigszins rechts, Creuznach met zijne betrekkelijk vlakkere, bebouwde omstreek — mijn indruk omtrent de grenzen der kunst om zoo iets weer te geven hernieuwde zich. o Wie ooit van Bingen uit een enkelen dag te zijner beschikking

Digitized by Google

heeft, spore Creuznach voorbij of verlate daar den trein, om, zich niet te Creuznach ophoudende, van daaruit over dien Gans naar Münster a/St. te wandelen. Van ons middagtoertje naar Bad-Creuznach geen woord: van mijne antipathie tegen badplaatsen als zoodanig ben ik er niet door genezen. Ook niet over onze snelvaart huiswaarts, van 's morgens 7 uur tot 's avonds acht uren. Alles en alles elf dagen op reis. hadden wij de zelfvoldoening onzen tijd goed besteed en veel gezien en genoten te hebben.

Maar eindigen wil ik met u uit de vier perioden der geschiedenis, welke te Münster a/St. voor ons staan, ééne even te vertegenwoordigen. Vier perioden, zeg ik: de eerste, maar die is vóórhistorisch, die der bergenvorming en van het ontstaan dier krachtige rotsen. Wie zal de duizenden jaren berekenen, dat zij zich met gigantische macht ophieven, om onveranderd te blijven staan en neer te zien op de wisseling van de geschiedenis van menschen en volkeren? Totdat de mensch — beelddrager voor Hem, die was eer de bergen geboren waren — toch sterker bleek, dan die kolossen, ze voor den spoortrein doorbrekend en ondergravend. De tweede periode hier voor ons oprijzende, is die der Romeinen en van 't Romeinsche Rijk. Een derde zien wij voor ons in den Ebernburg. De vierde, van onze dagen, wordt u aangekondigd door die twee spoorweglijnen, die onder den middeleeuwschen burg henenloopen, waarin de mannen der zestiende eeuw eene dergelijke begeleiding zouden zien van den geheelen ommekeer van het moderne leven, als de ontdekking van Amerika en de omzeiling van de Kaap was voor den tijd der Reformatie.

De tijd der Reformatie, de tijd van den voldongen overgang der Middeleeuwsche wereld in den nieuwen Tijd, — o, onder de monumenten der herinnering daaraan, bekleedt die Ebernburg eene eerste plaats. Stijg tot zijne ruïne op, en gij vindt daarvan nog genoeg, om u te herinneren dat het een Middeleeuwsche ridderburg was, ook de ontgraven wapentuigen spreken u in menig stuk van dien tijd. Maar de kogels, er onder gemengd, zeggen u ook, dat bij andere machten, het buskruit en de vuurwapenen een einde kwamen maken aan het onderscheid tusschen de geharnaste ridders en hunne niet geharnaste vasallen, en zoo mede het ridder-

Digitized by Google

wezen zelf kwamen vernietigen. Van dat ridderwezen, voor ons gevoel een allervreemdste ondereenmenging van edele, mannelijke, voor eer en reine liefde en godsdienst blakende gezindheid met praktijken van ruwheid, roofzucht, vechtlievhebberij en willekeurig eigen recht zoeken, — van dat ridderwezen is, gelijk in Göthe's drama Götz von Berlichingen, de bezitter van den Ebernburg in de eerste twintig jaren der zestiende eeuw de aantrekkelijke, belangwekkende vertegenwoordiger: ik bedoel Franz von Sickingen. — Hij, de machtige bezitter van twintig burchten aan de Nahe en in de Paltz, in hoevele veeten is hij met zijn zwaard betrokken geweest, hoe is er in de zaken, die hij met dit zijn zwaard hielp beslissen, eene mengeling van een edel partij-trekken voor verdrukten of onrechtvaardig behandelden, en van een willekeurig ingrijpen ten bate van zijne eigen bezittingen, eigene of der ridderschap rechten. Van daar, dat hij, ja wel! aan de zijde van den keizer staat en hem b. v. tegen Ulrich van Wurtemberg dient, maar toch de ziel en het middelpunt is der Ridders, die hunnen stand en voorrechten willen verdedigen en handhaven tegen de opgekomen vorstenmacht. Van daar, ten deele althans, zijn laatste en grootste veedeoorlog tegen den geestelijken keurvorst van Trier, die hem op het verlies zijner burchten en op het verlies van zijn leven (1523) komt te staan. Hij had dien strijd aangebonden in de zekere verwachting van hulp van de zijde ook der aanhangers van Luther, dat die mede ten strijde zouden trekken, om in den Bisschop van Trier niet alléen den wereldlijken vorst, maar ook den geestelijken heer te slaan en met geweld bres te openen voor de Reformatie. Dit was niet geschied; en, eerst door den bisschop van Trier gedwongen terug te trekken, bleef hij nog hopen op een anderen keer, in het bezit altoos van zijne burchten en zelf goed verschanst en veilig in het kasteel Landstuhl bij Kaiserslautern. Maar al te ras vallen de muren voor het kanon; daartegen baat geen ridderlijke verdediging, en hij zelf, doodelijk gewond, kan niet eens de acte der overgave onderteekenen. Daar ligt hij in een der weinig ongedeerd gebleven verwulven, stervende maar ten volle bij zinnen. De biecht weigert hij zijnen kapelaan: „Ik heb, zegt hij, God in mijn hart gebiecht." En als de Bisschop van Trier en de Landgraaf van Hessen, die

Digitized by Google

het kasteel veroverden, binnenstormen en niet geheel ongegrond maar weinig edel in die oogenblikken, hem met verwijten overladen, antwoordt hij; „Ich habe jetz einem grös„zeren Herrn Rede zu stehen." En ik twijfel niet: voor dien Grootere heeft hij genade gevonden. Want zijn Ebernburg heeft hij gemaakt tot wat Ulrich von Hütten hem gedoopt heeft: herberg der gerechtigheid. Daar toch heeft vooral Ulrich von Hütten, de wilde, maar hoog begaafde en veelszins edele, de geestige en warme bestrijder van Duitschlands smaad onder Italiaanschen overmoed, de bevorderaar van humanistische studiën als Erasmus, maar die door hooger geest gedreven Duitsch (en niet alleen Latijn, gelijk Erasmus) ging schrijven, omdat hij hoewel ridder, toch voor het volk wilde werken — deze Ulrich v. Hütten, vervolgd, uitgeworpen, in den ban gedaan, meest om zijn partij trekken voor Luther, heeft op den Ebernburg onderkomen en enkele jaren rustig leven gevonden, zoover er van rust in dat veelbewogen leven kan sprake zijn. Zoo ook Bucer, Straatsburgs hervormer, Oecolampadius, vele anderen. Want Franz von Sickingen, de ridder en als zoodanig behoorende tot den voorbijgaanden tijd, is voor de Reformatie gewonnen, het vroegst en meest beslist van alle ridders, voor de reformatie, die aan den nieuwen tijd geboorte en karakter geeft. O schilders, die uit de geschiedenis stoffe zoekt, geeft mij Franz v. Sickingen en Ulrich von Hütten, gelijk zij daar in dien middeleeuwschen burg, de winteravonden van 1520 tegenover elkaar zijn gezeten; Ulrich zijne gloeiende, geestige opstellen voorleest, Franz toeluistert, of beiden in Luthers eerste boeken zich verdiepen en malkander in het geloof sterken, dat de nieuwe, betere tijd thans gekomen is. Maar zij beiden zijn vroeg ondergegaan: Franz 42 jaar oud, bij de verovering van den burg Landsstuhl: in welks lot straks de Ebernburg deelde: „eene verovering" zegt Ranke, „die de zege „vertegenwoordigt van het vorstelijk gezag over het ridderwe„zen, van de vuurwapenen over de burgen, en in zooverre „van den nieuwen over den ouden tijd" (II, 95). En Ulrich, die in Franz zijn machtigsten beschermer verloor, stierf ellendig en arm, door Erasmus te Bazel onedelmoedig verloochend, door Zwingli meelijdend geholpen; hij stierf op zijn 35ste jaar te Ufnau bij Zürich. En Zwingli bericht in een

Digitized by Google

brief: „geen boeken, geen huisraad", niets liet hij na dan „een pen"!

Twee edele persoonlijkheden: bij alle gebrek en tekortkoming, bij alle vlekken, ten deele intusschen meer van hun' tijd dan van hen zelven, edele persoonlijkheden. Want, zoo zegt andermaal Ranke „te midden van de gewelddadigheden, die „ze bedrijven, hadden zij eenen levendigen, openen zin voor „grootsche denkbeelden. Evangelische waarheid, vrijheid, recht".

Gedenk hieraan, als ge ooit den Ebernburg bezoekt.

Digitized by Google

DE MOEZEL.

Enkele gedeelten van AUSONIUS' [1]) edyllium MOSELLA nagezongen.

vs. 1—74.

De smalle Nava toog ik over,
Toen alles nog in neevlen lag;
Verwonderd, toen 'k herstelde muren
Om 't wreed verwoeste Bingen zag.
Hier lagen onbeweend de lijken
Van krijgers, die geen graf ontving,
Waar, als bij Cannae Rome's leger,
Het Gallisch heir tenonderging.

Door duistre boschen toog ik verder,
Geen spoor van menschen trof mijn oog:
De landen vroegen smachtend water,
't Was alles even woest en droog.
Tavern alleen ontsluit haar bronnen,
Bereidt tot akkerbouw den grond
Voor zwervensmoede Saromaten,
Wier voetzool hier een rustpunt vond.

Maar 't Belgisch [2]) land ontsluit zijn grenzen,
Novimagus biedt m' eerst de hand
Waar Constantijn 't verwinnend leger
Verschansing bouwde in 's vijands land.
Een zuivrer lucht dooraamt de velden,
D' Olymp ontsluit de zonneheer;
Den purpren gloed van heldre stralen
Ontmoet mijn oog met blijdschap weer.

---

[1]) Decimus Magnus Ausonius, latijnsch dichter, omstreeks 309 te Bordeaux (Burdigala) geboren en gestorven 392, was zoon van den lijfarts van Valentinianus. Eerst pleitbezorger en leeraar in de welsprekendheid in zijne vaderstad, later opvoeder van Gratianus, klom hij op tot waardigheid van consul van Gallië. Onder zijne beste gedichten, van welke Bilderdijk een paar vertolkte, bekleedt zijn Mosella zeker eene eerste plaats. Lübker noemt zijn taal vrij zuiver. En van zijn genoemd gedicht mag zeker gezegd worden, dat er naast langgerekte gedeelten andere zijn, die uitmunten door zoetvloeiendheid en keurige natuurbeschrijving. Hij maakte zijne reis langs den Moezel van Bingen uit, waar hij de Nahe (Nava) overgestoken over den Hunnsrück de rivier bij het tegenwoordige Neumagen (Novimagus) bereikt. Ik gebruik de uitgave (niet de beste) van Joh. Souchay. 4°. Parijs 1730.

[2]) Een blik op een kaart der oude wereld leert, dat Belgica veel meer omvatte, dan het tegenwoordig België. Men weet dat Constantijn, voordat hij Keizer werd, met goed gevolg in Gallië en aan den Rijn oorlog voerde.

Digitized by Google

De hemel heeft hier niet te klagen,
Dat 't dichte loover hem verbiedt,
Zijn helder licht te laten schijnen
Voor 't oog, dat dankend opwaarts ziet.
Alsof voor mijn verrukte zinnen
Hoorde sux verrijst; mijn vaderland,
Zoo beurt de bouwhof stout de spitsen,
Als hangende over d'oeverrand;
En Bachus kleedt in 't groen de heuvels
Wie, kabbelend met een zacht geluid,
De schoone golfstroom van den Moezel
In zilvren boei den voet omsluit.

Gegroet, o Moezel! steeds te roemen
Om land en 't volk, dat bij u woont;
De Belg dankt u de Trierasche veste,
Waar keizerlijke grootheid troont.
Omkranst door Bachus zijn uw heuvlen,
Met welig gras uw strand omboord.
Een zee gelijk, zoo draagt gij schepen;
Als stroom stuwt gij uw golven voort;
Kristal als 't meer zijn uwe diepten;
Een beek gelijkt uw trippeltred;
Geen bron gaf immers frischer water
Dan voortvloeit langs uw kiezelbed.
Geen storm komt ooit uw kalmte teistren,
Geen klip u stremmen in uw vaart,
Geen eiland uwen loop verdeelen:
Gij blijft den stroomnaam immer waard,
Of roeispaan tracht uw golf te splijten,
In flinke jonglingshand gekneld,
Dan 't lange touw om forsche schoudren
De schepen voortsleept met geweld.

Wel moogt ge in twijfel somtijds vragen
Of ge ook te vele bochten maakt,
Maar zelf herneemt ge vol vertrouwen:
„Wie schoonheid mint, geen omweg laakt!"
Wees rustig, stroom! gij moogt u buigen,
't Is weelde, voortgaan langs uw vloed:
Geen spichtig riet verdriet er de oogen,
Geen drabbig slijk bemorst den voet.

Een ander moog 't plafondwerk roemen
In marmren hallen aangelegd,
En 't Phrygisch mozaïek gaan roemen,
Dat kunstenaarshand tezamen vlecht;
Natuur! alleen uw werk wil 'k eeren:
Uw weelde eischt geen geld of goed.
Met u, wat kan ik niet ontberen?
Gij maakt den arme 't leven zoet!

Digitized by Google

Ik kies 't plaveisel langs uw wanden,
Waarin geen voetstap sporen liet;
Uw spiegelvlak weerkaatst uw stranden,
Geheimen, Meezel! hebt gij niet.
Doorzichtig tot uw verste kolken,
Vertoont ge als de onbesmette lucht
Al wat uw stroomdiep kwam bevolken,
Voor aiemands blikken ooit beducht.

Trots 't rustloos wiegen uwer golven
Die zachtkens, zachtkens voorwaarts gaan,
Zie 'k al wat in u ligt bedolven
In blaauwe lichttint voor mij staan:
In 't beddingzand de scherpe kanten
Der rimpels, door den stroom gepleegd,
Het trillend groen der waterplanten,
Dat half weerbarstig, toch zich voegt;
En hoe door 't schalksche plantbewegen,
Het steentje flikkert en verdwijnt,
Het donkergroen der mosplant tegen
Het glanzend kiezel schooner schijnt:
Gelijk daar ginds, waar Britten wonen,
In 't brandend zeeschuim 't rood koraal
En schelpental en wier zich toonen
In kunstlooze onbedorven praal.

vs. 150—168.

Doch boei niet al te lang mijn oogen
De heldre stroom, het zilvren zand.
De Bachusgift roept lang me omhooge
Waarmee de bergen zijn beplant.
Geen steile rots, geen spits er boven,
Geen plek, waar zonnewarmte gloeit,
Geen scherpe bocht langs diepe kloven,
Waar wijngaardrank niet welig bloeit.

't Gebergte heft met zachte glooien
Theatervormig breed zich op;
Zijn kleed is 't groen, dat als in plooien
Terneerhangt van den hoogsten top.
Zoo schittert in Campaansche landen
Op wingertloof de zonnegloed,
Weerkaatst van Traciens heuvelstranden
Het groen verdubbeld in den vloed.
Zoo 't goudgeel van Garonne's kleuren
Mijn' wijnstok schooner tinten leent.
Hoe hoog de top zich op moog beuren,
Door 't groen zijn strand en berg vereend.

[1]) Over Trier zie boven in de voorlezing.

Digitized by Google

Als dáár, brengt hier de landjeugd leven,
Waar 't joelend, blijdschap op 't gezicht,
Langs steile helling zonder beven,
Op smallen bergrug 't werk verricht.
En straks geeft antwoord van de waatren
Des ruwen scheeplings rauwe mond,
De boschen trillen, rotsen klaatren
De stroombocht klinkt het uit in 't rond.

vs. 190—200.

Maar 't antwoord dat bij 't avenddalen
Het blauw des strooms aan bergen geeft,
Het woord der laatste zonnestralen,
Spelt vrede en rust aan al wat leeft.
Dan gaat de schaduw zich verlengen
Van Moezels groene bergenkroon,
Maar blijft het licht nog kleuren mengen
Van stil en zacht betoovrend schoon.
Welk dichter zal 't naar waarde malen,
Als oever, beemde, berg en dal
Zich wiegt bij 't op en nederdalen
Van golfjens, helder als kristal?
De wijnrank trilt op waterbogen,
't Is of de druif van weelde zwelt,
De scheepling met betooverde oogen,
En berg en wijngaard dubbel telt.

vs. 349—377. [1])

Naar waarde kan 'k uw roem niet zingen
O Moezel! rijk gelijk een zee.
Ontelbre stroomen, beekjes dringen
Naar u vooruit, gaan met u mee.
Wel konden zij den loop vertragen,
Maar snellen voort, dat niets hen keer',
Die straks geen eigen naam meer dragen:
In Moezels naam is al hun eer.

De Saur, versneld bij 't voorwaarts schrijden,
Acht eigen naam nu ijdlen waan,
En grooter eer, zich u te wijden,
Vereend met u naar zee te gaan.
De Kijl, gespoord door sterk verlangen,
Troont Ruwert mee in vast verbond,
En drukt op Moezels frissche wangen.
Een kus met maagdelijken mond.

[1]) Gelijk ieder die den Moezel mocht langs wandelen, in dit geheele, vóór 15 eeuwen opgestelde gedicht de gelijkheid van den indruk, toen ontvangen, aan dien van heden zal treffen, zoo ook de schildering der kleine riviertjes, nu even schoon als toen.

Digitized by Google

Kom 't ongeloof zich vergewissen,
Op welken voet zij beiden staan!
De Moezel neemt in tal van visschen
Van Kijl een rijken bruidschat aan;
Ontvangt uit Ruwerts rappe handen
Het meel en gladde marmerplaat,
Die zaag met knersend scherpe tanden
Noch molensteen ooit ruste laat.

Doch lang reeds wenkt de Saar, bevaren
Door schepen, zij die, hoe vermoeid,
Tot 's Keizers Trier verlengt haar baren,
Dat Moezels hand haar stroom ontboeit.
En schoone Elts en Lieser jagen
Met Salm en Drom in huppeldans,
Om ook een parel aan te dragen
Voor Moezels onverwelkbre krans.

vs. 416—419—430.

O Moezel, grootsch bij 't voorwaarts spoeden,
Mijn woord bereikt uw waarde niet;
Mijn zwakke zang kan niet vergoeden
Wat u ontbreekt in stouter lied.
Homeer! Virgiel! hadt ge ooit uw zangen
Tot Moezels eere aangestemd,
Zijn naam had Simois vervangen,
Den stroom van Tibers lof gestremd.

O schoone Moezel! geef steeds leven
Aan rijke vrucht en krachtig ras,
Dat oorlogvoerend zonder beven,
In vree van goede zeden was.
Uw volk, het weet een taal te spreken
Dat voor 't Latijn niet onderdoet;
Zijn voorhoofd, — kalm is 't als uw beken,
Zijn hart, blijmoedig als uw vloed.

Neen! Moezel houdt niet op te leven,
Hij kent geen bangen stervensnood!
In de armen van den Rijn te sneven
Is blijven leven in den dood.
O Rijn! wil 't boezemkleed verwden
Deez' broederstroom verhoogt uw lof;
Zijn golven komen u verblijden
Met 's Keizers groet van 't Triersche hof.

Vervolg uw' loop, met hem verbonden
Totdat ge u met de zee vermengt;
De Moezel komt uw eer niet wonden,

Digitized by Google

Daar hij zijn naam ten offer brengt.
Tevreden, in u voort te leven
Heeft hij zich ganschlijk u gewijd:
Uw naam, o Rijn! zij u verbleven,
Uw schoone broeder kent geen nijd.

October 1874. W. FRANCKEN AZ.

Digitized by Google

MACAULAY ALS REDENAAR,

DOOR

PROF. C. P. TIELE.

Die zonderlingste van alle nieuwere wijsgeeren dien men wel een vleeschgeworden wonderspreuk zou kunnen noemen, Thomas Carlyle, heeft eens een rede gehouden om te betoogen, dat wij beter deden geen redenen te houden. Er wordt in onzen tijd al te veel gesproken, beweerde hij, voors'hands deden wij beter ons te oefenen in het zwijgen. Ik zal niet loochenen dat er waarheid ligt in die klacht. Wij worden in de laatste jaren door redevoeringen overstroomd, en helaas! de aard van een goed deel dier redevoeringen wettigt zulk een waterachtig beeld. De oude spreukdichter van Israël wist reeds, dat zwijgen goud is, al noemde hij het spreken nog zilver. Maar ik geloof dat wij, om het vele spreken in het openbaar, te pas en te onpas, door bevoegden en onbevoegden, wat te matigen, vóór alles wel zullen doen ons te oefenen — niet in het zwijgen, maar in het spreken. Zwijgen is een kunst; een vrij ongezellige trouwens. Maar spreken is ook een kunst, en indien men dit meer begreep, men zou het zich niet zoo gemakkelijk maken. Indien men gevoelde, dat aan elken spreker zekere eischen gedaan mogen worden, men zou niet meenen dat ieder recht heeft de aandacht van eene vergadering zijner medemenschen te vragen,

Digitized by Google

zoo hij niet in staat is ook maar eenigszins aan die eischen te voldoen, zoo hij zich nooit in de kunst van spreken heeft geoefend.

Misschien is het dus niet overbodig, zich van die eischen der welsprekendheid nog eens weder rekenschap te geven. Ik zou er een streng didaktische verhandeling over kunnen schrijven, die echter weinig kans zou hebben gelezen te worden, en zeker voor dit Tijdschrift volkomen ongeschikt zou zijn. Liever vestig ik de aandacht op een model en tracht ik uit de werken van een groot redenaar af te leiden, welke de voornaamste wetten zijn waaraan een openbaar spreker moet gehoorzamen. Dit is, dunkt mij, de beste weg waar het een kunst geldt. Vraagt men waarom ik daartoe geen nederlandschen maar een engelschen redenaar, en onder de engelsche juist Thomas Babington Macaulay heb gekozen? Zegt men, dat ik onder een volk zoo rijk aan voortreffelijke sprekers, in het land der Burkes en Pitts, van Fox en Peel, van Lord Brougham en Lord Derby, van Gladstone en Bright, wel een ander en licht grooter redenaar had kunnen vinden? Ik antwoord, dat wij Nederlanders, ofschoon wij niet mogen nalaten de vaderlandsche modellen te bestudeeren, wijs doen zoo we van tijd tot tijd bij onze naburen ter schole gaan. Zonder hun slaafsche navolgers te worden, kunnen wij veel van hen leeren. Wij vervallen dikwijls in een van twee uitersten. Of onze redevoeringen zijn schoolsch en stijf, doorwrochte, streng gerangschikte letterkundige voortbrengselen die naar de lamp rieken; wij verhandelen meer dan wij spreken. Of, uit vrees voor dien verhandelstijl slaan wij over tot een vormeloos en kunsteloos gekeuvel, tot een losheid van zeer slecht allooi en zeer twijfelachtigen smaak. De praktische Engelschen weten zich meer dan wij van beide gebreken vrij te houden. En wat de keus van den persoon aangaat — dat hij van de goede school en een man van buitengewonen geest is zal niemand ontkennen, en overigens moge het beeld, dat ik van hem als redenaar heb pogen te schetsen, die keus rechtvaardigen.

Het is Maandag de 10de van October van het jaar 1831, een gewichtige dag, niet slechts in de parlementaire, maar in de staatkundige geschiedenis van Engeland. Twee dagen

Digitized by Google

te voren, op den Zaterdag-morgen, hebben de Lords, in 't Hoogerhuis vergaderd, een ontwerp van wet verworpen, na lange en hevige beraadslagingen door 't Lagerhuis aangenomen en waarin heel Engeland een levendig belang stelt. De vrienden van vooruitgang en staatkundige ontwikkeling zijn overtuigd, dat van deze wet de toekomst der natie afhangt. Het is de beroemde Reform-bill van Lord John Russell, die het kiesrecht gelijkmatiger verdeelde en uitbreidde tevens. Zeker is het, dat duizenden bij duizenden haar goedkeuring vurig verlangen, dat door haar alleen aan een dringende behoefte kan worden voldaan, dat haar verwerping, uit een staatkundig oogpunt als een ware ramp moet worden beschouwd. Thans komt het Huis der gemeenten bijeen, om te overwegen of het de zaak zal opgeven en berusten in de beslissing van het Hoogerhuis, dan of het volharden zal bij zijn eens genomen besluit. Het huis is vol. Geen plaats meer in de gansche zaal. Men verdringt zich aan de deur van 't gebouw, om in groote spanning den uitslag der beraadslagingen af te wachten. Een voorstel, om het lot dat Lord John's ontwerp getroffen heeft te betreuren, en te verklaren dat men aan de daarin uitgesproken beginselen trouw blijft, is aan de orde. Een paar sprekers hebben het woord gevoerd, zonder veel indruk te maken. De vertegenwoordiger der universiteit van Cambridge heeft het talent getoond, een nietszeggende rede te houden, waaruit niemand zou kunnen opmaken, welk gewichtig vraagstuk aller hoofden en harten bezig houdt. Na hem staat een nog jong man op, niet groot van gestalte, gezet, wiens gelaatstrekken aanstonds zijn schotsche afkomst verraden, doch bij den eersten aanblik niets buitengewoons doen vermoeden. Toen hij zich zoo straks naar Westminster-hall begaf, kon elk die hem kende aan hem zien, dat hij voornemens was dien avond in 't Parlement te spreken. Want dan zag men hem voortstrompelen met eenigszins onzekeren gang en gebogen hoofd, terwijl zijn lippen zich met snelheid bewogen. Nu hij zich verheft, gaat die eigenaardige beweging door de vergadering, die bewijst dat men van dezen spreker iets meer dan gewoons verwacht. Hij is nog niet lang uit Indië teruggekeerd, waarheen hij zich vóór eenige jaren met een belangrijke zending van de Oost-Indische Compagnie begeven had, maar men kent hem

Digitized by Google

reeds. Hij heeft reeds dapper meegestreden in den grooten kamp voor de hervorming van het kiesstelsel, en in dien strijd zijn sporen meer dan verdiend. Men weet, dat hem te hooren een genot is. De boodschap: *Macaulay is up!* zal op andere tijden — nu is 't niet noodig — steeds een krachtig middel blijken, om de leden die zich in de *lobby* verspreid hebben of die in de koffiekamer nieuwe krachten vergaderen tot den dienst van 't vaderland, weer naar hun plaatsen te doen snellen. Wat is het toch, dat allen, ook die 't met hem oneens zijn, naar hem doet luisteren, gelijk Taine 't heeft uitgedrukt, „pour le plaisir de l'entendre"? Zijn voordracht zeker niet. Indien zij, gelijk men zegt dat Demosthenes beweerde — ofschoon 't wel ironisch gemeend zal zijn — voor den redenaar alles is, het eerste en het laatste, dan is deze man geen redenaar. Zijn houding is stijf. Zijn gebaren zijn hoekig. Zijn stem is noch van de schoonste, noch van de krachtigste. Hij spreekt zoo snel, dat de geoefendste stenografen moeite hebben hem bij te houden en 't soms wanhopig opgeven. Zonder twijfel, hij zou een slecht tooneelspeler zijn en door zijn uiterlijke welsprekendheid geen overwinningen behalen. Toch was hij, in weerwil van die gebrekkige voordracht, een waarachtig redenaar.

Luistert slechts! Na een paar woorden over de rede van den vorigen spreker, gaat hij dus voort: „Wat mij betreft, ik kan met volkomen oprechtheid verklaren, dat ik nooit, in den ganschen loop mijns levens, mijn gemoed met zulk een diep en ernstig bewustzijn van verantwoordelijkheid bezwaard voelde, als op het tegenwoordig oogenblik. Ik ben vast overtuigd, dat het land nu in gevaar is getroffen te worden door grooter rampen, dan die het immer dreigden" [1].

Hier hebben wij in een enkelen trek een der geheimen van de toovermacht zijner welsprekendheid. Hij spreekt niet om te spreken. Hij spreekt, omdat hij iets te zeggen heeft en het diep besef van 't belang des lands hem dringt. Hij is zich bewust van de groote verantwoordelijkheid, die op hem rust als vertegenwoordiger der natie en raadsman der kroon. Toen Robespierre nog als een dweper werd uitgelachen — hij zou later wel zorgen dat zijn tegenstanders de

[1]) *Speeches*, Tauchn. Ed. I, 63 vg.

Digitized by Google

lachlust verging — in die eerste dagen zeide Mirabeau: „Deze man zal het ver brengen, want hij meent wat hij zegt!" Hetzelfde geldt, zonder verdere vergelijking, van Macaulay, en dat gevoelde men onwillekeurig als hij sprak. Hij meende wat hij zeide. Hij had een eigene, wel gevestigde overtuiging, en het was hem een behoefte die uit te spreken. Dat verleende zulk een geweldige kracht aan zijn woord, dat gaf er leven aan, dat was de ziel zijner welsprekendheid.

Ik zal de staatkundige overtuiging van Macaulay niet schetsen of beoordeelen. Of hij altijd gelijk had is nu voor ons de vraag niet. De hoofdzaak is nu voor ons, dat hij een vaste overtuiging bezat en dat die hem mee tot zulk een machtig redenaar maakte. Over een paar onderwerpen die hij behandelde heeft een ander staatsman, wellicht de grootste redenaar dien Engeland thans bezit, John Bright, een geheel tegenovergesteld gevoelen verdedigd. In beide gevallen zouden velen mijner lezers het misschien met den laatste eens zijn. Maar in welsprekendheid is Macaulay de eene maal zeker zijn meerdere, de andere maal althans niet zijn mindere. Beide malen draagt zijn woord de blijken van even innige ingenomenheid met de zaak die hij verdedigt, als van Bright met de zijne. Hier vooral was hem dit niet gemakkelijk. Het gold een toelage aan het Roomsch-Katholieke Seminarie (*College*) te Maynooth in Ierland. Bright, de vurige radicaal, wil niets daarvan weten. Getrouw aan zijn devies: „Be just and fear not!" vreest hij niet zijn beginsel tot de uiterste gevolgtrekkingen vol te houden. Niet uit onverdraagzaamheid ijvert hij tegen het voorstel, maar omdat hij geen staatskerk en dus ook geen toelagen aan kerken en kerkelijke instellingen wil [1]). Geheel anders Macaulay. Als de oprechte, gemoedelijke liberaal heeft hij voor de gelijkstelling der Katholieken geijverd. Hoe hij over de iersche staatskerk denkt, zal straks blijken; de engelsche wilde hij behouden. Doch, in elk geval, wat aan de staatskerk der minderheid vergund werd, mocht, maar zijn inzien, aan de kerk der groote meerderheid van Ierland niet onthouden worden. Uit een gevoel van recht wil hij, dat de staat de iersche Katho-

[1]) *Speeches on questions of public policy*, by John Bright, M. P. ed. bij J. E. Thorold Rogers. London 1868. I, p. 295 vgg.

Digitized by Google

lieken ook in de opleiding hunner geestelijken de hand reike. Maar nu is die overtuiging in strijd met het belang zijner partij en met zijn eigen belang. Stemt hij vóor dit voorstel van Sir Robert Peel, dan steunt hij een Ministerie dat hij niet vertrouwt en loopt tevens gevaar zijn zetel in het Parlement te verliezen. Maar deze overleggingen kunnen hem niet weerhouden te zeggen wat hij meent. Hij verbergt zijn minachting niet voor een partij, die, zoolang zij in de oppositie was, weigerde een kleine toelage aan de genoemde inrichting te verstrekken, en, nu zij de teugels van 't bewind in handen heeft, zelf met het voorstel optreedt, om de gewone toelage te vergrooten. Hij doet het Ministerie gevoelen, hoe weinig het aan zichzelf gelijk is en hoe het daaraan den tegenstand tegen deze wet, die van alle kanten oprijst, heeft te wijten. De vijandige geesten van hartstocht en dweepzucht, die zich nu tegen hen keeren, hebben zijzelven opgeroepen. Dan gaat hij voort in dien eigenaardigen schilderachtigen stijl, dien wij van hem kennen: „De Oranjeman [1]) heft zijn krijgsgeschreeuw aan, Exeter-hall [2]) begint te balken, Mr. Macneill huivert nu hij kostelijker spijze dan ooit ziet aanrichten voor de priesteren Baäls op de tafelen der Koninginne; en de protestantsche werklieden van Dublin eischen, in buitengewoon slecht Engelsch, dat men de Ministers in staat van beschuldiging zal stellen. Maar wat verwachttet gij? Dacht gij, toen gij den Duivel opriept om u te dienen, dat het even gemakkelijk was hem te bezweren als hem op te wekken? Dacht gij, toen ge de eene zitting na de andere voortgingt degenen die ge wist dat gelijk hadden te dwarsboomen en te smaden, en al de laagste hartstochten te vleien van hen die gij wist dat ongelijk hadden, dacht gij, dat de dag der afrekening nimmer komen zou? Zij is gekomen. Daar zit gij nu en doet boete voor de onoprechtheid van jaren. Is het zoo niet, staat als mannen op, en zuivert uw naam voor het Huis en het land. Toont ons dat een vast beginsel uw gedrag ten opzichte der iersche zaken geleid heeft. Toont ons hoe, zoo gij eerlijk zijt in 1845, gij ook eerlijk kunt geweest zijn in 1841. Legt ons uit waarom ge,

[1]) De ultra-protestantsche partij van Ierland.

[2]) De gewone vergaderplaats van zekere protestantsche genootschappen.

Digitized by Google

na Ierland tot waanzin gedreven te hebben ten einde u aan de Engelschen aangenaam te maken, nu Engeland in vuur zet ten einde u aangenaam te maken aan de Ieren. Geeft ons eenige reden, die bewijst dat de staatkunde, die gij als Ministers volgt, aanspraak heeft op ondersteuning, en die niet te gelijker tijd bewijst dat gij de partijdigste en begin-selloosste oppozitie waart, die dit land ooit zag.

„Maar, Mijnheer de Voorzitter! moet ik, omdat ik zoo denk over het gedrag van harer Majesteits Ministers, den raad van 't geachte lid voor Shrewsbury [1]) aannemen en tegen hun ontwerp stemmen? Geenszins. Ik weet wel, dat het lot van dit ontwerp en het lot der regeering in onze handen zijn. Maar het zij verre van mij de kunsten na te volgen waardoor wij omver werden geworpen. Het tooneel door de heeren tegenover ons opgevoerd zal onheil genoeg stichten. Dat onheil zal niet verminderd maar verdubbeld worden, als deze zijde van het Huis even ongelijk aan zichzelf blijkt te zijn. Indien dit ontwerp, door Tories aangeboden, door Whigs verworpen wordt, zullen de twee groote partijen in den Staat in gelijke minachting komen. Alle staatkundig karakter in het land zal door een groote schipbreuk teloor gegaan. Daarom, terwijl ik mij voorbereid op offers die niet onverzeld gaan van pijn, en gevoelens onderdruk die mijn gemoed in groote beweging brengen, heb ik besloten mijn ijverige medewerking aan deze ontwerp-wet te geven. Ja, aan deze wet, en aan elke wet die mij geschikt zal voorkomen de ware vereeniging van Groot-Brittannië en Ierland te bevorderen, zal ik mijn ondersteuning schenken, den smaad die mij wacht en het gevaar dat ik loop om mijn zetel in het Parlement te verliezen niet achtend. Want ik heb geleerd zulk een smaad als waarachtige glorie te beschouwen; en wat mijn zetel aangaat, ik ben besloten dien nimmer door een laagheid te behouden, en ik ben zeker dat ik hem niet verliezen kan in een eervoller zaak" [2]).

Zoo spreekt een man van overtuiging, en daardoor wordt zijn woord een zedelijke daad. Macaulay had juist gezien; het kostte hem zijn zetel, ofschoon hij eenige jaren later eervol

[1] Mr. d'Israely.

[2] *Speeches*, Tauchn. Ed. II, 128 vg.

Digitized by Google

herkozen werd. Maar hij was niet gewoon zich daarover te bekommeren. Hij vroeg niet of de maatregelen die hij dienstig achtte ten oirbaar van het land, in den smaak vielen of niet. „Ik meen," zeide hij eens naar aanleiding van een wet op het ontleden van lijken, die zekere volksvooroordeelen kwetste — en hij zeide het op die korte, kernachtige manier, waarin hij zulk een meester was — „ik meen dat deze ontwerp-wet strekt tot welzijn van het volk, en bijzonder tot welzijn der armen. Daarom ondersteun ik haar. Is zij niet populair, het spijt mij. Maar ik zal blijmoedig mijn deel van haar impopulariteit op mij nemen. Want ik ben overtuigd, dat dit de plicht is van hem die zich ten doel stelt het volk, niet te vleien, maar te dienen" [1]). Als hij voor zichzelf overtuigd was, dan was hem dit genoeg. Het *mandat impératif*, die karikatuur van het vertegenwoordigend stelsel, en de aanbevelingsbrieven aan „de Heeren Kiezers," een uitvinding waardoor Limburg zich onsterfelijk heeft gemaakt, was in zijn tijd nog onbekend. Wil men weten, hoe hij tot zijn kiezers spreekt? „Ik heb aan uw uitnoodiging voldaan," zoo spreekt hij in een Kiezersvergadering te Edinburgh in 1839, „en ik treed nu voor u op, niet om u aan te bieden, wat ik zeker ben dat gij met verachting zoudt afwijzen, vleierij, die zoowel den candidaat als zijn kiezers verlaagt; maar zulke redelijke, oprechte en mannelijke verklaringen als passen in den mond van een vrij man die prijs stelt op het vertrouwen van een vrij volk" [2]).

Die mannelijke fierheid geeft een onmiskenbaren adel en verheffing aan alles wat hij spreekt; want een man van beginselen en overtuiging is een man van karakter. Noem hem met smadelijke bijnamen, hij veracht ze; zeg hem dat het onstaatkundig is, de groote beginselen van menschelijkheid en recht voor allen toe te passen op de onderworpen natiën van het Oosten; fluister hem in dat men de inlanders in de koloniën slechts zooveel vrijheden mag verleenen — „als zij in staat zijn te dragen? — neen; — als het in onze macht is hun toe te kennen? — neen; — maar als wij hun kunnen verleenen zonder gevaar voor de bestendiging onzer

[1] *Speeches*, I, 101.
[2] *Speeches*, I, 196 vg.

Digitized by Google

eigene heerschappij." Hij is geen theorist, geen doctrinair, geen onpractisch idealist, geen staatkundig dweper, al noemt men hem, wat in 't engelsche Parlement al een zeer gevreesde scheldnaam schijnt te wezen, een filosoof; hij wil dat men met beleid en bezadigdheid zal vooruitgaan. Maar van zulk een leer wil hij niet hooren. En in gloeiende verontwaardiging verzet hij zich tegen haar; als onbestaanbaar met een gezonde staatkunde evenzeer als met een gezonde zedenleer [1]).

In dien edelen hartstocht vind ik de bron van de wegsleepende kracht die zijn redenen kenmerkt. Hoe weinig heeft zekere onvriendelijke criticus, Stirling, ze verstaan, toen hij ze „goed gestelde stukken vol uitstekende generalisatie en helder oordeel" (wellworded pieces of excellent generalisation and clear judgment) noemde, en meende dat hij met dien schralen lof alles gezegd had. Ze waren vrij wat meer dan dat. Ze waren oprechte getuigenissen van een warm staatkundig geloof. Het is niet moeilijk een aantal bladzijden te vinden die het bewijzen; het is slechts moeilijk een keuze te doen. Men leze bijvoorbeeld die heerlijke peroratie van een rede over de hervorming van het kiesstelsel.

„Wij lezen dat in oude tijden, toen de dorpers door onderdrukking tot opstand waren gedreven, toen de kasteelen van den adel verbrand waren tot den grond, toen de magazijnen van Londen geplunderd waren, toen een honderd-duizend opstandelingen gewapend op Blackheath verschenen, toen een snoode moord in hun tegenwoordigheid gepleegd hun hartstochten tot waanzin had opgezweept, toen zij rondzagen naar een of anderen aanvoerder, in staat dengeen dien zij juist verloren hadden op te volgen en te wreken, juist toen, voordat Huib Molenaar, of Tom Karreman of Koos Stroo zich aan hun hoofd konden plaatsen, de Koning naar hen toe reed en uitriep: „Ik zal uw leidsman zijn!" en de woedende menigte opeens de wapen neerlegde, zich onderwierp aan zijn leiding en zich verstrooide op zijn bevel. Laten wij hem hierin navolgen. Onze landgenooten zijn, vrees ik, op dit oogenblik maar al te zeer geneigd om een lichtgeloovig oor te leenen aan zelfzuchtige bedriegers. Laten wij tot hen

[1] *Speeches*, I, 192.

Digitized by Google

zeggen: „Wij zijn uw leiders; wij, uw eigen Huis der gemeenten; wij, de grondwettige tolken uwer wenschen, de ridders van veertig engelsche graafschappen, de burgers en afgevaardigden van al uw grootste steden. Onze wettige macht zal standvastig en tot het uiterste worden aangewend voor uw zaak; en onze wettige macht is van dien aard, dat zij, standvastig aangewend voor uw zaak, ten laatste moet zegevieren." Het is ons belang en onze plicht dien toon aan te slaan. De omstandigheden gedoogen geen uitstel. Is er iemand onder ons die niet met adem looze spanning uitziet naar tijdingen uit de verwijderdste deelen van het rijk? Zelfs terwijl ik spreek snellen de oogenblikken voorbij, de onherroepelijke oogenblikken zwanger van de bestemming van een groot volk. Het land is in gevaar; het kan gered worden; wij kunnen het redden: dit is de weg; dit is de tijd. In onze handen zijn de uitkomsten van groot goed en groot kwaad, de uitkomsten van leven en dood voor den Staat. Moge de slotsom van onze overwegingen de rust en voorspoed zijn van dat edele land, dat aanspraak heeft op al onze liefde en voor welks veiligheid wij verantwoordelijk zijn aan onze eigene gewetens, aan de herinnering van toekomstige eeuwen, aan den Rechter van alle harten" [1]).

Niet minder krachtig blijkt de diepte zijner overtuiging uit het schoone slot eener andere rede over hetzelfde onderwerp, dat dus luidt:

„Daarom nu, terwijl alles binnen's en buiten 's lands den ondergang voorspelt aan hen die volharden in een hopelooze worsteling tegen den geest der eeuw, nu, terwijl de val van den meest trotschen troon van 't Vasteland nog in onze ooren dreunt, nu, terwijl het dak van een Britsch paleis een smadelijke bescherming biedt aan den verbannen erfgenaam van veertig koningen, nu, terwijl wij aan alle zijden oude instellingen omvergeworpen en groote maatschappijen ontbonden zien, nu, terwijl het hart van Engeland nog gezond is, nu, terwijl oude gevoelens en oude vereenigingen nog een macht en bekoring behouden hebben die spoedig voorbij kunnen gaan, nu, in dezen uwen aangenamen tijd, nu, in dezen dag uws behouds, gaat te rade, niet met voor-

[1]) *Speeches*, I, 75 vgg.

Digitized by Google

oordeel, niet met partijgeest, niet met den onteerenden trots eener noodlottige stijfhoofdigheid, maar met de geschiedenis, met de rede, met de eeuwen die vervlogen en met de teekenen van dezen onheilspellenden tijd. Beslist op een wijze waardig de verwachting waarmee deze groote beraadslaging is vooruitgezien, en de lange heugenis die zij zal achterlaten. Vernieuwt de jeugd van den Staat. Redt den eigendom, die tegen zichzelf verdeeld is. Redt de menigte, die in gevaar is door haar eigen ontembare hartstochten. Redt den adel, die in gevaar is door zijn eigen impopulaire macht. Redt de grootste, schoonste, hoogst beschaafde maatschappij die immer bestond, van rampen die in weinige dagen heel de rijke erfenis zooveler eeuwen van wijsheid en roem kunnen wegsleepen. Het gevaar is vreeselijk. De tijd is kort. Indien deze Ontwerp-wet verworpen wordt, dan bid ik God, dat geen van hen die tot haar verwerping bijdragen ooit de stemmen die zij uitbrachten mogen gedenken met vruchteloos berouw, te midden van de schipbreuk der wetten, de verwarring der rangen, de berooving van den eigendom en de ontbinding van de orde der maatschappij." [1])

Maar men kan het dertigtal redenen dat Macaulay uit een grooter aantal bijeenzocht niet doorlezen, zonder getroffen te worden door denzelfden ernst die uit de aangehaalde bladzijden tot ons spreekt, en die hem altijd bezielt. En daarmee heeft hij aan den eersten, aan een onafwijsbaren eisch der welsprekendheid voldaan. Ernstig zijn, dat is artikel Een harer wetten, dat is het groot geheim waardoor de redenaar eerbied afdwingt van zijn gehoor, en invloed uitoefent door zijn woord. Ik zeg niet dat zijn streng gelaat zich nimmer mag ontplooien; dat zijn rede niet anders zijn mag dan een dor betoog; dat hij steeds moet optreden met die deftigheid, die de Leekedichter zoo gelukkig den bastaard van den ernst heeft genoemd. Ernstig zijn is in vollen nadruk meenen wat men zegt, vol zijn van zijn onderwerp, de zaak, en niet zichzelf, niet eigen ijdelheid en eerzucht op het oog hebben. Ook is de ware ernst niet aan een enkelen vorm gebonden. Hij kan zich openbaren in de vurige improvizatie, zoowel als in de taal der vriendelijke overreding; in de hartstoch-

[1]) *Speeches*, I, 21 vg.

Digitized by Google

telijke philippika, zoowel als in het kalm en klemmend betoog; in de zachtmoedige scherts, zoowel als in de bittere ironie. Ik zeg ook niet dat de man wien het ernst is met de zaak die hij voorstaat, die een eigen overtuiging bezit, daardoor alleen reeds een redenaar zal zijn. Maar dit zeg ik, dat hij wien 't geen ernst is en die geen overtuiging bezit geen redenaar zijn kan. De grootste radheid van tong en vloeiendste welbespraaktheid, de scherpzinnigste redeneering, de hartstochtelijkste declamatie, de schitterendste geestigheid, kunnen dit gemis niet vergoeden, en 't slechts bedekken voor het rauw gemeen dat zich vergaapt aan den schijn. Een spreker die een of meer van deze gaven bezit, zal misschien gaarne gehoord worden: hij verveelt niet, hij houdt bezig, hij vermaakt: hij is geen redenaar. Redeneert hij, hij is maar een sophist; declameert hij, hij is maar een tooneelspeler; amuzeert hij door zijn grappen, hij is niet meer dan een clown. Ook zal men hem uitvinden, vroeg of laat!

Een eigen, levende overtuiging is dus voor den redenaar onmisbaar, doch alleen niet voldoende om het hem te maken. Hij moet ook zijn onderwerp meester zijn. Het moet hem volkomen helder wezen, zal hij 't anderen helder kunnen voorstellen. Dit beteekent niet weinig. Allen die gewoon zijn het woord of de pen te voeren, en niet geneigd het zich daarbij al te licht te maken, zullen het gaarne getuigen. Maar de meeste menschen, de meeste hoorders vooral, hebben er in den regel weinig begrip van, omdat zij 't nooit beproefden. Zij zitten daar zoo gemakkelijk, zoo gezellig, op een goede plaats, misschien wel met een warme stoof onder de voeten. Zij hebben niets te doen dan te luisteren, en wellicht hebben zij voorgenomen ook dit na te laten, als zij er huns ondanks niet toe gedwongen worden. En de spreker? — heeft niet anders te doen dan te spreken. Onafgebroken rolt de stroom der redeneering voort, nu zachtkens meeslepend, dan opbruisend met onstuimige kracht; het juiste woord vindt steeds zijn rechte plaats; de volzinnen ronden zich; alles geheel van-zelf, naar 't schijnt. Van-zelf schijnen ook, als hij voor de vuist spreekt, de gedachten op te rijzen in des redenaars brein, uit elkander voort te vloeien, elkan-

Digitized by Google

der soms met snelheid te verdringen. Het schijnt hem even weinig moeite te kosten het woord te voeren in het openbaar, als het zijn hoorders kost hun gedachten uiteen te zetten aan 't hoekje van den haard — misschien nog wel minder. Zij althans bespeuren er niets van. Neen, zij bespeuren er niets van. En dat mogen zij ook niet, als de spreker waarlijk een redenaar, waarlijk een kunstenaar is. Doch hij is voorafgegaan, de zware geestes-arbeid, de inspannende arbeid, de *labor improbus*, van ontwerpen, scheppen, vormen, zonder welke geen kunstwerk geboren wordt. Ook moet hij voorafgaan, zal de spreker iets anders blijken te zijn dan hetgeen men in Frankrijk een *remueur d'idées* noemt, iemand die gedachten aanroert zonder er in te dringen; zal de rede iets anders worden dan een van die oppervlakkige en verwarde bespiegelingen die een eind nemen, omdat nu eenmaal in dit ondermaansche aan alles, gelukkig ook aan het vervelendste, een eind komt, maar die even goed onafgebroken konden voortduren, omdat er plan noch eenheid in is, omdat ze inderdaad niets meer dan hardop mijmeren, niets meer dan een willekeurig aaneenrijgen van zinledige frazen zijn.

Macaulay behandelde geen onderwerp, of hij was het volkomen meester. Hij improvizeerde; dat wil zeggen, hij schreef zijn redevoeringen niet op voordat hij ze uitsprak. Maar duidelijk blijkt dat hij de zaak waarover hij ging spreken van alle zijden beschouwd, het voor en tegen zorgvuldig gewikt en gewogen, de tegenwerpingen bij zichzelven wederlegd, alles overdacht en doordacht had. Daarbij stonden hem drie dingen ten dienste: een zeldzame rijkdom van algemeene kennis, vooral op het gebied der geschiedenis; een helder en scherpzinnig oordeel, dat aan zijn redeneering zulk een onweerstaanbare kracht gaf; vooral die eigenaardige kunstenaarsgave der rangschikking, der dispozitie, tegenwoordig al te zeer verwaarloosd en miskend en die toch zulk een groote waarde heeft, ja, onmisbaar is, die tactiek, dat krijgsbeleid in den oorlog met woorden gevoerd, dat aan elk bewijs de plaats geeft waar het zijn meeste werking kan doen, en leert berekenen hoe op het juiste oogenblik de beslissende slag moet worden geslagen.

Niet — en ik waag het hier een gelijkenis van Macaulay

Digitized by Google

zelven, waarvan Da Costa in zijn *Rede over Bilderdijk* reeds zulk een schitterend gebruik maakte, op mijn wijs toe te passen en uit te breiden — niet als een ridder van den ouden tijd, alleen en met zijn goede lans, maar als een veldheer van onze dagen rukt hij ten strijde, bevelend over een leger van argumenten, in dichte gelederen geschaard, welgeordend. Niet aanstonds verraadt hij zijn plan; het ontwikkelt zich, langzaam, geleidelijk. Soms schijnt hij er van af te dwalen, maar het is slechts schijnbaar; te midden van den rijkdom van voorbeelden en bewijzen uit de geschiedenis van alle landen en volken, heeft hij den draad van zijn betoog geen oogenblik verloren; plotseling, eer gij 't weet, trekt hij de slotsom, en het blijkt u, dat die reeks van herinneringen uit het verleden, dat dit historisch tafereel met meesterhand geschetst, geen overbodig sieraad was, geen middel om de aandacht te ontspannen, maar een noodwendige schakel in 't betoog, een deel der bewijsvoering zelve, een krijgslist, zoo ge wilt, waardoor hij u onverhoeds overvalt. Daar staat hij, met zijn goedgesloten slagorde van argumenten, voortrukkend, nu met behoedzaamheid als om het terrein te verkennen, dan zich aanstonds richtend op het zwakste punt van den vijand dat zijn scherpe blik dadelijk heeft bespeurd; nu een wijle terugwijkend, maar om een oogenblik later met nog grooter nadruk aan te vallen. Maar hij laat u geen rust, hij overvleugelt u, hij omsingelt u, hij drijft u in de engte, om ten laatste in zijn peroraties vol hartstocht en gloed, als in een ontzaglijken stormloop, het geheele vijandige leger uiteen te drijven en aan de beslistheid der zege zelfs geen twijfel meer te laten.

En men meene niet, dat hij aanstonds en tegelijk al zijn troepen in het vuur brengt. Men zou kunnen denken dat hij zulk een breede slagorde slechts ontplooit om indruk op den vijand te maken en zijn eigen zwakke punten te verbergen. Geenszins! Hij heeft zijn rezerve. Wat men het zwakke punt waande blijkt meer dan voldoende gedekt te zijn, en die poogt hem daar in verwarring te brengen, moet spoedig voor de overmacht wijken.

Zonder beeldspraak: die reeks van feiten en herinneringen, van bewijzen en voorbeelden schijnt met zorg bijeengebracht, met moeite gezocht, schijnt wel àlles te zijn. Laat men 't be-

Digitized by Google

proeven! Laat men pogen hem af te lokken van het pad, dat hij voorgenomen heeft te bewandelen! Men valle hem in de rede! Hem zal men niet in verlegenheid brengen. De *Ten hours bill* is aan de orde, een voorstel om den arbeid der kinderen in de fabrieken tot tien uren daags te beperken. Met diepe overtuiging verdedigt Macaulay dezen maatregel die door de menschelijkheid wordt geboden, en toont hij aan dat hij, indien hij werkelijk een beperking van handel en bedrijf is, een heilzame beperking moet heeten. In den loop zijner rede spreekt hij 't gevoelen uit, dat men niet alleen recht heeft de werkzaamheid van kinderen, maar zelfs die van volwassenen bij de wet binnen zekere grenzen te bepalen. Luide kreten gaan op; zulk een ketterij kan men niet zonder verzet aanhooren! Zoo mag de gulden vrijheid niet in het aangezicht worden geslagen!... En wat doet de redenaar? Laat hij dit punt varen? Geeft hij stilzwijgend toe, dat hij wat te ver is gegaan? Trekt hij zich behoedzaam terug binnen de perken van het onderwerp dat thans aan de orde is? Waarlijk niet Hij raapt den toegeworpen handschoen op. „Gij jubelt op zegevierenden toon," zegt hij, „alsof ik een monsterachtige paradox had geuit. Maar ik bid u, komt niemand van u in de gedachte dat de werkzaamheid van volwassenen nu in dit land beperkt is? Ziet gij niet in dat gij leeft in een maatschappij waarin de werkzaamheid van volwassenen beperkt is tot zes dagen van de zeven? Gij zijt het, niet ik, die een paradox volhoudt in strijd met de gevoelens en gebruiken van alle natiën en eeuwen. Hebt gij ooit van een beschaafden staat sints het begin der wereld gehoord, waarin een zeker gedeelte van den tijd niet bij openbaar gezag werd afgezonderd voor de uitspanning en de rust der volwassenen?" En nu roept hij de Egyptenaars en de Joden, de Grieken en de Romeinen, de Hindus en de Muzelmannen, de Grieksche, de Roomsche, de Engelsche kerk als getuigen op om zijn stelling te staven. Zelfs de Puriteinen in Engeland en de Atheïsten in Frankrijk, die de oude feestdagen als bijgeloovig afschaften, waren genoodzaakt andere in te stellen: genen den tweeden Dinsdag van iedere maand, dezen nevens de Décade de Sans-culottiden, om zoo het recht van den arbeider op verademing en verpoozing te handhaven en te regelen. De praktijk die men

Digitized by Google

als ongehoord en monsterachtig veroordeelt, dus roept hij ten laatste zegevierend uit, is „zoo algemeen als de kookkunst, het dragen van kleeren en het gebruik van huisdieren" [1]). De uiteenzetting is wat breed. Een paar voorbeelden, zooals die van de Puriteinen en de Fransche revolutiemannen, waren wellicht voldoende geweest. Maar zij bewijst in elk geval, dat de opheldering en historische herinneringen die Macaulay gewoonlijk in zijn redenen vlecht door hem uit grooten rijkdom gekozen werden, en dat men best deed hem door geen tegenspraak te prikkelen, om niet door een stroom van bewijzen overstelpt te worden.

Zijn groote verdienste als redenaar is echter niet, dat hij zooveel weet en de gaaf bezit die kennis in schoonen vorm mee te deelen. Voor een staatkundig spreker, lid eener vertegenwoordigende vergadering, zou dat een schrale lof zijn. Hierin ligt zijn groote verdienste, dat hij die uitgebreide kennis ondergeschikt weet te maken aan het doel dat hij zich daar voorstelt en voorstellen moèt, dienstbaar aan die buitengewone redeneergave, die dialektiek die zijn groote kracht uitmaakt. Als hij de lessen der geschiedenis doet hooren, als hij opklimt tot haar onveranderlijke wetten en die ontvouwt, dan is het niet om te onderrichten: want hij is daar tot iets anders geroepen; niet om de aandacht te ontspannen of voor 't ijdel vermaak van zijn kennis te luchten en te pronken met zijn groote geleerdheid: want de tijd zou er daar te kostbaar voor zijn; maar dan is het om te overtuigen [2]). Dat geslotene van 't geheel, waarin geen nuttelooze uitweidingen geduld worden, geeft aan de alotsommen die hij trekt zulk een ontzettende kracht, en is het geheim van die vehementie waarop bij elken echten redenaar en ook bij hem, gelijk Taine zoo juist gezegd heeft, steeds de scherpste en schijnbaar kalmste redeneering uitloopt.

---

[1] *Speeches*, II, 206—208.

[2] Zoo bijvoorbeeld zijn de schitterende beschrijving van 't geen Indië was voordat de Oost-Indische Compagnie daar de opperheerschappij had verkregen (*Speeches*, I, 170 vgg.), en het liefelijk beeld van 't geen Ierland van heden af onder een goed bestuur zou kunnen worden, dat zulk een treffende tegenstelling vormt met datgene wat een wanbestuur van vele eeuwen van dat ongelukkige land heeft gemaakt (*Speeches*, I, 246 vgg.), deelen van 't betoog die er niet uit gemist kunnen worden.

Digitized by Google

Aan het slot eener rede over een voorgestelde motie van wantrouwen tegen het Ministerie Melbourne waarvan hij deel uitmaakte, stelt hij in het licht wat dit kabinet voor Ierland heeft gedaan. Hij doet een welsprekend beroep op het oordeel van het nageslacht, dat rechtvaardiger zijn zal dan de blinde partijzucht van het tegenwoordige. Zelfs de waanzin van het fanatisme is slechts voor één dag. Hij schetst [1] met weinige toetsen wat Ierland tot hiertoe altijd geweest is en stelt daartegenover wat de regeering van Lord Melbourne daarvoor heeft gedaan. En dan besluit hij met deze woorden: „Vertrouwend op de zekere rechtvaardigheid van de geschiedenis en het nageslacht, is 't mij, voorzoover ik er persoonlijk in betrokken ben, onverschillig of wij staan of vallen. Dat staat aan het Huis te beslissen. Of de uitkomst overwinning of nederlaag zijn zal, ik weet het niet. Maar ik weet dat er nederlagen zijn niet minder roemrijk dan eenige overwinning; en toch heb ik in enkele roemrijke overwinningen gedeeld. Dat waren trotsche en gelukkige dagen ..... toen, onder de toejuichingen en zegeningen van millioenen, mijn edele vriend ons aanvoerde in de groote worsteling voor de Reform-bill; toen honderden tot zonsopgang aan onze deuren wachtten om te hooren hoever wij gevorderd waren; toen de groote steden van het noorden haar bevolking als op de wegen uitgoten, om de posten op te vangen die uit de hoofdstad de tijdingen aanbrachten, of de veldslag van 't volk verloren of gewonnen was. Mijn edele vriend kan niet hopen zulke dagen nog eens te aanschouwen. Twee zulke triomfen zouden voor één leven te veel zijn. Maar misschien wacht hem een minder aangename, minder vervroolijkende, doch niet minder eervolle taak, de taak om tegen de overmacht, en gedurende jaren van teleurstelling, te strijden voor die burgerlijke en godsdienstige vrijheden die onafscheidelijk verbonden zijn met den naam van zijn doorluchtig huis. Aan zijn zijde zullen de namen niet ontbreken die tegen alle kans van welslagen in, en door alle wisselingen der fortuin, in booze dagen en onder booze tongen, tot het laatst met ongebroken geest de edele beginselen van Milton en Locke zullen verdedigen. Het mag zijn dat men ons het bewind ontneemt. Het mag zijn dat men ons doemt tot een leven

[1]) Zie de vorige aanteekening.

Digitized by Google

van oppositie. Het mag zijn dat men ons tot mikpunten maakt voor den wrok van secten die, terwijl zij elkander haten met een doodelijken haat, toch de verdraagzaamheid nog meer haten. Het mag zijn dat wij blootgesteld worden aan de woede van Laud ter eene, en van Praise-God-Barebones ter andere zijde. Maar recht zal geschieden ten laatste; en een deel van den lof, dien wij geven aan de oude kampioenen en martelaren der vrijheid, zal door de toekomstige geslachten der menschen niet geweigerd worden aan hen die in onze dagen gepoogd hebben rassen te lang vervreemd in wezenlijke eenheid te verbinden, en, door den zachten invloed van een vaderlijke regeering, de vreeselijke sporen uit te wisschen die een wanbestuur van eeuwen achterliet."

Hoe een buitengewoon scherpe dialektiek het kenmerkende van Macaulay's oratorische gave uitmaakt, blijkt onder anderen ook uit zijn rede over de kerk van Ierland, [1]) die daarvan een schitterend bewijs levert. En ik haal haar ook alleen aan om dit te staven, niet omdat ik er zoozeer mee ingenomen ben. Integendeel, hier wordt de deugd meer dan eens een gebrek. Alreeds in den aanvang. De vraag, die hij zich voorstelt te beantwoorden, en waartoe hij het punt dat aan de orde is met juisten tact herleid heeft, is deze: „Moet de Iersche Staatskerk, zooals zij nu is ingericht, gehandhaafd worden, of niet?" En nu luidt het antwoord, ingeleid door het onvermijdelijke: *Now, Sir!* — „als een wetgever geroepen wordt te beslissen of een instelling zal worden gehandhaafd of niet, dan komt mij voor dat hij allereerst moet onderzoeken of het een goede dan wel een slechte instelling is. Dit mag klinken als een gemeenplaats; maar als ik moet oordeelen naar de redevoeringen die, bij deze en vorige gelegenheden, door de heeren aan de overzijde gehouden zijn, dan is het geen gemeenplaats, maar een buitengewoon verborgene waarheid. Ik, Mijnheer de Voorzitter! houd de staatskerk van Ierland voor een slechte instelling. Ik wil verder gaan. Ik spreek niet in gramschap, noch met eenigen wensch om gramschap bij anderen op te wekken; ik spreek niet met rhetorische overdrijving; ik druk kalm en na rijp beraad, in de eenig voegzame termen, een gevoelen uit dat ik veel jaren geleden vormde, dat al mijn ervaringen en overdenkin-

[1]) *Speeches*, II, 130.

Digitized by Google

gen hebben bevestigd, en dat ik bereid ben door redenen te staven, wanneer ik zeg dat, van al de instellingen die nu in de beschaafde wereld gevonden worden, de Staatskerk van Ierland mij de ongerijmdste schijnt."

Wat al omwegen om tot deze conclusie te komen, of liever haar het gewenscht effect te doen maken! Wat ciceroniaansche breedsprakigheid, om te zeggen wat niet alleen veel korter had kunnen, maar moeten gezegd worden! Macaulay betuigt niet in rhetorische overdrijving te spreken. Wij kunnen hem gelooven. Hij meent ten volle wat hij zegt: niets ongerijmder dan zulk een staatskerk als de Ierssche, en wat meer is, er zullen buiten Engeland wel niet velen gevonden worden die hem dit niet toestemmen. Maar om dit thema voorop te zetten was al de omhaal die hij bezigt niet noodig. Er is hier zeker rhetorische gekunsteldheid, en blijkbaar heeft de stylist hier den redenaar overvleugeld.

Maar als hij nu gaat bewijzen dat niets waardoor een staatskerk kan gerechtvaardigd worden bij de Iersche Kerk aanwezig is, als hij uit die bewijsvoering dan de praktische gevolgtrekkingen afleidt en haar op het aanhangige wetsvoorstel toepast met dezelfde onverbiddelijke logische strengheid waarmee hij de instelling zelve ontleed en zedelijk vernietigd heeft, dan is de dialecticus in zijn volle kracht, dan redeneert hij niet slechts maar overtuigt al wie door geen partijzucht verblind is. Het doel waarmee een Staatskerk wordt opgericht en gehandhaafd, zegt hij, kan zijn het onderricht en de vertroosting van de groote meerderheid des volks. Dat doel heeft de iersche Staatskerk niet bereikt. Het kan zijn de bekeering van de groote meerderheid des volks van een minder zuiveren tot een zuiverder vorm van Christendom. Ook dat doel bereikte zij niet. Het kan zijn den vrede en de veiligheid der burgerlijke maatschappij te bevorderen. Dat doel heeft zij zeker allerminst bereikt. „In den naam van 't gezond verstand, zeg ons dan," roept hij uit, „welk goed doel deze kerk dan bereikt heeft; of vergun ons te besluiten, zooals ik genoodzaakt ben te besluiten, dat het in vollen nadruk een slechte instelling is."

En na dat klemmend betoog dat den tegenstander geen uitweg laat, komt de peroratie als een genadeslag neder, met geweldige, verpletterende kracht. Hij weet dat zijn overtuigende bewijsvoering niet zal baten. Men wil niet overtuigd

Google

zijn; partijzucht belet dat. Hij heeft gesproken om te voldoen aan een plicht. Het voorstel zal vallen, maar men zal niet kunnen zeggen, dat het viel omdat het niet krachtig verdedigd werd. Het zal nù vallen, maar weldra zullen zij die nu zoo hardnekkig weigeren om tegenover den godsdienst van de meerderheid des volks ook slechts met eenige billijkheid te handelen, door vrees gedwongen, dit en nog veel meer dan dit toestaan. „Ik weet wel dat gij weigeren zult nu deze concessie te doen. Ik weet evenzeer dat gij haar namaals zult doen. Gij zult haar verleenen zooals elke concessie aan Ierland verleend werd. Gij zult haar verleenen als haar uitwerking zijn zal, niet dat zij de beroering stilt, maar dat zij haar aanvuurt. Gij zult haar verleenen wanneer zij beschouwd zal worden, niet als een groote daad van nationale rechtvaardigheid, maar als een belijdenis van nationale zwakheid. Gij zult haar verleenen op zulk een wijs, en op zulk een tijd dat er maar al te veel reden zal zijn om te twijfelen, of er meer verwarring zal gesticht worden doordat gij haar zoolang bleeft weigeren, of doordat gij slechts schoorvoetend en gedwongen toegaaft" [1]).

Het is de pijl van den Parther die, terwijl hij terugtrekt, nog doodelijk wondt.

Ik moet ook een enkele proeve bijbrengen van Macaulay's meesterschap in het rangschikken zijner stof, iets waaraan, zooals ik reeds opmerkte, tegenwoordig al te weinig waarde gehecht en al te weinig zorg besteed wordt. Uit reactie tegen de stroeve, stelselmatige schetsenmethode die vroeger heerschte, verzwijgt men thans niet alleen zijn plan, maar acht men dikwijls het maken van een plan geheel overbodig. Men schrijft of spreekt maar in het wilde voort, op avontuur, naardat de geest getuigt, en kan zoo bezighouden misschien en vermaken, maar zeker niet overtuigen, zeker geen blijvende werking teweeg brengen. Het is een „genottelijk soezen", zooals De Génestet het noemde, dat een verwarde herinnering achterlaat, maar ook een ledig in hoofd en hart, en waarna men zich in verbijstering afvraagt wat de spreker nu eigenlijk heeft gewild. Als men Macaulay hoort of leest behoeft men dit niet te vragen. Hij weet wat hij wil, en

[1]) *Speeches*, II, 156.

Digitized by Google

't blijft voor niemand een geheim. Al zijn redenen hebben een plan dat niet, gelijk men vroeger gewoon was, met meer of minder uitvoerigheid vooraf wordt aangekondigd, doch dat elk zonder moeite kan vinden.

Zeer vernuftig is bijvoorbeeld het plan zijner rede over de Poorten van Sumnath, die de Goeverneur-generaal van Britsch-Indië, Lord Ellenborough, aan de Mohammedanen, die ze eeuwen geleden van de Hindus geroofd en voor een hunner moskeën geplaatst hadden, ontnam, om ze aan de laatstgenoemden terug te geven. Het was een zeer onstaatkundige daad, die de Mohammedanen verbitterde en door de Hindus niet werd gewaardeerd. Bovendien had de Goeverneur-generaal zijn misgreep nog erger gemaakt door een bespottelijke proclamatie in gezwollen oosterschen stijl, een Engelsch onderkoning onwaardig. Ik zal de wijs waarop Macaulay deze beide dwaasheden aan de kaak stelt niet in alle opzichten verdedigen. Er is in zijn aanval tegen den ongelukkigen staatsman meer bitterheid en hartstocht, dan een gepaste verontwaardiging rechtvaardigen kan. Dat zijn kritische geest ontwaakt bij 't lezen van een stuk, alleen door wansmaak en ijdelheid ingegeven, laat zich verklaren. Dat hij er den draak mee steekt is niet meer dan billijk. Het staat Lord Ellenborough vrij zich met deze slechte soort van welsprekendheid te vermaken, maar den hooggeplaatsten Bewindhebber staat dit niet vrij. Waarom zou hij niet toegeven aan zulk een onschuldige liefhebberij, kan men vragen. Ja, en waarom zou hij niet gaan zitten met gekruiste beenen, waarom zijn baard niet laten groeien tot zijn middel, waarom geen tulband opzetten, waarom zich niet optooien met allerlei versiersels en door Calcutta rijden op een paard met bellen behangen en schitterend van valsche parelen? De inlandsche vorsten doen het, waarom zou hij het niet doen! Wel, eenvoudig omdat hij geen inlandsche prins is, maar een engelsche Goeverneur-generaal, en omdat hij zoo de waardigheid van Engeland in het slijk heeft geworpen. Tot zoover gaat alles goed. Maar het weelderig vernuft van onzen redenaar laat zich zoo spoedig niet intoomen. Als hij zich nu houdt alsof hij de geschiedenis doorzoekt om een voorbeeld van even groote dwaasheden te vinden, en niets weet wat zich met de proclamatie laat vergelijken dan de Carmagnoles der Jacobijnen, die nog wel onopgevoede

Digitized by Google

lieden waren en dus een verontschuldiging hadden die de edele Lord niet kan aanvoeren, niets wat diens handelwijs nabijkomt, dan de zotheid van Caligula, die zijn soldaten laat triomfeeren met schelpen voor tropeeën, of van keizer Paul van Rusland, die zijn onderdanen verbiedt pantalons te dragen, het haar over het voorhoofd te kammen of ronde hoeden te dragen, dan gaat hij zeker te ver en streeft het doel voorbij. Maar de schets der rede verraadt de meesterhand. Na een korte weerlegging van hetgeen vorige sprekers in het midden brachten, formuleert hij de algemeene beschuldiging: Lord Ellenborough heeft den godsdienst van zijn eigen land en dien van millioenen aziatische onderdanen der Koningin gehoond ten einde eer te bewijzen aan een idool. En als hij deze algemeene aanklacht gestaafd heeft, behandelt hij achtereenvolgens drie bijzondere aanklachten: Lord Ellenborough heeft zich schuldig gemaakt aan ongehoorzaamheid jegens zijn lastgevers die hem zulke inmenging in den godsdienst der inlanders uitdrukkelijk verboden hadden; indien zulk een verbod niet bestaan had, dan zou de handeling op zichzelve verkeerd en onrechtvaardig zijn; eindelijk, en dit is het zwaarste, door de wijs waarop hij deze daad volvoerde heeft hij zichzelf en het gezag van Engeland belachelijk gemaakt. „Wij hebben," zoo heet het, „aan de Hindus goeverneurs gezonden die zij liefhadden; wij hebben hun goeverneurs gezonden die zij haatten; maar zij hadden nooit te voren een Goeverneur-generaal dien zij uitlachten." Niemand zal ontkennen dat de rangschikking volmaakt is. Er is een geregelde klimax in. Een daad van ongehoorzaamheid aan lastgevers is af te keuren; zij kan echter gerechtvaardigd worden wanneer zij op zichzelf goed en heilzaam is; maar het gezag van de overheerschende natie in de oogen eener inlandsche bevolking belachelijk te maken, is in een Landvoogd onvergefelijk [1]).

En zoo men vraagt: Vanwaar die rijkdom van bewijzen, aangevoerd met zoo volmaakten tact en met zoo volmaakten tact gerangschikt? Vanwaar dat meesterschap van Macaulay over elk onderwerp dat hij behandelt? dan is het antwoord eenvoudig. Omdat hij niet alleen eene algemeene overtuiging en een warme liefde voor de vrijheid bezat, beide vruchten van nadenken en karakter, maar omdat hij ook de moeite

[1]) *Speeches*, II, 1. vgg.

Digitized by Google

nam zijn onderwerp bedaard en ernstig te overdenken. Hij heeft de groote les van Göthe opgevolgd: *Fliehe das Leichte!* Hij heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt, en niet gerust voordat hij 't geheel meester was geworden; er niet slechts vluchtig over gedacht, maar het overdacht en doordacht. Dat is het wat niet weinig sprekers verzuimen. Zij spreken slecht, omdat zij slordig denken. Zij zijn niet helder, omdat het hunzelf niet helder is geworden. Zij hebben een algemeene overtuiging, maar geen bepaalde overtuiging omtrent de zaak die nu juist aan de orde is. Zij ijveren voor zekere groote beginselen, maar geven zich de moeite niet te vragen, in hoeverre ze gelden voor dat bijzonder geval waarover zij hun oordeel moeten uitspreken; en passen ze averechts en in 't wilde toe. Vandaar al dat ijdel geklap, dat spreken om de kwestie heen, die hoogdravende uitboezemingen die over onze hoofden heengaan en geen weerklank vinden in ons gemoed, onze hoofden ledig laten en onze harten onberoerd.

Somtijds, het is waar, als de nood dringt, als een onverwachte aanval het spreken tot plicht maakt, moet de geoefende spreker, de ware redenaar een woord van opwekking, van verdediging, van rechtvaardiging kunnen spreken, zonder dat hij zich daartoe opzettelijk heeft voorbereid. Misschien zal hij dan, geprikkeld door den drang des oogenbliks, gloeiend van verontwaardiging, nog welsprekender zijn dan anders. Maar ook dan alleen, wanneer hij zijn onderwerp geheel meester is, wanneer het een zaak geldt waarin hij te huis is en leeft. Wij vinden daarvan een treffend voorbeeld in de redevoeringen van Lord Brougham. De driftige Schot was nauwlijks van een zware ziekte hersteld, en voor 't eerst weer in 't Parlement. Daar hoort hij Sir Robert Peel een vrij hatelijken aanval richten tegen een Commissie waarvan Brougham lid was, en waarvan al de andere leden afwezig waren. En onmiddellijk antwoordt hij in een uitvoerige rede die dertig dicht-gedrukte bladzijden beslaat, vol is van feiten, en in bezieling door geen andere rede van den vurigen redenaar overtroffen wordt [1]). Zeker, het was ook hier: *facit indignatio versum;* een gloeiende verontwaardiging maakt hem zoo verpletterend. Maar zij kon hem al de beschuldigin-

[1]) Henry, Lord Brougham, *Speeches on social and political subjects.* London, 1857 I, 301 vgg.

Digitized by Google

gen zijner tegenpartij niet zoo volkomen doen ontzenuwen, als hij hier onmiddellijk na den aanval zelven deed. Daartoe moest de zaak hem volledig bekend zijn, daartoe was zijn jarenlange arbeid met en in de Commissie de voorbereiding geweest.

Met één woord, dan eerst zullen wij welsprekend kunnen zijn, als wij ons onderwerp van alle kanten bezien, doorzien en doorgrond, als wij het in ons opgenomen en verteerd, als wij er ons een bepaalde, heldere overtuiging omtrent gevormd hebben. Die iets zeggen wil moet iets te zeggen hebben. Die spreekt moet weten wat hij wil; moet niet staan te droomen en te fantazeeren, niet, door een onbeteugelde verbeelding meegevoerd, afdwalen nu ter rechter, dan ter linker zijde, niet fladderen als de vlinder van bloem tot bloem, maar steeds, ook als hij schijnbaar den gebaanden weg verlaat, met vasten tred zich richten naar het doel dat hij zich voorstelt, en waarvan hij zich onafgebroken bewust is.

Meester over zijn onderwerp, was Macaulay ook ten allen tijde meester van den vorm. Vreest men dat de groote historiekenner onwillekeurig onderricht in de geschiedenis zal geven? Ik heb reeds aangetoond dat hij in zijn redevoeringen zijn rijke geschiedkennis alleen gebruikt om bewijzen voor zijn gevoelen te geven. Ducht men dat van hem, den beroemden Essayist, gezegd zal kunnen worden wat men van Sir James Macintosh zeide, dat hij Essays sprak, gelijk het van Fox heette, dat hij, zoodra hij als auteur optrad, redevoeringen schreef? Het heeft er niets van. Macaulay's redenen zijn redenen in den waren zin des woords. Hij was redenaar van nature, en men zou eer kunnen zeggen dat hij dit ook als geschiedschrijver te veel geweest is, en daarom de feiten niet altijd juist heeft voorgesteld. Hij verhandelt niet, maar spreekt. En dat spreken is in vollen nadruk wèl spreken, schoon zonder opsmuk, populair zonder platheid.

Daarmee heeft Macaulay twee klippen ontzeild, waarop de redenaar gevaar loopt te stranden: de Charybdis der sierlijkheid en de Skylla der platheid. Ach! het is een zeer twijfelachtige lof dien men een redenaar toezwaait, als men, met de beste bedoelingen, van hem zegt of schrijft, dat hij een sierlijke rede heeft gehouden. Een sierlijke rede... dat doet onwillekeurig denken aan allerlei sieraad en opschik, aan

Digitized by Google

pailletten en klatergoud, aan een stijl òf zoo hoogdravend als Lord Ellenborough's proclamatie, met knallende prachtzinnen zoo hol als het hoofd dat ze uitdacht, òf zoo gladgeschaafd en gevijld dat het scherpziendst oog er geen ongelijkheid in ontdekken kan; aan aanhalingen die van sprekers belezenheid en sterk geheugen, maar ook van zijn ijdelheid getuigen; aan fraaie schilderingen en pikante tegenstellingen die niets afdoen tot de zaak waarover wordt gehandeld; aan beelden die haar niet ophelderen; kortom, aan al die kunstbloemen die daarom alleen niet verwelken, omdat ze nooit hebben geleefd. Een sierlijke rede is niet welsprekend, want zij is geen waarachtig kunstwerk. Een sierlijke schilderij, een sierlijk monument, wie zal er ooit van spreken, tenzij dan dat hij de lijst van 't schilderstuk bedoelt, of denkt aan een groep door de kunstvaardige hand van den banketbakker of den zilversmid vervaardigd? Schoon is de Venus van Melos, niet sierlijk. Wat schoon is heeft geen sieraad noodig, maar wordt er door bedorven en ontheiligd. Dat mag ook de redenaar wel in gedachte houden. De verleiding om er ontrouw aan te worden is sterk. Het waarlijk schoone wordt, aanvankelijk althans, slechts door weinige uitgelezenen erkend en gewaardeerd. De groote hoop verlangt iets anders. De barbaarsche smaak van halfontwikkelden begeert schelle kleuren en schitterende tooisels. Het moet mooi zijn. En men maakt het mooi. Maar men vergeet dat er geen grooter hinderpaal is, ik zeg niet om schoon, maar om wèl te leeren spreken, dan de zucht om mooi te spreken.

Een enkele maal heeft ook Macaulay dien wansmaak wel gehuldigd. Als hij bijvoorbeeld bij het voorstellen van een dronk aan de Letterkunde van Engeland gewijd, haar den schitterendsten, den zuiversten, den duurzaamsten roem van zijn vaderland noemt; van haar zegt dat zij een invloed heeft uitgeoefend wijder dan Engelands handel, en machtiger dan Engelands wapenen; als hij spreekt van hetgeen andere beschaafde landen aan haar te danken hebben, dan zegt hij niets te veel, zelfs wanneer hij beweert dat zij zich op den vorst van alle dichters en den vorst van alle wijsgeeren kan beroemen, kunnen wij dit aan zijn nationalen trots vergeven, ofschoon wij althans den vorst van alle wijsgeeren elders zouden zoeken. Maar als hij uitroept: „aan die letterkunde voor wier licht goddelooze en wreede bijgeloovigheden snellijk

Digitized by Google

vluchten aan de boorden van de Ganges; aan die letterkunde die, in toekomstige eeuwen, de ongeboren millioenen zal onderrichten en vermaken die de woestijnen van Australië en Kafferland in steden en gaarden zal hebben herschapen!" dan is Lord Ellenborough gewroken, en wij kunnen niet nalaten aan de Carmagnoles te denken.[1])

Dan, in een after-dinner-speech, en onder de Champagne kan men zoo iets vergeven. In den regel is Macaulay eenvoudig, natuurlijk, sober, 't zij dat hij ontvouwt, of betoogt, of in vuur raakt. Maar hij is ook, door 't vermijden van die eene klip, niet op de andere vervallen. Hij is niet plat geworden. Hij is populair in den besten zin, verstaanbaar voor iedereen, helder, boeiend. Hij vergt van zijn gehoor niet meer dan er in redelijkheid van gevergd mag worden. Hij draagt zorg zijn gedachte twee-driemalen in verschillende woorden te herhalen, als hij er prijs op stelt dat zij goed begrepen worde. „Wij hebben," zoo luidt het slot van de rede over de *Ten hours bill*[2]), »wij hebben gedaan wat wij niet hadden moeten doen. Wij hebben ongedaan gelaten wat wij hadden behooren te doen. Wij hebben geregeld wat wij aan eigen regeling hadden moeten overlaten. Wij hebben niet geregeld wat wij verplicht waren te regelen. Wij hebben in sommige takken van nijverheid een bescherming ingevoerd, die gebleken is hun verderf te zijn. Wij hebben aan de openbare zedelijkheid en de openbare gezondheid de bescherming onthouden waarop zij recht hadden. Wij hebben den werkman belet zijn brood te koopen waar hij dat het goedkoopst kon krijgen; maar wij hebben hem niet belet zijn lichaam en geest te verwoesten door te vroegen en overmatigen arbeid." Het is volkomen duidelijk geworden. Het is één gedachte, viermaal herhaald. Maar de kring wordt al kleiner. Had hij slechts de eerste, algemeene stelling uitgesproken: „Wij hebben gedaan wat wij niet, niet gedaan wat wij wel moesten doen," voor velen zijner hoorders zou, uit hetgeen voorafging, zijn bedoeling duidelijk genoeg zijn geweest. Maar hij rust niet voordat ieder, voordat zelfs de traagste hem begrijpen moet.

Waar een herinnering uit zijn leven, uit zijn lectuur, zijn

[1]) *Speeches*, II, 231.
[2]) *Speeches*, II, 220.

Digitized by Google

meening beter kan ophelderen dan een afgetrokken betoog, daar kiest hij de eerste. Hij wil bijvoorbeeld de zonderlinge tegenstelling tusschen de geschiedenis van Engeland en die van Ierland aanschouwelijk maken. Een vertelling uit zijn eigen ervaring dient hem daartoe. Hij verhaalt hoe, bij zijn verkiezing te Leeds zijn stoel, zijn paarden, alle hoeden en alle vensters met oranje linten, strikken, kokardes, wimpels versierd waren, oranje, in Ierland de kleur der antipapistische partij onder de Protestanten. Hij kon niet nalaten zijn verwondering daarover uit te drukken, omdat hijzelf en degenen die hem verkozen hadden ijveraars voor de katholieke emancipatie waren geweest. Maar men zeide hem dat in Yorkshire juist de vijanden en bestrijders der *No popery*-partij zich steeds onder de Oranjebanier hadden vereenigd. En hij voegt er bij: „Ik dacht welk een verschillende uitwerking die optocht in Limerick of Cork zou gehad hebben; met welk gehuil van woede de roomsch-katholieke bevolking van die steden die oranje-vlag zouden vervolgd hebben, welke voor iederen Roomsch-katholiek in Yorkshire een herinnering was aan een strijd ten gunste van zijn dierbaarste rechten gevoerd [1]).

Ik kan mij niet bedwingen nog een ander voorbeeld aan te halen. De regeering had voorgesteld de suiker door slaven gekweekt zwaarder te belasten dan die door vrijen arbeid verkregen. Maar daarbij wilde zij onderscheid maken tusschen den invoer tot gebruik, en dien tot uitvoer na bewerking. Macaulay vraagt of men ooit van zoo iets heeft gehoord; ot er in al de gesprekken van Pascal met den ouden Jezuïet iets van dien aard is te vinden. Geen ons braziliaansche suiker mogen wij eten; maar wij mogen het gevloekte ding invoeren, opslaan, bewerken, uitvoeren naar Livorno en Hamburg, zenden naar al de koffiehuizen van Italië en Duitschland, er een voordeel van in onzen zak steken, en dan, met farizeesch gebaar, God danken dat wij niet zijn als die booze Italianen en Duitschers die geen bezwaar hebben suiker te eten door slaven gekweekt. Het is, meent hij, als in zekere oude Spaansche vertelling. „Een zwervende knaap, een soort van Gil Blas, is door een rijken ouden zilversmid in dienst genomen. Deze is een zeer vroom man, die steeds zijn rozenkransen telt, dagelijks de mis hoort, en de feesten en vasten

[1]) *Speeches*, II, 33.

Digitized by Google

van de kerk met de uiterste nauwgezetheid in acht neemt. De zilversmid is altijd bezig eerlijkheid en vroomheid te preeken. „Raak nooit," zoo houdt hij onafgebroken zijn jongen bediende voor, „raak nooit aan hetgeen u niet toebehoort; veroorloof u nooit vrijheden met gewijde zaken." Heiligschennis, omdat zij diefstal met ontwijding vereenigt, is de zonde die hem met den diepsten afkeer vervult. Eens, terwijl hij op zijn gewone manier aan het preeken is, komt een kerel van ongunstig uiterlijk in den winkel met een zak onder zijn arm. Hij haalt uit den zak eenig kerkgereedschap en een rijk zilveren crucifix te voorschijn, en vraagt of de zilversmid deze zaken van hem koopen wil. „Koopen!" roept de vrome man uit, „neen, en niet aanraken ook, voor de heele wereld niet. Ik weet waar gij ze van daan hebt. Schurk die gij zijt, denkt ge niet om uw ziel?" „Wel," zegt de dief, „als ge ze dan niet wilt koopen, wilt ge ze ook voor mij smelten?" „Smelten," is 't antwoord, „dat is heel iets anders." Hij neemt de heilige vaten en het crucifix met een tang; zoo werpt hij het zilver in den smeltkroes, smelt het, en geeft het over aan den dief, die vijf pistolen neerlegt en zich met zijn buit uit de voeten maakt. De jonge knecht ziet vreemd op van dit zonderling tooneel. Maar zijn meester gaat zeer bedaard voort met zijn predikatie. „Mijn zoon," zegt hij, „spiegel u aan dien heiligschennenden booswicht, en neem een voorbeeld aan mij. Denk welk een last van schuld hij op zijn geweten laadt. Eerlang zult gij hem zien hangen. Maar wat mij betreft, gij zaagt dat ik het gestolen goed zelfs niet heb willen aanraken. Ik houd voor zulke gelegenheden er deze tang op na. En dus gaat het mij voorspoedig in de vreeze Gods, en weet ik een eerlijk stuivertje te verdienen [1])." Scherper kon de voorgestelde maatregel niet gehekeld worden, dan door deze kostelijke vertelling, waarvan ik niet weet of Macaulay haar werkelijk gelezen, dan wel verzonnen heeft.

Elders [2]) wordt een voorstel van Walpole, om aan allen die gedurende twee jaar in de Militie gediend hadden het kiesrecht te verleenen, op de vermakelijkste wijze ten toon gesteld. „Wat zijn nu hier de eigenschappen die iemand de

[1]) *Speeches*, II, 103 vgg.
[2]) *Speeches*, II, 288.

Digitized by Google

kiesbevoegdheid verleenen? Wel, de eerste eigenschap is zijn jeugd. Deze kiezers zijn niet boven zekeren leeftijd; maar hoe nader bij de achttien gij hen krijgen kunt des te beter. De tweede eigenschap is armoede. De kiezer moet een persoon zijn, voor wien twaalf stuivers daags een heele zaak is. De derde eigenschap is onwetendheid; want ik waag te zeggen dat, zoo gij de moeite neemt te letten op het uiterlijk van die jongelui die den werfsergeant op de straten volgen, gij aanstonds zeggen zult dat zij, onder onze werkende klassen, niet de best opgevoeden en de best onderwezenen zijn. Dat het brave, flinke knapen zijn, dat geloof ik gaarne. Lord Hardinge zegt mij, dat hij nooit een fraaier stel van jonge menschen zag; en ik twijfel in 't minst niet dat zij, als 't noodig is, na eenige weken van oefening, voor onze haardsteden zullen pal staan tegenover de best geoefende soldaten die het Vasteland kan opleveren. Maar dit zijn geen eigenschappen die iemand geschikt maken om wetgevers te kiezen. Een jongmensch die van de ploeg naar 't leger gaat is in 't algemeen vrij gedachteloos en geneigd tot luiheid. O! maar daar is nog een andere eigenschap die ik vergat: de kiezer moet vijf voet twee duim lang zijn. Hier is een rechte eigenschap voor u! Denk er aan iemand te meten voor 't kiesrecht! En dit is het werk van een conservatieve regeering, dit plan, dat al de graafschappen van Engeland zou overstroomen met kiezers die door Lord Derby en Mr Walpole bevoegd zijn verklaard op grond van deze eigenschappen: jeugd, armoede, onwetendheid, neiging tot een zwervend leven, en de lengte van vijf voet twee duim."

En van zulke voorbeelden, zulke beroepen op het gezond verstand zijner hoorders wemelen Macaulay's redenen [1]). Maar nooit verlaagt hij zich tot die smakelooze grappen en ongepaste geestigheden waardoor niet weinigen meenen zich verstaanbaar te moeten maken voor een gemengd gehoor, of een gehoor dat niet geneigd is tot veel inspanning van afgetrokken nadenken te moeten boeien. Nooit daalt hij af tot hetgeen beneden hem is, en, zonder deftig te wezen, is hij altijd waardig. Nooit vleit hij den wansmaak; alles wat hij zegt verraadt den smaakvollen man. De taal die hij spreekt is geen boekentaal, is de gewone spreektaal, maar zij is zui-

[1]) Vgl. bijv. ook *Speeches*, I, 16 en 134.

Digitized by Google

ver, gekuischt. En, gelijk hij in de verhevenste plaatsen zijner redevoeringen zich in den regel van gezwollenheid vrijhoudt en steeds natuurlijk blijft, zoo is hij dikwijls gemeen zaam, maar nooit gemeen.

Maar dat is ook, wat den vorm betreft, de hoogste kunst van den redenaar, en daarom wordt het zeker door zoo weinigen bereikt. Dat is het echt-classieke, de vrucht van langdurige oefening en hooge beschaving. Doch dat vereischt ook een meesterschap over taal en stijl, zooals slechts een langdurige oefening kan geven.

Macaulay's stijl! Men zou er een afzonderlijk artikel over moeten schrijven. Ik zal wel niet de eenige zijn die, toen hij de *History of England* en de *Essays* gelezen en herlezen had, betreurde dat het genot reeds ten einde was. Ik spreek natuurlijk alleen van den vorm. Of de boeiende geschiedschrijver ook als geschiedvorscher steeds te vertrouwen is, ik zal het niet beslissen. Er wordt ernstig aan getwijfeld; ja, ik vrees dat men er maar al te goeden grond voor heeft. Hij schijnt aan den schoonen vorm, aan de levendigheid zijner schildering, aan het pikante zijner voorstelling de geschiedkundige waarheid niet zelden te hebben opgeofferd. En dit is te meer jammer, omdat hij meesleept en betoovert, te onverschoonlijker, omdat iemand die den stijl zoo geheel in zijn macht heeft dit niet had behoeven te doen. Hoe het zij, ook in zijn redevoeringen verloochent Macaulay's stijl zich niet. Het is dezelfde juistheid, dezelfde welluidendheid waaraan echter de kracht niet wordt opgeofferd, dezelfde rijkdom en verscheidenheid, dezelfde volkomene overeenstemming van inhoud en vorm. „En le lisant," zegt Taine[1]) zeer terecht, (en wij mogen er bijvoegen: „en l'écoutant") „on se trouve dans son naturel; on sent qu'on est fait pour comprendre, on se sait mauvais gré d'avoir pris si longtemps le demi-jour pour le jour, on se réjouit de voir sortir et jaillir à flots cette clarté surabondante; le style exact, les antithèses d'idées, les constructions symétriques, les paragraphes opposés avec art, les résumés énergiques, la suite régulière des pensées, les comparaisons fréquentes, la belle ordonnance de l'ensemble, il n'est pas une idée ni une phrase de ses

[1]) *Hist. de la Littérature Anglaise*, V, 172.

Digitized by Google

écrits ou n'éclatent le talent et le besoin d'expliquer, qui sont le propre de l'orateur."

Al wat ik in den loop van dit opstel uit Macaulay's redenen aanhaalde, gaf tevens van zelf een proeve van zijn stijl. Ik zal mij dus tot enkele voorbeelden kunnen bepalen.

Wil men een bewijs van kernachtige kortheid, een bewijs hoe hij soms met een enkel woord een geweldige werking teweeg brengt? Ik kies een paar volzinnen uit de rede tegen de herroeping der vereeniging met Ierland. Zij zijn gericht tegen O'Connell, den tribuun die, na eerst door de hulp der Whigs een deel van zijn wenschen bereikt te hebben, ondankbaar gelijk demagogen in den regel zijn, een vijandige houding tegen hen had aangenomen. Macaulay doet hem verstaan, dat de Whigs niet voornemens zijn hem meer te geven dan het recht dat zij voor hem veroverden:

„Ofschoon een jong lid der partij, wil ik wagen in den naam van het geheele lichaam te spreken. Ik verzeker het geachte en geleerde lid, dat dezelfde geest die ons staande hield in een rechtvaardigen strijd vóor hem, ons zal staande houden in een even rechtvaardigen strijd tegen hem. Laster, beschimping, koninklijk ongenoegen, volkswoede, uitsluiting uit de regeering, uitsluiting uit het Parlement, wij waren bereid dat alles te verduren, liever dan dat hij iets minder dan een Britsch onderdaan zou zijn. Wij zullen nimmer dulden, dat hij meer wordt." [1])

In deze vier volzinnen is geen woord te veel of te weinig. Maar de groote kracht ligt in den laatsten. En hoe wordt de uitwerking van die weinige gespierde woorden verhoogd en meesterlijk voorbereid door de grootere lengte der voorafgaande volzinnen, bovenal van den onmiddellijk voorgaanden waarmee ze zulk een treffende tegenstelling vormen.

In dat samenvatten van de slotsom eener redeneering in enkele, krachtige woorden was Macaulay een meester. Maar hoe wordt zulk een slotsom steeds ingeleid door de voorafgaande heldere bewijsvoeringen, en de schilderachtige beschrijvingen die daarvan de onmisbare schakels uitmaken, bewijsvoeringen en beschrijvingen waarin hij al de liefelijkheid en gratie, al de klaarheid en levendigheid, al den rijkdom en verscheidenheid van zijn stijl ontplooit. Eén voorbeeld,

[1]) *Speeches*, I, 130 vg.

Digitized by Google

uit vele gekozen, moge mijn laatste aanhaling zijn. Men beweerde dat beperking van den arbeid het land armer zou maken.

„Wat is het," roept onze Redenaar uit[1]), „dat het groote verschil uitmaakt tusschen het éene land en het andere? Niet de weelderigheid van den grond; niet de zachtheid van het klimaat; niet mijnen, noch havens, noch rivieren. Deze dingen zijn inderdaad veel waard als het menschelijk vernuft er recht gebruik van weet te maken: maar het menschelijk vernuft kan veel doen, zonder ze te bezitten; en zij, zonder menschelijk vernuft, vermogen niets. Zij bestaan in den hoogsten graad in streken welks inwoners weinige zijn, en morsig, en barbaarsch, en naakt en stervend van honger; terwijl op dorre rotsen, te midden van ongezonde moerassen, en onder een guren hemel, ontzaglijke bevolkingen kunnen gevonden worden, wel gevoed, wel gehuisvest, wel gekleed, wel bestuurd. De natuur bestemde Egypte en Sicilië om de tuinen der wereld te zijn. Eens waren zij dat. Is er iets in de aarde of in de lucht dat Schotland voorspoediger maakt dan Egypte, dat Holland voorspoediger maakt dan Sicilië? Neen, het was de Schot die Schotland maakte; het was de Hollander die Holland maakte. Ziet op Noord-Amerika. Twee eeuwen geleden waren de plaatsen waar nu molens, en hotels, en banken, en hoogere scholen, en kerken, en de Senaats-huizen van bloeiende gemeenebesten verrijzen, woestijnen overgelaten aan den panter en den beer. Wat heeft de verandering gemaakt? Was het de rijke grond, of waren het de overvloeiende rivieren? Neen, de prairieën waren toen even vruchtbaar, de Ohio en de Hudson even breed en vol als nu. Was de verbetering een gevolg van een groote overbrenging van kapitaal uit de oude wereld naar de nieuwe? Neen, de landverhuizers voerden gewoonlijk slechts een schamel penningske met zich; maar zij voerden met zich een engelsch hart, een engelsch hoofd, een engelschen arm; en die herschiepen de wildernis in korenveld en boomgaard, en de reusachtige boomen van het maagdelijk woud in steden en vloten. De mensch, de mensch is het groote werktuig dat rijkdom voortbrengt. Het natuurlijk onderscheid tusschen Campanië en Spitsbergen is onbeduidend, vergeleken met het onderscheid tusschen een land bewoond door men-

[1]) *Speeches*, II, 216 vgg.

Digitized by Google

schen vol lichaams- en geestkracht, en een land bewoond door menschen verzonken in lichamelijk en geestelijk verval.

„Daarom is het ook dat wij niet armer maar rijker zijn, omdat wij, door vele eeuwen heen, één dag van de zeven van onzen arbeid gerust hebben. Die dag is niet verloren. Terwijl de nijverheid stilstaat, terwijl de ploeg nederligt in de vore, terwijl de Beurs verlaten is, terwijl de rook niet opstijgt uit de werkplaats, gaat een werkzaamheid voort, voor den rijkdom der volken even belangrijk als eenige werkzaamheid die op beziger dagen verricht wordt. De mensch, dat werktuig der werktuigen, dat werktuig waarmee vergeleken al de uitvindingen der Watts en Arkwrights zonder waarde zijn, wordt hersteld en opgewonden, zoodat hij 's Maandags naar zijn arbeid terugkeert met helderder verstand, met levendiger geest, met vernieuwde lichaamskracht. Nooit zal ik gelooven dat hetgeen een bevolking sterker, en gezonder, en wijzer, en beter maakt, haar ten laatste armer zou kunnen maken. Gij poogt ons vrees aan te jagen door ons te verhalen dat, in sommige Duitsche fabrieken, de jongelui zeventien uren van de vierentwintig werken, en zoo hard werken dat er onder duizenden geen wordt gevonden genoeg opgegroeid om in het leger te worden toegelaten; en gij vraagt of wij het, zoo wij dit ontwerp aannemen, met mogelijkheid kunnen uithouden tegen zulk een mededinging als deze. Ik lach bij de gedachte aan zulk een mededinging. Zoo wij ooit gedwongen worden de eerste plaats onder de handeldrijvende natiën op te geven, zullen wij haar opgeven, niet aan een ras van ontaarde dwergen, maar aan een volk bij uitnemendheid krachtig naar lichaam en geest."

Geen wonder dat zulk een meester van de taal, nu zijn tegenstanders met een enkelen houw buiten gevecht stelt, dan door een reeks van weltoegediende slagen vernietigt; hun redeneeringen ontzenuwt, hun bewijzen ontrafelt, hun dwaasheden belachelijk maakt. Maar om zulk een meester te zijn van de taal moet men allereerst een meester zijn van de pen. Niet elk die zoo schrijft als Macaulay zal zoo kunnen spreken als hij. Maar niemand zal zoo kunnen spreken, als hij zich niet gewend heeft veel en goed te schrijven. Reeds vader Cicero wist het. Er zijn uitzonderingen op dezen regel. Een Berryer die van zichzelven zeggen kon: „Moi, qui ne sais ni lire, ni écrire," een Martinus des Amorie van der Hoeven

Digitized by Google

op wiens studeerkamer men vaak vruchteloos naar schrijfgereedschap zou zoeken, zijn zeldzaamheden. De meesten echter zullen zich nog altijd tot goede sprekers moeten vormen door, evenals de oude Montaigne, te leeren denken met de pen in de hand.

Ik heb gepoogd Macaulay als een echt redenaar te doen kennen, die aan de hoogste eischen zijner kunst beantwoordt. Mijn doel was echter geenszins hem als eenig model voor te stellen, waarnaar men zich alleen zou moeten vormen! Hem uitsluitend te willen navolgen zou een dwaasheid zijn. Hij heeft zijn fouten. Hij richt zich misschien te eenzijdig tot het verstand zijner hoorders. Daar is meer gloed in Brougham, ofschoon ook grooter gezwollenheid; meer poëzie in Bright, ofschoon ook minder beschaving; meer rijkdom, een te groote rijkdom haast, en geniale, geweldige kracht in den grootsten van alle engelsche redenaars, in Burke, ofschoon zeker niet zoo groote populariteit en bondigheid. Macaulay is nooit lang; iets wonderbaars bij iemand van zulk een sterk geheugen, zulk een uitgebreide kennis, en zulk een gemakkelijkheid van spreken als hij bezat; bij iemand wiens spraakzaamheid in gezelschap zoo groot was, dat zijn vrienden van zijn *flashes of silence*, zijn rasvoorbijgaande bliksemstralen van stilzwijgendheid spraken; Burke is altijd lang. Macaulay wordt door ieder verstaan; Burke stond gewoonlijk boven de meesten zijner hoorders, die hij dwong te luisteren, doch die hem slechts voor een deel konden volgen. Macaulay, als praktisch staatsman, vijand van alle doctrinaire theorie, man van het heden met zijn eischen en behoeften, heeft niet altijd die verheffing, die stoutheid, die hooge vlucht die het woord van de groote strijders voor nog miskende beginselen, het woord van de mannen der toekomst onderscheidt. Maar hij is ook koeler van hoofd, verstandiger, veelzijdiger dan zij, en wij zagen dat het hem niet aan een vaste overtuiging, evenmin als aan een levendigen vrijheidszin en aan een vurige bewondering voor al wat waarlijk groot en edel is ontbreekt. Voor hen die zich nu juist niet geroepen gevoelen profeten der toekomst te zijn, maar die op den tijd waarin zij leven door hun woord een heilzamen invloed willen uitoefenen, zal het van groot nut kunnen zijn de *Speeches* van dezen profeet van 't gezond verstand te bestudeeren.

Digitized by Google

Niet ieder behoeft een redenaar te worden; en niet ieder kan het worden. Maar ieder die zich onder de beschaafden gerekend wenscht te zien, en, in welke betrekking ook, begeert deel te nemen aan het werken en streven van zijn tijd, moest zich van alle kunsten het eerst en 't meest in deze oefenen. In de dagen toen het recht van den sterkste nog gold, ja zelfs in later tijd, toen men meende dat men zijne eer en waardigheid niet kon ophouden, zonder nu en dan den degen te trekken, zorgde ieder wel dat hij zijn wapen hanteeren kon. Wij dragen geen degens meer. Wij strijden met andere wapenen. Wij strijden met het woord. In onzen tijd is men niets, zoo men dit wapen niet weet te gebruiken. In onzen tijd vermag men niets, in Staat en Kerk, in School of Maatschappij, dan door het woord, het gesproken of geschreven woord. Het woord is een ijdele klank, wanneer het niet het voertuig is voor kennis of wijsheid, voor een overtuiging of een gedachte. Maar de innigste overtuiging, de verhevenste gedachte, de diepste wijsheid, de rijkste kennis, zoo men de gaaf mist ze in waardigen vorm te kleeden, blijven onvruchtbaar, een dood kapitaal.

Toch wordt juist deze kunst gewantrouwd of geminacht, en acht men haar geen ernstige studie waard. Het is een gevaarlijke kunst, zegt men. Zij dient de sluwe misleiders des volks wien het slechts om eigen voordeel en heerschappij te doen is, en helpt hen hun doel bereiken. Zij dient de waarheid niet alleen, maar de dwaling evenzeer; want zij weet haar aangenaam voor te stellen en, door op de lagere hartstochten te werken, doet zij haar ingang vinden. Zij dient de ijdelheid; want als men zich van zijn talent bewust is, en zich zeker meesterschap over den vorm heeft verworven, spreekt men gaarne mee over zaken waarvan men de helft niet verstaat, waarvan men misschien ter loops iets heeft opgevangen en dus slechts gebrekkige voorstellingen kan geven. Inderdaad, wel mag een kunst gevaarlijk heeten die aan zelfzucht en logen en oppervlakkigheid zulk eene macht verleent! Zij is beneden den man van overtuiging, den vriend der waarheid, den ijverigen en ernstigen beoefenaar der wetenschap, en wij doen beter ons in deze te oefenen.

Zou iemand met gezonde zinnen ooit zulk een redeneering en zulk een gevolgtrekking toelaten, als het niet juist de kunst der welsprekendheid gold, die nu eenmaal in een

Digitized by Google

kwaad gerucht staat? Weg met een kunst waarvan zooveel misbruik gemaakt wordt! — dat is ongeveer hetzelfde als: Weg met het vuur waaraan onze samenleving wel een tal van zegeningen te danken heeft, maar dat zoo gevaarlijk is in de handen van onvoorzichtigen en boozen! Geen wapenen aangegord als 't noodig is land en vrijheid, huis of leven te verdedigen; het is beneden ons, ons te bedienen van werktuigen die tirannen, roovers, moordenaars zoo schandelijk misbruiken! Zulke raadgevingen zal niemand opvolgen. En wij zouden moeten nalaten ons een kunst eigen te maken die toch reeds zulk een heilzame macht heeft uitgeoefend in de wereld, omdat slechthoofden en leeghoofden zich ook van haar bedienen tot bereiking van hun doel? Ik kom tot een ander besluit: Indien er gevaar dreigt, dan moet het gekeerd worden. En hoe zal men het keeren? Door de drogredenaars en onbevoegden alleen aan 't woord te laten? Door hen te beschamen en te weerleggen veeleer. En dat zal geschieden, wanneer zij die een wakkere overtuiging en grondige kennis bezitten, niet te traag of te grootsch zijn om zich te oefenen in een kunst die deze overtuiging en deze kennis alleen tot het eigendom van velen kan maken. Wat in verbond met de dwaling reeds een macht is, is in verbond met de waarheid een onweerstaanbare macht.

Of is het dat woord „Kunst" dat ergernis geeft? Denkt men daarbij van zelf aan iets onnatuurlijks? De ware kunst is veredeling der natuur, of liever zij behoort tot de hoogste natuur, tot de menschelijke. Liefelijk en betooverend klinkt het lied van den nachtegaal; hij heeft het niet geleerd; de mensch, hoe rijk begaafd ook, moet leeren zingen. Maar schooner dan de wildzang van den nachtegaal is het lied van den geoefenden en beschaafden zanger, dat niet slechts de werking van een natuurgave, maar een gewrocht is van den zelfbewusten, menschelijken geest. Wij leeren zingen, wij leeren ook spreken. De gave der spraak bezitten wij, maar, gelijk elke andere gaaf, moet die eerst door ons ontwikkeld en geoefend worden. Daar zijn wij menschen voor. En het is waarlijk niet beneden ons, het is veeleer een dure plicht, om aan de ontwikkeling van deze heerlijke gaaf, die het kenmerk onzer menschheid, het bewijs van onzen adeldom is, onze beste krachten te wijden.

Digitized by Google

JOHANNES LUYKEN.

EEN BLIK OP ZIJN LEVEN, WERKEN EN TIJD.

DOOR

ALB. STEENBERGEN.

Duitse Lier, Jesus en de Ziel, Voncken der Liefde Jesus, Onwaardige Weereld, Spiegel van 't menselijk Bedrijf, Leersaem Huisraad, Beschouwing der Wereld, Bijkorf des Gemoeds, Stichtelijke Gezangen met Lof en Oordeel der Barmhertigheid, Des menschen begin, midden en Eynde, Geestelyke brieven, 't Overvloeyent herte.

I.

Johannes of Jan Luyken, als hij gewoonlijk genoemd wordt, werd te Amsterdan geboren den 11 April 1649 uit Casper Luyken „bij zijn boekje, onfeylbare regel van winste zonder verlies, wel bekend, en Hester Coores, eene vrouw van welker stillen geest haar zoon een goed deel had." [1]) Wie bij het lezen van den titel: onfeilbare regel van winste zonder verlies [2], aan een of ander handelstractaatje, een of

[1]) Levensverhaal, geplaatst voor „des Menschen begin, midden en eynde.

[2]) Dit boekje beleefde verscheiden drukken. De uitgever van den laatsten druk (T. Tjallingius te Hoorn 1762) zegt, dat het, hoewel tenminste vijfmalen gedrukt, in zijne dagen zoo zeldzaam was geworden, dat hij het lang te vergeefs gezocht had. Uit de achter het werkje gevoegde „wisselbank geopend," ens. blijkt, dat ook Casper Luyken de dichtpen hanteerde. Zijn goede wil overtrof echter zeer verre zijne bekwaamheid in dit genre. De eerste druk van dezé O. R. v. W. Z. V. schijnt te wezen van het jaar 1663,

Digitized by Google

andere handleiding om geld te verdienen mocht denken, verkeert in dwaling.

Dit boekje — verre van zulk een stoffelijken zin te huldigen — had de strekking om den mensch afkeerig te maken van aardsch winstbejag, naar het woord van Christus: „vergadert u geene schatten op de aarde maar in den hemel;" en was dus ingegeven door denzelfden geest, die de latere werken van den zoon bezielde. Welk beroep de vroome Casper Luyken heeft uitgeoefend is mij niet gebleken; zeker behoorde hij tot de nijvere en eenigszins beschaafde burgerklasse [1]) en uit zijne kennis van koopmanstermen en usantiën zou men haast durven besluiten, dat hij, zoo al zelf geen handelaar, in eene of andere betrekking tot den handel gestaan heeft. Tot welke secte van het Protestantisme hij behoord heeft, is uit zijn boekje niet optemaken, maar wél dat hij verre was van de harde Calvinistische leer te belijden der Dordsche vaderen. Het leerstuk van verwerping en uitverkiezing stond niet hoog bij hem aangeschreven; zeer hoog daarentegen — een wandel naar het Evangelie opgevat in zijn meest rigoristischen zin en gelijk het gepredikt werd door zijne vrienden Petrus Serarius en Abraham Galenus, in hun bedehuis op het Rokin.

Daar zijne ouders, als Johannes later verklaarde, „al vroeg den rug na 't westen der zinnelijke vergankelijke dingen, en het aangezicht na 't oosten van den eeuwigen dageraad der beminnelijkheid Gods hadden gekeerd", zal den zoon (hij schijnt een eenig kind te zijn geweest) gewis eene hoogst ernstige opvoeding zijn ten deel gevallen, maar hij was in zijne jongelingsjaren verre van gezind om den door zijn ouders betreden weg te bewandelen. Hij zelf verklaart het (Voncken der Liefde Jezus XI):

---

althans de bekende Petrus Serarius, een vriend van Casper en later ook van Jan Luyken, schreef eene aanprijzing van het boekje in dat jaar.

[1]) De derde druk van de „Onfeilbare regel" is uitgegeven bij Christiaan Luyken (1665?) Deze was dus boekhandelaar, en misschien wel een broeder van den schrijver. Een neef van Jan Luyken was Apotheker en Chemist te Amsterdam (de CXXI brief is aan hem gericht). Verder woonde er een Albert Luyken op den Nieuwendijk, tusschen de twee Haarlemmer Sluizen in de stad Hoorn (zie den brief, afgedrukt achter het „Overvloeyent herte"). Hij scheen een open huis te hebben, en dreef waarschijnlijk winkelnaring.

Digitized by Google

Wie was het schaapje dat ging dwalen,
En doolen buiten spoor en palen
Door 't woeste veld en wilde woud?
— — — — — — — — — — — —
Ik was het zelf en ging al verder,
Maar Gij, mijn Allergoedste Herder,
Hebt mij zoo trouwlijk opgezocht
En eindelijk met vreugd gevonden,
Eer mij de wolf nog had verslonden. ens.

Men moet echter niet gelooven dat hij een wild of ongeregeld leven leidde, dat hij deel nam aan de uitspattingen der „libertijnen" zijner dagen.

Al zijn „dwalen" bestond in het niet toegeven aan den drang zijner ouders om hun voorbeeld te volgen in het versmaden van alle wereldsche genoegten; in het verwerpen hunner leer, „dat het leiden van een burgerlijk (deugdzaam) leven niet genoeg is om een erfgenaam te worden van eene onverderfelijke en onverwelkelijke erfenis."

De levenslustige, geestige en rijkbegaafde jongeling, een geboren dichter, een geboren kunstenaar, vond niets wat hem aantrok op het dorre en bloemlooze pad van het ascetisme.

Ofschoon reeds toen, blijkens sommige stukken in zijne op tweeëntwintigjarigen leeftijd uitgegeven Duitse Lier, den ernst volstrekt niet ongenegen, trok het volle krachtige menschenleven zijns tijds hem te sterk aan, scheen de lauwer der kunst hem een te begeerlijk iets, om zich van beide te spenen, en dat ter wille van eene opvatting der Schriften, welker juistheid hem destijds niet boven verdenking zal toegeschenen hebben.

In de schilderkunst opgeleid door Martinus Zaagmolen — een weinig bekend kunstenaar — viel zijne verkiezing op het voorstellen van moderne binnenhuizen, doch hij verliet dit vak weldra [1]) en bepaalde zich tot de teeken- en etskunst, „twee vakken waarin hij eene hoogte en vermaardheid verwierf", zegt Immerzeel, „die alleen het deel worden

[1]) Daar Luyken maar korten tijd de schilderkunst beoefend heeft, komen er bijna nooit schilderstukken van hem voor. Op de verkooping van Ploos van Amstel was er een, voorstellende een binnenvertrek, waarin de moeder des schilders eenig veterwerk zit te maken: het werd, met nog een binnenhuisje als pendant, voor *f* 85 verkocht.

Wie het tegenwoordig bezit?

Digitized by Google

van genieën, welke even als hij een oorspronkelijken weg bewandelen."

Hebben de meeste kunstenaars in 't begin hunner loopbaan te worstelen met de pijnlijke zorgen voor levensonderhoud, Jan Luyken behoorde onder 't gering getal gelukkigen die dezen bangen strijd niet hadden te strijden.

Hij was al zeer vroeg zijn eigen meester, en zijne omstandigheden veroorloofden hem, zich reeds op negentienjarigen leeftijd in 't huwelijk te begeven, en wel met Marie de Oude, „eene dochter" zegt de deftige steller van het levensverhaal, geplaatst voor het laatste werkje van Luykens hand [1]) „eene dochter zeer vermaard door haar uitmuntenden zang."

Onder den invloed van hare liefde ontstonden waarschijnlijk de meeste der jeugdige zangen van den dichter-graveur, die ons bewaard zijn gebleven in het bundeltje kort na zijn huwelijk door hem uitgegeven, en waarvan de titel luidt: „Joan Luykens Duitse Lier, draayende veel van de nieuwste, deftige en dartele toonen." Het was opgedragen aan Johannes Antonides van der Goes, en verder aan „de Jufvrouws", welker „allerminste dienaar" de dichter zich noemt.

De dichter van den IJstroom, even als Luyken destijds in „'t fiere van zijn jeugd", zal gewis de opdracht van deze gedichten met genoegen aanvaard hebben, en wat de „Jufvrouws" aangaat — zijn er onder haar ook al eenige geweest die sommige van de „dartelende toonen" der Duitse Lier niet zonder bloozen aanhoorden, de meeste der vrouwelijke tijdgenooten van Maria de Oude waren te vertrouwd met de zangen van een Starter, een Heemskerck, een Krul, een Jonctys, een Sweerts, om er zich niet al te zeer aan te ergeren. De Nederlanders van die dagen waren wellicht over 't geheel zuiverder van zeden dan hunne nakomelingen, maar zij waren gewis ver, ja zeer vèr van zoo ingetogen te zijn in woorden en manieren bij hun gezellig verkeer, als dezen.

Zaken en omstandigheden, waarop men zich thans in gemengde bijeenkomsten wel wachten zal zelfs ook in de verte te zinspelen, waren destijds de onderwerpen van scherts tusschen de sexen, en liederen, die onze jonge dames en burgerdochters thans walgelijk zouden noemen, keurden de „Joffe-

[1]) Des menschen begin, midden en einde.

Digitized by Google

ren" der XVII eeuw waard om in de Mopsjes en Jufferboekjes, die zij steeds bij zich droegen wanneer zij op een vroolijk avondje genoodigd waren, te worden opgenomen.

Men ergerde zich aan de daad, minder aan het woord, ja was omtrent dit laatste al byzonder inschikkelijk.

Hooggeplaatste vrouwen, en die van onberispelijken wandel, volgden hare echtgenooten naar den schouwburg, om er de vaak ergerlijke kluchten van Breederoo, Starter, Bernagie en Asselijn te aanschouwen.

„Niet het minst vreemd is voor ons kinderen der 19de eeuw," zegt professor Jonckbloet[1]) „dat de achttien- of twintigjarige eerbare en konstrycke dochter Tesschelscha Roemers (aan wie de Lucelle van Breederoo was opgedragen) de eerste voorstelling (daarvan) bijwoonde niet alleen, maar dat ook deed met kennelijk genoegen, zij het ook," — zegt de dichter in zijne opdracht — „„dat bij wijlen de grilligheid der boerterijen dat kostelijke en koninklijke purper onder 't lelywit van u maagdelycke wangen mengelde."" [2])

De „Jufvrouws" van den jare 1671 zullen dus vrede met de opdracht van de Duitse Lier gehad hebben, en gezegd mag het ook worden: er was te veel liefelijks in het bundeltje, om niet ter wille daarvan ook door preutschere als zij het overige min gepaste te doen vergeten.

Behalve de „dartelende" draaide de Duitse Lier ook geestige, teedere en hoogst welluidende toonen: er waren stukjes in Muydens Drossaert waardig, en die recht gaven, de hoogste verwachtingen van den jeugdigen zanger te koesteren.

Hoe welluidend is het begin van den Herderskout:

De dageraat begint te blinken,
De roosjes sijn aan 't opengaan,
De nuchtre Zon komt peerlen drinken,
De zuidewind speelt met de blaân;

[1]) Jonckbloet, Geschiedenis der Ned. Letterkunde; 2de druk, 1 deel blz. 471.

[2]) De deftige Drossaert Hooft, liet in 't jaar 1607 Costers Isabelle met zijn Jan Hen en Labbekak op het huis te Muyden vertoonen, tot onthaal van Prins Maurits en zijn gevolg, en Barlaeus prees in een brief aan Huygens de allerplatste Klucht van Oene, door Jan Vos, als „een stuk zoo vervult met aerdigheden en boerterijen, uit het midden van 't graeu ontleent, als zijn Treurspel Medea (een treurspel met Konst en Vlieghwerken!) van deftige spreuken." Intusschen wist hij dan ook wel „dat de auteur van Trijntje Cornelis geen recht had om *shocking* te roepen bij het lezen of het aanschouwen van Oenes „boerterijen".

Digitized by Google

Het nachtegaaltjen fluyt,
En 't schaapjen scheert het kruyt,
Hoe soet
Is een gemoet,
Met sulk een vreugd gevoet.

En een paar stukjes verder:

Wie wekt mij uit den slaap! Wie roept mij uit mijn droomen
In 't midden van den nacht! Zijt gij 't o Zuidewind?
Zijt gij 't die suist en ruist door hooge beukenboomen?
Neen, sluimerende ziel! 't is 't knaapje dat u mint.

Bevallig en liefelijk is ook het volgende lied:

Te middernacht bij zoeten zomertijd,
Zag Veldenrijk de blanke en volle maan
Haar spieglen in den Rijn, daar hij zoo wijd,
Zoo ver van huis op 't kantjen zat. De blaân
Des wilgebooms, die ruischten met de vliet,
Terwijl hij fluitte en tuitte, en zong dit lied:

De Reiger mint, met d'Elzenboom, den poel,
De waterwilg den oever van den stroom,
De roode den en ijp beminnen 't koel,
De steenklip mint d'onvruchtbare Elzenboom,
Op heuvels heeft de druif zijn beste tier;
Maar Veldenrijk bemint zijn Dianier.

Gelijk de room van eenen rijken boer,
Die 't gretig vee op vette velden weidt,
Tot boter wordt, door karnen, door geroer,
Zoo hebbe ik ook, met stage minnevlijt
Het trotsche hart van mijne Dianier
Geroerd, gemaakt van ijs tot vlammend vier.

Als ik weleer een kusjen met gevlei
Van haar verzocht, dan stak haar gramschap op;
Zij vlood me, en was mij harder dan een kei,
Zoo spits als riet, en bitterer dan hop,
Ja, wreveler als een getreden slang;
Ik zuchtte en kwijnde, en 't leven viel mij bang.

Nu werpt zij mij met eikels, of verhaast [1])
Mij onvoorziens, en graast me in 't jeugdig groen.
Wij wentlen op een zachten meiboêm; laatst
(O, dat het lot mij vaak die gunst wou doen)!
Zag ik een deel van 't geen haar keurs bedekt,
Welks heugenis mijn minnevuur herwekt.

[1]) verrast?

Digitized by Google

Mijn Dianier steekt bij de maagden uit
In schoonheid als de hooge Eikenboom
In 't Lindebosch; als d'Els bij 't laage kruit,
Ze is klaarder dan de gulden IJselstroom.
De Rijn, die snel langs haren oever schiet,
Haalt met heur loop bij hare snelheid niet.

Haar bijzijn is mij zoeter dan de schaauw
Eens lindebooms op 't heetste van den dag;
Zoo gaauw ik haar kom naderen, zoo gaauw
Begroet zij mij met lonkjens en gelach,
Zij neemt mijn hooft (o hagelijk vermaak)
In beî haar hande' en kust mijn voorhoofd, mond of kaak."

Dus zong de knaap en voer al lustig voort.
Wanneer de haan zijn wieken repte, en luid
Den dageraad aankraaide, 't geen men hoort
Een mijle weegs, wijl 't bosch den klank niet stuit,
Toen stak hij straks het fluitjen in zijn zak,
En ging naar huis, ten velde en met gemak.

Verjarings-, bruilofs-, rouwgedichten, de meest voorkomende verzen in de bundels dier dagen, door latere tijden, terecht als vervelend afgekeurd [1]), ontbreken ook in Luykens bundeltje niet geheel. Maar de dichter der Duitsche Lier wist ze zoo voortedragen dat men met het grootste genoegen naar hem luistert, ook al stelt men niet het minst belang in Nicolaas de Vree en zijn geboortedag. [2])

OP HET VERJAREN VAN NICOLAAS DE VREE.

Vijfmaal zag het bosch zijn boomen
Wit besturven als een doot,
Vijfmaal scheenen 't weder droomen
Als er blad en bloeysel sproot.
Vijfmaal was het Y bevroren
Sedert bij een los geval
Onze vriendschap werd geboren,
Nog al staatze kant en pal.

[1]) Bilderdijks werken bevatten er nog maar al te veel, en ook nog in onze dagen meenen sommige poeëten hunnen lezers te kunnen boeijen met berijmde relazen van huiselijke aangelegenheden. „Het laat ons koud", zegt de Heer Hofdijk terecht in zijne Geschiedenis der Ned. Letterkunde, „het laat ons zoo koud, of de Heer en meester Jan Kievit te Rotterdam of elders verjaart, en 't is ons, ook met het gevoeligst hart der wereld, onmogelijk tranen te storten bij den dood van Joannes Kool."

[2]) Nicolaas de Vree schilderde fraaije landschappen, bloemen, distels en andere gewassen. (Immerzeel: levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche „kunstschilders enz.) Hij verliet later met Luyken het pad der „burgerlijke deugd."

Digitized by Google

Kant en pal en zonder wikken,
Dat zij al mijn leven sta:
Zonder buigen, zonder schrikken,
Hoe verdeeldheids donder sla:
Viermaal zag ik u verjaren,
Driemaal vlocht ik u een' krans
Om uw kruyn en blonde haren,
Toen nog vryers, nu al mans.

Maar wat zal ik nu verkiesen
Wat voor bladers, wat voor kruyt?
't Wintermaandje klapt zijn kiesen,
Kruyt en bladers hebben uyt.
Maar de wensch speelt in mijn zinnen
Op uw bruiloftsdag geuit:
Moogt gij, riep men, moogt gij winnen
Binnen 't eerste jaar een spruyt!

En nu zie ik dezer menschen
Wenschen, meer als half volbrocht,
Schuylt er zooveel in het wenschen
Waartoe naar een krans gezocht?
Steekt in menschelijken zegen
Zoo veel kracht en zoo veel pit,
Wat 's aan blad en kruyt gelegen?
Luister spits, ik wensch u dit:

Van uw bloem een jeugdig roosjen,
Rood van koontjes, blank van vel,
Boller dan het Abrikoosjen,
Moojer dan de keukenschel [1]),
Die men zegt te zijn gesproten
Uit de bloedbel van Adoon,
Zulke bloempjes, zulke loten
Worden u een schedelkroon;

Zulke loten, zulke bloemen,
Zulke kruyden, zulke blâan,
Geven stof om op te roemen,
Zetten 't leven luyster aan;
d'Ouders (niemant kan 't verzaaken)
Leven schooner in hun zaat,
't Zijn de vruchten, die u maken
Dat het boompjen moojer staat.

Leef ook in uw groene kindren,
Opgekoesterd door 't penceel,
Die noch spijs noch drank vermindren;
'k Hou van zulke kindren veel.

[1]) Anemone.

Digitized by Google

Dat zij uwe kruin versieren;
Om het hoofd van Poëzy
Past een kroon van Lauwerieren,
Of zij stom of sprekend zij.

Leef in vrede, leef in vreugde,
Leef zoo als gij wenschen kant,
Leef in eeren, leef in deugden,
Leef in wijsheid en verstant.
Leef zóó dat u na dit leven
Van het Al bevattende Al
't Eeuwig leven wordt gegeven,
Daar men nooit weer sterven zal.

Behalve een paar vlekjes, meestal ter wille van het rijm gemaakt, mag men dit een uitstekend stukje noemen; maar nog schooner is het gedicht door den Heer Hofdijk „een lied bij uitnemendheid" genoemd, en waarvan ik de fraaiste strofen hieronder mededeel:

Kom westewindje! dat de bladertjes doet beven
En zieltjes zuchten helpt, als gij zoo vreemd en zacht
Door duysent telgjes heen komt fluisterende zweven
En zoeltjes gonzen in het donkre bos bijnacht,

Kom! neem mijn zuchten op uwe uitgespreide wieken
En tuytse in Fela's oor (o Fela! schoon van aart
En wit van deugde) en zech, hoe Pooles vóór het krieken
Des rooden dageraads om hare hofsteê waart.

Zech, hoe haar afzijn hem doet branden van verlangen,
Hoe hij bij donkre Maan, en guurte, wind en weêr
Zijn droeve luyt vermengt met klagende gezangen,
Terwijl zij ligt en droomt gedoken in de veer.

Zech, hoe de liefde hem zijn harsenen doet dwalen,
Hoe hij Natura noemt — al de oorzaak van zijn pijn,
Wijl hij niet vliegen kan; hoe dat hij menigmalen
Met Philomela wenscht een nachtegaal te zijn.
. . . . . .
. . . . . , ...

Zech, hoe de Nijd hem knaagt, hoe zij hem 't hart doet breken
Wanneer de nuchtre zon, door wie het alles leeft,
Met heldre stralen door het klare glas komt breken
En haar, terwijl zij slaapt, een morgenkusjen geeft.

Zech Westewind! hoe hij haar zelver liever kuste,
Vlieg heen! en trek ay, trek uw snelste vleuglen an!
En zech, hoe Pooles van zijn Fela niet kan rusten,
Hoe Pooles zonder haar gezicht niet leven kan.

Digitized by Google

Vorm en inhoud zijn hier in volmaakte harmonie. De gedachten konden in geen passender maat worden gevlijd, noch in natuurlijker rythmus uitgedrukt.

Nog een stukje, ten bewijze dat ernst den jongen dichter ook toenmaals niet vreemd was, wensch ik uit de Duitsche Lier mede te deelen. Het zal tevens een geschikten overgang vormen tot het verhaal van zijne veranderde levensbeschouwing, en daaruit voortgesproten ernstigen dichttrant.

OP EENE VRAAG: — WELKE DE BESTE KUNST ZIJ.

Wellevenskunst wordt noyt volprezen,
Zij vindt den rechten wijsheidsteen
En strijkt met groote schatten heen;
Haar kracht kan lijf en ziel genezen;
Wie deze kunst recht leeren kan,
Is rijk, en een gelukkig man;
Hij is op wijsheids top gerezen.

Wat kunst zou op haar zegepralen?
Schoon d'Alchymist zijn doelwit raakt,
En klinklaar goud uit ijzer maakt,
En poeder schept voor alle qualen;
Zoo is 't nochtans niet meer dan wint
Bij 't gene dat welleven vindt,
Te weten: God in 's Hemels zalen!

Ga wijsheid tot een Hemel richten,
Gaar alle kunsten tot een schat
Die 's werelds wijde kring omvat,
En hang z'er aan als starrelichten;
Zoo zal mijn kunst, met heldre straal
Alleen die andren altemaal
Gelijk een zon doen schaamrood zwichten.

Ziehier, mijn vriend, de allerbeste;
Zij is van velen wel begeert,
Maar weynig wordt zy recht geleert,
Dat doet de wellust met haar pesten;
Maar... sla den vijand uit het veld
Gelijk een wakkre oorlogsheld,
Zoo houdt gij ligt wellevens veste.

Men ziet het: de ernstige toonen ruischten niet zoo welluidend van 's dichters speeltuig als de dartelende en vroolijke, maar dit zou dra anders worden.

Digitized by Google

II.

Men was reeds verre van de dagen toen

> Gommer en Armijn te Hoof
> Dongen om het recht geloof...

en dat met zulke deerlijke gevolgen, maar de opvolgers en plaatsbekleeders dier mannen toonden dat zij, met den mantel hunner voorgangers, ook hunnen geest hadden overgeërfd; toonden dat ook zij mochten genoemd worden

> Hanen, die met spooren stooten,
> Hanen, scherp van klauw en bek,
> Werveldraaijers binnen 't hek.

om nog eens met Vondel te spreken.

En inderdaad! Voetius en Coccejus, Maresius[1]) en Comenius, Essenius en Heidanus, twistten over den Sabbath, de volkomene en onvolkomene vergiffenis van zonden, en de betrekking van de Kerk tot de Overheid, met eene hevigheid die niet achterstond bij die hunner voorgangers.

De Kerk werd verscheurd door verdeeldheden in eigen boezem, en tevens niet weinig verontrust door de meer en meer toenemende lauwheid en onverschilligheid zoowel als door het scepticisme[2]) van velen harer dienaren en ledematen.

De kerkelijke tucht was zoo verslapt, dat verscheiden predikanten het waagden, hunne kudden voor te gaan in 't najagen van allerlei verstrooingen op den Sabbathdag des Heeren. Ja, de kermissen vonden op dien dag de meeste bezoekers, en koorddansers en potsenmakers hadden ook dan hunne theaters geopend, zoowel als kroeghouders en tappers hunne drankwinkels. In Amsterdam waren wel 50000[3]) lid-

---

[1]) Professor in de Theologie te Groningen en auteur van meer dan honderd zeer vinnige pamfletten tegen de Arminianen en lieden die anders dachten dan hij.

[2]) De wijsgeerige stelsels van Descartes en Spinoza waren van grooten invloed. Vele predikanten „begonnen de leerstellingen van Cartesius in hunne godgeleerde lessen te stroijen. Maresius noemt dezulken: „Cartesiaansche bokken, advocaten van den duivel, die afgesneden moesten worden als verrotte leden."

[3]) Aldus verzekerde Jufvrouw Schuurman (van Berkum: de Labadie en de Labadisten 1 dl. blz. 189).

Digitized by Google

maten die geen deel aan 't heilig avondmaal namen, en verscheiden zelfs aanzienlijke en bekwame Christenen gingen tot het Joodsche geloof over [1]).

Geen bate — schade veeleer — vond de gevestigde kerk tegen deze onverschilligheid en dit ongeloof in het zich krachtig daartegen verklarende mystiek Piëtisme, dewijl dit — vooreerst — zelve de spitsvondige haarkloverijen der Synodale Godgeleerden moede was, en ten andere — mank ging aan begeerten tot afscheiding, ja deze, tot splitsing toe in zoovele sectes, als men meeningen telde.

Aan een opgewekt godsdienstig leven was hier intusschen geen gebrek.

Er werden gezichten gezien en er werd geprofeteerd.

Een profeet wilde alle koningen onthoofden, en ging met schild en vaan door de straten van Amsterdam.

Een profetes noemde zich de bruid van het lam. [2])

Comenius, een uit Moravië afkomstig gevlucht Predikant, [3]) gaf eene verzameling van profetiën in 't licht van Kotterus, Christina Poniatoria, Kregel, Studa en Drabicius. Hij zelf voorspelde den aanstaanden val van den Antichrist (Roomschen Paus) zoowel als de onmiddellijke komst van het Duizendjarig Rijk.

Aan Grietje Klaas, „eene eerbare en zeer deugdzame weduwe te Zaandam, en Jeske Abbes, eene schuitenvaarders vrouw, woonachtig op 't Prinseneiland te Amsterdam", waren Engelen verschenen [4]) en hoewel die gezichten, zoowel als de daarbij gesproken woorden door „plompe ongodisten werden geloochend en weersproken" [5]), vonden zij bij zeer velen groot geloof.

Vooral in Amsterdam tierde een menigte meestal tamelijk dweepzieke secten, en „geen wonder," zegt de Heer van Berkum [6]), „daar deze stad tot grondregel had, niemand

[1]) Dr. S. Coronel. Baruch d'Espinosa enz. Daarentegen waren de eerste en uitnemendste leerlingen van Spinoza grootendeels, zoo niet allen, zijne stamgenooten. (Dr. J. van Vloten: B. de Spinoza naar leven en werken blz. 29).

[2]) Van Berkum, Antoinette Bourignon, blz. 216.

[3]) Hij schreef ook over de opvoeding en wel in folianten, die op kosten van den Zweedschen Nederlander de Geer werden uitgegeven.

[4]) J. Luyken. Geestelijke en Stichtelijke gezangen.

[5]) Aldaar.

[6]) v. Berkum. Antoinette Bourignon blz. 215.

Digitized by Google

uit hare muren te bannen, welk eene leer hij ook voorstond". Dit piëtisme, sterk reeds uit zich zelve, werd nog onophoudelijk gevoed door buitenlanders van gelijke denkwijze, die er zich kwamen vestigen, en met voorbijgang van velen [1]) die wel eenige vermelding zouden verdienen, wil ik slechts bij een paar hunner eenige oogenblikken stil staan, en wel, omdat zij beide van zeer grooten invloed waren op de godsdienstige meeningen dier dagen, en de laatste tevens niet zonder invloed bleef op de veranderde zienswijze van Jan Luyken.

De eerste was Jean de Labadie, een Franschman van geboorte, aanvankelijk devotaris en lid van de orde der Jezuieten, maar om ongeregeld gedrag en vergrijpen tegen de eerbaarheid (naar velen beweerden) genoodzaakt geworden den geestelijken stand te verlaten.

Protestant geworden (in 1650) had hij te Montauban, met aanvankelijk schitterend gevolg gepredikt, maar had ook hier, verdacht van „te beginnen met den geest en te eindigen met het vleesch", gemeente en vaderland moeten ruimen, en zich te Genève gevestigd. Van hier was de roem van zijne vroomheid en begaafdheden naar Holland overgewaaid, en werden er de vroomen begeerig, om kennis met hem te maken.

Jan Godschalk, de eenige broeder van de beroemde Savante Anna Maria Schuurman, en evenals zij „volijverig in 't geloof", was daarop naar Genève gereisd, en 't was door beider toedoen, gerugsteund altijd door Voetius en Essenius (later hadden zij er berouw genoeg van!), dat hem het beroep bij de Waalsche Gemeente te Middelburg werd opgedragen.

Hier predikte hij onder een verbazenden toeloop, maar geraakte ook al zeer kort na zijne intrede met zijne collega's en de leden der Waalsche Synode in spanning, eene span-

---

[1]) Onder anderen Joh. Georg Gichtel, een aanhanger van J. Böhme. Hij was van Duitschen bloede, en van beroep Advocaat. Aan de beroemde drukkerij van Blaauw was hij eenigen tijd verbonden als corrector, later echter zonder betrekking, 't geen ook 't best strookte met een zijner stellingen: te leven in het vast vertrouwen dat God elken dag voor genoegzaam brood zal zorgen. Böhme gebood dat men dagelijks moest werken en bidden; Gichtel bracht in dit gebod de geringe wijziging — dat hij veel bad maar niet werkte! — C. Sepp. Jak. Böhme's oudste vrienden, enz.

Digitized by Google

ning, die al zeer schielijk overging in een verklaarden oorlog.[1])

De twist was begonnen over een uitdrukking in de Waalsche belijdenis, maar nam aldra zoo groote proportiën aan, dat ik er zelfs de voornaamste omstandigheden niet van kan aanstippen, en mij moet bepalen tot de mededeeling van haar gevolg, hetwelk was: de afzetting van de L. en zijn daarop gevolgd besluit om zich te Amsterdam te gaan vestigen en er eene nieuwe kerk te stichten.

Deze nieuwe kerk, door haren stichter zijne „Huiskerk" genoemd, gedijde aanvankelijk uitnemend. Vele leden van den Stedelijken Raad, vele Burgemeesters, en onder dezen de beroemde Koenraad van Beuningen,[2]) behoorden onder hare vrienden, en gansche scharen van leden der hervormde Kerk en andere gezindten traden tot haar toe. Mejufvrouw Schuurman, die „haren Hieronymus" naar Zeeland was gevolgd, aarzelde niet hem ook naar Amsterdam te volgen, en nam zelfs intrek in zijne woning. En met haar hadden vele aanhangers van den vromen prediker uit zijne vroegere standplaatsen, Middelburg en Vere, zich aldaar gevestigd.

Meer en meer breidde zich nu de „Huiskerk" uit. Ja, zoo zeer, dat de Nederduitsche en Waalsche kerkeraden zich er ernstig over verontrustten en het van hunnen plicht rekenden, zich tot de Stedelijke Regeering te wenden met het verzoek, om „de Labadie en zijn' aanhang te verbannen of althans de vrijheid dier secte te beperken."

Ook de Synoden dier kerken sloegen op 't zelfde aanbeeld en beraamden insgelijks maatregelen „tegen deze scheurzieke menschen."

---

[1]) De Labadie was alles behalve een aangenaam ambtgenoot. „Hij was eigenzinnig en onbuigzaam in zaken welke hij zonder nadeel aan de waarheid of godzaligheid kon doen. Hij was dikwijls haastig, oploopend, korzelig en gramstorig." v. Berkum, de Labadie en de Labadisten. Dl. 1 blz. 77.

[2]) K. v. Beuningen had zeer overspannen godsdienstige begrippen. Hij was een groot vriend van Gichtel en den afgezetten Harderwijker professor de Raedt. Met den laatsten woonde hij eenigen tijd samen te Warmond. Hier werd hij (van Beuningen) bij zekere gelegenheid zoodanig door „den Boozen" aangegrepen, dat hij als dol geworden, zonder pruik of hoofddeksel Warmond ontvluchtte, naar Amsterdam trok, de voorbede van Gichtel inriep, en nu weldra de overtuiging erlangde „dat deze veel dieper dan de Raedt in Gode gedrongen was."

Digitized by Google

De magistraat was aanvankelijk niet geneigd om aan deze onverdraagzame eischen toe te geven.

Maar „geruchten van misdaden", die in het huis van de L. zouden zijn gepleegd, gaven daaraan nieuwe klem, en hoewel een onderzoek ten huize van den aangeklaagde het ongegronde der verdenking in 't klaarste licht stelde, begreep de Regeering wél te doen „met een iegelijk', die niet behoorde tot het talrijk huisgezin van de Labadie, te verbieden zijne predikatiën en oefeningen bij te wonen."

Dit was een verpletterende slag voor de L. en zijn aanhang, en na kort beraad besloot dan ook de nieuwe profeet den strijd te Amsterdam op te geven, en te vertrekken naar Herford, waar der gemeente eene schuilplaats was aangeboden door Elisabeth, dochter van Frederik den V^den^, Keurvorst van de Paltz en Koning van Bohemen.

De geleerde maar meer en meer in theosofische droomen bevangen geraakte Anna Maria Schuurman, volgde hem ook daarheen, en als men haren blinden ijver voor dezen man in aanmerking neemt, een ijver die haar zelfs de waarachtig ergerlijke wijze, waarop het Avondmaal ten zijnen huize werd gevierd, niet slechts deed vergoelijken maar hoogelijk roemen, dan kan men de vraag kwalijk onderdrukken, of er soms niet een weinig kaf onder de geestelijke liefde dezer toen al bedaagde maagd school? en of, had ze niet (als de Heer Alberdingh Thijm wil) haren vader de gelofte van nooit te zullen trouwen afgelegd, zij er niet toe zou zijn overgegaan, haren Hiëronymus met haar hart ook hare hand aan te bieden?

Op de bedoelde avondmaalsvieringen was men „één hart en ééne ziel."

„De liefde werd er brandende in aller harten...." „Men omhelsde en kuste elkanderen met vurige liefde...." „De broeders en zusters kusten elkanderen...." „men sprong en danste, en onder dansen, omhelzingen, kussen en zingen ging een geheel uur voorbij...." [1])

Den verderen loop der Labadistische beweging te schetsen, is zoo weinig mijn plan, als het de grenzen dezer schets zou gedoogen. Ook is dit niet noodig.

---

[1]) H. van Berkum, de L. en de Labadisten. Dl II. blz. 10.

Digitized by Google

Een vluchtigen blik te werpen op de bewegingen dier tijden, ten einde den invloed daarvan zoowel op de gevoelens vanvele tijdgenooten van het voorwerp onzer beschouwingen als op hem zelven te kunnen verklaren, is voldoende.

En wat was er nu in de leer van de Labadie wat zoo velen aantrok, en 't geen ook Luyken in later tijd als met zijne gevoelens strookende aannam?

„De gemeente der Labadisten" — zegt van Berkum in zijn meermalen aangehaald werk over de L. — „was eene dochter van den tijd waarin zij geboren wierd. Het strenge koude dogmatisme, dat in de dagen van haar ontstaan heerschte, kon geene voldoening schenken aan de behoeften van het gemoed. De twistvragen van den tijd maakten de hoofden warm en verkoelden het hart. De behoeften aan iets meer dan twistvragen en koude haarkloverijen werd gevoeld... Daar stond de Labadie op. Hij was nog jong genoeg om met moed en kracht het werk (der hervorming) aan te vatten. Daarenboven was hij met buitengewone gaven toegerust.... Hij predikte — versmading van alle dingen dezer wereld, en de liefde van het waar en inwendig Christendom..."

„Het leven der Labadisten was voorbeeldig. Het is waar, zekere kloostertucht en mortificatiën werden wat sterk gedreven, maar het beginsel was zuiver: liefde tot den Heer zonder huichelarij."

„Zij waren eerlijke, werkzame burgers, die met ijver hunne aardsche belangen voorstonden [1]) maar boven al het koningrijk Gods zochten en zijne gerechtigheid. Heiligheid was hun streven." [2]) Dat zulke gevoelens bij de tot het Piëtisme genegen volksmassa ingang vonden is waarlijk geen wonder, en evenmin dat de man die ze predikte door Voetius en zijne collega's met alle kracht werd bestreden. De wet toch stond bij hen op den voorgrond; de Labadie predikte de liefde, en had zoo weinig met de wet op, dat hij den

[1]) Dit laatste strookte volstrekt niet met de latere opvatting van Luyken, en evenmin zal hij het goedgekeurd hebben, dat de Labadisten op den Sabbathdag des Heeren alle gewone bezigheden verrichten en zelfs metselden en timmerden.

[2]) V. Berkum in zijn meerm. aangeh. werk. II Dl. blz. 17. Of de wandel van de L., vooral in 't begin, zoo onberispelijk is geweest als v. Berkum verzekert, acht ik niet zoo zeker. In later tijd, intusschen, leefde hij, zoowel als de meeste n zijner volgelingen, zeer ingetogen.

Digitized by Google

sabbathdag afschafte en zelfs de wet der tien geboden, als verbondswet, niet meer wilde erkennen![1])

Antoinette de Bourignon, de tweede vreemdelinge die de piëtistische en separatistische neigingen in de Protestantsche kerken kwam vergrooten, was eene reeds bedaagde Jonkvrouw uit Fransch-Vlaanderen.

Zij was reeds op zeer jeugdigen leeftijd het lezen van mystieke boeken zeer genegen geweest, en zag allerlei gezichten.

Op haar zevenentwintigste jaar werd zij Augustijner non en bestuurderesse van het hospitaal van Onze Lieve Vrouw der zeven smarten, in hare geboortestad Rijssel, maar bracht het door hare zonderlingheden zoo verre, dat het gezag der overheid tegen haar moest worden ingeroepen, en zij genoodzaakt werd, het klooster in stilte te verlaten.

Na vele avonturen beleefd te hebben, verliet ook zij de Roomsche Kerk, en kwam twee jaren later dan de Labadie in Holland aan.

Zoowel als de Labadie, met wiens opvattingen zij het overigens niet in alle opzichten eens was, en tot wiens „huiskerk" zij bepaald weigerde toe te treden, hoezeer hij haar daartoe had zoeken te bewegen[2]), achtte Antoinette de Bourignon zich geroepen om de Kerk te hervormen en het Evangelie in al zijne zuiverheid te herstellen, en even als hij, was zij gekeerd tegen het kille orthodoxismus der bovendrijvende richting. Ook zij wilde niets weten van een „Kerkgenootschap" in den gewonen zin van dit woord, maar verklaarde „allen te willen verzamelen rondom Christus, en tot één leven in Hem en met Hem."

Meer nog dan de Labadie maakte zij aanhang onder de edelste geesten.

De op letterkundig als theologisch gebied grooten naam gemaakt hebbende Comenius — straks sprak ik reeds van

[1]) Aldaar II Dl. blz. 96.

[2]) Zij wilde hem aanvankelijk zelfs niet opnemen in hare geestelijke volksplanting op het eiland Noordstrand in Holstein waarheen zij in 1673 vertrok. Ook schreef zij aan de Cort (een voormalig priester, en een harer getrouwste aanhangers) betrekkelijk de L.: „ik gevoel en ik weet dat wij het te zamen nimmer eens zullen worden." Het leerstuk der Predestinatie dat de L. aankleefde, verwierp Antoinette. (Van Berkum A. de Bourignon blz. 228).

Digitized by Google

hem, leefde met haar in nauwe (geestelijke) betrekking. Hij noemde haar „eene heilige dochter," en verklaarde na een bezoek dat zij hem op zijn sterfbed gebracht had: „dat God hem zijnen Engel had gezonden." [1])

Petrus Poiret, een fransch predikant, en beroemd door zijne wijsgeerige geschriften, — legde zijne dienst neder om bij Antoinette vrede te zoeken, en haar te volgen op hare zwerftochten.

Tot eeuwige schade van de wetenschap liet een veel doorluchtiger geest dan deze twee zich met de theosofische droomen van Mej. de Bourignon in, en werd aldra daarin gevangen.

Joannes Swammerdam, de beroemde ontleed- en natuurkundige, werd in 1666 bij haar ziekbed geroepen, en zoo groot was de indruk die dezen wonderbare vrouw op hem maakte, dat hij tehuis gekomen uitriep: „Wat is waarheid? Waarom kan men den menschelijken geest niet ontleden als het lichaam, om zijne behoeften en genezing te (leeren) kennen? Die vrouw is een engel of eene duivelin! Zij heeft mijn haat of mijn vloek." [2])

Niet lang duurde zijn twijfel; aldra zag hij in haar „den engel," en wijdde zich geheel aan haar. Een paar jaren na haar vertrek uit Amsterdam werden zijne studiën hem een walg. Hij verfoeide den geest die hem daartoe had aangedreven, legde mikroskoop en ontleedmes neder, en volgde de moderne profetesse naar Noordstrand, waar de kolonie der „nieuwe heiligen" een kwijnend leven leidde. Arm en ellendig, naar geest en lichaam eene ruïne, keerde hij eenige jaren later van daar naar Holland terug om er weldra te sterven.

Nog menigen beroemden of aanzienlijken naam zou ik onder de volgers van Antoinette de Bourignon kunnen vermelden, maar de opgegevene zijn voldoende, om den invloed te bewijzen dien zij uitoefende op vele van de uitstekendste harer tijdgenooten.

---

[1]) Heel anders was het gevoelen van den geleerden Balthasar Bekker. „Ik kenne geleerde of ook anderszins verstandige lieden, die dat vrouwmensch (Antoinette) vrij wel achten, hoewel sy uit haar doen en schrijven heeft doen blijken, dat sy maar ene bose sottinne was."

[2]) H. van Berkum, A. de Bourignon blz. 218.

Digitized by Google

Ook wordt het tijd om tot het voorwerp onzer beschouwing terug te keeren.

Of ook Luyken door Ant. de B. tot het Piëtisme werd gebracht?

Niet onmiddellijk, maar middellijk — zeer waarschijnlijk, ja vrij zeker.

Antoinette vertoefde in Holland van 1666 tot 1671; dus in de dagen van „'t fierst" van 's dichters lossen tijd; in een tijdperk alzoo, waarin hij — mocht hij haar ook al hebben ontmoet en gesproken, wel 't minst had te vreezen, om even als Swammerdam door hare machtige persoonlijkheid te worden aangetrokken.

Maar zij werkte op hem door hare geschriften.

We lezen in het „Levensverhaal, — dat Luyken „na zijne bekeering zijn meesten ledigen tijd doorbracht met het lezen der geschriften van A. de Bourignon en J. Böhm."

Zou het gewaagd zijn te onderstellen — dat hij ook vóór zijne bekeering reeds kennis maakte met deze geschriften, en zij reeds toen grooten indruk op hem maakten?

Wellicht zal men meenen dat zulk een lectuur kwalijk strookte met de luchthartigheid van den dichter der Duitse Lier.

Maar ook in die luchthartige dagen, was hem — gelijk ik aantoonde — de ernst volstrekt niet vreemd, en, bedekt niet vaak een luchtig uiterlijk een hooggestemd en godsdienstig gemoed?

Men verlieze vooral niet uit het oog dat Luyken iemand was van piëtistischen bloede.

Beide zijne ouders waren belijders en voorstanders geweest van deze denkwijze, en hij had zich als kind en jongeling gestadig in een met mystiek-piëtistische kiemen bezwangerden dampkring bewogen.

Men kan dus veilig aannemen, dat zijn gemoed zekeren aanleg tot geestdrijverij bezat, en onmogelijk koel konde blijven bij alles wat om hem heen op dit gebied plaats greep. En Antoinette? Zelfs bij mannen als Burmann en Heydanus [1]) wekte haar optreden groote belangstelling, ja zelfs zekere sympathie, en hoe veel meer zal dit het geval geweest zijn

[1]) De een hoogleeraar te Utrecht, de andere te Leiden, en beiden ijverige Cartesianen.

Digitized by Google

bij lieden die als Luyken overtuigd waren, dat de leer van deze vrouw wél veeleischend en gestreng was maar dat zij overeen kwam met de Schrift!

Dat hij (als trouwens zoo veel anderen) haar niet dadelijk volgde, is licht verklaarbaar.

Hij was jong en levenslustig, hij was dichter en kunstenaar, hij genoot grooten voorspoed, en bezat in zijne jeugdige echtgenoote eene gezellin, die vroolijk en opgewekt, waarschijnlijk! weinig genegen was Antoinettes lessen in praktijk te brengen.

Intusschen was de stoot gegeven en zijn nawerking bleef niet achter, maar werd nog gedurig versterkt door nieuwe geschriften, die de ijverige leeraresse in 't licht zond.

Bleef Luyken dus volharden op den eenmaal door hem ingeslagen weg, het was gewis niet zonder strijd, en wie weet, hoe lang hij reeds vóór zijne bekeering onder den invloed van Antoinette verkeerde.

Hoe menigmalen hij in het luchtig gezelschap van zijne kunstbroeders, verstrooiing heeft moeten zoeken, en middelen om de stemmen te smooren, die zich luider en luider in zijn binnenste verhieven, ja, hem vaak noopten de etsnaald uit de handen te leggen om in ernstige overpeinzingen neder te zitten. [1])

En was dit het geval in de dagen van zijn voorspoed, wat werd het — toen de rampspoed zijn huis bezocht!

En deze klopte niet slechts aan — maar trad voor goed binnen.

Vier zijner vijf kinderen bezweken op nog jeugdigen leef-

---

[1]) De Heer Koopmans van Boekeren, die in zijn bundeltje „Voor en na de Pauze," een stukje gaf over Luyken, zegt dat de voornaamste aanleiding tot diens bekeering, bestond in den geheel onverwachten dood van een zijner vrienden. Later echter verklaart hij dat de gebeurtenis zoo als hij haar mededeelde, behoort „tot de overleveringen, waarvan wij de historische waarde niet met zekerheid kunnen bepalen." Van deze overlevering vond ik in de door mij geraadpleegde geschriften over L. geene melding gemaakt. 't Kan echter zijn dat P. Mabé die in de Mnemosyne over L. schreef, of Wildschut die mede iets over hem in 't licht gaf, en die ik geen van beiden heb kunnen raadplegen, er van gewagen. Intusschen geloof ik niet, dat een dergelijk „Godsoordeel" noodig is geweest om L. op den weg te brengen, dien hij later bewandelde, en dat hij daartoe kwam door innerlijken drang, gelijk dit hier boven door mij werd aangetoond.

Digitized by Google

tijd, en hunne moeder, zijne eenmaal zoo hoog gevierde, zijne dierbare Maria, volgde hen weldra in 't graf. [1])

Haar dood verscheurde waarschijnlijk den laatsten band die hem bond aan het tot dus ver geleide leven.

Op nieuw en met hooger ernst verdiepte hij zich thans in de geschriften der wonderbare vrouw die bereids zoo grooten invloed op hem had uitgeoefend, en de macht van haar woord, gepaard aan de stem der jeugdige herinneringen, en die van 's vaders vrome vrienden (in deze oogenblikken gewis weder opgezocht) beslisten zijn overgang.

. . . . . .

„Waarop hij vurig door de liefde Gods ontsteeken zijnde, resolveerde om een geheel andere manier van leven te leiden, en zijn oud slecht gezelschap verlatende, (zich te voegen) bij de vroomen van dien tijd, als Abraham Galenus, Petrus Serarius en anderen". [2])

Hij brak met zijn verleden, en dit zonder 't minste voorbehoud.

Alles wat hij bemind, geëerd, gezocht, gehoopt had, stiet hij verre van zich.

Niet als zoo velen, ook in onze dagen, die als hij gelooven aan den letter der Schrift, maar die niettemin in leven en wandel zich zoo weinig onderscheiden van hen die aan den geest er van gelooven, dat meer hunne verklaring dan hunne daden van hunne overtuiging getuigenis aflegt. Niet als zoo velen ook in onze dagen, die verklaren — niet te twijfelen aan het verbindende van het gebod: vergadert u geene schatten op de aarde, maar die niettemin een welbehagen vinden om dagelijks tot over de knieën in het „slijk der aarde" te waden; maar als een man die zich bewust is, dat alleen de daad aan de belijdenis waarde geeft, handelde Luyken.

---

[1]) Toen Luyken in 1678 zijn huishouden opbrak, om met een oude meid in de eenzaamheid te gaan wonen, was zijne echtgenoote zeker overleden.

[2]) Levensverhaal. Zie over Abraham Galenus (de Haan) Wagenaar, beschrijving van Amsterdam VIII dl, en Bredie, Woordenboek der Kerkel. Geschiedenis. Petrus Serarius (Pierre Serrurier) was uit Vlaanderen afkomstig, en een tijd lang een volgeling van A. de Bourignon. Men heeft hem ten onrechte onder de Amsterdamsche Predikanten geteld. Met Comenius achtte hij het Duizendjarig Rijk aanstaande, en was daarover in twistgeschrijf gewikkeld met Maresius. Volgens van Berkum verliet hij Antoinette, omdat zij hem niet behulpzaam wilde zijn in het wederoprichten van den Joodsch-priesterlijken eeredienst.

Digitized by Google

Gods wil en Gods wet zouden voortaan alleen zijne daden besturen.

Had zijne rechterhand hem geërgerd, hij had haar afgehouwen; had zijn rechteroog hem verlokt, hij had het uitgeworpen!

Wat hij meer verdiende, dan hij tot levensonderhoud noodig had, gaf hij den armen.[1]) Zijne kunst, eenmaal zijn levensdoel, zou hem voortaan slechts zijn — „een staf om door het land van dezen tijd te reizen"; zijne eens zoo dartele Muze wierp hij een zwarten mantel om de bekoorlijke leden, en dwong haar verder van niets anders te zingen dan van wat betrekking had op de wereld hier namaals, en strekken kon om den aardschgezinden mensch te vermanen, te verbeteren en afkeerig te maken van deze wereld en hare begeerlijkheden.

Wat hij sedert de uitgave der Duitse Lier had gedicht, vernietigde hij, en had het aan hem gestaan, ook geen enkel stuk uit dat bundeltje zou tot ons gekomen zijn.

Men verzekert toch, dat hij door het opkoopen van de afdrukken, getracht heeft het uit de wereld te helpen, en slechts afzag van die poging, toen hij bevond meer exemplaren te hebben ingekocht dan er uitgegeven waren.

Een handig boekdrukker had het werkje stilletjes nagedrukt!

III.

Men moet echter niet gelooven, dat Luyken van het oogenblik zijner bekeering af het smalle hemelpaadje — later zoo menigmaal door hem verzinnelijkt — zonder strijd of aanvechting betrad.

---

[1]) Karakteristiek in dit opzicht is het volgende, medegedeeld door Kramm in zijn Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstenaars.

„Toen de overschoone titelplaat van den Bijbel door Luyken was voltooid, werd zij door zijne oude meid bij Mortier (den uitgever) aan huis gebracht, die haar een zak zeestehalven (*f* 275) voor een fooi gaf. Mortier wist wel, dat al wat hij meer betaalde dan L. gewoonlijk in rekening bracht, in de armbus werd geworpen, en wilde daarom het offer voor L. bestemd, liever aan zijne dienstmaagd brengen."

Digitized by Google

De zinnelijke wereld heeft eene wonderbare aantrekkelijkheid voor het menschelijk hart.

Haar lust is met dat hart geboren en daarin diep geworteld, en wie wanen mocht haar met eenen ruk daaruit te kunnen scheuren, dwaalt.

Ook Luyken ondervond dat de schijnbaar overwonnene dagelijks nieuwe frissche loten schoot. Hoort, hoe hij zelf het uitdrukt:

Ach Bruidegom van mijn gemoed,
Tot U verhef ik mijne zuchten,
En kom tot uwen boezem vluchten,
Dat uw genade mij behoed.
Zij wonen binnen mijne muuren,
Als hertgenooten van mijn huis,
Die mij verschaffen strijd en kruis,
En op mij loeren alle uuren.
Wie zijn dan deze, waarde Geest?
Die in den schijn van huisvriendinnen,
Zo veel verwarde draden spinnen,
Dat gij voor haar gezelschap vreest?
't Zijn spruiten van mijn levenskrachten,
Mijn hert en Ziel zo na verwant
Door een aloude en sterke hand:
Mijn eigen Zinnen en gedachten,
Zij brengen mij veel onrust aan,
En of ik haar gebie te zwijgen,
Om zoete stilte en rust te krijgen,
Zij laten 't zoo niet lange staan,[1])

Maar hoe ook aangevochten — Luyken wankelde niet.

Hij ketende zijne neigingen, hij overwon zijne driften, en hoe de eerzucht hem ook aanlokte met hare kroonen en laurieren, hoe nieuwe minne hem in de betooverendste droomgestalten verscheen, en tot nieuwe luste noodde, hij bleef der afgelegde gelofte trouw.

De stem des Heeren had hem den weg door de woestijne als den waren weg ten leven aangewezen; hij volgde haar roepen en bewandelde „den weg der woestijne."

Stervende verklaarde hij: „ik heb een tijd lang herwaarts den Heere in veel dorheid gediend, dat is wel een naare, doch een veilige weg... dank den Heer als ik dood ben."[2])

[1]) Voncken der Liefde Jesus XLVI.

[2]) Levensverhaal.

Digitized by Google

Daar zijn er wellicht die zeggen zullen: 't moge zijn dat hij de wereld en hare begeerlijkheden vaarwel zei, maar hij bleef toch de kunst beoefenen, en wel met het uitstekendst gevolg. Roemde hem niet de kunstkenner Immerzeel, „in 't bezit van die vermaardheid, die alleen het deel wordt van genieën, die als hij eenen oorspronkelijken weg bewandelen?" [1])

Dus lokte hem toch wel degelijk kunstroem aan, en betrad hij wel degelijk de baan der eerzucht.

Noch het een, noch het ander is waar.

De kunst bleef hij beoefenen (we zullen straks zien — waarom en hoe), maar alle eerzuchtige bedoelingen waren hem daarbij zoo geheel vreemd, dat hij elken, zelfs ook den bescheidensten lof van de hand wees.

Had hij kunnen lezen wat dezelfde heer Immerzeel hem toezong:

't Heelal blijft uw bewonderaar [2])

een blos van verontwaardiging had gewis zijn bleek gelaat overtogen.

Intusschen drukt zich betrekkelijk de dichtgave van Luyken (na zijne bekeering altoos) dezelfde kunstkenner zeer ongunstig uit [1]), want hij zegt in zijn meermalen aangehaald artikel over Luyken: „Nog bleef hij de dichtkunst beoefenen, maar zijne verzen of rijmen waren niet anders dan uitbreidingen van Schriftuurteksten en godsdienstige leerstellingen, van toepassing gemaakt ook op allerlei geringe, tot de huishouding, ambachten en dergelijke behoorende stoffen en

---

[1]) I. Immerzeel, Levens en werken der Holl. en Vlaamsche kunstschilders, art. Luyken.

[2]) In zijn Lierzang, Jan Luyken. Niet onaardig is wat Fokke Simons, bij het woord „Heelal" aanteekent: „Men speelt thans met het heelal in verzen, of het slechts eene beuzeling ware, doch dan hebbe men in 't oog te houden, dat men een zeer klein heelal, een heelalletje van eenige weinige mijlen in den omtrek bedoelt, b. v. in dit geval:

Wie was ooit grooter dan Carthago's Hannibal,
Die de Alpen overtrok, ten aanzien van 't heelal...."

(A. Fokke Simons, Moderne Helicon, in de aanteekeningen)

[3]) Ook Di Jonckbloet velt in zijne geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde (dl II, blz. 248) een ongunstig oordeel over Luyken's latere pennevruchten. De lezer neme kennis van de door mij medegedeelde stukken, en oordeele.

Digitized by Google

onderwerpen, die geen zweem hadden van geestigheid of dichterlijke waarde."

Ik wil den heer Immerzeel gaarne toegeven, dat het dichterlijk talent van Luyken niet heeft gewonnen bij zijne bekeering, maar meen toch op te veel schoons in zijne latere bundels te kunnen wijzen, om zijn oordeel niet hard en ongemotiveerd te moeten noemen.

Ook was het niet alleen zijne dichtgave, die in hare ontwikkeling gestoord wierd door zijne nieuwe godsdienstige overtuiging: want met zijn talent als kunstenaar was dit insgelijks het geval.

En dit kon ook niet anders.

Zijne nieuwe levensbeschouwing, gegrond op eene letterlijke opvatting van sommige bijbelteksten sloot alle streven buiten, dat niet geheel en alleen het verwerven van het „koningrijk Gods" ten doel had.

Hij kon onmogelijk de kunst daaronder rekenen, maar moest haar beschouwen als een aardsch bedrijf, waarvan de vruchten, hoe prijzenswaard wellicht in 't oog van de kinderen dezer wereld, geene waarde hadden, beschouwd uit een geestelijk (mystiek) oogpunt, en hij mocht zich derhalve niet inspannen, om bij hare voortbrenging naar die volmaaktheid te staan, als weleer het doel van zijn streven was geweest. [1])

Jan Luyken is een groot kunstenaar en dichter geworden en gebleven, bijna in weerwil van zich zelf.

Hij had een zoo uitstekenden aanleg ontvangen, dat hij zonder het te begeeren meesterstukken schiep.

Hoewel dikwijls zoo geheel verzonken in geestelijke mijmeringen, dat hij veelal niet wist, welke dag het was of wat datum men schreef [2]), teekende en etste hij met zoo groote kunstvaardigheid en verwonderlijk geluk, dat zijn werk met het volste recht de bewondering van alle kenners verwierf en nog heden verwerft.

Wat zou hij niet geleverd hebben, beide op het gebied der poëzie en der beeldende kunst, had hij de overtuiging

[1]) De kunst — verklaarde hij zelf — diende hem „maar tot een staf om door het land van desen tijd te reisen."

Levensverhaal.

[2]) Geestelijke brieven, in 't voorbericht.

Digitized by Google

blijven bezitten, dat de waarachtig hooge kunst heilig is, en dat het streven naar den hoogsten trap daarin is — streven naar volmaaktheid.

Maar toen de dichter van de Duitse Lier er de welluidendste snaren van deed springen, was die daad tevens een symbool van zijn wenschen en willen op ander gebied.

Met zich neer te zetten aan de voeten van Antoinette de Bourignon, deed hij afstand van zijn koningschap op het gebied der kunst, en knakte moedwillig en met voorbedachten rade de slagpennen in de vleugelen van zijnen geest!

In die dagen, en ook lang daarna nog, stonden de beoefenaars der kunst in een zeer kwaad blaadje bij de schare der vrome en rechtgeloovige lieden.

Ja, de kunst zelve werd met zeker vooroordeel aangezien, en het „Strafdicht tegen de Schilderkonst," van Dirk Rafaels Camphuyzen (vroeger zelf een schilder) werd door velen niet alleen gebillijkt maar hoogelijk geprezen. Waarschijnlijk was Luyken kort na zijne bekeering ook deze meening toegedaan, want hij besloot de kunst geheel vaarwel te zeggen, om zich op een eenzaam dorp aan gestadige overpeinzingen te kunnen overgeven.

„Hij ontsloeg zich van alle werk, verkocht zijne goederen, waarvan hij slechts een klein deel behield, gaf de rest aan de armen, en vertrok van Amsterdam met zijne oude meid, om stil door 't geloof te gaan leven." [1])

Maar hij ondervond dat hij Mattheus VI. 31 toch wat al te letterlijk had opgevat, en dat de raven hem brood noch vleesch brachten.

Hij vatte dus de etsnaald weder op, en tevens de dicht-

[1]) A. Houbraken, groote schouwburgh der Nederl. konstschilders en schilderessen Dl III Art. Luyken. Waar hij zich vestigde is mij onbekend gebleven. Kon men de origineelen van de „Geestelijke brieven" machtig worden, dan was zeker de weg gebaand tot verklaring van veel duisters in het leven van den kunstenaar." De Heer C. P. van Eeghen te Amsterdam bezit een brief van L. aan „den eersamen Jan Harrison van Amsterdam tot Hindelopen" gedateerd — Amsterdam 12 Nov. 1688. De schrijver had dus toen zijne eenzame woonplaats verlaten en woonde weer in zijne geboortestad. Mogelijk is bij slot van rekening het verhaal van Houbraken niets dan een sprookje, en voorwaar! niet het eerste, dat hij van zijn tijdgenooten opdischte.

Digitized by Google

pen, en ik wil thans beproeven van zijne gewrochten op het een als ander gebied een vluchtig verslag te geven.

Een zeer vluchtig!

Want, behalve dat mij van de meer dan 4500 platen, die er volgens den heer van der Kellen aan Jan en Casper Luyken moeten worden toegeschreven [1]), slechts een zeer gering getal onder de oogen kwam, wensch ik mij, wat zijn kunstwerk betreft, geheel te bepalen tot de etsjes die voorkomen in de elf bundels zedelijke en stichtelijke gedichten, aan het hoofd van dit opstel vermeld, die Luyken in 't licht gaf en die ook tevens (de bijschriften bij de Bijbelsche Tafereelen, en wat er voorkomt in het lang na zijn dood uitgegeven werkje „Het overvloeijent herte" uitgezonderd) alles bevatten wat hij sinds de uitgave van de Duitse Lier op 't gebied der dichtkunst leverde.

Eene algemeene karakteristiek van zijn' kunstarbeid ontleen ik aan de pen van den kunstkenner I. Immerzeel:

„Hoe vindingrijk", zegt hij, „hoe doordacht en oordeelkundig zijn Luykens groote bijbelprenten in de zamenstelling van groote partijen en groepeeringen van duizenden van figuren, waaronder zelfs de kleinste op verre afstanden een eigenaardig karakter hebben! Wie wist als hij zooveel aan het wonderbare grenzende verscheidenheid in zijne beelden en alle denkbare toestanden en houdingen te brengen, en er met een enkelen trek uitdrukking en waarheid aan te geven!"

„En vereischten zijne onderwerpen paarden, runderen, kemels, vogelen of andere dieren; ook daarin vindt men den weergaloozen kunstenaar, die voor niets terugdeinst."

„Daarbij was Luyken volleerd in de regelen der perspec-

---

[1]) Van der Kellen. J. en C. Luyken, Utrecht 1871. In den catalogus van den heer J. van der Vlugt, vindt men de volgende recapitulatie der platen van Jan en Casper Luyken:

	Jan Luyken.	Casper Luyken.	J. en C. Luyken.
Folio	1109	318	32
Kwarto	820	210	....
Octavo	1237	102	8
totalen	3166	630	40

En dan nog een menigte niet in boekwerken voorkomende prenten!

Digitized by Google

tief en bouwkunde en toonde ook in het laatste vak zijne rijke verbeeldingskracht en zijnen uitmuntenden smaak."

. . . . . .

„In bijna alle zijne grootere en kleinere kunstwerken heerscht een verwonderlijk effect en harmonie; zijne figuren zijn doorgaans vast geteekend, doch over het costuum bekommerde hij zich weinig, volgende daarin meestal zijne vrije phantasie. Als zijn meesterstukken beschouwen wij de voorstelling van de plagen van Egypte, die rijk van ordonnantie, heerlijk van effect, overschoon van teekening en vol vuur en uitdrukking zijn. Dit stel alleen ware genoegzaam om Luyken onder de grootste meesters in het teekenen en etsen te rangschikken en onsterfelijk te maken."

Ziedaar de waarheid, maar wel een weinig opgetooid!

De Heer Immerzeel wees met juistheid en groote kennis de waarlijk uitmuntende eigenschappen van Luykens kunstwerk aan, maar verzweeg er de zwakke zijden van.

Vele van Luikens platen hebben een zeker eentoonig voorkomen, dat vooral moet worden toegeschreven aan de vaak vlakke verlichting zijner tafereelen en het niet altijd bevallig conventioneel costuum, waarin hij zijne beelden huldde.

Deze laatsten voorts hebben niet zelden zekere gerektheid en schraalheid, en zijne vrouwenbeeldjes (vooral die uit zijne lateren tijd) missen doorgaans liefelijkheid en gratie. Het is eene groote zeldzaamheid, er een schoon of zelfs maar aardig tronietje onder aan te treffen.

Over 't geheel kleurt zeker dweepziek waas niet zelden zijne voorstellingen. Waar hij er maar eenigszins kans toe ziet, laat hij handen vouwen en oogen ten hemel richten.

Een hartelijken lach voor te stellen komt niet bij hem op, en waar hij vroolijkheid moet uitdrukken, brengt hij 't zelden verder dan tot zeker pijnlijk glimlachen.

Ook zijne voorstellingen van vreeselijke gebeurtenissen, als oorlog, pest, brand en dergelijken, hebben vaak iets vreemds, dat er eene bijzondere duistere uitdrukking aan bijzet.

Op de gelaatstrekken der krijgslieden die elkander beoorlogen, aanschouwt men niet het vuur der dapperheid, den fieren edelen krijgsmansmoed.

Digitized by Google

Blijkbaar worden deze krijgers aangedreven door zekere geheimzinnige bovennatuurlijke macht.

Daar is iets apocalyptisch in hen; iets dat u herinnert aan den „ruiter op het vale paard" na het uitstorten der „laatste phiole."

Het zijn Gods oordeelen die gij aanschouwt!

De meeste, en waarschijnlijk al dezer gebreken waren gevolgen van den gemoedstoestand van den kunstenaar. Hij wilde niet behagen, hij wilde niet bewonderd worden; hij wilde waarschuwen, onderwijzen, en voor alle dingen — stichten.

Ongetwijfeld had hij het in zijne macht den mensch schoon voor te stellen, maar had hij daarmede niet gediend — de begeerlijkheid der oogen, de vleeschelijke lust?

Bij uitnemendheid bezat hij de gave om geestig en levendig het volksleven van zijn' tijd in beeld terug te geven; maar jaagde hij, met dit te doen, niet een roem na, dien zijne strenge beginselen hem verboden te zoeken, en diende hij de wereld er niet mede, de wereld, die hij wilde en moest bestrijden, met al de kracht die in hem was?

Gaan we thans van het algemeene tot het bijzondere over.

De straks genoemde werkjes door Luyken in 't licht gegeven hadden met zeer geringe afwijkingen denzelfden vorm.

Een plaatje met een dikwijls kernachtig opschrift; een onderschrift met een paar op de voorstelling betrekking hebbende schriftuurteksten, en daar tegen over een gedicht, soms nog gevolgd door eenige bijbelwoorden.

Het eerste daarvan, in 1678 [1]), dus zeven jaren na de Duitsche Lier, uitgegeven, is getiteld: Jesus en de ziel; het laatste in het jaar van zijn overlijden, 1712, in 't licht verschenen, heet: — Des menschen begin midden en eynde.

Opgedragen aan zijn kleinzoon Johannes Luyken de Jonge, destijds nog een kind, schijnt het wel opgesteld om dezen tot een gids op den levensweg te verstrekken.

Het knaapje toch, aangesproken als

Joannes Luyken, kleine zoon!

[1]) Kram, in zijn meermalen aangehaald werk.

Digitized by Google

wordt aangemaand om naar „'s Hemels kroon te staan, en quaad gezelschap te mijden," en

Dewijl ik oud ben, en naar gis
Misschien niet lange meer zal leven,
Zo heb ik tot gedachtenis.
U deze regels opgeschreven.

We komen er later op terug.

De plaatjes, voorkomende in het boekje „Jesus en de Ziel, een geestelijke spiegel voor 't gemoed" — als de tweede titel luidt [1]) — zijn allen van zinnebeeldigen aard, en hebben, hoe wonder-keurig ook geëtst, te veel mystieks in de voorstelling om aantrekkelijk te kunnen heeten.

Het onderwerp is — met eenige afwijkingen altoos — een geestelijke minnehandel, en zoowel kleur als stof der voorstellingen schijnen ingegeven door het Hooglied.

De bruidegom (Jezus) door de bruid (de Ziel) begeerd en gezocht, stelt zijne beminde niet zelden op harde proeven, maar vindt, gelijk Sulamith, hem eindelijk voor goed.

Zoowel bruidegom als bruid zijn voorgesteld als aankomelingen, en vertoont de laatste in dit karakter hier en daar nog maagdelijke gratie (pl. XI, XXVI, XXXIII), de eerste is doorgaans al zeer onbevallig voorgesteld: een dikke jongen met een stralenkrans om 't hoofd, maar met eene uitdrukking op 't gelaat, die zulk eene onderscheiding alles behalve billijkt.

Daarentegen zijn de landschappen, die tot achtergronden dienen, veelal zeer schoon, en is de behandeling zoowel als de voorstelling uitmuntend.

De inhoud van het boekje is met het plaatwerk in overeenstemming: mystiek op elke bladzijde, mystiek zoo in gebonden als ongebonden stijl.

Hier en daar sprankelt een vonk van geest, of treft ons eene christelijke gedachte. Maar de nederige auteur wil niet, dat men aan hem toeschrijve wat het zijne niet is.

„Niemant" zegt hij in 't voorbericht, „niemant die in 't

[1]) De vroegere drukken zijn mij helaas! onbekend gebleven. Er waren geheel andere platen in dan de latere bevatten, en 't zou zeer belangrijk voor de kennis van 's kunstenaars ontwikkeling wezen, zijne vroegere met zijne latere opvatting van 't zelfde onderwerp te vergelijken. De door mij gebruikte druk is de negende. Amsterd. 1722.

Digitized by Google

hof dezer zinnebeelden komt, denke, dat al deze bloempjes uit onzen eigen grond gewassen zijn; de meeste die het hoogste van verw en het schoonste van reuk zijn, hebben wij gelezen uit de hoven der Hoogwaardige vrienden Gods [1]).

Een der schoonste dichtstukjes uit dit bundeltje staat tegenover een plaatje, waarop een jong meisje is voorgesteld, wandelende in een bloementuin. Het is getiteld:

DE ZIEL BETRACHT DEN SCHEPPER UIT DE SCHEPSELEN.

Ik zag de schoonheid en de zoetheid aller dingen,
  En sprak: wat zijt gij schoon! toen hoorde mijn gemoed:
Dat zijn wij ook; maar hij, van wien wij 't al ontfingen
  Is duizendmaal zo schoon, en duizendmaal zo zoet.
En dat zijt gij, mijn lief! zoud ik u niet begeeren!
  Is hier een lelyblad, op aard, zoo blank en fijn?
Wat moet, ô eeuwig God! ô aller dingen Heere!
  Wat moet de witheid van uw zuiverheid dan zijn!
Is 't purper ook zo schoon der Rozen, die hier bloeijen,
  Bedaauwd met paarlen, als de morgenzon haar groet,
Hoe moet het purper van uw Majesteit dan gloeijen!
  Ruikt hier een violet, zo liefelijk en zoet,
Als 't westewindje door de Hoven zacht gaat weiden, —
  Als ik het menigmaal bij koelen morgen vond —
Wat moet zich dan een geur door 't Paradijs verspreiden
  Zoo lieflijk vloeijende uit uw vriendelijken mond!
Is hier de Zon gelijk een Bruidegom gerezen,
  Zoo schoon en blinkend op het hoogste van den dag,
Wat moet uw aangezicht dan klaar en helder wezen,
  O God! mijn schoonste Lief! dat ik u eenmaal zag!

Voncken der Liefde Jesus, en Onwaardige wereld, beide mede van zinnebeeldigen aard en inhoud, maar in anderen en beteren geest, zullen we samenvoegen. Over de kunstwaarde der in 't eerstgenoemde werkje voorkomende plaatjes kan ik bezwaarlijk een oordeel vellen, want

---

[1]) Waaronder waarschijnlijk de werken van Jacob Böhm, „de bespiegelende schoenmaker van Gorlitz", als Dr. van Vloten hem noemt, 't eerst mogen geteld worden. Zij waren door Beijerland in 't Hollandsch vertaald. Uit de talrijke germanismen, die Luykens proza, in „Jesus en de Ziel" kenmerken, zou men echter opmaken, dat hij de werken van Böhme in 't oorspronkelijke bezat; 't welk niet onwaarschijnlijk is, daar er in 1682 eene volledige Hoogduitsche uitgave van B. werken te Amsterdam was in 't licht gegeven door Gichtel, onder den titel van: des Gottseligen, hocherleuchteten Jacob Böhmen, Teutonis Philosophi, alle Theosophische Schriften.

Digitized by Google

mijn exemplaar (VI druk Anno 1727) houdt voor een goed deel opgesneden prentjes in.

Het blijkt echter uit menig tafereeltje daarin, dat Luyken bij de uitgave der „Voncken", nog in een overgangstijdperk verkeerde, ten aanzien der later gehuldigde beginselen.

De op de hier besproken plaatjes voorkomende vrouwenfiguren nl. missen nog niet alle jeugdige gratie, en het meest kenmerkende der vrouwelijke gestalte is nog niet — als later doorgaans — weggestopt onder tal van hoekige plooijen en onbevallige frommels.

De wijze van etsen verschilt aanmerkelijk van die van later dagen. Luykens etsnaald beweegt zich nog niet zoo gemakkelijk, als zij dat zal doen in latere bundels, en wij het vooral zullen bevinden in de Onwaardige Wereld.

Het schilderachtig element, dat hij er later wist intebrengen, vertoont zich nog in wording, en de achtergronden der figuren, hoewel ook hier al zeer fraai, kunnen niet wedijveren met die van zijne volgende etsen.

Wat het dichterlijk gedeelte van het bundeltje aangaat, het staat zeer verre boven dat van „Jesus in de Ziel", ja er zijn stukjes in, die herinneren aan den dichttrant en het accent van vroegeren tijd.

Ook zijn er vele onder, gedicht in hetzelfde metrum als die van de Duitse Lier, en bestemd om naar dier melodieën te worden gezongen.

Het begrip, dat een geestelijk lied eene melodie van een gansch anderen aard vereischt dan een vroolijk of dartel liedje, was in die dagen nog niet tot klaarheid gekomen.

Een eeuw vroeger had Clement Marot de psalmen vertaald en doen stellen op zeer wereldsche zangwijzen [1]), gelijk Jonker Willem van Zuylen van Nyveld gedaan had met zijne Nederduitsche berijming dierzelfde psalmen, bekend onder den naam van „Souter (psauter) liedekens; welke Souterliedekens de plaats hebben vervangen van wereldsche liederen, die in winkels, op de straten en in huizen van wulpschheid, bij allerlei gelegenheden misbruikt werden." [2])

[1]) Clement Marot chantait les merveilles du Tout puissant, du même ton, duquel il avait chanté les charmes d'Alix. Vie de Clement Marot.

[2]) Ypey en Dermout, Geschiedenis der Nederlandsch-Hervormde Kerk. Dl. I bls. 595.

Digitized by Google

Luycken en Camphuyzen volgden denzelfden smaak, of liever wansmaak van hunne voorgangers en tijdgenooten, en alzoo vinden we op den toon van:

Ik gink op enen morgen,

of

Uit liefde komt groot lijden,

beide wereldsche, en in vroeger dagen zeker dikwijls door den dichter der Duitse Lier aangehevene liederen, thans:

God is een eeuwig geven,
Een volle stroom van goud,
Zijn liefde drijft ten leven,
Vloeit weg met dezen vloed!
Verlaat de wereld en haar schijn,
En staakt het wederstreven,
Gij zult gelukkig zijn: —

op de wijze van:

Ik hoorde dees dagen, een maagdeke klagen,

Wie hangt er zo deerlijk, geteistert, geschonden
Roosverwig vol striemen en wonden,
Tot smaadheid en schande aan 't kruishout verheven!
Wat heeft hij, wat heeft hij misdreven?

Maar hij dichtte ook op psalmwijzen, en op eene daarvan vinden we den volgenden schoonen aanhef:

Als wij door groene beemden gaan,
Waar velerhande bloempjes staan,
Die tot ons al iets willen spreken,
Met wit, en blaauw, en rood en geel
Vermengt, besprengt, zo schoon en eel
Hoe wel, hoe nauw en dicht bekeken,
Terwijl zij haren geest van geur
Door 't aangename lijf van kleur,
Zo hertverkwik'lijk van zich geven,
En 't windje veegende over 't stof
Met bloeiselreuk het ruizend lof
Der hooge popelaars doet beven;
De morgenzon zo heerlijk blinkt,
En koelen dauw van kruidjes drinkt,
Bij 't fluiten, tuitren, zingen, kweelen
Van 't luchtig, vluchtig pluimgediert',
Dat tusschen Aarde en Hemel zwiert,
En door de takjes heen gaat spelen;
Dan denken wij in ons gemoed:
O Paradijs! wat zijt gij zoet.

Digitized by Google

Aan Vondels statigen gang herinnerend, vinden we tegenover een plaatje, Zonsopgang voorstellende:

De nare schaduw is aan 't breken,
Terwijl de schoone Morgenster,
Haar blinkend hoofd komt optesteken
En brengt den dageraad van ver,
O Zonne, heerlijk overtogen
Met purper van het morgenrood,
Ja, koninklijk voor onze oogen,
Uw Majesteit is schoon en groot...
Maar in het eerst van ons geloove —
Verrijst een andre dageraad,
Die uwe schoonheid gaat te boven
Hoogrichtig zonder perk of maat;

Een weinig verder:

Maar den dag dien wij verwachten,
Weet eeuwig van geen ondergaan,
Maar blijft in volle hooge krachten
Oneindig, zonder wanken staan.

Voorwaar! de man die zulke verzen wist te schrijven, verdiend niet „geteld te worden onder de rijmelaars, verzen schrijvende, die geen zweem hebben van geestigheid of dichterlijke waarde", als het de Heer Immerzeel goedvindt te zeggen.

Wij slaan thans het bundeltje op, getiteld „de Onwaardige wereld."

Het plaatwerk daarin is meestal uitstekend en behoort tot het beste wat wij van Luyken bezitten. [1])

Uitmuntend van teekening zoowel als van compositie; levendig van voorstelling; niet zeer uitvoerig maar meesterlijk bewerkt.

Er zijn onder de in dit bundeltje voorkomende zinnebeelden, die op treffende wijze, den humoristischen en satirieken geest van den auteur doen uitkomen en verkondigen wat hij op dit gebied zou hebben kunnen voortbrengen, had zijne

[1]) Ook is het uit zijn besten tijd, althans in den druk dien ik bezit. (Kornelis v. d. Sijs, Amsterdam 1728). Oorspronkelijk werden de platen, die in de O. W. voorkomen, gegraveerd om geplaatst te worden in een werk van Christoph Weigel, getiteld: Ethica naturalis, seu documenta moralia. Met toestemming zeker van den uitgever daarvan, werden zij nu op nieuw door hunnen auteur gebruikt, en van dichterlijke bijschriften en geestelijk bijwerk voorzien.

Digitized by Google

godsdienstige overtuiging zijnen geest de vleugelen niet gebonden.

Beschouw slechts het plaatje n°. XLII en getiteld: kinderachtig genoegen.

Eenige personen zijn bezig, van den Aardbol, dien zij in hun midden hebben, te schrapen wat zij kunnen.

IJverig zijn ze aan 't werk maar met zeer verschillende werktuigen, en altoos met zeer verschillend gevolg.

Die met hamer en breeden beitel gewapend — de eigentlijke geldmannen, groote kooplieden en financiers — zijn er 't best aan toe. Zij verrichten hun werk zonder groote inspanning, en hebben er zich dan ook bedaard en gemakkelijk bij neêrgezet.

Dat zij niet zonder vrucht werkzaam waren, getuigen de zakken, bakken, kisten vol schraapsel achter en nevens hen opgestapeld.

Van twee andere personen, heeft de een een smallen beitel, de andere een mastenmakers mes. Zij werken wel met even grooten ijver als de groote beursbaronnen, maar waarschijnlijk — de vruchten van hunnen arbeid zijn aan ons oog onttrokken — met schraler succes.

Een vijfde intusschen is er veel slechter aan toe.

De bewaarplaats toch van zijn schat is zijn hoed, en de middelen waarmede hij dien verwierf zijn zijne handen.

Met zijne nagels krabt hij de aarde af!

Een ander persoon — zeker een rentenier — heeft er genoeg van.

Hij toont met blijkbare zelfvoldoening den bak vol brokjes aarde, dien hij zich verwierf aan een armen drommel, die met gretige belangstelling den schat monstert en betast.

Waarlijk! dit plaatje is een juweel, en het streven naar aardsche rijkdommen, zoowel als het nietige daarvan, kon — uit het eigenaardig standpunt van den kunstenaar gezien — niet krachtiger worden gehekeld, niet geestiger voorgesteld.

Een ander tafereeltje (n°. XXXIII) voert tot opschrift — Slofheid.

Eenige lieden zijn genaderd tot de hemelpoort maar vinden haar ingang gesloten door de aarde, een grooten loggen bol.

In plaats nu van te pogen dit gevaarte weg te rollen, maken zij het zich gemakkelijk daar om heen.

Zij leunen er op, of zitten er tegen te rusten, en dat met eene uitdrukking van kalmte en welbehagen op het gelaat, een gemak en rustigheid in hunne houdingen, die van verwonderlijke bekwaamheid bij den kunstenaar getuigt, gelijk het zinnebeeld zelf van dichterlijken zin.

Ik zou nog menig tafereeltje meer kunnen aanhalen, maar de grenzen aan deze studie gesteld, verbieden dit.

Met de mededeeling van nog een gedicht, willen we de

Digitized by Google

meer symbolische bundels verlaten, om over te gaan tot die welker inhoud betrekking heeft op het dagelijksch leven: den mensch in zijnen tijd.

OP DE ZEE.

O groote Zee, zo vreeslijk in 't ontstellen,
Die altijd hobt, en tobt, en woelt,
En tegen zo veel kusten spoelt,
Zo breed en diep, wie kan uw drup'len tellen?
Hoe strekt gij uw gebied zo ver en wijd,
Wat hebt gij woest en ongebonden,
Van outs een rijken schat verslonden,
Die in uw boezem diep verholen leid!
Maar schoon hierbij het nat van uwe baren
Niet slechts alleen tot zoeten wijn
Zeer kostlijk zou veranderd zijn;
Maar zelfs als al uw druppels paarlen waren,
En ieder gruis van al uw grondig zand
(Berold van uw bevarende baren,
Nog verder dan de schepen varen),
Een eedle steen of schoone diamant;
Alsmede al de bergen uwer kusten
(Zo hoog en breed, zo zwaar en vast
Wier voeten gij bespoelt en wascht)
Van haren kruin tot dat waarop zij rusten,
Van louter goud, een onwaardeerlijk goed!
Nog had ik liever, nevens smerte
Het eenig pareltje van 't herte,
Dat ik ras zeer bemin in mijn gemoed:
De liefde Gods!....

De liefde Gods boven alles! Zie! alles wat hij bemind, geëerd, gewenscht had, had hij opgeofferd. De paarlen en het goud van zijn roem, van zijn lust had hij verstooten en verworpen — voor het eenig pareltje in 't hart: de liefde Gods. Mocht de wereld er hem om smaden en minachten, hij stoorde er zich niet aan.

„O welkom," roept hij:

O welkom kruis en bitter lijden,
Verachting, oneer, spot en smaad,
Verschoovenheid van alle zijden,
Vergeten armoe, strijd en haat!
Gij moet aan mijne tafel eeten
En overnachten in mijn huis.
Die andren wil ik gansch vergeeten,
En houden voor een snood gespuis.

„Die anderen" — het waren zijne driften en zijne neigingen, zijn eerzucht, zijn roem — de blinkende medgezellen van zijne dichterlijke jeugd. Dat hij ze nog lief had getuigde maar al te dikwijls zijn hart, en verkondigden hem zijne droomen. Nochtans verzaakte hij ze, ja behandelde ze als „snood gespuis."

Het was geen dorheid van gemoed, het was geen overzadiging, die (als zoo velen) hem de aarde deed verachten; neen! het was een vaste mannelijke wil, die van geen wankelen weet, waar het beginselen en overtuiging geldt.

(Wordt vervolgd).

Digitized by Google

EEN BLIK OP DEN STAATKUNDIGEN TOESTAND IN DENEMARKEN TOT 1873.

DOOR

A. W. STELLWAGEN.

Das geistige Leben in Dänemark. Streifzüge auf den Gebieten der Kunst, Literatur, Politik und Journalistik des Skandinavischen Nordens. Von Adolf Strodtmann. Berlin, Gebrüder Paetel, 1873.

I.

Willen we den eigenaardigen toestand van 't staatkundige, sociale en godsdienstige leven in Denemarken goed begrijpen, dan is 't volstrekt noodig stil te staan bij de geschiedenis der Deensche dagbladpers der laatste vijf en twintig jaren. Zij werd in 't leven geroepen door 't streven naar politieke vrijheid, dat zich tegen 't einde der regeering van Frederik VI begon te openbaren en eene eerste bevrediging vond door de instelling der provinciale stendenvergaderingen. Onder Christiaan VIII, die 't volk in zijne verwachtingen omtrent 's konings vrijzinnigheid zoo bitter te leur stelde, erlangde dat streven nieuwe kracht om met de afkondiging der grondwet van den 5den Juni 1849 (onder Frederik VII, Christiaans opvolger) voorloopig rust te vinden.

De dagbladpers van vroeger dagen bepaalde zich in Dene-

Digitized by Google

marken van den eenen kant bij de officieele „Berlingske Tidende" en van den anderen kant bij eene menigte aesthetisch-literarische weekbladen. De liefde voor de aesthetiek overheerschte destijds ieder ander belang. Gedurende een tijdvak van twintig jaren waren er in dit land weekbladen, die hunne kolommen uitsluitend openstelden voor recensies van dichtbundels en tooneelvoorstellingen. Zoo o. a. redigeerde Heiberg, die gedurende langen tijd in Denemarken het intellectueele leven beheerschte, „de vliegende Post" (1827—1830), waarin hij, met groote begaafdheid, met Fransche geestigheid en Deenschen humor, de theorieën van Hegel verkondigend, de aesthetische vorming van 't publiek ondernam. Toen Heiberg later dezen arbeid in zijne „Intelligenz blättern" voorzette, zag hij zich echter tegen zijn zin gedwongen den strijd te aanvaarden met de kortelings opgerichte „Kjöbenhavnspost," in welk blad nl. de wensch naar staatkundige vrijheid zijne eerste schuchtere uitdrukking vond. Deze polemiek werd door Heiberg, of liever door zijne medearbeiders, wien hij 't parool gaf, met voorbeeldige gevatheid gevoerd. Maar de meester begreep zijn tijd niet langer. Heiberg was, gelijk Sören Kierkegaard, gelijk destijds zelfs Grundtvig — hoezeer deze het later ook zocht te bewimpelen! — in de staatkunde absolutist. Ja hij, deze zoon van een verbannen volksleider, was bezoldigd hofpoëet en schreef de meest loyale prologen en feestdichten ter eere van 't koninklijke huis. Wel is waar, hij had in zijne jeugd „Ticho Brahe's Voorspelling" geschreven, ten einde door eene toespeling op 't onzalige noodlot van dezen grooten man te bewerken, dat zijn vader mocht worden teruggeroepen uit zijne ballingschap. Maar dat is ook 't eenige: in latere jaren heeft hij niets gedaan om de gedachtenis aan dien vader in eere te houden. Ook Sören Kierkegaard richtte destijds zijn satiriek geschut tegen de politieke liberalen; reeds als jongeling voerde hij polemiek met Orla Lehman.

't Was in dezen tijd, dat de latere bisschop en minister Mourad zich voor 't eerst bekend en gevreesd maakte door zijn staatkundig weekblad „Gjengangeren" („Het spook"), dat in een vinnigen, bijtenden stijl de garantiën eener constitutie bepleitte en eischte.

In 't jaar 1839 eindelijk werd het weekblad „Fadrelan-

Digitized by Google

det" opgericht en wel door eene menigte jonge, talentvolle politici, wier plaats in de Deensche maatschappij schier voor allen in latere dagen eene aanzienlijke en invloedrijke was. De namen van enkelen mogen hier eene plaats vinden, en dan noemen we: David, de latere minister, staathuishoudkundige en leider der conservatieve partij onder Frederik VII; de bezielde en jonggestorven vrijheidsman Johannes Hage, op wiens graf te Stege (op 't eiland Möen) eene vrijheidsgodin van den beroemden beeldhouwer Bissen staat; Hother Hage, de broeder van den zooeven genoemden, die later de voornaamste woordvoerder werd van de nationaal-liberale partij; Balthasar Christensen, daarna de leider der „Boerenvrienden" of dusgenoemde linkerzijde. Eindelijk mag genoemd worden Orla Lehman, die eenige jaren later eene zoo belangrijke rol zoude spelen als de leider en spreker der nationale partij. Des jongen mans invloed op de studeerende jongelingschap was verbazend en bereikte het toppunt toen Lehman — ter gelegenheid van de eerste bijeenkomsten (1845) der Noordsche studenten in de feestelijk getooide ridderzaal te Koppenhage — den Noorweegschen en Zweedschen studenten den plechtigen eed deed spreken, dat zij allen steeds zouden werken en leven voor en met de Scandinavische zaak. Eene geestdrift, gelijk des sprekers rede verwekte, was te Koppenhage eene nooit beleefde gebeurtenis. Des redenaars schoonheid, zijne jeugd, zijne bezielende voordracht, overweldigden alle aanwezigen.

Welnu, deze mannen waren het, die „het Vaderland" oprichtten, het politieke weekblad, dat destijds uitmuntend werd geredigeerd. Later trad ook Carl Ploug als medewerker toe, eerst in eene ondergeschikte rol, maar langzamerhand, toen de anderen voor en na uit de redactie traden, werd hij alleen eigenaar van 't gemelde blad.

Ploug begon zijn dichterlijke loopbaan met eenige luchtharte, studentikooze, ietwat beruchte studentenliedjes; later echter nam zijne muze een meer ernstig karakter aan. Daar was niemand die zoo uitdrukkelijk als Ploug de eenheid van 't Noorden als wachtwoord stelde. Hij is dan ook in waarheid een politiek dichter van invloed. De liederen van dezen poëet zijn aangrijpend door kracht van taal. Jammer echter dat ze wel eens worden ontsierd door onjuiste beeldspraak

Digitized by Google

en eene smakelooze bijeenvoeging van Grieksche en Noordsche mythologie. En jammer ook, dat zijn dichterlijk talent zich destijds verliep in talrijke gelegenheidsverzen voor politieke feesten, in grondwet-dithyramben, drinkspreuken op Denemarken en Scandinavië en loftuitingen op Frederik VII — de verkeerdheden en fouten van wien hij nooit, zelfs niet met één woord bestrafte, — op Frederik VII, dien men om zijn „Dänenthum" vergoodde.

Om terug te komen op Ploug als journalist. Als zoodanig is hij slechts merkwaardig uit het oogpunt van stijl. Zijn proza is vol en kernig, als van geen ander der Deensche auteurs. Maar voor 't overige, zijn strijd voor de vrijheid was slechts een strijd voor zijne politieke vrienden. Trouwens Plougs geestelijke ontwikkeling is zeer beperkt; vreemde talen spreekt hij niet, buiten zijn vaderland is hij niet geweest en uit een godsdienstig oogpunt is hij grundtvigiaan en bijbelgeloovige. Zijne nationale begrippen zijn troebel door bekrompen vooroordeelen, uit den goeden ouden tijd over gehouden. In één woord — hij is meer de dichter van 't bekrompen conservatisme, dan van eene liberale opvatting van de vrijheid. Zijne macht ten dage van Frederik VII was zeker groot, maar 't was eigenlijk de kracht der partij, die langzamerhand ontaardde in de tirannie dier partij. Waar hij zijne aanvallen richtte tot de toenmalige conservatieven (David, Bluhme, Ussing, en anderen), daar viel hij in 't cynisme of in 't lage. En als politicus voor 't practische leven, als afgevaardigde ten Landtsthing, zag men hem stemmen tegen datgene, waarvoor hij in zijne courant had gestreden. Zoo blijken grootspraak en zwakheid van karakter twee van zijne eigenschappen te wezen. Als prozaschrijver is hij waarlijk geniaal, als er nl. spot en schimp aan 't adres van zijne tegenstanders moet gericht worden. Zijne spotternijen zijn doordringend en dikwijls gebeurde het, dat zij als gevleugelde woorden in zwang bleven. Zoo zeide hij eens van Madvig, den voorzitter van den Landtsthing, dat deze bij vele gelegenheden „de houding van een „Strumpfbein" had aangenomen." Inderdaad, 't was onmogelijk een meer aanschouwelijk beeld te geven van Madvig's zwakke, karakterlooze persoonlijkheid. Hoe zou ook een „Strumpfbein" met onwrikbare standvastigheid overeind kunnen blijven?

Digitized by Google

Destijds behoorde Ploug tot hen, die tot den krijg tegen Duitschland aanzetten, maar hij zelf heeft nooit een enkelen veldtocht mee gedaan. Niet eens in 1848 trad hij in dienst en toen was hij nog een jongeling. Maar ook toen reeds achtte hij 't gemakkelijker te Koppenhage te blijven om daar krijgsliederen en opgewonden artikels te schrijven tegen 't „deutsche Rauberpack." In 1864 preekte hij „strijd tot den laatsten man toe!" — hijzelf wilde dan vermoedelijk de laatste man zijn, want Düppel viel, Alsen werd veroverd, en Carl Ploug liet nog steeds op zich wachten. En dat heeft hem de Deensche jongelingschap nooit vergeven!

Als politicus ondersteunde hij, tijdens den laatsten oorlog tegen Duitschland, bepaaldelijk Mourad, toen deze namelijk de teugels der regeering had overgenomen van Hall, dien Ploug voortdurend en met hardnekkige oppositie had bestreden. Verder drong hij, ijveriger dan iemand anders, op de afscheiding van Holstein aan, ofschoon deze uitdrukking uit den aard der zaak gelijkbeteekenend was met „inlijving van Sleeswijk" bij Duitschland. Inderdaad, Ploug had een groot aandeel in de rampen, die door eene onzalige politiek aan zijn vaderland op den hals werden gehaald. Hij wilde steeds 't onmogelijke, alsof Denemarken honderdduizenden bajonetten te zijner beschikking had — en de jeugd noemde hem daarom een held. Indien hij maar eens aan 't roer van den Staat had gestaan, hij zou de moeilijkheden hebben leeren kennen — nu scheen 't zijne roeping 't bestaan van moeilijkheden met hardnekkigheid te loochenen. We mogen zeggen dat hem voor een staatsman te zijn niets meer ontbrak dan juist alles! Hij was een lyrisch dichter en een politieke frazen-schrijver. Aan twee dingen geloofde hij: aan Mourad en aan zijne Scandinavische alliantie. Nu, Bille geloofde al mede aan twee dingen: aan Hall en aan keizer Napoleon — en 't eene was juist even dwaas als 't andere.

Ten tijde van Frederik VII, toen de beide nationaal-liberale afdeelingen tegenover elkaar stonden, was de macht over 't Koppenhaagsche publiek en dus over alle Deensche gemoederen verdeeld tusschen deze twee mannen der onderscheidene afdeelingen, tusschen Ploug en Bille. Deze beiden bestreden elkaar niet zelden op de kleingeestigste en belachelijkste manier; ze voeren elkaar voordurend in den baard en wisten

Digitized by Google

waarlijk door hunnen oneindigen overvloed van schimpredenen over en weer de gansche hoofdstad in eene niet edele spanning te houden. De rollen waren aldus verdeeld: Ploug was de man van 't ideale, de koene ridder, die nooit (we weten om welke redenen) van 't slagveld was gevlucht; Bille, de redacteur van Dagbladet, was de practicus, de man van 't gezond verstand, de met Engelsche toestanden sympatiseerend uitgever van een miniatuur-Times; eene courant, welke bij 't publiek in den besten reuk stond, daar ze steeds den huik naar den wind hing. Ze was Scandinavisch, als 't publiek in die richting viel, anti-Scandinavisch' als het tegengestelde het geval was. Slechts in een opzicht bleef Dagbladet zich zelf gelijk: in afgodische vereering van keizer Napoleon III en zijne politiek. Dat Dagbladet, hetwelk in 1864 aanhoudend de voortzetting van den krijg had aangeraden, thans plotseling met onwaardige jammerklachten om den vrede smeekte, toen de vijand zelfs Koppenhage scheen te bedreigen,— het heeft de achting voor dit blad een geweldigen knak gegeven!

„Dagbladet" werd opgericht in 't jaar 1852 en wel als een klein, onbeduidend journaal, dat zich ten doel stelde de concurrentie te openen met en er onder te werken 't even onbeteekenende dagblad „Flyveposten," dat door een zekeren Eduard Meyer werd geredigeerd. — Een oude onwetende dwaas, was die meneer Meyer, maar voor zijn doen een handig werkman, die de kunst verstond 't publiek door roovergeschiedenissen en een doorloopend feuilleton — destijds nog een ongehoord nieuws! — in spanning te houden. Hostrup heeft hem in zijn blijspel „Meester en Leerling" in de rol van Grönhold gekarakteriseerd. Hoe hard het nu klinke, de waarheid moet gezegd: Bille is als redacteur slechts een „een weinig verbeterde en wat meer modieuse editie van dien Eduard Meyer welken hij uit de journalistiek wist te verdringen om zelf zijne plaats in te nemen." Gelijk deze, was hij tegenover 't publiek niets dan een speculant; gelijk deze verkocht hij zijne courant met een winstje, toen ze geen rente meer opleverde. Overmoed had hij anders wel: reeds als drie en twintig jarig jonkman sloeg hij in zijn blad een toon aan van uitgelatenheid, bij 't brutale af, waaraan men in Denemarken niet gewoon was. Trouwens, deze luchthartige manier om den tegenstander onder spotternijen te verpletten, om de

Digitized by Google

jongste voortbrengselen der literatuur als 't voorwerp te kiezen van armzalige geestigheden, die manier vond ten tijde der naïeve, levenslustige wereldbeschouwing eene zeer gunstige ontvangst. Men leefde immers in Denemarken onder nieuwe toestanden, in den eersten jubel der pas verworven politieke vrijheid. Men was immers vol van jeugdige verwachtingen voor de toekomst der Scadinavische landen. In een godsdienstig opzicht was „Dagbladet" destijds natuurlijk ten hoogste vrijdenkend: een der mederedacteurs van de courant vertaalde zelfs Rénans „Leven van Jezus."

Maar de jonge mannen werden oud en daarmee veranderden de rollen. Dagbladet werd al meer en meer ploertiggeestig en Ploug haastte zich de gelegenheid waar te nemen om Bille te teekenen als Sancho Pansa — dit had dan meteen de nuttigheid, dat hij zelf schitterde als de edele ridder van de Mancha.

Maar 't zou onbillijk zijn alleen de schaduwkanten naar voren te keeren. Ploughs ware verdienste bestond hierin, dat hij door de goedgeschreven artikels van zijne slecht geredigeerde courant het nationale bewustzijn wakker riep van 't Skandinavische Noorden. Bille's journaal werd ten dage van zijn bloei op eene uitstekende manier geredigeerd; het was flink op de hoogte van al 't belangrijk nieuws en was daardoor natuurlijk zeer in trek. Ook komt het blad de eer toe door zijn strijd tegen de onvoldoende inrichting van brand- en gevangeniswezen, van politie en diergelijke gemeentelijke belangen, veel te hebben bijgedragen tot menige nuttige hervorming, die zonder zijne critiek niet zou verkregen zijn.

Toen Christiaan IX den troon beklom had de invloed dezer beide bladen zijn culminatiepunt bereikt. Ploug leidde zijn publiek, waarheen hij 't hebben wilde, door de loktoonen van zijn met berensnaren bespannen speeltuig; Bille schreef zijne gemakkelijke, bevallige volzinnen, die wel niet door schoonheid van stijl schitterden, maar toch door vele geestigheden aantrekkelijk waren. Stijl had hij eigenlijk niet, want hij was geen persoonlijkheid in dien zin, welken Buffon bedoelde, toen hem de welbekende klassieke spreuk uit de pen vloeide. Scherp en bitter was 't woord van Monrad, maar karakteristiek, toen hij van den „onbetaalbaren Tivoli-humor" sprak, waaraan de artikelen van Dagbladet te herkennen

Digitized by Google

waren! Karakteristiek, omdat de geestigheden van Bille aan niets zoo juist herinneren als aan de sprongen en kluchten van de grappemakers in Tivoli.

't Is bekend, dat zich tegen Christiaan IX, den „Duitschen Koning" direct de hatelijkste oppositie verzette. Terwijl de conservatieve, de loyale Ploug dagelijks zijn bitteren spot onder 't volk wierp èn leugenachtige grappen ronddeelde over „de inpopulariteit des heerschers," terwijl schreef ook Bille eene lange reeks van opstellen, welke moesten bewijzen, dat Christiaan IX eigenlijk geen enkele rechtmatige aanspraak op den troon had! Dat was te veel — tegen den schrijver werd eene aanklacht van hoogverraad ingediend. Maar die omstandigheid kon 't aantal lezers van 't blad niet verminderen. Anders werd het echter, toen de oorlog — tegen alle verwachtingen en alle voorspellingen der beide hoofdorganen in — van Denemarken zoo rampspoedig eindigde; toen de strijd tegen Oostenrijk zoo geheel in omgekeerden zin uitviel, dan de couranten van Ploug en Bille hadden geleeraard. En naarmate 't publiek van zijne illusies ontnuchterd raakte, naar die mate voelden zich de beide leiders met hunne respectieve dagbladen den grond onder de voeten wegzinken. Want den doorslag heeft wel gegeven de omstandigheid, dat ook de krijg tegen Frankrijk zoo geheel anders voor Duitschland eindigde, dan men met hand en tand had beweerd, dan men zelfs met onbegrijpelijke lichtzinnigheid, tot inmenging toe, had verkondigd. Nu eerst werd het aan 't publiek duidelijk hoe schroomelijk eenzijdig het werd voorgelicht, in welke dwaze droomerijen men door de dagbladpers was geholpen.

Middelerwijl had de steeds aangroeiende partij der „Boerenvrienden" een dreigenden invloed verkregen. De zoogenaamde partij der geleerden wist niet, wat ze deed, toen zij in 1849 der wetgeving een zoo breeden democratischen grondslag verleende. Het kwam haar niet in den zin, dat de zoo lang klein gehouden boeren eenmaal een ernstig gebruik zouden maken van 't vreeselijk wapen, dat men hun door 't algemeene stemrecht in de handen drukte. En vooral zette zij de gedachte verre van zich, dat de dag naderde, waarop de boeren dit wapen zouden keeren tegen de nationaal-liberale partij zelve, „aan welke zij immers de vrijheid dank weten moesten." Intusschen groeide de macht der linkerzijde bij

Digitized by Google

den dag aan. Maar 't gelukte toch nog in 't jaar 1867, door eene laatste krampachtige inspanning der nationaal-liberale partij — de grondwet van den 5den Juni 1849 in zooverre te beperken, dat het kiesrecht voor den Landsthing verbonden werd met het betalen van een zekeren census. Op die manier werd de wetgeving wat minder democratisch. Doch deze was dan nu ook de laatste inspanning der partij: — de laatste schaakpartij had geen andere waarde dan dat men tegen den aanwassenden vloed van het democratische element een aarden dijk had opgeworpen. En ziet, daar werd nu de nationaal-liberale partij op eenmaal conservatief tot het uiterste en loyaal tot het uiterste, zoodat de voormalige vrienden der vrijheid zich haastten om op de Boerenvrienden te smaden, toen deze b. v. op afschaffing van titels en orden aandrongen. Nog meer. Toen eindelijk de Fransch-Duitsche oorlog en de dagen der commune eene zwakke socialistische beweging in Denemarken te voorschijn riepen, toen stortten zich èn Dagbladet èn Fädrelandet hals over hoofd in 't meest onbehouwen element van politieke en godsdienstige reactie. De geslepen en epikuristische Bille, die wel inzag, dat deze reactie niet lang stand zoude houden, maakte zich de gelegenheid ten nutte om zijne courant met voordeel te verkoopen. Kooper werd de Heer Topsöe. Deze, een waanwijs maar voorzichtig jonkman, redigeerde het blad zoo, dat men door de hoogconservatieve kleur toch nu en dan enkele vrijzinnige trekken opmerkt, die vermoeden doen, dat men zich de mogelijkheid van eene rolverwisseling wil open houden! Bille en Ploug hadden in den laatsten tijd broederlijk de handen ineengeslagen, — elkaar met een stroom van steeds schitterender plichtplegingen overgietende, — en gemeenschappelijk strijd gevoerd tegen de „Hydra" van 't liberalisme. Thans heerscht dezelfde teere betrekking tusschen Ploug en Topsöe, die zich voorloopig door zijn ouden collega (die wel bijten kan, maar nu zijne tanden niet mag gebruiken) Fädrelandet op 't sleeptouw heeft laten nemen, en met dit blad strijd voert voor troon, altaar en maatschappij. [1]) Fädrelandet heeft nu reeds tweemaal de onder-

[1]) Tot op den jongsten tijd toe was „Dagbladet" nog steeds buonapartegezind. Scheldwoorden tegen de Fransche radikalen, scheldwoorden tegen

Digitized by Google

steuning der geestverwanten moeten inroepen om zich staande te kunnen houden, en zoo schreef Björnsterne Björnson nog onlangs van Plough; „hij zit op zijn tweemaal bijeengebedeld blad!" De „Berlingske Tidende," door den staatsraad Knudsen geredigeerd, is, als altijd, officieel en vertegenwoordigt in 't geheel geene opinie, en dus past ze heel goed bij „Dagbladet," en „Fadrelandet." Denemarken heeft thans drie „Berlingske Tidenden" in stede van één!

II.

De partij der „boerenvrienden," wier voornaamste leiders J. A. Hansen, Tscherning en Gert Winther zijn — in den jongsten tijd heeft zich ook Berg bij hen aangesloten —, heeft haar aanzijn te danken aan de zucht om den „boerenstand," dat wil hier zeggen, de bezitters, de grondeigenaars, degenen, die op hun eigen hoeve zitten, de majoriteit te bezorgen zoowel in den Landtsthing als in den Volksthing, en dat wel, omdat die stand in 't maatschappelijke leven eveneens de meerderheid heeft.

De leiders, van welke geen enkele zelf tot den boerenstand behoort, „gingen von sehr verschiedenen Instinkten und Interessen, selten von Ideen aus" zegt Strodtmann. De constitutioneele vrijheid, gewaarborgd door de grondwet van 5 Juni '49, werd verkregen door den strijd, dien professoren en ambtenaren, mannen van eene geleerde opvoeding, om haar hebben gevoerd. En nu zeggen de „boerenvrienden," autodidacten als ze zijn en in hun haat tegen de oude vrijheidsmannen, dat de partij van '49 niets anders is dan eene nieuwe bureaucratie, die de vroegere van 't absolutisme slechts heeft afgelost. Zij begrepen bovendien, dat het der „professoren"-partij aan een warm hart voor den boerenstand mangelde, dat de „heeren" zich om de belangen en wenschen van dien

---

Gambetta — Napoleon III, dat was de man! En bovendien: smaadredenen tegen Engeland en 't „Regiment van Gladstone," maar vleierijen aan 't adres der Tory's, die wat krijgslustiger geacht werden — want niets is verachtelijker in de oogen van „Dagbladet" dan de politiek des vredes!

Digitized by Google

stand niet bekommerden, dat zij onpractisch waren en zich in holle phrasen verliepen. De „boerenvrienden" zijn verder ijverig in de weer om de ambtenaren-partij te dwarsboomen. Als zij hun zin hadden, moesten de ambtenaren zeer veel in gehalte verminderd worden. Maar zij loopen hun doel voorbij en vergeten, hoe eene voortgaande toepassing van hun plan ten gevolge hebben zoude, dat de ambtenaren-stand in Denemarken binnen weinige jaren slechter ging worden dan ergens elders ter wereld.

J. A. Hansen heeft zich als een voortreffelijk practicus doen kennen; en dat is reeds veel. De afgevaardigden der partij, die blindelings gehoorzamen aan de leiders, spreken in den Rijksdag slechts hoog zelden: stemmen, daarop komt het maar aan. Geen wonder, dat dusdanige strenge orde aan de „boerenvrienden" eene buitengewone macht meedeelt. En waartegen is nu hunne macht gericht? Weg met geleerde wetenschappelijkheid, weg met die verouderde deftigheid der hoogeschool! Geene subsidiën meer aan 't koninklijke theater, noch aan musea. Kortom, de boerenvrienden kanten zich tegen alles, wat uitsluitend ten bate van Koppenhage komt, want daarvoor willen de boeren niet langer betalen! Het verzet is dus meer tegen den voorrang der hoofdstad gericht, zoo 't schijnt, dan tegen de gewraakte zaken zelve!

Nog eene andere zaak houdt den boerenvrienden 't bloed warm. De Deensche wetgeving is namelijk niet parlementair in den zin, welken men in Engeland b. v. steeds aan dit woord hecht; dat wil zeggen: in Denemarken behoeft het ministerie niet te beantwoorden aan den geest der meerderheid in 't parlement. Welnu, dat moet zoo worden, zeggen zij. Men begrijpt waarom. Slechts een enkelen keer hebben „boerenvrienden" plaats gehad aan de ministers-tafel ('t was onder Raaslöf), maar anders was steeds de tegenpartij aan 't roer van den Staat. Voor 't overige heeten de boerenvrienden betere democraten dan de nationaal-liberalen — inderdaad echter is 't hun slechts te doen om de regeering in handen te krijgen. Al heel spoedig verstonden de leiders de kunst hunne denkbeelden winstgevend te maken. J. A. Hansen b v. richtte eene verzekerings-kas op, waartoe de geestverwanten hunne bijdragen verleenden, maar bij zijne tegenstanders zag

Digitized by Google

men onder een anderen vorm dezelfde zaak. Immers toen Rosenberg, de redacteur van „Heimdal", uit zijn ambt was ontzet, deed hij zich gaarne door de partij der „Grundtvigianen" onderhouden. Eigenbelang hier, baatzucht daar! „'t Is andere saus, schoon al dezelfde spijzen!"

Trouwens op de aanklachten der weerpartij, als zouden de leiders der boerenvrienden allereerst hun eigen zak dienen, op al die aanklachten zal de vriend der waarheid en onpartijdigheid mogen antwoorden, of de hoofdmannen in 't kamp der boerenvrienden wel iets hebben gedaan, waaraan die der tegenstanders niet even zeer schuldig staan! 't Groote gebrek is eigenlijk, dat ware onbaatzuchtigheid noch de deugd der éene, noch die van de andere partij is.

De professoren-partij heeft zich zelve vooral daardoor in 't licht gestaan, dat ze zich steeds tot de ontwikkelden der Deensche natie richtte en er hoegenaamd geene moeite voor over had invloed uit te oefenen op de massa des volks, op de populatie van 't platteland. Zij schreef maar en dan nog alleen voor Koppenhage. Anders de boerenvrienden. Die zochten hunne kracht in 't levende woord, die spraken. Wil men hen leeren kennen, dan moet men niet naar hunne couranten grijpen, maar hunne vergaderingen gaan bezoeken. Niets heeft aan de nationaal-liberale partij in Jutland zooveel kwaad gedaan, dan de omstandigheid, dat Bille, — toen hij den vorigen zomer te Horsens politieke voordrachten hield, — dat die spreker destijds maar niet te bewegen was tot eene openbare discussie met de afgevaardigden der boerenvrienden — met J. A. Hansen en 's mans vermoedelijken opvolger, Berg.

De voornaamste hefboom echter, waarmee Horsens partij in vroeger tijd kracht ontwikkelde, was de overgang der pachthoeven in persoonlijk bezit. Die quaestie was haar groote trom. Dat was nu eens eene zaak, waaromtrent de leiders bepaaldelijk 't belang der boeren dienden. Feitelijk is 't dan ook alleen aan hen te danken, dat deze zaak op den huidigen dag zoo tamelijk geregeld is. 't Is zeer natuurlijk, dat de „boerenvrienden" ten dage van 't aan de orde zijn dezer quaestie, de gezworen vijanden moesten wezen van de zoogenoemde „groote boeren," van de bezitters der landhoeven, ridder-landerijen en adellijke goederen, welke allen zich na 1848 geslagen voelden en zich dus terugtrokken. Maar later, in 't

Digitized by Google

jaar 1852, ondernamen zij eene reactionnaire beweging; toen verkregen zij zelfs een eigen blad onder redactie van M. Goldschmidt. De vroeger zoo democratische redacteur van den „Korsaren" stelde thans zijne welversneden pen ter beschikking van den landadel, terwijl hij voor zich op de landgoederen zijner beschermelingen, der „groote luî", naar hartelust aan zijne jachtdrift offerde en in „Noord en Zuid" zijn publiek onthaalde op eigen jachtavonturen en 't leven op de landgoederen der adellijke luî.

Later scheen de betrekking tusschen de „groote" en de „kleine" boeren, de landheeren en de pachters, van wisselenden aard te zijn. Een tijdlang zelfs — zoo b. v. kort na de troonsbeklimming van Christiaan IX — waren ze te zaam verbonden in den gemeenschappelijken strijd tegen de nationaal-liberalen. Maar naarmate deze, in de laatste jaren vooral, meer conservatief ja reactionnair werden, naar die mate werd de band tusschen landeigenaars en pachters losser en voelden zich de eersten meer aangetrokken tot de vroegere vijanden. Thans zelfs zijn de vroegere dagen vergeten en de oude tegenstanders de hartelijkste vrienden geworden. Zoowel Graaf Frijs als Graaf Holstein ontvingen, toen ze als eerste ministers aan de groene tafel zaten, het wachtwoord uit het nationaal-liberale kamp, — van Hall en van Kriger. 't Is te betreuren, dat er onder de partij der boerenvrienden niet één gevonden wordt, die nu eens door groote geestesgaven uitblinkt. 't Regiment is een louter massa-regiment. De nationaal-liberalen hebben voor 't minst het voorrecht, dat er onder hen mannen gevonden worden van een flink karakter en groote bekwaamheden. Zij bezitten mannen van phlegmatische kalmte als Hall, een Lord Palmerston in 't klein; van hartstochtelijke en onvermoeide werkzaamheid, van slimheid en eerzucht als Monrad, de doortrapte bisschop, een woelende priester-natuur. Bijtend en snijdend als redenaars mogen genoemd worden: Kriger, de groote jurist, maar onbeteekenend diplomaat, wel niet altijd oorspronkelijk, maar van buitengewone kennis en belezenheid, van ongeloofelijke vlijt; Tenger, de voormalige arts en latere minister van financiën, verstandig en berekenend, en daarenboven in zijn vak een zeer bekwaam man, die echter, jammer genoeg, zijne positie tot een onedel nepotisme misbruikte.

Digitized by Google

De partij der boerenvrienden daarentegen bezit niet één waarlijk uitstekend man! Tscherning is nog de beste — hij had in 't jaar 1848 als minister van oorlog een schitterend oogenblik, toen hij een leger uit den grond stampte en stoïcijnsche avondpartijen gaf, waar dan een groot roggebrood de rondte deed, opdat ieder er een stuk van konde afsnijden! — maar, „er ist eine extravagante Natur, ein Tausendsasa, ein Universaltalent, ein Groszprahler mit einer Stentorstimme und einer mehr renommistischen als überzeugende Beredsamkeit." Wat J. A. Hansen betreft, die vroeger verbonden was aan de onderneming „Fâdrelandet," maar dezen post om niet zeer loffelijke redenen neerleggen moest, van hem luidt het, dat hij „ist scharfsinnig und gerieben, ein Wortklauber und Haarspalter, aber ein wenig achtbarer Character, und völlig ideenlos." Berg is een onbeschaafd seminarist, die carrière wil maken in de wereld en thans den rooden demagoog speelt, die rangen, titels en orden afschaffen wil. Hij heeft van niets verstand „und spekulirt vielleicht eben deswegen darauf, mit der Zeit Minister zu werden."

Sedert korten tijd is nog eene nieuwe fractie van de partij der boerenvrienden in 't leven geroepen en wel door Björnbak en zijne medestanders. Björnbak, onderwijzer in den omtrek van Aarhuus (Jutland) en redacteur van een provinciaal blad, gaat nog een stap verder op den weg der democratie dan de gewone „boerenvrienden." Zijn parool is: weg met vloot en leger, weg met nationale liefde en nationalen haat. Een goede verstandhouding met Duitschland, dat is beter. De partij van Björnbak vormt den overgang tot de eigenlijke socialisten, die hunne kracht zoeken in den kleinen boerenstand, in de huurders, terwijl de boerenvrienden meer gesteund worden door de eigenaars van boerenhoeven, gelijk we gezien hebben. De socialisten hebben echter eerst op 't laatste oogenblik en toen ze zagen, dat er voor hunne eigene kandidaten geen kans van slagen was, als hulpbenden dienst gedaan in de gelederen der boerenvrienden. 't Punt van vereeniging was gemeenschappelijke haat tegen de nationaal-liberalen. De socialisten willen de boerenvrienden slechts gebruiken om de „professoren-partij" ten val te brengen. Voor 't overige gaan ze veel verder en vertegenwoordigen gansch andere belangen dan zij, met wie ze stemden: de

Digitized by Google

boerenarbeiders en keuterboeren, de smadelijk onderdrukte volksklasse, die heeft hunne sympathie! Op 't oogenblik echter is gezegde partij nog geheel machteloos, gelijk door getallen kan worden aangewezen! Om één voorbeeld te noemen: haar leider, de gewezen luitenant Pio kon 't bij de laatste verkiezing niet verder brengen dan tot 190 stemmen.

't Ergste, wat men der linkerzijde kan ten laste leggen, is, dat ze 't grove materialisme de heerschappij wil geven. Dit is dan ook 't verwijt, hetwelk alle nationaal-liberale dagbladen dagelijks verkondigen. En 't berust ook werkelijk in zooverre op waarheid, als moet worden toegestemd, dat de linkerzijde geen idee liefheeft, dat ze al heel weinig eerbied koestert voor wetenschap en kennis, en misschien wel zou willen schrappen iedere post op de begrooting, welke voor wetenschap en kunst pleegt uitgetrokken te staan. Is 't woord schrappen wat te sterk, „tot op eene kleinigheid verminderen" ligt in elk geval in hare bedoeling. Maar haar materialisme is ten minste eerlijk, terwijl het idealisme der nationaal-liberalen de afschuwelijkste leugen moet heeten: holle phrasen, die idealistisch klinken misschien, maar geen idealistisch doel, verre van daar — tenzij men hun streven om de macht te behouden aldus zou willen doopen!

In den jongsten tijd is de partij der linkerzijde aan invloed belangrijk vooruit gegaan door 't bondgenootschap bij de stembus met de Grundtvigianen, die in de laatste verkiezingen, haast zonder eenige uitzondering, voor de kandidaten der linkerzijde stemden. Een vreemd bondgenootschap voorwaar: van ruiterlijke materialisten en dweepzuchtige idealisten en duisterlingen; van kosmopolieten, die geene andere dan de nuttigheidsleer erkennen, en zichzelf vergodende nationalen! Wat deze partijen vereenigt, 't is helaas de gezamenlijke haat tegen eene geleerde, eene wetenschappelijke opleiding, en de gemeenschappelijke liefde voor de zoogenaamde volkseigenaardigheden en volksheerschappij!

Indien de nationaal-liberalen in den jongsten tijd niet zoo reactionnair waren geworden, dan zouden de Grundtvigianen deze partij niet hebben verlaten, waartoe zij volgens den aard van hun zijn in vele opzichten behooren en voor welke ze dan ook gedurende langen tijd de beste hulptroepen waren. Door hun idealistisch romantisme en hun geprononceerd

Digitized by Google

nationaliteits-gevoel waren de Grundtvigianen om zoo te spreken voorbestemde nationaal-liberalen. Thans echter heeft de linkerzijde hen gewonnen door 't simpele woord „het volkskarakter!" Op 't hooren van dit machtwoord is de gansche partij overgegaan. Slechts een paar der ouderen, als b. v. de pathetische Birkedal zijn Ploug en het „Vaderland" getrouw gebleven.

Uit een politiek oogpunt zijn de Grundtvigianen liberaal; zij willen kiesgemeenten, scheiding van kerk en Staat, enz. — of liever, zij wilden dit vroeger. Indertijd ging hunne vrijzinnigheid zelfs zoo verre, dat ze streden voor de opheffing van den schoolplicht. Het was dwingelandij, zeiden ze, de menschen te noodzaken lezen en schrijven te leeren — die wet op den schoolplicht had reeds den verderfelijksten invloed uitgeoefend op de Deensche natie. Maar ook deze liberale stelling is hun in den laatsten tijd heel wat minder bekoorlijk voorgekomen. En sedert de Grundtvigianen de ontdekking hebben gedaan, dat er zelfs in Denemarken, in „Gods uitverkoren land" ongeloovigen worden gevonden, die 't zelfs wagen durven hun ongeloof in 't openbaar uit te spreken, sedert dien tijd willen ze der kerk niet langer de subsidie onthouden, welke de Staat haar verleent. 't Welzijn der kerk gaat hun thans vóor alles en 't zou dwaas zijn te meenen, dat nog ergens een Grundtvigiaan gevonden wordt, die op den dag van heden tegen de Staatskerk zou willen kampen — de Staatskerk, die onder den huichelachtigen en bedriegelijken naam van „volkskerk" wil doorgaan.

Intusschen blijven ze nog altijd hun strijd voortzetten tegen de „Latijnsche" beschaving, die volgens hen een pest is voor den oorspronkelijken Noordschen volksgeest. De Grundtvigianen willen hooger onderwijs voor de boeren, voor 't volk, in plaast van de universiteit te Koppenhage; ze vragen de studie van 't Oud-noordsch in de plaats van Grieksch en Latijn — dat is alles een hoop ballast, nu en dan een greintje verstandigs, maar verdronken in eene zee van ongerijmdheid en dwaasheid. De Deensche boer vormt de gezonde kern des volks; die uitheemsche beschaving, welke door het „ongeloovige" Europa is aangebracht, is uit den booze: alleen in 't Noorden, of duidelijker gesproken, onder de schare van Gods uitverkoren volk, de Grundtvigianen, leeft het ware

Digitized by Google

geloof — het is dan ook slechts ter wille van die schare, dat God het Noorden onder zijne hoede neemt; God beschouwt Denemarken om haar als 't land, van waar uit de wereld het licht moet ontvangen.

In 't begin dezer eeuw, toen Grudtvig een heftigen strijd voerde met Clausen, den vertegenwoordiger van 't Rationalismus in Denemarken, noemde zich de heilige man — want zoo zullen wij Grundtvig wel mogen heeten! — de incarnatie van 't zuiver en onbesmette Lutersche geloof. Zoo vond Heiberg in zijn „ABCboek voor den jongen Grundtvig" gelegenheid om spottend met hem te sollen, zeggende: een boek zoo kostbaar als de man, „die voor Maarten Luther spelen wilde." Verder stond Grundtvig destijds pal tegenover Mynster, den eersten bisschop der Deensche kerk, tegenover den man, die levenswijsheid en beschaving vertegenwoordigde tegen hem, die zich representant noemde van de innigheid en de warmte des geloofs. Langzamerhand zag men Clausen afstand doen van zijn rationalisme, en de godsdienst-beweging werd met den dag sterker. Toen was het de tijd voor Grudtvig om zijne „onvergelijkelijke ontdekking" te doen. Deze onvergelijkelijke ontdekking, de zoogenaamde „Openbaring van Grundtvig," die hij — wie weet hoe? door een droomgezicht? een mirakel? — ontving, bestaat in 't volgende phantasma: „Luther vergiste zich hierin, dat hij 't Nieuwe Testament als de eenige bron beschouwde, waarin men de ware kennis van 't Christendom kan putten, want er waren reeds Christenen, vóór dat het Nieuwe Testament bestond. Maar wil men weten, wat nog ouder is dan 't Nieuwe Testament, wat gelijktijdig met het Christendom is ontstaan, men noeme slechts „het Apostolische Symbolum," bevattende dit de drie geloofsartikels, welke volgens Grundtvig reeds door de eerste Christenen werden beleden."

Hiertegen kan worden aangevoerd, dat de meening als zouden de eerste Christenen in 't bezit van geloofsartikels geweest zijn, feitelijk onbewezen is. Het tegendeel is zelfs herhaaldelijk aangetoond. Van den anderen kant vorderen de drie Grundtvigsche geloofsartikels — bekend onder den naam van „het kleine woord," „het kleine woord uit den eigen mond des Heeren," „het levende woord" — om begrepen te kunnen worden het gansche Nieuwe Testement,

Digitized by Google

dat ze vervangen willen, als glossarium. En dan wordt „het kleine woord" geprezen als 't levende woord, dat is als 't woord der mondelinge overlevering, dat leven is en voor 't volk oneindig meer geschikt dan de „doode letter." Maar dat de mondelinge overlevering beter en meer vertrouwbaar zijn zoude dan de schriftelijke, en dat de eerste niet vervalscht kan worden, Grundtvig heeft geene pogingen gedaan om het te bewijzen. Maar niettemin is voor hem en zijne volgelingen „het levende woord" ten allen tijde de meest gezochte waar. En dit is nu de manier, waarop Grundtvig met zijne „onvergelijkelijke ontdekking" de eenheid der kerk voor alle tijden en plaatsen wilde bewerken, dit nu het punt van samenhang om de tegenwoordige en de eerste christenen aan één te binden. Onze Deensche godgeleerde begreep zeer goed, dat de bijbel niet bestand is tegen den voortdringenden twijfel. Daarom wilde hij eene kleine verdedigingslinie opwerpen; er moest in den vorm van drie geloofsartikels eene soort van vesting worden gebouwd, waarin 't gansche stelsel kon worden verdedigd. Maar Grundtvigs vesting is te zwak — zij is niet bestand tegen de slagen, die 't bijbelgezag zelfs aan 't wankelen hebben gebracht! Maar bovendien, 's mans „ontdekking" heeft niet eens de verdienste der nieuwheid. In zijne polemiek tegen pastoor Goeze heeft immers Lessing deze heele theorie uit eengehaald met gelijksoortige argumenten, als waarmede Grundtvigs stelsel is bestreden en die hij niet heeft kunnen weerleggen. Nog weet ieder, dat de superintendant Delbruck in 't begin dezer eeuw gelijke leer als Grundtvig aan zijne Duitsche landgenooten ten beste wilde geven!

Wat de „ontdekking" zelve aangaat, die komt op 't volgende neer: „in de drie geloofsartikels is 't gansche wezen van 't christendom vervat. Gevolgelijk werken zij als het totaal eener machtige, eener bovennatuurlijke kracht en dus ook op eene bovennatuurlijke, dat is magische wijze. De beide sacramenten, onder de toediening van welke zij voor 't eerst plechtig worden beleden, bij den doop en 't avondmaal, brengen het christendom, om zoo te spreken, in 's menschen lichaam over. Zoowel bij den doop als bij 't avondmaal („ved Bordet og ved Badet," aldus heet het allitereerend in de Grundtvigsche brabbeltaal) daalt er iets bovennatuurlijks in

Digitized by Google

den mensch neer. Door den doop wordt hij op magische wijze een christen, door 't avondmaal wordt hij op bovennatuurlijke wijze van zijne zonden gezuiverd.

De overeenkomst tusschen het Grundtvigianisme en de leer van Rome is in 't oog vallend. Beiden hechten de hoogste waarde aan de mondelinge overlevering, beiden stellen de sacramenten hooger dan het woord des bijbels. En zoo gevoelen we het reactionnaire der Grundtvigsche leer.

We moeten nu verder opmerken hoe deze leer zich heeft ontwikkeld tegenover het piëtisme, hoe ze dit vermocht door haar meegaan met de eigenaardigheden en hebbelijkheden van 't Deensche volk in zake een nationalen godsdienst. Grundtvig doopte zijn godsdienst meermalen het „blijmoedige" christendom en zijne levensbeschouwing was dan ook in overeenstemming met het magische in de leer, dat het minder op de moraal of op 't doen aankomt dan wel op 't gelooven. De geloovige kan dus, indien hij van dit zijn geloof slechts zeker is, het leven minder ernstig gaan beschouwen; hij kan in de bewustheid van zijne uitverkiezing »blijmoedig" zijn en 't leven genieten in weelde en vroolijkheid. En vandaar nu — in tegenstelling met het zelfkwellende ascetisme van Kierkegaard — de haat der Grundvigianen tegen het piëtisme en de overdreven strenge ethiek, die de deur wil sluiten voor alle levensgenot. Door het verwerpen van 't bijbelwoord als de norm des geloofs en door 't aanprijzen der vroolijkheid kan 't Grundtvigianisme in Denemarken wellicht den weg banen voor eene meer vrije levensopvatting dan die, welke de Deensche kerk predikt. Dit is dan ook de nutttige kant der leer, dien men niet over 't hoofd zien moet, ofschoon die leer om licht te verklaren redenen almede aanleiding moet geven tot menige belachelijke consequentie, nu men luchthartig levensgenot voor 't „echte christendom" gaat aan de markt brengen.

Bij zijn eerste optreden was Grundtvig een volbloed absolutist; in 1849 stemde hij zelfs tegen de grondwet. Later intusschen ging hij met den stroom destijds mede en werd hij liberaal tot het uiterste, dat is in den tijd, toen men liberaal wezen moest om populair te zijn. Zijn streven was steeds volksvriend te zijn, het volk te verheffen zijn doel. Ten tijde van Frederik VII begonnen zijne vrienden overal in 't land

Digitized by Google

volks-hoogescholen op te richten om den boerenstand te onderrichten en te verlichten.

In dit streven naar ontwikkeling van den boerenstand is, theoretisch beschouwd, veel schoons, ja bewonderenswaardigs. Bijna alle landen van Europa komen in dit opzicht bij Denemarken ten achteren. In geen ander land heeft men met zoo prijsbaren ijver de kloof trachten te dempen, die de beschaafden van de minder ontwikkelden scheidt. Kom maar in de dorpen van Jutland en Seeland, en overal, zelfs in de kleinere gehuchten, ziet ge met welgevallen de vroolijke en doelmatige schoolgebouwen, waar de jeugd in flinke lokalen, welke licht en lucht en dus leven verkondigen, wordt onderwezen, waar de boerenkinderen datgene leeren, wat den mensch tot mensch maakt. Maar hoeveel schoons op die manier ook is tot stand gebracht door dezen en genen jongen man, die gloeide voor 't heil des volks, door hem, die den blik van eene gansche populatie, vroeger slechts tot den pappot beperkt, naar iets hoogers heeft gericht, toch is er iets, wat onze goedkeuring tempert.

De Grundtvigianen hebben vooral in die richting gewerkt, dat het onderwijs, aan de boerenkinderen verstrekt, thans bestaat uit eene soort mengsel van godsdienst, muziek, poëzie, historie, mythologie en wat dies meer zij; dat is — er wordt een onderwijs gegeven, zoo als dat „in der Urzeit gang und gebe war," zegt Strodtmann. Er wordt veel gezongen en weinig gepreekt — zij zingen bij elke gelegenheid godsdienstige liederen en deze op de wijzen van algemeen bekende en wereldsche deuntjes, ja zelfs op de wijze van dansmuziek, alles om ze maar spoedig ingang te doen vinden. Grundtvig zelf was een niet onverdienstelijk dichter en uit zijne pen is menig geestelijk lied gevloeid van onmiskenbare schoonheid. Door dit mengsel nu van muziek, poëzie en godsdienst wordt de jonge boer gevangen genomen; hij gevoelt in zijn binnenste een zeker inwendig verlangen, een heimwee, een onverklaarbare zucht.... en nu komt de jonge priester om hem te zeggen, dat hij begint te „ontwaken." (Wie denkt hier niet aan de revivals bij de Methodisten in Noord-Amerika?) Spoedig is hij „ontwaakt," en zingt dan zelf mee. Thans zal hij opgaan naar de hoogeschool. Daar leert hij weinig, of liever weinig degelijks. Hij hoort er van

Digitized by Google

Noordsche mythologie en oud-Noordsche geschiedenis, van overoude verhalen en sagen — die alle ten duidelijkste bewijzen hoe zeer God steeds 't Noorden heeft lief gehad en beschermd, hoe Hij door alle eeuwen heen groote dingen voor had met het uitverkoren Denemarken. De mythen, de droomen uit de kindsheid des volks, zij zijn de mystische voorbeduidingen van 't geen dat volk in zijn mannelijken leeftijd geroepen is te volbrengen. De kracht, de zedelijkheid, het geloof, dat is immers het volk. En eindelijk is immers de zichtbare bescherming des Heeren gebleken uit de omstandigheid, dat Hij in hun midden Grundtvig deed geboren worden, den man, „van wien het licht over Denemarken is uitgegaan."

't Meest gelezen blad is „Dags-Telegrafen," die 18000 abonné's heeft („Dagbladet" heeft er maar 6000!) en vooral door den kleinen middelstand wordt gezocht. Dit blad werd vroeger geredigeerd door V. Rimestad — dezelfde, die eenige populaire geografische en historische boeken heeft geschreven en zich een tijdlang zeer geïnteresseerd heeft voor de arbeiders-quaestie — en wel op eene zeer populaire wijze, doch thans heeft hij zich aan de redactie onttrokken. Maar nog altijd is 't blad de vriend der lagere klassen, nog altijd wordt het met veel verstand geredigeerd.

„Dagens Nyheder" („Het Nieuws van den Dag") is een navolging van diergelijke Fransche bladen. Deze courant werd opgericht door Robert Watt, een middelmatig feuilletonist, die vroeger 't weekblad „Figaro" uitgaf. Hij mocht zich in 't eerst verheugen in de bijzondere protectie van Bille, die zijne vluchtige „Reisschetsen" zelfs met de geestvolle „Reisebrieven" van Baggesen vergeleek, — maar van 't oogenblik af aan, dat Het Nieuws met het Dagblad begon te concurreeren keerde de kans, en werd Bille van beschermer een vervolger!

Eindelijk moet nog de „Socialist" vermeld worden, een onbeduidend dagblad, zonder redactie en een tijdlang zelfs zonder abonné's. Deze laatste zijn echter in den jongsten tijd belangrijk toegenomen, al zuchtten de redacteuren nog steeds in de gevangenis. [1]) De kleingeestige manier, waarop men

[1]) Over 't geheel zijn de arbeiders te Koppenhage rustige en bedachtzame lieden, die zich niet zoo gemakkelijk door de blinkende machtspreuken van

Digitized by Google

dit blad vervolgt, verdacht maakt en zoekt te verdringen, toont helaas allerduidelijkst, hoe weinig ware liberaliteit in Denemarken heerscht en tevens van hoe weinig nuttigheid het is, indien een volk zijne vrijheid op 't papier heeft, als er zedelijke en verstandelijke vrijheid onder de menschen ontbreekt.

Bijna alle provinciale bladen in Denemarken zijn op de hand der linkerzijde, der zoogenaamde „Boerenvrienden" en 't zal zeker niet zoo heel lang meer duren, of ook deze partij zal zich te Koppenhage een invloedrijk orgaan weten te verschaffen.

En 't zijn niet alleen de heeren, die aan zulke dwaasheden gelooven of er zich door laten opwinden. Alle partijen in Denemarken zien in 't Grundtvigianisme eene macht, waarmee ze te rekenen hebben. De koningin-weduwe, de gemalin van den hoogbeschaafden Christiaan VIII, zij zelve zag tegen den ouden dweper op, als was hij haar Heiland,

---

't communisme tot daden van geweld, tot vijandelijkheden tegenover hunne medeburgers van gunstiger doen laten verleiden. De meerderheid onder hen volgde tot heden met volle vertrouwen de leiding van den heer Rünestad, die sedert elf jaren aan de spits staat van de arbeiders-vereeniging in Denemarken, welke op gelijke wijze als Schultze-Delitzsch in Duitschland, maar met veel minder bekwaamheid, langs den vreedzamen weg en op den grondslag der tegenwoordige samenleving eene heilzame verandering zoekt te bewerken tusschen de verhouding van kapitaal en arbeid. In den jongsten tijd heeft intusschen de „Internationale" door hare agenten te Koppenhage eene beteekenisvolle agitatie weten te bewerken, waarvan de ware bedoeling tegen de gansche maatschappelijke instellingen is gericht. Zij heeft als punt van uitgang genomen, en niet zonder succes, den in vele opzichten beklagenswaardigen toestand des arbeiders in de hoofdstad. Verleden zomer (1872) heeft zij zelfs een weekblad „de Socialist" opgericht, eenig in haar dienst staande. Aan 't bureau te Gothersgaden kan men tegen betaling eener wekelijksche bijdrage van vier Reichsbankschillingen (6 ct.) lid worden en de statuten van dit geheim genootschap in ontvangst nemen. In 't begin spotte men met de zaak, als met een dwaze grap, en geloofde, dat het voeten in de aarde hebben zoude een half dozijn dwazen bijeen te lokken. Maar sedert heeft men de ondervinding kunnen opdoen, dat de rustelooze werkzaamheid der Internationale niet zoo geheel als een kluchtspel moet worden beschouwd. Toen is men den strijd tegen de arbeiders-vereeniging te Koppenhage en tegen „de Socialist" gaan beginnen. De strijd werd vervolging, men beschuldigde de leiders van 't blad, zonder allen grond zegt Strodtmann, van diefstal, en wierp hen in de gevangenis. Hunne zaak was, toen Strodtmann schreef, Februari '73, nog niet in behandeling, ofschoon ze reeds den 6 Mei 1872 waren gevangen genomen.

Digitized by Google

en nooit verzuimde zij 's mans predikaties. 't Is bekend, dat Grundtvig, toen hij voor eenige jaren krankzinnig werd, van den preekstoel kwam en de koningin-weduwe op 't voorhooft kuste, zeggende: zij zou Holger Danske (den held uit de Deensche sagen) ter wereld brengen. Met het vuur van den waanzin op de kaken stroomden de geloovigen ter kerkdeur uit. Zoo schoon had „de oude" nog nooit gesproken, de geest was over hem gekomen, er was een mirakel gebeurd. De meer dan zeventigjarige koningin-weduwe geloofde zelve, dat er een wonder was geschied, en hare hofdames eveneens .... en eerst na eenige dagen bleek de droeve werkelijkheid: Grundtvig leed aan krankzinnigheid.

De dames der hoofdstad, voor zoo verre zij in nog iets anders dan modes en weelde zin hebben, hangen met ijver, ja met fanatisme de leer van Grundtvig aan — en zij, die de macht in handen hebben, de politieke heeren, ze zorgen wel op een goeden voet te staan met de secte. Monrad heeft steeds met haar geheuld, ja hij wist zelfs te bewerken, dat de Koning aan den ouden Grundtvig, toen deze zijn tachtigsten verjaardag vierde, den titel van bisschop verleende. Zeer tegen den zin van zijne Majesteit, die de Grundtvigianen haatte en vreesde, omdat ze illoyaal zijn of waren en hem zijne Duitsche afkomst ten kwade rekenden. (1861) „Dagbladet" bewijst aan de Grundtvigianen, vooral sedert Topsöe de redactie heeft, alle mogelijke beleefdheden en geeft niet onverholen te kennen, dat zij den waren godsdienst belijden. „Fädrelandet" is zich te dezen opzichte gelijk gebleven; dat blad is altijd van de partij geweest en tot heden Grundtvigiaan gebleven van 't hoofd tot de voeten. „Heimdal" is het bijzondere orgaan der secte — en er is niemand, die deze fanatieke, panscandiavische courant met ernst durft bestrijden. Wat de „boerenvrienden" betreft, deze in der tijd de machtigste partij, zij weten bijna niet hoe ze hunne nieuwe en invloedhebbende bondgenooten liefkoozen zullen. De Grundtvigianen hebben zich alzoo dermate met het nationaliteitsgevoel vereenzelvigd, dat het eene onmogelijkheid is geworden hunner bekrompen geestesrichting eenige afbreuk te doen. Toch brengen zij wetenschap en ware beschaving in diskrediet, al was 't alleen door hunne leer, dat het geschrevene, dat is het „doode" woord niets, het „levende" alles beteekent. Zij smaden het

Digitized by Google

verstand; en verheerlijken 't gelooven; zij minachten Europa en overschatten Denemarken. Inderdaad zijn ze menschen van een warm gevoel, maar van zwakke hersens; onwetende, genotzoekende femelaars en fanatieke warhoofden. Zij en de eigenlijke piëtisten, de zoogenaamde „innere Mission" zijn op dit oogenblik de geestelijke gezaghebbers over de Deensche landbevolking. Voor 't overige is 't wel een scherp contrast, die »innere Mission" en de levenslustige partij der Grundtvigianen. De mannen der inwendige zending zijn „moralisch, pessimistisch, und der Pfaffe droht dem andächtigen Zuhörer mit Feuer und Schwefel, während er ihm zugleich die unschuldigsten Lebensfreuden untersagt." Tot op dit oogenblik moet deze partij aan invloed echter verre onder doen voor de Grundtvigianen Deze laatste worden nl. in een politiek opzicht sterk geprotegeerd door Hall, wiens echtgenoote eene gewichtige rol speelt bij de secte, en Hall is 't, die van den vijandiggezinden Koning de aanstelling van Grundtvigiaansche predikanten weet te verwerven. In de staatkunde gaan zij, gelijk we zagen, op dit oogenblik hand aan hand met de partijen der linkerzijde en helpen aldus mee om de ruwe kracht der democratie, der onontwikkelde massa, over Denemarken te doen heerschen. Indien niet spoedig vrijere denkbeelden het land doordringen om de zeden en levensopvattingen te hervormen, dan schijnt er geene redding mogelijk uit den put, waarin 't publieke leven in Denemarken meer en meer verzinkt, tenzij wellicht, dat een machtige geest van de stof, die Bismarcken voortbrengt, opstaat om door een krachtigen ruk de menigte weer op den rand der veiligheid te slingeren. Of één enkel krachtig man, òf een algemeene verlichting des volks door ware geestbeschaving moet eene sociale en politieke omwenteling te voorschijn roepen — anders staat het te vreezen, dat het algemeene welzijn in Denemarken en daarmee ook de heerlijke, nauwelijks volkomen bloei der Noordsche kunst en literatuur reddeloos zullen verloren gaan!

Digitized by Google

JOHANNES LUYKEN.

EEN BLIK OP ZIJN LEVEN, WERKEN EN TIJD.

DOOR

ALB. STEENBERGEN.*)

IV.

Niet alle platen in de bundels, tot welker beschouwing we thans willen overgaan, zijn van de hand van Jan Luyken.

Eenige er van werden vervaardigd door zijn zoon Casper, terwijl die welke het nagelaten werkje van Luyken, het „Overvloeijent herte," versieren, ontworpen en geëtst wierden door Cornelis van Noorde.

Een enkel woord over Casper.

Hij was de eenig overgebleven spruit uit Luykens echt, en wijdde zich even als zijn vader aan de teeken- en etskunst, maar met ongelijk minder schitterend gevolg.

Ook leidde hij een zeer ongeregeld leven, en het gelukte zijn vader niet dan kort voor zijn overlijden, hem tot andere gevoelens over te halen en op zijn eigen weg te brengen.

Hij vertoefde eenige jaren in Duitschland (waarschijnlijk van 1696 tot 1704) en vervaardigde daar, onder meer, de platen voor het werk van Pater Abraham de St. Clara „Et-

*) Vervolg van blz. 680.

Digitized by Google

was für Allen" waarvan het eerste deel uitkwam te Würtzburg in 1699 [1]).

In den bundel „Geestelijke brieven", na den dood van Luyken verzameld en uitgegeven, komen er een paar voor geschreven aan dezen Casper, en die tot de beste der verzameling mogen gerekend worden.

In de eerste, „een ernstige aanspraak tot boete", heet het: „gelijk mijn vader gewenst heeft mijnen toekeer tot God, zo hoop en wens ik uwen toekeer tot God; .... maakt mij gelukkig en een rijk man en de Engelen verheugd door een rechte bovenburgerlijke ernstige toekeer tot God."

Na eene toezegging van beterschap te hebben ontvangen, schrijft hij hem in een volgenden brief:

„Ik merk dat gij als een doolend schaap noch verward zijt onder een krom en verdraaid geslacht van quaad geselschap, als: in het wargaren des duivels verstrikt op gevaarlijke wegen ..... Zoekt goed gezelschap, en weest de geene daar gij bij verkeert tot een aanleyding der deugd. Dit raad ik U, dit vermaan ik U, dit bid ik U, opdat gij hetselve meugt doen, van nu af aan met edelmoedigheid verachtende de nablaffende hondenkens der oude quade gewoonte, doch niet blijvende hangen in 't geweefsel of spinneweb der geschilderde vriendschap of maatschappij ..... Och! Heere! Heere! ik heb noch een doolend schaapje in de woestijn dezer wereld, in 't gevaar om van de wolf verscheurd te worden; zoekt het en vindt het, gelijk gij mij onwaardige, gezocht en gevonden hebt."

Zoo als gezegd is, werd zijne begeerte vervuld.

Na lange en verre afdwalingen keerde Casper tot zijn vader weder, en wandelde nevens hem „op den weg der Genade" tot het oogenblik van zijn overlijden, in 't jaar 1706.

Hij stond hem ter zijde bij zijn graveerwerk, en leverde verscheiden plaatjes in de volgende bundels van zijn vader.

Hij overtreft echter slechts zelden het middelmatige, en en er zijn er onder die ze in waarheid ontsieren.

„Spiegel van het menselijk Bedrijf," vertoonende honderd verscheiden ambachten, kunstig afgebeeld en met Goddelijke

[1]) In 1703 was hij waarschijnlijk te Neurenburg. (Zie den brief van J. Luyken aan R. Bellinckhuis, afgedrukt achter „'t Overvloeyent herte."

Digitized by Google

spreuken en stichtelijke verzen verrijkt, door Jan en Casper Luyken" is — een ware spiegel van de bedrijvigheid dier dagen. [1])

Men ziet er de verschillende bedrijven, die thans meestal in groote fabrieken gedreven worden, in 't klein en — te huis uitgeoefend.

Den instrumentmaker, den wever, den spelden- en naaldenmaker, vindt men alleen of met weinige gezellen bezig in eigen bekrompen werkplaats, en te midden dikwijls van hun huisgezin.

De afbeeldingen van die werkplaatsen, zoowel als van de werktuigen waarmede zij zijn gestoffeerd, zijn doorgaans zeer getrouw, en getuigen van de nauwlettendheid der kunstenaars.

Er zijn er zelfs onder die naar destijds bestaande gebouwen geteekend schijnen.

Zoo is de tegenwoordig nog te Amsterdam bestaande brouwerij „de Haan" op een der plaatjes voorgesteld, met de wijze van waterputten uit eene aloude Vechtsche waterschuit.

Vele der door de Luykens voorgestelde takken van nijverheid zoekt men tegenwoordig te vergeefs in ons Vaderland. We bezitten geen fabriek van spelden of naalden meer, wij ontvangen onze uurwerken uit andere landen, en de walvischvaart, in die dagen nog eene bloeiende, en aan duizenden handen bij macht van schepen werk gevende tak van nijverheid, is thans geheel in Engelsche, Amerikaansche of Russische handen. [2])

De auteur van „den spiegel van het menselijk bedrijf," begrijpt onder het woord „ambacht" ongelijk meer dan wij gewoon zijn te doen.

Niet alleen toch rekende hij den predikant, den advocaat, den kunstenaar, den koopman onder de ambachtslieden, maar

[1]) De eerste druk, onder den titel van „het menselijk bedrijf, gedaan te Amsterdam," in kwarto, is zeer zeldzaam, en heeft de fraaiste platen. Hij kwam mij nimmer onder 't oog.

[2]) In 't begin dezer eeuw was te Utrecht nog eene fabriek van spelden „welke de beste waren levert, en (die) hoezeer voor de middelsoort door 36 en voor de fijne door 72 handen gaande, dagelijks 60.000 (stuks) vervaardigt. Zij wedijvert met de fabrieken van denzelfden aart te 's Hertogenbosch alwaar er meerder in getal zijn."

(Reis door Holland in de jaren 1807—1812, Amsterdam bij E. Maaskamp.)

Digitized by Google

hij maakte ook van het koningschap — een ambacht.

Versierd met kroon en hermelijnen mantel en den scepter in de hand, neemt de Vorst plaats in de galerij der ambachtslieden, en wordt er door den vromen auteur aangesproken met het straffe:

Heersch over de rebellen
Die 't hertenrijk ontstellen!

Dat de naaldenmaker op het „oog der naalde en den kemel" uit de Schrift gewezen wordt, is even onnoodig te vermelden, als dat den koopman Matth. VI. 19, 20, 21 wordt voorgehouden.

Aardig gevonden is het versje op den gouddraadtrekker:

't Vergulde zilverdraad, getogen
Door de enge poort van ijzeren oogen,
Verliest zijn goudsgedaante niet:
De vroome gaat door naauwe wegen
En houdt zijn luister, eerst verkregen,
Tot door den dood en al 't verdriet.

Onder de beste plaatjes behooren: de stoelemaker, de zijreeder, de naaldenmaker en de molenaar.

Bij den diamantslijper wordt het rad, dat het werktuig in beweging brengt waarop de steenen geslepen worden, gedraaid door eene vrouw, en met de eigenlijke werkzaamheid is slechts één persoon bezig.

„Beschouwing der Wereld, Bijkorf des gemoeds, en Leersaam Huisraad" sluiten zich bij den Spiegel van 't menschelijk bedrijf eigenaardig aan en zijn van eenen geest.

De plaatjes in de „Beschouwing der Wereld," zijn voor een goed deel van de hand van Casper Luyken, en die er van zijn vader in voorkomen, behooren niet onder diens beste.

„De wind," „het veld," „de weg," „de nachtegaal", „de jongen," onderscheiden zich daaronder 't meest, maar halen toch niet bij die voorkomende in de Onwaardige wereld.

Van de „Beschouwing der Wereld" bestaan slechts twee drukken, beide bij van der Sijs (1708—1725).

In menig boek van later tijd en andere hand vindt men niettemin de plaatjes er van gebezigd.

Vooral kinderwerkjes versierde men er mee, en zoo dienden zij onder anderen Pieter den Hengst om zijn „Kort

Digitized by Google

begrip van de Natuurlijke Historie der dieren[1]) op te luisteren.

De „Beschouwing der Wereld" bezat ook eenige voorstellingen van rampen en bezoekingen, en op dezen is meer bijzonder van toepassing wat ik op blz. 41 van deze studie aanmerkte.

Aardbeving, watersnood, oorlog, pest en wat dies meer zij, beschouwde Luyken als zoovele straffen, door de Godheid den mensch opgelegd om zijne overtredingen, en zijne voorstellingen daarvan kenmerken zich dan ook door iets eigenaardig donkers.

Casper opent de rij, met eene voorstelling te geven van het „Hemelteeken", zijnde eene komeet met een zoo sterk en angstbarend licht, als zeker wel nimmer door deze zonderlinge zwervers in het gebied van onze Zon werd verspreid.[2])

»Tot waarschouwinge" schrijft de auteur boven het plaatje, en daaronder verklaart Lucas (XXI: 11): „Daar zullen ook schrikkelijke dingen en groote tekenen zijn in de Zonne, in de Maane en de Sterren."

Tegenover het plaatje is, als overal, een gedicht, en daarin predikt de dichter:

Daar is een volle maat van zonden
Bij 't booze volk in Stad en Land,
Dies is de Roede reeds gebonden,
En wankt in een verheven hand.
Wie niet ontaard is keer tot boete,
Gelijk het ongehoorzaam kind,
En werp zich voor des vaders voeten
Opdat hij nog genade vindt...

Ongedierte opent nu de rij der voorspelde plagen; watervloed, brand, aardbeving, hongersnood, oorlog volgen; pest sluit haar.

Het plaatje bij hongersnood of „honger", als er boven staat, geeft eene familie te aanschouwen, bestaande uit vader, moeder en twee kinderen, verzameld om een dood paard.

De moeder zet hare tanden in den hals van het dier, een

---

[1]) Amsterdam bij P. den Hengst 1778.

[2]) De door Luyken bedoelde komeet was waarschijnlijk die van 1680. De lengte der staart werd op 70° berekend, en hoewel de komeet met de zon onderging, zag men den ganschen nacht nog een gedeelte van den staart boven den horizon. Maar het licht was, althans in December, „sehr bleich" zegt Schnurrer in zijne „Chronik der Seuchen" Dl II blz. 215. In 1682 vertoonde zich de komeet van Halley.

Digitized by Google

der jongens heeft met een mes de huid opengesneden, en de ander tracht met zijne nagels een der dijen open te scheuren.

Wat den vader betreft, hij stoot een ander hongerlijder, die deel aan den buit hoopt te krijgen, met geweld terug.

Dit tooneel valt niet voor in eene belegerde stad, maar op het platte land, en geeft dus de algemeenheid der plaag te kennen.

Op den tweeden grond staan twee personen het schrikkelijk schouwspel aan te staren.

Als op meer voorstellingen van Luyken zijn zij buiten de handeling. Zij hebben met de zaak zoo weinig uit te staan, als de beschouwer van een treurspel met de ongelegenheden en rampen der personen die er in voorgesteld worden.

Zij zien het stuk aan en filosofeeren er over. Als zij

„dese nijping van Gods tooren"

lang genoeg aanschouwd, en er het hunne van gezegd hebben, zullen zij zich omkeeren en slaan de lijken en stervenden gade die aan den weg liggen, om onder het naar huis gaan te verklaren:

„Daarom zeid de Heere Heere alzoo — ziet mijne knechten zullen eeten, doch gijlieden zult hongeren; ziet mijne knechten zullen drinken, doch gijlieden zult dorsten; ziet mijne knechten zullen blijde zijn, doch gijlieden zult beschaamd zijn.[1])

En beschouwt nu op het plaatje „Het zwaard" (den oorlog), den langen mageren krijgsman, gereed om een ter neer gevallen jongeling, met zijn zwaard te dooden.

Welk eene dweepzieke uitdrukking op het gelaat! Blijkbaar is dit geen soldaat van den gewonen stempel, maar één die zich bewust is een geesel te zijn,

„Wankende in een verheven hand."

Ook de neergevallen jongeling schijnt dit te beseffen, want in plaats van zich met kracht te verdedigen, staart hij zijne tegenpartij aan met eene schrikkelijke verbaasdheid, en houdt hem — overtuigd dat alle verdediging hier nutteloos is — slechts werktuiglijk zijne spiets voor.

[1]) Jesaia LXV: 13 en een der teksten door L. aangehaald.

Digitized by Google

Intusschen zijn er ook een menigte vriendelijke tafereeltjes in het boekje, en vindt men er fraaie gedichten in.

Als plaatje niet bijzonder, maar als gedicht een der fraaiste is:

DE MORGENSTOND.

O Welkom, schoone dageraad,
Die uit een gulde kamer gaat,
Met glans van heldre stralen;
'k Ontsluit mijn venster voor uw licht,
Om met een vrolijk aangezicht
U minn'lijk in te halen.
Gij wacht niet tot ik open doe,
Maar dringt ten eersten mildlijk toe;
Ja, eer ik kom te ontsluiten,
En nog in 't nare duister zij,
Zo staat en waakt gij al na mij
Voor toegelooken ruiten.
Zo ook de Meester, die u riep
En tot een licht der wereld schiep,
Die groote Zon der zonnen,
Schijnt met een glans van eeuwig goed
Voor 't venster van het toe gemoed;
Met opdoen was 't gewonnen.
Stofwormpjen onder 't dak van stroo,
In 't leemen huis, hoe zijt gij zo?
Het is een Heer der Heeren,
Die voor uw arme hutjen staat
En uwe kleinheid niet versmaad
Om zich tot u te keeren.
Laat in, laat in den waarden gast!
Opdat uw heil voorspoedig wast,
Hij komt met groote zegen,
En brengt een blijde boodschap mee,
Een eeuwig wel voor eeuwig wee:
Daar leid u aan gelegen.

De „Bijkorf des Gemoeds, honig zamelende uit allerlei bloemen," in 't licht verschenen in 1711, en alzoo na den dood van Caspar, behelst zeer fraaie plaatjes, en nu alleen van de hand des meesters.

Kramm verhaalt,[1]) dat de origineele teekeningen van het werk „Het menselijk Bedrijf," 100 stuks, en ook die van de „Bijkorf des Gemoeds," 104 stuks, (op blz. 95 van den catalogus van J. de Vos, Amsterdam 1833 voorkomende, en

[1]) Levens en werken der Holl. en Vlaamsche kunstschilders artikel Luyken.

Digitized by Google

voor *f* 450 verkocht) met nog een aantal teekeningen van „de Groote Bijbelplaten", berusten bij Mevrouw de Barones Douairière van Palland, te Rotterdam."

Deze teekeningen zijn sedert verkocht en bevinden zich, althans wat die van „den Bijkorf des Gemoeds" aangaat, niet meer in eene hand. De Heer C. P. van Eeghen te Amsterdam bezit daarvan de eerste helft, met de zeer fraaie titelteekening, die, niet als in het gedrukte werk, in octavo, maar in kwarto is genomen, en ook eenigszins gewijzigd blijkt van ordonnancie.

't Zijn meestal zeer fraaie stukjes, sommigen alleen met de pen omgetrokken, anderen tevens luchtig aangewasschen met een soort van bruinachtigen inkt.

Onder deze laatsten vooral zijn er die met recht juweeltjes mogen genoemd worden.

Maar de etsjes naar deze teekeningen, meestal met zeer weinig veranderingen gevolgd, behooren ook onder de beste van Luykens stift, en slechts enkele, als „het nieuw gebouw," „de eendenkooi," „de watermolen," „het verschiet," „de mier," getuigen van overhaasting of mindere opgewektheid.

Daar zijn er onder met verrukkelijke landschappen tot achtergrond, zoo als b. v. „de Wandelstok," „de Glaskooper," „de Bijl," „de Reizende man," en anderen. Anderen vertoonen fraaie stadsgezichten, met gebouwtjes als men alleen bij Luyken vindt, en weder anderen stellen recht vriendelijke en het leven dier tijden weerspiegelende binnenhuisjes voor, als „de Rentebrief," „het Gastmaal," e. d. g.

In het plaatje, getiteld „Het Gildekalf," schonk Luyken ons eene nieuwe proeve van zijne uitstekende gave om het volksleven luimig en geestig, in al zijne eigenaardigheden terug te geven, en het bewijs tevens, dat het hem slechts aan den wil ontbrak om op dat gebied eene eerste plaats in te nemen.

Het Gildekalf [1]),

„Gemest door 't welverzaaden",

[1]) Sommige gilden hielden maaltijden, om den tijd dat de nieuwe Overlieden gekozen wierden. Het daarvoor bestemde gildebeest werd, met groen en kransen versierd, door de stad geleid. Wat daarvan niet nodig was voor het feestmaal werd op eene afzonderlijke plaats te koop gelegd. (Wagenaar, Beschrijving van Amsterdam Deel VII blz. 132).

Digitized by Google

wordt — geplaatst op eene slede en met bloemkransen versierd — langs de straten gereden, en aan het opgetogen publiek vertoond.

Een fraai uitgedoste tamboer roert de trom, en stapt met niet weinig majesteit en zelfverheffing aan 't hoofd van den trein.

Heel de stad komt op de been; geen best blijft bij haar spinnewiel, en zelfs de zuigelingen, op de armen der moeders gezeten, moeten getuigen zijn van het schouwspel.

Men leest bewondering en begeerte op de trekken van de omstanders, terwijl zij met de levendigste bewegingen elkaâr hunne bevindingen mededeelen.

Achter het kalf wandelt een deftig burger, nevens een die, van minder allooi, niet zeker schijnt, of hij wel deel aan het vette brok zal krijgen: want hij onderzoekt met komischen ernst zijne zakken.

Het gedicht nevens dit plaatje gesteld is echter alles behalve mooi, ja het schijnt of de dichter het er op toe gelegd heeft, om den indruk, dien de etser maakte, uit te wisschen.

Het plaatje, getiteld „Het Gastmaal", doet ons een blik slaan in het salon van een aanzienlijk burger der stad Amsterdam, uit het laatst der 17e of begin der 18e eeuw, die een gastmaal bereid heeft aan zijne vrienden.

Het is een zeer ruim vertrek, versierd met schilderijen aan den wand, en kasten voorzien met porselein daar binnen en daarop.

Eenige van de vroegst aangekomen gasten hebben reeds plaats genomen aan den disch, waarop de spijzen worden aangedragen.

De gastheer, deftig gepruikt, maar, vreemd genoeg! gehuld in zijn „japonschen rok", ontvangt de nieuw aangekomen schare van gasten die, gemanteld en gehoed aantredende, hun kompliment maken.

„Zaaijen zonder vrucht!" stelde de dichter boven dit plaatje, en in het opschrift van het gedicht daar tegenover gesteld maakt hij het nog niet beter, want dit luidt:

De blijde lekkre gasterij
Gaat zonder nut met stank voorbij!...

Intusschen is de „Bijkorf des Gemoeds" niet arm aan

Digitized by Google

goede gedichten, en uit de velen daarvan een kiezende, deel ik mede:

DE POORTKLOK.

Die 't klokjen luiden hoort
Denk' om de Hemelpoort.

De bengel luidt, de Poort wil sluiten,
Elk rep zich stedewaarts van buiten,
Eer hem de naare nacht bevalt
Wanneer de open poort, gesloten,
Als balling hem voor 't hoofd zou stooten,
En houd de gantsche Stad bewalt.
Hoe laat zich 't Evangelie hooren,
Zoo helder voor een ieders ooren,
Die Bengel van de Hemelpoort!
De heele tijd van 't menschlijk leven
Die God aan ieder heeft gegeven;
Hoe veele gaan der traaglijk voort!
Hoe veele zitten er te rusten,
Die 't voortgaan noch niet eens en lusten,
Onaangezien die naare nacht,

Die lange nacht van eeuwig duuren,
Die onbeklimmelijke muuren,
En ondoorwadelijke gracht.
Die nacht, die 't leven zal behouwen
In wee, in spijt, in naberouwen,
Van al te schandelijk verzuim,
Door ophoud aller beuzelingen,
Terwijl de voeten slendren gingen,
Maar misgunst leide op zijn luim.
O luye, sloffe, en traage zielen
Waakt uit den droom, en rept uw hielen!
De Bengel heeft al lang geluid,
Wie weet hoe dra hij end zal maaken,
Dat gij niet binnen kost geraken,
Wanneer die Poort der Poorten sluit.

„Het Leersaam Huisraad, vertoont in vijftig kunstige figuuren, met Godlijke Spreuken en Stichtelijke verzen," volgt in rangorde van uitgaaf den „Bijkorf des Gemoeds."

Het boekje is eigenlijk niet anders dan een voortzetting van „de Wereldbeschouwing" en kan aangemerkt worden als een vervolg daarop.

Het eenige verschil is, dat de in 't „Leersaam Huisraad" voorkomende voorwerpen van beschouwing meer aan het huis ontleend zijn, terwijl die van de „Wereldbeschouwing" meer de buitenwereld betreffen.

Digitized by Google

Allerliefste binnenhuisjes bevat het „Leersaam Huisraad" in menigte, en daaronder nemen „de Haardstee," „de Kaarssnuiter," „de Suikerbos," „het Spinnewiel," „de Mortier," „de Pen" en het „Koffij en Theegereedschap" eene eerste plaats in.

Het laatste plaatje stelt een huisgezin voor dat zich op beide dranken te gelijk vergast.

De huisvader is bezig uit eene groote tuitkan koffie te schenken, en de trekpot met thee staat op een komfoortje nevens hem op den grond.

Of gulzigheid hier is verbannen,
En matigheid den teugel houdt,
Dat staat een ieder uit te wannen,
Wanneer hij 't opwerpt en beschouwt.

merkt de strenge dichter aan, bij de voorstelling van een gebruik, dat in zijne jeugd aan 't opkomen, eerst in de dagen zijns ouderdoms algemeen werd.

De dichtstukjes die in 't „Leersaam Huisraad" voorkomen geven meer getuigenis van de gave en de geneigdheid die Luyken met Cats bezat, om

..... uyt aller handen saken
„Te treckken eenigh dingh, dat (ons) kan beter maken", [1])

dan van dichterlijk talent.

Sommige opschriften der plaatjes zijn echter kernachtig. Zoo heet het van de klok:

Levendig door last.

Van „de Asveeger:"

Van binnen ook zo.

en van het „kabinet" (van zeldzaamheden).

Nooten zonder pit.

Eene beschouwing der „Stichtelijke Gezangen", met het daarachter gevoegd werkje „Lof en Oordeel der Barmhartigheid", zij voorgegaan door een paar woorden over het laatste werkje van Luykens hand, „'s menschen begin, midden en eynde."

[1]) J. Cats, Ouderdom en Buytenleven.

Digitized by Google

Het werd, gelijk ik reeds aanmerkte, door den Auteur ten dienste van zijn kleinzoon opgesteld en behelst voornamelijk tafereelen uit de kinderwereld.

„Het kindje bediend", „het kindje krijgt pap", „gaat naar bed", „moet gehoorzaam zijn", zijn zoovele onderwerpen van fraaie plaatjes, die verder voorstellen — kinderspelen en kinderrampen. Waarschijnlijk is het werkje niet geheel voltooid door den auteur nagelaten, want er zijn een paar plaatjes in van andere, vrij onbekwamer hand. [1])

Het bekende:

Als 't kindje vroom en schiklijk is,
En niet en speelt met stoute knapen,
Zo mag het in de duisternis
Na zijn gebed gerust gaan slapen;
Want wie bij jeugd de deugd betracht,
Die heeft de Engelen tot wacht.

is een van de onderschriften der plaatjes.

„Lof en Oordeel der Barmhertigheid" bestaat uit slechts acht voorstellingen, de titelplaat er onder gerekend, en is doorgaans gebonden achter de „Stichtelijke Gezangen."

Het zijn veelal keurige etsjes, en waarvan de onderwerpen ontleend zijn aan Matth. XXV—XXXV: „Ik ben hongerig geweest, ik was een vreemdeling" enz. Ook de bijschriften behooren niet onder de minste van Luykens pen.

We zijn thans genaderd tot de „Zedelijke en stichtelijke Gezangen", een bundel die zoowel keurige platen als schoone gedichten inhoudt.

Van de eersten is bijzonder fraai „Stroovreugd" en het tafereeltje tegenover het gedicht met het opschrift:

Een kleyn bewijs
Van 't Paradijs,

en een meisje voorstellende, wandelende door een rijk bebloemd veld.

Van het dichtstuk, dat wel wat lang is en hier en daar verloopt in theosofisch gemijmer, deel ik een keurig staal mede:

Meykruidje, aardig spruytje
In 't heuglijk bloemendal,

[1]) Als „de ossekies", „de zweep", en op een na het laatste plaatje „de mensch in stand". In „de kolf" schijnt de achtergrond door een ander bijgewerkt, ook „de werptol" dunkt mij niet echt.

Digitized by Google

Wat lieflijkheden uitje
Wat vreemds vertelt gij al
Van 't wonder aller wezen
Nooit volprezen.

Klein straaltje, minnelijk staaltje —
Van 't heil dat wijsheid hiet,
Een kunstig meester maaltje
Die 't aardsche oog niet ziet
Maar ons iets geeft te lezen
Van Zijn wezen.

Schoon kleurtje, lieflijk geurtje,
Waar kom je toch van daan?
Wat wonderdaad gebeurt je,
Hoe trek je 't siersel aan?
Wij zien maar zwarte aarde
Die U baarde.

Wat mag zich al vertoonen
In 't Hemelsch Paradijs
Waarvan gij, aardsche Schoonen,
Ons zijt als een bewijs:
Als schaduwen en schimmen
Van dat glimmen.

O Bloemendal der Vromen!
Wat zult gij lieflijk zijn
Voor allen die daar komen
Uit 's Werelds zandwoestijn:
Hoe heuglijk zal me er ruston
In uw lusten.

Zo valt een vliegend bijtje
In 't honigrijke Hof
Bij 't lieve Zomertijdje
En zuigt de zoetheid of,
In roozen en violen
Als verscholen.

Meykruidje, aardig spruitje
Hier in dit jammerdal,
Uw grond en wortel uitje,
Wat namaals wezen zal —
Daar hoopen wij te reyzen
Met de wijzen.

Zie, men moet wel zeer bevooroordeeld of kieskeurig wezen, om met den Heer Immerzeel zulk een liefelijk stukje „rijmelarij" te noemen.

Ik heb vroeger gewezen op de alles behalve prijzenswaardige gewoonte van de dichters dier dagen, om stichtelijke ge-

Digitized by Google

zangen te stellen in het metrum en op de zangwijze van wereldsche, ja soms zeer onstichtelijke liederen.

Ook in de „Zedelijke en Stichtelijke gezangen" vindt men daarvan curieuse staaltjes, en het moet, dunkt mij, het godsdienstig gevoel van den vromen dichter pijnlijk aangedaan hebben, wanneer hij zich de vaak aanstootelijke woorden der liedjes moest te binnen brengen of lezen, welker zangwijzen hij wilde gebruiken.

Zoo vinden we op het:

„O Nuict, jalouse nuict, contre moi conjurée!" van den Abbé Desportes — een stukje van zeer erotische kleur — een gedicht op eene kranke ziel. Op de wijze:

Maar toen dat haantje kraaide —

een gezang op het laatste oordeel;
Op:

Tot Rijssel in 't vergulde rad,

een strafdicht op de mode en 't menschelijke sieraad;
Op:

Uit liefde komt groot lijden,

Een verhaal van het „Goddelijk wonder, geschied aan Jeske Klaas." enz.

Aldus de ernstigste onderwerpen te verbinden aan het vaak gansch daaraan tegenovergestelde; het heilige te kleeden en te kleuren met het gewaad en de kleuren der dartelheid is, men zal het moeten toestemmen, een wansmaak zoo stuitend, dat men zich verwonderen moet over hare algemeenheid in die dagen, afgezien nog van de ongeschiktheid die het metrum en de zangwijzen dier losse stukjes meestal hadden, om uitdrukking en toon te geven aan zulke overernstige zangstoffen.

Ik zeg, meestal, want er waren wat dit laatste betreft, gelukkige uitzonderingen, en eene daarvan wensch ik opzettelijk aan te wijzen.

In de „Duitse Lier" — we slaan dat boekje nog eenmaal open — vinden we een gedicht gesteld op eene Italiaansche zangwijze. Of die zangwijze vroolijk of ernstig was, kan ik niet uitmaken, maar zeker was zij niet, als de driesylbige verzen [1]) van het gedicht, geschikt om zoowel aan

[1]) Amphybrachien.

Digitized by Google

een onderwerp van luchtigen als van ernstigen aard ten passenden vorm te verstrekken.

En hoezeer dit het geval is, zal men zien, want op gevaar af van in eene te schrille tegenstelling te vervallen, willen we op het stukje uit de „Duitse Lier," een doen volgen uit de „Zedelijke en Stichtelijke gezangen," in hetzelfde metrum gedicht.

Ziehier het lied van den jongeling:

HET WACHTEN VALT PIJNLIJK.

Vervager der dagen, zoo stadig in 't jagen,
Hoe vliegt gij, hoe vliegt gij zo trage?
Nooyt lusten u 't rusten, of zoude 't u lusten
Een minnaar, een minnaar te plagen!

Wanneer ik verlange, dan traagt gij uw gangen,
Dat valt mij, dat valt mij zoo bange;
Dit trachten, dit smachten, dit beiden, dit wachten,
Dat maakt mij, dat maakt mij zoo wrange.

Wanneer mijn beminde haar bij mij laat vinden,
Dan kunt gij, dan kunt gij verslinden —
O guure, zoo dure, vergulde schoone uuren,
Dan tart gij, dan tart gij de winden!

Dan tart gij de stroomen, die langs hare zoomen
Als pijlen, als pijlen afkomen:
De kusjes, de lusjes, van heden, van flusjes
Die maakt gij, die maakt gij tot droomen.

Dit uurtjen is henen; dit weder verschenen;
Dit kusjen, dit kusjen verdwenen;
Dit glijden der tijden is beter te lijden
Als 't treuren, als 't treuren — alleene.

De dag is aan 't rijzen, en 't nachtjen aan 't dijzen,
Ai rep u, ai rep u wat, grijze!
Ga spoede, noyt moede, dan noem ik u — goede,
Dan zal ik, dan zal ik u prijzen.

Toen de jongeling deze verzen nederschreef, droomde hij zich eene schitterende toekomst in dit leven; toen de grijsaard ze zich te binnen bracht, leefde hij sinds lang alleen voor het leven hier namaals.

De bouwvallen van eene wereld lagen tusschen den dichter van de Duitse Lier en die van de Stichtelijke Gezangen.

Of het „Vervager der dagen" hem, zijns ondanks, niet eenige oogenblikken terug voerde in die wereld!

Of zijne verbeelding hem de kringen niet terug tooverde,

Digitized by Google

waarin hij deze verzen voor 't eerst voordroeg, waarin hij ze voor 't eerst hoorde zingen, en dat — door wie weet welke geliefde stemmen?

Men kan zich het tegendeel bezwaarlijk voorstellen.

Maar het zal geweest zijn — niet dan eenige oogenblikken, en zonder het te willen.

Verstoord over mijmeringen, die getuigden van een nog niet gansch den hemel toebehoorend gemoed, zette hij zich neder, en schreef:

VAN DE RUST DES GEMOEDS.

Laat krijgen en schanden, en rooven en branden,
Verwoesten, verwoesten de landen:
Laat komen de donder, de wind en de stroomen;
Wat schaadt het, wat schaadt het den vromen?

Als donkre geruchten een ander doen zuchten,
En woelen, en woelen, en vluchten,
Dan zit hij in vrede, in ruste, in vreugden,
Omsingelt, omsingelt met deugden.

Zijn schat is onzichtbaar, en grooter in waarde
Dan Hemel, dan Hemel en aarde.
Zijn krachten en heersing gaan alles te boven,
Wat zouw men, wat zouw men hem rooven?

Verliest hij zijn have en leven te gader,
Zo komt hij, zo komt hij te nader —
Zijn Heere, zijn oorsprong, zijn rijkdom, zijn leven,
Waarom dan, waarom dan gebleven?

Na nog eenige woorden gewijd te hebben aan „Het overvloeyent herte", het door Luyken nagelaten werkje, zal ik mijne beschouwingen over den dichter-kunstenaar sluiten, om vervolgens nog eenige oogenblikken stil te staan bij den mensch, zijne lotgevallen, en zijne denkbeelden over het leven hier namaals.

Het „Overvloeyent herte, gedrukt en uitgegeven, door C. H. Bohn te Haarlem in het jaar 1768, vercierd met 85 konstige figuren in den smaak des Aucteurs geteekend, en in 't koper gebragt door Cornelis van Noorde" [1]) is, blijkens het voorbericht, afkomstig uit de nalatenschap van „den hertelijken vriend" van Luyken — Daniël Bellinckhuijs, „die

[1]) Cornelis van Noorde, is geboren te Haarlem in 1731 en aldaar overleden in 1795. Zie over hem en zijne verdiensten Kramm, in zijn meermalen aangehaald werk.

Digitized by Google

dit geschriftje, uithoofde der nauwe vriendschap tusschen hem en den Aucteur, tot een aandenken van hem heeft bekomen."

„Jan Luyken" zoo heet het daar verder, „heeft de verzen die hier gevonden worden, geschreven in een quarto schrijfboek, in twee colommen op elke bladzijde. Hij heeft dezelve schrijvende niet beoogt, dat ze op zoodanige wijze in druk zouden gegeven worden ..... „zijnde slechts op 't papier gesteld, zoo als ze uit den Overvloed zijnes Herten voortgevloeid zijn."

Veel fraais, of goeds op dichtkundig gebied houdt het werkje niet in, en ik zal mij dan ook maar bepalen tot de mededeeling van een enkel stukje.

Het staat tegenover een plaatje, waarop eene voor den bijbel gezeten biddende vrouw is voorgesteld, en voert tot opschrift „Eene afgezonderde ziele." Blijkbaar werd het nedergeschreven, na een oogenblik van twijfel:

Mijn God! de zin des boeks door uwen geest geschreven
Word van de Sekte hier, en ginds en weer gedreven,
Gebogen als een riet bewogen van den wind;
Elk roept: hij ziet het regt, en egter zijn zij blind.
't Bedenken gaf mij raad; ik zou mij 't uwaarts keeren
In stille aandachtigheid, om van U zelf te leeren.

Wat de plaatjes betreft, „in de uitvoering hiervan", zegt de Uitgever, „slaagde Cornelis van Noorde zoo gelukkig, dat kundige liefhebbers (oordeelden) dat zij niet alleen den trant van teekening, maar ook de behandeling in 't etsen vertoonden, ten minste wel in zoo verre, dat ze zeer gevoegelijk bij de andere (oorspronkelijke) Figuuren geplaatst konden worden."

Ik kan dat oordeel zeer wel onderschrijven.

Cornelis van Noorde gaf in dit werkje blijk van groote bekwaamheid in 't navolgen van het door hem gekozen model.

Zoowel zijne compositie en teekening, als zijne wijze van etsen herinneren levendig aan Luyken, ja méér, dan verscheiden voortbrengselen van Casper.

In zijne vrouwenfiguren week hij echter van zijn voorbeeld af; zij zijn veelal bevalliger voorgesteld.

Onder de best geslaagde prentjes moeten worden geteld: XIII „Tot zijnen tijd", XXXII „de Hemel", LXXVII „Eene

Digitized by Google

verlatene ziel", en LXXXV „Met zuivere handen." Men moet echter de voortbrengselen van den oorspronkelijken meester niet nevens die van zijnen navolger leggen!

V.

„Vele bijzondere gevallen zijns levens" zegt de steller van het kort verhaal, geplaatst voor „'s menschen begin, midden en eynde", een reeds meermalen aangehaald, zijn hier niet te vermelden, wijl hij een stil en afgescheiden leven geleid heeft, 't geen zijn beroep genoeg toeliet." Dat leven schijnt inderdaad bijzonder „afgescheiden" geweest te zijn, want, van allen onbemerkt, behalve van eenige geestverwanten, is er niets van opgeteekend, door de vele belangstellenden in de kunst dier dagen zoo min als door hen die zich met kerkelijke zaken bezig hielden en daarvan verslag gaven.

Wanneer het verhaal van Houbraken waar is, dat L. terstond na zijne bekeering in 1678, zijne goederen verkocht en zijne etsnaald vaarwel zei, om in volstrekte afzondering te gaan wonen, is het zeker niettemin, dat hij al zeer spoedig daarna op zijn besluit, om de kunst niet meer te beoefenen, terugkwam.

Want reeds in 't zelfde jaar verscheen zijn eerste boekje „Jesus en de Ziel" in 't licht, en het is — de bezwaren in aanmerking genomen, die een auteur in die dagen moest hebben, met het doen drukken op eene andere plaats dan waar hij was gevestigd — wel te denken, dat Luyken reeds tijdens de uitgave van dat werkje weer in Amsterdam woonde.

Gelijk ik heb aangetoond woonde hij in 1688 nog in die stad, en eerst in 1703 verliet hij haar om zich te Schellinkhout bij Hoorn te vestigen, blijkens een brief[1]) van daar geschreven aan Roelof Bellinckhuis en Zoon te Amsterdam[2]).

Uit dien brief blijkt verder dat hij te Amsterdam gewoond had achter de brouwerij „de dubbele Arend."

In November 1704 woonde hij — zoo niet meer te Schellinck-

[1]) Te vinden met nog twee andere brieven, achter „'t Overvloeyend Herte".
[2]) Eene Menniste familie, waarmede L. zeer bevriend was.

Digitized by Google

hout, althans „buiten Hoorn", maar later schijnt hij van daar verhuisd te zijn [1]) om zich nogmaals te Amsterdam te vestigen.

Ook is hij in deze zijne geboortestad overleden en werd aldaar begraven in de Nieuwezijdskapel, als blijkt uit het begrafenisbriefje door den Heer Kramm medegedeeld, en luidende als volgt:

> „Tegen maandag den 11 April wordt UE. ter begraving verzocht met Joannes Luyken, in de Utrechtsche Dwarsstraat, bij de nieuwe Amstel, als vriend in huys komen, om (zonder eenig verzuym) voor twee uuren te zijn in de Nieuwezijdskapel. UEd. naam zal gelezen worden."

„In zijn omgang" — lezen wij in 't kort verhaal — was hij stil, deftig en minzaam, doch met weinigen gemeenzaam. Hij beminde de eenzame wandelingen buiten, om te meer het zoet genot Gods gewaar te worden. Bezocht dikwijls de godvruchtigen, [2]) maar meest de behoeftigen en geringen, en hielp haar nood met groote heimelijkheid vervullen."

„De Heere bezocht hem in de laatste jaren zijns levens met zeer zware toevallen van kolyk, die hem met doodelijke pijne aanquamen, doch hij verdroeg alles geduldig en met bijzondere onderwerping en willoosheid."

„Men hoorde hem nooit iets ophalen tot zijns naasten nadeel, maar daar hij integendeel iets goeds wist bij te brengen, dat wilde hij gaarne, volgens den rechten aard der Christelijke liefde, die 't goede hoopt en gelooft.

„Hij was zeer spaarzaam in woorden, zeggende dikwijls: „„Daar is niet veel te zeggen, maar veel te doen. Ik zwijg menigmalen tot schamens toe, als ik denk dat er geschreven staat: dat de mensch van ieder onnut woord rekenschap zal geven.""

„En in dit alles volhardde hij tot aan zijn einde 't welk was in het 63ste jaar zijns ouderdoms. De ziekte quam hem aan den 30sten Maart tegen den avond met een gemeene

---

[1]) Wellicht wel ter wille van zijn zoon Casper die om dien tijd uit Duitschland wedergekeerd is.

[2]) Hij werd echter ook door zijne geestverwanten druk bezocht, althans hij schrijft aan een hunner (blz. 50 der Geestelijke brieven: „zoo UE. liefst in stilte, gelijk ik wel vertrouw, bij ons woudt zijn, zoo neemt het niet op Pinxter, want dan zal er apparent veel bezoek zijn."

Digitized by Google

koorts. Gevraagd zijnde hoe hem de ziekte voorquam, antwoordde hij: „„Ik weet niet wat de Heere met mij voor heeft, ik geef mij over in Zijne handen.""

Toen men hem later vroeg of hij niets bijzonders van den voorsmaak des eeuwigen levens gevoelde, zeide hij: „Daar kan ik niets van zeggen, maar ik ben gerust en mijn geloof wordt niet bestreden. Ik heb een tijd lang herwaarts den Heere in veel dorheid gediend; dit is wel een naare, doch een veilige weg. Houw ook maar zoo uit: ik heb mij altijd wel bij 't duistere geloof bevonden."

Na vervolgens afscheid van zijne vrienden te hebben genomen, werd zijn kleinzoontje voor zijn bed gebracht. Hij lei beide zijne handen op 's kinds bloote hoofd en zeide:

„De Heere zegene u, en geeve dat de vrucht van Jezus dierbare offerhande, u tot een eeuwig erfdeel moge worden, en dat gij door alle wederwaardigheden dezes levens moogt geraken, door Jesus Christus, Amen!"

Na ook de moeder van het kind op teedere wijze te hebben toegesproken, verhief hij voor 't laatst zijne stem, en riep driemalen: „Och Heere! help een arme vreemdeling, help eene weduw en een weesje!"

„Kort daarna gaf dit groote voorbeeld van ongeveinsde Godvruchtigheid den geest aan God zijn Schepper over, ons nalatende de liefelijke reuk van een heiligen wandel, en wel op den 5den April 1712, des avonds tusschen 6 en 7 uuren."

De gevoelens van Johannes Luyken betrekkelijk leven en sterven zijn zoo duidelijk gebleken uit het verhaal van zijn leven en werken en uit het kort verslag van zijn overlijden, hierboven medegedeeld, dat ik niet noodig zal hebben, daarover uit te weiden.

Geheel volgens de letter der geboden had hij zijnen wandel ingericht, en even als van Knox den Schotschen Hervormer gezegd werd, „was het leven voor hem niets anders geweest, dan eene voorbereiding ten oordeel."

Intusschen had hij over het leven ná den dood vreemde en alles behalve orthodoxe begrippen, en was hij er verre af om zich het paradijs voor te stellen naar het beeld van den Apocalypsis, eene stad van goud met poorten van edelgesteenten!

Digitized by Google

Ook was zijn Paradijs ontleend aan de beschouwingen van een gansch anderen Ziener, en wel van niemand anders dan den „bespiegelenden schoenmaker van Gorlitz."

Diens geschriften, in kompleete uitgave te Amsterdam in 't licht gegeven door Gichtel, nadat enkele er van reeds veel vroeger door Beijerland, „tafelboekmaker te Amsterdam", waren vertaald en verspreid, vonden in die stad en op meer plaatsen vele lezers en bewonderaars, en onder dezen behoorde ook Luyken [1]).

Zeer zeker had Luyken Böhm op 't oog toen hij op blz. 169 van zijn werkje „Jesus en de Ziel" schreef: „Om dan wat te zeggen van het zalige Vaderland, deszelfs wezen, vreugde en heerlijkheid, zo zullen wij nog ten eynde, een rosenhoedje (bloemkrans) vlechten, van verscheyden hooggekleurde bloempjes, gelezen uit de zielverkwikkende Rosengaarde van een hoogverlicht vriend Gods, die uit hooge en diepe beschouwelijkheid aldus spreekt," enz.

We willen eens even een paadje opwandelen in dien zonderlingen „rozenhof" en eenig gebloemte daarin een weinig van naderbij beschouwen. Dat deze bloemen oorspronkelijk op Duitschen bodem werden gekweekt, verraadt de taal waarin zij ons worden geschilderd, en die weinig anders is dan Hoogduitsch in Hollandsche woorden gekleed.

Voor ik het woord geef aan den schrijver, deel ik, zeer verkort, eenige zijner denkbeelden (ter inleiding) mede.

De mensch van nature blind, wordt door de wedergeboorte ziende, en ziet dan niet oogenschijnlijk, maar werkelijk de dingen van de Wereld hier namaals.

Hij kan echter de dingen die hij ziet niet noemen en nog veel minder beschrijven, want daar is eigenlijk in deze

---

[1]) Hij bracht zijn meesten ledigen tijd door met het lezen der geschriften van A. de Bourignon en Jaques Böhm, zegt de steller van 't meermalen aangehaald „Levensverhaal." Ook in onze dagen zijn groote vernuften door Böhms geschriften aangetrokken, ja hebben er mede gedweept. Men denke slechts aan professor Martinus van der Hoeven. Ook de beroemde David Friedrich Strauss, de schrijver van het zoo veel gerucht gemaakt hebbende werk „Das Leben Jesu," was in zijne jeugd een groot vereerder van Böhm. „Strausz se flattait, d'avoir trouvé dans le cordonnier de Gorlitz, le révélateur inspiré, qui devait le mettre en communication directe avec la vérité, l'initier à la connaissance immédiate du divin." (Le docteur Strausz par Cherbuliez. Revue des deux Mondes. Fevrier 1872).

Digitized by Google

wereld niets, dat een geschikten maatstaf tot vergelijking aanbiedt.

Men moest de tong van een engel bezitten om dat naar behooren te doen.

Maar bij gebrek van die hoogere hulpmiddelen, moet men beproeven wat men vermag met de hulpmiddelen aan den mensch geschonken, en trachten daarmede althans eenig denkbeeld van de wonderen dier wereld te geven.

Men moet als de kinderen spreken, zoolang we geen anderen mond om te spreken hebben.

De gansche schepping is eene openbaring van den Alwetenden Ondoorgrondelijken God; zij is niet God zelf (niet almachtig) maar zij is uit Hem, gelijk een appel die uit den boom is gegroeid.

De schepping is geboren niet tot verheerlijking van den Schepper, of om zijne volmaaktheid te bewijzen. Hij had dit niet noodig. Maar zij is een spelen uit zich zelve; eene harmonische uiting van eigen vreugde en kracht.

Al hetgeen in deze wereld bestaat, is eene gebrekkigt afbeelding of navorming van wat volmaakt bestaat in hee Goddelijke Rijk. [1])

De heilige Engelen zijn werktuigen van de hemelsche vreugde, en geschapen om voor Gods harte, 't welk is de Zoone Gods, te zingen en te spelen en de hemelsche vreugde te vergrooten.

Zij zijn als kleine goden.

De Zoon is de vader der liefde, of liever de welbron daarvan, en wanneer die bron uitstroomt, dan heerscht er zulk een lust in den hemel, dat geen schepsel het uitspreken kan.

Wat de Heilige Geest betreft, hij is de drager van de kracht Gods, en van hem krijgen alle engelen den wil, door

---

[1]) Hier ontmoeten Böhme en Goethe elkanderen:

Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichnisz;
Das unzulängliche,
Hier wird's Ereignisz;
Das unbeschreibliche,
Hier ist es gethan.

(Goethe Faust II Th. aan 't slot.)

Digitized by Google

tusschenkomst van den Cherub of Troonengel, die uit het harte Gods is geschapen.

Het Paradijs, verder, is niet lichamelijk of tastbaar, maar helder doorzichtig, gelijk het lichaam der engelen.

God is de zon er van, en het is gelegen in de hemelsche ruimte; eene wijdte zonder begin of einde.

Daar wast ook de schoone en liefelijke vrucht des levens...

En thans spreke de auteur zelf:

„Gelijk als de bloemen der beemden een ieder zijn verwe van zijn qualiteit ontvangt, en ook zijn naam na zijne qualiteit heeft, alzo ook de Heilige Engelen: in eenigen is de wrange qualiteit het sterkste, en die zijn lichtbruin, en het naaste aan de koude."

„In eenigen is de bittere qualiteit de sterkste, (en) die zijn gelijk een kostelijken groenen steen, die er uitziet als een blizem...."

„Eenigen zijn van de qualiteit der hitte, die zijn de allerlichtste, geel en rood...."

„In eenigen is de qualiteit des Toons of des geluits het sterkste, die zijn ook licht, en als het licht haar aanschijnt, dan is 't gelijk aan een opstijgen des bliksems..."

„Ik hebbe van de gestalten en verwen maar eenige verhaald, maar daar zijn er veel meer, die ik om de kortheidswille niet schrijven zal...."

„Verder is daar een Hemelsche Musica, en daar singt een ieder na zijn qualiteit Stemme, en een Vorst voert den rei gelijk een Cantor met zijn schoolieren...."

„Als nu opgaat die Hemelsche Musica der Engelen, zoo gaat in de Hemelsche pomp" (pracht, heerlijkheid) „in den goddelijken Salitter[1]) op allerlei gewassen, allerlei figuuren, allerlei verwen..."

„Na die welgeest in de Godheid, welke zich dan bezonder vertoond met zijn opklimmen en liefdevoorstel, als ware hij Primus geworden, begint ook terstond zijn Hemelsche Musica met zijn toegenegen Engelen na zijne qualiteit, met zingen, speelen, fluiten en allerlei Hemelsche Konst die in de Geesten opgaat...." En een weinig verder:

„Wat doen de Engelen als ze niet zingen? Wat de God-

[1]) Salitter of goddelijke kracht, als het elders verklaard wordt.

Digitized by Google

heid doet, dat doen zij ook. Als de Geesten Gods in haar zelven, eêl en liefelijk in malkander baaren, en in malkander opklimmen, als een liefelijk omhelzen, kussen en van malkanderen eeten: in welke smaak en reuk het leven opgaat, en de eeuwige verkwikking, zoo gaan de Engelen ook zeer vriendelijk, lieftallig en liefelijk in het Hemelsche Rijk met malkanderen wandelen, en beschouwen de wonderbaarlijke en liefelijke gestalte des Hemels, en eeten [1]) van de bevallige en aangename vruchten des Levens."

En een weinig verder:

„Op den zevenden Geest Gods steunen (de Engelen) met haar voeten die daar is, dik als een nevel, en helder als een kristallijne zee; daarin klimmen zij opwaarts en nederwaarts waar heen zij willen..."

„Als gij deze wereld aanziet, zoo hebt gij een voorbeeld des Hemels; de sterren beduiden de Engelen... de elementen beduiden de wonderlijke proportie en veranderinge van al de gestalte des Hemels..... de aarde beduid de Hemelsche Natuur of de zevende Natuur-geest, waarin de beeldingen en formen en verwen opgaan..."

Eindelijk:

„Ik kan 't bij niets vergelijken, als bij de allereedelste steenen, als Jerubin, Smaragden, Delfin, Onix, Saffier, Diamant, Jaspis, Hyacint, Amethist, Berill, Sardir, Carfunkel en dergelijken..."

„Ach dat wij doch menschen [2]) vederen hadden, en konden dat na onze kennisse in den Geest uwer zielen schrijven, hoe zoude doch menig omkeeren uit Sodom en Gomorra, uit

---

[1]) In de zedelijke en stichtelijke gezangen, zegt de dichter:

Maar of er iemant wilde weten,
Of wij in 't Hemelsch Paradijs
Ook zullen drinken ende eeten
Een soort van wezendlijke spijs...
. . . . . .
Wij zeggen ja, uit 's herten gronde;
Wij zeggen ja, op zulk een vraag,
Wij zullen eeten in den monde,
Maar niet zoo dierlijk in de maag.
't Zal alles rein
En zuiver zijn.

[2]) De bedoeling is waarschijnlijk Engelen vederen of pennen.

Digitized by Google

Babel, en het gierige hovaardige jammerdal dat doch maar angst en kwaal (kwelling meende de auteur gewis!) is, vol vreeze pijn en verschrikking."

Ziedaar een zeer onbijbelsch paradijs, en dat door een man verkondigd, die bij alle gelegenheden verklaarde, dat de Bijbel, de Bijbel alleen, het richtsnoer moest wezen van ons leven, en dat alle leeringen, niet daaruit geput, moesten worden beschouwd als te zijn uit den Boozen!

Over de gestalte, het uitwendig voorkomen van Luyken kan ik weinig zeggen.

Ik stel mij hem voor als lang en mager, maar dit is niets dan eene gissing.

Zijn portret geplaatst voor „'s Menschen begin, midden en eynde" werd geteekend na zijn dood, en vertoont een ingevallen gelaat met donkere wenkbrauwen en oogen, en een hoog voorhoofd, gedeeltelijk bedekt door lange en in 't midden gescheiden haren.

De neus is groot, te groot naar gelang van het overige en vooral van het onderste gedeelte van het gelaat, dat dan ook bijzonder kort is.

De mond was goed gevormd, en om de hoeken daarvan speelde zekere goedhartige, en toch eenigszins schalke trek; een overblijfsel wellicht van neigingen uit vroeger dagen.

Zijn geestverwant Adriaan Spinniker stelde onder deze beeldtenis onderstaand rijmpje:

De zucht tot God en goed, in Luykens hart aan 't blaken,
Betoond in zijn gedrag en prentkunst en gedicht,
Verspreidde dus haar glans in 't zedig aangezicht,
Welks opslag elk met hem naar 't zelve lot deed haaken,
Gij die zijn werken steeds met lust beschouwt en leest,
Zie dikmaal dit gelaat, tot aandrang van uw geest.

Ik ben aan het einde van mijne taak gekomen, en heb de laatste lijnen mijner schets getrokken. Mijn doel was de aandacht op nieuw te vestigen op een veel te weinig gekend dichter en kunstenaar, uit het schoone, bij zijn dood reeds tanende tijdperk van ons volksbestaan; en in vluchtige trekken het beeld te vertoonen van zijn streven op het

Digitized by Google

gebied der kunst, zoowel als van zijn wezen als mensch.

Ben ik daarin niet gansch en al ongelukkig geslaagd, en houdt deze studie iets in, dat den toekomstigen kunst- en levensbeschrijver van Luyken van dienst kan zijn, dan acht ik mijne genomen moeite meer dan beloond.

November 1874.

ERRATA.

Zinstorende drukfouten in Johannes Luyken enz. 1e gedeelte.

Blz.	677	regel	10	van	boven	*staat*	goud,	*lees*	goed.
„	678	„	9	„	„	„	Ja,	„	Zo.
„	678	„	11	„	„	„	eerst,	„	Oost.
„	678	„	14	„	„	„	hoogrichtig	„	hoogwichtig.
„	678	„	16	„	„	„	den	„	desen.
„	679	„	7	„	„	„	altoos	„	alzoo.
„	680	„	18	„	„	„	bevarende	„	beroemde.
„	680	„	28	„	„	„	ras	„	zo.

Digitized by Google

MRS. BROWNINGS MEESTERWERK.

DOOR

H. VAN DER LAAN.

Aurora Leigh, a Poem in nine Books bij Elizabeth Barrett Browning.

In 1857 kwam in London een werk van de pers van Mrs. Elizabeth Barrett Browning, de vrouw van den welbekenden dichter Robert Browning. 't Was een roman in verzen, „Aurora Leigh."

De bijzondere aard van dit gedicht en de verzekering van de begaafde schrijfster, dat zij het beschouwt als het rijpste van hare werken, als dat waarin ze haar innigste overtuigingen over leven en kunst heeft neergelegd, dus als haar meesterwerk, wekten terstond algemeene belangstelling op voor dit kunstproduct van de vrouw, door wie reeds meer van niet geringe waarde was voortgebracht, en over wie men zoo verschillend dacht.

Een roman in verzen! — een stoutmoedige poging voorwaar, om de grenzen uit te breiden, waar binnen de poëtische literatuur zich heeft te beperken; een tot nog toe in Engeland onbeproefd waagstuk, en zeker ook wel een, dat den besten dichter bezorgdheid zou doen voeden, bij de gedachte aan de groote en talrijke bezwaren, die daaraan belemmerend in den weg staan. De dichter zoekt bepaaldelijk

Digitized by Google

het schoone; zijn doel is een veredelde schildering van het leven, het kleeden van de waarheid in het bevalligst gewaad. Het schijnbaar nietige schuwt hij niet; zijn genie vindt parelen waar de gewone mensch slechts zand en steenen ziet, doch het is afkeerig van alles waaraan noodwendig waarachtig schoon ontbreekt.

En hoeveel van dien aard biedt ons het dagelijksch leven niet, welks volledige ontvouwing het doel is van den roman! Wat sluit het al niet in zich, dat volkomen ondichterlijk is, hoeveel niet dat strijdt met alle regelen van zede- en schoonheids-leer!

In den roman in prozavorm kan de schildering hiervan soms niet achterwege blijven en wordt zij bij wijlen noodzakelijk vereischt. Zijn natuur is bij uitnemendheid een psychologische. Hij wil de ontleding van de menschelijke ziel, het opensluiten van hare meest verscholen hoeken, het ontsluieren van hare meest verborgen geheimen. En hiertoe kan het onpoëtische, ja het platte niet altijd worden vermeden, zal men der waarheid steeds getrouw zijn.

De poëzie duldt zoo iets niet; ontbreekt haar het dichterlijke, zoo houdt ze op werkelijke poëzie te zijn, al is de versmaat onberispelijk, al is het rijm met tact en oordeel aangewend.

Het geschikte van den romanvorm voor een dichtwerk is dus, uit den aard der zaak, aan ernstige bedenkingen onderhevig. 't Wekt in ons de vrees voor een verkeerd begrip van wezen en doel der poëzie bij den dichter die voor den nieuwen vorm het burgerschap poogt te winnen.

Dit alles zweeft ons reeds dadelijk voor den geest, als wij Mrs. Brownings boek in handen nemen. Het maakt ons tevens te nieuwsgieriger om te zien, hoe de gevierde dichteres zich van de moeilijke taak, die zij zich zelve stelde, heeft gekweten.

Aurora Leigh was de dochter van een Engelschman en een Florentijnsche. Bij haar geboorte verloor ze reeds de zachte, lieve moeder, en na weinige jaren ook den teederen, maar zwaarmoedigen vader. Uit het warme Italië, met zijn gloeienden, azuren hemel, zijn kleurig, weelderig gewaad, geweven uit de bonte bloemen die slechts een zuiderzon te voorschijn kan roepen, zijn trotsche bergen, om wier voet

Digitized by Google

de wateren van de Middellandsche Zee zich als een smaragden gordel kronkelen, werd de kleine naar het koude, mistige Engeland heengezonden.

Hoe treurig waren de gedachten van het jonge meisje, nog vol van de herinnering aan 't verrukkelijk Zuiden, bij den aanblik van het land, „waar de hemel zelf zoo laag en positief geleek, alsof men hem bijna met de hand kon raken, en het durfde doen, omdat hij zoo verschilde van Gods hemelsch kristal."

En zeker was ook haars vaders zuster, aan wier leiding zij werd toevertrouwd, niet de geschiktste voor die taak bij het fijngevoelig en hartstochtelijk kind.

De grijze, stijve, kalme Engelsche, met den gesloten mond, „wat zuur rondom de hoeken door het uiten van onvergolden liefde of karige, halve waarheden misschien", met „oogen zonder kleur" en „wangen waarop nog een roos van vervlogen zomers, gelijk een roos in een boek, meer uit medelijden dan wel voor genot bewaard, gelijk 't bloeien zoo ook 't verwelken te boven;" die vrouw die het leven geleid had „van een vogel in een kooi, welke, in een kooi geboren, dacht dat het springen van prik tot prik leven en vreugde genoeg was voor een vogel", in één woord, die droge Engelsche kon slechts een twijfelachtige duënna voor een geestvolle Italiaansche zijn. Wat zou een karakter, dat wel het dorre stoppelveld geleek, vermogen bij die jonge bloem, die 't warme en verlevendigende zonlicht zocht, om in al haar luister te ontluiken, — bij het meisje, dat het leven in zich voelde bruisen, dat gloeide voor al wat schoon en edel was en reeds zoo vroeg slechts droomde van de zegepralen van den dichter-geest.

Aurora zwichtte niet onder den jaren lang knellenden druk eener werktuiglijke opvoeding. „'k Hield" — zegt ze — „het mij opgedrongen leven buiten 't innerlijke met al zijn weidsche ruimte voor hart en longen, voor verstand en wil, onschendbaar door 't conventioneele." En „o Poëzie," hooren we haar een andere maal tot zich zelve roepen, „die het om leven in het leven te doen is! die kennis draagt van het leven dat nog iets anders is dan 't kloppen van dit bloed, die hartstochtelijk haakt naar de boven deze zinnen verheven waarheid! — mijn poëzie, mijn leven, mijn adelaar, wien beide

Digitized by Google

klauwen nog heet zijn van het strijden met den donder van Zeus, die mij van al de herders, schaapjens, en honden weggelokt en geplaatst hebt in den kring en het gewoel van den Olympus, met zijn stralende aangezichten, als een schenkster om al der goden dorst te lesschen, te midden van het eindeloos gelach, — zelve over den beker door hun blikken half bedwelmd!"

In de woning van hare bloedverwante ontmoette Aurora haar neef Romney Leigh, een paar jaar ouder dan zij zelve, „maar koel, schuw en verstrooid, teeder, als hij er aan dacht,.... ernstig soms,.... de jonge meester van Leigh Hall." Dit laatste woog op zijn jeugd „als een bange droom welke de genoegens, die haar pastten, afweerde en hem deed verzuchten onder een akelig besef van algemeene, vreeselijke ellende en gebrek, dat hem den bezitter als een misdadiger deed beschouwen."

Welk een kloof tusschen de karakters der twee jongelieden! Welk een afstand tusschen hun idealen, die de wereld voor den een tot niet veel meer dan een pesthuis, en voor de andere tot een goddelijken tempel maakten!

De man, de philantroop, die huiverde bij de gedachte aan de ellende, waaronder een gedeelte der maatschappij verkwijnde, had slechts ooren voor de klachten en hulpkreten, die uit den mond der meest verdorvenen en ongelukkigen hem verwijtend in de ooren drongen. Hij kende slechts één doel, om leven, have en goed ten offer te brengen tot leniging van het stoffelijk lijden van den Lazarus, dien hij, droomend en wakend, altijd voor zich zag.

De vrouw, de dichteres, die in het land der gouden droomen leefde, had daarentegen slechts oog voor het goddelijke in den mensch, met het niet minder edele doel, hem op te heffen tot de duizelende hoogten, waar haar geest in het rijk der onverbroken harmonie en onvermengde schoonheid zweefde op de vleugelen der poëzie.

Kon er op dat oogenblik wel sympathie bestaan tusschen geesten, die zich bewogen op zóó tegenovergestelde banen?

De realist, met geringschatting van hetgeen de geest vermag, riep der dichteres toe: „De wereld verzucht onder harde verdrukking. Het zweet des arbeids van den ouden vloek (bijtend geworden in 6000 jaren) is het martelingszweet geworden. Wie heeft tijd, een uur tijds, bedenk het! —

Digitized by Google

om op den oever neer te zitten en de cymbaal in blanke handen te hooren klinken? Wanneer Egypte is ten ondergebracht, laat dàn, zeg ik, Miriam zingen."

En de dichteres, de kampioen voor het ideaal antwoordde hem: „Er wordt een ziel vereischt, om een lichaam te bewegen, en een mensch van verheven ziel om de menigte van hare plaats te voeren; het ideale wordt vereischt, om het stof van het actueele slechts voor een haarbreedte af te blazen. Ach! uwe *Fourier's* faalden omdat ze niet genoeg dichters waren om te verstaan dat het leven van uit ons binnenste wordt ontwikkeld."

Het was waar, wat Aurora van hen beiden zeide: „Romney Leigh zag altijd naar de wormen, ik naar de goden."

De stoute, korte trekken, waarin de schrijfster vaak, hier zoowel als elders in haar werk, een toestand of karakter forsch en breed, hoewel niet zelden hoekig, schetst, getuigt van niet geringe geestelijke kracht, van het vermogen, zich de dingen klaar afgebakend voor het oog te brengen, van een gedachtengang, gewoon om zich voornamelijk te vermeien in het schoone, dat uitblinkt door mannelijke kracht en innerlijke waarde

Echter getuigen ze ook te veel van de meening, dat bij elke schildering, terwijl ze een volmaakte en scherpe schets vereischt, 't aanbrengen van de fijnere lijnen, van de spelende schaduwen, van de zachte nuanceeringen louter bijwerk is.

„Wat" — zoo legt Mrs. Browning haar Aurora later in den mond — „wat is de beste vorm voor een gedicht? — Laat me minder aan den vorm en het uiterlijke denken. Vertrouw, zoo als de gebiedende natuur, den geest in 't maken van den vorm: want anders ketenen we den geest slechts en verlichamelijken wij hem niet. Van 't inwendige steeds tot 't uitwendige — zóo is het in het leven, en zóo is het in de kunst, die óok leven is."

„Vijf bedrijven voor een tooneelspel, en waarom geen vijftien? Waarom geen tien of zeven? Wat maakt het getal der bladeren uit, zoo de boom slechts leeft en groeit! Waarom in zoo letterlijken zin eenheid van tijd en plaats te eischen, wanneer het 't wezen van allen hartstocht is, beide, tijd en plaats, niet te kennen? Dwaas! houd het

Digitized by Google

vuur aan, en laat de edele vlammen zich zelven vormen."

Hoe zeker men echter ook de innerlijke waarde van een literarisch werk het hoogst hebbe te schatten, de uitwendige vorm, waarin het vervat is, stelt ons niet minder bindende wetten.

Wat leert ons het leven van bijna alle groote schrijvers, — wat b. v. een briefwisseling als die van Göthe en Schiller? — Zeker dat geen hunner het beneden zich achtte om met noeste vlijt, met rustelooze moeite, ook voor 't uitwendige den meest volmaakten vorm te zoeken.

Juist het niet aanhoudend letten ook op andere eischen dan die van een over 't geheel treffenden indruk, — het te uitsluitend streven naar het ware, waardoor naaktheid dikwijls onbedekt wordt gelaten, het te hartstochtelijk afgaan op het doel, moet een schadelijken invloed uitoefenen.

Als wij weten, welke bange jaren de dichteres in ziekte en bijna volstrekte afzondering heeft doorleefd, hoe ze met onvermoeide boekenstudie haar leed en eenzaamheid trachtte op te beuren, — als we denken aan de oorspronkelijke vorming van haar genie buiten het leerrijk tooneel der groote, woelige, strijdende wereld, dan is het ons niet duister meer, dat Mrs. Browning zich zelve in haar idealen wetten heeft gesteld, zonder daarbij voldoende te rade te gaan met den aard van de menschen zooals zij zich in leven en denken rondom haar bewogen. Doch wij willen na deze opmerkingen over deugden en gebreken, die reeds dadelijk door den lezer moeten worden opgemerkt, den verderen loop van het gedicht volgen.

Hoewel Romney Leigh nog weinig sympathie gevoelde voor Aurora's idealisme, was zij toch het lichtpunt van zijn leven. Hij bad haar, hare „jeugd aan zijne zijde uit te bloeien," en zijn vrouw te worden; maar op dat oogenblik was zoo iets wel niet mogelijk.

De nauwgezette, stijve tante was hun inmiddels door den dood ontrukt en de beide jonge menschen gingen nu eenzaam langs hun moeielijk pad. Aan geen van beiden was gedurende die scheiding veel geluk beschoren.

Aurora streed voor de macht der poëzie en het heilig recht der vrouw, om op het gebied des geestes de gelijke van den man te zijn. Haar leven was tegelijk een worsteling voor

Digitized by Google

't bloot bestaan en een meer grootsche strijd voor de veredeling van den mensch, waarin ze aanvankelijk slechts door weinigen werd begrepen.

„Dag en nacht", zegt ze, aan het moeielijke en ondankbare haars levens denkend, „werkte ik aan mijn rhytmische gedachten, en zwoegde in de uren van waken en rusten aan de lange levenvolle regels, die niet voegden in hun tijd."

In haar nederig vertrek werd Aurora opgezocht door eene dame, Lady Waldemar, een dier vrouwen „zoo zacht omdat ze wezenlijk zoo trotsch zijn; zoo omzichtig en bevreesd om u te wonden, geenszins omdat ge niet onbeduidend zijt, maar omdat ze u zelfs met den voet niet zouden willen aanraken om u naar uwe plaats te duwen; zich zelve zoo meester en toch zoo bevallig en zoo verzoenend van toon, dat het moeite kost in haar bijzijn de waarheid te spreken."

't Was zeker niet zonder heimelijke bedoeling, dat zoo iemand tot Aurora kwam, om haar heur hart bloot te leggen.

Romney Leigh was op het punt te huwen met Marian Erle, een meisje uit het volk. De radicaal wou niet slechts zijn beginselen prediken, maar ook voorgaan in de hervormingen, die hij zoo vurig wenschte. Hoog en laag moesten door een nauwer band zijn verbonden, en 't huwelijk met Marian moest een stap wezen, om de strijdige elementen van de maatschappij tot betere waardeering van elkaar te leiden.

De trotsche Lady Waldemar beminde zelve Romney Leigh; zij begeerde hem voor zich en trachtte Aurora voor haar doel, 't verijdelen van het voorgenomen huwelijk, te winnen. Doch de gladde, onbeschaamde taal van de vrouw der groote wereld wekte enkel afkeer op in de reine ziel der dichteres, die zich naar Marian's schamele woning spoedde, om Romney's bruid als een geliefde zuster te begroeten.

De ernst, die Mrs. Browning's werken altijd kenmerkt, neemt thans in Aurora Leigh aanhoudend toe. In de geschiedenis van Marian Erle, van haar diep rampzalige jeugd en van haar verder ongelukkig leven spreidt zij een wonderbare kracht in de schildering van ellende en smart, een diep gevoelde sympathie voor haren evenmensch, een waarachtig aangrijpenden pathos ten toon.

Arme Marian! Dochter van ontaarde ouders, had zij een

Digitized by Google

moeder, die haar kind aan een ellendeling kon verkoopen. Goddank! het schuldeloos meisje had zich door de vlucht uit den verschrikkelijken afgrond gered.

„Het kind" — men was op het punt geweest, haar in de handen van een gewetenloozen squire te laten, — „keerde zich om en zag smeekend naar het gelaat der moeder op (betwijfel 't niet dat aan haar stervens-sponde die moeder geen anderen duivel dan dien blik zal behoeven). „O Moeder!" — gilde ze uit, en toen, met oogen vol wanhoop naar den hemel: „God verlosse mij van mijne moeder, zulke moeders zijn te afschuwelijk!" En met een kracht, hartstochtelijk a's haar vrees, scheurde ze haar handen, als lelies van de rotsen, uit de hare en de zijne, vloog naar beneden, sprong wild de helling af, weg van beiden — weg, zoo ver mogelijk, zoo ver als God, — weg! Ze gilden achter haar, als uitgehongerde honden achter den haas. Ze hoorde hen schreeuwen, ze voelde haar naam als uit een geweer geschoten over de heuvels achter zich sissen. Voort! Voort! En toen had ze de stemmen met het hoogland achter zich gelaten. Voort! De vrees van den waanzin joeg in hare voeten en deed den grond onder haar verdwijnen. De witte wegen schenen te krullen, alsof hare aanraking ze had gebrand, de groene weiden versmolten, de boomen aan de zijde van den weg weken uit, als om haar plaats te maken. Toen werd haar hoofdje pijnlijk; boomen en velden draaiden in het rond en vlogen achter haar; ze hoorde 't snelle hijgen van de heuvels achter zich, hun scherpe lucht prikkelde haar nek: zij kon haar voeten niet meer voelen, kon niet meer loopen en ging toch op een of andere wijze even snel. Zóo trok de horizont tusschen torens in het oosten haar voorwaarts, voorwaarts, terwijl haar hart zwol en zwol, totdat het zóo gezwollen was dat het haar lichaam scheen te vullen — en toen barstte het en vloeide over en — „nu ben ik dood en veilig," dacht Marian Erle. Zij was bedwelmd neergezegen."

't Was Romney Leigh die zich der ongelukkige had aangetrokken en haar ten laatste zelfs als vrouw, als medewerkster bij zijn moeielijken arbeid wenschte.

Maar de listige, sluwe Lady Waldemar, in haar baatzuchtige toegenegenheid voor Leigh, slaagde er in, de eenvoudige Marian te overtuigen, dat zij, de arme, onontwikkelde, door

Digitized by Google

Romney Leigh te huwen, den man met groote geestelijke gaven, met den ruimen blik, slechts ongelukkig kon maken. Ja, zelfs bewoog zij 't meisje, zoo zonder eenigen argwaan en dat slechts 't geluk van Romney wilde, om Engeland heimelijk te verlaten onder 't geleide eener vrouw, die voor haar duivelsche bedoelingen de geschikste was. Die vrouw, de vuige handlangster der hooggeplaatste dame, bracht 't schuldelooze kind naar Parijs en daar ten val.

Op den dag en het oogenblik, voor het huwelijk vastgesteld, kreeg de arme Leigh een onbegrijpelijken brief, die hem het vertrek van Marian meldde. Reeds wachtten allen in de kerk, waar een vreemd gezelschap door den philantroop was genoodigd. Behalve „St. James in goudlaken" kwam „half St. Giles in 't bont," het volk," lam, blind en erger, — treurend, ziek en minder — 't vocht der zondige maatschappelijke wonde uitgeperst en over Pimlico uitgegoten, om de lucht, daaraan niet gewend, met zijn afschuwelijke vermenging te verpesten. Men zou denken: een geslacht dat afgestorven was, dood door de pest, weer in het zonlicht uit het graf opgezweept, met de smet des doods op zich."

„Welk een gezicht! Een feestdag van ellendigen is treuriger dan de begrafenisdag van koningen."

Hier is overal poëzie, waarin de dichteres wel niet met vroolijke, lachende kleuren maalt, doch bezield is door heiligen ernst en een edel doel; en, waarlijk, de menschelijke ellende biedt steeds den dichter rijke stof. Ze vertegenwoordigt echter slechts éene enkele zijde van de maatschappij, ze is allen tijden eigen, is overal dezelfde, en zij alléén kan op een tijdperk niet den stempel van dichterlijk drukken.

Mrs. Browning is van oordeel, dat ook onze tijd zoo goed als eenige andere bepaald poëtisch is, en dat ook de schildering van ons maatschappelijk leven een even grootsch en treffend gedicht kan opleveren als die van meer romantische vervlogen dagen.

„Neen," luidt het, „zoo er in deze een weinig te hard aangegroeide wereld plaats voor dichters is (en 'k denk, ze is er), dan is hun éenige taak de eeuw weer te geven, hun eeuw, niet die van keizer Karel maar deze levende en kloppende eeuw, die twist, bedriegt, waanzinnig maakt, vol

Digitized by Google

berekening en vurige verlangens, en die te midden van de spiegels harer gezelschapskamers meer hartstocht, meer heroïsche hitte verbruikt dan Roland met zijn ridders te Ronceval.

„'t Zwichten voor 't modern vernis en rok en strook, 't roepen om de toga en het schilderachtige is noodlottig — en dwaas ook. Koning Arthur zelf was alledaagsch voor Lady Guenever; en Camelot scheen den meistrelen even ondichterlijk als Fleetstreet onzen dichters.

„Zwicht nooit, maar vat, steeds episch, zonder schroom, op de gloênde lava van een lied, de voladerige, hijgende, dubbelborstige eeuw, zoodat, wanneer de volgende zal komen, de mensch het beeld met eerbiedvolle hand moge aanraken en zeggen: Zie, zie de borsten, waaraan we allen zogen! Deez' boezem schijnt nog steeds te kloppen, of ten minste hij doet den onzen kloppen; dit is de kunst, die leeft, die dus het ware leven weergeeft."

Maar zien we de werktuigen, waarmee de dichteres haar moeielijke taak zoekt te volbrengen, niet reeds aanstonds in haar handen breken, en dat zooveel te eer, omdat ze den romanvorm koos?

Men leze o. a. de beschrijving van de opvoeding der jonge Aurora, hoe zè „de gebeden leerde en den catechismus, de geloofsbelijdenissen van Athanasius de Artikelen, de tractaatjes tegen den tijd (volstrekt niet Buonaventura's Prikkel der Liefde) en verscheidene populaire korte samenvattingen van onmenschelijke leerstellingen, nooit door Johannes onderwezen".... etc., etc.; of de beschrijving van de alledaagsche bezwaren, waarmee Aurora in haar bestaan had te kampen, of wel die van de soirée bij Lady Howe, en zoo vele andere van dien aard, om te worden overtuigd van het vele voor den dichter onhandelbare in het tegenwoordige maatschappelijke leven en dat toch, om het getrouw weer te geven, niet mag worden gemist; om te bevinden dat zooveel 't welk de romancier niet kan voorbijgaan, geen erts is, waaruit zelfs de beste kunst edele metalen kan smelten. Wel kan en moet het minder schoone dienen, om het volle schoon in scherper licht te plaatsen, doch, waar het te vaak terugkeert en te lang onze aandacht trekt, moet het onaangenaam en kwetsend werken.

Hoe verder de lezer vordert in het werk, hoe meer hij ook

Digitized by Google

wordt getroffen door het onwaarschijnlijke van het verhaal, — het weinig gemotiveerde van menigen toestand, en het fragmentarische van de gebeurtenissen.

Is het waarschijnlijk, dat iemand als Romney Leigh, na zijn liefde voor Aurora en Marian Erle, die liefde zoo maar terstond kan overbrengen op een vrouw als Lady Waldemar; of dat een meisje als Marian, opgegroeid te midden van ellende en diepe verdorvenheid, zoo geheel rein, zoo teeder en zoo schuldeloos kan blijven?

Is het waarschijnlijk, dat een trotsche Lady Waldemar de verborgenste geheimen van haren boezem gaat openbaren aan Aurora, aan een vrouw die ze in het geheel niet persoonlijk kent, en van wie ze, wat haar ook van haar werken zij ter oore gekomen, nooit de verwachtingen kon koesteren die zij door haar verwezenlijkt wou zien?

Niet zelden is ook de band, die gewichtige toestanden en gebeurtenissen aan elkaar moet verbinden, te zwak, om toe te laten geleidelijk den loop van het werk te volgen.

Wij hooren van Lady Waldemar's intrigues bij Aurora en Marian, maar hoe zij Leigh wel voor zich won blijft ons tamelijk duister. 't Verhaal harer geveinsde instemming met vele zijner theorieën immers geeft geen voldoende ontwikkeling van dit alles aan de hand. Wij hooren steeds van Romney's grootsche plannen, doch van hunne eerste ontvouwing tot zijn ontmoeting met Aurora in Italië wordt ons van zijn privaat leven bitter weinig meegedeeld; en dat weinige bepaalt zich steeds voornamelijk tot de bespreking zijner vreemdsoortige philantropie.

Mrs. Browning is een krachtvolle lyrische dichteres, — we zagen het reeds in sommige der aangehaalde passages, hoe gebrekkig dan ook vertaald, — ze bezit het vermogen, haar eigen gedachten uit te drukken in een poëzie die, met het volle, weelderige levensvuur bezield, op breede, forsche vleugelen voortgedragen, zich tot hoogten opwerkt waar slechts de ware dichter kan ademen; maar zij bezit geen dramatischen geest, geen toereikende macht om uit zich zelve te gaan, om ons levendig personen met een andere inborst dan de hare voor oogen te brengen.

Gelijk het Samuel Johnson werd verweten, dat al de karakters zijner Ramblers en Idlers „Johnsonese" spraken, zoo mag

Digitized by Google

het hier gerustelijk worden gezegd, dat in Aurora Leigh allen zich als een Mrs. Browning uiten.

Hierdoor wordt nu wel is waar de taal krachtiger en in menig opzicht kernachtiger, doch dit enkele voordeel kan het gemis niet vergoeden van den dramatischen geest, van de scherpe afscheiding van karakters, die zoowel de roman als het drama vereischt.

Dit gebrek valt ons het meest in het oog bij Marian Erle, die met haar kindje door Aurora in Parijs was opgespoord en naar Italië meegenomen.

Romney's plannen waren intusschen door hen, die hij had willen helpen, verijdeld. Zijn landhuis en liefdadige instellingen waren door het grauw verbrand; hij zelf was door de snoodheid van Marian's vader bij die ramp blind geworden, en Lady Waldemar had hem verlaten — dit laatste evenwel zeker niet tot zijn ongeluk. Zoo kwam hij blind en ongelukkig naar Italië, om Marian nog tot zijne vrouw te nemen.

De beschrijving, ons thans van Marian's gedrag gegeven, haar weigering en de woorden, het meisje, dat zich na haar leven in Parijs als dood voor de maatschappij beschouwde, in den mond gelegd, ze zijn zeker echt dichterlijk en treffend; maar reeds de weinige regelen, die wij er van mededeelen, zullen doen zien dat Mrs. Browning zich hier te veel een aanhangster betoont van de theorie door Wordsworth in de voorrede zijner Lyrische Balladen verkondigd: dat met geringe wijziging de taal van elken mensch, in hartstocht ontstoken, poëzie is.

„Maar wat mij betreft, éens dood kan deze geest van Marian niet meer beminnen — niet meer — behalve het kind! — — nooit meer! Uw nicht vertelde ik, dat ik dood was, en thans denkt zij dat ik uit mijn graf zal verrijzen, om het lijkkleed als den huwelijkssluier te dragen, om als een bruid door het kerkhof te glijden, terwijl de dooden door mijn lijkomwindsels fluisteren: „ge waart beter op uw plaats bij ons, beklagenswaardige vergane!" Bij die gedachte schieten de dampen rondom me als melaatschheid uit, ofschoon ik vlekkeloos ben, ja, vlekkeloos als Marian Erle."

Eindelijk komen dan die twee groote zielen, die elkander zoo lang hadden miskend, weder ot elkaar. De

Digitized by Google

liefde, wier gloed Romney eens aan Aurora had geopenbaard, had steeds als een verborgen vuur in zijn binnenste doorgebrand. Had hij ook al een Marian Erle of een Lady Waldemar tot vrouw gewenscht, de gedachte aan een vereeniging met Aurora had hem steeds als het hoogst geluk voor den geest gezweefd.

En Aurora — ofschoon ze hem eens had verworpen, met het doel zich slechts der kunst te wijden, ze had door vele en bittere ervaringen geleerd, welk een edel en groot man zij van zich had gestooten en dat het vrouwelijk hart, 't welk aan zijn aangeboren zucht voor liefde niet voldoet, als een bloem moet verwelken.

Beider inzichten waren gewijzigd, beiden hadden het eenzijdige van hun streven, het verkeerde in hun idealen leeren inzien.

„Voorwaar," zei Romney, „'k had ongelijk, en zeker vele denkers dezer eeuw, ja vele Christenleeraars half in den hemel, hebben ongelijk juist gelijk ik, die de zichtbare wereld te afgescheiden opvatte, alsof geen geestelijk tegenwicht ze voltooide, om haar aan haar doel te doen beantwoorden.

Terwijl Aurora, met erkenning van haar falen, thans beleed: „Ik had ongelijk, en het meest, — o, 't meest! Gij dacht slechts den mensch te redden door halve middelen, halverwege, terwijl ge maar de helft zijner behoeften zaagt, doch daarbij niet aan persoonlijk voordeel dacht. Maar ik, die de menschelijke natuur breed ontplooid, aan beide zijden zag en óok die der ziel verstond en al de hooge eischen van de kunst, ik verraadde 't geen ik zag, en deed mijn eigen leven, waarvoor ik pleitte, ongelijk aan. Vol hartstocht, om het instinct des kunstenaars in mij te verheffen, ten koste van dat der vrouw, vergat ik, dat geen volmaakte kunstenares hier uit een onvolmaakte vrouw wordt geboren...

„O kunst, mijn kunst, gij zijt veel, maar de liefde is meer! Kunst is het symbool van den hemel, maar liefde is God en maakt den hemel."

De een zou voortaan den ander de hand reiken in het volbrengen der door beiden voorgestelde taak. Realisme en idealisme, vrij van alle onvruchtbare overdrijving, zouden in heiligen bond samen arbeiden aan 't grootsche werk van de herschepping der wereld, het brengen van het menschdom tot een

Digitized by Google

gelukkiger, reiner, edeler leven. De philantroop zou den mensch opbeuren uit stoffelijke en lichamelijke ellende; de dichter zou zijn geest veredelen, en godsdienst en liefde zouden beschermend en koesterend hunne vleugels over hem uitspreiden.

Hier in deze laatste bladzijden is het, dat de geest des gedichts zich het schoonst aan ons openbaart, waarin het met ter zijdestelling van elders niet te miskennen grilligheid, eigenzinnigheid en hardheid in een breeden stroom van heerlijke gedachten heenvloeit, waar wij eindelijk de harmonische oplossing vinden van veel, dat ons in waarheid, hard en te ruw in de ooren klonk.

Neen, geen verbetering van den mensch door stoffelijke middelen alléén; geen volledige veredeling van hem door het louter geestelijke. Neen, man en vrouw zijn voor elkâar geboren; het was niet beschikt, dat de vrouw alleen haar weg zou gaan, den last des mans op haar schouders zou laden, zich zou onttrekken aan haar heerlijke roeping, die van de vrouw en moeder, die van de priesteres der Liefde.

„Aurora Leigh" is een zeldzaam gedicht, welke fouten en misslagen er ook in zijn te vinden, en al geeft het, onzes inziens, ook genoegzaam bewijzen, dat het als roman niet kan voldoen. Het is vol van de schoonste schilderingen, de treffendste gedachten, de roerendste tooneelen, en het toont de groote sympathie der dichteres met het lot harer evenmenschen.

De grondtoon van het dichtwerk is een diep ernstige, het is die „pathetic minor" waarin in Mrs. Browning's „Drama der Verbanning," het droeve lied der Eden-geesten weerklonk.

In de schepping van een één geheel vormend, grootsch en beteekenisvol dichtstuk van belangrijken omvang (waarin de dichteres zich niet zoo zeer aan een nauwkeurige schildering van ons maatschappelijk leven als wel aan die der inwendige omwenteling in twee groote zielen heeft gehouden) heeft Mrs. Browning zich de meerdere betoond van den dichter Tennyson.

Bij het lezen van het meesterstuk des laatsten, „De Idijllen van den Koning," is het ons, alsof we worden rondgevoerd in een galerij met prachtige schilderijen, wier beelden van vleesch en bloed schijnen te zijn.

De ridders in hun blinkende pantsers en zware wapenrusting schijnen uit de lijst te treden en het begoocheld oog ziet de wilde driften komen en gaan op de gebronsde en

Digitized by Google

gerimpelde gezichten. 't Is of de rijzige, slank gebouwde vrouwen in al haar schoon en al hare elegantie, met de zoetste en bitterste woorden op de kleine lippen, met den boezem beurtelings zwoegend door het vuur der liefde of de felle zucht naar haat en wraak, met haar bewegingen zóo bevallig dat ze het oog van een Angelo zouden ketenen, voor ons verrijzen en tot het leven zijn geroepen.

Het plastische talent des dichters laat ons, als 't ware, met lichamelijke oogen zien, hoe de kuische Enid met een bloedend hart zich jammerend neerbuigt over den gewonden Geraint; hoe de listige Vivian, haar lelieblanke armen als slangen om Merlin's hals gestrengeld, verleidend aan zijn boezem hangt; hoe de gevallen Guinevere in diepen ootmoed en gebroken als een riet in het stof kruipt voor de mannelijk edele gestalte van den ridder-koning.

Welke gelukkige, door en door artistische phasen zijn door den dichter behandeld; met wat kunde, wat zorg is alles af- en uitgewerkt. Desniettemin heeft zijn pogen niet één enkel, grootsch *geheel* tot stand gebracht. „De Idyllen van den Koning" zijn en blijven een reeks van afgescheiden schilderingen, slechts verbonden door den zwakken band, dat allen uit denzelfden tijd zijn genomen.

Richt daarbij nu uw oogen op hetgeen door Mrs. Browning is volbracht. Ge staat voor één enkel, groot en machtig doek van meer overweldigenden indruk. Veel misschien bespeurt ge, dat u niet voldoet: gebrek aan afronding, zwakke partijen, gapingen, overdrijving, hoekige contours. Maar is, na aftrek van al wat u in dit opzicht mishaagt, als niet beantwoordende aan de eischen der kunst, hier, waar het geheel niet is verbrokkeld; de werking niet in hooger mate treffend?

Beantwoordt niet „Aurora Leigh" veel meer dan „de Idyllen van den Koning" aan die eenheid in verscheidenheid, waarnaar de kunstenaar als een zijner hoogste idealen, zoo niet het hoogste, moet streven!

In Tennyson bewonderen we den man, die toovert op het kleine doek; in Mrs. Browning de vrouw, wier gaven schitterend uitblinken in een mannelijk-krachtig scheppingsvermogen op groote schaal.

Assen.

Digitized by Google

NERO.

DOOR

DR. W. C. VAN MANEN.

Al wat Agrippina wenschte, toen hare zedelooze tante, de keizerin Messalina, het volle loon harer ongerechtigheid had ontvangen, was geschied. Haar oom, de onnoozele zwelger, die als keizer Claudius over het groote Romeinsche rijk regeerde, had zijns broeders dochter, de weduwe van zekeren Cneus Domitius Ahenobarbus, naast zich op den troon geplaatst. Als keizerin was Agrippina er spoedig in geslaagd, haar zoon te doen aannemen als des keizers zoon en te verloven, straks te huwen aan 's keizers dochter Octavia. Zij, die „alle ondeugden in zich vereenigde waartoe een vrouw in staat is," mocht onbeperkt gebieden en te recht stellen al wie haar hinderden. Ook haar keizerlijke gemaal en diens eerste gunsteling hadden voor haar alvermogen het hoofd gebogen. Claudius had zij door vergift, Narcissus met het zwaard van het leven beroofd. Haar lieveling, haar Nero, was tot keizer uitgeroepen (54 n. C.).

Maar nu had zij het toppunt harer macht bereikt en neigde hare zon ten ondergang. De zeventienjarige zoon had geen lust, aan den leiband der keizerin-moeder te loopen. Hij handhaafde zijne zelfstandigheid en wilde als een rechtschapen vorst regeeren. Aanvankelijk gelukte hem zoowel het een als het ander. Doch weldra geraakte hij het rechte spoor,

Digitized by Google

dat hij enkele jaren had betreden, bijster en betoonde hij zich de echte zoon van den „door verkwisting, wellust en wreedheid beruchten" vader en diens door en door slechte, heerschzuchtige echtgenoote. Om aan de lagen zijner moeder te ontkomen, liet hij haar dooden, nadat hij vooraf den zoon zijns tweeden vaders, Brittannicus, onder zijne oogen een plotselingen dood door vergift had doen sterven. Nero was reeds op vierentwintigjarigen leeftijd de man, aan wiens naam de nakomelingschap, niet zonder duchtige redenen, de meest schrikinboezemende voorstellingen van wreedheid en despotisme zou leeren verbinden. Naar zijn leermeester Seneca luisterde hij niet meer. Van hem en andere wijsgeeren had hij zich losgemaakt en overgegeven aan het gezelschap van de grootste lichtmissen, in wier brasserijen en dwaasheden hij zich niet slechts vermeide, maar die hij met klimmend genoegen, op allerhande wijze, geholpen door zijn keizerlijk alvermogen en dagelijks toenemende wreedheid, zocht uit te breiden. Nero was inderdaad het monster geworden, welks evenbeeld men in de geschiedenis vruchteloos zoekt en waarvan men slechts eenige analogiën aantreft in de ziekteverschijnselen, waarvan de jaarboeken der halsmisdadigers getuigen. Hoort hoe een historieschrijver, die tevens kunstenaar is, ook waar zijne pen zich bezig houdt met het verhaal der uitspattingen van de laagste hartstochten, hoe Ernest Renan zijne beeltenis schetst. [1])

I.

De dolle waanzin van Nero was ten toppunt gestegen. Nooit had de wereld zulk een verschrikkelijk lot ondergaan. De onvermijdelijke drang der tijden had alles in handen gesteld van één persoon, den erfgenaam van den grooten legendarischen Cesar's naam. Een andere regeeringsvorm was onmogelijk en de provinciën waren gewoonlijk vrij wel met dezen tevreden; maar er lag een ontzaglijk gevaar in opgesloten. Indien de keizer zinneloos werd; indien de slagaders van zijn arm hoofd, door een ongehoorde macht in verwarring gebracht, op één oogenblik barstten, dan ontstond er een

[1]) Vgl. E. Renan, L'Antechrist.

Digitized by Google

krankzinnigheid, waaraan men geen naam weet te geven. Men was overgeleverd aan een monster. Men had geen enkel middel om hem weg te jagen. Zijne lijfwacht, samengesteld uit Germanen, die alles zouden verliezen als hij viel, schaarde zich ijverig rondom hem; in de engte gedreven, kroop het beest in zijn nest en verdedigde zich woedend. Voor Nero was dat tegelijkertijd iets ontzettends en vreemds, iets grootsch en dwaas. Daar de keizer een bijzonder letterlievend man was, droeg zijne krankzinnigheid voornamelijk een letterkundig karakter. De droomen aller eeuwen, alle gedichten, alle legenden, Bacchus en Sardanapalus, Ninus en Priamus, Troje en Babylon, Homerus en de geheele levende dichterenbende dwarrelden als een chaos door het arme brein van een middelmatig, maar sterk met zichzelf ingenomen kunstenaar, aan wien het toeval de macht had toevertrouwd om al zijne hersenschimmen te verwezenlijken. Men stelle zich iemand voor, die bijna zoo verstandig is als de helden van Victor Hugo, een vastenavondgast, een mengsel van krankzinnigheid, dwaasheid en geschiktheid voor het tooneel, bekleed met alvermogen en geroepen de wereld te regeeren. Hij was niet zoo duivelsch boosaardig als Domitianus en had het kwaad niet lief ter wille van het kwaad. Hij was evenmin zoo buitensporig als Caligula. Hij was een nauwgezet romantieker, een komediant-keizer, een overdreven ijveraar voor de muziek, die voor het parterre beefde en het deed beven, wat in onze dagen een burger zou zijn, wiens verstand bedorven was door het lezen van moderne dichters en die zich verplicht achtte, in zijn gedrag Han d'Islande en de Burgraves na te bootsen. Daar het regeeren een bij uitnemendheid practische bezigheid is, is de romantiek daar geheel en al misplaatst. De romantiek behoort te huis bij de kunst; maar het werkelijke leven is het omgekeerde van de kunst. Vooral bij de opvoeding van een vorst, is de romantiek verderfelijk. Seneca deed, in dit opzicht, zijn leerling meer kwaad door zijn slechten letterkundigen smaak, dan goed door zijne schoone wijsbegeerte. Het was een groote geest, een buitengewoon talent, en een in den grond achtenswaardig man, ondanks meer dan een fout, maar geheel bedorven door het houden van kunstmatige voordrachten en door letterkundige ijdelheden, niet meer in staat om zonder omslag te gevoelen en te

Digitized by Google

redeneeren. Hij oefende zijn leerling in het uitdrukken van dingen, die hij niet dacht, en in het vooruit gereedmaken van verheven woorden. Daardoor maakte hij een ijverzuchtigen komediant van hem, een ondeugenden redenaar, die bepaald humaan sprak, wanneer hij zeker was dat men naar hem luisterde. De oude pedagoog doorzag volkomen het kwaad van zijn tijd, dat van zijn leerling en van zichzelf, toen hij in ernstige oogenblikken uitriep: Literarum intemperantia laboramus (Ons drukt het onvermogen om in de letteren maat te houden.)

Aanvankelijk vertoonden die dwaasheden zich bij Nero in vrij onschuldigen vorm; de aap bekeek zich eenigen tijd en bleef zitten in de houding, die men hem had leeren aannemen. De wreedheid trad pas bij hem op na den dood van Agrippina; spoedig maakte zij zich geheel van hem meester. Nu draagt elk jaar de teekenen zijner misdaden. Burrus (bevelhebber der pretorianen) is niet meer, en ieder gelooft, dat Nero hem heeft gedood; Octavia heeft de van schande doorweekte aarde verlaten; Seneca verwacht, in zijn schuilhoek, elk oogenblik te worden aangehouden; hij droomt slechts van martelingen, terwijl hij zich met de gedachten aan straffen vertrouwd zoekt te maken en zijn best doet, te bewijzen dat de dood een verlossing is. Tigellinus is meester van alles en daarmede het helsche spel kompleet. Nero verklaart elken dag, dat men alleen de kunst voor iets ernstigs moet houden; dat elke deugd een leugen is; dat hij rechtschapen is, die vrij is en erkent, dat aan zijne schaamteloosheid niets ontbreekt; dat hij een groot man is, die van alles misbruik maken, alles verliezen en alles verkwisten kan. Een deugdzaam mensch is in zijn oog een huichelaar, een gevaarlijk schepsel en bovenal een mededinger; indien hij de een of andere verschrikkelijke laagheid opmerkt, die zijne theorieën rechtvaardigt, verheugt hij zich bovenmate. De staatkundige gevaren, die verbonden waren aan deze opgeblazenheid en aan dien valschen geest van naijver, die van den aanvang af als een worm had geknaagd aan de Latijnsche beschaving, werden zichtbaar. De tooneelspeler was er in geslaagd, zich het recht toe te kennen over het leven en den dood van zijn gehoor; de dilettant dreigde met folteringen, indien men zijne verzen niet bewonderde. Een waanzinnige, half dronken

Digitized by Google

van ijdelen letterkundigen roem; een man, die de schoone beginselen, hem ingeprent, omzet in helsche spotternij; een woeste straatjongen, die gretig uitziet naar de toejuichingen der potsenmakers op den publieken weg, — ziedaar de meester, aan wien het keizerrijk was onderworpen. Zoo groote buitensporigheid had men nog niet aanschouwd. De vreeselijke en zwaar drukkende dwingelanden uit het Oosten kenden niet zulke dwaze lachbuien, zulke uitspattingen eener bedorven aesthetica. De dwaasheden van Caligula hadden kort geduurd; ze hadden hem overvallen, en voorts was Caligula bovenal een grappenmaker; hij was inderdaad geestig. De dwaasheden van dezen daarentegen, gewoonlijk kinderachtig, waren dikwerf ontzettend tragisch. Het verschrikkelijkste was, hem, bij wijze eener kunstmatige voordracht, met zijne zelfverwijten te zien spelen, door ze tot het onderwerp zijner verzen te maken. Op de melodramatische manier, die hem slechts eigen was, verklaarde hij dat de Furiën hem folterden, en haalde hij Grieksche verzen aan op vader- en moedermoorders. Het scheen alsof een spotzieke godheid hem had geschapen, om zich te vergasten op het ontzettende geraas eener menschelijke natuur waarin alle veeren knarsen, op het afschuwelijke schouwspel eener wereld die aan vallende ziekten lijdt, in den trant van zekeren apendans aan de Congo, of een woest bloedig feest van een koning van Dahomey.

Het scheen alsof, op zijn voorbeeld, de geheele wereld duizelig was geworden. Er had zich een bende lastige deugnieten gevormd, die men de „ridders van Augustus" noemde, wier bezigheid bestond in het toejuichen van de dwaasheden des keizers en het zoeken voor hem van kluchten op nachtelijke zwerftochten. Weldra zullen wij een keizer uit deze school zien voortkomen (nl. Otto). Een stortvloed invallende gedachten van een bedorven smaak, platheden, zoogenaamd grappige woorden, een walgelijke straattaal, overeenkomende met den geest der kleinste Fransche dagbladen, werden over Rome uitgestort en gaven er den toon aan. Caligula had reeds het leven geschonken aan deze verderfelijke soort van keizerlijke grappenmakers. Nero koos hem openlijk tot zijn voorbeeld. Hij stelde zich niet tevreden met zelf den wagen te mennen in het renperk, zich in het publiek heesch te schreeuwen, als zanger de provincies af te reizen; men zag

Digitized by Google

hem visschen met gouden netten, die hij met purperen koorden optrok, zelf zijne gehuurde toejuichers voor den schouwburg africhten, valsche triomftochten houden, zich versieren met alle kroonen van het oude Griekenland, ongehoorde feesten organiseeren, op het tooneel anonieme rollen vervullen.

De oorzaak dezer afdwalingen lag in den slechten smaak der eeuw, en de misplaatste belangstelling die men wijdde aan de kunst eener voordracht, die op het groote was gericht en slechts droomde van ijselijkheden. Gebrek aan ernst stond bij alles op den voorgrond, een smakeloos genre als dat van Seneca's treurspelen, de handigheid om niet gevoelde gevoelens te schilderen, de kunst om te spreken als een deugdzaam mensch zonder het te zijn. Het reusachtige ging door voor grootsch; de aesthetiek was geheel en al van den rechten weg afgedwaald: het was de tijd der kolossale standbeelden, van die materialistische, theatrale en ongezond gevoelvolle kunst, wier meesterstuk de Lacoon is, stellig een bewonderenswaardig beeld, maar dat te veel de houding heeft van een eersten tenor, die zijn lied zingt, en waarbij de uitdrukking uitsluitend is ontleend aan lichaamssmart. Men stelde zich niet meer tevreden met de zuiver zedelijke smart der Niobiden, die van schoonheid straalde; men verlangde het beeld der natuurlijke foltering, daarin schepte men behagen, gelijk de 17de eeuw in het marmer van Puget. Men had zijne zinnen verbruikt, grove hulpmiddelen, waarvan de Grieken zich te nauwernood hadden bediend in hunne meest populaire voorstellingen, werden het eigenlijke element der kunst. Het volk was letterlijk verzot op tooneelvoorstellingen, geen ernstige tooneelvoorstellingen, geen grootsche treurspelen, maar effectmakende, en waarbij geestverschijningen te pas kwamen. Er had zich een lage smaak voor tableaux vivants ontwikkeld. Men stelde zich niet meer tevreden met een genieten in de gedachten, van de uitgelezen verhalen der dichters; men wilde een vleeschelijke voorstelling der mythen zien in al hunne grootste woestheid en ergste afschuwelijkheid; men geraakte in ekstase voor de groepen, de houdingen der tooneelspelers; men zocht er indrukken van standbeelden in terug. De toejuichingen van vijftig duizend personen, die in een ontzaglijk groote kuip vereenigd, elkander wederkeerig warm maakten, werkten zoo bedwelmend, dat

Digitized by Google

zelfs de vorst er jaloersch door werd op den koetsier, den zanger, den speler; de roem van het tooneel werd voor den hoogsten gehouden. Niet één keizer, wiens hoofd eenigszins zwak was, kon de verzoeking wederstaan om zich lauweren te verwerven in deze treurige spelen. Caligula had er het weinigje verstand, dat hem ten deel was gevallen, bij laten zitten; hij sleet den dag in den schouwburg, door zich te vermaken met de leegloopers; later zullen Commodus en Caracalla in dit opzicht Nero den palm der dwaasheid betwisten. Men was genoodzaakt wetten te maken om den senatoren en ridders te verbieden, in het worstelperk te treden, als zwaardvechters te strijden of te kampen met dieren. De schouwplaats was het middelpunt van het leven geworden; de overige wereld scheen slechts gemaakt om Rome genoegens te verschaffen. Er kwamen onophoudelijk nieuwe uitvindingen, de eene nog al vreemder dan de andere, ontworpen en bevolen door den vorstelijken kooraanvoerder. Het volk spoedde zich van het eene feest naar het andere; het sprak slechts van den voorgaanden dag, wachtte den nieuwen, dien men had beloofd, en was ten slotte zeer gehecht aan den vorst, die aldus van zijn leven een eindeloos feest maakte. Men kan niet twijfelen aan de populariteit, die Nero zich verwierf door deze schandelijke middelen; zij was sterk genoeg om na zijn dood Otto keizer te doen worden, door zijne gedachtenis te verlevendigen, hem na te bootsen en te herinneren, dat hij zelf tot zijn uitverkoren gezelschap had behoord.

Men kan niet bepaald zeggen, dat de ongelukkige geen hart had, noch eenig gevoel voor het goede en schoone. Verre van onvatbaar te zijn voor vriendschap, betoonde hij zich dikwerf een trouwe bondgenoot, en dat maakte hem juist wreed. Hij wilde om zichzelfswil bemind en bewonderd worden, en was kwaad op allen, die hem deze gevoelens niet toedroegen. IJverzuchtig en lichtgeraakt van nature, brachten kleine verraderijen hem buiten zichzelf. Zijne wraak barstte bijkans altijd los jegens personen, die hij in zijn engen kring had toegelaten (Lucanus, Vestinus), maar die misbruik maakten van den vertrouwelijken omgang, dien hij aanmoedigde opdat zij hem met hunne spotternijen zouden bezighouden; want hij beseefte zijne dwaasheden, en vreesde,

Digitized by Google

dat men ze zou opmerken. De voornaamste oorzaak van zijn haat jegens Thraseas was, dat hij er aan wanhoopte, zijne genegenheid te verwerven. De vreemde aanhaling van den slechten versregel

Sub terris tonuisse putes

bracht Lucanus ten val. Zonder zich ooit te berooven van de diensten eener Galvia Crispinilla, had hij waarlijk eenige vrouwen lief; en deze vrouwen, Poppea, Actea, beminden hem. Na den dood van Poppea, door zijne onbeschoftheid veroorzaakt, had hij een soort van berouw, dat bijkans aandoenlijk was; hij bleef langen tijd onder den indruk van een teeder gevoel, zocht alles op dat hem leek, en jaagde onzinnige vergoedingen na. Poppea droeg van hare zijde hem gevoelens toe, die een zoo hoog geplaatste vrouw voor een gewoon man niet zou hebben over gehad. In de groote wereld te huis, in staat om door een schijn van berekende zedigheid, het bekoorlijke eener zeldzame schoonheid en onovertroffen sierlijkheid te verhoogen, had Poppea, ondanks hare misslagen, een instinctmatigen godsdienst in haar hart, die naar het Jodendom overhelde. Het schijnt, dat Nero zeer gevoelig was voor het innemende, dat bij de vrouwen voortvloeit uit zekere vroomheid vermengd met coquetterie. Die afwisseling van onderwerping en trotschheid, die vrouw die nooit uitging dan ten deele gesluierd, dat vriendelijke spreken, en vooral die aandoenlijke vereering harer eigene schoonheid, die maakte dat zij eens, toen haar spiegel enkele vlekjes had aangewezen, tot een geheel vrouwelijke wanhoop verviel en wenschte te sterven, dat alles prikkelde levendig de gloeiende verbeelding van een jongen lichtmis, op wien de schijn van eerbaarheid een alvermogenden indruk maakte. Wij zullen weldra zien, hoe Nero, in de rol van Antichrist, n zekeren zin de nieuwe aesthetiek schiep en het eerst zijne oogen streelde met het schouwspel der ontsluierde christelijke kuischheid. De vrome en wellustige Poppea hield hem gevangen in gelijksoortige gevoelens. Het verwijt van den echtgenoot, dat haren dood ten gevolge had, onderstelt dat zij, in hare innigste betrekkingen met Nero, nooit het hooge standpunt verliet, dat zij bij het aanknoopen hunner betrekkingen had ingenomen.

Digitized by Google

Wat Actea betreft, indien zij geen Christin is geweest, gelijk men heeft ondersteld, scheelde het toch niet veel. Zij was een slavin, afkomstig uit Azië, dat wil zeggen uit een land, waarmede de Christenen te Rome in onafgebroken betrekking stonden. Men heeft meermalen opgemerkt, dat de schoone vrijgelatenen, die de meeste aanbidders hadden, sterk aan Oostersche godsdiensten waren gehecht. Actea handhaafde altijd den eenvoud van haren smaak, en zij maakte zich nooit geheel los van hare kleine slavenwereld. Zij behoorde aanvankelijk tot de familie Annaea, waaromheen de Christenen zich bewogen en samenschoolden. Door Seneca gedrongen, speelde zij, onder de meest afzichtelijke en meest tragische omstandigheden, een rol die, hare dienstbare betrekking in aanmerking genomen, slechts fatsoenlijk genoemd kan worden. Dit arme, nederige, zachte meisje, dat onderscheiden gedenkteekenen ons laten zien omringd door een aantal personen, die bijna christelijke namen droegen (Claudia, Felicula, Stephanus, Crescens, Phoebe, Onesimus, Thallus, Artemas, Helpis) was de eerste liefde van den jongeling Nero. Zij bleef hem getrouw tot aan den dood; wij zullen haar bij het landgoed van Phaon wedervinden, terwijl zij met piëteit de laatste plichten vervult jegens het lijk, dat iedereen met afschuw ontweek.

Ja, laten wij het erkennen, men begrijpt inderdaad, hoe vreemd het moge schijnen, dat de vrouwen, ondanks alles, hem hebben bemind. Het was een monster, een ongehoord, verdraaid schepsel, een van alle regels afwijkende vrucht der natuur; maar het was geen gewoon monster. Men mocht zeggen, dat het lot, door een zonderlinge gril, in hem het bokhert der redekunstenaars heeft willen verwezenlijken, een tweeslachtig, wonderlijk, onsamenhangend wezen, meestal om van te gruwen, maar dat men toch bij wijlen niet nalaten kon te beklagen. Daar het gevoel der vrouwen meer berust op sympathie en persoonlijken smaak dan op strenge zedekundige waardeering, hebben zij genoeg aan een weinig schoonheid of zedelijke goedheid, zelfs al zijn zij ten eenenmale valsch, opdat hare verontwaardiging zich verlieze in de toewijding. Zij zijn vooral toegevend voor den kunstenaar, die door de dronkenschap zijner kunst van het rechte spoor is afgeweken, voor een Byron, het slachtoffer zijner hersen-

Digitized by Google

schimmen, die de naïeveteit zoover dreef, dat hij den inhoud zijner goedaardige verzen in handelingen omzette. Den dag waarop Actea het bebloede lijk van Nero in het graf der Domitiussen bijzette, weende zij ongetwijfeld over de ontwijding der natuurlijke gaven, die zij alleen gekend had; denzelfden dag, mag men gelooven, bad meer dan een Christin voor hem.

Hoewel een middelmatig talent, had hij ten deele een kunstenaarsziel: hij schilderde goed, hij beeldhouwde goed; zijne verzen waren goed, niettegenstaande zekere schooljongensdrukte, en ondanks alles wat men mocht zeggen, hij maakte ze zelf; Suetonius zag zijn met eigen hand geschreven kladboek, vol doorhalingen. Hij begreep voor het eerst het bewonderenswaardige landschap Subjaco en maakte er zich een heerlijk zomerverblijf. Bij de aanschouwing van natuurlijke dingen, was zijn geest billijk en belangstellend; hij had smaak voor proefnemingen, nieuwe ontdekkingen, vernuftige zaken; hij wilde de oorzaken kennen, en merkte zeer goed de kwakzalverij der zoogenaamd magische wetenschappen op, evenals de onbeduidendheid van alle godsdiensten in zijn tijd. De zooeven aangehaalde levensbeschrijver heeft voor ons het verhaal bewaard van de wijze waarop de roeping tot zanger in hem ontwaakte. Hij was den eersten stap verschuldigd aan den beroemdsten citerspeler zijner eeuw, aan Terpnos. Men zag hem geheele nachten aan de zijde van den musicus doorbrengen, terwijl hij zijn spel bestudeerde, opging in hetgeen hij hoorde, met ingehouden adem, hijgende, dronken, gretig de lucht inademende van een andere wereld, die zich voor hem opende bij de ontmoeting van een groot kunstenaar. Daar lag ook de oorsprong van zijn afkeer van de Romeinen, die over het algemeen gebrekkige kenners waren, en van zijne voorkeur voor de Grieken, die volgens hem alleen in staat waren hem te waardeeren, en voor de Oosterlingen, die hem oorverdoovend toejuichten. Sedert kende hij geen anderen roem dan dien der kunst; een nieuw leven deed zich aan hem voor; de keizer had zichzelf vergeten; zijn talent loochenen was bij uitnemendheid een vergrijp tegen den Staat; vijanden van Rome waren allen, die hem niet bewonderden.

Zijne inbeelding, dat hij in alles heer van de mode was, was stellig belachelijk. Intusschen moet men toestemmen, dat

Digitized by Google

daaronder meer staatkunde schuilde dan men denkt. De eerste plicht van den keizer was (de bedorvenheid der tijden in aanmerking genomen) het volk bezig te houden. De vorst was, vóór alle dingen, een groote ontwerper van feesten; de voornaamste die geroepen was om anderen te vermaken, moest er toe komen met zijn persoon te betalen. Vele gruwelen, die men Nero verweet, ontleenden hun gewicht slechts aan het gezichtspunt der Romeinsche zeden en aan de strenge houding, waaraan men tot dusver was gewoon geweest. Die manhaftige wereld ergerde zich aan het gezicht van een keizer, die den senaat gehoor verleende in een geborduurde kamerjapon, en wandelde in een ondragelijk morgengewaad, zonder gordel, met een soort das om den hals om zijne stem te bewaren. De echte Romeinen verontwaardigden zich met reden over de invoering van Oostersche zeden. Maar de oudste en meest gevolgde beschaving overheerschte onvermijdelijk door haar bedorven toestand de zooveel jongere. Cleopatra en Antonius hadden reeds van een Oostersch rijk gedroomd. Men spiegelde Nero zelf een koninkrijk van dezelfde soort voor oogen; terwijl hij worstelt met den dood, zal hij er aan denken, de prefectuur van Egypte te verzoeken. Van Augustus tot Konstantijn vertegenwoordigt elk jaar een schrede voorwaarts in het veroveren van het Grieksch sprekende gedeelte des rijks op het gedeelte dat Latijn sprak.

Men moet zich overigens herinneren, dat de dwaasheid in de lucht zat. Met uitzondering van de uitstekende kern eener aristocratische maatschappij, die met Nerva en Trajanus aan het bewind zal komen, bracht een algemeen gebrek aan ernst te weeg, dat de aanzienlijkste menschen in sommige opzichten met het leven speelden. De man, die de vertegenwoordiger en het kort begrip van dezen tijd was, „de fatsoenlijke man" uit deze heerschappij der verheven zedeloosheid, was Petronius. Hij wijdde den dag aan den slaap, den nacht aan zijne bezigheden en vermaken. Hij behoorde volstrekt niet tot die verkwisters, die zich door groote ongebondenheid in het verderf storten; hij was een wellusteling, volkomen thuis in de kunst van zich te vermaken. De natuurlijke gemakkelijkheid en losheid zijner gesprekken en handelingen gaven hem een bekoorlijken schijn van eenvoud. Terwijl hij in Bithynië proconsul en later consul was, toonde hij zich bekwaam voor

Digitized by Google

de grootste zaken. Teruggekeerd om zijne gebreken of om het snoeven op gebreken, werd hij in den engen hofkring van Nero toegelaten, en werd hij scheidsrechter in alle dingen van goeden smaak; niets was smaakvol, aangenaam, wat Petronius niet had goedgekeurd. De afschuwelijke Tigellinus, die door zijne laagheid en boosaardigheid heerschte, vreesde een mededinger, die hem in de wetenschap van het zingenot overtrof; hij slaagde er in, hem ten val te brengen. Petronius had te veel eerbied voor zichzelf om tegen dien ellendeling te strijden. Toch wilde hij niet eensklaps van het leven scheiden. Nadat hij zijne aderen geopend had, liet hij ze weder sluiten, maakte ze vervolgens weder open, terwijl hij over onbeduidende dingen praatte met zijne vrienden en hen hoorde spreken, niet over de onsterfelijkheid der ziel en de meeningen der wijsgeeren, maar over liedjes en lichte gedichtjes. Hij koos dit oogenblik uit, om eenigen zijner slaven te beloonen en anderen te laten straffen. Hij zette zich aan tafel en viel in slaap. Deze sceptische Mérimée, met zijn kouden, voortreffelijken toon, heeft ons een roman nagelaten, die keurig geteekend, uiterst fijn bewerkt en tegelijkertijd door en door verderfelijk van strekking, een volkomen spiegel is van Nero's tijd. [1]) Ten slotte: het hangt niet van iemands wil af of hij over de mode zal heerschen. Er is een meesterschap in den goeden sier des levens buiten de wetenschap en de zedekunde. Er zou iets ontbreken aan het algemeene feest, indien de wereld slechts bevolkt ware met dweepzieke beeldstormers en plompe brave lieden.

Men kan niet ontkennen, dat men in dezen tijd levendig en oprecht de kunst beminde. Men maakte ter nauwernood eenig schoon voorwerp, doch men zocht gretig de schoone dingen uit vroeger eeuwen op. Dezelfde Petronius liet, een uur voor zijn dood, zijn mirren vaas breken, opdat Nero haar niet in zijn bezit zou krijgen. Voorwerpen van kunst bereikten fabelachtige prijzen. Nero was er op verzot. In verrukking gebracht door de idée van het groote, doch daarnevens toegerust met zoo weinig mogelijk gezond verstand, droomde hij van hersenschimmige paleizen, steden als Babylon, Thebe

[1]) Zeer waarschijnlijk is het gevoelen van hen, die den Satyricon toekennen aan den Arbiter Elegantiae, Petronius.

Digitized by Google

en Memphis. De keizerlijke woning op den Palatinus (het oude huis van Tiberius) was tamelijk eenvoudig geweest en had een waarlijk privaat karakter tot op de regeering van Caligula. Laatstgenoemde, dien men in alles moet beschouwen als schepper van de regeeringsschool, waar men al te gaarne gelooft dat Nero geen meester heeft gehad, vergrootte aanmerkelijk het huis van Tiberius. Nero gaf voor, dat hij het er te benauwd had en wist niet genoeg den spot te drijven met zijne voorgangers, die met zoo weinig tevreden waren geweest. Hij liet van voorloopige bouwstoffen de schets eener residentie maken, die geleek op de paleizen van China en Assyrië. Dit huis dat hij „tijdelijk" noemde en dat hij weldra vast dacht te maken, was een geheele wereld. Met zijne zuilengangen, die drie mijlen lang waren, parken waar geheele kudden weidden, eenzame plaatsen die binnen lagen, meeren omringd door uitzichten op denkbeeldige steden, wijngaarden, bosschen, — besloeg het een ruimte grooter dan het Louvre, de Tuileriën en de Champs-Elysées te zamen: het strekte zich uit van den Palatinus tot aan de tuinen van Maecenas, die op de Esquilijnsche hoogten lagen. Het was een echt tooverpaleis. De bouwkundigen Severus en Celerus hadden er zich zelven bij overtroffen. Nero wilde het zoo laten uitvoeren dat men het het „gouden huis" kon noemen. Men streelde hem, terwijl men hem onderhield over dwaze ondernemingen, die zijne gedachtenis konden vereeuwigen. Rome hield hem voor alle dingen bezig. Hij wilde haar van niet af herbouwen en Neropolis noemen.

Rome was, sedert een eeuw, het wonder der wereld geworden. Zij geleek in grootte op de oude hoofdsteden van Azië. Hare gebouwen waren schoon, sterk en hecht; maar de straten waren naar in de oogen der toongevers, want de smaak richtte zich elken dag meer en meer op een eenvormigen en opgesierden bouwtrant; men haakte naar een schitterend effect, door het geheel gemaakt, waarin het grootste genot ligt voor leegloopers; men kwam er toe, duizend beuzelingen op te rakelen, die aan de oude Grieken onbekend waren geweest. Nero stond aan het hoofd der beweging. Gelijk hij zich Rome voorstelde, geleek zij op het hedendaagsche Parijs, een kunstmatige stad, gebouwd op hooger bevel, bij wier ontwerp men vooral het oog heeft gehad op de be-

Digitized by Google

wondering der provinciebewoners en vreemdelingen. De jeugdige waanzinnige maakte zich dronken met deze ongezonde plannen. Hij wilde ook iets vreemds zien, een grootsch schouwspel, dat den kunstenaar waardig zou zijn; hij verlangde naar een gebeurtenis, die een tijdperk naar zijne regeering zou doen noemen. „Tot op mij, zeide hij, kende men den omvang niet van wat een vorst geoorloofd is." Al deze innerlijke opwellingen eener ontstelde verbeelding schenen zich te belichamen in een ontzaglijke gebeurtenis, die de gewichtigste gevolgen heeft gehad voor het onderwerp dat ons bezig houdt. [1])

Daar de zucht tot brandstichting besmettelijk is en dikwerf gepaard gaat met hallucinaties, is het zeer gevaarlijk haar op te wekken in de zwakke hoofden waar zij sluimert. Het was een karaktertrek van Nero, geen weerstand te kunnen bieden aan het vaste denkbeeld eener misdaad. De brand van Troje, dien hij sedert zijne kindsheid speelde, hield hem op een verschrikkelijke wijze bezig. Een der stukken, die hij op een zijner feesten liet opvoeren, was de Brand van Afranius, waarbij men een brand op het tooneel zag. In een aanval van zelfzuchtige woede tegen het lot, riep hij uit: „Gelukkige Priamus, die met eigen oogen zijn rijk en zijn vaderland te gelijk heeft kunnen zien ondergaan!" Toen hij, bij een andere gelegenheid, een Grieksch vers van den Bellerophon van Euripides hoorde aanhalen, waarvan de zin was: „mochten, bij mijn dood, de aarde en het vuur zich met elkander vermengen!" riep hij uit: „O neen! Maar wel bij mijn leven!" De overlevering, volgens welke Nero Rome alleen zou hebben verbrand om een herhaling te hebben van den brand van Troje, is stellig overdreven, omdat Nero, gelijk wij zullen aantoonen, niet in de stad was, toen de brand uitbrak. Intusschen is deze lezing niet van allen grond ontbloot; de demon der verderfelijke treurspelen, die zich van hem had meester gemaakt, was, evenals bij de booswichten uit een ander tijdperk, werkelijk een der handelende personen bij den verschrikkelijken aanslag.

Den 19den Juli van het jaar 64 brak de brand te Rome

[1]) Renan doelt hier natuurlijk op het Christendom, welks geschiedenis hij beschrijft.

Digitized by Google

met een ontzettende hevigheid uit. Hij begon bij de poort Capena, in dat gedeelte van den grooten Circus, dat aan den berg Palatinus en aan den berg Coelius grensde. Deze wijk omvatte vele winkels, vol ontvlambare stoffen, waar de brand zich met wonderbare snelheid uitbreidde. Van daar ging hij den Palatinus rond, verwoestte het Velabrum, het Forum, de Carinae; klom de heuvels op, beschadigde den Palatinus sterk, daalde weder af naar de vlakten, en verslond in zes dagen en zeven nachten dicht bevolkte wijken, die vol bochtige straten waren. Een verbazende hoop puin van huizen, dien men aan den voet der Esquilynsche hoogten maakte, hield hem eenigen tijd tegen; toen brak hij op nieuw uit en duurde nog drie dagen. Het getal dooden was belangrijk. Van de veertien wijken, waaruit de stad bestond, werden er drie geheel verwoest, van zeven anderen bleven slechts geblakerde muren staan. Rome was een wonderlijk ineengedrongen stad, met een zeer dichte bevolking [1]). Het onheil was verschrikkelijk, zoodat men nooit te voren zijns gelijke had gezien.

Nero bevond zich te Antium, toen de brand uitbrak. Hij kwam pas in de stad terug, toen het vuur zijn „tijdelijk" huis naderde. Het was onmogelijk, iets aan de vlammen te ontrukken. De keizerlijke gebouwen van den Palatinus, het „tijdelijke" huis zelf, met wat er bij behoorde, de geheele omliggende wijk, waren verwoest. Nero sloeg er blijkbaar niet veel acht op, of men zijne residentie zocht te redden. De grootschheid van het verschrikkelijke schouwspel bracht hem in verrukking. Later wilde men, dat hij een toren beklommen, den brand gade geslagen, en dáar, in theaterkostuum, met een lier in de hand, op den roerende rythmus van het oude klaaglied, den ondergang van Ilium zou hebben besongen. [2])

[1]) Men kan zich een denkbeeld maken van het oude Rome door het Corpo di Napoli: De armen brachten hun leven in de open lucht door, en kwamen slechts thuis om te slapen in kamers voor acht à tien personen.

[2]) Het verhaal van Tacitus laat geen plaats voor deze bijzonderheid. Tacitus spreekt, wel is waar, van een gerucht volgens hetwelk Nero, tijdens den brand, den ondergang van Troje zou hebben besongen „op zijn huistheatre." Dit zou slechts, indien het juist ware, te Antium hebben kunnen plaats hebben, wat vrij dwaas zou zijn geweest. Duidelijk deelt Tacitus het gerucht mede, zonder het aan te nemen. De verhalen van Suetonius en van

Digitized by Google

Dat was een legende, een vrucht van den tijd en van toenemende overdrijving; maar iets, waaromtrent de algemeene meening zich aanstonds uitsprak, was dit, dat de brand door Nero was bevolen, of ten minste door hem aangeblazen toen hij begon op te houden.[1]) Men meende personen, die aan zijn huis verbonden waren, te herkennen, bezig om hem aan onderscheiden kanten aan te steken. In zekere plaatsen, zegt men, werd de brand begonnen door personen die zich aanstelden als waren zij dronken. Het scheen alsof de algemeene brand op verschillende punten te gelijk losbarstte. Men verhaalde, dat men tijdens den brand de soldaten en de wakers, die belast waren met het blusschen van den brand, dien had zien voorthelpen en de pogingen verhinderen, die men aanwendde om hem te stuiten, en dat alles met een drei-

Dio sluiten niet in de bijzonderheden: de een plaatst het geval op den Esquilinus, de ander op den Palatinus. — Het verhaal dankt zijn ontstaan ongetwijfeld aan het gedicht, getiteld Troica, dat Nero het volgende jaar vervaardigde en in het openbaar voorlas en dat een dubbelen zin had, evenals het gedicht van Lucanus, getiteld Catacausmus Iliacus, uit omstreeks denzelfden tijd afkomstig. Ieder werd getroffen door de onbetamelijkheid van dergelijke toespelingen, weshalve men zeide, dat Nero „de lier hanteerde op de puinhoopen van zijn vaderland." Dat gezegde zal in omloop zijn gekomen en daar een legende gewoonlijk haren oorsprong ontleent aan een juiste uitdrukking, een waarachtig gevoel, tot een werkelijkheid omgezet door eenig geweld te plegen ten opzichte van tijd en ruimte, zal men het zangstuk Troica naar de dagen der groote gebeurtenis hebben overgebracht. Het verhaal baarde veel moeielijkheid aan hen, die, gelijk Tacitus, wisten, dat Nero bij het uitbarsten van den brand te Antium was; om hun bericht minder ongeloofwaardig te maken, onderstelden zij dat Nero zijn klaaglied had gezongen „op een huistheater." Zij die niet wisten, dat Nero zich tijdens den langsten duur van den brand te Antium bevond, brachten het geschiedenisje naar Rome over, waar ieder het, naar goedvinden, plaatste op het meest theatrale punt. De zoogenaamde Torre di Nerone, die men tegenwoordig nog aanwijst, dagteekent uit de middeleeuwen.

[1]) Suetonius, Dio Cassius en Plinius de Oude verzekeren het bepaald. Tacitus laat zich eerst niet uit, doch zegt iets verder, dat men Nero den brand, als een erkend misdrijf, heeft verweten. In zijne laatste dagen wilde Nero Rome nog eens verbranden. Men moet zeker bij dergelijke geruchten rekening houden met het gebabbel en de kwaadwilligheid van het volk. Wat tegen Nero pleit, is dat men moeielijk kan aannemen, dat zulk een buitengewone brand zich uitbreidde, zonder dat men eenige hulp trachtte te verleenen, in een stad als Rome, voor het grootste gedeelte van steen gebouwd. De inscriptie van Orellius, N° 736, bewijst wel hoe buitengewoon het karakter van den brand was. Hoewel zij zeer belangrijk waren, blijven de branden onder Titus en onder Commodus ver beneden dezen.

Digitized by Google

gende houding en op de manier van menschen, die officiëele bevelen volvoeren.[1] Groote steenmassa's, naast de keizerlijke woning, en wier erf Nero begeerde, werden als in een beleg omver geworpen. Toen het vuur weder aanwakkerde, begon het met de gebouwen, die aan Tigellinus behoorden. Wat aan het vermoeden voedsel gaf, was, dat Nero, na den brand, onder voorwendsel van het puin op zijne kosten op te ruimen en den eigenaren de vrije beschikking te laten over den grond, zichzelf met het wegvoeren der brokstukken belastte, in dier voege dat het niemand geoorloofd was er dicht bij te komen. Het was wel erg, wanneer men hem ruim partij zag trekken van de verwoestingen des vaderlands, wanneer men het nieuwe paleis van Nero, dat „Gouden huis," dat sedert lang het troetelkind zijner waanzinnige verbeelding was, zich zag verheffen op het terrein der oude tijdelijke residentie, vergroot met de ruimte, die de brand had vrij gemaakt. Men meende dat hij de gronden voor dit nieuwe paleis had willen gereed maken, de verbouwing, die hij sedert lang ontworpen had, rechtvaardigen, zich geld verschaffen door zich de brokstukken van den brand toe te eigenen en eindelijk voldoen aan zijne dwaze ijdelheid, die hem deed verlangen, Rome te mogen herbouwen opdat zij van hem dagteekenen en hij haar zijn naam geven kon.

Alles leidt er toe te gelooven, dat dit volstrekt geen laster was. Als er sprake is van Nero, kan de waarheid bezwaarlijk waarschijnlijk zijn. Men zegge niet, dat hij, met zijne macht, over eenvoudiger middelen dan een brand beschikte om zich in het bezit te stellen van de gronden, die hij begeerde. De macht der keizers, in een zekeren zin onbeperkt, werd aan den anderen kant weldra begrensd door de gebruiken, de vooroordeelen van een volk, dat in de hoogste mate behoudend was in zake zijne godsdienstige gedenkteekenen. Rome was vol tempels, heilige plaatsen, areae, gebouwen die geen enkele wet tot onteigening had kunnen doen verdwijnen. Cesar en verschillende andere keizers hadden hunne plannen voor het algemeene welzijn, vooral wat betreft de verbetering van den loop van den Tiber, gedwarsboomd

[1] Misschien waren het booswichten, die de ramp grooter wilden maken om met plunderen hun voordeel te doen.

Digitized by Google

gezien door dezen hinderpaal. Om zijne onzinnige plannen ten uitvoer te leggen, had Nero waarschijnlijk slechts één middel: brand. De ligging geleek op die van Konstantinopel en de groote steden der Muzelmannen, wier vernieuwing wordt belet door de moskeën en de ouakouf. In het Oosten is brand slechts een zwak hulpmiddel; want na afloop van den brand, blijft de grond, dien men beschouwt als een soort onvervreemdbaar erfgoed der geloovigen, heilig. Te Rome, waar de godsdienst meer aan het gebouw dan aan den grond was verbonden, bleek de maatregel proefhoudend. Een nieuw Rome, met breede rechte straten, werd tamelijk spoedig weder opgebouwd naar de plannen van den keizer en op de premies door hem aangeboden.

Alle fatsoenlijke lieden in de stad waren verbitterd. De kostbaarste oudheden van Rome, de woningen der oude legerhoofden nog met den buit der overwinnaars versierd, de heiligste voorwerpen, de zegeteekenen, de oude gaven door geloften geschonken, de meest geëerbiedigde tempels, alle bouwstoffen voor de oude dienst der Romeinen waren verdwenen. Er heerschte als het ware een rouw over de vaderlandsche herinneringen en legenden. Nero mocht zich beijveren de ellende, die hij veroorzaakt had, te verlichten; men mocht opmerken hoe alles ten slotte neerkwam op een reinigingswerk en een gezondheidsmaatregel, hoe de nieuwe stad de oude ver overtreffen zoude; niet één echte Romein wilde het gelooven; allen voor wie een stad iets anders is dan een hoop steenen, waren in hun hart gewond; het geweten des vaderlands was getroffen. Hoe zal men het verlies herstellen van dien door Evander gebouwden tempel, van dien anderen door Servius Tullius opgericht, van die heilige besloten ruimte van Jupiter Stator, van het paleis van Numa, van die beschermgoden des Romeinschen volks, van die gedenkteekenen van zoovele overwinningen, van die meesterstukken der Grieksche kunst? Wat waarde hadden, daarbij vergeleken, geheele uitstallingen van pracht, uitgestrekte monumentale vergezichten, eindelooze rechte lijnen? Men nam plechtigheden in acht, die een verzoenende strekking hadden, men raadpleegde de boeken der Sibylle, de dames vooral brachten verschillende zoenoffers. Maar het geheime gevoel van een misdrijf, van een schanddaad bleef be-

Digitized by Google

staan. Nero begon te begrijpen, dat hij een weinig te ver was gegaan.

II.

Toen kwam hem een helsche gedachte in den geest. Hij zocht of er niet ergens in de wereld eenige ongelukkigen waren, bij de Romeinsche burgerij nog meer gehaat dan hij, op wie hij de verbittering over den brand kon laten rusten. Hij dacht aan de Christenen. De afkeer dien dezen aan den dag legden voor de tempels en voor de meest geëerbiedigde gebouwen der Romeinen, maakte het denkbeeld aannemelijk genoeg, dat zij de bewerkers waren van een brand, waarvan de verwoesting dezer heiligdommen het gevolg was. Hun droevige blik op de gedenkteekenen scheen een beleediging, het vaderland aangedaan. Rome was een zeer godsdienstige stad, en iemand die zich verzette tegen de nationale eerediensten, viel spoedig in het oog. Men herinnere zich, hoe zekere ijveraars onder de Joden zoover gingen, dat zij weigerden een stuk geld aan te nemen, waarop een beeld stond, en een even groote misdaad zagen in het beschouwen of dragen, als in het maken van eenig beeld. Anderen weigerden een stadspoort door te gaan, waarboven een standbeeld stond. Dat alles lokte van de zijde des volks spotternijen en kwaadwilligheid uit. Misschien droegen de gesprekken der Christenen over den algemeenen wereldbrand, hunne donkere voorspellingen, hunne zucht om gedurig te herhalen, dat de wereld weldra zou ophouden te bestaan en haar einde vinden in het vuur, er toe bij, hen voor brandstichters te houden. Men mag zelfs aannemen, dat onderscheiden geloovigen onvoorzichtig zijn geweest, en dat men voorwendsels heeft gehad om hen te beschuldigen, dat zij, met toespeling op hemelsche vlammen, tot elken prijs hunne voorspellingen hebben willen rechtvaardigen. Welk zoenoffer kan in ieder geval meer afdoende zijn dan het straffen van deze vijanden der goden? Het volk zou zeggen, terwijl het hen wreedaardig zag mishandelen: „Ah! zonder twijfel, ziedaar de schuldigen!" Men herinnere zich, dat de openbare meening de ergste misdrijven, die men aan de Christenen toekende, als welgewaarborgde feiten beschouwde.

Digitized by Google

Werpen wij de gedachte ver van ons, dat Jezus' vrome discipelen in eenig opzicht schuldig zouden geweest zijn aan het misdrijf, dat men hen ten laste legde; verklaren wij slechts, dat vrij wat aanwijzingen die meening konden billijken. Zij hadden dien brand niet aangestoken, maar stellig verheugden zij er zich over. De Christenen voorspelden het einde der maatschappij en verlangden er naar. In de Openbaring zijn het de geheime gebeden der heiligen, die de aarde doen branden en beven. Tijdens het onheil moest de houding der geloovigen verdacht schijnen; sommigen verzuimden ongetwijfeld eerbied en spijt aan den dag te leggen tegenover de gesloopte tempels, of verborgen zelfs niet een zekere voldoening. Men kan zich gemakkelijk een geheime vergadering voorstellen, waar men tot elkander zeide: „Hebben wij dat niet voorzegd?" Het is dikwerf gevaarlijk zich te veel als een profeet aan te stellen. Indien wij ons wilden wreken, zegt Tertullianus, zouden wij aan één nacht, aan eenige flambouwen genoeg hebben." De beschuldiging van brandstichting was herhaalde malen tegen de Joden ingebracht, ten gevolge hunner afgezonderde leefwijze. [1]) Hetzelfde misdrijf was een der euveldaden, die met den naam samenhingen en die behoorden tot de bepaling van wat een Christen was.

Zonder in eenig opzicht aan de geweldige gebeurtenis van den 19en Juli te hebben deel genomen, konden de Christenen dus, indien men zich zoo wil uitdrukken, voor begeerige brandstichters gehouden worden. Binnen vier en half jaar zal de Openbaring ons een lied op den brand van Rome aanbieden, waarvoor waarschijnlijk het voorgevallene in 64 meer dan één trek leverde. Rome's verwoesting door de vlammen was wel een droom van Joden en Christenen, maar het was ook niet meer dan een droom; de vrome afgescheidenen stelden zich ongetwijfeld tevreden met in den geest de heiligen en de engelen, van uit den hoogen hemel te zien toejuichen wat zij aanzagen voor een rechtvaardig zoenoffer.

Het valt moeielijk te gelooven, dat het denkbeeld de Christenen te beschuldigen van den brand der maand Juli, van zelf bij Nero is opgekomen. Zeker, indien de keizer de goede

[1]) In 67 werden de Joden beschuldigd, Antiochie te hebben willen afbranden.

Digitized by Google

broeders van nabij gekend had, zou hij hun een zonderlingen haat hebben toegedragen. De Christenen konden natuurlijk de verdienste niet vatten, die er in lag, zich zoo als een „jeune premier" op den voorgrond der samenleving van zijn tijd te schuiven; wat Nero nu verbitterde, was dat men zijn talent als kunstenaar en eerste speler miskende. Maar Nero heeft ongetwijfeld van de Christenen kwaad hooren spreken; hij stond nooit met hen in persoonlijke betrekking. Wie deed hem het wreede middel aan de hand, waarvan hij zich bediende? Het is al aanstonds waarschijnlijk, dat men aan verschillende zijden der stad vermoedens opvatte. De sekte was op dat tijdstip zeer bekend in de officieele wereld. Men sprak er veel over. Paulus stond, naar sommigen meenen, in betrekking met personen, die in dienst waren bij het keizerlijk paleis. Een bijzonder buitengewoon geval is, dat onder de beloften, die zekere personen aan Nero hadden gedaan, voor het geval dat hij van het keizerschap ontzet mocht worden, die eener heerschappij over het Oosten en met name van een koninkrijk Jeruzalem behoorde. De messiaansche denkbeelden namen bij de Joden van Rome dikwerf den vorm aan van onbepaalde verwachtingen omtrent een Oostersch Romeinsch rijk; Vespasianus deed later zijn voordeel met deze voorstellingen. Sedert de troonsbeklimming van Caligula tot op den dood van Nero hielden de kuiperijen der Joden te Rome niet op. De Joden hadden veel bijgedragen tot de komst op den troon en de handhaving der familie van Germanicus. Hetzij door de Herodessen, hetzij door andere intriganten, bestormden zij het paleis, al te vaak om hunne vijanden in het verderf te storten.

Agrippa II was zeer machtig geweest onder Caligula en onder Claudius; wanneer hij te Rome vertoefde, speelde hij er de rol van een invloedrijk persoon. Aan de andere zijde bekleedde Tiberius Alexander de hoogste betrekkingen. Jozefus eindelijk toont zich tamelijk gunstig gestemd voor Nero; hij vindt dat men hem belasterd heeft, hij schuift al zijne misdrijven op rekening zijner slechte omgeving. Van Poppea maakt hij een vrome vrouw, omdat zij gunstig gestemd was ten opzichte van de Joden, omdat zij de verzoekschriften der ijveraars ondersteunde, en misschien ook omdat zij een deel van hunne gebruiken overnam. Hij kende haar in het jaar 62 of 63, erlangde door haar genade voor gevangen Joodsche

Digitized by Google

priesters, en bewaarde een allerdankbaarste gedachtenis van haar. Wij bezitten het treffende grafschrift eener Jodin, Esther genaamd, geboren te Jeruzalem en vrijgelaten slavin van Claudius of van Nero, die haren makker Arescusus opdraagt te waken, dat men niets in strijd met de wet, zooals bijvoorbeeld de letters D. M., op haar grafsteen plaatse. Rome bezat tooneelspelers en speelsters van Joodsche afkomst; dat was onder Nero een natuurlijk middel om met den keizer in aanraking te komen. Men noemt inzonderheid een zekeren Alityrus, een Joodschen kluchtspeler, dien Nero en Poppea zeer beminden; door hem werd Jozefus aan de keizerin voorgesteld. Vervuld van haat voor alles wat Romeinsch was, hield Nero er van, zich naar het Oosten te keeren, zich met Oosterlingen te omringen, in het Oosten intrigues aan te knoopen.

Is dat alles voldoende om er een aanneembare onderstelling op te bouwen? Is het geoorloofd aan den haat der Joden jegens de Christenen den wreeden gril toe te schrijven, die de meest weerlooze menschen aan de afschuwelijkste straffen bloot stelde? Het is stellig treurig voor de Joden, dat zij in het geheim bij Nero en Poppea kwamen, ten tijde dat de keizer een verfoeielijke gedachte koesterde ten opzichte van Jezus' discipelen. Inzonderheid stond Tiberius Alexander toen bij hem in volle gunst en een dergelijk man moest de heiligen verachten. De Romeinen verwarden in den regel Joden en Christenen. Waarom maakten zij ditmaal de onderscheiding zoo juist? Waarom werden de Joden, van wie de Romeinen denzelfden zedelijken afkeer en jegens wie zij dezelfde godsdienstige grieven hadden als tegen de Christenen, ditmaal niet aangeraakt? Terechtstellingen van Joden zouden een even afdoend zoenoffer geweest zijn. Clemens Romanus, of de schrijver (stellig een Romein) van den brief, dien men hem toekent, verklaart het vermoorden der Christenen op bevel van Nero, in den zin waarin hij daarop doelt, op een voor ons zeer duistere, doch bijzonder karakteristieke wijze. Al deze onheilen zijn „het gevolg van ijverzucht," en dat woord „ijverzucht" beteekent hier duidelijk innerlijke verdeeldheden, hartstochtelijkheden tusschen de leden derzelfde broederschap. Daaruit ontspruit een vermoeden, versterkt door dit onloochenbaar feit, dat vóór de verwoesting van Jeruzalem, de Joden de eigenlijke vervolgers van de Christenen waren en

Digitized by Google

niets nalieten om hen te doen verdwijnen. Een in de 4de eeuw sterk verbreide overlevering wilde, dat de dood van Paulus en zelfs die van Petrus, die men niet afscheidde van de vervolging in het jaar 64, het gevolg waren van de bekeering eener bijzit en gunstelinge van Nero. Een andere overlevering zag er het gevolg in van de nederlaag van Simon den Magiër. Met een persoon zoo grillig als Nero is elke gissing gewaagd. Misschien was het kiezen van de Christenen voor den afschuwelijken moord niets dan een gril des keizers of van Tigellinus. Nero had niemand noodig om een plan te ontwerpen, geschikt om door zijne afschuwelijkheid alle gewone regels der historische inductie ter zijde te stellen.

Men nam aanstonds een zeker aantal personen gevangen, die verdacht werden tot de nieuwe sekte te behooren en men hoopte hen opeen in een kerker, die reeds op zichzelf een terechtstelling was. Zij beleden hun geloof, wat men beschouwen kan als een erkentenis van het misdrijf, dat men er onafscheidelijk van achtte. Die eerste gevangennemingen leidden tot een zeer groot getal anderen. Het schijnt, dat de meeste beschuldigden proselieten waren, die de geboden en het overeengekomene bij het Jeruzalemsche verdrag in acht namen. Men kan niet aannemen, dat echte Christenen hunne broeders zullen hebben aangeklaagd; maar men kon beslag leggen op papieren; enkele nieuwelingen, nog te nauwernood ingewijd, konden voor de martelingen wijken. Men stond verbaasd over de menigte aanhangers, die deze duistere leerstellingen hadden samengebracht; men sprak daarvan niet zonder schrik. Wie bezonnen waren, vonden allen de beschuldiging der brandstichting uiterst zwak. „Hun eigenlijk misdrijf, zeide men, is hun haat jegens het menschdom."

Hoewel overtuigd dat de brand het booze werk van Nero was, zagen vele ernstige Romeinen in deze handelwijze der politie een vorm, waaronder men de stad kon verlossen van een bijzonder moorddadige kwaal. Ondanks een weinig medelijden, oordeelt Tacitus in dien zin. Suetonius rangschikt de terechtstellingen, die Nero deed voltrekken aan de aanhangers van het nieuwe en kwaadaardige bijgeloof, onder diens prijzenswaardige daden.

Die terechtstellingen waren iets verschrikkelijks. Men had nooit dergelijke uitgezochte wreedheden gezien. Bijna alle

Digitized by Google

gevangen genomen Christenen waren menschen van geringen stand, die niets bezaten. Indien het majesteitsschennis of heiligschennis betrof, bestond de straf dezer ongelukkigen hierin dat zij voor de wilde dieren geworpen of levend in het amphitheater werden verbrand, terwijl men hen op wreedaardige wijze geeselde. Een van de afgrijselijkste trekken der Romeinsche zeden was, dat men van een terechtstelling een feest had gemaakt, en van de aanschouwing eener executie een openbaar vermaak. In hare dweepzieke, schrikinboezemende tijden had Perzië afschuwelijke martelingen gekend; meer dan eenmaal had het daarin een somber genot gesmaakt; maar nooit was men, vóór de Romeinsche heerschappij, zoover gegaan om in deze schriktooneelen een openbare vermakelijkheid te zoeken, een gelegenheid om te lachen en toejuichingen ten beste te geven. De amphitheaters waren de strafplaatsen geworden; de gerechtshoven voedden de worstelperken. De veroordeelden der geheele wereld werden naar Rome gebracht om den circus te voorzien en het volk te vermaken. Men voege hierbij een wreede overdrijving in de strafwet, die ten gevolge had, dat geringe misdrijven met den dood werden gestraft; men plaatse er tal van rechtelijke dwalingen naast, als gevolg van een gebrekkig strafproces, en men zal toestemmen, dat alle denkbeelden bedorven waren. Men beschouwde de veroordeelden eerder als ongelukkigen dan als schuldigen; over het algemeen hield men hen voor bijna onschuldig, innoxia corpora.

Aan de barbaarschheid der terechtstellingen verbond men ditmaal den spot. De slachtoffers werden bewaard voor een feest, waaraan men ongetwijfeld een verzoenend karakter schonk. Rome kende weinige dergelijke buitengewone dagen. De ludus matutinus (het morgenspel), gewijd aan dierengevechten, zag een ongehoord tooneel. Met de huiden van wilde dieren bedekt, werden de veroordeelden in het worstelperk geworpen, waar men hen door honden liet verscheuren; anderen werden gekruisigd; wederom anderen werden gehuld in mantels, die in olie, pek of hars waren gedoopt, aan palen gebonden en bewaard om het nachtelijk feest te verlichten. Bij het vallen van den avond stak men deze levende flambouwen aan. Nero bood voor het schouwspel de prachtige tuinen aan, die hij aan gene zijde van

Digitized by Google

den Tiber bezat en die de tegenwoordige terreinen van den Borgo, het plein en de kerk van St. Pieter besloegen. Er was een circus, begonnen door Caligula, voltooid door Claudius en begrensd door een obelisk, van Heliopolis overgebracht (dezelfde die tegenwoordig het middelpunt van het St. Pietersplein aanduidt). Deze plaats had reeds moordtooneelen bij fakkellicht aanschouwd. Caligula had daar, terwijl hij er wandelde, een zeker aantal consuls, senatoren en Romeinsche dames bij het schijnsel van flambouwen laten onthoofden. Het denkbeeld om de lantaarns te vervangen door menschelijke lichamen, die geweekt waren in ontvlambare stoffen, kon vernuftig schijnen. Als terechtstelling was deze manier van verbranden niet nieuw; het was de gewone straf voor brandstichters, wat men de Annica molesta noemde; maar men had er nooit een stelselmatige verlichting van gemaakt. Bij het schijnsel dezer afgrijselijke fakkels vertoonde Nero, die de avondwandelingen in de mode had gebracht, zich in het worstelperk, nu eens te midden van het volk, gekleed als een jockey, dan weer op zijn wagen dien hijzelf mende, terwijl hij om toejuichingen bedelde. Er openbaarden zich toch enkele teekenen van medelijden. Zelfs zij, die de christenen schuldig achtten en erkenden dat zij de laatste straf hadden verdiend, keerden zich vol afschuw af van deze wreede vermaken. De verstandigen hadden gewild, dat men de stad van gevaarlijke personen zuiveren, doch niet den schijn aannemen zou van misdadigers op te offeren aan de wreedheid van een enkele.

Vrouwen en maagden kwamen voor in deze verschrikkelijke spelen. Men maakte zich vroolijk over den nameloozen hoon, dien zij leden. Onder Nero was het gebruik in zwang gekomen, de veroordeelden in het amphitheater rollen uit de mythologie, die met den dood des spelers eindigden, te laten vervullen. Deze afgrijselijke voorstellingen, waarbij de werktuigkunde een verwonderlijke hoogte bereikte, waren iets nieuws; Griekenland zou verbaasd gestaan hebben, indien men het een dergelijke proef ter verbinding van de wreedheid aan de aesthetica, ter schepping van kunst uit martelingen, had voorgeslagen. De ongelukkige werd als een god, of als een ten doode gewijde held, rijk gekleed het worstelperk binnengeleid, en vertoonde vervolgens door zijne terechtstel-

Digitized by Google

ling eenig tragisch tooneel uit de door beeldhouwers en dichters geheiligde fabelen. Nu eens was het de woedende Hercules, op den berg Oeta verbrand, terwijl hij den mantel van brandenden pik van het lichaam scheurde; dan eens Orpheus door een beer in stukken getrokken, Dedalus uit den hemel gevallen en verscheurd door wilde dieren, Pasiphaë bezwijkende voor de stooten van den stier, de gekwetste Atys;[1]) somtijds waren het verschrikkelijke voorstellingen, waarbij de mannen belachelijk waren uitgedost als priesters van Saturnus, met een rooden mantel over den rug, de vrouwen als priesteressen van Ceres, met bandjes aan het voorhoofd; bij andere gelegenheden eindelijk, dramatische stukken, in welker beloop de held werkelijk ter dood werd gebracht, zooals Laureolus, of wel voorstellingen van tragische handelingen als die van Mucius Scaevola. Ten slotte raakte Mercurius, met een gloeiend gemaakte ijzeren roede, elk lijk aan om te zien of het zich nog bewoog; gemaskerde bedienden, die Pluto of den Orcus voorstelden, sleepten de dooden bij de beenen weg, terwijl zij met houten hamers sloegen op al wat nog trilde.

De meest achtenswaardige dames onder de Christenen moesten zich tot deze gruwelen leenen. Sommigen speelden de rol der Danaïden, anderen die van Dirce. Het valt moeielijk te zeggen in welk opzicht de fabel der Danaïden de stof voor een bloedig tooneel kon leveren. De straf, die de overlevering der mythologie allerwege aan deze schuldige vrouwen oplegt, en waarin men haar voorstelde, was niet wreed genoeg om voldoende genot te verschaffen aan Nero en de getrouwe bezoekers van zijn amphitheater. Misschien trokken zij in een lange rij voorbij, terwijl zij vazen droegen en ontvingen zij den genadeslag van een speler die Lynceus voorstelde. Misschien zag men Amymone, een der Danaïden, vervolgd door een boschgod en onteerd door Neptunus. Misschien ook doorliepen deze ongelukkigen achtereenvolgens, voor het oog der toeschouwers, de reeks straffen van den Tartarus en stierven zij na uren lang gemarteld te zijn. De voorstellingen der hel waren in de mode. Eenige jaren vroeger (in het jaar 41) kwamen eenige Egyptenaren en Nubiërs te Rome en

[1]) Misschien verward met Adonis, dien een everzwijn doodde.

Digitized by Google

maakten er grooten opgang met hunne voorstellingen bij nacht, waar men geregeld de schriktooneelen der onderwereld, overeenkomstig de schilderijen op Thebaansch riet, met name van het graf van Sethis I, liet zien.

Omtrent de straffen der Dirce's bestaat geen twijfel. Men kent de kolossale groep, die onder den naam van Stier van Farnese zich tegenwoordig bevindt in het museum te Napels. Amphion en Zethus maken Dirce vast aan de hoorns van een wilden stier, die haar dwars door de rotsen en struiken van den Citheron moet slepen. Dit middelmatig stuk van Rhodisch marmer, sedert den tijd van Augustus naar Rome overgebracht, was het voorwerp der algemeene bewondering. Welk onderwerp kon schooner zijn voor deze afgrijselijke kunst, die de wreedheid der tijden aan de orde had gesteld en die hierin bestond, dat men levende tafereelen maakte van beroemde beelden? Een opschrift en een muurschildering van Pompeï schijnen te bewijzen, dat dit verschrikkelijk schouwspel dikwerf werd vertoond in de worstelperken, wanneer men een vrouw terecht stellen moest. Naakt met de haren aan de hoorns van een woedenden stier gebonden, schonken de ongelukkigen voldoening aan de wellustige blikken van een wreedaardig volk. Enkelen der op die wijze geofferde Christinnen waren zwak van lichaamskrachten; haar moed werd bovenmenschelijk; maar de eerlooze menigte had slechts oogen voor hare geopende ingewanden en verscheurde borsten.

Nero woonde ongetwijfeld deze voorstellingen bij. Daar hij bijziende was, was hij gewoon een rond uitgeholden smaragd, die hem voor lorgnet diende, in het oog te dragen, wanneer hij de gevechten der gladiatoren volgde. Hij pronkte gaarne met zijne kennis van beeldhouwwerk; men beweert dat hij op het lijk zijner moeder akelige aanmerkingen maakte, het een prees, het ander smaadde.

Vleesch dat trilde onder de tanden van wilde dieren; een arm beschroomd meisje, dat met een kuische beweging hare naaktheid bedekte, daarna door een stier opgenomen en op de keien van het worstelperk in flarden werd gescheurd, moesten plastische vormen en kleuren schenken, een kenner als hij was waardig. Hij stond daar, op den eersten rang, op het podium, te midden der Vestaalsche maagden en

Digitized by Google

opzichters over de wagens, met zijn leelijk figuur, ter neergeslagen blik, blauwe oogen, kastanjebruin bij trappen gevlochten haar, geduchte lippen, boosaardig en tegelijkertijd beestachtig voorkomen als van een grooten, onnoozelen, vromen pop, opgeblazen van ijdelheid, terwijl metalen muziek door het luchtruim weerklonk, waarin bloeddampen dwarrelden. Hij redeneerde ongetwijfeld als kunstenaar over de schaamachtige houding dezer nieuwe Dirce's, en vond, naar wij ons kunnen voorstellen, dat een zekere schijn van gelatenheid aan deze reine, zoo aanstonds verscheurde vrouwen, een bekoorlijkheid bijzette, die hij tot op dien tijd niet had gekend.

Men herinnerde zich langen tijd dit afgrijselijke schouwspel. Nog onder Domitianus meende men dat het een dergenen was, die de stad Rome in brand hadden gestoken, wanneer men een speler, vooral een Laureolus, in zijn rol ter dood gebracht, werkelijk op het kruis zag sterven. Het schijnt dat de namen sarmentitii of sarmentarii (menschen die op rijshout gelijken), semaxii (brandhout), de volkskreet: „Voor de leeuwen met de Christenen!" ook uit dezen tijd afkomstig zijn. Nero had, met een soort geleerde kunst, een onuitwischbaren stempel op het Christendom gedrukt; de bloedende vlek, der vervolgde kerk op het voorhoofd gewreven, zal niet meer verdwijnen.

Wie van de broeders geen martelingen ondergingen, deelden in zeker opzicht in de straffen der anderen door de sympathie, die zij voor hen aan den dag legden en hun zorg om hen in hunne boeien te bezoeken. Zij kochten dikwerf deze gevaarlijke gunst voor den prijs van al hunne goederen. Die de crisis overleefden, waren geheel geruïneerd. Zij dachten er nauwelijks aan; zij zagen slechts op de blijvende hemelsche schatten en riepen onophoudelijk elkander toe: „Nog een kleine tijd en hij die komen moet, zal komen."

Zoo werd dit buitengewoon gedicht van het christelijk martelaarschap geopend, dat heldendicht van het amphitheater, dat twee honderd vijftig jaren duren zal, en waaruit de veredeling der vrouw, de verheffing van den slaaf zullen voortvloeien, door voorvallen als deze: Blandina aan het kruis, de oogen harer medgezellen misleidende, die in de zachtmoedige bleeke dienstmaagd het beeld van den gekruisigden Jezus zagen; Potamiena verdedigd tegen den smaad van den

Digitized by Google

jeugdigen officier, die haar ter strafplaats begeleidde; de ontstelde menigte bij de aanschouwing van de vochtige borsten van Felicitas; Perpetua in het worstelperk hare door de wilde dieren in de war gebrachte haren in orde schikkende, om niet bedroefd te schijnen. De legende verhaalt van een dezer heiligen, dat zij, naar de strafplaats gaande, een jong mensch tegenkwam, die, getroffen door hare schoonheid, een medelijdenden blik op haar wierp. Daar zij hem een gedachtenis wilde laten, nam zij den doek, die haar borst bedekte, en gaf hem dien; bedwelmd door dit pand van liefde werd de jonge man een oogenblik later zelf een martelaar. Dit was inderdaad de gevaarlijke, bekoorlijke zijde van deze bloedige drama's van Rome, Lyon, Carthago. De wellust der lijders in het amphitheater werd besmettelijk, gelijk onder het Schrikbewind de gelatenheid der „slachtoffers". De Christenen stellen zich, voor de verbeelding van dien tijd, voor alle dingen, aan als een geslacht dat gehard is tegen het lijden; lust om te sterven is zelfs hun herkenningsteeken. Om den overdreven ijver voor het martelaarschap tegen te houden, zal men moeten gebruik maken van de verschrikkelijkste bedreiging, de beschuldiging van ketterij, de uitbanning uit de kerk.

De fout die de verlichte klassen in het keizerrijk begingen door deze koortsachtige opwinding in het leven te roepen, kan niet genoeg gegispt worden. Voor zijn geloof te lijden, is voor den mensch zoo verteederend, dat dit alleen genoeg is om iemand te doen gelooven. Meer dan een ongeloovige heeft zich, zonder andere reden dan deze, bekeerd; men heeft zelfs in het Oosten bedriegers zien liegen, alleen uit lust om te liegen en de slachtoffers te worden van hunne leugens. Er is geen twijfelaar, die den martelaar niet met een naijverig oog beschouwt, en hem het hooge geluk niet benijdt, dat er ligt in het stellig bevestigen van iets. Een heimelijk instinkt brengt er ons bovendien toe, het te houden met hen die vervolgd worden. Alwie zich inbeeldt een godsdienstige of maatschappelijke beweging te kunnen stuiten door gewelddadige maatregelen, legt derhalve getuigenis af van zijne volslagen onkunde in zake het menschelijk hart, en bewijst dat hij de echte middelen om staatkundig te handelen niet kent.

Wat eens gebeurd is, kan wederom plaats grijpen. Tacitus

Digitized by Google

zou zich met verontwaardiging hebben omgekeerd, indien men hem de toekomst dezer Christenen, die hij als ellendelingen behandelde, had laten zien. De fatsoenlijke Romeinen zouden geducht hebben uitgevaren, indien de een of andere waarnemer, begaafd met een profetischen geest, hun had durven zeggen: „Die brandstichters zullen het heil der wereld zijn." Vandaar een eeuwige tegenspraak tegen het dogmatisme der behoudende partijen, een ongeneeslijk van het rechte spoor dwalen van het geweten, een heimelijk bederf van het oordeel. Armzaligen, door alle ordentelijke menschen veracht, zijn heiligen geworden. Het zou niet goed zijn indien een dergelijk logenstraffen veelvuldig voorkwam. Het welzijn der maatschappij brengt mede, dat hare oordeelen niet al te dikwijls gewijzigd behooren te worden.

Sedert de veroordeeling van Jezus, sedert het gebleken is dat de martelaren recht hadden in hun verzet tegen de wet, heeft er altijd, in zake maatschappelijke misdrijven, als ware het een heimelijk beroep van de geoordeelde zaak bestaan. Geen veroordeelde, die niet heeft kunnen zeggen: „Jezus werd ook getroffen; de martelaren werden gehouden voor gevaarlijke menschen, waarvan men de samenleving moest zuiveren en toch hebben de volgende eeuwen hen in het gelijk gesteld." Zware beschuldiging tegen die plompe verzekeringen waardoor een maatschappij zich zoekt diets te maken, dat het haren vijanden ten eenenmale aan rede en zedelijken zin ontbreekt!

Na den dag waarop Jezus op Golgotha stierf, was de dag van het feest in Nero's tuinen (men kan dien stellen op den 1^en^ Augustus 64) de gewichtigste in de geschiedenis van het Christendom. De hechtheid van een gebouw staat in evenredigheid met de som der deugden, opofferingen, toewijding die men in zijne fundamenten heeft neergelegd. Dweepers alleen brengen iets tot stand; het Jodendom bestaat nog ten gevolge van de hooggespannen geestdrift zijner profeten, zijner ijveraars; het Christendom tengevolge van den moed zijner eerste getuigen. De zwelgerij van Nero was de groote bloeddoop, die Rome als de stad der martelaren aanwees om een afzonderlijke rol te spelen in de geschiedenis van het Christendom en er de tweede heilige stad van te worden. Het was het in bezit nemen van den Vatikaanschen heuvel door

Digitized by Google

de overwinnaars eener tot nu toe onbekende soort. De ellendige hersenlooze man, die de wereld bestuurde, bemerkte niet dat hij den grond legde voor een nieuwe orde van dingen en dat hij voor de toekomst een met vermiljoen geschreven verdrag teekende, welks gevolgen na achttien honderd jaren zouden moeten vereffend worden. Aansprakelijk gesteld voor al het vergoten bloed, werd Rome, evenals Babylon, een soort heilige en symbolische stad. Nero nam in ieder geval, op dien dag, een plaats van de eerste beteekenis in in de geschiedenis van het Christendom. Dit schrikwekkend wonder, dit toonbeeld van verdorvenheid werd allen een sprekend teeken. Honderd vijftig jaren later roept Tertullianus uit; „Ja wij zijn er trotsch op, dat zulk een man ons het eerst buiten de wet heeft geplaatst! Wanneer men hem goed heeft leeren kennen, begrijpt men, dat wat Nero veroordeelde, slechts bijzonder goed kon wezen." Reeds had zich het denkbeeld verspreid, dat de komst van den waren Christus voorafgegaan zou worden door de komst van een soort helschen Christus, die in alles het tegendeel van Jezus zou zijn. Er viel niet aan te twijfelen: de Antichrist, de Christus van het booze, bestond. De Antichrist, dat was dat monster met het uiterlijk van een mensch, samengesteld uit wreedheid, huichelarij, schaamteloosheid, hoogmoed, die als een belachelijke held de wereld doortrok, zijne koetsiers-zegetochten bijlichtte met flambouwen van menschenvleesch, zich dronken maakte met het bloed der heiligen, misschien nog erger deed. Men is inderdaad geneigd te gelooven, dat een zinsnede van Suetonius over een afschuwelijk spel', dat Nero had uitgevonden, op de Christenen betrekking heeft. Jongelingen, mannen, vrouwen, jonge meisjes bond men naakt aan de palen van het worstelperk. Een beest kwam uit zijn hol en wierp zich met voldoening op al deze lichamen. De vrijgelaten Doryphorus scheen het beest te dooden. Het beest nu was Nero, bekleed met de huid van een wild dier. Doryphorus was een schandelijk wezen, waarmede Nero zich had gehuwd, onder het slaken van kreten als eener onteerde maagd..... Nero's naam is gevonden: hij zal zijn *Het Beest*. Caligula was de Anti-God geweest, Nero zal de Anti-Christus zijn. De openbaring is ontworpen. De christelijke maagd, die aan den paal gebonden, de afgrijse-

Digitized by Google

lijke omhelzingen van het Beest heeft moeten ondergaan, zal deze afschuwelijke beeltenis met zich voeren in de eeuwigheid.

Dat was insgelijks de dag, waarop, krachtens een zonderlinge tegenstelling, de bekoorlijke dubbelzinnigheid werd geboren, waarvan de menschheid eeuwen heeft geleefd en ten deele nog leeft. Het was een uur, waarmede de hemel rekening hield, toen de christelijke kuischheid, tot op dien tijd zorgvuldig verborgen, ten volle aan den dag kwam, voor het oog van vijftigduizend toeschouwers, en als in een beeldhouwerswerkplaats zich liet zien, in de gelatenheid eener stervende maagd. Ontsluiering van een geheim, dat de oudheid niét kende, schitterende openbaring van het beginsel, dat schaamte wellust is en zij alleen bij schoonheid past! Wij hebben reeds den grooten toovenaar, dien men verbeelding noemt en die van eeuw tot eeuw het ideaal der vrouw wijzigt, onophoudelijk bezig gezien om boven de volmaaktheid in den vorm, de bekoringen der zedigheid te plaatsen (Poppea heerschte slechts door zich een zekeren schijn te geven) en der nederigheid, die niet naar aanzien dingt (dat was de zegepraal der goede Actea). Gewoon altijd langs onbekende wegen aan het hoofd zijner eeuw te gaan, had Nero, naar het schijnt, den frisschen geur van dit gevoel en ontdekte hij, in zijne kunstenaars-uitspattingen den liefdesdrank der christelijke aesthetiek. Zijn hartstocht voor Actea en voor Poppea bewijst, dat hij vatbaar was voor indrukken van kieschheid, en daar het monsterachtige zich voegde bij alles wat hij aanroerde, wilde hij het schouwspel zijner droomen verwezenlijkt zien. Het beeld der grootmoeder van Cymodore straalde, als de heldin eener oude camee, in het middelpunt van zijn smaragd. Onder de toejuichingen van zulk een uitstekend kenner, van een vriend van Petronius, die wellicht de stervende begroette met de een of andere aanhaling uit de klassieke dichters die hij liefhad, werd de schroomvallige naaktheid der jeugdige martelares een mededingster van de zichzelf bewuste naaktheid eener Grieksche Venus. Indien de lompe hand dier van hare veerkracht beroofde wereld, die hare vreugde zocht in de kwellingen van een arm meisje, den sluier van het christelijk schaamtegevoel had opgeheven, zou dit hebben kunnen zeggen: Ik ben ook schoon. Ziedaar het beginsel eener nieuwe kunst. Ontloken onder de oogen

Digitized by Google

van Nero, was de aesthetiek van Jezus' discipelen, die tot op dien tijd zichzelve nog niet kende, de openbaring harer tooverkracht verschuldigd aan de schanddaad die, door haar kleed te verscheuren, aan haar maagdelijken staat een einde maakte.

III.

Hoewel de vervolging der Christenen in de eerste plaats strekken moest om de openbare meening der Romeinen op een dwaalspoor te leiden en te bevredigen, bleef zij niet tot het grondgebied der verwoeste stad beperkt. Elders werd zij voortgezet; vooral in Klein-Azië bleek de heidensche bevolking bijzonder dweepziek. Weldra was allerwege de lucht bezoedeld met een geest van martelaarschap. De omgeving van Nero scheen met een zekeren belangeloozen haat jegens al wat zedelijk was vervuld te zijn. Van de eene zijde der Middellandsche Zee naar de andere was het een worsteling op leven en dood tusschen goed en kwaad. De hardvochtige Romeinsche samenleving had den oorlog verklaard aan de vroomheid, onder welke vormen zij zich mocht vertoonen. Deze zag zich verplicht een wereld te verlaten, die overgeleverd was aan trouweloosheid, wreedheid en ongebondenheid. Ieder fatsoenlijk man verkeerde in gevaar. Nero's naijver op de deugd heeft zijn toppunt bereikt. De wijsbegeerte is nog slechts bezig, hare aanhangers op martelingen voor te bereiden; Seneca, Thraseas, Bareas Soranus, Musonius, Cornutus hebben reeds de gevolgen van hun edel verzet ondergaan, of zijn daartoe gereed. De terechtstelling schijnt het natuurlijk lot der deugd. Zelfs de sceptische Petronius kan, omdat hij tot een beschaafde maatschappij behoort, niet leven in een wereld waar Tigellinus heerscht. Een treffende weerklank uit den kring der martelaren van dit Schrikbewind is tot ons gekomen in de opschriften van het eiland der vrome ballingen, vanwaar men nooit terugkeerde. In een grot, dicht bij Cagliari, die tot begraafplaats diende, heeft een verbannen familie, die zich wellicht aan de dienst van Isis had gewijd, een aandoenlijke, bijna christelijke klacht, voor ons achtergelaten. Zoodra deze ongelukkigen op Sardinië kwamen, werd de man ziek ten gevolge der verschrikkelijke

Digitized by Google

ongezondheid van het eiland; de vrouw, Benedicta, deed een gelofte, smeekte de goden haar weg te nemen in stede van haren echtgenoot; zij werd verhoord.

Nero zette zijn schandelijk spel voort. Noch het leven zijner onderdanen, noch de eer van het vaderland scheen hem ter harte te gaan. De opstand der Joden liet hem even koel als de daarop gevolgde moordtooneelen in Syrië en Egypte. Terwijl het Romeinsche rijk in het Oosten de grootste beleediging had ondergaan, sprong hij van de eene schanddaad op de andere, van dwaasheid op dwaasheid over, en hield hij zich als gewaande kunstenaar uitsluitend bezig met zijne hersenschimmen. Alles wat smaak, takt, beschaving heeten mag, was met Petronius uit zijne omgeving verdwenen. Een verbazende eigenliefde bezorgde hem een brandenden dorst naar het verwerven van den roem der gansche wereld; woest was zijn nijd jegens hen, die de aandacht van het publiek trokken. In eenig opzicht, welk ook, slagen was een vergrijp tegen den Staat. Men beweert dat hij den verkoop der werken van Lucanus wilde verbieden. Hij haakte naar ongehoorde soorten van beroemdheid; grootsche plannen dwarrelden door zijn hoofd, de doorgraving van de landengte van Korinthe, een kanaal van Bajae naar Ostia, de ontdekking der bronnen van den Nijl. Sedert lang droomde hij van een reis naar Griekenland, niet omdat hij ernstig begeerde de meesterstukken eener onvergelijkelijke kunst te zien, maar omdat hij overgrooten lust had, deel te nemen aan de wedrennen in de verschillende steden en er den prijs te behalen. Die wedrennen waren letterlijk ontelbaar: de stichting van dergelijke spelen was een vrucht van Grieksche vrijgevigheid geweest; ieder burger, die eenigszins rijk was, vond daarin, gelijk men zoo iets ziet in de stichting van akademische prijzen, een zeker middel om zijn naam onsterfelijk te maken. De edele oefeningen, die zoo machtig bijdroegen tot verhooging van de kracht en de schoonheid van het oude geslacht, en de leerschool der Grieksche kunst waren, waren, gelijk later de tournooispelen der middeleeuwen dit werden, een middel van bestaan geworden voor bepaalde personen, wier beroep was, in de renbanen loopen en er kronen te winnen. In plaats van brave en schoone burgers, zag men er slechts akelig-gekunsteld schoone leegloopers optreden, of personen,

Digitized by Google

die er een winstgevend bedrijf van maakten. Die prijzen, waarmede de overwinnaars als een soort sieradiën pronkten, hielden den ijdelen keizer den slaap uit de oogen; hij zag zich reeds in zegepraal naar Rome terugkeeren met den bijzonder zeldzamen titel van periodonix of overwinnaar in alle jaarlijksche spelen.

Zijn zangersijver bereikte het toppunt van dwaasheid. Een der redenen van den dood van Thraseas bestond hierin, dat hij niet offerde aan de „hemelsche stem" van den keizer. Voor het oog van den koning der Parthen, zijn gast, wilde hij zich slechts doen gelden door zijn talent in het wagenmennen. Men voerde lyrische treurspelen op, waarin hij de hoofdrol vervulde en waarin goden, godinnen, helden en heldinnen waren gemaskerd en gekleed naar zijne beeltenis en naar die van de vrouw, die hij beminde. Zoo speelde hij voor Oedipus, Thyestes, Hercules, Alcmeon, Orestes, Canace; men zag hem geketend (met gouden ketenen) op het tooneel, geleid als een blinde, een krankzinnige voorstellende, of een vrouw, die juist bevalt. Een zijner laatste plannen was, als een Hercules naakt op het tooneel te verschijnen om een leeuw tusschen zijne armen te verpletteren of hem te dooden met een knots; men zegt, dat de leeuw reeds uitgekozen en afgericht was, toen de keizer stierf. Heengaan terwijl hij zong, was zulk een groot vergrijp, dat men de belachelijkste voorzorgen nam om het heimelijk te doen. Bij elken wedstrijd bracht hij zijne mededingers in minachting en zocht hij hen zoo zeer verlegen te maken, dat de ongelukkigen valsch zongen om te ontsnappen aan het gevaar van met hem vergeleken te worden. De rechters moedigden hem aan en prezen zijne bescheidenheid. Indien dit zonderlinge schouwspel iemand deed kleuren en droevig kijken, zeide hij, dat er menschen waren, wier onpartijdigheid hem verdacht voorkwam. Overigens gehoorzaamde hij als een schooljongen aan de regelen die voor het behalen der prijzen waren gesteld; hij sidderde voor de leiders der wedstrijden en voor de rustbewaarders; hij betaalde er voor om niet gegeeseld te worden, indien hij zich vergiste. Had hij den een of anderen misslag begaan, die hem had moeten buitensluiten, dan werd hij bleek; men moest hem zachtjes zeggen, dat het niet opgemerkt was te midden van de geestdrift en de toejuichingen

Digitized by Google

van het volk. Men wierp de standbeelden der vroeger gekroonden omver, om geen vlagen van waanzinnigen naijver bij hem op te wekken. Men zorgde er bij de wedstrijden voor, hem het eerst te laten aankomen, zelfs dan als hij van zijn wagen was gevallen; somwijlen liet hij zich evenwel opzettelijk verslaan, opdat men meenen zou, dat hij vrij medespeelde. Het was hem een vernedering, dat hij in Italië zijnen opgang slechts verschuldigd was, gelijk wij reeds gezegd hebben, aan een bende toejuichers (de claque), die kunstig samengesteld en duur betaald, hem overal volgde. De Romeinen werden hem onverdragelijk; hij behandelde hen lomp en zeide dat een kunstenaar, die achting heeft voor zichzelf, het oog slechts richten kan op de Grieken.

Het zoozeer gewenschte vertrek had plaats in November 66. Nero was sedert eenige dagen in Achaje, toen het bericht van Cestius' nederlaag in Judea tot hem kwam. Hij begreep dat de oorlog tegen de Joden een man van ondervinding en een dapper veldheer vorderde; maar bovenal wenschte hij er een te hebben, voor wien hij niet behoefde te vreezen. Deze voorwaarden schenen vereenigd in Titus Flavius Vespasianus, een ernstig soldaat, zestig jaren oud, een man die altijd veel voorspoed had genoten, en wiens lage geboorte hem wel geen grootsche plannen zou doen ontwerpen. Vespasianus stond op dat oogenblik in ongenade bij Nero, omdat hij geen bewondering genoeg toonde voor zijne schoone stem; toen men hem kwam mededeelen, dat hij het opperbevel over de expeditie naar Palestina had gekregen, meende hij een oogenblik dat er sprake was van een doodvonnis. Hij liet zich evenwel de opdracht welgevallen, en Nero kon zijne kunstenaarsreis door Griekenland ongestoord vervolgen. Eerst tegen het einde van 67 keerde hij weder naar Rome terug.

Nooit had de keizer zooveel genoten. Om zijnentwil liet men alle spelen in een enkel jaar samenvallen; alle steden zonden hem de prijzen harer wedstrijden; ieder oogenblik kwamen gezantschappen hem opzoeken om hem te smeeken bij hen te komen zingen. Het groote kind, een apenkop (of wellicht spotter) zooals men nooit meer heeft gezien, was opgetogen van vreugde: „De Grieken alleen kunnen hooren, zeide hij; de Grieken alleen zijn mij en mijner krachten

Digitized by Google

waardig." Hij overlaadde hen met bijzondere voorrechten, verklaarde Griekenland vrij bij de Isthmische spelen, betaalde ruimschoots de godspraken, die naar zijn zin profeteerden, hief andere op waarover hij niet tevreden was, liet, naar men zegt, een zanger worgen, die zijne stem niet liet dalen om de zijne beter te doen uitkomen.

Helius, een der ellendelingen, aan wie hij, bij zijn vertrek, alle macht over Rome en den senaat had opgedragen, drong hem terug te keeren; staatkundige teekenen van het ernstigste karakter begonnen zich te vertoonen. Nero antwoordde, dat hij voor alle dingen moest zorgen voor zijn goeden naam, verplicht als hij was, zich hulpmiddelen te verschaffen tegen den tijd dat hij geen keizerrijk meer hebben zou. Hij overwoog inderdaad voortdurend, hoe hij, indien de fortuin hem ooit weder in den toestand van een gewoon burger bracht, zeer goed door zijne kunst in zijne behoeften zou kunnen voorzien; indien men hem deed opmerken, dat hij zich te veel vermoeide, zeide hij, dat de oefening, die nu slechts een vorstelijke verpoozing voor hem was, misschien eenmaal zijne broodwinning zou zijn. Wat het meest de ijdelheid vleit van wereldlingen, die zich een weinig bezig houden met kunst en letterkunde, is dat zij zich inbeelden, dat zij, indien zij arm waren, van hun talent zouden leven. Bovendien was zijne stem zwak en dof, hoewel hij, om haar goed te bewaren, de belachelijke voorschriften der toenmalige geneeskunst in acht nam; zijn zangmeester verliet hem nooit, en beval hem ieder oogenblik de kinderachtigste voorzorgsmaatregelen. Men schaamt zich bij de gedachte, dat Griekenland bezoedeld werd door deze onedele vertooning. Enkele steden evenwel hielden zich tamelijk goed; de booswicht mocht niet in Athene komen; hij werd er niet uitgenoodigd.

Intusschen kwamen de meest verontrustende berichten tot hem; het was bijna een jaar geleden, dat hij Rome had verlaten; hij gaf bevel terug te keeren. Die terugtocht was het schoonste van de reis. In iedere stad bewees men hem de eer eens overwinnaars; men sloopte de muren om hem te laten binnenkomen. Te Rome was het een ongehoord vreugdefeest. Hij besteeg den wagen, waarop Augustus zijn zegetocht had gehouden; de musicus Diodorus zat naast hem; de Olympische kroon droeg hij op het hoofd; in zijne rech-

Digitized by Google

terhand de Pythische kroon; de overige kronen droeg men voor hem uit, en op schrijfborden de aanwijzing zijner overwinningen, de namen van hen, die hij overwonnen had, de titels der stukken, waarin hij had gespeeld; de toejuichers, afgericht in de drie door hem uitgevonden soorten, en de ridders van Augustus volgden; men sloopte den boog van den Grooten Circus, om hem te kunnen doorlaten. Men hoorde slechts de kreten: „Leve de Olympische overwinnaar! de Pythische overwinnaar! Augustus! Augustus! Voor Nero-Hercules! Voor Nero-Apollo! De eenige periodonix! De eenige, die het ooit geweest is! Augustus! Augustus! O heilige stem! Gelukkig die u hooren kan!" De duizend achthonderd acht kronen, die hij gewonnen had, werden uitgestald in den Grooten Circus en vastgemaakt aan de Egyptische gedenkzuil, die Augustus er opgericht had om voor merkpaal te dienen.

Eindelijk ontwaakte het geweten der edelen onder de menschen. Met uitzondering van Judea droeg het Oosten zonder blozen deze schandelijke dwingelandij, en bevond er zich zelfs tamelijk wel bij; maar het eergevoel leefde nog in het Westen. Het behoort tot den roem van Gallië, dat de omverwerping van een dergelijken dwingeland zijn werk is geweest. Terwijl de Germaansche soldaten, vervuld van haat jegens de republikeinen, en slaven van hun beginsel van getrouwheid, bij Nero, gelijk bij alle keizers, de rol vervulden van goede oppassers en lijfwachten, werd de opstandskreet aangeheven door een Aquitaniër, een afstammeling van de oude koningen des lands. De beweging was inderdaad een Gallische; zonder de gevolgen te berekenen, waren de Gallische legioenen vastberaden opgestaan. Het teeken werd omstreeks 15 Maart 68 door Vindex gegeven. Het bericht er van kwam spoedig te Rome. Weldra waren de muren met houtskool vol beleedigingen geschreven: „Door zijn zingen, zeggen de booze spotters, heeft hij de hanen (Galliërs — het Latijnsche Gallus heeft beide beteekenissen) wakker gemaakt." Aanvankelijk lachte Nero er slechts om; hij verklaarde zelfs er zeer tevreden over te zijn, dat men hem de gelegenheid aanbood, zich te verrijken met den buit der Galliërs. Hij ging met zingen en pretmaken voort tot op het oogenblik, dat Vindex bekendmakingen liet aanplakken, waarin men hem

Digitized by Google

behandelde als een erbarmelijken kunstenaar. De potsenmaker schreef toen uit Napels, waar hij zich bevond, aan den senaat om gerechtigheid te eischen en begaf zich op weg naar Rome. Hij nam intusschen den schijn aan alsof hij zich slechts bezig hield met zekere pas uitgevonden muziekinstrumenten en inzonderheid met een soort waterorgel, waarover hij in ernst den senaat en de ridderschap raadpleegde.

Het bericht van den afval van Galba (3 April) en de vereeniging van Spanje met Gallië, dat hij aan den maaltijd ontving, was hem als een donderslag. Hij wierp de tafel, waaraan hij at, omver, verscheurde den brief, brak uit drift twee kostbare gedreven vazen, waaruit hij gewoonlijk dronk. Bij de belachelijke toebereidselen, die hij maakte, bekommerde hij zich hoofdzakelijk om zijne instrumenten, om zijne tooneelgoederen, om zijne vrouwen, die hij als amazones liet aankleeden, met ronde schilden, bijlen en kort geschoren haar. Het waren vreemde maatregelen van moedeloosheid en sombere snakerij, waarbij men aarzelt of men ze ernstig moet opnemen of als dwaasheid beschouwen, daar alle handelingen van Nero zweefden tusschen de zwarte boosaardigheid van een wreeden zot en de spotternij van een geblaseerd man. Hij koesterde geen enkele gedachte, die niet kinderachtig was. De zoogenaamde kunstwereld, waarin hij leefde, had hem volkomen onnoozel gemaakt. Somtijds dacht hij er minder aan te strijden, dan ongewapend voor zijne vijanden te gaan weenen, terwijl hij zich inbeeldde dat hij hen weren zou; hij stelde reeds het zegelied op, dat hij daags na de verzoening, met hen moest zingen; op andere oogenblikken wilde hij den geheelen senaat doen ombrengen, Rome voor de tweede maal in de asch leggen, en onder het woeden van den brand de wilde dieren uit het amphitheater over de stad loslaten. Vooral de Galliërs waren het voorwerp zijner woede; hij sprak er van, allen die in Rome waren te laten vermoorden als gunstig gestemden jegens hunne landgenooten en als verdacht van zich bij hen te willen voegen. Tusschen beide dacht hij er over, den zetel van zijn rijk te verplaatsen, zich naar Alexandrië terug te trekken; hij herinnerde zich, dat profeten hem een Oostersch rijk hadden toegezegd en inzonderheid het koninkrijk Jeruzalem; hij meende dat zijn muziekaal talent hem in staat zou stellen te leven, en

Digitized by Google

deze mogelijkheid, die het beste bewijs van zijne verdiensten kon zijn, schonk hem een heimelijke vreugde. Voorts troostte hij zich met de letterkunde; hij vestigde de aandacht op het eigenaardige van zijn toestand: al wat hem overkwam, was ongehoord; nooit had eenig vorst bij zijn leven zulk een groot rijk verloren. Zelfs ten dage van den levendigsten angst, bracht hij niet de minste verandering in zijne gewoonten; hij sprak meer over letterkunde dan over de kwestie met de Galliërs; hij zong, was geestig, bezocht incognito den schouwburg, schreef in het geheim aan een tooneelspeler die hem beviel: „Een zoo bezig man ophouden! Dat is slecht."

De geringe eenstemmigheid der Gallische legers, de dood van Vindex, de zwakheid van Galba hadden misschien de bevrijding der wereld verdaagd, indien het leger van Rome zich op zijn beurt niet had laten hooren. De pretorianen stonden op en riepen Galba tot keizer uit, in den avond van den 8sten Juni. Nero zag dat alles verloren was. Zijn booze geest wekte slechts zonderlinge gedachten bij hem op: zich in rouwgewaad hullen, in die belachelijke kleeding het volk gaan aanspreken, al zijne tooneelgaven aanwenden om medelijden op te wekken, en zoo vergiffenis erlangen voor het verleden, of, bij gebrek aan beter, het beheer over Egypte. Hij schreef zijne rede op [1]); men merkte hem op, dat hij in stukken gescheurd zou zijn voordat hij het forum had bereikt. Hij ging slapen; toen hij te middernacht wakker werd, was zijne lijfwacht vertrokken; men plunderde reeds zijne kamer. Hij gaat heen, klopt aan verschillende deuren, niemand antwoordt. Hij keert terug, wil sterven, vraagt naar den mirmillo (een soort gladiator) Spiculus, een schitterenden doodslager, een der beroemdsten van het amphitheater. Iedereen verwijdert zich. Hij gaat op nieuw uit, dwaalt alleen door de straten, loopt heen om zich in den Tiber te werpen, keert langs denzelfden weg terug. Het scheen alsof de wereld alles ruim rondom hem wilde maken. Zijn vrijgelatene Phaon bood hem toen als schuilplaats zijn landgoed aan tusschen den Salarischen en Nomentaanschen weg, bij den vierden militairen grenspaal [2]). Nauwelijks gekleed,

[1]) Na zijn dood vond men haar in klad.

[2]) Omstreeks anderhalve mijl.

Digitized by Google

bedekt met een slechten mantel, vertrok de ongelukkige, op een ellendig paard gezeten, met een geluierd aangezicht om niet herkend te worden, vergezeld door drie of vier zijner vrijgelatenen, waaronder Phaon, Sporus en Epaphroditus zijn geheimschrijver waren. De dag was nog niet aangebroken; terwijl hij de Collinapoort uitging, hoorde hij, in het kamp der pretorianen waar hij langs ging, de kreten der soldaten, die kwaad van hem spraken en Galba tot keizer uitriepen. Een zijsprong van zijn paard, veroorzaakt door den stank van een op den weg geworpen lijk, deed hem herkennen. Hij kon intusschen het landgoed van Phaon bereiken, door plat op den buik door het struikgewas te kruipen en zich achter het riet te verbergen.

Zijn grappenmakersgeest, zijne straatjongenstaal begaven hem niet. Men wilde hem in een zwavelaarden hol stoppen, gelijk men er velen ziet in deze streken. Dat was voor hem een gelegenheid om een effekt makend woordje te spreken! „Welk een lot! zeide hij, levend onder de aarde te gaan!" Zijne overleggingen waren als een vuur van klassieke aanhalingen, dat, vermengd met plompe snakerijen, uit den pijp van een haast uitgebranden kandelaar stroomt. Hij had voor elke omstandigheid een letterkundige herinnering, een koude tegenstelling: „Hij die eertijds trotsch was op zijn talrijk gevolg heeft nu slechts drie vrijgelatenen." In sommige oogenblikken kwam de herinnering aan zijne slachtoffers bij hem boven, maar zij liep slechts op redekunstige figuren uit, nooit op een zedelijke handeling van berouw. De komediespeler behield in alles de bovenhand. Zijn toestand was voor hem slechts een treurspel te meer, een treurspel dat hij had herhaald. Terwijl hij zich de rollen herinnerde, waarin hij was opgetreden als vader- of moedermoorder, als vorsten die tot den bedelstaf waren gebracht, merkte hij op, dat hij dit alles nu speelde voor eigen rekening en zong hij dit vers, dat een treurspeldichter Oedipus in den mond had gelegd:

> Mijne vrouw, mijne moeder, mijn vader
> Spreken mijn doodvonnis uit.

Onvatbaar voor eenige ernstige gedachte, verlangde hij dat men zijn graf zou delven naar den vorm van zijn lichaam; hij liet stukken marmer, water en hout voor zijne begrafenis

Digitized by Google

aanvoeren; dat alles terwijl hij weende en sprak: „Welk een kunstenaar gaat hier sterven!"

Intusschen brengt de bode van Phaon een bericht; Nero rukt het hem uit de handen. Hij leest, dat de senaat heeft verklaard, dat hij een vijand is van het algemeen welzijn en hem veroordeeld heeft „op de oude wijze" gestraft te worden. — „Welke is die wijze?" vraagt hij. Men antwoordt hem, dat het hoofd van den geheel naakten lijder in een blok wordt gezet, dat men hem daarna met roeden geeselt totdat de dood er op volgt, dat het lichaam vervolgens met een haak wordt weggesleept en in den Tiber geworpen. Hij siddert, neemt twee dolken, die hij bij zich had, onderzoekt er de punten van, bergt ze weer weg en zegt: „het noodlottige uur is geslagen." Hij verzocht Sporus zijn lijkzang aan te heffen, beproefde wederom zich te dooden en kon niet. Zijne linkschheid, het vermogen dat hem eigen was om alle snaren der ziel in valsche tonen te laten trillen, dat tegelijkertijd beestachtige en helsche lachen, die verwaande lompheid, die zijn geheele leven doet gelijken op het gemauw van een zonderling heksenfeest, bereikten het toppunt van smakeloosheid. Hij kon er niet toe komen zich te dooden! „Zou er hier dan niemand zijn, vraagde hij, om mij het voorbeeld te geven?" Hij verdubbelde zijne aanhalingen, sprak zichzelf aan in het Grieksch, maakte brokstukken van verzen. Eensklaps hoort men het naderen eener afdeeling ruiterij, die hem levend wil grijpen.

De stap van plompe paarden treft mijn ooren,[1])

zegt hij. Toen drukte Epaphroditus op den dolk en stootte hem in zijn keel. Bijna op hetzelfde oogenblik verschijnt de hoofdman, wil het bloed stelpen, zoekt hem wijs te maken, dat hij komt om hem te redden. „Te laat!" zegt de stervende, wiens oogen uit het hoofd puilden en stijf stonden van schrik. „Ziedaar hoe het met de trouw gaat!" voegde hij er, den adem uitblazende, aan toe. Dat was zijn beste komische zet. Nero een zwaarmoedige klacht uitende over de boosheid zijner eeuw, over het verdwijnen der goede trouw en der deugd!.... Klappen we in de handen! Het treurspel is vol-

[1]) Ilias, X 535.

Digitized by Google

komen. Eenmaal hebt gij, natuur met uwe duizend aangezichten, een speler kunnen vinden, zulk een rol waardig.

Hij had er veel waarde aan gehecht, dat men zijn hoofd niet aan de opstandelingen uitleveren en hem geheel verbranden zou. Zijne twee voedsters en Actea, die hem nog beminde, begroeven hem in het geheim, in een rijk wit, met goud geborduurd doodkleed, met de pracht waarvan zij wisten dat hij haar had liefgehad. Men plaatste zijne asch in het graf van Domitius, een groote tombe, die zich over den Tuinen-heuvel uitstrekte en van het veld van Mars gezien een schoon effekt maakte. Vandaar spookte zijn geest als een bloedzuiger in de middeleeuwen rond; om de verschijnselen, die de wijk verontrustten, te bezweren, bouwde men de kerk Santa Maria des popolo.

Zoo stierf op een en dertig jarigen leeftijd, na een regeering van dertien jaren en acht maanden, een vorst die niet de gekste, noch de slechtste, maar de ijdelste en de belachelijkste was, dien ooit de loop der gebeurtenissen in de eerste rijen der geschiedenis heeft gebracht. Nero is vóór alle dingen een letterkundige fout. Het is er ver van af, dat hij van alle talent, van alle fatsoen ontbloot zou zijn geweest, die arme jonge man, die bedwelmd door slechte lektuur, dronken van het declameeren, bij Terpnos zijn rijk vergat; die, bij het bericht van den opstand der Galliërs, geen verwarring bracht in de tooneelvoorstelling, die hij bijwoonde, een bewijs van zijne gunst aan den worstelaar schonk, gedurende verscheidene dagen slechts dacht aan zijne lier en aan zijne stem. De meest schuldige bij dit alles was het op vermaken verzotte volk, dat vóór alle dingen eischte, dat zijn vorst het genot verschafte, alsook de slechte smaak van dien tijd, die de regelen der grootheid had omgekeerd en te veel waarde hechtte aan den naam van een letterkundige en kunstenaar. Het gevaar eener letterkundige opvoeding bestaat in het opwekken van een onmatige zucht naar roem, zonder altijd de ernstige zedelijkheid te ontwikkelen, die den zin voor waren roem aankweekt. Het stond vast, dat een van nature ijdel en spitsvondig man, die naar het onmetelijke, naar het oneindige haakte, doch zonder eenig oordeel was, jammerlijk schipbreuk lijden moest. Zelfs zijne goede eigenschappen, zooals zijn afkeer van den oorlog, werden verderfelijk, daar zij hem

Digitized by Google

slechts smaak lieten behouden voor zulke middelen om te schitteren als de zijne niet hadden moeten zijn. Tenzij men een Marcus Aurelius mocht wezen, is het niet goed, te veel boven de vooroordeelen van zijn stand en zijn staat verheven te zijn. Een vorst is een soldaat; een groot vorst kan en moet de letteren beschermen; hij moet geen letterkundige zijn. Augustus, Lodewijk XIV, die een schitterende ontwikkeling van den geest krachtig ondersteunden, zijn, naast de geniale steden als Athene en Florence, het schoonste schouwspel der geschiedenis; Nero, Chilperic, koning Lodewijk van Beieren, zijn karikaturen. In het geval van Nero maakten de uitgebreidheid der keizerlijke macht en de hardheid der Romeinsche zeden, dat de karikatuur met bloed geteekend scheen.

Men herhaalt dikwijls, om de ongeneeslijke zedeloosheid der menigte te doen uitkomen, dat Nero in zekere opzichten populair was. De waarheid is, dat er twee tegenovergestelde meeningen omtrent hem in omloop waren. Al wat ernstig en fatsoenlijk was verachtte hem; de mindere klasse beminde hem, sommigen op naïeve wijze en ten gevolge van het zwevende gevoel, dat den armen plebejer er toe leidt, zijn vorst te beminnen, indien hij een schitterend voorkomen heeft; anderen, omdat hij hen door feesten bedwelmde. Gedurende deze feesten zag men hem onder de menigte, dineerende, in den schouwburg etende, te midden van het grauw. Haatte hij niet daarenboven den Senaat, den Romeinschen adel, wiens karakter zoo streng, zoo weinig populair was? De levenslustige personen, die hem omringden, waren ten minste beminnelijk en voorkomend. De soldaten der lijfwacht bleven hem ook altijd genegen. Langen tijd vond men zijn graf met frissche bloemen versierd, en zijne beeltenis door de hand van onbekenden op de spreekgestoelten geplaatst. Otho dankte zijn fortuin daaraan, dat hij zijn vertrouwde was geweest en dat hij zijne manieren nabootste. Opdat hij te Rome mocht aangenomen worden, gaf Vitellius ook openlijk voor, dat hij Nero tot voorbeeld had gekozen en zijne regeeringsbeginselen wilde volgen. Dertig of veertig jaren later verlangde iedereen, dat hij nog in leven was en wenschte men hem terug.

Deze populariteit, waarover men zich niet al te zeer moet verbazen, had inderdaad zonderlinge gevolgen. Het gerucht

Digitized by Google

verspreidde zich, dat het voorwerp van zooveler smart niet werkelijk dood was. Reeds bij het leven van Nero had men in de eigen omgeving van den keizer het denkbeeld zien ontkiemen, dat hij te Rome onttroond zou worden, maar dat dan een nieuwe regeering voor hem beginnen zou: een Oostersch en Messiaansch rijk. Het kost het volk altijd moeite te gelooven, dat de personen, die langen tijd de aandacht der wereld hebben bezig gehouden, onherroepelijk verdwenen zijn. Nero's dood op het landgoed van Phaon, in tegenwoordigheid van een klein getal getuigen, had geen deugdelijk openbaar karakter gedragen; al wat zijne begrafenis betrof, was afgedaan door drie vrouwen, die innig aan hem waren gehecht; Icelus had nagenoeg alleen het lijk gezien; er was van zijn persoon niets overgebleven, dat men herkennen kon. Men kon geloof slaan aan een plaatsvervanging; sommigen verzekerden, dat men het lichaam niet gevonden had; anderen zeiden, dat de wond, die hij zich in den hals had toegebracht, verbonden en genezen was. Bijna allen hielden staande, dat hij, op aandrijven van den Parthischen gezant te Rome, naar de Arsaciden, zijne bondgenooten, de eeuwige vijanden der Romeinen, gevlucht was, of naar dien koning van Armenië, Tiridates, wiens reis naar Rome in 68 gepaard was gegaan met prachtige feesten, die het volk hadden getroffen.[1]) Daar beraamde hij den ondergang van het keizerrijk. Men zou hem weldra zien wederkomen aan het hoofd der ruiters uit het Oosten, om hen te tuchtigen, die hem verraden hadden. Zijne aanhangers leefden in deze verwachting; reeds richtten zij zijne standbeelden weder op, en brachten zelfs bevelschriften met zijne handteekening in omloop. De Christenen daarentegen, die hem als een monster beschouwden, ontstelden allerhevigst bij het hooren van dergelijke geruchten, waaraan zij als mannen uit het volk geloof sloegen. De gewrochten der verbeelding, waarvan hier sprake is, bleven zeer langen tijd bestaan, en overeenkomstig met hetgeen bijna altijd in dergelijke omstandigheden ge-

[1]) Nero had er stellig over gedacht, zijn behoud te zoeken bij Vologesus, en inderdaad toonden de Parthen zich altijd op de hand van Nero. Tiridates had juist de steden van Azië bezocht. In ieder geval was de algemeene meening in dit opzicht zoo goed gevestigd, dat al de pseudo-Nero's bij de Parthen verschenen, of handlangers van de Parthen waren.

Digitized by Google

beurt, verscheen er meer dan een pseudo-Nero [1]). De weerslag dezer meening in de christelijke kerk had grooten invloed op de profetische letterkunde van dien tijd.

Het vreemde van het schouwspel, dat men bijwoonde, liet weinig geesten onbeneveld. Men had het uiterste van de menschelijke natuur gevorderd; wat er overbleef was het ledige in de hersenen, dat op de koorts volgt; overal spoken, bloedige gezichten. Men verhaalde dat op het oogenblik, toen Nero de Collinapoort uitging om naar het landgoed van Phaon te vluchten, een bliksemstraal in zijne oogen schoot, dat tegelijker tijd de aarde beefde, alsof zij zich opende en de zielen van allen, die hij gedood had, zichop hem kwamen werpen. Er was als een dorst naar wraak in de lucht. Het christelijk bewustzijn heeft, als in naam der beleedigde menschheid, zijne diepe verontwaardiging luide uitgesproken, tegelijkertijd in grillige beelden en stoute vormen getuigenis afgelegd van de angsten der vreesachtigen voor de wederverschijning van het Beest, den Antichrist, geen ander dan den gevallen keizer, en geprofeteerd van de schoone verwachting der eindelijke zegepraal van den Christus, nadat diens hevigste tegenstander voor goed onschadelijk zou zijn gemaakt. De Openbaring, in zekeren zin „het boek over Nero," heeft de herinnering van dat bewustzijn voor alle volgende geslachten levendig gehouden.

---

[1]) Er zijn er minstens twee geweest: 1° een die te Cythnos werd gedood, en 2° een die onder Domitianus verscheen, omstreeks het jaar 88. Het schijnt, dat de aanwijzing van Zonaras omtrent een anderen pseudo-Nero, die onder Titus zou zijn opgetreden, uit een fout in de tijdsbepaling is voortgesproten; men kan de gegevens van Zonaras terugbrengen tot den pseudo-Nero van 88. Een plaats van Tacitus kan doen denken aan meer dan een pseudo-Nero na dien van Cythnos; maar het is niet bijzonder waarschijnlijk, dat de Parthische staatkunde tweemaal achtereen dezelfde fout zal hebben begaan, en, met tusschenstand van eenige jaren, het slachtoffer zou zijn geworden van twee bedriegers, die dezelfde rol speelden. Dio Chrysostomus getuigt, onder Trajanus, dat onderscheidenen nog vast geloofden dat Nero in leven was. De schrijver van het vierde Sibyllische boek, die omstreeks het jaar 80 schreef, gelooft dat Nero bij de Parthen is, en dat hij weldra komen zal.

Digitized by Google

NOG IETS OVER HUMOR, ENGELSCHE ROMANS EN SHAKESPEARE.

DOOR

J. J. SCHOT.

De wijze waarop mijn artikel over „den Roman en het hedendaagsch realisme", onlangs in dit tijdschrift opgenomen, dezer dagen in het openbaar is beoordeeld, de hevige aanval dien het mij op den hals heeft gehaald [1]), hebben het

[1] In „De Nederlandsche Spectator" van 18 September 1875, N° 38 heeft iemand, die niet goedvond zijn naam te noemen, over mijn artikel den staf gebroken op eene wijze en op een toon, die mij noopten om bij de redactie van dat weekblad een schrijven in te zenden, waarin ik tegen die beoordeeling opkwam. De redactie van den Spectator heeft geweigerd, deze mijne „anticritiek" te plaatsen, op grond, dat zij anders ook een weder-antwoord van den beoordeelaar zou dienen op te nemen, dat ik dan misschien nog weder zou willen „napleiten" en dat er zoodoende aan het „debat" geen einde zou komen.

Wanneer de reden, welke de redactie voor hare weigering van mijn verzoek opgeeft, steek hield, dan zou zij nooit eenig debat in haar Weekblad toelaten. Dit doet zij echter telkens, zonder er voor te schromen dat het eindeloos zal zijn; ik meen dus in hare handelwijze in deze eenige inconsequentie te zien. Maar, wat daarvan zij, er was hier in 't geheel geen „debat". Aan de eene zijde was alles, wat men zich in het genre der bitterste polemiek kan bedenken, behalve discussie, en aan de andere zijde een, naar ik durf betuigen, bedaard en gematigd protest tegen die manier van doen. Daarom had ik eenige hoop, dat de redactie van den Spectator mijn verzoek billijk geacht en er aan voldaan zou hebben.

Aanvankelijk heb ik er over gedacht, mijne „anticritiek", nu de plaatsing

Digitized by Google

bewijs geleverd, dat de inhoud van dat artikel gedeeltelijk voor zeer verkeerde uitlegging vatbaar is. Daarom voel ik mij gedrongen om thans hier ter plaatse nog nader op sommige punten van het door mij behandelde onderwerp terug te komen. Opzettelijk misverstand te willen wegnemen is verloren moeite. Maar onwillekeurig misverstand bij welwillende lezers te voorkomen of op te heffen, is alleszins de moeite waard. Het kan zijn, dat het in mijn geval niet overbodig is het te beproeven, en ik hoop dat ik er in zal slagen.

Over het algemeen zou het kunnen zijn dat sommigen niet duidelijk genoeg hebben begrepen en in het oog gehouden dat ik, de overdrijving, de ontaarding en het misbruik van eene zekere rigting in de letterkunde besprekende, daarmede niets minder bedoeld heb, dan eenig genre volstrekt te veroordeelen en er regt van bestaan aan te betwisten. Tegen deze verkeerde uitlegging moet ik dus in de eerste plaats opkomen, het nu daarlatende of ik haar niet wellig, door meer in bijzonderheden te treden en meer namen te noemen had kunnen ontwijken.

In het bijzonder heb ik mijn artikel voornamelijk twee zaken besproken: het Realisme en het Humorisme. Op het eerste meen ik, dat het niet noodzakelijk is terug te komen op, en nog iets te voegen bij hetgeen ik er reeds van gezegd

---

er van in den Spectator was geweigerd, bij de redactie van de Letteroefeningen in te zenden. Maar bij nader inzien meende ik, dat de lezers van dit tijdschrift aan die antikritiek, die slechts in den Spectator op hare plaats geweest zou zijn, weinig zouden hebben. Dat protest en die rectificatie, waartoe het antwoord in questie zich bepaalde, was bestemd voor het publiek van den Spectator, maar overbodig voor mijn eigen lezers. Het bevatte dus slechts wat hier niet wordt vereischt, terwijl er aan ontbrak wat ik hier wèl noodig acht: eene nadere explicatie op eenige voorname punten. Dit tegenwoordig artikel strekt om die explicatie te geven aan mijne lezers, die er regt op hebben en op wier goedkeuring ik prijs stel. Het is echter volstrekt niet te beschouwen als een antwoord aan mijn onbekenden beoordeelaar, die geen debat heeft verlangd maar alleen een vonnis uit de hoogte heeft bedoeld. Men zal hier dan ook geen verantwoording vinden op alle punten van beschuldiging, die hij tegen mij heeft ingebragt: alles, waarbij het slechts onjuiste aanhaling mijner woorden en even onjuiste uitlegging mijner duidelijke bedoeling, benevens geheel ongemotiveerde tegenspraak gold, meende ik hier gerust te kunnen overslaan.

Digitized by Google

heb en dat uitvoerig en ook gemotiveerd genoeg is om mijne bedoeling duidelijk te maken, gelijk het dan ook de minste stof tot de bewuste min welwillende uitleggingen gegeven schijnt te hebben.

Maar ten aanzien van het Humorisme moet ik mij nader verklaren: daarover is nog het een en ander te zeggen. Terwijl het Realisme eene algemeene rigting in de kunst is, die men òf huldigen òf verwerpen moet, is het Humorisme, juist opgevat, meer een genre, dat zijn eigen aard en regt van bestaan, zijne goede- en zijne schaduwzijde heeft en dat gebruikt en misbruikt kan worden. Hier is dus eene gemotiveerde onderscheiding noodig.

Wanneer wij van het humorisme spreken, moeten wij vooreerst vragen wat het eigenlijk is. De beroemde Carlyle geeft er ons eene definitie van, waar hij zijn oordeel over Schiller uitspreekt, en daarvan kunnen wij veilig uitgaan. „Humor", zegt hij, „is properly the exponent of low things: that wich first renders them poetical to the mind. The man of Humor sees common life, even mean life, under the new light of sportfulness and love; watever has existance has a charm for him." — Alzoo is Humor dan het idealiseren van het alledaagsche, ja van het minder dan alledaagsche, door er èn het grappige èn het beminnelijke van te doen uitkomen. Deze definitie is, dunkt mij, zeer goed en des te meer geschikt om hier te worden aangevoerd, daar zij een gunstig denkbeeld geeft van de zaak in questie: het is de moeite waard te zien of wij, van dit uitgangspunt, tot een ander resultaat kunnen komen dan vroeger. — Hier hebben wij dan dat humorisme in den goeden zin van het woord — of laat ik liever zeggen dat ware, echte humorisme, waarvan ik het bestaan en de verdienste nooit ontkend heb. In het leven zijn grappige en aandoenlijke elementen, en die beide elementen kunnen ook in de kunst aan elkaâr worden gepaard, namelijk voor zoover de aard van het kunstwerk het medebrengt en toelaat. Zoolang men ze slechts niet daar bij elkander brengt waar geen plaats voor beide is en zoolang ze onderling zamenwerken, is het uitmuntend: vele schrijvers zijn er in geslaagd op deze wijze een eigenaardig en gelukkig effect te maken. Maar laat ons, dit erkennende, nu ook de keerzijde van de medaille beschouwen.

Digitized by Google

Vooreerst heeft de Humorist zich voor exclusivisme te wachten. Het dagelijksch leven kan door humor geïdealiseerd worden; maar toch ook nog wel op eene andere wijze. Men kan het ook zuiver comisch, en men kan het ook enkel aandoenlijk, zoo niet tragisch opvatten [1]). Er was een tijd, toen men meende dat die zuiver comische opvatting van het lagere de eenige mogelijke was. Dit was onjuist gezien; maar die comische behandeling van zulke onderwerpen is en blijft toch ook mogelijk, En in ieder geval gaat men veel te ver, met den Humor te verklaren tot het noodwendig vereischte van alle kunst. Carlyle zegt verder: „Humor has justly been regarded as the finest perfection of poetic genius. He, wo wants it, be his other gifts what they may, has only half a mind: an eye for what is above him, not for what is about him or below him." Dit nu kan enkel beteekenen, dat het genre van den een niet dat van den ander is; maar is het wel goed, aldus een genre stellig boven alle andere te plaatsen? Wanneer Carlyle het eene leemte in het talent van Schiller acht dat deze geen humor had, dan zegt hij iets, dat ik voor mij niet gaarne zou onderschrijven. Even goed zou men er dan tegen een voortreffelijk historie-schilder een verwijt van kunnen maken dat hij niet te gelijk ook een genre-schilder is: door op deze wijze een enkel genre, eene bepaalde opvatting van de stof eenzijdig te verheffen en er eene algemeene rigting van te maken, beperkt men wezenlijk de grenzen der kunst. Met Schiller kunnen wij voorwaar te vreden, en de Duitschers kunnen trotsch op hem zijn zoo als hij dan was, al had hij geen humor; trouwens dit erkent Carlyle zelf dan ook op de volgende bladzijde, — waaruit (ter loops gezegd) blijkt dat men, door enkele losse zinsneden van een schrijver aan te halen, zijne ware bedoeling niet altijd volkomen juist teruggeeft.

[1] Ook die enkelvoudige opvatting van het alledaagsche òf van de comische òf van de beminnelijke, interessante, aandoenlijke zijde, wordt dikwijls humor genoemd; maar naar mij dunkt, ten onregte; want wat men gewoonlijk en eigenaardig onder Humor verstaat is eene vereeniging van beide elementen. Op deze wijze annexeert het humorisme een aantal meesterstukken waarop zijn regt niet boven allen twijfel verheven is. Het schijnt van eenig belang dit te doen opmerken, daar er uit volgt dat, zelfs bij eene onbepaalde afkeuring van het humorisme in den eigenlijken zin des woords, de bedoelde meesterstukken nog onaangerand zouden blijven.

Digitized by Google

Uit deze neiging om het Humorisme universeel te maken moet natuurlijk voortvloeijen, dat het dikwijls daar wordt aangewend waar het zeer misplaatst is. Het zuiver comische en het tragische wordt daardoor met den ondergang bedreigd en men kan op deze wijze menig effect bederven. Men zal het comisch effect verzwakken door het aandoenlijke; men zal aan het tragische afbreuk doen door het grappige en het sentimentele beide. Ieder genre heeft zijne eigene eischen; nu is het zeker wel mogelijk verschillende genres te combineren, maar die combinaties zijn zelden gelukkig. „Eine reine Form hilft und trägt," heeft Goethe gezegd, en wel naar aanleiding van een zijner eigen werken, den „Wilhelm Meister," „da eine unreine Form überall hindert und zerrt."

In de tweede plaats is het wel niet goed wanneer de Dichter altijd naar boven staart, maar heeft het toch ook zijn bezwaar als hij al te veel en te diep naar beneden ziet. Men meent een onfeilbaar middel te bezitten om alles, alles zonder onderscheid te idealiseren. „There is properly no object trivial or insignificant", zegt Carlyle ook nog [1]). Ziedaar iets, wat ik mede eenigszins betwijfel: maar, zoo het waar is, dan is het toch nog enkel waar voor een zeer groot kunstenaar. Doch, met zulk een universeel en gereed hulpmiddel, schijnt het voor ieder waar te zijn en het allermoeijelijkste gemakkelijk te maken. Wat daarvan komt, behoef ik niet te

[1]) De geheele zinsnede, waartoe deze woorden behooren, luidt als volgt: „Nevertheless these latter (the common doings and interests of men), mean as they seem, are boundless in significance; for every the poorest aspect of Nature, especially of living Nature, is a type and manifestation of the invisible spirit that works in Nature. There is properly no object trivial or insignificant; but every finite thing, could we look well, is as a Window, through which solomn visitas are opened into Infinitude itself."

Hoewel ik hierin wel iets meen te bespeuren van die metaphysica in de Schoonheidsleer, waaromtrent ik mij volkomen vereenig met de meening van prof. Pierson (Zie zijn artikel: „Gezonde beginselen?" in de Kunstbode, N°. 19 van 10 October 1875, Bl. 150): — desniettegenstaande erken ik dat er waarheid in ligt. Doch er is onderscheid tusschen het eene „Venster" en het andere; die geest openbaart zich niet in alles op even grootsche wijze en niet alle dingen zijn even geschikt om ons gemoed tot het oneindige te verheffen. Er is, in dit opzigt, voor ons verschil tusschen een knol en de zon; eene schilderij van Gerard Dou heeft voorzeker zijne eigen schoonheden, maar eene schilderij van Raphaël is toch geheel iets anders. De alleenheerschappij van een enkel — om niet te zeggen van een lager genre op het gebied der kunst schijnt iets zeer bedenkelijks.

Digitized by Google

zeggen: tegen één meesterstuk moet het ons honderd prullen opleveren. Het is waar, dat dat eene meesterstuk altijd winst blijft; maar hoe velen zullen op deze wijze niet verleid worden tot mislukte pogingen om beuzelingen en misères te idealiseren, die misschien in het geheel niet te idealiseren zijn — maar zeker niet door hen.

Ten derde is het gevoelige ligt voor overdrijving vatbaar. Humor is gewis iets anders dan ziekelijke sentimentaliteit en valsch gevoel; maar hij kan daarin overgaan en de grens is niet gemakkelijk te trekken. Wat treurig en smartelijk is kan geïdealiseerd worden, maar het kan ook zijn dat men er een ongezond welbehagen in vindt, en het is maar al te mogelijk de gevoeligheid van het hart op een zeer verkeerd en onwaardig punt te rigten en er aldus wezenlijk misbruik van te maken. Ook hier ligt dus een klip.

Wij merkten hierboven aan dat, waar in een kunstwerk verschillende elementen zijn, deze onderling harmonisch moeten zamenwerken, hetgeen, ondanks hun verschil of wel juist daarom, zeer wel mogelijk is. Maar die zamenwerking bestaat niet altijd; somtijds is er disharmonie. Iemand, die het realisme tot op de uiterste spits drijft, idealiseert niet; maar hij zal zelf spoedig bemerken dat de uitwerking van zijn zuiver realistisch kunstwerk ver van aangenaam is. In dat geval moet dikwijls het een eenvoudig het ander goedmaken, en dat is het wat ik noem „met de eene hand afbreken wat men met de andere opbouwt." Men ziet, dat het effect van iets al te sterk is om te kunnen behagen; maar in plaats van nu de zaak zelve te veranderen, te idealiseren, zet men er iets anders naast of voegt men er iets bij, waardoor zij geneutraliseerd wordt, maar dat er daarom dan ook mede in dadelijken strijd en disharmonie is. Natuurlijk heeft men te meer behoefte aan zulk een rectificatief naarmate er meer goed te maken is. Wanneer, bij voorbeeld, het comische op zichzelf delicaat behandeld wordt, dan zal men het, in vele gevallen, alleen daarmede kunnen stellen, maar wanneer het indelicaat, grof en ruw is, dan heeft men veel sentimentaliteit noodig om dit genade te doen vinden. Zulk een vermenging van scherts en gevoel nu is zeer zeker geen humor, — maar zij wordt er dikwijls voor uitgegeven.

Scherts behoort goedhartig te zijn om te behagen. Maar

Digitized by Google

wat is goedhartige scherts? Eenvoudig scherts die niet te ver gaat, die niet bitter en kwetsend, niet boosaardig en gemeen is. Dat is wederom humor in den goeden zin des woords; daarbij komt het gevoel zeer eigenaardig bij het grappige mede in het spel. Er is onderscheid tusschen dien Humor en Satyre, even als er weder onderscheid is tusschen de eene Satyre en de andere. Maar het is geen goedhartige scherts, geen goede Humor, wanneer men eerst ruw en zonder iets te ontzien te werk gaat en dan die overdrijving wil goed maken met in de tegenovergestelde te vervallen. En het kan geene goede uitwerking doen, wanneer men van een vermoeijenden, gechargeerden bouffon tegelijk een held maakt, of wanneer men de schildering van het karakter eener edele, eerbiedwaardige vrouw, gelijk de tante van David Copperfield, begint met van die vrouw een dwaze caricatuur te maken. Wanneer daarentegen de ligtzinnige Micawber, die van iedereen geld leent en het nooit teruggeeft, er Copperfield nooit om vraagt, daar hij weet dat deze te zwak is om het hem te weigeren, dan bewonderen wij daarin eene zinrijke, fijne trek; dat wordt er niet bijgesleept, maar dat behoort er bij. Zoo wordt Micawber veredeld; maar hij wordt niet absurd [1]).

Het is een feit, dat de indruk van het verschrikkelijke en smartelijke somtijds nog versterkt wordt door het tusschenbeide komen van iets belagchelijks, en even zoo kan het gebeuren, dat bittere scherts de krachtigste uiting is van den akeligsten gemoedstoestand. Nu zou men kunnen beweren, dat er zaken zijn, die in de werkelijkheid eene groote uitwerking hebben, welke zij echter, in de kunst overgebragt, geheel verliezen, en misschien zouden er gronden zijn om dit, streng genomen, toe te passen op die vermenging van het belagchelijke met het verschrikkelijke, van scherts met woede en smart. Ik ga zoover niet: ik wil haar niet zoo volstrekt uitsluiten, maar erkennen dat zij in de kunst met

[1]) Wanneer ik hier wederom Dickens aanhaal, dan is dat evenmin als bij eene vroegere gelegenheid om daarmede een algemeen oordeel over zijn werk te vellen, maar enkel om een voorbeeld te geven. Dickens is altijd zoo karakteristiek, in zijne schoonheden en in zijne fouten, dat ik, een voorbeeld noodig hebbende ter illustratie van eenige algemeene beschouwing, altijd het eerst aan iets „uit Dickens" denk.

Digitized by Google

goed gevolg overgenomen kan worden, — doch slechts enkele malen en met groote omzigtigheid. Want niets is er zoo onderhevig aan om conventionneel te worden als dit, en het is dan ook werkelijk conventionneel geworden. Niets schijnt gemakkelijker dan den indruk van iets verschrikkelijks te verhoogen door er akelige grappen bij te maken; maar het verschrikkelijke wordt dan afschuwelijk en als iets den naam van wansmaak verdient dan is het dit. En vooral die bittere scherts van een woedend of wanhopig mensch is gewoonlijk in de werkelijkheid reeds zoo pijnlijk en onaangenaam, dat het navolgen er van in de kunst iets zeer bedenkelijks schijnt te zijn. Ook die vermenging van het aandoenlijke met het grappige is voorzeker wederom geen humor; maar ook zij gaat daarvoor somtijds door.

Bij alles wat wij tot dusverre aanmerkten, gingen wij uit van de onderstelling dat de schrijvers volkomen te goeder trouw zijn en niemand, — ook niet zichzelf — willen misleiden. Maar kan men gelooven dat dit altijd het geval is? Zijn de Humoristen nooit gemaakt, nooit gekunsteld, vindt men bij hen nooit affectatie? Kan men altijd alles, wat zij aanbieden, voor goede munt aannemen? De uitersten raken elkaâr ook hier, en veel van wat voor de meest naïve, ongekunstelde natuurlijkheid moet doorgaan, is werkelijk het uiterste raffinement van onnatuurlijkheid. Veeltijds bedriegt de kunstenaar, ook dàn nog, zichzelf even goed als zijn publiek en is hij te goeder trouw; maar het is slechts al te mogelijk op deze wijze eene rol te spelen die dadelijk oneerlijk is. Men kan dat zeker wel nooit bewijzen — maar somtijds wel vermoeden.

Zoovele oorzaken en aanleidingen zijn er om het humorisme te doen ontaarden: is het dan wonder dat het, onder sommige handen, ontaard is? Ik heb gezegd, dat er kwakzalverij mede gedreven wordt: dit is eene sterke uitdrukking; maar is zij te sterk? Wat wil het anders zeggen dan dat men voor Humor allerlei wansmaak uitgeeft, die evenmin Humor is als de waar van een kwakzalver wezenlijk een geneesmiddel pleegt te zijn?

In de kunst moet het al te sterke verzacht, het al te hevige getemperd, licht en schaduw verdeeld worden. Daartoe dient, niet alleen en uitsluitend, maar mede — de goede, onver-

Digitized by Google

valschte Humor. Doch nu is het de vraag, hoever men met dat verzachten en temperen gaan moet en welke middelen men er bij voorkeur toe moet aanwenden. Dit nu is louter eene questie van smaak; van persoonlijken, tijdelijken, plaatselijken smaak. Deze schept behagen in het tragische, gene meer in het comische; hier is men op zeer sterke en krachtige, daar op zwakker en minder aangrijpende effecten gesteld; nu verlangt men dit, dan dat. Over de smaken valt niet te twisten en elk genre is goed, behalve het vervelende. Evenwel zijn er op dezen regel twee uitzonderingen. Men kan tegen eene rigting in de kunst bezwaar maken wanneer men overtuigd is van hare ongerijmdheid, van hare onvereenigbaarheid met het wezen der kunst zelve; zoo, bij voorbeeld, wanneer iemand eens het realisme zoover dreef dat hij aan eene photographie de voorkeur gaf boven eene schilderij. En men heeft regt om een heerschenden slechten smaak te betreuren, wanneer men er een symptoom in meent te zien van eenig zedelijk, maatschappelijk of staatkundig kwaad. Wanneer ruwheid, of valsche, ziekelijke gevoeligheid, of beide tegelijk in de kunst de overhand nemen, dan kan dat een slecht teeken zijn in betrekking tot andere, veel gewigtiger zaken.

Gevoeligheid is eene groote deugd; maar zij is onder de deugden wat de nul is onder de cijfers; zij vertienvoudigt al de overige en zij zet er eene beminnelijkheid aan bij die zij anders missen; maar alleen en op zichzelve is zij niets, ja erger dan niets. Zij strekt tot beperking van overmatige, gevaarlijke kracht; maar zij zelve is geen kracht. Waar geen andere kracht is, is zij slechts zwakheid, die tot alles leidt wat het toeval wil, zoo er niet, wat meestal gebeurt, snood misbruik van gemaakt wordt. Gevoeligheid is goed; maar pligtbesef is beter. Met het laatste alleen kan een mensch, een volk het reeds ver brengen; maar met het eerste alleen niet. Neem, bij voorbeeld, de oude Romeinen, in hun besten tijd. Zij waren voorzeker niets minder dan sentimenteel; zij waren niet zeer beminnelijk; zij droomden ook niet van den eeuwigen vrede en dergelijke. Maar zij kenden en deden hun pligt; zij schitterden door zelfopofferende, belangelooze vaderlandsliefde, door eerlijkheid en regtvaardigheid, door strenge, reine zeden, door eerbied voor de wet en de overheid, door

Digitized by Google

manhaftigheid en edele trots, door alle solide deugden die een volk groot en magtig maken. Met dit alles mogt hun nog iets ontbreken, maar zij zochten dit gebrek niet te vergoeden door een oppervlakkig, bedriegelijk vernis. Zoo waren de Romeinen, en ik ben overtuigd dat er onder de moderne volkeren ook geweest zijn en nog bestaan, die eene dergelijke lofspraak verdienen.

Men heeft het mij ten kwade geduid, dat ik gezegd heb dat de Engelsche roman van onzen tijd meer door zede- dan door karakterschildering uitmunt, terwijl van den Duitschen roman het omgekeerde kan worden beweerd. Ik meende niet, dat dit zulk een bijzonder ongracieus compliment aan de Engelschen was, daar toch goede zedeschildering groote verdienste heeft en zeer te waarderen is. Onlangs vond ik, in de „Revue des deux Mondes" beweerd, dat het doel van den roman tegenwoordig uitsluitend in de schildering van hedendaagsche zeden zou bestaan. Zoover ga ik volstrekt niet, omdat ik het niet geloof, ook niet in betrekking tot Engeland in het bijzonder; ik heb niet gezegd, dat er in de Engelsche roman-literatuur volstrekt geen goede karakterschildering te vinden zou zijn. Er zijn op den bedoelden regel — gelijk ik uitdrukkelijk heb erkend — eenige schitterende uitzonderingen. Was het noodig Bulwer te noemen, die, als ernstig, conscientieus kunstenaar zoover boven den meer populairen Dickens stond? Of George Elliot, die zoozeer uitmunt door diepte en meer dan vrouwelijke kracht, terwijl haar genre te ernstig en te streng is om bevallig te wezen? En wat Dickens betreft, het ontbrak hem aan overleg en consequentie en mischien ook aan waarlijk fijn, kiesch gevoel: wat dat betreft zou ik van hem niet durven zeggen wat een van zijne eigen landgenooten van hem gezegd heeft: dat hij nooit het karakter van een Gentleman geschilderd heeft omdat hij zelf geen Gentleman was. Zijne gebrekkige opvoeding heeft hem altijd in den weg gestaan. Maar welk een aanleg had hij, welke gaven, hoeveel geest, hoeveel gelukkige oogenblikken! Hij heeft geen enkel groot werk, volgens een wel doordacht ontwerp, onberispelijk voltooid; maar in verschillende gedeelten daarvan, in enkele figuren en in zijne kleinere verhalen en schetsen heeft hij meesterstukken geleverd, zoowel in het tragische en in het comische als

Digitized by Google

in het humoristische genre. Ik herinner slechts aan Sara Gamp: daaraan ontbreekt letterlijk niets. Daarin vindt men nu het lage werkelijk geïdealiseerd met volkomen eenheid; dat is uit één stuk en volkomen goed volgehouden en voltooid; dat is tegelijk zede- en karakterschildering. Zoo zou ik nog zeer vele andere voorbeelden kunnen aanvoeren. Maar stel nu daartegenover die smakelooze, indelicate, nare caricatuur van jufvrouw Nickleby en vraag dan, hoe het mogelijk is dat dezelfde man èn het een èn het ander heeft kunnen schrijven. Maar wat daarvan zij, zeker is het dat men ook bij Dickens niet uitsluitend zedeschildering vindt, al munt hij voornamelijk daarin uit.

Overigens merke men op dat ik uitsluitend van den tegenwoordigen tijd gesproken heb, en niet van het verledene. Een Walter Scott heeft Duitschland onder zijne romanschrijvers niet aan te wijzen. Doch wanneer men in onze dagen een uitstekenden Duitschen roman legt naast een Engelschen, die in zijne soort even uitstekend is; wat zal men dan kiezen, waaraan zal men de voorkeur geven? Dit zal wederom geheel van iemands bijzonderen smaak afhangen, waarover in dit geval gewis niet te twisten is. Maar dan kan men er ook niet over twisten als hij, die geen realist is, zich meer aangetrokken gevoelt door de idealistische opvatting van het onderwerp in den Duitschen, dan door de realistische opvatting er van in een Engelschen roman, — ook al moet hij erkennen dat de Engelschen het verder in de techniek gebragt hebben dan de Duitschers. Een lezer, die uit zijn gewonen kring gebragt wenscht te worden, komt met een Duitschen roman verder daar buiten dan met een Engelschen, en daarom zal hij aan den eersten de voorkeur geven. [1]) Misschien zou men zulks meer algemeen doen dan nu het geval is, ware het niet dat in den Duitschen roman de conceptie dikwijls gelukkiger is dan de uitvoering, hetgeen van een Engelschen roman zelden gezegd kan worden. Een Duitscher weet niet zoo goed te vertellen als een Engelschman; zijne voorstelling van de dingen is minder levendig, minder gemakkelijk en zeker, minder karakteristiek, — hoezeer dan

[1]) Voorzeker is alles voor overdrijving vatbaar, en dus ook het Idealisme in de kunst. Maar men kan toch wel idealiseren zonder in de wolken te gaan zweven en de werkelijkheid geheel uit het oog te verliezen. Het schijnt wel overbodig, dit aan te teekenen, maar ik doe het toch ten overvloede.

Digitized by Google

ook minder overladen —; hij is niet altijd helder en dikwijls lang van stof; in een woord: zijne kunstvaardigheid laat te wenschen over en hij maakt van zijn onderwerp niet wat er van te maken zou zijn.

Maar, terwijl op deze wijze de verdienste en de schoonheid der conceptie voor het groote publiek verloren gaat, blijft zij toch bestaan en, wanneer men niet aan den vorm hangen blijft, kan men haar toch zeer goed ontwaren. Wanneer de gedachte, de eigenlijke inhoud van het werk schoon is, kan men die door een min of meer gebrekkigen vorm als 't ware heenzien, en er zijn lezers die, wanneer zij slechts begrijpen wat de schrijver bedoeld heeft, zoodat zij ten slotte toch daarvan eene voorstelling hebben verkregen, wel geneigd zijn om hem te vergeven, dat hij hun eene moeite veroorzaakt heeft die hij hun eigenlijk had kunnen en moeten besparen. Iemand, die zich met de conceptie, de opvatting van een kunstwerk volkomen vereenigt, zal ligter te bewegen zijn om gebreken in den vorm en de techniek door de vingers te zien dan een ander met eene opvatting, die hem niet behaagt, door de meesterlijke uitvoering van het werk zal kunnen verzoend worden. De vorm is zeker van veel gewigt en een gebrekkige vorm is eene zeer groote fout; maar de inhoud, de gedachte en de opvatting der stof, blijft de hoofdzaak.

En thans heb ik nog een punt te releveren. Het is gebleken dat hetgeen ik in mijn artikel over Shakespeare en zijn invloed op het hedendaagsche Realisme gezegd heb, voor eene geheel verkeerde uitlegging vatbaar is. Mijne bedoeling was volstrekt niet te beweren, dat de gave van opmerking de eenige verdienste van Shakespeare is geweest; wat ik meende was dat hij die gave in verbazend groote mate bezat. Dit bedoelde ik, toen ik haar „den grondslag zijner werkzaamheid" noemde: eene uitdrukking die misschien minder goed gekozen was, maar toch in zooverre juist is als men kan staande houden, dat waarneming van de natuur de grondslag en het uitgangspunt van alle imitatieve kunst is. Slechts moet men zich daarbij niet uitsluitend bepalen; en dit nu heeft Shakespeare, die nog zoovele anderen gaven bezat, zeker niet gedaan, maar onhandige navolgers van hem deden het wèl, daar zij ten onregte meenden niets anders noodig

Digitized by Google

te hebben en het overige, 't welk zij mede van Shakespeare hadden kunnen leeren, verwaarloosden. Dat overigens de kunst van Shakespeare realistisch is in vergelijking met het classicisme, en dat zij in dien geest van invloed is geweest: dit is een denkbeeld dat mij nog altijd niet ongegrond voorkomt. In ieder geval is er bij dezen dichter een realistisch element; dat men dit element later eenzijdig en overdreven op den voorgrond gesteld en nagevolgd heeft, dit kan Shakespeare zeker niet helpen, en men kan het dus beweren zonder zich aan hem te vergrijpen, — zelfs wanneer men zich in het feit vergistte.

En hiermede meen ik nu te kunnen eindigen. Ik geloof niet dat ik een woord van hetgeen ik vroeger schreef heb in te trekken, maar ik heb eene nadere verklaring gegeven van mijne bedoeling op die punten, die dit schenen te vereischen. Ik hoop dat ik daarin geslaagd ben. Ten slotte wil ik nog zeggen wat ik niet bedoeld heb: Ik heb niemand in zijne gevoelens willen kwetsen terwijl ik mijne overtuiging uitsprak. Met deze betuiging stap ik van dit onderwerp af, — zoo ik hoop voor goed, om mij met andere zaken bezig te gaan houden.

Utrecht, 23 October 1875.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06790 0186

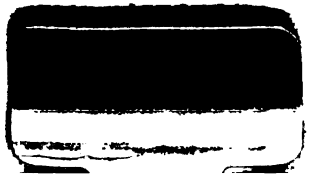

Digitized by Google

Digitized by Google